

~~Lat~~
a. lat. a. 1214 =

2226

Virgilius

[Faint, illegible handwriting]

25
26

P. VIRGILII MARONIS

OPERA;

EX EDITIONE CHR. G. HEYNE,

CUM NOTIS IN USUM DELPHINI.

IN USUM SCHOLARUM.

T

LONDINI:

IN ÆDIBUS VALPIANIS,

TOOKE'S COURT, CHANCERY LANE.

VE NEUNT APUD G. ET W. B. WHITTAKER; LONGMAN

ET SOC.; BALDWIN ET SOC.; LACKINGTON ET SOC.;

RIVINGTON ET SOC.; SHERWOOD ET SOC.

1819.

Thomas Baier Esqre

November the 14th 1829

Pr. 10s. 6d. bound,
or with the Index, pr. 12s. 6d.

Bayerische
Staatsbibliothek
München

P. VIRGILII MARONIS
BUCOLICON

LIBER.

ECLOGA I.

TITYRUS.

ARGUMENTUM.

CÆSAR Octavianus cum agrum Cremonensem et Mantuanum veteranis militibus in præmium attribuisset, Virgilius Mantuanus inter ceteros agello suo spoliatus est: sed Mæcenati commendatus per Asinium Pollionem, qui tunc in illa regione cum aliquot legionibus versabatur; et per Mæcenatem in Octaviani gratiam inductus, quod amiserat, recuperavit. Hac igitur ecloga laudes Octaviani et Romæ, suam felicitatem, Mantuanorum calamitatem commemorat. Tityrus Virgilium repræsentat, Melibœus Mantuanos.

Scripta est anno Virgilii 29. Urbis conditæ 713. Coss. P. Servilio et Lucio Antonio, Marci fratre: quo anno facta est celebris agrorum divisio, ex qua bellum Perusinum statim erupit: veteribus agrorum dominis confugientibus ad Lucium, et cum eo adversus Triumviros conspirantibus. Accidit autem agraria illa divisio post victoriam Philippensem Octaviani et M. Antonii, de Bruto et Cassio Julii Cæsaris percussoribus, anno proxime præcedente relatam: non vero post victoriam Actiacam Octaviani de M. Antonio, ut male in Pomponii et Probi commentariis legitur. Cadit enim hæc in annum Virgilii 39. at Bucolica ante annum ejus 32. absoluta sunt; quippe anno 29. incepta, et triennio perfecta. Quos errores in vita Poëtæ fusius emendavimus.

TITYRUS] Aptum argumento nomen. Est enim Tityrus, Hesychio, *Satyrus*, calamus, avis quædam: Servio, *Delph. Virg.*

aries major, interpreti Theocriti, *otiosus*.

MELIBŒUS. TITYRUS.

MELIBŒUS.

TITYRE, tu patulæ recubans sub tegmine fagi
 Sylvestrem tenui Musam meditaris avena :
 Nos patriæ fines et dulcia linquimus arva ;
 Nos patriam fugimus: tu, Tityre, lentus in umbra
 Formosam resonare doces Amaryllida sylvas. 5

Tit. O Melibœe, deus nobis hæc otia fecit.
 Namque erit ille mihi semper deus: illius aram
 Sæpe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus.
 Ille meas errare boves, ut cernis, et ipsum
 Ludere, quæ vellem, calamo permisit agresti. 10

Mel. Non equidem invideo; miror magis: undique totis
 Usque adeo turbatur agris. En, ipse capellas
 Protenus æger ago; hanc etiam vix, Tityre, duco.
 Hic inter densas corylos modo namque gemellos,
 Spem gregis, ah! silice in nuda connixa reliquit. 15
 Sæpe malum hoc nobis, si mens non læva fuisset,
 De coelo tactas memini prædicere quercus.

MELIBŒUS] Boum curator, ὅτι μέλει αὐτῷ τῶν βόων, quia curæ est ipsi de bobus.

1 *Fagi*] Fagus, quæ et æsculus dicitur, arbor glandifera, du hestre, ex qua olim homines victitarint: unde dicta Græcis quidem φηγὸς fagus, a φάγειν sive φήγειν edere; Latinis autem æsculus pariter ab esu. Utramque aliqui non male distinguunt.

2 *Avena*] Musica instrumenta inter pastores concinnata, primo ex avenis calamisque triticeis inter se cera compactis: tum ex arundinibus et cavatis buxi fistulis: mox e gruum tibiis, animalium cornibus, metallis, &c. Unde *avena*, stipula, calamus, arundo, fistula, buxus, tibia, cornu, æs, &c. pro musicis instrumentis usurpantur.

5 *Amaryllida sylvas*] Per sylvas, Echo intellige, quæ frequens in sylvis. De *Amaryllide* infra, v. 31.

6 *Deus nobis hæc otia fecit*] Octavianus, quem Deum per adulationem appellat. Errant quippe qui sacrificia volunt ejus in honorem jam tum fuisse instituta. Non enim coli cœpit divinis honoribus nisi post ultimam de Sexto Pompeio victoriam, anno ætatis

28. ut habet diserte Appianus l. 5. *Civil.* hoc est annis tribus post edita a Virgilio bucolica simul omnia.

14 *Corylos*] Corylus Coudrier. Nux avellana sylvestris.

16 *Si mens non læva*] Læva, seu sinistra pars, ambigue a Romanis accepta: sæpe in malum omen, ut hic, et v. 18. sæpe in bonum, ut *Æn.* II. 693. *Intonuit lævum.* Perinde igitur dextra pars, aliquando boni, aliquando mali ominis fuit. Unde antem vis eidem parti tam diversa? An quod in interpretandis ostentis, aliquando situm Deorum, a quibus illa dabantur; aliquando situm angurum, qui illa petebant, attenderent? Dextra enim dantis, læva petentis est. Ita volunt aliqui auctores Plutarcho lib. de quæstionibus Romanis. Aliud quiddam suggerit Cicero de divin. II. 82. Cum enim dicat Græcis quidem et barbaris dextra auspicia, Romanis sinistra visa esse meliora: hinc dici possunt Romani sæpe suo more, sæpe Græco more in re divinatoria locuti esse. Unde autem utrique sinistras dextrasque partes sumerent, dicetur *Ecl.* IX. 15.

* Sæpe sinistra cava prædixit ab ilice cornix.*

Sed tamen, iste deus qui sit, da, Tityre, nobis.

Tit. Urbem, quam dicunt Romam, Melibœe, putavi 20
Stultus ego huic nostræ similem, quo sæpe solemus
Pastores ovium teneros depellere foetus.

Sic canibus catulos similes, sic matribus hœdos

Noram; sic parvis componere magna solebam.

Verum hæc tantum alias inter caput extulit urbes, 25
Quantum lenta solent inter viburna cupressi.

Mel. Et quæ tanta fuit Romam tibi causa videndi?

Tit. Libertas: quæ, sera, tamen respexit inertem;
Candidior postquam tondenti barba cadebat;

18 *Sæpe sinistra, &c.*] Non quidem a sinistra parte: quippe ex augurum doctrina, cornix a sinistra, corvus a dextra, ratum facit; ut docet Cicero de divin. lib. i. 85. et Plautus in Asin. At sinistra hic simpliciter funestam significat, ex quacumque parte venerit. Nam sic ait idem Cicero de divin. lib. ii. 82. *Haud ignoro, quæ mala sunt sinistra nos dicere, etiamsi dextra sint.* Quæ vox, mala, quanquam suggesta sit a Lambino, ubi prius legebatur bona: tamen constat emendationis veritas ex eo, quod alioqui locus ille totus sensu careat, et aliis a Lambino patentissimis erroribus purgatus sit. Porro funesta hæc est Virgiliana cornix. 1°. quia cornix omnis per se funesta. 2°. quia ex ilice, arbore item funesta. 3°. quia ex ilice cava et putri.

18 *Ab ilice*] Ilex, arbor glandifera, e genere quercuum, de l'yeuse.

19 *Da, Tityre*] Dare et accipere pro dicere et audire. Terentius Heaut. *Nunc quamobrem has artes didicerim paucis dabo.* Æn. ii. *Accipe nunc Danaum insidias.* Audacius etiam sequioris ævi scriptores datur usurpavere pro traditur, dicitur. Statius vii. Theb. *Asopus genuisse datur.* Claud. iii. de Raptu, *Illic posuisse cruentam Ægida, captivamque pater post prælia prædam advenisse datur.* Quod contra Jul. Scaligerum defendit Barthius, sed male: quicquid enim affert e veteribus eam in rem, probat dare pro dicere active dici, non passive.

23 *Sic canibus, &c.*] Sensus juxta Servium legitimus hic est: Putabam antea Romam ita similem esse urbibus aliis, ut sunt catuli canibus similes, qui sola magnitudine differunt: in quo

errabam: nunc enim probavi, eam a ceteris genere etiam et natura distare: nam sedes est Deorum, tamque nostris urbibus antecellit, quam cupressi viburnis: quæ arbores duæ, natura inter se, non sola magnitudine differunt.

26 *Inter viburna cupressi*] Viburnum, virgulti species, viorne. Cupressus, cyprès: arbor nota.

29 *Candidior postquam, &c.*] Grave hic dissidium interpretum. Causa dissidii, quod Virgilius, qui hic Tityrus, anno ætatis 29. quo scripsit hanc eclogam, canis esse non potuit. Quatuor modis solvitur hic nodus. i. Si candidior referatur ad libertas, hoc pacto: Postquam tondenti barba cadere cœpisset, id est, postquam cœpi barbam alere; tum inertem respexit me libertas candidior, id est speciosa et benigna. Ita Servius. ii. Si per candidiorem barbam prima intelligatur lanugo, quæ tenerior est, necdum colorem induit: hoc pacto: Libertas respexit me, tum, cum tondenti cœpit lanugo decidere. Ita Pomponius. Male tamen uterque, quia deinde Tityro expresse dicitur: *Fortunate senex, &c.* iii. Melius, junior poëta latere sub senili persona dicetur voluisse, ideo, quia servum se fingit esse, deque recepta libertate gloriatur, quam obtinere servi, nisi jam senes et multis laboribus probati, non solebant. Ita Cerdanus. iv. Putem ego non ubique servatam allegoriam, quod mox clarius patebit. Igitur, ut ait Probus, eadem licentia senem se dixit, cum sit juvenis; qua pastorem se fecit, cum sit urbanus; aut Tityrum nominat, cum sit Virgilius.

Respexit tamen, et longo post tempore venit, 30
 Postquam nos Amaryllis habet, Galatea reliquit.
 Namque, fatebor enim, dum me Galatea tenebat,
 Nec spes libertatis erat, nec cura peculi:
 Quamvis multa meis exiret victima sæptis,
 Pinguis et ingratae premeretur caseus urbi, 35
 Non unquam gravis ære domum mihi dextra redibat.
Mel. Mirabar, quid mœsta Deos, Amarylli, vocares;

31 *Postquam nos, &c.*] Amicarum nomina: *Galatea* quidem a lacte deductum, quod Græcè est γάλα, γάλακτος: *Amaryllis* ab incilibus, per quæ in agris aquæ derivantur, hoc enim est ἡ ἀμάρα; rusticum utrumque etymon. Qui volunt his nominibus Romam ac Mantuam adumbrari, multa garriunt. Politianus quidem, Romam dicit arcano nomine Amaryllida vocatam esse: quo id auctore? ut enim constet ex Plinio arcanum Romæ nomen fuisse, quod evulgare nefas esset, sane quid illud nominis fuerit a nemine proditum est. Nannius vero, Fabii Pictoris auctoritate fultus, Argem campum, qui septem collibus includebatur, inundatione Tyberis inhabitabilem aliquando fuisse ait: factis deinde Vertumno sacris exsiccatum: quod per incilia factum esse suspicatur, atque inde tributum Romæ nomen *Amaryllidis*: ut et *Galatææ* nomen, Mantuæ, quod illic Galatæ togati sedes haberent, tractusque ille *Gallia togata* vocaretur. His omissis nugis, ego nullam hic allegoriam agnosco. I. Quia Poëta bis in hac ecl. Romam diserte ac proprio nomine appellat, quam quid esset causæ, cur modo Romam, modo Amaryllida appellaret? II. Distinguit pariter Mantuam a Galatæa, cum dicit se, dum serviret Galatææ, sine fructu caseos ingratae urbi pressisse. III. Si stet allegoria, inextricabilis est versus ille: *Mirabar quid mœsta Deos, &c.* ut mox constabit. IV. Monet Servius in vita Virg. *Illud tenendum esse, in bucolicis, neque nusquam neque ubique, aliquid figurate dici, hoc est, per allegoriam.*

33 *Nec cura peculi*] Pro *peculii*. *Peculium* autem I. Juxta Pomponium, patrimonium universim significat, a *pecu* sive *pecore*; unde et *pecunia* dicta: sive quod omnia veterum bona olim in pecoribus consistenterent, ut habent

Varro et Plutarchus: sive quod prima pecunia facta sit ex incisus pecudum coriis, ut volunt Cassiod. et Suidas: sive quod æs antiquissimum, cum signari cœpit, ovis aut bovis capite signatum sit, ut refert Plinius. II. *Peculium* proprie est privata pecunia, quam servus, domini permissu, separatim a domini rationibus comparabat, aut ad redimendam libertatem, aut alios in usus. Atque eo quoque modo hic sumi potest, ubi Tityrus servi personam induit.

36 *Gravis ære*] Pecunia quæ primum apud Romanos ære rudi, necdum signato, constitit.

37 *Mirabar, quid, &c.*] Hic versus ita cruciat allegoriæ patronos, ut mendum irrepsisse huc velint, et reponi *Galatæam* pro *Amaryllide*, de quo sibi constet allegoria. Fatentur quippe in Romam cadere ista non posse: quia neque Melibœus, Romanarum rerum inscius, Romæ dolorem de absente Virgilio seu Tityro scire potuit, cum doceatur ab ipso Tityro quid sit Roma: *Urbem quam dicunt Romanam, &c.* neque Virgilius, poëtarum modestissimus, ita de se sentiebat jam tum ac scribebat magnifice, ut tantam de se fuisse Romæ sollicitudinem putaret. Planus absque allegoria sensus est, si de amicis puellis intelligatur. Abjecit Galatæam Tityrus, amat Amaryllida, proficiscitur Romam: Amaryllis interim, quæ Mantuæ relinquitur, absentis desiderio tabescit: Melibœus, qui dolorem Amaryllidis noverat, non item causam doloris; nunc demum a Tityro perfectionis causam intelligit, eidemque absentiam exprobrat quasi leviter amanti: unde purgat se Tityrus: *Quid facerem?* inquit: quid aliud remedium malis meis esse poterat, quam Romam proficisci? &c.

Cui pendere sua patereris in arbore poma.

Tityrus hinc aberat. Ipsæ te, Tityre, pinus,

Ipsi te fontes, ipsa hæc arbusta, vocabant. 40

Tit. Quid facerem? neque servitio me exire licebat,
Nec tam præsentibus alibi cognoscere divos.

Hic illum vidi juvenem, Meliboeæ, quotannis

Bis senos cui nostra dies altaria fumant.

Hic mihi responsum primus dedit ille petenti: 45

Pascite, ut ante, boves, pueri; submittite tauros.

Mel. Fortunate senex, ergo tua rura manebunt!

Et tibi magna satis; quamvis lapis omnia nudus

Limosoque palus obducatur pascua juncos.

Non insueta graves tentabunt pabula foetas; 50

40 *Arbusta*] Non arbusculæ sunt et fruticeta, ut quidam putant. Nam *convallēs et arboreta magna erant*, inquit Gellius l. xvii. c. 2. ex Q. Claudii analibus, additque, *arboreta ignobilius verbum est, arbusta celebratius*. Igitur loca sunt arboribus consita fructiferis, vel non fructiferis; ut scite quidem Valla et Ramus colligunt ex auctoribus rei rusticæ. Nec obest quod legatur Ecl. iv. 2. *Non omnes arbusta juvant humilesque myricæ. Si canimus sylvas, &c.* Sensus enim est, non omnibus placent myricæ, at ne ipsæ quidem arbores: sed sylvæ altiores, &c.

43 *Juvenem*] Octavianum, annos natum tunc circiter 22. *Decreverat enim Senatus*, inquit Servius, *ne quis eum puerum appellaret, ne majestas imperii minueretur*.

44 *Bis senos*] Singulas duodecim anni mensium Calendas aut Idus intellige cum Servio, quibus forte sacrificia fiebant: ad conciliandos quidem Octaviano Deos; non vero tum in ipsius Octaviani honorem, ut diximus ad vers. 6.

45 *Primus*] Prævenit beneficio preces meas.

46 *Pueri*] Pueri appellatio tres habet significationes, ex Paulo *in verb. signif.* Unam qua servi pueri dicuntur, alteram qua puer puellæ opponitur, tertiam qua puerilis ætas demonstratur. Addi potest et quarta, quæ ad blanditias pertinet: quando patronus aut dominus subditos, etiam ætate grandiores, populariter et amice compellat. Quarta hæc, et prima conveniunt Tityro, qui servum se fingit, et senex appellatur.

46 *Submittite tauros*] Secuti sumus interpretationem Servii, utpote simpliciorē et convenientiorem loco: sensus enim erit: *Pascite et arate*, quæ duplici cura res fere omnis rustica continetur. Alio tamen deduci potest. i. Cum Nannio: *superinducite ad propagationem*: aliquando enim in compositis *sub* usurpatur pro *super* ut *Æn.* xii. 287. *corpora saltu subjiciunt in equos*: hoc est, *superjiciunt*. ii. Cum Cerdano, *proferre et producite in pascua*: est enim apud Lucret. l. i. *Lætificos nequeat fœtus submittere tellus*, id est, *proferre*. iii. Cum Erythræo, *supplete gregem*, et substituite novos tauros, in locum eorum qui belli tempore perierunt: est enim in Justin. instit. l. ii. de rerum divis. *Si gregis usumfructum quis habeat, in locum demortuorum capitum ex fœtu fructuarius submittere debet*.

48 *Quamvis lapis*] Volunt plerique omnes describi his verbis Virgiliani sterilitatem agri, qui, ut innui putant Ecl. ix. 7. a colle lapidoso ad fluvium usque Mincium vicinasque paludes pertinebat: adeoque nec erat frumento, nec pascuis opportunus. Ego iis non assentior: tum quod ejus agri descriptio quæ fit Ecl. ix. non sterilitatem sed ubertatem potius notet; tum quod hic frequens de Tityri gregibus, pascuis, et umbraculis mentio fiat. Igitur de ceteris Mantuanorum agris locum explico. Tibi scilicet agri tui colendi et exercendi permittentur: quamvis reliqua omnis regio, tam culta prius, nunc belli calamitate horrescat.

50 *Graves tentabunt pabula foetas*] *Fœtas et graves* conjungit, ut significet *prægnantes*: quia *fœtas* sine addito de

Nec mala vicini pecoris contagia lædent.
 Fortunate senex, hic inter flumina nota
 Et fontes sacros frigus captabis opacum.
 Hinc, tibi quæ semper vicino ab limite sæpes
 Hyblæis apibus florem depasta salicti,
 Sæpe levi somnum suadebit inire susurro.
 Hinc alta sub rupe canet frondator ad auras;
 Nec tamen interea raucae, tua cura, palumbes,
 Nec gemere aëria cessabit turtur ab ulmo.

55

Tit. Ante leves ergo pascentur in æthere cervi,
 Et freta destituent nudos in littore pisces:
 Ante, pererratis amborum finibus, exul

60

iis etiam dici posset, quæ jam fœtum sive partum ediderant. Et vero *fœta* aliquando est *gravida, plena*. *Æn.* I. 55. *Loca fœta furentibus Austris*. *Æn.* II. 238. *Fœta armis*, machina equi Trojani. Aliquando est, *jam enixa*: *Æn.* VIII. 630. *Fœtam Mavortis in antro Procu- buisse lupam, geminos huic ubera circum Ludere pendentes pueros*.

50 *Non insueta, &c.*] Quia non cog- ris ut ceteri, exul abire in novas et insuetas regiones cum gregibus.

51 *Nec mala, &c.*] Quia ex difficul- tate pastionis, fames oritur in gregem, ex fame morbus, qui semper in grege contagiosus est.

52 *Flumina nota*] Mincium, *Menzo*, de quo *Ecl.* VII. 13. et Padum, *le Po*, de quo *Georg.* I. 482.

54 *Hinc, tibi, &c.*] Sensus hujus loci satis intricatus, his notis explanabitur. I. Sæpes quædam Virgilium inter ejus- que vicinum agri limes ac terminus fuit. II. Sæpes illa salicibus, constabat. III. Delectantur flore salicum api- culæ, et levi susurro soporem conci- liant. IV. Apes Hyblææ figurate di- cuntur pro apibus optimis: *Hybla* enim oppidum est Siciliae, et mons oppido vicinus; loca melle commen- datissima. V. Familiaris est Græcis hæc loquendi forma, *florem depasta*, ut *Æn.* I. 593. *Os humerosque Deo similis, &c.* id est, *secundum florem, secundum os et humeros*. VI. *Salicti* di- citur, pro *Saliceti*. *Salicetum* locus est salicibus consitus, ut *arbustum* arbor- ibus.

58 *Palumbes*] Columbæ sylvestres, *pigeons ramiers*. Dicitur etiam palum- bus et palumba.

61 *Freta*] *fretum*, synecdoche pro

mari: *fretum* enim proprie est angus- tum mare inter duas terras: ut *fretum Siculum, Gaditanum, &c.* a fervendo dictum, quod in eo mare compressum effervescat, ac veluti ebulliat.

62 *Ante pererratis, &c.*] *Parthi* oriundi e Scythis, eam Asiæ regionem occupavere, quæ ab occasu, Media; a septentrione, mari Caspio; ab oriente, Bactriana et Ariana; a meridie, Car- mania desertis terminabatur. Mox in imperium prope immensum evasere sub Arsacidis regibus, regna duode- viginti complexi, juxta Solinum c. 59. Romanum jugum nunquam omnino subiere, sagittis formidolosi præcipue, quas inter fugiendum in insequentes retorquebant, mira arte versis equis et instaurata pugna. *Germani.*] *Rheno* ab occidente; Oceano et mari Bal- thico, a septentrione; Vistula, ab oriente; Danubio, a meridie, olim cir- cumscripti: nunc terminis ab oriente paulo angustioribus utuntur: a meri- die vero latioribus, nempe Alpibus ab Italia divisi. *Araris.*] non Germa- niæ, sed Gallia fluvius, *la Saone*, oritur ex Vogeso monte, *Vauge*, et placidis- sime fluens, ad Lugdunum Rhodano rapidissimo amni commixtus, cum eo in mare Mediterraneum fluit: unde Claudianus, *lentus Arar, Rhodanusque celer. Tigris.*] Non est in Parthia proprie dicta: sed ortus ex Armenia montibus, aliquanto post spatium in ter- ras mergitur, mox erumpens auctior, per Assyriam ac Mesopotamiam in Eu- phratem influit, quocum in Persicum sinum defertur. *Amborum.*] Insulse Pomponius explicat de Ambis Ara- biæ populis, qui nihil hic ad rem. Melius Ramus de utroque fluvio: sed

Aut Ararim Parthus bibet, aut Germania Tigrim:
Quam nostro illius labatur pectore vultus.

Mel. At nos hinc alii sitientes ibimus Afros; 65
Pars Scythiam et rapidum Cretæ veniemus Oaxem,
Et penitus toto divisos orbe Britannos.
En, unquam patrios longo post tempore fines,
Pauperis et tuguri congestum cespite culmen,

optime Servius de utrisque populis, Parthis et Germanis. Porro quidam sugillant Virgilium, quod videatur Tigrim in Parthia, Ararim in Germania perperam collocare. Excusant errorem aliqui ex decoro inscitiae pastoralis. Alii melius animadvertunt, hoc esse Virgilio familiare, non ex inscitia, sed potius ad maiorem dignitatem, regionum limites, quantum sine veritatis dispendio fieri potest, extendere: quod saepius deinde videbimus: G. I. 490. et G. IV. 287. Atqui verum est Ararim ac Tigrim, non in Germania quidem aut Parthia proprie dicta; sed saltem in subditis Germanorum et Parthorum imperio regionibus tunc fuisse. Sane Parthos longo spatio Tigrim esse prætergressos, patet ex clade Crassi: qui paulo ante cæsus fuerat ab iisdem, ad Carhas Mesopotamiae urbem, non procul ab Euphrate. Germani autem, ut constat ex Cæsare l. I. de bello Gal. ad cxx. millia, consederant in Sequanis, quos Araris interfuit: ac licet inde pulsi ab eodem fuissent ultra Rhenum, id tamen de Ariovisto duntaxat ejusque exercitu, non etiam de pacatis et inermibus familiis, intelligi potest.

65 *Sitientes Afros*] Africa mundi quarta pars, *sitiens* dicta quia zonæ torridæ magna ex parte subjecta: maribus undequaque alluitur tribus, Mediterraneo ad septentrionem, Oceano ad occidentem et meridiem, Erythræo ad orientem: plane triangularis insula, nisi eam continenti Asiæ conjungeret aliquot leucarum Isthmus, inter Erythræum et Mediterraneum mare interjectus: *Isthme de Suez*.

66 *Scythiam*] Scytharum nomine septentrionales omnes Asiæ populos antiqui complexi sunt, qui vagi, sine urbibus, tectis, et legibus, opes in armentis habebant omnes, uxores et liberos plaustis corio tectis hinc inde circumferebant: Martem sub specie acinacis adorabant, ex Herod. l. IV.

Tartari regionem illam nunc occupant, quæ monte Imao, qui Tauri pars est, fere dividitur duas in partes: quarum quæ ad occidentem est, Scythia sive Tartaria citerior, et intra Imaum; quæ ad orientem vergit, ulterior et extra Imaum dicitur.

66 *Cretæ veniemus Oaxem*] Extat fluvius hujus nominis non in Creta, sed in Mesopotamia, de quo sermonem hic esse contendit Servius, eumque *rapidum Cretæ* vocari ait, quod cretam, seu terram albam cursu secum rapiat, unde sit turbulentus. Quod vix cuiquam sano placeat. Volunt alii Oaxem reipsa fuisse in Creta: quod etsi in Geographis veteribus diserte non habeatur, tamen conjicitur ex eo, quod Apollonius Argon. I. v. 1131. Cretam vocat *tellurem Oaxida*; tum Herodotus l. IV. *Oaxi*, urbis in Creta olim regiae, meminit: cui quidem tributum nomen ab *Oaxe* quodam Apollinis filio refert ex Varrone Servius. Quidni fluvius ejusdem cum urbe nominis fuisse ibidem dicatur? quod malim vel uno auctore Virgilio affirmare, quam ad vanum inscitiae pastoralis effugium cum aliis recurrere.

67 *Divisos orbe Britannos*] Britannia, olim Albion, insula Europæ maxima in Oceano, Galliae obversa, duas divisa in partes, Angliam et Scotiam. *Divisos orbe*] quia orbem antiqui vocabant terram continentem, quæ Oceano alluitur: unde, ut notat Vives, insulae Oceani extra orbem dicuntur esse, non item insulae Mediterranei maris, ut Sicilia, Cyprus, &c.

68 *En, unquam*] Servius explicat, *unquamne, aliquandone*. Fruterius, *an unquam*. Non satis diligenter: sunt enim ista omnia dubitantis tantum et interrogantis: Virgiliana autem vox, etiam optantis, qui affectus per negationem aptius exprimitur, *nunquamne*: ut manifestum est ex Ecl. VIII. 7, *En erit unquam Ille dies, mihi cum liceat, &c.*

69 *Tuguri*] Pro tugurii, ut supra

Post aliquot, mea regna videns, mirabor aristas? 70

Impius hæc tam culta novalia miles habebit?

Barbarus has segetes? en, quo discordia cives

Produxit miseros! en, quis consevimus agros!

Insere nunc, Melibœe, pyros, pone ordine vites.

Ite meæ, felix quondam pecus, ite capellæ. 75

Non ego vos posthac, viridi projectus in antro,

Dumosa pendere procul de rupe videbo;

Carmina nulla canam; non, me pascente, capellæ,

Florentem cytisum et salices carpetis amaras.

Tit. Hic tamen hanc mecum poteras requiescere noctem

Fronde super viridi; sunt nobis mitia poma, 81

Castaneæ molles, et pressi copia lactis:

Et jam summa procul villarum culmina fumant;

Majoresque cadunt altis de montibus umbræ.

peculi pro peculii: estque omne ædificium rusticæ rei custodiendæ conveniens, a tegendo dictum. Cespitem.] Cespes herba est cum propria terra excisa, *du gazon. Culmen]* Tectum, quia apud antiquos tecta fiebant e culmis, seu paleis, inquit Servius.

70 *Post aliquot, mea regna, &c.]* Locus difficilis. I. *Aristæ* hic communiter pro messibus, et messes pro annis capiuntur: quo exemplo dixit Clandian. iv. Cos. Honorii, *decimas emensus aristas*. Non placet Germano et Cerdano: si enim, inquit, *vix unquam et longo post tempore*; quomodo *post aliquot aristas* sive annos, quod breve tempus notat, rura sua revisurus est? II. Itaque iidem illi *post*, non præpositionem, sed adverbium esse volunt; et interpretantur *deinde*, hoc sensu: Nunquamne, ne longo quidem post tempore, dabitur hoc, ut videam me regna, pauculas *deinde* aristas; id est, ex florenti messe, qualis erat cum ibi regnarem, pauculas jam ac steriles aristas superstites? Sed hoc extortum videtur. III. Conjicerem ego cum Germano, *post aristas*, eadem forma dictum esse, qua Ecl. iii. 20. *post carecta latebas, derriere les bleds, derriere les roseaux*, et esse descriptionem agelli Melibœi, cujus regnum constiterit in pauculis aliquot iugeribus, adjacentibus pauperi casulæ: cujus quidem tectum ita humile foret, ut vix emineret grandioribus aristis; adeoque inter eas, sive post eas, latere dici posset.

71 *Novalia]* Dicitur *hæc novalis*, et

hoc novale; estque terra, vel, juxta Servium, ex qua sylva recens eradicata est: vel potius in qua satum jam aliquid fuit, et quæ, prius quam alia satione renovetur, cessat per annum et requiescit: idque sæpe fit alternis annis. Ita Georg. i. 71. *Alternis idem tonsas cessare novales*.

74 *Insere nunc]* Apostrophe ironica Melibœi ad seipsum, qua indignatur se frustra laborem colendis hortis et vitibus impendisse, cum in barbarorum commoda cessuræ sunt. *Nunc]* particula ironiis et insectationi apta. Juven. Sat. xii. 57. *I nunc, et ventis vitam committe, &c.* Inserere est surculum, vel diversi, vel ejusdem generis, sylvestri arbori immittere, ut fructus mitiores ferat, *enter*. Vide Geo. ii. 73.

79 *Cytisum]* Genus fruticis sive herbæ, cujus species multiplex, et descriptio apud diversos diversissima. Constat greges inde inprimis pinguescere et augeri lac. In insula Cythno, quæ Cycladum una est, primo inventus memoratur, ex eaque nomen accepisse.

82 *Castaneæ molles]* Servio, *maturæ*; Erythræo, *novæ, recentes*: male utrique: quo enim maturiores et recentiores, eo duriores. Igitur mollitiem, vel ad coactionem refer, qua edules fiunt; vel ad corticem: castanearum enim aliud genus est densiore, aliud molliore cortice, ex Nicandri interpr. *Καστάνων τὸ μὲν λόπιμον, τὸ δὲ μαλακόν*. Unde et Ecl. vii. 53. *Castaneæ hirsutæ*; hic, *castaneæ molles*.

ECLOGA II.

ALEXIS.

ARGUMENTUM.

AMABAT Virgilius puerum: hunc Alexidis, se Corydonis nomine dissimulat, et i. Duritiem ipsi exprobrat. ii. Jactat apud eum suas opes, musicæ peritiâ, elegantiam formæ. iii. Invitat eum in sylvas, commendatione vitæ agrestis. iv. Promittit munuscula. Agnoscit insaniam suam, et ad curam rei familiaris redit. Puerum hunc innuit Apuleius Apologia i. fuisse Pollionis; Martialis l. 56. fuisse Mæcenatis: nihil prohibet quominus ita sit. Prohibet vero blanditiarum ejusmodi levitas, quominus eas Octaviano dictas putem, in quem sane orbis dominum cadere ista non possunt, *delicias domini*: immo ne in Cornelium quidem Gallum, virum, ut Ecl. 10. videbitur, muneribus gravem. Quarum opinionum primam Servius, secundam Lud. Vives perperam tuentur. De tempore quo scripta est, nihil conjici potest.

ALEXIS] Ab ἀλεξέω arceo, opitulator: nem; seu quia voluptas erat ac solatio seu quia puer arcebat a se Corydo- tium domini.

FORMOSUM pastor Corydon ardebat Alexim,
Delicias domini; nec, quid speraret, habebat.
Tantum inter densas, umbrosa cacumina, fagos
Assidue veniebat; ibi hæc incondita solus
Montibus et sylvis studio jactabat inani:

5

O crudelis Alexi, nihil mea carmina curas?
Nil nostri miserere? mori me denique coges.
Nunc etiam pecudes umbras et frigora captant;

1 Corydon] a κορυδὸς vel κορυδαλὸς alauda, aloüete. De fagis Ecl. i. 1.

4 Incondita] Incomposita, sine arte, sed quasi naturali impetu. Quo sensu Donatus interjectiones, quales sunt Ah! o! vocavit inconditas; quia natura, non hominum instituto, proferuntur.

8 Nunc etiam pecudes, &c.] Commendat Delph. Virg.

dat vim amoris sui a labore, laborem ex comparatione alienæ quietis. Pecudes, inquit, lacertique vilissimi fruntur umbra: messorum æstu defessi cibo reficiunt vires: ego æstuans et impransus te quæro; nec ullus ardorem hunc meridianum tolerare mecum potest, præter cicadas, quibus undique strepitant arbores.

Nunc virides etiam occultant spineta lacertos ;

Thestylis et rapido fessis messoribus æstu

10

Allia serpyllumque herbas contundit olentes :

At mecum raucis, tua dum vestigia lustrō,

Sole sub ardenti resonant arbusta cicadis.

Nonne fuit satius, tristes Amaryllidis iras

Atque superba pati fastidia ? nonne Menalcam ?

15

Quamvis ille niger, quamvis tu candidus esses.

O formose puer, nimium ne crede colori.

Alba ligustra cadunt, vaccinia nigra leguntur.

Despectus tibi sum, nec, qui sim, quæris, Alexi ;

9 *Spineta lacertos*] Lacertus, et lacerta, un *laisard*.

10 *Thestylis*] Hic famulae nomen, veneficae apud Theocritum, Idyl. II. 1. Unde insulse derivat Servius a Latina voce *testa*, quia herbas ad cibum messorum in testaceis poculis tundebat.

11 *Allia serpyllumque*] *Allium* oleris et bulbi species, de *l'ail*. *Serpyllum*.] Herba odorata serpens humi ramusculis tenuibus, du *serpolet*.

11 *Olentes*] Ambiguum vocabulum, tam ad bonos quam ad malos odores pertinens. Ad bonos quidem, qualis est serpylli ; ad malos, qualis est alliorum. Sic apud Horat. l. 1. Sat. 2, 27. *Pastillos Rufillus olet, Gorgonius hircum: Nil medium*. Contra *olidus* malam in partem ubique sumitur.

13 *Cicadis*] *Cigalle*, insecti genus, stridulum potius quam canorum. De *arbustis* Ecl. I. 40.

14 *Amaryllidis, &c. Menalcam*] De nomine *Amaryllidis*, Ecl. I. 31. *Menalcae*, Ecl. III. 1.

17 *Ne crede colori, alba, &c.*] Ut enim ligustra, quamvis alba, ne humo quidem colliguntur, quia nihil habent utilitatis ; vaccinia vero, quamvis nigra, in pretio sunt, quia utilia tingendis vestibus : ita tu, quamvis candidus, negligaris propter superbiam ; Menalcas, quamvis niger, propter ingenuam indolem amabitur.

18 *Ligustra*] Ligustrum, du *troesne*, arbor flores Maio mense racematim ferens candidissimos.

18 *Vaccinia*] Volunt aliqui baccas negras, sive acinos esse ligustri, quasi *baccinia*, quæ scriptorio atramento inserviant. Alii mora agrestia, quæ e rubo sentis producta, ad tingendas

servorum vestes olim legebantur. Tamen constat, vel florem esse, vel plantam, ex hoc hujus eclogæ, v. 50. *Mollia luteola pingit vaccinia caltha*. Melius igitur cum Turnebo et Salmasio dicemus hyacinthum esse : tum ob alia, tum quia Virgilius hyacinthum Theocriti, per vaccinium Latine reddidit, Ecl. x. 39. *Et nigrae violæ sunt et vaccinia nigra* : plane ex illo Idyllii x. *καὶ τὸ ἴον μέλαν ἐντὶ καὶ ἅ γράπτα ὑάκινθος*. Adde quod et vaccinium tingendæ servorum purpuræ usui erat, ex Plinio ; et hyacinthus hysgino colori, qui purpuræ species est, conficiendo parabatur, item ex Plinio. Sic Salmas. in Solin. p. 272. et 1225. qui vaccinium ad eam hyacinthi speciem refert, quæ *gladiolus* dicitur *glayeul*. Ruellius tamen fretus similitudine nominis, ad eam speciem quam vocamus *vacciet*. Vide Ecl. III. 62.

18 *Nigra*] Non proprie nigra ; sed ferruginea sunt : unde Ge. IV. 183. *ferrugineos hyacinthos*. Ferrugineus autem color est, non rubiginosi quidem ferri, ut quidam volunt ; sed politi ac levigati ferri, postquam candefactum refrixit, Gallice dicimus *brunissure*. Is autem color non admodum a violaceo diversus est : videturque e rubro, nigro, ac cæruleo temperatus : unde pro tribus his coloribus passim usurpatur : pro rubro quidem Æn. XI. 772. *ferrugine clarus et ostro* ; pro nigro Æn. VI. 303. de Charonte, et *ferruginea subvectat corpora cymba* ; pro cæruleo apud Plaut. in Mil. IV. 4. 43. *palliolum habeas ferrugineum* ; nam is color *thalassicus* est : id est, marinus et cæruleus. Talis est hyacinthi et vaccinii color.

Quam dives pecoris, nivei quam lactis abundans. 20
 Mille meæ Siculis errant in montibus agnæ.
 Lac mihi non æstate novum, non frigore defit.
 Canto, quæ solitus, si quando armenta vocabat,
 Amphion Dircaeus in Actæo Aracyntho.
 Nec sum adeo informis: nuper me in littore vidi, 25
 Cum placidum ventis staret mare; non ego Daphnim
 Judice te metuam, si nunquam fallat imago.
 O tantum libeat mecum tibi sordida rura
 Atque humiles habitare casas, et figere cervos,
 Hædorumque gregem viridi compellere hibisco! 30
 Mecum una in sylvis imitabere Pana canendo.

21 *Siculis in montibus*] Vel quia scena hujus eclogæ forte in Sicilia constituitur; vel quia poëta imitatur Siculum Polyphemum, qui iisdem fere verbis Galateam apud Theocritum alloquitur Idyl. XI. vel potius quia Sicilia fertilissimis abundat pabulis; unde olim Romani imperii horreum vocata est, ob vina, frumenta, et pascua. De Sicilia insula, Italiæ adjacente, fuse Æneid. III. 687.

24 *Amphion Dircaeus*] Jovis filius et Antiopes, quæ Lyci Thebarum regis uxor fuerat, ab eodemque repudiata, et a Dirce, cum qua Lycus secundas nuptias contraxerat, carcere inclusa; instante partus tempore a Jove liberata est, et in Cytheronem montem fugiens, ibi gemellos edidit in bivio. Hos inventos pastores educaverunt: et alterum quidem appellaverunt Zetum, a ζῆτεῖν, *querere*; alterum Amphionem, quod ἀμφὶ ὁδὸν *circiter viam* editus esset. Hi postea adulti matrem ulti sunt suam, occisa Dirce, quam Bacchus in fontem hujus nominis mutavit, non procul Thebis. *Amphion* citharæ sono, quam a Mercurio dono acceperat, Thebarum muros extruxit. *Dircaeus*, vel a Dirce occisa, vel a fonte ipso Thebano dictus.

24 *Actæo Aracyntho*] Mons Aracynthus Vibio quidem in Attica est, quæ ἀκρὶς vocata est, unde et mons ille *Actæus*: Sed Vibio plerique omnes repugnant, et Aracynthum in Boeotia communi ferme suffragio collocant, prope Thebas, in mare prominentem: his adhærendum est. At unde hic vocatur *Actæus*? Probus ab *Actæone* Thebano deducit, qui circa hunc mon-

tem forte venabatur, cum a canibus, ob visam in lavacro Dianam, laniatus est. Servius Actæum vocatum putat, quasi *littoralem*: est enim ἀκτὴ *littus*. Qua voce usus est Virgilius. Æn. v. 613. *At procul in sola secretæ Troadæ acta.*

26 *Non ego Daphnim*] Alius pastor, forma nobilis. Nomen a δαφνὶς *laurea*.

30 *Compellere hibisco*] *Hibiscus*, planta e genere malvarum sylvestrium, folio major et caule pilosior, *grosse mauve*. Hanc Scaliger in notis ad Varr. refert inter pascua purgantia, unde greges ait ad eam plantam medicinæ causa compelli solitos: atque ita *hibisco*, erit *ad hibiscum*: ut, *it clamor cælo*, pro *ad cælum*. Stephanus vero ait in Seminario, ita interdum hibiscum grandescere, ut ex herbacea natura velut in arborem transeat, unde pastores conficere baculos possint: et ita *compellere hibisco*, erit *deducere baculo*. Servius *compellere* interpretatur, *a lacte depellere et ad pastionem herbarum cogere*, hibisco proposito.

31 *Pana*] Pan rusticæ et pastoriliæ rei præses Deus, quem habuerit patrem haud satis constat: Mercurium plerique dicunt. Sic appellatus a πᾶν *omne*: vel, juxta Homerum in hymnis, quia Deorum omnium delectaverat mentes cum citharam recens natus scite pulsasset: vel, juxta alios, quia naturam omnem repræsentabat; cornibus, radios Solis et Lunæ cornua; rubicunda facie, ætherem; caprinis pedibus, terræ soliditatem; pilis hispidis, terræ arbores, et feras, &c. Fistulam compegisse dicitur

Pan primus calamos cera conjungere plures
 Instituit; Pan curat oves oviumque magistros.
 Nec te poeniteat calamo trivisse labellum:
 Hæc eadem ut sciret, quid non faciebat Amyntas? 35
 Est mihi disparibus septem compacta cicutis
 Fistula, Damoetas dono mihi quam dedit olim,
 Et dixit moriens: te nunc habet ista secundum:
 Dixit Damoetas; invidit stultus Amyntas.
 Præterea duo, nec tutâ mihi valle reperti, 40
 Capreoli, sparsis etiam nunc pellibus albo,
 Bina die siccant ovis ubera; quos tibi servo.
 Jam pridem a me illos abducere Thestylis orat:
 Et faciet; quoniam sordent tibi munera nostra.
 Huc ades, o formose puer: tibi lilia plenis 45
 Ecce ferunt Nymphæ calathis; tibi candida Nais,
 Pallentes violas et summa papavera carpens,

primus ex arundineis calamis, cum Syringem nympham, quam deperibat, sociarum precibus mutatam vidisset in arundinem, unde fistula Græcis σύριγξ dicta.

35 Amyntas] Ab ἀμύνω succurro.

36 Disparibus, &c.] Fistula continebatur olim septem calamis, apud Theocritum etiam novem, Idyl. viii. ut vocum discrimina totidem imitaretur. Calami porro cera inter se conjuncti ea proportionem decrescebant, ut in summo, qua inflabantur, æquales essent; inæquales in imo, qua exhibat spiritus. Cicutam] Scaliger vult hic plantam illam esse venenatam, cujus succo Athenienses ad publicum mortis supplicium; caule autem cavo ad musicam utebantur, de la ciguë. Servius putat esse calamorum quorumlibet internodia, sed sine teste.

39 Damoetas] Dorice pro Δημοότης, quasi δημοότης popularis: a δῆμος populus.

46 Nymphæ] Nympha, quasi νέα φάινουσα nova apparens: et significat, tum novam nuptam; tum fœminea illa numina, quæ juxta Pausaniam, non immortalia quidem, sed longissimi et pene innumerabilis ævi putabantur. Præerant autem aquis fluvialibus Naiades, sive Naides, a νάειν fluere; marinis Nereides, Nerei et Doridis filiae; montibus Oreades, ab ὄρος mons; sylvis Dryades, a δρῦς arbor, quercus; singulis arboribus Hamadryades, ab

ἄμα simul, et δρῦς arbor, quia cum iisdem arboribus occidebant; hortis et lucis Napææ, a νάπη saltus, viretum; pratis Limoniades, a λειμὼν pratum; stagnis Limniades, a λίμνη stagnum.

46 Calathis] Græcum est κάλαθος, Latine canistrum, qualum, qualus, quasillum, quasillus. Calathi forma patenti lilio similis. Liliū enim ita describit Plin. l. xxi. c. 5. Effigie calathi, resupinis per ambitum labris.

47 Pallentes violas] Plin. l. xxi. 6. violas ait alias esse purpureas, alias luteas, alias albas: ad albas revocantur pallentes, quas elegit Corydon, ut amantium tinetas colore. Horat. enim l. iii. od. 10. 14. Et tinctus viola pallor amantium.

47 Papavera] Papaver, Narcissus, et Anethum de l'anet, pulcherrimi pueri fuerunt, qui, juxta Servium, in flores suorum nominum conversi sunt: quos dum offert Corydon, Alexim quasi admonet, ne ipse tale aliquid ex amore olim patiat. De Narcisso quidem nota est fabula. Fuit Cephisi Bœotiae amnis, et Liriopes nymphæ filius: quem prædixerat Tiresias tamdiu victurum, quamdiu a sui conspectu abstineret. Is cum Echus nymphæ amorem sprevisset, suamque in fonte imaginem conspexisset, amore sui contabuit, et in florem cognominem est mutatus. De Anethi autem et Papaveris metamorphosi nihil apud veteres legi.

Narcissum et florem jungit bene olentis anethi;
 Tum, casia atque aliis intexens suavibus herbis,
 Molliā luteolā pingit vacciniā calthā. 50
 Ipse ego cana legam tenera lanugine mala,
 Castaneasque nuces, mea quas Amaryllis amabat.
 Addam cerea pruna; honos erit huic quoque pomo;
 Et vos, o lauri, carpam, et te, proxima myrte:
 Sic positæ quoniam suaves miscetis odores. 55
 Rusticus es, Corydon; nec munera curat Alexis;
 Nec, si muneribus certes, concedat Iollas.
 Heu, heu, quid volui misero mihi! floribus austrum,
 Perditus, et liquidis immisi fontibus apros.
 Quem fugis, ah demens? habitarunt dī quoque sylvas, 60

49 *Tum, casia*] Casia multiplex. i. Frutex cinnamomo affinis, odorato cortice, *de la canelle*. ii. Fistula cujus medulla medicinalis est, *de la casse*. iii. Herba coronaria, quam etiam Cneorum ex Hygino Plinius vocat l. XXI. c. 9. Cneorum autem album, *Lavendulam*; nigrum, *Rosmarinum* esse putat Dalecampius. De hac tertia specie solum hic sermo est.

50 *Vacciniā calthā*] De *Vacciniis* supra v. 18. *Calthā* flos lutei sive crocei coloris, *le soucy*, quasi *solsequium*, quia, præsertim cum tenerior est, ad solem inflectitur.

51 *Cana legam, &c.*] Mala intelligit Cydonia sive Cotonea, *des coins*, ut ex canitie et lanugine colligitur: item ex fragmento Petronii, quod ex hoc loco manifeste expressum est.

Sordent velleribus hirsuta Cydonia canis,
Sordent hirsutæ munera Castaneæ:
Nolo nuces Amarylli tuas, nec cerea pruna;
Rusticus hæc Corydon munera magna
putet.

52 *Castaneasque nuces*] Nux, genus est fructuum omnium qui durior corio muniti sunt: species sunt, *avelanæ*, *amygdalæ*, *juglandes*, *castaneæ*, &c.

53 *Cerea pruna*] Cerea, vel ob molliem, ut Horat. de A. P. 163. *Cereus in vitium flecti*. Vel ob colorem croceum, ut in Priapeis, *magisque cera luteum nova prunum*.

53 *Honos erit huic pomo*] Commendatione accipientis Alexidis: sicut castaneis, ob amorem Amaryllidis.

54 *Proxima myrte*] Myrtus perpetuo virens, Veneri sacra, vel quia

propter odorem accommoda est ad delicias; vel quia maris littoribus gaudet, unde et Venus orta. *Proxima* lauro, vel situ, vel odore, vel etiam dignitate, quia laureæ coronæ Romæ usui fuerunt in triumpho; myrtæ in ovatione, quæ minor triumphus erat, in equo, non in curru.

56 *Rusticus es*] Tria amoris impedimenta, Corydon ignobilis et rusticus, Alexis munerum negligens, rivalis Iollas muneribus potentior.

57 *Iollas*] Forte ab interjectione *lō*, quæ modo lætitiā, modo luctum signat.

58 *Eheu! quid volui, &c.*] Multiplex explicatio. i. Lud. Vivis: Inanem operam sumo, fundo carmina surdis auribus; perinde ac si flores ventis rapiendos exponerem, aut puram aquam suibus proculcandam. ii. Nannii: Res meas florentes hoc amore corrupti. Quam sententiam hic duplici proverbio, ventorum et porcorum, deinde expressis verbis exponit: *quæ te dementia cepit? Semiputata tibi, &c.* iii. Abrami: Quænam vox excidit mihi, cum Iollam nominavi, et munerum feci mentionem? Alexis enim, si me audierit, Iollam ditiozem sane mihi præponet. Perinde igitur feci, ac si *floribus austrum, &c.*

58 *Austrum*] Anster sive Notus, ventus a meridie flans magnos humores colligens, quibus infert floribus et valetudini perniciem.

60 *Dī quoque sylvas*] Apollo scilicet, cum Admeti gregem pavit, cælo pulsus ob cædem Cyclopi, qui fulmina Jovi fabricaverant, ad occidendum Phaethonta filium Apollinis.

Dardaniusque Paris. Pallas, quas condidit, arces
 Ipsa colat: nobis placeant ante omnia sylvæ.
 Torva leæna lupum sequitur; lupus ipse capellam;
 Florentem cytisum sequitur lasciva capella;
 Te Corydon, o Alexi: trahit sua quemque voluptas. 65
 Aspice, aratra jugo referunt suspensa juvenci,
 Et sol crescentes decedens duplicat umbras:
 Me tamen urit amor; quis enim modus adsit amor?
 Ah Corydon, Corydon, quæ te dementia cepit!
 Semiputata tibi frondosa vitis in ulmo est. 70
 Quin tu aliquid saltem potius, quorum indiget usus,
 Viminibus mollique paras detexere junco?
 Invenies alium, si te hic fastidit, Alexim.

61 *Dardaniusque Paris*] Priami et Hecubæ filius: a patre expositus in sylvis, quia cum Hecuba facem ardentem parere se somniasset, conjectores responderant, infantem, quem in utero gestabat, Trojani excidii causam futurum. Itaque educatus inter pastores, in agonali certamine, quod ad Trojam celebrabatur, cum Hectorem vicisset, et ab eodem irato prope esset occidendus, pro ejusdem fratre agnitus est. Cetera passim in *Æn. Dardanius*] id est Trojanus, a Dardano Electræ Jovisque filio, uno e Trojæ conditoribus.

61 *Pallas, quas, &c.*] Pallas, nata e cerebro Jovis, armata et hastam quasans: unde nomen habuit a πάλλω *quatio*. Artium Dea, prima ædificiorum inventrix: et apud Athenienses conditrix habita ejus arcis, quæ ἀκρόπολις est dicta, quia in summa urbis parte posita erat. De *Cytiso*. *Ecl. i. 79.*

66 *Aspice, aratra, &c.*] Colligit ani-

mun Corydon, et ex occasu solis, et cessatione operum rusticorum, agnoscit jacturam temporis et insaniam amoris sui: Mox illud quasi-exprobrando sibi objicit, *Me tamen urit amor: quis enim modus, &c.* Tum negligentiam sibi suam ponit ob oculos: *Semiputata tibi, &c.* Denique ad saniora consilia præ desperatione mentem revocat. *Quin tu aliquid, &c.*

71 *Quorum indiget usus*] Quæ postulat usus, et consuetudo quotidiana vitæ rusticæ: ut sunt nassæ, crates, calathi.

72 *Detexere*] Non minuendi, sed augendi verbum: estque *perfecte texere*. Sic Plautus in *Pseud. i. 4. 7.* *Neque exordiri primum unde occipias habes, neque ad detexundam telam certos terminos.*

73 *Alexim*] Ad exemplum Theocriti Εὐρήσεις Γαλάτειαν ἴσως καὶ καλλίον' ἄλλαν. *Invenies Galateum forte et pulchriorem aliam. Idyl. xi. 76.*

ECLOGA III.

PALEMÓN.

ARGUMENTUM.

Est amœbæa contentio inter Menalcam et Damoetam pastores: ac primo continet jurgia, deinde musicum certamen, denique judicium Palæmonis de utroque: unde a judice Palæmone nomen habet. Vives allegoricam hanc Eclogam

putat; et Virgilium, sub persona Damoetæ: poëtam ex ejus obtrectatoribus aliquem, sub persona Menalcæ agnoscit.

Amœbæum vero carmen, *alternum*, sive *reciprocum* est, ἀμοιβαῖον: hujus lex est: ut, qui posterior dicit, aut majora dicat, quam qui prior; aut certe paria: sensu, vel eodem, vel diverso: alioqui victus habeatur.

Tempus editæ hujus Eclogæ erui potest ex his ejusdem versibus: *Pollio amat nostram, quamvis sit rustica, musam: Pierides vitulam lectori pascite vestro. Pollio et ipse facit nova carmina, pascite taurum, &c.* Hæc enim tauri et vitulæ mentio facit, ut credam scriptum hoc opus fuisse tum, cum Asinius Pollio, missus a M. Antonio ad expeditionem Dalmaticam adversus Parthinos, inde reversus esset victor, et jam triumphi apparatus fierent. Hujus autem pompæ pars erat non ultima, deductio taurorum, aliarumque victimarum, pendentibus vittis, deauratisque cornibus: quæ Jovi Capitolino mactandæ a triumphante offerebantur. Præscribit igitur poëta bucolicus, ut taurus et vitula ad sacrificia Pollionis triumphalia saginentur: idque præscribit Musis ipsis: quia Pollio non solum bello, sed literis etiam et poësi clarus fuit. *Ecl. IV. in Argum.* Porro cum triumphus ille notetur in Fastis, ad 8. Kal. Nov. A. U. C. 715. scripta fuit hæc Ecloga circa medium Octobrem illius anni; qui fuit Virgilii 31. desinens, aut 32. incipiens. Hæc quanquam levis conjectura, non inutilis tamen quibusdam videbitur.

PALÆMON] A verbo παλαίειν *luctari*: pro quo poëtæ dicunt παλαιμονεῖν.

MENALCAS. DAMÆTAS. PALÆMON.

Men. DIC mihi, Damœta, cujum pecus? an Melibœi?

Dam. Non; verum Ægonis: nuper mihi tradidit Ægon.

Men. Infelix o semper, oves, pecus! ipse Neæram

Menalcas] A μένος *robur*, vel μένω *duro, maneo*; et ἀλκή *auxilium*. *Damœtas]* *Ecl. II. 27.*

1 *Cujum pecus]* Antiquum nomen, *cujus, cuja, cujum*. Terent. in Eun. II. 3. 29. *Virgo cuja est!* Plaut. in Curcul. II. 1. 14. *Cujam vocem audio?* Idem in Rud. III. 4. 39. *Argentum pro istis ambabus, cujæ erant domino dedi.*

2 *Ægon]* Pastor rivalis Menalcæ in amore Neærae, et herus Damœtæ. *Ægon* ab αἶξ αἰγός *capra*. *Neæra]* a νέαιρα *sumen, abdomen*. *Melibœus]* *Ecl. I. sub initium.*

3 *Infelix o semper, oves, pecus]* Legunt aliqui, *ovis*. Quod Servius pessime interpretatur: O infelix pecus, semper ovis, id est, semper imbecille futurum. Ramus vero sic: O semper infelix pecus ovium; ita ut *ovis* in genitivo sit singulari, pro plurali *ovium*. Sed sincerissimi codices habent, *oves*: plano sensu: O oves, pecus semper infelix! Quare autem *infelix*? et propter pastorem, qui, ut vacet amoribus, curam ejus abjecit; et propter custodem, a quo exhauritur et expilatur.

Dum fovet, ac, ne me sibi præferat illa, veretur,
 Hic alienus oves custos bis mulget in hora : 5
 Et succus pecori, et lac subducitur agnis.

Dam. Parcius ista viris tamen objicienda memento.
 Novimus et qui te, transversa tuentibus hircis,
 Et quo ; sed faciles Nymphæ risere ; sacello.

Men. Tum, credo, cum me arbustum videre Miconis 10
 Atque mala vites incidere falce novellas.

Dam. Aut hic ad veteres fagos, cum Daphnidis arcum
 Fregisti et calamos : quæ tu, perverse Menalca,
 Et, cum vidisti puero donata, dolebas ;
 Et, si non aliqua nocuisses, mortuus esses. 15

Men. Quid domini faciant, audent cum talia fures !
 Non ego te vidi Damonis, pessime, caprum
 Excipere insidiis, multum latrante Lycisca ?
 Et cum clamarem : Quo nunc se proripit ille ?
 Tityre, coge pecus ; tu post carecta latebas. 20

Dam. An mihi cantando victus non redderet ille,
 Quem mea carminibus meruisset fistula, caprum ?
 Si nescis, meus ille caper fuit ; et mihi Damon
 Ipse fatebatur ; sed reddere posse negabat.

Men. Cantando tu illum ? aut unquam tibi fistula cera 25

6 *Et succus pecori, et lac*] Idem lac, qui matribus quidem natus est succus ; foetibus autem, sive agnis, alimentum. Notetur hic defectus synaloephae.

7 *Parcius ista viris, &c.*] Scito moderatius et cautius ea esse exprobranda viris, et pudicis ; iis præsertim, qui te mollem et corruptum sciunt. Servius non insulse explicat, et interpungit aliter : *Parcius : ista viris tamen objicienda memento. Novimus, &c.* hoc est : Parce quicquam mihi exprobrare : si tamen exprobres, memineris ea esse ejusmodi, quæ viro objici possint : at novimus tua scelera viro indigna.

8 *Transversa tuentibus hircis*] Servius *hirquis* legit, et *hirquos* explicat, angulos oculorum, in quos retorti oculi, libidinem notent. Alii simplicius de *hircis* intelligunt, libidinis eo usque animalibus, ut iis etiam dicantur invidere, quos libidini indulgentes viderint : transversa autem tueri invidiæ signum est.

9 *Sacello*] Sacellum, locus sacer numini, parva ædicula : sæpe, præsertim apud rusticos, antrum erat.

Nymphæ] Vel Dryades, vel Napææ. Nemesian. Ecl. II. 20. *Quæ colitis sylvas Dryades, quæque antra Napææ.*

10 *Tum credo, cum, &c.*] Ironice loquitur, et scelus alienum quasi de se narrat ; sed eo vultu et nutu, ut reipsa Dametas ejus auctor esse intelligatur. *Arbustum*] Non arbuscula est, sed locus arboribus consitus, præsertim hoc loco ad fulciendas vites, quæ ideo *arbustivæ* a Columella dicuntur. Ecl. I. 40. *Mycon*] Pastoris nomen a μυκᾶν mugio. *Daphnis*] a δαφνὶς corona laurea.

17 *Damonis*] Quasi δαίμων peritus.

18 *Lycisca*] Canis ex lupo et cane editus, a λύκος lupo, et κῶν canis.

20 *Carecta*] Locus ubi multæ sunt carices. *Carex* planta est ex arundineo genere : Gallico nomine caret. *De Tityro.* Ecl. I. in argum.

25 *Cantando tu illum*] Supple *vicisti* : reticentia ad subsannationem : ut ista ad furorem et impetum Æn. I. 139. *Quos ego, supple si corripuero.*

25 *Aut unquam tibi, &c.*] Negat eum habere fistulam illam nobilem, septiforem : non negat habere ignobilem, simplicem, atque unius calami, e ci-

Juncta fuit? non tu in triviis, indocte, solebas
Stridenti miserum stipula disperdere carmen?

Dam. Vis ergo, inter nos, quid possit uterque, vicissim
Experiamur? ego hanc vitulam (ne forte recuses,
Bis venit ad mulctram, binos alit ubere foetus) 30
Depono: tu dic, mecum quo pignore certes.

Men. De grege non ausim quicquam deponere tecum:
Est mihi namque domi pater; est injusta noverca;
Bisque die numerant ambo pecus, alter et hædos. 35
Verum, id quod multo tute ipse fatebere majus,
(Insanire libet quoniam tibi) pocula ponam
Fagina, cœlatum divini opus Alcimedontis:
Lenta quibus torno facili superaddita vitis

cuta, e stipula, de quo genere. Ecl. II. 36. Ait enim, *non tu in triviis*, &c.

26 *In triviis*] *Bivium*, *trivium*, *quadrivium*, locus in quem duæ, tres, quatuorve concurrunt viæ. Rustici per trivium ululare certis diebus solebant, et flebile aliquid cantillare in honorem Dianæ, sive Proserpinæ: idque ad imitationem Cereris, eam a Plutone raptam per trivium cum clamore vestigantis. Unde Diana dicta *Trivia*; sive ex illis clamoribus; sive, ut ait Varro, quod ejus simulacrum in triviis apud Græcos poneretur.

29 *Vitulam*] Proprie *juvencam*, siquidem jam foetus binos enixa est. Sic Ecl. VI. 47. *Pasiphaën virginem* vocat, pro muliere quæ jam viro sit conjuncta.

29 *Ne forte recuses*] Vel sensus est: Ne forte recuses mecum gratis certare, vitulam in pignus depono; ut saltem lucri spe ad certamen movearis. Vel: ne forte, quia vitulam nominavi, pignus quasi leve rejicias; binos foetus alit, &c.

30 *Ad mulctram*] *Mulctram*, *mulctrum*, *mulctrale*, vas rusticum excipiendo lacti comparatum. *Mulctra* etiam dicitur pro ipsa actione mulgendi.

34 *Bisque die*, &c.] I. Servius sic explicat, ut *alter* ad novercam referatur: et sic recensio totius pecoris videatur uni patri attribui. Male, tum quia *ambo* pecus numerant, ergo non solus pater: tum quia *alter* ad masculinum genus pertinet, ergo non ad novercam. II. Cerdanus sic: *Ambo pecus numerant*; *alter*, id est pater, seorsum hædos. III. Nannius vero, quem sequimur, sic: *Ambo pecus*, id

Delph. Virg.

est, *matres numerant*: *alter*, id est alteruter, hædos, id est foetus; eo quod ad majorem numerum bini custodes adhibendi sint; ad minorem unus sufficiat.

36 *Insanire*] Mecum certando, qui te multo doctior sum.

37 *Fagina*] Vasa e fago, *de hestre*, juxta Plinium, l. XVI. 38. fuere aliquando in honore, et in usu sacrorum: recensentur tamen a poetis in pauperum suppellectili. Ovid. Fast. v. 522. *Terra rubens, crater*; *pocula, fagus erat*.

37 *Cœlatum*] Impressum, incisum, per cavitatem exsculptum, a *κοῖλον* *carum*: unde et cœli nomen per æ scribendum: sive pro superiore illa et concava mundi parte, sive pro scalpello sumatur.

37 *Alcimedontis*] Sculptoris nomen, ab *ἀλκή* *auxilium* et *μεδέω* *rego, curo*: nomen heroi, quam sculptori, aptius,

38 *Lenta quibus*, &c.] Salmasius et Cerdanus duplicem hic artem agnoscunt, tornaturam et cœlaturam: aiunt quippe, vitem, corymbos, hominum figuras torno fieri non posse, quo ligna teruntur tantum et levigantur; sed solius cœli sive scalpri opus esse, quo sive ligna, sive metalla inciduntur et excavantur. Hi locum istum ita explicant, ut velint *quibus* esse ablativi casus, *torno* dativi, hoc pacto: *in quibus lenta vitis per cœlaturam addita est torno, sive materiae jam tornatae*. Ego. I. vix putem *tornum* pro materia tornata, Latine dici. II. Video, *toremata*, quæ proprie in veteribus gloss. exponuntur, *opera torno rasa*, sumi promiscue a probatissimis scriptoribus pro cœlato opere: cujusmodi sunt

Diffusos hedera vestit pallente corymbos.

In medio duo signa: Conon, et, quis fuit alter,

40

Descripsit radio totum qui gentibus orbem;

Tempora quæ messor, quæ curvus arator haberet?

Necdum illis labra admovi, sed condita servo.

Dam. Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit,

Et molli circum est ansas amplexus acantho;

45

Orpheaue in medio posuit sylvasque sequentes.

calices, crateres, signa hominum ac ferarum exentia extantiaque. Sic Martialis, l. iv. 39. *Solus Phidiaci toreuma cæli*. Sic Cicero frequenter in Verr. eodem sensu. III. Plinius, l. xxxiv. 8. artis toreutices inventorem memorat Phidiam, consummatorem Polycletum: quosculptores ac statuarios, non solum tornatores, fuisse constat. Unde existimo, licet exacte tornus a cælo et scalp pro distinguatur: usu tamen esse factum, ut promiscue haberentur. Favet insuper etymon, *tornus* enim a *τερέω*, vel *τελπω*, *τέτοπα*, *tero*, *trivi*: teritur autem materia non solum cum versando raditur, sed et cum repetita scalpri impressione, inciditur.

38 *Torno facili*] I. Facile alii explicant, *rude*, et facili nec longiori opera elaboratum. II. Alii, *versatile*, quemadmodum Virg. *Æn.* viii. 310. *facilesque oculos fert omnia circum*. III. Alii, *facile obsequens*, et ad ligni tenebritudinem referunt, quemadmodum Tibul. i. 1. 40. *Pocula de facili composuitque luto*.

39 *Diffusos hedera*] Multi vitem et hederam hic implexas fuisse volunt. Ego cum Nannio solam hic hederam agnosco: vitemque accipio pro ipso hederæ vimine, quod *viticula* vocatur a Plinio; hederam vero pro foliis, hoc sensu: vimen hederaceum implicat foliis pallentibus corymbos suos. *Hedera*] *du lierre*, ideo poculis insculpta, quia Baccho sacra.

39 *Corymbos*] *κόρυμβος* Isidoro est annulus in hedera, quo proxima quæque comprehendit atque alligat: sed Plinio, est racemus hederæ in orbem circumactus. Corymbus primo appellatus est subrectio quædam et suggestus capillorum in Atticorum capite: quare derivat Vossius a *κάπα* *caput*, unde et *κόρυς* *galca*.

40 *Conon*] Non dux ille celebris

Atheniensium, sed nobilis Mathematicus, patria Samius, qui in gratiam Ptolemæi Euergetæ Ægypti regis, comam Berenices ejus conjugis inter sidera finxit esse relatam: ut habet Callimachus in epigr. quod a Catullo Latine redditum extat. Æqualis et amicus fuit Archimedis: immo, ut opinatur Pomponius, etiam in Mathematicis magister.

40 *Et quis fuit alter, &c.*] Oblitus pastor Mathematici alterius, seipsum interrogat; et non occurrente nomine, personam describit ab operibus, iis maxime quæ ad agrestem usum pertinent: qualis est divisio temporum sationis et arationis. *Alter* autem ille, vel Aratus est, poëta Solensis, qui scripsit Græce *Phænomena*, sive motum situmque stellarum: quo quidem opere sic Romani delectati sunt, ut illud Cicero adolescens, Claudius item, et Germanicus, Latinum reddiderint. Vel Hesiodus est poëta, ex Ascra Bæotiæ oppidulo, qui inter alia scripsit *Opera et dies*, sive *Georgica*. Vel denique probabilius Archimedes, Cononis vel discipulus vel saltem amicus, celebris ante alios Mathematicus et bellicarum machinarum inventor: qui in expugnatione Syracusarum, ab ignoto Marcelli victoris milite interfectus est, cum figuras in arena describeret.

41 *Radio*] Radius hic virga est, sive baculus mathematicus, quo variæ cæli terrarumque partes assignantur, et figuræ in arena describuntur.

45 *Acantho*] Herba est acanthus longo latoque et flexuoso folio, *branche ursine*: capitulis columnarum, in ordine Corinthio adhiberi solita ad ornatum: unde Romanis *Marmoraria* dicta est, auctore Fuschio.

46 *Orpheaue*] Orpheus Thrax, Apollinis et Calliopes filius: lyram a patre, aut a Mercurio acceptam ita

Necdum illis labra admovi, sed condita servo.

Si ad vitulam spectas, nihil est, quod pocula laudes.

Men. Nunquam hodie effugies: veniam, quocumque vocaris.

Audiat hæc tantum, vel qui venit, ecce, Palæmon. 50

Efficiam posthac, ne quenquam voce laccessas.

Dam. Quin age, siquid habes, in me mora non erit ulla;

Nec quenquam fugio: tantum, vicine Palæmon,

Sensibus hæc imis, res est non parva, reponas.

Pal. Dicite: quandoquidem in molli consedimus herba;

Et nunc omnis ager, nunc omnis parturit arbos, 56

Nunc frondent sylvæ, nunc formosissimus annus.

Incipe, Damoeta; tu deinde sequere, Menalca.

Alternis dicetis; amant alterna Camœnæ.

Dam. Ab Jove principium, Musæ: Jovis omnia plena. 60

Ille colit terras; illi mea carmina curæ.

Men. Et me Phœbus amat: Phœbo sua semper apud me

suaviter impellebat, ut fluminum sistere cursus, et sylvas ferasque trahere dictus sit. Ejus cum Eurydice amores, profectionem ad inferos, et mortem lege Ge. iv. 454.

49 *Nunquam hodie effugies, &c.*] Deposuerat juvencam: negaverat Menalcas se ob patris metum posse juvencam deponere, et pocula obtulerat: hærebat tamen in sponsione juvencæ Damœtas, si ad vitulam spectas, nihil est, &c. atque adeo videbatur certamen subterfugere, quod hac sponsione admitti a Menalca non poterat. Ergo Menalcas, ne adversarius effugiat, admittit juvencæ conditionem, deposito, per spem victoriæ, patris et novercæ metu. *Veniam, quocumque vocaris.* Unde arbiter Palæmon, de præmio deinde judicium ferens, nullam poculorum, sed juvencæ dumtaxat mentionem facit. *Et vitula tu dignus, et hic.*

50 *Audiat hæc tantum*] Adsumus hic uterque, adsunt pignora, deest tantum judex: audiat ille qui venit. *Vel qui venit*] Menalcas viso eminus pastore, necdum inspecto vultu, hujus se subjicit arbitrio, quicumque tandem ille sit: inest quippe ea vis huic voci: *vel qui venit.* Mox agnito Palæmone, ipsum nomine compellat, et æmulum audacius alloquitur, *efficiam posthac ne, &c.*

59 *Camœnæ*] Musæ: prius dictæ *Carmenæ*, et *Casmenæ*: ex Varr. Ra-

dix, *carmen*, quod prius dictum est, *casmen*: sicut *arbor*, *arena*, *janitor*; prius *arbos*, *asena*, *janitos*, ex eodem Varr. Alii scribunt *Camœnæ*, et deducunt a *cantu amœno*.

60 *Ab Jove principium, Musæ*] Ex illo Theocriti Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, καὶ εἰς Δία λήγετε μοῦσαι: a Jove incipiamus, et in Jovem desinite, o musæ! Idyl. xvii. 1. Unde male quidam hic legunt *Musæ* in genitivo: quasi esset, *Ab Jove principium Musæ*, id est, carminis. *Jovis omnia plena*] Tum quia Deorum ille princeps, et rerum omnium anima: tum quia Jovis nomen aëri tributum est, undique diffuso. Ge. ii. 325. *Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther Conjugis in gremium lætæ descendit, et omnes Magnus alit magno commixtus corpore fœtus.*

60 *Musæ*] Jovis et Mnemosynes filiae novem, artium præsides: Calliope, Clio, Erato, Thalia, Melpomene, Terpsichore, Euterpe, Polymnia, Urania; natæ in Pieria regione Macedonia: sedem habere dicuntur in Helicone Bæotiæ, et Parnasso Phocidis, montibus inter se vicinis.

62 *Phœbus*] Idem qui Apollo et Sol, Jovis et Latonæ filius, eodem partu cum Diana editus in insula Delo: medicinæ repertor: divinationis, musicæ, et poëseos Deus. Phœbus dictus, quasi φῶς βίου *lumen vitæ*.

62 *Sua semper apud me Munera*] Sacra munera Phœbo, laurus et hyacin-

Munera sunt, lauri, et suave rubens hyacinthus.

Dam. Malo me Galatea petit, lasciva puella;
Et fugit ad salices, et se cupit ante videri.

65

Men. At mihi sese offert ultro, meus ignis, Amyntas;
Notior ut jam sit canibus non Delia nostris.

Dam. Parta meae Veneri sunt munera; namque notavi
Ipse locum, aëriæ quo congersere palumbes.

Men. Quod potui, puero sylvestri ex arbore lecta 70
Aurea mala decem misi; cras altera mittam.

Dam. O quoties, et quæ nobis Galatea locuta est!
Partem aliquam venti divum referatis ad aures.

Men. Quid prodest, quod me ipse animo non spernis,
Amynta,

thus: de lauro quidem. Ecl. II. 54. *Hyacinthus* flos ortus e vulnere pueri cognominis, qui Zephyro et Apollini cum placeret, et aliquando disco luderet cum Apolline, Zephyri invidia inter ludendum periit: disco, quem Apollo libraverat, in pueri caput maligne deflexo. Quis autem flos ille sit, quæritur. Certe non is est, qui vulgo sic nominatur, cæruleus totus, et absque ullis literarum notis. Certissime is est, qui Græcis ξίψις vel ξυψις dicitur, hoc est, *acutus*: Latinis autem, *gladiolus*, ob acutorum utrimque longorumque foliorum cum gladio similitudinem: Gallis vero, *glaieul*; et communi Græcis, Latinis, Gallisque vocabulo, *Iris*; vel ob colorum diversitatem; vel deformato nomine a ξίψις. Hoc multis probat Salmasius in Solin. p. 1224. I. Ex Columella, l. ix. 4. *Cælestis nominis hyacinthus*, non *numinis*, ut multi habent codices: quid porro cæleste nomen, nisi *Iris*? II. Ex Palladio, l. i. 37. *Hyacinthus*, qui *Iris*, vel *gladiolus*, dicitur. III. *Gladiolus* habet in folio discurrentes lineas, quæ multa A, et multa I, confuse saltem exprimunt: at *hyacinthus*, ai ai *Flos habet inscriptum*. Ovid. Met. x. 215. IV. *Gladiolus* magnitudine et specie accedit ad lilium: at *hyacinthus*, *formamque capit quam lilia*, si non *Purpureus color his*, *argenteus esset in illis*. Ovid. Met. x. 212. V. *Gladiolus* purpureus est; unde et ferrugineus, et niger, et rubens, ut explicuimus, Ecl. II. 18. Qui omnes colores tribuantur hyacintho a poetis. Reliqua infra v. 107.

67 *Delia*] Diana, Luna, venationis

Dea, cujus in tutela canes: Latonæ filia: soror Phœbi, Delia dicta, ut ille Delius. Vel quod luce sua omnia δηλα, id est, *manifesta* faciant. Vel ab insula Delo: quæ cum antea lateret, aut juxta alios erraret mari, Latonæ locum ad partum quærenti subito emersit, et sese obtulit: unde in præmium affixa est uni loco, et conspicua deinceps ac stabilis facta: dicta Delos, quasi δηλος *manifesta*. Tamen hic *Delia* forte non Dea, sed Menalcæ famula, ex insula Delo: cui sane multo quam Deæ convenit magis illa cum canibus familiaritas. De *Amynta*, Ecl. II. 35.

68 *Meæ Veneri*] Amatorum blanditiæ: amicas Veneres vocant. Lucret. IV. 1178. *Nec Veneres nostras hoc fallit*. Mariti autem, uxores suas Junones; uxores vicissim, maritos Joves appellant. Plaut. in Cas. II. 3. 14. *Eja, mea Juno, non decet te esse tam tristem tuo Jovi*.

69 *Aëriæ quo, &c.*] Palumbes, pigeons ramiers: Veneri sacræ, cujus trahendo curru addicuntur. *Aëriæ*] Vel quia aërii sunt coloris, inquit Servius, et *liviae* appellantur: vel potius, quia editis in arboribus nidificant. *Congessere*] Accumulavere festucas, floccos, alia id genus: quæ Plautus in Rud. III. 6. 51. *nidamenta* nuncupat.

73 *Divum referatis ad aures*] Vel quia inest his verbis tanta suavitas, ut beatissimos Deos beare possint; vel ut Dii testes sint promissorum Galatææ.

74 *Quid prodest, quod, &c.*] Damætas ostendit antea gaudium suum de colloquiis cum amica præsentem. Nunc

Si, dum tu sectaris apros, ego retia servo ?

75

Dam. Phyllida mitte mihi; meus est natalis, Iolla :

Cum faciam vitula pro frugibus, ipse venito.

Men. Phyllida amo ante alias : nam me discedere flevit ;
Et, longum formose vale, vale, inquit, Iolla.

Dam. Triste lupus stabulis, maturis frugibus imbres, 80
Arboribus venti, nobis Amaryllidis iræ.

Men. Dulce satis humor, depulsis arbutus hædis,
Lenta salix foeto pecori, mihi solus Amyntas.

Dam. Pollio amat nostram, quamvis est rustica, Musam :
Pierides, vitulam lectori pascite vestro. 85

Men. Pollio et ipse facit nova carmina : pascite taurum,
Jam cornu petat, et pedibus qui spargat arenam.

Dam. Qui te, Pollio, amat, veniat, quo te quoque gaudet :

Menalcas majori amoris testimonio dolorem suum testatur, primo de amici absentia : secundo de ejusdem periculo ; *sectaris apros* : tertio de sua securitate, *ego retia servo*. In quo sic hæret, ut Amyntæ amorem inutilem putet, nisi societatem pariat etiam periculorum.

76 *Phyllida, &c. Iolla, &c.*] Iollas pastor, ab interjectione *iō heu*. Iollæ famula *Phyllis*, communis amica *Damætæ* et *Menalcæ* : a φύλλον folium.

76 *Meus est natalis*] Natali in sacrificio licebat voluptati indulgere : non item in ambarvali, quod pro terræ frugibus Cereri offerebatur ; ter ducta circum agros, aut agna, aut vitula immolata. Unde puella invitatur ad natale, solus pastor ad ambarvale. De ambarvali Ge. i. 345.

77 *Cum faciam vitula*] Facere et operari sine addito, est *sacra facere, sacris operari*. Et *facere vitula*, est *sacra facere ex vitula*.

79 *Vale, inquit, Iolla*] Illa vox *Iolla*, non est *Phyllidis* ad *Iollam*, cui vale dicat ; sed *Menalcæ* ad *Iollam*. Ut enim *Damætas* compellaverat prius *Iollam* : *O Iolla, mitte mihi Phyllida*. Ita nunc *Menalcas* eundem compellat : *O Iolla, amo Phyllida, nam dixit mihi longum vale*.

81 *Amaryllidis iræ*] Cum videat *Damætas* *Menalcam* in amore *Phyllidis* rivalem sibi obstare, imo præferri ; ad alium amorem deflectit, et jam *Amaryllidi* dicit blanditias. De nomine *Amaryllidis* Ecl. i. 31.

82 *Arbutus*] Arbor foliis lauro affi-

nibus, sed raris, *arboisier* : in deliciis ejus umbra fuit apud antiquos. Horat. Od. i. i. 1. 21. Nunc viridi membra sub arbuto Stratus. Fructus profert instar cerasorum, aut fragorum, cum aliqua dulcedine asperos. Vocantur a Plinio *unedones* ; quod, inquit, plures edi non possint propter asperitatem : a Virgilio *arbuta*. G. i. 148. Cum jam glandes, atque arbuta sacra Deficerent sylvæ. Et Ge. ii. 520. Dant arbuta sylvæ.

83 *Mihi solus Amyntas*] Ut ostendat *Menalcas*, quicquid a se de luctu *Phyllidis*, deque suo in eam amore dictum est, per jocum dictum esse, quo *Damætam* aliqua invidia stimularet : nunc ultro profitetur se præter *Amyntam*, amare neminem.

85 *Pierides*] Musæ novem, de quibus v. 60. Sic dictæ, vel a *Pierio* Thessaliæ monte, ubi ex *Jove* et *Mnemosyne* natæ dicuntur : vel ex victoria, in *Pieri* Macedonis novem filias, relata ; quæ Musas ansæ ad cantum provocare, et ab iisdem superatæ, totidem in picas ab iis mutatæ sunt.

86 *Pollio et ipse*] Quis fuerit, fuse habetur in argum. Ecl. iv. pervenit ad summam oratoris, historici, et poëtæ laudem ; ad consulatum anno u. c. 714. ad triumphum anno 715. E quibus laudibus poëticam solam hoc loco ei tribuit aperte *Virgilius* : *Pollio et ipse facit nova carmina* : ceteros honores, ut pastoritiis modulis graviores, tantum innuit his vocibus : *veniat quo te quoque gaudet* : nempe ad consulatum, et triumphum.

Mella fluant illi, ferat et rubus asper amomum.

Men. Qui Bavium non odit, amet tua carmina, Mævi ! 90
Atque idem jungat vulpes, et mulgeat hircos.

Dam. Qui legitis flores et humi nascentia fraga,
Frigidus, o pueri, fugite hinc, latet anguis in herba.

Men. Parcite, oves, nimium procedere ; non bene ripæ
Creditur : ipse aries etiam nunc vellera siccet. 95

Dam. Tityre, pascentes a flumine reice capellas ;
Ipse, ubi tempus erit, omnes in fonte lavabo.

Men. Cogite oves, pueri ; si lac præceperit æstus,
Ut nuper, frustra pressabimus ubera palmis. 99

Dam. Heu, heu, quam pingui macer est mihi taurus in ervo !
Idem amor exitium pecori, pecorisque magistro.

Men. His certe neque amor causa est ; vix ossibus hærent.
Nescio, quis teneros oculus mihi fascinat agnos.

89 *Mella fluant illi, &c.*] Vota sunt ejus in gratiam, quicumque Pollionem amaverit.

89 *Amomum*] Parvus est frutex, magni inter aromata nominis, ex ligno sese convolvens in racemi modum : aureo colore, flore exiguo, cœn violæ albæ ; ligno subrufo et valde odorato : in Assyria, Armenia, Ponto, et Media optimum. Ita fere a Dioscoride describitur. Plerique tamen ab ea descriptione dissentiunt.

90 *Qui Bavium non odit, &c.*] Bavins et Mævius, poëtæ pessimi, Virgilio pariter et Horatio infesti. Imprecatio est respondens e contrario votis Damoetæ pro Pollione : si quis non odit Bavium, ita stultus fiat, ut et amet Mævium, et jugo supponat vulpes.

94 *Parcite, oves, &c.*] Sensus est juxta Servium et Farnabium : O pueri, cavete ne oves longius procedant : quod durius et absque exemplo est. Nostræ interpretatio, tum nititur exemplis, est enim apud Catull. in Argon. 146. *Nil metuunt jurare, nihil promittere parcunt* : tum conformis est Theocritæo exemplo Idyl. v. 100. *Σίττ' ἀπὸ τὰς κοτίνω, τὰ μὴκάδες ὧδε νέμεσθε, &c.* discedite ab oleastro, capellæ : hic pascite.

94 *Non bene ripæ Creditur*] Quia periculum est, ne, vel oves lapsæ in profluentem rapiantur ; vel ripa ipsa, fluctuum allapsu subitus exesa, ruinam faciat.

96 *Reice capellas*] Est hic primo

syncope, *rejice* in *re-ice* ; tum contractio geminæ vocalis brevis in diphthongum longam : *re-ice* in *reice*. Sic *eicit* pro *ejicit*, apud Lucret. III. 891. *Ne radicitus e vita se tollit et eicit*.

98 *Si lac præceperit æstus*] Vel exsiccaverit ; vel ita corruerit, ut vaneat, et nimis liquescat.

100 *In ervo*] Alii legunt in *arvo*.

101 *Pecorisque magistro*] Damoetæ mercenario pecoris custodi, qui dum amat Phyllida, Galateam, Amaryllida ; videtur pecus e tam multiplici magistri sollicitudine maciem contrahere.

103 *Oculus mihi fascinat agnos*] *Fascinum* species incantationis : sic dictum. I. Vel a fasciis, sive liciis et filis, quibus ad illigandos et incantandos homines magicis in sacris utebantur, de quo more Ecl. VIII. 74. II. Vel a fando, ut vult Festus : quia verbis, ac præsertim laudatione immodica, perficiebatur : de qua specie Ecl. VII. 27. III. Vel, ut probat Vossius in Etym. a *βασκαλνεν* *invidere* : quod est, quasi *φάσει καλνεν* oculis occidere, quia oculorum intuitu præcipue fit fascinatio : cum scilicet maligni spiritus, ex invido aut male affecto pectore emissi per oculos, aërem circumfusus inficiunt ; idemque sic infectus aër eos inficit, in quos, vel ore, vel oculis, vel naribus commeat. Ita fere Heliod. Æthiop. I. III. Junioribus vero, utpote tenerioris naturæ, sæpius fascinum adhærescit.

Dam. Dic, quibus in terris, et eris mihi magnus Apollo,
Tres pateat cœli spatium non amplius ulnas. 105

Men. Dic, quibus in terris inscripti nomina regum
Nascantur flores; et Phyllida solus habeto.

Pal. Non nostrum inter vos tantas componere lites:
Et vitula tu dignus, et hic; et quisquis amores

104 *Dic, quibus in terris, &c.*] Uterque, quasi de victoria desperans, ad ænigmata confugit.

Apollo] Vatum Deus, de quo supra v. 62. Cur sic appelletur, docet Macrob. Saturn. i. 17. i. Quia radios ἀεὶ πάλλει, id est, *semper vibrat*. ii. Quia radiorum vi morbos frequenter excitat, quibus mortales ἀπολλύει, id est, *enecat*. iii. Quia calor benignitate morbos omnes ἀπελαύνει, id est, *fugat*. iv. Quia ἀναπολεῖ, id est, *inter utrumque mundi polum vertitur*. v. Quia unus est, non multiplex: idem enim aliquando est atque Sol. Ab α privativo, et πολλοὶ *multi*.

105 *Tres pateat, &c.*] Ænigma difficile, in quo Virgilium crucem fixisse Grammaticis, refert Servius ex Asconio, qui hoc ipsum e Virgilio audisse se professus est. Servius interpretatur. i. De Cœlio quodam Mantuano: qui dilapidato patrimonio sepulcrum sibi duntaxat trium ulnarum, seu pedum sex, reservaverat: idque mire, placet Salmasio in Solin. p. 1222. ii. De Syene urbe in confinio Ægypti et Æthiopiæ, sub tropico Cancræ: quem locum ita recto lumine sol irradiare putabatur, medio solstitii die; ut ne altissimo quidem in puteo, eam in rem a philosophis effosso, umbram ullam efficeret. iii. Alii de Ajacis clypeo, qui cœli figuram præferebat, eratque trium ulnarum, id est, trium cubitorum: sic enim aliquando ulna sumitur, ut ostendit Vossius in Etym. iv. Alii de specu in Sicilia, ubi rapta fertur a Plutone Proserpina. v. Ciacconius et Cerdanus de fossa quadam Romæ in comitio facta more Etruscorum: quæ mundus dicebatur, et toto anno claudi solita, patebat certis duntaxat diebus tribus: hi autem *cælum* pro mundo accipiunt, ulnas tres, pro diebus tribus. vi. Pomponius de Cœlo quodam, cujus statura trium duntaxat esset cubitorum. vii. Alciatus de clibano, cujus ostium ad ulnas tres

apertum sit. viii. Alii de quolibet puteo: in quem qui descenderit, spatium cœli tantum conspiciat, quantum putei latitudo permiserit. Elige.

107 *Nascantur flores, &c.*] Cerdanus explicat de argenteo nummo qui extat, cujus altera pars Augusti effigiem cum his verbis: *Augustus Cæsar*; altera florem præfert, cum hoc elogio *Lucius Aquilius Florus triumvir*. Sed non advertit vir doctissimus, Augusti cognomen Octaviano non tributum esse nisi anno u. c. 727. Virgilii 43. Octavio VII. et Agrippa III. Coss. ut habet Censorinus. Edita autem sunt Bucolica, anno Virgilii circiter 32. Igitur ad vulgarem et pastoralem sensum confugio, qui est de hyacintho flore, in quem Hyacinthus primum, Phœbo dilectus puer; tum Ajax Græcorum post Achillem fortissimus, mutati sunt. Videntur enim in illo scriptæ quodammodo literæ, α, quæ primæ sunt in Ajace; et, si retrorsum legantur, primæ etiam aliquo modo in Hyacintho, si, ut vult Nannius, per j. non per y. scribatur, contra communem Græciæ totius fidem. Atque illa difficultas Hyacinthi nominis Ovidium movit, ut floris illius literas ad Ajacis quidem nomen referret; ad Apollinis vero gemitus, mortem Hyacinthi deplorantis. Quippe α gemitum notat, unde est ἀλάζω *gemo*. Ita Met. x. 215. *Ipse suos gemitus foliis inscripsit, et α α Flos habet inscriptum*. Tum. l. xiii. 397. *Litera communis mediis, pueroque, viroque, Inscripta est foliis; hæc nominis, illa querelæ*. Ajax porro et Hyacinthus, non reges, sed regum filii fuere: Ajax quidem Telamonis, Hyacinthus Amyclarum regis. Reges tamen vocat Virgilius, eo more, quo Laviniam et Ariadnen reginas alibi vocavit.

109 *Et quisquis amores, aut, &c.*] Non uni digni estis vitula pro præmio, sed etiam quicumque vobis similes ita belle expriment affectus amantum: sive ejus qui felix in amore felicitati

Aut metuet dulces, aut experietur amaros.
 Claudite jam rivos, pueri: sat prata biberunt.

110

snæ diffidit, qualis Menalcas: *Dulce satis humor, &c. Quid prodest, si me ipse, &c. sive ejus qui amaritiam in amore experitur, qualis Damætas: Triste lupus stabulis, &c. nobis Amaryllidis iræ.*

111 *Claudite jam, &c.] Allegoria est. Jam cantare desinite: satis enim aures nostræ cantu vestro delectatæ sunt, quemadmodum aquarum humore prata reficiuntur.*

ECLOGA IV.

POLLIO.

ARGUMENTUM.

CONFECTO bello Perusino, de quo dictum est in argum. Ecl. I. M. Antonius multis de causis infensus Octaviano, cum ingenti exercitu venerat in Italiam. Reconciliati tamen circa Brundisium: administris L. Cocceio communi amico; et ex parte Octaviani, Mæcenate; ex parte Antonii, Asinio Pollione, tum consule: ambo cum ovationis honore Romam ingressi sunt. Sed paucis post diebus: cum Sext. Pompeius, Magni filius, occupata Sicilia comeatum intercluderet; ideoque Roma fame premeretur: Octavianus et Antonius, lapidibus palam appetiti a populo, coacti sunt pacem cum Sext. Pompeio componere. Pax composita ad Puteolos. Sublato igitur famis metu, cibariis in urbem confluentibus, civilibus bellis tanto post tempore extinctis, quædam aureæ species ætatis affulsit. Hæc autem omnia cum accidissent sub extremum Pollionis consulatum, et ipso Pollione administro, cui tunc temporis filius natus erat: huic Pollionis filio genethliacon Virgilius cecinit; ejusdemque, et temporum illorum in laudem detorsit, quicquid in Cumanæ Sibyllæ libris, de Christi ortu, ejusque matre atque ætate legerat.

Scripta est anno Virgilii 31. ineunte: U. C. 714. exeunte: sub ipsum pacis Puteolanæ tempus: Coss. Domitio Calvino, et Asinio Pollione: paulo ante quam hi consules magistratum abdicarent; quod more illorum temporum fecerunt, ad paucos qui supererant ex illo anno dies: in gratiam L. Cornelii Balbi Gaditani, et P. Canidii, qui consules in annum reliquum appellati sunt.

POLLIO] C. Asinius Pollio, a Julio Cæsare, paulo ante cædem, Hispaniæ ulteriori præfectus; post ejus cædem amicissimus fuit M. Antonio, ut ipse profitetur suis in epistolis, quæ extant apud Ciceronem. l. x. *Famil.* In ejusdem Antonii partes cum duabus legionibus transiit, paulo ante triumviratum. Triumviratu instituto, et triumviris urbanos magistratus in quinquennium assignantibus: ipse in an. u. c. 714. Consul destinatus est: adnitente, ut credibile est, amico Antonio. Quo eodem tempore Fescenninis versibus ab Octaviano laceratus dicitur. *Macrob. Saturn.* II. 4. Ei tunc in Gallia Cisalpina versanti videtur Virgilius innotuisse, et per eum commendatus esse Mæcenati: ut aditum haberet ad Octavianum, qui agrorum dividendorum in suos et Antonianos milites negotium unus in se susceperat. Orto deinde Perusino bello: L. Antonio, Marci fratri, suppetias tulit Pollio contra Octavianum. *Appian.* l. v. *Civil.* Sed victo Lucio, ipse tûm Consul, diu retenta in potestate Marci Venetia, ejus in partes Domitium Ænobarbum ejusque classem allexit. *Velleius lib.* II. Consecuta est pax Puteolana: statimque in Parthinos, Illyricam gentem, et Bruti olim Cassique studiosissimam, auspiciis M. Antonii expeditionem duxit: triumphavitque anno sequente

715. Reliquam ætatem traduxit in Italia, et licet *post enervatum amore Cleopatræ Antonii animum, partibus ejus nunquam se miscuerit*: ad bellum tamen Actiacum proficisci noluit cum Octaviano, *propter notiora in se Antonii beneficia*, ait *Velleius* l. II. Historiam scripsit bellorum civilium, item tragædias: accusavit juvenis Catonem orator egregius, sed Ciceronis eloquentiæ infestissimus. *Quintil.* l. VIII. 1. et l. x. 12. fortasse ob memoriam M. Antonii, quem ille Philippicis laceraverat. Vixit ferme ad extremum Augusti principatum, et an. u. c. 757. obiit octogenarius, ut colligitur ex *Eusebii Chron.*

Filium habuit nullum, *Saloninum* nomine, sed nepotem: qui certe, cum edita est hæc Ecloga, nondum ortus erat; quippe qui annis, post editam hanc Eclogam, 60. juvenis obiit, Tiberio *progener destinatus*, inquit *Tacit. Annal.* II. 75.

Filius autem Pollionis dictus est C. Asinius Gallus, non *Saloninus*; diris deinde suppliciis a Tiberio Cæsare necatus anno u. c. 789. Ille igitur Pollionis *Saloninus*, qui a Servio dicitur *inter ipsa primordia periisse*; aut Servii commentum est, aut certe tunc, cum scripta est Ecloga, *Saloninus* dici non potuit: cum *Salonæ* a Pollione non captæ sint nisi anno editionem Eclogæ consequente. Vide *Ecl.* VIII. 13.

SICELIDES Musæ, paulo majora canamus;
Non omnes arbusta juvant humilesque myricæ:
Si canimus sylvas, sylvæ sint consule dignæ.
Ultima Cumæi venit jam carminis ætas;

1 *Sicelides*] A Græco nomine Σικελίς: a Latino enim *Sicilia*, esset *Sicilides*: absona vox, propter exiguitatem literæ i sæpius repetitæ. Eas invocat Musas, quia Theocritus Siculus, ex urbe Syracusis, bucolicorum princeps fuit. Unde et *Syracosium versum* dicit, pro *bucolico* *Ecl.* VI. 1. et *Arethusam* Siciliæ fontem invocat *Ecl.* x. 1.

2 *Myricæ*] Myrica, frutex humilis: hanc alii Tamaricen vocant; alii Bruyam sylvestrem, *de la Bruyère*. De *arbus* *Ecl.* I. 40.

3 *Sylvas*] Per *sylvas* hic, et per *Delph.* *Virg.*

sylvestrem musam *Ecl.* I. 2. bucolica sive pastoritia carmina intelligit. Cælius Rhodig. auctor est tamen, per *sylvas consule dignas*, allusum ad sylvarum curam: quæ minima erat provinciarum illarum, quæ consuli e magistratu abeunti mandabantur. Unde apud Suetonium legimus, optimates ex invidia conatos esse, ut ea Jul. Cæsari provincia committeretur, quasi minimi negotii; hunc vero contra perfecisse, ut sibi Gallia daretur.

4 *Ultima*] Vel *postrema* est; vel *prima*, et ab ætate nostra remotissima: utroque enim sensu dicitur *ultimum*.

Magnus ab integro sæclorum nascitur ordo.
 Jam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna;
 Jam nova progenies coelo demittitur alto.
 Tu modo nascenti puero, quo ferrea primum
 Desinet, ac toto surget gens aurea mundo,
 Casta fave Lucina: tuus jam regnat Apollo.

5

10

Hæc autem ætas, de qua hic Virgilius, *postrema* dici potest: quod eam Sibylla quasi quinto loco constituerit, post alias quatuor per metalla designatas, auream, argenteam, æream, et ferream. *Prima* vero dici etiam potest: quod hæc eadem instaurationis sit primæ ætatis aureæ, et eadem veluti ætas rediviva.

4 *Cumæi carminis*] Sibyllini. *Cumæam* vero Sibyllam aliqui distinguunt a Cumana, ut altera Italica, altera Æolica sit. *Cumæ* enim duæ per celebres, inter urbes alias ejusdem nominis: aliæ in Æolide Asiæ; aliæ in Campania Italiæ. Utrumque tamen nomen confundi debet. De Sibyllarum nomine, numero, auctoritate, dicemus *Æn.* vi. 36. De *Cumis*, *Æn.* vi. 2.

5 *Magnus ab integro, &c.*] *Sæclorum* pro *sæculorum*. *Sæculum* vulgo centum annorum spatium est; hic *ætas* et *tempus* indefinite. *Magnus sæclorum ordo*, et postea *magni menses* explicantur a plerisque de magno anno Platónico, qui ex Cicerone ii. de Nat. Deor. tum efficitur, cum Solis, et Lunæ, et quinque errantium, ad tandem inter se comparisonem confectis omnium spatiis est facta conversio; id est, reditus ad eundem situm, unde primo cursum inceperint. Quo tempore quidam volunt, inquit Clavius in c. i. sphæræ, tunc omnia quæcumque in mundo sunt, eodem ordine esse reditura, quo nunc cernantur. Addunt autem fabulosi hujus anni auctores, hunc spatium contineri 49,000. annorum: alii tantum 23,760. alii etiam plurimum. Quicquid sit, de hoc anno Virgilium loqui vix putem: malimque magnum hic, esse illustrem; quomodo heroes Alexander, Pompeius, *magni* dicti sunt. Multa tamen erudite docet Jos. Scaliger de magno anno, magnisque mensibus Chaldaicis, quæ huic loco convenire possunt. In Canon. Isagog. p. 252.

6 *Virgo*] Astræa, seu Justitia, Jovis et Themidis filia: quæ finito aureo

sæculo, quo Dii cum hominibus habitaverant, Diis propter hominum iniquitatem abeuntibus, terram quoque reliquit, sed omnium ultima.

Saturnia regna] Felicissima, aurea, qualia fuerunt Saturno imperante: sub Jovis enim ejus filii imperio, deflexerunt omnia in pejus. *Ge.* i. 125. *Saturnus*, Cæli et Vestæ filius a Titane fratre ob regni contentionem carcere inclusus, a Jove filio liberatus: deinde ab eodem Jove, cui struebat insidias, regno pulsus: in Italiam aufugit ad Janum regem. Unde regio in qua latuerat, *Latium* dicta. Hæc omnia fabulis poetarum corrupta sunt.

8 *Tu modo nascenti puero*] Quasi dicat: novum genus hominum orietur, dummodo Lucina faveat huic puero nascenti: qui princeps illius novi generis, id est, primus esse debet.

10 *Lucina*] Dea certe fuit partui præsiciens: dicta sic, a luce, quam infantibus dabat. Quænam vero fuerit, ambigitur. Alii Junonem fuisse colligunt ex hac solenni parientium formula: *Juno Lucina, fer opem*. Alii Dianam, e plurimis poetarum locis. Alii distinctum ab utraque numen, ex hymno in Apoll. apud Homerum: ubi Lucina dicitur a Junone impedita, quominus Latonæ, Dianæ matri parturienti opem ferret. Virgilius adhæret secundæ opinioni: cum eam Apollinis sororem hic dicat: *tuus jam regnat Apollo*: id est, *tuus frater*.

Apollo] Multi de Octaviano interpretantur: ut et Lucinam de Octavia ejus sorore: quæ, et multum apud fratrem poterat; et pudicitie laude insignis fuit; et mortuo priore conjuge Marcello, hoc ipso tempore vinculum fuit pacis illius, quæ hac Ecloga celebratur: ab Octaviano conjux Antonio tradita. Cur autem Octavianus Apollo dicitur? An quod in cæna quadam convivis duodecim Deorum habitu discumbentibus, ipse Apollinem repræsentaverit? Certe

Teque adeo decus hoc ævi, te consule, inibit,
 Pollio; et incipient magni procedere menses.
 Te duce, si qua manent, sceleris vestigia nostri
 Irrita perpetua solvent formidine terras.
 Ille Deum vitam accipiet, Divisque videbit
 Permixtos heroas, et ipse videbitur illis;
 Pacatumque reget patriis virtutibus orbem.
 At tibi prima, puer, nullo munuscula cultu,
 Errantes hederas passim cum baccare, tellus,
 Mixtaque ridenti colocasia fundet acantho.
 Ipsæ lacte domum referent distenta capellæ

15

20

Antonius deinceps id ei quasi impie factum objecit: videturque cœna illa cadere in hoc ipsum tempus, ut ex Suetonio colligitur. Melius tamen Virgilium hic explicandum puto de Lucina ipsa, quæ ad pueri ortum invitatur: deque ipso Apolline, qui regnare dicitur ac triumphare, quia jam constat veritas vaticiniorum, quæ per Sibyllam suam ediderat, de reditu ætatis aureæ.

11 *Inibit*] Incipiet, oriëtur. Sic *ineunte anno*, id est, *incipiente*, dicitur absolute.

12 *Magni menses*] Quintilis et Sextilis, aiunt Servius et Pomponius. *Magni* ideo, quia *Julius et Augustus*, ex Imperatorum nominibus appellati sunt. Male. Licet enim hoc de Julio verum sit, de Augusto mense tamen falsum: cui nomen illud, non ante mortuam Cleopatram, et tres Octaviani triumphos, a senatu tributum est: immo non ante an. u. c. 727. *Magni* ergo *menses* dicendi, quomodo supra *magnus ordo sæclorum*. v. 5.

13 *Sceleris vestigia nostri*] Scelus illud: vel sunt perjuria Trojanorum, quibus omnes posterorum Romanorum calamitates tribuuntur. Ge. i. 501. *Jampridem sanguine nostro Laomedontæ luimus perjuria Trojæ*. Vel bella civilia Cæsaris et Pompeii. Vel cædes ipsa Cæsaris, spectante senatu patrata: ejus in pœnam atrocissima bella Octaviani principatus initium infestarunt.

15 *Ille Deum vitam, &c.*] Alludit ad auream ætatem, quæ a Dii cum hominibus familiariter degebant: innuitque puerum in eadem, qua pater est, futurum quoque gratia apud Triumviros et alios deinde reipublicæ ad-

ministratores: quos per adulationem Deos vocat, ut Octavianum vocaverat. Ecl. i. v. 6.

17 *Pacatumque reget patriis, &c.*] Addit eundem puerum rectorem orbis, id est, consulem futurum. Sic enim loqui tunc adhuc potuit poëta, nondum scilicet extincta republica: immo spe tum vigente maxima restituendæ mox a Triumviris antiquæ libertatis, ut ex Appiano constat. *Patriis virtutibus*] Vel refertur ad *reget*: Reget orbem, usu et exemplo virtutum omnium patriarum, id est, Romanarum. Vel refertur ad *pacatum*: Reget orbem, pacatum virtute atque industria Pollionis patris: qui cum Mæcenate administer fuit pacis, inter Octavianum et M. Antonium.

19 *Hederas passim cum baccare*] *Baccar*, herba est radicis odoratæ, quæ vim ad fascinationem depellendam habere putabatur. Nomine Gallico caret: quibusdam videtur esse, *nardus rustica*; quibusdam vero, *digitalis*; *gand de Notre-Dame*. Despaunterio fœminini generis: at vero, ut probat exemplis veterum Vossius, semper neutrius: *hoc baccar*. Hederam puero promittit, ut futuro poëtæ, quemadmodum Ecl. vii. 25. *Pastores hedera crescentem ornate poëtam*; *baccar*, ut puero formoso, qui proinde fascinationi invidentium magis obnoxius sit, quemadmodum ibid. 27. *Baccare frontem Cingite, ne vati noceat mala lingua futuro*.

20 *Colocasia fundet acantho*] *Colocasionum*, ii, vel *colocasia*, æ, faba est Ægyptia: cujus radix et caulis, ad cibum; flos ad coronas adhibebatur. De *acantho* Ecl. iii. 45.

Ubera; nec magnos metuent armenta leones;
 Ipsa tibi blandos fundent cunabula flores.
 Occidet et serpens, et fallax herba veneni
 Occidet; Assyrium vulgo nascetur amomum. 25
 At, simul heroum laudes et facta parentis
 Jam legere, et quæ sit poteris cognoscere virtus;
 Molli paulatim flavescent campus arista,
 Incultisque rubens pendebit sentibus uva;
 Et duræ quercus sudabunt roscida mella. 30
 Pauca tamen suberunt priscae vestigia fraudis,
 Quæ tentare Thetim ratibus, quæ cingere muris
 Oppida, quæ jubeant telluri infindere sulcos.
 Alter erit tum Tiphys, et altera quæ vehat Argo
 Delectos heroas; erunt etiam altera bella; 35
 Atque iterum ad Trojam magnus mittetur Achilles.
 Hinc, ubi jam firmata virum te fecerit ætas,

24 *Fallax herba veneni*] Generatim omnem herbam intelligit latentioris veneni. De *Amomo* Ecl. III. 89.

26 *At simul heroum, &c.*] Prosecutus pueritiæ ludos, nunc tria studia adolescentiæ enumerat. I. Poësim, *heroum laudes*. II. Historiam, *facta parentis*, quæ vide in arg. III. Philosophiam, *et quæ sit poteris cognoscere virtus*. Deinde ad virilis ætatis laudes ascendit. *Hinc ubi jam firmata, &c.*

31 *Pauca tamen, &c.*] Gradus quosdam ponit ætatis aureæ, simul cum pueri ætate procedentis: ita ut in ipsius ortu reflorescere natura videatur, *fundent cunabula flores*: in ejus adolescentia fructus ferre, *aristas, uvas, mella*; cum aliquibus tamen priscae fraudis, et ætatis ferreæ vestigiis: firmata denique ejus in ætate, quasi plena pace gaudere, bellis et laboribus extinctis, *omnis feret omnia tellus*. Quod exprimit abundantiam rerum omnium, qua gaudebat Roma post pacem Puteolanam.

32 *Thetim*] Est et *Thetis*, Græce Θέτις, genitivo *Thetidis*, prima brevi. Et Θήθυς *Tethys*, genitivo *Tethyos*, prima longa. Ista *Tethys*, uxor Oceani, sive Neptuni, Nympharum marinarum mater. Hæc vero *Thetis* Nerei et Doridis filia, quam cum amaret Jupiter, uxoremque ducere decrevisset; monitus est a Prometheo sic esse in fatiis, ut qui ex ea nasceretur, patre major esset futurus: quo audito Jupiter ab ejus nuptiis

abstinuit. Hanc itaque duxit Peleus, Æaci filius, ex eaque Achillem suscepit.

34 *Tiphys*] Gubernator navis quæ dicta est *Argo*. *Argo*] navis, sive prima juxta fabulas, sive apparatu et mole maxima omnium, quæ prius in usu fuerant: constructa ad expeditionem Colchicam, ex pinis Pelii, montis in Thessalia: inserto e quercubus Dodonæe sylvæ malo, qui oracula reddebat. Nomen, vel ab architecto, quem *Argum* nominat Valer. Flaccus; vel ab *Argivis*, id est, Græcis ducibus, quos vehebat: ut ait Ennius apud Cic. I. Tuscul. Vel a celeritate: ἀργὸς enim *velox* est. Inventrix ejus Minerva. Locus fabricationis, *Pagasæ*, promontorium et oppidum Thessaliæ, non procul a Pelio monte. Unde *Pagasæa* navis dicta est.

35 *Delectos heroas*] *Argonautas*, nobiles Græcos, e Thessalia præcipue: qui numero circiter quinquaginta navi *Argo* vecti sunt in Colchidem, ad diripiendum vellus aureum, a tauris ignivomis, et dracone custoditum. Dux Jason: post eum notissimi, Castor, Pollux, Hercules, Theseus, Orpheus, Zetes et Calais.

36 *Achilles*] Thetidis et Pelæi filius, de quo Æn. I. 34. Per Achillem vero, quemcumque virum fortem: per Trojam, quamcumque civitatem: per Argo, quamcumque navem: per Tiphym, quemcumque gubernatorem

Cedet et ipse mari vector; nec nautica pinus
 Mutabit merces: omnis feret omnia tellus.
 Non rastros patietur humus, non vinea falcem; 40
 Robustus quoque jam tauris juga solvet arator.
 Nec varios discet mentiri lana colores:
 Ipse sed in pratis aries jam suave rubenti
 Murice, jam croceo mutabit vellera luto;
 Sponte sua sandyx pascentes vestiet agnos. 45
 Talia sæcla, suis dixerunt, currite, fuis
 Concordes stabili fatorum numine Parcae.
 Aggredere o magnos, aderit jam tempus, honores,
 Cara Deum soboles, magnum Jovis incrementum!
 Aspice convexo nutantem pondere mundum; 50
 Terrasque tractusque maris cœlumque profundum;
 Aspice, venturo lætentur ut omnia sæclo.
 O mihi tam longæ maneat pars ultima vitæ,
 Spiritus et, quantum sat erit tua dicere facta!
 Non me carminibus vincet nec Thracius Orpheus, 55
 Nec Linus; huic mater quamvis, atque huic pater adsit:

significari, bene admonet Servius: et est expositio illius, quod ante dixerat; futura nempe bella et navigationes.

38 *Vector*] Tam active dicitur pro eo qui vehit, quam passive pro eo qui vehitur.

39 *Mutabit merces*] Ante nummos repertos, commercia omnia per rerum commutationem fiebant, ut adhuc fit cum peregrinis multis gentibus.

40 *Rastros*] *Rastrum*: plur. *rastri*, vel *rastra*: instrumentum quo franguntur glebæ: a radendo dictum.

44 *Murice*] Murex, piscis est marinus e concharum genere, paululum a purpura diversus: caro in escam, sanguis in colorem assumitur, ex Martiale epig. l. XIII. 87.

Croceo luto] Alii pro croco luteo dictum volunt: crocus autem, *le saffran*, lutei coloris est, id est, flavi rubescentis. Alii lutum herbam agnoscunt: quæ vel *glastum* sit, *pastel de Languedoc*; vel *calthæ* quædam species, *du soucy*.

45 *Sandyx*] Vel color est compositus, ex æqua sandarachæ et rubricæ commixtione ex Plin. l. XXXV. 6. flammæ, vel minio concolor: *vermillon*, *couleur de feu*. Vel frutex, aut herba, ejus dicitur a quibusdam flos similis cocco, *a l'écarlate*.

47 *Parcae*] Erebi et Noctis filiae:

sic dictæ vel a partu, quasi *Partæ*, juxta Varronem; quia nascentibus bonum malumque in partu conferunt. Vel per antiphrasim a parcendo, juxta alios; quia nemini parcunt. Tres finguntur, quia tria sunt tempora: colo instructæ, qua vitæ humanæ stamina deducunt. Prima est *Clotho*, a κλώθω *volvo*. Secunda *Lachesis*: a λαγχάνω *sortior*. Tertia *Atropos*, ab α *privativa*, et τρέπω *verto*, quia inflecti non potest.

49 *Jovis incrementum*] Jovis filius, alumnus; ideo incrementum et augmentum: quia patres prole dicuntur augeri. Jovis autem Deorumque sobolem vocat et alumnum: eo modo, quo Homerus heroes suos, διοτρεφεῖς, et θρέμματ᾽ Ἀϊδός, nutritos a Jove.

50 *Nutantem convexo, &c.*] Gestientem et præ lætitia commoventem se. *Convexum*, est curvatura exterior cœli: *concavum*, curvatura interior: utrumque promiscue sumitur a poëtis. *Æn.* IV. 451. *Tædet cœli convexa tueri*, id est, *concava* quæ sola intuemur. *Convexum* dixit pondus, quia mundi pondus et gravitas rotundum illum, adeoque convexum efficit: omnibus ejus partibus æqualiter ad centrum nitentibus.

56 *Linus*] Apollinis et Terpsichores filius, pastor idem et musicæ

Orphei Calliopea, Lino formosus Apollo.

Pan etiam Arcadia mecum si iudice certet,

Pan etiam Arcadia dicat se iudice victum.

Incipe, parve puer, risu cognoscere matrem;

60

Matri longa decem tulerunt fastidia menses.

Incipe, parve puer; cui non risere parentes,

Nec Deus hunc mensa, Dea nec dignata cubili est.

peritissimus, Orphei et Herculis ea in arte præceptor. Hunc ab ipso Hercule occisum ferunt, impacta in caput cithara, quod ipsum Herculem rusticius canentem irrideret.

57 Orphei] Dativus Græcus; hic dissyllabus: Ὀρφεὺς, ἑὸς, εἶ vel εἷ. Sic apud Catullum est *Pelei*, τῷ Πηλεΐ. De Orpheo Ecl. III. 46. *Calliopea*] vel *Calliope*: ut *Penelopea*, vel *Penelope*. Una e novem musis, mater Orphei, heroici carminis præses: a κάλλος pulchritudo; et, ὁψ, ὁπὸς vox.

58 Pan etiam Arcadia] De Pane Ecl. II. 31. *Arcadia*] Peloponnesi regio intima, a mari undique remota, ubique in montes assurgens; unde pastioni pecorum, quam agriculturæ aptior: ideoque Pana pastorum Deum singulari cultu venerata.

61 Longa decem] Vulgo mense nono nascuntur infantes: unde hic Vives, et Turnebus decem Lunæ menses agnoscunt, qui breviores. Alii mensem decimum ineuntem intelligunt, vel etiam completum: cum ad hoc usque tempus partum differri posse constet; immo etiam ulterius. *Tulerunt*] penultima brevi, cum vulgo habeatur longa. Sic Æn. II. 774 et III. 48. *Steteruntque comæ*, Ge. II. 129. *Miscueruntque herbas*. Lucret. III. 86. *Prodiderunt*. 1042. *Occiderunt*, &c.

62 Cui, &c. parentes, &c.] De hac duplici voce controversia est. *Cui*] Quintilianus I. IX. 3. legit, *Qui*, plurali nominativo, hoc sensu: *qui pueri non risere*; *hunc*, id est, *hos* (per enallagen, sive commutationem numerorum) *nec Deus mensa dignatur, nec*, &c. Servius legit, *Cui*, dativo singulari; sive, *Quoi*, quomodo veteres Latini scripserunt, usque ad ipsius Quintiliani pueritiam, ut ait ipse, I. I. 7. Et hic erit sensus: *Cui puero parentes non arrisere, hunc nec Deus*, &c. Qui quidem sensus ut constet magis, hæc superiora verba, *risu cognoscere matrem*, de risu

matris, non de pueri risu accipio: cum Erythræo et Bembo. Solent enim parentes ante ceteros a liberis agnoscere ex blandiore risu, et est in liberis omen ingenii bonæque indolis, ex illo risu citissime parentes agnoscere. Quare poëta puerum invitat, ut ex risu cito parentes agnoscat. *Parentes*] Qui legunt cum Servio, *Cui*, nihil hic habent negotii: et, *parentes*, nominativo plurali, intelligunt. Qui vero cum Quintiliano legunt, *Qui*, I. vel parentes esse volunt in vocativo: *o parentes*: ita Politianus, Miscell. 89. II. Vel in accusativo: pro, *qui non risere ad parentes*: ita Jos. Scaliger, in Catull. 62. 208. quomodo Plautus in Capt. III. 1. 21. *Quasi muti silent, neque me rident*: pro, *mihi arrident*. Servium sequor, quia figura Quintiliani durior hoc loco videtur.

63 *Nec Deus hunc*, &c.] Certe comminatio est imminentis puero calamitatis: si matrem risu non agnoseat. Quæ autem sit illa calamitas, dubium est. I. Servius explicat de Vulcano, cui puer similis sit futurus: Vulcanus vero, cum ei nascenti parentes Jupiter et Juno propter deformitatem non arrisissent, ab iis in Lemnum insulam dejectus est: quo ex casu claudus factus, deinceps, nec a Jove ad mensam Deorum; nec a Minerva in maritum admissus est. Obstat tamen Servio Homerus, qui Vulcano dat locum in cœlesti convivio, Iliad. I. 595. II. Politianus, Miscell. 89. explicat de *Genio* et *Junone*, qui puero propitii non sint futuri. Constat enim ex Seneca Ep. 110. ex Plin. I. II. 7. veteres hominibus singulis Genium et Junonem, tutelares Deos, ab ipso ortu attribuisse. Sed constat etiam apud eruditos omnes, Genium solis masculis, Junonem solis fœminis fuisse attributam: atque ita uni eidemque Pollionis filio Genius et Juno non conveniunt. Minime autem constat

id, quod hoc loco Philargyrius commentatur: nempe; pueris nobilibus editis, in atrio Junoni Lucinae lectum sterni solitum, et mensam Herculi; sive juxta alios, Genio. Refert quidem Politianus duplicem Varronis locum: quorum alter docet, *initiari pueros Educæ, Potinæ, et Cubæ; divis edendi, potandi, et cubandi*: alter docet, *natus si erat sublatus, Diis conjugalibus, Pilumno et Picumno, in ædibus lectum sterni*. At ex iis locis nihil erui potest; nisi quod mensa Deabus, lectus Diis poneretur: cum Virgilius contra, mensam Deo, lectum Deæ attribuat. Quare ego duplici modo nodum solvo. I. Per mensam, educationem et nutritionem pueri intelligo, cui rei fassentur omnes præfuisse Genium; per cubile, conjugium intelligo, cui constat præfuisse Junonem. Atque ita sensus erit: *Hunc puerum Genius alii non permittet, nec per cibum incrementa capere; aut si permiserit, certe*

non permittet Juno ad felices nuptias pervenire. H. Sic præterea commode potest explicari. *Si non agnoscas matrem risu, infelix eris, neque ad illam poteris Deorum vitam et consortium pervenire, quod prius tibi promiseram, versu 15*. Illa autem Deorum vita, sive apotheosis, gemino capite præcipue continebatur: convictu Jovis, et Deæ alicujus conjugio. Sic apud Horatium l. iv. Od. 8. *Herculis divinitas inde statuitur, quod, Jovis interest Optatis epulis impiger Hercules*. Idemque, ut notum est, Heben juventutis Deam accepit in conjugem. Sic et Virgilius Ge. i. 31. immortalitatem, quam promittit Augusto, ita exprimit: *Teque sibi generum Tethys emat omnibus undis*. Eo itaque recident Virgilii minæ in puerum: *Non frueris Deorum vitâ, quia te nec Jupiter admittet ad mensam, nec Dea ulla in cubile*.

ECLOGA V.

DAPHNIS.

ARGUMENTUM.

PASTORES duo fimebres ac divinos honores amico Daphnidi exhibent: Mopsus illius epitaphium; Menalcas apotheosim canit. Quis autem sit ille Daphnis ambiguum est. I. Aliqui pastorem esse putant Siculum, de quo Diodor. lib. 4. Mercurii filium, natum laureo in nemore, unde nomen habuerit a δαφνίς *laurea*: peritum illum quidem musices; et Bucolici carminis apud Siculos inventorem. Qui cum amaretur a Nympha, eique datam fidem fefellisset, ob amorem filiae Regis; oculis in poenam captus, carminis argumentum deinde pastoribus fuit. Nec sane vero absimile Virgilium, qui toties in Bucolicis rerum Sicularum meminit, juvenis illius laudes esse prosecutum: exemplo Theocriti, qui videtur ejus in memoriam scripsisse Idyllium primum. II. Alii Pollionis filium esse conjiciunt: cujus genethliacon Ecloga superiore, hic mors immatura celebretur. At si inter ipsa, ut volunt, obiit primordia: quomodo curru subungere tigres instituit, et thiasos inducere Baccho? III. Sentit Vives a Virgilio,

quanquam in scio et imprudente, mortuum atque redivivum Christum esse laudatum. Sed pius magis, quam verus ille sensus est. IV. Pierius vult esse Quintilium Cremonensem Virgilii atque Horatii familiarem. At ejus obitus hac Ecloga posterior est, annis circiter quindecim: caditque in an. U. C. 730. ut patet ex Euseb. Chron. V. Alii de Quintilio Varo interpretantur, illo, qui in Germania cæsus est an. U. C. 762. post obitum ipsius Virgilii, 27. Quam scite, ipsi viderint. VI. Jul. Scaliger Poët. l. i. 4. suspicatur Flaccum esse quemdam, ipsius Virgilii fratrem: idque alii probant hoc incerti auctoris veteri disticho: *Tristia fata tui dum fles in Daphnide Flacci, Docte Maro, fratrem Diis immortalibus æquas*. Non putem tamen a modestissimo poëta tam superbe defletum fratrem fuisse, obscurum hominem ac semipaganum; nec fidem habeo versiculis incertis. VII. Melius Jos. Scaliger in Euseb. Chron. p. 143. et alii, de cæde et apotheosi Julii Cæsaris rem explicant. Quam commode, constabit ex notis.

Scripta est, forte quibusdam ludis, aut sacrificiis, in honorem Julii celebratis. Quo præcise tempore, non liquet. Certe post secundam ac tertiam Eclogam: siquidem extremis hujus versibus mentio fit secundæ et tertiæ.

MENALCAS, MOPSUS.

Men. CUR non, Mopse, boni quoniam convenimus ambo,
Tu calamos inflare leves, ego dicere versus,
Hic corylis mixtas inter considimus ulmos?

Mop. Tu major; tibi me est æquum parere, Menalca:
Sive sub incertas Zephyris mutantibus umbras, 5
Sive antro potius succedimus; aspice, ut antrum
Sylvestris raris sparsit labrusca racemis.

Men. Montibus in nostris solus tibi certet Amyntas.

Mop. Quid, si idem certet Phoebum superare canendo?

Men. Incipe, Mopse, prior: si quos aut Phyllidis ignes,

4 *Tu major*] Ambo tamen juniores. Sic enim deinde v. 19. Mopsus ad Menalcam: *sed tu desine plura, puer*. Et vicissim Menalcas ad Mopsum v. 49. *Fortunate puer, tu nunc*.

5 *Zephyris*] *Zephyrus*, ventus flans ab occasu æquinoctiali: dictus quasi *ζωηφόρος vitam ferens*. Latinis *Favonius*. *Hic est genitalis mundi spiritus, a fovendo dictus*: inquit Plinius, lib.

xvi. 25. sive ut habent quidam codices, *a favendo*.

7 *Labrusca*] *Vitis sylvestris*: sic dicta, vel quia circa macerias et septa, in terræ marginibus et labris nascitur; vel quia sapore acerbo labra lædit. De *Amynta* Ecl. ii. 35. De *Phæbo* Ecl. iii. 62.

10 *Phyllidis ignes*] *Phyllis* Lycurgi Thraciæ regis filia: quæ Demophoon-

Aut Alconis habes laudes, aut jurgia Codri. 11

Incipe; pascentes servabit Tityrus hædos.

Mop. Immo hæc, in viridi nuper quæ cortice fagi
Carmina descripsi, et modulans alterna notavi
Experiar: tu deinde jubeto certet Amyntas. 15

Men. Lenta salix quantum pallenti cedit olivæ,
Puniceis humilis quantum salianca rosetis:
Judicio nostro tantum tibi cedit Amyntas.

Mop. Sed tu desine plura, puer; successimus antro.
Extinctum Nymphæ crudeli funere Daphnim 20

Flebant: vos coryli testes et flumina Nymphis:

Cum, complexa sui corpus miserabile nati,

Atque Deos atque astra vocat crudelia mater.

Non ulli pastos illis egere diebus

ta Thesei regis Atheniensis ex Phædra filium amavit; excepitque e Trojano bello redeuntem. Is cum Athenas ad componenda regni negotia reversus, illic longiores contra fidem datam traheret moras; Phyllis spretam se rata, amoris impatientia vitam laqueo finivit, et in arborem amygdalam foliis carentem est conversa. Reversus deinde Demophoon cum arborem amplexus esset, illa sponsi adventum veluti sentiens emisit folia: unde folia quæ ante πέταλα dicebantur, ab ejus nomine dicta sunt φύλλα.

11 *Alconis*] Alcon celebris sagittarius Cretensis: qui in serpentem Phaleri filii sui corpori circumplicatum tam industrie sagittam direxit, ut eam in serpente defigeret, nec filium tangeret. *Jurgia Codri*] Codrus rex Atheniensium fuit: qui bello adversus Laconas, ut ait Servius; aut Do-rienses, ut Justinus; aut Thraces, ut Plutarchus: cum ab oraculo responsum esset, eum populum victorem fore, cujus rex periisset; atque adeo edictum fuisset ab hostibus, ne quis regem Atheniensem læderet: ipse sumpto lignatoris habitu, jurgiis aliquos ex hostibus lacessivit, ab iisque occisus est: hostes re cognita sine prælio victi domum abierunt. *Phyllis* tamen, *Alcon*, et *Codrus*, fortasse hic pastoritia nomina sunt. Fuit et *Codrus* poëta, de quo Ecl. VII. 22.

14 *Modulans alterna notavi*] Ita ut modo canerem, modo quæ cantaveram, describerem in fagi cortice. De fago Ecl. I. 1.

Delph. Virg.

17 *Puniceis*] *Puniceus*; sive phœniceus color splendide rubet: quales fructus palmæ arboris non admodum sole incocti: unde spadiceis et phœnicei nomen est: inquit Gellius I. II. 26. σπαδικὴ enim Dorice significat, avulsum e palma terminem cum fructu: et communiter, φοινικὴ palma est et palmæ fructus. *Salianca*] Ex Plinio I. XXI. 7. foliosa quidem est, sed brevis et quæ necti non possit: radici numerosæ cohæret, herba verius quam flos. Vestibus interponi eam gratissimum. Alii Lavendulam esse putant; alii nardum Celticam.

20 *Crudeli funere Daphnim*] Aptum mihi videtur Julio Cæsari nomen: Lauream enim significat. At Cæsar, ex Suet. c. XLV. Calvitii sui deformitatem cum iniquissime ferret: ex omnibus decretis sibi a senatu populoque honoribus, non aliud, aut recepit, aut usurpavit libentius, quam jus laureæ coronæ perpetuo gestundæ. Bene item, *crudeli funere*. Quia Cæsar medio in senatu, tribus et viginti pugionum ictibus occisus est, ducibus conjurationis Bruto et Cassio, ejusdem familiaribus, idibus Martiis.

23 *Mater*] Cerdanus transfert hunc affectum ad uxorem Julii Calpurniam, quæ paulo ante diem cædis, somniavit maritum in gremio suo confodi: ex Suet. lxxxI. Ego matrem Romam puto: quæ corpus ejus, medio in foro, pro rostris, insolito tumultu et gentium omnium comploratione combussit: igne ex ipsis tribunalibus ac subsellis excitato: ut est apud Suet. lxxxIV.

24 *Non ulli pastos, &c.*] Huc refero Suetonii verba, c. lxxxI. de prodigiis

Frigida, Daphni, boves ad flumina; nulla neque amnem 25
Libavit quadrupes, nec graminis attigit herbam.

Daphni, tuum Pœnos etiam ingemuisse leones
Interitum montesque feri sylvæque loquuntur.

Daphnis et Armenias curru subjungere tigres

Instituit; Daphnis thiasos inducere Bacchi,

30

Et foliis lentas intexere mollibus hastas.

Vitis ut arboribus decori est, ut vitibus uvæ,

Ut gregibus tauri, segetes ut pinguibus arvis:

Tu decus omne tuis: postquam te fata tulerunt,

Ipsa Pales agros, atque ipse reliquit Apollo.

35

Grandia sæpe quibus mandavimus hordea sulcis,

Infelix lolium et steriles nascuntur avenæ.

quæ mortem Cæsaris præcesserunt. Proximis diebus equorum greges, quos in trajiciendo Rubicone flumine consecrarat, ac vagos et sine custode dimiserat, comperit pertinacissime pabulo abstinere, ubertimque flere. Equi per Quadrupedem hic significantur, ut *Æn.* xi. 714. Quadrupedemque citum ferrata calce fatigat.

26 *Libavit*] gustavit, attigit. *Æn.* i. 740.

27 *Pœnos leones*] Punicos; id est Carthaginienses, seu Africanos. Carthago enim urbs Africæ præcipua, cujus incolæ Pœni dicti, quasi Phœni: quia e Phœnicia profecti, duce Elisa, sive Didone. *Æn.* i. 348. Ferax autem leonum et monstrorum est Africa. In qua Cæsar Catonem, Scipionem, et Jubam vicerat.

29 *Daphnis et Armenias, &c.*] Hoc aperte ad Cæsarem pertinet, quem constat primum sacra Liberi patris transtulisse Romam, et Liberalia instituisse, inquit Servius. Quo tamen id auctore dicat, ignoratur: immo sacra Liberi multo ante nota fuisse Romæ manifestum est. Nisi forte dicatur magnificentius ea deinceps a Julio celebrata: eo quod periculosissimo certamine Pompeii filios ad Mundam vicisset, ipso Liberalium die, *ἐν Διογύσλοις*, inquit Plutarchus in Cæsare: quo eodem die, ante quadriennium, Pompeius ad bellum exiisse quoque dicebatur. Præcipua autem Bacchi insignia fuere, *Tigres*: quibus currui subligatis circumvehi solitus est. *Thyrsus*, hasta erat, vestita pampinis et hedera, armata cuspide in conii for-

mam desinente: Bacchi gestamen et comitum ejus fœminarum, quas *Bacchas* vocabant. *Thyrsus* quippe dicitur, quicquid ita surgit, ut in gracilitatem tenuetur: quemadmodum caulis medius fruticum et plantarum. *Thiasus* est chorus, sive sacra sodalitas canentium, saltantium, convivantium: non semper ad Bacchum, sed ad alia etiam divina pertinens. Diciturque, a *θεῖα ᾄσαι*, divina canere. De *Baccho* infra v. 69.

29 *Curru subjungere tigres*] *Curru* pro *currui*. Veteres enim in nominibus quartæ, genitivum extulere per iis, *curruis*: et dativum per iiii, *currui*. Unde postea sicut genitivum contraxere in *us*, *curruis*, *currus*; ita aliquando contraxere dativum in *u*, *currui*, *curru*. Hoc innuit Gellius, l. iv. 16. qui multa congerit exempla Virgilii et aliorum. Sic *Æn.* i. 261. *parce metu*. vi. 465. *teque aspectu ne subtrahe*. ix. 605. *venatu invigilant pueri*. *Tigres*] Bene *Armenias*. Tigris enim vox est Armena, ex Varr. aut Medica, ex Plinio: quæ celeritatem significat. Unde apud eos, feram illam, sagittam, et flumen celebre significat.

35 *Ipsa Pales, &c.*] *Pales* Dea pastorum et pabuli: quam tamen Varro vult esse masculi generis. *Apollo*] Hic *Apollo* *Nomius* intelligitur: sic dictas a *νομή*, *pascuum*; quia greges olim Admeti regis pavit. *Ge.* iii. 2.

36 *Grandia hordea*] Speciem pro genere, hordeum pro quolibet frumento.

37 *Infelix lolium, &c.*] *Lolium*, de *l'yyrage*: Græcis *ζιζάνιον*. *Avena*] du-

Pro molli viola, pro purpureo narcisso,
 Carduus et spinis surgit paliurus acutis.
 Spargite humum foliis, inducite fontibus umbras, 40
 Pastores: mandat fieri sibi talia Daphnis.
 Et tumulum facite, et tumulo superaddite carmen:
 Daphnis ego in sylvis, hinc usque ad sidera notus,
 Formosi pecoris custos, formosior ipse.

Men. Tale tuum carmen nobis, divine poëta, 45
 Quale sopor fessis in gramine; quale, per æstum
 Dulcis aquæ saliente sitim restinguere rivo.
 Nec calamis solum æquiparas, sed voce, magistrum;
 Fortunate puer, tu nunc eris alter ab illo.
 Nos tamen hæc quocumque modo tibi nostra vicissim 50
 Dicemus; Daphnimque tuum tollemus ad astra;
 Daphnin ad astra feremus: amavit nos quoque Daphnis.

Mop. An quidquam nobis tali sit munere majus?
 Et puer ipse fuit cantari dignus; et ista
 Jam pridem Stimicon laudavit carmina nobis. 55

Men. Candidus insuetum miratur limen Olympi,

plex: altera sativa, et ad equinum
 pabulum utilis; altera plane inanis ac
 sterilis, de qua hic sermo. In hanc
 ultimam et in lolium dicuntur fru-
 menta degenerare.

38 *Purpureo narcisso*] Duplex nar-
 cissi species præcipua, ex Dioscoride,
 l. iv. 161. *Flos albus*, inquit, *intus cro-*
ceus, κροκωδές; in quibusdam *purpureus*,
 πορφυροειδής.

39 *Carduus et, &c.*] Carduus agres-
 tis, *chardon*. *Paliurus*] herba, vel juxta
 alios frutex asperrimus: quidam spi-
 nam albam putant.

49 *Alter ab illo*] Secundus; non
 dignitate quidem, quia doctrina par
 utrique esse dicitur, *nec calamis solum*
æquiparas, sed voce, magistrum: sed
 ordine tantum temporis: ita ut alter
 alteri sit similis, sed magister primus
 et antiquior, Mopsus vero secundus
 et junior. *Magister* autem ille Mopsi,
 videtur ipse fuisse Daphnis.

52 *Amavit nos quoque Daphnis*] At,
 inquiunt, Menalcas Virgilius est, si
 quidem deinde dicit de sua fistula:
Hæc nos, Formosum Corydon ardebat
Alexim: hæc eadem docuit, &c. Virgi-
 lium autem non amavit J. Cæsar,
 quippe ignotum adhuc tunc tempo-
 ris: atque adeo Daphnis non est J.
 Cæsar. Sed nihil obstat, quominus
 dicamus amatos a Cæsare Mantuanos,

et ceteros Galliæ Cisalpinæ populos:
 utpote ex ea provincia, quam Cæsar
 tantopere expetiisset. Virgilius au-
 tem Mantuanus fuit.

54 *Et puer ipse*] Negat Servius
 posse id convenire J. Cæsari, qui non
 puer, sed annos natus 56. interfectus
 est. Ego existimo Cæsarem consulto
 hic vocari puerum; quia relatus fue-
 rat inter cœlestes Deos: Diis vero
 censebantur vigorem semper habere
 juvenilem; nec aliam ob causam *He-*
ben, sive *Juventam*, Diis ad pocula
 ministranda adhibebant. Contra *Se-*
nectus inter inferna numina numera-
 batur. *Æn.* vi. 275. *Primisque in*
faucibus Orci, &c. Pallentesque habitant
morbi, tristisque senectus. Sic Ovid.
Met. l. iv. 17. de Baccho canit: *tibi*
enim inconsumpta juventa: Tu puer æter-
nus, tu formosissimus alto Conspiceris
cælo.

56 *Candidus*] Color Diis superis ad-
 dictus, ut niger inferis et mortuis.
Tibul. l. iii. 6. 1. *Candide Liber ades.*
Ovid. Trist. v. 514. ad Natalem
 Deum; *Candidus huc venias.* Adde
 quod heroas in lacteo circulo crede-
 rent habitare, ex Cicer. in Somnio
 Scip. qui circulus non male cœli ves-
 tibulum et limen vocari potest. *Li-*
men] est transversum in janna lignum,
 inferius vel superius. Sic dicitur, vel

Sub pedibusque videt nubes et sidera Daphnis.
 Ergo alacris sylvas et cetera rura voluptas
 Panaque pastoresque tenet Dryadasque puellas.
 Nec lupo insidias pecori, nec retia cervis 60
 Ulla dolum meditantur: amat bonus otia Daphnis.
 Ipsi lætitia voces ad sidera jactant
 Intonsi montes; ipsæ jam carmina rupes,
 Ipsa sonant arbusta: Deus, Deus ille, Menalca!
 Sis bonus o felixque tuis! en quatuor aras: 65
 Ecce duas tibi, Daphni, duas altaria Phœbo;
 Pocula bina novo spumantia lacte quotannis
 Craterasque duo statuam tibi pinguis olivi;
 Et multo in primis hilarans convivium Baccho,
 Ante focum, si frigus erit, si messis, in umbra, 70
 Vina novum fundam calathis Ariusia nectar.
 Cantabunt mihi Damoetas et Lyctius Ægon;
 Saltantes Satyros imitabitur Alphesibœus.

a *limes*, quia terminatur hic domus; vel a *limus*, id est, *obliquus* et *transversus*, ut vult Festus.

56 *Olympi*] Montes duodecim hoc nomine insigniti sunt. Præcipuus in ea parte Thessaliæ, quæ ad Macedoniam vergit: cujus vertex ita editus, ut nubes penetrare, et ad cælum usque pertinere dicatur; immo et pro cælo sumatur a poëtis. Dictus quasi *ὅλολαμπής* totus lucidus, quia nubes excedit, et sole semper illustratur. De *Dryadibus*. Ecl. II. 46. De *Pane*. Ecl. II. 31.

64 *Deus, Deus ille, &c.*] Constat honores divinos J. Cæsari a Triumviris decretos esse, paulo post Triumviratum constitutum, anno u. c. 712. Lepido II. et Munatio Plancio Coss. Hi autem honores præcipue fuerunt: ut ædes ei in foro, ubi crematum ejus cadaver fuerat, construeretur: ut, simulacrum ejus ludis Circensibus una cum simulacro Veneris circumferretur: ut, si qua victoria nunciaretur, ei seorsum quasi victori sacrificaretur: ut qui in ejus ædem confugisset, ab injuria tutus esset. Et ab eo tempore Octavianus se *Divi* filium appellavit.

65 *Felixque tuis*] *Felix* dicitur, tam is qui habet felicitatem, quam is qui facit alios felices. Æn. I. 334.

68 *Craterasque*] *Crater* Græca vox, κρατήρ, a κεράννυμι misceo; istud autem

a κέρας cornu: quod veteres cavis cornibus, aut effictis in figuram cornuum poculis biberent, in iisque vinum aqua miscerent.

69 *Baccho*] Vino, cujus inventor Bacchus a poëtis dicitur: Jovis ex Semele filius: διμήτωρ bimater dictus, quia ex utero matris fulminatæ translatus in Jovis femur, inde maturo partus tempore iterum prodiit. Orbem terrarum peragravit, Indos domuit, primus omnium triumphavit invectus elephanto: turba stipatus temulentarum et vociferantium fœminarum, quas ab eo *Bacchas* dixere. Supra v. 29.

71 *Ariusia nectar*] Ab Ariuso, promontorio Chii insulæ, in mari Ægæo, ubi vinum exquisitissimum. *Nectar*] Potus Deorum, ut *ambrosia* cibus: sæpe tamen promiscue sumuntur: utrumque immortalitatem significat. *Nectar* enim a νε privativa particula, et κτείνω occido; *ambrosia*, ab α privativo, et βροτός mortalis. Utrumque ministrarunt diis Hebe, sive Juventa; et Ganymedes. *Calathis*] Poculis ad speciem calathorum formatis. Ecl. II. 46. Et Martialis Apophor. 107. de calathis ait: Nos Satyri, nos Bacchus amat: unde patet calathum poculum quoque esse, non tantum canistrum.

72 *Damoetas, &c.*] Ecl. III. 1. Ægon, ab αἴξ capra: dictus *Lyctius*, a Lycto Cretæ insulæ civitate.

73 *Alphesibœus*] Ab ἀλφείω invenio,

Hæc tibi semper erunt, et cum solennia vota
 Reddemus Nymphis, et cum lustrabimus agros. 75
 Dum juga montis aper, fluvios dum piscis amabit,
 Dumque thymo pascentur apes, dum rore cicadae:
 Semper honos nomenque tuum laudesque manebunt.
 Ut Baccho Cererique, tibi sic vota quotannis
 Agricolaë facient; damnabis tu quoque votis. 80

Mop. Quæ tibi, quæ tali reddam pro carmine dona!
 Nam neque me tantum venientis sibilus austri,
 Nec percussa juvant fluctu tam littora, nec quæ
 Saxosas inter decurrunt flumina valles.

Men. Hac te nos fragili donabimus ante cicuta; 85
 Hæc nos, Formosum Corydon ardebat Alexim:
 Hæc eadem docuit, Cujum pecus? an Melibœi?

Mop. At tu sume pedum, quod, me cum sæpe rogaret,
 Non tulit Antigenes, et erat tum dignus amari,
 Formosum paribus nodis atque ære, Menalca. 90

et βούς bos. Hoc loco nomen pastoris proprium est: sed apud Homerum Il. xviii. 593. epithetum est puellarum, quæ propter formam reperiabant multos juvenes, a quibus boves accipiebant munerum loco: quia opes omnes illis temporibus in gregibus sitæ erant. De *Satyris*, Ecl. vi. in arg.

74 *Et cum solennia vota*] Sacra Nymphis fieri solita; vel in agris, ut Turnebo placet; vel etiam in domibus, ut Victorio. *Solennia* sunt quæ solum in anno fiunt, id est, semel singulis annis.

75 *Et cum lustrabimus agros*] Sacrificium innuit dictum *Ambarvale*. De quo Ge. i. 345.

79 *Cererique*] Ceres Saturni et Opis filia, mater Proserpinæ, quam a Plutone raptam fertur laboriosissime toto orbe quæsivisse: frugum, et cultus terræ, magna ex parte repertrix.

80 *Damnabis tu quoque votis*] Qui vota suscipit, postulat aliquid a Deo, eidemque aliquid promittit. Si Deus promissa annuat: tum vovens quasi damnatur, et iudicio tenetur promissa

exsolvere. Unde Deus dicitur *damnare votis* vel *voti*, cum postulata annuit, et sic adigit voventem ad exsolvenda promissa. Livius, dec. iii. l. 7. *Deos, Deasque precabantur, ut illis faustum iter felixque pugnæ esset: et damnarentur ipsi votorum, quæ pro iis suscepissent.* Æn. v. 237. eodem sensu dicitur, *voti reus*.

82 *Venientis sibilus Austri*] Venientis, id est, nascentis: tunc enim potius est aura, quam ventus. Sic Æn. v. 344. *Gratior et pulchro veniens in corpore virtus: id est, nascens et crescens.* De Austro, Ecl. ii. 58.

86 *Hæc nos formosum, &c.*] Hac eadem fistula cecinimus Eclogam ii. quæ incipit: *Formosum pastor Corydon, &c.* Item Eclogam iii. quæ incipit: *Dic mihi Damacta, cujum pecus? an Melibœi?*

88 *Pedum*] Virgam pastorem incurvam: *formosum ære*, quo suppactum est; et *nodis paribus*, id est, nodis qui æquali intervallo a se invicem distant.

ECLOGA VI.

SILENUS.

ARGUMENTUM.

SILENUS pueros Chromim et Mnasilum docet primam rerum originem, juxta doctrinam Epicuri; additque varias fabulas. Per Silenum, Syronem Epicureum philosophum; per Chromim et Mnasilum, Virgilium et Varum, Syronis ea in philosophia discipulos, intelligunt interpretes. Certe Romæ tunc temporis vigeat hæc secta plurimum. Et *Virgilium* quidem ostendit hæc Ecloga disciplinæ huic aliquando adhæsisse.

Nam consequentibus annis videtur ad Pythagoram aut Platonem deflexisse, cujus philosophiam sequitur, *Æn.* vi. 724. *Varum* autem illum, de quo hic sermo, ab Epicuri disciplina, etiam in moribus, non abhorruisse conjicio, ex Ode Horatii 18. libr. i. quæ ad eum scripta est, et plane Epicurum sapit. De *Syrone* utriusque præceptore habemus apud Ciceronem, et quod ipsius Ciceronis amicus fuerit, *Epist. famil.* l. vi. 11. et quod vir optimus, doctissimusque Epicureus, *De finib.* l. ii. 119. Quo eodem ex opere facile colligitur, eum in Italia floruisse ultima Ciceronis ætate: qua ætate Virgilius, tum juvenis, operam ei dare potuit.

Ex hoc primo Eclogæ versu, *Prima Syracosio, &c.* sunt qui probent, hanc inter ceteras ordine temporis primam esse; eamque a Cicerone fuisse auditam in theatro, cum a Cytheride sive Lycoride mima cantaretur: unde ad suam et Virgilii laudem Cicero exclamarit: *Magnæ spes altera Ro-*

SILENUS] Senex, Bacchi nutritius et pædagogus; semper asino vehi, semper ebrius describi solitus; cornuto capite, simis naribus: magnæ tamen solertiæ: unde dicitur multa sapienter edisseruisse regi Midæ: memoraturque rex Antigonus vertisse sibi laudi, quod ab hostibus propter deformitatem quasi Silenus rideretur, ut est apud Senec. *De Ira.* l. iii. 22. Nomen a *σιλλαίνειν scommata jacere, cavillari*, ex *Æliano*, l. iii. var. hist. c. 40. Sileri autem dicuntur omnes Satyri seniores, ex *Pausania* in *Attic.* Quanquam aliqui pingunt Silenum pedibus humanis, Satyros caprinis.

Satyri autem e Bacchi comitibus etiam fuerunt, salacitate insignes. *Plutarchus* in *Sylla* refert, unum ex illo genere ad *Syllam* esse adductum. *Hieronymus* in vita *Pauli Eremitæ*, unum quoque a *S. Antonio* visum esse testatur: itemque alium ab omni *Alexandrino* populo, *Constantini* temporibus. Alii tamen hos inter spectra aut naturæ monstra referunt, totumque id genus revocant ad fabulas. Nomen deducit *Ælianus* a *σεσηπέναι*, quod est, os habere in modum rictus canini conformatum: *Casaubonus* a Dorica voce *σάταρ*, *jocari*: aliunde alii.

Panes his non absimiles, quorum

mæ. Sed hæc Donati somnia sunt, qualia multa somniavit. Videtur quippe poëta profiteri Ecl. i. venisse se primo Romanam, ut agros recuperaret suos: at Cicero annis ante divisionem agrorum ferme duobus obiit, nempe sub initium Triumviralis proscriptionis, anno U. C. 711. cum agri divisi non sint nisi anno U. C. 713. ineunte. Immo probo ego ex iisdem versibus, hanc non esse primam: *Prima Syracosio dignata est ludere versu*: igitur non jam primum, sed antea etiam luserat; idque unum significat, se primum omnium inter Latinos, Bucolicum scribendi genus e Græcia seu Sicilia, transtulisse. Quo autem ordine ac tempore hæc scripta sit, incertum est.

primus *Pan*, Mercurii filius, a *πᾶν*, omne: de quo multa, Ecl. ii. 31.

Fauni, a *fando* dicti: quia sylvestribus in locis affari homines et alloqui putabantur: quod aiunt in prælio Romanos inter et Etruscos de resti-

tuendis in regnum Tarquiniis accidis: voce e sylvis erumpente, quæ Romanos bono esse animo juberet.

Sylvanus et *Sylvani*, a *sylvis* dicti. Ecl. x. 24.

PRIMA Syracosio dignata est ludere versu
Nostra, nec erubuit sylvas habitare, Thalia.
Cum canerem reges et prælia, Cynthus aurem
Vellit, et admonuit: Pastorem, Tityre, pingues
Pascere oportet oves, deductum dicere carmen. 5
Nunc ego; namque super tibi erunt, qui dicere laudes,
Vare, tuas cupiant, et tristia condere bella;

1 *Prima Syracosio*] Primus e Latinis non sum dedignatus scribere carmina bucolica, ad imitationem Theocriti Syracusani. *Syracosio*: ut brevis esset syllaba tertia quæ alioqui longa est in *Syracusio*, *Συρακουσίω*. *Syracusæ*, urbs Siciliæ tunc amplissima: urbes olim quatuor, ex Cicerone; quinque, ex Strabone ambitu suo complectens. Nunc *Saragusa*.

2 *Thalia*] Una e novem Musis, comædiæ et ludicrorum præses: a *θάλλω*, viresco, floreo, exhilaror.

3 *Cum canerem reges*] Dicitur Virgilius res Albanas primo tractandas suscepisse, sed abjecisse deinde opus, et ad bucolica studium convertisse.

Cynthus] Et Cynthia, nomina Apollinis et Dianæ: quia nati ambo in insula maris Ægæi *Delo*, ubi mons est *Cynthus*.

4 *Aurem vellit*] Proverbialiter

dictum, pro *admonuit*, sive quia, ut vult Erasmus, in jus ituri vellicabant aurem illius, quem esse testem volebant: unde Horat. Sat. l. i. 9. 76. *Licet antestari? ego vero Oppono auriculam, rapit in jus*. Vel quia, ut vult Servius, auris memoriæ consecrata est; quemadmodum frons Genio, et digitus Minervæ. *Tityrum* hic se appellat Virgilius, ut Ecl. i. 1.

5 *Deductum carmen*] Id est, tenue: a lana, quæ ad majorem tenuitatem nendo deducitur. Horat. Epist. l. ii. 1. 225. *Tenui deducta poemata filo*. Tibul. l. i. 3. 86. *Deducat plena stamina longa colo*.

7 *Vare, &c.*] De illo magna lis apud interpretes. Alii enim laudes illas attribuunt *P. Alpheno Varo*; alii *P. Quintilio Varo*; alii *Quintilio Cremonensi*, quem item *Varum* vocant. Constat hos tres Virgilii æquales fu-

Agrestem tenui meditabor arundine Musam.

Non injussa cano. Si quis tamen hæc quoque, si quis
Captus amore leget: te nostræ, Vare, myricæ, 10
Te nemus omne canet; nec Phœbo gratior ulla est,
Quam sibi quæ Vari præscripsit pagina nomen.

Pergite, Pierides. Chromis et Mnasilus in antro
Silenum pueri somno videre jacentem,
Inflatum hesterno venas, ut semper, Iaccho: 15

* Serta procul tantum capiti delapsa jacebant; *

isse. Et *Alphenus* quidem *Varus*, *Servii Sulpicii* jurisconsulti discipulus, jurisconsultus ipse fuit celebris: qui ex arte sutoria, aut, ut volunt alii, tonsoria, ad consulatum adrepsit, an. u. c. 755. Digestorum libros scripsit quadraginta. Laudatur a *Gellio* propter studium antiquitatis, lib. vi. 5. Ab *Horatio* memoratur propter vafritiem, Sat. l. i. 3. Ab interpretibus *Horatii*, *Cremonensis* dictus. Tamen huic non puto dicatam esse hanc *Eclogam*; tum quia nulla laude bellica, sed una forensi claruit: tum quia, cum sutor dicatur fuisse, nec ad consulatum nisi diu post obitum *Virgilii* pervenerit; non videtur ejus fortuna tum, cum *Eclogæ* scriberentur, satis *Virgilii* fortunæ præstitisse, ut hic illi tam effusis laudibus adularetur. *Quintilius* vero *Cremonensis*, de quo sic *Eusebii* *Chron.* ad annum primum *Olymp.* 189. qui respondet anno u. c. 730. *Quintilius Cremonensis, Virgilii et Horatii familiaris, moritur.* Idem ille est, quem *Servius* *Virgilii* cognatum appellat; et cujus in morte *Horatius* *Virgilium* consolatur, *Od.* l. i. 24. Sed huic a nemine, præterquam a *Grammaticulis Vari* cognomen tribuitur. Omnino igitur laudes istæ ad *P. Quintilium Varum* referendæ sunt: qui magnis muneribus sub *Augusti* imperio perfunctus est. Consul. an. u. c. 741. *Syriæ* deinde præses per annos octo. Denique missus in *Germaniam* cum tribus legionibus; quas ingenti clade amisit, insidiis ab *Arminio* circumventus, an. u. c. 762. tanto suo dolore, ut sibi consciverit mortem; tanto *Augusti* luctu, ut caput illidens parieti exclamaret, *Vare, legiones redde.*

7 *Et tristia bella*] Miror hic Nan-

nium et alios, qui bella intelligunt *Germanica*, *Varo* tam funesta: illa enim anno post obitum *Virgilii* septimo circiter et vigesimo gesta sunt. *Bella* igitur significantur alia, quibus *Varus* per *Triumvirales* tumultus interfuerat: *tristia*, non illi, sed ejus hostibus, et patriæ generatim.

9 *Si quis tamen, &c.*] Quanquam *Apollo* me deterruerit a tuis factis heroico versu describendis: si quis tamen hæc legat bucolica; is nomen tuum nostris in sylvis, seu bucolicis, undique sparsum reperiet: quod quidem ideo undique sparsi, quia scio, scripta *Phœbo* placere magis nulla, quam quæ nomen tuum præferunt. Et vero etiam nona *ecloga* mentionem *Vari* crebram facit. De *Myricis*, *Ecl.* iv. 2. De *Pieridibus*, *Ecl.* iii. 85.

13 *Chromis et Mnasilus*] Juniores *Satyri*. *Chromis* a *χρόμη* hinnitus, audacia.

Mnasilus] a *μνάω* meminisse facio: et *σίλλος* *scoma*.

15 *Iaccho*] *Bacchi* nomen, ab *ἰαχῇ*, clamor: ob vociferantes in ejus comitatu ebrias mulieres.

16 *Serta procul tantum, &c.*] Sic explicat *Turnebus* hanc vocem, *tantum*: *Serta* procul jacebant: tantum delapsa e capite, non rupta, non calcata. Sic *Cerdanus*: Jacebat, dormiebat, vinum inhalabat, omnes habebat ebrietatis notas; hæc una tantum nota deerat, quod *serta* non gereret in capite. Hic enim erat ebriorum mos. *Capiam coronam mi in caput, assimilabo med esse ebrium.* *Plaut.* in *Amphit.* iii. 4. 16. *Capiti*] pro capite. Sic *Ge.* i. 267. *Nunc torrete igni fruges.*

17 *Cantharus*] Vas vinarium, in formam *Scarabæi*, qui *κάνθαρος* dicitur. *Baccho* sacer est: unde notatus superbia *C. Marius*, quod post victo-

Et gravis attrita pendebat cantharus ansa.
 Aggressi (nam sæpe senex spe carminis ambo
 Luserat) injiciunt ipsis ex vincula sertis.
 Addit se sociam, timidisque supervenit, Ægle; 20
 Ægle, Naiadum pulcherrima; jamque videnti
 Sanguineis frontem moris et tempora pingit.
 Ille dolum ridens, Quo vincula nectitis? inquit.
 Solvite me, pueri; satis est potuisse videri.
 Carmina, quæ vultis, cognoscite; carmina vobis, 25
 Huic aliud mercedis erit. Simul incipit ipse.
 Tum vero in numerum Faunosque ferasque videres
 Ludere, tum rigidas motare cacumina quercus.
 Nec tantum Phœbo gaudet Parnassia rupes;
 Nec tantum Rhodope mirantur et Ismarus Orphea. 30
 Namque canebat, uti magnum per inane coacta
 Semina terrarumque animæque marisque fuissent,
 Et liquidi simul ignis; ut his exordia primis
 Omnia, et ipse tener mundi concreverit orbis;

riam Cimbricam cantharis potare
 Liberi patris exemplo ausus fuerit, ex
 Plin. l. xxxiii. 11.

18 *Ambo*] *Ambos* Latina forma;
ambo Græca, ἀμφω. Sic *duos*, et *duo*,
 δύο. Ecl. v. 68. *Craterasque duo sta-*
tuam. Æn. xi. 285. *Si duo præterea*
tales Idæa tulisset Terra viros.

21 *Ægle Naiadum pulcherrima*] Ab
 αἴγλη *splendor*. Nymphæ nomen, Ne-
 æræ et Solis filiæ. De *Naiadibus*,
 Ecl. ii. 46. Dicuntur *Na-i-ades*, qua-
 drisyllaba voce, ut hic; vel *Naiades*,
 aut *Nai-des*, trisyllaba voce, ut Ecl. x.
 10. *Naiades indigno cum Gallus amore*
periret.

22 *Sanguineis frontem moris*] *Mo-*
rum, fructus arboris *mori*: *meure*. Vo-
 cat *sanguinea*: quod, candida cum
 essent prius, e sanguine Pyrami et
 Thyshes ruborem induerint. Ovid.
 Met. iv. 54.

24 *Satis est potuisse videri*] *Supple,*
ad impetrandum quod vultis: quia,
inquit Servius, semidei, cum volunt tan-
tum, videntur: atque adeo, si videri
 volunt, signum est eos velle videntibus
 postulata concedere. Vel sensus est:
 solvite me, satis enim ludi est, quod
 is visus sim vobis, qui ligari possem.

27 *In numerum ludere*] Saltare ita,
 ut motuum ratio et mensura, cantuum
 rationi et mensuræ respondeat. De
 Delph. Virg.

Faunis, in notis ad argumentum hujus
 Ecl.

29 *Parnassia rupes*] Mons in Pho-
 cide, Cythæroni et Heliconi vicinus;
 gemino vertice: quorum alter *Nisa*
 vocatur, Baccho sacer; alter *Cirrha*,
 Phœbo Musisque dicatus.

30 *Rhodope*] Mons Thraciæ, nivi-
 bus semper horrens, ad Euxinum
 mare protensus, ex quo Hebrus pro-
 fluit. *Ismarus*, plur. *Ismara*: mons
 alter, in maritima regione Thraciæ,
 non procul ab ostiis Hebri. Hæc
 loca peragravit Orpheus vates, de quo
 Ge. iv. 454. De Orpheo, Ge. iv. 454.

31 *Namque canebat uti, &c.*] Origo
 mundi, juxta opinionem Epicuri phi-
 losophi Atheniensis, ex oppido Gar-
 getto: qui natus anno ante Christum
 circiter 341. regnante in Macedonia
 Philippo Alexandri patre: ex calculo
 senex obiit. Cujus philosophiam de
 rerum natura versibus persecutus est
 Lucretius. Statuebat igitur duo
 rerum principia, *plenum* et *inane*:
 quia quicquid est, vel continetur, et
 est *plenum*; vel continet, et est *inane*.
Inane vocabat, spatium usquequaque
 diffusum, cærens corporibus; *plenum*
 appellabat, atomos, sive minuta cor-
 puscula, toto inani volitantia; quæ
 hic a Virgilio *semina* vocantur: quo-
 rum ex fortuito concursu coaluerint

Tum durare solum, et discludere Nerea ponto
 Coeperit, et rerum paulatim sumere formas;
 Jamque novum terræ stapeant lucescere solem,
 Altius atque cadant submotis nubibus imbres:
 Incipiant sylvæ cum primum surgere, cumque
 Rara per ignotos errent animalia montes.

35

40

Hinc lapides Pyrrhæ jactos, Saturnia regna,
 Caucasiasque refert volucres, furtumque Promethei.
 His adjungit, Hylan nautæ quo fonte relictum
 Clamassent, ut littus, Hyla, Hyla, omne sonaret;

illa quatuor, quæ dicimus elementa, ignis, aqua, terra, et aër. Aërem hic *animam* vocat, post Lucretium l. vi. 577. *Ventus ubi, atque animæ subito vis maxima quædam.* Quia *animabilis et spirabilis est*, ex Cicer. De nat. Deor. ii. 91. Ex his porro elementis, inter se ordinatis ac temperatis, cœlum, sol, animalia, ceteraque deinde formata sunt.

35 *Solum*] Primo dicitur de planta pedis. Sic Lucr. l. i. 924. *Avia Pteridum peragro loca, nullius ante Trita solo.* Hinc *solea* dicta, quæ partem illam pedis obtegit. Hinc et *solum* pro terra vulgo sumitur, ex Varr. l. iv. de L. L. quia *solo*, id est, planta pedis teritur. Neque pro terra tantum, sed pro unaquaque re, quæ alteri supponitur, eamque sustentat. Pro mari, Æn. v. 198. *vastis tremit ictibus ærea puppis, Subtrahiturque solum.* Pro cœlo etiam, Ovid. Met. i. 73. *Astra tenent cœleste solum.* Frequentius tamen pro terra, tam in singulari, quam in plurali numero. Ge. i. 80. *Ne saturare fimo pingui pudeat sola.*

35 *Discludere Nerea ponto*] *Pontus* hic usurpatur, non pro aquis, sed pro loco, sive cavitatibus terrarum, in quibus aquæ segregatæ sunt. *Nereus* vero sumitur pro aquis ipsis. Is juxta Orpheum, Deorum antiquissimus est: juxta alios, Oceani et Tethyos filius. Idem ex Doride, sorore et uxore sua, maximam Nympharum marinarum turbam suscepit, quæ *Nereides* dictæ. *Nerea*, accusativus Græcus.

41 *Lapides Pyrrhæ, &c.*] *Pyrrha* Deucalionis uxor fuit, quo apud Thesalos regnante, contigit diluvium: ex quo servati dumtaxat hi duo, et navicula delati in Parnassum; qui montium omnium unus aquis submersus non fuerat. Ibi Themidis oraculum

consuluerunt de reparatione generis humani: acceptoque responso, ut magnæ matris ossa post tergum projicerent, lectos e terra omniparente lapides projicere: quorum qui sunt a Deucalione projecti, in mares; qui a Pyrrha, in fœminas continuo mutati sunt. Ovid. Met. i. 318. De *Saturni regno*, Ecl. iv. 6.

42 *Caucaseasque, &c.*] *Prometheus*, Japeti filius ex Asia conjuge, Deucalionis pater: cum ignem e cœlo furatus esset, admota solis currui face e ferulis confecta: eoque igne, vel hominem a se e luto formatum animasset; vel, ut narrant alii, plurimas artes ad usum hominum reperisset: a Mercurio jussu Jovis in Caucasi scopulo ligatus est: vultur, aut aquila jecori ejus assidue pertundendo adhibita. *Caucasus*, Asiæ mons notissimus, inter mare Euxinum et Caspium, *mont de Circassie*.

43 *Hylan nautæ quo fonte, &c.*] *Hylas* puer, deliciæ Herculis, ejusque comes in Argonautica expeditione. Is cum e navi descendisset ad aquationem, in ripam fontis incumbens urnæ pondere demersus est: a Nymphis, ut fabulantur, raptus; ab Hercule et Argonautis diu frustra inclamatus. Unde in ejus memoriam solennes eo in loco institutæ sunt inclinationes, et cursitationes populi, ex Solino, c. XLII.

Quo fonte] Quis enim fuerit ambigitur. Solinus *Hylam* fontem et lacum assignat, qui Prusiaden Bithyniæ urbem alluit. Alii *Ascanium* ejusdem regionis fluvium, &c.

44 *Hyla, Hyla omne*] Græci vocalem longam ante aliam vocalem raro elidunt, et sæpe corripiunt: ita hoc loco Virgilius.

Et fortunatam, si nunquam armenta fuissent, 45
 Pasiphaën nivei solatur amore juvenci.
 Ah, virgo infelix, quæ te dementia cepit!
 Proetides implerunt falsis mugitibus agros:
 At non tam turpes pecudum tamen ulla secuta est
 Concubitus, quamvis collo timuisset aratrum, 50
 Et sæpe in levi quæsisset cornua fronte.
 Ah, virgo infelix, tu nunc in montibus erras:
 Ille, latus niveum molli fultus hyacintho,
 Illice sub nigra pallentes ruminat herbas;
 Aut aliquam in magno sequitur grege: Claudite, Nymphæ,
 Dictææ Nymphæ, nemorum jam claudite saltus, 56
 Si qua forte ferant oculis sese obvia nostris
 Errabunda bovis vestigia; forsitan illum
 Aut herba captum viridi, aut armenta secutum,
 Perducant aliquæ stabula ad Gortynia vaccæ. 60
 Tum canit Hesperidum miratam mala puellam.

46 *Pasiphaën*] Filia solis fuit: nomen a patre deductum, qui *πᾶσι φάει*, omnibus lucet: uxor Minois regis Cretæ: quæ tauri amore capta, et Dædali artificis ope vaccæ ligneæ inclusa, Minotaurum e tauro peperit, semi-hominem et semibovem. Reliqua *Æn.* vi. 26. *Virginem* vocat, etsi jam Phædræ, Ariadnes, et Androgei matrem: Plauti, Terentii, et Euripidis exemplo; qui sic appellant corruptam etiam quamlibet fœminam, modo junior sit.

48 *Proetides*] Filiae Proeti regis Argivorum, et Antiae, vel Sthenobœæ. Hæ cum se Junoni forma æquipararent, ab illa in eam rabiem actæ sunt, ut vaccas se putarent: postea sanatæ sunt a Melampo. *Falsos* mugitus vocat, quia re ipsa non erant vaccæ, sed vano errore deceptæ sæpe frontem tentabant, explorabantque num cornutæ essent.

54 *Ruminat*] *Rumen* est pars emittens gutturis, cujus in cavitatem demissi cibi, a quibusdam animalibus revocantur, et regustantur; quod *ruminare* dictum est.

Pallentes herbas] quia calore stomachi viriditatem amiserunt, cum remanduntur. De *hyacinthis*, *Ecl.* iii. 63. De *ilice*, *Ecl.* i. 18.

55 *Claudite, Nymphæ, &c.*] Verba sunt, vel Pasiphaës, quam Silenus loquentem inducit ad Nymphas: vel

ipsius Sileni Pasiphaën solantis, et Nymphas precantis, ut ei in inveniendo tauro opem ferant.

Claudite] Retibus, sive indagine; quomodo feræ clauduntur in venatione, ne aufugiant. *Saltus*] A saliendo: pars est sylvarum, vel in qua spissæ arbores exsiliunt et assurgunt altius, ut Isidoro placet; vel potius, ut Varroni, pars vacua et expedita ab arboribus, ubi pecudes libere pascant et exsiliant. Ita *Ge.* iii. 143. *Saltibus in vacuis pascant.* *Dictææ*] a Dicte, qui mons est in Creta ecclebris, cujus in antro apes Jovem infantem aluere. *Ge.* iv. 152.

58 *Forsitan illum, &c.*] Fortasse, nisi clauditis sylvas, effugiet *stabula ad Gortynia*. *Gortyna*, vel *Cortyna*, oppidum Cretæ mediterraneum, lætioribus pabulis insigne, ubi propterea Solis armenta fuerunt.

61 *Hesperidum miratam mala puellam*] Atalanta est, filia Schœnei regis in Scyro, maris Ægæi insula: quæ cum procis cursu contendebat ea lege, ut victori nuberet, victum occideret. Victa tandem est ab Hippomene, Martis, vel Neptuni nepote: dum aureis malis, quæ ab illo projecta inter currendum fuerant, colligendis occuparetur. Mala Hippomeni dederat Venus, ex horto Hesperidum. *Hesperides* fuere tres, Ægle, Arethusa, et Hesperthus: filiae Hesperii, qui

Tum Phaëthontiadas musco circumdat amaræ
 Corticis, atque solo proceras erigit alnos.
 Tum canit, errantem Permessi ad flumina Gallum
 Aonas in montes ut duxerit una sororum; 65
 Utque viro Phœbi chorus assurrexerit omnis;
 Ut Linus hæc illi, divino carmine pastor,
 Floribus atque apio crines ornatus amaro,
 Dixerit: Hos tibi dant calamos, en accipe, Musæ,
 Ascræo quos ante seni; quibus ille solebat 70
 Cantando rigidas deducere montibus ornos.
 His tibi Grynei nemoris dicatur origo:
 Ne quis sit lucus, quo se plus jactet Apollo.
 Quid loquar, ut Scyllam Nisi, quam fama secuta est,

frater Atlantis fuit. Hæ ad Lixum Mauritaniæ oppidum, hortos incolebant aureis arboribus pretiosos, et a pervigili dracone custoditos; quem Hercules occidit, fructusque deprædatus est.

62 *Phaëthontiadas*] Sorores Phaëthontis, filix Solis, a quo dictæ quæque sunt *Heliades*, Phaëthusa, Lampetie, et Lampethusa: quæ nimio luctu ob fratrem dejectum e curru Solis in Eridanum, mutatæ sunt, vel in alnos, ut hic narrat Virgilius, vel in populos, ut *Æn.* x. 190. Ovidius vero *M.* ii. 365. ait ex earum ramis electrum, sive succinum, in Eridanum, lacrymarum instar stillare. *Muscus*, est quicquid extimo arborum cortici quasi lanuginosum et villosum adhæret. *Cortex* masculini et fœminini generis.

64 *Permessi ad flumina Gallum*] *Permessus* fluvius Bæotiæ, ex Helicone profluens. *Gallum*] De eo, *Ecl.* x. in argumento.

65 *Aonas in montes*] Heliconem et Cithæronem, montes Bæotiæ; quæ primo Aonia dicta est, ab Aonē Nep­tuni filio, qui montanis ejus regionis gentibus imperavit: deinde Bæotia, a bove; cujus ductu Cadmus pervenit ad eum locum, ubi Thebas condidit. Ovid. *Met.* iii. 14. Hinc Musæ *Aonides* appellatæ, quia sacer est ipsis Helicon.

66 *Phœbi chorus*] Musæ novem, vel poëtæ. *Assurrexerit*] Surrexerit e sedibus, honoris causa. *Linus*] Apollinis et Terpsichores filius. *Ecl.* iv. 56.

68 *Apio*] *Apium*, *persil*: herba cornaria, qua et sepulcra spargi sole-

bant, ex Suida; et victores Isthmicis Nemeisque ludis, itemque epulantes coronari, ex Horatio *Od.* i. ii. 7. 23. *quis udo Deproperare apio coronas, Curatve myrto? quem Venus arbitrum Dicit bibendi?* Ergo ad luctus et delicias idonea.

70 *Ascræo quos ante seni*] Hesiodo, cujus patria *Ascra*, vicus Bæotiæ, in dextro Heliconis latere situs: qui, ut ipse de se fabulatur initio *Theogoniæ*, cum agnos in Helicone pasceret, accepit a Musis non calamos quidem, sed lauri virentis ramum. Strabo Cumam Æolicam illi patriam assignat, unde cum Dio patre commigravit Ascram. Hunc alii Homero antiquiorem, alii æqualem, nonnulli juniorem putant. Lis adhuc pendet.

71 *Ornos*] *Ornus*, Fraxinus sylvestris et montana. *Fresne sauvage*.

72 *Grynei nemoris*] *Grynium* juxta Strabonem, oppidum fuit Æolidis: ubi templum Apollinis candido e lapide, et lucus eidem sacer fuit: locus oraculis insignis. *Gallus* autem, de quo fuscè dicemus *Ecl.* x. fertur reddidisse Latinis versibus quædam ex Euphorione poëta Chalcidensi: Suidas vero, inter illius Euphorionis opera, memorat *Mopsopia*, sive *Confusa*: in quibus varias historias, in primisque multa de oraculis, narrabat. Quo in opere probabile est originem Grynei oraculi fuisse descriptam, eamque partem a Gallo Latine redditam esse.

74 *Quid loquar aut Scyllam, &c.*] Duplex vulgo *Scylla* distinguitur: altera *Nisi* Megarensium regis filia, quæ patrem, execto fatali ejus capillo, prodidit hosti Minoi, cujus

Candida succinctam latrantibus inguina monstris 75
 Dulichias vexasse rates, et gurgite in alto
 Ah! timidos nautas canibus lacerasse marinis?
 Aut, ut mutatos Terei narraverit artus;
 Quas illi Philomela dapes, quæ dona pararit,
 Quo cursu deserta petiverit, et quibus ante 80
 Infelix sua tecta supervolitaverit alis?

Omnia, quæ, Phœbo quondam meditante, beatus
 Audiit Eurotas, jussitque ediscere lauros,
 Ille canit: pulsæ referunt ad sidera valles:
 Cogere donec oves stabulis, numerumque referre 85
 Jussit, et invito processit Vesper Olympo.

amore flagrabat; et in avem ceirim est conversa. *Ceiris* quibusdam, est *l'aigrette*; quibusdam, *l'alouette*. Altera *Phorci* filia, quæ cum amaretur a Glaucō, per Circes invidiam mutata est inferiori parte corporis in caninos rictus, fonte quo lavari solebat, veneficiis infecto: cujus deformitatis horrore Siculum in fretum se præcipitem dedit, ibique in scopulum est conversa; non longe a celebri voragine, cui *Charybdis* nomen est: de qua *Æn.* III. 420. Hoc loco valida tempestate jactatæ sunt naves Ulyssis, regis Ithacæ et Dulichii, insularum in Ionio mari. Igitur plerique Virgilium accusant, quod utramque fabulam confuderit; tribueritque *Scyllæ Nisi*, quæ ad *Scyllam Phorci* pertinent. Idemque non male verum emendant ex fide MSS. leguntque: *Quid loquar, an Scyllam Nisi, aut quam fama, &c.* Vel: *Quid loquar, aut Scyllam Nisi, aut, &c.* Cerdanus tamen vulgarem lectionem tuetur exemplo Ovidii, *Amorum* I. III. 12. 21. qui *Scylla Nisi* canes quoque tribuit: *Per nos, Scylla, patri cano furata capillos, Pube premit rabidos inguinibusque canes.* Item Propert. I. IV. 4. 4. *Quid mirum in patrios Scyllam sævisse capillos, Candidaque in sævos inguina versa canes?*

78 *Terei, &c.*] *Philomela* et *Progne* filiæ fuerunt *Pandionis*, *Atheniensium* regis. *Tereus* rex *Thraciæ* *Prognem* uxorem duxit, ex eaque suscepit *Itym* filium. Postea *Philomelæ* stuprum intulit, eique linguam abscidit, ne scelus evulgaret: quo tamen in tela descripto, utraque soror *Itym* jugulavit, et *Tereo* dedit epulandum: prolato deinde sub finem

epularum capite pueri, cum *Tereus* stricto ense in ultionem raperetur, ipse in upupam avem mutatus est, *hupe*; *Philomela* in lusciniam, *rossignol*; *Progne* in hirundinem; *Itys* in phasianum, *faisan*.

82 *Omnia quæ, &c.*] Quas omnes fabulas audiit *Eurotas* fluvius ab *Apolline*; cum *Apollo* ejus in ripis versaretur, ob amorem *Hyacinthi*, *Laconis* pueri.

83 *Eurotas*] *Laconiæ* fluvius nobilis, ortus in *Arcadia*, lauris frequentibus inumbratus. Nunc *Basilipotamo*.

86 *Invito processit Vesper Olympo*] *Vesper*, sive *Venus*, e septem planetis unus, Solem fere comitatur. Et mane quidem dicitur *Lucifer*; Græce *φωσφόρος*, qua etiam voce Latine usus est *Martialis* *Epig.* I. VIII. 22. 1. *Phosphore redde diem.* Dicitur et *Eous*, id est, matutinus, *Ge.* I. 288. Aut cum Sole novo terras irrorat *Eous*. Sero cum apparet, vocatur *Vesper*, *Hesperus*, apud *Plantum* *Vesperugo*. Hunc unico equo vehi putabant, ut Solem quadrigis, et Lunam bigis: sed equo mane albo, sero fusco: unde, quia ex equo in equum desiliebat, equos ei dicabant *desultores*, ex *Isidoro* et *Cassiodoro*. Stellam hanc alii *Venerem* ipsam dixere, alii *Auroræ* filium, alii fratrem aut filium *Atlantis*, *Hesperum* nomine: qui cum altissimum conscendisset montem, ut inde sidera melius contemplaretur, in cælum raptus creditur, et in stellam mutatus.

Invito Olympo] Quia cantus suavitatem quasi captus ægre ferebat noctem cum *Vespero* procedere, quæ cantum abrumperet. De *Olympo*, *Ecl.* v. 56.

ECLOGA VII.

MELIBŒUS.

ARGUMENTUM.

NARRAT MELIBŒUS pastor contentionem amœbæam, sive alternam, Thyrsidis et Corydonis; se coram et Daphnide iudicibus, qui Corydoni palmam addicunt. In Corydone possumus agnoscere Cornelium Gallum, aut Asinium Pol- lionem, utrumque poëseos laude florentem: in Thyrside poëtam aliquem ex eorum æmulis: in Daphnide, communem eorum amicum, apud quem illi contenderent: in Melibœo, Virgilium, qui dum amicos consulit, de recuperandis agris et pecoribus sollicitus; assumitur ab iis in iudicem, jube- turque de re sua securus esse. Certe sub his pastoribus non infimæ sortis homines latere, vel ex eo conjici potest, quod aureas marmoreasque Diis voveant statuas. Virgilium vero nihil prohibet hic *Melibœum* vocari, qui non unam in Eclogis personam, sed multiplicem induit. *Tityrum* enim se, in prima Ecloga; *Corydonem*, in secunda, *Menalcam*, in nona nuncupat. De descriptionis tempore, nihil certum. Affinis est Idyllio Theocriti octavo.

MELIBŒUS, CORYDON, THYRSIS.

Mel. FORTE sub arguta consederat ilice Daphnis,
Compulerantque greges Corydon et Thyrsis in unum;
Thyrsis oves, Corydon distentas lacte capellas;
Ambo florentes ætatibus, Arcades ambo,
Et cantare pares, et respondere parati. 5
Huc mihi, dum teneras defendo a frigore myrtos,
Vir gregis ipse caper deerraverat; atque ego Daphnim

MELIBŒUS] A cura boum dictus: μέλει curæ est, βούς bos. Corydon a κορυδός, alauda, aloüette. Daphnis, a δαφνὶς laurea. Thyrsis, a θύρσος hasta pampinis vestita in Bacchi sacris.

1 *Ilíce*] Arbore glandifera, de l'yeuse Ecl. i. 18. *Arguta*, seu stridula; vel ob avium in ea sedentium concentus; vel ob ventorum inter folia susur- rum.

4 *Arcades*] Vel ex Arcadia oriundi,

vel Arcadibus arte canendi similes. Scena enim hujus Eclogæ, non in Ar- cadia, sed in Gallia Cisalpina statui- tur, ad Mincii ripas, non procul a Mantua. De Arcadibus, Ecl. iv. 58. *Myrtis*, Ecl. ii. 54.

7 *Vir gregis ipse caper*] Caper pro hirco dictus: et *vir* per translationem: nam *vir* proprie hominum est. Sic Ge. iii. 125. de tauro: *Quem legere ducem, et pecori dixero maritum.* Horat.

Aspicio; ille ubi me contra videt: Ocyus, inquit,
 Huc ades, o Melibœe: caper tibi salvus, et hædi;
 Et, si quid cessare potes, requiesce sub umbra; 10
 Huc ipsi potum venient per prata juvenci;
 Hic viridis tenera prætexit arundine ripas
 Mincius, eque sacra resonant examina quercu.
 Quid facerem? neque ego Alcippen, nec Phyllida, habebam,
 Depulsos a lacte domi quæ clauderet agnos; 15
 Et certamen erat, Corydon cum Thyrside, magnum.
 Posthabui tamen illorum mea seria ludo.
 Alternis igitur contendere versibus ambo
 Cœpere: alternos Musæ meminisse volebant.
 Hos Corydon, illos referebat in ordinē Thyrsis. 20
 Cor. Nymphæ, noster amor, Libethrides, aut mihi carmen,
 Quale meo Codro, concedite; proxima Phœbi
 Versibus ille facit; aut, si non possumus omnes,
 Hic arguta sacra pendeat fistula pinu.

Od. l. i. 17. 7. de capellis et hirco:
Olentis uxores mariti. Auctor hujus
 licentiæ Theocritus. Idyl. viii. 49. ὦ
 τράγε τῶν λευκῶν αἰγῶν ἄνερ: O hirce
 albarum caprarum vir.

13 *Mincius*] Fluvius Galliæ Cisal-
 pinæ lenissime fluens, *Menzo*: e Be-
 naco lacu emissus, Mantuam alluens,
 indeque influens in Padum.

Eque sacra, &c. quercu] Sacra
 apud Græcos, qui eam dicabant Jovi,
 et singulis addicebant Dryadas et
 Hamadryadas; quæ cum illis, et vive-
 rent, et occiderent: ab ἅμα simul, et
 δρῦς quercus. Apud Romanos item:
 qui Nymphas sive Viras querquetu-
 lanas colebant, præsidēs illius quæ-
 ceti, quod Romæ intra portam fuit,
 appellatam ideo, querquetulanam: ex
 Festo. Apud Gallos etiam: quorum
 sacerdotes Druidæ, inde quoque ap-
 pellati, sacra nulla faciebant sine
 querneō visco, guy de chêsne: ex Pli-
 nio, l. xvi. 44.

Examina] Apum coloniæ, ad novas
 sedes quærendas emissæ: dictæ sic,
 vel ab exeundo, quia ab alvearibus
 exeunt; vel melius, ut probat Vossius
 in Etym. quasi ἐξημμένα simul ligata.
Apes enim dictæ sunt ab antiquo
 verbo, apo: hoc autem deductum ab
 ἅπτω ligo: quia sæpe apes colligatæ
 in cumulum videntur. Ge. iv. 257. Aut
 illæ pedibus connexæ ad limina pendent.
 Et adhuc Latine aptum dicitur, quic-

quid ligatum et conjunctum est. Ge. iii.
 168. ipsis e torquibus aptos Junge pares,
 &c.

14 *Alcippen, nec Phyllida, &c.*] Fa-
 mularum Melibœi nomina. *Alcippe*,
 ab ἀλική subsidium, et ἵππος equus; qua-
 si, curans equos. *Phyllis*, a φύλλον
 folium.

16 *Et certamen erat, Corydon, &c.*] *Antiptosin* hic Ramus agnoscit, casum
 pro casu, *Corydon*, pro *Corydoni*: Erat
Corydoni magnum certamen cum
Thyrside. Alii certamen accipiunt,
 quasi certator: qua figura dicitur Æn.
 v. 339. nunc tertia palma Diore: id est,
 tertius victor. De Musis, Ecl. iii. 60.

21 *Nymphæ, &c. Libethrides*] Pri-
 mum hoc amœbæum continet vota
 pro poësi: petitque *Corydon* a Musis,
 ut sibi dent vim condendi carminis,
 qualem *Codro* concesserant: alioquin
 se artem depositurum. *Nymphæ*]
 Musæ. *Libethrides*] Præsides Libe-
 thrîi fontis: quem Solinus, c. viii. in
 Magnesia locat, vocatque præsidium
 poëtarum; ceteri in Bœotia, ad Helli-
 conem, auctore Pausania in Bœot.
 qui addit, signa ibidem esse Nympha-
 rum et Musarum.

22 *Codro*] *Codrus* poëta fuit Vir-
 giliî temporum æqualis: ut probat
 Servius ex elegiis Valgii quæ peri-
 erunt.

24 *Hic arguta sacra, &c.*] Mos fuit
 emeritorum aliqua in arte, ut artis

Thyr. Pastores, hedera crescentem ornate poëtam, 25
Arcades, invidia rumpantur ut ilia Codro;
Aut, si ultra placitum laudarit, baccare frontem
Cingite, ne vati noceat mala lingua futuro.

Cor. Setosi caput hoc apri tibi, Delia, parvus
Et ramosa Micon vivacis cornua cervi. 30
Si proprium hoc fuerit, levi de marmore tota
Punicéo stabis suras evincta cothurno.

instrumenta Diis ejus præsidibus suspenderent. Sic Vejanus gladiator apud Horat. Ep. i. 1. 4. *Vejanus armis Herculis ad postem fixis latet abditus agro. Sacra pinu*] Sacra magnæ Deorum matri Cybele, propter amicum Atyn in pinum commutatum.

25 *Pastores hedera*] Hedera, non tantum lauro, coronantur poëtæ. Vel quia, sicut lauri, sic hederæ semper virent: ideoque carminibus portentunt æternitatem. Vel quia poëtæ Baccho etiam sacri sunt, propter furorem, quo interdum Bacchantium instar corripuntur. Unde e duobus Parnassi jugis, alterum dictum *Cirra*, sacrum est Apollini; alterum dictum *Nisa*, sacrum Baccho.

27 *Laudarit, baccare frontem, &c.*] Erat in laude immodica species quædam fascinationis: quia *Nemesis*, Dea scelerum ultrix, et bonorum remuneratrix, inde iram concipere putabatur; et ab eo qui sic laudatus fuerat, pœnas repetere. Ait et Plinius l. vii. 2. *esse in Africa familias quasdam effascinantium: quarum laudatione intereant probata, crescant arbores, emoriantur infantes.* Ad avertendum igitur fascinum, vel baccaris corona quasi amuleto utebantur: vel laudi præmittebant voculam, *præfiscini*, sive, *præfiscine*, hoc est, *sine fascino*: ut innuerent se laudare sincere, non animo fascinandi. Ita Plaut. Asin. ii. 4. 84. *Præfiscine hoc nunc dixerim: nemo etiam me accusavit Merito meo: neque me Athenis est alter hodie quisquam, Cui credi recte æquè putent.* Sensus igitur Eclogæ est: Coronate me, aut lauro, ut invidia rumpatur Codrus; aut baccare, ne me fascinet maligna, id est, immodica laudatione. De *baccare*, Ecl. iv. 19. De *fascino*, Ecl. iii. 103.

29 *Setosi caput hoc apri, &c.*] Secun-

dum amœbæum habet vota pro venatione, reque rustica. Ac primo Corydon offert Dianæ, per Myconem amicum, caput apri, et cervi cornua; vel arbori, vel fani valvis aut parietibus affigenda: tum statuam integram promittit e marmore. Thyrsis primo jocosè agit cum Priapo ludicro numine: mox ei, vincendi studio et inani jactantia, marmoream, aureamque statuam vovet. De *Delia*, Ecl. iii. 67. De *Mycone*, Ecl. iii. 10.

31 *Si proprium hoc fuerit*] Si hoc mihi proprium, et quasi meum ac perpetuum addicas. Sic enim Æn. i. 76. *Connubio jungam stabili, propriamque dicabo.* Et Æn. iii. 85. *Da propriam Thymbræe domum.* Item Æn. vi. 871. *propria hæc si dona fuissent.* Quid autem est illud, *hoc*? Ut talia carmina faciam, qualia Codrus, inquit Servius. Male: quid enim Diana, aper, et cornua ad poësim? Melius: ut quod in apri hujus et cervi venatione mihi contigit, hoc mihi sit proprium; nempe feliciter venari.

32 *Puniceo*] Hujus quoque sive rubri coloris, marmor est, *porphyrites*: in Ægypto frequens ex Plinio l. xxxvi. 7. *Suras*] Sura pars est tibiæ maxime carnosa et mollis, quæ solis inest hominibus. *Cothurno*] Cothurnus est calcæamenti genus utrique aptum pedi, et utrique sexui. Non multum differre videtur ab ocreis, siquidem alte suras includit. Æn. i. 341. *Purpureoque alte suras vincire cothurno.* Fuit in usu, tam in venatione, ut hinc patet; quam in theatro, quo primum a Sophocle inductus est. Sed tragicus a venatorio in eo differt, quod tragicus spissiori subere suppactus esset, ad angendam dicentis statueram; ut innuit Juvenalis, Sat. vi. 504. *brexiorque videtur Virgine Pygmæa, nullis adjuncta cothurnis.*

Thyr. Sinum lactis, et hæc te liba, Priape, quotannis
Expectare sat est: custos es pauperis horti.

Nunc te marmoreum pro tempore fecimus; at tu, 35
Si foetura gregem suppleverit, aureus esto.

Cor. Nerine Galatea, thymo mihi dulcior Hyblæ,
Candidior cygnis, hedera formosior alba;
Cum primum pasti repetent præsepia tauri,
Si qua tui Corydonis habet te cura, venito. 40

Thyr. Immo ego Sardois videar tibi amarior herbis,
Horridior rusco, projecta vilior alga:
Si mihi non hæc lux toto jam longior anno est.
Ite domum pasti, si quis pudor, ite juvenci.

Cor. Muscosi fontes, et somno mollior herba, 45
Et quæ vos rara viridis tegit arbutus umbra,
Solstitium pecori defendite; jam venit æstas

33 *Sinum lactis*] *Sinum*, *sini*, vas est a *sino* dictum, quod majorem carationem quam pocula habent, inquit Varro. Sed cum prima syllaba, in *sino*, sit longa, in *sino* brevis: videtur Vossio deducendum a *δαίσιον*, verso, *circumago*: quia in eo butyrum versando conficiebatur. *Liba*] *Libum*, placenta genus, ex farina, melle, et oleo: sic dictum, quia pars ejus in ignem sacrificiorum injecta Diis libabatur: *Libare* autem pro sacrificare saepe sumitur, etsi proprie de liquidis tantum debeat dici, quæ paulatim effunduntur: *αἰσθω* enim est *stillo*. *Priape*] Priapus Veneris et Bacchi filius; Lampsaci, quæ urbs est ad Hellespontum, natus et imprimis cultus: custos hortorum, quorum in limine statuum ei rudem et quasi informem ponebant.

36 *Si foetura gregem suppleverit*] Si damnum, quo grex meus affectus est, foetus novi reparaverint. *Foetura* enim, sunt agni novi. *Supplere*, est, quod deest sufficere: talia sunt in exercitu supplementa, novi milites.

37 *Nerine Galatea*] Tertium amœbæm continet amicæ desideria. Corydon invitat eam tribus mollissimis blanditiis, ut sub noctem ad se veniat. Thyrsis tria imprecatur sibi, quo testetur diem sibi anno esse longiorem: et juvencos incusat suos, quasi diutius pascendo producerent diem, et noctem removerent. *Nerine*, id est, Nerei filia et Doridis. Nympha fuit a Polyphemo amata, qui cum Acim,

Delph. Virg.

Siculum pastorem, Fami filium, sibi ab ea præferri intelligeret, eum rube impacta interfecit. Galatea mortuum pastorem miserata, mutavit in fluvium cognominem, qui in Ætna monte ortus in mare Siculum deferitur. Corydon Galateam suam rusticulam, *Nerine* Galateam hic vocat, quasi Nymphæ illi forma supparem.

37 *Thymo mihi dulcior, &c.*] Dulcior odore, non gustu. *Hybla*] mons in Sicilia, thymo abundans, atque apibus.

41 *Sardois herbis*] Sic dictis, quia nascuntur in Sardinia insula: et mandentiam ora sic contrahunt, ut non quasi ridentes earum veneno emoriantur. Unde proverbium: *Sardonius risus*. *Ruscus*] virgultum acatis foliis et pungentibus, *da houx*. *Alga*] herba vilis, foliis lactuæ similis, in mari nascentis, unde ad littus ejectatur.

45 *Muscosi fontes*] Quartum amœbæm continet commendationem agrorum et tectorum: agrorum quidem a fontibus, gramine, et umbra; tectorum autem, a foco et igne. De musco, Ecl. vi. 62.

Somno mollior] Mollis et comoda ad somnum. Sic dixit Propert. l. iii. 15. 29. Et durum Zelum, et lacrymis Amphion mollem, id est, mollem ad lacrymas.

47 *Solstitium pecori defendite*] Solstitium duplex est, unum æstivum, in 1. gradu Cancræ, de quo hic agitur; tunc æstas est summa, diesque nobis longissimas: brumale alterum, in 1. gradu Capricorni; et tunc hyems

Torrida, jam læto turgent in palmite gemmæ.

Thyr. Hic focus, et tædæ pingues, hic plurimus ignis
Semper, et assidua postes fuligine nigri. 50

Hic tantum Boreæ curamus frigora, quantum
Aut numerum lupo, aut torrentia flumina ripas.

Cor. Stant et juniperi, et castaneæ hirsutæ;
Strata jacent passim sua quæque sub arbore poma;
Omnia nunc rident: at, si formosus Alexis 55
Montibus his abeat, videas et flumina sicca.

Thyr. Aret ager; vitio moriens sitit aëris herba;
Liber pampineas invidit collibus umbras:

summa, diesque brevissimus. Solstitia dicta non quod ibi Sol stet immotus, sed quod ulterius non progrediatur, et iter suum incipiat relegere: unde quia eundo et redeundo his eidem viæ videtur insistere, ideo nobis quasi immotus apparet. *Solstitium* tamen, et *solstitia*, præter Columellam veteres omnes de æstivo tantum intelligunt, ut hic Virgilius; hyemale vero *brumam* vocant. Ita Cerdanus in Ge. 1. 100. Dicitur porro: *Defendere aliquem ab aliqua re*, supra, v. 6. *teneras defendo a frigore myrtos*; et *defendere aliquam rem alicui*, ut hic, et apud Horat. Od. 1. 1. 17. 3. *igneam Defendit æstatem capellis*.

48 *In palmite gemmæ*] *Palme* proprie de vitibus dicitur, id quod in arboribus *surculus*: nempe lignum illud quod ex ipsa stirpe quotannis emergit, gemmasque producit; quæ deinde abeunt in virgulas: virgulæ autem veluti palmæ digitos exhibent. *Gemmæ*] *Nodi* sunt palmitum, qui corticem rumpunt, et in pampinos aut racemos evadunt. Dicuntur quoque *oculi*, ob figuram.

49 *Hic focus, et tædæ*] *Focus* locus est continens et *fovens* ignem. *Tædæ* ligna quælibet, materies ignis. *Proprie* tamen *tæda* arbor est, a *picea* non admodum diversa, ignem facile concipiens propter pinguedinem: in sacrificiis pro face adhiberi solita: unde sæpe apud poëtas, *tædæ* pro facibus.

51 *Boreæ*] *Ventus* est flans a septentrione, frigidus et siccus: a *βορῶ* clamo, et *πέω* decurro; quia flat cum sonitu. Vocatur et *Aquilo*, a vehementiori flatu et volatu: quasi *Aquila*,

inquit Festus. Strymonis Macedoniae fluvii filius, Orithyiam Erechthei Athenarum regis filiam rapuit, ex qua suscepit Calaim et Zetem, quibus deinde ex patria origine alæ succreverunt.

53 *Stant et juniperi*] Quinto amœbæo describuntur effectus varii præsentiae et absentiae amici et amicae. *Stant hirsutæ*, nempe nucibus, quæ cum hirsutis echinis inclusæ sint, arborem ipsam, si multæ sint, amœna quadam hirsutie spectabilem reddunt. Ita *Æn.* vi. 300. *stant lumina flamma*. *Juniperus*] Arbor foliis, spinarum in modum, angustis, et acutis: baccis parvis rotundis, et odoratis, *genièvre*. De castaneis, *Ecl.* 1. 82. Versus gravitate insignis, propter spondæum quinti pedis, et hiatum geminum syllabæ longæ, absque synalœpha, more Græco.

54 *Sua quæque sub arbore poma*] Multiplex est interpretatio. I. *Quæque poma jacent, sua sub arbore*. At tum *sua* vel contrahitur unam in syllabam, ut in *suavis, aureus*; vel *sa*, non *sua* dictum est, more veterum, qui *sus, sa, sum* dixere: inprimis Ennius, cujus in fragmentis extat; *Postquam lumina sis oculis bonus Ancus reliquit*. II. *Quaque sub arbore, sua jacent poma*. At tum legitur *quaque* non *quæque*, ut ad arborem referatur: sed sine veterum librorum auctoritate. III. Absque his tricis, quidni dicas: *Sub arboribus jacent sua quæque poma*?

58 *Liber*] Bacchus de quo *Ecl.* v. 30. sic dictus; vel quia Bœotiam, in qua natus erat, liberam fecit, ut ait Plutarch. vel quia vinum liberat animum curis, aut loquendi libertatem inducit.

Phyllidis adventu nostræ nemus omne virebit :
Jupiter et læto descendet plurimus imbri. 60

Cor. Populus Alcidae gratissima, vitis Iaccho,
Formosæ myrtus Veneri, sua laurea Phœbo :
Phyllis amat corylos ; illas dum Phyllis amabit,
Nec myrtus vincet corylos, nec laurea Phœbi.

Thyr. Fraxinus in sylvis pulcherrima, pinus in hortis, 65
Populus in fluviis, abies in montibus altis :
Sæpius at si me, Lycida formose, revisas :
Fraxinus in sylvis cedat tibi, pinus in hortis.

Mel. Hæc memini, et victum frustra contendere Thyrsim.
* Ex illo Corydon Corydon est tempore nobis.* 70

60 *Jupiter et læto, &c.*] Jovem veteres aërem dixere ; eundemque Vestæ, sive Terræ conjugem, quam imbre fecundat. Ge. II. 325.

61 *Populus Alcidae*] Sextum et ultimum amœbæum laudes prosequitur amici et amicæ, easque laudes a variis arboribus petit. *Populus, le peuplier*, sacra Herculi, quia is populo coronatus adiit inferos : unde pars ea foliorum, quæ capiti appressa erat, ex capitis sudore palluit ; quæ pars ad auras obversa erat, loci fuligine nigram quandam viriditatem contraxit. De populo, Ge. II. 13. De Alcide, Æn. v. 414. *Vitis*] Baccho sacra, quia vini inventor apud profanos auctores habetur. De Iaccho, Bacchi nomine, Ecl. VI. 15.

62 *Myrtus*] Veneri sacra, vel propter odoris delicias ; vel quia frequens in littore maris, cujus e spuma Venus orta fingitur. Ecl. II. 54. *Laurea*] Sacra Phœbo, propter Daphnen in lanrum mutatam. Sumitur sæpius pro corona e lauro : hic tamen pro ipsa arbore : ut et apud Hor. Od. I. II. 15. 9. *Tum spissa ramis laurea.*

De lauro, Ecl. II. 54. De corylis, Ecl. I. 14.

65 *Fraxinus, &c.*] *Fresne.* Abies, sapin, &c.

69 *Et victum frustra, &c.*] Victoria penes Corydonem. Quia Corydon in primo amœbæo, orditur a pietate in Deos ; Thyrsis a rabie, quia inimicum incessit. In secundo Corydon invocat Dianam castum numen ; Thyrsis Priapum, obscenum Deum. In tertio Corydon blandissima vota facit : Thyrsis dira imprecatur sibi. In reliquis Corydon læta ; Thyrsis tristia ut plurimum canit.

70 *Ex illo, &c.*] I. Servius vult hic sensum abruptum esse, ex decoro pastoralis rusticitatis : et sic supplet : Ex illo tempore Corydon est nobis, habetur a nobis, victor nobilis supra omnes. Sed hoc durum. II. Nannius unus omnium legit, non quidem nobis, sed noblis, sen nobilis per contractionem : sed hoc durius et absque auctoritate. III. Simplicius : ex illo tempore Corydon habetur a nobis vere Corydon, id est, vere dignus ea fama qua floret apud omnes.

ECLOGA VIII.

PHARMACEUTRIA.

ARGUMENTUM.

DUÆ sunt hujus Eclogæ partes. Prima e tertio, secunda e secundo Theocriti Idyllio fere depromta. In prima, juvenis, Nisæ puellæ proci, Mopsum rivalem sibi prælatum dolet. In secunda, venefica Daphnim, a se aversum, incantationibus magicis ad se suumque amorem pellicit. Primam canit Damon, secundam Alphesibœus: neuter in sua; sed hic in veneficæ, ille in proci persona. Utrumque pastorem inducit Virgilius. Tum opus dicat Asinio Pollioni; non, ut multi putant, Octaviano Cæsari: quemadmodum notæ docebunt.

Scripta est anno U. C. 715. Virgilii 31. L. Marcio Censorino, et C. Calvisio Sabino, Coss. cum Pollio, subactis Parthinis, et perlustratis oræ Illyricæ populis, per Venetiam et Timavi fluvii ostia, Romam ad triumphum rediret.

PHARMACEUTRIA] Id est, *veneficia*: *φάρμακον* enim ambigua vox est: et modo remedium, modo venenum significat: unde *φάρμακός* *veneficus* et

φάρμακείτρια *venefica*. Titulus autem ad secundam tantum Eclogæ partem attinet, quæ canitur ab Alphesibœo.

DAMON, ALPHESIBŒUS.

PASTORUM Musam Damonis et Alphesibœi,
Immemor herbarum quos est mirata juvenca
Certantes, quorum stupefactæ carmine lynces,
Et mutata suos requierunt flumina cursus;
Damonis Musam dicemus et Alphesibœi.

5

DAMON] Ecl. III. 17. *Alphesibœus*] Ecl. v. 73.

3 *Lynces*] *Lynx*, animal acutissimi visus, e luporum cervariorum genere, maculosa et varia pelle.

4 *Requierunt, &c.*] Vel neutrum est, hoc sensu: Flumina mutata secundum suos cursus, id est, mutato cursu deflectentia ab alveo, ut ad pastores currebant; quieverunt et steterunt,

postquam ad eos pervenere. Vel activum est, hoc sensu: flumina steterunt cursum; *mutata*, id est, *turbata*: undis quæ affluebant, in eas quæ jam steterant, incurrentibus. Sic Propert. l. II. 22. 25. *Jupiter Alcmenæ geminas requieverat Arctos*. Et Seneca in Hercule Cæteo, 1586. *Quam tuas laudes populi quiescant*.

Tu mihi seu magni superas jam saxa Timavi,
 Sive oram Illyrici legis æquoris; en erit unquam
 Ille dies, mihi cum liceat tua dicere facta?
 En erit, ut liceat totum mihi ferre per orbem
 Sola Sophocleo tua carmina digna cothurno?
 A te principium; tibi desinet; accipe jussis
 Carmina cœpta tuis, atque hanc sine tempora circum
 Inter victrices hederam tibi serpere lauros.

10

6 *Tu mihi seu, &c.*] Pollionem hic appellat, non Octavianum: bellum enim Illyricum et Dalmaticum ab Octaviano Cæsare non gestum est, nisi post devictum occisumque Sextum Pompeium. Pollionis autem expeditio in Parthinos, Illyrici populos, omnino in hoc ipsum tempus cadit: ut constat ex fastis Capitol. et animadversionibus Jos. Scaligeri ad Enseb. Errat tamen in eo Scaliger, quod per saxa Timavi, res intelligat ab eodem Pollione gestas circa Altinum, urbem in Venetia: quibus de rebus ita Velleius l. ii. postquam Lucii Antonii Perusinam deditionem descripsit. *Pollio Asinius cum septem legionibus, diu retenta in potestate Antonii Venetia, magnis speciosisque rebus circa Altinum aliasque ejus regionis urbes editis, Antonium petens, vagum adhuc Domitium et propriæ classis factum ducem, consiliis suis illectum ac fide data, junxit Antonio.* Unde manifestum est res illas a Pollione, contra Octavianum, et pro M. Antonio Lucii fratre, gestas esse: neque Virgilius adeo expers fuit bonæ mentis, ut in ipsis Octaviani oculis Pollionem laudaret, ob ea ipsa quæ adversus ipsum præclare gesserat. Igitur melius hæc intelligo de reditu Pollionis e Dalmatia Romam: non recto quidem itinere; sed oram Illyricam, et ipsa Venetiæ littora lustrando.

Timavi, &c.] *Timavus*, Fluvius Carnorum, qui populi sunt in Foro-juliensi ditioe, dans le Frioul. Latissimus, sed brevissimus ejus decursus: quippe novem fontibus e monte erumpens, ad fanum Diomedis, nunc S. Giovanni; non longo post spatio in mare Hadriaticum devolvitur. Ad ejus ostia insulæ parvæ quædam sunt, insignes calidis fontibus, qui maris æstu increscunt. Has forte insulas vocat hic Poëta, saxa Timavi.

7 *Illyrici*] *Illyricum*, regio amplissima, in longitudinem obversa Italiæ, a qua per mare Hadriaticum dividitur: universim hodie dicta, *Esclavonie*. Vulgo duas in partes apud veteres divisa, *Liburniam*, quæ ad occasum; et *Dalmatiam*, quæ ad ortum est. *En erit*] Ecl. i. 68.

10 *Sophocleo, &c.*] Scripsit quidem Augustus tragediam *Ajacem*; sed posterioribus, ut verisimile est, pacatisque temporibus. Adde quod in lacem non edidit; ac ne perfecit quidem, sed delevit: unde dicere solitus erat, *Ajacem suum in spongiam incubuisse*, ut est apud Suetonium. At ex Horatio Od. l. ii. 1. constat Pollionem, triumpho sui tempore, tragediarum scriptorem fuisse nobilem. *Paulum severæ Musa tragediæ Desit theatris, &c.* Per cothurnum, altiore calceum, tragedia ipsa intelligitur: ut per soccum, calceum humilem, comædia, versusque humiles. Horat. de A. P. 89. *Indignatur enim privatis ac prope socco Dignis carminibus narrari cæna Thyestæ.* Sophocles Atheniensis, tragicæ poëseos princeps, exhibuit fabulas 123. in quibus ter et vices victoriam retulit; quarum postrema cum ei præter spem contigisset, repentino gaudio expiravit. Cothurnum primus induxit in theatrum. De cothurno, Ecl. vii. 32.

11 *A te principium; tibi desinet, &c.*] Videri potest hoc ad Augustum spectare: cujus in honorem primam Eclogam, et ultimum opus *Æneida* conscripsit. Melius tamen ad Pollionem, cujus gratia recuperavit agros, indeque scribendi occasionem arripuit. Quod si non desinit in ejus laudibus, ut promiserat; memineris multa poëtas promittere, quæ non exsolvunt.

13 *Hederam, &c.*] Permite ut cingam tibi caput hac hedera poëtica;

Frigida vix cœlo noctis decesserat umbra,
Cum ros in tenera pecori gratissimus herba ; 15
Incumbens tereti Damon sic coëpit olivæ :

Dam. Nascere, præque diem veniens age, Lucifer, al-
mum ;

Conjugis indigno Nisæ deceptus amore
Dum queror, et Divos, quanquam nil testibus illis
Profeci, extrema moriens tamen alloquor hora. 20

Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.

Mænalus argutumque nemus pinosque loquentes
Semper habet ; semper pastorum ille audit amores,
Panaque, qui primus calamos non passus inertes.

Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus. 25

Mopso Nisa datur : quid non speremus amantes ?

Jungentur jam gryphes equis ; ævoque sequenti

dum te milites tui triumphantem coronant lauro victrici : id est, ut te laudem poëtam poëta ; dum te victorem laudant ii, qui tecum victores sunt. Olim corona poëtarum ex hederâ, triumphantium e lauro : quanquam deinde poëtis etiam e lauro data est. Vide Ecl. vii. 25.

13 *Victrices lauros*] Triumphum intelligit Pollionis de Parthinis : anno u. c. 715. 8. Kal. Novemb. de quo, in argumento Ecl. iv. dictum est. *Parthini* autem, sive *Parthinei*, qui fuerint ambigitur. Hos in Macedonia Plinius, in Epiro Strabo collocat : in Illyrico ceteri, eaque Illyrici parte, quæ Dalmatia proprie dicitur. Rursus qua in parte Dalmatiæ, dubitatur. Urbs enim eorum præcipua statuitur a Cæsare in ea Dalmatiæ ora, quæ Dyrrhachio et Macedoniæ confinis est. Alii Dionem secuti *Epidaurum* esse volunt, *Raguse* : in media fere Dalmatia. Alii *Salonas* esse putant, in eo Dalmatiæ littore, quod a Macedonia remotissimum est : idque auctore Servio, qui de Salonis urbe Dalmatiæ triumphasse Pollionem ante consulatum refert. Hinc factum est, ut Josephus ipse Scaliger in Eusebium p. 162. duplicem ejus triumphum perperam distinxerit, primum de Salonis Dalmatiæ, ante consulatum ; alterum de Parthinis Macedoniæ, post consulatum : sed contra fastorum fidem, contra fidem historiarum : quæ res ab eo gestas usque ad

consulatum, immo itinera ejus omnia fere describit, absque ulla prioris illius in Dalmatas expeditionis mentione. Dicendum igitur, unica expeditione Pollionem Illyricum perlustrasse : eamque victoriam et *Dalmaticam* fuisse dictam, quia Dalmatia præcipua pars Illyrici ; et *Parthinicam*, quia Parthini tum in Dalmatia forte plurimum poterant ; et *Salonicam*, quia Parthinorum ditio ad hanc usque urbem pertinere etiam potuit.

16 *Incumbens tereti olivæ*] Dicitur *teres*, quicquid rotundum et oblongum est, ut columna, truncus arboris, baculus. *Incumbens*, vel innitens baculo ex olivâ ; vel trunco arboris ipsius defensus.

18 *Conjugis, &c.*] Non quæ erat, sed quæ fore sperabatur conjux. Sic *Æn.* iv. 536. *Quos ego jam toties sum dedignata maritos?* id est, *procos*, qui Didonis conjugium ambiebant.

19 *Nil testibus illis, &c.*] Nihil mihi profuit, quod Nisa suam mihi fidem dederit, ejusque testes appellaverit Deos.

21 *Incipe Mænalios, &c.*] Versus *intercalaris*, qui sæpius aliis interponitur. *Mænalios*] Quales a pastoribus cani solent in Mænalo, monte Arcadiæ, qui Pani sacer : in plurali numero *Mænala*. *Argutum*] Ecl. vii. 1. *Pana*] Ecl. ii. 31.

27 *Gryphes*] Vel *gryphi*, toto corpore leones, alis et rostro aquilæ, equis vehementer infesti, Apollini

Cum canibus timidi venient ad pocula damæ.
 Mopse, novas incide faces: tibi ducitur uxor.
 Sparge, marite, nuces: tibi deserit Hesperus *Ætam*. 30
 Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
 O digno conjuncta viro! dum despicias omnes,
 Dumque tibi est odio mea fistula, dumque capellæ,
 Hirsutumque supercilium, promissaque barba;
 Nec curare Deum credis mortalia quenquam. 35
 Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
 Sepibus in nostris parvam te roscida mala
 (Dux ego vester eram) vidi cum matre legentem;
 Alter ab undecimo tum me jam ceperat annus;
 Jam fragiles poteram a terra contingere ramos. 40
 Ut vidi, ut perii, ut me malus abstulit error!
 Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
 Nunc scio, quid sit Amor: duris in cotibus illum

sacri, inquit Servius. Plinius tamen fabulosa monstra putat, ut et *Pegasos*, l. x. 49.

28 *Damæ*] E genere caprarum sylvestrium, *daims*. Virgilio, masculini; ceteris, fœminini generis.

29 *Mopse, novas, &c.*] Rivali suo, Nisæ marito, invidie gratulatur: eumque hortatur, cum amara indignatione, ut ritus omnes exequatur nuptiarum, cum nox immineat. I. Enim, præviis facibus quinque, ducebatur uxor sub noctem in mariti domum: faces e spina, vel corylo, vel pinu, incidebantur in summa parte minutas in virgulas, spicarum instar et aristarum, quo facilius ignem conciperent: unde Ge. I. 292. *Ferroque faces inspicat acuto*. II. Maritus nuces spargebat pueris, vel ut ostenderet se pueritiam relinquere; *nuces enim relinquere*, adagium est, hoc ipsum significans: vel ob alia mysteria, quæ apud Rosinum videre est.

30 *Hesperus Ætam*] *Æta*, Thessaliæ mons, in sinum Malliacum desinens; altissimus: ita ut Attici et Bœoti, qui hunc habebant ad Occidentem, ex eo stellas cadere dicerent: quemadmodum ex *Ida*; Phrygiæ monte item altissimo, quem habebant ad Orientem, oriri easdem fabulabantur. Qui loquendi mos, ad aliarum etiam regionum poëtas transiit, etsi alio situ positos. Noctem igitur jam procedere significat. De *Hespero*, Ecl. VI. 86.

34 *Hirsutumque, &c.*] Hoc addit, vel ut robur commendet suum, cujus indicium est pilorum densitas: ita Polyphemus apud Theocrit. Idyl. III. et apud Ovid. Met. XIII. vel potius ut suum exaggeret de amissa Nisa dolorem, quo factum est ut capillitium incultum summiserit.

38 *Cum matre*] Vel *tua*, vel *mea*. Melius *tua*. Tamen apud Theocr. est *mea*. Idyll. XI. 26. Ἦνθες ἐμῇ σὺν μητρὶ. *Venisti mea cum matre*. Discrimen est quod apud Theocritum puer matrem ducat in montes: apud Virgilium vero in hortum, et domesticas sepes; quem in locum ducere puero non egebat sua mater.

39 *Alter ab undecimo*] An duodecimus est, an decimustertius? Certe *alter* de duobus tantum dicitur. Unde concludit Servius hic annum decimustertium signari; *ut, inquit, unus ab undecimo, sit duodecimus; alter decimustertius*. Ego annum intelligi duodecimum puto; ita ut undecimus unum aliquid cum aliis superioribus componat; *alter* vero huic adjectus, sit post illum primus, adeoque de numeris veluti duobus dicatur. Sic Ecl. v. 49. *Alter ab illo*, est omnium iudicio, *primus post illum*, adeoque secundus, non tertius.

41 *Ut vidi, ut perii, &c.*] Omnino e Theocrito, Idyl. III. 42. Ὡς ἴδεν, ὥς ἐμάνη, ὥς ἐς βάθον ἄλλετ' ἔρωτα. *Ut vidit, ut periit, ut in profundum saltavit amorem!*

Aut Tmarus, aut Rhodope, aut extremi Garamantes,
 Nec generis nostri puerum nec sanguinis, edunt. 45
 Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
 Sævus Amor docuit natorum sanguine matrem
 Commaculare manus : crudelis tu quoque, mater ;
 Crudelis mater magis, an puer improbus ille ?
 Improbus ille puer : crudelis tu quoque, mater. 50
 Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
 Nunc et oves ultro fugiat lupo ; aurea duræ
 Mala ferant quercus ; narcisso floreat alnus ;
 Pinguia corticibus sudent electra myricæ ;
 Certent et cyenis ululæ ; sit Tityrus Orpheus ; 55
 Orpheus in sylvis, inter delphinas Arion.
 Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
 Omnia vel medium fiant mare. Vivite, sylvæ ;
 Præceps aërii specula de montis in undas
 Deferar ; extremum hoc munus morientis habeto. 60
 Desine, Mænalios jam desine, tibia, versus.
 Hæc Damon : vos, quæ responderit Alphesibœus,
 Dicite, Pierides ; non omnia possumus omnes.

44 *Garamantes*] Interioris Libyæ populi, sine legibus et matrimoniis. Regio nunc dicitur *Guangara*.

47 *Matrem*] Medeam, Ætæ Colchorum regis filiam : quæ cum Jasoni Argonautarum duci artem dedisset expugnandi aurei velleris ; et cum eo e paternis regnis aufugisset : repudiata deinde ab eodem, ob amorem Creusæ Corinthiorum regis filiae ; Creusam cum Creonte patre magicis ignibus, absumsit ; filios ipsa suos, ex Jasone susceptos, in oculis patris jugulavit : tumque alatis serpentibus alium in locum devecta est.

54 *Electra myricæ*] *Electrum*, de *Iambre* : sic Græcis dictum, quia refert fulgorem Solis, qui vocatur ἤλεκτρον. Latinis *succinum* : quia succus est arborum quarundam e pineo genere, ex quibus quasi gummi diffluit in Oceanum, ibique induratum deferitur ad littus, aut a piscatoribus extrahitur, maxime in insulis Septentrionalibus. Vide Ecl. vi. 62. De *myricis*, Ecl. iv. 2. De *Narcisso*, Ecl. ii. 48.

55 *Cyenis ululæ, &c.*] *Cycni* nonnisi apud poëtas canori : re autem ipsa

et vivi et morientes fere muti, aut striduli. Quo magis mirum videtur, unde tanta apud Græcos Latinosque de Cycnei cantus deliciis consensio. Nazianzenus Orat. 34. cantum illum refert ad plausum alarum, Zephyris inter pennarum calamos sibilantibus. *Ulula*] nocturna avis, ab ululatu sic dicta, *un hibou*. *Tityrus*] hic pro insulso pastore sumitur. *Orpheus*] Ecl. iii. 46.

56 *Arion*] Ex insula Lesbo, urbe Methymna, citharædus et lyricus poëta nobilis : qui cum ex Italia, ubi multas opes arte sua collegerat, Corinthum rediret ad Periandrum regem, cui percarus erat ; ab avaris nautis modulans in mare projectus est : sed a Delphino, quem dulcedine cantus illexerat, exceptus ; Tænarum, quod oppidum est Laconiae, vectus ab eodem est. *Delphini* autem dicuntur et musica et amore hominum capi.

58 *Vivite, sylvæ*] Græcis χαίπετε, gaudete. Etiam in eos, quos cum odio abjicimus, et abire jubemas. Catul. ii. 17. Cum suis vivat, valeatque machis : id est, abeat.

Alph. Effer aquam, et molli cinge hæc altaria vitta;
 Verbenasque adole pingues et mascula thura : 65
 Conjugis ut magicis sanos avertere sacris
 Experiar sensus; nihil hic nisi carmina desunt.
 Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
 Carmina vel cœlo possunt deducere Lunam;
 Carminibus Circe socios mutavit Ulyssei; 70
 Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis.
 Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
 Terna tibi hæc primum triplici diversa colore
 Licia circumdo, terque hæc altaria circum
 Effigiem duco; numero Deus impare gaudet. 75

64 *Effer aquam*] Saga præcipit hæc omnia Amaryllidi famulæ.

65 *Verbenasque*] Proprie *verbena* certa quædam herbæ species est, *de la vervene*. Vulgo tamen sumebatur apud Romanos pro omni herba, cum sua terra, e puro sacroque loco evulsa: quasi *herbena*, inquit Donatus. Talibus verbenis aras festis diebus coronabant: tales legati ferebant ex arce Capitolina erutas, et ostentabant hostibus, cum ad eos ibant res captas repetitum; et legatorum unus ideo *verbenarius* vocabatur. Hac peruncti magi putabant id impetrari quod volebant; abigi febres, amicitias conciliari. Plin. l. XXII. 2. &c. *Mascula thura*] Mascula, non sexu, nullum enim est fœmineum; sed bonitate.

67 *Nihil hic nisi carmina, &c.*] Omnis materia incantationis jam parata est; nihil ultra requiritur præter carmina, id est, solennem ac ritualement verborum formulam. Deinde seipsam hortatur exemplo Circes, de qua, deque sociis Ulyssis in sues transformatis, Æn. III. 386. et Æn. VII. 19.

69 *Deducere Lunam*] Antiqui putare Lunam esse magorum incantationibus subditam: ita ut, quoties iis luberet, rubesceret illa in modum sanguinis: et e cœlo deduceretur vel invita, ut in herbas despumaret. Atque inde putabant eam deliquium pati, tumque ipsi tinnitu cymbalorum succurrebant.

70 *Ulyssei*] Pro *Ulyssis*. Sic Horat. Od. l. I. 6. 7. *Nec cursus duplicis per mare Ulyssei*. Et Æn. I. 34. *Reliquias Danaum atque immitis Achillei*. Latini enim Græca in *eûs*, ut *'Oδυσσ-*
Delph. Virg.

σείς, *'Αχιλλεύς*, *'Ορφεύς*; aliquando ad secundam declinationem reduxere: *Ulysseus, ei*; *Achilleus, ei*; *Orpheus, ei*; aliquando ad tertiam, ut *Ulysses, is*, *Achilles, is*.

71 *Cantando rumpitur anguis*] Id est, dum incantatur. Sic Ge. II. 250. *Sed picis in morem ad digitos lentescit habendo*: id est, dum habetur, tractaturque digitis. Unde patet gerundia ejusmodi passivam sæpe habere significationem.

74 *Licia*] Sunt limbi qui telam hinc inde cingunt, et in quibus capita staminum conduntur. *Terna triplici colore*] *Novem*: tria alba, tria rosea, tria nigra: ex hoc versu, in Ceiri, 371. *Terque novena ligat triplici diversa colore Fila, &c.* Quæ novem licia tribus deinde ligantur nodis: *Necte tribus nodis ternos, Amarylli, colores. Et Veneris, dic, vincula necto*: quibus verbis incantationis formula continetur.

75 *Numero Deus impare gaudet*] Numeris rerum omnium naturam constare affirmabant Pythagorici: in imparibus imprimis vim esse vulgus putabat. Unde præcipitur in Geoponicis, l. XVIII. ut numerus gregis semper impar sit: in re bellica apud Vegetium, l. III. 8. ut fossæ quibus castra muniuntur latæ sint pedes novem ad minimum, septem ac decem ad summum; semper numero impari. Hoc autem loco, per numerum imparem, ternarius significatur, princeps omnium: tum quia, ex Aristotele et Plutarcho, continet in se principium, medium, et finem; tum quia potestati Deorum, tam superiorum, quam inferiorum, significandæ adhibetur. Jovis enim trifidum est fulmen, Neptuni

Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
 Necte tribus nodis ternos, Amarylli, colores;
 Necte, Amarylli, modo; et, Veneris, dic, vincula necto.
 Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
 Limus ut hic durescit, et hæc ut cera liquescit 80
 Uno eodemque igni; sic nostro Daphnis amore.
 Sparge molam, et fragiles incende bitumine lauros.
 Daphnis me malus urit: ego hanc in Daphnide laurum.
 Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
 Talis amor Daphnim, qualis, cum fessa juvencum 85
 Per nemora atque altos quærendo bucula lucos
 Propter aquæ rivum viridi procumbit in ulva,
 Perdita nec seræ meminit decedere nocti;
 Talis amor teneat, nec sit mihi cura mederi.
 Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim. 90
 Has olim exuvias mihi perfidus ille reliquit,
 Pignora cara sui: quæ nunc ego limine in ipso,
 Terra, tibi mando; debent hæc pignora Daphnim.
 Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
 Has herbas, atque hæc Ponto mihi lecta venena, 95
 Ipse dedit Mœris: nascuntur plurima Ponto:
 His ego sæpe lupum fieri, et se condere sylvis
 Mœrim, sæpe animas imis excire sepulcris,

sceptrum tridens, Plutonis canis tri-
 ceps, Parcae tres, Furiæ tres; Apollo
 idem, Sol et Liber dicitur; *tria vir-*
ginis ora Dianæ, quæ Diana est in
 terris, Luna in cælo, Hecate in inferis,
 eademque colitur in triviis. *Deus*
 Vel quilibet Deus: vel Hecate, quæ
 magicis rebus præest. *Deum* enim
 genere fœminino dici posse quidam
 volunt: et sic Lucanum de Furiis
 dixisse lib. II. 80. *Terribilesque Deos*
scelerum.

81 *Sic nostro, &c.*] Sic uno eodem-
 que amore nostro, liquescat, et mol-
 lior fiat mihi, ceteris durescat.

82 *Sparge molam*] *Mola* placentæ
 quædam species, quæ fiebat ex farre
horno, et sale *horno*, id est, *illius anni*.
 Ex farre, inquam, salso, tostò, et mo-
 lito: unde *mola* appellabatur; et vi-
 ctimæ dicebantur *immolari*, quia et
 frons victimarum, et foci, et cultri
 hac mola inspergebantur. Itaque
 mola conspergitur effigies Daphnidis,
 ut victima hujus magici sacrificii.

Incende bitumine] *Bitumen*, limus
 aut terra, cujus natura vicina est sul-
 phuri.

83 *In Daphnide*] Ex Theocriti Phar-
 maceutria Idyl. II. 23. Δέλφισ ἔμ' ἀνί-
 ασεν, ἐγὼ δ' ἐπὶ Δέλφιδι δάφναν Αἰθῶ.
Delphis me torquet, ego hanc laurum
contra Delphida comburo. Sic enim
 veteres Theocriti Interpretes Græci
 ἐπὶ Δέλφιδι, vertunt κατὰ Δέλφιδος,
contra Delphida, in Delphida. Quod
 tamen Virgilius per ablativum casum
 extulit: *In Daphnide.*

87 *Ulva*] Herba palustris: caret
 Gallico nomine.

92 *Pignora cara sui, debent, &c.*] Ex-
 petuntur in sacris magicis ea præci-
 pue, quæ sunt ejus, adversus quem
 sacra fiunt: ut capilli, vestes. *Pignora*
sui, quæ debent Daphnim: id est, quæ
 tenentur ipsum Daphnim adducere
 ad limen, et in ipso limine sistere:
 quare ipso in limine defodiuntur.

96 *Ponto*] Pontus Asiæ Minoris re-
 gio: Euxino mari sive ponto, a Sep-
 tentrione terminata; ab Oriente, Col-
 chide: ferax venenorum utraque re-
 gio fuit. In Ponto regnavit Mithri-
 dates, qui venenis pascebatur: in
 Colchide nata est Medea, celebris
 venefica.

Atque satas alio vidi traducere messes.

Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim. 100

Fer cineres, Amarylli, foras, rivoque fluenti

Transque caput jace; nec respexeris: his ego Daphnim

Aggrediar; nihil ille Deos, nil carmina curat.

Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.

Aspice: corripuit tremulis altaria flammis 105

Sponte sua, dum ferre moror, cinis ipse. Bonum sit!

Nescio quid certe est; et Hylax in limine latrat.

Credimus? an, qui amant, ipsi sibi somnia fingunt?

Parcite, ab urbe venit, jam parcite, carmina, Daphnis.

101 *Rivoque fluenti*] In rivum fluentem. Sic *Æn.* v. 451. *It clamor cælo*, pro ad cælum.

106 *Bonum sit*] Cineres ignem concipiunt. Lætum omen: quod Terentiæ Ciceronis uxori sacrificanti cum accidisset, quasi signum auspicatissimum opprimendi Catilinæ habitum est a Vestalibus: ut refert Plutarch. in Cicer.

107 *Hylax*] Canis nomen, ut *Hylactor* apud Ovid. *M.* III. 224. ab ὑλάω et ὑλακτέω *latro*. Latratus autem canis in limine notat adesse Daphnim.

108 *An, qui amant*] Vocalis *i*, nec patitur hic synalcepham, nec servat propriam quantitatem longam; sed hiat, et brevis fit.

ECLOGA IX.

MOERIS.

ARGUMENTUM.

CUM in agrorum divisione Virgilium indemnem amici sui præstitissent, ut in *Ecl.* i. dictum est: is ab Ario Centurione, vel a Milieno Torone primipilari, vel a Claudio veterano (variant enim in eo nomine interpretes) ab eo certe militum, cui prædium illud obvenerat, male habitus et ferme occisus: ut vitæ consuleret, Mincium natatu trajecit. Romam deinde profectus, ut vim auctoritate Octaviani reprimeret: interim reliquit domi villicum suum Moerim, monuitque; ut novum agri dominum officiis, quibus posset, leniret omnibus. Hic itaque Moeris, huic domino munuscula Mantuam deferens, ex itinere in Lycidam familiarem

incidit: quocum de Menalcæ, id est, Virgilii fortuna colloquitur: simulque variis cantilenis tædium itineris levant.

Existimo fuisse oblatum Varo hoc opusculum, quasi libelli supplicis loco; ut beneficium, ejus et Pollionis Mæcenatisque gratia jam acceptum, tueri porro sibi apud Octavianum vellet. Est enim hic I. Beneficii mentio. II. Vis illatæ declaratio. III. Invocatio Vari, et amplioris ejus in laudem operis promissio. IV. Julii Cæsaris consecratio quædam, ad adulandum comparata. Tum cetera quæ congerit carminum fragmenta, notant opus, ut res ferebat, properatum ac subitarium: ex variis concinnatum versibus, quos primo impetu effuderat poëta; aut ex occasione prius inchoatos, nondum suo quosque filo ac tenore ad exitum duxerat. Anno igitur eodem, quo prima Ecloga; sane haud multo deinde scripta est.

MÆRIS] A μοῖρα, *fatum, sors, pars*: quia agrorum partem sorte amiserat.

LYCIDAS, MÆRIS.

Lyc. Quo te, Mæri, pedes? an, quo via ducit, in urbem?

Mæ. O Lycida, vivi pervenimus, advena nostri,
Quod nunquam veriti sumus, ut possessor agelli
Diceret: Hæc mea sunt: veteres migrate coloni.
Nunc victi, tristes, quoniam Fors omnia versat, 5
Hos illi (quod nec bene vertat) mittimus hædos.

Lyc. Certe equidem audieram, quæ se subducere colles
Incipiunt, mollique jugum demittere clivo,
Usque ad aquam, et veteres, jam fracta cacumina, fagos,
Omnia carminibus vestrum servasse Menalcam. 10

Mæ. Audieras; et fama fuit; sed carmina tantum
Nostra valent, Lycida, tela inter Martia, quantum
Chaonias dicunt, aquila veniente, columbas.

LYCIDAS] A λύκος, *lupus*: οἱ λυκιδεῖς, *luporum catuli*.

2 *Vivi pervenimus*] Exaggerat vox ista calamitatis indignitatem. Ut apud Ciceronem pro Quinctio. 50. Huic acerbissimum vivo viventique funus indicitur.

7 *Qua se subducere, &c.*] Descriptio agri Virgiliani, cujus erant hi termini: hinc clivus; inde fagns et aqua, vel paludis, vel Mincii fluminis. *Clivus*; est inclinatum montis latus.

12 *Martia*] Bellica, quia Mars belli præses, dictus etiam *Mavors*, quia magna vertit. Quidni μαυρόω, *intinguo*; obscuro: quod poëtice dicitur pro ἀμαυρόω? Junonis et Jovis, aut solius Junonis absque patre filius; ut Minerva solius Jovis absque matre filia. Hunc dicitur Juno concepisse tactu cujusdam floris, quem ipsi eum in usum Flora monstraverat.

13 *Chaonias columbas*] Speciem ponit pro genere: quia in Dodonæa

Quod nisi me quacumque novas incidere lites
Ante sinistra cava monuisset ab ilice cornix:
Nec tuus hic Mœris, nec viveret ipse Menalcas.
Lyc. Heu! cadit in quemquam tantum scelus? heu, tua
nobis

15

Pæne simul tecum solatia rapta, Menalca!
Quis caneret Nymphas? quis humum florentibus herbis
Spargeret? aut viridi fontes induceret umbra?
Vel quæ sublegi tacitus tibi carmina nuper,
Cum te ad delicias ferres, Amaryllida, nostras?
Tityre, dum redeo, brevis est via, pasce capellas;
Et potum pastas age, Tityre; et inter agendum
Occursare capro, cornu ferit ille, caveto.

20

Mæ. Immo hæc, quæ Varo nec dum perfecta canebat.
Vare, tuum nomen (superet modo Mantua nobis,
Mantua væ miseræ nimium vicina Cremonæ!)
Cantantes sublime ferent ad sidera cycni.

25

Epiri sylvæ, oracula reddidisse dicuntur quercus, et iis insidentes columbæ duæ: quarum altera Delphos in templum Apollinis; altera in Jovis Ammonis templum evolaverit; ubi famosa deinceps fuerunt oracula. Epirus autem Chaonia sæpe dicitur: quod Chaones, gens Epirotica, olim toti regioni imperaverint, ut ait Strabo l. vii.

15 Ante sinistra, &c.] Præter illa quæ de hac voce dicta sunt, Ecl. i. 16. 18. quærendum superest, unde veteres Græci Romanique dextram ac sinistram in auspiciis peterent. Utrique sane diverso modo locuti, idem sensere: hoc est orientalia auspicia, quia lucis et motus principium ab ea parte est, visa sunt utrisque meliora: quæ tamen eadem, Græci dextra, Romani sinistra, vocaverunt. De Græcis patet ex Homero Iliad. xii. 239. ubi Hector ait, se aves augurales minime curare: sive ad dextram vadant versus auroram et solem, sive ad sinistram versus occasum obscurum. Εἴτ' ἐπὶ δεξιῇ ἰώσι πρὸς ἥω τ' ἡέλιον τε, Εἴτ' ἐπ' ἀριστερὰ τοίγχε ποτὶ ζόφον ἡερόεντα. De Romanis constat ex Varrone Epist. Quæst. l. v. A Deorum sede cum in meridie spectes, ad sinistram sunt partes mundi exorientes, ad dextram occidentes: factum arbitror; ut sinistra meliora auspicia, quam dextra, esse existimentur. Refert hunc locum Festus Pompeius, aliosque citat veteres ejusdem sententia.

Confirmat Plinius l. ii. cap. 54. Læva, prospera existimantur: quoniam læva parte mundi ortus est. Ratio variæ appellationis fuit: quod in auspiciis, Græci ad septentrionem, Romani ad meridiem, se converterent: ut patet ex antedictis: quod cur ita fecerint, non est hujus loci disquirere.

21 Sublegi] Sublegere, est suffurari: unde inquit Servius, sacrilegus dicitur qui sacra legit, id est, furatur.

23 Tityre, &c.] Renarrat primum fragmentum carminum, quæ sublegerat. Tityrus hic est caprarius aliquis e Virgilii famulis. De Varo, Ecl. vi. 7.

27 Vare, tuum, &c.] Secundum fragmentum, de laudibus Vari.

28 Mantua, &c. Cremonæ] Galliæ Cisalpinæ urbes vicinæ. Mantua ad Mincium fluvium, Menzo: nunc ducatus caput: Cremona, ad Padum, le Po: nunc ducatu Mediolanensi comprehensa. Hæc Antonii partes cum adversus Octavianum tenuisset, ejus ager veteranis Octaviani militibus additus est; et cum non sufficeret, addita pars agri Mantuani.

29 Sublime ferent] Vel ad nomen referri potest, vel adverbii loco sumi. Ita Ge. i. 320. segetem ab radicibus imis Sublime expulsam eruerent. Et Cicerone de Nat. ii. 101. Aër sublime fertur: id est, sublimiter, in sublime. Cycni] Poëtæ. Sic Horat. Od.

Lyc. Sic tua Cyrneas fugiant examina taxos; 30
 Sic cytiso pastæ distendant ubera vaccæ:
 Incipe, si quid habes. Et me fecere poëtam
 Pierides; sunt et mihi carmina; me quoque dicunt
 Vatem pastores: sed non ego credulus illis.
 Nam neque adhuc Vario videor, nec dicere Cinna 35
 Digna, sed argutos inter strepere anser olores.

Mæ. Id quidem ago, et tacitus, Lycida, mecum ipse voluto,

Si valeam meminisse: neque est ignobile carmen.
 Huc ades, o Galatea; quis est nam ludus in undis;
 Hic ver purpureum; varios hic flumina circum 40
 Fundit humus flores; hic candida populus antro
 Imminet, et lentæ texunt umbracula vites.
 Huc ades: insani feriant sine littora fluctus.

Lyc. Quid, quæ te pura solum sub nocte canentem

1. iv. 2. 25. *Multa Dircaem levat aura cyncum*: id est, Pindarum poëtam Thebanum. Nam ex Cicer. Tusc. i. 73. *Cycni Apollini dicati sunt quod ab eo habere divinationem videantur: quia, providentes quid in morte sit boni, cum cantu et voluptate moriuntur.* Tamen fictus eorum cantus est, de quo Ecl. viii. 55.

30 *Sic tua, &c.*] Obtestandi formula et bene precandi, quoties quid ab aliquo petimus. Id est: Sic apes tuæ evitent taxos, quomodo mihi recitabis carmina. *Cyrneas taxos*] *Taxus* arbor funestis annumerata, *l'if.* Qua pastæ apes mel amarissimum cudunt: unde Corsicæ mel infame, quod hæc insula taxis et cicuta abundet. Ovid. Amorum i. i. 12. 10. *Melle sub infami Corsica misit apes.* *Corsica*, insula in Mari Mediterraneo, quæ cum Sardinia et Sicilia Italiæ adjacet: *Cyrnus* Græcis dicta, a rege hujus nominis. De *examinibus*, Ecl. vii. 13. De *Cytiso*, Ecl. i. 79. De *Pieridibus*, Ecl. iii. 85.

35 *Váro, &c. Cinna*] Alii poëtas esse volunt; alii viros Octaviani gratia insignes. Sed prima opinio stare non potest. i. Quia Cinna hic poëta non posset esse alius quam *Helvius Cinna*, qui Smyrnam scripsit annis novem, de incesto Myrrhæ in patrem Cinyram Cypriorum regem amore: laudatus a Catullo, 94. et ab Ovidio Trist. ii. 1. 435. At is jam inde a tempore Cæsareæ cædis, errore nominis, pro Cornelio Cinna prætore et

Cæsaris hoste, a plebe occisus fuerat: ut est apud Sueton. ii. Quia ex *Varis*, qui florebant illa ætate, de quibus Ecl. vi. 7. nullus in poësi nomen habuisse dicitur. iii. Quia licet celebris tum fuerit poëta *Varius*, de quo sæpe Horatius, inprimisque Od. i. i. 6. i. *Scriberis Vario fortis, et hostium Victor, Mæonii carminis alite*; tamen male Servius hic legit *Vario pro Váro: Nam neque adhuc Vario videor, &c.* Male, inquam: siquidem dixit paulo ante Virgilius, *Vare tuum nomen, &c.* Itaque secundam opinionem secutus. *P. Quintilium Varum* intelligo, de quo Ecl. vi. 7. Et *Cornelium Cinna Magnum*, Pompeii Magni ex filia nepotem, qui primo hostis Octaviani, deinde ab eodem susceptus in castris Bruti et Cassii, ut notat Lipsius in capite ix. l. i. Senecæ de Clementia: magna deinceps apud eum floruit gratia; ausus tamen in benefactorem suum conjurare, novo beneficio veniam ab eodem accepit, et consulatum, an. u. c. 758.

36 *Anser*] Volunt hic allusum ad Anserem, hujus ætatis poëtam, M. Antonii laudatorem, cui Antonius e bonis Pompeii in Falerno agro aliquid in præmium dederat: unde Cicero Philip. xiii. 11. *Anseres de Falerno depelluntur.*

39 *Huc ades, o, &c.*] Tertium carminis fragmentum, expressum e Theocriti Cyclope, Idyl. ii. De *Galatea*, Ecl. i. 31.

Audieram? numeros memini, si verba tenerem. 45

Mæ. Daphni, quid antiquos signorum suspicis ortus?
Ecce Dionæi processit Cæsaris astrum:

Astrum, quo segetes gauderent frugibus: et quo
Duceret apricis in collibus uva colorem.

Inserere, Daphni, piro; carpent tua poma nepotes. 50

Omnia fert ætas, animum quoque; sæpe ego longos
Cantando puerum memini me condere soles.

Nunc oblita mihi tot carmina: vox quoque Mœrim
Jam fugit ipsa: lupi Mœrim videre priores.

Sed tamen ista satis referet tibi sæpe Menalcas. 55

Lyc. Causando nostros in longum ducis amores.
Et nunc omne tibi stratum silet æquor; et omnes,
Aspice, ventosi ceciderunt murmuris auræ.

46 *Daphni, quid, &c.*] Quartum versuum fragmentum: quod recitat Mœris. In eo Menalcas sive Virgilius alloquitur Daphnim, amicum pastorem, de morte J. Cæsaris: cujus in funebribus ludis crinita stella per septem continuos dies fulsisse dicitur, ex Suetonio 88. Creditumque est animam esse Cæsaris in cœlum recepti: et ideo simulacris ejus et nummis stella in vertice addita. Ge. I. 488.

47 *Dionæi*] Cæsar ex gente Julia fuit: Julia gens orta ab Iulo Æneæ filio: Æneas Veneris et Anchisæ filius: Venus, juxta multos, Jovis et Diones Nymphæ marinæ filia; licet juxta alios, orta sit e spuma maris.

48 *Astrum, quo segetes*] *Astrum* proprie signum est, e multis stellis compositum, vulgo *constellatio*: hic tamen pro stella unica sumitur.

49 *Apricis*] Soli expositis et aperitis, quasi *apericis*, inquit Vossius. Nisi cum aliis deducere malis ab *a* privativo, et *φρίκη* horror: quod sint sine frigore: unde et Africam dictam volunt. Opponuntur *apricus* et *opacus*.

50 *Inserere, Daphni, piro*] Hortatur pastorem, ut serat arbores: futurum quippe, ut sidere illo favente crescant feliciter, et posterorum commodis serviant: *Inserere* hic, non insitionem significat; qua surculus peregrinus arbori alterius naturæ immittitur; sed simpliciter plantationem arborum: quomodo Columella dixit, *hortos inserere*. Tam quasi deficiente memoria, silet

Mœris.

52 *Memini me condere*] Pro condidisse. Sic Cicero ad Att. VIII. 11. *Memini tibi librum afferri a Demetrio*: id est, allatum fuisse. *Condere*, est finire, ad occasum ducere, et quasi sepelire. Quemadmodum dicitur Æn. I. 378. *Ante diem clauso componet Vesper Olympo*: quasi ad sepulturam componet.

53 *Nunc oblita mihi*] Duo notanda. I. *Oblita* passiva significatione. II. *Mihi*, pro, *a me*. Sic Æn. I. 330. *Nulla tuarum audita mihi neque visa sororum*.

54 *Lupi Mœrim videre priores*] Dicuntur lupi, sed falso, vocem ei adimere, quem priores conspexerint; perdere vero ipsi conspecti prius; ex Plinio. Hinc, *Lupus in fabula*, proverbium est: quoties colloquentibus supervenit aliquis, de quo sermo erat: is enim tum sua præsentia sermonem amputat loquentibus.

56 *Causando*] Causas et excusationes prætexendo: nempe caducam memoriam, raucedinem, et alia; quæ attulerat Mœris, ne versus cantare cogeretur. Hunc igitur Lycidas variis invitamentis ad cantandum pellicit: silent venti, medium iter confecimus, &c.

57 *Silet æquor*] Non mare, sed aqua Mincii fluvii, qui Mantuam et vicinas regiones alluit, *Menzo*: æquor enim dicitur de qualibet planitie, sive aquarum, sive camporum. Et vero mare longe inde remotum est. Æn. II. 780.

Hinc adeo media est nobis via; namque sepulcrum
 Incipit apparere Bianoris: hic, ubi densas 60
 Agricolaë stringunt frondes, hic, Moeri, canamus;
 Hic hædos deponere; tamen veniemus in urbem.
 Aut, si, nox pluviam ne colligat ante, veremur,
 Cantantes licet usque (minus via lædat) eamus.
 Cantantes ut eamus, ego hoc te fasce levabo. 65

Mæ. Desine plura, puer; et, quod nunc instat, agamus.
 Carmina tum melius, cum venerit ipse, canemus.

60 *Bianoris*] Ocnus idem qui et
 Tuscorum rex, Tiberis fluvii et Man-
 tus fatidicæ Nymphæ filius, Mantuam
 de matris nomine condidit. Hujus
 sepulcrum in via, veterum more: qui
 ideo sepulcrorum elogia ad viatores
 dirigunt: *Sta viator, Abi viator.*

61 *Stringunt frondes*] *Stringi di-*

cuntur ea, vel quæ stricta manu de-
 cerpuntur: ut *Ge. i. 305. quernas*
glandes tunc stringere tempus, Et lauri
baccas, oleamque, cruentaque myrta.
 Vel quæ colliguntur in fasciculum;
 ut hic, et *Ge. i. 317. fragili jam strin-*
geret hordeæ culmo.

ECLOGA X.

GALLUS.

ARGUMENTUM.

AMABAT Gallus Lycoridem: sprexit hæc illum, ut alium
 sibi cariorem sequeretur in Rhætiam, aliasque regiones
 Italiæ, sive Galliæ togatæ, quas Rhenus alluit et Alpes in-
 sident. Gallus abire fingitur, quasi in exilium, repulsæ
 impatientia: locus exilii statuitur Arcadia, pastoribus nota

GALLUS] Cneus, vel Publius Cor-
 nelius Gallus, nam vario prænomine
 reperitur: patria Foro-Julien-sis, *du*
Frioul: ex infima fortuna ad summam
 Octaviani gratiam, immo et amicitiam
 evectus est. *Suet. in Aug. LXVI.* Egre-
 giam ei navavit operam in Alexan-
 drino bello: in quo captam a se Paræ-
 tonium urbem, adversus vim dolosque
 M. Antonii, vi dolisque fortiter pro-
 pugnavit. Ideo mortua Cleopatra et
 Antonio, redactaque in provinciæ for-
 mam Ægypto: non ausus Cæsar,
 metu novarum turbarum, copiosam
 regionem, gentemque levissimam viro
 nobili committere; tamen eam amico

Gallo credere non dubitavit. *Dio. l.*
LI.

At non ita multo post, abusus for-
 tunæ amplitudine, Thebas ob tributa
 seditionem moventes, aut expilavit, ex
Ammiano, l. XVII. aut funditus ever-
 tit, ex *Hieronymo in Euseb.* Tum
 cœpit in ipsum imperatorem multa
 intemperanter jactare, præsertim in-
 ter pocula. *Dio. l. LIII. Ovid. Trist.*
II. 445. Statuas ubique sibi per Ægy-
 ptum erexit, acta sua pyramidibus
 inscripsit. Quibus nominibus cum
 esset a Valerio Largo, socio et con-
 victore olim suo, accusatus; Augustus
 huic Gallo ob ingratum et malevolum

sedes, poëtisque Bucolicis, qualis ipse Gallus fuit. Huc amici, huc Dii sylvestres, ad solandum ejus dolorem conveniunt. Ille multa de remediis amoris, deque sua sorte diu frustra meditatus, ut amantum ingenium est, iterum ad amorem redit. Multa hic ex Idyll. Theocriti primo.

Volunt omnes hanc *Lycoridem* eandem esse cum *Cytheride* mima, quæ Volumnii Eutrapeli, Senatoris nobilissimi, liberta primum; ac deinde M. Antonio sic cara fuit, ut is illam in Italiæ perlustratione per civitates et municipia secum aperta lectica circumferret, trahentibus leonibus, ut Plinius notat, l. VIII. 16. Id sane si ita est, multis eam necesse est nominibus insignitam; quam et *Volumniam* ab Antonio vocatam esse Cicero indignatur, Philip. II. 48. Quod autem volunt, iter illud Lycoridis Alpinum et Rhenum, eam ipsam esse Antonianam perlustrationem Italiæ; parum certe congruit tempori. Quippe duplex ab Antonio perlustratio facta est, *eadem comite mima*, inquit Cicero, ibid. 51. altera ante pugnam Pharsalicam, ab eo tum tribuno plebis; altera post pugnam, ab eodem tum equitum magistro: hoc est annis, ut minimum, decem ante editionem hujus Eclogæ, quæ postrema omnium scripta fuit; ea tempestate, qua jam Antonius in Oriente cum imperio versabatur. *Extremum hunc, Arethusa, &c.*

animum, domo et provinciis suis interdixit. Senatus graviore sententia, mulctatum bonis, et exilii ignominia notatum eo adegit, ut sua sibi manu mortem accerseret. Mortuum tamen Gallum luxit Augustus, et ob severitatem senatus vicem suam conquestus est: *quod sibi soli non liceret, amicis quatenus vellet irasci*. Suet. LXVI. Periit ætatis anno 40. aut 43. ut in Hieron. Eusebio varie scriptum est: n. c. 728. ante obitum Virgilii, 7. multis carus, Pollioni inprimis, itemque Ciceroni, ut colligitur ex epistolis Pollionis ad Ciceronem, quæ habentur apud ipsum Ciceronem, *Famil. l. x. 31. et 32.* Virgilio certe carissimus: qui ejus etiam laudes celebrasse dicitur quarto Georg. libro: unde post ejus necem Augusti jussu sublatae sunt, et earum in locum Aristæi fabula substituta. Quod mihi tamen verosimile non videtur: ita belle Aristæi fabula cum reliquis libri partibus et argumento cohæret.

Poëta fuit. Scripsit de Lycoride sua forte elegiaco carmine, libros quatuor: quo in genere Tibullo et

Delph. Virg.

Propertio durior fuisse dicitur a Quintil. l. x. 1. Transtulit præterea bucolicis versibus aliquid ex Euphronione, poëta Chalcidensi, ut probamus *Ecl. hac x. 50. et Ecl. VI. 72.* Perierunt omnia. Illas enim sex elegias, quæ ejus nomine circumferuntur, opus inficetum et barbarum, plane constat Maximiani cujusdam esse, recentioris nebulonis: ubi præter errores in syllabarum quantitate benemultos, et ineptam minimeque Latinam verborum structuram, accedit illud præterea; quod in iis Gallus senem se profiteatur, qui tamen firma adhuc ætate decessit, *Gyraldus, Vossius, &c.* Alia item fragmenta, quæ ab Aldo Manutio juniore reperta Venetiis et edita sunt, etsi minus insulsa, tamen omnino supposititia esse evincit Jos. Scaliger in opusculis. In quo peccavit et hoc alterum Manutius, quod Gallum hunc Cornelium, cum Asinio Gallo Pollionis filio confundit, delusus a veteribus grammaticulis Virgilianæ vitæ scriptoribus.

Ita igitur statuo: aut Lycoridem illam, a Cytheride, sive Volumnia mimam diversam esse; aut Galli rivalem, diversum ab Antonio; aut hac Ecloga exhiberi Gallo præteritorum amorum historiam, veterumque casuum memoriam voluptatis causa revocari: cum Lycoridis fuga multo prius contigisset.

EXTREMUM hunc, Arethusa, mihi concede laborem.
 Pauca meo Gallo, sed, quæ legat ipsa Lycoris,
 Carmina sunt dicenda: neget quis carmina Gallo?
 Sic tibi, cum fluctus subterlabere Sicanos,
 Doris amara suam non intermisceat undam.
 Incipe; sollicitos Galli dicamus amores,
 Dum tenera attondent simæ virgulta capellæ.
 Non canimus surdis: respondent omnia sylvæ.

5

Quæ nemora, aut qui vos saltus habuere, puellæ
 Naïdes, indigno cum Gallus amore periret?
 Nam neque Parnassi vobis juga, nam neque Pindi
 Ulla moram fecere, neque Aonia Aganippe.

10

1 **ARETHUSA**] Fons in insula Ortygia, quæ Siciliæ adjacet, et quartam Syracusanæ urbis partem efficit. Alpheus autem, Peloponnesi fluvius, postquam in mare defluxit, impermixtas dicitur servare aquas, et continuo lapsu in Ortygiam erumpere, per hunc ipsum fontem Arethusam: idque ex eo probatur, quod projecta in Alpheum in Græcia, per os Arethusæ fontis, in Ortygia reddantur. Narrant vero fabulæ, Alpheum fluvium Arethusæ Nymphæ fuisse amatorem; hanc fugientem, a Diana conversam esse in fontem, eademque fuga subter mare in Ortygiam emerxisse: Alpheum, eodem impetu consecutum, undas ei suas deinde miscuisse. *Æn.* III. 692. 2. Hunc fontem invocat Siculum, ut ante *Sicelides Musas*, ob Theocritum Siculum poëtam, Bucolicorum principem.

2 *Quæ legat, &c.*] Quæ legat Lycoris, ad pudorem, quod se Gallo tam duram præbuerit.

4 *Sicanos*] Siculi sic dicti sunt, vel a Sicano Cyclopi filio; vel a Sicanis Hispaniæ populis, illam in insulam translatis. *Sic tibi*] *Ecl.* IX. 30.

5 *Doris*] Oceani et Tethyos filia, Nereo fratri nupta, ex qua Nereides

peperit. Hic sumitur pro amara maris aqua, quæ dulcibus Arethusæ et Alpei aquis non admiscetur.

9 *Quæ nemora, aut, &c.*] Naiades alloquitur poëta, sive Nymphas præsides fontium, qui e Parnasso, Pindo et Helicone profluunt: easque increpat, quod ad solandum Galli amorem non venerint, tam multis eo advolantibus. Estque tacita quædam ipsius Galli reprehensio, quod studia carminum omiserit, ut amor vacaret. De *Naiadibus*, *Ecl.* II. 46.

11 *Nam neque Pindi, &c.*] Mons in Macedoniæ, Epiri, et Thessaliæ confinio: unde tribus his regionibus ex æquo tribuitur. Dicunt quidam eum in Phocidem et Bæotiam usque pertinere: et in Phocide quidem *Parnassum*; in Bæotia *Heliconem*, ac denique *Cithæronem* vocari. Ceteri montes illi quatuor, licet in longa spatia diffusi; tamen fere contigui sunt, et perinde Musis dicati.

12 *Aonia Aganippe*] Bæotiæ fons, Musis sacer, ex Helicone monte, non procul Thebis, in Permessum fluvium defluens. *Aonia*, id est Bæotica, ab Aone Neptuni filio. Nota hic hiatus vocalium: *Aonia Aganippa*. De *myricis*, *Ecl.* IV. 2.

Illum etiam lauri, etiam flevere myricæ;
 Pinifer illum etiam sola sub rupe jacentem
 Mænalus, et gelidi fleverunt saxa Lycæi. 15
 Stant et oves circum; (nostri nec poenitet illas;
 Nec te poeniteat pecoris, divine poëta:
 Et formosus oves ad flumina pavit Adonis.)
 Venit et upilio; tardi venere bubulci;
 Uvidus hyberna venit de glande Menalcas. 20
 Omnes, unde amor iste, rogant, tibi? Venit Apollo:
 Galle, quid insanis? inquit, tua cura Lycoris
 Perque nives alium perque horrida castra secuta est.
 Venit et agresti capitis Sylvanus honore
 Florentes ferulas et grandia lilia quassans. 25
 Pan Deus Arcadiæ venit: quem vidimus ipsi
 Sanguineis ebuli baccis minioque rubentem.
 Ecquis erit modus? inquit. Amor non talia curat.
 Nec lacrymis crudelis Amor, nec gramina rivis,
 Nec cytiso saturantur apes, nec fronde capellæ. 30
 Tristis at ille: Tamen cantabitis, Arcades, inquit,
 Montibus hæc vestris; soli cantare periti
 Arcades. O mihi tum quam molliter ossa quiescant,

15 *Mænalus, et, &c.*] *Mænalus*, et *Lycæus*, Arcadiæ montes, Pani sacri. Unde et *Lycæa* festa, ejus in honorem ibi a pastoribus instituta: quæ *Lupercalia* Latinis dicta; inter quos inducta sunt ab Evandro, Arcadiæ rege, cum in Italiam profugisset.

18 *Adonis*] Filius Cinyræ Cypriorum regis, et Myrrhæ ejus filiæ: quem Venus in deliciis habuit. Is dum in *Idali*, montis Cyprii, nemore venaretur, apri dente percussus interiit: a Venere multis lacrymis defletus. Hujus mentionem facit poëta, ad Galli solatium: ut is meminerit, ne ipsam quidem amoris Deam Venerem in amore felicem. Tum amatores adhibet Deos: Apollinem, qui Daphnen; Pana, qui Syringa; Sylvanum, qui Cyparissum amavit: qui omnes parum feliciter amaverunt, Daphne in laurum, Syringe in arundinem, Cyparisso in arborem cognominem, transformatis.

19 *Upilio*] Pro *opilio*: o brevi, in u longum, metri causa mutato. Et antiqui *opes* dixere, quas posterius *oves*.

24 *Sylvanus*] Deus τῆς ὕλης: ὕλην autem alii *sylvam* interpretantur, unde sylvarum Deum hunc fecere; alii

facem omnium elementorum, seu quam dicunt Peripatetici *materiam primam*, ex qua omnia constant. Quare eundem esse volunt cum Pane, qui totius naturæ Deus est, ut diximus, Ecl. II. 31. πᾶν enim, est *omne*; et ὕλη, *omnium materia*. Distinguuntur tamen Sylvanus et Pan, Ge. I. 17. et 20. *Agresti honore*] Corona e foliis agrestibus.

25 *Ferulas*] Ferula, planta est affinis fœniculo: cujus caulem, levissimum et dura cute munitum, senes assumebant in baculos: narthex a quibusdam dicitur, *ferule*.

27 *Ebuli baccis*] Ebulum, de l'hièble, herba aut virgultum affine sambuco, du sureau.

Minioque] Minium, du vermillon, materies est fossilis, vel e propriis venis, vel ex argenti vivi fodinis erui solita: presertim in Hispania; circa fluvium, qui *Minus* appellatur, *Minho*, Gallæciam a Lusitania dividens. Hoc colore simulacra Deorum, Jovis præcipue, linebantur: Camillus vultu quoque miniato triumphavit.

30 *Nec cytiso*] Ecl. I. 79. De Arcadibus, Ecl. IV. 58.

33 *Quam molliter ossa, &c.*] Super-

Vestra meos olim si fistula dicat amores!
 Atque utinam ex vobis unus, vestrique fuisset 35
 Aut custos gregis, aut maturæ vinitor uvæ!
 Certe, sive mihi Phyllis, sive esset Amyntas,
 Seu quicumque furor, (quid tum, si fuscus Amyntas?
 Et nigræ violæ sunt, et vaccinia nigra)
 Mecum inter salices lenta sub vite jaceret; 40
 Serta mihi Phyllis legeret, cantaret Amyntas.
 Hic gelidi fontes; hic mollia prata, Lycori;
 Hic nemus; hic ipso tecum consumerer ævo.
 Nunc insanus amor duri me Martis in armis
 Tela inter media atque adversos detinet hostes. 45
 Tu procul a patria (nec sit mihi credere tantum!)
 Alpinas, ah dura, nives et frigora Rheni

stitiose timebant veteres ne mortuorum corpora superjectæ terræ pondere gravius premerentur: quare levem et contritum pulverem fere tumulo injiciebant, hac verborum formula: *sit tibi terra levis*.

38 *Seu quicumque furor*] Amor, in quo sæpe multum dementiæ et furoris est. Et vero ea quæ sequuntur, speciem habent dementissimi amoris. Namque inops consilii, modo vota facit pro ea, cujus fastidia expertus est: *Ah! te ne frigora lædant, &c.* modo ad poësim et musicam, modo ad sylvarum silentium, modo ad venationem; quasi ad totidem amoris diverticula et remedia confugit: mox in furorem relapsus, immedicabilem suum esse amorem profitetur. De *Phyllide*, Ecl. III. 76. De *Amynta*, Ecl. II. 35. De *vacciniis*, Ecl. II. 18.

44 *Nunc insanus amor, &c.*] Sensus est: Hic, si tibi liberet, ambo quieti et securi viveremus: nunc propter duritiem tuam ambo miseri sumus. Amor enim meus cogit me præ desperatione bellicis periculis caput meum exponere, quod ita vile tibi ac despicatum est. Te interim alienus amor rapit in regiones asperas, alieno tempore, difficili itinere.

46 *Nec sit mihi credere*] Nec liceat mihi, nec possim. Sic *Æn.* VIII. 675. *Actia bella Cernere erat.* Horat. Epod. XVII. 25. *neque est Levare tenta spiritu præcordia.* Hausta e Græcis fontibus locutio, apud quos ἐστὶν significat *licet*. Sic Homerus *Odyss.* XI. 157. τὸν οὐ πως

ἐστὶν περῆσαι, quem non licet transmittere.

Tantum] Tribus præcipue modis explicatur. I. Ita ut sit nomen et referatur ad *credere*: Utinam liceat non credere tantum, id est, rem tantam tamque indignam. II. Ita ut sit adverbium, et referatur ad *sit*: Utinam *sit tantum*; utinam liceat *tantum*, hoc non credere. Quasi dicat: non peto ut Lycoris non sit perfida, sit ita sane; sed peto ut liceat mihi *tantummodo* id non credere. III. Ita ut sit adverbium, et referatur ad sententiam sequentis versus: Vides *tantummodo* nives et frigora, &c. Prima explicatio infirmior, secunda subtilior, tertia facilior.

47 *Alpinas, &c.*] Alpes, excelsi montes, qui Italiam a Gallia Germanique disterminant: multis dictæ nominibus; pro varia regionum, quibus adjacent, ratione. Sunt enim *Alpes* maritimæ, Cotticæ, Graicæ, Pœninæ, Rhæticae, Tridentinae, &c. Ex his multi oriuntur fluvii celeberrimi; Padus, Ticinus, et Athesis, *le Po, le Tesin, l'Adige*; qui in Italiam; Rhodanus, *le Rhône*, qui in Galliam; Rhenus, qui in Germaniam devolvitur.

Rheni] Fluvii Europæ post Danubium celeberrimi, qui antiquus Galliae et Germaniae terminus fuit, a fontibus ad ostia. Fontes ejus duo in Alpibus, apud Rhætos occidentales, *les Grisons*. Ostia plurima, quibus in Oceanum influit. Mirum tamen est tantæ famæ fluvium ad mare non perferre nomen. Nam ubi ad

Me sine sola vides. Ah te ne frigora lædant!
 Ah tibi ne teneras glacies secet aspera plantas!
 Ibo, et, Chalcidico quæ sunt mihi condita versu 50
 Carmina, pastoris Siculi modulabor avena.
 Certum est in sylvis, inter spelæa ferarum
 Malle pati tenerisque meos incidere amores
 Arboribus: crescent illæ; crescetis, amores.
 Interea mixtis lustrabo Mænala Nymphis; 55
 Aut acres venabor apros; non me ulla vetabunt
 Frigora Parthenios canibus circumdare saltus.
 Jam mihi per rupes videor lucosque sonantes
 Ire; libet Partho torquere Cydonia cornu
 Spicula: tanquam hæc sint nostri medicina furoris, 60
 Aut Deus ille malis hominum mitescere discat.
 Jam neque Hamadryades rursum, nec carmina nobis
 Ipsa placent; ipsæ rursum concedite sylvæ.
 Non illum nostri possunt mutare labores;
 Nec, si frigoribus medijs Hebrumque bibamus, 65

arcem Skinkiam, quæ caput est in sulæ Bataviæ, duas divisus est in partes, Vahalim, et Rhenum, unde *bicornis* appellatur; mox varios deinde scinditur minores in alveos, quorum minimo Rheni permanet nomen; sed is ad Lugdunum Batavorum, *Leyden*, antequam ad Oceanum pervenerit, inter arenas exhauritur.

50 *Ibo*] Vagabor hinc atque hinc. Vel: abibo hinc, deseram castra, et sylvis abditus carmina modulabor. *Chalcis* urbs est Eubœæ insulæ, quæ Chalcis quoque vocata est. Eubœa porro Bæotiæ continenti dicitur olim adhæsisse: ab ea nunc Euripo distincta, tam angusto, ut aliquando ponte transmissus fuerit. Ex illa insula oriundus Euphorion, Antiocho Magno Syriæ regi percarus, ejusque bibliothecæ præfectus: poëta nobilis, sed, juxta Ciceronem, obscurus: cujus opera in deliciis fuisse Tiberio Cæsari memorantur: ex quibus aliqua Latinis versibus expressisse diximus hunc Gallum, Ecl. vi. 72.

51 *Pastoris Siculi*] Theocriti, poëtæ Siculi, stylo. Non igitur elegiæ fuerunt, ut putat Probus: neque enim elegiæ potuerunt Theocriti stylo componi; sed aliquid bucolicis idylliis affine.

53 *Malle pati*] Supple: quam Ly-

corida in posterum sequi, atque ita deperire.

55 *Mænala*] Montem Arcadiæ, Ecl. viii. 21.

57 *Parthenios*] *Parthenius* item Arcadiæ mons, ubi virgines venari solebant: unde nomen a *παρθένος* virgo.

59 *Libet Partho, &c.*] Species pro genere: arcus Parthicus et sagittæ Cydoniæ, pro quolibet arcu et quibuslibet sagittis. Parthi enim et Cydones arte sagittandi celebres: *Æn.* xii. 858. *Parthus sive Cydon telum immedicabile torsit.* De *Parthis*, Ecl. i. 63. *Cydon* urbs fuit in Creta insula. *Cornu* dixit, pro arcu e cornea materia fabricato.

62 *Jam neque Hamadryades*] De iis Ecl. ii. 46. Hic incipit Gallus remedium et consiliorum suorum inani tatem agnoscere, seque amoris victum tradere.

63 *Concedite sylvæ*] Idem quod antea dixerat: *Vivite sylvæ*, Ecl. viii. 58.

65 *Hebrumque*] Fluvium Thraciæ maximum, hodie *Marisa*: arenas olim aureas volventem. In *Ægæum* mare influit: ortus ex Rhodope monte, qui cum *Hæmi* pars quibusdam videatur, ab iis idcirco dicitur *Hebrus* ex *Hæmo* profluere.

Sithoniasque nives hyemis subeamus aquosæ,
 Nec si, cum moriens alta liber aret in ulmo,
 Æthiopum versemus oves sub sidere Cancrī.
 Omnia vincit Amor; et nos cedamus Amori.

Hæc sat erit, Divæ, vestrum cecinisse poëtam,
 Dum sedet, et gracili fiscellam texit hibisco,
 Pierides; vos hæc facietis maxima Gallo:
 Gallo, cujus amor tantum mihi crescit in horas,
 Quantum vere novo viridis se subjicit alnus.

Surgamus: solet esse gravis cantantibus umbra;
 Juniperi gravis umbra; nocent et frugibus umbræ.
 Ite domum saturæ, venit Hesperus, ite, capellæ.

70

75

66 *Sithoniasque nives*] Sithonia pars est Thraciæ: vergens vel in Pontum Euxinum, juxta Solinum; vel in oram Macedonicam Ægæi maris, juxta alios. Thracia frigida et nivosa est, propter altissimum montem Hæmum, quo dividitur.

68 *Æthiopum*] Æthiopia regio Africæ vastissima, Ægypto finitima: quam Nilus quoque fere mediam, ut et Ægyptum, interfluit, *le pays des Abissins*. Tota zonæ torridæ subjecta est, a tropico Cancrī ultra æquatorem porrecta. Virgilius ergo *sidus Cancrī* dixit, pro tropico Cancrī; et tropicum pro zona ipsa torrida, cujus terminus est ad septentrionem. *Cancer* signum

est in ea parte cœli, quam ubi Sol attigit, exeunte Junio; tum æstatem nobis calidissimam, diesque longissimos efficit. De *zonis et tropicis*, Ge. I. 233. De *hibisco*, Ecl. II. 30.

74 *Se subjicit alnus*] Se superjicit, se attollit. Vide Ecl. I. 46. *Alnus, aune*, arbor aquosis locis gaudens.

75 *Gravis cantantibus umbra*] Imo gratissima: præcipue Juniperi, *du genièvre*, quæ arbor et odora est, et nihil venenatum patitur, et adversus aëris vitia comburi solet. Sed significat diuturniorem in umbra moram nocere canentibus posse propter frigus. Unde quidam legunt *cunctantibus*, non *cantantibus*. De *Hespero*, Ecl. VI. 86.

ARGUMENTUM

IN

GEORGICA.

GEORGICORUM nomen, a γεωργός agricola: hoc autem a γαῖα vel γέα terra, et ἔργον opus. Traduntur hoc opere præcepta de agricultura, quatuor libris. I. De aratione. II. De plantatione. III. De pastione cultuque pecorum. IV. De apibus et mellatione. Eaque omnia naturæ accommodantur Italici soli, præsertimque Veneti, in quo Mantua fuit. Ducem in eo genere secutus est Virgilius Hesiodum

Ascræum ex Bœotia, de quo diximus Ecl. vi. 70. Cujus librum, inscriptum *Ἔργα καὶ Ἡμέραι*, *Opera et Dies*, longe et copia et elegantia superavit. Coeptum est opus anno circiter U. C. 717. Virgilii 32. aut 33. et septennio perpolitum.

Mæcenas, cui Georgica inscripta sunt, primos in Octaviani gratia tenuit cum Agrippa gradus. Genere Tuscus, ex antiquis Etruriæ regibus: quorum posteri, post multas gentis clades, Romanam in civitatem admissi, equestri dignitate vixerunt. Eruditos complexus est, inprimis Virgilium et Horatium: adeo parum cupidus, ut qui ceteris magistratibus imperabat, ipse equestri ordine, et urbis atque Italiæ præfectura contentus vixerit. Adhibitus ab Octaviano cum Agrippa in consilium de imperio deponendo, retinendum persuasit. Secta Epicureus fuit, in vestitu, incessu, supellectili, conviviiis, ipsaque dictione mollior ac remissior. Scripsit Prometheum et Octaviam tragœdias, carminum libros decem; soluta oratione commentarios de rebus ab Augusto gestis, item de animalibus et gemmis dialogos: omnia periire. Decessit anno U. C. 746. C. Martio Censorino et C. Asinio Gallo Coss. Triplex est apud eruditos de ejus nomine controversia. I. Quodnam ipsius nomen fuerit? Lambinus in *Vipsaniam* gentem inducit, sed eum confundit cum Agrippa, cujus certe gentile nomen hoc fuit: Paulus Manutius in *Cinciam*: Glandorpius in *Heliam*: Muretus in *Aquiliam*: omnes aut levibus aut falsis conjecturis: maxima et optima pars, Turnebus, Lipsius, &c. in *Cilniam*, quæ gens erat Aretinæ urbis in Etruria. II. Unde cognomen *Mæcenatis*? Insulse deducit Becmannus ab ejus moribus, quod esset *μὴ κοινὸς*, *non communis*; aut *μὴ καινὸς*, *non novus*: nam et Græci nunquam negativis nominibus, *μὴ*, sed privativum *α* præfigunt: et Varro l. vii. de L. L. a loco dictum testatur. Est igitur a mediterraneo quodam Etruriæ oppidulo, Cæsena vicino, qua in ora Plinius vina Cæsena simul et Mæcenatia commendat, lib. xxiv. 6. III. Quomodo prima et media cognominis syllaba pingenda sit? Certe media, per *e* longum; quia Græce vulgo per *η* legitur. Prima vel per *æ*, vel per *α*: quia in veteribus cod. utroque modo reperitur; per *æ* frequentius. Igitur nomen integrum fuit, CAIUS CILNIUS MÆCENAS.

GEORGICON

AD

C. CILNIUM MÆCENATEM

LIBER I.

ARGUMENTUM.

CONTINET hic liber propositionem totius operis, ejusque divisionem quadruplicem. Tum sequitur Deorum invocatio, quotquot rusticæ præsent rei, quos inter Octaviano Cæsari locus tribuitur: novo sane illis temporibus adulationis exemplo; quo deinde Lucanus in Pharsalia, et Statius in Thebaide, ad laudem Neronis et Domitiani immodestius abusi sunt. Atque hæc exordio comprehenduntur. Liber vero ipse sex habet partes. I. Multiplicem agri colendi rationem, juxta variam ejus naturam. II. Agriculturæ originem. III. Agricolæ instrumenta. IV. Rusticorum operum tempora. V. Tempestatum prognostica. VI. Digressionem ad varia prodigia, quæ cædem Julii Cæsaris, aut præcesserunt, aut subsecuta sunt. Denique, Epilogi loco, Deos pro incolumitate Octaviani, et pro salute populi Romani precatur. Tamen ex iis, aliorumque librorum præceptis, non pauca obsolevere, contrario usu posteriorum temporum, nostrorum imprimis; quæ multa, ut artibus ceteris, ita huic quoque addidere.

QUID faciat lætas segetes, quo sidere terram
Vertere, Mæcenas, ulmisque adjungere vites
Conveniat; quæ cura boum, qui cultus habendo

1 *Quid faciat*] Quatuor his versibus distinguitur cultura quadruplex, *terræ, arborum, pecorum, apum*: quæ singulæ singulis libris explicantur: estque partitio totius operis.

3 *Qui cultus habendo, &c.*] Ibi sup-

primitur, *aptus, par, necessarius*, aut aliquid simile, quod dativum regat; ut apud Cicer. ad Att. l. XIII. Ep. 10. *Solvendo non erat.* Apud Plin. *Radix est vescendo.*

Sit pecori; apibus quanta experientia parcis:
 Hinc canere incipiam. Vos, o clarissima mundi 5
 Lumina, labentem coelo quæ ducitis annum,
 Liber, et alma Ceres; vestro si munere tellus
 Chaoniam pingui glandem mutavit arista,
 Poculaque inventis Acheloïa miscuit uvis;
 Et vos, agrestum præsentia numina, Fauni, 10
 Ferte simul Faunique pedem Dryadesque puellæ:
 Munera vestra cano. Tuque o, cui prima frementem
 Fudit equum, magno tellus percussa tridenti,
 Neptune; et cultor nemorum, cui pingua Cææ
 Ter centum nivei tondent dumeta juvenci; 15
 Ipse, nemus linquens patrium saltusque Lycæi,

4 *Apibus quanta, &c.*] Præter interpretationem vulgarem afferri potest hæc altera: Dicam quæ sit apum experientia, prudentia, ingenium, ars quædam; non usu quidem comparata, sed ingenita.

5 *Clarissima mundi Lumina, Liber, &c.*] Liberum et Cererem appellat mundi lumina, annique dactores. Vel quia præsides et repertores habentur messis et vindemiæ, quæ præcipuæ sunt anni partes, et præcipua mundi ornamenta, unde cibus hominum et potus existit; vel quia per eos Lunam et Solem significat. Et vero Prætextatus apud Macrobi. l. 1. c. 18. fuse probat Solem, non Liberum et Dionysium duntaxat; sed et Jovem, et Martem, et Mercurium et Herculem ipsum esse; *Liberum* vero dici, quod *libere vagetur*. Lunam item addit, ipsam esse *Cererem*: Cujus nomen aliqui deducunt a *creando*, quod ad rerum productionem plurimum valeat. De *Libero*, Ecl. vii. 58. De *Cerere*, Ecl. v. 79.

8, 9 *Chaoniam glandem, &c. Acheloïa pocula, &c.*] Species pro generibus: primi enim hominum glande ad pastum, aqua ad potum usi sunt. Celebris autem fuit inter sylvas glandiferas Dodonæa, in Epiro sive Chaonia: de qua Ecl. ix. 13. Sicut inter fluvios Achelous in Ætolia; sive quia primus e terra erupit, sive quia ejus in ripa primæ vineæ sunt consitæ ab Eneo Ætoliæ rege, qui ex uva a Staphylo pastore suo reperta liquorem expressum, Libero patri, apud se tum diversanti, cum obtulisset, ab Delph. Virg.

eo colendæ vitis accepit modum.

10 *Fauni*] In argumento Ecl. vi. *Dryades*] Ecl. ii. 46.

12 *Prima tellus*] Vel recens formata. Vel littoralis, quomodo Ge. ii. 44. *primi lege littoris oram*. Vel Attica, quia Athenienses hominum se primos et antiquissimos esse jactabant.

14 *Neptune*] Fuit Opis et Saturni filius, Jovis et Plutonis frater, cui in mundi divisione maris imperium obtigit. Uxorem habuit Amphitriten Nerei vel Oceani filiam. Equos domuisse primus dicitur: unde fabulantur poëtæ, cum lis inter eum et Minervam orta esset, de tribuendo Athenis nomine; placuissetque Diis, ut ejus nomine civitas appellaretur, qui munus hominibus utilius dedisset: Neptunum percusso littore equum, bellicum animal, produxisse; Minervam hasta impacta olivam, pacis insigne, procreasse: victoriamque Minervæ fuisse adjudicatam. Neptuni insigne *tridens*: ob tres orbis antiqui partes, quæ mari ambiuntur. Hoc loco invocatur, non quidem ut maris Deus; sed ut equorum auctor, de quibus libro iii. multa dicenda sunt.

Cææ] Cea, insula maris Ægæi, Cycladum una; quam, relictis Thebis, occupavit Aristæus, post laniatum a canibus Actæonem filium, ob visam in lavacro Dianam. Is Apollinis filius fuit ex Cyrene, filia Penei Thessaliæ fluminis: rivalis Orphei in amore Eurydices: apum et mellis usum invenit, lactisque coagulum: unde hic invocatur. *Plura vide*, Ge. iv. 317.

Pan, ovium custos, tua si tibi Mænala curæ,
 Adsis, o Tegeæe, favens; oleæque Minerva
 Inventrix; uncique puer monstrator aratri;
 Et teneram ab radice ferens, Sylvane, cupressum; 20
 Diique Deæque omnes, studium quibus arva tueri;
 Quique novas alitis non ullo semine fruges;
 Quique satis largum cœlo demittitis imbrem;
 Tuque adeo, quem mox quæ sint habitura Deorum
 Concilia, incertum est: urbesne invisere, Cæsar, 25
 Terrarumque velis curam, et te maximus orbis
 Auctorem frugum tempestatumque potentem
 Accipiat, cingens materna tempora myrto;
 An Deus immensi venias maris, ac tua nautæ
 Numina sola colant, tibi serviat ultima Thule, 30

17 *Tua si tibi, &c.*] Sensus est, si curas Mænalum, Lycæum, et reliquos Arcadiæ tuæ montes, et sylvas: loca illa nunc relinque, ut mihi de re pastoritia et arborea dicenti præsens adsis: his enim locis et honorificus et utilis erit sermo meus. De *Pane*, Ecl. II. 31.

18 *Tegeæe*] Non *Tegæe*, ut quidam legunt. Constat enim *Tegea* urbs Arcadiæ, Pani sacra, brevibus syllabis, *Τεγέα*: unde adjectivum *Tegeæus*.

19 *Uncique puer, &c.*] Vel Osiris, apud Ægyptios aratri inventor: vel potius Triptolemus, Celei *Elusinae* urbis in Attica regis, filius: quem adhuc puerum nutrit Ceres, apud patrem excepta hospitio, dum Proserpinam inquireret: eum deinde grandiorum factum agriculturam edocuit; impositumque suo currui, quem alati serpentes trahebant, misit per totum orbem, ut usum frumentorum hominibus indicaret. Eleusini incolæ, beneficii memores, Cereri sacra instituerunt.

20 *Sylvane cupressum*] Ob memoriam Cyparissi pueri: qui Sylvano, aut juxta alios Apollini, dilectus, cum ex dolore occisæ a se per errorem cervæ, quam habebat in deliciis, extabisset; ab amatore Deo in cupressum arborem est conversus. De *Sylvano*, Ecl. x. 24.

22 *Quique novas alitis, &c.*] Sensus est: Vel qui jacta ab hominibus frugum semina, occulto quodam semine, pluvia, rore, alitis: juxta Servium. Vel qui novas fruges, novo aliquo in-

vento semine, producit: juxta *Cerdanum*. Vel qui singulas frugum species conservatis; relicto semper aliquo semine, in consequentem annum superstite, quo renoventur. Legit N. Heinsius, *non ullo semine*: et sensus hic esse potest: Qui novas fruges produxistis primum sine ullo semine.

25 *Urbesne invisere, &c.*] Multi *urbis* agnoscunt in genitivo casu. Sed vix puto Latine dici, *invisere curam urbis*: et præterea Probus Valerius apud Gellium, l. XIII. 20. *urbis* esse vult in accusativo casu, pro *urbes*: et utrumque fuisse olim in usu, ut *turrim* et *turrem*. Unde et plerumque legitur *urbeis*, ancipiti pronunciatione. Igitur *urbes*, vel *urbis* in accusativo accipio, hoc sensu: *an velis curam terrarum, et invisere urbes*. Quod ne barbare dictum cuiquam videatur, firmabitur hac Horatii locutione plane simili. Od. l. I. 2. 49. *hic magnos potius triumphos, Hic ames dici pater atque princeps*.

28 *Materna myrto*] Dicata Veneri, matri *Æneæ*: unde genus ducis, Ecl. IX. 46. De *myrto*, Ecl. II. 54.

30 *Thule*] Terrarum ultima, quas antiqui noverint, et maxime septentrionalis versus occidentem. Ortelius putat esse tractum illum Norvegiæ, quem incolæ *Tilemark* appellant. Cambdenus *Schetlandias* insulas Oceani Caledonii, sub ditione regis Daniæ: quas nautæ dicunt *Thylensel*. Ceteri *Islandiam*, ejusdem ditionis maxime Borealem insulam: ubi mons est

Teque sibi generum Tethys emat omnibus undis;
 Anne novum tardis sidus te mensibus addas,
 Qua locus Erigonen inter Chelasque sequentes
 Panditur: ipse tibi jam brachia contrahit ardens
 Scorpius, et cœli justa plus parte relinquit: 35
 Quicquid eris; nam te nec sperent Tartara regem,
 Nec tibi regnandi veniat tam dira cupido:
 Quamvis Elysios miretur Græcia campos,
 Nec repetita sequi curet Proserpina matrem;
 Da facilem cursum, atque audacibus annue cœptis, 40
 Ignarosque viæ mecum miseratus agrestes,
 Ingredere, et votis jam nunc assuesce vocari.
 Vere novo, gelidus canis cum montibus humor

nive perpetua opertus, flammis æstuans.

31 *Tethys emat*] Tethys, Ecl. iv.

32. Allusum putat Servius Danielis ad ritus Romanos, juxta quos conjugia tribus fiebant modis; usu, farre, et coemtione: usu, cum aliquo tempore simul conjuges fuerant; farre, cum per Flaminem Dialem aut Pontificem, sparso farre sive mola salsa, conjungebantur: coemtione, cum se sub certa verborum formula interrogabant; vir mulierem, *an sibi materfamilias esse vellet*; uxor virum, *utrum sibi paterfamilias esse vellet*, &c.

32 *Tardis te mensibus addas*] Æstivis mensibus succedas: in locum *Libræ*, inter *Virginem* et *Scorpium*; id est, in mensem Septembrem. *Tardos* vocat menses æstivos, quia dies mensium illorum longiores sunt, et mora Solis in horizonte diuturnior. Unde menses ipsi, quanquam reipsa non pigriores ceteris; tamen hominibus, qui die præsertim inter se agunt, longiores dici possunt. Adde quod civili dimensione, dies quilibet duodecim in horas dividitur ab ortu Solis ad occasum; nox item duodecim in horas, ab occasu Solis ad ortum. Unde fit, ut æstivæ horæ per diem hybernis multo sint longiores, per noctem breviores. Contra hyeme, diurnæ breves, nocturnæ longiores. Sic Martialis Ep. l. xii. 1. *Hora nec æstiva est*, id est, longa. Et Plant. in Pseud. Scena ult. *Credo equidem potesse te, scelus, Massici montis uberrimos quatuor Fructus ebibere in una hora. P. hyberna addito*, id est, brevi.

33 *Erigonen*] Icarii filiam, quæ casum patris, a temulenta pastorum Atticorum turba occisi, tam graviter tulit, ut laqueo sibi vitam ademerit. Ob pietatem a Diis in cœlum translata, et *Virgo* dicta. Ita Hyginus. Quanquam alii signum illud *Astræam* putant, de qua Ecl. iv. 6.

Chelasque sequentes] Veteres diu *Libram* signum ignoraverunt, medium inter *Virginem* et *Scorpium*: unde *Chelas*, id est, forfices et brachia Scorpii, dicit poëta post *Virginem* sequi. Itaque *Libræ* loco, *Scorpium* in sexaginta dividebant gradus. Ovid. M. ii. 198. *Porrigit in spatium signorum membra duorum*.

35 *Cœli justa*, &c.] Cedit tibi ex ea parte, quam hactenus plusquam justam ac sibi debitam obtinuit. Vel, Cedit tibi plusquam justam cœli partem; id est, plusquam opus sit, ut commode sedeas: nempe locum *Libræ*. Isque locus Octaviano assignatur, ex Jos. Scaligeri mente, quia natus est principio *Libræ*, scilicet 9. Kal. Octob. De *Tartaro*, Ge. iv. 482. De *Elysiis campis*, Æn. vi. 638.

39 *Proserpina*] Jovis et Cereris filia, a Plutone rapta, a matre diu quæsita, et reperta; impetravit a Jove, ut quotannis sex mensibus apud superos, sex apud inferos degeret. Ait tamen poëta sic eam *Elysi* deliciis capi, ut parum superos curet.

43 *Vere*, &c.] I. PARS. De agri colendi varia ratione. Cujus I. Præceptum est, De prima aratione. De *Zephyro*, Ecl. v. 5.

Liquitur, et Zephyro putris se gleba resolvit,
 Depresso incipiat jam tum mihi taurus aratro 45
 Ingemere, et sulco attritus splendescere vomer.
 Illa seges demum votis respondet avari
 Agricolæ, bis quæ Solem, bis frigora sensit;
 Illius immensæ ruperunt horrea messes.
 At prius, ignotum ferro quam scindimus æquor, 50
 Ventos et varium cœli prædiscere morem
 Cura sit, ac patrios cultusque habitusque locorum;
 Et quid quæque ferat regio, et quid quæque recuset.
 Hic segetes, illic veniunt felicius uvæ;
 Arborei foetus alibi, atque injussa virescunt 55
 Gramina. Nonne vides, croceos ut Tmolus odores,
 India mittit ebur, molles sua thura Sabæi;
 At Chalybes nudi ferrum, virosaque Pontus
 Castorea, Eliadum palmas Epirus equarum?

48 *Bis quæ Solem, &c.*] *Novale*, sive *vervactum* intelligit; agrum scilicet qui primo *vere actus*, id est, aratus, tota quiescit æstate: tum sub finem autumnii, sive veris consequentis initio, sementi paratur: ac deinde secunda æstate fructum fert: unde bis æstatem, et bis hyemem patitur.

50 *At prius, &c.*] II. Præceptum. *De cognoscenda soli natura.* *Æquor*] Terram: proprie est quælibet planities æqua. *Æn.* II. 780.

56 *Tmolus odores*] Mons Phrygiæ Magnæ, in confinio Lydiæ; vini ferax, juxta Virgil. *Ge.* II. 98. item croci, juxta Solinum c. 53. Unde per *croceos odores* aliqui vinum intelligunt odoris crocei: alii melius, crocum ipsum, *le saffran*.

57 *India mittit ebur*] Asiæ regio amplissima: ad occidentem Indo fluvio; ad orientem Sero item fluvio: ad meridiem Oceano Indico terminata: ad septentrionem Emodis montibus, quæ Tauri pars est, a Scythia separata: Gange fluvio in duas divisa partes: regnis hodie plurimis distincta. Elephantos alit Libycis multo majores, unde ebur, qui dens est elephantinus, in India celebre.

57 *Thura Sabæi*] Arabiæ Felicis populi: molles dicti, vel propter æris clementiam, vel propter odorum copiam. Eorum enim divitiæ balsamo, casia, myrrha, cinnamomo, thure præsertim constant, quod ex arbu-

sculis instar [lacrymæ guttatim fluit. Apud eos ex Plinio l. XII. 17. *Non alia ligni genera in usu sunt, quam odorata: cibosque coquant thuris ligno, alii myrrhæ.*

58 *Chalybes nudi ferrum*] Natio, vel Pontica, ad Thermodontem fluvium, ex Strabone: vel Hispanica, ad Chalybem fluvium, ex Justino: ferri fodinis celebrata: unde *chalybs* dictum est, purissimum optimeque temperatum ferrum.

59 *Castorea*] Castor sive fiber, canis est Ponticus: ita dictus, quod in Ponto frequentissimus: hujus testiculi medicos in usus expetuntur: ideoque ubi se requiri sentit, ut vitæ consulat, eos avellit morsu, et venatoribus permittit. Quod tamen merito plerique falsum existimant. *Castoreæ* sunt castoris testiculi. *Virosa* dicuntur, vel a *virtute*, quia ad medicamenta adhibentur; vel a *virus*, quod mediæ significationis vocabulum est, ut *φάρμακον*; et modo bonam, modo malam in partem sumitur: in bonam apud Statium *Sylv.* l. I. 4. 104. *omne benigne Virus, odoriferis Arabum quod doctus in arvis, &c.* in malum passim apud reliquos. Hic itaque gravem odorem significat, qualis tribuitur a Plinio castoreis.

Eliadum palmas Epirus equarum] *Epirus*, olim regnum, sita inter Ionium mare, Thessaliam, Macedoniam, et Achaiam: dicta quibusdam, Albania

Continuo has leges æternaque fœdera certis 60
 Imposuit natura locis, quo tempore primum
 Deucalion vacuum lapides jactavit in orbem,
 Unde homines nati, durum genus. Ergo age, terræ
 Pingue solum primis extemplo a mensibus anni
 Fortes invertant tauri, glebasque jacentes 65
 Pulverulenta coquat maturis Solibus æstas.
 At, si non fuerit tellus fœcunda, sub ipsum
 Arcturum tenui sat erit suspendere sulco:
 Illic, officiant lætis ne frugibus herbæ;
 Hic, sterilem exiguus ne deserat humor arenam. 70
 Alternis idem tonsas cessare novalles,
 Et segnem patiēre situ durescere campum.
 Aut ibi flava serēs, mutato sidere, farra,
 Unde prius lætum siliqua quassante legumen,
 Aut tenuis foetus viciæ, tristisque lupini 75
 Sustuleris fragiles calamos sylvamque sonantem.

Inferior, equorum ferax. *Elis*, sive *Elea*, regio Peloponnesi maritima, inter Achaïam, Messeniam et Arcadiam: cujus urbes præcipuæ *Elis*, ad Peneum, et *Olympia* in agro Pisæo, ad Alpheum fluvium, Jovis Olympii templo, ludisque memorata, de quibus Ge. III. 49. *Equarum* dixit, quia eas aliqui putant equis esse velociore. *Palmas equarum*: id est, equas victrices in Olympico cursu: quomodo Æn. v. 339. *nunc tertia palma Diore*, id est, Diore tertius victor.

62 *Deucalion*] Ecl. vi. 41.

64 *Primis a mensibus anni*] Januario et Februario. Nec obstat, quod præcepit prius, *Vere novo*. Sic enim Columella l. ix. 2. *Neque novi veris principium sic observare rusticus debet, quemadmodum astrologus: sed aliquid etiamumat de parte hyemis, quoniam consumpta bruma jam intepescit annus, permittitque clementior dies opera moliri.*

66 *Maturis Solibus*] *Diebus*, vel *Solis ardoribus*. Et *maturis* passive, pro activo *maturantibus*.

68 *Arcturum*] *Arcturus* stella est primæ magnitudinis in signo Bootæ, prope caudam ursæ majoris: unde nomen habet ab ἄρκτος et οὐρά *cauda*: pluvias tempestatesque portendit ortu et oecasu suo. Monet Virgilius, ut sterilis terra leviter aretur sub

ejus exortum *cosmicum*: qui contingit juxta Columellam, circa 5. Septembris: juxta Plinium, circa 12. ejusdem mensis. Nunc tamen multo tardius, nempe non nisi initio Octobris. Exoriri autem stella dicitur *cosmice*: cum ascendit supra horizontem nostrum orientalem, eodem momento, quo Sol ipse.

71 *Alternis idem, &c.*] III. Præceptum inculcat, *De novatione agrorum, sive alterna cessatione*. Quæ lex, si propter soli angustias servari non possit; monet ne continuis annis frumenta serant; sed alternis frumenta et legumina leviora: qualis vicia, aut lupinus. Consulit tamen, ut a lino, et avena et papaveribus ibi serendis abstineant, nisi agri copiosa stercoratione reparentur.

73 *Farra*] *Far*, purissimum et optimum frumenti genus.

74 *Siliqua quassante legumen*] *Siliqua*, folliculus, involucrum seminis. *Quassante*] Active, pro *quassata*, nimirum a vento, cujus impulsu siliquæ crepitant. Sic. Æn. i. 238. *volventibus annis*, pro *volutis*. *Legumen*] Fruges, quæ non secantur, sed manu leguntur.

75 *Viciæ, tristisque lupini*] *Vicia*, legumen minutis et nigrantibus in siliqua granis: *Vesce*. *Lupinus*, aliud legumen, *lupin*, cujus semina sapore amarissima, unde *tristis* dicitur.

Urit enim lini campum seges, urit avenæ ;
 Urunt Lethæo perfusa papavera somno.
 Sed tamen alternis facilis labor : arida tantum
 Ne saturare fimo pingui pudeat sola ; neve 80
 Effœtos cinerem immundum jactare per agros.
 Sic quoque mutatis requiescunt foetibus arva.
 Nec nulla interea est inaratae gratia terræ.
 Sæpe etiam steriles incendere profuit agros,
 Atque levem stipulam crepitantibus urere flammis : 85
 Sive inde occultas vires et pabula terræ
 Pingua concipiunt ; sive illis omne per ignem
 Excoquitur vitium, atque exsudat inutilis humor ;
 Seu plures calor ille vias et cæca relaxat
 Spiramenta, novas veniat qua succus in herbas ; 90
 Seu durat magis, et venas astringit hiantes :
 Ne tenues pluviae, rapidive potentia Solis
 Acrior, aut Boreæ penetrabile frigus adurat.
 Multum adeo, rastris glebas qui frangit inertes,
 Vimineasque trahit crates, juvat arva ; neque illum 95
 Flava Ceres alto nequicquam spectat Olympo ;
 Et qui, proscisso quæ suscitât æquore terga,
 Rursus in obliquum verso perrumpit aratro,
 Exercetque frequens tellurem, atque imperat arvis.
 Humida solstitia atque hyemes orate serenas, 100
 Agricolaë ; hyberno lætissima pulvere farra,
 Lætus ager ; nullo tantum se Mysia cultu

78 *Lethæo*] Oblivioso : a fonte inferorum *Lethe*, cujus undæ epotæ rerum omnium oblivionem inducunt : a λήθη, oblivio. *Æn.* vi. 323.

80 *Ne saturare, &c.*] iv. Præceptum est, *De sterilitatis remediis*, quæ tria præcipue sunt, *stercoratio, cinerum jactatio, glebarum cum stipulis incensio*.

86 *Sive inde, &c.*] Quatuor causas profert hujus incendii. Ut terra novum inde alimentum concipiat, ex eorum philosophia, qui omnia ex igne docebant procreari. Ut noxius humor exsicceetur. Ut densitas terræ relaxetur. Ut ejusdem raritas astringatur.

93 *Boreæ penetrabile frigus adurat*] De *Borea*, *Ecl.* vii. 51. *Penetrabile* passiva vox, active sumpta, pro *penetrans*. Sic *Æn.* x. 481. *Aspice num mage sit nostrum penetrabile telum. Adurat*] Vox tam frigori, quam calo-

ri attributa. *Lucan.* l. iv. 52. *Urebant montana nives.* *Tacit.* l. xiii. *Ann.* *Ambusti artus vi frigoris.*

94 *Multum adeo, rastris, &c.*] v. Præceptum, *De agri complanatione*. Cujus duplicem exhibet modum. Alterum per occas vel rastros : *herse, râteau*. Alterum, per secundam aratri impressionem, qua recti sulci sulcis aliis oblique ductis subiguntur. De *Cerere*, *Ecl.* v. 79.

100 *Humida solstitia, &c.*] vi. Præceptum, *De exoranda a Diis commoda tempestate*. Commoda autem erit, si et æstas opportunis pluviis mitigetur ; et hyems siccitate frigida ac serena temperetur. *Solstitia* dixit, pro æstate. Vide *Ecl.* vii. 47.

102 *Nullo tantum se, &c.*] Sensus est : Nullus cultus tantum prodest *Mysiae* et *Gargaris*, fertilissimis regionibus ; quantum illa cœli temperies. *Mysia*] Vel *Mæsia*, duplex : Eu-

Jactat, et ipsa suas mirantur Gargara messes.
 Quid dicam, jacto qui semine cominus arva
 Insequitur, cumulosque ruit male pinguis arenæ? 105
 Deinde satis fluvium inducit rivosque sequentes?
 Et, cum exustus ager morientibus æstuat herbis,
 Ecce supercilio clivosi tramitis undam
 Elicit? illa cadens raucum per leviam murmur
 Saxa ciet, scatebrisque arentia temperat arva. 110
 Quid, qui, ne gravidis procumbat culmus aristis,
 Luxuriam segetum tenera depascit in herba,
 Cum primum sulcos æquant sata? quique paludis
 Collectum humorem bibula deducit arena?
 Præsertim incertis si mensibus amnis abundans 115
 Exit, et obducto late tenet omnia limo:
 Unde cavæ tepido sudant humore lacunæ.
 Nec tamen, hæc cum sint hominumque boumque labores

ropæa, quæ proprie Mæsia dicitur, inter Macedoniam, Thraciam, et Daciam; nunc Serviam, Bulgariam, et Besserabiam complexa. Asiatica, quæ proprie Mysia, de qua hic sermo est, Asiæ Minoris pars maxime occidentalis, ad Propontidem, Hellespontum, et Ægeum mare; Troadem undecumque ambiens, nisi qua parte Troas mari alluitur. Gargara] Pars Idæ montis, et oppidum in Troade: regiones ubertate memorabiles.

104 Quid dicam, jacto, &c.] VII. Præceptum, De coopertione seminis. Cominus] Vulgo locum notat, quasi prope, e vicino loco: hic tamen signat tempus, quasi, statim, sine mora. Et hanc quoque habere significationem notat Cujacius l. II. Observ. c. 39.

105 Male pinguis arenæ] Arena sæpe pro terra qualibet. Et vero Ge. IV. 291. pro limo Nili sumitur, qui pinguis est: Et viridem Ægyptum nigra fecundat arena. Et Ge. II. 139. dicitur: thuriferis Phanchaia pinguis arenis. Atque ita male pinguis non hic est, sterilis terra; sed male, intempestive, et frustra compacta et conglobata.

106 Deinde satis, &c.] VIII. Præceptum, De irrigatione agri siccioris.

110 Scatebris] Effusionibus, ebullitionibus. Scatebra est a scateo; ut latebra a lateo: et scateo est redundo, ex plenitudine effluo: proprieque de fontibus dicitur, translativè de aliis, ut scatentem Belluis pontum. Horat. Od.

III. 27. 26. Scatet urtica plurimis remediis. Plin. l. XXII. 13.

111 Quid, qui, ne gravidis, &c.] IX. Præceptum, De noxia pinguedine coercenda.

112 Depascit] Ut calami breviores et crassiores surgant, atque adeo ferendo spicæ oneri aptiores.

115 Incertis mensibus] Veris et Autumni: quando temperies nunc suda, nunc pluvia, semper dubia est.

117 Tepido sudant, &c.] Plerique explicant de fossis agros dividantibus, quæ aquis implentur. Ego de cavitatibus, quæ pluviae impetu, aut aquæ insidentis pondere fiunt in agris, et uliginoso sudore diu postea madent. Tepido] Quia terra autumnali vernaque pluvia intepescit, quo tempore generantur vermiculi, &c.

118 Nec tamen, &c.] Enumeratio diversarum rerum, quæ segetibus nocent. Anser nocet, l'oise: tum quia ex Colum. l. VIII. 13. Quicquid tenerum contingere potest, carpit: tum quia ex Pallad. l. I. 23. Anserum stercus satis omnibus inimicum est. Grues nocent, quia, quemadmodum aves ceteræ, semina deprædantur. Strymonia dictæ, quia circa Strymonem, Macedoniæ fluvium, in confinio Thraciæ, frequentes versantur. Nocet et Intybum, vel intybus, olus e cichoreæ genere: vel quia radicibus serpit latius, vel quia ab anseribus expetitur, cosque allicit: ex Turnebo. Umbra

Versando terram experti, nihil improbus anser,
 Strymoniaëque grues, et amaris intuba fibris, 120
 Officiunt, aut umbra nocet. Pater ipse colendi
 Haud facilem esse viam voluit; primusque per artem
 Movit agros, curis acuens mortalia corda;
 Nec torpere gravi passus sua regna veterno.

Ante Jovem nulli subigebant arva coloni: 125
 Nec signare quidem aut partiri limite campum
 Fas erat: in medium quærebant; ipsaque tellus
 Omnia liberius, nullo poscente, ferebat.

Ille malum virus serpentibus addidit atris,
 Prædarique lupos jussit, pontumque moveri; 130
 Mellaque decussit foliis, ignemque removit,

Et passim rivis currentia vina repressit:
 Ut varias usus meditando extunderet artes
 Paulatim, et sulcis frumenti quæreret herbam;
 Ut silicis venis abstrusum excuderet ignem. 135

Tunc alnos primum fluvii sensere cavatas;
 Navita tum stellis numeros et nomina fecit,
 Pleiadas, Hyadas, claramque Lycaonis Arcton.

denique nocet, quia, ut monet Plinius
 l. xvii. 12. *Aliquando nutrix, ali-*
quando noverca est.

121 *Pater ipse, &c.*] II. PARS, *De*
origine agriculturæ.

124 *Veterno*] *Veternum* et *Veternus*,
 morbus est stuporem inducens, tam
 animi, quam membrorum: alii ad *le-*
thargum, alii ad *hydropisim*, alii ad

phthisim referunt. Hic pro otio et
 desidia sumitur.
 131 *Ignemque removit*] Non ex-
 tinxit, aut abstulit; sed tantum oc-
 culuit, vel in lapidibus, vel in terræ
 visceribus. Illum vero, quia neces-
 sarium ad humanos usus, dicitur Pro-
 metheus dolo furatus esse: ut jam
 narravimus Ecl. vi. 42.

138 *Pleiadas*] Stellæ sunt septem
 in collo Tauri. Sic dictæ, a *πλέω na-*
vigo, quia navigandi tempus indicant,
 cum oriantur circa æquinoctium ver-
 num, unde dicuntur Latinis a *vere*,
Vergiliæ. Dicuntur etiam *Atlantides*,
 ab Atlante Mauritaniae rege, cujus
 filiae fuerunt, ex Pleione Nympha.
 Harum nomina *Electra*, *Alcinoë*, *Ce-*
lano, *Sterope*, *Taygeta*, *Maia* Mercurii
 mater ex Jove: quæ sex dicuntur
 apparere, quia Deos amatores habue-
 runt; Septima *Merope*, quia mortali

Sisypho nupsit, præ pudore latere.
Pleiadas, hic quadrisyllabum est:
 apud Ovid. Fast. iv. 169. trisyllabum,
Pleiades incipiunt humeros relevaré pa-
 ternos: apud Statium Sylv. i. 3. 95.
 etiam prima brevi. *Hæc per et Ægeas*
hyemes, Pliadumque nivosum Sidus.

Hyadas] Stellæ sunt septem, in
 fronte Tauri. Sic dictæ ab *ὕω pluo*,
 quia pluvias creant. Latine *Suculæ*,
 ab eadem illa Græca voce; non a
suibus, quam imperitorum esse opi-
 nionem, ait Cicero. De Nat. Deor.
 ii. 111. Finguntur quoque Atlantis
 fuisse filiae, ex Æthra matre: quæ
 cum Hyantem, fratrem suum, a leone
 interfectum, insolabiliter lugerent;
 miseratione Jovis totidem in stellas
 conversæ sunt: et ad pietatis memo-
 riam, nomine fratris, et imbrifera vir-
 tute insignitæ. Nomina: *Ambrosia*,
Eudoxa, *Pasithoë*, *Corone*, *Plexauris*,
Pytho, et *Tyche*.

Lycaonis Arcton] *Ursa*, Græce
ἄρκτος, signum cæleste. Duplex est,
 major et minor: utraque circa polum
 septentrionalem, qui inde vocatur
 Arcticus. Major vocatur etiam *He-*
lice, ab *ἐλίσ circumvolutio*, quia circa
 polum volvitur majori circuitu, quam
 minor. Minor vocatur *Cynosura*, a

Tum laqueis captare feras, et fallere visco,
 Inventum, et magnos canibus circumdare saltus. 140
 Atque alius latum funda jam verberat amnem,
 Alta petens; pelagoque alius trahit humida lina.
 Tum ferri rigor, atque argutæ lamina serræ,
 (Nam primi cuneis scindebant fissile lignum)
 Tum variæ venere artes: labor omnia vicit 145
 Improbis et duris urgens in rebus egestas.
 Prima Ceres ferro mortales vertere terram
 Instituit: cum jam glandes atque arbuta sacræ
 Deficerent sylvæ, et victum Dodona negaret.
 Mox et frumentis labor additus: ut mala culmos 150
 Esset rubigo, segnisque horreret in arvis
 Carduus: intereunt segetes; subit aspera sylva,
 Lappæque tribulique; interque nitentia culta
 Infelix lolium et steriles dominantur avenæ.
 Quod nisi et assiduis terram insectabere rastris, 155
 Et sonitu terrebis aves, et ruris opaci

κύων canis, et *οὐρὰ cauda*; majorem nautæ Græci, minorem nautæ Phœnices intuebantur. Major fuit Lycaonis Arcadiæ regis filia, Callisto dicta: quæ a Jove amata, a Junone in ursam conversa est; eaque sub forma cum ab Arcade filio, quem ex Jove susceperat, prope esset occidenda, in cœlum a Jove cum eodem filio rapta est: et ipsa quidem in sidus ejusdem nominis, filius in Bootem sive Arctophylacem mutatus est. Minor ursæ Nympha fuit e nutricibus Jovis in grati animi testimonium eo translata. De majore hic sermo est.

141 *Funda*] Reticulum est quod in amnem projicitur, a *fundendo* dictum, inquit Servius: melius a *fundo*, ut Taubmannus suggerit. *Humida lina*] Retia e lino contexta.

143 *Ferri rigor*] Ars indurandi ferri, et sub hac specie artes metallicæ omnes exprimuntur.

146 *Improbis*] Id est, juxta Servium, *magnus*: juxta Pomponium, *continuus*, juxta Ascensium, *modum nesciens*, et quasi *insatiabilis*: juxta Ramireum, *improbatus*: juxta alios, *incommodus*, *importunus*, *difficilis*. Eodem omnes fere recidunt. Sic *Æn.* XII. 687. *Fertur in abruptum magno mons improbus actu*.

147 *Prima Ceres*] Supra v. 19. *Arbuta*] Fructus arbuti, *Ecl.* III. 82. *Delph. Virg.*

Dodona] Sylva in Epiro: supra v. 8. et *Ecl.* IX. 13.

151 *Rubigo*] Vitii genus, quo culmi nigrescunt, *nielle*. Ex nebula nascitur: vel ex pluvia aut rore, cum e spica non decutitur, sed Solis super-ventu putrescit. Hinc apud Romanos *Robigus* Deus, et *Robigalia* festa, x. Kal. Maias, ad avertendam hanc pestem.

152 *Aspera sylva*] Usurpatur et pro *arundinibus*, *Æn.* x. 710. *sylva pastus arundinea*. Pro *capillis*, apud Juvenal. S. IX. 13. *Horrida sicca Sylva comæ*. Pro *leguminibus*, supra v. 76. *tristisque lupini Sustuleris fragiles calamos, sylvamque sonantem*. Pro *verbis*, apud Cicer. De Orat. III. 103. *Sylva rerum et sententiarum comparanda est*. Igitur significat translativè, *copiam* multarum rerum. Et usu venit, ut poëtæ congeriem breviorum poematum, diversi carminis et argumenti, *sylvas* vocarent: immo et singulatim eorum unumquodque *sylvam*. Tales habemus Statii Papinii *sylvarum* libros quinque.

153 *Lappæque, tribulique, &c.*] *Lappa*, *gloutteron*, *bardane*: herba, capitula ferens hamis aspera; quæ vestibis prætereuntium adhærent. *Tribulus*: herba item floribus aculeatis. Gallico nomine caret. *Lolium*, *ζιζάνιον*, *de l'ivraie*. *Nitentia culta*] Loca culta

Falce premes umbras, votisque vocaveris imbrem :
 Heu, magnum alterius frustra spectabis acervum ;
 Concussaue famem in sylvis solabere quercu.

Dicendum et, quæ sint duris agrestibus arma, 160
 Queis sine nec potuere seri, nec surgere, messes :
 Vomis, et inflexi primum grave robur aratri,
 Tardaue Eleusinæ matris volventia plaustra,
 Tribulaue, traheæque, et iniquo pondere rastri ;
 Virgea præterea Celei vilisque supellex, 165
 Arbuteæ crates et mystica vannus Iacchi.
 Omnia quæ multo ante memor provisa repones ;
 Si te digna manet divini gloria ruris.
 Continuo in sylvis magna vi flexa domatur
 In burim, et curvi formam accipit ulmus aratri; 170
 Huic a stirpe pedes temo protentus in octo;

et pingua: *nitere* enim dicuntur vulgo quæ pingua sunt. Pari forma dicit infra, v. 393. *aperta serena*, id est, spatia aëris serena et aperta.

157 *Umbras*] Ramos: sic v. infra 191. *At si luxuria foliorum exuberat umbra*.

160 *Dicendum et, &c.*] III. PARS. *De rusticis instrumentis*. Aratrum, *la charrue*. Vomis vel vomer, ferrum aratri terram secans, *le soc de la charrue*. Plaustrum, *charrette*. Tribulum, tabula ferro asperata, qua terebantur fruges: nunc sine nomine. Trahea, vel traha, genus vehiculi sine rotis, *traîneau*. Rastrum, in plurali, *rastri* vel *rastra*, ferreis aut ligneis dentibus armatum, *râteau*. Virgea supellex, *panniers d'osier*. Crates, *claie*, ex arbuto arbore contexta. Ecl. III. 82. Vannus, cribrum vel ventilabrum frumentarium, *crible, van*.

162 *Grave robur aratri*] *Robur*, vel est aratri moles et pondus ipsum, quod durum ac robustum est: sic Æn. VII. 609. *Centum ærei claudunt rectes, æternaque ferri Robora*. Vel est lignum quodcumque, unde aratrum fabricatur: sic enim aliquando *robur* sumitur, pro ligno quovis durioris: infra, v. 175. *Et suspensa focis exploret robora fumus*. Sumitur etiam aliquando pro specie arboris e querceo genere.

163 *Tardaue Eleusinæ, &c.*] Plaustra quorum rotæ non erant radiatæ, sed instar tympanorum e solidis tabulis; atque ita axi impactæ, ut una

cum eo volverentur. Tali vehiculo simulacrum Cereris circum agros ducebatur: adhibebatur etiam ferendis aliis oneribus. Ejus usus, tam in sacris Cereris, quam in re frumentaria, ab Eleusi, Atticæ urbe, ubi regnavit Celeus, supra v. 19. *Volventia*] Passive significat, ut Æn. I. 238. *volventibus annis*, id est, revolutis, volubilibus.

166 *Mystica vannus Iacchi*] *Mystica*, id est, in mysteriis Bacchi adhibita. Vel quia Isis dicitur cribro imposuisse membra Osiridis, sive Bacchi, a Typhone dilaniata. Vel potius quia Baccho primitias frugum in vanno rustici offerebant. De *Iaccho*, Bacchi nomine, Ecl. VI. 15.

169 *Continuo in sylvis, &c.*] Aratri descriptio. *Ulmus*, *orme*, apta ejus materia. *Buris*, aratri curvatura, et præcipua pars aratri, cui cetera aptantur. *Temo*, qui usque ad jugum, inter boves aut equos extenditur. *Dentalia*, quibus vomer infigitur et imponitur: dicuntur *dorso duplici*, id est, ut vulgo explicatur, *lato*, et *crasso*: ut Ge. III. 87. *At duplex agitur per lumbos spina*: vel quia reipsa duplex habent latus. *Aures*, annexi circa vomerem asserculi, quibus sulcus amplior fit. *Jugum*, quo domantur alligati equi aut boves: idque, vel ex tilia, arbore levissima, *tilleuil*; vel ex fago, *hêtre*, de qua Ecl. I. 1. *Stiva*, pars quam agricola manu tenet, ad regendum aratrum, *le manche*.

Binae aures, duplici aptantur dentalia dorso.
 Cæditur et tilia ante jugo levis, altaque fagus,
 Stivaque, quæ currus a tergo torqueat imos;
 Et suspensa focis explorat robora fumus. 175

Possum multa tibi veterum præcepta referre;
 Ni refugis, tenuesque piget cognoscere curas.
 Area cum primis ingenti æquanda cylindro,
 Et vertenda manu, et creta solidanda tenaci:
 Ne subeant herbæ, neu pulvere victa fatiscat; 180

Tum variæ illudant pestes: sæpe exiguus mus
 Sub terris posuitque domos atque horrea fecit;
 Aut oculis capti fodere cubilia talpæ;
 Inventusque cavis bufo, et quæ plurima terræ
 Monstra ferunt; populatque ingentem farris acervum 185

Curculio, atque inopi metuens formica senectæ.
 Contemplator item, cum se nux plurima sylvis
 Induet in florem, et ramos curvabit olentes:
 Si superant foetus, pariter frumenta sequentur,
 Magnaque cum magno veniet tritura calore: 190

At si luxuria foliorum exuberat umbra;
 Nequicquam pingues palea teret area culmos.
 Semina vidi equidem multos medicare serentes,
 Et nitro prius et nigra perfundere amurca:

174 *Currus torqueat imos*] Aratrum, quod quibusdam in regionibus instruitur rotis. *Imos*] Posteriores aratri partem, quæ idcirco *ima* est, quia vomerem continet, atque ita magis in terram propendit.

175 *Explorat robora fumus*] Probatae enim soliditatis ea sunt ligna, quæ fumo exposita rimas non agunt. Supra v. 162.

178 *Area cum primis, &c.*] Instrumentis rusticis annectit præceptum, *De paranda ad fruges terendas area, l'aire.* *Cylindro*] Lapide rotatili et tereti, id est, longo ac rotundo, in modum columnæ, a *κυλίνδω* *volvo*.

179 *Creta*] Terra argillosa ac tenaci.

180 *Pulvere*] Siccitate, quæ pulverem creat: ita supra. v. 101. *hyberno lætissima pulvere farra.*

181 *Exiguus mus*] Mus rusticus ac subterraneus, *mulot.* 184. *Bufo, crapaud.* 186. *Curculio*, vermis frumenta corrodens: dictus quasi *gurgulio*, quia nihil in eo fere præter guttur, *calendre, charensen.*

187 *Nux*] Nucis variæ sunt species: amygdalam hic intelligunt rei rusticæ scriptores, cujus flores fertilitatis indicium esse statuunt.

190 *Tritura*] Terendi actio, et hic pro fertilitate usurpatur: ubi enim multæ fruges, ibi multa opus est tritura.

192 *Pingues palea*] Alii legunt *paleæ*: et referunt ad *culmos*, *paleæ culmos*: melius alii cum Servio *palea* in ablat. et referunt ad *pingues*: sensusque est; culmos, non granis et fructu, sed inutili palea pingues fore.

193 *Semina vidi, &c.*] Aliud addit præceptum, *De seminum cura.* Quæ de re duo consulit, medicationem, et majorum electionem seminum, sed istud magis.

194 *Et nitro prius, &c. &c.*] Nitrum, succus calidæ naturæ, sali affinis; frequens in ea Ægypti regione, quæ inde *Nitria* vocata est. Fitque, vel Nili aqua, vel pluvia Solis ardore concocta lapidis in modum. Vulgo sal petrae dicitur, *salpêtre*; sed male. *Amurca*, fæces olivarum, sive sedi-

Grandior ut foetus siliquis fallacibus esset; 195
 Et, quamvis igni exiguo properata maderent,
 Vidi lecta diu, et multo spectata labore,
 Degenerare tamē: ni vis humana quotannis
 Maxima quæque manu legeret; sic omnia fatis
 In pejus ruere, ac retro sublapsa referri. 200
 Non aliter, quam qui adverso vix flumine lembum
 Remigiis subigit, si brachia forte remisit,
 Atque illum in præceps prono rapit alveus amni.
 Præterea tam sunt Arcturi sidera nobis
 Hædorumque dies servandi et lucidus Anguis, 205
 Quam quibus in patriam ventosa per æquora vectis
 Pontus et ostriferi fauces tentantur Abydi.
 Libra die somnique pares ubi fecerit horas,
 Et medium luci atque umbris jam dividit orbem:
 Exercete, viri, tauros; serite hordea campis 210
 Usque sub extremum brumæ intractabilis imbrem.
 Necnon et lini segetem et Cereale papaver
 Tempus humo tegere, et jamdudum incumbere aratri:

mentum et sordes olei.

195 *Fallacibus*] Vulgo enim leguminum folliculi, laxiores et ampliores, minima grana continent.

196 *Properata maderent*] Madesunt propter humorem vi caloris eductum: atque ita fieri dicitur, ut citius crescant semina.

203 *Atque*] Hic significat *statim*, ut explicat Gellius, l. x. 29.

204 *Præterea, &c.*] IV. PARS. *De temporibus operum rusticorum.* Monet tam esse agricolis observanda sidera, quam nautis: ea præsertim quæ tempestates cient, ut *Arcturus*, de quo v. 68. *Hædi*; stellæ duæ in humero aurigæ, sive Erichthonii. *Anguis*, nempe septentrionalis: nam triplex est, unus ad septentrionem, alter in Ophiucho sub æquatore circulo, tertius ad Austrum: de ultimo hic sermonem esse putat Servius; de primo ceteri omnes, quia nobis magis est conspicuus.

207 *Pontus et ostriferi, &c.*] Plerique *Pontum* intelligunt *Euxinum*, latissimum illum maris sinum, inter Propontidem et Mæotidem paludem. Ego de *Hellesponto* accipio, *détroit de Gallipoli*, cujus in angustissima parte duæ sunt arces, mille passuum tractu dissitæ, *Sestos* in Europa, *Aby-*

dos in Asia, *les Dardanelles*. Totam illud littus ostreis ferax, unde Ennius: *Mures sunt Æni, ast aspra ostrea plurima Abydi*.

208 *Libra die, &c.*] I. Præceptum, *De satione hordei, lini, papaveris*. Ab æquinotio autumnali, sive principio *libræ*; ad extremos usque *brumæ* dies. Ubi *bruma*, non pro tota hyeme, sed pro hyberno solstitio ponitur, quod cadit in extremum Decembrem: atque ita Virgilium explicat Plinius, l. xviii. 24. *Die*] *Diei*; antiquorum more, qui sic genitivum illum efferebant. Probat enim exemplis Gellius lib. ix. 14. ab iis dictum esse, *hujus dies, hujus dii, hujus die*; quod nunc est, *hujus diei*.

212 *Cereale papaver*] Sic dictum: vel quia inventum a Cerere, juxta Eusebium de Præpar. Evang. l. iii. vel quod eo Ceres usa fuerit, ad oblivionem doloris de amissa Proserpina; juxta Servium. Vel quod simulacra Cereris illud in manu gestarent; juxta Brodæum et Turneb. Vel quod frequens nascatur in segetibus, quæ in Cereris tutela sunt; juxta Probum. Vel potius, quia *papaveris candidi semen tostum in secunda mensa cum melle apud antiquos dabatur, et panis rustici crusta eo inspergebatur*, juxta Plin. l.

Dum sicca tellure licet, dum nubila pendent.

Vere fabis satio; tum te quoque, Medica, putres

215

Accipiunt sulci, et milio venit annua cura:

Candidus auratis aperit cum cornibus annum

Taurus, et averso cedens Canis occidit astro.

At si triticeam in messem robustaque farra

Exercebis humum, solisque instabis aristis:

220

Ante tibi Eoæ Atlantides abscondantur,

xix: 8. idque ad delicias et famem excitandam: unde *vescum papaver*, id est, *edule*, dicitur Ge. iv. 131.

214 *Dum sicca tellure licet, &c.*] *Ple-rique* post Servium interpretantur: Antequam pluat, dum imber imminet, necdum venit pluviosa tempestas. Ego sic: Quoties, in illa ipsa pluviosa tempestate, terra erit paulo siccior, et imber suspensus. Et vero poëta sationem illam assignat Autumno, cujus ultima pars pluviosa est: eamdemque sationem profert usque sub extremum brumæ imbrem: non igitur jubet præveniri tempestatem imbri-feram; sed illius tempestatis eos eligi dies, qui sicci magis ac sereni erunt.

215 *Vere fabis, &c.*] ii. Præceptum, *De tempore serendæ fabæ, medicæ, milii.* *Medica*, herba est, in Græciam a Medis advecta, per bella Persarum, quæ Græcis Darius intulit: similis trifolio, optimum animalium pabulum, *grand trefle, ou foin de Bourgogne*; semel sata, dicitur durare tricenis annis a Plin. l. xviii. 16. Unde hic opponitur milio, *au millet*, cujus est annua cura, quia singulis annis serendum est.

217 *Candidus auratis, &c.*] Tempus illius sationis assignat, non initium veris, sed ver jam adultum: quando *Canicula* sive *Sirius*, quæ stella est in ore canis majoris: occidit *acronice* cum Sole, apud taurum tunc existente: id est, quando *Sirius* descendit infra horizontem nostrum occidentalem; eodem momento, quo Sol in tauro existens infra eundem horizontem descendit. Hic est enim occasus *acronicus*, ab *ἄκρος extremus*, et *ὕδρ nox*: quia fit in primo noctis termino, seu initio. Porro occasus ille canis, exeunte Aprili tum contingebat, nunc multo tardius.

Aperit cum cornibus annum Taurus] Annum fuisse apertum ab ariete

sive mense Martio, vulgare est; Virgilius tamen aperiri ait a tauro, sive mense Aprili: vel quod respexerit ad etymon Aprilis, qui ab *aperiendo* dictus est, quia tunc aperiuntur omnia molliori tempestate: vel quod, ut ait Jos. Scaliger, locutus sit ex mente Hesiodi et Bæotorum: qui annum suum, non ab ortu arietis; sed ab ortu Vergiliarum sive Pleiadum in tauro, inchoabant.

Auratis cornibus] Stigelius alludi putat ad morem Romanorum, qui triumphalium taurorum cornua inaurabant. Ego sic dici puto, quia lucidissimam in utroque cornuum acumine stellam *taurus* gerit; alteram secundæ, alteram tertiæ magnitudinis.

218 *Averso cedens Canis occidit astro*] Ita corrigit e MSS. N. Heinsius, cum antea legeretur, *adverso*, difficili et ambiguo sensu, nunc plano. *Aversum* enim astrum, est *navis Argo*, pone canem sequens, et post eum occidens: illa autem, contra navium morem, aversa et posteriore sui parte incedens in cælo describitur, puppe scilicet, non prora.

219 *At si triticeam, &c.*] iii. Præceptum, *De tempore serendi tritici et farris*; quæ dicuntur *robusta*: tum quia frumenta omnia multo plus habent, quam legumina, virium; adeoque terram exigunt multo pinguiorem: tum quia inter ipsa frumenta primum locum tenent *far* et *triticum*.

221 *Ante tibi Eoæ, &c.*] Tempus illud assignat ex duplici indicio: nempe post occasum *cosmicum* matutinum *Pleiadum*, et ortum *heliacum* matutinum *coronæ* septentrionalis: id est, quando Pleiades descendunt infra horizontem nostrum occidentalem; eo momento, quo Sol ascendit supra horizontem nostrum orientalem; et quando corona septentriona-

Gnosiaque ardentis decedat stella Coronæ,
Debita quam sulcis committas semina, quamque
Invitæ properes anni spem credere terræ.

Multi ante occasum Maiæ cœpere: sed illos

225

Expectata seges vanis elusit aristis.

Si vero viciamque seres vilemque faselum,

Nec Pelusiacæ curam aspernabere lentis:

Haud obscura cadens mittet tibi signa Bootes;

Incipe, et ad medias sementem extende pruinas.

230

Idcirco certis dimensum partibus orbem

Per duodena regit mundi Sol aureus astra.

Quinque tenent cœlum zonæ: quarum una corusco

Semper Sole rubens, et torrida semper ab igni;

lis satis distat a Sole; ut possit expedire se e fulgore Solis et paulo ante ejus ortum, in horizonte orientali apparere: quod utrumque contingebat Virgilii ætate sub extremum Octobrem, nunc autem longe tardius. Occasus *cosmicus* dicitur, a *κόσμος* *mundus*; ortus *heliacus*, ab *ἥλιος* *Sol*. *Atlantides*] Pleiades, Vergiliæ, v. 138. *Eoæ*] non *orientales* hoc loco, quia agitur de earum occasu versus horizontem occidentalem; sed *matutinæ* quia occasus ille mane contingit: ab *ἠώς*, *aurora*, *diluculum*.

222 *Gnosia*] Cretica. *Gnosus* oppidum est Cretæ insulæ, in qua regnavit Minos pater Ariadnes: quæ a Theseo rapta, ab eodem relicta in insula Naxo, nupsit deinde Baccho: quibus in nuptiis, cum a Diis omnibus dona accepisset, inprimisque coronam a Venere; coronam Bacchus, sive juxta alios ipsam Ariadnen, in cœlum transtulit.

Decedat] Non a nobis, quibus tunc incipit fieri conspicua ante ortum Solis; sed a Sole, cui antea cum esset vicinior, nobis mane non apparerat, quia tunc ejus nimia luce delebatur.

225 *Ante occasum Maiæ*] Monet ad sationem non esse præveniendum occasum Vergiliarum: quarum unam appellat pro omnibus, nempe *Maiam*, quæ Mercurium ex Jove peperit in Cyllene monte Arcadiæ.

227 *Si vero viciamque, &c.*] iv. Præceptum, *De tempore serendæ viciæ, faseli, et lentis*. *Vicia, vesce*. *Faselus, faisolle*. *Lens, lentille*: frequens in Ægypto, præsertim apud Pelusium,

oppidum a quo extremum e septem Nili ostiis, Pelusiacum dictum est.

229 *Cadens mittet tibi signa Bootes*] Tempus hujus sationis consignat casu Bootæ. Sed dubitatur quo Bootæ casu. Duplex enim huic sationi convenire potest *cosmicus*, et *acronicus*: *cosmicus*, cum descendit Bootes infra horizontem occidentalem, eo momento quo Sol ascendit supra orientalem; quod contingebat tunc initio Martii: *acronicus*, cum descendit infra horizontem occidentalem, eodem momento quo Sol ipse; quod contingebat initio Novembris. Et vero Plinius, l. xviii. 15. triplicem agnoscit viciæ sationem: primam circa occasum Arcturi, quem indicat mense Decembri priorem esse; secundam circa mensem Januarium; tertiam circa Martium. Igitur primæ sationi conveniet occasus Arcturi, sive Bootæ, *acronicus*; tertię *cosmicus*. Hujus itaque, et proxime consequentis versus, hic sensus est: Incipe primam sationem a casu *acronico* Bootæ, mense Novembri; et extende, sive remitte, secundam sationem usque ad mediam hyemem, mensemque Januarium. Tertiam sationem mensis Martii, quæ convenit cum occasu Bootæ *cosmico*, videtur poëta non admittere. De *Arcturo*, v. 68. De *Boota*, in quo Arcturus est, v. 138.

233 *Quinque, &c. zonæ*] *Zona ζώνη*, Latine *cingulum, fascia*: quintuplex est: sic dicta, quia mundum zonæ instar circumcingit. Media torrida, inter utrumque tropicum comprehensa, semper itineri subjecta Solis, qui nunquam ex ea excurrit: extremæ

Quam circum extremæ dextra lævaque trahuntur, 235
 Cœrulea glacie concretæ atque imbribus atris.
 Has inter mediamque duæ mortalibus ægris
 Munere concessæ Divum; via secta per ambas,
 Obliquus qua se signorum verteret ordo.
 Mundus ut ad Scythiam Rhipæasque arduus arces 240
 Consurgit: premitur Libyæ devexus in Austros.
 Hic vertex nobis semper sublimis: at illum

duæ frigidæ, circulis polaribus, polis-
 que definitæ: duæ temperatæ, inter
 torridam et frigidam hinc inde inter-
 jectæ.

238 *Via secta, &c.*] *Zodiacus*, circu-
 lus obliquus, in quo duodecim signa
 cœlestia spatiis æqualibus descripta
 sunt. De eo ista quinque notanda.
 I. Dividitur in partes, sive gradus,
 360. signa singula in gradus 30. e
 quibus unum circiter gradum singu-
 lis diebus motu proprio Sol conficit,
 ab occidente in orientem procedendo;
 atque ita uno circiter anno duodecim
 signa decurrit. Interea dum com-
 muni motu, qui raptus dicitur, ab
 oriente in occidentem procedendo,
 quatuor et viginti horarum spatio or-
 bem terrarum circuit. II. Signorum
 ordo et nomina his versibus continen-
 tur. *Sunt aries, taurus, gemini, cancer,*
leo, virgo, libraque, scorpius, arcitenens,
caper, amphora, pisces. Quæ quia
 maxima ex parte animalia sunt, hinc
 circulus *Zodiacus* appellatur, a ζῳδιακόν,
animal. III. Mensi *Martio* respondet
aries: in quem ingredi Sol dicitur circa
 vigesimum Martii, signumque totum
 decurrere, usque sub vigesimum Apri-
 lis: quo tempore in *taurum* subit: at-
 que ita fere de ceteris. IV. *Obliquus* di-
 citur, quia non distat æqualiter a polis:
 sed per zonam torridam transversus,
 utrumque tropicum attingit, et æqua-
 torem circulum bis secatur. Attingit
 in primo gradu canceri tropicum sep-
 tentrionalem, qui inde *tropicus canceri*
 dicitur: attingit in primo gradu ca-
 pricorni tropicum meridionalem, qui
 inde vocatur *tropicus capricorni*. Se-
 cat æquatorem in primo gradu arie-
 tis, et in primo gradu libræ. V. Cum
 Sol pervenit ad tropicum canceri, cir-
 ca 21 Junii; tunc nobis est æstas
 summa, sive *solstitium*: Cum ad tro-
 picum capricorni, circa 21 Decem-
 bris; tunc hyems summa, sive *bruma*:

iique tropici dicuntur a τρέπω *verto*;
 quia Sol quando eorum alterum atti-
 git, ad alterum vertit cursum. Cum
 vero Sol pervenit ad sectionem arie-
 tis, sub 20 Martii; tunc est *æquinoc-
 tium vernum*: cum ad sectionem libræ,
 23 Septembris; tunc est *æquinoc-
 tium autumnale*.

240 *Mundus ut, &c.*] Nunc de polis
 disserit: qui sunt puncta duo circa
 quæ mundus volvitur, a πολέω *verto*,
 unde a Latinis *vertices* appellantur.
 De iis tria dicit. I. Duos esse, nempe
 Borealem, et Australem. II. Borea-
 lem semper a nobis videri, Italiam,
 Galliam, &c. Australem nunquam a
 nobis videri: sed ab iis quos appel-
 lamus *antipodas*; Virgilius *manes pro-
 fundos*, ex ignaræ vetustatis mente,
 quæ sedem illam inferis tribuebat.
 III. Utrumque polum describit: Bo-
 realem quidem a cœlestibus signis,
 quæ inde apparent, *dracone* præser-
 tim et *ursa gemina*: de Australi, ut
 pote ignoto, conjicit; aut Solem a
 nobis recedentem illuc abire, aut illic
 noctem esse perpetuam.

Scythiam, Rhipæasque arduus arces]
 De *Scythia*, per quam intelligit par-
 tes mundi septentrionales, Ecl. I.
 66. *Arces*] Montes, ab ἄκρος, *summus*.
 Sic Ge. IV. 461. *flerunt Rhodopeiæ*
arces. Rhipæi] Montes Sarmatiæ Eu-
 ropeæ, nunc *Muscoviæ*: porrecti ver-
 sus Oceanum Scythicum, ad usque
 ostia *Obii* fluvii: a quibusdam nunc
 appellantur *Stolp*.

241 *Libyæ devexus in Austros*] Par-
 tes mundi meridionales designat per
 ventum, qui inde flat, *Austrum*: de
 quo Ecl. II. 58. Deinde per ipsam
Libyam: terrarum antiqui orbis, ver-
 sus polum illum, remotissimam. Certe
Libya vulgo apud veteres pro tota
 Africa sumitur, a Libya Epaphi filia,
 quæ huic nomen suum dedit: proprie
 tamen Africæ pars est ea, quæ Mari

Sub pedibus Styx atra videt Manesque profundi.
 Maximus hic flexu sinuoso elabitur Anguis
 Circum, perque duas in morem fluminis Arctos, 245
 Arctos Oceani metuentes æquore tingi:
 Illic, ut perhibent, aut intempesta silet nox,
 Semper et obtenta densantur nocte tenebræ:
 Aut redit a nobis Aurora, diemque reducit;
 Nosque ubi primus equis Oriens afflavit anhelis, 250
 Illic sera rubens accendit lumina Vesper.
 Hinc tempestates dubio prædiscere cœlo
 Possumus, hinc messisque diem tempusque serendi;
 Et quando infidum remis impellere marmor
 Conveniat; quando armatas deducere classes; 255
 Aut tempestivam sylvis evertere pinum.

Nec frustra signorum obitus speculamur et ortus,
 Temporibusque parem diversis quatuor annum.

Mediterraneo, Ægypto, Tripolitana regione, et Æthiopia circumcluditur: nunc regnum et desertum *Barca*.

243 *Styx atra, &c.*] De *Styge* inferiorum fluvio, aut palude, *Æn.* vi. 323. De *Manibus* sive umbris, *Ib.* 743.

244 *Anguis, &c.*] Sive *draco* custos horti *Hesperidum* a *Junone* constitutus, et ab eadem in cœlum translatus, cum ab *Hercule* occisus esset. *Ecl.* vi. 61. Is circa polum vertitur: et majorem ursam cauda attingit, minorem corpore complectitur.

246 *Arctos Oceani, &c.*] *Ursas* geminas, quæ nunquam descendunt infra horizontem nostrum; quia viciniore polo septentrionali, qui semper nobis attollitur: ideo dicuntur nusquam æquore tingi, id est, nusquam occidere; more poetarum, qui Solem et astra, cum occidunt, in Oceanum decumbere fabulantur. *Ovidius* vero *Fast.* ii. 191. de majore ura causam affert, odium *Junonis*: quæ, cum eam in cœlum admissam doleret, *Tethyn* rogavit, ne unquam aquis eam suis lavari permetteret. De *Arcto* utraque, v. 138.

Metuentes æquore tingi] Id est, nunquam tingendas. Et est familiaris poetis locutio. Sic *Horat.* *Od.* ii. 2. *Illum aget penna metuente solvi Fama superstes*: id est, nunquam solvenda.

247 *Intempesta silet nox*] Quasi *intempesta* et ad agendum incommoda: definit enim eam *Varro* l. v. L. L. cum tempus agendi est nullum.

249 *Aurora*] *Titanis* et *Terræ* filia, *Memnonis* mater, ex *Tithono*, *Laomedontis* *Trojani* regis filio, quem sic amavit, ut eum senem herbarum virtute ad juventutem revocaverit. Amavit et *Cephalum*. *Roseos* ei digitos tribuit *Homerus*; *roseos* equos alii, sive bigas, sive quadrigas: quibus aperire diem et Solem præcurrere dicitur: idque ob colorem subrubentem et aureum, in quem desinit sæpe matutinum crepusculum. Unde et *Aurora* vocata est, ab *auro*, juxta *Varronem*.

250 *Equis oriens afflavit, &c.*] Sol perfudit halitu et afflatu equorum, qui quatuor ipsi a poetis assignantur: *Pirois*, a *πῦρ* ignis; *Eous*, ab *ἠὼς* *Aurora*; *Æthon*, ab *αἶθω* ardeo; *Phlegon*, a *φλέγω* comburo.

251 *Accendit lumina Vesper*] *Vesper*, prima stellarum apparet sero, unde ceteras dicitur accendere. De eo, *Ecl.* vi. 86.

256 *Tempestivam, &c.*] Hoc est, tempore idoneo cædendis arboribus: nempe decrescente *Luna*, post meridiem, sine vento *Austro*, sine rore, semine maturo, mensibus præsertim *Julio* et *Augusto*: quia tunc minus obnoxiae sunt putrefactioni, ac vermicibus.

258 *Temporibusque parem diversis, &c.*] *Veri*, æstati, autumno, hyemi. Quasi sufficientem quatuor illis temporibus, id est, qui potest eas quasi ex sese emittere ac suppeditare: sic

Frigidus agricolam si quando continet imber:
 Multa, forent quæ mox cœlo properanda sereno, 260
 Maturare datur; durum procudit arator
 Vomeris obtusi dentem; cavat arbore lintres;
 Aut pecori signum, aut numeros impressit acervis.
 Exacuunt alii vallos furcasque bicornes,
 Atque Amerina parant lentæ retinacula viti. 265
 Nunc facilis rubea texatur fiscina virga;
 Nunc torrete igni fruges, nunc frangite saxo.
 Quippe etiam festis quædam exercere diebus
 Fas et jura sinunt: rivos deducere nulla
 Religio vetuit, segeti prætendere sepem, 270
 Insidias avibus moliri, incendere vepres,
 Balantumque gregem fluvio mersare salubri.
 Sæpe oleo tardi costas agitator aselli
 Vilibus aut onerat pomis; lapidemque revertens
 Incusum, aut atræ massam picis, urbe reportat. 275
 Ipsa dies alios alio dedit ordine Luna
 Felices operum: quintam fuge; pallidus Orcus,

apud Cicer. *par disserendo*; apud
 Quintil. *par laboribus corpus*. Vel
 quasi *idem valentem*, atque quatuor
 ipsas tempestates: totum enim est
 æquale partibus: sic apud Cicer. II.
 De Fin. 13. *Verbum Latinum par*
Græco, et idem valens. Vel quasi
 æqualiter *dimensum* in quatuor partes:
 quia singulæ, tres menses occupant.
 Sic apud Cicer. in Orat. XXXVIII.
Verba verbis quasi dimensa, et paria
respondeant.

259 *Frigidus, &c.*] v. Præceptum,
De iis quæ hyberna et pluvia tempestate
agricolis facienda sunt.

261 *Maturare*] Sæpe significat, ce-
 leriter aliquid facere: ut Æn. I. 141.
Maturete fugam: apud Cicer. pro
 Cluentio CLXXI. *Maturare mortem ali-*
cui, &c. Hic tamen opponitur verbo
properare; et significat aliquid cum
 maturitate et otio, seu tempestive,
 facere; neque serius, neque citius.

262 *Lintres*] *Linter*, vel navicula
 est fluviatilis, ex unica arbore exca-
 vata; vel vas aquando pecori compa-
 ratum, ex uno item ligno exsculptum.

263 *Numeros impressit acervis*] Mo-
 diorum numerum, vel tesseris inscul-
 pendo, vel saccis ipsis quibus conti-
 nentur, appingendo.

264 *Vallos*] *Sudes, des pieux*.

265 *Amerina*] *Ex Ameria, civitate*
Delph. Virg.

Umbriæ: ubi frequentes salices.

266 *Rubea virga*] Vel quæ abundat
 circa *Rubos* oppidum Campaniæ; vel
 quæ fit ex *rubo*, virgulti specie.

267 *Nunc torrete, &c.*] Panificium
 intelligit: quo frumentum molitur,
 ac deinde pistum coquitur. Vel allu-
 dit ad morem veterum, qui frugibus
 sine pistura tostis vescebantur.

268 *Quippe etiam, &c.*] VI. Præcep-
 tum, *De iis quæ festis diebus exercere*
licet agricolæ.

272 *Salubri*] Explicat Columella,
 I. II. 22. *Pontifices vetant festis diebus*
lanarum causa lavari oves, nisi propter
medicinam. *Virgilius idcirco adjecit,*
fluvio mersare salubri. Nempe, non ut
 purgetur lana, sed ut curetur scabies.

274 *Lapidemque, &c. Incusum*] Lapi-
 dem molarem, sive molam, arte inci-
 sam, ut sit usui terendis et molendis
 frugibus.

276 *Ipsa dies alios, &c.*] VII. Præ-
 ceptum, *De observatione dierum feli-*
cium et infelcium.

277 *Pallidus Orcus*] Pro Plutone
 sumitur a Cicerone, de Nat. Deor.
 III. 43. A Silio Italico pro Cerbero
 cane. Ab aliis pro Charonte porti-
 tore. Male autem a plerisque pro
 Thessaliæ fluvio, quem dicunt pin-
 guem esse in modum olei, ideoque
 innatantem Peneo, in quem e Stygia

Eumenidesque satae; tum partu Terra nefando
Cœumque Iapetumque creat, sævumque Typhoëa,
Et conjuratos cœlum rescindere fratres. 280

Ter sunt conati imponere Pelio Ossam
Scilicet, atque Ossæ frondosum involvere Olympum:
Ter pater exstructos disjecit fulmine montes.
Septima post decimam felix, et ponere vitem,
Et pressos domitare boves, et licia telæ 285
Addere; nona fugæ melior, contraria furtis.

Multa adeo gelida melius se nocte dedere,
Aut cum Sole novo terras irrorat Eous.
Nocte leves melius stipulæ, nocte arida prata
Tondentur; noctes lentus non deficit humor. 290

Et quidam seros hyberni ad luminis ignes
Pervigilat, ferroque faces inspicat acuto:
Interea, longum cantu solata laborem,
Arguto conjux percurrit pectine telas;
Aut dulcis musti Vulcano decoquit humorem, 295
Et foliis undam trepidi despumat aheni.

palude influit. Fons erroris est Homeri versus Iliad. II. 755. Ὀρκου γὰρ δεινοῦ Στυγὸς ὕδατος ἐστὶν ἀπορρώξ; *Juramenti enim terribilis, aquæ Stygiæ rivus est.* Patet vero legentibus, id ab Homero de Titaresio amne, quem ante descripsit, omnino dici: neque illic, ὄρκος, aliud significare quam *juramentum*; non fluvium. Dicit quippe Stygiam paludem, cujus Titaresius rivus est, juramentum esse Deorum. Confirmatur vera hæc sententia a Strabone, lib. IX.

278 *Eumenides*] Furia, sic dictæ per antiphrasim, quod minime sint εὐμενεῖς *benevolæ*: Acherontis fluvii et Noctis filia, vipereis crinibus et facibus instructæ, ultrices criminum, numero tres: *Alecto* ab α privante, et ἀλλῶ *cesso*. *Tisiphone*, a τίω *ulciscor*, et φόβος *cædes*. *Megæra*, a μεγάλῳ *invideo*.

279 *Cœumque, &c.*] Gigantum præcipuos, qui adversus Deos, ab Phlegram Macedoniae urbem, ausi pugnare: aggestis ejus regionis, vicinæque Thessaliæ montibus, *Pelio*, *Ossa*, *Olympo*. De *Olympo*, Ecl. V. 56. *Typhoëa*] Non *Typhæa*, ut passim scribitur: neque enim in eo nomine o et e in unum coalescunt; sed e et a: quippe est a Græco Τυφωεύς, ubi ω cum e non facit diphthongum, sed e cum v. No-

tetur versus Græco more bis hians: *Ter sunt conati, &c.*

280 *Fratres*] Gigantes, Terræ et Titanis filios.

285 *Licia telæ*] Ecl. VIII. 74.

286 *Fugæ melior, contraria furtis*] Opportuna servis aut captivis fugientibus, inquit aliqui. Melius opportuna itineribus et peregrinationi: velox enim cursus *fuga* poëtis dicitur, Ge. III. 201. *Ille volat, simul arva fuga, simul æquora verrens.*

287 *Multa adeo, &c.*] VIII. Præceptum, *De iis quæ noctu ac diu, æstate atque hyeme melius præstantur. Eous*] Lucifer, Ecl. VI. 86.

292 *Faces inspicat*] Faces e ligno minutas in virgulas, incidit spicarum et aristarum in modum, Ecl. VIII. 29.

294 *Pectine*] Pecten est instrumentum quo densatur tela, Æn. III. 483.

295 *Musti*] Vini novi. Describit autem hic vini coctionem: quod si ad tertiam partem mensuræ decoquatur, *sapa* dicitur: si ad dimidium, vocatur *defrutum*, du raisine, ex Plin. I. XIV. 9. Nota redundantem ultimam versus syllabam, quæ cum prima sequentis versus elidenda est.

Vulcano] Pro igne sumitur, qui in ejus est tutela: Jovis et Junonis

At rubicunda Ceres medio succiditur aestu;
 Et medio tostas aestu terit area fruges.
 Nudus ara, sere nudus: hyems ignava colono.
 Frigoribus parto agricolæ plerumque fruuntur, 300
 Mutuaque inter se læti convivia curant.
 Invitat genialis hyems, curasque resolvit:
 Ceu, pressæ cum jam portum tetigere carinæ,
 Puppibus et læti nautæ imposuere coronas.
 Sed tamen et quernas glandes tum stringere tempus, 305
 Et lauri baccas, oleamque, cruentaque myrta;
 Tum gruibus pedicas et retia ponere cervis,
 Auritosque sequi lepores; tum figere damas,
 Stuppea torquentem Balearis verbera fundæ:
 Cum nix alta jacet, glaciem cum flumina trudunt. 310
 Quid tempestates autumnii et sidera dicam?
 Atque, ubi jam breviorque dies et mollior æstas,
 Quæ vigilanda viris? vel cum ruit imbriferum ver,
 Spicea jam campis cum messis inhorruit, et cum
 Frumenta in viridi stipula lactentia turgent? 315
 Sæpe ego, cum flavis messorum induceret arvis
 Agricola, et fragili jam stringeret hordea culmo,
 Omnia ventorum concurrere prælia vidi:
 Quæ gravidam late segetem ab radicibus imis
 Sublime expulsam eruerent; ita turbine nigro 320

filius fuit: ab iis e cælo propter deformitatem dejectus in insulam Lemnum, claudus e casu factus est, et ferrariam ibi fabricam exercuit, uxoremque duxit Venerem. Quanquam ejus officinam Virgilius alibi constituit, *Æn.* VIII. 416.

297 *Ceres*] Pro segete hic accipitur; alibi pro pane. De ea, *Ecl.* v. 79.

302 *Genialis hyems*] Ea, quibus inest voluptas, *genialia* dicuntur: a *Genio* voluptatis Deo: unde dicimus *genio indulgere*, voluptati indulgere; et *genium defraudare*, voluptate abstinere.

303 *Pressæ*] Jactatæ mari et afflictæ scopulis, juxta Ramum: oneratæ mercibus, juxta Taubmannum; sic *Tibul.* l. i. 196. *Presserat externa navita merce ratem.*

304 *Coronas*] Reduces e navigatione coronabant naves: puppes præcipue, quia in postrema illa navis parte sacrarium erat.

305 *Stringere*] *Ecl.* ix. 61. *Myrta*] Fructus myrti arboris, qui maturi

denso rubore nigrescunt.

307 *Gruibus pedicas*] Laqueos quibus implicantur pedes; et *gruibus* posuit pro quibuscumque avibus, speciem pro genere.

308 *Figere damas, Stuppea, &c.*] Ordo est: tempus est, torquentem, id est, eum qui torquet verbera fundæ, figere damas. Negat Philargyrius figi posse damas funda; sed tantum eum in locum compelli, ubi deinde jaculis figantur. Quidni tamen plumbo e fundis excusso perinde figantur, ut nunc figuntur exploso ex æreis tubulis plumbo? Sic enim *Ovid. Met.* II. 729. *Non secus exarsit, quam cum Balearica plumbum Funda jacet; volat illud et incandescit eundo. Balearides autem insulæ circa Hispaniam sunt, Majorque et Minorque: quarum incolæ fundæ usu præ ceteris insignes, inde nomen habere memorantur, a βάλλειν jacere. Stuppea verbera*] Funes e stuppa contexti, sive lora, quibus lapis aut plumbum intorquetur.

311 *Quid tempestates, &c.*] v. PARS,

Ferret hyems culmumque levem stipulasque volantes.
 Sæpe etiam immensum cœlo venit agmen aquarum,
 Et foedam glomerant tempestatem imbribus atris
 Collectæ ex alto nubes; ruit arduus æther,
 Et pluvia ingenti sata læta boumque labores 325
 Diluit; implentur fossæ, et cava flumina crescunt
 Cum sonitu; fervetque fretis spirantibus æquor.
 Ipse Pater, media nimborum in nocte, corusca
 Fulmina molitur dextra: quo maxima motu
 Terra tremit; fugere feræ; et mortalia corda 330
 Per gentes humilis stravit pavor: ille flagranti
 Aut Atho, aut Rhodopen, aut alta Ceraunia telo
 Dejicit; ingeminant Austri et densissimus imber;
 Nunc nemora ingenti vento, nunc littora plangunt.
 Hoc metuens, cœli menses et sidera serva; 335
 Frigida Saturni sese quo stella receptet;
 Quos ignis cœli Cyllenius erret in orbes.
 Inprimis venerare Deos, atque annua magnæ
 Sacra refer Cereri lætis operatus in herbis,

De tempestatum prognosticis: quibus præmittit tempestatum ipsarum descriptionem.

322 *Agmen aquarum*] Vel, juxta Servium, motum et impetum significat: ut *Æn.* II. 782. *leni fluit agmine Tybris.* Vel, juxta Pomponium, copiam et multitudinem: cui assentior, propter epithetum *immensum*, quod potius copię, quam motui convenit.

324 *Collectæ ex alto nubes*] I. *Collectæ ex septentrione* et Aquilone, juxta Servium: quia septentrio sublimis nobis; Auster, sive meridies, depressus est: at procellæ tamen e meridionali parte, Austro flante, præsertim ingruunt; et mox dicetur, *Ingeminant Austri.* II. *Collectæ e mari*, juxta Pomponium; quia nubes e mari et lacubus aquas colligunt. III. *Collectæ ex aëre sublimi*: juxta alios communiter.

327 *Fervetque fretis*] Etymon *freti* apposit. *Fretum* enim est mare inter gemini littoris angustias compressum, ibique quasi *fervescens*, et *spirans*, et ebulliens.

332 *Aut Atho, aut, &c.*] *Athos*, mons est in Macedonia, imminens mari *Ægæo*, *Rhodope* in Thracia; *Ceraunia* in Epiro, sic dicta, quia frequenti fulmine propter altitudinem feriuntur, a *κεραυνός*

fulmen. Legitur in aliquot codic. *Athon*: et vero accusativus Græca lege est *ἄθων*. Usu tamen Theocriti, Isocratis, Strabonis, &c. receptus est accusativus *ἄθω*: cujus ultima hic brevis fit, nec eliditur, Græco more, ut v. 281. *imponere Pelio Ossam.*

336 *Frigida Saturni, &c.*] Vis astrorum, planetarum inprimis, ad procellas et anni temperiem sane maxima, augetur, aut minuitur, vel prout variis zodiaci signis quisque respondet, et hoc significat *quo se receptet*; vel prout planetis aliis conjungitur, et hoc significat *quos erret in orbes*. Assignatur enim planetis *orbis* sive circulus cuique suus. Itaque *Saturnus* noxius est, et respondens Capricorno, ciet pluvias; respondens scorpio, grandines. *Mercurius* præsertim nulla virtute peculiari insignis, talis est, qualis planeta cui sese admovet: si *Jovi*, felix est; si *Saturno*, funestus: unde *minister Deorum* dicitur. De *Saturno*, *Ecl.* IV. 6.

337 *Cyllenius*] *Mercurius*, a *Cyllene* Arcadiæ monte, in quo natus est, patre Jove, matre Maia, una ex *Pleiadibus*. Bene *erret*: planetæ enim septem, ex quibus unus est, nomen habent a *πλανή* error: quia non fixa, sed errantia sidera sunt.

339 *Sacra refer Cereri*] *Cereri* duo indicit sacrificia, vernum unum, *jam*

Extremæ sub casum hyemis, jam vere sereno. 340
 Tunc pingues agni, et tunc mollissima vina;
 Tunc somni dulces densæque in montibus umbræ.
 Cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret;
 Cui tu lacte favos et miti dilue Baccho,
 Terque novas circum felix eat hostia fruges; 345
 Omnis quam chorus et socii comitentur ovantes,
 Et Cererem clamore vocent in tecta; neque ante
 Falcem maturis quisquam supponat aristis,
 Quam Cereri torta redimitus tempora quercu
 Det motus inkompositos, et carmina dicat. 350

Atque hæc ut certis possimus discere signis,
 Æstusque, pluviasque, et agentes frigora ventos:
 Ipse Pater statuit, quid menstrua Luna moneret;
 Quo signo caderent Austri; quid sæpe videntes
 Agricolaë propius stabulis armenta tenerent. 355
 Continuo, ventis surgentibus, aut freta ponti

vere sereno; alterum æstivum, *neque ante falcem maturis quisquam*, &c. v. 347. *Operatus*] *Operari* et *facere*, sine addito, est *facere sacrificium*, Ecl. III. 77.

343 *Cuncta tibi*, &c.] Ritum describit sacrificii *ambarvalis*, quo solebant *arra ambire*, et *circuire* cum hostia. Quæ vide fusius apud Tibul. l. II. 1. *Tibi*] Tuo jussu, tui causa, &c. estque Latinis, ut et Gallis, familiaris locutio. Sic supra v. 45. *Depresso incipiat jam tum mihi taurus aratro Ingemere*.

344 *Cui tu lacte favos*, &c.] Sacrificii materiem explicat: lac, mel, vinum: hostiam: quæ, juxta Virgil. Ecl. III. 77. *vitula* erat: juxta Tibull. l. II. 1. *agnus*; juxta eundem, l. X. *porcus*: juxta Servium, *sus grvida*.

Miti dilue Baccho] Constat ex Plauto Aulul. act. II. 6. 5. vinum a sacrificiis Cereris abfuisse: cur igitur hic adest? Douza in illum Plauti locum, distinguit duo Cereris sacrificia: *ambarvalia*, quæ cum vino fiebant, quod patet ex Tibulli loco citato. *Eleusina*, quæ nuptiarum ejus memoriam celebrabant, et hæc fiebant sine vino: de iis Plautus explicandus est: *Cererine has sunt facturi nuptias? quia temeti*, id est, vini, *nihil allatum intelligo*.

347 *Cererem clamore vocent in tecta*] Ut eorum domino propitia sit; velitque copiosam segetem, quæ et

Ceres ipsa dicitur, in ejus horreum inferri.

349 *Quercu*] Ob memoriam victus prioris, nempe glandium; a quibus ad frumenta revocati sunt, beneficio Cereris.

353 *Quid menstrua Luna*] Quæ singulis circiter mensibus cursum conficit: ut enim Sol anni; sic Luna mensium est præses: unde et *mensis* dictus est a *μήνη* Luna. Monetque poëta, tempestatum prognostica repeti posse duplici e capite: ex astrologia et experientia. Astrologiam exprimit his verbis: *quid menstrua Luna moneret: Quo signo*, &c. Experientiam his verbis: *quid sæpe videntes Agricolaë*, &c. Incipit a prognosticis experientiæ, versu 356. tum exequetur prognostica astrologiæ, de Sole et Luna versu 424.

354 *Quo signo*, &c.] Vel *quo sub sidere*; vel melius, *quo indicio* intelligi posset ventos deficere. *Austri* pro quibuslibet procellosis ventis: de iis, Ecl. II. 58.

356 *Continuo, ventis surgentibus*, &c.] Ventorum affert prognostica XI. 1. Agitationem maris. 2. Fragorem e montibus. 3. Sonitum littorum. 4. Murmur sylvarum. 5. Volatum mergorum e mari. 6. Ludos fulicarum in arena. 7. Fugam ardearum. 8. Lapsum stellarum. 9. Nocturnos lucis tractus. 10. Palearum volatum. 11. Plumarum in aqua collusionem.

Incipiunt agitata tumescere, et aridus altis
 Montibus audiri fragor; aut resonantia longe
 Littora misceri, et nemorum increbrescere murmur.
 Jam sibi tum curvis male temperat unda carinis: 360
 Cum medio celeres revolant ex æquore mergi,
 Clamoremque ferunt ad littora; cumque marinæ
 In sicco ludunt fulicæ; notasque paludes
 Deserit, atque altam supra volat ardea nubem.
 Sæpe etiam stellas, vento impendente, videbis 365
 Præcipites cœlo labi, noctisque per umbram
 Flammaram longos a tergo albescere tractus;
 Sæpe levem paleam et frondes volitare caducas,
 Aut summa nantes in aqua colludere plumas.
 At Boreæ de parte trucidis cum fulminat, et cum 370
 Eurique Zephyrique tonat domus: omnia plenis
 Rura natant fossis, atque omnis navita ponto
 Humida vela legit. Nunquam imprudentibus imber
 Obfuit: aut illum surgentem vallibus imis
 Aëriæ fugere grues; aut bucula cœlum 375
 Suspiciens patulis captavit naribus auras;
 Aut arguta lacus circumvolitavit hirundo;
 Et veterem in limo ranæ cecinere querelam.

357 *Aridus fragor*] Epithetum e Lucretio l. vi. 118. *Aridus unde aures terget sonus*. Siccus et acutus; qualis est arboris, cum frangitur.

361 *Mergi*] *Plongeurs*, aliis corvi aquatici dicuntur.

363 *Fulicæ*] *Foulques*, *poules d'eau*: anatibus non admodum absimiles.

364 *Ardea*] *Heron*: e præpetum genere, quæ altius volant; unde dicta quasi *ardua*.

365 *Sæpe etiam stellas, &c.*] Consentunt omnes nullam cœlo stellam labi, sed hoc e vulgi mente dictum esse, cui labi videtur. Lapsus autem illi juxta Plinium l. i. 8. sunt redundationes quædam humoris illius, quo aluntur stellæ; ut in luminibus accensis liquore olei videmus accidere. Juxta Servium, sunt particulæ quædam ignis ætherei, quæ decutiuntur a vento vehementiore, cum altiora conscenderit. Nugæ. Juxta Aristotelem, sunt terræ exhalationes aptæ ad concipiendum ignem: quæ ad mediam usque aëris regionem eductæ, illic, circumfusi aëris frigore compressæ ignescunt.

370 *At Boreæ de parte, &c.*] Progno-

stica pluviarum colligit xii. 1. Fulmen a Borea, id est, septentrione. 2. Concursum Euri venti orientalis; et Zephyri, venti occidentalis. 3. Fugam gruum e vallibus. 4. Buculam captantem naribus auras. 5. Hirundinem lacus circumvolitantem. 6. Ranas coaxantes. 7. Formicas ova e latebris eductes. 8. Arcum cœlestem. 9. Corvos rauce crocitantés. 10. Marinarum avium et cynorum frequentes sub aquis demersiones. 11. Solitariam cornicum in arena discursationem. 12. Fungos in lucerna concrecentes.

371 *Eurique, &c.*] Spirat ab oriente brumali. Latinis *Vultur* appellatur ex Plin. l. ii. 47. De *Zephyro*, Ecl. v. 5. De *Borea*, Ecl. vii. 51.

373 *Nunquam imprudentibus imber Obfuit, &c.*] Nunquam incautis nocuit: quia tam clara dat sui signa; ut quibuscumque nocuit, ii cavere potuerint.

378 *Et veterem, &c.*] Alluditur ad metamorphosim, qua Lyciæ rustici in ranas commutati sunt; cum Latonæ, Dianam et Apollinem liberos sinu gerenti, et ad lacum præ siti acce-

Sæpius et tectis penetralibus extulit ova
 Angustum formica terens iter; et bibit ingens 380
 Arcus; et e pastu decedens agmine magno
 Corvorum increpuit densis exercitus alis.
 Jam varias pelagi volucres, et quæ Asia circum
 Dulcibus in stagnis rimantur prata Caystri,
 Certatim largos humeris infundere rores, 385
 Nunc caput objectare fretis, nunc currere in undas,
 Et studio incassum videas gestire lavandi.
 Tum cornix plena pluviam vocat improba voce,
 Et sola in sicca secum spatiat arena.
 Ne nocturna quidem carpentes pensa puellæ 390
 Nescivere hyemem: testa cum ardente viderent
 Scintillare oleum, et putres concreescere fungos.
 Nec minus ex imbri Soles et aperta serena
 Prospicere et certis poteris cognoscere signis:
 Nam neque tum stellis acies obtusa videtur; 395
 Nec fratris radiis obnoxia surgere Luna;

denti, convicium fecissent. Ovid. Met. vi. nunc quoque turpes Litibus exercent linguas; pulsoque pudore, Quamvis sint sub aqua, sub aqua maledicere tentant, &c.

380 *Et bibit ingens Arcus*] Vulgus veterum putabat arcum cœlestem, sive *Irim*, haurire suis cornibus aquam e fontibus, eaque nutriri. Unde et eam *Junonis* nuntiam finxere, id est, aëris.

383 *Et quæ Asia circum, &c.*] *Cycnos* intelligit: frequentes in Caystri ripis: *Cayster*, vel *Caystrus*, fluvius Asiæ Minoris, nascens in Phrygia Majore, trajectaque Lydia, per Ioniam littus in Ægæum mare defluens. *Asia* palus et oppidum inter *Caystrum* fluvium, et montem *Tmolum*, qui est in confinio Lydiæ et Phrygiæ Majoris: primam syllabam habet longam; *Asia* vero, mundi pars, brevem. *Rimari* est cibum per terræ rimas vestigare, vermiculos, &c. *Stagna* hic, prata sunt, in quæ Cayster exundat, et in quibus stant resides aquæ.

387 *Incassum*] Frustra. Quia cycnorum candori nihil addi per lotionem potest. *Gestire*] Est lætitiæ et contentionem suam motu gestuque corporis exprimere.

388 *Tum cornix plena, &c.*] Ita vulgo legitur: Servius tamen *rauca*. Corvi itaque in utrisque prognosticis locum

habent: ad pluviam quidem, *Corvorum increpuit densis, &c.* *cornix plena pluviam, &c.* Ad serenitatem vero v. 410. *Tum liquidas corvi presso ter gutture voces, &c.* Nempe si plena voce ac rauca diu crocitent, pluviam indicant; si *ter* aut *quater*, et *presso gutture*, et *liquida voce*, serenitatem nuntiant.

390 *Pensa*] Lanas, quæ puellis dantur ad pensum, id est intra constitutam diem expediendæ. *Testa*] Lucerna testacea. *Fungos*. Scintillas: quæ circumfusi aëris humore et crassitie erumpere cum fumo prohibita, in lucernis resident, et cumulantur in quandam fungorum similitudinem.

393 *Nec minus ex imbri, &c.*] Enumerat prognostica serenitatis ix. 1. Nitorem stellarum. 2. Nitorem Lunæ exorientis. 3. Cælum sine velleribus et nubeculis. 4. Halcyones alas ad Solem non explicantes. 5. Sues non jactantes manipulos. 6. Nebulas ad terram depressas. 7. Noctuam cadente Sole silentem. 8. Falconis in alaudam incursus. 9. Corvorum lætos strepitus. *Ex imbri*] Vel *post imbrem*. Vel ex ipso imbri, sive observatione indiciorum pluviae tempestatis, cognosces oppositam temperiem: si nimirum indicia illa abfuerint. *Aperta serena*] Supra, v. 153.

396 *Obnoxia*] Qui tam clare lucet;

Tenuia nec lanæ per cœlum vellera ferri;
 Non tepidum ad Solem pennas in littore pandunt
 Dilectæ Thetidi halcyones; non ore solutos
 Immundi meminere sues jactare maniplos. 400
 At nebulae magis ima petunt, campoque recumbunt;
 Solis et occasum servans de culmine summo
 Nequicquam seros exercet noctua cantus.
 Apparet liquido sublimis in aëre Nisus,
 Et pro purpureo poenas dat Scylla capillo: 405
 Quacumque illa levem fugiens secatur æthera pennis,
 Ecce inimicus, atrox, magno stridore per auras
 Insequitur Nisus: qua se fert Nisus ad auras,
 Illa levem fugiens raptim secatur æthera pennis.
 Tum liquidas corvi presso ter gutture voces 410
 Aut quater ingeminant; et sæpe cubilibus altis,
 Nescio qua præter solitum dulcedine læti,
 Inter se foliis strepitant; juvat imbribus actis
 Progeniem parvam dulcesque revisere nidos.
 Haud equidem credo, quia sit divinitus illis 415
 Ingenium, aut rerum fato prudentia major:
 Verum, ubi tempestas et cœli mobilis humor

ut lucem tunc, non a Sole, sed a se ipsa habere videatur. Sol et Luna, Latonæ liberi, Ecl. III. 67.

399 *Dilectæ Thetidi halcyones*] Ceyx, Luciferi filius, Trachiniæ rex, ob multa domestica portenta profectus ad Clarii Apollinis oraculum, in Ægæo mari naufragium fecit. Uxor ejus Halcyone, Æoli filia, cum in mariti cadaver appulsum littori involaret amoris impetu; ambo in aves conversi sunt, uxoris nomine *Halcyones* dictas: et in fidei præmium quotannis ipsarum foeturae mare placidissimum substernitur per 7. vel 11. vel 14. dies, qui inde *Halcyonii dies* appellantur, et contingunt circa brumam. Hinc *dilectæ Thetidi* sunt. De *Thetide*, Ecl. IV. 32. *Meminere sues*] Non memoria proprie dicta, quæ fit per species, seu imagines rerum, usu et sensu comparatas: sed memoria improprie dicta, quam vocant *instinctum*, quæ fit per species in ortu ingentis, quibus animantes ad rem aliquam fugiendam, aut appetendam moventur; quoties species illæ, rei similis objectu et præsentia, excitantur. Ita species ingentis agitandi

luti, solvendique manipuli movet suem: quoties luti aut manipuli objectu excitatur.

403 *Nequicquam exercet*] Id est hoc loco, *non exercet*: juxta Servium, qui sic explicat Persium S. II. 51. *Nequicquam fundo suspiret nummus in imo*, id est, *non suspiret*. *Noctua*] Avis funesta et nocturna, *chouette*.

404 *Nisus, &c.*] *Haliaetus*, sive falco, *faucon*, olim Nisus Megarensium rex: *Scylla*, *Ceir*, sive *alauda*, *alouette*, ejus filia: aves inimicissimæ. De earum metamorph. Ecl. VI. 74.

415 *Haud equidem, &c.*] Causam affert, cur aves, ceteræque animantes mutationem aëris præsentiant: non item homo. Ac negat eas habere rationem, et ingenium divinitus datum: indeque discrimen repetit; quia homo ratione pollet, atque adeo judicio et ratione, præter naturam et qualitatem aëris, potest esse tristis et lætus: at vero animantes reliquæ, cum ratione careant, obsequuntur naturæ aëris; atque adeo quoties, vel tristes, vel lætæ apparent, id ex aliqua cœli aërisque affectione fieri probabilius est, qua necessario commoventur.

Mutavere vias, et Jupiter uvidus Austris
 Denset, erant quæ rara modo, et, quæ densa, relaxat;
 Vertuntur species animorum, et pectora motus 420
 Nunc alios, alios, dum nubila ventus agebat,
 Concipiunt: hinc ille avium concentus in agris,
 Et lætæ pecudes, et ovantes gutture corvi.

Si vero Solem ad rapidum Lunasque, sequentes
 Ordine, respicies: nunquam te crastina fallet 425
 Hora, neque insidiis noctis capiere serenæ.
 Luna, revertentes cum primum colligit ignes,
 Si nigrum obscuro comprehenderit aëra cornu:
 Maximus agricolis pelagoque parabitur imber.
 At, si virgineum suffuderit ore ruborem: 430
 Ventus erit; vento semper rubet aurea Phœbe.
 Sin ortu quarto, namque is certissimus auctor,
 Pura, neque obtusis per cœlum cornibus ibit:
 Totus et ille dies, et, qui nascentur ab illo
 Exactum ad mensem, pluvia ventisque carebunt; 435
 Votaque servati solvent in littore nautæ
 Glauco et Panopeæ et Inoo Melicertæ.

418 *Mutavere vias*] Mutavere rationem et qualitatem aëris. Via enim est sæpe ratio et modus. Sic Ge. II. 22. *Sunt alii quos ipse via sibi reperit usus.*

419 *Denset, &c.*] *Densare* est aliquid in minorem dimensionem contrahere: *relaxare*, seu *rarefacere*, est in maiorem dimensionem dilatare. Quæ duo imprimis cadunt in aërem, qui naturæ est facile mobilis: aëris autem vis est in animantes maxima. Itaque mutato aëre, mutantur, varieque agitantur species et imagines rerum, in animantium memoria superstites: mutatis speciebus, mutatur cognitio: mutata cognitione, appetitus quoque varie movetur; sive ad tristitiam, sive ad lætitiā; sive ad prosecutionem, sive ad fugam. Per *species animorum*, cognitio exprimitur; per *motus*, affectio diversa appetitus, cujus sedes est in corde, seu *pectore*.

423 *Ovantes*] Lætantes, *Æn.* III. 189.

427 *Luna, revertentes*] Proponit ea prognostica quæ ab astrologia petuntur. 1. A Luna tria. 1. Si nova sit obscura, pluviam notat. 2. Si rubeat, ventum minatur. 3. Si quarta die serena sit, mensem serenum promittit. Unde vulgare est: *Pallida Delph. Virg.*

Luna pluit, rubicunda flat, alba serenat. II. A Sole octo. 1. et 2. Si in ortu, aut sit maculosus, aut media tantum sui parte appareat; imbrem nuntiat. 3. et 4. Si in ortu divisi sint radii, aut Aurora palleat; ventos prædicat. 5. et 6. In occasu si sit cœruleus, pluviam; si igneus, ventos. 7. Si maculosus, pluviam et ventos. 8. Si in ortu et occasu lucidus, serenum ac sudum Aquilonem.

Colligit ignes] Quos decrescens amisisse videbatur, et quasi dissipasse.

437 *Glauco et Panopeæ, &c.*] Marinis numinibus. Versus bis hiat Græcum in morem. *Glaucus* piscator fuit: qui cum pisces a se captos fortuito cujusdam herbæ attactu resilire in aquam vidisset; eadem ipse degustata, pisces in mare secutus est, et in marinum Deum est conversus. *Panope*, vel *Panopea*; Nympha maris, Nerei et Doridis filia. *Melicerta*, vel *Melicertes* *Inus* filius fuit. *Ino* autem Cadmi filia, Athamantis Thebarum regis uxor: quæ maritum fugiens, in mare se cum filio præcipitem dedit: ambo maris numinibus additi: et *Ino* quidem Græcis *Leucothea*, Romanis *Matuta*; *Melicerta* illis *Palæmon*, his *Portunus*, appellatus est. Alii tamen

Sol quoque et exoriens, et cum se condet in undas,
 Signa dabit; Solem certissima signa sequuntur,
 Et quæ mane refert, et quæ surgentibus astris. 440
 Ille ubi nascentem maculis variaverit ortum,
 Conditus in nubem, medioque refugerit orbe:
 Suspecti tibi sint imbres; namque urget ab alto
 Arboribusque satisque Notus pecorique sinister.
 Aut ubi sub lucem densa inter nubila sese 445
 Diversi rumpent radii, aut ubi pallida surget
 Tithoni croceum linquens Aurora cubile;
 Heu, male tum mites defendet pampinus uvas:
 Tam multa in tectis crepitans salit horrida grando.
 Hoc etiam, emenso cum jam decedet Olympo, 450
 Profuerit meminisse magis: nam sæpe videmus
 Ipsius in vultu varios errare colores;
 Cœruleus pluviam denuntiat, igneus Euros.
 Sin maculæ incipient rutilo immiscerier igni:
 Omnia tunc pariter vento nimbisque videbis 455
 Fervere: non illa quisquam me nocte per altum
 Ire, neque a terra moneat convellere funem.
 At si, cum referetque diem, condetque relatum,
 Lucidus orbis erit: frustra terreberet nimbis,
 Et claro sylvas cernes Aquilone moveri. 460
 Denique, quid vesper serus vehat, unde serenas
 Ventus agat nubes, quid cogitet humidus Auster,
 Sol tibi signa dabit: Solem quis dicere falsum
 Audeat? ille etiam cæcos instare tumultus
 Sæpe monet, fraudemque et operta tumescere bella. 465
 Ille etiam extincto miseratus Cæsare Romam:
 Cum caput obscura nitidum ferrugine texit,

Auroram his nominibus designatam putant: et *Leucotheam* Græco nomine, quasi *albam Deam*; *Matutam* Latino dictam esse, quasi *matutinam*. *Inoo*] *Inous*, adjectivum nomen, id est, *filius Inus*.

443 *Ab alto*] Supra v. 324. *Notus*] Idem qui *Auster*, ventus meridionalis, Ecl. II. 58.

445 *Sese rumpent*, &c.] Hic active sumitur, auctore *Lucretio* l. IV. 1108. *Tandem ubi se rupit nervis collecta cupido*.

447 *Tithoni croceum*, &c.] De *Tithono*: deque *Aurora*, supra v. 249. *Croceus* color, *du saffran*, Ecl. IV. 44. De *Olympo*, Ecl. v. 56.

456 *Fervere*] Penultima brevi sem-

per apud *Virgilium*: ut et *fulgere*, *stridere*, *effulgere*, *effervere*.

460 *Aquilone*] Vento septentrionali, qui et *Boreas* dicitur: siccatur nubes et cælum abstergit. Ecl. VII. 51.

464 *Ille etiam*, &c.] VI. PARS. Digressio de prodigiis, quæ cædem *J. Cæsaris* aut præcesserunt aut subsequuta sunt. Quæ singula scriptorum aliorum auctoritate, quoad poterit fieri, confirmabo. Videndus *Ovidius Met.* XV. 782. qui prodigia illa recensuit, et *Virgilium* imitatus est.

467 *Cum caput obscura ferrugine*, &c.] *Servius* de vero *Solis* defectu interpretatur, sive eclipsi; quam tamen aut illo, aut sequente anno fuisse ullam negat *Scaliger*, et explicat de in-

Impiaque æternam timuerunt sæcula noctem.
 Tempore quanquam illo tellus quoque, et æquora ponti,
 Obscœnique canes, importunæque volucres, 470
 Signa dabant. Quoties Cyclopum effervere in agros
 Vidimus undantem ruptis fornacibus Ætnam,
 Flammarumque globos liquefactaque volvere saxa!
 Armorum sonitum toto Germania coelo
 Audiit; insolitis tremuerunt motibus Alpes. 475
 Vox quoque per lucos vulgo exaudita silentes
 Ingens; et simulacra modis pallentia miris

solito Solis pallore: de quo sic Plin. l. II. 80. *Fiunt prodigiosi et longiores Solis defectus, qualis occiso Dictatore Cæsare, et Antoniano bello; totius pene anni pallore continuo.* Ita quoque Plutarchus in Cæsare. Καὶ τὸ περὶ τὸν ἥλιον ἀμαύρωμα τῆς αὐγῆς, &c. Circa Solem quoque hebetatio splendoris: nam toto illo anno pallens ejus globus, et sine fulgore oriens, debilem et tenuem emisit calorem: itaque nubilus aër et gravis extitit: unde fructus crudi immaturique elanguerunt ob cæli rigorem, et flaccidi evasere. Ferrugine, non proprie caligine, sed rubore nigricante: de eo colore, Ecl. II. 18.

468 *Sæcula*] Genus hominum, homines, Lucretii more: cui nihil est illa locutione familiaris, l. I. 1090. *Quippe etiam vesci e terra mortalia sæcla:* l. V. 986. *mortalia sæcla Dulcia linquebant labentis lumina vitæ.* Sic l. IV. 1220. *Et muliebre oritur patrio de semine sæclum;* id est, mulieres: l. III. 754. *Desiperent homines, saperent fera sæcla ferarum;* id est, feræ: l. V. 860. *leonum sæcla;* id est, leones: l. V. 864. *bucera sæcla;* id est, boves, &c. Suspiciatur Gifanius id e Græcis haustum esse, apud quos γενεὰ et genus et sæculum, aut certe spatium aliquot annorum significat.

470 *Obscœnique canes, &c.*] Mali ominis: sic passim a probatis auctoribus fœda dicuntur omina et auguria, quæ funesta sunt. De hac voce Æn. III. 262. Appianus antem l. IV. civil. inter ostenta, quæ triumphatum, in ultionem Julianæ cædis institutum præcessere, hoc quoque recenset. Κύνες τε γὰρ ὠρύοντο ὁμαλῶς, οἷα λύκοι. *Canes vero ululabant ex composito, instar luporum.*

Importunæque volucres] Plutarchus habet inter prænuncia necis

illius prodigia, καταλόντας εἰς ἀγορὰν ἐρήμους ὄρνιθας: aves solitarias in forum delatas. Suetonius vero in Julio, c. LXXXI. *Pridie easdem Idus avem regaliolum cum laureo ramulo Pompeianæ curiæ se inferentem volucres varii generis ex proximo nemore persecutæ ibidem discerpserunt.*

471 *Cyclopum effervere in agros, &c.*] De hoc prodigio nemo singulatim hoc tempore. Ætna, mons est Siciliae, mont Gibel: de quo Æn. III. 571. *Cyclopes, juxta Diodorum, primi Siciliae habitatores fuere: juxta fabulas Neptuni et Amphitrites filii; sic dicti, quia unicum habebant in fronte oculum orbicularem, unde nomen ipsis inditum a κύκλος circulus, et ὤψ oculus, vultus: iidem Vulcano ministri et opifices attributi: tres præcipue, Brontes, Steropes, et Pyracmon: officinam habent apud Ætnam, supra v. 295.*

473 *Liquefactaque volvere saxa*] Saxa exesa et igne comminuta, seu pumices aridos ac spongiosos, vel cineres: quod inde constat magna interdum copia erumpere.

474 *Armorum sonitum, &c.*] Appianus l. IV. Ἀνδρῶν τε μεγάλαι βοαί, &c. *Exaudiebantur magni clamores virorum, et armorum strepitus, et cursus equorum, cum nihil tale cerneretur.* De Germania, quæ bello tentata, et aliqua ex parte victa a Cæsare fuerat, vide Ecl. I. 63.

475 *Motibus Alpes*] Ovidius, non Alpes, sed Romam tremore concussam dicit Met. xv. 799. *motamque tremoribus urbem.* De Alpibus, Ecl. x. 47.

476 *Vox quoque per lucos, &c.*] Ovid. ibidem v. 793. *cantusque feruntur Auditi sanetis et verba minantia lucis.*

477 *Simulacra modis, &c.*] Plutar-

Visa sub obscurum noctis ; pecudesque locutæ ;
 Infandum ! sistunt amnes, terræque dehiscunt ;
 Et mœstum illacrymat templis ebur, æraque sudant. 480
 Proluit insano contorquens vertice sylvas
 Fluviorum rex Eridanus, camposque per omnes
 Cum stabulis armenta tulit. Nec tempore eodem
 Tristibus aut extis fibræ apparere minaces,
 Aut puteis manare cruor cessavit ; et altæ 485
 Per noctem resonare, lupis ululantibus, urbes.
 Non alias cœlo ceciderunt plura sereno
 Fulgura ; nec diri toties arsere cometæ.

chus in Cæsare. Τύπους νύκτωρ πολλαχού διαφερομένους : imagines noctu passim discurrentes.

478 *Pecudesque locutæ, Infandum*] Appian. l. iv. Βοῦς τε φωνὴν ἀφῆκεν ἀνθρώπου, &c. Bos etiam humanam vocem emisit, et infans recens natus locutus est.

479 *Sistunt amnes*] Unde sequitur inundatio redūdantium fluctuum. Horat. Od. i. 2. *Vidimus flarum Tiberim, retortis Littore Etrusco violenter undis, Ire dejectum monumenta regis, Templaque Vestæ, &c.* Huc adde quæ mox dicentur, v. 482. de inundatione *Eridani*. De sequenti prodigio, nempe *terræ hiatu*, nusquam mentio.

480 *Et mœstum illacrymat, &c.*] Appianus l. iv. Τῶν ξοάνων τὰ μὲν ἴδρον, τὰ δὲ καὶ αἷμα ἴδρον : E simulacris alia quidem sudabant ; alia etiam sanguinem sudabant.

482 *Fluviorum rex Eridanus*] Ἠριδανὸς Græcis, Latinis Padus, le Po : ex Vesulo monte in Alpibus Cottis exoriens : Galliam Cisalpinam, quæ nunc Italiæ pars est, in Transpadanam et Cispadanam dividens : in mare Adriaticum multis ostiis influit. *Rex*] Vel quia fluviorum Italiæ maximus est : vel quia insignitum est ejus nomine signum cœleste vastæ magnitudinis, ab æquatore versus Oriona, ad circulum usque polarem antarcticum, vario anfractu pertinens. *Fluviorum*] Vel pes anapæstus pro dactylo hic appositus ; vel duæ breves fluvii, in unam longam coalescunt, ut supra v. 397. *tenuia nec lanæ, &c.*

484 *Tristibus aut extis fibræ, &c.*] Cicero de Divinat. l. i. 119. de J. Cæsare. Cum immolaret illo die, quo primum in sella aurea sedit, et cum purpu-

rea veste processit, in extis bovis optimi cor non fuit. Qua ille rei novitate percussus : cum Spurina diceret, timendum esse, ne consilium et vita deficeret ; eorum enim rerum utramque a corde proficisci : postero die caput in jecore non fuit. Quæ quidem illi portendebantur a Diis immortalibus, ut videret interitum, non ut caveret. Eadem fere habent Plutarchus, Valerius Maximus, &c. *Extæ*, dicta juxta Festum, quia e visceribus ea Diis præsecantur, quæ maxime extant eminentque. *Fibra* quoque dicta est antiquis juxta Varronem, cujusque rei extremitas : unde pro venulis et nervulis et radiculis vulgo usurpatur : et vestium extremitates appellantur *fimbriæ*.

485 *Aut puteis, &c. et altæ Per noctem, &c.*] De primo portento tacent historiæ : de secundo sic Appian. l. iv. Λύκοι τὴν ἀγορὰν διέθεον : lupi per forum discurrabant.

487 *Cælo ceciderunt plura sereno, &c.*] Appian. l. iv. Καὶ κεραυνὸς συνεχεῖς εἰς ἱερὰ καὶ ἀγάλματα ἐπιπτον. Et fulmina crebra in templa et statuas cadebant. Fulmen et fulgur sereno cælo, aliquando mali ominis fuit, ut hic ; aliquando etiam boni, ut Æn. ix. 630. *Audiit, et cæli genitor de parte serena Intenuit lærum.*

488 *Cometæ*] Plutarchus in Cæs. Ὁ τε μέγας κομήτης ἐφάνη. Grandis cometa post Cæsaris necem eximie fulgens septem noctes apparuit. Hic autem cometa, stella eadem illa fuit, de qua Ecl. ix. 47. *Ecce Dionæi processit Cæsaris astrum* : sic enim Sueton. in Cæs. LXXXVIII. Ludis, quos primo consecratos ei hæres Augustus edebat, stella erinita per septem dies continuos fulsit exoriens circa undecimam horam : credi-

Ergo inter sese paribus concurrere telis
 Romanas acies iterum videre Philippi;
 Nec fuit indignum Superis, bis sanguine nostro

490

tumque est animam esse Caesaris in cælum
 recepti.

489 *Paribus telis*] Quia Romani
 contra Romanos bello civili certabant.

490 *Romanas acies iterum videre Philippi, &c.*] Nodus difficilis. Hæc certa præmitto. I. *Philippi* urbs est in confinio Thraciæ et Macedoniæ, ad radices Pangæi montis, qui pars est *Hæmi*. II. *Pharsalus*, urbs est in ea parte Thessaliæ, quæ ad Macedoniam vergit. III. *Emathia* nomen, ab Emathione rege, Memnonis fratre, datum est Macedoniæ locisque confinibus. IV. Octavianus Cæsar haud dubie Brutum et Cassium delevit, ad Hæmum et Philippos Thraciæ: Julius vero Cæsar Pompeium, ad Pharsalum Thessaliæ. Atque ita locus utriusque pugnae, tota Macedonia intermedia, immo leucis admodum octoginta, dissitus est: ut constat e Græcis scriptoribus. V. Auctores tamen Romani, Virgilio posteriores, Lucanus, Florus, &c. utramque pugnam eidem omnino addicunt loco. Ovidius ipse *Metam.* xv. 825. de Octaviano, futuro Bruti victore, vaticinatur: *Pharsalia sentiet illum, Emathique iterum madefient cæde Philippi*: plane quasi unum idemque sit, *Pharsalia* et *Philippi*.

Hic nodus. Hæc solutio multiplex. I. Repererunt aliqui apud Stephanum, scriptorem Græcum nobilem, Thebas Thessalicas aut Phthioticas, Pharsalo vicinas, etiam vocatas esse *Philippos*. Hinc utramque cladem, et Pompeianam, et Brutianam, uni eidemque, ut ait Florus, arenæ addixerunt, *Pharsaliæ* nimirum: et *Philippis*, non *Thracicis*, at *Thessalicis*. Errant illi: quippe qui Bruti cladem *Philippis* illis *Thracicis* et Hæmo monti adjudicant, quibus constanti totius historiæ fide tribuitur. II. Censent alii, *Thessaliæ* *Thraciæ*que fines, ac proinde *Pharsalum* et *Philippos*, Hæmumque adeo montem, *Emathia* sive *Macedoniæ* nomine comprehendere: præsertim cum hæc omnia *Macedonum* regum, *Philippi*, *Alexandri*, aliorumque ditone tene-

rentur. Idque more poetarum, imprimisque Virgilii, cui familiare esse regionum fines quam latissimos describere, jam vidimus *Ecl.* i. 63. Recte quidem illi, si Virgilius, et ceteri, pugnam utramque universim *Emathia* assignassent; non *Philippis* nominatim, aut *Pharsaliæ*. Quis vero id capiat, urbes duas, octoginta locarum spatio dissitas, unum eundemque locum esse? III. Existimavi aliquando Virgilium, nullam hic de Pompeiano casu facere mentionem; sed tantum de gemina Bruti et Cassii clade: quæ utraque, apud Philippos Thraciæ, ad radices Hæmi contigit: et prima quidem Cassius, secunda Brutus, periit: utraque mensis fere unius intervallo discreta: ut liquet ex Plutarcho in Bruto. At visum est accuratius deinde meditati, clades illas duas ita vicinas atque conjunctas esse; ut agri dici non possint inde *bis pinguescere*, quod annorum diversitatem innuit. IV. Igitur simplicius et sanius ita explico. Adverbiū *iterum*, non ad *Philippos*: sed ad Romanorum exercituum concursus refero. Unde fit hic sensus, meo iudicio planissimus: *Ergo Philippi viderunt Romanas acies iterum concurrere*. *Philippi* quidem tunc ipsi *primum* viderunt: pugnam tamen *secundam*, de summo terrarum imperio decretoriam, inter Octavianum et Brutum, cum prima jam ante commissæ esset apud *Pharsalum* inter Pompeium et Cæsarem.

491 *Bis sanguine nostro Emathiam et latas Hæmi pinguescere campos*] Admissa explicatione proxime allata, sensus est facilis: *Bis sanguine nostro Emathia*, sive *Macedonia*, redundavit: primum ad *Pharsalum*, victo Pompeio; iterum ad *Philippos*, victo Bruto et Cassio. *Pharsalus* enim et *Philippi*, etsi non in *Macedonia* stricte sumpta; tamen in ejus confinio sunt. Vox autem illa, *bis*, in *Emathiam* tantum cadit; non in *Hæmi* campos *Philippicos*, ubi semel duntaxat pugnatum est: sed *Hæmum* præcipue signat, ut insignem recentiore plaga, nimirum clade Bruti et Cassii, quæ

Emathiam et latos Hæmi pinguescere campos.
 Scilicet et tempus veniet, cum finibus illis
 Agricola, incurvo terram molitus aratro,
 Exesa inveniet scabra rubigine pila, 495
 Aut gravibus rastris galeas pulsabit inanes,
 Grandiaque effossis mirabitur ossa sepulcris.
 Di patrii Indigetes, et Romule, Vestaque mater,
 Quæ Tuscum Tiberim et Romana Palatia servas,
 Hunc saltem everso juvenem succurrere sæclo 500
 Ne prohibete! Satis jam pridem sanguine nostro
 Laomedontæ luimus perjuria Trojæ.
 Jam pridem nobis cœli te regia, Cæsar,
 Invidet, atque hominum queritur curare triumphos:
 Quippe ubi fas versum atque nefas; tot bella per orbem,
 Tam multæ scelerum facies; non ullus aratro 506
 Dignus honos; squalent abductis arva colonis,
 Et curvæ rigidum falces conflantur in ensem;
 Hinc movet Euphrates, illinc Germania bellum;

nuper contigerat. Quasi dicat: *Bis sanguine Romano rigata fuit Emathia, sed præsertim semel Hæmus mons.* Sic Ge. II. 192. *Pateris libamus, et auro:* id est, pateris variis, sed præcipue aureis. Sic Ge. III. 56. *Maculis insignis, et albo:* id est, maculis variis, sed præcipue albis.

498 *Dii patrii Indigetes, &c.*] Alii conjungunt, ut iidem sint patrii et Indigetes Dii: alii distinguunt: primi melius: et Indigetes dicti, vel quia eos indigetare, id est appellare et invocare mos erat: vel quia homines fuerant; in eodem solo cum hominibus degentes; vel jam inter Deos in cœlo degentes; vel quia beati, nullius rei indigentes. Talis Romulus, et Æneas; quem turba Quirini Nuncupat Indigetem, temploque arisque recepit. Ovid. M. XIV. 608. De Romulo, Æn. I. 280.

Vestaque] Geminam esse volunt, alteram Saturni matrem, quam pro terra accipiunt; de qua Ovid. Fast. VI. 300. *Stat vi terra sua, vi stando Vesta vocatur:* alteram Saturni filiam, quam virginem et ignis præsidem statuunt; ab *ἑστία* focus, de qua Cicero, de Nat. II. 67. Vulgo tamen utraque confunditur. Hanc volunt advectam ab Ænea inter Deos Penates, ut videbitur Æn. II. 717. ejusque sacra tradita deinde Albanis, et a Numa Pompilio illata Romam; col-

legio virginum instituto, quæ perpetuum ignem ad salutem imperii alerent.

499 *Tuscum Tiberim]* Italiæ fluvius est, Tusciam, sive Etruriam, a Latio dividens. De eo Æn. VIII. 330. De Palatiis Romanis, Æn. IX. 9.

500 *Juvenem]* Octavianum Cæsarem, Ecl. I. De sæclo, supra v. 468.

502 *Laomedontæ, &c.]* Laomedon Priami pater, Trojanorum rex, cum urbem suam hactenus immunitam cingeret mœnibus: Neptunum et Apollinem, qui fabricam illam susceperant, pacta mercede fraudavit. Ideo peste et inundatione vexatus, cum ad placandos Deos, Hesionen filiam jussu oraculi marinæ exposuisset belluæ: eaque per Herculem liberata esset: equos eidem liberatori, quos promiserat, abnuit: ideo capta urbs ab Hercule ac direpta: Diique complures Trojanis infesti, quorum odio Romanas quoque calamitates attribuit.

509 *Hinc movet Euphrates, illinc, &c.]* Significat bellum ab oriente, ab occidente, ab ipsa Italia imminere, a civibus vicinisque urbibus; a Parthis, quorum terminus erat Euphrates; et a Germanis: de utraque gente, Ecl. I. 63. Et vero de Parthis paulo ante triumpharat Ventidius, et adhuc adversus eos bellum movebat Antonius.

Vicinæ ruptis inter se legibus urbes 510
 Arma ferunt; sævit toto Mars impius orbe:
 Ut, cum carceribus sese effudere quadrigæ,
 Addunt in spatia, et, frustra retinacula tendens,
 Fertur equis auriga, neque audit currus habenas.

Euphrates] Nobilis fluvius, ex Armeniæ montibus ortus: Mesopotamiam deinde, Nili instar, inundatione fecundans: denique cum Tigride conjunctus, in Persicum sinum influit.

512 *Ut, cum carceribus, &c.*] Septis, sive repagulis, quibus continebantur equi ad cursum parati. *Quadrigæ*]

Quatuor equi simul juncti, dieti: vel quod sub eodem jugo sint, quasi *quadrijugæ*, ut est apud Gell. l. II. vel quod impellantur et agantur simul, quasi *quadriagæ*: ut recentioribus magis placet. De illo equestri decursu, ludisque Circensibus, *Æn.* v. 288.

GEORGICON

AD

C. CILNIUM MÆCENATEM

LIBER II.

ARGUMENTUM.

HABET hic liber de plantatione partes septem. I. Modos omnes producendarum arborum, tam ex natura, quam ex arte. II. Varias earum species, et quo singulæ modo tractandæ sint, naturali, an artificioso. III. Quibus singulæ locis felicius proveniant: ubi excurritur in laudes Italici soli. IV. Artem discernendæ naturæ cujusque soli. V. Culturam vitis. VI. Culturam oleæ, et aliarum aliquot arborum. VII. Epilogum de vitæ rusticæ felicitate.

HACTENUS arborum cultus et sidera cœli;
 Nunc te, Bacche, canam, necnon sylvestria tecum

2 *Nunc te, Bacche, &c.*] Argumenta proponit hujus libri præcipua. Per *Bacchum*, vinum inteiligit: per *prolem*

olivæ, vel fructum, vel propaginem olearum: per *virgulta*, generatim sylvestres omnes arbores.

Virgulta, et prolem tarde crescentis olivæ.
 Huc, pater o Lenæe; tuis hic omnia plena
 Muneribus; tibi pampineo gravidus autumnus
 Floret ager, spumat plenis vindemia labris;
 Huc, pater o Lenæe, veni; nudataque musto
 Tinge novo mecum dereptis crura cothurnis.

Principio arboribus varia est natura creandis:

Namque aliæ, nullis hominum cogentibus, ipsæ
 Sponte sua veniunt, camposque et flumina late
 Curva tenent: ut molle siler, lentæque genestæ,
 Populus, et glauca canentia fronde salicta.

Pars autem posito surgunt de semine: ut altæ
 Castaneæ, nemorumque Jovi quæ maxima frondet

3 *Tarde crescentis olivæ*] *Oliva* tam tarde crescit, ut per ducentos annos crescere a quibusdam dicatur: tam tarde fructum olim tulit, ut ex Plin. l. xv. c. 1. *Hesiodus negaverit oleæ satorem fructum ex ea percepisse quemquam*: sua tamen ætate baccas secundo anno decerpi, ait idem Plinius. Hinc dicta Græcis *ὀψιγόνος* sero genita, *ὀψικαρπός* sero fructum ferens.

4 *Pater o Lenæe*] *Invocatio Bacchi solius*: quia præcipuum hoc libro studium impendit in vinearum cultu præscribendo. *Lenæus*, Bacchi nomen: non a *lenienda* mente, ut Donatus putat: sed a *ληνός* torcular. At *Pater*, licet de omnibus Diis communiter, tamen de Baccho præsertim dicitur. Ita Velleius, de M. Antonio, l. ii. *Cum curru velut Liber pater vectus esset Alexandria*. Horat. Epist. ii. 1. 5. *Romulus, et Liber pater, et cum Castore Pollux*. De Baccho, ejusque insignibus, Ecl. v. 29. 69.

5 *Pampineo gravidus autumnus, &c.*] *Diomedes exilem* vocat hunc versum, quod in quinta sede iamibum pro spondæo habeat.

6 *Floret ager*] *Vites autumnus non florent*: adeoque hic *florere*, non proprium, sed metaphoricum est. Sic Æn. vii. 804. *florentes ære catervas*. Lucret. l. v. *floret mare navibus*, id est, *abundat, gaudet, &c.*

Labris] *Labrum* vasis genus, in quo lavabant, quasi *lavabrum*.

7 *Musto Tinge novo*] *Redundat hic novo*, juxta aliquos. *Mustum* enim sine addito *vinum novum est*, imo *novum* simpliciter, ut scribit Nonius, citaturque in illa significatione ex

Nævio *virgo musta*: ex Catone Censorio, *agna musta*: pro quo magis placuit Plinio: *musteum piper, musteus caseus*: Plinius junior, *musteus liber*, id est, *novus, recens*. De cothurnis, Ecl. vii. 32.

9 *Principio arboribus*] I. PARS. De modis quibus arbores proveniunt, tam a natura, quam ab arte. A natura tribus modis oriuntur, sponte sua, semine fortuito, et radice: semine, inquam, fortuito; est enim quædam seminatio, quæ ad artem etiam pertinet. Ab arte quot modis oriantur, vide v. 22.

12 *Siler, lentæque genestæ*] *Siler*, frutex humilis et lentus, *du siler*: ut et *genista, du genêt*.

13 *Populus*] *peuplier*. Tria hujus genera: ex Plinio l. xvi. c. 23. *alba, nigra, et quæ Libyca appellatur, minima folio ac nigerrima*. *Alba folio bicolor superne candicans, inferiore parce viridi*. Imo contra, *inferne candicans, superne viridis*, ut notat Matthioli. Causam duplicis hujus coloris repete ex Ecl. vii. 61.

Glauca canentia fronde salicta] *Loca arboribus consita dixit*, pro ipsis arboribus; *salicta* vel *saliceta*, pro *salicibus, saules*. Multiplex earum species: præcipua *alba* quæ validioribus assurgit ramis: et quemadmodum *populus*, foliis hinc virentibus, inde albentibus notabilis est. Reliquæ gracilioribus virgis fere constant, et inter vimina recensentur, *osiers*.

15 *Castaneæ*] *Chataigniers*. *Æsculus*, arbor glandifera, frequens in Dodonæo nemore, quod Jovi dicatum est; quidam cum fago confundunt.

Æsculus, atque habitæ Graiis oracula quercus.

Pullulat ab radice aliis densissima sylva:

Ut cerasis ulmisque; etiam Parnassia laurus

Parva sub ingenti matris se subjicit umbra.

Hos Natura modos primum dedit; his genus omne

20

Sylvarum fruticumque viret nemorumque sacrorum.

Sunt alii, quos ipse via sibi reperit usus.

Hic plantas tenero abscidens de corpore matrum

Deposuit sulcis; hic stirpes obruit arvo,

Quadrifidasque sudes et acuto robore vallos;

25

Sylvarumque aliæ pressos propaginis arcus

Expectant, et viva sua plantaria terra;

Nil radicis egent aliæ; summumque putator

Haud dubitat terræ referens mandare cacumen.

Quin et caudicibus sectis (mirabile dictu)

30

Truditur e sicco radix oleagina ligno.

Ecl. I. 1. De quercubus ejus nemoris, e quibus oracula repeti solebant, Ecl. IX. 13.

18 *Cerasis, ulmisque*] *Cerasus, cérisier* arbor ex Cerasunte, urbe Cappadociæ maritima, deportata primo Romam a L. Lucullo, et in ejusdem de Mithridate Ponti rege triumpho circumlata. Scite autem notat Casaubonus in Athenæum, non arbori nomen ab urbe; sed urbi potius ab arborum ejusmodi multitudine inditum esse: ut et aliis compluribus locis. Sic enim *Rhamnus, untis*, vicus in Attica, a *rhamnis*; *Achradus, untis*, Atticæ tribus, ab *ἀχράς, ἄδος*, quæ *pyrus sylvestris* est; *Selinus, untis*, in Sicilia, itemque in Cilicia, a *σέλινον apium*. *Ulmus* arbor nota, *orme*. *Laurus*, Ecl. II. 54. *Parnassia*, quia frequens in Parnasso, vel quia in tutela est Apollinis, cui sacer Parnassus.

21 *Fruticum*] Frutices, quæ et *virgulta*: sunt ea quæ statim a radice se in ramos, ac veluti virgulas effundunt, et nunquam arborescunt. Mediæ naturæ sunt, inter arbores, et herbas sive olera: quæ vero propius ad herbas accedant, vocantur a Plinio *suffrutices*.

22 *Sunt alii*] Modos enumerat septem, quibus arbores per artem proveniunt.

23 *Hic plantas, &c.*] I. Modus *Avulsio*: qua stolones, *les rejetons*, una cum fibris et radiculis, e stirpe aut Delph. Virg.

corpore arboris abscinduntur, et sulcis sive scrobibus mandantur.

24 *Hic stirpes*] II. Modus, *Defossio stirpium*, id est, imi et crassioris trunci cum radicibus, *des souches*.

25 *Quadrifidasque sudes et, &c.*] III. Modus. *Infossio palorum*, sive in quatuor partes, sive in acumen incisorum, *des pieux*. *Robore*] Hic truncum ipsum pali significat, qua parte durior est: sic enim Plin. I. XVII. 17. *Ramo seruntur et punica, item myrtus, longitudine trium pedum, trunco prius exacuato*. Alibi aliud est robur. Ge. I. 162.

26 *Sylvarumque aliæ, &c.*] IV. Modus. *Propagatio*, quæ præsertim in vitibus usui est, *provigner*. Cum palmites e trunco in terram arcuatim inflectuntur, evaduntque novas in plantas: quæ *sua*, id est, propria nativæque terra deinde pullulant; et *vivæ* dicuntur, quia non reciduntur e matris corpore, sed ei semper adhærent. *Propago*] est palmes ille inflexus, quo vitis propagatur et multiplicatur, *provin*.

28 *Nil radicis, &c.*] V. Modus. *Infossio summi surculi*, sive taleæ e cacumine rami amputatæ, quæ absque radice crescit et virescit.

30 *Quin et, &c.*] VI. Modus. *Infossio circumsecti stipitis*, qui non acuminatus, non e cacumine decisis, ut in tertio quartoque modo dictum est; sed præcisus ab utraque parte, et

Et sæpe alterius ramos impune videmus
 Vertere in alterius; mutataque insita mala
 Ferre pirum, et prunis lapidosa rubescere corna.

Quare agite o, proprios generatim discite cultus, 35
 Agricolaë, fructusque feros mollite colendo;
 Neu segnes jaceant terræ. Juvat Ismara Baccho
 Conserere, atque olea magnum vestire Taburnum.
 Tuque ades, inceptumque una decurre laborem,
 O decus, o famæ merito pars maxima nostræ, 40
 Mæcenas, pelagoque volans da vela patenti.
 Non ego cuncta meis amplecti versibus opto;
 Non, mihi si linguæ centum sint, oraque centum,
 Ferrea vox; ades, et primi lege littoris oram.

ramulis undecumque spoliatus, radicem ex sese progignit. *Caudex* in arboribus, idem est, quod *caulis* in herbis: nempe id, quod e terra simplex assurgit, ex quo rami et folia circum erumpunt, *la tige*.

32 *Et sæpe alterius, &c.*] VII. Modus. *Insitio*, cum surculus unius arboris alteri immittitur, quæ quasi in ejus naturam transit: *enter*. De ea fusius infra v. 73. *Vertere*] Id est, vertere se, ut Ge. III. 365. *in glaciem vertere lacunæ*: id est, verterunt se. Et Æn. I. 108. *tum prora avertit*: id est, avertit se. Et Æn. II. 229. *novus per pectora cunctis Insinuat pavor*: id est, insinuat se.

34 *Prunis... rubescere corna*] *Gornum*, fructus est; *cornus*, arbor, *cornouiller*. Sensus ambiguus: vel enim dicit, corna insita rubescere in prunis arboribus: vel cornos arbores rubescere prunis insitis; quo sensu ultimo, non *corna*, sed *corni*, dicendum fuisset. Sed interdum Virgilius fructum sumit pro arbore: ut inferius v. 426. *poma* usurpat, non *pomos*.

36 *Fructusque feros*] Plinius I. XVII. c. 10. de plantis: *mansuescunt tractatu, ceu ferae*.

37 *Juvat Ismara, &c.*] *Ismarum* et *Taburnum* pro quibuslibet montibus accipit. *Ismarus*, plurali neutro *Ismara*, in maritima Thraciæ regione mons, non procul ab ostiis Hebri. Regionis incolæ Cicones ab Homero appellantur: ipsa regio, percelebris vino: quo Ulysses Polyphemum Cyclopem inebriasse narratur Odyss. IX. 197.

38 *Taburnum*] *Taburnus* mons Cam-

paniæ in confinio Samnii, inter Capuam et Nolam, ferax oleis, hodie *Taburo*.

39 *Decurre laborem*] Plerique omnes allegoriam hanc a circo repetunt, in quo citatis equis decurrebatur: confirmantque suam sententiam his postremis libri hujus versibus. *Sed jam tempus equum fumantia solvere colla, &c.* Ego a navigatione repeto, ut et cetera quæ sequuntur. Et vero verbum *decurro*, etiam aquis inservit: apud Catul. LXV. 6. *Ausi sunt vada salsa cita decurrere puppi*. Æn. v. 212. *Prona petit maria, et pelago decurrit aperto*.

41 *Pelagoque volans, &c.*] Antea rogaverat Mæcenatem, ut secum laborem susciperet: mox idem iterat per allegoriam, invitando, ut secum naviget. Solenne est autem vetustis scriptoribus, grave quodlibet inceptum per navigationem explicare: quod Galli quoque familiari sermone usurpamus, *s'embarquer*, id est, negotium aliquod suscipere. *Volans*,] id est, *navigans*: mutua est enim metaphora inter volatum, et natatum, aut navigationem. Sic Æn. v. 219. de navi Mnesthei: *sic illam fert impetus ipse volantem*. Et Æn. VI. 16. de volatu Dædali, *Insuetum per iter gelidas enavit ad Arctos*. Et ibid. v. 18. *tibi, Phæbe, sacravit Remigium alarum*. Et Ge. IV. 59. de apibus. *Nare per astatem liquidam suspexeris agmen*.

44 *Primi lege littoris oram*] Ne te, o Mæcenas, alto mari committas; sed lege tantum, id est, stringe terrarum littora. Tamen cum antea dixerit *pelago da vela patenti*, videtur quibus-

In manibus terræ; non hic te carmine ficto, 45
Atque per ambages et longa exorsa, tenebo.

Sponte sua quæ se tollunt in luminis auras,
Infœcunda quidem, sed læta et fortia surgunt.

Quippe solo natura subest. Tamen hæc quoque, si quis 50
Inserat, aut scrobibus mandet mutata subactis,

Exuerint sylvestrem animum; cultuque frequenti
In quascumque voces artes haud tarda sequentur.

Necnon et sterilis, quæ stirpibus exit ab imis,
Hoc faciet, vacuos si sit digesta per agros:

Nunc altæ frondes et rami matris opacant, 55
Crescentique adimunt foetus, uruntque ferentem.

Jam, quæ seminibus jactis se sustulit arbos,
Tarda venit, seris factura nepotibus umbram;

Pomaque degenerant succos oblita priores;
Et turpes avibus prædam fert uva racemos. 60

Scilicet omnibus est labor impendendus; et omnes
Cogendæ in sulcum, ac multa mercede domandæ.

Sed truncis oleæ melius, propagine vites

dam hic secum pugnare Virgilius. Alii agnoscunt hic figuram, quæ *correctio* dicitur, quasi dicat: *Expandere vela in altum. Quanquam non omnia dicam, sed summa tantum capita; itaque lege duntaxat littus.* Ego neque correctionem, neque pugnam hic agnosco: patens enim mare, hic non altum et longe semotum littoribus mare significat; sed hunc habet sensum: *Naviga dum mare patet et apertum est, non clausum ventis: id est: Aspira mihi, dum vena fluit, dum scribere incipio: et lege littus terrarum, &c.*

45 *In manibus terræ*] Servius explicat: In facili et in promptu est terræ, ruris, descriptio; de cujus cultu scribimus: *πρόχειρον* enim Græcis facile est. Alii melius: Non recedemus a terra inter navigandum: legemus tantum littora: terræ semper erunt in propinquo, et velut in potestate ac manibus nostris. Sic *Æn.* ix. 132. *Terra autem in manibus nostris.*

47 *Sponte sua, &c.*] Jam relegit singulos modos: docetque quid cujusque sit proprium: tum admonet, artificiales modi quibus arboribus conveniant; quemadmodum antea de naturalibus monnerat, v. 12.

49 *Solo natura subest*] Solum Turnebus explicat, pedem seu radicem

arboris: cujus natura vividior est in sylvestribus, ad eliciendum succum. Alii de terra ipsa explicant, cui nativa vis inest; eaque veluti fortior ad sylvestres arbores, quam ad sativas sustentandas. De solo, sub utraque significatione, *terræ et pedis*, *Ecl.* vi. 35.

50 *Inserat*] Id est, per insitionem in alium truncum transferat, inquit Ascensius. Male: non enim arbor sylvestris alteri trunco, sed arbori sylvestri surculus ex altero trunco fœcundiore imponitur. Quippe *inserere arborem*, non est duntaxat, eam alteri inserere; sed etiam, eam insitione alterius perficere: sic *Plin.* l. xvii. 17. *Corellius inserit castaneam suo metipsam surculo.*

60 *Uva racemos*] Aut hic *uva*, pro vite; aut *racemus*, pro acinis uvæ, ponitur. Namque, ut admonet Taubmannus: *uva*, *racemus*, et *botrus*, idem plane; scilicet totus ipse fructus vitis: partes ejus sunt *acini*, sive grana: partes acini; *folliculus*, sive cutis; *succus*, *caro*, et *nucleus*.

62 *Multa mercede*] Vel multo labore, vel multo sumtu.

63 *Sed truncis oleæ, &c.*] Docet quo singulæ modo melius arbores per artem tractandæ sint. 1. *Truncis oleæ*: id est, caudicibus undecumque sectis, qui sextus est modus, su-

Respondent, solido Paphiæ de robore myrtus;
 Plantis et duræ coryli nascuntur, et ingens 65
 Fraxinus, Herculeæque arbos umbrosa coronæ,
 Chaonique patris glandes; etiam ardua palma
 Nascitur, et casus abies visura marinos.
 Inseritur vero et foetu nucis arbutus horrida;
 Et steriles platani malos gessere valentes; 70
 Castaneæ fagus, ornusque incanuit albo
 Flore piri, glandemque sues fregere sub ulmis.
 Nec modus inserere atque oculos imponere simplex.

pra v. 30. *Quin et caudicibus, &c.* Truditur e sicco radix oleagina ligno. II. *Propagine vites;* qui quartus est modus, v. 26. *Aliae pressos propaginis arcus, &c.* III. *Solido de robore myrtus:* id est, palo acuminato; qui tertius est modus, v. 25. *Et acuto robore vallos.* Et vero sic Plin. l. xvii. 17. *Ramo seruntur et punica, item myrtus, longitudine trium pedum, trunco prius exacuato.* Robur est ipsa pars trunci sive rami durior, ut diximus v. 25. iv. et v. *Plantis et duræ coryli, &c.* id est, vel stolonibus, vel stirpibus; qui primus et secundus modus est, v. 23. *Hic plantas tenero abscidens, &c.* vi. *Inseritur vero et foetu nucis arbutus:* id est, nux arbuto insita melius succedit. Arbutus, *arboisier*. Ecl. iii. 82. Unus e septem modis superest, nempe *decumminatio*, sive *talea*: cujus usum non attulit, quia tere convenit vel cum tertio modo vel cum sexto.

64 *Paphiæ]* Veneris: a *Papho*, urbe in insula Cypro, ubi insigniter colebatur. Cur myrtus sit dicata Veneri, Ecl. vii. 62.

65 *Et duræ coryli]* Nuces avellanae, *coudriers*. Alii *eduræ*, id est valde duræ; litera enim e vocabulis præfixa, aliquando auget, ut hic, et apud Ovid. in Arte, *Nec tamen edure, quod petit illa, nega.* Aliquando minuit, ut infra, v. 78. *Enodes trunci*, id est, nodo carentes.

66 *Fraxinus]* *Frêne.* *Herculeæque arbos, &c.]* *Populus, peuplier:* de qua, et Herculis corona, Ecl. vii. 61.

67 *Chaonique patris glandes]* Quercus, dicata Jovi, in nemore Chaonio, sive Dodonæo, Ecl. ix. 13.

68 *Abies]* *Sapin.* Cujus aliqua species apta navibus: unde ipsi quasi sensum tribuit, ad videnda maris pericula.

69 *Arbutus]* *Arboisier*, Ecl. iii. 82. Horrida, quia raris est foliis, et versus ultima syllaba cum sequente versu eliditur. *Fœtu nucis]* Surculo, vel gemma e nuce decerpta.

70 *Steriles platani malos, &c.]* *Platanus, un plane:* arbor umbræ tantum opacitate, et foliorum amplitudine utilis. *Malus, un pommier.*

71 *Castaneæ fagus]* Vulgo legitur: *Castaneæ fagos:* quod absurdum videtur, in castanea fertili, fagum infœcundam inseri. Unde mire se torquent interpretes. i. Ascensius legit: *Et steriles platani malos gessere valentes Castaneæ: fagus ornusque incanuit, &c.* hoc sensu: Platani gessere ramos castaneæ arboris, ita valentes ac robustos, ut etiam navium mali videri possent. Sed hoc durius. ii. Scaliger legit: *Castaneas fagus:* ita ut fagus sit in plurali nominativo, quartæ declinationis. At illa lectio, *castaneas* pro *castaneæ*, paulo save audacior. iii. Melius Abramus legit, non *fagos*, sed levi literæ unius immutatione: *Castaneæ fagus:* ita ut *castaneæ* sit in genitivo; *fagus*, in nominativo, per cæsurae licentiam hic producto: hoc sensu; fagus incanuit flore castaneæ, et ornus flore pyri. Et vero flores castaneæ cum aliquo albore virescunt. *Fagus, hêtre*, Ecl. i. 1. *Ornus frêne sauvage*, Ecl. vi. 71. *Pyrus, pairier.*

72 *Glandemque sues, &c.]* Significat quercus glandiferas ulmis fuisse insitas, ad pastum porcorum.

73 *Nec modus inserere, &c.]* Describitur insitionis duplex modus: unus qui proprie vocatur *insitio*, *enter en greffe*; alter qui dicitur *inoculatio*, *enter en écusson*. Additur a Plinio tertius, *emplastratio*: quæ ab aliis cum inoculatione confunditur. Videtur

Nam, qua se medio trudent de cortice gemmæ,
 Et tenues rumpunt tunicas, angustus in ipso 75
 Fit nodo sinus: huc aliena ex arbore germen
 Includunt, udoque docent inolescere libro.
 Aut rursum enodes trunci resecantur, et alte
 Finditur in solidum cuneis via; deinde feraces
 Plantæ immittuntur: nec longum tempus, et ingens 80
 Exiit ad cœlum ramis felicibus arbos,
 Miraturque novas frondes et non sua poma.

Præterea genus haud unum, nec fortibus ulmis,
 Nec salici, lotoque, neque Idæis cyparissis.
 Nec pingues unam in faciem nascuntur olivæ, 85
 Orchades, et radii, et amara pausia bacca,
 Pomaque, et Alcinoi sylvæ; nec surculus idem
 Crustumis Syriisque piris, gravibusque volemis.
 Non eadem arboribus pendet vindemia nostris,

tamen, inter tres illos modos, id esse discriminis: quod *insitio* fiebat, fisso arboris trunco, et surculis uno vel pluribus in ipsam trunci fissuram insertis. *Inoculatio* autem, sinu inter corticem ac truncum aperto, cui surculus includebatur. *Emplastratio* denique, sublata parte corticis, cujus in locum substituebatur alterius arboris gemma, pari magnitudine, quæ sublati corticis spatium replet. Id patet ex Plin. l. xvii. c. 16. 18. &c. Unde constat variam fuisse, pro temporum ratione, inserendi artem: in eoque nostros homines a Virgilio discedere, quod hic *sinus* in ipso arboris nodo ac gemma faciendum moneat; quem nos, infra, vel supra nodum, in corticis parte maxime tersa ac nitida, aperimus. De verbo *inolescere*, Æn. vi. 738.

74 *Gemmæ*] Proprie nodi sunt, et germina, quibus in flores aut folia arbor protuberat; metaphorice vocantur *oculi*, et *gemmæ*: *oculi*, propter corrugationem corticis, quæ circumplicatam oculorum cuticulam imitatur; *gemmæ* simili metaphora.

78 *Enodes*] Supra v. 65.

83 *Præterea genus, &c.*] II. PARS. De variis arborum speciebus. De *salicibus* v. 13. *Lotus* arbor Africana, magni usus pro pane, et vino: unde et populi dicti *Lotophagi*: de qua fuse Plinius. l. xiii. 17. De *Cyparissis*, vel *cupressis*, Ge. i. 20. *Idæis*] Mons

Ida duplex, alter in Phrygia, alter in Creta insula: de ultimo hic sermo est, quem Plinius, l. xvi. 33. appellat *patriam cupressi*.

85 *Nec pingues, &c.*] Tres enumerat olivarum species. *Orchades*, vel ut alii legunt, *Orchites*, non ab insulis Scotiæ adjacentibus, quæ *Orcades* appellantur; sed ab *ὄρχις testiculus*, quod rotundæ sint: *Radios*: quod oblongæ sint, instar radii textorii: *Pausias*, quod ad oleum exprimendum tundantur, ab antiqua voce *pavire*, id est, tundere: monet enim Columella, orchites et radios, ad escam esse, quam ad liquorem meliores: itaque pausia propter amaritiam ad oleum apta est.

87 *Alcinoi sylvæ*] Alcinous Phæacum rex, hortorum studio laudatus apud Homer. Odyss. vii.

88 *Crustumis, &c.*] Pyrorum species præcipue tres eligit e pluribus: *Crustumia* ab oppido Tusciæ Crustumio, subrubicunda: *poires perles*, ex Dalecampio in Plin. l. xv. 15. *Syria*, nigricantia, aliter *Tarentina* dicta, quod e Syria Tarentum translata fuissent: *bergamottes*, juxta aliquos. *Volema*, quod volam manus impleant, *bon chrétien*: unde quidam confundunt cum iis, quæ Plinius appellat *libralia*, a libræ pondere; sed hæc ad aliam speciem pertinet, cui nomen, *poires de livre*.

89 *Arboribus*] Vel vitibus ipsis, quæ

Quam Methymnæo carpit de palmite Lesbos; 90
 Sunt Thasiæ vites; sunt et Mareotides albæ;
 Pinguibus hæ terris habiles, levioribus illæ;
 Et passo Psithia utilior; tenuisque Lageos,
 Tentatura pedes olim, vincturaque linguam;
 Purpureæ, preciaque; et quo te carmine dicam, 95
 Rhætica? nec cellis ideo contende Falernis.
 Sunt et Aminææ vites, firmissima vina;

recensentur a Theophrasto inter arbores; vel ulmis, quibus in Italia fulciuntur. Harum species distinguit quindecim.

90 *Quam Methymnæo, &c.*] Lesbos insula maris Ægæi; cujus urbs *Methymna*, vino illustris.

91 *Thasiæ, &c.*] *Thusus*, ejusdem maris insula. *Mareotides*] Fuit *Mareia*, lacus Ægyptius, Alexandriam a meridie alluens, et urbs lacui propinqua. Fuit *Mareotis*, Libyæ, seu Africæ pars, Ægypto contermina, quæ et Marmarica dicta est, nunc *Barca*. Fuit denique *Mareotis* alia, pars Epiri, seu Græciæ. Tribus his, vinum *Mareoticum* attribuitur a diversis auctoribus: lacui quidem et urbi, ab Athenæo, l. i. Libycæ regioni, a Strabone lib. ultimo. Græcæ regioni a Colum. l. iii. 2. Plures tamen Libycum et Ægyptium fuisse censent, unde *Alexandrinum* quoque appellant.

93 *Passo Psithia utilior*] De passo *Psithio* et *Melampsithio* frequens apud varios auctores mentio: unde vero *Psithiæ* nomen, obscurum est: Cerdanus suspicatur, vel ab oppido aliquo Græciæ derivatum esse: siquidem Columella, l. iii. c. 2. *Psithiam* vitem *Græculam* facit: vel a ψύθα, quod apud Hesychium, est vinum illud, quod sponte et sine torculari profluit. *Passum* vinum est, quod fit ex uvis in vite diutius Sole adustis, ex Plin. l. xiv. 9. vel ex uvis in lixivio et oleo ad ignem aliquantulum exsiccatis, ex Columel. l. xii. 16. Unde *passum* dicitur, vel quia Solem aut ignem patitur; vel quia Soli expanditur.

93 *Tenuisque Lageos, &c.*] Λάγεις, leporaria, quæ leporis colorem refert. *Tenuis* dicitur: Vel juxta Servium, quasi penetrabilis; quæ facile ebrietatem inducit. Nam, ut admonet idem Servius, *olim*, adverbium est

cujuslibet temporis. Vel ut innuit Taubmannus, *tenuis* dicitur, quasi levis, et exiguæ virtutis; quæ *olim*, id est, tarde ac lente admodum inebriat.

95 *Purpureæ, preciaque*] Illæ a colore nomen habent; hæ a maturitate, quasi *præcoquæ*, inquit Servius: quia cito maturescunt.

Quo te carmine dicam, Rhætica] Laudatur hæc vitis a Catone, a Plinio; apud Augustum etiam fuisse in pretio traditur a Sueton. 77. Testatur tamen Servius, eam a Catullo fuisse vituperatam: qui locus Catulli non extat: unde putat Virgilium in ea laudanda, dubitatione usum esse. Quanquam Turnebus figuram illam, *quo te carmine, &c.* non dubitationi; sed admirationi tribuit, ac seriæ laudi, qua locum ipsi inter optima vina assignat, sed post vina Falerna: ideo addit: *nec cellis, &c.* Firmatque sententiam auctoritate Plinii, l. xiv. 6. *Rhætica, tantum Falernis posthabita a Virgilio. Falernus* mons et ager Campaniæ: mons vino, ager frumento feracissimus. *Rhætia* Regio Italiæ contermina, inter Alpes Rhæticas ac Tridentinas: ubi hodie Grisones, Tridentina ditio, comitatus Tirolensis, vallis Tellina, &c.

97 *Sunt et Aminææ, &c.*] Scribunt Plinius, et Ausonius *Ammineum* vinum: Galenus et Hesychius Αμιναιον: igitur juxta illos legendum: *Sunt et Aminææ vites*: et utroque sane modo diversis in codicibus legitur. Ita dictum putat Alciatus generatim vinum optimum, quasi *ἐμεινον* melius: at sine teste. Macrobius esse conjicit vinum ipsum Falernum: nam *Aminei fuerunt, ubi nunc Falernum est*, inquit ille Saturn. l. ii. 16. Virgilius tamen hic *Aminæum* a Falerno distinguit. Ego vinum puto tota sparsum Italia, ubi solas ab antiquis ag-

Tmolus et assurgit quibus et rex ipse Phanæus;
 Argitisque minor, cui non certaverit ulla,
 Aut tantum fluere, aut totidem durare per annos. 100

Non ego te, Dis et mensis accepta secundis,
 Transierim, Rhodia, et tumidis, Bumaste, racemis.
 Sed neque, quam multæ species, nec, nomina quæ sint,
 Est numerus, neque enim numero comprehendere refert:
 Quem qui scire velit, Libyci velit æquoris idem 105
 Discere quam multæ Zephyro turbentur arenæ;
 Aut, ubi navigiis violentior incidit Euris,
 Nosse, quot Ionii veniant ad littora fluctus.

Nec vero terræ ferre omnes omnia possunt.
 Fluminibus salices; crassisque paludibus alni 110
 Nascuntur; steriles saxosis montibus omni;
 Littora myrtetis lætissima; denique apertos
 Bacchus amat colles, Aquilonem et frigora taxi.
 Aspice et extremis domitum cultoribus orbem,
 Eoasque domos Arabum, pictosque Gelonos. 115

nitas fuisse vites Aminæas testatur Columella; et suis quoque temporibus, vetustissimas ita solitas nuncupari. Eo quippe translatae vites e Thessalia, ab *Amineis* Thessaliæ populis, ait Aristoteles in Polit. citante Philargyrio. Plin. vero l. xiv. 2. *Principatus datur Ammineis, propter firmitatem, senioque proficientem vini ejus ubique vitam.*

98 *Tmolus, &c. Phanæus*] De vino Tmoli Lydiæ montis Ge. i. 56. *Phanæus*, mons in promontorio Chii, insulæ maris Ægæi: cujus vinum aliqui cum *Arvisio* confundunt, de quo Ecl. v. 71. *Assurgit*] Cedit, assurgimus enim iis, quibus honorem habemus. Ecl. vi. 66.

99 *Argitisque minor*] Minor majore præstantior: duplex enim est species, ex Columel. l. iii. 2. Nomen habet, vel ab ἀργός, albus; vel ab *Argis*, Peloponnesi urbe et regno, quasi *Argiva*.

101 *Non ego te, &c. Rhodia*] Mensæ primæ, carniū erant; mensæ secundæ, pomorum, et ceterorum ejusmodi, quæ *bellaria*, generatim appellabant, Græci *τραγῆματα*, Galli *desert*. In secundis illis mensis comprecabantur Deos, iisque vina libabant, effundebantque: Mercurio præsertim: etiam aliis, Jovi, Junoni, Baccho, ut Æn. l. 735. *Rhodium* igitur

vinum, e *Rhodo* Mediterranei maris insula, aptum dicit; vel ad usum interbellaria, vel ad solennem illam libationem.

102 *Bumaste*] Βουμαστός: vaccæ mammam magnitudine referens: *bumamma* Varroni, *bumammia* Columellæ et Plinio dicitur.

105 *Libyci*] Vel Africae; vel Libya, quæ pars est Africae, de qua Ge. i. 241. De *Zephyro*, Ecl. v. 5. De *Euro*, Ge. i. 371.

108 *Ionii*] Ionium mare dicitur, non quod Ioniam alluit, angustam Asiæ Minoris regionem, inter Cariam et Æolidem; sed quod Siciliam inter et Græciam interfusum est: a quo mare Adriaticum distinguitur *Acroceraunio* Epiri Promontorio. Nominis origo incerta.

109 *Nec vero terræ, &c.*] III. PARS. De variis locis quibus arbores aliis aliæ feliciter proveniunt. Salices, *saules*, v. 12. Alni, *aulnes*. Orni, *frênes sauvages*. *Myrteta*, loca myrto consita, Ecl. ii. 54. *Taxus*, *l'if*. Infra, v. 269. *Aquilo*, Ecl. vii. 51.

115 *Eoasque domos Arabum*] *Eoas*, orientales: ab Ἠὼς, *Aurora*, quæ inde oritur. *Arabia*, ingens Asiæ regio, sinu Persico ad orientem, mari rubro ad meridiem, sinu Arabico ad occidentem, Syria et Mesopotamia ad septentrionem, definita: in tres di-

Divisæ arboribus patriæ: sola India nigrum
 Fert ebum; solis est thurea virga Sabæis.
 Quid tibi odorato referam sudantia ligno
 Balsamaque, et baccas semper frondentis acanthi?
 Quid nemora Æthiopum, molli canentia lana? 120

visa partes: in *Desertam*; in *Felicem*, ubi *Sabæi*, et *Panchæi* thure insignes; et in *Petræam*, ubi *Nabathæi*, suis quoque nobiles odoribus.

115 *Gelonos*] Barbaros populos, de quibus ita Turnebus l. XXIX. 26. *Populos Scythiæ omnes esse agnoscunt, et scribunt geographi. Vibius Sequester populos Thraciæ exponit: ita enim scribit: Geloni Thraciæ populi, picti corporis parte: nisi si quis nomen Thraciæ, ut mendosum suspectat. Et vero videtur Virgilius eos in Thracia collocare, Ge. III. 461. Acerque Gelonus Cum fugit in Rhodopen atque in deserta Getarum, Et lac concretum cum sanguine potat equino. Rhodope enim Thraciæ mons est; et Getæ, gens Dacica, Scythiæ tamen ac Thraciæ contermina.*

116 *India nigrum Fert ebum*] Dicitur hoc ebum, et hæc ebenus. De ea sic Plin. l. XII. 4. *Unam e peculiaribus Indiæ Virgilius celebravit ebum, nusquam alibi nasci professus. Herodotus eam Æthiopiæ intelligere maluit. Romæ eam magnus Pompeius in triumpho Mithridatico ostendit. Uritur odore jucundo. An Ebenus nostra vera sit, dubitatur, quia suffitu nullum emittit jucundum odorem: unde eam Pena existimat esse Guayaci speciem. De India, Sabæis, et thure, Ge. I. 57.*

119 *Balsamaque*] *Balsamum*, arbuscula est, de qua sic Plin. l. XII. 25. *Omnibus odoribus præfertur balsamum, uni terræ Judææ concessum: quondam in duobus tantum hortis, utroque regio. Ostendere arbusculam hanc urbi Imperatores Vespasiani, nempe in triumpho Judaico. Servit nunc hæc, et tributa pendit cum sua gente. Sæviere in eam Judæi, sicut in vitam quoque suam; contra defendere Romani, et dimicatum pro frutice est. Viti similior est, quam myrto: et implet colles vinearum modo, quæ sine adminiculis se ipsæ sustinent. Inciditur vitro, lapide, osseisve cultellis: ferro lædi vitæ odit. Succus e plaga*

manat, quem opobalsamum vocant, eximie suavitatis, sed tenui gutta: ploratus lanis parva colligitur in cornua. Præcipua gratia lacrymæ, secunda semini, tertia cortici, minima ligno: quod etiam odoratissimum est. Sic tamen Lipsius, in Tacit. l. V. 6. Atque ita sane tunc fuerit: postea non dubium stirpem eam in Ægyptum transisse. Citatque Claudianum in Epithal. Palladii. Si tamen Josepho fides est, Judaic. Antiq. l. VIII. 6. balsami planta potius in Judæam ex Ægypto transiit: dono data Solomoni a Nicauli; quam hic reginam facit Ægypti et Æthiopiæ, sacræ literæ reginam Sabæ nuncupant.

Acanthi] Non est hic *branca ursina*, de qua Ecl. III. 45. quæ passim in agris reperitur, herba coronaria; sed arbor est peregrina, semper frondens, et baccis ferax. Ea certe est *Ægyptia spina*, sive *acacia*, flores habens candidos; semina item in siliquis, unde succus exprimitur medicos in usus expetitus, quæ *baccæ* dici possunt. Hinc et gummi fluit, quod vocant officinæ *Arabicum*, quia plerique spinam *Ægyptiam* cum *Arabica spina* confundunt. *Acanthus*, ἀκανθος, porro dicitur omnis spina, ab ἀκάτω *acuo*: unde ἀκανία quoque deducitur: eadem igitur utriusque vocis origo est. Ita Bodæus in Theophrastum l. IV. 3. Videtur nunc in Galliis arbor illa, sed propter soli mutationem ab *Ægyptia* multum degener.

120 *Quid nemora Æthiopum, &c.*] De iis Plin. l. XIII. 14. *Æthiopia Ægypto contermina insignes arbores non fere habet, præter laniferas: quarum natura, in descriptione Indorum atque Arabiæ, dicta est. Has autem Arabicas ita descripserat l. XII. 10. Ferunt cotonei mali amplitudine cucurbitas, quæ maturitate ruptæ ostendunt lanuginis pilas, ex quibus vestes pretioso linteo faciunt. Lana illa, species est gossipii, coton. De Æthiopia, Ecl. X. 68.*

Velleraque ut foliis depectant tenuia Seres?
 Aut quos Oceano propior gerit India lucos,
 Extremi sinus orbis: ubi aëra vincere summum
 Arboris haud ullæ jactu potuere sagittæ?
 Et gens illa quidem sumtis non tarda pharetris.
 Media fert tristes succos tardumque saporem
 Felicis mali; quo non præsentius ullum,
 Pocula si quando sævæ infecere novercæ,
 * Miscueruntque herbas et non innoxia verba,*
 Auxilium venit, ac membris agit atra venena.

125

130

121 *Velleraque ut, &c.*] Distinguunt plerique vellera *byssina*, *bombycina*, et *serica*; ita ut *byssina*, sint e lino aurei coloris; *bombycina*, e verme satis noto; *serica* ex arborum lana. Et *byssum* quidem nasci perhibet Plinius circa *Elim in Achaia*, l. XIX. 1. *Bombycem* vermiculum, Assyriæ attribuit, l. XI. 22. Ejusque velleris texendi artem a Pamphila quadam muliere repertam esse, in Coe maris Ægæi insula, testatur ibidem, post Aristotelem, Hist. An. l. v. 19. Unde celebrantur a poetis Coe vestes. Arbores vero sericas in extremo oriente, apud Seres populos, constituit Plinius, l. VI. 17. *Seres lanicio sylvarum nobiles, perfusam aqua depectentes frondium canitiem. Mites quidem, sed et ipsi feris persimiles, cætum reliquorum mortalium fugiunt, cum commercia expectant.* Hi fuerunt Scythi, Indi, et Sinis contermini: unde cum iis omnibus vulgo confunduntur: videntur mihi eorum mores ad Sinenses propius accedere.

122 *Aut quos Oceano, &c.*] Plin. l. VII. 2. *Maxima in India gignuntur animalia. Arbores quidem tantæ proceritatis traduntur, ut sagittis superari nequeant. Arundines vero tantæ proceritatis, ut singula internodia alveo navigabili ternos interdum homines ferant.* De India Ge. l. 57. *Extremi sinus orbis*] Quia latissimum habet sinum, qui dicitur Gangeticus, versus oceanum Eoium sive Orientalem: et tota illa regio terrarum terminus habitata est; Sinis, qui ad orientem ulteriores sunt, aut parum cognitis, aut Indorum nomine comprehensis. *Aëra summum*] Vel cacumen arboris ita appellat, vel aërem cacumini circumfusum.

Delph. Virg.

126 *Media fert, &c.*] Regio Asiæ, opibus insignis: ad septentrionem mari Caspio, ad meridiem Perside, ad orientem Hircania et Parthia, ad occidentem Armenia et Assyria, definita. *Malum fert, Medicum aut Assyrium nomine, vulgo citrium, citron.* Quod quidem hic octo notis insignit poeta. I. Amaritie, eaque lenta, quod diu palato inhæreat, ut explicat Philargyrius. II. Felicitate, seu fecunditate: ut enim ait Plin. l. XII. 3. *Arbor ipsa omnibus horis pomifera est, aliis cadentibus, aliis maturescentibus, aliis vero subnascentibus.* III. Virtute adversus venena: futura, inquit Servius, non autem jam accepta. Immo ex Theophrasto, Athenæo, Dioscoride, etiam adversus accepta, præsertim si cum vino succus ejus bibatur. IV. Foliorum cum lauro similitudine. V. Odoris fragrantia. VI. Virore perpetuo. VII. Tenacitate florum: qui abeunt in fructus, non facile vento aut maturitate excutiendos. VIII. Usu ad foetorem anhelitus corrigendum. Plin. XI. 53. *Parthorum populis hoc præcipue, et a juvenia propter indiscretos cibos: namque et vino fatent oranimio: sed sibi procures medentur grano Assyrii mali, cujus est suavitas præcipua, in esculenta addito.* Addit et mederi senibus anhelis, id est, vel foetide respirantibus, et idem erit cum priore sensus; vel asthmaticis, et difficile respirantibus, et diversa erit sententia, nonaque mali virtus. Denique Plinius l. XII. 3. sic ait: *Tentare gentes transferre ad sese, propter remedii præstantiam, fictilibus in vasis: sed nisi apud Medos in Perside nasci noluit.* Tamen deinde Palladii diligentia convalluit arbor in Italia, et inde propagata est.

P

Ipsa ingens arbos faciemque simillima lauro;
 Et, si non alium late jactaret odorem,
 Laurus erat: folia haud ullis labentia ventis;
 Flos apprima tenax: animas et olentia Medi
 Ora foveat illo, et senibus medicantur anhelis.

135

Sed neque Medorum, sylvæ ditissima, terra,
 Nec pulcher Ganges, atque auro turbidus Hermus,
 Laudibus Italiæ certent; non Bactra, neque Indi,
 Totaque thuriferis Panchaia pinguis arenis.

Hæc loca non tauri spirantes naribus ignem

140

Invertere, satis immanis dentibus hydri;

Nec galeis densisque virum seges horruit hastis:

Sed gravidæ fruges et Bacchi Massicus humor

Implevere; tenent oleæ armentaque læta.

Hinc bellator equus campo sese arduus infert;

145

Hinc albi, Clitumne, greges, et maxima taurus

134 *Apprima*] Pro *apprime*: neutrum plurale pro adverbio, Græco more: id est, *inprimis*. Sic Ge. III. 500. *Et pede terram Crebra ferit, &c.* Ita plerique omnes. At Jos. Scaliger et Gifanij legunt *apprime*, et contra fas corripunt ultimam, Lucretiano more l. vi. 596. *Tecta superne timent, metuunt inferne cavernas.* Et l. iv. 429. *Longe tamen parte ab summa, &c.*

136 *Sed neque Medorum, &c.*] Excursio in laudes Italiæ: quam commendat. I. A malis quibus caret. II. A bonis quibus abundat. *Sylvæ ditissima*] quæ mala citria profert, de quibus v. 126.

137 *Ganges, &c. Hermus*] Auriflui fluvii: *Ganges* ex Emodis profluens montibus, Indiam duas in partes mediam dividens, in Oceanum Indicum exit meridiem versus: septem ostiis, si fides Virgilio, *Æn.* ix. 30. negante tamen Strabone, l. xv. *Hermus* Lydiæ fluvius, qui auctus Pactolo, aurifero etiam amne, in Phocaicum sinum illabitur.

138 *Bactra*] *Bactriana* regio Asiæ, inter Parthiam ab occidente, atque Indiam ab oriente, Oxo fluvio a septentrione definita. *Bactri*, vel *Bactrii* populi sunt: *Bactra, orum*, urbs eorum præcipua. Plin. lib. xviii. 7. de tritico. *Tradunt in Bactris grana tantæ magnitudinis fieri, ut singula spicas nostras æquent.* De India, deque *Panchaia*, vel *Panchæa*, Arabiæ

felicis, sive Sabæorum regione, Ge. i. 57.

140 *Hæc loca non, &c.*] Colchidem intelligit, in quam profectus Jason, vellus aureum in Martis luco suspensum diripuit; domitis, et ad aratrum alligatis ignivomis tauris: seminatis hydri dentibus: occisis militibus, qui statim ex illo semine eruperant; interfecto denique dracone, velleris custode: quæ omnia perfecit herbarum quarundam virtute, et arte Medæ, Ætæ regis filiæ, qui custodiam illam velleri suo apposuerat. Ovid. Met. vii.

143 *Massicus*] *Massicus* mons in Campania, vini ferax. De *Baccho*, Ecl. v. 30. 69.

146 *Clitumne, &c.*] *Clitumnus* Italiæ fluvius, in Umbria: in Topinum primo amnem, mox cum eo in Tiberim labitur: in eo lavabantur victimæ, eoque dealbari putabantur: victimæ enim Jovi Capitolino in triumphis non immolabantur nisi candidæ. Notat Turneb. l. xxix. 26. *Clitumnus* hic pro Deo; non pro ipso flumine accipi: siquidem dicitur, *tuo cum flumine*: Deus autem ille, vel fuit fluminis præses, cui extructum in ejus ripa templum ait Plin. Epist. l. viii. 8. Vel fuit ipse Jupiter, qui, Vibio teste, *Clitumnus* dictus etiam est. *Maxima taurus Victima*] Victimæ dictæ olim sunt majora animalia, in quibus maximus est taurus: hostiæ minora, ut

Victima, sæpe tuo perfusi flumine sacro,
 Romanos ad templa Deum duxere triumphos.
 Hic ver assiduum, atque alienis mensibus æstas;
 Bis gravidæ pecudes, bis pomis utilis arbor. 150
 At rabidæ tigres absunt, et sæva leonum
 Semina; nec miseros fallunt aconita legentes;
 Nec rapit immensos orbes per humum, neque tanto
 Squameus in spiram tractu se colligit anguis.
 Adde tot egregias urbes, operumque laborem, 155
 Tot congesta manu præruptis oppida saxis,
 Fluminaque antiquos subterlabentia muros.
 An mare, quod supra, memorem, quodque alluit infra?
 Anne lacus tantos? te, Lari maxime, teque
 Fluctibus et fremitu assurgens, Benace, marino? 160
 An memorem portus, Lucrinoque addita claustra,

oves. *Templa Deum*] Capitolium, Jovi sacrum.

150 *Bis pomis utilis arbor*] Hyperbole quibusdam videtur: est tamen aliquid apud Plin. l. xvi. 27. et Varonem l. i. 7. de malo bifera, apud Consentiam, Brutiorum in Italia civitatem.

152 *Aconita, &c.*] Herbæ venenosæ: dictæ, vel juxta Solinum, ab *Acone* portu in Ponto, regione venenis infami; vel juxta Plin. Ovid. Lucan. a nudis cantibus ubi nascuntur, quæ dicuntur *ἀκόναι*. Nascuntur et in Italia, teste Servio: sed poëta arte utitur ut rem excuset: nam ea innuit non obesse, quia sunt omnibus nota, nec fallunt legentes. Sunt item serpentes, sed parvi; neque tanti, quanti alibi: neque tanto *Squameus, &c.*

158 *An mare, &c.*] Gemino mari alluitur Italia: *Adriatico*, quod *superum* vocant, quia est ad septentrionem, superiorem nobis mundi partem; et *Tyrrheno*, quod *inferum*, quia est ad meridiem.

159 *Te, Lari maxime, teque, &c.*] Lacus commemorat duos. Primus est *Larius, Lago di Como*: in ducatu Mediolanensi: qui patet in longitudinem ad 30. milliaria, bicornis versus meridiem: et altero quidem in cornu *Comum* urbem habet. Secundus est *Benacus, Lago di Garda*, in agro Veronensi: Mincium fluvium ex se emittens meridiem versus: oppidum albens *Gardam*, ad orientem, unde ipsi nomen: *Lario* non multo longior, sed

latior: unde maris instar agitari tempestatibus a Virgilio perhibetur. Fabricius tamen ita legit: *Te Lari, Maxime, teque, &c. Benace, &c.* ita ut tres distinguantur lacus: et per *Maximum*, is intelligatur, qui nunc est *Lago Maggiore*: sed neque lacus ille dictus est antiquis *Maximus*, sed *Verbanus*; neque versus ita interpunctus Virgilium sapit.

161 *Lucrinoque, &c.*] *Lucrinus*, in Puteolano Campaniæ sinu minor est sinus, inter Baias et Puteolos: intra eum *Avernus* lacus est, eidem per angustas fauces conjunctus. Constat ex Strabone l. v. *Lucrinum* sinum fuisse jam inde a temporibus Herculis disclusum a Thyrrheno mari, aggere longo stadia octo; lato, quantum trahendi currui sufficeret: cum autem vi tempestatis aquam admitteret multis locis, additum fuisse ab Agrippa id quod structuræ deerat. Causam affert illius instaurationis Sueton. in Aug. 16. ut nempe commoda esset statio continendis et exercendis navibus, quas Sex. Pompeio, Siciliam occupanti, objecturus erat Octavianus. Notandum vero, cum Abramo, quod quidam e veteribus scribere videantur, *Lucrinum* ab Octaviano fuisse perfossum: ut Dion. l. XLVIII, et Sueton. in Aug. xvi. Quidam contra, fuisse molibus a mari seclusum, ut Virgil. et Plinius. l. xxxvi. 15. Hos ita concilio. Portus unus e gemino contiguo lacu factus est: et *Avernus* quidem perfosus, ut cum *Lucrin*

Atque indignatum magnis stridoribus æquor,
Julia qua ponto longe sonat unda refuso,
Tyrrenusque fretis immittitur æstus Avernis?

Hæc eadem argenti rivos ærisque metalla

165

Ostendit venis, atque auro plurima fluxit.

Hæc genus acre virum, Marsos, pubemque Sabellam,

Assuetumque malo Ligurem, Volscosque verutos,

Extulit; hæc Decios, Marios, magnosque Camillos,

Scipiadas duos bello, et te, maxime Cæsar,

170

Qui nunc extremis Asiæ jam victor in oris

conflueret; Lucrinus fere interclusus, ne mare liberius in eum influeret. Atque ita explicandus Suetonius: *Portum Julium apud Baias, immisso in Lucrinum et Avernum lacum mari, effecit.* Male igitur Servius tribuit Julio Cæsari opus illud, quod Julii nomen ad memoriam duntaxat Cæsaris tulit: extractum anno u. c. circiter 717. ut ex Sueton. colligitur. Nunc Avernus superest: *Lago d'Averno*: at e Lucrino nihil superest, nisi palus lutosa cum arundineto; ex quo mons novus, qui Cinerereus dicitur, exstitit terræ motu, anno 1538.

164 *Tyrrenusque, &c. Avernis*] *Tyrrenum* mare dicitur, quicquid ab usque Tuscia sive Etruria, ad fretum usque Siculum, aquarum est. De *Averno* lacu, qui a poëtis inferorum ostium habitus est, fuse *Æn.* vi. 237.

165 *Ærisque metalla*] Plinius l. et c. ultimo, de Italia: *Metallis auri, argenti, æris, ferri, quandiu libuit exercere, nullis cessit.*

167 *Marsos, &c.*] De *Marsis*, *Æn.* vii. 750. De *Sabellis*, *Æn.* vii. 665. De *Liguribus*, *Æn.* x. 185. De *Volscis*, *Æn.* vii. 803.

168 *Verutos*] *Armatos veribus*, id est, ex Nônio, brevibus et acutis telis. Lipsius legit: *Assuetumque malo Ligurem, Volscosque veruto*: et est idem, verutum et veru: sed præfero communem lectionem, *verutos*, a *veru*; quomodo passim legimus *scutatos*, a *scuto*; *cinctutos*, a *cinctu*.

169 *Decios*] Familiam Romæ celeberrimam: ex qua *P. Decius Mus*, consul bello Latino, collega Manlio Torquato: cum utrique consuli somnio obvenisset, eos victores futuros, quorum dux in prælio cecidisset: tum collato cum collega somnio; cum convenisset, ut cujus

cornu in acie laboraret, Diis se Manibus voveret: inclinante sua parte, se et hostes, per Valerium pontificem, Diis Manibus devovit: impetu in hostes facto, victoriam suis reliquit. Ita Aurelius Victor. Cicero vero, *Tuscul.* i. 89. testatur idem ab ejus filio factum, bello Etrusco; idemque ab ejus nepote, bello contra Pyrrhum Epiri regem.

Marios] Caius Marius, ex municipio Arpinate humili loco natus, triumphavit de Jugurtha rege Numidiæ, deque Cimbris: septies consul fuit: in septimo consulatu, metuens imminentem ex Asia Syllam, aut morbo, aut voluntaria morte decessit. *Marius junior* ejus filius, aut ex sorore nepos, Præneste obsessus deinde a Syllanis, cum per cuniculum vellet effugere, septus ab hostili exercitu, mortem sibi conscivit in ipso cuniculo, cum evadere se non posse animadverteret.

Camillos] M. Furium Camillum: qui de Veientibus, decenni obsidione victis, triumphavit: Gallos Roma capta Capitolium obsidentes vicit: alter Romulus dictus, pestilentia obiit octogenarius.

170 *Scipiadas*] E Scipionum gente, duo præcipue insignes, *Africani* dicti: de quibus, *Æn.* vi. 842.

171 *Qui nunc extremis, &c.*] Certe versas illos operi jam perfecto Virgilius attexuit: nondum enim ullum ejusmodi bellum gesserat Octavianus, cum hunc libro primum scribendo poëta operam daret. Omnino igitur de bello Actiaco, aut potius Ægyptio intelligamus. Primo enim Ægyptus Asiæ confinis est: deinde, Indos et Arabes et Sabæos, inter auxilia M. Antonii et Cleopatæ fuisse memorat,

Imbellem avertis Romanis arcibus Indum.
 Salve, magna parens frugum, Saturnia tellus,
 Magna virum, tibi res antiquæ laudis et artis
 Ingredior, sanctos ausus recludere fontes, 175
 Ascræumque cano Romana per oppida carmen.
 Nunc locus arborum ingeniis: quæ robora cuique,
 Quis color, et quæ sit rebus natura ferendis.
 Difficiles primum terræ, collesque maligni,
 Tenuis ubi argilla et dumosis calculus arvis, 180
 Palladia gaudent sylva vivacis olivæ.
 Indicio est, tractu surgens oleaster eodem
 Plurimus, et strati baccis sylvestribus agri.
 At quæ pinguis humus, dulcique uligine læta,
 Quique frequens herbis et fertilis ubere campus; 185
 Qualem sæpe cava montis convalle solemus
 Dispicere: huc summis liquuntur rupibus amnes.
 Felicemque trahunt limum; quique editus Austro,
 Et filicem curvis invisam pascit aratris;

Æn. VIII. 705. *Omnis eo terrore Ægyptus et Indi, Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabæi.* Neque vero Indi apud veteres, ut apud nos, exacta ratione sumuntur; sed promiscue pro calidarum plagarum populis. Unde Ovidius eos cum Æthiopibus confundit; cum dicit alicubi, *Perseum devexisse Andromeden nigris ab Indis*: Appianus in Annib. sumit pro Afris; ubi ait Annibalem jussisse, ut Indi conscensis elephantis in Claudii castra irrumperent. Hyginus ait cap. 275. *Liber in India Ammonem, &c.* id est, in Africa, ubi templum Jovis Ammonis.

173 *Saturnia tellus*] Italia, in qua Saturnus latuit. Ecl. IV. 6. Æn. VIII. 318.

176 *Ascræum*] Ad imitationem Hesiodi Ascræi, qui Georgica conscripsit, Ecl. III. 40. Ecl. VI. 70.

177 *Nunc locus, &c.*] IV. PARS. *De arte discernendæ naturæ cujusque soli.* Et I. quidem præceptum est, *De terra apta oleis.* v. 179. II. *Apta vitibus;* v. 184. III. *Apta pascuis,* v. 195. IV. *Apta frumento,* v. 203. V. *Apta ex æquo his omnibus,* v. 217. VI. *Quomodo terra cognoscatur densa et rara,* v. 227. VII. *Salsa,* v. 238. VIII. *Pinguis,* v. 248. IX. *Humida,* v. 251. X. *Gravis, levis, et frigida,* v. 254.

180 *Tenuis ubi argilla*] Sicca, nam

est argilla pinguis, *terre à potier.*

181 *Palladia*] De Pallade, Ecl. II. 61. De olivæ vivacitate, Ge. II. 3. Cur oliva Palladi sit sacra, Ge. I. 14. *Oleaster,* est sylvestris olea.

184 *Dulcique uligine*] Servius: *Uligo proprie est naturalis humor terræ, ex ea nunquam recedens. Bene autem dulci addidit, ad discretionem amaræ, et salsæ: quæ ex Columella, l. III. 1. vitifero solo deesse debet; Ne, inquit, saporem vini corrumpat, et incrementa vitium veluti quadam scabra rubigine coërceat.* Et notat Abramus nimiam illam uliginem, quæ ex fluminum decursu oritur in vallibus, requiri a Virgilio, ex natura Italici soli, quod ut plurimum siccus est: a nobis enim glareosa potius, et siccior terra ad vires expetitur.

185 *Fertilis ubere campus*] Uber aliquando adjective sumitur. Propert. I. I. 22. *Umbria terris Fertilis uberibus,* et significat, *fecundus, copiosus.* Aliquando substantive, ut hic, et infra v. 234. *Vitibus almis Aptius uber erit:* et significat ipsam ubertatem, sive *mammam* terræ. Idque exemplo Homerî, qui Il. IX. 141. Argos appellat *mammam terræ, οὐραν ἀπόβρῃς.*

189 *Filicem, &c.*] *Filix, fougère,* herba fruticosa, multiplici radicum nexu aratrum impedit.

Hic tibi prævalidas olim multoque fluentes 190
 Sufficiet Baccho vites; hic fertilis uvæ,
 Hic laticis, qualem pateris libamus et auro,
 Inflavit cum pinguis ebur Tyrrhenus ad aras,
 Lancibus et pandis fumantia reddimus exta.
 Sin armenta magis studium vitulosque tueri, 195
 Aut foetus ovium, aut urentes culta capellas:
 Saltus, et saturi petito longinqua Tarenti,
 Et qualem infelix amisit Mantua campum,
 Pascentem niveos herboso flumine cycnos;
 Non liquidi gregibus fontes, non gramina deerunt; 200
 Et, quantum longis carpent armenta diebus,
 Exigua tantum gelidus ros nocte reponet.
 Nigra fere et presso pinguis sub vomere terra,
 Et cui putre solum (namque hoc imitatur arando)
 Optima frumentis: non ullo ex æquore cernes 205
 Plura domum tardis decedere plaustra juvencis:
 Aut, unde iratus sylvam devexit arator,
 Et nemora evertit multos ignava per annos,
 Antiquasque domos avium cum stirpibus imis
 Eruit: illæ altum nidis petiere relictis; 210
 At rudis enituit impulso vomere campus.

192 *Pateris libamus et auro*] Dissolutio est vocum, pro *pateris aureis*: quibus vinum exquisitissimum Diis libabatur. De libatione, *Æn.* I. 740. Notat morem sacrificiorum, eorum præcipue, quæ fiebant ad *exta* victimarum consulenda: quæ ars *aruspicina* dicta est: in qua principes erant Etrusci sive Tyrrheni, qui ideo Romæ ad sacrificia adhibebantur, cum tibia eburnea. *Pinguis* dicitur Etruscus: vel ex vitio gentis; nam Catullus, XL. 11. *Aut parvus Umber, aut obesus Etruscus*. Vel ex vitio tubicinum, quibus intumescunt genæ. Vel ex vitio sacrificulorum, qui victimarum carnibus opipare vescebantur.

194 *Lancibus et pandis*] Vel patentibus; vel melius, extorum pondere curvatis et repandis. *Reddere* autem verbum est sacrificiorum: *reddi enim dicebantur exta*, ait Servius, cum probata et elixa aræ imponebantur. Tacit. I. XX. *Lustrata bove, et super cæspitem redditis extis, &c.*

196 *Urentes culta capellas*] Morsus earum arbori exitialis, olivam lambendo quoque sterilem faciunt. Plin. I. VIII. 50. *Culta*, Ge. I. 153.

197 *Saturi, &c. Tarenti*] Servius: *Aut sæcundi, aut quod est juxta oppidum Saturum. Tarentum enim et Saturum, vicinæ sunt Calabriae civitates. Probus locum et paludem esse dicit vicinam Tarento. Qui autem explicant de Satura palude, sive Pomptina, nunc Aufente palude, ii graviter errant. Est enim Tarentum in orientali cornu Italiae, Æn. III. 396. Pomptina vero palus, in littore meridionali, ad Mare Inferum, Æn. VII. sub finem notæ 794.*

198 *Mantua*] De ejus calamitate, in argum. *Ecl.* I. De *cycnis*, *Ecl.* VIII. 55. *Flumen*, Mincius est, *Menzo*. *Ecl.* VII. 13.

204 *Hoc imitatur arando*] Hoc unum aratione contendimus, ut imitemur arte, terram natura sua mollem: ergo signum est, eam, quæ ex se ipsa mollis et subacta est, esse frumentis aptissimam.

207 *Iratus*] Offensus ob diuturnam sylvæ sterilitatem.

211 *Enituit*] Aut campus refulsit repercussu lucidi vomeris. Aut pinguis factus est: *nitere* enim dicuntur ea, quæ pingua sunt. Horat. *Epist.* I. 4. 15. *Me pinguem et nitidum, &c.*

Nam jejuna quidem clivosi glarea ruris
 Vix humiles apibus casias roremque ministrat;
 Et tophus scaber, et nigris exesa chelydris
 Creta, negant alios æque serpentibus agros 215
 Dulcem ferre cibum et curvas præbere latebras.
 Quæ tenuem exhalat nebulam fumosque volucres;
 Et bibit humorem, et cum vult, ex se ipsa remittit;
 Quæque suo viridi semper se gramine vestit,
 Nec scabie et salsa lædit rubigine ferrum: 220
 Illa tibi lætis intexet vitibus ulmos;
 Illa ferax oleo est; illam experiere colendo
 Et facilèm pecori, et patientem vomeris unci.
 Talem dives arat Capua, et vicina Vesevo
 Ora jugo, et vacuis Clanius non æquus Acerris. 225
 Nunc, quo quamque modo possis cognoscere, dicam.
 Rara sit, an supra morem si densa, requiras;
 Altera frumentis quoniam favet, altera Baccho;
 Densa magis Cereri, rarissima quæque Lyæo:
 Ante locum capies oculis, alteque jubebis 230
 In solido puteum demitti, omnemque repones
 Rursus humum, et pedibus summas æquabis arenas.
 Si deerunt, rarum, pecorique et vitibus almis

Virgil. Ge. I. 153. *interque nitentia culta.* Aut per commutationem, id est, in eo enituit et refulsit vomer: Ge. I. 46. *sulco attritus splendescere vomer.*

212 *Nam jejuna, &c.*] Ita cohæret oratio. Terra nigra, et putris, aut ex qua erutæ sunt sylvæ, optima est frumento: nam glarea, quæ huic contraria est, non est frumentaria, et vix flores producit. *Glarea, du gravier.* *Tophus, tuf,* lapis asper et siccus, e terra et arena concretus. *Creta,* terra alba. *Chelydri* sunt proprie testudines marinæ, a *χέλυσ* *testudo*, et *ὕδωρ* *aqua*. Apud Nicandrum tamen versu 411. sunt serpentes, quæ modo in paludibus, modo in arboribus latent: unde *Druinæ* quoque appellantur a *δρῦς* *quercus*. De *casii* et *rosmarino*, herbis coronariis, Ecl. II. 49.

224 *Capua, et vicina Vesevo, &c.*] *Capua*, Campaniæ caput: unde et *Capuam*, a *capite* dictam putat Strabo I. V. Virgilius tamen a *Capy*, Æneæ commilitone, nomen ejus deducit, Æn. X. 145. Hanc constat nulli terrarum soli bonitate posthabendam; fuisse autem olim *inter tres maximas urbes, Romam, Carthaginemque numeratam*,

testatur Florus, I. I. 16. *Vesuvius, Vesuvius*, et *Vesvius*, mons Campaniæ prope Nolam, mire fertilis, præterquam in cacumine, unde sæpe ignes emittit: nunquam vehementius, quam imperante Tito: quo tempore Plinius historiæ naturalis scriptor, qui cognoscendi illius ignis cupiditate eo se contulerat, fumo flammisque extinctus est.

225 *Ora jugo*] Dicitur ut narrat Gellius I. VII. 20. scripsisse primo Virgilius: *Nola jugo*, ad laudem *Nolæ*, urbis Vesuvio vicinæ; sed postea delevisse: propterea quod Nolani aquam ipsi negassent, suum in rus, quod erat in propinquo, deducendam.

Clanius non æquus Acerris] *Acerræ*: *Acerra*, antiquissima Campaniæ urbs, non longe a Neapoli: hanc præterfluit amnis *Clanius*, *l'Agno*: cujus frequens inundatio pene urbem interdum exhaustit; unde ipse, *non æquus Acerris*: et *Acerræ vacuæ* hic dicuntur.

229 *Cereri, &c. Lyæo*] De *Cerere* Ecl. V. 69. *Lyæus*, *Bacchi* nomen a *λύω* *solvo*: quod curis solvat et liberet.

Aptius, uber erit: sin in sua posse negabunt
 Ire loca, et scrobibus superabit terra repletis: 235
 Spissus ager; glebas cunctantes crassaque terga
 Expecta, et validis terram proscinde juvencis.
 Salsa autem tellus, et quæ perhibetur amara,
 Frugibus infelix (ea nec mansuescit arando,
 Nec Baccho genus, aut pomis sua nomina servat), 240
 Tale dabit specimen: tu spisso vimine qualos,
 Colaue prælorum fumosis deripe tectis;
 Huc ager ille malus, dulcesque a fontibus undæ,
 Ad plenum calcentur: aqua eluctabitur omnis
 Scilicet, et grandes ibunt per vimina guttæ; 245
 At sapor indicium faciet manifestus, et ora
 Tristia tentantum sensu torquebit amaror.
 Pinguis item quæ sit tellus, hoc denique pacto
 Discimus: haud unquam manibus jactata fatiscit,
 Sed picis in morem ad digitos lentescit habendo. 250
 Humida maiores herbas alit, ipsaque justo
 Lætior, ah nimium ne sit mihi fertilis illa,
 Neu se prævalidam primis ostendat aristis!
 Quæ gravis est, ipso tacitam se pondere prodit,
 Quæque levis. Promptum est oculis prædiscere nigram, 255
 Et quis cui color. At sceleratum exquirere frigus
 Difficile est: piceæ tantum taxique nocentes
 Interdum, aut hederæ pandunt vestigia nigræ.

234 *Aptius, uber*] Supra v. 185.
Posse negabunt] Non poterunt. Et
 quasi sensum mentemque terræ tri-
 buit: ut alibi multis locis.

240 *Nec Baccho genus, aut, &c.*] Terra
 salsa, sic ingrata est, ut arboribus
 apud se depositis non servet nomen:
 sed eas et virtute et nomine spoli-
 et: id est, ut arbores in ea degenerent,
 nec amplius ejusdem generis ac no-
 minis esse videantur. De *Baccho*, Ecl.
 v. 69.

241 *Qualos, Colaue prælorum, &c.*] *Torcular*
 tota machina est uvis pre-
 mendis, a *torquendo* sic dicta. *Prælum*,
 sunt trabes, quæ uvas torculari im-
 positas premunt: a *premendo* dictæ per
 contractionem, *premulum*, *prælum*:
 unde syllaba prima brevis est in *pre-*
mo; longa in *prælum*. *Cola* sunt sacci,
 vel corbes, quæ torculari suppositæ
 vinum expressum excipiunt perco-
 lantque. *Quali*, corbes e vimine, ca-
 lathi, Ecl. II. 46.

244 *Eluctabitur*] Per vim, et quasi
 cum lucta exibat.

250 *Habendo*] Passiva significatione,
dum habetur: ut pleraque gerundia.
 Ecl. VIII. 71.

252 *Ne sit mihi fertilis*] Terra enim,
 cujus vis in herbas aut frondes absum-
 mitur, parum habet virtutis ad fru-
 ctum ferendum.

254 *Tacitam*] Etsi de illa taceatur,
 nullumque aliud indicium a me assi-
 gnetur.

257 *Piceæ . . . taxi*] *Picea*, pini
 species: de qua Plin. l. XVI. 10. *Pi-*
cea montes amat atque frigora, feralis
arbor, et funebri indicio ad fores posita,
ac rogis virens: hæc plurimam resinam
fundit. Taxus, de l'if: de qua Plin.
ibidem. Taxus, minus virens, gracilis-
que et tristis ac dira: letale baccis, in
Hispania præcipue, venenum inest. Sunt
qui taxica hinc appellata dicant venena,
quæ nunc toxica dicimus.

His animadversis, terram multo ante memento
 Excoquere, et magnos scrobibus concidere montes, 260
 Ante supinatas Aquiloni ostendere glebas,
 Quam lætum infodias vitis genus; optima putri
 Arva solo: id venti curant, gelidæque pruinae,
 Et labefacta movens robustus jugera fossor.
 At, si quos haud ulla viros vigilantia fugit: 265
 Ante locum similem exquirunt, ubi prima paretur
 Arboribus seges, et quo mox digesta feratur;
 Mutatam ignorent subito ne semina matrem.
 Quinetiam coeli regionem in cortice signant:
 Ut, quo quæque modo steterit, qua parte calores 270
 Austrinos tulerit, quæ terga obverterit axi,
 Restituant; adeo in teneris consuescere multum est.
 Collibus, an plano melius sit ponere vitem,
 Quære prius. Si pinguis agros metabere campi:
 Densa sere; in denso non segnior ubere Bacchus. 275
 Sin tumulis acclive solum collesque supinos:
 Indulge ordinibus. Nec secius omnis in unguem

259 *His animadversis*] v. PARS. De *oultura vitis*. Continet præcepta præcipue xv. I. est de scrobibus et foveis hyeme parandis, v. 260. II. De soli similitudine in seminario et vineto, v. 265. III. De signando vitis cortice, ad cognoscendum nativum ejus situm, v. 269. IV. De ordine, quo serenda est, v. 273. V. De profunditate fovearum, v. 288. VI. De iis quæ cavenda sunt in satione vitis, v. 298. VII. De tempore sationis, v. 315. VIII. De stercoratione, v. 346. IX. De lapidum et concharum infossione, v. 348. X. De pastinatione, sive terra vertenda pastino, la houe, la bêche, v. 354. XI. De ligatione, quæ pedatio dicitur, mettre les échalas, v. 358. XII. De frondatione, seu frondium amputatione, v. 362. XIII. De septo adversus pecorum injurias, v. 371. XIV. De Bacchi sacris, v. 380. XV. De vinitoris diligentia aliis in rebus, v. 397.

261 *Aquiloni*] Vento septentrionali: generatim hic hyemem significat. De eo, Ecl. vii. 51.

267 *Arboribus*] Vel vites ipsa arbores vocat, ut supra, v. 89. Vel præceptum generale est pro omnibus arboribus. *Seges*] Bene de arbusculis, quæ seruntur in seminario.

268 *Semina*] Non hic grana sunt, sed surculi, sive avulsi e vitis corpore, qui vocantur malleoli, marcottes; sive Delph. Virg.

cum suis radicibus translati, qui vocantur *viriradices*.

271 *Austrinos, &c. axi*] Pro meridie, *Astrum* dicit, ventum inde flantem: de quo, Ecl. ii. 58. Pro septentrione, *axem*, id est polum simpliciter; quia polus hic unus a nobis videtur.

275 *Densa*] Pro dense, supra, v. 134. De ubere, supra, v. 135. De Baccho, Ecl. v. 69.

277 *Secius*] Vel *sequius*, ut Germano placet: *secus*, significat *aliter*, et habet primam brevem; *secius* vel *sequius*, significat *deterius*, *pejus*, *minus*, et primam habet longam. Hac significatione dixit passim Apuleius, *sequiorem sexum*, pro muliebri, qui minor ac deterior est: et Seneca, *sequius de aliquo loqui*, id est, sinistre. Et derivat Turneb. l. XIX. 17. a *sequor*: quia *præire* consuevit id, cujus melior est conditio; *sequi*, cujus deterior, ut servus.

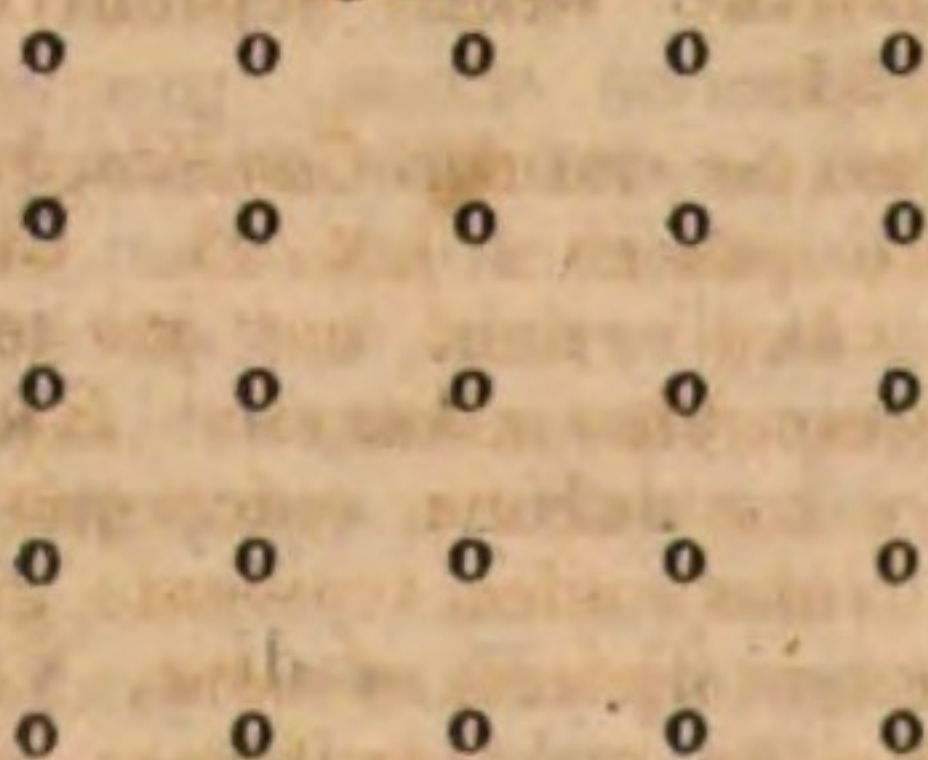
In unguem] Exacta perfecta que ratione. Translata dictio a marmorariis opificibus, qui marmorum juncturas ungue explorant, an perfecte commissæ sint. Hor. de A. P. 295. *Perfectum decies non castigavit ad unguem*. Et Sat. l. i. 5. 32. *ad unguem Factus homo*.

Arboribus positis secto via limite quadret.
 Ut sæpe, ingenti bello cum longa cohortes
 Explicuit legio, et campo stetit agmen aperto, 280
 Directæque acies, ac late fluctuat omnis
 Ære renidenti tellus, necdum horrida miscent
 Prælia, sed dubius mediis Mars errat in armis :
 Omnia sint paribus numeris dimensa viarum,
 Non animum modo uti pascat prospectus inanem ; 285
 Sed quia non aliter vires dabit omnibus æquas
 Terra, neque in vacuum poterunt se extendere rami.
 Forsitan et, scrobibus quæ sint fastigia, quæras.
 Ausim vel tenui vitem committere sulco :
 Altior ac penitus terræ defigitur arbos ; 290
 Æsculus in primis : quæ quantum vertice ad auras
 Ætherias, tantum radice in Tartara tendit.
 Ergo non hyemes illam, non flabra, neque imbres
 Convellunt ; immota manet, multosque nepotes,
 Multa virum volvens durando sæcula, vincit ; 295
 Tum fortes late ramos et brachia tendens
 Huc illuc, media ipsa ingentem sustinet umbram.
 Neve tibi ad Solem vergant vineta cadentem ;
 Neve inter vites corylum sere : neve flagella
 Summa pete, aut summa destringe ex arbore plantas ; 300

278 *Secto via limite quadret*] Dispositio arborum hic duplex intelligi potest : ita ut singulæ viæ sectæ sint inter arbores, vel dispositas in quadrangulum, et tunc perfecte quadrata figura est ; vel dispositas in triangulum, et tunc est quincuncialis figura, *en échiquier*. Quincuncialis porro figura, sive *quincunx*, ita dicebatur, a figura quinti numeri, V, quam singuli trianguli exprimunt.

Quadrum.

Quincunx.

Vox *quadret* proprie notat priorem figuram ; metaphorice vero secundam. Ita Cicero, De Orat. III. 173. *Conjunctionem verborum numero cadere, et quadrare, et perfici volumus*. Et in Bruto, XLIII. *Quoniam tibi quadrat* : id est, *convenit, congruit*.

279 *Cohortes Explicuit legio*] Militum numerus in legione, pro temporum varia ratione, varius fuit. Universim legio dividebatur in cohortes X. manipulos XXX. centurias LX. In incessu quadratam servabat figuram ; in pugna porrigebatur in longum, triplici versu sive linea, quarum singulæ manipulos decem continebant.

281 *Fluctuat omnis Ære renidenti tellus*] Id est : splendor æris tremulus huc illuc in terra circumvolat. Sic supra, v. 211. *enituit impulso vomere campus*. De Marte, Ecl. IX. 12.

291 *Æsculus*] Arbor glandifera, e quercuum genere. Supra, v. 16. *Tartara*, Ge. I. 36.

299 *Corylum*] Supra, v. 65. Nocet radicum densitate, quæ vitibus alimentum præripiunt. *Flagella*, sunt ramorum summitates, e quibus non

Tantus amor terræ ; neu ferro læde retuso
 Semina ; neve oleæ sylvestres inserte truncos :
 Nam sæpe incautis pastoribus excidit ignis,
 Qui, furtim pingui primum sub cortice tectus,
 Robora comprehendit, frondesque elapsus in altas 305
 Ingentem coelo sonitum dedit, inde secutus
 Per ramos victor perque alta cacumina regnat,
 Et totum involvit flammis nemus, et ruit atram
 Ad coelum picea crassus caligine nubem :
 Præsertim si tempestas a vertice sylvis 310
 Incubuit, glomeratque ferens incendia ventus.
 Hoc ubi ; non a stirpe valent, cæsæque reverti
 Possunt, atque ima similes revirescere terra :
 Infelix superat foliis oleaster amaris.
 Nec tibi tam prudens quisquam persuadeat auctor, 315
 Tellurem Borea rigidam spirante moveri.
 Rura gelu tum claudit hyems ; nec semine jacto
 Concretam patitur radicem affigere terræ.
 Optima vinetis satio, cum vere rubenti
 Candida venit avis, longis invisæ colubris ; 320
 Prima vel autumnî sub frigora, cum rapidus Sol
 Nondum hyemem contingit equis, jam præterit æstas.
 Ver adeo frondi nemorum, ver utile sylvis ;
 Vere tument terræ, et genitalia semina poscunt.
 Tum pater omnipotens fœcundis imbribus Æther 325
 Conjugis in gremium lætæ descendit, et omnes
 Magnus alit, magno commixtus corpore, fœtus.

sunt decerpendi ad plantandum surculi, sive malleoli ; sed ex infima arboris parte, quæ terræ vicinior est : jam enim terræ assueverunt, eamque amant.

301 *Neu ferro læde retuso*] Non prohibet ferro præcidi ; sed ferrum obtusum adhiberi, quo lacerarentur potius, quam amputarentur semina, id est, *surculi* : vide supra, v. 268.

303 *Nam sæpe, &c.*] Cur a vitibus removendæ sint oleæ sylvestres, sive oleastri, affert alias causas Theophrastus l. III. 15. Quod nempe tam olea, quam ficus, alimenti plurimum exsugant, umbramque inducant maximam. 305 *Robora*] Truncos, supra, v. 25.

308 *Ruit*] Emittere ; active hic sumitur, ut Ge. I. 105. *cumulosque ruit male pinguis arena.*

310 *A vertice*] A septentrionali

polo, juxta Servium : quia, *hic vertex nobis semper sublimis*. Ge. I. 242. A vertice arborum, juxta Germanum et Victorium. Vide Ge. I. 324. *Collectæ ex alto nubes.*

316 *Borea*] Vento septentrionali, Ecl. VII. 51.

319 *Cum vere rubenti Candida, &c.*] Ciconia, de qua Plin. l. X. 23. *Ciconiæ quonam e loco veniant, aut quo se referant, incompertum adhuc est. E longinquo venire non dubium, eodem quo grues modo. Nidos eosdem repetunt : genitricum senectam invicem educant.* Ver hic *rubens* dicitur, propter flores : ut passim alibi *purpureum*.

322 *Hyemem contingit equis*] Tropicum Capricorni, quem ubi attingit, tunc bruma est et hyems summa : vide Ge. I. 238.

325 *Tum pater, &c.*] Æther, sive aër, per Jovem a poetis : terra, per

Avia tum resonant avibus virgulta canoris,
 Et Venerem certis repetunt armenta diebus.
 Parturit almus ager; Zephyrique tepentibus auris 330
 Laxant arva sinus; superat tener omnia humor;
 Inque novos Soles audent se germina tuto
 Credere; nec metuit surgentes pampinus Austros,
 Aut actum cœlo magnis Aquilonibus imbrem:
 Sed trudit gemmas, et frondes explicat omnes. 335
 Non alios prima crescentis origine mundi
 Illuxisse dies, aliumve habuisse tenorem
 Crediderim: ver illud erat; ver magnus agebat
 Orbis, et hybernâs parcebant flatibus Euri:
 Cum primæ lucem pecudes hausere, virumque 340
 Ferrea progenies duris caput extulit arvis,
 Immissæque feræ sylvis, et sidera cœlo.
 Nec res hunc teneræ possent perferre laborem,
 Si non tanta quies iret frigusque caloremque
 Inter, et exciperet cœli indulgentia terras. 345

Quod superest, quæcumque premes virgulta per agros,
 Sparge fimo pingui, et multa memor occule terra;
 Aut lapidem bibulum, aut squalentes infode conchas:
 Inter enim labentur aquæ, tenuisque subibit
 Halitus, atque animos tollent sata. Jamque reperti, 350
 Qui saxo super, atque ingentis pondere testæ,
 Urgerent: hoc effusos munimen ad imbres;
 Hoc, ubi hiulca siti findit canis æstifer arva.

Seminibus positis, superest deducere terram
 Sæpius ad capita, et duros jactare bidentes; 355

Junonem adumbrata est. Inter
 utrumque quoddam quasi conjugium.

330 *Zephyrique*] Ecl. v. 5. *Austros*]
 Ecl. II. 58. *Aquilonibus*] Ecl. VII. 51.

336 *Non alios, &c.*] Disceptatur,
 quo tempore mundus conditus sit:
 verno, an autumnali: favet autumnô
 ratio, quæ petitur a maturitate fru-
 gum: favet veri, quæ petitur a com-
 modissima temperie. Poëtæ omnes
 pro vere stant. De *Euro*, Ge. I. 371.

340 *Virumque Ferrea progenies, &c.*] Alludit ad ætatem ferream, et instau-
 rationem mundi post diluvium factam,
 a Deucalione et Pyrrha, jactis post
 tergum lapidibus. Ecl. VI. 41.

343 *Nec res hunc teneræ, &c.*] Vel
 sensus est: Nec mundi res, tum te-
 neræ ac recentes, potuissent perferre
 calorem æstivum, aut frigus hyber-
 num: ergo conveniens fuit, nasci eas

verno tempore, quæ anni quædam est
 quies. Vel sensus est generalis: Nec
 mundi res, quæ per se teneræ semper
 ac fragiles sunt, possent ferre vim
 æstatis et hyemis; nisi vere, quasi
 quiete, recrearentur.

353 *Canis æstifer*] Sirius, vel cani-
 cula: stella in ore majoris canis:
 cujus vis in subjectas mundi partes
 insignis esse perhibetur, quo tempore
 Sol oritur in principio leonis: nempe
 exeunte Julio: tumque æstus ferven-
 tissimus est, morbique ex illo æstu
 frequentissimi: diesque illi *caniculares*
 vocantur, donec Sol totum leonis si-
 gnum perlustraverit, ad usque diem
 23 Augusti. *Sirius* dictus, vel a *σει-
 ρῖς*, sicco, vel a *σειρῶν*, evacuatio.

355 *Capita*] Vitium arborumque
 capita, stirpes sunt et radices; quibus,
 quasi ore, alimentum e terra trahunt.

Aut presso exercere solum sub vomere, et ipsa
 Flectere luctantes inter vineta juvencos.
 Tum leves calamos et rasæ hastilia virgæ
 Fraxineasque aptare sudes furcasque bicornes:
 Viribus eniti quarum, et contemnere ventos 360
 Assuescant, summasque sequi tabulata per ulmos.

Ac, dum prima novis adolescit frondibus ætas,
 Parcendum teneris; et, dum se lætus ad auras
 Palmes agit, laxis per purum immissus habenis,
 Ipsa acie nondum falcis tentanda; sed uncis 365
 Carpendæ manibus frondes, interque legendæ.
 Inde, ubi jam validis amplexæ stirpibus ulmos
 Exierint, tum stringe comas, tum brachia tonde:
 Ante reformidant ferrum; tum denique dura
 Exerce imperia, et ramos compesce fluentes. 370

Texendæ sepes etiam, et pecus omne tenendum,
 Præcipue dum frons tenera imprudensque laborum:
 Cui, super indignas hyemes Solemque potentem,
 Sylvestres uri assidue capreæque sequaces
 Illudunt, pascuntur oves avidæque juvencæ. 375
 Frigora nec tantum cana concreta pruina,
 Aut gravis incumbens scopulis arentibus æstas,
 Quantum illi nocuere greges, durique venenum
 Dentis, et admorso signata in stirpe cicatrix.
 Non aliam ob culpam Baccho caper omnibus aris 380
 Cæditur: et veteres ineunt proscenia ludi,

255 *Bidentes*] *Bidens* aliquando est *ovis*; hic instrumentum fodiendæ terræ comparatum, *pastinum*, *ligo*, *un hoyau*. Etymon a binis dentibus: quod *ligo* sit bifurcus De *ove bidente*, *Æn.* IV. 57.

356 *Aut presso exercere solum, &c.*] Ex more Italiæ, ubi vites ulmis aliisque arboribus fulciebantur: adeoque laxius digestæ spatium arandi relinquabant, imo et frugum interserendarum.

359 *Fraxineas*] E *fraxino* arbore, *frêne*.

361 *Tabulata*] *Servius*: *Sunt rami effusiores, et in plana tendentes, non in altiora crescentes.* Et *Columella* l. v. 6. *Tabulata instituenda sunt: hoc enim nomine usurpant agricolæ ramos, truncosque prominentes; ut vites laxius diffundantur.*

364 *Laxis per purum, &c. habenis, &c.*] *Laxis habenis* metaphora est ab equis

desumta, duce *Lucretio* l. v. *Arboribusque datum est variis, exinde per auras Crescendi magnum immissis certamen habenis.* Et *per purum*, significat, *per aërem*, sic et *Horatius* *Od.* I. 34. 7. *per purum tonantes Egit equos, volucrumque currum.*

374 *Sylvestres uri*] *Bubali*, quos vulgus cum *uris* confundit. *Plin.* l. VIII. 15. *Uri* enim juxta *Cæsarem*, de bello Gall. l. VI. sunt feræ, magnitudine paulo infra elephantos, specie et colore et figura tauri: quæ in sola *Hercynia Germaniæ* sylva reperiuntur. *Bubali*, boves sunt sylvestres, frequentes in Italia, ex *Isidoro* et aliis: quanquam aliter a *Plinio* describuntur.

381 *Proscenia*] *Theatrum*, locus fuit, semicircali figuram habens, spectaculis scenicis destinatus, a *θεάματα* *specto*. Partes ejus fuere. I. *Porticus*, *scalæ*, *sedilia*: *sedilium* ordi-

Præmiaque ingeniis pagos et compita circum
 Thesidæ posuere; atque inter pocula læti
 Mollibus in pratis unctos saliere per utres.
 Necnon Ausonii, Troja gens missa, coloni 385
 Versibus incomtis ludunt risuque soluto;
 Oraque corticibus sumunt horrenda cavatis;
 Et te, Bacche, vocant per carmina læta, tibi que
 Oscilla ex alta suspendunt mollia pinu.
 Hinc omnis largo pubescit vinea foetu; 390
 Complentur vallesque cavæ saltusque profundi,
 Et quocumque Deus circum caput egit honestum.
 Ergo rite suum Baccho dicemus honorem

nes, dicebantur *cunei*; quia, cuneorum modo, eo strictiores erant, quo magis ab ambitu ad centrum theatri accedebant: et hæc omnia circa ambitum theatri erant disposita. II. *Orchestra* pars interior, sive centrum theatri, eaque omnium infima et conæva: unde *cavea* dicebatur totum theatri spatium. Hic sedebant senatores, ludebantque chori saltatorum et musicorum; ab *ὀρχεῖσθαι* saltare. III. *Proscenium*, locus ab uno theatri cornu ad alterum ductus, inter orchestram et scenam, altior quam orchestra, inferior quam scena: in eo agebant loquebanturque histriones comici tragicique, e pulpito, id est ex editiore aliquo et pedibus substrato tabulato. IV. *Scena*, pars theatri adversa spectantibus: velis, picturis, columnisque decorata, et olim arboribus ad inumbrandos actores, cum ludi in propatulo antiquitus exhiberentur: a *σκηνή* umbraculum. V. *Poscenium*, ubi actores post scenam latent. VI. *Amphitheatrum*, fuit locus, non in semicirculum, sed in circulum extructus: ubi nulla erat scena, sed undecumque sedilia spectatorum; cum *arena* in medio, in qua gladiatorum, ferarumque et alia id genus certamina peragebantur: quare *amphitheatrum* dicebatur, quasi *undique theatrum*; ab *ἀμφὶ* circum, et *θεάουαι* specto.

382 *Præmiaque, &c.*] Ludi omnes theatrales e Bacchicis ejusmodi ludicris ortum habuere, quibus victor *hircum* referebat: unde tragædiæ remansit nomen a *τράγος* hircus, et *ὠδή* cantilena. Horatius in arte Poëtica v. 220. 'Carminē qui tragico vilem certavit ob hircum, Mox etiam agre-

stes Satyros nudavit,' &c. Floruit primo apud Athenienses, qui *Theseidæ* dicuntur, a *Theseo* rege, qui primus eos, in pagis degentes, in urbem coëgit mœnibusque sepsit. De eo, *Æn.* VI. 122.

384 *Unctos saliere per utres*] Præcipua pars *Liberalium* sive *Bacchicorum* ludorum, erat saltus per pelles hircinas, in campo cumulas, inflatasque et unctas oleo. Hircinas eligebant pelles, sive utres, ad contemptum hircorum etiam mortuorum quod viti infestum sit animal: ungebant, ut magis essent lubricæ, nec vestigium cadentis sustinerent: uno pede insiliebant, reducto altero: et cum frequenter caderent *cernui*, sive proni, vocabant ludos illos *Cernualia*; Græci *ἀσכולία*, ab *ἀσκός* uter.

385 *Ausonii coloni*] *Colonus* hic non agricolam significat, sed coloniam, sive Trojanos, *Ænea* duce, missos ad incolendam Ausoniam, id est Italiam. De *Ausonibus*, antiquis Italiæ populis, *Æn.* III. 171.

389 *Oscilla suspendunt*] Imagunculas fictiles, Baccho sacras, et ad ejus speciem effictas; quæ vineis providere putabantur, eisque fertilitatem conferre, ad quas vento, aut numinis providentia impulsæ, sese converterent. Unde addit: 'Et quocumque Deus circum caput egit honestum.' Nomen hoc, *oscillum*, diminutivum est ab *os oris*, quasi *parvum os*: unde etiam est *osculum*, *Æn.* I. 260.

391 *Saltusque, &c.*] *Saltus* non esse sylvarum ipsas arbores, sed loca sylvarum ab arboribus vacua, notavimus *Ecl.* VI. 56.,

Carminibus patriis, lancesque et liba feremus;
Et ductus cornu stabit sacer hircus ad aram, 395
Pinguiaque in veribus torrebimus exta columnis.

Est etiam ille labor curandis vitibus alter,
Cui nunquam exhausti satis est: namque omne quotannis
Terque quaterque solum sciindendum, glebaque versis
Æternum frangenda bidentibus; omne levandum 400
Fronde nemus; redit agricolis labor actus in orbem,
Atque in se sua per vestigia volvitur annus.

Ac jam olim, seras posuit cum vinea frondes,
Frigidus et sylvis Aquilo decussit honorem;
Jam tum acôr curas venientem extendit in annum 405

Rusticus, et curvo Saturni dente relictam
Persequitur vitem attondens, fingitque putando.
Primus humum fodito, primus devecta cremato
Sarmenta, et vallos primus sub tecta referto;
Postremus metito: bis vitibus ingruit umbra; 410

Bis segetem densis obducunt sentibus herbæ.
Durus uterque labor. Laudato ingentia rura:
Exiguum colito. Necnon etiam aspera rusci
Vimina per sylvam, et ripis fluvialis arundo
Cæditur, incultique exercet cura salicti. 415

Jam vinctæ vites; jam falcem arbusta reponunt;

394 *Liba*] Placentæ genus. Ecl. VII. 33.

395 *Et ductus*] Verba solennia: ominosum enim erat in sacrificiis si victima traheretur, non facile duceretur: tum si ad aram non sponte staret, sed reluctaretur.

396 *Columnis*] Bene: cum enim *corylum* et *hircum* viti esse infestum dixerit: utrumque ad sacrificia adhibet: *hircum*, ut victimam; *corylum*, ut materiem veru.

397 *Est etiam, &c.*] Præcipit alteram, id est secundam *pastinationem*, quæ dicitur *repastinatio*, de qua, v. 354. Item et secundam *pampinationem*, seu frondium amputationem, de qua, v. 365. Quanquam monet, ter aut quater laborem utrumque esse repetendum: quia nunquam huic labori, id est in hoc labore, *satis est exhausti*, id est juxta Servium, exhaustionis, finitionis, perfectionis: sic Æn. II. 427. 'Servantissimus æqui,' id est, æquitatis.

401 *Actus in orbem*] Id est, perpetuus et continuus: nullus enim in

orbe, seu circulo terminus est.

404 *Aquilo*] Ventus septentrionalis. Ecl. VII. 51.

406 *Curvo Saturni dente, &c.*] Præcepta congerit de curis hybernis circa vitem: ac præcipue de *ablaqueatione*: quæ fit cum circa radices terra effoditur, tondenturque ferro superflue radices: eæ præsertim, quæ terræ superficiem propius tangunt; ut inferiores convalescant. Dicitur *ablaqueatio*, quia vitis radicibus, quasi totidem laqueis, expeditur et liberatur. *Saturni dente*] Falce dentata seu acuta, quæ Saturni gestamen est. De Saturno, Ecl. IV. 6.

410 *Bis vitibus, &c.*] Causam affert geminæ *pampinationis*, quam antea præceperat: item et geminæ *runctationis*, qua herbæ noxiæ eruuntur, *sarcler*.

413 *Aspera rusci Vimina*] Commendat curam fruticum, unde parantur viti retinacula. *Ruscus*, vel *ruscum*, *du houx*. De eo, Ecl. VII. 42. *Salictum*, vel *salicetum*, locus salicibus consitus, *sauzaye*.

Jam canit extremos effœtus vinitor antes :
Sollicitanda tamen tellus, pulvisque movendus ;
Et jam maturis metuendus Jupiter uvis.

Contra, non ulla est oleis cultura : neque illæ 420
Procurvam expectant falcem rastrosque tenaces,
Cum semel hæserunt arvis, aurasque tulerunt.

Ipsa satis tellus, cum dente recluditur unco,
Sufficit humorem, et gravidas cum vomere fruges.
Hoc pinguem et placitam Paci nutritor olivam. 425

Poma quoque, ut primum truncos sensere valentes,
Et vires habuere suas, ad sidera raptim
Vi propria nituntur, opisque haud indiga nostræ.

Nec minus interea foetu nemus omne gravescit,
Sanguineisque inculta rubent aviaria baccis. 430

Tondentur cytisi, tædas sylva alta ministrat,
Pascunturque ignes nocturni, et lumina fundunt.
Et dubitant homines serere, atque impendere curam ?

Quid majora sequar ? salices humilesque genestæ,
Aut illæ pecori frondem, aut pastoribus umbras 435
Sufficiunt ; sepemque satis, et pabula melli.

417 *Extremos effœtus vinitor antes*] Antes, sunt ordines vitium, qui sunt ante ceteros positi, et vineam quasi circundant, et quavis ex parte extremi sunt. *Effœtus*, lassus, qualis est mulier quæ multos edidit foetus.

418 *Pulvisque movendus*] Commovendus et excitandis pulvis, fractione glebarum.

419 *Metuendus Jupiter uvis*] Aër, grandine et pluviis intempestivis infestus. *Jupiter* pro aëre, supra, v. 325.

420 *Contra, non, &c.*] Laboriosæ vitis culturæ, facilem opponit oleæ culturam. Utraque tamen in tenera ætate similis est : disparitas igitur a firmiori tantum ætate petenda, quæ maximam in vite, vix ullam in olea curam exigit ; unde addit poëta ; *Cum semel hæserunt arvis.*

424 *Cum vomere, &c.*] Id est statim atque aperitur vomere, sine mora, producit fructus. Exaggeratio, quæ certum et celerem proventum indicat.

Fruges] Olivas interpretor. Et vero voces illæ promiscue adhibentur a poëtis : *Nemus*, non proprie tantum pro sylvestrium arborum multitudine,

sed et pro vinea, v. 400. *omne levandum Fronde nemus* : *Sylva*, pro quarumlibet rerum multitudine, ut notavimus Ge. i. 152. *Messis* pro collectione non solum tritici, sed etiam uvarum, Ge. ii. 410. *Postremus metito*. Item pro mellis proventu, Ge. iv. 231. *Duo tempora messis*. *Vindemia* apud Plin. l. xv. 1. pro olivarum etiam collectione. *Seges*, pro arbusculis in seminario, Ge. ii. 266. *Ubi prima paretur Arboribus seges, &c.*

425 *Placitam Paci nutritor olivam*] *Nutritor*, pro *nutri* : passivum, activa significatione : ut apud Cicer. pro Mil. xxxiii. *Inimicissimum multo crudelius etiam punitus es*. Pro, *punisti*. *Placitam Paci*, quia insigne pacis fuit. *Æn.* vii. 237. *Minervæ fuit dicata*. Vide Ge. i. 14.

426 *Poma*] Fructus pro arbore : arbor enim *pomus* est.

431 *Cytisi, tædas, &c.*] De *cytiso* frutice, qui tondetur saginando pecori, *Ecl.* i. 79. De *tædis*, arboribus e picearum genere, *Ecl.* vii. 49.

434 *Salices, &c.*] *Salices*, *saules*. *Genestæ*, *Genêt* : Ge. ii. 12.

436 *Pabula melli*] *Apibus*, quæ mel conficiunt.

Et juvat undantem buxo spectare Cytorum,
 Naryciæque picis lucos; juvat arva videre
 Non rastris, hominum non ulli obnoxia curæ.
 Ipsæ Caucasio steriles in vertice sylvæ, 440
 Quas animosi Euri assidue franguntque feruntque,
 Dant alios aliæ foetus; dant utile lignum
 Navigiis pinos, domibus cedrumque cupressosque.
 Hinc radios trivere rotis, hinc tympana plaustis
 Agricolaë, et pandas ratibus posuere carinas. 445
 Viminibus salices foecundæ, frondibus ulmi:
 At myrtus validis hastilibus, et bona bello
 Cornus; Ituræos taxi torquentur in arcus.
 Nec tiliæ leves aut torno rasile buxum
 Non formam accipiunt, ferroque cavantur acuto. 450
 Necnon et torrentem undam levis innatat alnus,
 Missa Pado; necnon et apes examina condunt
 Corticibusque cavis vitiosæque ilicis alveo.
 Quid memorandum æque Baccheia dona tulerunt?
 Bacchus et ad culpam causas dedit: ille furentes 455
 Centauros leto domuit, Rhætumque Pholumque
 Et magno Hylæum Lapithis cratere minantem.

437 *Cytorum*] Cyturus, urbs et mons Galatiæ, in ora Paphlagoniæ: buxo fertilis. Ovid. Met. iv. 312. *Sæpe Cytoriaco deducit pectine crines*: id est, buxæo.

438 *Naryciæque picis lucos, &c.*] Sylvas feraces tædarum, picearum, aliarumque arborum, e quibus succus erumpit; qui, si igne exprimitur, dicitur *pix*, *poix*: si sponte fluit, dicitur *resina*, *poix résine*, thuri affinis. *Narycium* urbs Græciæ et Italiæ, de qua, Æn. iii. 399.

440 *Caucasio, &c.*] De Caucasio monte Asiæ, Ecl. vi. 42. De Euro, vento orientali, Ge. i. 371. Hic Caucasus, pro quolibet monte, Eurus pro quolibet vento.

444 *Hinc radios trivere rotis, hinc tympana plaustis*] *Hinc*, non ad cedros et cupressos, e quibus nemo rotas fabricatur; sed ad sylvas, seu sylvestres arbores, refertur. De radiis, tympanis, et plaustis, Ge. i. 163. *Trivere*, perfecere torno, de qua arte Ecl. iii. 38.

445 *Ratibus posuere carinas*] *Ratis* proprie, sunt ligna inter se colligata, quæ per aquam aguntur; metaphoricè sumitur pro navi perfecta. *Ca-*
Delph. Virg.

rina, est trabs ima, eaque incurva, quæ totius navis fundamentum est.

447 De *myrto*. Ecl. ii. 54. De *corno*, *cornoillier*, supra, v. 34. De *taxo*, *if*, supra, v. 257. De *tilia*, *tilleul*, Ge. i. 173. *Hæc buxus, vel hoc buxum, büis*.

448 *Ituræos*] Gens est juxta Servium, e Parthia; juxta ceteros, e Syria: sagittandi arte memorabilis.

451 *Alnus Missa Pado*] *Alnus*, *aulne*, nota arbor: *Padus*, *le Po*, nobilissimus Italiæ fluvius, de quo Ge. i. 482. Hic sumitur pro quovis fluvio. *Pado*, pro, per *Padum*: ut, *It clamor cælo*, pro, ad cælum. De *examinibus apum*. Ecl. vii. 13. De *ilice*, arbore, *yeuse*, Ecl. i. 18.

456 *Centauros, &c.*] *Centauri* et *Lapithæ* vicini sunt populi Thessaliæ: hi Pindum et Othryn; illi Pelion montem incolentes. Lapitharum rex Pirithous, cum Hippodamiam uxorem duceret; Centauri, sponsam ipso nuptiarum die rapere aggressi, a Theseo et Hercule amicis Pirithoi, ceterisque Lapithis ingenti clade inter ipsa pocula affecti sunt. Centaurorum præcipuos commemorat Virgilius: Rhætum, Pholum, et Hylæum. Pro

O fortunatos nimium, sua si bona norint,
 Agricolas! quibus ipsa, procul discordibus armis,
 Fundit humo facilem victum justissima tellus. 460
 Si non ingentem foribus domus alta superbis
 Mane salutantum totis vomit ædibus undam;
 Nec varios inhiant pulchra testudine postes,
 Illusasque auro vestes, Ephyreïaque æra;
 Alba neque Assyrio fucatur lana veneno, 465
 Nec casia liquidi corrumpitur usus olivi:

Rhæto, aliqui *Rhæcum* legunt: et vero sic apud Callimachum aliosque legitur. De cratere, Ecl. v. 68.

458 *O fortunatos, &c.*] VII. PARS et ultima: *Digressio de vitæ rusticæ felicitate*. I. Ejus commoda præfert commodis urbanæ vitæ, v. 461. II. Proximam facit literarum et philosophiæ studiis, v. 475. III. Præfert quibuslibet aliis hominum studiis, v. 495. IV. Hujus vitæ antiquitatem a primis Italiæ colonis, primisque hominibus repetit, v. 532.

462 *Mane salutantum, &c.*] Mos apud Romanos, ut clientes magno numero patronos salutatum venirent prima luce. *Undam* exprimit multitudo populi exeuntis: dum alius alium, quasi fluctus fluctum trudit. *Vomit*, metaphora antiqui usus in eam rem: unde *vomitória* dicebantur in amphitheatris aditus illi, per quos populus confertim ingrediens in sedilia sese effundebat.

463 *Testudine postes*] Portas intelligit, vel in testudinem, id est fornitem, arcuatas: vel tectas conchis testudinis Indicæ, in laminas sectis. De testudinibus, *tortues*, ita Plin. l. ix. 10. 'Testudines tantæ magnitudinis Indicum Mare emittit, ut singularum superficie habitabiles casas integant: atque inter insulas Rubri præcipue Maris his navigabant cymbis. In mari conchyliis vivunt; tanta oris duritia, ut lapides comminuant: in terram egressæ, in herbis pariunt ova, avium ovis similia, ad centena numero: eaque defossa extra aquas, incubant noctibus.' Tum cap. ii. 'Testudinum putamina secare in laminas, lectosque et repositoria his vestire, Corbilius Pollio instituit, prodigi et sagacis ad luxuriæ instrumenta ingenii.'

464 *Illusasque auro vestes, &c.*] 'In

quibus artifex ludens, auro aliqua depinxit,' inquit Servius.

Ephyreïaque æra] Quinque syllabarum vox: apud Lucanum etiam quatuor, *Ephyrea*: l. vi. 'Insedit castris Ephyreæque mœnia servat:' id est Corinthia: Corinthus enim, *Ephyra* dicta est, ab Ephyra Nympha. Urbs est Achaïæ, sita in medio Isthmi Peloponnesiaci, qui Corinthiacus ideo dicitur. Capta est et incensa, a L. Mummiō consule. Æs porro Corinthium magno in pretio fuit, et ad vasa expetitur: cujus pretii causa hæc affertur a Floro l. ii. 6. 'Quantas opes et abstulerit et cremaverit hinc scias: quod, quicquid Corinthii æris toto orbe laudatur, incendio superfuisse comperimus: nam et æris notam pretiosiore ipsa opulentissimæ urbis fecit injuria: quia incendio perustis plurimis statuīs atque simulacris, æris, auri, argentique venæ, in commune fluxere.' Æri tamen huic fuisse pretium etiam ante Mummianum incendium, probat ex Homero Cerdanus, aliisque argumentis Germanus.

465 *Alba neque Assyrio, &c.*] Quadruplex est Syriæ divisio. Syria, Assyria, Cœlesyria, et Lencosyria: Phœnicia vero et Tyrus, sunt in Cœlesyria: in Phœnicia autem et circa Tyrum inventa est purpura primum e conchis expressa. *Venenum*, ut et φάρμακον Græcis, ambiguae significationis est: et significat quicquid naturam rerum immutat, in bonam malamque partem; atque adeo et colores, quibus lana fucatur.

466 *Casia*] Casiam triplicem distinximus Ecl. ii. 49. De prima specie haud dubie hic intelligendus poëta: qua oleum ad majores delicias conditum fuisse puto, *de la cannelle*.

At secura quies, et nescia fallere vita,
 Dives opum variarum; at latis otia fundis,
 Speluncae, vivique lacus; at frigida Tempe,
 Mugitusque boum, mollesque sub arbore somni 470
 Non absunt; illic saltus ac lustra ferarum,
 Et patiens operum, exiguoque assueta, juvenus;
 Sacra Deum, sanctique patres; extrema per illos
 Justitia excedens terris vestigia fecit.

Me vero primum dulces ante omnia Musae, 475
 Quarum sacra fero ingenti percussus amore,
 Accipiant; coelique vias et sidera monstrent;
 Defectus Solis varios, Lunaeque labores;
 Unde tremor terris; qua vi maria alta tumescant
 Objicibus ruptis, rursusque in se ipsa residant; 480
 Quid tantum Oceano properent se tingere Soles
 Hyberni, vel quae tardis mora noctibus obstet.
 Sin, has ne possim naturae accedere partes,
 Frigidus obstiterit circum praecordia sanguis:
 Rura mihi et rigui placeant in vallibus amnes; 485
 Flumina amem sylvasque inglorius. O, ubi campi,

469 *At frigida Tempe*] *Tempe*, pluralis numeri, ac neutrius gen. amoenissima vallis fuit in Thessalia: cincta montibus Ossa, Pelio, et Olympo: Peneo fluvio interfusa. Ab ea valle, multae, amoenitate pares, eo quoque nomine insignitae sunt: sic in Sicilia posuit Ovid. Fast. iv. 475. 'Heloria Tempe.' Statius in Boeotia, Theb. i. 486. 'Theumesia Tempe.' Hic Virgilius amœna quaelibet loca intelligit. Nomen, a *τέμενος* *lucus, sanum*; quod Æoles deformarunt in *τέμπος*.

471 *Saltus ac lustra ferarum*] De saltibus, vide Ecl. vi. 56. De lustris, quae sunt ferarum in sylvis cubilia, puto magis adhærendum Festo quam Servio. Festus derivat a *luto*: unde metaphorice *lustra* dicuntur popinae et lupanaria, ubi ventri ac desidia opera datur. Servius deducit ab *umbra*, quia loca illa parum illustrantur. Stat pro Festo Vossius in Etym.

474 *Justitia excedens*] *Astraea*, de qua Ecl. iv. 6.

475 *Musae*] Profitetur se literarum studia praeferre agriculturæ: si tamen his studiis minus se idoneum sentiret, ad hoc alterum vitae genus abiturum. *Musae* Non hic solius

carminis praesides: sed literarum omnium, earum praecipue quae ad coelestia pertinent, quibus praest *Urania*.

476 *Quarum sacra fero*] Poetae Musarum se sacerdotes appellant. Ita Horat. Od. l. iii. 1. 'carmina non prius Audita, Musarum sacerdos, Virginibus puerisque canto.' Sacerdotum est *sacra ferre*, administrare, ac ducere.

481 *Quid tantum Oceano, &c.*] Hyemem et astatem significat: et sensus est: Quae causa sit, cur dies hyberni tam sint in occasum praecipites: et quae mora noctes aestivas differat, ac retardet. *Soles* dixit, pro *dies*, plurali numero: quemadmodum Ge. i. 66. 'Pulverulenta coquat maturis Solibus aestas.'

484 *Frigidus obstiterit, &c.*] 'Secundum physicos, qui dicunt stultos homines esse frigidioris sanguinis; prudentes, calidi. Unde et senes, in quibus jam friget; et pueri, in quibus necdum calet, minus sapiunt.' Ita Servius. *Praecordia* proprie sunt membranae cordi praetensae: Graeci vocant *διάφραγμα*. Supra praecordia sunt pulmones, et cor, infra jecur et

Spercheusque, et virginibus bacchata Lacænis
 Taygeta! o, qui me gelidis in vallibus Hæmi
 Sistat, et ingenti ramorum protegat umbra!
 Felix, qui potuit rerum cognoscere causas; 490
 Atque metus omnes et inexorabile fatum
 Subjecit pedibus, strepitumque Acherontis avari!
 Fortunatus et ille, Deos qui novit agrestes,
 Panaque Sylvanumque senem Nymphasque sorores!
 Illum non populi fascēs, non purpura regum, 495
 Flexit, et infidos agitans discordia fratres;
 Aut conjurato descendens Dacus ab Istro;
 Non res Romanæ, perituraque regna; neque ille,
 Aut doluit miserans inopem, aut invidit habenti.

lien. Sæpe tamen sumuntur pro *cæ-*
tis omnibus, hic et alibi præcipue pro
corde, sæpe pro ipso *animo*.

487 *Spercheusque, &c.*] *Spercheus*,
 Thessaliæ fluvius, e Pindo monte, in
 Maliacum sinum rapide fluens: hodie
Agriomela. *Taygetus*, plural. *Taygeta*,
 mons Laconia, Spartæ et Amyclis
 imminens, venatione et Bacchi orgiis
 celebris: unde *Virginibus bacchata La-*
cænis: id est, frequentata a Laconia
 mulieribus, quæ illic Bacchantium
 cultu interdum ludebant. *Hæmus*,
 mons Thracia, de quo Ge. i. 492.

490 *Felix qui, &c.*] Videntur hi ver-
 sus geminam philosophiæ partem di-
 stinguere: primus *physicam*, sive na-
 turalem, quæ rerum causas investi-
 gat: alii *ethicam*, sive moralem, quæ
 tota est in temperandis hominum mo-
 tibus, et consecranda beatitudine: bea-
 titas autem in voluptate a plerisque
 veterum constituebatur: nocet por-
 ro voluptati metus fati et infero-
 rum.

492 *Acherontis avari*] *Acheron*, infe-
 rorum fluvius de quo *Æn.* vi. 323.
Avarus dicitur, quia inferi rapiunt
 omnia.

493 *Deos agrestes, Panaque, &c.*] De
 Diis agrestibus, *Ecl.* vi. in notis ad
 argum. De *Pane*, *Ecl.* ii. 31. De
Sylvano, *Ecl.* x. 24. De *Nymphis so-*
roribus, puta *Dryadibus* aut *Napæis*,
 &c. *Ecl.* ii. 46.

495 *Non populi fascēs, non, &c.*] Ne-
 que movetur Romanorum honoribus:
 neque barbarorum regum. Romanos
 honores, per *fascēs*; barbaros, per
purpuram regum significat. *Fascēs*,

erant fasciculi virgarum, quibus erat
 obligata securis, ita ut ferrum in sum-
 mo extaret: insignia fuere magistra-
 tum apud Romanos. Dicuntur *fascēs*
populi, quia populi suffragiis magistra-
 tus eligebantur in comitiis. Fasces
 habebat Dictator xxiv. Consul xii.
 Prætores provinciales vi. Prætores
 urbani ii. Præferebantur a *lictori-*
bus, quorum nomen a *ligando*: quia
 reos ligabant, feriebantque virgis e
 fasce detractis.

497 *Dacus ab Istro*] *Daci*, nunc
Transylvani, *Moldavi*, et *Valachi*, olim
 feræ gentes et Romanis infestæ, intra
 Carpatum montem, a septentrione;
 Istrum fluvium, a meridie: ad usque
 Istri ostia porrectæ. *Ister* sive *Da-*
nubius, fluvius Europæ maximus. Ori-
 tur ex Abnoba monte in comitatu
Bar, prope Villingam oppidum Sue-
 viæ; deinde auctus fluviis 60. navi-
 gabilibus, in Pontum Euxinum influit
 ostiis sex, quorum duo tantum jam
 navigabilia sunt, ceteris arena clau-
 sis. Danubius olim vocatus ab ortu,
 ad usque Axiopolim urbem Mysiæ;
 quo loco Ister appellabatur: unde
 proprie Ister a Virgilio hic dicitur:
 et Dacus usurpatur pro quolibet
 hoste barbaro Romani imperii, cu-
 jus olim terminus ab ea parte Ister
 fuit.

498 *Non res, &c.*] Opponit Roma-
 num imperium regnis ceteris; quæ
 vocat *peritura*, ut Romanam æternita-
 tem notet.

499 *Aut doluit miserans, &c.*] Loqui-
 tur e Stoicorum sententia, qui motus
 omnes animi atque affectus, veluti

Quos rami fructus, quos ipsa volentia rura 500
 Sponte tulere sua, carpsit: nec ferrea jura,
 Insanumque forum, aut populi tabularia vidit.
 Sollicitant alii remis freta cæca, ruuntque
 In ferrum, penetrant aulas et limina regum;
 Hic petit excidiis urbem miserosque Penates, 505
 Ut gemma bibat, et Sarrano indormiat ostro;
 Condit opes alius, defossoque incubat auro.
 Hic stupet attonitus Rostris; hunc plausus hiantem
 Per cuneos geminatus enim plebisque patrumque
 Corripuit. Gaudent perfusi sanguine fratrum, 510
 Exilioque domos et dulcia limina mutant,
 Atque alio patriam quærent sub Sole jacentem.
 Agricola incurvo terram dimovit aratro:
 Hinc anni labor; hinc patriam parvosque nepotes
 Sustinet; hinc armenta boum, meritosque juvencos; 515
 Nec requies, quin aut pomis exuberet annus,
 Aut foetu pecorum, aut Cerealis mergite culmi;

morbos et vitia, ex homine sublato volebant ad bene beateque vivendum. Ac speciatim patet misericordiam excludi a Seneca ex animo sapientis, lib. II. de Clement. c. v. 'Quemadmodum religio Deos colit, superstitione violat: ita clementiam mansuetudinemque omnes boni præstabunt, misericordiam autem vitabunt. Est enim vitium pusilli animi, ad speciem alienorum malorum succidentis: itaque pessimo cuique familiarissima est.'

502 *Populi tabularia*] *Tabularium* Romæ locus fuit, in quo publica omnia instrumenta de prædiis, vectigalibus, portoriis, redditibusque aliis publicis, servabantur in tabulis. Erat autem in atrio Libertatis. Livius, l. XLIII. 'Censores ex templo in atrium Libertatis ascenderunt, et ibi signatis tabellis publicis, clausoque tabulario, et dimissis servis publicis, negarunt se prius quicquam negotii publici gesturos, quam iudicium populi de se factum esset.'

505 *Hic petit, &c.*] Eos carpit, qui opes e domitarum urbium ruinis colligunt. De Penatibus Æn. II. 717.

506 *Sarrano indormiat ostro, &c.*] Purpura quæ fit e sanie ostrei sive conchylii, qui *murex* appellatur, Phœnicum lingua Sar: unde Tyrus, urbs

Phœniciæ, horum piscatu celebris, dicta est prius *Sarra*; et color purpureus, *Sarranus* et *Tyrius*. Distinguunt tamen plerique pupuram piscis, sive ostreum, a murice: hæc tamen a poetis vulgo promiscue usurpantur. Purpura alia rubra, alia violacea, alia dibapha, id est bis tincta, a δὲ bis, et βάπτω tingo.

508 *Hic stupet attonitus Rostris, &c.*] Notat studium audiendi oratores, vel orandi e suggestibus, quæ *Rostra* dicebantur. Nam ex Livio l. VIII. cum *Antiates*, gens Latii maritima, cujus caput *Antium*, victi a Romanis et classe spoliati essent, naves eorum partim in navalia subductæ, partim incensæ sunt: servatisque rostris, id est, eminentibus illis proræ partibus, quæ ferro aut ære armabantur; placuit in foro suggestum ex iis adornari, unde cum populo ageretur.

509 *Per cuneos geminatus enim, &c.*] Notat studium spectaculorum: in quibus plausus, non a sola plebe, sed etiam a senatoribus ipsis dabatur et sic geminabatur. *Cunei* sedilia sunt theatrorum, de quibus supra, v. 381.

517 *Cerealis mergite culmi*] *Hæc merges*, Virgilio videtur esse manipulus spicarum, ut explicat Servius. Plinio tamen l. XVIII. 30. videtur esse furca colligendis apta manipulis: qua

Proventuque oneret sulcos, atque horrea vincat.
 Venit hyems: teritur Sicyonia bacca trapetis;
 Glande sues læti redeunt; dant arbuta sylvæ; 520
 Et varios ponit foetus autumnus; et alte
 Mitis in apricis coquitur vindemia saxis.
 Interea dulces pendent circum oscula nati;
 Casta pudicitiam servat domus; ubera vaccæ
 Lactea demittunt; pinguesque in gramine læto 525
 Inter se adversis luctantur cornibus hædi.
 Ipse dies agitat festos; fususque per herbam,
 Ignis ubi in medio, et socii cratera coronant,
 Te, libans, Lenæe, vocat; pecorisque magistris
 Velocis jaculi certamina ponit in ulmo; 530
 Corporaque agresti nudant prædura palæstra.
 Hanc olim veteres vitam coluere Sabini;
 Hanc Remus et frater; sic fortis Etruria crevit;
 Scilicet et rerum facta est pulcherrima Roma,
 Septemque una sibi muro circumdedit arces. 535

significatione dicitur etiam *merga*, æ, a Columella, et Festo.

519 *Sicyonia bacca trapetis*] *Sicyon*, urbs Achaïæ proprie dictæ, non longe ab Isthmo Peloponnesiaco, ferax oleis. *Trapes*, sive *trapetum*, mola est, sive torcular olei.

520 *Arbuta*] Proprie sunt fructus *arbuti*, arboris, *arboisier*, de qua Ecl. III. 82. Hic forte pro baccis omnibus sylvestribus usurpantur.

522 *Mitis in apricis*, &c.] Maturescit Solis ardore. De loco *aprico*, id est, Soli exposito, vide Ecl. IX. 49.

523 *Circum oscula*] Circa os pendent, ab ore pendent. *Osculum* enim, non semper *basium*; sed magis proprie ipsum os significat. Æn. I. 260.

528 *Cratera coronant*] Non coronant floribus, sed vino: quod ad summam usque poculi oram, ac veluti coronam, infunditur. Docet Athenæus l. XV. ex Aristotele. Ὅτι οὐδὲν κολοβὸν προσφέρουμεν πρὸς τοὺς θεοὺς, ἀλλὰ τέλεια, &c. 'Nihil mutilum esse offerendum Diis, sed integra et perfecta: plenum vero perfectum est: coronare autem, plenitudinem quandam significat.' Citatque Homerum: Κούροι δὲ κρητῆρας ἐπιστέψαντο ποτοῖο. 'Juvenes vero crateras coronaverunt potu.'

531 *Palæstra*] Lucta: Græca vox παλαίστρα: radix πάλλω *agito*, propter corporis in ea agitationem.

532 *Sabini*] Romæ vicini, Apenini jugis circumvallati: quorum fœminas in ludis Romani rapuerunt.

533 *Hanc Remus et frater*, &c.] Remus et Romulus, fratres Romæ conditores, Iliæ et Martis filii: de iis Æn. VIII. 630.

Sic fortis Etruria] Tuscia a Latio, per Tiberim, divisa: Æn. VIII. 479. et X. 164.

535 *Septemque..... muro circumdedit arces*] *Arces*, vel loca munita sunt; vel potius, montes, rupes: ut Ge. IV. 461. *Flerunt Rhodopeiæ arces*. Et vero *arx* probabilius derivatur ab ἄκρα, *cacumen*, *vertex*: quanquam inepte Solinus derivat ab *Arcadibus*, qui primi in excelsa parte montis habitant; Varro ab *arcendo*, Servius ab *arcano*. Porro septem Romæ colles inclusi muro fuere: Palatinus, nunc *palazzo maggiore*; Quirinalis, *monte cavallo*; Cœlius, *monte di S. Giovanni Laterano*; Capitolinus, *Campidoglio*; Aventinus, *monte di S. Sabina*; Esquilinus; *monte di S. Maria maggiore*; Viminalis denique; quibus septem, additi deinceps fuerunt Janiculus collis, *Montorio*; et Vaticanus.

Ante etiam sceptrum Dictæi regis, et ante
 Impia quam cæsis gens est epulata juvencis,
 Aureus hanc vitam in terris Saturnus agebat.
 Necdum etiam audierant inflari classica, necdum
 Impositos duris crepitare incudibus enses.

540

Sed nos immensum spatiis confecimus æquor;
 Et jam tempus equum fumantia solvere colla.

536 *Dictæi regis, et ante Impia quam,*
 &c.] Antequam regnaret Jupiter, qui
 educatus est in Dictæo monte, Cretæ
 insulæ, Ge. iv. 152. Id est, aurea
 ætate; cum homines nondum anima-
 lium carne, sed solis terræ fructibus

vescerentur. *De Saturno, et aurea*
ætate, Ecl. iv. 6.

541 *Sed nos, &c.]* Hunc librum, ut
 et priores, allegoria terminat ab equis
 petita. *Æquor, hic est campus. Æn.*
ii. 780.

GEORGICON

AD

C. CILNIUM MÆCENATEM

LIBER III.

ARGUMENTUM.

EXORDIUM tria continet: invocationem Deorum, qui
 pabulo et pecorum pastioni præsident: deinde laudes Octa-
 viani: denique invitationem Mæcenatis, cujus jussu suscep-
 tum id operis fuisse, rursus testatur. Sequuntur præcep-
 tiones de cultura pecorum, quatuor in partes distinctæ. I.
 Agit de bobus et equis. II. De ovibus et capris. III. De
 canibus. IV. De rebus pecori infestis; nempe serpentibus,
 scabie, febri, ac peste: quæ pestis descriptio epilogi locum
 obtinet. Sparsæ sunt præterea toto libro fusiores, oblecta-
 tionis causa, descriptiones; quasi quædam diverticula. Ta-
 lis est descriptio cursus equestris, v. 103. Asili sive cæstri,
 v. 147. Taurorum amantium, v. 217. Furiarum amoris,
 242. Scythicæ hyemis, v. 349.

Te quoque, magna Pales, et te memorande canemus
 Pastor ab Amphryso; vos, sylvæ amnesque Lycæi.
 Cetera, quæ vacuas tenuissent carmine mentes,
 Omnia jam vulgata: quis aut Eurysthea durum,
 Aut illaudati nescit Busiridis aras?
 Cui non dictus Hylas puer? et Latonia Delos?
 Hippodameque, humeroque Pelops insignis eburno,
 Acer equis? Tentanda via est, qua me quoque possim
 Tollere humo, victorque virum volitare per ora.
 Primus ego in patriam mecum, modo vita supersit,

5

10

1 *Te quoque, magna Pales*] Dea pastorum et pabuli, cui, sacra lacte fiebant: et festa celebrabantur *Palia*, 12 Kal. Maii: quo die Romulus urbem fundavit.

2 *Pastor ab Amphryso*] *Amphrysus*, fluvius Thessaliæ, ubi Apollo greges pavit Admeti regis: vel ipsius regis amore captus, juxta Callimachum in hymno; vel juxta alios, eidem addictus in servitutem a Jove, propter interfectos Cyclopas, qui fulmina Jovi fabricaverant, ad occidendum, vel Phaëthonta, vel Æsculapium, utrumque filium Apollinis. Ideo dicitur *memorandus ab Amphryso*: id est, ob Amphrysum: quia ob operam, ejus in ripis Admeto exhibitam, dictus est *Apollō Nomius*, a *νομήν* pascuum.

Sylvæ amnesque Lycæi] Loca quælibet pascuis abundantia: quales sunt in Arcadia sylvæ amnesque *Lycæi* montis. Ecl. x. 15.

4 *Eurysthea*] Mycenarum regem: Junonis odio obsequens, Herculem, oraculi jussu sibi subditum, difficillimis periculis objecit: e quibus evasit victor. De *Hercule* Æn. viii. 287.

5 *Illaudati Busiridis aras*] Regis Ægypti, qui cum hospites ad aras immolaret, ad eas ipsas cum Amphidamante filio et ministris occisus est ab Hercule, cui struebat easdem insidias. *Illaudati*] Illaudabilis, in quo nihil est laude dignum, ac proinde summa sunt omnia vitia. Sic vulgo *invictus*, sumitur pro *invincibilis*, quod non est in usu, ut notat Turneb. l. iv. 17. Videturque Virgilius carpere Isocratem, Græcum oratorem, qui scripsit, quam adhuc habemus, laudationem Busiridis.

6 *Hylas*..... *Latonia Delos*] *Hy-*

las, puer dilectus Herculi: Ecl. vi. 43. *Latona*, Cœi Titanis filia, a Jove compressa. Ecl. iii. 67. *Delos*, insula maris Ægæi, ubi Latona Dianam et Apollinem enixa est. Æn. iii. 74.

7 *Hippodameque*] Vel Hippodamia, filia Cœnomai regis Elidis et Pisarum: qui cum ex oraculo se a genero occidendum esse accepisset: equis confusus velocissimis, qui ex ventorum flatu creati erant, curule certamen filiæ procis proposuit, ea lege; ut qui vinceret, filiam obtineret; qui vinceretur, mortem subiret. Igitur tredecim victis et occisis, Pelops Myrtilum Cœnomai aurigam pretio corrupit, ut currui fragilem axem subjungeret, aut obicem axi non adjiceret. Quo pacto Cœnomaus e curru concidit, membrisque casu collisis mortuus est. Pelops Hippodamia potitus, Myrtilum perfidiæ mercedem contumeliosius exigentem, in Ægæum mare præcipitem dedit, cujus illa pars ideo *Myrtoum* mare dicta est. *Pelopis* pater Tantalus fuit, Phrygiæ rex: qui cum Deos excepisset hospitio, eorumque numen explorare vellet, suum hunc filium iis epulandum dedit; a cujus esu ceteri abstinuerunt, excepta Cerere, quæ humerum ejus absumsit. Jupiter eum suscitavit, humerumque ei restituit eburneum: Tantalus ob id scelus perpetua siti ac fame in inferis cruciatus fingitur, præsentibus epulis coactus abstinere. Pelops deinde non Elide tantum, sed tota peninsula potitus, eam suo nomine *Peloponnesum* vocavit.

10 *Primus ego in patriam, &c.*] Certe hanc laudem prius dederat Ennio Lucret. l. i. 117. 'Ennius ut noster cecinit, qui primus amœno Detulit ex

Aonio rediens deducam vertice Musas;
 Primus Idumæas referam tibi, Mantua, palmas;
 Et viridi in campo templum de marmore ponam
 Propter aquam, tardis ingens ubi flexibus errat
 Mincius et tenera prætexit arundine ripas. 15
 In medio mihi Cæsar erit, templumque tenebit.
 Illi victor ego, et Tyrio conspectus in ostro,
 Centum quadrijugos agitabo ad flumina currus.
 Cuncta mihi, Alpheum linquens lucosque Molorchi,

Helicone perenni fronde coronam, per gentes Italas, &c. Igitur non significat Virgilius se primum omnium Græcas Musas deducturum in Italiam, sed in agrum Mantuanum.

11 *Aonio vertice*] Helicone, monte Bæotiae, quæ Aonia prius dicta est. Ecl. vi. 65. De Musis Ecl. iii. 60.

12 *Primus Idumæas, &c.*] Id est, nobiles palmas: quales nascuntur in Idume, sive Idumæa, Syriæ regione, ab Edom, filio Esau, sic dicta. Attingit morem victorum Olympicis ludis: qui sua præmia referebant patrias in civitates; in quas triumphali pompa invehantur, fruebanturque deinceps vectigalibus totam in vitam e republica constitutis.

15 *Mincius*] Fluvius Mantuam aluens, Menzo, Ecl. vii. 13.

16 *In medio, &c.*] Promittit multa, in honorem Octaviani. i. Templum. ii. Ludos Olympicos, et Nemeæos, Græco more. iii. Supplicationes cum Deorum statuâ. iv. Sacrificia. v. Ludos theatrales. vi. Trophæa, imagines et statuas.

17 *Victor ego, et Tyrio, &c.*] Victor poetarum omnium Græcorum: quam victoriam explicat more tum Romano, tum Græco. Romano quidem, juxta quem victores purpura vestiti quadrigis inveci triumphabant; Græco vero, juxta quem victores ludis Olympicis palmam manu, coronam capite, gestabant: unde supra dixit; 'referam tibi, Mantua, palmas:' et infra v. 21. 'Ipse caput tonsæ foliis ornatus olivæ,' &c. De Tyrio ostro, sive purpura, Ge. ii. 506.

18 *Centum quadrijugos, &c.*] Vel more poetarum, centum dixit, pro magna multitudine. Vel alludit ad pompam Circensium ludorum, in quibus die uno fiebant viginti quinque currum missus: id est emissiones

Delph. Virg.

curruum e repagulis et carceribus: singulis autem missibus quatuor currus exhibant; singuli, pro sua factione, suis distincti coloribus: quatuor enim erant factiones; rubra; alba; prasina, sive viridis; et veneta, sive cœrulea. Igitur centum currus Virgillii, missus indicant viginti quinque, seu Circensem unius diei pompam. Circenses autem ludi, cursus equestres Olympicos imitabantur. Æn. v. 288.

Ad flumina] Veteri instituto: nam ante Circorum fabricam, 'in littore fluminis Circenses agitabantur: in altero latere positis gladiis, ut ab utraque parte esset ignaviæ præsens, periculum:' inquit Servius. Vide Æn. v. 288.

19 *Cuncta mihi, &c.*] Significat venturam esse Græciam ad suos ludos; patriis contemptis, quasi vilioribus. Quatuor autem erant in Græcia ludi, sive certamina insignia. *Olympica*, *Pythia*, *Isthmia*, et *Nemeæa*. i. *Olympica*, Instituta sunt ab Hercule, in honorem Jovis, postquam Hercules Augeam regem Elidis occidisset: fraudatus ab eo mercede pacta, propter stabulum a triginta annorum fimo repurgatum. Victores corona donabantur ex oleastro, vel olea. Constabant autem ludi illi pentathlo, sive quintuplici certamine, cestu, cursu, saltu, discò, et palæstra: durabantque quinque dies, et quarto quoque anno celebrabantur: unde spatia quatuor annorum, duas inter ludorum illorum celebrationes interjecta, *Olympiades* appellata sunt. ii. *Pythia*: fiebant in Pythio, Macedoniæ loco: in honorem Apollinis, ob eadem Pythonis serpentis: unde Apollo *Pæan* dictus est, a *παλεω* ferire, quod sagittis serpentem percussisset: indeque carmen in ipsius et ceterorum deinde Deorum laudem, voca-

Cursibus et crudo decernet Græcia cestu.

20

Ipse, caput tonsæ foliis ornatus olivæ,

Dona feram. Jam nunc solennes ducere pompas

Ad delubra juvat, cæsosque videre juvencos ;

Vel scena ut versis discedat frontibus, utque

Purpurea intexti tollant aulæa Britanni.

25

In foribus pugnam ex auro solidoque elephanto

Gangaridum faciam, victorisque arma Quirini ;

tur hic *pæan*. Coronabantur victores lauro. III. *Isthmia*, in honorem Neptuni, a Theseo Atheniensium rege instituta, in faucibus isthmi Corinthiaci. Corona dabatur e pinu. IV. *Nemeæa*, edebantur in honorem Herculis, ob cædem leonis ab eo interfecti in sylva Nemeæa, prope Cleonas; urbem Achaïæ, in Peloponneso. Corona erat ex apio. Præterea ludis omnibus victores palmam manu gestabant. Virgilius per *Alpheum*, Elidis in Peloponneso fluvium, prope Olympiam urbem; certamina intelligit *Olympica*: quæ ibi committebantur. Per *lucos Molorchii*, certamina Nemeæa. Molorchus enim pastor fuit in agro Cleonæo, hospes Herculis, cujus in gratiam Hercules leonem Nemeæum sive Cleonæum interfecit. Certamina alia sub his duobus complectitur. *Cestus*] Chirothecæ quædam species est, e corio bubulo, eoque *crudo*: quo pugiles manus et brachia ad pugnam armabant. *Æn.* v. 401.

21 *Tonsæ*] Concisis foliis apte compositæ.

22 *Ducere pompas*] *Pompæ*, erant imagines Deorum impositæ ferculis; et alia quælibet ludorum ornamenta, quæ ad ostentationem coram populo ducebantur: præcipue in *Circensibus*. Nomen a *πομπή*; hoc autem, a *πέμπω* mitto, deduco, transveho. De pompa illa Circensi fuse Ovid. *Amor.* II. 2, 43. 'Sed jam pompa venit: linguis animisque favete,' &c. 'Prima loco fertur sparsis Victoria pennis,' &c. Tum Neptunus, Mars, Phæbus, Minerva, Ceres, &c.

24 *Vel scena ut, &c.*] Scena, frons est theatri, seu pars theatri adversa spectantibus: quæ aulæis, velis, aliisque ornamentis decorata, actores tegit atque inumbrat: *σκηνή* *umbra-culum*, a *σκιά* *umbra*. *Ge.* II. 381. Scena autem illa fiebat, aut *versatilis*,

aut *ductilis*. Versatilis; cum subito machinis quibusdam, ut præcipit Vitruvius, triangulis tota vertebatur, aliamque picturæ faciem ostendebat. Ductilis; cum evolutis velis et aulæis picturæ facies interior nudabatur. Utramque exprimit Virgilius.

25 *Intexti tollant aulæa Britanni*] Singulæ voces egent explicatione. I. *Aulæa*: vela ingentia, peripetasmata, dicta sunt ab *aula* Attali, Pergami regis ditissimi, qui populum Romanum heredem reliquit: primusque invenit aurum intexere, ut Babylonii colores, ex Plinio l. VIII. 48. unde *Attalica* et *Babylonica* aulæa vestesque memorantur. II. *Britanni*, nunc Angli et Scoti. Non ab Octaviano victi sunt, ut vult Servius; sed a Julio Cæsare: qui ex continenti Galliæ bis in eorum insulam navigavit: duabusque victoriis re bene gesta, et acceptis obsidibus, magnum servorum numerum, ac prædam reportavit: juxta Strabonem l. IV. Ex iis igitur Julii mancipiis puto multos officiis theatralibus addictos esse: de quibus, ut illo tempore passim notis, hic sermo est. III. *Intexti*. Nempe quia Julii victoriæ in ipsis aulæis depictæ erant: et inter eas, fortasse Britannica: unde portabant vela iidem Britanni qui in velis acu picti videbantur.

26 *Elephanto*] De ebore, qui dens est elephanti, *Ge.* I. 57.

27 *Gangaridum, &c. Quirini, &c.*] *Gangaridæ*, gens Indica circa Gangem. *Quirini*] Octaviani: qui quasi alter Romulus, et alter conditor Romæ habitus est. Romulus autem Quirinus dictus est a *quiri*, quæ Sabinorum lingua hastam significat, qua semper instructus pingitur Romulus. Certum est agitatum fuisse in senatu, Romuline, an Augusti nomine, Octavianus donaretur. Sed peræque certum est,

Atque hic undantem bello magnumque fluentem
 Nilum, ac navali surgentes ære columnas.
 Addam urbes Asiæ domitas, pulsumque Niphaten, 30
 Fidentemque fuga Parthum versisque sagittis,
 Et duo rapta manu diverso ex hoste tropæa,
 Bisque triumphatas utroque ab littore gentes.
 Stabunt et Parii lapides, spirantia signa,
 Assaraci proles, demissæque ab Jove gentis 35
 Nomina, Trosque parens, et Trojæ Cynthius auctor.
 Invidia infelix Furias amnemque severum
 Cocyti metuet, tortosque Ixionis angues

neque id contigisse nisi ann. u. c. 727. annis, post edita Georgica, circiter tribus: neque unquam Gangaridas ab eo victos esse. Igitur appellatur a Virgilio *Quirinus*, non publica auctoritate, sed privata adulatione: *Gangaridum* vero victor, quia M. Antonii victor; qui ipse dolo Armenios, Ventidio duce Parthos vicerat; Indos vero, Arabes, aliosque Asiaticos habuerat in auxiliis, ut diximus Ge. II. 171. Unde patet, id quod illo loco jam probavimus, hunc quoque locum Georgicis libris jam perfectis attextum esse.

28 *Magnumque fluentem Nilum*] Nomen pro adverbio. Sic *Æn.* VII. 399. 'Torvumque repente clamat,' &c. De *Nilo* *Ægyptio* flumine, Ge. IV. 288. et Nilus victoriam significat Alexandrinam, de M. Antonio et Cleopatra ab Octaviano relatum, anno u. c. 724.

29 *Navali surgentes, &c.*] Octavianus e rostris æreis *Ægyptiarum* navium, dicitur quatuor columnas conflavisse: auctor Servius.

30, 31 *Niphaten, Fidentemque, &c.*] Per Niphaten Armeniæ montem, Armenios ipsos intelligit populos montis incolas. Sic *Æn.* X. 13. 'Alpes immittet apertas:' id est, populos Alpinos. De *Parthis*, diximus *Ecl.* I. 62. Quomodo autem Octavianus dici possit vicisse Armenios et Parthos, vide supra, in nota ad v. 27.

32, 33 *Et duo rapta—Bisque triumphatas, &c.*] Omnes explicant *diversum hostem*, de Gangaridis et Britannis: *utrumque littus*; de orientali, in quo sunt Gangaridæ; et occidentali, in quo sunt Britanni. Sed male, siquidem Britannos Octavianus non

vicit. Ego explico de Asiaticis Africanisque gentibus, quæ M. Antonio parebant: de gemina clade, qua M. Antonium affecit; prima ad Actium Epiri promontorium, in Europæo littore; altera ad Alexandriam, in Africano littore. *Rapta manu*] Notat utrumque bellum ab Octaviano, non per legatos, ut bella fere cetera; sed proprio Marte, propria manu, gestum esse.

34 *Parii lapides*] Marmora candida e Paro insula, quæ una est e Cycladibus in mari *Ægæo*.

35 *Assaraci proles, &c.*] Gentis *Julia* seriem et originem indicat. Hic autem fuit ordo. *Jupiter*: *Dardanus*, Jovis filius ex *Electra* *Atlantis* filia: *Erichthonius*: *Tros*. Hic scindit se familia duas in partes, per duos *Trois* filios, *Ilum* et *Assaracum*. *Ilus* enim genuit *Laomedontem*, hic *Priamum*. *Assaracus* vero habuit *Capyn*, hic *Anchisen*: Ex *Anchise* et *Venere*, *Æneas*, *Ascanii* sive *Iuli* pater, qui auctor fuit gentis *Julia*.

36 *Trojæ Cynthius auctor*] *Apollo*, natus in insula *Delo*; ubi mons est *Cynthus*, *Ecl.* VI. 3. *Trojæ* mœnia extruxit, regnante *Laomedonte*. Vide Ge. I. 502.

37 *Invidia, &c.*] Eorum supplicium notat; qui Octaviani laudibus obtrectabant: quales multi ad id usque tempus Romæ fuerant; e veteribus *Sext. Pompeii*, aut *M. Antonii* amicis.

38 *Cocyti, &c.*] Inferorum fluvium, e *Styge* profluentem, a *κωκύειν* gemere, *Æn.* VI. 323.

Ixionis angues] *Ixion*, *Phlegyæ* *Lapitharum* in *Thessalia* regis filius; cum ob cædem soceri sui *Deïonei* inextinguibilem vagaretur, assumtus-

Immanemque rotam, et non exsuperabile saxum.

Interea Dryadum sylvas saltusque sequamur

40

Intactos, tua, Mæcenas, haud mollia jussa.

Te sine nil altum mens inchoat. En, age, segnes

Rumpe moras; vocat ingenti clamore Cithæron,

Taygetique canes, domitrixque Epidaurus equorum;

Et vox assensu nemorum ingeminata remugit.

45

Mox tamen ardentes accingar dicere pugnas

Cæsaris, et nomen fama tot ferre per annos,

Tithoni prima quot abest ab origine Cæsar.

Seu quis, Olympiacæ miratus præmia palmæ,

Pascit equos; seu quis fortes ad aratra juvencos:

50

Corpora præcipue matrum legat. Optima torvæ

Forma bovis, cui turpe caput, cui plurima cervix,

Et crurum tenuis a mento palearia pendent;

que in cælum, et expiatus a Jove esset; Junonis amore percitus, ex nube, quam ei Jupiter pro Junone obtulerat, Centauros genuit. Apud homines deinde cum suos et Junonis amores quasi veros jactaret; fulmine dejectus ad inferos, ibique tortis anguibus alligatus est rotæ, cujus perpetuo circumactu torquetur.

39 *Non exsuperabile saxum*] Sisyphei supplicium significat. Is filius Æoli, cum Atticam latrociniis infestaret, occisus est a Theseo Athenarum rege: cujus in gratiam finxere Græci, Sisypum apud inferos huic addictum pœnæ; ut in montis verticem saxum provolvat, et continuo inde gravitate sua devolutum, continuo revolvat.

40 *Dryadum, &c.*] Ecl. II. 46. *Saltus*] Ecl. VI. 56. *Mæcenas*] In argumento Georg.

43, 44 *Vocat ingenti, &c.*] Dicit se vocari eas in regiones, quæ abundant iis animalibus, quorum culturam hoc libro, docturus est. *Cithæron*] Mons Bæotiæ, quæ regio a bove nomen habuit; ut dictum est Ecl. VI. 65. et a Juvenali, S. X. 50. *Vervecum patria* nominatur. *Taygetus*] mons in Laconia prope Spartam; venatu insignis, atque adeo canibus. *Epidaurus*] Urbs multiplex hujus nominis: hæc in Peloponneso est, in Argia regione, ad orientale littus; ubi colebatur Æsculapius. Et tota Argia ferax equorum fuit: unde laudantur eo nomine Mycenæ, urbs ejusdem regionis. v. 121. 'Et patriam Epirum referat, fortes-

que Mycenæ.'

46 *Mox tamen, &c.*] Promittere videtur Æneida, quæ ad gentis Juliæ laudem conscripta est, continetque passim laudes Cæsaris Octaviani. *Accingar*] Suscipiam. Translatio est ab iis qui aliquid facturi vestem altius cingunt: ne laciniis defluentibus impediuntur.

48 *Tithoni*] Vel Tithonus est ille, Laomedontis, aut frater, aut filius, ab Aurora dilectus, de quo Ge. I. 249. Vel juxta Servium et Eustathium, Sol: qui Tithonus eodem modo dicitur, quo dicitur quoque Titan; nempe a *τιταίνω*, *extendo*, quia lucem undequaque extendit. Tithonus enim Auroræ, distabat ab Octaviano mille duntaxat annis; Sol tota mundi ætate, atque adeo quadam æternitate, quam videtur Octaviano polliceri Virgilius.

49 *Seu quis, Olympiacæ, &c.*] I. PARS. *De equis et bobus*. Continetque præcepta quatuor. I. *De cognoscenda optima forma vaccæ*, v. 51. *equi*, v. 75. II. *De delectu admissariorum, des étalons*, v. 95. *et equarum ad admissuram*, v. 129. quæ etiam tauris et vaccis accommodari possunt. III. *De cura equarum gravidarum*, v. 140. IV. *De cura et institutione vitulorum*, v. 157. *et equuleorum*, v. 179.

52 *Turpe caput*] Deforme, propter magnitudinem. Sic Homerus dixit, *λᾶας ἀναίδης*, *lapis impudens*. Iliad. IV. 521. et alibi.

Tum longo nullus lateri modus; omnia magna,
 Pes etiam; et camuris hirtæ sub cornibus aures. 55
 Nec mihi displiceat maculis insignis et albo,
 Aut juga detrectans; interdumque aspera cornu,
 Et faciem tauro propior; quæque ardua tota,
 Et gradiens ima verrit vestigia cauda.
 Ætas Lucinam justosque pati hymenæos 60
 Desinit ante decem, post quatuor incipit annos:
 Cetera nec foeturae habilis, nec fortis aratris.
 Interea, superat gregibus dum læta juvenas,
 Solve mares; mitte in Venerem pecuaria primus,
 Atque aliam ex alia generando suffice prolem. 65
 Optima quæque dies miseris mortalibus ævi
 Prima fugit; subeunt morbi, tristrisque senectus;
 Et labor et duræ rapit inclementia mortis.
 Semper erunt, quarum mutari corpora malis:
 Semper enim refice; ac, ne post amissa requiras, 70
 Anteveni, et sobolem armento sortire quotannis.
 Necnon et pecori est idem dilectus equino.
 Tu modo, quos in spem statues submittere gentis,
 Præcipuum jam inde a teneris impende laborem.
 Continuo pecoris generosi pullus in arvis 75
 Altius ingreditur, et mollia crura reponit.
 Primus et ire viam, et fluvios tentare minaces
 Audet, et ignoto sese committere ponti;
 Nec vanos horret strepitus. Illi ardua cervix,
 Argutumque caput, brevis alvus, obesaque terga; 80
 Luxuriatque toris animosum pectus. Honesti
 Spadices, glaucique; color deterrimus albis,

56 *Maculis insignis et albo*] *Maculis albis*: ut Ge. II. 192. 'Pateris libamus et auro': pro pateris aureis.

60 *Lucinam—hymenæos*] Deam par-tus, Deosque conjugii: quæ nomina etiam pecudibus tribuit, ut infra v. 125. mariti nomen equo. 'Et pecori dixere maritum.' De *Lucina*, Ecl. IV. 10. *Hymen*, a quo *hymenæus*, vel fuit filius Liberi et Veneris, qui primus certas nuptias instituit; vel vir Atticus, qui raptas a latronibus virgines parentibus intactas restituit. Unde ejus nomen invocari solebat apud Græcos in festis nuptialibus: et nup-tiæ ipsæ dicebantur *hymenæi*.

70 *Semper enim refice*] Hic enim, non causam notat, sed effectum: igitur, itaque.

Ne post amissa requiras] Ne sero

agnoscas negligentiam tuam, ne sero armenti jacturam doleas: præveni jacturam illam, annua substitutione novæ sobolis.

81 *Luxuriatque toris animosum, &c.*] Tori, sunt eminentiæ musculorum, quasi nodosæ ac tumentes: ut in robustioribus corporibus videre est.

82 *Spadices, glaucique, &c.*] I. Tamen constat *spadices* esse, ex rubro nigricantes, badios, bay-bruns; *σπάδις* enim et *βὰς* significant palmæ termitem cum fructu, qui ad illum colorem accedit: unde color ille Phæniceus etiam dictus est, a *φοῖνιξ* palma. Vide Gellium l. II. 26. II. Docet ibidem Fronto apud Gellium, per *glaucum* equum, viridem hic significari: et perinde Virgilium dicere potuisse, cæruleum. Quis autem est equus

Et gilvo. Tum, si qua sonum procul arma dedere,
 Stare loco nescit; micat auribus, et tremit artus;
 Collectumque premens volvit sub naribus ignem. 85
 Densa juba, et dextro jactata recumbit in armo.
 At duplex agitur per lumbos spina; cavatque
 Tellurem, et solido graviter sonat ungula cornu.
 Talis Amyclæi domitus Pollucis habenis
 Cyllarus, et, quorum Graii meminere poëtæ, 90
 Martis equi bijuges, et magni currus Achilli.
 Talis et ipse jubam cervice effundit equina
 Conjugis adventu pernix Saturnus, et altum
 Pelion hinnitu fugiens implevit acuto.

Hunc quoque, ubi aut morbo gravis, aut jam segnior
 annis 95

Deficit, abde domo; nec turpi ignosce senectæ.
 Frigidus in Venerem senior, frustra que laborem
 Ingratum trahit; et, si quando ad prælia ventum est,
 Ut quondam in stipulis magnus sine viribus ignis,
 Incassum furit. Ergo animos ævumque notabis 100

viridis, aut cœruleus, aut glaucus? Haud dubie scutulatus ille, quem ex macularum densitate vocamus *pommelé ardoisé*. Ardusia quippe lapis est fissilis, et dense cœruleus. III. *Albus* hic, a candido distinguitur: nam candidus color maxime probatur in equis Deorum ac triumphantium. Isidorus *album* explicat *pallidum*, *blanchâtre*. IV. *Gilvus*, Varroni *helvus*, qualis est mellis aut lateri semicocto: *isabelle-lavé*: Germani dicunt *Gelb*.

87 *Duplex spina*] Ita Xenoph. lib. de Re Equestri. Ita Varro. Non quod re duplex sit, sed specie tantum et aspectu: ut enim in equo macilentio extat et eminet quasi acuta spina dorsi; ita in robusto ac vegeto cavum quiddam videtur per mediam spinam intercurrere; idque patet ex Varronis verbis: 'Sit spina maxime duplex; si minus, non extant.'

89 *Talis Amyclæi, &c.*] De Polluce, ejusque fratre Castore, Æn. vi. 121. Pollux ab Homero, Theocrito, Horatio, Ovidio, dicitur pugil insignis fuisse; Castor, equorum domitor. Contra tamen videtur hic sentire Virgilius. *Cyllarus*] Equus Pollucis, juxta Virgilium et Propertium: Castoris, juxta Senecam, Valerium Flaccum, et Claudianum. *Amyclæi*] *Amyclæ*, urbs

in Laconia, non longe a Lacedæmone: unde Castor et Pollux, modo Lacedæmone, modo Amyclis nati dicuntur.

91 *Martis equi, &c.*] De Marte Ecl. ix. 12. *Martis* equos Servius alique multi appellant *Pavorem* et *Timorem*, δειμὸν et φόβον, idque ex Hesiodo et Homero conantur probare: sed ex iis ipsis ostendit Germanus, aurigas fuisse, non equos. *Achillis* equi, *Balius* et *Xanthus*, immortales; Zephyro patre, et Podarge Harpyia matre, geniti: Il. xv. 149. De Achille, Æn. i. 34.

92 *Talis et ipse, &c.*] Saturnus, de quo Ecl. iv. 6. cum Philyram, Oceani filiam, amore insequeretur; Ope, sive Rhea uxore superveniente, in equum se convertit, aufugitque in montem Thessaliæ *Pelium*. Philyra Chironem ex eo peperit; superiore parte hominem, inferiore equum.

96 *Nec turpi ignosce senectæ*] Affert Servius geminam hujus loci sententiam; Vel, *nec ignosce turpi senectæ*: vel, *ignosce senectæ non turpi*. Secunda pluribus placet, quia Ennius, Plutarchus, Ausonius, &c. laudant equi senectutem, jubentque mitius haberi, et præteritos labores quiete compensari: unde hic quoque est, *Abde domo*.

Præcipue ; hinc alias artes, prolemque parentum,
 Et quis cuique dolor victo, quæ gloria palmæ.
 Nonne vides, cum præcipiti certamine campum
 Corripuere, ruuntque effusi carcere currus ;
 Cum spes arrectæ juvenum, exultantiaque haurit 105
 Corda pavor pulsans : illi instant verberare torto,
 Et proni dant lora : volat vi fervidus axis :
 Jamque humiles, jamque elati sublimē videntur
 Aëra per vacuum ferri, atque assurgere in auras ;
 Nec mora, nec requies ; at fulvæ nimbus arenæ 110
 Tollitur ; humescunt spumis flatuque sequentum :
 Tantus amor laudum, tantæ est victoria curæ.
 Primus Erichthonius currus et quatuor ausus
 Jungere equos, rapidusque rotis insistere victor.
 Fræna Pelethronii Lapithæ gyrosque dedere 115
 Impositi dorso, atque equitem docuere sub armis
 Insultare solo, et gressus glomerare superbos.
 Æquus uterque labor ; æque juvenemque magistri
 Exquirunt, calidumque animis, et cursibus acrem ;
 Quamvis sæpe fuga versos ille egerit hostes, 120
 Et patriam Epirum referat, fortesque Mycenæ,

101 *Artes, prolemque parentum*] Id est, quorum parentum sint proles : sive, quale sit genus, et series parentum e quibus nati sunt. *Artes*] Studia quibus apti sunt, bellone, an agro, &c.

105 *Haurit*] Ita pulsatur, ut e sedibus trahere et eruere videatur : hoc enim significat, *haurire*, quod est ab ἀρῶν *haurio* ; et istud ab ἐρῶν *traho* : quod enim hauritur, e profundo trahitur ; vide *Æn.* x. 314.

113 *Primus Erichthonius, &c.*] Æschylus *Prometheum*, Cicero *Minervam*, Marq *Erichthonium* curruum inventorem facit : sive illum Atheniensium regem, ex Vulcano et Tellure natum, et anguipedem, qui, ut pedum deformitatem tegeret, dicitur curruum fabricasse ; sive illum Phrygem, Dardanii filium, Jovis nepotem, qui unus fuit ex Æneæ majoribus, de quo v. 35. Et vero Plinius l. vii. 56. 'Bigas primum junxit Phrygum natio, quadrigas Erichthonius.'

115 *Fræna Pelethronii Lapithæ*] Item fræni et equitationis inventionem tribuit Sophocles Neptuno, Lysias orator Amazonibus, alii aliis : Virgilius *Lapithis*, Thessaliæ populis, de quibus

Ge. ii. 457. *Pelethronii* vero : vel adjectivum est, epithetum Lapitharum, a Pelethronio eorum oppido ad Pelium montem ; vel nomen cujusdam Lapithæ proprium est, genitivo casu, frænorum inventoris, cujus invento Lapithæ deinde ceteri usi sunt ad domandum et instituendum equum. Ait enim Plinius l. vii. 56. invenisse 'frænos et strata equorum Pelethronium pugnare ex equo Thessalos, qui Centauri dicti sunt, habitantes secundum Pelium montem.' Lapithæ autem vicini Centauris.

117 *Gressus glomerare*] Quasi colligere, reductis et replicatis anterioribus cruribus : dum posteriora tenduntur et explicantur.

118 *Æquus uterque labor*] Par laus, atque difficultas in utraque arte : sive aurigandi, quæ fuit ars Erichthonii ; sive equitandi, quæ fuit ars Lapitharum.

120 *Quamvis ille, &c.*] Agitur hic de delectu equi admissarii, *étalon*.

121 *Epirum referat, &c.*] De Epiro, equorum feraci, *Ge.* i. 59. De equo Neptuni, *Ge.* i. 14. *Mycenæ*, urbs in Argia Peloponnesi regione, Argis vicina : utraque equis nobilis.

Neptunique ipsa deducat origine gentem.

His animadversis instant sub tempus, et omnes
Impendunt curas denso distendere pingui,
Quem legere ducem, et pecori dixere maritum; 125

Pubentesque secant herbas, fluviosque ministrant;
Farraque; ne blando nequeat superesse labori;
Invalidique patrum referant jejunia nati.

Ipsa autem macie tenuant armenta volentes;
Atque, ubi concubitus primos jam nota voluptas 130
Sollicitat, frondesque negant, et fontibus arcent.

Sæpe etiam cursu quatiunt, et sole fatigant,
Cum graviter tunsis gemit area frugibus, et cum
Surgentem ad Zephyrum paleæ jactantur inanes.

Hoc faciunt, nimio ne luxu obtusior usus 135
Sit genitali arvo, et sulcos oblimet inertes;
Sed rapiat sitiens Venerem, interiusque recondat.

Rursus cura patrum cadere, et succedere matrum
Incipit. Exactis gravidæ cum mensibus errant:
Non illas gravibus quisquam juga ducere plaustis, 140

Non saltu superare viam sit passus, et acri
Carpere prata fuga, fluviosque innare rapaces.
Saltibus in vacuis pascant, et plena secundum

Flumina: muscus ubi, et viridissima gramine ripa,
Speluncæque tegant, et saxea procubet umbra. 145
Est lucos Silari circa ilicibusque virentem

Plurimus Alburnum volitans, cui nomen asilo
Romanum est, œstrum Graii vertere vocantes;
Asper, acerba sonans; quo tota exterrita sylvis

Diffugiunt armenta; furit mugitibus æther 150
Concussus, sylvæque et sicci ripa Tanagri.
Hoc quondam monstro horribiles exercuit iras

Inachiae Juno pestem meditata juvencæ.

124 *Denso pingui*] Densa pinguedine: duplex adjectivum, pro substantivo et adjectivo: ut Ge. I. 393. *Aperta serena*, et alibi sæpe.

126 *Pubentes herbas*] Non teneriores, aut duriores: sed succi plenas; qualis est homo adulta ætate, cum pubescit.

130 *Concubitus primos jam nota voluptas*] Pugnant hæc verba, *primos et jam nota*. Nisi juxta alios intelligamus *primos*, non omnino de primo concubitu; sed tantum de primo et novo anni cujusque redeuntis.

134 *Zephyrum*] De vento illo occidentali, Ecl. v. 5.

135 *Usus*] Trajectus, via: ut Æn. II. 453. 'Limen erat, cæcæque fores, et pervius usus Tectorum inter se Priami.'

146 *Est lucos Silari, &c.*] *Silarus*, nunc *Selo*: Italiæ fluvius in Lucania: quo Lucani a Picentinis dividuntur. *Alburnus*] ejus regionis mons, *Alborno*; ex quo monte fluvius oritur, *Tanagrus*, *Negro*, tenuis, et ideo æstate fere arescens. *Ilex*, arbor glandifera, *yeuse*.

147 *Asilo Romanum, &c.*] *Tabanus*, musca boves agitans, veteribus Italis dicta est *asilus*: Græcis *ὀϊστρος*.

153 *Inachiae Juno, &c.*] *Io*, Inachi fluvii Peloponnesiaci, vel potius Argi-

Hunc quoque, nam mediis fervoribus acrior instat,
Arcebis gravido pecori, armentaque pasces 155
Sole recens orto, aut noctem ducentibus astris.

Post partum cura in vitulos traducitur omnis;
Continuoque notas et nomina gentis inurunt,
Et, quos aut pecori malint submittere habendo,
Aut aris servare sacros, aut scindere terram 160
Et campum horrentem fractis invertere glebis;
Cetera pascuntur virides armenta per herbas.

Tu quos ad studium atque usum formabis agrestem,
Jam vitulos hortare, viamque insiste domandi,
Dum faciles animi juvenum, dum mobilis ætas. 165

Ac primum laxos tenui de vimine circlos
Cervici subnecte; dehinc, ubi libera colla
Servitio assuerint, ipsis e torquibus aptos
Junge pares, et coge gradum conferre juvencos;
Atque illis jam sæpe rotæ ducantur inanes 170

Per terram, et summo vestigia pulvere signent:
Post valido nitens sub pondere faginus axis
Instrepat, et junctos temo trahat æreus orbis.

Interea pubi indomitæ non gramina tantum,
Nec vescas salicum frondes, ulvamque palustrem, 175
Sed frumenta manu carpes sata. Nec tibi foetæ,
More patrum, nivea implebunt mulctraria vaccæ,
Sed tota in dulces consument ubera natos.

Sin ad bella magis studium turmasque feroces,
Aut Alphea rotis prælabi flumina Pisæ, 180

vorum regis, filia; ut lateret Junonem, a Jove in juveneam conversa est, et Junoni petenti dono data: ab ea tradita est Argo pastori in custodiam: qui cum fuisset a Mercurio sopitus et occisus, Io a Junone æstro immisso agitata, in Ægyptum usque fugit: ubi implorato Jovis auxilio pristinam recepit formam, nupsitque regi Osiridi; et post mortem ab Ægyptiis habita est pro Dea, sub Isidis nomine.

166 *Circlos*] Syncope pro *circulos*: quemadmodum *secum* et *periculum*, pro *seculum* et *periculum*.

168 *Aptos*] Ligatos; ab *ἄπρω* ligo, ut fuse ostendimus Ecl. vii. 13.

172 *Faginus*] E fago, de *hêtre*: Ecl. i. 1.

175 *Vescas*] Edules, quæ famem excitent. Ge. iv. 131. *Ulvæ*] Herba quælibet palustris, sine certo nomine.

Delph. Virg.

176 *Sed frumenta, &c.*] Servius alique explicant de farragine, hoc est de fufuribus triticeis, et farina hordeacea. Ego de herbis adhuc teneris, et recens ortis. Favent mihi voces, *carpes sata*, quæ plane herbarum putationem et collectionem notant. Favet præterea monitum Virgilii v. 205. 'Tum demum crassa magnum farragine corpus Crescere jam domitis sinito:' ergo farragine interdicat indomitis, de quibus hic agitur. Varro tamen hunc cibum permittit vitulis semestribus. Virgilius itaque dicendus est, aut Varroni esse contrarius; aut farraginem domitis copiose, indomitis ac junioribus parce tantum, permittere. *Fatæ*] Vox ambigua, quæ sæpe gravidas; hic partu jam solutas, significat. Ecl. i. 50. *Mulctraria*, vasa mulgendo pecori, Ecl. iii. 30.

180, 181 *Aut Alphea, &c.*] De *Pisa*,

T

Et Jovis in luco currus agitare volantes :
 Primus equi labor est, animos atque arma videre
 Bellantum, lituosque pati ; tractuque gementem
 Ferre rotam, et stabulo frænos audire sonantes ;
 Tum magis atque magis blandis gaudere magistri 185
 Laudibus, et plausæ sonitum cervicis amare.
 Atque hæc jam primo depulsus ab ubere matris
 Audeat, inque vicem det mollibus ora capistris
 Invalidus, etiamque tremens, etiam inscius ævi.
 At tribus exactis ubi quarta accesserit æstas, 190
 Carpere mox gyrum incipiat, gradibusque sonare
 Compositis, sinuetque alterna volumina crurum ;
 Sitque laboranti similis ; tum cursibus auras,
 Tum vocet, ac per aperta volans, ceu liber habenis,
 Æquora, vix summa vestigia ponat arena : 195
 Qualis Hyperboreis Aquilo cum densus ab oris
 Incubuit, Scythiæque hyemis atque arida differt
 Nubila : tum segetes altæ campique natantes
 Lenibus horrescunt flabris, summæque sonorem
 Dant sylvæ, longique urgent ad littora fluctus : 200
 Ille volat, simul arva fuga, simul æquora verrens.
 Hic vel ad Elei metas et maxima campi
 Sudabit spatia, et spumas aget ore cruentas ;
 Belgica vel molli melius feret esseda collo.
 Tum demum crassa magnum farragine corpus 205
 Crescere jam domitis sinito ; namque ante domandum
 Ingentes tollent animos, prensique negabunt
 Verbera lenta pati et duris parere lupatis.

urbs an fons tantum fuerit, dubitare videtur Strabo lib. VIII. Regio certe fuit, et pars Elidis, sive Eleæ, in Peloponneso : in qua *Olympia* urbs, et *Alpheus* fluvius. Ge. I. 59. loca ludis Olympicis et Jovis templo insignia. Vide supra v. 20.

183 *Lituosque pati*] *Lituus*, species incurvæ buccinæ : a cujus similitudine *lituus* quoque dicitur augurum baculus, quo varias cœli regiones designabant.

196 *Qualis Hyperboreis, &c.*] De *Scythia*, Ecl. I. 66. De *Aquilone*, sive *Borea*, vento septentrionali, Ecl. VII. 51. De *Hyperboreis*, seu *Ripharis* Moscoviæ montibus, Ge. I. 240. Dicuntur Hyperborei : quia supra eos et ex iis flare incipit Boreas. Differt *Aquilo Scythiæ hyemes*, id est, nubes in Scythia collectas, meridiem versus

propellit ; easque *aridas*, quia non solvit eas in pluviam, utpote siccus et constringens.

202 *Elei . . . campi spatia, &c.*] Stadium Olympicum in Elide, de quo Ge. I. 59. et Ge. III. 20. et modo v. 181.

204 *Belgica esseda*] *Essedum*, vehiculi genus, tam ad iter, quam ad bella comparatum. Eo quippe uti solitos fuisse Britannos in bellis memorat Cæsar, de bello Gall. lib. IV. Quod et vicinis quoque gentibus, ut Belgis, qui Galliæ partem tertiam occupabant, fuisse in usu colligitur ex aliis auctoribus. De *Farragine*. v. 176.

206 *Ante domandum*] Vide infra, v. 348.

208 *Lupatis*] *Lupatum*, frænum asperrimum, uncis armatum ferreis *lupinorum* dentium formam habenti-

Sed non ulla magis vires industria firmat,
 Quam Venerem et cæci stimulos avertere amoris, 210
 Sive boum, sive est cui gratior usus equorum.
 Atque ideo tauros procul atque in sola relegant
 Pascua, post montem oppositum, et trans flumina lata;
 Aut intus clausos satura ad præsepia servant.
 Carpit enim vires paulatim uritque videndo 215
 Foemina; nec nemorum patitur meminisse, nec herbæ.
 Dulcibus illa quidem illecebris et sæpe superbos
 Cornibus inter se subigit decernere amantes.
 Pascitur in magna sylva formosa juvenca:
 Illi alternantes multa vi prælia miscent 220
 Vulneribus crebris; lavit ater corpora sanguis;
 Versaque in obnixos urgentur cornua vasto
 Cum gemitu; reboant sylvæque et longus Olympus.
 Nec mos bellantes una stabulare: sed alter
 Victus abit, longeque ignotis exulat oris; 225
 Multa gemens ignominiam plagasque superbi
 Victoris, tum, quos amisit inultus, amores;
 Et stabula aspectans regnis excessit avitis.
 Ergo omni cura vires exercet, et inter
 Dura jacet pernox instrato saxa cubili, 230
 Frondibus hirsutis et carice pastus acuta;
 Et tentat sese, atque irasci in cornua discit
 Arboris obnixus trunco, ventosque lacessit
 Ictibus, et sparsa ad pugnam proludit arena.
 Post, ubi collectum robur viresque relectæ, 235
 Signa movet, præcepsque oblitum fertur in hostem:
 Fluctus uti, medio coepit cum albescere ponto,
 Longius ex altoque sinum trahit; utque, volutus

bus; unde nomen est.

215 *Uritque videndo*] Dum videtur. Gerundia enim plerumque vim habent passivam, Ecl. VIII. 71.

221 *Lavit*] Dicitur *lavare*, et *lavere*: hic *lavit*, non est præteritum a *lavare*, longam enim haberet syllabam primam; sed præsens a *lavere*, atque ita habet brevem.

223 *Olympus*] Cælum translative, proprie mons in Thessalia, de quo, Ecl. v. 56.

228 *Regnis avitis*] Agris in quibus natus erat, ac veluti dominabatur: sic Ecl. I. 'Mea regna videns mirabor aristas.'

230 *Jacet pernox*] Servius tamen; et juxta omnium, ut ait, veterum ex-

emplarium fidem, Pierius; legant *pernix*; et explicant, *perseverans*, a *pernitendo*. At *pernix* nusquam habet hanc significationem, et ubique celeritatem notat: ut supra, v. 93. 'Pernix Saturnus,' et Æn. IV. 180. 'Pedibus celerem et pernicipibus alis.' Celeritas autem, huic tauro, mœrenti ac fesso, non convenit: legatur itaque *pernox*, cum utroque Scaligero.

231 *Carice*] Planta ex arundineo genere, Gallice non nominata: de qua Ecl. III. 20.

236 *Signa movet*] Metaphora a bellis hominum, qui, cum castra movent, signa terræ defixa avellunt alioque transferunt.

Ad terras, immane sonat per saxa, neque ipso
Monte minor procumbit; at ima exæstuat unda 240
Verticibus, nigramque alte subjectat arenam.

Omne adeo genus in terris hominumque ferarumque,
Et genus æquoreum, pecudes, pictæque volucres,
In furias ignemque ruunt: amor omnibus idem.
Tempore non alio catulorum oblita leæna 245
Sævior erravit campis; nec funera vulgo
Tam multa informes ursi stragemque dedere
Per sylvas; tum sævus aper, tum pessima tigris.
Heu, male tum Libyæ solis erratur in agris.

Nonne vides, ut tota tremor pertentat equorum 250
Corpora, si tantum notas odor attulit auras?

Ac neque eos jam fræna virum, neque verbera sæva,
Non scopuli rupesque cavæ, atque objecta retardant
Flumina, correptos unda torquentia montes.

Ipse ruit dentesque Sabellicus exacuit sus, 255
Et pede prosubigit terram, fricat arbore costas
Atque hinc atque illinc, humerosque ad vulnera durat.

Quid juvenis, magnum cui versat in ossibus ignem
Durus amor? Nempe abruptis turbata procellis
Nocte natat cæca serus freta; quem super ingens 260

Porta tonat cœli, et scopulis illisa reclamant
Æquora; nec miseri possunt revocare parentes,
Nec moritura super crudeli funere virgo.

Quid lynces Bacchi variæ, et genus acre luporum
Atque canum? quid, quæ imbelles dant prælia cervi? 265

Scilicet ante omnes furor est insignis equarum;

241 *Subjectat*] *Superjicit*: et notavimus Ecl. i. 46. præpositionem *sub* in compositis aliquando significare *super*.

249 *Libyæ*] *Africæ* pars est, quæ vulgo pro Africa tota sumitur. Ge. i. 241.

251 *Odor attulit auras*] Commutatio: id est, aura, sive aër impulsus attulit odorem.

255 *Sabellicus sus*] Vel aper, vel sus domesticus: e Sabinorum, vel Sabellorum regione, Romæ vicina. Æn. vii. 665.

258 *Quid juvenis, &c.*] Leander juvenis ex Abydo Asiæ oppido, cum Heronem puellam, Veneris sacerdotem, e Sesto Thraciæ oppido, deperiret: clam noctu trajiciebat natatu fauces Hellesponti, inter utrumque oppidum interjectas; sed aliquando

viribus destitutus, ac tempestate oppressus interiit. Cadaver cum esset ad littus Thraciæ delatum, Hero doloris impatientia ex ipsa arce in mare se præcipitem abjecit. De Sesto, Abydo, et Hellesponto, Ge. i. 207.

261 *Porta cœli*] Est, juxta Manutium, aër nubibus plenus: juxta alios, oriens, quia inde Solis incipit motus: juxta alios, ipsa nubes, ex qua portæ instar hiscente, fulmen erumpit. Juxta Cerdanum optime, regia, sive templum Jovis. Nam Jupiter a poëtis quasi e templo fulminare fingitur. Lucret. l. i. 1096. 'cœli tonitralia templa.' Silius l. i. 136. 'tonat alti regia cœli.'

264 *Lynces*] Species luporum cervariorum, de quibus Ecl. viii. 3. Has, ut et tigres, currui Bacchus alligavit.

Et mentem Venus ipsa dedit, quo tempore Glauci
 Potniades malis membra absumsere quadrigæ.
 Illas ducit amor trans Gargara, transque sonantem
 Ascanium; superant montes, et flumina tranant. 270
 Continuoque, avidis ubi subdita flamma medullis,
 Vere magis, quia vere calor redit ossibus, illæ
 Ore omnes versæ in Zephyrum stant rupibus altis,
 Exceptantque leves auras; et sæpe sine ullis
 Conjugiis vento gravidæ (mirabile dictu) 275
 Saxa per et scopulos et depressas convalles
 Diffugiunt; non, Eure, tuos, neque Solis ad ortus;
 In Boream Caurumque, aut unde nigerrimus Auster
 Nascitur, et pluvio contristat frigore cœlum.
 Hic demum, hippomanes vero quod nomine dicunt 280
 Pastores, lentum destillat ab inguine virus;
 Hippomanes, quod sæpe malæ legere novercæ,
 Miscueruntque herbas et non innoxia verba.
 Sed fugit interea, fugit irreparabile tempus,
 Singula dum capti circumvectamur amore. 285
 Hoc satis armentis. Superat pars altera curæ,
 Lanigeros agitare greges hirtasque capellas.
 Hic labor; hinc laudem fortes sperate coloni.

267 *Glauci Potniades, &c.*] Glaucus, Sisyphi filius, e Potnia Bœotiae vico; cum equas suas, quo essent velociores, a coitu cohiberet; Venus indignata tantum iis furorem immisit, ut dominum laniant.

269 *Gargara, . . . Ascanium*] *Gargara*, pars Idæ montis, et oppidum in Troade. *Ascanius*, Bithyniæ fluvius in Asia. Hic pro quolibet monte et fluvio.

273 *Ore omnes versæ, &c.*] Equas in Lusitania circa Olyssiponem ex vento concipere memorant Solinus, Columella, Varro. Fabulam putat Justinus, remque detorquet ad perniciatē equorum Galliciae et Lusitaniæ. Virgilius, duce Aristotele, ex illo conceptu non verum fœtum, sed lentum virus stillare ait: idque vocant *hippomanes* ab equi furore; ἵππος enim equus, et μανία furor. Est etiam *hippomanes*, caruncula, quæ fronti pulli adnascitur: utrumque venenatum creditur.

277 *Non Eure tuos, &c. In Boream, &c.*] Alii sic interpretantur: Non ad Eurum, sed ad Boream, &c. Ego

sic: Non ad Eurum, neque ad Boream, &c. Quia scriptorum maxima pars videtur hanc vim uni Zephyro tribuere: ut et ipse Virgilius: 'Ore omnes versæ in Zephyrum.' De *Zephyro*, vento occidentali, Ecl. v. 5. De *Borea*, septentrionali, Ecl. vii. 51. De *Austro*, meridionali, Ecl. ii. 58. De *Euro*, orientali, Ge. i. 371. *Caurus*, sive *Corus*, spirat inter septentrionem et occasum.

279 *Pluvio frigore*] Auster non est frigidus, sed calidus atque humidus: unde *frigus* hic pro pluvia tempestate usurpatur; ut *hyems* sæpe, pro æstiva etiam tempestate. Ge. i. 321. 'Ferret hyems culmumque levem paleasque volantes.'

280 *Hippomanes*] Supra v. 273.

286 *Hoc satis armentis. Superat, &c.*] II. PARS. De cultu ovium et caprarum. Præcepta continet quatuor. I. De hyberna utriusque gregis curatione, v. 295. II. De æstiva utriusque cura, et meridiana ac serotina pastione, v. 322. III. De lanificio, v. 384. IV. De lactis proventu, v. 394.

Nec sum animi dubius, verbis ea vincere magnum
 Quam sit, et angustis hunc addere rebus honorem. 290
 Sed me Parnassi deserta per ardua dulcis
 Raptat amor. Juvat ire jugis, qua nulla priorum
 Castaliam molli devertitur orbita clivo.

Nunc, veneranda Pales, magno nunc ore sonandum.
 Incipiens stabulis edico in mollibus herbam 295

Carpere oves, dum mox frondosa reducitur æstas;
 Et multa duram stipula filicumque manipulis
 Sternere subter humum, glacies ne frigida lædat
 Molle pecus, scabiemque ferat turpesque podagras. 300

Post hinc digressus jubeo frondentia capris
 Arbuta sufficere, et fluvios præbere recentes;
 Et stabula a ventis hyberno opponere Soli

Ad medium conversa diem: cum frigidus olim
 Jam cadit, extremoque irrorat Aquarius anno.
 Hæ quoque non cura nobis levior tuendæ; 305

Nec minor usus erit: quamvis Milesia magno
 Vellera mutantur Tyrios incocta rubores.

Densior hinc soboles; hinc largi copia lactis.
 Quam magis exhausto spumaverit ubere mulctra:
 Læta magis pressis manabunt flumina mammis. 310

Nec minus interea barbas incanaque menta
 Cinyphii tondent hirci, setasque comantes,
 Usus in castrorum, et miseris velamina nautis.

291 *Me Parnassi*] De eo monte Phocidis, Ecl. vi. 29. Cujus in radicibus *Castalia* est, sive fons Castalius, Musis sacer. De *Pale*, Dea pabuli, supra v. 1.

297 *Filicumque manipulis*] Filix, *fougère*, nota herba.

301 *Arbuta*] Sunt proprie fructus arbuti: hic sumuntur pro ipsa arbuto, *arboisier*: quæ arbor inter caprarum pabula numeratur a Colum. l. vii. 'Ea sunt arbutus, cytisus agrestis,' &c. Vide Ecl. iii. 82.

303 *Olim*] Vulgo tempus significat præteritum, aut futurum: aliquando præsens, aut indefinitum; ut hic, et Æn. v. 125. 'quod tumidis submersum tunditur olim Fluctibus.' Et alibi. Tunc autem significat, *aliquando, sæpe, denique, &c.*

304 *Extremoque irrorat Aquarius anno*] Annum exprimit eum, qui a Martio mense numerari incipit; et sic, desinit in Januarium et Februa-

rium: Aquarius autem oritur Januario, cadit Februario mense. *Aquarius* dicitur *Ganymedes*, *Trois* filius: quem Jupiter, aquila transvectum in cælum, suis poculis præfecit: unde urnam habet, aquam fundentis situ: de eo, Æn. v. 252.

306 *Milesia, &c.*] Miletus, urbs in finibus Ioniae et Cariae: lanarum proventu celebrata. De *Tyro* et *purpura*, Ge. ii. 506.

311, 312 *Incanaque menta Cinyphii, &c.*] *Incana* affirmat, augetque: ut Æn. vi. 809. 'incanaque menta Regis Romani,' Numæ, qui annos 80. natus decessit. *Tondent*] *Priscianus* sumit passive pro *tondentur*; et *hirci*, accipit in nominativo: commodius tamen active legetur; et *hirci*, in genitivo; suppresso nominativo, *pastores*. *Cinyphii*] *Africani*. *Cinyps* est *Ptolomæo* *Africae* fluvius, prope *Garamantes*; ubi hirci sunt villosissimi.

313 *Usus in castrorum, &c.*] Ex

Pascuntur vero sylvas, et summa Lycæi,
 Horrentesque rubos, et amantes ardua dumos; 315
 Atque ipsæ memores redeunt in tecta, suosque
 Ducunt, et gravido superant vix ubere limen.
 Ergo omni studio glaciem ventosque nivales,
 Quo minor est illis curæ mortalis egestas,
 Avertes; victumque feres et virgea lætus 320
 Pabula; nec tota claudes fœnilia bruma.
 At vero, Zephyris cum læta vocantibus æstas
 In saltus utrumque gregem atque in pascua mittet:
 Luciferi primo cum sidere frigida rura
 Carpamus, dum mane novum, dum gramina canent, 325
 Et ros in tenera pecori gratissimus herba.
 Inde, ubi quarta sitim coeli collegerit hora,
 Et cantu querulæ rumpent arbusta cicadæ
 Ad puteos aut alta greges ad stagna jubeto
 Currentem ilignis potare canalibus undam; 330
 Æstibus at mediis umbrosam exquirere vallem,
 Sicubi magna Jovis antiquo robore quercus
 Ingentes tendat ramos; aut sicubi nigrum
 Illicibus crebris sacra nemus accubet umbra;
 Tum tenues dare rursus aquas, et pascere rursus 335
 Solis ad occasum: cum frigidus aëra Vesper
 Temperat, et saltus reficit jam roscida Luna,
 Littoraque halcyonen resonant, acalanthida dumi.
 Quid tibi pastores Libyæ, quid pascua versu

hircorum pilis cilicia texuntur: vel
 ad nantarum militumque vestes, sac-
 cos, funes; vel etiam ad tegenda
 turrium tabulata, ne iis facile ignis,
 bellicis machinis impactus, adhære-
 scat. Ita Varro, Philo, &c. De *Ly-*
cæo, monte Arcadiæ, Ecl. x. 15.

321 *Fœnilia*] Loca in quibus fœnum
 includitur, non sunt claudenda: id
 est, ex iis semper educendum est
 fœnum ad alendas capras. De *Ze-*
phyro, Ecl. v. 5. De *Lucifero*, stella
 Veneris, Ecl. vi. 86.

327 *Quarta sitim, &c.*] Horas inæ-
 quales intelligit, quæ diem quemlibet
 in duodecim partes dividunt, ab ortu
 Solis ad occasum; et noctem quamli-
 bet duodecim in partes. Quo sensu
 meridies *sexta* hora est; *quarta* nonæ
 nostræ respondet. De *cicadis*, *ci-*
galles, Ecl. ii. 13. De *arbustis*, Ecl.
 i. 40.

330 *Ilignis*] Ex ilice factis. *Ilex*

arbor glandifera, *yéuse*.

332 *Jovis quercus, &c.*] Quomodo
 sacra sit Jovi, Ecl. vii. 13. Monet
 Servius non esse mentem Virgilii, ut
 greges in sacros lucos deducantur,
 quod nefas erat; sed hic *quercum Jo-*
vis, et *sacram umbram*, generalia esse,
 non specialia epitheta: quia genera-
 tim omnis quercus Jovi, et omne ne-
 mus Dianæ sacratum est.

336 *Vesper*] Stella Veneris, Ecl. vi.
 86. De *halcyone*, avi, ejusque fabula,
 Ge. i. 399. *Acanthis*, vel *carduelis*,
 avis, *chardonneret*.

339 *Libyæ*] Libya generatim Afri-
 cam significat, Ge. i. 241. Tamen hi
 pastorum mores præcipue pertinent
 ad eam Africæ partem littoralem,
 quæ *Numidia* vocata est: cujus in-
 colæ *Numidæ* vel *Nomades*, a *νομή* *pa-*
scuum; quia pastioni pecorum ad-
 dicti.

Prosequar, et raris habitata mapalia tectis? 340
 Sæpe diem noctemque, et totum ex ordine mensem,
 Pascitur itque pecus longa in deserta sine ullis
 Hospitiis: tantum campi jacet. Omnia secum
 Armentarius Afer agit, tectumque, Laremque,
 Armaque, Amyclæumque canem, Cressamque pharetram.
 Non secus ac patriis acer Romanus in armis 346
 Injusto sub fasce viam cum carpit, et hosti
 Ante expectatum positus stat in agmine castris.
 At non, qua Scythiæ gentes, Mæotiaque unda,
 Turbidus et torquens flaventes Hister arenas, 350
 Quaque redit medium Rhodope porrecta sub axem.
 Illic clausa tenent stabulis armenta; neque ullæ
 Aut herbæ campo apparent, aut arbore frondes:
 Sed jacet aggeribus niveis informis et alto
 Terra gelu late, septemque assurgit in ulnas. 355

340 *Mapalia*] Sallustius. 'Ædificia Numidarum, quæ mapalia illi vocant, oblonga, incurvis lateribus tecta; quasi navium carinæ sunt.' Ab his non fere differunt *magalia*, de quibus *Æn.* i. 425. 'Miratur molem Æneas, magalia quondam:' nisi quod hæc vox primam habet longam, illa brevem.

344, 345 *Laremque . . . . Amyclæumque canem, &c.*] De *Laribus* et *Penatibus*, *Æn.* ii. 717. *Amyclæ*, urbs Læconia, celebris canum genere et venatu, de qua supra, v. 89. *Cressa*, e Creta, insula Mediterranei maris, cujus incolæ sagittandi industria memorabiles.

347 *Injusto sub fasce*] Qui plus æquo gravis est. Sexaginta fuisse librarum a Vegetio memoratur. Quarum autem esset rerum, patet ex Cicer. *Tuscul.* i. ii. 37. 'Qui labor, quantus agminis? ferre plus dimidiati mensis cibaria, ferre si quid ad usum velint, ferre vallum. Nam scutum, gladium, in onere nostri milites non plus numerant; quam humeros, lacertos, manus.'

Hosti Ante expectatum, &c.] Vulgo referunt *hosti* ad, *stat*; hoc sensu; *stat hosti, obstat hosti*. Iidemque *ante expectatum*, vertunt: *antequam expectetur*; ut supra v. 206. *ante domandum* pro, *antequam dometur*. Quo exemplo dixit Silius, imitator Virgilii, l. ii. v. 31. 'dabitur tibi copia nostri,

Ante expectatum. Habent tamen exemplaria nonnulla *hostem*, non *hosti*: atque ita legit Vegetius l. i. de *Re Milit.* et interpretatur: *ante hostem expectatum*, id est *speratum, optatum*: ut animosam Romanorum audaciam notet.

349 *Scythiæ gentes, &c.*] De iis, *Ecl.* i. 66. *Mæotica unda*] Palus Mæotis, *mar bianco*: ultra pontum Euxinum, a quo per Cimmerium Bosphorum distinguitur; Tanaim fluvium excipiens. Primam habet syllabam brevem apud Ovid. *Trist.* iii. 12. 2. 'Longior antiquis visa Mæotis hyems.' *Ister*] Danubius, de quo *Ge.* ii. 497.

351 *Redit medium Rhodope, &c.*] Mons ille Thraciæ, in orientem extenditur, ibique conjungitur cum Hæmo; tum inde abscedens, septentrionem versus quasi regreditur. De *axe*, seu polo septentrionali, *Ge.* i. 240.

355 *Septem . . . in ulnas*] *Ulna*, a Græco *ὠλήνη* est proprie *cubitus*; sive spatium a flexu cubiti, ad medii digiti partem extremam: atque ita hic sumitur. Latius etiam interdum sumitur, pro spatio brachii utriusque extensi. Notandum autem hunc rigorem hyemis, noctisque perpetuitatem, non convenire proprie Scythiæ et Mæoticæ regioni; sed iis tantum partibus, quæ ad polum accedunt propius: sub quo probant Geographi annum die unica, unica item nocte constare, utraque semestri. Igitur

Semper hyems, semper spirantes frigora Cauri.
 Tum Sol pallentes haud unquam discutit umbras:
 Nec cum invecus equis altum petit æthera; nec cum
 Præcipitem Oceani rubro lavit æquore currum.
 Concresecunt subitæ currenti in flumine crustæ, 360
 Undaque jam tergo ferratos sustinet orbes,
 Puppibus illa prius, patulis nunc hospita plaustis.
 Æraque dissiliunt vulgo, vestesque rigescunt
 Indutæ, cæduntque securibus humida vina,
 Et totæ solidam in glaciem vertere lacunæ, 365
 Stiriaque impexis induruit horrida barbis.
 Interea toto non secius aëre ningit:
 Intereunt pecudes, stant circumfusa pruinis
 Corpora magna boum; confertoque agmine cervi
 Torpent mole nova, et summis vix cornibus exstant. 370
 Hos non immissis canibus, non cassibus ullis,
 Puniceæve agitant pavidos formidine pinnae:
 Sed frustra oppositum trudentes pectore montem
 Cominus obtruncant ferro, graviterque rudentes
 Cædunt, et magno læti clamore reportant. 375
 Ipsi in defossis specubus secura sub alta
 Otia agunt terra, congestaque robora totasque
 Advolvere focis ulmos, ignique dedere.
 Hic noctem ludo ducunt, et pocula læti
 Fermento atque acidis imitantur vitea sorbis. 380
 Talis Hyperboreo septem subjecta trioni

hyperbolica est hæc descriptio, et nullæ frondes, nullæ herbæ sunt, raræ frondes et herbæ. Cauri, venti inter septentrionem et occasum spirantes.

359 *Rubro æquore*] Non mari orientali, quod vulgo Rubrum dicitur, et Erythræum; sed occidentali, quod a colore decedentis Solis rubescere videtur.

365 *Vertere lacunæ*] Fossæ, in quibus aquæ pluviae, aliæque colliguntur. *Vertere*: versæ sunt, verterunt se: ut alibi passim.

366 *Stiria*] Gutta, diminutivum est stilla.

367 *Non secius*] Non segnius, Ge. II. 277.

372 *Puniceæ formidine pinnae*] *Formido*, linea, aut funiculus erat, cui plumæ implicabantur variis tinctæ coloribus, ad feras terrendas, ut in retia agerentur. De colore *puniceo*, splendide rubente, Ecl. v. 17.

Delph. Virg.

374 *Rudentes*] Hanc vocem tribuit hic *cervis*. *Æn.* VII. 16. *Leonibus*. *Æn.* VIII. 248. *Caco semifero*. *Persius Sat.* III. 9. *Asino*: sed *Persius* primam producit, quam corripit *Virgilius*: 'Findor, ut *Arcadiæ* pecuaria rudere credas.'

380 *Fermento atque acidis . . . . sorbis*] Designat duplicem speciem liquoris, qui vini defectum supplet in frigidioribus plagis. Primus fit *fermento*, id est fermentatione hordei, tritici, avenæ: cum scilicet certo quodam calore medicata grana turgescunt et acescunt; qui duo sunt effectus fermenti; quod ideo sic appellatur, a *ferveo*, quasi *fervimentum*: et sic fere cervisia fit, *la bière*. Alter liquor exprimitur e baccis fructibusque acidioribus contusis; qualia sunt poma, pyra, corna, sorba: *le cidre*, &c.

381 *Hyperboreo septem, &c.*] De no-

Gens effræna virum Rhipæo tunditur Euro,
Et pecudum fulvis velatur corpora setis.

Si tibi lanitium curæ: primum aspera sylva,
Lappæque tribulique absint; fuge pabula læta; 385
Continuoque greges villis lege mollibus albos.

Illum autem, quamvis aries sit candidus ipse,
Nigra subest udo tantum cui lingua palato,
Rejice, ne maculis infuscet vellera pullis
Nascentum; plenoque alium circumspice campo. 390

Munere sic niveo lanæ, si credere dignum est,
Pan Deus Arcadiæ captam te, Luna, fefellit,
In nemora alta vocans; nec tu aspernata vocantem.

At, cui lactis amor, cytisum lotosque frequentes
Ipse manu salsasque ferat præsepibus herbas. 395

Hinc et amant fluvios magis, ac magis ubera tendunt,
Et salis occultum referunt in lacte saporem.

Multi jam excretos prohibent a matribus hædos,
Primaque ferratis præfigunt ora capistris.
Quod surgente die mulsero horisque diurnis, 400

Nocte premunt; quod jam tenebris et Sole cadente,
Sub lucem exportans calathis adit oppida pastor;
Aut parco sale contingunt, hyemique reponunt.

mine *Hyperboreo*, supra v. 196. De nomine *septentrionum*, variæ sunt sententiæ: probabilior illa, quæ Varronis est: ita dici a *bobus*, qui *teriones* olim vocati sunt, quia in aratione terram terunt. Signum enim illud Boreale, quod *ursam majorem* appellamus, rustici antiquitus *plaustrum majus* appellavere: ob septem stellas, in eo maxime conspicuas; et in plaustris, aut junctorum bonum formam dispositas. Vicinumque signum dixerunt *Booten*: quia boves illos, sive plaustrum, præ se agere videtur.

382 *Rhipæo Euro*] De *Rhipæis* montibus Moscoviæ, valde septentrionalibus, Ge. i. 240. *Eurus*, ventus est orientalis, iisque montibus ingruit, qua parte vergunt ad orientem: neque enim tota illa montium compages recto ordine ad polum tendit, sed longe lateque porrigitur.

385 *Lappæque, tribulique, &c.*] *Lappa*, *glouteron*; *Tribulus*, herba e carduorum genere, sine Gallico nomine; de iis jam Ge. i. 153.

Fuge pabula læta] Quia succus

omnis ex hoc cibo in adipem abit, non in lanam.

388 *Nigra subest, &c.*] Plinius l. viii. 47. 'Arietum maxime spectantur ora: quia cujus coloris sub lingua habuere venas, ejus et lanitium est in fœtu; variumque, si plures fuere.'

392 *Pan Deus, &c.*] De *Pane* Ecl. ii. 31. Macrobius fabulam testatur sumtam e Nicandro, qui Georgicorum antiquus scriptor fuit. Ita narrat Probus, ut velit Pana, amore Lunæ percitum, ei mediam gregis sui partem muneris loco obtulisse: hanc elegisse oves candidissimas: atque ita deceptam fuisse, quod esset pars illa deterior. Aliter alii: nempe Pana se in arietem candidissimum transformasse: Lunamque formæ candore deceptam, ac sequentem, abduxisse in sylvas ac vitiasse.

394 *Cytisum, lotosque*] De *Cytiso*, Ecl. i. 79. De *loto*, Ge. ii. 84.

402 *Exportans calathis adit, &c.*] Canistris e vimine. Sunt etiam pocula vinaria. De iis Ecl. ii. 46. et Ecl. v. 71.

Nec tibi cura canum fuerit postrema : sed una
 Veloces Spartæ catulos acremque Molossum 405
 Pasce sero pingui. Nunquam custodibus illis
 Nocturnum stabulis furem, incursusque luporum,
 Aut impacatos a tergo horrebis Iberos.

Sæpe etiam cursu timidos agitabis onagros,
 Et canibus leporem, canibus venabere damas. 410
 Sæpe volutabris pulsos sylvestribus apros
 Latratu turbabis agens, montesque per altos
 Ingentem clamore premes ad retia cervum.

Disce et odoratam stabulis accendere cedrum,
 Galbaneoque agitare graves nidore chelydros. 415
 Sæpe sub immotis præsepibus aut mala tactu
 Vipera delituit, cœlumque exterrita fugit ;
 Aut tecto assuetus coluber succedere et umbræ,
 Pestis acerba boum, pecorique aspergere virus,
 Fovit humum. Cape saxa manu, cape robora, pastor, 420
 Tollentemque minas et sibila colla tumentem
 Dejice ; jamque fuga timidum caput abdidit alte,
 Cum medii nexus extremæque agmina caudæ
 Solvuntur, tardosque trahit sinus ultimus orbes.
 Est etiam ille malus Calabris in saltibus anguis, 425

404 *Nec tibi cura canum, &c.*] III. PARS. De cultura canum. Præceptum unicum de ipsorum cibo : quem, serum, sive aquam lactis esse jubet : idque vocat pingue, quia ejus usus inducit pinguedinem.

405 *Veloces Spartæ, &c.*] *Sparta* sive *Lacedæmon*, nobilissima totius Peloponnesi urbs, cujus legislator *Lycurgus* fuit. *Molossia*, Epiri regio, sic dicta a *Molosso*, *Pyrrhi* Epiri regis, et *Andromaches* *Hectoris* viduæ filio. *Æn.* III. 292. Spartani canes iis respondent, quos dicimus *levriers*. *Molossi* iis, quos dicimus *dogues*.

408 *Iberos*] Iberi rapinis assueti memorantur a *Justino* l. XLIV. aliisque scriptoribus : iidem sunt, qui et Hispani ; sive id nominis habuerint ab Ibero, *Ebre*, hujus oræ nobili flumine ; sive ab Iberis Asiæ populis, inter *Colchidem* et *Albaniam* sitis, unde commigrasse dicuntur.

409 *Onagros*] Sylvestres asinos.

414 *Disce et, &c.*] IV. PARS. De rebus pecori infestis : Præcepta continet quatuor. I. Est De fugandis serpentibus, vel odorum suffitu, vel saxis, vel fustibus, v. 414. II. De scabiei

causis, nempe imbre, frigore, illoto sudore, spinarum vulneribus : deque ejus remediis, lotione, unctione, et sectione ulceris, v. 44. III. De feбри, ejusque remedio, nempe venæ apertione, v. 457. IV. De peste, ejusque effectis latissime, v. 474.

415 *Galbaneoque, &c.*] *Galbanum*, succus est, gummi aut thuris modo expressus e ferula, sive narthece : cujus nidore serpentes fugantur, ex *Plin.* l. XII. 25. *Chelydrus*, serpentis species, de quo, *Ge.* II. 214.

417 *Vipera*] Serpentis species ; sic dicta, quasi *vivipara* ; quia ex *Aristotele* *Hist. Anim.* l. I. 6. cum ceteræ serpentes ova pariant, una vipera vivum animal parit.

423 *Agmina caudæ*] Agmen de serpente dicitur, quia corporis pars, post partem succedit, atque agitur ; instar exercitus agminatim procedentis. Sic tribuitur pluviae, *Ge.* I. 322. 'cœlo venit agmen aquarum ;' quia gutta post guttam cadit. Sic tribuitur fluvio, *Æn.* II. 782. 'leni fluit agmine *Tybris* : ' quia fluctus post fluctum volvitur.

425 *Est etiam ille, &c.*] *Chersydrum*,

Squamea convolvens sublato pectore terga,
 Atque notis longam maculosus grandibus alvum:
 Qui, dum amnes ulli rumpuntur fontibus, et dum
 Vere madent udo terræ ac pluvialibus Austris,
 Stagna colit; ripisque habitans, hic piscibus atram 430
 Improbis ingluviem ranisque loquacibus explet.
 Postquam exusta palus, terræque ardore dehiscunt:
 Exilit in siccum, et flammantia lumina torquens
 Sævit agris, asperque siti atque exterritus æstu.
 Ne mihi tum molles sub divo carpere somnos, 435
 Neu dorso nemoris libeat jacuisse per herbas:
 Cum positis novus exuviis nitidusque juvena
 Volvitur, aut catulos tectis aut ova relinquens,
 Arduus ad Solem et linguis micat ora trisulcis.
 Morborum quoque te causas et signa docebo. 440
 Turpis oves tentat scabies, ubi frigidus imber
 Altius ad vivum persedit, et horrida cano
 Bruma gelu; vel cum tonsis illotus adhæsit
 Sudor, et hirsuti secuerunt corpora vepres.
 Dulcibus idcirco fluviis pecus omne magistri 445
 Perfundunt, udisque aries in gurgite villis
 Mersatur, missusque secundo defluit amni;
 Aut tonsum tristi contingunt corpus amurca,
 Et spumas miscent argenti, vivaque sulfura,
 Idæasque pices, et pingues unguine ceras, 450

significat, eumque describit e Nican-
 dro: nomen ejus a χέρσος *terra*, et
 ὕδωρ *aqua*, quia in terra et aquis vivit.
 Ex Solino c. viii. frequentissima est
 chersydris *Calabria*, extrema pars Ita-
 liæ meridiem versus.

429 *Austris*] A meridie flantibus:
 Ecl. ii. 58.

431 *Ingluviem*] Sinus est gutturis;
 sive pellis cava, qua cibus primo in-
 gestus, et adhuc indigestus, conti-
 netur.

435 *Sub divo*] 'Sub Jove frigido,'
 inquit Horat. Od. i. 1. 25. sub cælo
 et aëre: quia Jupiter pro aëre su-
 mitur: vide Ge. ii. 325.

436 *Dorso*] Vel *dorso nemoris*, id
 est, clivo et colle nemoroso, qui in
 dorsum assurgit. Vel, ut vult Man-
 cinellus, *dorso jacuisse*, id est, resu-
 pinum jacuisse.

437 *Cum positis novus exuviis, &c.*] *Plinius* l. viii. 27. 'Anguis hyberno
 situ membrana corpus obducta, fœni-
 culi succo impedimentum illud exuit,

rutilusque vernat. Exuit autem a
 capite primum,' &c.] Juxta alios
 pellem exuit, per arcta petrarum fo-
 ramina transeundo.

438 *Catulos aut ova, &c.*] *Catuli*, pro-
 prie sunt canum fœtus; translative,
 quorumlibet animalium. Videturque
 dubitare Virgilius, sitne chersydrus,
 oviparus, an viviparus, quemadmodum
 de vipera mox diximus. Probabilius
 oviparus est: et hic, *catuli*, significant
 fœtus ex ovis egressos.

439 *Linguis—trisulcis*] Aristoteles
 de Part. Animal. l. ii. 17. serpentum
 linguam agnoscit longam ac bifidam;
 poëtæ trifidam: sive quod in modum
 cuspidis conformata triplex habeat
 acumen; sive quod ita vibretur cele-
 riter, ut non tantum trifida, sed tri-
 plex etiam appareat: unde Ovid.
 Met. iii. 39. 'Tresque micant lin-
 guæ.'

448, 449, 450, &c. *Amurca*, fæx
 olivarum, vel sedimentum olei. *Spuma*
argenti, aliter *lithargyrium*, quæ

Scillamque, helleborosque graves, nigrumque bitumen.

Non tamen ulla magis præsens fortuna laborum est,

Quam si quis ferro potuit rescindere summum

Ulceris os. Alitur vitium, vivitque tegendo :

Dum medicas adhibere manus ad vulnera pastor

455

Abnegat, aut meliora Deos sedet omina poscens.

Quinetiam, ima dolor balantum lapsus ad ossa

Cum furit, atque artus depascitur arida febris,

Profuit incensos æstus avertere, et inter

Ima ferire pedis salientem sanguine venam :

460

Bisaltæ quo more solent, acerque Gelonus,

Cum fugit in Rhodopen, atque in deserta Getarum,

Et lac concretum cum sanguine potat equino.

Quam procul aut molli succedere sæpius umbræ

Videris, aut summas carpentem ignavius herbas,

465

Extremamque sequi, aut medio procumbere campo

Pascentem, et seræ solam decedere nocti :

Continuo culpam ferro compesce, priusquam

Dira per incautum serpant contagia vulgus.

Non tam creber, agens hyemem, ruit æquore turbo,

470

Quam multæ pecudum pestes. Nec singula morbi

Corpora corripunt; sed tota æstiva repente,

Spemque gregemque simul, cunctamque ab origine gentem.

Tum sciat, aërias Alpes et Norica si quis

materies in argenti fodinis reperitur : Abramus ex Calphurnii Ecl. v. de vivo argento explicat. *Pix Idæa*, id est optima, qualis est in Ida, sive Cretæ insulæ, sive Troadis monte, duplex enim est. *Scilla* vel *squilla*, bulbi genus. *Helleborus* vel *helleborum*, sive *veratrum*, grave dicitur, quia olim noxium habitum est ac *terribile*. 'Postea tam promiscuum, ut plerique studiorum gratia, ad providenda acrius quæ commentabantur, sæpius sumtitaverint.' Plin. l. xxv. 5. Purgat, juxta eundem, vomitione, et sternutamento. *Bitumen* limus est, cujus natura vicina sulphuri. *Vivæque sulfura*: versus dactylicus, cujus extrema syllaba cum prima versus consequentis eliditur. Sic Ge. II. 69. 'Inseritur vero ex foetu nucis arbutus horrida.'

460 *Ima ferire pedis, &c.*] Jubet Columella l. VII. 5. 'De talo, vel inter duas ungulas, sanguinem emitti.'

461 *Bisaltæ quo more, &c.*] Mos ille tribuebatur, non *Bisaltis* duntaxat,

Thraciæ, vel Macedoniæ populis, neque duntaxat *Gelonis*, populis Scythiæ, vel Thraciæ; sed generatim Scythis, Sarmathis, Getis, et Massagetis omnibus: ita Plinius, Claudianus, &c. *Lac*] Vel ovium; vel equorum cujus item apud eos usus fuit. De *Rhodope*, *Getis*, et *Gelonis*, Ge. II. 115.

472 *Tota æstiva*] *Æstiva* et *hyberna*, loca sunt ubi milites per æstatem et hyemem degunt: idque a militibus transtulit ad greges, quæ æstivis noctibus non continentur in stabulis; sed in pascuis sub dio.

474 *Tum sciat, aërias Alpes, &c.*] v. PARS et ultima, sive Epilogus. *Descriptio sævissimæ pestis*; quæ tractum omnem Alpinum vastaverat; regionem olim pascuis et pecore feracissimam: ac licet multo ante Virgilii tempora sæviisset, illius adhuc vestigia tum restabant. *Alpes*, montes, qui Italiam a Gallia et Germania distant, Ecl. x. 47. *Norici*, natio Germanica, in limite Alpium et ultra

Castella in tumulis, et Iapydis arva Timavi, 475
Nunc quoque post tanto videat, desertaque regna
Pastorum, et longe saltus lateque vacantes.

Hic quondam morbo coeli miseranda coorta est
Tempestas, totoque autumnii incanduit aestu,
Et genus omne neci pecudum dedit, omne ferarum; 480
Corruptique lacus; infecit pabula tabo.

Nec via mortis erat simplex; sed ubi ignea venis
Omnibus acta sitis miseros adduxerat artus:
Rursus abundabat fluidus liquor, omniaque in se 485
Ossa minutatim morbo collapsa trahebat.

Sæpe in honore Deum medio stans hostia ad aram,
Lanea dum nivea circumdatur infula vitta,
Inter cunctantes cecidit moribunda ministros.
Aut si quam ferro mactaverat ante sacerdos, 490
Inde neque impositis ardent altaria fibris;

Nec responsa potest consultus reddere vates;
Ac vix suppositi tinguntur sanguine cultri,
Summaque jejuna sanie infuscatur arena.
Hinc lætis vituli vulgo moriuntur in herbis, 495
Et dulces animas plena ad præsepia reddunt.

Hinc canibus blandis rabies venit, et quatit ægros
Tussis anhela sues ac faucibus angit obesis.
Labitur infelix, studiorum atque immemor herbæ,
Victor equus, fontesque avertitur, et pede terram
Crebra ferit; demissæ aures; incertus ibidem 500
Sudor; et ille quidem morituris frigidus; aret

Alpes; nunc Bavaria, fortasse et Austria. *Timavus*, fluvius Carnorum in ea Venetorum ditione quæ Foro-juliensis dicitur, *le Frioul*. Hic olim *Iapides*, gens Illyrica, Straboni *Iapodes*. Ecl. VIII. 6.

481 *Tabo*] *Tabum*, diminuta vox a *tabes*: quæ liquefactio est, rei aliqujus soliditatem solvens: vulgo sumitur *tabum*, pro corrupto sanguine, nec multum differt a *sanie*: hic tamen pro corruptione sumitur. Oritur a Dorica voce *τάκω* pro *τήκω* liquefacio.

482 *Simplex*] Non facilis, ex usu et ordine naturali; sed violenta ac difficilis. Citatque Servius illud e Sallustio: 'Ne simplici quidem morte moriebantur.'

487 *Lanea dum*, &c.] Infula, ut ex Paschaliis, aliisque constat, fuit latior fascia, lanea et alba: caput non qui-

dem totum operiens, sed tempora instar diadematis cingens: unde vitta seu tænia pendebat. Hac victimæ, sacerdotes, vates coronabantur. *Lanea* quidem, quia lanæ magnus in sacris usus fuit: vide Ecl. VIII. 64. *Æn.* IV. 459.

497 *Faucibus angit obesis*] Bene *angit*; quia *angina* morbus est fauces occupans: *squinancie*. *Obesis*: vel natura, vel morbo.

498 *Labitur*, &c.] Alii *infelix studiorum*; et pari forma dixit Virgilius *Ge.* IV. 491. *Victus animi*. *Æn.* V. 73. *Ævi maturus*. *Æn.* II. 73. *læta laborum*, *Dido*. *Æn.* II. 416. *Fortunatus laborum*, &c.

500 *Incertus sudor*] Vel cujus causa incerta est, cum nulla præcesserit fatigatio; vel potius varius, instabilis, qui modo oritur, modo desinit.

Pellis, et ad tactum tractanti dura resistit.
 Hæc ante exitium primis dant signa diebus.
 Sin in processu cœpit crudescere morbus :
 Tum vero ardentes oculi, atque attractus ab alto 505
 Spiritus, interdum gemitu gravis ; imaque longo
 Ilia singultu tendunt ; it naribus ater
 Sanguis, et obsessas fauces premit aspera lingua :
 Profuit inserto latices infundere cornu
 Lenæos ; ea visa salus morientibus una. 510
 Mox erat hoc ipsum exitio, furiisque relecti
 Ardebant, ipsique suos, jam morte sub ægra,
 (Di meliora piis, erroremque hostibus illum !)
 Discissos nudis laniabant dentibus artus.
 Ecce autem duro fumans sub vomere taurus 515
 Concidit, et mixtum spumis vomit ore cruorem,
 Extremosque ciet gemitus. It tristis arator,
 Moerentem abjungens fraterna morte juvencum ;
 Atque opere in medio defixa reliquit aratra.
 Non umbræ altorum nemorum, non mollia possunt 520
 Prata movere animum, non, qui per saxa volutus
 Purior electro campum petit amnis : at ima
 Solvuntur latera, atque oculos stupor urget inertes,
 Ad terramque fluit devexo pondere cervix.
 Quid labor, aut benefacta juvant ? quid vomere terras 525
 Invertisse graves ? atqui non Massica Bacchi
 Munera, non illis epulæ nocuere repostæ :
 Frondibus et victu pascuntur simplicis herbæ.
 Pocula sunt fontes liquidi, atque exercita cursu
 Flumina, nec somnos abrumpit cura salubres. 530
 Tempore non alio dicunt regionibus illis

510 *Lenæos*] Bacchicos. Sic dictus Bacchus a *ληνός* torcular, Ge. II. 4.

522 *Electro*] Electrum purissime fulget : sive pro *succino* sumatur, *ambre* : de quo Ecl. VIII. 54. sive pro metallo, de quo Æn. VIII. 402.

526 *Massica Bacchi*] Vina e Massico, monte Campaniæ. De *Baccho*, Ecl. v. 30. 69.

531 *Tempore non alio, &c.*] Volunt plerique omnes post Servium, allusum hic esse ad historiam, quæ ab Herodoto, Plutarcho, Valerio refertur. Sic autem a Cicerone Tuscul. I. 113. 'Argiæ sacerdotis Cleobis et Briton filii prædicantur. Nota fabula est. Cum enim illam ad solenne et statum (*Junonis*) sacrificium curru vehi jus

esset, morarenturque jumenta : tunc juvenes ii veste posita ad jugum accesserunt. Ita sacerdos advecta in fanum, cum currus ductus esset a filiis, precata a Dea dicitur, ut illis præmium daret pro pietate, quod maximum homini dari posset a Deo : post, epulatos cum matre adolescentes somno se dedisse ; mane inventos esse mortuos.' Sed id quoque modo Servius detorqueat, extra rem omnino est. Illud unum inde cognoscimus, Junonis sacerdotes, curru invectas, ad templa processisse. Ego suspicor adhibitos currus ad ipsa sacra, sive simulacra Junonis, sive alia quælibet sacrificii instrumenta convectanda : quemadmodum Cereris simulacrum

Quæsitæ ad sacra boves Junonis, et uris
 Imparibus ductos alta ad donaria currus.
 Ergo ægre rastris terram rimantur, et ipsis
 Unguibus infodiunt fruges, montesque per altos 535
 Contenta cervice trahunt stridentia plaustra.
 Non lupo insidias explorat ovilia circum,
 Nec gregibus nocturnus obambulat; acrior illum
 Cura domat. Timidi damæ cervique fugaces
 Nunc interque canes et circum tecta vagantur. 540
 Jam maris immensi prolem, et genus omne natantum,
 Littore in extremo, ceu naufraga corpora, fluctus
 Proluit; insolitæ fugiunt in flumina phocæ.
 Interit et curvis frustra defensa latebris
 Vipera, et attoniti squamis astantibus hydri. 545
 Ipsis est aër avibus non æquus, et illæ
 Præcipites alta vitam sub nube relinquunt.
 Præterea jam nec mutari pabula refert,
 Quæsitæque nocent artes; cessere magistri,
 Phillyrides Chiron Amythaoniusque Melampus. 550

plaustris quoque vehebatur. Juvat conjecturam tarditas boum: at Junonis sacra lente admodum et graviter solita circumferri, notum est ex Horatio Sat. i. 3. 10. 'Persæpe velut qui Junonis sacra ferret.' Ex Athenæo, apud quem adagii loco est, 'Ἡραίων βαδίσειν' 'Junonio gressu incedere.' De Junone, Æn. i. 19.

532 *Uris Imparibus*] Cum boves mansueti deessent, feri jungebantur, iique inæquales, quod in re curuli deforme est. De uris, sive bobus sylvestribus, Ge. ii. 374.

533 *Donaria*] Aliquando *dona* significant: hic *templa*, sive loca in quibus dona servantur. Apuleius l. ix. 'Ibi donarium Deæ perquam opulentum.'

534 *Rastris*] De iis, Ge. i. 160.

536 *Plaustra*] De iis, Ge. i. 163.

543 *Fugiunt in flumina phocæ*] Marinæ pestilentiae metu, ad flumina præter consuetudinem fugiunt. Plin. l. ix. 7. 'Vituli marini, quos vocant phocas, spirant ac dormiunt in terra: item testudines.' Quare vitæ sunt ancipitis, et in utroque elemento vivunt.

545 *Vipera*] Plinius l. x. 62. 'Terrestrium sola, intra se parit ova unius coloris, et mollia, ut pisces. Tertia die intra uterum catulos excludit: deinde singulos diebus singulis parit,

viginti fere numero. Itaque ceteræ, tarditatis impatientes, perrumpunt latera, occisa parente.' Ita fere Aristoteles, Nicander, Plutarchus, &c. proptereaque Romæ parricidæ submergebantur insuti culco cum vipera, cane, gallo et simia. Ælianus tamen, et alii, superesse partui suo viperam tradunt: idque verius esse nunc fere constat.

Hydri] Plinius l. xxviii. 4. 'In orbe terrarum pulcherrimum anguium genus est, quod in aqua vivit: hydri vocantur, nullis serpentium inferiores veneno.' Ab ὕδωρ aqua.

550 *Phillyrides Chiron, &c.*] Id est, præstantissimi medici, quales olim fuere Chiron et Melampus. Chiron fuit Centaurus, Saturni et Philyræ filius, ut diximus supra, v. 92. Qui cum crevisset, abiit in sylvas, ibique herbarum viribus cognitis sapientissimus evasit medicus: a Peleo, Nerei genero, et Thetide, Pelei uxore, ad instituendum Achillem electus. Denique cum esset graviter vulneratus fortuito casu Herculeæ sagittæ, Lernæo sanguine infectæ; doloris impatientia oravit Superos, ut sibi, quamquam immortalis, mori liceret: quo concesso, ab iis in cælum translatus est, et in Zodiaco locatus, ubi nunc sagittarius vocatur. Melampus, Amy-

Sævit, et, in lucem Stygiis emissa tenebris,
 Pallida Tisiphone Morbos agit ante Metumque,
 Inque dies avidum surgens caput altius effert.
 Balatu pecorum et crebris mugitibus amnes
 Arentesque sonant ripæ collesque supini. 555
 Jamque catervatim dat stragem, atque aggerat ipsis
 In stabulis turpi dilapsa cadavera tabo:
 Donec humo tegere, ac foveis abscondere discunt.
 Nam neque erat coriis usus; nec viscera quisquam
 Aut undis abolere potest, aut vincere flamma; 560
 Nec tondere quidem morbo illuvieque peresa
 Vellera, nec telas possunt attingere putres.
 Verum etiam, invisos si quis tentarat amictus,
 Ardentem papulæ, atque immundus olentia sudor
 Membra sequebatur; nec longo deinde moranti 565
 Tempore contactos artus sacer ignis edebat.

thaonis et Dorippes filius: dicitur augurio claruisse, et animalium omnium atque avium percepisse voces. Filias Præti furiis agitata ad sanam mentem restituit, Ecl. vi. 48. Ob medicinæ scientiam, templo, festis, et sacrificiis honoratus. Pausan. l. i.

551 *Stygiis*] *Styx*, fons Arcadiæ est, fluvius habitus inferorum, et a Superis tanta veneratione cultus, ut per illum jurarent; et, si juramentum violarent, divinitate usuque nectaris per centum annos privarentur. Hic autem honos ei concessus, quia ejus filiæ Victoria, Vis, Robur, Zelus,

Diis opem adversus Titanas tulerant, ut est apud Hesiodum in Theog. Nomen a *στυγέω* odi.

552 *Tisiphone*] Una e Furiis, de quibus Ge. i. 278.

566 *Sacer ignis*] Male Servius interpretatur de sacro morbo, qui *epilepsia* est. Reliqui de eo qui dicitur vulgo, *ignis sancti Antonii*; Græcis *ἔπρης*; Plinio, *zoster et circinus*; et a Lucretio ita describitur l. vi. 'Existit sacer ignis et urit corpore serpens, Quamcumque arripuit partem, repitque per artus.'

GEORGICON

AD

C. CILNIUM MÆCENATEM

LIBER IV.

ARGUMENTUM.

Post brevem de apibus et mellatione propositionem, dedicationemque operis; opus ipsum octo partibus ex-

Delph. Virg.

X

quitur. I. Est de commoda apum habitatione. II. De earum pabulatione, examinibus, pugnibus. III. De duabus earum speciebus. IV. De earum quasi civili prudentia et republica. V. De mellationis temporibus. VI. De morbis apum, morborumque signis ac remediis. VII. De apum reparatione, cum perierunt. VIII. De reparationis hujus inventione, et auctore, Aristæo, cujus fabulam epilogi loco fuse narrat: eidemque attexit fabulam Eurydices et Orphei.

PROTINUS aërii mellis coelestia dona
Exequar. Hanc etiam, Mæcenas, aspice partem.
Admiranda tibi levium spectacula rerum,
Magnanimosque duces, totiusque ordine gentis
Mores, et studia, et populos, et prælia dicam. 5
In tenui labor: at tenuis non gloria; si quem
Numina læva sinunt, auditque vocatus Apollo.

Principio sedes apibus statioque petenda,
Quo neque sit ventis aditus, (nam pabula venti
Ferre domum prohibent,) neque oves hædique petulci 10
Floribus insultent, aut errans bucula campo
Decutiat rorem, et surgentes atterat herbas.
Absint et picti squalentia terga lacerti
Pinguibus a stabulis, meropesque, aliæque volucres;

1 *Aërii mellis coelestia dona*] Ex aëre ros defluit, adhæretque floribus et arborum foliis: inde colligitur ab apibus, et mel conficitur. Quare *aëris* et *cæli* donum est. De *Mæcenate* in arg. Ge. 1.

7 *Numina læva*] *Læva*, modo in bonam, modo in malam partem sumuntur; ut diximus Ecl. 1. 16. Hic in malam, ita enim explicat hunc versum Gellius l. 5. 12. dicitque 'vim esse quorundam Deorum in lædendo magis, quam in juvando potentem... nam Deos quosdam, ne obsessent, placabant.' In his ponit Deum *Averruncum*, et *Robigum*, et *Vejovem*, cujus esset Romæ templum in eoque simulacrum, sagittas tenens quasi paratas ad nocendum: indeque nomen ejus deducit, quod sicut *Jovem* dixerant, Deum qui juvaret; ita *Vejovem*, qui non juvaret: particula enim *ve*, aliquando augendæ, aliquando minnendæ rei, valet. *Vejovem* autem, et *Plutonem*, et *Ditem*, unum eundemque esse perhibet Martianus Capella.

Et vero Virgilius *Æn.* iv. 636. *Plutonem* vocat *Jovem Stygium*: at *Plutonem* et *Furias* et cetera inferorum numina, *læva*, et adversa hominibus fuisse habita, nemo nescit, testaturque Arnobius l. III. De *Apolline* vatum Deo, Ecl. III. 104.

8 *Principio, &c.*] I. *PARS.* De apum habitatione: præcepta continet duo. I. De commoda alvearibus loco; deque iis, quæ adesse circum, aut procul abesse debent, v. 8. II. De forma alvearium, v. 33.

13 *Squalentia terga lacerti*] *Lacertus*, *laisard*. *Squalor*, *squalibus*, *squalleo*, *squalens*, derivantur a *squamis*: significantque, quicquid ita inculcatum obsitumque est, ut squamarum in serpentium pisciumque coriis densitatem et asperitatem referat. Ita definit Gellius l. II. 6. Sic *Æn.* x. 314. 'Per tunicam squalentem auro:' quia aurum dense intextum erat. Sic maculæ in lacerto. Sic in corporibus congeries sordium.

14 *Meropes*] *merops* avis, quæ et

Et manibus Procne pectus signata cruentis. 15
 Omnia nam late vastant, ipsasque volantes
 Ore ferunt dulcem nidis immitibus escam.
 At liquidi fontes et stagna virentia musco
 Adsint, et tenuis, fugiens per gramina, rivus,
 Palmaque vestibulum aut ingens oleaster inumbret: 20
 Ut, cum prima novi ducent examina reges
 Vere suo, ludetque favis emissa juvenus,
 Vicina invitet decedere ripa calori;
 Obviaque hospitiiis teneat frondentibus arbos.
 In medium, seu stabit iners, seu profluet humor, 25
 Transversas salices et grandia conjice saxa:
 Pontibus ut crebris possint consistere, et alas
 Pandere ad æstivum Solem; si forte morantes
 Sparserit, aut præceps Neptuno immerserit Eurus.
 Hæc circum casiae virides, et olentia late 30
 Serpylla, et graviter spirantis copia thymbræ
 Floreat, irriguumque bibant violaria fontem.
 Ipsa autem, seu corticibus tibi suta cavatis,
 Seu lento fuerint alvearia vimine texta,
 Angustos habeant aditus. Nam frigore mella 35
 Cogit hyems, eademque calor liquefacta remittit.
 Utraque vis apibus pariter metuenda; neque illæ
 Nequicquam in tectis certatim tenuia cera
 Spiramenta linunt, fucoque et floribus oras

apiaster dicitur, *guêpier*, apibus infesta. *Procne*, hirundo: notas quasdam habet in pectore, quæ sanguinem aliquo modo referunt: quas sibi impressisse fingitur, plangens pectus, manibus cæde filii sui cruentatis. Fabulam vide Ecl. vi. 78.

21 *Examina*] Apum coloniae, ad novas sedes quærendas ex alvearibus egressæ, *essaims*, De iis Ecl. vii. 13.

29 *Neptuno immerserit Eurus*] *Neptunus*, hic pro quibuslibet aquis: Ge. i. 14. *Eurus*, pro quolibet vento violentiore, Ge. i. 371.

30, 31, 32 *Casie virides*] *Casia* lavendula est, aut rosmarinus. Ecl. ii. 49. *Serpyllum*, *serpolet*: Ecl. ii. 11 *Thymbra*, quæ satureia, et conila etiam dicitur, herba condimentaria, *sariette*. *Violaria*, loca violis consita.

38 *Cera Spiramenta linunt, fucoque et floribus*] Non cera proprie, neque floribus; sed melligine, id est, glutine quodam, et viscosa tenacique mate-

ria, unde operis fundamenta faciunt, ex Plin. l. xi. 6. et 7. aliisque. *Commosis*, *pissoceros*, et *propolis*. *Commosis*, κόμμωσις, crusta est prima, atque ima, saporis amari, dicta quasi *gummitio* a κόμμι *gummi*: quia fit e lacrymis arborum, salicis, ulmi, arundinis: e gummi præsertim, et resina, &c. *Pissoceros*, πισσόκερος, secunda est crusta, dilutior, fitque e mitiore gummi, mediæ naturæ inter picem et ceram; unde nomen habet a πῖσσα *pix*, et κηρός *cera*. *Propolis* tertia crusta, et proximum favorum stabilimentum, crassioris materiæ, cui florum succus additur: 'hæc omnes frigoris aut injuriæ aditus obstruuntur,' inquit Plinius: hanc significat Virgilius *fucoque et floribus*; crustas alias inferiores, per *gluten*.

39 *Fuco*] Herba est, lactucæ similis, ex algæ genere, *fucus marinus* a Plinio dicta: hujus aliqua species quadamtenus rubet. 'Laudatissima,'

Explent, collectumque hæc ipsa ad munera gluten 40
 Et visco et Phrygiæ servant pice lentius Idæ.
 Sæpe etiam effossis, si vera est fama, latebris
 Sub terra fovere larem, penitusque repertæ
 Pumicibusque cavis exesæque arboris antro.
 Tu tamen e levi rimosa cubilia limo 45
 Unge fovens circum, et raras super injice frondes.
 Neu propius tectis taxum sine; neve rubentes
 Ure foco canculos; altæ neu crede paludi,
 Aut ubi odor cœni gravis, aut ubi concava pulsu
 Saxa sonant, vocisque offensa resultat imago. 50
 Quod superest, ubi pulsam hyemem Sol aureus egit
 Sub terras, cœlumque æstiva luce reclusit:
 Illæ continuo saltus sylvasque peragrant,
 Purpureosque metunt flores, et flumina libant
 Summa leves. Hinc nescio qua dulcedine lætæ 55
 Progeniem nidosque foveant; hinc arte recentes
 Excudunt ceras, et mella tenacia fingunt.
 Hinc, ubi jam emissum caveis ad sidera cœli
 Nare per æstatem liquidam suspexeris agmen,
 Obscuramque trahi vento mirabere nubem: 60
 Contemplator; aquas dulces, et frondea semper

inquit, 'quæ in Creta insula juxta
 terram in petris nascitur: tingendis
 etiam lanis ita colorem alligans, ut
 elui postea non possit,' l. xxxii. 6.
 Et l. xxvi. 10. Notat Aldroandus in
 Musæo Metallico, l. i. 7. mulieres
 antiquitus hac herba conciliasse rubo-
 rem genis: indeque factum, ut pig-
 menta omnia muliebris formæ, in-
 primisque cerussa ad candorem præ-
 parata, dicta sit *fucus*, *fard*.

41 *Visco et Phrygiæ, &c.*] Hoc *Vis-
cum*, vel hic *viscus*, *glue*. De *pice* Idæ
 montis in Phrygia, Ge. iii. 450.

44 *Pumicibusque*] *Pumex*, *pierre
ponce*.

45 *Tu tamen e, &c.*] Et si intus apes
 alvearia glutine obducant: tu tamen
 unge exterius limo, ad majorem cau-
 telam, &c.

47 *Taxum*] *Taxus*, *if*, de qua Ge.
 ii. 29. ab alvearibus amovenda, quia
 ex ejus succo mel amarissimum confi-
 citur, quale est Corsicum, Ecl. ix. 57.

Neve rubentes, &c.] Cancræ, *écre-
visses*, rubentes cum cocti sunt; ni-
 dore nocent apibus. *Palus* altitudine
 submergit apes: quia non facile pa-

titur lapides, quibus, quasi pontibus,
 apes inhærescant. *Cænum*, nocet
 odoris gravitate. *Echo*, remisso sono
 pavidas facit.

51 *Quod superest, ubi, &c.*] II. PARS.
*De pabulatione apum, examinibus, pug-
nis*. Præcepta continet duo. I.
*Quomodo examina cogenda sint in alvea-
ria*; v. 58. II. *Quomodo pugnae cem-
pescendæ sint*, v. 86.

Egit Sub terras] Sub polum Au-
 stralem, sive antarcticum: quem
 'sub pedibus Styx atra videt,' Ge. i.
 243. Pellit autem Sol hyemem ad
 illas partes, quia ad nostras accedit,
 ab illis recedit: quo ex recessu se-
 quitur hyems. *Æstiva luce*] Calidi-
 ore: nec enim proprie æstas hic sig-
 nificatur, sed ver.

54 *Libant*] Degustant, radunt, Æn.
 i. 740.

57 *Excudunt ceras*] Metaphora a
 fabris ferrariis ducta, quorum est
 proprie ferrum *cudere*: ideo compa-
 rabit apes cum Cyclopibus, v. 170.

59 *Nare per æstatem liquidam*] *Nare*
 sæpe pro *volare*: *volare* sæpe pro *nare*,
 mutua translatione sumuntur: vide

Tecta petunt. Huc tu jussos asperge saporēs,
 Trita melisphylla, et cerinthæ ignobile gramen;
 Tinnitusque cie, et Matris quate cymbala circum:
 Ipsæ consident medicatis sedibus; ipsæ 65
 Intima more suo sese in cunabula condent.

Sin autem ad pugnam exierint; (nam sæpe duobus
 Regibus incessit magno discordia motu,
 Continuoque animos vulgi et trepidantia bello
 Corda licet longe præsciscere: namque morantes 70
 Martius ille aëris rauci canor increpat, et vox
 Auditur fractos sonitus imitata tubarum;
 Tum trepidæ inter se coëunt, pennisque coruscant,
 Spiculaque exacuunt rostris, aptantque lacertos,
 Et circa regem atque ipsa ad prætoria densæ 75
 Miscentur, magnisque vocant clamoribus hostem.)
 Ergo, ubi ver nactæ sudum camposque patentes
 Erumpunt portis, concurritur; æthere in alto
 Fit sonitus, magnum mixtæ glomerantur in orbem,
 Præcipitesque cadunt. Non densior aëre grando, 80
 Nec de concussa tantum pluit ilice glandis.
 Ipsi per medias acies, insignibus alis,
 Ingentes animos angusto in pectore versant,
 Usque adeo obnixi non cedere, dum gravis aut hos,
 Aut hos versa fuga victor dāre terga subegit. 85
 Hi motus animorum atque hæc certamina tanta

Æn. v. 219. *Liquidam*] Puram, serenam: unde Ecl. vi. 33. *Et liquidi simul ignis.*

63 *Melisphylla*] Ita restituit e manuscriptis N. Heinsius, cum ante, non sine Latinæ quantitatis damno, legeretur secunda brevi, *meliphylla*. Citrargo est Latinorum, Gallorum, *melisse*: herba apibus gratissima, Græco nomine dicta a μέλι *mel* et φύλλον *folium*.

Cerinthæ] *Cerinthæ*, κήρινθος, a κηρίον *favus*: Gallice *pasquete*, juxta Ruellium, a pascendis apibus.

64 *Tinnitusque cie, et Matris, &c.*] Certum est apes tinnitu æris colligi unum in locum: gaudione, an metu, Aristoteles dubitat: Plato et Plinius gaudio tribuunt; Varro et Columella metui. *Cymbala*] Ærea instrumenta concava, quæ bacillis æreis percussa tinnitum edebant. *Matris*] Cybeles matris Deorum, quæ et *Rhea* et *Ops* et *Vesta*, vocata est: cujus in sacris quatiebantur cymbala, ex veteri instituto *Corybantum* sive *Curetum*, de

quibus infra dicemus, v. 151.

67 *Duobus Regibus*] Colum. l. ix. 9. 'Inter se, tanquam civilibus bellis, et cum alteris, tanquam cum exteris gentibus, præliantur.' Hic bellum describitur civile. Nam ex Plin. l. xii. 16. 'Nascuntur aliquando in extremis favis apes grandiores, quæ ceteras fugant.'

69 *Trepidantia*] Non timida; sed cum festinatione tumultuantia: sic Æn. ix. 114. 'Ne trepidate meas, Tencri, defendere naves,' id est, ne festinate. Sic infra v. 73. 'Tum trepidæ inter se coëunt.'

75 *Prætoria*] Cellas regum: metaphora ducta a castrensibus tabernaculis eorum, qui bella administrabant: quod manus primo prætoribus, deinde consulibus demandatum fuit, ex Festo. Hinc etiam apud Columellam et Martialem *prætoria* sunt ampla ædificia rustica; in quibus fortasse jus rusticis, a domino ac patrono dicebatur.

Pulveris exigui jactu compressa quiescunt.

Verum, ubi ductores acie revocaveris ambo,
Deterior qui visus, eum, ne prodigus obsit,
Dede neci; melior vacua sine regnet in aula. 90

Alter erit maculis auro squalentibus ardens;
Nam duo sunt genera; hic melior, insignis et ore,
Et rutilus clarus squamis: ille horridus alter
Desidia, latamque trahens inglorius alvum.
Ut binæ regum facies, ita corpora plebis. 95

Namque aliæ turpes horrent: ceu, pulvere ab alto
Cum venit, et sicco terram sputit ore viator
Aridus; elucent aliæ, et fulgore coruscant
Ardentes auro et paribus lita corpora guttis.
Hæc potior soboles; hinc cœli tempore certo 100
Dulcia mella premes; nec tantum dulcia, quantum
Et liquida, et durum Bacchi domitura saporem.

At cum incerta volant, cœloque examina ludunt,
Contemnuntque favos, et frigida tecta relinquunt:
Instabiles animos ludo prohibebis inani. 105

Nec magnus prohibere labor. Tu regibus alas
Eripe. Non illis quisquam cunctantibus altum
Ire iter, aut castris audebit vellere signa.
Invitent croceis halantes floribus horti,
Et custos furum atque avium cum falce saligna 110

91 *Alter erit, &c.*] III. PARS. De variis apum speciebus. Duæ sunt: rufæ, quæ minores; et nigræ magisque variæ, quæ majores. Prima species melior. Rex magnitudine præstat in sua quisque specie, et in supremis favis habitat. *Squalentibus*] Vide supra, v. 13.

96 *Ceu, pulvere ab alto Cum, &c.*] Comparat horridam secundæ speciei nigritiem: vel cum vultu habituque viatoris; qui pulvere ac sudore obsitus sputit; vel cum ipso illius sputo, quod in fœdum salivæ ac terræ globulum humi colligitur.

102 *Liquida*] Pura et sine fæce: quæ enim omnino liquida sunt, mala sunt, ut admonet Servius.

Bacchi domitura saporem] Vel mulsum intelligit, quod fiebat duabus vini mensuris, admixta mellis una; vel quodlibet vinum asperum, quod melle temperabatur. Ita enim Horatius Sat. l. ii. 4. 24. 'Aufidius forti miscebat mella Falerno, Mendose . . . . leni præcordia mulso Prolueris

melius: ergo distinguit Horatius hanc vini temperaturam a mulso. Ita Cerdanus. Quanquam nihil vetat, in eo damnari Aufidium ab Horatio, quod ille mulsum non e vino levi, sed aspero Falerno condiret. De *Baccho* Ecl. v. 69.

108 *Castris audebit vellere signa*] Metaphora e militia Romanorum; qui cum castra metabantur, signa in terram defigebant ante prætorium; cum castra movebant, evellebant: et si facile quidem, bonum erat omen; contra si difficile.

109 *Croceis*] Versicoloribus: color certus pro incerto: de eo colore Ecl. iv. 44.

110 *Cum falce saligna Hellespontiaci, &c.*] Solebant in hortis omnibus Priapi statuam collocare, cum falce e quolibet rudi ligno: pro quo genere, salignum posuit, id est e salice. De *Priapo* Ecl. vii. 33. *Hellespontiacus* dicitur, quia colebatur inprimis Lampisaci, quæ urbs est in minore Mysia ad fretum Hellespontiacum. De

Hellespontiaci servet tutela Priapi.

Ipse thymum pinosque ferens de montibus altis

Tecta serat late circum, cui talia curæ;

Ipse labore manum duro terat; ipse feraces

Figat humo plantas, et amicos irriget imbres. 115

Atque equidem; extremo ni jam sub fine laborum

Vela traham, et terris festinem advertere proram;

Forsitan et, pingues hortos quæ cura colendi

Ornaret, canerem, biferique rosaria Pæsti;

Quoque modo potis gauderent intuba rivis, 120

Et virides apio ripæ; tortusque per herbam

Cresceret in ventrem cucumis; nec sera comantem

Narcissum, aut flexi tacuissem vimen acanthi,

Pallentesque hederas, et amantes littora myrtos.

Namque sub Œbalia memini me turribus arcis, 125

Qua niger humectat flaventia culta Galæsus,

Corycium vidisse senem, cui pauca relict

Hellesponto, détroit de Gallipoli, Ge. i. 207.

112 *Pinosque*] Victorinus, non *pinum* arborem, sed genus esse putat virgulti semper virentis: Taubmannus etiam florem. Sed quicquid ab iis affertur in rem suam, vanum est. Neque enim, ut volunt, Columella l. ix. 4. *pinum* inter frutices agnoscit, sed inter arbores apibus gratas; *pinumque* conjungit cum *ilice*, 'semper virens *pinus* et minor *ilex*.' Neque Apollodorus eam inter flores admittit, cum admittit inter *coronamenta*: ut enim lauro triumphatores; sic *pinu* coronabantur victores ludis Isthmiis; nec tamen laurus est e florum genere. Neque Virgilius in *Culice* v. 405. cum dixit 'semper florida *pinus*,' significavit *pinum* florem esse perennem; sed arborem perpetuo florentem metaphorice, id est, semper virentem.

119 *Biferique rosaria Pæsti*] *Pæstum*, oppidum et sinus *Lucaniae*, *Pesto*: cujus solum rosis nobile, quas bis, nempe mense Maio et Septembri, ferebat.

120 *Intuba*] *Chicorée*, Ge. i. 120. *Ripæ*] Margines fontium. *Apium*] *Persil*, Ecl. vi. 68. *Cucumis*] *Concombre*, olus notæ figuræ. *Narcissum*] Ecl. ii. 48. tardius floret; ideo *sera comantem* vocat: et *sera* dicit, pro *sero*; adjectivum plurale neutrum, pro adverbio. *Vimen acanthi*] Cau-

lem *brancæ ursinae*, de qua Ecl. iii. 45. Non vero *spinæ Ægyptiæ*, quæ alterum genus acanthi est, de quo Ge. ii. 119. De *myrtis*, Ecl. ii. 54.

125 *Namque sub Œbalia, &c.*] *Tarenti*: urbis in *Italiae* sinu maxime *Australi*: cujus instaurator fuit *Phalantus*, ex *Œbalia*, seu *Laconia*, profectus.

126 *Qua niger, &c.*] *Galæsus*, *Galaso*, *Calabriae* fluvius est, in sinum illum *Tarentinum* defluens: *niger* dicitur, vel ab umbra circumstantium arborum: unde a Propertio l. ii. 34. 67. vocatur *umbrosus*: 'Umbrosi subter spineta *Galesi*.' vel a profunditate aquarum, quæ nigritiem inde contrahunt: unde frequens est illud epithetum Homero, μέλαν ὕδωρ, *nigra aqua*. *Erythræus* legit *piger*, quia certum est eum lentissime labi.

127 *Corycium senem*] Vel nomen fuit hujus senis proprium; vel appellativum a gente: *Corycus* enim, κόρυκος, mons croci ferax, et oppidum fuit *Ciliciæ*: quæ regio est *Asiæ* in littore maris inde dicti *Cilieii*. Hujus incolæ *Cilices*, eo quod piraticam exercerent, a Pompeio petiti bello; et partim occisi, partim in fidem recepti, agris ab eo donati sunt: præsertimque *Cilicum* remiges, quorum opera usus erat Pompeius, in *Calabria Tarentinoque* agro collocati sunt. Ex iis hunc unum esse aliquem non imme-

Dictæo cœli Regem pavere sub antro.
 Solæ communes natos, consortia tecta
 Urbis habent, magnisque agitant sub legibus ævum;
 Et patriam solæ et certos novere Penates; 155
 Venturæque hyemes memores æstate laborem
 Experiuntur, et in medium quæsita reponunt.
 Namque aliæ victu invigilant, et foedere pacto
 Exercentur agris; pars intra septa domorum
 Narcissi lacrymam, et lentum de cortice gluten, 160
 Prima favis ponunt fundamina, deinde tenaces
 Suspendunt ceras; aliæ, spem gentis, adultos
 Educunt foetus; aliæ purissima mella
 Stipant, et liquido distendunt nectare cellas.
 Sunt, quibus ad portas cecidit custodia sorti; 165
 Inque vicem speculantur aquas et nubila cœli;
 Aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
 Ignavum, fucos, pecus a præsepibus arcent.
 Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
 Ac veluti, lentis Cyclopes fulmina massis 170
 Cum properant, alii taurinis foliis auras
 Accipiunt redduntque, alii stridentia tingunt
 Æra lacu; gemit impositis incudibus Ætna;
 Illi inter sese magna vi brachia tollunt
 In numerum, versantque tenaci forcipe ferrum. 175
 Non aliter, si parva licet componere magnis,
 Cecropias innatus apes amor urget habendi,

Dactyli, sacrorum suorum administri, cymbalis, æreisque clypeis circa cunas obstreperent, ne vagitus proderet infantem patri. Hujus porro insulæ rex dicitur fuisse *Melissus*, cujus filiae duæ Jovem aluerunt caprino lacte et melle: unde fabulæ ferunt, capram nomine Amaltheam, et apes Curetum cymbalis excitas, Jovis nutrices fuisse: et ob id quidem beneficium, capram a Jove relata inter sidera, cornu ejus nymphis nutricibus datum, hæc adjecta facultate, ut quicquid optassent, id illis ex eo cornu largiter emanaret; apes, cum antea nihilo essent muscis aliis sagaciores, nova sagacitate fuisse præditas: unde facultates illæ *additæ* dicuntur. *Pro qua mercede*] *Supple, consequenda*: quasi hoc sibi officii sui præmium ac finem apes proposuerint.

158 *Victu*] *Pro victui*: dativus contractus, de quo, Ecl. v. 29. De *Delph. Virg.*

Narcisso, Ecl. ii. 48. De *glutine*, quo ceræ et mellis fundamenta conflant, supra, v. 39.

162 *Suspendunt ceras, &c.*] Plinius l. xi. 10. 'Ruentes ceras fulciunt, pilarum intergerinis a solo fornicatis, ne desit aditus ad sarcendum.' De *Nectare* potu Deorum, Ecl. v. 71.

165 *Sorti*] *Pro sorte*: sic igni pro igne Ge. i. 267. *Capiti pro capite* Ecl. vi. 16.

168 *Fucos*] *Guêpes*. Ex Plinio l. xi. 11. 'Sunt quasi servitia apum, his sunt cellarum minimæ: quamobrem imperant iis, primosque in opera expellunt, tardantes sine clementia puniunt.'

170 *Cyclopes, &c.*] De iis et Ætna monte, Ge. i. 471. et fusius Æn. iii. 569.

175 *In numerum*] Certo quodam ordine, ac veluti numeroso malleorum concentu.

177 *Cecropias*] Atticas, a primo Y

Munere quamque suo. Grandævis oppida curæ,
 Et munire favos, et dædala fingere tecta:
 At fessæ multa referunt se nocte minores, 180
 Crura thymo plenæ; pascuntur et arbuta passim,
 Et glaucas salices, casiamque, crocumque rubentem,
 Et pinguem tiliam, et ferrugineos hyacinthos.
 Omnibus una quies operum, labor omnibus unus.
 Mane ruunt portis; nusquam mora: rursus easdem 185
 Vesper ubi e pastu tandem decedere campis
 Admonuit, tum tecta petunt, tum corpora curant;
 Fit sonitus, mussantque oras et limina circum.
 Post, ubi jam thalamis se composuere, siletur
 In noctem, fessosque sopor suus occupat artus. 190
 Nec vero a stabulis pluvia impendente recedunt
 Longius, aut credunt cœlo adventantibus Euris;
 Sed circum tutæ sub mœnibus urbis aquantur,
 Excursusque breves tentant, et sæpe lapillos,
 Ut cymbæ instabiles fluctu jactante saburram, 195
 Tollunt: his sese per inania nubila librant.
 Illum adeo placuisse apibus mirabere morem,
 Quod nec concubitu indulgent, nec corpora segnes
 In Venerem solvunt, aut foetus nixibus edunt:
 Verum ipsæ e foliis natos et suavibus herbis 200
 Ore legunt; ipsæ regem parvosque Quirites
 Sufficiunt, aulasque et cerea regna refingunt.

Atticorum rege Cecrope: mel autem Atticum celebre fuit, præsertim ex *Hymetto* monte.

179 *Dædala*] A Dædalo, ingeniosissimo Atheniensi fabro, qui labyrinthum condidit; artificiosa quælibet opera, *Dædala*, vel *Dædalea* dicta sunt. De eo plura *Æn.* vi. 29.

181 *Crura thymo plenæ*] *Plin.* l. xi. 10. 'Quæ flores comportant, prioribus pedibus femina onerant, propter id natura scabra; priores pedes rostro.'

Arbuta passim, &c.] *Arbuta*, fruits d'arboisiers, *Ecl.* iii. 82. *Casia*, lavande, *Ecl.* ii. 49. *Crocus*, safran, *Ecl.* iv. 44. *Hyacinthus*, glaïeul, *Ecl.* iii. 63. *Tilia*, tilleul. De ferrugineo colore, *Ecl.* ii. 18.

186 *Vesper*] Stella Veneris, *Ecl.* vi. 86.

192 *Euris*] Quibuslibet ventis, proprie tamen orientalibus.

195 *Saburram*] Arenam graviolem qua naves ad certam usque mensuram

onerantur, ac saburrantur, ut stabiliiores fiant.

198 *Concubitu*] Pro concubitu, *Ecl.* v. 29. *Plin.* l. xi. 16. 'Fœtus quoniam modo progenerent, magna inter eruditos et subtilis quæstio fuit: apum enim coitus visus est nunquam. Plures existimavere oportere confici floribus. Gallinarum modo incubant. Id quod exclusum est, primum vermiculus videtur candidus... donec ruptis membranis, quæ singulos cingunt, ovorum modo, universum agmen emergat.' Ita fere Aristoteles alique, qui omnes putant reperiri ab iis aliquid in floribus, quod sit seminis loco; idque deinde, formatum in fœtus, ab iis demitti ore.

201 *Quirites*] Cives, ducta metaphora a Romanis civibus, qui dicti sunt *Quirites*; vel a Romulo rege, qui dictus est *Quirinus*; vel a *Curibus*, oppido Sabinorum, postquam fœdus ictum est inter Tatium eorum regem, et Romulum.

Sæpe etiam duris errando in cotibus alas
 Attrivere, ultroque animam sub fasce dedere:
 Tantus amor florum, et generandi gloria mellis. 205

Ergo ipsas quamvis angusti terminus ævi
 Excipiat: neque enim plus septima ducitur æstas:
 At genus immortale manet, multosque per annos
 Stat Fortuna domus, et avi numerantur avorum.

Præterea regem non sic Ægyptus et ingens 210

Lydia, nec populi Parthorum, aut Medus Hydaspes,
 Observant. Rege incolumi mens omnibus una est;

Amisso rupere fidem, constructaque mella

Diripuerunt ipsæ, et crates solvere favorum.

Ille operum custos; illum admirantur, et omnes 215

Circumstant fremitu denso, stipantque frequentes;

Et sæpe attollunt humeris, et corpora bello

Objectant, pulchramque petunt per vulnera mortem.

His quidam signis, atque hæc exempla secuti,

Esse apibus partem divinæ mentis et haustus 220

203 *Duris in cotibus*] *Cos*, usurpatur sæpe pro lapide, qui ferro acundo adhibetur. Hic tamen et alibi pro quolibet lapide aspero, et caute. *Cos*, itaque et *cautes*, idem sunt: quemadmodum et a Græcis usurpatur *ἀκόνη*, in utraque significatione.

210 *Regem non sic, &c.*] Comparat obsequia apum erga reges, cum studio populorum; eorum maxime qui deliciis fracti, dominos quasi servili cultu adorabant. Tales *Ægyptii*, de quibus infra, v. 287. *Lydi*, quorum regio pars est Asiæ Minoris, Pactolo, aurifero flumine perfusa, Cræso olim regi ditissimo subdita. *Parthi*, de quibus Ecl. i. 62. *Medi* ad occidentem Parthorum siti: qui hic per Hydaspem fluvium notantur. *Hydaspes* tamen ab uno Virgilio in Media, ab aliis in India collocatur; ab aliis in Indum influere dicitur ad urbem Nisam, ab aliis in mare labi. Probus putat *Medum* dici victoriæ causa; quia Medi et Persæ, duce Alexandro, Indiam domuerunt: quod si admittatur *Græcus* etiam et *Macedo* meliori jure potuit vocari; quod quis ferat? Abramus legit, *Indus Hydaspes*, sed sine fide manuscriptorum. Ego admodum incertam fuisse et esse ejus notitiam puto, nec alia de causa dixit Horatius, Od. i. 1. 22. 8. 'quæ loca fabulosus Lambit Hydaspes:' adeo

varia de illo narrantur.

214 *Crates favorum*] Quia favi in modum craticularum cancellati sunt.

220 *Esse apibus partem, &c.*] Sequitur hic doctrinam Pythagoræ et Platonis. Pythagoræ opinio sic a Servio explicatur. 'Omnia animalia ex quatuor elementis et divino spiritu constare manifestum est. Trahunt enim a terra carnem, ab aqua humorem, ab aëre anhelitum, ab igne fervorem, a divino spiritu ingenium: quod quia est in apibus, sicut in hominibus, (namque metuunt, cupiunt, dolent, gaudent; quæ probantur ex his quæ faciunt: dimicant enim, colligunt flores, prævident pluvias) fateamur necesse est, etiam apes partem habere divinitatis. Platonis autem opinio est in Timæo, Deum, cum mundum condidit, astris parem distribuisse numerum animarum; singulisque astris singulas attribuisse, quasi totidem vehiculis. Pythagoræ autem et Platonis communis sententia est, animam esse interitus expertem; et, cum exit, pervenire in cognatam sibi animam mundi, ut testatur Plutarchus l. iv. de Placit. Philos. Juxta has igitur sententias docet Virgilius, *morti non esse locum*, id est, exinanitioni; quippe cum anima remaneat: deinde animam reverti *sideris in numerum*, id est, ad ea sidera quibus singulæ addi-

Ætherios dixere; Deum namque ire per omnes
Terrasque, tractusque maris, cœlumque profundum;
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas;
Scilicet huc reddi deinde ac resoluta referri 225
Omnia; nec morti esse locum; sed viva volare
Sideris in numerum, atque alto succedere cœlo.

Si quando sedem augustam servataque mella
Thesauris relines: prius haustu sparsus aquarum
Ora fove, fumosque manu prætende sequaces. 230

Bis gravidos cogunt foetus, duo tempora messis:
Taygete simul os terris ostendit honestum
Plias, et Oceani spretos pede repulit amnes:
Aut eadem sidus fugiens ubi Piscis aquosi
Tristior hybernas cœlo descendit in undas. 235

Illis ira modum supra est, læsæque venenum
Morsibus inspirant, et spicula cæca relinquunt
Affixæ venis, animasque in vulnere ponunt.
Sin, duram metuens hyemem, parcesque futuro,

cuntur; atque ita in cœlum reverti,
quæ præcipua Dei sedes est.

229 *Relines, &c.*] Aperies, detracta illa omni materia, qua totum alveare apes *linunt*. Tum duplici utere industria ad fugandas apes. i. Aquam haustam ore presso sparge super alvearia, pluviae in modum. ii. Præ-tende fumum.

Haustu sparsus aquarum Ora fove] Supple: *et deinde projice in pluviae modum*. Prius legebatur, *ore fove*: ambigua et difficili sententia. Rescripsit e Manusc. N. Heinsius: *Ora fove*.

231 *Bis gravidos cogunt, &c.*] v. PARS. *De mellationis temporibus*; ver-no scilicet, et autumnali. Per *gravidos foetus*, haud dubie mella intelligit, quæ sunt fructus et proventus apum: neque enim significat proprie foetus, qui non sunt *gravid*: neque matres apes, quæ dici non possunt *foetus*.

232 *Taygete simul, &c.*] Una e *Pleidibus*, sub qua sex etiam alias comprehendit: de iis Ge. i. 138. Earum ortu et occasu notat duplex tempus colligendi mellis, quod metapho-ricè *messem* vocat. Oriuntur oriente Sole in tauro, circa ultimum Aprilem aut initium Maii: occidunt oriente Sole, circa finem Octobris, aut initium Novembris: vide Ge. i. 221.

233 *Oceani amnes*] Quia Oceanus terram ambit.

234 *Sidus fugiens Piscis aquosi*] Certe fugimus tantum insequentes: at nul-lum proprie piscium sidus Pleiades sequitur, sed antecedit. Nodum hunc ut solvat Petitus versum sic inter-pungit: 'Aut eadem sidus fugiens, ubi piscis aquosi Tristior hybernas cœlo descendit in undas:' hoc sensu: 'Aut eadem fugiens sidus,' id est So-lem; 'ubi descendit in undas hyber-nas piscis aquosi,' id est, in quas jam sidus piscium ante descendit. Alii aliter solvunt. Ego, servata vulgari interpunctione, per piscem aquosum, intelligo *hydram*, qui serpens est in aquis degens, unde nomen habet ab ὕδωρ, *aqua*: hoc enim sidus etsi in occasu Pleiadum, gradibus circiter quinquaginta ab iis distet; tamen eas subsequitur, iisque videtur imminere.

238 *Animasque in vulnere ponunt*] Hoc inde fit: quia aculeus cum alvo, sive intestino, consertus est; et, cum infixus fuit, e vulnere retrahi nequit sine alvi ruptione.

239 *Sin, duram, &c.*] Si providens in futurum nolis mella omnino detra-here, ne per hyemem deficientibus floribus apes fame pereant: relinque partem aliquam mellis ad cibum hy-bernum; et interim purga alveare a

Contusosque animos et res miserabere fractas: 240
 At suffire thymo, cerasque recidere inanes,
 Quis dubitet? nam sæpe favos ignotus adedit
 Stellio; et lucifugis congesta cubilia blattis;
 Immunisque sedens aliena ad pabula fucus,
 Aut asper crabro imparibus se immiscuit armis; 245
 Aut dirum, tineæ, genus; aut invisæ Minervæ
 Laxos in foribus suspendit aranea casses.
 Quo magis exhaustæ fuerint: hoc acrius omnes
 Incumbent generis lapsi sarcire ruinas,
 Complebuntque foros, et floribus horrea texent. 250
 Si vero, quoniam casus apibus quoque nostros
 Vita tulit, tristi languebunt corpora morbo;
 Quod jam non dubiis poteris cognoscere signis:
 Continuo est ægris alius color; horrida vultum
 Deformat macies; tum corpora luce carentum 255
 Exportant tectis, et tristia funera ducunt;
 Aut illæ pedibus connexæ ad limina pendent,
 Aut intus clausis cunctantur in ædibus, omnes
 Ignavæque fame et contracto frigore pigræ.
 Tum sonus auditur gravior, tractimque susurrant: 260
 Frigidus ut quondam sylvis immurmurat Auster;
 Ut mare sollicitum stridit refluentibus undis;
 Æstuat ut clausis rapidus fornacibus ignis.
 Hic jam galbaneos suadebo incendere odores,

noxiis pestibus; ut sunt stellio, *laisard*, blatta, *cloporte*: fucus, *guêpe*: crabro, *frelon*: tineæ, vermiculi genus, corrodens vestes et alia, &c.

246 *Invisæ Minervæ aranea*] Arachne, Lydia, lanificii arte ausa cum Minerva contendere: ægre ferens opus suum ab eadem confractum esse, suspendio sibi vitam abstulit: a Minerva in araneam transformata est.

250 *Foros*] *Fori* sunt spatia in navibus apertiora, tabulata: in quibus inceditur, unde nomen habent, vel a *ferendo*, vel quod *foris* emineant. Sunt item in circo ejusmodi spatia, e quibus videntur spectacula. Hinc diminutivum est *foruli*: quæ sunt apud Suet. et Juven. librorum conditoria in bibliothecis. Hic pro cellulis melleis usurpantur.

251 *Si vero, &c.*] VI. PARS. *De morbis apum, eorumque signis et remediis.*

257 *Pedibus connexæ, &c.*] Non puto hic *uram* significari, si quidem ut lætitiæ indicium apponitur infra, v. 558.

Itaque intellige de singulis aut pauculis apibus, quæ vel mortuæ, vel languidæ pedibus adhærent ad limina.

261 *Frigidus Auster*] Quilibet ventus: Auster enim non frigidus, sed humidus est. Macrobius tamen ait frigidum esse ab origine; et humidum fieri cum per zonæ torridæ plagam ad nos com meat. *Quondam*] Aliquando. Sic Ge. III. 99. 'Ut quondam in stipulis magnus sine viribus ignis Incassum furit.'

264 *Galbaneos, &c.*] Galbanum *galbanon*, gummi e narthece sive ferula, in Syria: hujus odor fugat serpentes. Galla, *pomme de chêne*. Defrutum, vinum coctum, *resiné*, de quo Ge. I. 295. Racemi passi, *séchés au Soleil*: quem in usum apta præ ceteris vitis Psithia, de qua Ge. II. 98. Centaurea, orum; vel centaurea, æ; et centaurium, ii; *fiel de terre*: herba quæ nomen traxisse dicitur a Chirone Centauro; quia adhibita vulnere, quod ipsi Herculis sagittæ fecerant, eum

Mellaque arundineis inferre canalibus, ultro 265
 Hortantem et fessas ad pabula nota vocantem.
 Proderit et tunsum gallæ admiscere saporem,
 Arentesque rosas, aut igni pingua multo
 Defruta, vel psithia passos de vite racemos,
 Cecropiumque thymum, et grave olentia centaurea. 270
 Est etiam flos in pratis, cui nomen amello
 Fecere agricolæ, facilis quærentibus herba;
 Namque uno ingentem tollit de cespite sylvam,
 Aureus ipse; sed in foliis, quæ plurima circum
 Funduntur, violæ subluet purpura nigræ; 275
 Sæpe Deum nexis ornata torquibus aræ;
 Asper in ore sapor; tonsis in vallibus illum
 Pastores et curva legunt prope flumina Mellæ.
 Hujus odorato radices incoque Baccho,
 Pabulaque in foribus plenis appone canistris. 280
 Sed, si quem proles subito defecerit omnis,
 Nec, genus unde novæ stirpis revocetur, habebit;
 Tempus et Arcadii memoranda inventa magistri
 Pandere, quoque modo cæsis jam sæpe juvencis
 Insincerus apes tulerit cruor. Altius omnem 285
 Expediam prima repetens ab origine famam.
 Nam qua Pellæi gens fortunata Canopi

sanavit. *Cecropium thymum*, quia frequens in Hymetto monte Atticæ regionis, in qua primus regnavit Cecrops. *Amellus* certissime est *Aster Atticus*, id est *stella Attica*; ob formam et patriam sic dicta: aliter *bubonium*, id est *inguinalis*; quod inguinum doloribus medeatur: in hortis visu notissima, nomine Gallis ignota.

278 *Mellæ*] Vel *Melæ*, fluvii Galliæ Cisalpinæ, prope Brixiam. Unde nomen habet *amellus flos*, juxta Servium.

281 *Sed, si quem, &c.*] VII. PARS. De reparatione apum, ejusque reparationis inventore Aristæo. Is Apollinis filius fuit, ex Cyrene filia Penei fluminis, vel regis: in Arcadia deinde regnasse dicitur; et apum ac mellis usum, lactisque coagulum invenisse, v. Ge. I. 14.

287 *Qua Pellæi, &c.*] Locus perdifficilis. Vult Cerdanus duplicem hic regionem significari, Ægyptum et Indiam: duplicem fluvium: Nilum et Indum: utrobique inventam esse artem reparandarum apum. Sed refutatur: tum quia non est verisimile quod contendit, versum hunc suppo-

situm esse; 'Et viridem Ægyptum nigra fœcundat arena,' qui versus plane de Nilo intelligi debet; et locus ipse totus, de Nilo, non de Indo: tum quia male diceretur Indus devectus ab Indis, cum Indiæ fines non egrediatur. Abramus hic comminiscitur nescio quid de Gange Indico fluvio, qui per subterraneos meatus erumpat in Ægyptum, ibique Nilum efficiat. Ego omnia de Nilo interpretor: et quæ duo videntur obstare, sic explico. I. Dicitur *Devectus ab Indis*, id est Æthiopibus, qui ab antiquis Indi vocabantur, ut jam notavimus Ge. II. 17!. Et vero quicquid olim jactatum sit de ignotis Nili fontibus, nunc compertum est oriri ex duobus fontibus ad radices Lunæ montium, ad meridiem lacus ingentis, quem impermixtis aquis mox deinde præterfluit. Lacus dicitur *Zembre*. II. *Vicinia Persidis urget reipsa Ægyptum*, non inquam, ipsa Persis, sed vicinæ Persidis regiones, nempe Arabia, Syria, &c. quæ omnia Persidis nomine comprehendit, quia subjecta aliquando fuerant Persarum imperio,

Accolit effuso stagnantem flumine Nilum,
 Et circum pictis vehitur sua rura faselis;
 Quaque pharetratae vicinia Persidis urget, 290
 Et viridem Ægyptum nigra foecundat arena,
 Et diversa ruens septem discurrit in ora
 Usque coloratis amnis devexus ab Indis;
 Omnis in hac certam regio jacet arte salutem.
 Exiguus primum, atque ipsos contractus ad usus, 295
 Eligitur locus: hunc angustique imbrice tecti
 Parietibusque premunt arctis, et quatuor addunt,
 Quatuor a ventis, obliqua luce fenestras.
 Tum vitulus, bima curvans jam cornua fronte,
 Quæritur: huic geminae nares et spiritus oris 300
 Multa reluctanti obsuitur, plagisque peremto
 Tunsæ per integram solvuntur viscera pellem.
 Sic positum in clauso linguunt, et ramea costis
 Subjiciunt fragmenta, thymum, casiasque recentes.
 Hoc geritur, Zephyris primum impellentibus undas, 305
 Ante novis rubeant quam prata coloribus, ante
 Garrula quam tignis nidum suspendat hirundo.
 Interea teneris tepefactus in ossibus humor
 Æstuat; et visenda modis animalia miris,
 Trunca pedum primo, mox et stridentia pennis 310

Cyri nempe et Cambysis ejus filii, qui Ægyptum ipsam ditioni adjecit. Solet autem Virgilius terminos regionibus, quam potest latissimos, assignare: ut vidimus Ecl. I. 63. et Ge. I. 490. Nunc singulae voces explicandae.

Canopi, &c.] Urbs est Ægypti, quam poëta innuit vicinam esse Alexandriae, cum Canopum vocat *Pellæum*, id est *Alexandrinum*. Alexander enim, conditor Alexandriae, in urbe Macedoniae Pella natus erat. Per gentem Canopi Ægyptios omnes intelligit, quia urbs illa erat antiquissima; sita ad maximum e septem ostiis, quibus Nilus in mare se exonerat. *Gens fortunata*] propter fertilitatem regionis. *Stagnantem flumine Nilum*] Quia Sole in cancerum subeunte, crescere incipit per centum dies ad usque Autumnum: qua exundatione foecundantur agri, per quos itur phaselis et navigiis angustis, ex arundine papyracea. *Pharetratae Persidis*] Quia Persae equitatu, venatione, et sagittandi arte insignes fuerunt: siti ad orientem Assyriae, ad occidentem Ariae, ad meridiem Par-

thiae, ad septentrionem sinus Persici. De Indis, Ge. I. 57.

298 *Quatuor a ventis*] Qui flant e quatuor mundi cardinibus, sive partibus oppositis, unde *cardinales* vocantur: Eurus ab oriente, Zephyrus ab occidente, Boreas a septentrione, Notus a meridie.

300 *Nares et spiritus, &c.*] Oculi etiam, et partes omnes ad halitum aut egestionem necessariae, linteo pice oblito obstruebantur.

302 *Per integram, &c.*] Nec enim laceranda est pellis et cruentanda, sed paulatim ictibus maceranda; ita ut viscera, carnes, et ossa etiam comminuantur intra pellem. Id cavendum admonet auctor Geoponicarum præceptionum.

304 *Casiasque*] Rosmarinum, vel lavendulam. Ecl. II. 49.

305 *Hoc geritur, Zephyris, &c.*] Id est circa initium veris: monetque auctor Geoponic. per tres hebdomadas includendum esse, donec putrefiat.

310 *Trunca pedum, &c.*] Hinc aliqui dictas volunt *apes*, quasi *ἀποδες*, sine

Miscentur, tenuemque magis magis aëra carpunt;
 Donec, ut æstivis effusus nubibus imber,
 Erupere; aut ut, nervo pulsante sagittæ,
 Prima leves ineunt si quando prælia Parthi.

Quis Deus hanc, Musæ, quis nobis extudit artem? 315

Unde nova ingressus hominum experientia cepit?

Pastor Aristæus fugiens Peneia Tempe,

Amissis, ut fama, apibus morboque fameque,

Tristis ad extremi sacrum caput astitit amnis,

Multa querens, atque hac affatus voce parentem: 320

Mater Cyrene, mater, quæ gurgitis hujus

Ima tenes, quid me præclara stirpe Deorum,

Si modo, quem perhibes, pater est Thymbræus Apollo,

Invisum fatis genuisti? aut quo tibi nostri

Pulsus amor? quid me coelum sperare jubebas? 325

En etiam hunc ipsum vitæ mortalis honorem,

Quem mihi vix frugum et pecudum custodia solers

Omnia tentanti extuderat, te matre, relinquo.

Quin age, et ipsa manu felices erue sylvas;

Fer stabulis inimicum ignem, atque interfice messes; 330

Ure sata, et validam in vites molire bipennem:

Tanta meæ si te ceperunt tædia laudis.

At mater sonitum thalamo sub fluminis alti

Sensit: eam circum Milesia vellera Nymphæ

Carpebant, hyali saturo fucata colore; 335

Drymoque, Xanthoque, Ligeaque, Phyllodoceque,

pedibus: sed verum etymon retuli.
 Ecl. vii. 13.

311 *Magis magis aëra carpunt*] Ex-
 primit primos conatus ad volandum,
 cum alas ventilant.

314 *Leves . . . Parthi*] De iis Ecl.
 i. 62. Levitatem refero, vel ad fugæ
 dolos, vel ad equitandi peritiā.

317 *Pastor, &c.*] viii. PARS. *Fabulæ*
Aristæi et Orphei; Epilogi loco. *Tem-*
pe] Thessaliæ vallis est, quam Peneus
 fluvius præterfluit. Ge. ii. 469. Fu-
 giebat ille Tempe, ubi degebat; ut
 ad caput, sive fontem Penei fluvii,
 qui matris suæ Cyrenes pater erat,
 excurreret, quasi ad maternam do-
 mum. De *Aristæo* supra, v. 283. et
 Ge. i. 14.

323 *Thymbræus*] Apollinis cogno-
 men, a Thymbra Troadis oppido, ubi
 templum ejus celebre, in quo ferunt
 Achillem a Paride fuisse occisum.

330 *Stabulis inimicum ignem*] Vel

incendium, vel potius sacrum illum
 ac pestiferum ignem, de quo Ge. iii.
 566.

331 *Bipennem*] Securim utrimque
 acutam, a *bina pinna*: nam *pinnae* sunt
 quædam fastigia; ut summitates in
 templis, quæ vocantur *pinnacula*.

334 *Milesia vellera*] Pretiosa, ex
 urbe Mileto, in finibus Ioniæ et Ca-
 riæ. Species est pro genere.

335 *Hyali colore*] Vitreo, inter cæ-
 ruleum et viridem medio: ab ὑαλος
vitrum.

336 *Drymoque, &c.*] Nympharum
 nomina partim ex Homero l. xviii.
 39. partim ex Hesiodio in Theogon.
 245. Drymo, a δρύμος *sylva quercea*.
 Xantho, a ξανθή *flava*. Ligea, a λι-
 γεία *canora*. Phyllodoce, a φύλλον
folium, et δέχομαι *cipio*. Nesæe, Νη-
 σαίη, a νῆσος *insula*. Spio, a σπείον
spelunca. Thalia, a θάλλω *floro*. Cy-
 modoce, a κύμα *unda*, et δέχομαι *cipio*.

Cæsariem effusæ nitidam per candida colla ;
 * Nesæe, Spioque, Thaliaque, Cymodoceque,*
 Cydippeque, et flava Lycorias ; altera virgo,
 Altera tum primos Lucinæ experta labores ; 340
 Clioque et Beroë soror, Oceanitides ambæ,
 Ambæ auro, pictis incinctæ pellibus ambæ ;
 Atque Ephyre, atque Opis, et Asia Deiopea ;
 Et tandem positis velox Arethusa sagittis.
 Inter quas curam Clymene narrabat inanem 345
 Vulcani, Martisque dolos et dulcia furta ;
 Aque Chao densos Divum numerabat amores.
 Carmine quo captæ dum fuis mollia pensa
 Devolvunt, iterum maternas impulit aures
 Luctus Aristæi, vitreisque sedilibus omnes 350
 Obstupuere ; sed ante alias Arethusa sorores
 Prospiciens, summa flavum caput extulit unda.
 Et procul : O gemitu non frustra exterrita tanto,
 Cyrene soror, ipse tibi, tua maxima cura,
 Tristis Aristæus Penei genitoris ad undam 355
 Stat lacrymans, et te crudelem nomine dicit.
 Huic percussa nova mentem formidine mater,
 Duc, age, duc ad nos ; fas illi limina Divum
 Tangere, ait ; simul alta jubet discedere late
 Flumina, qua juvenis gressus inferret. At illum 360
 Curvata in montis faciem circumstetit unda,
 Accepitque sinu vasto, misitque sub amnem.

Cydippe, a κῦδος gloria, et ἵππος equus.
 Lycorias, a λύκος lupus. Clio a κλέω
 laudo. Ephyre, a φύρω rigo. Opis,
 ab ὤψ, ὠπός, vultus. Deiopeia, a
 δῆϊος, ardens, et ὀψ, ὀπός, vox. Asia
 eadem appellatur, adjectivo nomine,
 quia ex Asia palude, de qua Ge. i.
 383. Clymene, a κλύω, audio. Are-
 thusa, primo venatrix et Dianæ co-
 mes, tum sagittis et venatione dimis-
 sa, ab eadem mutata in fontem. Ecl.
 x. 1.

340 *Lucinæ*] De hac partum præ-
 side Dea, Ecl. iv. 10.

345 *Curam inanem Vulcani, &c.*] *Venus*
 Vulcani conjux Martem ama-
 vit ; in adulterio deprehensa est a
 marito ; et subtilissimis vinculis cum
 adultero irretita, Deorum ludibrio
 exposita est. *Curam inanem Vulcani*
 appellat, sive in custodienda uxore,
 sive in eadem irretienda : neque enim
 illa vincula opprobrium Vulcani sus-
 Delph. Virg.

tulere, sed evulgavere. De Vulcano,
 Ge. i. 295. De Marte, Ecl. ix. 12.

347 *Aque Chao*] Ita restituit Hein-
 sius ex antiquis MSS. cum antea le-
 geretur : *Atque Chao, Eque Chao.*
 Chaos, indigesta moles, ex qua omnia
 eruperunt : vulgo numeratur inter ea
 nomina, quæ per casus non declinan-
 tur ; tamen hic ablativus est *Chao*.
 Sensus est : Narrabat Clymene amo-
 res Deorum, incipiens, vel a prima
 mundi formatione, vel ab ipso Chao,
 qui primus Deorum fuit, juxta Hesio-
 dum in Theogon. v. 116. ubi Deorum
 progenitores constituit, *Chaos, Tellu-
 rem, et Amorem.*

348 *Mollia pensa*] Manipulos lanæ.
Pensum, vel a *pendeo*, quia pendet e
 colo : vel potius a *pendo*, quia appen-
 ditur, et cuique assignatur cum men-
 sura et pondere.

358 *Fas illi, &c.*] Quia Deo patre,
 matre Nympha genitus est.

Jamque domum mirans genetricis, et humida regna,
 Speluncisque lacus clausos, lucosque sonantes,
 Ibat, et, ingenti motu stupefactus aquarum, 365
 Omnia sub magna labentia flumina terra
 Spectabat diversa locis, Phasimque, Lycumque,
 Et caput, unde altus primum se erumpit Enipeus,
 Unde pater Tiberinus, et unde Aniena fluente,
 Saxosumque sonans Hypanis, Mysusque Caicus, 370
 Et gemina auratus taurino cornua vultu
 Eridanus: quo non alius per pingua culta
 In mare purpureum violentior effluit amnis.
 Postquam est in thalami pendentia pumice tecta
 Perventum, et nati fletus cognovit inanes 375
 Cyrene: manibus liquidos dant ordine fontes
 Germanæ, tonsisque ferunt mantelia villis.
 Pars epulis onerant mensas, et plena reponunt
 Pocula; Panchæis adolescent ignibus aræ;
 Et mater, Cape Mæonii carchesia Bacchi; 380

364 *Speluncisque lacus clausos, &c.*] De fluviorum origine duæ sunt opiniones præcipuæ; altera Platonis, altera Aristotelis. Plato eorum commune receptaculum intra terræ viscera conditum putat; quem hic sequitur Virgilius: Aristoteles e mari profluere existimat, quem sequitur Homerus l. XXI. 195. Adit igitur Aristæus matris domum in illo communi receptaculo. *Lucos sonantes* appellat poëta herbas in fluviis et lacubus magna copia enascentes, quæ aquarum interstrepentium motu agitantur.

367 *Phasimque, Lycumque, &c.*] *Phasis*, fluvius nobilis in Colchide, oriens in Armeniæ montibus, in pontum Euxinum labens: circa quem frequentes aves; inde dicti Phasiani, *faisans*. *Lycus*, multiplex: præcipuus in eadem Colchide. *Enipeus* in Thessalia, Pharsalicos campos irrigans. *Tiberinus* et *Anio* in Italia. *Hypanis* in Scythia. *Caicus* in Mysia. *Eridanus* in Italia: de eo Ge. I. 482.

368 *Se erumpit*] Sic Lucretius l. IV. 1108. 'se rupit venis collecta cupido.'

371 *Et gemina, &c.*] Tauri forma a poetis vulgo fluviis omnibus attribuitur; unde Horatius Od. IV. 14. 'Sic tauriformis volvitur Aufidus.' Id autem fit, vel quia fluvii aquarum pleni mugitum taurorum imitantur; vel

quia terram sulcant instar boum; vel quia flexuosos dividuntur in alveos, qui vocantur *cornua*. *Auratus* dicitur Eridanus, maxime propter stellas, quibus in cælo insignis est; est enim astrum hujus etiam nominis. *Gemina cornua*] Quia etsi in plura, tamen in duo præcipua dividitur.

372 *Pingua culta*] Vide supra v. 126. *Flaventia culta*.

373 *In mare purpureum*] Poëtæ *purpureum* dixere, quicquid nitet ac splendidum est: quale est *mare*, Sole præsertim affulgente. Catullus *quercus ramos purpureos* appellavit: Albinovanus ad *Leviam, purpuream nivem*: Horatius, *purpureos olores*.

374 *Pendentia pumice tecta*] *Pumex*, lapis ob foraminum multitudinem levissimus, *pietre-ponce*.

379 *Panchæis adolescent, &c.*] Nul- lum fere convivium apud antiquos absque re sacra et libatione: vide *Æn.* I. 727. De thure Panchææ regionis in Arabia Ge. III. 139. De libatione, *Ecl.* VII. 33.

380 *Mæonii carchesia Bacchi*] *Carchesium* ex Athenæo, est poculum oblongum, circa mediam partem medio- criter compressum, ansis a summo ad infimum pertinentibus. *Mæonium* vinum, id est *Lydium*; Lydia enim, Asiæ Minoris regio, prius Mæonia dicta est, arboribus fere carens, et

Oceano libemus, ait. Simul ipsa precatur
Oceanumque patrem rerum, Nymphasque sorores,
Centum quæ sylvas, centum quæ flumina servant;
Ter liquido ardentem perfudit nectare Vestam:
Ter flamma ad summum tecti subjecta reluxit. 385
Omne quo firmans animum, sic incipit ipsa:
Est in Carpathio Neptuni gurgite vates
Cœruleus Proteus, magnum qui piscibus æquor
Et juncto bipedum curru metitur equorum.
Hic nunc Emathiæ portus patriamque revisit 390
Pallenen; hunc et Nymphæ veneramur, et ipse
Grandævus Nereus; novit namque omnia vates,
Quæ sint, quæ fuerint, quæ mox ventura trahantur.
Quippe ita Neptuno visum est: immania cujus
Armenta et turpes pascit sub gurgite phocas. 395
Hic tibi, nate, prius vinclis capiendus, ut omnem
Expediat morbi causam, eventusque secundet.
Nam sine vi non ulla dabit præcepta, neque illum
Orando flectes; vim duram et vincula capto
Tende; doli circum hæc demum frangentur inanes. 400
Ipsa ego te, medios cum Sol accenderit æstus,
Cum sitiunt herbæ, et pecori jam gratior umbra est,
In secreta senis ducam, quo fessus ab undis
Se recipit; facile ut somno aggrediare jacentem.
Verum, ubi correptum manibus vinclisque tenebis, 405
Tum variæ eludent species atque ora ferarum.
Fiet enim subito sus horridus, atraque tigris,

vite consita, ex Strabone l. XIII.

382 *Oceanumque patrem rerum*] Ex Orpheo et Homero, multis locis; eorumque philosophorum sententia, qui, Thalete Milesio duce, ex aqua putabant constare omnia: Cicero meminit Academ. II.

384 *Ter.....nectare Vestam*] De mysteriis numeri ternarii, Ecl. VIII. 75. De *nectare*, quod hic pro vino sumitur, Ecl. v. 71. De *Vesta* Dea, quæ hic pro igne usurpatur, Ge. I. 498.

387 *Carpathio*] Pars Mediterranei Maris, *Carpatho* circumjecta: quæ insula est, obversa Ægypto, inter Cretam et Rhodum media; hodie *Scarpanto*. De *Neptuno*, Ge. I. 14.

388 *Proteus*] Neptuni et Phœnices, vel Oceani et Thetyos filius: Ægyptius genere, juxta Homerum; sed juxta Virgilium ex peninsula *Pallene*,

quæ est in Macedonia, inter sinum Thermaicum et Toronaicum. Regnavit in Ægypto, ex communi opinione; ex Platone, ibidem sophista fuit; ex Luciano, histrio: unde eum, quas vellet, induisse formas et mutasse memorant. Aiunt et hunc fuisse pastorem Neptunii pecoris, nempe phocarum; et Neptunum, ejus in gratiam, e quodam Pallenes hiatu speluncam sub mari fecisse, qua illum in Ægyptum usque secum perduxit.

389 *Et juncto bipedum, &c.*] Eosdem et pisces et equos appellat, sed bipedes; equos videlicet marinos, qui pedes duos partemque corporis anteriorem habent equorum, posteriore desinunt in pisces. *Emathia*, Macedonia est, Ge. I. 490. De *Pallene* mox diximus. De *Nereo*, Ecl. VI. 35.

Squamosusque draco, et fulva cervice leæna;
Aut acrem flammæ sonitum dabit, atque ita vinclis
Excidet, aut in aquas tenues dilapsus abibit. 410

Sed, quanto ille magis formas se vertet in omnes,
Tanto, nate, magis contende tenacia vincla:
Donec talis erit mutato corpore, qualem
Videris, incepto tegetet cum lumina somno.

Hæc ait, et liquidum ambrosiæ diffundit odorem: 415
Quo totum nati corpus perduxit; at illi
Dulcis compositis spiravit crinibus aura,
Atque habilis membris venit vigor. Est specus ingens
Exesi latere in montis, quo plurima vento
Cogitur inque sinus scindit sese unda reductos; 420
Deprensus olim statio tutissima nautis;
Intus se vasti Proteus tegit objice saxi.

Hic juvenem in latebris aversum a lumine Nympha
Collocat: ipsa procul nebulis obscura resistit.
Jam rapidus torrens sitientes Sirius Indos 425

Ardebat; cœlo et medium Sol igneus orbem
Hauserat; arebant herbæ, et cava flumina siccis
Faucibus ad limum radii tepefacta coquebant:
Cum Proteus consueta petens e fluctibus antra
Ibat; eum vasti circum gens humida ponti 430
Exultans rorem late dispersit amarum.

Sternunt se somno diversæ in littore phocæ.
Ipse, velut stabuli custos in montibus olim,
Vesper ubi e pastu vitulos ad tecta reducit,
Auditisque lupos acuunt balatibus agni, 435

Considit scopulo medius, numerumque recenset.
Cujus Aristæo quoniam est oblata facultas:
Vix defessa senem passus componere membra,
Cum clamore ruit magno, manicisque jacentem
Occupat. Ille suæ contra non immemor artis, 440

415 *Ambrosiæ*] Cibus est Deorum, *Nectar* potius: confunduntur tamen sæpe, ut hic, ubi *liquidus odor* dicitur ambrosiæ. Ecl. v. 71.

418 *Habilis venit vigor*] Ut luctari facile posset cum Proteo, contra vincla obluctaturo.

421 *Statio tutissima*] Vel in ipso specu, vel in cacumine rupis, vel inter rupem ipsam, et continentem: videtur enim rupes non in littore, sed in ipso mari fuisse, non longe a littore; ideoque spatii satis rupem inter et littus fuisse interjectum, ut possent

illic stare naves, adversus vim ventorum, rupis objectu defensæ. *Olim*, aliquando, Ge. III. 303.

425 *Sirius Indos, &c.*] Significat calorem tunc fuisse vehementissimum, qualis est tempore *meridiano*, per dies *caniculares*. Meridiem ista expriment, 'medium Sol igneus orbem,' &c. *Caniculares* dies efficit *Sirius*, stella in ore majoris canis; de qua, Ge. II. 353. *Indos*] Pro quibuslibet calentibus plagis: de iis, Ge. I. 57.

434 *Vesper*] *Hesperus*, stella *Veneris*; de qua, Ecl. VI. 86.

Omnia transformat sese in miracula rerum,
 Ignemque, horribilemque feram, fluviumque liquentem.
 Verum, ubi nulla fugam reperit pellacia, victus
 In sese redit, atque hominis tandem ore locutus :
 Nam quis te, juvenum confidentissime, nostras 445
 Jussit adire domus ? quidve hinc petis ? inquit. At ille :
 Scis, Proteu, scis ipse ; neque est te fallere quicquam ;
 Sed tu desine velle. Deum praecepta secuti
 Venimus, hinc lapsis quæsitum oracula rebus.
 Tantum effatus. Ad hæc vates vi denique multa 450
 Ardentes oculos intorsit lumine glauco,
 Et graviter frendens, sic fatis ora resolvit :
 Non te nullius exercent numinis iræ.
 Magna luis commissa : tibi has miserabilis Orpheus
 Haudquaquam ob meritum pœnas, ni Fata resistant, 455
 Suscitât ; et rapta graviter pro conjuge sævit.
 Illa quidem, dum te fugeret per flumina præceps,
 Immanem ante pedes hydram moritura puella
 Servantem ripas alta non vidit in herba.
 At chorus æqualis Dryadum clamore supremos 460
 Implerunt montes : flerunt Rhodopeiæ arces,
 Altaque Pangæa, et Rhesi Mavortia tellus,
 Atque Getæ, atque Hebrus, et Actias Orithyia.

447 *Neque est te fallere quicquam*] Vulgo, *cuiquam*, pro *nec licet cuiquam* ; Græca locutio : vide Ecl. x. 46. 'Nec sit mihi credere.'

454 *Orpheus*] Thrax : Calliope matre ; patre, vel Apolline, vel Œagrio Thraciæ fluvio. Ecl. iii. 46. De *Eurydice* Nympha, nihil admodum narratur præter ea, quæ habet hic locus.

455 *Haudquaquam ob meritum pœnas, &c.*] Triplex interpretatio. i. Abrahami : *omnino præter meritum*, id est, majores quam tu meruisti. Non placet, quia antea Proteus *magna* vocavit ipsius *commissa*. ii. Servii et aliorum : *non adhuc juxta meritum* : id est, minores quam tu mereris. Sed sane videntur verba aliud sonare. iii. Quam suggerit Taubmannus, refert hæc verba ad Orpheum : *miserabilem nullo suo merito*, et in hac hæreo.

458 *Hydram*] Serpentem in aquis, humidisque locis degentem, ab ὕδωρ aqua.

460 *Dryadum*] Nympharum sylvestrium, a δρῦς quercus. Ecl. ii. 46.

461 *Flerunt Rhodopeiæ arces, &c.*] Enumerat varia Thraciæ loca, quæ Orphei dolore commota sunt. *Rhodope*] mons est, de quo, Ecl. vi. 30. *Arces*] Montes, rupes, ab ἄκρον summum : sic Ge. i. 240. 'Rhipeasque arduus arces.' *Rhodopeiæ arces*] Hiatus et contractio diphthongi longæ, ante vocalem, Græco more. *Pangæa*] Neutrum plurale, singulare masculinum est *Pangæus*, Thraciæ mons, in Macedoniæ confinio, Philippis urbi imminens.

462 *Rhesi Mavortia tellus*] Prolepsis est, sive anticipatio temporis : Rhesus enim Trojani excidii tempore vixit ; Orpheo igitur posterior. De *Rheso*, Thraciæ rege, Martis filio, Æn. i. 473. *Mavortia tellus*] Thracia, quia Mars in Thracia natus, in Rhodope monte, ex Jove et Junone. De *Getis*, populis Scythiæ ac Thraciæ conterminis, Ge. ii. 115. De *Hebro*, Thraciæ fluvio, Ecl. x. 65.

463 *Actias Orithyia*] Erechthei Athenarum regis filia ; rapta a Borea in Thraciam ; ex eo peperit Calain et

Ipse, cava solans ægrum testudine amorem,
 Te, dulcis conjux, te solo in littore secum, 465
 Te veniente die, te decedente canebat.
 Tænarias etiam fauces, alta ostia Ditis,
 Et caligantem nigra formidine lucum
 Ingressus, Manesque adiit, Regemque tremendum,
 Nesciaque humanis precibus mansuescere corda. 470
 At cantu commotæ Erebi de sedibus imis
 Umbræ ibant tenues simulacraque luce carentum :
 Quam multa in foliis avium se millia condunt,
 Vesper ubi aut hybernus agit de montibus imber :
 Matres, atque viri, defunctaque corpora vita 475
 Magnanimum heroum, pueri, innuptæque puellæ,
 Impositique rogis juvenes ante ora parentum ;
 Quos circum limus niger et deformis arundo
 Cocyti tardaque palus inamabilis unda
 Alligat, et novies Styx interfusa coërcet. 480
 Quin ipsæ stupuere domus atque intima Leti
 Tartara, cœruleosque implexæ crinibus angues

Zethen, quibus alæ deinde succreverunt. *Actias* dicitur, ab Attica regione. *Attica* enim ex Strabone l. ix. sic appellata est deformato nomine ab *Actica*; cum a veteribus *Acte* vocata esset, quia tota littoralis; ἀκτήν autem est *littus*. *Orithyia*, vox quatuor syllabarum, quarum mediæ duæ diphthongi sunt; Ὀρίθυια, unde versus spondiacus est.

467 *Tænarias fauces*] *Tænarus*, plur. *Tænara*: promontorium Peloponnesi, dividens sinum Messeniacum a Laconico: quod Græci fabulabantur aditum esse inferorum. *Æn.* vi. 237.

Ditis] Plutonis, qui Jovis et Neptuni frater, inferorum imperium sorte obtinuit: Proserpinam, Cereris filiam, rapuit, &c. Utrumque nomen a divitiis habet, quæ e terræ visceribus effodiuntur: *Dis* quidem Latine dictus a divitiis; *Pluto* Græce a πλοῦτος, quæ vox idem significat.

468 *Nigra formidine lucum*] Sylvas in inferis etiam myrteas, aliasque constituit. *Æn.* vi. 444. ac deinceps. Et hic est enallage sive immutatio: *caligantem nigra formidine*, pro *caligantem nigredine formidabili*.

469 *Manes*] Sumuntur et pro mortuorum animis, et pro loco ipso inferorum, ubi animi degunt, et pro Diis ipsis inferorum. De iis ita philoso-

phatur Apuleius lib. de Deo Socratis, omnium, opinor, optime. Statuit, i. Animos illos generatim dici *lemures*. ii. Ex his lemuribus, qui posterorum curam sortitus, pacato et quieto numine domum possidebat, *larem* dici familiarem. iii. Qui propter adversa vitæ merita, nullis bonis sedibus, in terra quodam exilio puniebatur, inane terriculamentum bonis, noxium malis, *larvam* dici. iv. Cum incertum erat, quæ cuique sortitio evenisset, utrum lar esset, an larva; *Manem* Deum nuncupari, et honoris causa vocabulum esse additum. *Manes* porro diotos putant, vel a *manando*, quia manant et discurrunt per auras; vel ab antiqua voce *manus*, hoc est *bonus*: unde et *mane* derivatum volunt. Reliqua vide *Æn.* vi. 743.

471 *Erebi*] Juxta Hyginum, Deus est inferorum, ex Chao et Caligine progenitus, pater noctis: juxta alios, ipsa est inferorum profundissima sedes, ab ἐρέφω tego.

479 *Cocyti*....480 *Styx*] Inferorum flumina sunt. *Æn.* vi. 323.

482 *Tartara*] *Tartarus*, plur. *Tartara*, infimus inferorum locus; a τάρταρος conturbo, quod illic plena sint omnia perturbationis; vel a ταραρρίζω tremore obrigesco.

Eumenides, tenuitque inhians tria Cerberus ora,
 Atque Ixionii vento rota constitit orbis.
 Jamque pedem referens casus evaserat omnes, 485
 Redditaque Eurydice superas veniebat ad auras,
 Pone sequens; namque hanc dederat Proserpina legem:
 Cum subita incautum dementia cepit amantem,
 Ignoscenda quidem, scirent si ignoscere Manes;
 Restitit, Eurydicenque suam jam luce sub ipsa 490
 Immemor, heu! victusque animi respexit. Ibi omnis
 Effusus labor, atque immitis rupta tyranni
 Fœdera, terque fragor stagnis auditus Avernis.
 Illa, Quis et me, inquit, miseram, et te perdidit, Orpheu,
 Quis tantus furor? En iterum crudelia retro 495
 Fata vocant, conditque natantia lumina somnus.
 Jamque vale. Feror ingenti circumdata nocte,
 Invalidasque tibi tendens, heu non tua, palmas!
 Dixit, et ex oculis subito, ceu fumus in auras
 Commixtus tenues, fugit diversa; neque illum, 500
 Prensantem nequicquam umbras, et multa volentem
 Dicere, præterea vidit; nec portitor Orci
 Amplius objectam passus transire paludem.
 Quid faceret? quo se rapta bis conjuge ferret?
 Quo fletu Manes, qua Numina voce moveret? 505
 Illa quidem Stygia nabat jam frigida cymba.
 Septem illum totos perhibent ex ordine menses
 Rupe sub aëria deserti ad Strymonis undam
 Flevisse, et gelidis hæc evolvisse sub antris,
 Mulcentem tigres, et agentem carmine quercus. 510
 Qualis populea mœrens Philomela sub umbra
 Amissos queritur foetus; quos durus arator
 Observans nido implumes detraxit: at illa
 Flet noctem, ramoque sedens miserabile carmen
 Integrat, et mœstis late loca questibus implet. 515
 Nulla Venus, non ulli animum flexere Hymenæi.

483 *Eumenides*] *Furiæ*: Ge. i. 278.
Cerberus] Canis triceps, custos inferorum, Æn. vi. 417. *Ixion*] Ge. iii. 38.

487 *Proserpina*] Ge. i. 39. 493.
Stagnis Avernis] *Avernus*, lacus in Campania: Latinis habitus ostium inferorum, ut *Tænarus* Græcis: Æn. vi. 237.

496 *Natantia lumina*] *Invalida*, juxta Servium: *humida*, quod, juxta doctrinam Hippocratis, in ægrotante mortis indicium est: *fluitantia* et er-

rantia, juxta Scaligerum; dum, modo clauduntur, modo aperiuntur; ut fit quando somnus invitis obrepit.

502 *Portitor Orci*] *Charon*, qui animas cymba transportat, Æn. i. 299.
Orcus] inferi. Ge. i. 277.

508 *Strymonis*] *Macedoniæ* fluvij, in confinio *Thraciæ*.

511 *Philomela*] Quæ in lusciniam conversa est, Ecl. vi. 78.

516 *Hymenæi*] De *Hymenæo*, conjugii Deo, Ge. iii. 60. De *Hyperbo-*

Solus Hyperboreas glacies Tanaimque nivalem
 Arvaque Rhipæis nunquam viduata pruinis
 Lustrabat, raptam Eurydicen atque irrita Ditis
 Dona querens. Spretæ Ciconum quo munere matres, 520
 Inter sacra Deum, nocturnique orgia Bacchi,
 Discerptum latos juvenem sparsere per agros.
 Tum quoque, marmorea caput a cervice revulsum
 Gurgite cum medio portans Œagrius Hebrus
 Volveret, Eurydicen vox ipsa et frigida lingua, 525
 Ah miseram Eurydicen! anima fugiente vocabat;
 Eurydicen toto referebant flumine ripæ.

Hæc Proteus: et se jactu dedit æquor in altum;
 Quaque dedit, spumantem undam sub vertice torsit.
 At non Cyrene: namque ultro affata timentem: 530

Nate, licet tristes animo deponere curas.
 Hæc omnis morbi causa; hinc miserabile Nymphæ,
 Cum quibus illa choros lucis agitabat in altis,
 Exitium misere apibus. Tu munera supplex
 Tende petens pacem, et faciles venerare Napæas. 535
 Namque dabunt veniam votis, irasque remittent.
 Sed, modus orandi qui sit, prius ordine dicam.
 Quatuor eximios præstanti corpore tauros,
 Qui tibi nunc viridis depascunt summa Lycæi,
 Delige, et intacta totidem cervice juvenecas. 540
 Quatuor his aras alta ad delubra Dearum
 Constitue, et sacrum jugulis demitte cruorem;
 Corporaque ipsa boum frondoso desere luco.
 Post, ubi nona suos Aurora ostenderit ortus,
 Inferias Orphei Lethæa papavera mittes, 545

reis regionibus, Ge. III. 196. De Rhipæis montibus, Ge. I. 240. De Dite, supra v. 467.

517 Tanaim] Tanais, fluvius in Moscorum finibus oriens, in Mæoticam paludem influens, Europam ab Asia disterrminans.

520 Spretæ Ciconum quo munere matres] Vel lege ex antiquis aliquot codic. spreto: quia sic constat sibi sententia: Thraciæ enim mulieres Orpheum de nuptiis sollicitaverant: quo nuptiali munere spreto, ipsum laniare. Cicones, gens fuit Thraciæ, circa ostia Hebri, et montem Ismarum, de quibus Ge. II. 37.

521 Nocturnique orgia Bacchi] Orgia, sacra Bacchi, ab ὄργη furor, quod cum furore peragerentur. De Bacchis et Baccho, Ecl. v. 29. 69.

524 Œagrius Hebrus] Orphei truncum caput in Hebrum cum lyra projectum, dicitur in insulam Lesbum appulisse, atque ibi esse sepultum; lyra relata inter sidera, et a singulis Musis, quarum cecinerat laudes, stellis novem insignita. Hebrus Œagrius dicitur ab Œagro: sive Œagrus rex fuerit Thraciæ, qui nomen suum fluvio reliquerit, ut vult Diodorus Siculus; sive fluvius fuerit, ex quo Hebrus nascitur, ut vult Servius.

535 Napæas] Nymphæ lucorum sunt, a νάπη saltus, viretum.

539 Lycæi] Montis Arcadiæ, qua in regione Aristæus aliquando regnavit. De Aurora, Ge. I. 249.

545 Inferias Orphei Lethæa, &c.] Inferiæ, sacrificia, quæ Diis Manibus offerebantur. Orphei, dativus Græ-

Placatam Eurydicen vitula venerabere cæsa,
Et nigram mactabis ovem, lucumque revises.

Haud mora: continuo matris præcepta facessit.

Ad delubra venit: monstratas excitat aras;

Quatuor eximios præstanti corpore tauros

550

Ducit, et intacta totidem cervice juvenecas.

Post, ubi nona suos Aurora induxerat ortus,

Inferias Orphei mittit, lucumque revisit.

Hic vero subitum ac dictu mirabile monstrum

Aspiciunt, liquefacta boum per viscera toto

555

Stridere apes utero, et ruptis effervere costis;

Immensasque trahi nubes; jamque arbore summa

Confluere, et lentis uvam demittere ramis.

Hæc super arborum cultu pecorumque canebam,

Et super arboribus: Cæsar dum magnus ad altum

560

Fulminat Euphratem bello, victorque volentes

Per populos dat jura, viamque affectat Olympo.

Illo Virgilium me tempore dulcis alebat

Parthenope, studiis florentem ignobilis otii:

cus 'Ορφεῖ. Ecl. iv. 57. *Papavera Lethæa*, id est, oblivionem et somnum inducentia; a λήθη oblivio. Ge. i. 78. Æn. vi. 323.

556 *Stridere, effervere*] Penultima brevi, Ge. i. 456.

558 *Uvam demittere*] Certe hic lætitiæ signum est illa apum glomeratio de qua vide supra v. 257.

561 *Fulminat Euphratem bello, &c.*] Certum est hoc loco, ultimam huic operi manum admotam esse post bellum Alexandrinum, occisis Cleopatra et Antonio: cum Octavianus per Syriam in Asiam hyematurus abiisset. Tunc enim non longe aberat ab Euphrate. Tunc Teridatem Phraatemque, de regno Parthiæ contendentes, victoriæ suæ terrore aliquomodo composuerat; Teridatemque victum in Syria permiserat versari, Phraatis filium obsidem secum abducebat Romanam. Tunc divinos maxime honores affectabat; et templa sinebat sibi fieri Nicomediæ, Pergami, et alibi passim. Quæ omnia, ut constat ex Dione l. v. contigere per hyemem anni u. c. 724. exeuntis, cum natus esset Octavianus, annis expletis 33. Virgilius item 40. Neque enim aliud est in historia tempus, cui melius

Delph. Virg.

assignari hæc possint. Tumque videtur poëta addidisse operi jam perfecto, quicquid in eo passim legimus de Octaviani victoriis. Ge. ii. 171. 'Qui nunc extremis Asiæ jam victor in oris,' &c. Ge. ii. 28. 'Atque hic undantem bello, magnumque fluentem Nilum,' &c. Quod autem dicunt ejus vitæ scriptores, eum Octaviano, ex Actiaco bello reduci, et Attellæ commoranti, legisse Georgica, Mæcenate suscipiente legendi vices; id aut omnino falsum est, aut certe non nisi post bellum Alexandrinum contigit. Constat enim ex Dione, Plutarcho, et aliis; Octavianum, confecto bello Actiaco, non stetisse in Italia, nisi paucissimos dies Brundusii; indeque statim in Græciam, Asiamque abiisse, ibidemque hyemasse, ad instruendos Alexandrini belli apparatus: tantum abest ut Attellam, quæ urbs est Campaniæ, venerit.

564 *Parthenope*] Neapolis, urbs Italiæ Campaniæ maritima, nunc regni caput; a Chalcidensibus, qui Cumas Italicas condiderunt, etiam condita. Ii primo illam *Parthenopen* vocaverunt, invento ibidem tumulo unius e Sirenibus hujus nominis, quæ dolens Ulyssem cantu suo non fuisse allec-

*Carmina qui lusi pastorum, audaxque juventa,
Tityre, te patulæ cecini sub tegmine fagi.*

565

tum, mortem sibi consciverat. At cum loci hujus ubertas et frequentia Cumis noceret, hanc postea diruerunt: deinde grassante late pestilentia admoniti divinitus, instaurarunt, vocaveruntque *Neapolim*, id est urbem novam. De Virgilii in ea commora-

tione ac morte, vitam consule.

564 *Studiis ignobilis oti*] *Studia intelligit privata literarum ac bonarum artium, quæ a poëta modestissimo dicuntur ignobilia, præ administratione reipublicæ et magistratum, ad quos nunquam Virgilius accessit.*

ARGUMENTUM

IN

ÆNEIDA.

ÆNEIS poëma heroicum, sive epicum; ab Ænea Trojano, Veneris et Anchisæ filio, Priami genero, nomen habet: non quod actiones illius omnes comprehendat; sed unam inter omnes præcipuam, scilicet regnum in Italia fundatum. Scripta est a Virgilio in gratiam, tum Romanæ totius gentis, tum familiæ inprimis Juliæ, quæ originem referebat suam ad Iulum sive Ascanium, Æneæ filium ex Creusa Priami filia. In hanc porro familiam ascitus a Julio Cæsare avunculo fuerat Octavianus, tunc rerum potens, atque Ægypto subacta, M. Antonio et Cleopatra interfectis, unus orbis Romani dominus. Scribi cœpta est, anno U. C. 724 exeunte: Virgilii 40. Octaviani 33. cum Octavianus in Asia non longe ab Euphrate hyemaret: atque ita Virgilius post adhibitam Georgicis extremam manum, continuo animum Æneidi videtur applicuisse; in eaque annos, ut habet Servius, undecim collocasse, quot ab eo tempore ad mortem Virgilii omnino numerantur. Secutus est Virgilius, ut in Bucolicis Theocritum, in Georgicis Hesiodum; ita in Æneide Homerum: cujus Odysseam sex prioribus libris, Iliadem sex posterioribus expressit, an etiam superavit? id vero ambigitur inter doctos.

DE NATURA POEMATIS EPICI.

POEMA *epicum*, sive *epopœia*, sic dictum est ab ἔπος *verbum*, quia totum poëtæ dictione seu narratione continetur. Definitur ex doctrina Aristotelis: *Imitatio actionis unius illustris, completæ, certæ magnitudinis, quæ narratione et versu hexametro viros principes cum admiratione et delectatione ad primarias virtutes excitat.*

Quinque complectitur, *actionem, fabulam, mores, sententiam, dictionem*. Actio, est poëmatis materia: fabula, est actionis forma et tractatio: mores, sententia, dictio, sunt necessaria fabulæ ornamenta. Poëta sumit actionem ab heroë, fabulam ab arte sua, mores a philosophia, sententiam a rhetorica, dictionem a grammatica.

ACTIO debet esse *una, illustris, completa, certæ magnitudinis*.

Una, id est ab uno heroë præcipuo, uno et continuo spatio temporis absque intermissione perfecta; talisque præterea, ut alias in actiones integras item completasque dividi non possit.

Illustris, ergo et virorum principum, et in gravi splendidaque materia.

Completa, cui nihil desit eorum omnium, quæ adesse debent, ut absoluta et ad finem perducta dici queat.

Certæ magnitudinis sive *durationis*, quæ vulgo anni unius spatio, interdum etiam minore definitur: ab ea nimirum actionis parte, unde poëta sumit poëmatis exordium; ad usque poëmatis finem. Sic *Odyssea* dies quinque omnino et quinquaginta: *Ilias* annum integrum capit.

FABULA constat partibus, sive plane necessariis, quæ sunt *exordium, nexus, et solutio*: sive non plane necessariis, quæ sunt *episodia*.

Exordium, habet propositionem actionis, invocationem numinis, etiam aliquando dedicationem operis principi aut amico viro.

Nexus, est variorum casuum series, ad eam usque perducta partem operis, in qua fit actionis flexus in felicitatem aut infelicitatem.

Solutio, est quicquid ab eo flexu ad finem usque actionis peragitur.

Episodia, sunt actiones quædam adscititiæ, quæ cum actione præcipua veluti necessariam, certe verisimilem con-

junctionem habent. Ea vulgo in nexum, raro in solutionem, nunquam in exordium inseruntur. *Ἐπεισόδια* dicta ab *ἐπὶ* super, *πρᾶτερ*, *εἰς* in, et *ὁδὸς* via; quasi *supervenientia in viam et seriem actionis*.

MORES denique manifestant animi affectus. SENTENTIA mentis cogitationes exprimit. DICTIO mores et sententiam repræsentat.

DE NATURA ÆNEIDOS.

ACTIO Æneidos, ut nuda est operis materia, sic se habet. Æneas, incensa a Græcis Troja, cum suorum reliquiis mari se committit, Italiam petiturus, unde majores ejus orti esse ferebantur: illuc, post casus terra marique varios, appellit: excipitur humaniter a Latino, tunc ibidem regnante; et Laviniae nuptiis in generum adoptaretur, nisi obstaret Turnus, Dauni Rutulorum regis filius. Is Laviniae nuptias jampridem ambiens, Æneam gravi bello vexat: sed ab eo victus et occisus, sponsam ei regnumque habendum denique permittit.

Unam esse, atque illustrem, eam actionem liquet.

Completam negavit Maphæus Vegius, ideoque sibi posse visus est decimum-tertium librum Æneidi assuere, quo dolorem Rutulorum, Turni funus, Æneæ nuptias et apotheosin complexus est: temere omnino. Nam apotheosis a Jove promissa est lib. I. 263. 'Feres ad sidera cœli Magnanimum Æneam.' Tum confirmata l. XII. 794. 'Indigetem Æneam scis ipsa, et scire fateris, Deberi cœlo.' Jam Lavinia regnumque Latii a Turno moriente Æneæ permittitur l. XII. 937. 'Tua est Lavinia conjux.' Cetera, quæ ad pompam luctumque pertinent, frigida ac puerilia, certe minime necessaria.

Magnitudinem habet *certam* ac *justam*: licet enim octo circiter annis durasse actio tota dicatur; unum tamen ex iis, eumque ultimum, poëta complectitur: superioribus reliquis in episodicam Æneæ coram Didone narrationem redactis. Mambrunus quidem sexdecim menses Æneidi attribuit, eo adductus, quod Anchises, ut ex l. v. liquidum est, obierit in Sicilia verno tempore. Unde sic colligit: Æneam non multo post, verno item tempore, inde solvisse,

cum in Africam tempestate ejectus est; quid enim eum, mortuo patre, fatis in Italiam vocantibus, diutius in Sicilia tenuisset? Tum addit eundem in Africa totam hyemem, atque adeo annum fere traduxisse; siquidem inde iterum in Siciliam ineunte vere trajiciens, anniversarios patri ludos celebravit: reliquis autem in Italia præclare gestis menses minimum quatuor esse tribuendos. Pugnat contra Segresius, in egregia Præfatione ad Gallicam *Æneidos* interpretationem: ostenditque *Æneam* e Sicilia nonnisi Julio mense, quarto nempe post obitum patris, in Africam appulisse: toto illo intervallo temporis, vel reficiendæ classi, vel expectandæ commodæ tempestati, curisque aliis impenso. Atque ita legitimo unius anni spatio *Æneis* tota continebitur: quod suis locis probabimus, præsertim l. i. v. 539. et 760.

FABULA, sive actio suis episodiis ornata, repeti potest ex argumentis cuique libro præfixis: ea tamen cautione, ut, si quæritur ordo temporis, secundus liber primum legendus sit, tum tertius, deinde primus, quartus deinceps et ceteri: artis enim, sive poëmatis, alium ordinem poëta instituit; seriemque consulto perturbavit earum rerum, quas historicus singulas, prout evenerunt, recto ac naturali ordine describeret.

Exordium brevissimum, versus vix quindecim capit. Unde autem sumendum sit, dubitatur: utrum ab illis versibus: 'Ille ego;' an ab his, 'Arma virumque cano.' Ego ab his puto sumendum, veteres secutus, Virgilii præsertim æquales: qui quoties *Æneidos* meminere, toties eam his ipsis vocibus designarunt. Ovid. Amor. l. i. 15. 25. 'Tityrus, et segetes, *Æneïaque* arma legentur.' Idem Trist. l. ii. 533. 'felix *Æneidos* auctor Contulit in Tyrios arma virumque toros.' Propert. l. ii. 34. 63. 'Qui nunc *Æneæ* Trojani suscitât arma.' Martialis l. viii. 56. 19. 'Protinus Italiam concepit et arma virumque, Qui modo vix culicem fleverat ore rudi.' Ausonius Epig. 129. 'Arma virumque docens, atque arma virumque peritus,' &c. Et vero abesse prævios quatuor versus a MSS. antiquissimis testatur Pierius: adeo ut N. Heinsius nec editioni suæ dignatus sit ascribere. Vulgo tamen ascribuntur, sed seorsim ab aliis consequentibus: unde conjiciunt plerique a Tucca et Vario, quasi parum aptos tanti operis exordio, fuisse sublato; factos tamen a Virgilio: non quidem ut exordium, sed ut auctoris signaculum notamque, operis editioni præfigendam, et inter recitandum ab eo suppressi solitam: unde

cum statim ordiretur ab ‘Arma virumque,’ &c. poëma sub his versibus, non sub aliis, innotuisse probabile est.

Nexus totis duodecim libris, ad usque duellum Æneæ cum Turno pertinet. *Solutio* incipit a duello.

Episodia sunt, Junonis consilium de subvertenda Trojana classe, Æneæ apud Didonem diversio, amores, narratio Trojani incendii, ceteraque ejusmodi, quæ partes quidem sunt fabulæ, non autem actionis: possunt enim ab actione, qualis antea nude descripta est, omnino separari; a fabula, sine gravi ejus immutatione, non possunt.

MORES ubique æquabiles, et ad imitationem ac delectationem aptissimi. **SENTENTIA** autem et **DICTIO** sic absoluta ac perfecta est, ut vel hoc utroque nomine princeps poëtarum Virgilius habendus sit.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER I.

ARGUMENTUM.

PROPOSITIONE et invocatione præmissis, narratio incipit a septimo Æneæ expeditionis anno: quo tempore, Trojanis e Sicilia in Italiam solventibus, Juno tempestatem excitat, conciliato sibi Æolo. Sedat tempestatem Neptunus. Naves Æneæ septem in portum Africae se recipiunt, reliquis alio disjectis. Venus apud Jovem de filii calamitate queritur. Solatur eam Jupiter, exposita Æneæ ejusque posteritatis futura felicitate. Mittitur Mercurius, qui Carthaginiensium animos Trojanis placabiles reddat. Venus habitu venatricis occurrit Æneæ, regionem cum Achate exploranti: indicataque Didonis ac regionis conditione, utrumque nebula septum Carthaginem dimittit. Illic Æneas, templum ingres-

sus, primum in belli Trojani picturas incidit: deinde in Didonem, et in socios, quos fluctibus oppressos putaverat, Didoni supplicantes. Dat se in conspectum Æneas: a Regina benigne excipitur: accersitur per Achatem Ascanius: cujus in locum dolo Veneris Cupido substituitur, ut Æneæ amorem Didoni inspiret. Abeunt omnes in aulam ad convivium.

*Ille ego, qui quondam, gracili modulatus avena
Carmen, et, egressus sylvis, vicina cœgi,
Ut quamvis avido parerent arva colono:
Gratum opus agricolis: at nunc horrentia Martis*

ARMA, virumque cano, Trojæ qui primus ab oris 5
Italiam, fato profugus, Lavinia venit
Littora; multum ille et terris jactatus et alto,
Vi Superum, sævæ memorem Junonis ob iram;
Multa quoque et bello passus, dum conderet urbem,

5 *Trojæ*] Troja, regio Phrygiæ Minoris, in Asia Minore; cujus urbs præcipua *Ilium*, ab Ilo rege dicta: non procul ab Ida monte. Hæc et *Troja*, a Troë rege; et *Dardania*, a Dardano Trois avo; et *Teucra*, a Teucro Dardani socero, vocata est. Ejus arx *Pergamus*, plur. *Pergama*.

Præfatus] Antenor tamen prius in Italiam venit, Pataviumque condidit: sed non prius Troja profectus est, neque ad Lavinium littus venit, sed in Venetiam, ut legitur infra. v. 246.

6 *Italiam*] Regio est Europæ notissima, in formam ocreæ extensa; inter Adriaticum Sinum, a septentrione et oriente; ac Mare Tyrrhenum, a meridie: ad septentrionem et occidentem Alpibus separatur a Germania et Gallia.

Lavinia] Id est, quæ deinde *Lavinia* dicta sunt, e Lavinia nomine, quæ, Latini filia, Æneæ nupsit. Unde hic *prolepsis* agnoscitur, sive anticipatio temporis. Servius tamen affirmat eandem urbem dictam esse primo *Lavinum* a Lavino Latini fratre; deinde *Laurentum*, ob inventam ibidem laurum a Latino, cum regnum fratre mortuo suscepisset; et hoc utroque nomine fuisse insignitam, priusquam Æneas in Italiam veniret: tertio denique ab Ænea vocatam esse

Lavinium, a Lavinia uxore. Sed unde Lavinum hunc Latini fratrem fuisse acceperit, non liquet. Laurentum item ac Lavinium unam urbem fuisse negat Strabo; quare primæ opinioni adhæreo.

7 *Littora*] Quamvis Lavinium distaret a littore, juxta Servium, octo miliaribus; juxta alios, minimum tribus: littus tamen, quod huic urbi respondebat, eodem nomine insigniri potuit.

Terris jactatus et alto, &c.] Propositio est sex priorum librorum, qui continent maritima pericula: *Multa quoque et bello, &c.* Propositio est sex posteriorum, qui terrestria continent.

8 *Memorem Junonis ob iram*] Id est, iram Junonis memoris: quarum autem rerum memoris, habes infra v. 30.

9 *Dum conderet urbem*] *Lavinium*. In quam primum Deos et sacra intulit: quæ Albæ parens fuit, ac deinde Romæ. Male enim ait Servius posse explicari de *Troja*, quam condidit Æneas lib. vii. 159. statim post adventum in Italiam, castrorum potius quam urbis in speciem; siquidem hujus deinde mentio nulla. Male item de *Roma*: siquidem urbs hic significatur, unde *Albani patres* atque *altæ mania Romæ* orta sint.

Inferretque Deos Latio: genus unde Latinum,
Albanique patres, atque altæ mœnia Romæ.

10

Musa, mihi causas memora, quo numine læso,
Quidve dolens, regina Deum tot volvere casus
Insignem pietate virum, tot adire labores
Impulerit; tantæne animis cœlestibus iræ!

15

Urbs antiqua fuit; Tyrii tenuere coloni;
Carthago, Italiam contra Tiberinaque longe
Ostia, dives opum, studiisque asperrima belli:
Quam Juno fertur terris magis omnibus unam

10 *Deos Latio*] Penates, de quibus Æn. II. 717. *Latio*, pro, in *Latium*: ut, *It clamor cælo*. Æn. v. 451. *Latium* Italiae regio: de qua Æn. VII. 54.

Genus unde Latinum] Quomodo ex Ænea genus Latinum? siquidem Latini ante adventum Æneæ in Italia noti erant, quare Juno ad Jovem, Æn. XII. 820. 'Pro Latio obtestor;.... Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos, Neu Troës fieri jubeas.' Facile solvunt, qui vocem *unde* ad *Latium* referunt: patet enimvero, ex Latio ortos esse Latinos, Albanos item, et Romanos; cum ii omnes populi Latium incoluerint. Quia tamen melius vox *unde* refertur ad factum Æneæ, idcirco quæritur quomodo Latinum inde ortum dicatur. Hunc autem modum suggerit Servius: quia victor Æneas, cum Trojanum nomen Latinis imponere jure potuisset, ipse Latinum nomen Trojanis imposuit suis, et ex utroque genere unum fecit; quo ex genere mixto, *Albani* deinde *patres*, sive reges; et *mœnia Romæ* propagata sunt: uti infra fusi dicetur, v. 265.

12 *Musa*] Musam invocatur nullo certo nomine: Homeri exemplo, qui in Iliade, *Μῆνιν ἄειδε θεὰ, Iram cane Dea*; et in Odyssea, *Ἀνδρα μοι ἔννεπε, μοῦσα, Virum mihi dic Musa*. Alibi Calliopen, heroici carminis præsidem, distincte invocatur; hic tum obscure.

Quo numine læso] Quibus læsis numinibus. Quippe, præter Junonem, Deos alios Æneas infestos habuit: ut patet ex illo versu, qui huic respondet, 'Vi Superum, sævæ memorem Junonis ob iram.'

13 *Tot volvere casus*] Pro *tot volvi casibus*: quod quanquam durum est, tamen firmatur hoc Statii non absi-

mili exemplo, ex Theb. I. II. 402. 'Ex quo frater inops ignota per oppida tristes Exul agit casus:' pro, *agitur casibus*.

16 *Tyrii*] *Tyrus*, urbs Syriæ in Phœnicia, inter Sidonem ad septentrionem, et Ptolemaidem ad meridiem in ora Maris Mediterranei. Nunc *Sur* dicta, olim *Sarra*: unde *Sarranum* ostrum, pro *Tyrio* celebratum est. Tyrii, cum Africam venerunt, dicti sunt *Pœni*, quasi *Phœni*: quia ex *Phœnicia* profecti.

16 *Coloni*] Proprie sunt ii, qui terram colunt, agricolæ: ut supra, v. 3. 'Ut quamvis avido parerent arva colono,' &c. Aliquando sumuntur pro parte civium, qui ex consensu civitatis ad sedes alias incolendas deducuntur, diciturque *colonia*: quales sexaginta supra centum deductæ a Romanis varia in loca numerantur. Tyrii autem, Carthaginis conditores, non proprie *coloni* fuere, sed profugi; si quidem non ex consensu suæ civitatis, sed fuga et secessione, Tyro profecti sunt.

17 *Carthago*] Urbs, caput Africæ, Græcis *Καρχηδών* dicta. Æmula Romæ diu fuit, cum eaque gessit bella tria gravissima: a Scipione victa primum et vectigalis facta: postmodum a Scipione Æmiliano deleta. De illa, deque illius initiis, dicemus in argumento libri IV.

Tiberina ostia] *Tiberis*, fluvius Italiae, de quo Æn. VIII. 330. Ostia ejus duo, quibus in Mare Tyrrhenum evolvitur: ubi urbes duæ, *Ostia* ad orientem, *Portus* ad occidentem.

19 *Magis omnibus unam, &c.*] Multas habuit urbes sibi addictas Juno, Argos, Spartam, Mycenæ. Inprimis Samon.

Posthabita coluisse Samo; hic illius arma,
 Hic currus fuit; hoc regnum Dea gentibus esse,
 Si qua fata sinant, jam tum tenditque fovetque.
 Progeniem sed enim Trojano a sanguine duci
 Audierat, Tyrias olim quæ verteret arces;
 Hinc populum, late regem, belloque superbum,
 Venturum excidio Libyæ; sic volvere Parcas.
 Id metuens, veterisque memor Saturnia belli,
 Prima quod ad Trojam pro caris gesserat Argis:
 Necdum etiam causæ irarum sævique dolores
 Exciderant animo; manet alta mente repostum
 Judicium Paridis, spretæque injuria formæ,

20

25

30

20 *Samo*] *Samos*, sive *Samus*, insula est Icarii Maris, Ioniae adjacens, contra Ephesum. In ea Juno adolevit, nupsitque Jovi: ideoque templum ejus erat Sami nobilissimum, et simulacrum habitu nubentis, et sacra ritu nuptiarum.

Arma, Hic currus fuit] Currum Junonis describit Homerus II. v. 720. cujus ministra est Hebe: hanc aut similem intellige, aut potius *thensam*, vehiculum, quo Deorum simulacra in sacris circumferebantur. *Illius arma*] Vel hasta fuit; agnoscit enim Plutarchus Junonem *Curitim*; et *curis* lingua Sabinorum hasta est. Vel sceptrum et fulmen; his enim insignibus ornatum fuit Carthagini simulacrum Junonis. Vel clypeus; refert enim Servius hanc solennem e sacris Tiburtibus formulam: 'Juno curilis, tuo curru clypeoque tuere meos curiæ vernulas sane.'

22 *Si qua fata sinant*] Juno enim, et ipse Jupiter, Diique ceteri subditi erant fato, quod esse dicebatur causa rerum immutabilis et æterna.

26 *Venturum excidio, &c.*] Modicius hic agnoscit ablativum casum: *excidio*, pro *per excidium*; hoc sensu: *Hinc populum Romanum futurum late regem per excidium Africae*. Vulgo tamen agnoscitur dativus: *venturum excidio*, pro *ad excidium*; ut, *It clamor caelo*, pro *ad caelum*; hoc sensu: *Populum Romanum hinc*, id est, *post Carthaginis expugnationem, late ac sine æmulo regnantem, venturum ac progressurum ad excidium totius Africae*. Placet utraque interpretatio: secunda communior: prima subtilior. *Libya*, pars Africae, pro tota Ge. I. 241.

Delph. Virg.

Sic volvere Parcas] *Parcae* tres, quæ factorum humanorum fila volvunt: de iis, Ecl. IV. 47.

27 *Saturnia*] Juno Saturni et Opis filia: atque ita Jovis soror, itemque conjux.

Id metuens] Difficile est intelligere, quo nominativus iste referatur. Alii referunt ad verbum superius, *audierat*; hoc sensu: *Audierat Carthaginem a Romanis delendam esse, id metuens*; id est, *cum metu audierat*. Alii ad posterius verbum, *arcebat longe Latio*; hoc sensu: *Id metuens; præterea his aliis tribus causis, quæ per parenthesis enumerantur, accensa; arcebat Trojanos Latio*. Sed longior sane mihi videtur ille trajectus: potest tamen admitti, si *Necdum etiam*, cum quatuor sequentibus versibus, parenthesi includatur.

28 *Prima*] Quia origo belli Trojani fuit judicium Paridis: a quo postpositæ Veneri fuerunt Juno et Pallas: Juno igitur prima et dignitate et tempore, Græcis idcirco adversus Trojanos favit. *Argis*] Urbis nomen est in Peloponneso; *Argi* masculinum plurale, vel *Argos* neutrum singulare: cives hujus, et Græci deinde omnes *Argivi* communiter dicti.

30 *Repostum*] *Repositum*; syncope frequens apud poetas. Lucret. I. I. 35. 'tereti cervice reposta.' Horat. Epod. IX. I. 'Quando repostum Cæcubum ad festas dapes.'

31 *Judicium Paridis*] Paris sive Alexander, Priami et Hecubæ filius: a patre primum expositus in sylvis, quia, cum Hecuba faciem ardentem parere se somniasset, conjectores re-

Et genus invisum, et rapti Ganymedis honores:
His accensa super, jactatos æquore toto
Troas, reliquias Danaum atque immitis Achilli,
Arcebat longe Latio; multosque per annos

35

Errabant acti fati maria omnia circum.
Tantæ molis erat Romanam condere gentem.

Vix e conspectu Siculae telluris in altum
Vela dabant, læti et spumas salis ære ruebant;
Cum Juno, æternum servans sub pectore vulnus,
Hæc secum: Mene incepto desistere victam,
Nec posse Italia Teucrorum avertere regem?
Quippe vetor fati. Pallasne exurere classem

40

sponderant, infantem, quem in utero gestabat, Trojani excidii causam futurum: a matre tamen clam educatus in Ida monte, propter æquitatis famam a Diis electus est iudex pulchritudinis, inter Junonem, Palladem, ac Venerem: orto nempe inter eas dissidio, propter malum aureum ad Pelei nuptias a Discordia illatum, atque inscriptum his verbis: *Detur pulcherrimæ*. Paris Veneri malum addixit: postmodum agnitus ab Hectore fratre et parentibus, ac deinde missus in Græciam, et Menelai Spartani regis hospitio usus, Helenam ejus uxorem Veneris favore secum abduxit: ad quam repetendam, bellum a Græcis conflatum est. Occidit deinde Achillem in templo Thymbraei Apollinis, et paulo post a Philoctete occisus est.

32 *Et genus invisum*] Quia Trojanorum genus a Dardano fluxerat, Jovis filio ex Electra pellice, Atlantis filia. Infra v. 239.

Rapti Ganymedis honores] Munus ministrandi pocula in Deorum convivii, translatum est ab Hebe, Dea juventutis; ad Ganymedem, formosum puerum, Troiæ filium, a Jove sub aquilæ formam latente sublatum inter sidera, cum in Ida monte venaretur. *Rapti*] Vel genitivus est casus, et refertur ad *Ganymedis*; vel nominativus pluralis, et *honores* respicit, qui rapti, seu erepti sunt Hebe, Junonis et Jovis, vel juxta alios, unius Junonis filia.

33 *His accensa super*] Accensa super his, id est, de his causis tribus, nempe judicio Paridis, Electræ amoribus, et Ganymedis honore. Dona-

tus ac Servius melius, *super* explicant, quasi *præterea*: nempe accensa his tribus; *super*, sive *præter* metum de Carthaginis excidio conceptum: quæ quarta erat odii ejus in Æneam causa.

34 *Danaum, &c.*] Græcorum, a Danao Ægypti fratre, qui in Græciam navigavit, indeque expulso rege Sthenelo, Argos tenuit, ac novæ gentis parens fuit.

Achilli] Genitivus est pro *Achillis*: causam vide infra v. 224. *Achilles* Pelei et Thetidis filius, regnavit in Australi Thessaliæ parte, quæ Phthiotis dicta est. Statim ab ortu Stygiis aquis immersus, atque inde vulnere non violabilis, præterquam ea pedis parte, qua, dum lavaretur, a matre comprehensus est. Occultatus a Thetide inter Lycomedis, Scyri regis, filias habitu muliebri, ne ad Trojam iret, unam earum vitiavit Deidamiam, ex eaque Pyrrhum suscepit. Agnitus tamen Ulyssis dolo, et ad illam expeditionem profectus, Hectorem occidit, et vicissim a Paride occisus est, sagitta in talum impacta. *Pelides* a patre Peleo dictus: *Æacides* ab avo Æaco, Jovis filio, Æginæ insulæ rege, de quo Æn. II. 7.

38 *Siculae telluris*] Sicilia, insula Mediterranei Maris, de qua fuse Æn. III. 687. Hinc solvit Æneas mense Julio exeunte: ut diximus in argumento generali.

42 *Teucrorum*] Trojanorum, a Teucro rege: de quo infra v. 239.

43 *Quippe vetor fati*] Occurrit objectioni, quæ peti posset e summa vi factorum in ipsos Deos: et est indignatio cum amaro quodam joco:

Argivum, atque ipsos potuit submergere ponto,
Unius ob noxam et furias Ajacis Oilei?

45

Ipsa, Jovis rapidum jaculata e nubibus ignem,
Disjecitque rates, evertitque æquora ventis;
Illum, exspirantem transfixo pectore flammam,
Turbine corripuit, scopuloque infixit acuto.

Ast ego, quæ Divum incedo regina, Jovisque
Et soror et conjux, una cum gente tot annos
Bella gero. Et quisquam numen Junonis adoret
Præterea, aut supplex aris imponat honorem?

50

Talia flammato secum Dea corde volutans,
Nimborum in patriam, loca foeta furentibus Austris,
Æoliam venit. Hic vasto rex Æolus antro
Luctantes ventos tempestatesque sonoras
Imperio premit, ac vinclis et carcere frænât.

55

Quasi vero fata debuerint ultionem
injuriae permittere Palladi, mihi negare. De *Pallade*, Ecl. II. 61.

44 *Argivum*] Non proprie Argivorum, sive Græcorum omnium; sed Locrensiarum: qui cum rege suo Ajace, Oilei filio, post Trojanum excidium patriam repetentes, tempestate oppressi sunt: Ajax ipse fulmine afflictus a Pallade; eo quod is, capta Troja, Cassandram Priami filiam virginem, et vaticinandi munere insignem, in ipso Palladis templo vitiasset. Juxta Homerum tamen submersus est a Neptuno, eo quod invitis Diis evasurum se e fluctibus impudenter jactasset. Od. I. IV. 505.

45 *Ajacis Oilei*] Duo enim Ajaces fuerunt. Hic Oilei, Locrensiarum regis; alter Telamonis, Salaminis regis filius, qui propter amissa in judicio Achillis arma, in gladium incubuit. *Oilei*] Substantivum est, et est *Ajax Oilei*, nempe *filius*; ut alibi *Deiphobe Glauci*, nempe *filia*.

46 *Jovis*] A quo fulmen mutuata fuerat, ut graviores infligeret plagas. Juno enim, et Pallas, et Vulcanus, fulmina mittere dicebantur; sed non tam valida, quam Jupiter.

49 *Scopuloque*] Aut Caphareo, Euboeæ monti: aut juxta Homerum Od. IV. 507. Gyrææ petræ; quam Didymus esse putat Gyarum, Ægæi insulam, non longe a Delo, sterilissimam, et exilii loco habitam a Romanis.

50 *Incedo regina, &c.*] De gravitate Junonii incessus, Ge. III. 532. Solen-

nia Deorum cum sororibus connubia sunt. Ovid. Met. IX. 498. 'Dii nempe suas habuere sorores. Sic Saturnus Opim junctam sibi sanguine duxit, Oceanus Tethyn, Junonem rector Olympi.' Per Jovem autem, fabulæ ætherem cælumque igneum significarunt; per Junonem, aërem: unde Juno Jovis soror dicitur, quia aër ætheri subtilitate persimilis; *conjux* vero, quia aër ætheri subjectus. Ex Cicerone et Macrobio. Tamen Virgilius aërem ipsum et ætherem videtur in uno Jove adumbrasse, eique terram conjugem attribuisse, Ge. II. 325.

55 *Austris*] Proprie ventis a meridie flantibus, de quibus Ecl. II. 58. Hic promiscue pro omnibus.

56 *Æoliam*] Non hic Asiæ Minoris regio significatur, inter Troadem et Ioniam sita, *Æolia*, sive *Æolis* dicta; sed *Æoliæ insulæ* inter Italiam et Siciliam sitæ, numero septem; aliter *Vulcaniæ* et *Hephæstiades* appellatæ: quarum principes sunt Lipara, Hiera, Strongyle. *Vulcaniæ* et *Hephæstiades* dictæ, quia propter frequentem ignium eruptionem Vulcanus, qui Græcis Ἡφαίστος, ibidem habere officinam existimatus est; præsertim in Hiera, de qua Æn. VIII. 416. *Æoliæ* vero, quia Æolus, Hippotæ filius, ibidem regnavit, maxime in Strongyle: rex ventorum habitus ideo, quia juxta Plinium, Diodorum, ac Solinum, ex insularum fumo ventos in triduum prædicere nautis solitus erat: unde

Illi indignantes magno cum murmure montis
 Circum claustra fremunt. Celsa sedet Æolus arce 60
 Sceptra tenens, mollitque animos, et temperat iras.
 Ni faciat, maria ac terras cœlumque profundum
 Quippe ferant rapidi secum, verrantque per auras.
 Sed pater omnipotens speluncis abdedit atris,
 Hoc metuens; molemque et montes insuper altos 65
 Imposuit; regemque dedit, qui foedere certo
 Et premere, et laxas sciret dare jussus habenas.
 Ad quem tum Juno supplex his vocibus usa est:
 Æole, namque tibi Divum pater atque hominum rex
 Et mulcere dedit fluctus et tollere vento, 70
 Gens inimica mihi Tyrrhenum navigat æquor,
 Ilium in Italiam portans victosque Penates:
 Incute vim ventis, submersasque obrue puppes;
 Aut age diversos; et disjice corpora ponto.
 Sunt mihi bis septem præstanti corpore Nymphæ, 75
 Quarum, quæ forma pulcherrima, Deiopeam
 Connubio jungam stabili propriamque dicabo:
 Omnes ut tecum meritis pro talibus annos
 Exigat, et pulchra faciat te prole parentem.
 Æolus hæc contra: Tuus, o regina, quid optes 80
 Explorare labor; mihi jussa capessere fas est.

hæ insulæ dicuntur hic *ventorum patria*. Nomen Æoli ab αἰολος varius, ob naturam ventorum mutabilem.

60 *Arce*] Vel proprie in arce, quæ ipsi palatii loco sit; vel in summa montis rupe: rupes enim *arces* aliquando appellantur: Ge. iv. 461. *Flerunt Rhodopeiæ arces*.

63 *Verrantque*] Vox Lucretiana. l. v. 267. *validi verrentes æquora venti*.

66 *Fœdere*] Est enim quoddam veluti fœdus, imperium principum in subditos: quo subditi obsequium principibus, principes subditis tutelam promittunt.

71 *Tyrrhenum æquor*] Mediterranei Maris ea pars est, quæ Italiam ad meridiem alluit; unde *Mare Inferum* etiam vocatur, et *Mare Tuscum*: a Tuscia sive Etruria, ad fretum Siculum extenditur: *Mer de Toscane*.

72 *Ilium in Italiam, &c.*] De *Ilio*, Troja, supra, v. 5. De *Italia*, v. 6. de *Penatibus*, Diis domesticis, l. ii. 717.

75 *Nymphæ*] Proprie minora aquarum numina sunt, ut diximus Ecl. ii.

46. Addicuntur tamen et aliis numinibus quasi famulæ.

76 *Deiopeiam*] Nomen a δῆϊος ardens, et δψὲς ὀπὸς, vox.

77 *Connubio*] Vulgo secundam syllabam habet longam, quia est a *nubo*, cujus prima longa: ita Æn. iii. 319. 'Hectoris Andromache Pyrrhin' connubia servas: Æn. iv. 316. 'Per connubia nostra,' &c.

79 *Pulchra prole*] Innuit hic Æolum liberis fuisse hactenus infelicem; Sisypho nempe, latrociniiis infami; Macareo sororis suæ Cnaces incesto amatore: hos enim duos hujus etiam Æoli ventorum regis liberos facit Ovidius Ep. Heroid. ii. 9. Et propterea Juno novam ei conjugem proponit, ex qua digniores suscipiat liberos. Adde quod Dea nuptiarum et partuum est; unde non indecora est hæc ejus promissio.

81 *Fas est*] Licebit mihi facere, etiamsi illicita jusseris: tibi enim tam multa debeo, sceptrum, gratiam Jovis; ut nemini reus possim videri, si jussa tua, quæcumque fuerint, im-

Tu mihi, quodcumque hoc regni, tu scepra Jovemque
Concilias; tu das epulis accumbere Divum,
Nimborumque facis tempestatumque potentem.

Hæc ubi dicta, cavum conversa cuspide montem 85

Impulit in latus; ac venti, velut agmine facto,
Qua data porta, ruunt, et terras turbine perflant.

Incubuere mari, totumque a sedibus imis

Una Eurusque Notusque ruunt creberque procellis

Africus, et vastos volvunt ad littora fluctus. 90

Insequitur clamorque virum stridorque rudentum.

Eripiunt subito nubes cœlumque diemque

Teucrorum ex oculis; ponto nox incubat atra.

Intonuere poli, et crebris micat ignibus æther;

Præsentemque viris intentant omnia mortem. 95

Extemplo Æneæ solvuntur frigore membra.

Ingemit, et, duplices tendens ad sidera palmas,

Talia voce refert: O terque quaterque beati!

Quis ante ora patrum Trojæ sub moenibus altis

Contigit oppetere! o Danaum fortissime gentis 100

Tydide, mene Iliacis occumbere campis

Non potuisse, tuaque animam hanc effundere dextra!

Sævus ubi Æacidæ telo jacet Hector, ubi ingens

pleverim. Atque id ad mentem Donati. Servius vero ait esse commutationem negativi sensus in affirmativum; *fas est capessere*, pro, *nefas est non capessere*: ut alibi affirmativus in negativum commutatur; *munera nec sperno*, pro, *libenter accipio*, Æn. VII. 261.

83 *Epulis accumbere*] Divinitatis hæc nota est: sic notat Horatius divinitatem Herculis, Od. I. IV. 8. 29. 'Sic Jovis interest Optatis epulis impiger Hercules.'

84 *Tempestatum potentem*] Dominum. Sic Horat. Od. I. I. 3. 'Sic te Diva potens Cypri.'

89 *Eurusque, &c.*] Eurus, ventus ab oriente. Notus, a meridie, qui et Auster dicitur. Africus, ab Africa spirans, inter occidentem ac meridiem.

91 *Stridorque rudentum*] Nauticorum funium, qui propter gravem in motu stridorem, rudere quodammodo videntur.

93 *Teucrorum*] Trojanorum; supra, v. 42.

96 *Extemplo*] Continuo: et verbum est sacrorum, ut *ilicet* judiciorum:

quemadmodum enim *ilicet*, dimisso senatu, id est *ire licet*; ita *extemplo*, sacrificio peracto, pronuntiabatur a præcone: quo significaretur, ut exirent *e templo*. Quod quia cito fiebat, ideo pro *cito* et *continuo* sumi utrumque cœptum est.

97 *Ingemit*] Accusatur hic a quibusdam Æneas pusilli animi, sed temere: non enim hic mortem deprecatur, sed mortem ingloriam atque inutilem.

100 *Danaum, &c. Tydide, &c.*] Danaum. Græcorum a Danao, supra, v. 34. *Tydide*] Vocativus Græcus. Diomedem intelligit, Tydei filium, Argivorum ducem Trojano bello: de quo Æn. II. 243. Ab eo vulneratus Æneas in coxa, et tantum non occisus est, Iliad. v.

103 *Sævus*] Hic pro *forti*, bonam in partem sumitur.

Æacidæ] Achillis, qui nepos fuit Æaci, supra v. 34.

Hector] Priami et Hecubæ filius, Trojæ propugnator, qui decimo obsidionis anno ab Achille occisus est, et bigis alligatus, ac circa Patrocli sepulcrum et Trojæ muros tractus:

Sarpedon; ubi tot Simois correpta sub undis
Scuta virum galeasque et fortia corpora volvit.

105

Talia jactanti stridens Aquilone procella
Velum adversa ferit, fluctusque ad sidera tollit.
Franguntur remi; tum prora avertit, et undis
Dat latus; insequitur cumulo præruptus aquæ mons.
Hi summo in fluctu pendent; his unda dehiscens
Terram inter fluctus aperit; furit æstus arenis.
Tres Notus abreptas in saxa latentia torquet:
* Saxa vocant Itali, mediis quæ in fluctibus, Aras: *

110

cadaver a Priamo redemptum auro,
postquam dies duodecim insepultum
fuisset.

104 *Sarpedon*] Jovis ex Laodamia
filius, Lyciæ rex, Priamo contra Græ-
cos in auxilium venit, et a Patroclo
occisus est.

Simois] Fluvius Troadis, ex Ida
monte, per agrum Trojanum in Sca-
mandrum profluens, et cum eo in
Hellespontum, non longe a Sigeo pro-
montorio: nunc dicitur *Simoers*.

106 *Aquilone*] Qui et *Boreas* appel-
latur, ventus septentrionalis. Ecl. vii.
51.

107 *Adversa*] Quia Aquilo, flans a
septentrione, adversus est illac navi-
gantibus e Sicilia in Italiam. Atque
hujus quidem venti flatu Æneas, qui
solverat e Drepani portu, et Siciliæ
parte maxime occidentali; jamque
aliquantum in Mare Tyrrhenum ad
septentrionem processerat; retro ad
meridiem actus est, Africam versus.
Ubi cum inter Siciliam atque Afri-
cam, quasi medium teneret: tum No-
tus a meridie, tres naves ad septen-
trionem et *Aras* repulit, v. 112. *Eurus*
ab oriente, tres alias in occidentem
impegit, ad latera Africæ, et Syrtim
minorem, v. 115.

108 *Prora avertit*] In quibusdam
cod. *proram avertit*, et refertur ad
procella: in ceteris melius *prora aver-
tit*, id est *avertit se*. *Prora*] Pars navis
anterior.

109 *Insequitur cumulo, &c.*] Dabit
lucem hæc imitatio Ovidiana Met.
xv. 508. 'Cum mare surrexit, cu-
mulusque immanis aquarum In mon-
tis speciem curvari et crescere vi-
sus.'

112 *In saxa latentia*] Non in quæ-
libet saxa latentia; sed in ea, quæ ab

Italis *Aræ* vocantur; quænam autem
illa sint, mox inquiremus.

113 *Aras*] i. Explicant aliqui apud
Pomponium Sabinum, de Aris Philæ-
norum, loco in Africa celebri, prop-
ter mortem duorum ejus nominis fra-
trum, qui, pro disternendis Cartha-
giniensium suorum a Cyrenaica di-
tione limitibus, ibi se vivos defodi
passi sunt: ut est apud Sallust. in
Jugurtha. At locus ille circa Syrtim
majorem, in Continenti Africæ fuit:
igitur Notus, meridionalis ventus, non
potuit illuc naves pellere; adde quod
sunt *Aræ istæ mediis in fluctibus*. ii.
Scaliger in Comment. ad Epistolam
9. Ausonii, *aras* ait esse moles et
crepidines, quibus flumina aut maria
coërcentur, Gallice *quays*: citatque
hos Virgilii versus, sed male; nam
crepidines illæ littora muniunt, *Aræ*
istæ sunt *mediis in fluctibus*. Firmat
sententiam hoc ejusdem epistolæ
versu: 'Desertus vacuis solisque ex-
erceor aris:' sed libenter, nec temere
rescriberem, vel *agris*, vel *oris*; cui
lectioni favet impense subsequentium
versuum sententia. Addit locum e
Tertulliani Pallio, cap. 5. 'Soleo de
qualibet margine, vel ara medicinam
moribus dicere:' putatque *marginem* et
ara hic esse synonyma: sed præter-
quam quod in quibusdam cod. legitur
area, non *ara*; manifestum est nihil
hic esse, quod ad mare fluviosque
pertineat: et hæc esse Cynici cujus-
dam philosophi verba, qui profitetur
se ad dicendum, non suggestu, non
pulpito indigere; sed ex quolibet loco
paulo editiore, quales sunt in viis
margines, quales in aris gradus, con-
cionem habere. iii. Ex Servio et
Pomponio Sabino colligitur *Aras* in-
sulas esse, Africam inter, et Siciliam

Dorsum immane mari summo. Tres Euris ab alto
In brevia et syrtes urget, miserabile visu,
Illiditque vadis, atque aggere cingit arenæ.
Unam, quæ Lycios fidumque vehebat Orontem,
Ipsius ante oculos ingens a vertice pontus

115

positas, non longe a Lilybæo Siciliæ promontorio, communi nomine *Ægates* appellatas; tres numero, Phorbantiam, nunc *Lavenzo*; Ægusam, nunc *Favignana*; Hieram, nunc *Maretamo*: easque admodum scopulosas, et saxis *latentibus* vallatas. Ad has constat victos esse navali prælio Pœnos a Q. Lutatio Catulo consule anno u. c. 512. et pace ibidem constituta terminatum ab eo feliciter fuisse bellum Punicum primum; iis conditionibus, ut quicquid insularum est Africam inter et Italiam, Romani juris deinceps foret. Id habetur ex Floro, Cornelio Nepote, Polybio. Testatur Servius ex illo fœdere saxa illa dicta *Italica* fuisse *Aras Propitias*, et eo nomine appellari apud Sisennam historicum veterem, cujus opera perierunt. Atque ille insularum situs plane cum Virgiliana tempestatis descriptione convenit, qualem explicuimus ad v. 107. Non possum tamen, quin hic Turnebum, et Pomponium Melam, obiter perstringam. Turnebus quidem l. xxvi. c. 23. saxa illa magno in honore apud Romanos habita confirmat ex hoc Lucani l. viii. 892. 'Augustus aris Victoris Libyci pulsatur ab æquore saxum Tarpeii.' Ubi sane dormitavit vir sagax: patet enimvero legentibus, saxum hoc Lucani, tumulum illum esse subitarium, quo Pompeii cadaver in Ægyptio littore conditum est; et hanc esse versuum sententiam: 'saxeum Pompeii tumulum, quem fluctus alluit in littore, augustiorem esse aris illis, quas adulatrix Roma victori Cæsari deinde erexit: vox autem *Tarpeii* plane sequenti versui adjungenda est. Pomponius Mela, cum l. ii. c. 7. vocavit *Ægates Romana clade memorabiles*, aut erravit, aut cladem intellexit, non quam Romani passi sint, sed quam Pœnis intulerint.

114 *Dorsum immane, &c.*] Quomodo igitur *latentia*; siquidem dorsum in mari faciebant? Scilicet *dorsum* faciebant insulæ: circumjecta insulis saxa

latebant. Polybius l. iv. de Istri ostiis loquens, ait, in iis aggestiones quoque arenarum esse, quas nautæ vocant *pectora*: καλοῦσι δ' αὐτοὺς οἱ ναυτικοὶ στήθη.

115 *In brevia et syrtes*] Non de Syrtibus proprie ita dictis loquitur. *Brevia, vada, syrtes*, significant partes illas maris, ubi frequentes et vento mutabiles fiunt arenarum aggestiones: *brevia* quidem dicta *βραχέα*, quia *brevis* et parum alta ibidem aqua est: *vada*, quia pedibus illac facile est *vadere*, difficile navibus: *syrtes* a *tractu*, inquit Sallustius, id est, quasi *σύρτεις*, a *σύρω* traho, quia eo 'limum, arenamque et saxa ingentia fluctus trahunt,' ait idem. Syrtes notissimæ duæ sunt in Africano littore, vastos in sinus porrectæ, quæ Tripolitanam regionem utrimque vallant: major ad orientem est, *les sèches de Barbarie*; minor ad occidentem, *le golfe de Capes*: major a minore disjungitur ducentis et quinquaginta passuum millibus. *Notus* et *Eurus* quoque hic non proprie dicti sunt.

117 *Lycios*] Asiæ Minoris populos, inter Pamphyliam et Cariam, qui Trojanis in auxilium venerant: et mortuo rege suo Sarpedone, Æneæ adhæserant. *Orontes*, eorum dux, magister navis, *Leucaspis* videtur fuisse, de quo Æn. vi. 334.

118 *A vertice, &c.*] Explicat Servius, *a puppi*, quam ait esse verticem navis; male, non enim *a puppi* in *puppim* pontus ferire potest. Idem Servius, *ab Aquilone*, seu *Boreali polo*, qui *vertex* appellatur; durius. Modicius, *a puncto verticali*, quod Arabes *Zenith* vocant; curiosius. Taubmannus, *a vertice*, sive quod idem est, *vortice*, *aquarum aut ventorum*; Lucretius enim l. i. 293. de ventis, *interdum vertice torto Corripiunt*: sed ab eo sensu videtur abhorrere præpositio *a*. Ego interpretor *a prora*: quæ pars est navis, si non mole altior, saltem acutior et in rostrum desinens: unde *vertex* dici potest. Adde quod levior

In puppim ferit: excutitur, pronusque magister
Volvitur in caput; ast illam ter fluctus ibidem 120

Torquet agens circum, et rapidus vorat æquore vortex.

Apparent rari nantes in gurgite vasto;

Arma virum, tabulæque, et Troia gaza per undas.

Jam validam Ilionei navem, jam fortis Achatae,

Et qua vectus Abas, et qua grandævus Aletes, 125

Vicit hyems; laxis laterum compagibus omnes

Accipiunt inimicum imbrem, rimisque fatiscunt.

Interea magno misceri murmure pontum,

Emissamque hyemem sensit Neptunus, et imis

Stagna refusa vadis, graviter commotus; et alto 130

cum sit, facilius potuit fluctuum impetu attolli, et in puppim subverti: unde *pronus magister in caput* revolutus fuerit.

121 *Vortex*] Charisius distinguit *verticem* a *vortice*; et hunc derivat a *vorando*, illum a *vertendo*. Alii tamen melius utrumque a *vertendo* deducunt, et utriusque vim confundunt; ut significant quicquid *vertitur* ac torquetur, ut in aquis, ventis, extrema parte axis, capillis: a capillis autem, ad summam capitis partem exprimentam transfertur *vertex*; a capite, ad cacumina montium atque arborum. Patet utriusque vocis affinitas ex Quintiliano, qui ait Scipionem Africanum primum in *vortices* et *vorsus* literam *o* mutasse in *e*.

122 *Apparent rari*] Hoc de navi Orontis intelligendum: ex qua pauci enatare conabantur, ceteris mari demersis.

Gurgite vasto] *Gurges* est pars maris aut fluvii profundi, aquas ingenti sono quasi sorbens; unde a soni similitudine nomen habet: sumitur hic, ut vulgo apud ceteros poëtas, pro toto mari: et est tapinosis, sive rei magnæ expositio humilior; unde additur, *vasto*. Sic *Æn.* iii. 197. 'dispersi jactamur gurgite vasto.'

123 *Troia gaza*] Persica vox, *æra-rium* significat, ex Pom. Mela, l. i. 11. Neque tantum pro auro sumitur, quod natere non potuisset; sed pro qualibet pretiosa supellectile. Addit Mela, *Gasam*, Palæstinæ urbem inde nomen accepisse; quod Cambyses Persarum rex, cum Ægyptum armis peteret, huc belli opes et pecuniam intulisset. *Troia* adjective, *Troijs*, *Troia*,

trium syllabarum.

124 *Ilionei. Achatae*] *Ilionei* vult esse dativum Servius, et casum pro casu positum: at dativus quidem est Græcus, sed genitivus Latinus, *Ilioneus*, *Ilionei*. *Achatae* quoque genitivus est Latinus primæ declinationis, ut *Æn.* iv. 351. 'Me patris Anchisæ.' Et *Achates* quidem fidus erat Æneæ amicus, de quo passim ubique sermo est. *Ilioneus* mox apud Didonem naufragorum orator erit, v. 525.

125 *Abas... Aletes*] *Abas*, is forte, qui a Lauso Mezentii filio occidetur *Æn.* x. 427. *Aletes*, ut præcipui vir consilii atque auctoritatis inducitur *Æn.* ix. 246. 'Hic annis gravis atque animi maturus Aletes.'

126 *Hyems*] Vis tempestatis: æstas enim tunc erat, ut videbimus, v. 539. Sic de æstiva tempestate, *Ge.* i. 321. 'ita turbine nigro Ferret hyems culmumque levem stipulasque volantes.'

127 *Imbrem*] Vel proprie pluviam, vel ipsam maris aquam: aqua enim generatim imber a Lucretio dicitur, l. i. 715. 'Ex igni, terra, atque anima procrescere, et imbri.'

129 *Neptunus*] Jovis et Plutonis frater; maris præses. Uxorem habuit Amphitriten; ex qua Nymphas complures suscepit. Muros Trojanos condidit cum Apolline: equum e terra suscitavit, cum Pallade contendens de nomine Athenis imponendo, ut habetur *Ge.* i. 14. Nomen ejus, juxta Ciceronem, a *nando*; juxta Varronem, a *nubendo*, quia terras aquis obnubit et cooperit.

130 *Stagna vadis*] Tapinosis, humilis expressio majoris rei: *stagnum* enim est aqua stans; *vadum*, locus in

Prospiciens, summa placidum caput extulit unda.
 Disiectam Æneæ toto videt æquore classem;
 Fluctibus oppressos Troas cœlique ruina.
 Nec latuere doli fratrem Junonis et iræ.
 Eurum ad se Zephyrumque vocat; dehinc talia fatur: 135
 Tantane vos generis tenuit fiducia vestri?
 Jam cœlum terramque meo sine numine, Venti,
 Miscere, et tantas audetis tollere moles?
 Quos ego—Sed motos præstat componere fluctus.
 Post mihi non simili pœna commissa luetis. 140
 Maturate fugam, regique hæc dicite vestro:
 Non illi imperium pelagi sævumque tridentem,
 Sed mihi sorte datum. Tenet ille immania saxa,
 Vestras, Eure, domos: illa se jactet in aula
 Æolus, et clauso ventorum carcere regnet. 145
 Sic ait, et dicto citius tumida æquora placat;
 Collectasque fugat nubes, Solemque reducit.
 Cymothoë, simul et Triton adnexus, acuto
 Detrudunt naves scopulo; levat ipse tridenti;

mari aut fluvio, ubi parum aquæ, multum arenæ est: hic utrumque pro mari.

133 *Cœlique ruina*] Imbre, fulguribus, fulminibus, quæ e cœlo ruunt.

134 *Fratrem Junonis*] Neptunum: ambo enim Saturnum patrem, Opim matrem habuerunt. Neptunus autem dicitur Junonis frater: quia aër, quæ Juno est, confinis est aquæ, qui Neptunus.

135 *Eurum . . . Zephyrumque*] Ventos oppositos; hunc ab occidente, illum ab oriente.

136 *Generis fiducia*] Venti enim principes feruntur Auroræ et Astræi Titanis filii esse. Admonet ergo Neptunus objurgando, ut, si Gigantum majorum suorum imitari pervicaciam velint, pœnas eorundem timeant.

137 *Cœlum terramque*] Puto hic Neptuno communem elementorum omnium perturbationem ventis exprobrari: et per cœlum quidem, aërem et ætherem; per terram, aquam etiam significari, quæ cum terra conglobata est.

Numine] Numen, proprie *nutus est*; sive motus quidam oculorum et capitis, quo petenti significamus nos postulata concedere. Hinc ad significandam voluntatem Deorum traducitur, ut hic, et Æn. II. 777. 'non Delph. Virg.

hæc sine numine Divum Eveniunt.' Tam ad potentiam eorundem et auctoritatem, ut supra, v. 52. 'et quisquam numen Junonis adoret?' et infra, v. 670. 'et supplex tua numina posco.' Denique ad ipsum Deum, ut Ge. IV. 453. 'Non te nullius exercent numinis iræ;' et Æn. IV. 382. 'si quid pia numina possunt.'

139 *Quos ego*] Reticentia, ad terrorem incutiendum. Supple: *Quos ego si corripuero, probe ulciscar.* De hac figura Ecl. III. 25.

141 *Maturate fugam*] Celerate. De hac voce Ge. I. 261.

142 *Tridentem*] Sceptrum Neptuni, quod ipsi tribuitur: vel quia tria sunt aquarum genera, maria, flumina, paludes: vel potius, ut innuit Cornutus, quia piscatores telo ejusmodi ad venationem piscium utebantur, vocabantque *fuscinam*.

143 *Saxa*] Æoliarum insularum, de quibus v. 55.

148 *Cymothoë . . . Triton*] Dii marini. *Cymothoë* Nympha, Nerei et Doridis filia: a *κῶμα unda*, et *θέω curro*. *Triton*, Neptuni et Amphitrites, aut Salaciæ Nymphæ filius: superiore parte hominem, inferiore piscem referens: Neptuni buccinator, concha utens pro tuba.

Et vastas aperit syrtes, et temperat æquor ; 150
 Atque rotis summas levibus perlabitur undas.
 Ac, veluti magno in populo cum sæpe coorta est
 Seditio, sævitque animis ignobile vulgus ;
 Jamque faces et saxa volant ; furor arma ministrat :
 Tum, pietate gravem ac meritis si forte virum quem 155
 Conspexere, silent, arrectisque auribus astant ;
 Iste regit dictis animos, et pectora mulcet :
 Sic cunctus pelagi cecidit fragor, æquora postquam
 Prospiciens genitor, cœloque invectus aperto,
 Flectit equos, curruque volans dat lora secundo. 160
 Defessi Æneadæ, quæ proxima, littora cursu
 Contendunt petere, et Libyæ vertuntur ad oras.
 Est in secessu longo locus : insula portum
 Efficit objectu laterum, quibus omnis ab alto

150 *Syrtes*] De syrtibus supra, v. 115.

159 *Cœloque aperto*] Non per cœlum vectus, inquit Servius ; sed vectus per maria, cœlo jam sereno. Tamen sic aër mari jungitur, inquit Corradus ; ut vectus per mare Neptunus, moveri tamen in aëre dici possit.

160 *Flectit equos*] Geminos, marinos, qui ipsius currui a poëtis alligantur : pedibus anterioribus instructos, posterioribus carentes. Unde sic a Statio describuntur. Achil. l. 1. 390. ' Illi spumiferos glomerant a pectore fluctus, Pone natant, delentque pedum vestigia cauda.' Et a Virgilio Ge. iv. 389. ' Proteus magnum qui piscibus æquor, Et juncto bipedum curru metitur equorum.' Equos hujusmodi bipedes, quos a caudæ flexu *hippocampus* appellant, inter poëtarum figmenta refert Aldroandus : nullosque agnoscit nisi quadrupedes, quorum effigiem refert, magis bubulæ aut suillæ, quam equinæ, affinem : vocatque *hippopotamos*, a fluviiis, præcipue Ægypti, ubi frequentes dicuntur inveniri, maxime in Nigro et Nilo.

Curru] Dativus antiquus, pro *currui* : de quo Ecl. v. 29.

162 *Libyæ*] Pars est Africae ad oram Mediterranei Maris, ad occidentem Ægypti : varie a variis scriptoribus definita : vulgo pro tota Africa sumitur.

163 *Est in secessu, &c.*] Portum, a natura, non ab arte factum describit.

Et hunc aliqui volunt esse portum Africanæ Carthaginis, sed falso ; statim enim vidisset Æneas fundamenta urbis, quæ non vidit nisi postera die. Alii dicunt eam descriptionem plane convenire portui Carthaginis Hispanicæ, sive novæ ; at ea similitudo casu occurrit ; neque enim ad Hispanicas, sed ad *Libycas oras* Æneas vertitur. Turnebus melius putat portum illum fictum a poëta, circa littus Carthaginiense, et omnino expressum ad formam Ithacensis portus, apud Homer. Od. xiii. 95.

Insula portum, &c.] Suppressa est vox relativa *quem*, aut adverbium *ubi* : sic supra : *Urbs antiqua fuit : Tyrii, &c.* pro *quam Tyrii, &c.* Hæc autem est loci descriptio. 1. Sinus est longus ac profundus, non latus, in ora Libyæ. 2. Sinus illius fauces, ne laxiores sint, clauduntur objectu insulæ ; quæ in longum porrecta, latus unum opponit sinui, alterum pleno mari. 3. Insula sinum ita claudit, ut aditum tamen in sinum utrumque liberum relinquat. 4. Sic insula mari latus opponit ; ut fluctus eo allapsi frangantur, et in se sinuatim revoluti, non recto impetu, sed magno flexu, per extrema insulæ aditum utrumque in portum quærant. 5. Sinus ipse, non insula, scopulis fere circumcingitur : quorum altissimi duo procurunt ad extrema terræ continentis cornua, et utrumque aditum defendunt, sylvis in vertice inumbrati. 6. In intimo sinus recessu, quæ frons

Frangitur inque sinus scindit sese unda reductos. 165
 Hinc atque hinc vastæ rupes geminique minantur
 In cœlum scopuli, quorum sub vertice late
 Æquora tuta silent; tum sylvis scena coruscis
 Desuper, horrentique atrum nemus imminet umbra.
 Fronte sub adversa scopulis pendentibus antrum; 170
 Intus aquæ dulces, vivoque sedilia saxo;
 Nympharum domus. Hic fessas non vincula naves
 Ulla tenent; unco non alligat anchora morsu.
 Huc septem Æneas collectis navibus omni
 Ex numero subit; ac, magno telluris amore 175
 Egressi, optata potiuntur Troës arena,
 Et sale tabentes artus in littore ponunt.
 Ac primum silici scintillam excudit Achates,
 Suscepitque ignem foliis, atque arida circum
 Nutrimenta dedit, rapuitque in fomite flammam. 180
 Tum Cererem corruptam undis Cerealiaque arma

est adversa portum subeuntibus, scopuli antrum exhibent vivis aquis irriguum, &c.

165 *Sinus reductos*] Vel sinus in se revolutos ac replicatos, quos unda cum impetu sic allisa semper facit; ut explicamus Ge. iv. 420. Vel sinus a se invicem recedentes, ut explicat Turnebus; qui sic exponit quoque illud Horatii, Epod. ii. 13. 'Aut in reducta valle,' id est, *recedente ac remota*.

167 *Sub vertice tuta*] Quia scopuli imminent mari, atque insulæ: ideoque locum a ventis ac tempestate tutum præstant.

168 *Scena*] *Scena*, σκηνή est umbraculum, a σκιά umbra: unde hic proprie dicitur: transfertur ad theatrum, Ge. ii. 481. et iii. 24.

Coruscis Desuper, horrentique, &c.] Vel, sylvis *desuper* Sole illustratis; *subter*, ramorum opacitate horrentibus. Vel, sylvis crispantibus et ventorum impulsu agitatibus, et ingenti umbra nigrantibus, scena et nemus *desuper* imminet. Nam *desuper*, et ad *coruscis*, et ad *imminet* referri potest. *Coruscis*] Notat interdum splendorem, ut Ge. i. 233. 'corusco Semper sole rubens.' Interdum motum, ut Æn. xii. 919. 'telum Æneas fatale coruscat;' id est, *movet, vibrat*. Sic *micare* ambiguum est. Æn. x. 396. 'Semianimesque micant digiti,'

id est, *moventur*.

172 *Hic fessas non, &c.*] Vel significat adeo tutum a procellis portum esse, ut naves vinculis et anchoris in eo non egeant. Vel dicit Nymphis unis familiarem esse locum, ignotum adhuc mortalibus, necdum ullas eo naves appulisse.

174 *Septem*] Nempe viginti navibus Troja solverat, infra, v. 385. Una Lyciorum mox naufragio periit, v. 117. Duodecim mari dissipatæ, deinde incolumes redibunt, v. 397.

180 *Rapuitque in fomite flammam*] Servius et Diomedes hic agnoscunt speciem solœcismi: *in fomite*, pro *in fomitem*; idque factum a poëta ex veteri licentia circa communes præpositiones, *in, sub, super, &c.* *Fomes*, inquit Servius, sunt assulæ, quæ ab arboribus cadunt cum inciduntur, et igni concipiendo commodæ sunt. Mihi tamen hic videtur aliquid præterea significari; et *fomitem* sumi pro *foco*, ubi sit congeries grandiorum lignorum: *focus* enim et *fomes* sunt pariter a *foveo*. Sensus igitur erit. i. Excudit scintillam. ii. Suscepit eam in foliis. iii. Foliis arida alia nutrimenta adjecit, puta assulas. iv. Ex iis foliis ac nutrimentis jam flagrantibus rapuit in fomite flammam: id est, celeriter et raptim excitavit flammam in foco et strue lignorum.

181 *Cererem*] Ceres, Saturni et Opis

Expediunt fessi rerum ; frugesque receptas
Et torrere parant flammis et frangere saxo.

Æneas scopulum interea conscendit, et omnem
Prospectum late pelago petit ; Anthea si quem 185
Jactatum vento videat, Phrygiasque biremes,
Aut Capyn, aut celsis in puppibus arma Caici.
Navem in conspectu nullam ; tres littore cervos
Prospicit errantes ; hos tota armenta sequuntur
A tergo, et longum per valles pascitur agmen. 190
Constitit hic, arcumque manu celeresque sagittas
Corripuit ; fidus quæ tela gerebat Achates ;
Ductoresque ipsos primum, capita alta ferentes
Cornibus arboreis, sternit ; tum vulgus ; et omnem
Miscet agens telis nemora inter frondea turbam. 195
Nec prius absistit, quam septem ingentia victor
Corpora fundat humi, et numerum cum navibus æquet.
Hinc portum petit, et socios partitur in omnes.
Vina bonus quæ deinde cadis onerarat Acestes
Littore Trinacrio dederatque abeuntibus heros, 200
Dividit, et dictis mœrentia pectora mulcet :

O socii, (neque enim ignari sumus ante malorum)

filia fuit : frugum repertrix, ideoque hic pro *pane* sumitur ; ut *Bacchus* pro *vino*.

181 *Cerealiaque arma*] Arma sunt cujusque artis instrumenta. Sic *Ge.* I. 160. 'Dicendum et quæ sint duris agrestibus arma.' Hic igitur artis pistoriæ significantur instrumenta.

182 *Fessi rerum*] Earum nempe quæ ipsis acciderant, ut *Æn.* XII. 589. 'trepidæ rerum.' Vel fessi miseria- rum, ut infra v. 466. 'Sunt lacrymæ rerum.'

183 *Et torrere, &c.*] Transpositio : prius enim fuit tundere saxo fruges, quam *panem* coquere.

185 *Anthea, &c.*] *Antheus*, accusat. Græco *Anthea* ; de quo mentio est I. XII. 443. *Capys*, qui Capuæ deinde conditor fuit : de quo *Æn.* x. 145. *Caicus*, de quo *Æn.* ix. 35.

186 *Phrygiasque biremes*] Naves, quæ duplici remorum ordine instruc- tæ erant : *Æn.* v. 119.

187 *Arma Caici*] Explicant multi de insignibus, figuris belluarum, avi- um, monstrorum, quæ in puppi ex- sculptæ navi nomen dabant : unde altera *Centaurus*, *Æn.* v. 121. altera *Chimæra*, *Ibid.* 118. &c. Ego cum

Corrado existimo, *arma* esse ipsa, quæ a navigantibus in puppi ordine dispo- nebantur, præsertim clypeos, ut in veteribus numis et monumentis vi- dere est : sic *Æn.* x. 80. 'præfigere puppibus arma,' pro *armare naves*. Et fortasse navis Caici clypeos atque arma certæ cujusdam habebat formæ, quæ facile dignosci posset.

188 *Cervos*] Aristoteles et Plinius negant in Africa cervos esse. Affir- mat tamen Dalecampius in *Plin.* I. VIII. 33. additque id jam omnibus notum esse.

199 *Vina bonus, &c.*] Parum com- moda vocum perturbatio, quæ vocis unius immutatione facile tolli potuis- set : 'Deinde bonus quæ vina cadis onerarat Acestes, Dividit.' *De Aceste Siciliæ rege*, *Æn.* v. 36.

Cadis onerarat] *Cadus*, vas vina- rium, aliter *Amphora Attica*, capiens urnas duas. *Onerarat cadis vina*, pro, *onerarat cados vino*.

200 *Trinacrio*] Siculo. *Sicilia* dicta est *Trinacria* a tribus promontoriis, de quibus *Æn.* III. 687.

202 *Ante malorum*] Agnoscit hic I. C. Scaliger *synthesin*, sive *conjunc- tionem* : ita ut *antemalorum* sit una vox

O passi graviora ; dabit Deus his quoque finem.
 Vos et Scyllæam rabiem penitusque sonantes
 Accestis scopulos ; vos et Cyclopia saxa
 Experti. Revocate animos, moestumque timorem
 Mittite. Forsan et hæc olim meminisse juvabit.
 Per varios casus, per tot discrimina rerum,
 Tendimus in Latium : sedes ubi fata quietas
 Ostendunt. Illic fas regna resurgere Trojæ.
 Durate, et vosmet rebus servate secundis.

205

210

Talia voce refert ; curisque ingentibus æger
 Spem vultu simulat, premit altum corde dolorem.
 Illi se prædæ accingunt dapibusque futuris :
 Tergora deripiunt costis, et viscera nudant ;
 Pars in frusta secant, veribusque trementia figunt ;
 Littore aëna locant alii, flammisque ministrant ;
 Tum victu revocant vires ; fusique per herbam
 Implentur veteris Bacchi pinguisque ferinæ.
 Postquam exemta fames epulis, mensæque remotæ :
 Amissos longo socios sermone requirunt ;
 Spemque metumque inter dubii, seu vivere credant,
 Sive extrema pati, nec jam exaudire vocatos.

215

220

e duabus composita : opponitque hanc figuram *sejunctioni*, qua vox una in duas dissolvitur, ut infra, v. 614. 'Quæ me cumque vocant terræ.' Turnebus mavult suppressum esse articulum et verbum, fere Græco more ; et sensum esse : *malorum quæ fuerunt ante* : quemadmodum apud Ovid. Met. I. 20. 'Mollia cum duris, sine pondere habentia pondus ;' id est, *quæ sunt sine pondere*.

205 *Accestis scopulos*] Pro *accessistis ad scopulos*. Sic *extinxem*, pro *extinxissem*. Æn. IV. 606. De *Scylla* olim virgine, nunc scopulo ad fretum Siculum, Æn. III. 420. De *Cyclopibus* ejusdem Siciliæ ad montem Ætnam incolis, Æn. III. 569.

209 *Latium*] De ea Italiæ regione, Æn. VII. 54.

211 *Durate*] Perseverate, sustinete : quo sensu active etiam dicitur Æn. VIII. 577. 'quemvis durare laborem.' Et apud Horat. Od. I. I. 14. 7. 'Vix durare carinæ Possint imperiosius Æquor.'

214 *Prædæ accingunt*] Cervis, quæ venatorum præda erat, ad cibum curandis *accingunt* se, id est, parant : solent enim ministri, ad præstandam

commodius operam, defluentem vestem altius cingere.

215 *Tergora, &c.*] Per *tergora*, pelles intellige ; per *viscera*, vel interiora quæ educuntur ; vel juxta alios, carnes ipsas quæ pelli proxime subjectæ sunt. Per *aëna*, vasa ærea ; vel ad elixandas carnes ; vel, ut mavult Servius, ad lavanda ante epulas hominum corpora. Errat tamen Servius, cum ait heroicis temporibus elixæ carnis usum non fuisse. Nam Ovid. Met. I. 228. de Lycaone loquitur, qui, ante ipsa diluvii tempora, hospitem suorum 'semineces partim ferventibus artus Mollit aquis, partim subjecto torruit igni.'

219 *Implentur veteris Bacchi, &c.*] Græcorum more, apud quos verba implendi regunt genitivum. Sic Plaut. in Amphit. A. I. S. 2. v. 8. 'Erroris ambo ego illos et dementiæ Complebo.' *Bacchi*, id est, vini, cujus inventor fuisse dicitur a poëtis : Jovis et Semeles filius fuit. Ecl. v. 69.

223 *Vocatos*] Significat eos esse mortuos : et alludit ad morem veterum ; qui et morientium manes, et eos, quos per errorem amiserant, ter vocabant. Sic Æn. VI. 505. 'Tunc

Præcipue pius Æneas, nunc acris Oronti,
Nunc Amyci casum gemit, et crudelia secum
Fata Lyci, fortemque Gyan, fortemque Cloanthum.

225

Et jam finis erat: cum Jupiter æthere summo
Despiciens mare velivolum, terrasque jacentes,
Littoraeque, et latos populos, sic vertice cœli
Constitit, et Libyæ defixit lumina regnis.

230

Atque illum tales jactantem pectore curas
Tristior, et lacrymis oculos suffusa nitentes,
Alloquitur Venus: O qui res hominumque Deumque
Æternis regis imperiis, et fulmine terres,
Quid meus Æneas in te committere tantum,
Quid Troës potuere? quibus, tot funera passis,
Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis?
Certe hinc Romanos olim, volventibus annis,
Hinc fore ductores, revocato a sanguine Teucris,

235

egomet tumulum Rhæteo in littore
inanem Constitui, et magna manes ter
voce vocavi.' Et Æn. II. 769. 'mœ-
stusque Creusam Nequicquam inge-
minans iterumque iterumque vocavi.'
Huc etiam valet *Hylæ* inclamatio.
Ecl. VI. 43.

224 *Oronti*] In genitivo casu, pro
Orontis. Sic apud Ciceronem *Ario-
barzani*, *Ferri*, &c. pariter in genitivo.
Ratio e Græcis repetenda est, apud
quos frequens erat declinationum
commutatio. Sic nomina in εὖς, ut,
'Αχιλλεύς, efferebant *Dores* per ης
'Αχιλλῆς: poetæ vicissim nomina in ης,
ut 'Αντιφάτης efferebant, per εὖς, 'Αν-
τιφατεύς. Hinc nomina Latina ex iis
deducta ad duplicem quoque declina-
tionem pertinent; et dicitur: *Achillei*,
Ulyssei, *Orontei*; ab *Achilleus*, *Ulys-
seus*, *Oronteus*, 'Αχιλλεύς, &c. Vicissim-
que *Orphei* Dativo casu, Ecl. IV. 57.
Oronten accusativo, *Achillen*, *Ulyssen*:
ab *Orphes*, *Orontes*, *Achilles*, *Ulysses*,
'Ορφεύς, &c. An vero *Orontei* an *Oron-
ti*; *Achillei*, an *Achilli* scribendum sit,
inanis est controversia.

225 *Amyci*, &c.] Duo hujus nomi-
nis a Turno deinceps occidentur: al-
ter Æn. IX. 771. alter Æn. XII. 509.
Uter hic fuerit, non liquet, qui nau-
fragio periisse nunc putatur, unde ta-
men emersit cum aliis compluribus,
de quibus v. 513. *Lyci* pugna cum
Turno describitur Æn. IX. 545. De
Gya et *Cloantho*, frequens sermo est
nauticis in ludis, Æn. V.

227 *Finis erat*] Cænæ, colloqui,
diei.

228 *Velivolum*] Ubi naves velis,
quasi alis, volant: Æn. III. 520. *ve-
lorum pandimus alas*. Et contra, vo-
lucres nare per aërem dicuntur; de
Dædalo Æn. VI. 16. 'Gelidas enavit
ad Arctos:' ibidemque, v. 19. 'Re-
migium alarum.' De *Libya*, pro *Afri-
ca*, supra v. 162.

237 *Cunctus ob Italiam*] Ob, non est
hoc loco circa, ut somniat Servius;
sed propter: quod enim Italiam pe-
tunt, ideo tantus in eos exarsit Deo-
rum et hominum furor, ut toto orbe
arceantur.

238 *Volventibus annis*] Usuvenit in
illa voce, quod vix usquam in alia.
Nempe ut activa vox passivam habeat
vim, et hic, et G. I. 163. 'volventia
plaustra,' id est, volubilia, quæ volun-
tur. Tum ut, vox futuri temporis,
præteritum significet, ut Æn. IX. 7.
'volvenda dies en attulit ultro:' et
apud Lucret. I. VI. 'Glans etiam longo
cursu volvenda liquescit;' id est, vo-
luta.

239 *Revocato a sanguine Teucris*] *Dar-
danus* Jovis dicitur filius, ex *Electra*
Atlantide, *Coriti* Tusciæ regis uxore.
Hic cum venisset in *Phrygiam*, *Teucris*,
regis in *Phrygiæ* parte, gener factus, ei
successit in regnum, et urbem *Darda-
niam* condidit, quæ deinde dicta est
Troja. Itaque *Trojani* modo e sanguine
Teucris, modo *Dardanidæ* appellantur.
Hinc statuit Servius, hoc loco *Teucris*

Qui mare, qui terras omni ditione tenerent, 240
 Pollicitus. Quæ te, Genitor, sententia vertit?
 Hoc equidem occasum Trojæ tristesque ruinas
 Solabar, fatis contraria fata rependens.
 Nunc eadem fortuna viros tot casibus actos
 Insequitur. Quem das finem, Rex magne, laborum? 245
 Antenor potuit, mediis elapsus Achivis,
 Illyricos penetrare sinus atque intima tutus
 Regna Liburnorum, et fontem superare Timavi;

nomen a poëta substitutum esse pro nomine *Dardani*: siquidem Dardanus ex Italia, non Teucer, ortus erat: at hoc durum videtur. Corradus *sanguinem Teucris*, Trojanos explicat; sed negat Dardanum Italum fuisse; atque adeo *revocato* interpretatur, non ut ceteri, *revocato in Italiam*; sed *restituto et revocato in pristinum splendorem, unde per incendium urbis exciderat*. Tamen quia Virgilius affirmat Dardanum ex Italia oriundum esse *Æn. III. 167.* ideo e Servio et Corrado tertiam explicandi rationem compono: et per *sanguinem Teucris*, Trojanos; per *revocationem*, reditum in Italiam intelligo; hoc sensu: Sanguis Teucris et sanguis, Dardani, jam unus idemque est: is revocabitur in Italiam; unde profluxit, non per Teucrum quidem, sed per Dardanum.

243 *Fatis contraria fata rependens*] Compensans Trojanis fati acerbiter, jucunda spe Romani fati. Sed cur Venus timeat mobilem erga Trojanos Jovis animum; cum immobilem esse fati vim sciat? Puto ego *Fatum* nihil aliud fuisse, quam immutabilem rerum et eventuum seriem, in Jovis mente, sive decretis existentem; quam proinde solus ipse cognosceret; solus Diis per se, hominibus per oracula declararet: unde ait Harpyia fatidica, *Æn. III. 251.* 'Quæ Phœbo pater omnipotens, mihi Phœbus Apollo Prædixit.' Addo fatum veteres immobile quidem credidisse: sic tamen, ut crederent: I. Ejus eventum, etsi omnino impediri non posset, posse tamen aliquantum retardari. Ita Juno *Æn. VII. 313.* 'Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis; At trahere, atque moras tantis licet addere rebus.' II. Eventum pendere sæpe a certis conditionibus, quibus elusis fatum elusum esset. III. Fati cujuslibet

declarationem, sive per Jovem, sive per oracula, posse esse ambiguum. Unde sæpe tam Dii, quam homines, contra fata sibi adversa nitebantur. Hic igitur Venus timet, ne Jupiter parum sincere de futura *Æneæ* felicitate sit locutus.

246 *Antenor*] Hunc aliqui testantur ex sorore Priami natum esse, de quo sic Livius initio historiæ. 'Constat Troja capta, in ceteros sævitum esse Trojanos; duobus, *Ænea* Antenoreque, et vetusti jure hospitii,' (quia Ulyssem sub habitu mendici latentem, et a se agnitum, Priamo non prodiderant) 'et quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse. Casibus deinde variis Antenorem, cum multitudine Henetum, qui seditione ex Paphlagonia pulsi, et sedes et ducem, rege Pylæmene ad Trojam amisso quærebant; venisse in intimum Maris Adriatici sinum: Euganeisque, qui inter mare et Alpes incolabant, pulsus; Henetos Trojanosque eas tenuisse terras. Et in quem primum ingressi sunt locum, Troja vocatur, pagoque inde Troja nomen est: gens universa Veneti appellati.' Addunt *Patavium* urbem ab ipso conditam in illo tractu; nunc *Padoue*. De *Achivis*, Græcis, v. 492.

247 *Illyricos penetrare sinus, &c.*] Iter Antenoris describit per Mare Adriaticum, qui sinus est ingens, cui ad meridiem adjacet Italia; ad septentrionem *Illyricum*, *l'Esclavonie*: cujus Illyrici pars orientalis est *Dalmatia*; occidentalis *Liburnia*, nunc maritima pars Croatiae. Ulterius in intimo sinu sunt *Carni*, nunc pars *Fori Julii*, *Frioul*: ubi fluvius est *Timavus*. In meridiem deinde, Italiam versus reflexo cursu, occurrit Venetia regio, ubi *Patavium*, et Vene-

Unde per ora novem vasto cum murmure montis
 It mare proruptum, et pelago premit arva sonanti; 250
 Hic tamen ille urbem Patavi sedesque locavit
 Teucrorum, et genti nomen dedit, armaque fixit
 Troia; nunc placida compostus pace quiescit.
 Nos, tua progenies, coeli quibus annuis arcem,
 Navibus (infandum) amissis, unius ob iram 255
 Prodimur, atque Italis longe disjungimur oris.
 Hic pietatis honos? sic nos in scepra reponis?
 Olli subridens hominum sator atque Deorum
 Vultu, quo coelum tempestatesque serenat,
 Oscula libavit natæ; dehinc talia fatur: 260
 Parce metu, Cytherea; manent immota tuorum
 Fata tibi; cernes urbem et promissa Lavini
 Moenia, sublimemque feres ad sidera coeli
 Magnanimum Æneam; neque me sententia vertit.
 Hic (tibi fabor enim, quando hæc te cura remordet, 265
 Longius et volvens fatorum arcana movebo)

tia, urbes celeberrimæ.

249 *Per ora novem, &c.*] De *ostiis Timavi* explicantur: quæ varias inter insulas divisa, septem ab aliis, ab aliis octo, novemque numerantur. Quidni ad fontem *Timavi* referam? qui dicitur e monte erumpere per novem scaturigines, quæ deinde in unum confluunt fluvium, brevissimum quidem, sed latissimum; unde *maris* nomen ipsi attributum ab incolis, testatur Servius ex Varrone. Hunc tamen fluvium hodie obscurum esse rivulum perhibent. De illo jam diximus, Ecl. viii. 6.

252 *Teucrorum, et genti, &c.*] *Trojanorum*, a Teucro, supra, v. 239. *Genti nomen dedit*, cum Venetos appellavit ab Henetis sociis. *Arma fixit Troia*, dum pagum Trojam ibi condidit, supra, v. 246.

254 *Cœli quibus annuis arcem*] Quia inter indigetes Æneam aliquando vocandum esse, fatum ferebat. Æn. xii. 794. De *Indigetibus*, Ge. i. 498.

256 *Prodimur*] Tradimur a te in potestatem hostium.

260 *Oscula libavit natæ*] *Natæ*, non dativo casu; sed genitivo. *Libavit*, non *dedit*; sed *leviter tetigit*. *Oscula*, non *basia*; sed *summum os*, *parvum os*. Id est, os suum summo natæ ori leviter admovit. Sic Ovidius *oscula* dixit diminutive, pro *parva ora*: Met. i. 499. 'vi-

det igne micantes Sideribus similes oculos, videt oscula.' Et Martialis, Ep. lib. ii. 92. 4. 'Ipsaque crudeles ederunt oscula morbi.' Et Horat. Od. l. i. 13. 14. 'Dulcia barbæ Lædentem oscula.'

Natæ] Quadruplex fuit Venus, ex Cicer. l. iii. de Nat. Deorum. Præcipuæ sunt; ea quæ nata est e spuma maris; et ea quæ Jovis et Dionis filia fuit, de qua hic sermo est. Utraque vulgo confunditur, et re, et nomine: utraque enim Græcis dicitur *Aphrodite*, ab ἀφρὸς *spuma*: Latinis autem *Venus*; quod, inquit Cicero, ad omnes *veniat*, est enim voluptatis Dea, at 'trahit sua quemque voluptas.'

261 *Parce metu, Cytherea*] *Metu*, pro *metui*, dativus antiquus, de quo Ecl. v. 29. *Cythera, orum*, insula Mediterranei Maris, contra Cretam, non longe a Malea Peloponnesi promontorio, dicata Veneri; τὰ κύθηρα, secunda syllaba longa, quanquam in *Cytherea* brevis est.

262 *Lavini*] Pro *Lavinii*. Et prima in hoc nomine communis est; hic brevis, ut et versu 274. alibi longa, ut v. 6. 'Italiam fato profugus Lavinia venit Littora.' Sic quoque prima, in Italia; 'Italiam fato,' &c. et v. 256. 'Prodimur atque Italis,' &c.

Bellum ingens geret Italia, populosque feroces
 Contundet; moresque viris et mœnia ponet:
 Tertia dum Latio regnantem viderit æstas,
 Ternaque transierint Rutulis hyberna subactis. 270
 At puer Ascanius, cui nunc cognomen Iulo
 * Additur, (Ilus erat, dum res stetit Ilia regno)*
 Triginta magnos volvendis mensibus orbes
 Imperio explebit, regnumque ab sede Lavini
 Transferet, et longam multa vi muniet Albam. 275
 Hic jam ter centum totos regnabitur annos
 Gente sub Hectorea; donec regina sacerdos
 Marte gravis geminam partu dabit Ilia prolem.
 Inde lupæ fulvo nutricis tegmine lætus
 Romulus excipiet gentem, et Mavortia condet 280
 Mœnia, Romanosque suo de nomine dicet.
 His ego nec metas rerum nec tempora pono;
 Imperium sine fine dedi. Quin aspera Juno,

270 *Ternaque transierint, &c.*] Per tres æstates tresque hyemes, tres annos describit, quibus Æneas regnavit Lavinii, post Turnum, Rutulorum regem, a se devictum. Tacet autem de Æneæ morte, quæ varie a variis describitur. Aliqui occisum volunt in prælio adversus Mezentium: aut certe post victoriam nusquam comparuisse: inde habitum inter Deos. De *Latio* Æn. vii. 54. De *Italia* et *Lavinio*, supra, v. 6. De *Rutulis* Latii populis, Turno subditis, Æn. vii. 794.

271 *At puer Ascanius*] *Ascanius* sic dictus est, ab Ascanio Phrygiæ fluvio, ut putat Servius; *Ilus*, ab ipso Ilio, sive Troja, ut innuit hic Virgilius. Hoc porro nomen deformatum deinde est in *Iulus*, ab ἰουλος inquit, quæ est *prima lanugo*; quia videlicet Mezentium singulari certamine occiderat, cum prima lanugine vestiretur, ut refert ex Catone Servius. At hæc minime cum Virgilio conveniunt, qui cædem Mezentii tribuit Æneæ, Æn. x. 874. Neque cum iis, quæ de morte Æneæ retulimus. Et certe sic obscura sunt heroica illa, aut potius fabulosa tempora; ut dubitet Livius, utrum Creusæ, an Laviniaë filius sit, is, qui Albam condidit, Ascanius.

273 *Triginta, &c.*] Regnasse ait Ascanium annos triginta; alii dicunt octo et triginta: forte triginta Lavi-

nii, octo Albæ. *Volvendis*] Revolutis, supra, v. 238. *Orbes*] Annos, quia 'in se sua per vestigia volvitur annus.' Ge. ii. 402. *Magnos orbes*] Si comparentur cum Lunaribus, qui breviores ac menstrui sunt.

277 *Hectorea*] Trojana, ab Hectore Priami filio, supra, v. 103.

Regina sacerdos Marte gravis, &c.] Ilia, sive Rhea Sylvia, Numitoris Albani regis filia, atque hinc dicta *regina*; ab Amulio, patris fratre et expulsore, sacerdotio Vestæ addicta, ut virgo permaneret; a Marte compressa, Remum ac Romulum peperit. Hi jubente Amulio per Faustulum pastorem feris expositi, a lupa nutriti dicuntur; juxta alios ab Acca Laurentia Faustuli uxore, quæ meretricio cognomine *lupa* appellabatur. Hinc ultri avum suum, et occiso Amulio, Romam condidere. Romulus urbi nomen dedit; fratrem, saltu parvitati mœnium illudentem, interfecit: post bella deinde plurima fulmine ictus, in cælum raptus esse creditus est.

280 *Mavortia*] Marti dicata, quia Mars Remi et Romuli pater.

281 *Suo de nomine*] *Romulus* diminutivum est nominis, ad blanditias; nomen ipsum *Romus*, unde *Roma*; citatque Servius in eam rem hæc Sibyllæ verba, Ῥωμαῖοι Ῥώμην παῖδες.

Quæ mare nunc terrasque metu cœlumque fatigat,
 Consilia in melius referet, mecumque fovebit
 Romanos, rerum dominos, gentemque togatam.
 Sic placitum. Veniet lustris labentibus ætas,
 Cum domus Assaraci Phthiam clarasque Mycenæ
 Servitiq̃ premet, ac victis dominabitur Argis.
 Nascetur pulchra Trojanus origine Cæsar,
 Imperium Oceano, famam qui terminet astris;
 Julius, a magno demissum nomen Iulo:
 Hunc tu olim cœlo, spoliis Orientis onustum,
 Accipies securâ; vocabitur hic quoque votis.
 Aspera tum positâ mitescent sæcula bellis.
 Cana Fides, et Vesta, Remo cum fratre Quirinus,

285

290

295

286 *Togatam*] *Per togam*, exteriorē vestem, vulgo albam, distinguit Romanam gentem a ceteris: Romanorum enim tam erat propria *toga*, quam *pallium* Græcorum, *braccæ* Gal-
 lorum.

287 *Lustris*] Varro l. v, de L. L. 'Lustrum nominatum tempus quin-
 quennale a luendo, hoc est, solvendo: quod quinto quoque anno vectigalia et tributa per censores persolveban-
 tur.' Complectitur autem perfectum quinquennium: unde differt ab *Olym-*
piade, quæ quadriennium duntaxat capit.

288 *Domus Assaraci*] Bene Roma-
 nos vocat domum Assaraci. Nam in duobus Trois filiis, Ilo et Assaraco, familia regia divisa est; et ex *Ilo* re-
 ges Trojani propagati sunt; ex *Assa-*
raco Capys, e Capy Anchises, ex An-
 chisa Æneas ortus est, ex quo Ro-
 mani.

Phthiam, &c.] Urbs est et regio Thessaliæ, Achillis patria et ditio. *My-*
cenæ, urbs Peloponnesi, in qua regna-
 vit Agamemnon. *Argi*, urbs item Peloponnesi, in qua idem regnasse quoque dicitur ab Euripide passim in *Oreste*: patetque ex ejus tragædiæ v. 98. et 101. duarum illarum urbium populos, quod inter se vicini essent, eidemque regi parerent; ideo communia habuisse nomina; et promiscue utrosque, modo Argivos, modo Mycenæos esse appellatos: id quod Strabo ipse annotavit l. 8. Argivos tamen illos ad bellum Trojanum duxisse dicitur Diomedes ab Homero *Iliad.* II. 563. Quod au-

tem hic disputant interpretes, a quo Romanorum ducum urbes illæ captæ sint, discutiemus *Æn.* VI. 838.

292 *Julius*] De hoc Julio Cæsare, diximus tota passim *Ecl.* v.

293 *Orientis*] Ex quatuor enim triumphis, quibus victor Cæsar per urbem invectus est, diebus quatuor continuis; secundus de Ægypto fuit, Ægyptique rege Ptolomæo; tertius de Pharnace Ponti rege; de Gallia primus; de Africa et Hispania ulti-
 mus.

295 *Aspera tum positâ*, &c.] Ex his et sequentibus confirmatur id quod in argumento diximus de tempore inchoatæ Æneidos. Incepta enim est, exeunte anno u. c. 724. Deducta ad hunc, quem explicamus, locum, ineunte anno sequenti 725. Quo anno, Kal. Januariis, renuntiatus est Octavianus quintum consul; et portæ Jani, pacato jam orbe bellisque civilibus extinctis, clausæ. Tum eodem anno triplicem triumphum celebravit, Sextili mense (qui post annos duos Augustus appellatus est). Nempe unum de Pannoniis et Dalmatis, alterum de Actio et Macedonia, tertium de Ægypto et Cleopatra. Quod autem hujus libri scriptio ad sequentes annos non pertineat, patet ex eo, quod vaticinium Jovis desinit in clausis Jani portis, quæ anno proxime sequente rursus apertæ sunt, ob bellum Cantabricum.

296 *Cana Fides, et Vesta, Remo*, &c.] Perfectam reipublicæ felicitatem describit; quæ his quatuor continetur, religione, fide, legitima auctori-

Jura dabunt; diræ ferro et compagibus arctis
 Claudentur Belli portæ; Furor impius intus,
 Sæva sedens super arma, et centum vinctus ænīs
 Post tergum nodis, fremet horridus ore cruento.

300

Hæc ait: et Maia genitum demittit ab alto;
 Ut terræ, utque novæ pateant Carthaginis arces.
 Hospitio Teucris: ne fati nescia Dido
 Finibus arceret. Volat ille per aëra magnum

tate, pace. Religio conjungit principem et populos cum Deo; *fides* populos, et inter se, et cum principe sociat; *auctoritas* principem populo commendat; *pax* rempublicam cum reliquis terrarum populis conciliat. *Religio* per *Vestam* adumbratur, quæ ignem significat, inquit Servius; et proinde sacrificia, quæ sine igne esse non possunt: de hac *Ge. i. 498.* *Fides*, eaque antiqua, per *canitiem* insignitur. *Auctoritas* principum per Remum ac Romulum, primarum legum auctores. *Pax* per clausas belli portas.

Remo cum fratre Quirinus] Vel alludit ad discordiam utriusque fratris, quam comparat cum bellis civilibus; hoc sensu: frater a fratre non dissidebit amplius, non insidiabitur fratri, non occidet fratrem; ut in civilibus bellis usuvenit: sed res, mores, auctoritas, communis inter eos; idem sensus futurus est: Romulus ipse cum Remo, si nunc vivat, de imponendo urbi nomine, legibusque conveniret. Vel Octavianum et Agrippam intelligit: nam Octavianus eodem anno censor factus, collegam assumpsit sibi Agrippam, victoriarum omnium suarum administrum, etiam deinde generum: quo in munere senatum expurgasse, Patriciorum familias supplevisse ambo dicuntur. Et vero jam Octavianum *Quirini* nomine insigniverat Virgilius, *Ge. iii. 27.* ubi de *Quirino*, Romuli nomine, diximus.

298 *Claudentur Belli portæ*] Templum Jani a Romulo conditum quidam volunt, post initum fœdus Romanos inter et Sabinos, ideoque pingi Janum fronte gemina, ad significandam cōtionem geminæ gentis. Macrobius tamen ante bellum Sabinum innuit conditum fuisse, siquidem ait in ipsa pugna, templo statim patente,

calidæ aquæ torrentes erupisse, qui Sabinorum exercitum jam victorem fugarint. Unde ortus mos ejus aperiendi, cum ingrueret bellum, ad memoriam et spem auxilii. Quicquid sit de fundatore, Numa certe instituit, ut aperiretur bello, pace clauderetur. Raro autem contigit claudi: primo sub Numa: secundo post primum bellum Punicum, T. Manlio Consule: deinde ter sub Octaviano, ut evincit Lipsius *Elect. l. i. c. 20.* nempe, primo post Alexandrinam victoriam, ejusdem consulatu quinto; iterum post bellum Cantabricum, consulatu decimo; denique orbe terrarum terra marique pacato, consulatu undecimo. Deinceps a Nerone per ludum: denique a Domitiano.

299 *Ænīs Post tergum nodis*] Nodis vinculorum æreorum. Alludit, juxta Turnebum, ad imaginem belli, hoc habitu pictam ab Apelle, et ab Augusto dedicatam in foro suo; ut est apud Plin. *l. xxxv. 10.* Sed nondum hoc tempore forum dedicatum erat. Juxta Germanum, ad simulacrum Martis, a Spartanis in urbe sua sic constricti.

301 *Maia genitum*] Mercurium, Jove genitum, et Maia Atlantis filia, quæ inter Pleiades stellas numeratur: editum in *Cyllene*, Arcadiæ monte, unde dicitur *Cyllenius*: nuntium Deorum, unde habet 'gemini commercia mundi,' superi scilicet atque inferi, et capite ac pedibus alatus pingitur: Deum eloquentiæ, palæstræ, mercatorum, ac furum: inventorem lyre, quam Apollini dono dedit.

302 *Carthaginis . . . Teucris*] De illa, v. 17. De his, v. 42.

303 *Ne fati nescia Dido*] Voluntatis divinæ, quæ Trojanos benigne excipi jubebat. Sic *Æn. viii. 292.* 'fatis Junonis iniquæ.'

Remigio alarum; ac Libyæ citus astitit oris. 305
 Et jam jussa facit; ponuntque ferocia Pœni
 Corda, volente Deo. Inprimis regina quietum
 Accipit in Teucros animum mentemque benignam.
 At pius Æneas, per noctem plurima volvens,
 Ut primum lux alma data est, exire, locosque 310
 Explorare novos; quas vento accesserit oras,
 Qui teneant, nam inculta videt, hominesne feræne,
 Quærere constituit, sociisque exacta referre.
 Classem in convexo nemorum, sub rupe cavata,
 Arboribus clausam circum atque horrentibus umbris 315
 Occulit; ipse uno graditur comitatus Achate;
 Bina manu lato crispans hastilia ferro.
 Cui mater media sese tulit obvia sylva,
 Virginis os habitumque gerens, et virginis arma
 Spartanæ; vel qualis equos Threissa fatigat 320
 Harpalyce, volucremque fuga prævertitur Eurum.
 Namque humeris de moreabilem suspenderat arcum
 Venatrix, dederatque comam diffundere ventis;
 Nuda genu, nodoque sinus collecta fluentes.
 Ac prior, Heus, inquit, juvenes, monstrate mearum 325
 Vidistis si quam hic errantem forte sororum,
 Succinctam pharetra et maculosæ tegmine lyncis,
 Aut spumantis apri cursum clamore prementem.
 Sic Venus; et Veneris contra sic filius orsus:

305 *Remigio alarum, &c.*] De hac translatione, v. 228. De *Libya*, Africæ parte, v. 162. *Pœni*, quasi Phœni, Carthaginienses e Phœnicia oriundi.

314 *Convexo*] *Concavo*: est enim *convexum* exterior rei rotundæ superficies; *concavum* interior: et promiscuus est poëtis utriusque vocis usus. Virg. *Æn.* iv. 451. 'tædet cæli convexa tueri,' id est, *concava*. Et Ovid. *Trist.* i. 11. 20. 'Inque modum tumuli concava surgit aqua,' id est, *convexa*.

320 *Spartanæ*] Virgines enim Spartanæ, secundum Lycurgi instituta, virilibus etiam studiis exercebantur, inprimisque venatu.

320 *Equos Threissa fatigat*] Comparatio quidem non in equitatione est, aut præcipiti cursu; neque enim equitabat aut præceps currebat Venus: sed in ipso habitu, quo Venus Amazoni similis est. *Threissa*] E Thracia, non Europæa, sed Asiatica, ut ostendemus *Æn.* xi. 659. ubi fuse

de Amazonibus.

321 *Harpalyce*] Celebris Amazon, quæ patrem suum a Getis bello captum dicitur fortiter et celeriter ex eorum manibus recepisse.

Eurum] Alii *Hebrum*: sed quid mirum, si fluvii impetum eques præcurrat? tum, quam insolens fluvio epithetum, *volucrem*? Quare locum solerter emendavit v. c. Daniel Huetius; legitque non *Hebrum*, sed *Eurum*, in quem ista perquam conveniunt. Juvat conjecturam, quod facilis fuit literarum in iis vocibus commutatio: tum quod *Hebrus* fluvius est Thraciæ Europææ, ut dictum est *Ecl.* x. 65. Amazones autem Thraciam Asiaticam incoluerunt, *Æn.* xi. 659.

321 *Fuga*] Cursu. Sic *Ge.* iii. 142. de equo: 'acri Carpere prata fuga.'

327 *Lyncis*] *Lynx*, animal est acutissimi visus, e luporum cervariorum genere.

Nulla tuarum audita mihi neque visa sororum, 330
 O, quam te memorem? virgo; namque haud tibi vultus
 Mortalis, nec vox hominem sonat; o, Dea certe;
 An Phœbi soror? an Nympharum sanguinis una?
 Sis felix, nostrumque leves, quæcumque, laborem:
 Et, quo sub coelo tandem, quibus orbis in oris 335
 Jactemur, doceas. Ignari hominumque locorumque
 Erramus, vento huc et vastis fluctibus acti.
 Multa tibi ante aras nostra cadet hostia dextra.
 Tum Venus: Haud equidem tali me dignor honore;
 Virginibus Tyriis mos est gestare pharetram, 340
 Purpureoque alte suras vincire cothurno.
 Punica regna vides, Tyrios, et Agenoris urbem:
 Sed fines Libyci, genus intractabile bello.
 Imperium Dido Tyria regit urbe profecta,
 Germanum fugiens. Longa est injuria, longæ 345
 Ambages; sed summa sequar fastigia rerum.
 Huic conjux Sychæus erat, ditissimus agri
 Phœnicum, et magno miseræ dilectus amore:
 Cui pater intactam dederat, primisque jugarat
 Ominibus. Sed regna Tyri germanus habebat 350
 Pygmalion, scelere ante alios immanior omnes.
 Quos inter medius venit Furor. Ille Sychæum
 Impius ante aras, atque auri cæcus amore,

333 *Phœbi soror*] Diana: utriusque pater Jupiter, mater Latona. De utroque, Ecl. iii. 67. De *Phœbi* nomine, ibid. 62.

334 *Sis felix*] Dicitur *felix*, et qui habet felicitatem, et qui facit esse felicem, inquit Servius. Sic Æn. v. 65. 'Sis bonus o, felixque tuis.'

341 *Suras, &c.*] *Sura*, pars est tibiæ maxime carnosa et mollis. *Cothurnus*, est calceamenti genus, Ecl. vii. 32.

342 *Punica, &c.*] Quasi *Phœnica*, seu *Phœnicia*, unde Dido et Carthaginienses profecti. *Tyrios*] Non cives, sed colonos, Carthagini conditores. *Agenoris*] Id est, *Agenoridum*: ab Agenore, qui in ea regnavit regione, quæ Phœnicia deinde appellata est, fuitque inter Didonis avos, ut videbimus in argumento lib. iv. De *Libycis finibus*, v. 162.

347 *Conjux Sychæus*] Idem, et avunculus Didonis fuit, et Herculis sacerdos, et nomine Acerbas: ex Justino. *Sychæus*, hic primam producit; alibi

corripit, v. 724. *Abolere Sychæum*.

349 *Pater*] Belus rex Tyri, v. 733.

Primis Ominibus] *Primis nuptiis*. Cicero de Divin. l. i. 104. 'L. Flaccum ego audiivi cum diceret, cum vellet sororis suæ filiam in matrimonium collocare, exisse in quodam sacellum ominis capiendi causa: quod fieri more veterum solebat.'

352 *Quos inter, &c.*] Adjungit hæc Servius verbis proxime præcedentibus: 'Immanior ante omnes eos, inter quos furor medius venit,' id est, 'inter omnes qui unquam odio et furore incensi sunt.' Alii distinguunt melius, et ad Pygmalionem ac Sychæum referunt, quos *inter ortum est odium*; si non mutuum, saltem Pygmalionis in Sychæum; quod sufficit ut *medium* dici possit. De *Pygmalione* in argumento libri iv.

353 *Ante aras*] Herculis, cujus erat sacerdos Sychæus, et hæc erat prima post regem dignitas, ex Justino l. xviii.

Clam ferro incautum superat, securus amorum
 Germanæ; factumque diu celavit, et ægram, 355
 Multa malus simulans, vana spe lusit amantem.
 Ipsa sed in somnis inhumati venit imago
 Conjugis; ora modis attollens pallida miris,
 Crudeles aras trajectaque pectora ferro
 Nudavit; cæcumque domus scelus omne retexit. 360
 Tum celerare fugam patriaque excedere suadet,
 Auxiliumque viæ veteres tellure recludit
 Thesauros, ignotum argenti pondus et auri.
 His commota fugam Dido sociosque parabat.
 Conveniunt, quibus aut odium crudele tyranni, 365
 Aut metus acer erat; naves, quæ forte paratæ,
 Corripiunt, onerantque auro. Portantur avari
 Pygmalionis opes pelago; dux fœmina facti.
 Devenere locos, ubi nunc ingentia cernes
 Mœnia, surgentemque novæ Carthaginis arcem; 370
 Mercatique solum, facti de nomine Byrsam,
 Taurino quantum possent circumdare tergo.
 Sed vos qui tandem, quibus aut venistis ab oris,
 Quove tenetis iter? Quærenti talibus ille
 Suspirans, imoque trahens a pectore vocem: 375
 O Dea, si prima repetens ab origine pergam,
 Et vacet amales nostrorum audire laborum:
 Ante diem clauso componet vesper Olympo.

354 *Securus amorum*] Negligens, contemnens, nihil sibi ab iis timens. Sic loquitur Juno de Trojanis, *Æn.* vii. 304. 'Securi pelagi atque mei.'

357 *Inhumati*] Centum annos errabant inhumatorum umbræ: ut est *Æn.* vi. 329. Crudelitati igitur addiderat impietatem Pygmalion, qui cæsum Sichæum insepultum abjecerat.

363 *Ignotum argenti*] Justinus l. xviii. 4. 'Sychæus aurum metu regis, non tectis, sed terræ crediderat; quam rem etsi homines ignorabant, fama tamen loquebatur.' Idque Pygmalionis cupiditatem ad scelus incenderat.

366 *Paratæ*] Vel ad frumenta aliunde convehenda, ut ait Servius. Vel ut ipsam Didonem ad Pygmalionem transportarent: 'Finxit enim se,' inquit Justinus, 'ad regem migrare velle; sed ministros migrationis a rege missos navibus imposuit,' &c.

368 *Pygmalionis opes*] Vel quas jam

ut suas Pygmalion animo conceperat. Vel quia reipsa, cum opibus conjugis opes quoque Pygmalionis rapuit Dido.

370 *Arcem; Mercatique, &c.*] Dido in Libyam appulsa cum ab Iarba Getulorum rege pelleretur, emit ab eo tantum terræ, quantum amplecti bovis corium posset. Quod ubi obtinuit, corio tenuissimas in partes conciso, stadia occupavit duo ac viginti. Explicat Donatus de pecunia e bubulo corio, quæ primis temporibus in usu fuit, qua Dido mercata sit urbis solum. Ita fabulæ. Quid verum sit, vide in argumento lib. iv.

377 *Annales*] Bene; quia totis decem annis Trojæ obsidio, septem annis *Æneæ* navigatio duraverat.

378 *Diem clauso, &c.*] Duplex hic metaphora. i. est, a morte ac tumulto: *componere* enim, est *sepelire*; et *diem clauso Olympo componere*, est, *diem in cælo quasi in tumulto sepelire ac*

Nos Troja antiqua, si vestras forte per aures
 Trojæ nomen iit, diversa per æquora vectos 380
 Forte sua Libycis tempestas appulit oris.
 Sum pius Æneas, raptos qui ex hoste Penates
 Classe veho mecum, fama super æthera notus.
 Italiam quæro patriam, genus ab Jove summo.
 Bis denis Phrygium conscendi navibus æquor, 385
 Matre Dea monstrante viam, data fata secutus.
 Vix septem convulsæ undis Euroque supersunt.
 Ipse ignotus, egens, Libyæ deserta peragro,
 Europa atque Asia pulsus. Nec plura querentem
 Passa Venus medio sic interfata dolore est : 390
 Quisquis es, haud, credo, invisus coelestibus auras
 Vitales carpis, Tyriam qui adveneris urbem.
 Perge modo, atque hinc te reginæ ad limina perfer.
 Namque tibi reduces socios classemque relatam
 Nuntio, et in tutum versis Aquilonibus actam : 395
 Ni frustra augurium vani docuere parentes.
 Aspice bis senos lætantes agmine cyncos,
 Ætheria quos lapsa plaga Jovis ales aperto
 Turbabat coelo ; nunc terras ordine longo
 Aut capere, aut captas jam despectare videntur. 400

condere. Dies enim ut nasci dicitur, sic mori : Statius, Sylv. l. iv. 6. 3. 'Jam moriente die.' Horatius Sat. l. i. 9. 28. 'Omnes composui, felices ; nunc ego resto.' Virgil. Ecl. ix. 52. 'longos Cantando puerum memini me condere Soles.' ii. est, quod cælum claudi nocte, et aperiri die dicatur : unde Ge. iii. 261. 'Porta tonat cœli.' *Vesper*] Stella Veneris, Ecl. vi. 86. *Olympus*] Mons Thessaliæ, qui pro cælo sumitur. Ecl. v. 56.

381 *Forte sua*] Casu suo, quo solet : et nomen est a nominativo *fors*. De Troja, v. 5. De Libya, v. 162. De Penatibus, Æn. ii. 717. De Italia, v. 6.

383 *Fama super æthera notus*] Secutus est Virgilius Homerum Odys. ix. 20. ubi ait Ulysses ad Alcinoûm : Καὶ μὲν κλέος οὐρανὸν ἤκει, et mea gloria cælum attigit.

384 *Patriam, genus*] Dardanus enim, Jovis filius, auctor alter Trojanæ gentis, Italus fuit : v. 239.

385 *Phrygium*] Alluens Phrygiam Minorem. Duplex enim est ejus nominis in Asia Minore regio : altera *Major*, quæ tota mediterranea est ;

altera *Minor*, quæ maritima est, ad Propontidem, Hellespontum et Ægæum mare, contra insulam Lesbou. Hæc minor etiam Troas dicta est, quæ pars ejus fuit præcipua.

387 *Euroque*] Vento orientali.

388 *Ignotus*] Licet enim Æneæ nomen fama super æthera notum sit ; ipse tamen Afris nondum sub eo nomine innotuit.

389 *Europa atque Asia*] Troja enim est in Asia, unde profectus est ; Italia in Europa, unde rejectus in Africam.

395 *Versis Aquilonibus*] Ut enim Aquilo a septentrione ad meridiem Æneæ naves pepulerat in Africam, v. 106. ita ut illæ e syrtibus et vadis ad littus Carthagini vicinum emergerent, opus fuit ut Aquilo in fugam versus retro cederet, prævaleretque Notus a meridie.

396 *Ni frustra, &c.*] Ne divinitas futuri prædictione palam fiat, fingit se a parentibus imbutam augurandi arte.

398 *Jovis ales*] Aquila, quæ ministra fulminis dicitur, quia tempestatis tempore super altissimas nubes sese volatu erigit.

Ut reduces illi ludunt stridentibus alis,
 Et coetu cinxere polum, cantusque dedere :
 Haud aliter puppesque tuæ pubesque tuorum
 Aut portum tenet, aut pleno subit ostia velo.
 Perge modo, et, qua te ducit via, dirige gressum. 405

Dixit, et avertens rosea cervice refulsit,
 Ambrosiæque comæ divinum vertice odorem
 Spiravere ; pedes vestis defluxit ad imos ;
 Et vera incessu patuit Dea. Ille, ubi matrem
 Agnovit, tali fugientem est voce secutus : 410

Quid natum toties, crudelis tu quoque, falsis
 Ludis imaginibus ? cur dextræ jungere dextram
 Non datur, ac veras audire et reddere voces ?
 Talibus incusat, gressumque ad mœnia tendit.
 At Venus obscuro gradientes aëre sepsit, 415

Et multo nebulæ circum Dea fudit amictu :
 Cernere ne quis eos, neu quis contingere posset,
 Molirive moram, aut veniendi poscere causas.
 Ipsa Paphum sublimis abit, sedesque revisit
 Læta suas : ubi templum illi, centumque Sabæo 420

406 *Avertens*] *Supple, se: ut supra*
 v. 108. 'Tum prora avertit.'

406 *Rosea cervice*] Vel ad colli colorem refero, unde Venus dicitur ab Anaëreonte, lili. 22. *ῥοδόχρως* *rosicolor*: vel roseam interpretor, *pulchram*, qua de re dicemus infra, v. 595. Et hoc primum affert divinitatis indicium, *fulgorem roseæ cervicis*.

407 *Ambrosiæque comæ*] Secundum divinitatis indicium, *suavitas odoris*. Sic Ovid. *Fast.* v. 375. 'Omnia finierat, tenues secessit in auras. Mansit odor, posses scire fuisse Deam.' More autem Homérico *ambrosiæ comæ*, vel sunt *immortales*; vel potius, *respersæ succo ambrosiæ*. De *ambrosia et nectare*, *Ecl.* v. 71.

408 *Pedes vestis, &c.*] Tertia divinitatis nota, *promissa vestis ad pedes*. Idque Dearum omnium proprium fuisse, præterquam Virtutis, docet Lactantius in Statium l. x. v. 639. Proprium item Baccho attribuit Propertius, l. iii. 15. 32. Tibullus quoque ac Statius.

409 *Incessu patuit Dea*] Quartum et maximum divinitatis argumentum, *incedendi modus*. Quem sic ab humano distinguit Heliodorus Æthiop. l. iii. ut divinus, non dimotione pe-

dum et transpositione, sed continuo impetu et quasi lapsu quodam fiat: unde perhibet statuas Deorum apud Ægyptios, conjunctis et quasi unitis pedibus insistere: citatque testem Homerum. Et vero apud Theocritum, *Idyl.* xvii. 25. Dii vocantur *ῥεπόδες*, *usu pedum carentes*: et apud Callimachum, *Hymno* v. 3. *Pallas* *θεὸς ἐβρυκός ἐπει*, *Dea parata serpit*. Addit et aliud indicium divinitatis Heliodorus, quod Dii recto obtutu, neque clausis unquam palpebris intueantur. Statius tamen gressum Diis non fluentem, sed humano majorem et nimium tribuit l. x. 347. 'tamen aspera prodant Ora Deam, nimique gradus.'

417 *Cernere ne quis, &c.*] Dubitabat enim Venus, quo in eos animo Dido futura esset, Junonis cultui addicta.

419 *Paphum*] Urbem in Cipro, notissima Mediterranei Maris insula, Veneri dicatam.

420 *Centumque Sabæo, &c.*] Tacitus l. ii. de *Sacris Paphiæ Veneris*. 'Hostiæ, ut quisque vovisset, mares deliguntur. Certissima fides hædorum fibris. Sanguinem aræ offundere voluit, precibus et igne puro altaria

Thure calent aræ, sertisque recentibus halant.

Corripuere viam interea, qua semita monstrat;
Jamque ascendebant collem, qui plurimus urbi
Imminet, adversasque aspectat desuper arces.

Miratur molem Æneas, magalia quondam;

425

Miratur portas, strepitumque, et strata viarum.

Instant ardentes Tyrii: pars ducere muros,

Molirique arcem, et manibus subvolvere saxa;

Pars optare locum tecto, et concludere sulco.

* Jura magistratusque legunt, sanctumque senatum.* 430

Hic portas alii effodiunt; hic alta theatris

Fundamenta locant alii, immanesque columnas

Rupibus excidunt, scenis decora alta futuris.

Qualis apes æstate nova per florea rura

Exercet sub Sole labor; cum gentis adultos

435

Educunt foetus, aut cum liquentia mella

Stipant, et dulci distendunt nectare cellas;

Aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto

Ignavum fucos pecus a præsepibus arcent;

Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.

440

O fortunati, quorum jam moenia surgunt!

Æneas ait, et fastigia suspicit urbis.

Infert se septus nebula (mirabile dictu)

Per medios, miscetque viris; neque cernitur ulli.

Lucus in urbe fuit media, lætissimus umbræ,

445

Quo primum, jactati undis et turbine, Pœni

Effodere loco signum, quod regia Juno

Monstrarat, caput acris equi; sic nam fore bello

Egregiam, et facilem victu per sæcula gentem.

adolentur.' Unde hic cum de aris fiat mentio, nulla fit de victimis. *Sabæum* thus, petitum e *Sabæis*, Arabiae Felicis populis: de quibus Ge. I. 57.

425 *Magalia*] Seu *mapalia*, rusticorum Afrorum casæ sunt, de quibus Ge. III. 340.

430 *Jura*] Alii pro *legibus*; alii pro *juridicis*; alii melius pro *locis ipsis* accipiunt, ubi jus dicendum erat. Sic enim accipimus, quoties dicimus in *jus rapere*, in *jus ambulare*. De *Scenis* theatralibus Ge. II. 381. et III. 24.

437 *Nectare*] Potu Deorum, de quo Ecl. v. 71. Hic pro *melle* sumitur.

439 *Fucos*] *Guêpes*, apum quasi servitia sunt. Ge. IV. 168.

448 *Caput acris equi*] Justinus I. XVIII. 5. 'In primis fundamentis

Delph. Virg.

caput bubulum inventum est: quod auspiciu quidem fructuosæ terræ; sed laboriosæ, perpetuoque servæ urbis fuit: propter quod in alium locum urbs translata. Ubi quoque equi caput repertum, bellicosum potentemque populum futurum significans, urbi auspicatam sedem dedit.'

449 *Facilem victu*] Explicat Pierius, quæ facile vinci posset; ita ut *victu*, supinum a *vinco*, passive significet: sed malam hoc omen, bonum autem hic quaeritur. Explicat Germanus Valens, quæ facile vincere posset; ita ut *victu*, supinum a *vinco*, active significet. Explicant alii communiter, quæ sit fertilis frugibus, et commoda ad victum; ita ut *victu* sit supinum a *viro*. Ego eodem supino usus, *victu* a

Hic templum Junoni ingens Sidonia Dido 450
 Condebat, donis opulentum et numine Divæ:
 Ærea cui gradibus surgebant limina, nexæque
 Ære trabes; foribus cardo stridebat aënis.
 Hoc primum in luco nova res oblata timorem
 Leniit; hic primum Æneas sperare salutem 455
 Ausus, et afflictis melius confidere rebus.
 Namque, sub ingenti lustrat dum singula templo,
 Reginam opperiens, dum, quæ fortuna sit urbi,
 Artificumque manus inter se, operumque laborem,
 Miratur, videt Iliacas ex ordine pugnas, 460
 Bellaque jam fama totum vulgata per orbem,
 Atridas, Priamumque, et sævum ambobus Achillem.
 Constitit; et lacrymans, Quis jam locus, inquit, Achate,
 Quæ regio in terris nostri non plena laboris?
 En Priamus. Sunt hic etiam sua præmia laudi; 465
 Sunt lacrymæ rerum; et mentem mortalia tangunt.

rivo, interpretor de fama et gloria gentis, quæ florere æternum debeat: hoc enim est proprie: *vivere per sæcula*.

450 *Sidonia*] *Tyria*: nam *Sidon*, urbs Phœniciæ, in Syria, portus in ora Mediterranei Maris, nunc *Seyde*: hic pro *Tyro* sumitur; quia utraque vicina, et a Phœnicibus condita, et eidem regi subdita.

452 *Limina*] *Portæ ac januæ* partes omnes hic distinguemus. *Porta* proprie de urbibus dicitur: quia cum circuitus urbis aratro primum designabantur, qua parte relinquendus erat in urbem aditus, attollebatur aratrum ac portabatur, ne sulcum imprimeret. At privatarum domorum ingressus; cum apertus est, dicitur *Janua*, vel ab *eundo*, vel a *Jano*; cum clausus est, dicitur *Ostium*, ab *obstando*. Jam ea per quæ prohibetur ingressus, si foras aperiuntur, dicuntur *Fores*: si duas in partes ab utroque latere panduntur, *Bifores*: si ab uno tantum latere, sed in se volvuntur ac replicantur, vocantur *Valvæ*, quasi *volvæ*. Id autem, quo vertuntur fores, est *Cardo*: quia est earum, vel quasi *cor*, ut volunt Servius et Isidorus; vel quasi hamus ex quo suspenduntur, est autem *hamus* Græcis *κράδην*. Tum *Limen* est transversum in janua lignum, inferius vel superius; vel a *limes*, quia illic terminatur domus;

vel a *limus*, id est, *obliquus* et *transversus*. Denique *Postes*, sunt arrectaria portarum, quasi *post ostium*: saxa vel ligna ab utroque portæ latere, quibus cardines, sera et repagula immittuntur. Hæc tamen omnia promiscue vulgo usurpantur pro janua.

462 *Sævum ambobus Achillem*] Tres tamen sunt; *Atridæ* duo, Menelaus et Agamemnon, Atrei regis Mycenarum filii, et *Priamus*, Trojæ rex. Tum *Achilles* Menelao sævus non fuit: sed Agamemnoni tantum, cum recessit ab ejus exercitu propter ereptam sibi Briseida; et Priamo, cujus filium Hectorem occidit, et indigne habuit. Quomodo igitur *ambobus*? An geminos Atridas pro uno posuit, quia unius patris erant filii? An *ambobus* posuit, pro *utrisque*? An geminos exercitus significavit, Atridarum et Priami? An potius legemus cum Seneca Epist. 104. *Atriden*, non *Atridas*, ut ad unum Agamemnona referatur? Hunc sane malim audire quam Donatum, qui *sævum* interpretatur, *sæviorem*, Agamemnone scilicet ac Menelao.

466 *Lacrymæ rerum*] Propter res adversas, calamitates: Sic *Æn.* II. 784. 'lacrymas dilectæ pelle Creusæ:' id est, Lacrymas propter dilectam Creusam, et dolorem de ea conceptum mitiga.

Solve metus; feret hæc aliquam tibi fama salutem.

Sic ait, atque animum pictura pascit inani,

Multa gemens, largoque humectat flumine vultum.

Namque videbat, uti bellantes Pergama circum

470

Hac fugerent Graii, premeret Trojana juvenus;

Hac Phryges; instaret curru cristatus Achilles.

Nec procul hinc Rhesi niveis tentoria velis

Agnoscit lacrymans; primo quæ prodita somno

Tydides multa vastabat cæde cruentus;

475

Ardentesque avertit equos in castra, prius quam

Pabula gustassent Trojæ Xanthumque bibissent.

Parte alia fugiens amissis Troilus armis,

Infelix puer, atque impar congressus Achilli,

Fertur equis, curruque hæret resupinus inani,

480

Lora tenens tamen: huic cervixque comæque trahuntur

Per terram, et versa pulvis inscribitur hasta. *inserted*

Interea ad templum non æquæ Palladis ibant

470 *Pergama*] *Pergamus*, arx fuit Trojana, in editissimo urbis loco sita: unde alta omnia ædificia deinde *Pergama* appellata sunt. Cave, ne arcem illam confundas cum urbe *Pergamo*, quæ in eadem Phrygia Minore postea condita est ad Caicum fluvium, fuitque *Attallicorum* regum sedes, et *Galen*i patria, et celebris usu chartæ *Pergamenæ*, *du parchemin*.

472 *Hac Phryges, instaret, &c.*] *Phryges*, Trojani, qui Phrygiæ Minoris partem incolebant: supra, v. 385. *E curru* pugnabant sæpe veteres, quo miles et auriga ferebantur. De *cristis* *Æn.* iii. 468.

473 *Rhesi*] *Rhesus* Thraciæ rex, Martis, vel *Strymonis* filius; cum Trojanis veniret in auxilium; adduceretque secum equos, quorum erat fatum, ut, si semel Xanthi aquam bibissent, Troja foret invicta: clausis jam portis, coactus est in littore tentoria ponere. Sed proditus a Dolone Trojano speculatore, qui in Græcorum speculatores *Diomedem* et *Ulysem* inciderat: a *Diomede* interfectus est, et equi fatales abducti. *Iliad.* x. 453. Equi porro illi ferocitate præcellebant, ab equis *Diomedis* Thraciæ regis oriundi, humana carne vesci solitis; quibus ideo dominum ipsum devorandum *Hercules* tradidit. *Primo somno*] *Somnus* pro nocte, ut *Ge.* i. 208. 'Libra die somnique pares ubi fecerit horas.' *Tydides*] *Diomedes*,

Tydei filius, *Æn.* ii. 243.

477 *Xanthum*] *Diis* ita dictum, hominibus vero *Scamandrum*, inquit *Homerus*; quia nomen illud isto antiquius: fluvium Troadis, ex *Ida* monte profluentem, unde se in *Hellespontum* exonerat.

478 *Troilus*] De ejus ætate variæ sunt sententiæ. *Virgilius* hunc puerum, *Horatius* *impuerem* facit: alii, ut *Hyginus* et *Tzetzes*, jam grandiolem, et unum e maximis *Priami* natis. Variæ quoque de ejus morte opiniones: *Theocritus* et *Lycophron* eum volunt, ob spretum *Achillis* amorem, in templo *Apollinis* ab *Achille* fuisse occisum: alii, in ipso certamine: alii per vim; alii ex insidiis.

479 *Impar congressus Achilli*] Vel *impar Achilli*; vel ut mavult *Servius*, *congressus Achilli*, id est, cum *Achille*: ut *Catullus* dixit in *Carmin*e *Nupt.* v. 64. *Noli pugnare duobus.*

482 *Versa pulvis inscribitur hasta*] Non hasta *Troili*, quam adhuc manu retineret; nam *amissis armis*, id est, *dilapsis*, ferebatur; et sola lora manu implicata retinebat. Igitur hasta *Achillis*, quæ per *Troili* pectus adacta, et cum eo resupino *inversa*, ferro pulverem sulcabat.

483 *Non æquæ Palladis*] *Infestæ*, propter judicium *Paridis*, de quo, v. 31. De *Pallade* v. 43. Ibant autem ad templum Trojanæ mulieres, duce *Hecuba*, *Heleni* et *Hectoris* admo-

Crinibus Iliades passis, peplumque ferebant
Suppliciter tristes, et tunsæ pectora palmis; 485
Diva solo fixos oculos aversa tenebat.

Ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros,
Exanimumque auro corpus vendebat Achilles.
Tum vero ingentem gemitum dat pectore ab imo:
Ut spolia, ut currus, utque ipsum corpus amici, 490
Tendentemque manus Priamum conspexit inermes.
Se quoque principibus permixtum agnovit Achivis,
Eoasque acies, et nigri Memnonis arma.

Ducit Amazonidum lunatis agmina peltis *crescent*
Penthesilea furens, mediisque in millibus ardet 495
Aurea subnectens exertæ cingula mammæ *Memnon*
Bellatrix, audetque viris concurrere virgo.

Hæc dum Dardanio Æneæ miranda videntur,
Dum stupet, obtutuque hæret defixus in uno:
Regina ad templum, forma pulcherrima, Dido 500
Incessit, magna juvenum stipante caterva.
Qualis in Eurotæ ripis, aut per juga Cynthi,

nitū; cum gravem a Diomede accipissent cladem; ut Deam Diomedi faventem, et pep̄li dono, et sacrificiis placarent. *Iliad. vi. 302.*

484 *Crinibus Iliades, &c.*] At illud ad morem Romanarum mulierum, quæ in luctu, aperto capite, et solutis passisque crinibus incedebant, fortasse etiam Trojanæ ac barbaræ; cum contra Græcæ tonderent comas: quod docet Plutarchus in Romanis *Quæst. Peplum*] Offerebatur Deabus, non in luctu tantum; sed etiam solennibus quibusdam diebus, muneris loco: *Palladi* præsertim; *Junoni*, ex Pausania l. ii. et Statio *Theb. x. 56.* Imo et *Veneri*, ex Claudiano de Nuptiis *Honor. v. 123.* Eo induebantur simulacra; sic enim Stat. *Theb. x. 65.* 'Hoc tunc Argolicæ sanctum velamine matres Induerant ebur.' *Peplum* autem fuit palla, sive pallium muliebre, subtili arte contextum, ad pedes effusum, sine manicis; coloris, aliquando purpurei, aliquando candidi; aurea fimbria clavisque aureis, et variis Deorum heroumque figuris ornatum.

487 *Ter circum, &c.*] De *Achille v. 34.* De *Hectore v. 103.*

492 *Achivis*] Græcis. *Græcia* enim proprie dicta, sive *Hellas*, *Achaia* quoque appellata est, ab *Achæo* quodam,

vel Jovis filio, vel Zuthi, quia in ea regione regnavit: cujus populi *Achæi* et *Achivi* sunt dicti. Est et alia minor *Achaia*, Peloponnesi pars.

493 *Eoasque acies, &c. &c.*] *Memnon* Auroram matrem, Tithonum patrem habuit, Laomedontis Trojani regis filium. Quare Trojanorum in auxilium venisse dicitur, cum ingentibus Indorum et Æthiopum copiis; et ab Achille occisus, e rogo suo aves prodxisse; quæ duas in partes divisæ, rostris atque unguibus, ad parentandum auctori suo, decertaverint. Ejus statua, in Ægypto, Solis orientis icta radiis, emisisse sonum memoratur. *Eoas*] Orientales, ab ἠὼς, *Aurora*.

494 *Amazonidum*] Id est, *Amazonum*: quæ sibi mammam alteram inurebant, ne jaciendis sagittis esset impedimento: alteram balteo substringebant. Nomen inde ab *a* privato, et *μαῖδος* *mamma*. De iis fuit *Æn. ii. 659. &c.* Harum regina *Penthesilea*, Trojanis post mortem Hectoris opem tulit: et juxta aliquos, ab Achille; juxta alios, a Neoptolemo Achillis filio interfecta est. *Peltis*] Scutis brevissimis, in formam mediæ Lunæ.

502 *Qualis in Eurotæ, &c.*] Explo- dit hanc Didonis cum Diana comparisonem Valerius Probus apud Gel-

Exercet Diana choros; quam mille secutæ
 Hinc atque hinc glomerantur Oreades; illa pharetram
 Fert humero, gradiensque Deas supereminet omnes; 505
 Latonæ tacitum pertentant gaudia pectus:
 Talis erat Dido, talem se læta ferebat
 Per medios, instans operi regnisque futuris.
 Tum foribus Divæ, media testudine templi,
 Septa armis, solioque alte subnixa, resedit. 510
 Jura dabat legesque viris; operumque laborem
 Partibus æquabat justis, aut sorte trahebat:
 Cum subito Æneas concursu accedere magno
 Anthea Sergestumque videt fortemque Cloanthum,
 Teucrorumque alios: ater quos æquore turbo 515
 Dispulerat, penitusque alias avexerat oras.
 Obstupuit simul ipse, simul percussus Achates
 Lætitiæque metuque; avidi conjungere dextras
 Ardebant: sed res animos incognita turbat.
 Dissimulant; et nube cava speculantur amicti, 520
 Quæ fortuna viris; classem quo littore linquant;
 Quid veniant: cunctis nam lecti navibus ibant,
 Orantes veniam, et templum clamore petebant.
 Postquam introgressi, et coram data copia fandi;

lium l. ix. c. 9. aitque nihil tam improspere a Virgilio conversum esse ex Homero, apud quem illa reperitur, Odyss. vi. 102. Defendit eam Scaliger Poëtic. l. v. c. 3. aitque Virgilianam esse a magistro, Homericam a discipulo. Ego in Valerii sententiam paulo sum propensior; vel ideo, quod ex iis circumstantiis, quas sane multas congerit, nulla est ad rem, nisi multitudo Oreadum, quæ Dianam comitantur; ceteræ omnino a Didone diversæ sunt. *Eurotæ*] Fluvii in Laconia, Spartam alluentis: quæ regio venatu celebris est. *Cynthi*] Montis in insula Delo, ubi Diana et Apollo nati sunt.

503 *Choros*] Multitudo saltantium et canentium, est proprie *chorus*.

504 *Oreades*] Nymphæ montium, ab *ὄρος* mons. Ecl. ii. 46.

506 *Latonæ*] Filia Cæi Titanis, quæ Dianam et Apollinem ex Jove peperit in insula Delo. Ecl. iii. 67.

509 *Tum foribus Divæ, &c.*] Adjungit Servius hæc verba proxime præcedentibus, hoc sensu: *Instat Regina operi, tum præsertim ædificandis Junonii templi foribus.* Affert et aliam inter-

pretationem, quam etsi priori postponat; ego tamen præpono: nempe medio in templo locum fuisse separatum, ubi servabatur simulacrum Numinis, et religio administrabatur; isque appellatur a Polluce *sacellum*, *delubrum*, a Vitruvio *cella*, a ceteris *adytum*, *penetræ*: atque is, vel velo, vel muro septus erat, et pervius foribus; quemadmodum nostris in templis usuvenit. Iis porro in foribus Dido jus dicebat: et mos ille Romanorum deinceps fuit, in templis jus dicere, ac senatum habere. *Media testudine*] Medio in templo, cujus tectum concavum et fornicatum erat, in morem testudinis, *tortue*.

514 *Anthea, Sergestumque, &c.*] De *Antheo*, v. 185. De *Cloantho*, et *Sergesto*, passim lib. 5. nauticis in ludis. De *Teucris*, Trojanis, supra, v. 42.

523 *Orantes veniam*] Orantes ut mitius haberentur: nam *venia* non semper *culpam* supponit; sed sæpe *pacem* et favorem significat: Cicero, pro Rabir. v. 'Ab Jove pacem et veniam peto.' Pro Fonteio, xx. 'In bellis gerendis, a Diis immortalibus pacem et veniam petunt.' De *Ilioneo*, v. 124.

Maximus Ilioneus placido sic pectore coepit: 525
 O Regina, novam cui condere Jupiter urbem,
 Justitiaque dedit gentes frænare superbas,
 Troës te miseri, ventis maria omnia vecti,
 Oramus: prohibe infandos a navibus ignes;
 Parce pio generi, et propius res aspice nostras. 530
 Non nos aut ferro Libycos populare Penates
 Venimus, aut raptas ad littora vertere prædas:
 Non ea vis animo, nec tanta superbia victis.
 Est locus, Hesperiam Graii cognomine dicunt,
 Terra antiqua, potens armis, atque ubere glebæ: 535
 Ænotri coluere viri; nunc fama, minores
 Italiam dixisse ducis de nomine gentem.
 Huc cursus fuit:
 Cum subito assurgens fluctu nimbosus Orion
 In vada cæca tulit, penitusque procacibus Austris 540
 Perque undas, superante salo, perque invia saxa

534 *Est locus, Hesperiam, &c.*] Supple, *quem*: ut supra, v. 16. *Urbs antiqua fuit, Tyrii*, supple, *quam Tyrii*, Italia multis nominibus dicta fuit, pro varia temporum ratione. *Hesperia*, quod nomen ipsi cum Hispania commune fuit; vel ab *Hespero*, Atlantis Mauritaniae regis fratre, qui primo obtinuit Hispaniam, indeque a fratre pulsus in Italiam venit; vel ab *Hespero*, Veneris stella; quæ mane sub Luciferi nomine apparet, sero sub nomine *Hesperii*, atque ita occasum significat; quo factum est, ut Græci ex iis regionibus, quas habent ad occasum, Italiam appellaverint *Hesperiam magnam*; Hispaniam vero, *minorem Hesperiam*. Alterum Italiae nomen fuit *Ænotria*; vel ab *Ænotro* rege Sabinorum; vel ab *Ænotro*, Lycaonis Arcadiae regis filio; vel potius ab *olvos vinum* et *ὀτρύνειν incitare*, quod vini ferax regio sit. Aliud ejusdem regionis nomen est *Italia*; vel ab Italo rege Siculorum; vel a bobus, qui veteri lingua Græca dicebantur *ἰταλοί*, et illic fuere magna copia. Alia item nomina tulit, de quibus fuse Kircherus in *Latio* l. i. c. 1. 2. 3. Quodnam autem sit omnium antiquissimum, difficile est conjicere: Virgilius *Italiam* novissimum putat, cum ait, *minores Italiam dixisse*.

535 *Ubere glebæ*] De forma illa loquendi G. ii. 185.

539 *Orion*] De hujus signi cœlestis fabula dicemus *Æn.* iii. 517. Ex hoc autem versu probat Segresius, Virgilium non nisi Julio mense in Africam esse appulsum. Nam de triplici tantum Orionis ortu hic agi potest, de *quotidiano*, de *heliaco*, de *acronico*: quas voces explicuimus G. i. 217. et 221. et 229. Constat autem de *quotidiano* non posse explicari; sic enim Orion quotidie tempestates excitaret: non de *acronico*, qui hyeme contingit; ergo de ortu *heliaco*, qui nunc in Julii initia cadit, olim tamen in medium Junium: at vis hujus sideris, non ad unum ortus diem, sed ad consequentes etiam dies pertinere putanda est. Firmat opinionem hoc etiam versu libri iv. 52. ubi Anna Didoni suadet, ut Æneam per hyemem detineat: 'Dum pelago desævit hyems, et aquosus Orion:' quod omnino tunc intelligendum de ortu ejus *acronico*, qui mensibus post heliacum circiter quinque contingit.

540 *Procacibus Austris, &c.*] Obstinate importunis. Horat. Od. l. i. 26. 2. 'Tradam protervis in mare Creticum Portare ventis.' Lucret. l. vi. 110. 'furit petulantibus Euris.' De *Austris* ventis meridionalibus, Ecl. ii. 58.

541 *Salo*] *Sal* et *salum* usurpat Virgilius, pro mari, quod Græcis dicitur, *ἅλς*. *Æn.* v. 866. 'sale saxa sonabant.'

Dispulit; huc pauci vestris adnavimus oris.
 Quod genus hoc hominum, quæve hunc tam barbara morem
 Permittit patria? hospitio prohibemur arenæ!
 Bella cient, primaque vetant consistere terra. 545
 Si genus humanum et mortalia temnitis arma:
 At sperate Deos memores fandi atque nefandi.
 Rex erat Æneas nobis, quo justior alter,
 Nec pietate fuit nec bello major et armis.
 Quem si fata virum servant, si vescitur aura 550
 Ætheria, neque adhuc crudelibus occubat umbris:
 Non metus, officio ne te certasse priorem
 Pœniteat. Sunt et Siculis regionibus urbes,
 Arvaque, Trojanoque a sanguine clarus Acestes.
 Quassatam ventis liceat subducere classem, 555
 Et sylvis aptare trabes, et stringere remos.
 Si datur Italiam, sociis et rege recepto,
 Tendere, ut Italiam læti Latiumque petamus.
 Sin absumta salus, et te, pater optime Teucrum,
 Pontus habet Libyæ, nec spes jam restat Iuli: 560
 At freta Sicania saltem, sedesque paratas,
 Unde huc advecti, regemque petamus Acesten.
 Talibus Ilioneus. Cuncti simul ore fremebant
 Dardanidæ.
 Tum breviter Dido, vultum demissa, profatur: 565
 Solvite corde metum, Teucris; secludite curas.
 Res dura, et regni novitas me talia cogunt
 Moliri, et late fines custode tueri.
 Quis genus Æneadum, quis Trojæ nesciat urbem,
 Virtutesque virosque, aut tanti incendia belli? 570
 Non obtusa adeo gestamus pectora Pœni;

547 *Sperate Deos, &c.*] Expectate.
 Æ. iv. 419. 'Hunc ego si potui tantum sperare dolorem, Et perferre, soror, potero.' *Fandi atque nefandi.*] Illius, quod *fas*, et *nefas* est: utrumque enim a *fando* dicitur: quia quod æquum est, digne *fari* possumus; quod iniquum, *fari* non possumus.

550 *Si vescitur aura*] Si spirat, si halitum ducit ex aëre. Et vero apud Lucret. l. v. 72. *Vesci*, est *uti*: 'Quove modo genus humanum variante loquela Cœperit inter se vesci.'

554 *Acestes*] Rex Siciliae, de quo Æn. v. 36. De *Sicilia* insula Æn. iii. 687.

556 *Stringere remos*] Ecl. ix. 61.

'Agricolæ stringunt frondes:' id est, amputant.

558 *Ut Italiam, &c.*] De ea, v. 6. De *Latium*, Æn. vii. 54. De *Teucris*, Trojanis supra v. 239. De *Libya*, Africa, v. 162. De *Iulo*, Ascanio, v. 271. De *Sicanis*, Siculis Æn. iii. 687. De *Dardanidis*, Trojanis supra v. 239.

565 *Vultum demissa*] Puduit enim reginam minime barbaram, naufragos, et externos a suis tam dure habitos fuisse.

569 *Genus Æneadum*] Non nepotes Æneæ, qui nulli tum erant; sed majores, a quibus ille genus ducebat.

571 *Pœni*] Dicti quasi *Phœni*, v. 342.

Nec tam aversus equos Tyria Sol jungit ab urbe.
 Seu vos Hesperiam magnam Saturniaque arva,
 Sive Erycis fines regemque optatis Acesten:
 Auxilio tutos dimittam, opibusque juvabo.

575

Vultis et his mecum pariter considerare regnis?
 Urbem quam statuo, vestra est; subducite naves;
 Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur.
 Atque utinam rex ipse, Noto compulsus eodem,
 Afforet Æneas! equidem per littora certos
 Dimittam, et Libyæ lustrare extrema jubebo;
 Si quibus ejectus sylvis aut urbibus errat.

580

His animum arrecti dictis, et fortis Achates
 Et pater Æneas, jamdudum erumpere nubem
 Ardebant. Prior Æneam compellat Achates:
 Nate Dea, quæ nunc animo sententia surgit?
 Omnia tuta vides; classem, sociosque receptos.
 Unus abest, medio in fluctu quem vidimus ipsi
 Submersum; dictis respondent cetera matris.

585

Vix ea fatus erat, cum circumfusa repente
 Scindit se nubes, et in æthera purgat apertum.
 Restitit Æneas, claraque in luce refulsit,
 Os humerosque Deo similis: namque ipsa decoram
 Cæsariem nato genetrix, lumenque juventæ
 Purpureum, et lætos oculis afflarat honores:

590

595

572 *Nec tam aversus, &c.*] Sensus est: *Tyriam urbem non esse tam remotam a Solis ortu et calore*; atque adeo cives suos ingenio non esse tam obtuso. *Non obtusa, &c.* Aiunt enim philosophi, populos qui frigidioribus in plagis nascuntur, vulgo tardiori esse indole.

573 *Hesperiam magnam, &c.*] Italianam, v. 534. *Saturnia arva*] Eam Italiae partem, quæ *Latium* dicta est, quod in ea Saturnus latuerit, Æn. viii. 319. *Erycis fines*] Siciliae montem in parte occidentali, nunc *mont de S. Julien*, non longe a Drepano: cui nomen imposuit *Eryx*, ibidem sepultus. De eo, Æn. v. 24. *Acestes*] Ejusdem Siciliae rex, Æn. v. 36.

577 *Urbem quam statuo, vestra est, &c.*] Servius refert accusativum *urbem*, ad præcedens verbum *vultis*; hoc sensu: *Vultis his considerare regnis? vultis urbem quam statuo? vestra est.* Vulgo tamen agnoscunt Grammatici mutationem casus, *Urbem quam statuo,*

pro, urbs quam statuo. Aliqui, quibus accedo, solam ordinis mutationem putant, *pro, quam urbem statuo.* De *Noto*, sive Austro, vento meridionali, Ecl. ii. 58.

588 *Unus abest*] *Orontes*, de quo, v. 117.

595 *Purpureum*] Ad colorem potest referri, qui rubicundus ac roseus juvenibus fere est. Sic supra, v. 406. tribuitur Veneri *rosea cervix*. Sic Æn. x. 16. 'Venus aurea' dicitur, forte ex aureo colore capillorum. Quanquam his nominibus existimo non tam certum colorem significari, quam generatim pulchritudinem: ut cum dixit Horat. Od. i. iv. 1. 10. 'purpureis ales oloribus.' Piso Albinov. 'Brachia purpurea candidiora nive.' Homerus Odys. vi. 231. *Κόμης δακινθίῳ ἄνθει ὀπώρας*, *comas hyacinthino flori similes.* Cum enim inter colores pulcherrima sit purpura; inter metalla aurum; inter flores rosa, et veterum æstimatione, hyacinthus; ideo hæc

Quale manus addunt ebori decus, aut ubi flavo
 Argentum Pariusve lapis circumdatur auro.
 Tum sic reginam alloquitur, cunctisque repente
 Improvisus ait: Coram, quem quæritis, adsum
 Troius Æneas, Libycis ereptus ab undis. 600
 O sola infandos Trojæ miserata labores,
 Quæ nos, reliquias Danaum, terræque marisque
 Omnibus exhaustos jam casibus, omnium egenos,
 Urbe, domo, socias! grates persolvere dignas
 Non opis est nostræ, Dido, nec quicquid ubique est 605
 Gentis Dardaniæ, magnum quæ sparsa per orbem.
 Di tibi, si qua pios respectant numina, si quid
 Usquam justitia est et mens sibi conscia recti,
 Præmia digna ferant. Quæ te tam læta tulerunt
 Sæcula? qui tanti talem genuere parentes? 610
 In freta dum fluvii current, dum montibus umbræ
 Lustrabunt convexa, polus dum sidera pascet:
 Semper honos, nomenque tuum, laudesque manebunt;
 Quæ me cunque vocant terræ. Sic fatus, amicum
 Ilionea petit dextra, lævaque Serestum; 615
 Post alios, fortemque Gyan, fortemque Cloanthum.

nomina, ad exprimendam quamlibet pulchritudinem transtulerunt. Expressus est hic locus, cum sequenti comparatione, ex Homeri Odys. l. vi. 229. ubi Minerva formam addit Ulyssi, ut Nausicaæ placeat.

596 *Manus addunt, &c.*] *Manus*, pro arte et labore hic sumuntur; ut supra, v. 459. 'Artificumque manus inter se.'

597 *Parius lapis.*] Marmor candidum e Paro insula, in mari Ægæo.

602 *Reliquias Danaum*] Supra, v. 34.

607 *Si qua pios, &c.*] Modicius ait tria hic promitti virtutis præmia: primum a Diis, 'si qua pios respectant numina;' secundum ab hominibus, 'si quid Usquam justitiæ est;' tertium ab ipsa Didonis conscientia, 'et mens sibi conscia recti:' quasi dicat Æneas: *Non meum est, nec Trojanorum, tantam virtutem remunerari; sed Deorum, sed omnium hominum, sed tui ipsius:* nam virtus sibi est ipsa præmium.

612 *Lustrabunt convexa, &c.*] *Convexa* montium accipio, pro *cacuminibus*, quæ rotunda et convexa sunt: *lustrabunt* pro *circuibunt*; quemadmodum Delph. Virg.

dum Hercules Æn. viii. 231. 'ter totum fervidus ira Lustrat Aventini montem,' id est, *circuit*. *Lustrare* autem proprie significat *expiare*, a *luo*; per translationem, *circuire*, quia expiationes agrorum et urbium per *circuitiones* fiebant, unde de sacrificio ambarvali ait Virgil. Ecl. v. 75. 'et cum lustrabimus agros.' Umbræ porro ad motum Solis moventur, et in orbem circumflectuntur.

Polus dum sidera pascet] E veterum opinione, qui Solem et sidera, quia igneæ atque adeo voracis naturæ, pasci crediderunt aquarum humore in cælum educto: sed frustra quidam legunt *palus*; nam Lucretius in multis Virgilii magister, dixit l. i. 231. 'unde æther sidera pascit.'

615 *Ilionea, &c.*] Penultimam, natura brevem, metri causa produxit, Ionum more, qui 'Ιλιονῆα dicunt, pro 'Ιλιονέα. *Serestum*] Testatur Pierius in Longobardico cod. *Sergestum* legi, et, v. 514. dixit: 'Anthea Sergestumque videt;' nulla de *Seresto* mentio. Tamen l. xii. 561. distinguuntur hæc duo nomina: 'Mnesthea, Sergestumque vocat, fortemque Serestum.'

Obstupuit primo aspectu Sidonia Dido;
 Casu deinde viri tanto; et sic ore locuta est:
 Quis te, nate Dea, per tanta pericula casus
 Insequitur? quæ vis immanibus applicat oris? 620
 Tune ille Æneas, quem Dardanio Anchisæ
 Alma Venus Phrygii genuit Simoëntis ad undam?
 Atque equidem Teucrum memini Sidona venire,
 Finibus expulsum patriis, nova regna petentem
 Auxilio Beli: genitor tum Belus opimam 625
 Vastabat Cyprum, et victor ditione tenebat:
 Tempore jam ex illo casus mihi cognitus urbis
 Trojanæ, nomenque tuum, regesque Pelasgi.
 Ipse hostis Teucros insigni laude ferebat,
 Seque ortum antiqua Teucrorum ab stirpe volebat. 630
 Quare agite, o tectis, juvenes, succedite nostris.
 Me quoque per multos similis fortuna labores
 Jactatam hac demum voluit consistere terra.
 Non ignara mali miseris succurrere disco.
 Sic memorat: simul Ænean in regia ducit 635
 Tecta; simul Divum templis indicit honorem.
 Nec minus interea sociis ad littora mittit
 Viginti tauros, magnorum horrentia centum
 Terga suum, pingues centum cum matribus agnos,
 Munera lætitiæque dii. 640

621 *Dardanio Anchisæ*] Notanda gravitas versus, quæ oritur ex hiatu vocalium, et spondeo quinti pedis. *Dardanio*, Trojano, v. 239. *Anchisæ*, Cappyos filio, Assaraci nepoti, e stirpe Trojanorum regum. Hic a Venere adamatus; oculis deinde privatus fuisse dicitur, quod amores jactasset suos. De *Venere*, v. 260. De *Simoënte*, fluvio, v. 104. De *Phrygia*, v. 385.

623 *Teucrum memini Sidona*] Teucer, Telamonis Salaminis insulæ regis filius, cum e bello Trojano rediisset in patriam, inulta fratris Ajacis morte, qui dolis Ulyssis circumventus, ob dolorem de amissis judicio armis Achillis, mortem sibi intulerat; a patre actus in exilium, et Cyprum appulsus, urbem illic, de patriæ suæ nomine, Salamina constituit. Addit Virgilius Cyprum tunc temporis a Belo, Tyri rege, Didonis patre, fuisse expugnatam; atque adeo Teucrum venisse ad Belum, ut ejus ope sedem in illa insula obtineret. *Sidona*] De

qua urbe, v. 450. De Belo in argumento lib. iv.

626 *Cyprum*] Ingentem insulam Mediterranei Maris, in sinu Issico, inter Ciliciam et Syriam, Veneris olim cultu celebrem.

628 *Pelasgi*] Proprie Thessali; qui sic dicti sunt, vel a *Pelasgo*, Lycaonis Arcadiæ regis filio, a quo ducebant originem; vel quasi *Pelargi*, a *πελαργός*, *ciconia*, quia ciconiarum more per multas regiones erraverunt. Pro Græcis omnibus, et hic, et passim sumuntur.

630 *Teucrorum ab stirpe*] Trojanorum, qui ab antiquo Teucro, Dardani socero, sic dicti fuerant, v. 239. Ab ea Teucris stirpe oriebatur Teucer, per Hesionen matrem suam, quæ Laomedontis Trojani regis filia fuit: Laomedon Ili filius, Ilus Trois, Tros Erichthonii, Erichthonius Dardani, Dardanus Teucris gener.

640 *Lætitiæque dii*] Plura tamen et vetustiora exemplaria habent *l. Dei*,

At domus interior regali splendida luxu
 Instruitur, mediisque parant convivia tectis.
 Arte laboratæ vestes, ostroque superbo;
 Ingens argentum mensis, cælataque in auro
 Fortia facta patrum, series longissima rerum, 645
 Per tot ducta viros antiqua ab origine gentis.

Æneas (neque enim patrius consistere mentem
 Passus amor) rapidum ad naves præmittit Achaten,
 Ascanio ferat hæc; ipsumque ad mœnia ducat.
 Omnis in Ascanio cari stat cura parentis. 650

Munera præterea, Iliacis erepta ruinis,
 Ferre jubet; pallam signis auroque rigentem,
 Et circumtextum croceo velamen acantho,
 Ornatus Argivæ Helenæ: quos illa Mycenis,
 Pergama cum peteret inconcessosque hymenæos, 655
 Extulerat, matris Ledæ mirabile donum.

Præterea sceptrum, Ilione quod gesserat olim,
 Maxima natarum Priami, colloque monile
 Baccatum, et duplicem gemmis auroque coronam.

i. e. vinum, lætitiā Bacchi, de quo infra v. 738. 'Adsit lætitiæ Bacchus dator.' Gellius alique legunt non *Dei*; sed, vel *dii*, vel *die*; qui sunt antiqui genitivi, a nomine *dies*: ut Ge. i. 208. 'Libra die somnique pares ubi fecerit horas:' Et sensus erit; missa esse a Didone hæc omnia, ut diem illum hilariter Trojani ducerent.

652 *Pallam*] Pallium muliebre; utraque vox, vel a *palam*, quia vestis est exterior; vel a *πάλλω* *vibro*, quod frequenti motu vibretur.

653 *Croceo velamen acantho*] Ornatum variis flexibus acanthi herbæ, croceo colore, vel auro expressæ. *Velamen* aliqui *cycladem* esse volunt; genus fœminæ vestis tenuissimum, rotundum, ac fimbriatum; alii, quia croci fit mentio, putant esse *epicrocum*, amiculum tenue ac perlucidum: iique melius, quia *epicrocum* velaminis instar fuit, *cyclas* talaris vestis. Prop. l. iv. 7. 40. 'aurata Cyclade signat humum.' *Acanthus*, *branche ursine*, herba coronaria, Ecl. iii. 45. *Crocus* flos, *saffran*.

654 *Argivæ Helenæ*] Patrem habuit Jovem, sub *cycni* specie; matrem Ledam, Tyndarei Laconiae regis uxorem. Leda ova duo peperit: ex altero Pollux et Helena divino semi-

ne: ex altero Castor et Clytæmnestra mortali semine exclusi sunt. Dixit tamen Horatius, sed contra communem opinionem, Pollucem et Castorem ex eodem ovo prodiisse, Sat. l. ii. 1. 26. 'Castor gaudet equis, ovo prognatus eodem, Pugnīs.' Nupsit Helena Menelao, cui erepta est a Paride; et Trojam deducta, ortum dedit bello Trojano: supra, v. 31. Cetera de eadem, Æn. ii. 567. Æn. vi. 511. *Argivæ*] Græcæ; non enim *Argis* nata fuit. Nec *Mycenis* regnavit, sed vir ejus Menelaus frater fuit Agamemnonis, qui in hac utraque regnavit urbe, supra v. 288. Menelaus autem adscitus in generum a Tyndareo, Spartæ sive Lacedæmonis rege, mortuis Castore ac Polluce, Spartæ regnavit. Promiscue tamen sumuntur harum urbium nomina, propter vicinitatem, omnes enim sunt in Peloponneso.

655 *Pergama...hymenæos*] Illa, pro Troja sumuntur, v. 470. Hi, pro nuptiis, Ge. iii. 60.

657 *Ilione*] Polymnestoris Thraciæ regis uxor.

659 *Duplicem*] Quia duplex erat in ea ordo, sive fascia; altera aurea, altera gemmea.

Hæc celerans, iter ad naves tendebat Achates. 660

At Cytherea novas artes, nova pectore versat
Consilia : ut faciem mutatus et ora Cupido
Pro dulci Ascanio veniat, donisque furem
Incendat reginam, atque ossibus implicet ignem.
Quippe domum timet ambiguum Tyriosque bilingues ; 665
Urit atrox Juno, et sub noctem cura recursat.

Ergo his aligerum dictis affiatur Amorem :
Nate, meæ vires, mea magna potentia, solus,
Nate, patris summi qui tela Typhoia temnis ;
Ad te confugio, et supplex tua numina posco. 670

Frater ut Æneas pelago tuus omnia circum
Littora jactetur, odiis Junonis iniquæ,
Nota tibi ; et nostro doluisti sæpe dolore.

Hunc Phoenissa tenet Dido, blandisque moratur
Vocibus ; et vereor, quo se Junonia vertant 675
Hospitia : haud tanto cessabit cardine rerum.

Quocirca capere ante dolis et cingere flamma
Reginam meditor ; ne quo se numine mutet :
Sed magno Æneæ mecum teneatur amore.

Qua facere id possis, nostram nunc accipe mentem : 680
Regius accitu cari genitoris ad urbem

Sidoniam puer ire parat, mea maxima cura,
Dona ferens, pelago et flammis restantia Trojæ :
Hunc ego sopitum somno, super alta Cythera,
Aut super Idalium, sacrata sede recondam ; 685

Ne qua scire dolos, mediusve occurrere possit ;
Tu faciem illius noctem non amplius unam
Falle dolo, et notos pueri puer indue vultus :
Ut, cum te gremio accipiet lætissima Dido,

661 *Cytherea*] Venus, v. 260. *Cupido*, Amoris Deus, duplex a quibusdam fingitur ; honestus, Jove ac Venere prognatus ; turpis, Nocte atque Erebo. Alii non Jovem, sed Mercurium honesto patrem assignant.

665 *Bilingues*] Vel alludit ad duplicem linguam, qua utebantur, Phœniciam et Libycam ; vel perfidiam notat genti familiarem, proverbio enim fuit, *Punica fides*.

669 *Typhoia*] Fulmina, quibus Gigantes vicit ; inprimisque Typhoëum, de quo Ge. i. 279. Sunt qui scribunt *Typhoëa* : nec admodum refert : sed debuit dici *Typhoia*, a Græco *Τυφώεια* : perinde autem potuit ex diphthongo *ei*, vel abjici *i*, ut fieret

Typhoëa ; vel abjici *e*, ut fieret *Typhoia*.

674 *Phœnissa*] E Phœnicia oriunda, et Junonis cultui addicta, supra v. 450. De *cardine*, qui hic pro flexu rerum sumitur ; ex eo quod janua flectitur et vertitur in cardine, v. 453.

682 *Sidoniam*] Carthaginem, coloniam Sidoniorum ac Tyrriorum, v. 16.

684 *Super alta Cythera, &c.*] Ut Æn. vi. 794. 'super et Garamantas et Indos Proferet imperium : ' vel est *ultra*, vel *in*. *Cythera, orum*] Insula Mediterranei Maris contra Cretam, v. 261. *Idalium*] Vel *Idalia*, oppidum et nemus est insulæ Cypri.

Regales inter mensas laticemque Lyæum,
Cum dabit amplexus atque oscula dulcia figet,
Occultum inspiret ignem, fallasque veneno.
Paret Amor dictis caræ genetricis, et alas
Exuit, et gressu gaudens incedit Iuli.

690

At Venus Ascanio placidam per membra quietem
Irrigat, et fotum gremio Dea tollit in altos
Idaliæ lucos: ubi mollis amaracus illum
Floribus et dulci aspirans complectitur umbra.
Jamque ibat, dicto parens, et dona Cupido
Regia portabat Tyriis, duce lætus Achate.

695

700

Cum venit, aulæis jam se regina superbis
Aurea composuit sponda mediamque locavit.

Jam pater Æneas, et jam Trojana juvenus
Conveniunt, stratoque super discumbitur ostro.

Dant famuli manibus lymphas, Cereremque canistris
Expediunt, tonsisque ferunt mantelia villis.

705

690 *Lyæum*] Baccicum: Bacchus enim *Lyæus* dictus est, a λύω solvo, quod curis animum solvat ac liberet. De Iulo, sive Ascanio, v. 271. De Venere, v. 260.

697 *Amaracus*] Herba coronaria, suavissimi odoris, flosculos emittens perpusillos, candidos; *marjolaine*.

701 *Aulæis*] Velis, pretiosisque tapetibus; vel suspensis super lectum; vel in lecto substructis.

702 *Aurea sponda, &c.*] *Sponda* pars lecti exterior est; sæpe pro toto lecto sumitur, a σπονδή *fædus*; unde et sponsis nomen est. *Aurea*] Dissyllaba voce; quomodo Æn. vii. 190. 'Aurea percussum virga.'

Mediamque locavit] Usus ad mensam duplex fuit, vel sedendi in sella, vel in lecto discumbendi. Sedendi usus antiquior et severior: Barbari et orientales populi molliores, discumbendi morem invexere. Unde Romani primis temporibus sedere: post Asiam debellatam, auctis opibus ac deliciis, discubere: mulieres tamen adhuc sedendi morem præ modestia retinebant. Augusti temporibus obsolescebat in domibus, et in sacris tantum Capitolii epulis servabatur; ut est apud Valerium Max. l. ii. 3. Patet autem ex Livio l. xxviii. 18. Afros discumbere solitos, jam inde a Scipionis et Syphacis temporibus. Unde Virgilius hic ad barbarum alludit morem. *Mediam*] Vel in lec-

to qui erat medius, ut vult Corradus, nec enim decebat in eodem lecto gravem fœminam discumbere cum Ænea: et vero circa mensam tres vulgo lecti sternebantur; unde conclave dicebatur *triclinium*, a τρεῖς *tres* et κλίνη *lectus*. Vel etiam in eodem lecto, quod dici potest apud Barbaros gravitati non obfuisse. Et vero videtur Ascanius, sive Cupido, inferiorem seu sinistram in eodem lecto locum occupasse, unde facile Didonis gremio incumberet, v. 722. eo quippe amici et amicæ discumbabant loco: ut commode jacerent illius in sinu, qui medium locum obtinebat; et dextra manus ejus ad cibos carpandos libera esset. Æneas autem certe dextrum sive superiorem obtinuit locum, nam l. ii. 2. 'toro sic orsus ab alto.' Quis autem locus dignior haberetur, an *dexter* et superior, an *medius*, dubia est sententia, suis utraque rationibus ac testimoniis nixa. De *ostro*, conchylio unde exprimitur purpura, Ge. ii. 506. De *Cerere*, pro pane, Ecl. v. 79.

706 *Mantelia*] Villosa lintea, tergendis *manibus* comparata, unde habent nomen; differunt a *mappis*, juxta Vossium in Etym. quod mantelibus etiam sternerentur mensæ, afferrenturque mappæ aliquando eum in usum a singulis convivis: unde Mart. Epig. l. xii. 29. 11. 'Attulerat mappam nemo, dum furta timentur: Mantele e

Quinquaginta intus famulae: quibus ordine longo
 Cura penum struere, et flammis adolere Penates.
 Centum aliae, totidemque pares ætate ministri,
 Qui dapibus mensas onerant, et pocula ponunt. 710
 Necnon et Tyrii per limina læta frequentes
 Convenere, toris jussi discumbere pictis.
 Mirantur dona Æneæ; mirantur Iulum,
 Flagrantesque Dei vultus, simulataque verba,
 Pallamque, et pictum croceo velamen acantho. 715
 Præcipue infelix, pesti devota futuræ,
 Expleri mentem nequit, ardescitque tuendo
 Phoenissa, et pariter puero donisque movetur.
 Ille, ubi complexu Æneæ colloque pependit,
 Et magnum falsi implevit genitoris amorem; 720
 Reginam petit. Hæc oculis, hæc pectore toto
 Hæret; et interdum gremio fovet; inscia Dido,
 Insidat quantus miseræ Deus! At memor ille
 Matris Acidaliæ, paulatim abolere Sychæum
 Incipit, et vivo tentat prævertere amore 725
 Jam pridem resides animos desuetaque corda.
 Postquam prima quies epulis, mensæque remotæ:
 Crateras magnos statuunt, et vina coronant.
 Fit strepitus tectis, vocemque per ampla volutant
 Atria; dependent lychni laquearibus aureis 730

mensa surripit Hermogenes.

708 *Penum, &c.*] *Penus*, hujus *peni*, vel *hujus penus* masculini vel fœminini generis: vel *penus penoris* neutrius: sunt res ad victum necessariae, quæ in intima domus parte servantur. Hinc est *penitus*, et *penetro*, et *Penates*, Dii, qui in intima domus parte colebantur. Cum autem ait Nascimbæus, 'flammis adolere Penates,' esse *coquinam facere*, plane errat: patet enim ex Athenæi compluribus locis, convivia rem sacram apud veteres fuisse; nihilque in iis adhiberi frequentius, quam thura, flores, Deorum simulacra, libationes. Igitur 'flammis adolere Penates,' est suffitu Penates colere, ut in convivio Nympharum Ge. iv. 379. 'Panchæis adolescunt ignibus aræ.' De *Penatibus*, Æn. ii. 717.

724 *Acidaliæ*] Veneris, quæ sic dicitur ab *Acidalia* fonte, in Orchomeno Bœotiae civitate, qui Gratiis dicatus est: Gratiæ autem Veneris et Liberi filiae a quibusdam dicuntur.

De *Sychæo*, v. 347.

725 *Prævertere*] Præoccupare, ne Juno Didoni odium inspiret in Trojanos.

727 *Mensæque remotæ*] Mensæ, non tantum sunt *τράπεζαι*, seu mensæ ipsæ quæ ferculis onerantur; sed etiam *συντά*, seu cibi et fercula, quæ imponuntur mensis: quod diserte scribit Pollux, et innuunt auctores Latini, apud quos frequens est divisio convivii in *primas* ac *secundas mensas*: at mensæ non mutabantur: itaque prima et secunda fercula intellige, quorum prima graviorum erant ciborum; secunda pomorum, computationum, libationum: utraque distinguebantur saltationibus, cantu, ludis, dum convivæ ab edendo quiescerent: et hæc est *prima quies*, cui respondet, *secundæ quietis* loco, finis epularum post secundas mensas. De *crateribus*, poculis vinariis, Ecl. v. 68. De *coronatione* vini, G. ii, 528.

730 *Lychni laquearibus*] *λύχνος*, lucerna: Græcam vocem Latinæ præ-

Incensi, et noctem flammis funalia vincunt.
 Hic regina gravem gemmis auroque poposcit
 Implevitque mero pateram: quam Belus, et omnes
 A Belo soliti. Tum facta silentia tectis:
 Jupiter, hospitibus nam te dare jura loquuntur, 735
 Hunc lætum Tyriisque diem Trojaque profectis
 Esse velis, nostrosque hujus meminisse minores.
 Adsit lætitiæ Bacchus dator, et bona Juno.
 Et vos, o, cœtum, Tyrii, celebrate faventes.
 Dixit, et in mensam laticum libavit honorem, 740
 Primaque, libato, summo tenuis attigit ore.
 Tum Bitiæ dedit increpitans; ille impiger hausit
 Spumantem pateram, et pleno se proluit auro.
 Post alii procures. Cithara crinitus Iopas
 Personat aurata, docuit quæ maximus Atlas. 745
 Hic canit errantem Lunam, Solisque labores;
 Unde hominum genus, et pecudes; unde imber, et ignes;
 Arcturum, pluviasque Hyadas, geminosque Triones;
 Quid tantum Oceano properent se tingere Soles

posuit, quia minus humilem. *Laquear*] Sive *lacunar*, est interstitium trabium ac tignorum, in conclavium tectis: diciturque a *lacu*, quia cavum est, *lacus* autem significat proprie cavum quodlibet aquarum receptaculum, sed transfertur ad alia multa ob figuræ similitudinem. *Funalia*] Funes cera obliti.

733 *Belus, et omnes A Belo, &c.*] Belus iste, non Didonis pater est, de quo prius, v. 625. de hoc enim dici non posset, *omnes a Belo*, id est, *omnes Beli posterî*; siquidem inter hunc et Didonem nullus occurrit medius. Igitur de Belo antiquiore intellige, qui numeratur inter Didonis majores: vide argumentum lib. iv.

735 *Jupiter, hospitibus*] Magna fuit in veneratione *Jupiter hospitalis*, Græcis ξένιος.

740 *Libavit*] Stillavit: a λείβω *stillo*. Ritus hic fuit sacrificiorum: sacerdos vinum e vasculo degustabat, dabatque deinde degustandum ceteris; tum illud, vel in victimæ cornua; vel, si sacra solo thure absque victima fierent, in ignem aræ impositum; vel, si absque igne, ut in conviviiis, in mensam invertebat. Unde *libo* primo significat *stillo*; deinde quia in libatione vinum degustabatur, significat etiam *degusto* ac *leviter tango*, ut supra v. 260. 'Oscula libavit natæ:' i.

Ge. iv. 54. 'flumina libant Summa leves.' Denique generatim sumitur pro *sacrifico*, quia nullum sacrificium erat sine libatione.

745 *Atlas*] Bene Pœnus ea narrat, quæ docuit Atlas Afer; rex Mauritaniae; qui cum esset astrologiæ peritissimus, cœlum humeris sustinuisse dicitur; et in montem cognominem mutatus, objectu Gorgonei capitis, a Perseo Jovis filio, quem excipere hospitio noluerat.

748 *Arcturum, &c.*] Stellam procellosam, in signo Bootæ, prope caudam ursæ majoris, unde nomen habet ab ἀρκτος *ursa*, et οὐρά *cauda*, Ge. i. 68. *Hyadas*, stellas septem in fronte tauri, quibus nomen est ab ὕω *pluo*, Ge. i. 138. *Geminos Triones*] Ursas duas, signa Borealia, quæ a rusticis *plaustrum majus*, ac *plaustrum minus*, olim dicta sunt: quia in majore septem stellæ ita dispositæ sunt, ut boves aratro subligatos referant: boves autem *triones* antiquis dicti sunt: quod arando, vel terram terant, juxta Varronem, quasi *teriones*; vel strias in terra excavent, juxta Scaligerum, quasi *striones*. In minore vero, stellæ item aliquot, licet multo minores, eundem fere situm imitantur.

749 *Se tingere Soles*] Ex vulgi mente, cui sidera in Oceanum decumbere et lavari dicebantur. Sen-

Hyberni, vel quæ tardis mora noctibus obstet. 750
 Ingeminant plausu Tyrii, Troësque sequuntur.
 Necnon et vario noctem sermone trahebat
 Infelix Dido, longumque bibebat amorem;
 Multa super Priamo rogitans, super Hectore multa:
 Nunc, quibus Auroræ venisset filius armis; 755
 Nunc, quales Diomedis equi: nunc, quantus Achilles.
 Immo age, et a prima, dic, hospes, origine nobis
 Insidias, inquit, Danaum, casusque tuorum,
 Erroresque tuos: nam te jam septima portat
 Omnibus errantem terris et fluctibus æstas. 760

sus est: cur dies hyberni tam sint breves; et quæ mora sic obstet noctibus æstivis, ut sero ac lente veniant: versus ii huc translati sunt e Ge. II. 481. 482. *Soles, dies, vel Sol ipse.*

754 *Priamo, &c.*] Trojano rege, de quo passim lib. II. De *Hectore* ejus filio, et *Achille*, supra v. 103. De *Auroræ filio Memnone*, v. 493. De *Diomedes*, Tydei filio, v. 101. De *equis*

quos Rhese Diomedes abduxit, v. 476.

759 *Septima æstas*] Hinc probat Segresius, æstate Æneam ad Africæ littus appulsum esse. Nec refert quod lib. v. v. 626. sub ipsum sequentis veris initium, dicat etiam Beroë: 'Septima post Trojæ excidium jam vertitur æstas.' Illic enim addit *vertitur*, id est, transacta est, et in aliam æstatem vertitur ac deflectit, nempe in octavam.

P. VIRGILII MARONIS

Æ N E I D O S

LIBER II.

ARGUMENTUM.

NARRAT Didoni Æneas Trojani excidii seriem. Ea est ejusmodi: Græci decennali bello pene fracti, dolo capere urbem constituunt: fugam simulant; circa Tenedum insulam latent; equum relinquunt in castris, foetum intus militibus. Quo per fraudem Sinonidis, cui fidem mors Laocoontis faciebat, in urbem inducto; noctu reserato ejus utero, Græci erumpunt; admissoque exercitu, Trojam ferro et igne populantur. Admonetur in somnis Æneas ab Hectore, ut fuga sibi consulat: Æneas mortem fugæ præferens, coacta manu, Græcos aliquot cædit; sumtisque eorum armis, suorum te-

lis fere obruitur. At vastata regia, Priamio Pyrrhi manu interfecto; Æneas domum revertitur, Anchisæ patri sacra Penatesque committit, suis eum imponit humeris, et cum Ascanio filio, Creusaque uxore, fugam arripit. Mox amissa inter eundem Creusa, iter ad eam quærendam relegit: occurrit mortuæ uxoris umbra, monetque se a Cybele in Phrygia detineri. Redit ille in montem Idam, et cum sociis mari fugam parat.

CONTICUERE omnes, intentique ora tenebant;
Inde toro pater Æneas sic orsus ab alto:

Infandum, regina, jubes renovare dolorem;
Trojanas ut opes et lamentabile regnum
Eruerint Danaï; quæque ipse miserrima vidi,
Et quorum pars magna fui. Quis talia fando
Myrmidonum, Dolopumve, aut duri miles Ulixi;
Temperet a lacrymis! et jam nox humida coelo
Præcipitat, suadentque cadentia sidera somnos.
Sed, si tantus amor casus cognoscere nostros,
Et breviter Trojæ supremum audire laborem;
Quanquam animus meminisse horret, luctuque refugit;
Incipiam. Fracti bello, fatisque repulsi,
Ductores Danaum, tot jam labentibus annis,
Instar montis equum divina Palladis arte

2 *Ab alto*] Quia Æneas sedebat in altiore, id est, dextera parte lecti; Ascanius in inferiore, seu sinistra; Dido in media. Æn. i. 702. *Danaï*] Græci, Æn. i. 34.

7 *Myrmidonum, &c.*] Milites Achillis fuerunt, ex Ægina insula sinus Saronici, inter Peloponnesum et Atticam: sic dicti a *μύρμηξ* formica: quod, ut ait Strabo, propter soli sterilitatem, formicarum in morem terram fodientes, semen in saxa conjicerent; itemque laterum coctorum penuria in fossis habitarent. Fabulæ tamen ex eo derivant nomen, quod Æacus, Achillis avus, Æginæ rex, cum regnum videret peste vastatum, precibus a Jove impetravit, ut formicæ, quas ingenti numero reptantes videbat, novos in incolas mutarentur. Aliqui sic fabulam explicant, ut putent Æginam insulam frequentiore ab ipso redditam, deductis ex Thessalia coloniis; testatur enim Velleius initio historiæ, *Thessaliam* prius vocatam esse *Myrmidonum civitatem*, ac non nisi *Delph. Virg.*

post Trojana tempora *Thessaliam*. Igitur Achillis *Myrmidones*, vel erunt *Æginetæ*, vel potius *Thessali*.

Dolopum] Eos quidam Thessaliæ, Plinius Ætoliæ, Ptolomæus Epiro annumerat. Addit Strabo, præpositum iis fuisse a Peleo Achillis patre, Phœnicem; qui cum Chirone centauro Achillis educationi præfuerat, eumque ad Trojam secutus est. Igitur Dolopes, vel Phœnicis milites erant, vel Achillis, vel, ut alii volunt, Pyrrhi Achillis filii.

Ulixi] Ithacæ et Cephallenæ, insularum in Ionio mari, regis; cujus dolis Trojana expeditio præcipue promota est: de illo passim, hoc et aliis libris. *Ulixi*, pro *Ulixis*, genitivus, de quo Æn. i. 224.

8 *Cælo Præcipitat*] Nox abit, fugit e cælo.

9 *Suadentque cadentia sidera somnos*] Decedentia, die proxime imminente: quam interpretationem probabimus. Æn. iv. 81.

15 *Instar montis equum, &c.*] De

Sisyphus
Anticlea
Laertes
+ cephalon
+ myrmidon
aeacus

10
+ hallen

+ Japhet Cephelus
mine
15

afar
oile

Ædificant, sectaque intexunt abiete costas;
 Votum pro reditu simulant: ea fama vagatur.
 Huc delecta virum sortiti corpora furtim
 Includunt cæco lateri, penitusque cavernas
 Ingentes uterumque armato milite complent.

Est in conspectu Tenedos, notissima fama
 Insula, dives opum, Priami dum regna manebant;
 Nunc tantum sinus, et statio male fida carinis.
 Huc se provecti deserto in littore condunt.

Nos abiisse rati, et vento petiisse Mycenæ.
 Ergo omnis longo solvit se Teucris luctu.
 Panduntur portæ; juvat ire, et Dórica castra
 Desertosque videre locos littusque relictum.

Hic Dolopum manus, hic sævas tendebat Achilles;
 Classibus hic locus; hic acie certare solebant.

Pars stupet innuptæ donum exitiale Minervæ,
 Et molem mirantur equi; primusque Thymoetes
 Duci intra muros hortatur, et arce locari;
 Sive dolo, seu jam Trójæ sic fata ferebant.

At Capys, et quorum melior sententia menti,
 Aut pelago Danaum insidias suspectaque dona

voce instar Æn. vi. 865. Equi fabricator fuit Epeus; materiam advexit Ajax Oilei. Equus autem ille, non reipsa equus fuit: sed, vel machina, ejusmodi est aries, qua muri subruti sint; vel pictura in ea urbis porta, quam Græcis prodidisse Antenor dicitur, vel signum Græcis datum, ut in pugna suos ab hostibus dignoscerent; vel equestrem notat pugnam, qua Græci Trojanos vicerint; vel montem Hippium, post quem latentes Græci urbem oppresserint: ἵππος enim est equus, et ideo quibusdam videtur dixisse Virgilius: 'Instar montis equum.'

16 Abiete, &c.] Sapin: pro quovis ligno.

17 Votum pro reditu] Ad obtinendum felicem reditum: et Accius in Deiphobo sic inscriptum ait equum fuisse. 'Minervæ donum armipotentis Danaï abeuntes dicant.'

21 Tenedos] Insula Hellesponti, contra Sigeum Troadis promontorium.

25 Mycenæ] Urbem regiam Agamemnonis, in Peloponneso, de qua Æn. i. 288.

26 Teucris] Troja, a Teucro rege, Dardanī socero, Æn. i. 239.

27 Dórica] Doris, Græciæ regio, inter Thessaliam, Ætoliam, et Phocidem; ad Parnassum et Cætum montes. Pro tota Græcia hic sumitur.

29 Tendebat] Tendebat tentoria: vox Tacito et Suetonio familiaris. Suet. in Galba, 12, 'Germanorum cohortem remisit in patriam, quasi Cn. Dolabellæ, cujus juxta hortos tendebat, proniorem.' De Achille, Æn. i. 103.

31 Innuptæ Minervæ] Pallas item dicta est. Vulcani nuptias respuit, et virginitatem servavit. Nomen: vel a minari, quod armata pingatur; vel a meminī, quod memoriæ Dea dicatur; vel potius ab antiquo mēnervo, id est, moneo, quod homines bene moneat, utpote Dea sapientiæ atque artium.

34 Sive dolo] Habuit enim Thymoetes aliquam prodendi Priami quasi justam causam. Narrat enim scholiastes Lycophronis, Cillam, Hecubæ sororem, Thymoetæ uxorem, amatam a Priamo; ac deinde cum filio Munippo, quem furtim ex eo susceperat, ab eo fuisse occisam. De Danais, Græcis, Æn. i. 34.

any word

20
Sigeus
Hellespont

25
Thessaly
Ætoliam
Phocidem
30
Parnassus
Cætum
sumitur
Cætum

35
mānī, nūmē

+
felicis
and
thet
is
ben
tunc
furo
n
Olog
hoen
isc
lyco
mele
s
dei
dam
ea

Præcipitare jubent, subjectisve urere flammis :

Aut terebrare cavas uteri et tentare latebras.

Scinditur incertum studia in contraria vulgus.

✧ Primus ibi ante omnes, magna comitante caterva,

Laocoon ardens summa decurrit ab arce ;

Et procul, O miseri, quæ tanta insania, cives?

Creditis avectos hostes ? aut ulla putatis

Dona carere dolis Danaum ? sic notus Ulixes ?

Aut hoc inclusi ligno occultantur Achivi,

Aut hæc in nostros fabricata est machina muros,

Inspectura domos, venturaque desuper urbi ;

Aut aliquis latet error ; equo ne credite, Teucri.

Quicquid id est, timeo Danaos et dona ferentes.

Sic fatus, validis ingentem viribus hastam

In latus inque feri curvam compagibus alvum

Contorsit. Stetit illa tremens, uteroque recusso

Insonuere cavæ gemitumque dedere cavernæ.

Et, si fata Deum, si mens non læva fuisset,

Impulerat, ferro Argolicas fœdare latebras ;

Trojaque nunc stares, Priamique arx alta maneres.

Ecce, manus juvenem interea post terga revinctum

Pastores magno ad regem clamore trahebant

Dardanidæ : qui se ignotum venientibus ultro,

Hoc ipsum ut strueret, Trojamque aperiret Achivis,

Obtulerat, fidens animi, atque in utrumque paratus,

Seu versare dolos, seu certæ occumbere morti.

Undique visendi studio Trojana juvenus

Circumfusa ruit, certantque illudere capto.

Accipe nunc Danaum insidias, et crimine ab uno

Disce omnes.

Namque, ut conspectu in medio turbatus, inermis,

Constitit, atque oculis Phrygia agmina circumspexit :

Heu, quæ nunc tellus, inquit, quæ me æquora possunt

41 *Laocoon*] Juxta aliquos, Anchisæ frater fuit: juxta alios, Priami filius, sacerdos Apollinis: cetera infra, v. 201, 229. De *Achivis*, Græcis *Æn.* i. 192.

47 *Inspectura domos, venturaque, &c.*] Cum enim altior esset muris et domibus, suspicabatur Laocoon esse aut speculam, aut machinam fœtam ignibus, qui deinde in subjectam urbem ingruerent.

51 *Feri*] Equi: sic *Æn.* vii. 409. de cervo: *Pectebatque ferum.*

54 *Læva*] *Fata* significat contraria ;

ut *Ge.* iv. 7. *Numina læva: mentem vero imprudentem*; ut *Ecl.* i. 16. 'si mens non læva fuisset.' Ubi de ambigua vocis hujus potestate fuse agitur.

55 *Argolicas fœdare*] *Argolicas*, Græcas, ab *Argis*, urbe Peloponnesi, de qua *Æn.* i. 289. *Fœdare*] *Lacerare, vulnerare*: ut *Æn.* iii. 241. 'obscenas ferro fœdare volucres.'

59 *Dardanidæ*] Trojani, a rege Dardano, Teucri genero. *Æn.* i. 239. De *Achivis*, Græcis, *Æn.* i. 492.

68 *Phrygia*] Trojana, quia Troas in Phrygia Minore fuit. *Æn.* i. 385.

40
of Apollo

45

even

50
a wise bea

from

55

styl

60

65

Accipere? aut quid jam misero mihi denique restat? 70
 Cui neque apud Danaos usquam locus; et super ipsi
 Dardanidæ infensi pœnas cum sanguine poscunt.
 Quo gemitu conversi animi, compressus et omnis
 Impetus. Hortamur fari, quo sanguine cretus,
 Quidve ferat; memoret, quæ sit fiducia capto. 75
 (Ille hæc, deposita tandem formidine, fatur.)
 Cuncta equidem tibi, rex, fuerit quodcumque, fatebor
 Vera, inquit; neque me Argolica de gente negabo:
 Hoc primum; nec, si miserum Fortuna Sinonem
 Finxit, vanum etiam mendacemque improba finget. 80
 Fando aliquod si forte tuas pervenit ad aures
 Belidæ nomen Palamedis, et inclyta fama
 Gloria: quem falsa sub prodicione Pelasgi
 Insontem, infando indicio, quia bella vetabat,
 Demisere neci; nunc cassum lumine lugent; 85
 Illi me comitem, et consanguinitate propinquum,
 Pauper in arma pater primis huc misit ab annis.
 Dum stabat regno incolumis, regumque vigeat
 Conciliis: et nos aliquod nomenque decusque
 Gessimus. Invidia postquam pellacis Ulixi 90

78 *Argolica*] De Argis, urbe Peloponnesi, Æn. I. 289.

81 *Fando aliquod*] Gerundia modo passive significant; ut hic, *fando*, id est, *dum aliquod dicitur*: modo active, ut supra v. 6. 'quis talia fando,' id est, *dum dicit talia*. Ita Servius.

82 *Belidæ Palamedis*] Fuit Palamedes Nauplii filius, regis Enbœæ insulæ, in Ægæo Mari: per Amymonem, Danaï filiam, ortum duxit a Belo Prisco; rege illius Africæ partis, quæ deinde Ægyptus vocata est. Is Palamedes infestum habuit Ulyssem duabus maxime de causis. I. Nolebat Ulysses ad bellum Trojanum proficisci cum ceteris Græcis; ideoque insaniam simulans, junctis ad aratrum animalibus diversæ naturæ, serebat salem. Filium ejus Telemachum aratro Palamedes supposuit; quo viso Ulysses aratrum suspendit; atque ita minime stultus esse judicatus est. II. Ulysses ad bellum profectus, et in Thraciam deinde missus ad frumenta convehenda, cum nihil retulisset; increpitus est a Palamede, qui illac ipse missus magnam frumenti vim advexit. Subtilissimo ingenio fuit Palamedes, et in otio castrorum re-

perit multa, literas quatuor, θ, φ, ξ, χ, ludos complures, multa de ponderibus.

83 *Falsa sub prodicione Pelasgi, &c.*] Sub specie prodicionis. Ulysses enim aurum in Palamedis tentorio clam defodit: tum epistolam fingit Priami ad Palamedem, qua gratiæ ei agebantur pro prodicione, et aurum muneris loco fuisse datum indicabatur: quod cum Græci in ejus tentorio reperissent, insontem lapidibus obruerunt. Rem Dictys aliter narrat. *Pelasgi*] Græci, proprie Thessali. Æn. I. 628. *Indicio*] Relatione Ulyssis, et auri indicatione. *Quia bella vetabat*] Hoc mentitur Sinon, in gratiam Trojanorum, ut fidem sibi apud eos faciat.

86 *Consanguinitate propinquum*] Et hoc mentitur Sinon: non enim Palamedi sanguine junctus fuit, sed Ulyssi; ex eadem Autolici et Sisyphi stirpe.

88 *Regno incolumis, &c.*] Vel intelligit regnum Eubœæ, quod obtinebat Nauplius Palamedis pater; vel potius commune imperium et concilium Græciæ totius, ad bellum Trojanum consociatæ.

(Haud ignota loquor) superis concessit ab oris:
 Afflictus vitam in tenebris luctuque trahebam,
 Et casum insontis mecum indignabar amici.
 Nec tacui demens; et me, fors si qua tulisset,
 Si patrios unquam remeassem victor ad Argos, 95
 Promisi ultorem; et verbis odia aspera movi.
 Hinc mihi prima mali labes; hinc semper Ulixes
 Criminibus terrere novis; hinc spargere voces
 In vulgum ambiguas, et quærere conscius arma.
 Nec requievit enim, donec Calchante ministro— 100
 Sed quid ego hæc autem nequicquam ingrata revolvo?
 Quidve moror? si omnes uno ordine habetis Achivos,
 Idque audire sat est; jamdudum sumite pœnas.
 Hoc Ithacus velit, et magno mercentur Atridæ.
 Tum vero ardemus scitari et quærere causas, 105
 Ignari scelerum tantorum artisque Pelasgæ.
 Prosequitur pavitans, et ficto pectore fatur:
 Sæpe fugam Danaï Troja cupiere relictâ
 Moliri, et longo fessi discedere bello.
 Fecissentque utinam! Sæpe illos aspera ponti 110
 Interclusit hyems, et terruit Auster euntes.
 Præcipue, cum jam hic trabibus contextus acernis
 Staret equus, toto sonuerunt æthere nimbi.
 Suspensi Eurypylum scitatum oracula Phœbi
 Mittimus, isque adytis hæc tristia dicta reportat: 115
 Sanguine placastis ventos et virgine cæsa,
 Cum primum Iliacas Danaï venistis ad oras:
 Sanguine quærendi reditus, animaque litandum

99 *Quærere conscius arma*] Consci-
 id est; *sciens se reum occisi Palamedis,*
atque adeo se verbis et querelis meis
unum peti. Arma] Sunt cujushbet
 rei faciendæ instrumenta et auxilia,
 hic, *insidiæ, fraudes, nocendi occasio.*

100 *Calchante*] Calchas, Græcorum
 augur: cujus absque consilio et divi-
 natione nihil Trojano bello gestum
 est. De Achivis, Græcis, Æn. I. 492.

104 *Ithacus velit, &c.*] Rem facietis
 optatissimam Ulyssi *Ithacæ* regi, et
Agamemnonis et Menelao Atrei filiis.

106 *Pelasgæ*] Græcæ, nam suspecta
 olim fuit Græcorum fides. De *Pe-*
lasgis, Æn. I. 1328. De *Danaïis*, Æn. I.
 34.

111 *Auster* Ventus meridionalis,
 adveniens a Troade in
 Græciâ parvus a *Austro*, Ecl. II. 58.

Acernis] Ex *acere* arbore, érable.

114 *Eurypylum*] Augurem nobilem,
 quem quadraginta navibus ad bellum
 Trojanum venisse ait Homerus II. II.
 736.

116 *Virgine cæsa*] Iphigenia, Aga-
 memnonis filia. Nam Græci Trojam
 profecti, cum ad Aulidem Bœotiæ
 portum venissent, suspensis ventis et
 pestilentia grassante, consuluerunt
 oraculum; a quo responsum est,
 Agamemnonis filiam Dianæ esse im-
 molandam: sed hæc in ipso sacrificio
 a Diana subducta est, et cerva ejus
 in locum supposita; ipsa virgo in
 Tauricam regionem translata, ubi
 Dianæ sacerdotio functa est. Videtur
 tamen Virgilius cæsam affirmare, ut
 et Ovidius.

118 *Litandum*] Et sacrificandum,

Argolica. Vulgi quæ vox ut venit ad aures :
 Obstupuere animis, gelidusque per ima cucurrit 120
 Ossa tremor ; cui fata parent, quem poscat Apollo.
 Hic Ithacus vatem magno Calchanta tumultu
 Protrahit in medios ; quæ sint ea numina Divum,
 † Flagitat. Et mihi jam multi crudele canebant
 Artificis scelus, et taciti ventura videbant. 125
 Bis quinos silet ille dies, tectusque recusat
 Prodere voce sua quenquam, aut opponere morti.
 Vix tandem magnis Ithaci clamoribus actus,
 Composito rumpit vocem, et me destinat aræ.
 Assensere omnes ; et, quæ sibi quisque timebat, 130
 Unius in miseri exitium conversa tulere.
 Jamque dies infanda aderat : mihi sacra parari,
 Et salsæ fruges, et circum tempora vittæ.
 Eripui, fateor, leto me, et vincula rupi ;
 Limosoque lacu per noctem obscurus in ulva 135
 Delitui, dum vela, darent si forte, dedissent.
 Nec mihi jam patriam antiquam spes ulla videndi,
 Nec dulces natos exoptatumque parentem :
 Quos illi fors ad poenas ob nostra reposcent
 Effugia, et culpam hanc miserorum morte piabunt. 140
 Quod te, per Superos, et conscia numina veri,
 Per, si qua est, quæ restet adhuc mortalibus usquam
 Intemerata fides, oro, miserere laborum
 Tantorum ; miserere animi non digna ferentis.
 His lacrymis vitam damus, et miserescimus ultro. 145

differunt ; nam *litare* dicuntur ii, quorum sacrificium Diis gratum et acceptum est : vel a *luo*, id est, *solvo* ; vel a *λεπῇ* *precatio supplex*, unde et *litaniæ* nostræ derivantur. De *Apolline*, vaticiniorum Deo, Ecl. iii. 104.

123 *Numina*] Hic sumi pro voluntate Deorum, haud dubium est : vide *Æn.* i. 137. *Ithacus*] Ulysses, Ithacæ insulæ rex.

133 *Salsæ fruges*] *Mola*, placentæ species, ex *farre* sive frumento, salso, tosto, ac molito : unde *mola* appellabatur ; et victimæ, quarum fronti ante sacrificium imponebatur, dicebantur *immolari*. Ecl. viii. 82.

Vittæ] *Infula*, fascia latior, vulgo lanea et nivea, ex qua minores aliæ dependebant : unde Lucretius l. i. 87. de Iphigenia immolanda : 'Cui simul infula virgineos circumdata

comtus, Ex utraque pari malarum parte profusa est.' Hac infula non tantum victimæ, sed sacerdotes, et ipsa etiam Deorum simulacra coronabantur : unde, infra v. 168. 'Virgineas ausi Divæ contingere vittas.'

135 *Ulva*] Herba quælibet palustris, sine certo nomine.

141 *Quod*] Vel est *quocirca* ; vel redundat, ut sæpe apud Græcos *ὅτι* ; vel, ut mihi videtur, pronomen est, *quod te oro* ; id est, *hæc te oro, hoc unum te oro, miserere*, &c. Sic *Æn.* vi. 363. 'Quod te per cæli jucundum lumen et auras, Per genitorem oro,' &c.

142 *Per, si qua est*, &c. Locutio poëtis familiaris ; et sensus est : *Per intemeratam fidem, si qua est intemerata fides hominibus*. Sic *Æn.* xii. 56. 'per si quis Amatæ Tagit honos animum.'

Ipse viro primus manicas atque arcta levare
Vincla jubet Priamus; dictisque ita fatur amicis:
Quisquis es, amissos hinc jam obliviscere Graios;
Noster eris; mihiq; hæc edissere vera roganti.

Quo molem hanc immanis equi statuere? quis auctor? 150

Quidve petunt? quæ religio? aut quæ machina belli?

Dixerat. Ille dolis instructus et arte Pelasga,

Statulit exutas vinclis ad sidera palmas:

Vos, æterni ignes, et non violabile vestrum

Testor numen, ait; vos aræ, ensesque nefandi,

Quos fugi, vittæque Deum, quas hostia gessi:

Nas mihi Graiorum sacrata resolvere jura,

Nas odisse viros, atque omnia ferre sub auras,

Si qua tegunt; teneor patriæ nec legibus ullis.

Tu modo promissis maneat, servataque serves

Troja fidem; si vera feram, si magna rependam.

Omnis spes Danaum, et cœpti fiducia belli
Palladis auxiliis semper stetit. Impius ex quo

Tydides sed enim, scelerumque inventor Ulixes,

Fatale aggressi sacro avellere templo

Palladium, cæsis summæ custodibus arcis,

Corripuere sacram effigiem, manibusque cruentis

Virgineas ausi Divæ contingere vittas:

Ex illo fluere ac retro sublapsa referri

146 *Manicas*] Vox a *manu* deducta: significatque aliquando vestium partem, quæ manus et brachia protegit: aliquando vincula manuum; ut *compedes*, pedum.

152 *Arte Pelasga*] Græci vafricie et mala fide infames fuerunt. De *Pelasgis*, proprie Thessalis, Æn. i. 628.

154 *Vos, æterni ignes*] Aliqui explicant de ignibus aræ, quos effugerat; alii melius cum Servio, de Sole, Luna, sideribus aliis. Nam hæc putabant veteres, et igneæ esse naturæ, et in æternum lucere, et habere divinitatem: et frequenter jurabant per sidera, Æn. viii. 429. 'cælum hoc et conscia sidera testor.'

159 *Si qua tegunt*] Si, pro siquidem, non dubitantis, sed affirmantis est.

162 *Danaum*] Græcorum. Æn. i. 34. De *Pallade*, ibid. 43. et supra, 31. De *Tydide*, Diomede Tydei filio, Æn. i. 101. De *Ulysse*, supra v. 7.

166 *Palladium*] Statua fuit Palladis, armata parma, id est, scuto breviorē,

et hasta; eo ritu consecrata, ut crederent, urbem, in qua esset, inexpugnabilem fore. Aliqui dicunt e cælo esse delapsam; alii factam ex ossibus Pelopis. Hanc Ulysses et Diomedes, sublapsi per cuniculos aut cloacas in urbem Trojam, ex arce subriperunt: Diomedes deinde post excidium Trojæ tempestate actus in Italiam, Deorum responsis monitus ut Palladium Trojanis restitueret, dicitur illud Æneæ per Calabriam transeunti restituuisse, vel cuidam ex Æneæ amicis, cui nomen *Nautes*. Ab hoc illatum in Italiam, et Lavinii primum, deinde Albæ, tum Romæ servatum in templo Vestæ, sub Vestalium et Nautiæ familiæ custodia; tam secreto, ut Herodianus testetur, sub Commodō Imperatore eum templum Vestæ conflagrasset, Palladium Romæ tunc primo visum esse. De vittis, supra v. 133. *Virgineæ* dicuntur, quia *Pallas innupta*.

from
Danaus

another
of aegy
this

155
who
come
into
gree
ce

160
The
ne
ew
arg
os

ca
pu
er
ia
17

Spes Danaum, fractæ vires, aversa Deæ mens.
 Nec dubiis ea signa dedit Tritonia monstris.
 Vix positum castris simulacrum: arsere coruscæ
 Luminibus flammæ arrectis, salsusque per artus
 Sudor iit; terque ipsa solo (mirabile dictu)
 Emicuit, parmamque ferens hastamque trementem.
 Extemplo tentanda fuga canit æquora Calchas;
 Nec posse Argolicis exscindi Pergama telis;
 Omina ni repetant Argis, numenque reducant,
 Quod pelago et curvis secum avexere carinis.
 Et nunc, quod patrias vento petiere Mycenæ,
 Arma Deosque parant comites, pelagoque remenso
 Improvisi aderunt. Ita digerit omina Calchas.
 Hanc pro Palladio, moniti, pro numine læso
 Effigiem statuere; nefas quæ triste piaret.
 Hanc tamen immensam Calchas attollere molem
 Roboribus textis, cœloque educere, jussit:
 Ne recipi portis, aut duci in mœnia possit;
 Neu populum antiqua sub religione tueri.
 Nam, si vestra manus violasset dona Minervæ,
 Tum magnum exitium (quod Di prius omen in ipsum
 Convertant!) Priami imperio Phrygibusque futurum.
 Sin manibus vestris vestram ascendisset in urbem:
 Ultro Asiam magno Pelopea ad mœnia bello

by 170
 the river
 tanais
 175
 around
 by the
 eluvion
 and
 ægeum
 africa
 arabia
 185
 us
 190
 natolie

171 *Tritonia*] Pomponius Mela l. i. c. 7. paludem et amnem Africae *Tritona* memorat, non longe a Syrti minore: 'unde,' inquit, 'et Minervæ cognomen inditum est, ut incolæ arbitrantur, ibi genitæ: faciuntque ei fabulæ aliquam fidem; quod quem natalem ejus putant, ludicris virginum inter se decertantium celebrant.' Sic et Lucanus l. ix. 347. 'Torpentem Tritonos adit illæsa paludem. Hanc et Pallas amat: patrio quæ vertice nata Terrarum primam Libyen (nam proxima cœlo est, Ut probat ipse calor) tetigit: stagnique quieta Vultus vidit aqua, posuitque in margine plantas; Et se dilecta Tritonida dixit ab unda.' Vel forte allusum est a Latinis auctoribus ad Græcum *Palladis* epithetum, quo dicitur, *Iliad.* ii. 157. et alibi, ἀρπυρίων indefessa, expers timoris; a τρεῖν timere, et α privativo.

176 *Calchas*] Græcorum vates.

177 *Pergama*] Arx Trojæ, *Æn.* i. 470. *Argi*, et *Mycenæ*, urbes Peloponnesi, regiae Agamemnonis, *Æn.* i. 288.

178 *Omina ni repetant, &c.*] Respexit morem Romanorum, inquit Servius: nam si egressi male pugnassent, revertebantur ad captanda rursus auguria: aut si longius abessent Roma; locus aliquis ex agro captivo Romanus fiebat, in illa provincia in qua bellabatur, ad quem, si renovanda essent auspicia, dux rediret.

182 *Omina Calchas*] Legunt multi *omnia*.

186 *Roboribus*] Vel species est quercus robur; vel lignum quodvis durissimum, *Ge.* i. 162.

188 *Antiqua sub religione tueri*] Id est, in locum Palladii succedere, quod antiquo cultu et populi credulitate urbem servaturum erat.

191 *Phrygibus*] Trojanis, in Minore Phrygia sitis. *Æn.* i. 385.

193 *Asiam*] Duplex est: Major et Minor. Major, e tribus mundi partibus, quas veteres agnoverunt, longe maxima est: quam ab Europa Tanais fluvius, Pontus Euxinus, et Ægeum Mare disterminant; ab Africa Sinus

Venturam, et nostros ea fata manere nepotes.

Talibus insidiis perjurique arte Sinonis 195

Credita res, captique dolis lacrymisque coactis,

Quos neque Tydides, nec Larissæus Achilles,

Non anni domuere decem, non mille carinæ.

Hic aliud majus miseris multoque tremendum

Objicitur magis, atque improvida pectora turbat. 200

Laocœon, ductus Neptuno sorte sacerdos,

Solennes taurum ingentem mactabat ad aras.

Ecce autem gemini a Tenedo tranquilla per alta

(Horresco referens) immensis orbibus angues

Incumbunt pelago, pariterque ad littora tendunt: 205

Pectora quorum inter fluctus arrecta jubæque

Sanguineæ exsuperant undas; pars cetera pontum

Pone legit, sinuantque immensa volumine terga.

Fit sonitus, spumante salo: jamque arva tenebant,

Ardentesque oculos suffecti sanguine et igni, 210

Sibila lambebant linguis vibrantibus ora.

Arabicus: nunc in partes distincta præcipue sex, imperium Moscoviticum, Tartaricum, Turcicum, Persicum, Indicum, et Sinense. *Minor*, peninsula est Majoris Asiæ, maxime occidentalis: inter pontum Euxinum; et eam Mediterranei Maris partem, quæ Issico Sinu terminatur: nunc *Natolie*: de hac sermo hic est, quia in ea erat *Troas*.

193 *Pelopea ad mœnia*] Vel *Argos*, ubi præcipue regnavit Pelops: vel totam peninsulam isthmo Corinthiaco Græciæ annexam; quæ cum *Apia* diceretur, *Peloponnesus* deinde, id est, *insula Pelopis*, vocata est a *Pelope*; qui e Phrygia, ubi Tantalus ejus pater regnaverat, coloniam eo deduxit. *Pelops* a Tantalos patre dicitur appositus fuisse Diis ad epulas, cumque humerum avidior Ceres comedisset, eburneo humero donatus a Jove. *Ænomaum* deinde regem Elidis curuli certamine vicit, fraude aurigæ *Myrtili*, qui vectem axi subduxerat: atque ita *Hippodamiam* *Ænomai* filiam solus e procis obtinuit, aliis tredecim ab *Ænomao* jam ante victis et occisis: eam enim is posuerat legem, ut victus moreretur, victori filia nuberet, monitus oraculis a genere sibi mortem imminere. Pelops ex *Hippodamia* *Atreum* ac *Thyestem* suscepit. *Delph. Virg.*

pit: *Atreus Menelaum* et *Agamemnona*.

197 *Tydides, &c.*] *Diomedes* Tydei filius, *Æn. i. 101.* *Larissæus Achilles*] *Phthius* potius, quia *Phthiæ* natus est; cum ejus pater *Peleus*, ex *Ægina* insula propter fratris sui *Phoci* cædem profugus, ab *Eurytione* *Phthiæ* rege in tertiam regni partem adscitus esset. Sed *Phthia* et *Larissa* vicinæ sunt *Thessaliæ* urbes.

198 *Mille carinæ*] *Homerus* in catalogo numerat mille centum et octoginta sex. *Carina* proprie est trabs ima, quæ fundamentum est totius navis: vulgo pro tota navi usurpatur.

201 *Neptuno sorte, &c.*] De *Laocoonte* supra, v. 41. De *Neptuno*, *Æn. i. 129.* Sorte ductus est sacerdos *Laocoon*, quia ubi non erant certi Deo sacerdotes, sorte duci mos erat: non erant autem apud *Trojanos* *Neptuno*, vel ex quo *Laomedon* *Neptunum* contemserat; vel ex quo *Trojani* ejus sacerdotem interfecerant, quia sacrificiis adventum *Græcorum* non vetuerat. Nunc itaque rati *Græcos* abiisse, sacra *Neptuno* facienda putaverunt ipso in littore; et sors in *Laocoonta* cecidit, jam antea sacerdotem *Apollinis*. De *Tenedo*, insula *Hellesponti*, supra, v. 21.

209 *Salo*] *Mari*, *Æn. i. 541.*

Diffugimus visu exsanguēs. Illi agmine certo
 Laocoonta petunt. Et primum parva duorum
 Corpora natorum serpens amplexus uterque
 Implicat, et miseros morsu depascitur artus; 215
 Post ipsum, auxilio subeuntem ac tela ferentem,
 Corripiunt, spirisque ligant ingentibus; et jam
 Bis medium amplexi, bis collo squamea circum
 Terga dati, superant capite et cervicibus altis.
 Ille simul manibus tendit divellere nodos, 220
 Perfusus sanie vittas atroque veneno;
 Clamores simul horrendos ad sidera tollit:
 Quales mugitus, fugit cum saucius aram
 Taurus, et incertam excussit cervice securim.
 At gemini lapsu delubra ad summa dracones 225
 Effugiunt, sævæque petunt Tritonidis arcem;
 Sub pedibusque Deæ clypeiue sub orbe teguntur.
 Tum vero tremefacta novus per pectora cunctis
 Insinuat pavor; et scelus expendisse merentem
 Laocoonta ferunt, sacrum qui cuspide robur 230
 Læserit, et tergo sceleratam intorsērit hastam.
 Ducendum ad sedes simulacrum, orandaue Divæ
 Numina conclamant.
 Dividimus muros, et moenia pandimus urbis.
 Accingunt omnes operi, pedibusque rotarum 235

212 *Agmine certo*] Certo et ordinato motu: sic Ge. III. 423. 'extremæque agmina caudæ:' locum vide.

221 *Sanie vittas*] Sanies est sanguis mutatus ac fere corruptus, atro colore permixtus. De vittis, supra, v. 133.

225 *Delubra*] Templā sic dicta, a *deluo*: quia plerumque ante templā fontes erant, aut lacus; ubi templā ingressuri deluebantur.

226 *Tritonidis arcem*] Minervæ Tritoniæ, de qua supra, v. 171. *Arcem*] Vel Trojanæ urbis, in qua templum illud erat, et v. 41. 'Laocoon ardens summa decurrit ab arce.' Vel arcem dixit, pro templo et æde Minervæ, quocumque loco sita fuerit.

227 *Clypeiue sub orbe*] Serpentes a Pallade excitatos in hujus perniciem non mirabitur, qui sciet ex Plutarchi libro de Iside, draconem sacrum fuisse Minervæ, et a Phidia Minervæ simulacro esse appositum: qui Politianum legerit, scribentem, se vidisse Romæ Palladis clypeum, squa-

moso draconis corio contextum, et dracunculis fimbriatum.

229 *Insinuat*] Supple se: ut Æn. I. 108. 'Tum prora avertit.'

Scelus expendisse merentem] Quidam dicunt supplicium luisse tum quidem Laocoonta, non ob læsum equum, iramque Palladis; sed ob violatam alio scelere sanctitatem Apollinei templi, cujus erat sacerdos: et serpentes aufugisse in idem illud templum, quod erat in urbis arce.

230 *Robur*] Lignum quodvis durius, G. I. 162.

231 *Tergo*] Dixit v. 51. 'In latus, inque alvum.' Ergo a tergo equum aggressus, ictum in eam impexit lateris partem, quæ alio contermina est.

234 *Muros, &c. mœnia, &c.*] Ita distinguit Germanus, ut *muros* velit esse, lapideum ambitum, quo urbs cingitur; *mœnia*, munitiones, turres et id genus cetera, quibus muri defenduntur.

235 *Accingunt*] Supple se, ut v. 229. 'Insinuat pavor.'

Subjiciunt lapsus, et stuppea vincula collo
Intendunt. Scandit fatalis machina muros,
Foeta armis. Pueri circum innuptæque puellæ
Sacra canunt, funemque manu contingere gaudent.
Illa subit, mediæque minans illabitur urbi. 240

O patria, o Divum domus Ilium, et inclyta bello
Mœnia Dardanidum! quater ipso in limine portæ
Substitit, atque utero sonitum quater arma dedere.
Instamus tamen immemores cæcique furore,
Et monstrum infelix sacrata sistimus arce. 245

Tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris
Ora, Dei jussu non unquam credita Teucris.
Nos delubra Deum miseri, quibus ultimus esset
Ille dies, festa velamus fronde per urbem.

Vertitur interea cœlum, et ruit oceano Nox, 250
Involvens umbra magna terramque polumque,
Myrmidonumque dolos: fusi per mœnia Teucris
Conticuere; sopor fessos complectitur artus.

Et jam Argiva phalanx instructis navibus ibat
A Tenedo; tacitæ per amica silentia Lunæ, 255
Littora nota petens: flammæ cum regia puppis
Extulerat; fatisque Deum defensus iniquis,
Inclusos utero Danaos et pinea furtim
Laxat claustra Sinon: illos patefactus ad auras
Reddit equus; lætique cavo se robore promunt 260

241 *Divum domus Ilium*] Quia murorum structores habuit Neptunum et Apollinem: quia Ganymedem Jovis, Tithonum Auroræ delicias, e stirpe regia protulit. De *Ilio*, Troja, Æn. i. 5. De *Dardanidis*, Trojanis, Ibid. 239.

246 *Cassandra*] Priami et Hecubæ filia, quæ cum ab amatore Apolline artem accepisset vaticinandi, nec ei tamen gratiam amoris mutui retulisset: indignatus Deus effecit, ut a Trojanis fides ipsius vaticiniis non haberetur. Nupsit sub extremis illius belli temporibus Choroëbo: captâ urbe, vitiata est ab Ajace Oilei, in ipso Minervæ templo, et in prædam Agamemnoni cessit; quem cum admoneret sæpe de cavendis Clytemnestræ insidiis, nec dicto haberet audientem; cum ipso deinde, Ægisthi et Clytemnestræ scelere, in convivio obtruncata est. De *delubris*, supra, v. 225. De *Myrmidonibus*, Achilli

subditis, v. 7.

250 *Ruit oceano Nox*] Sole nimirum in oceanum, ut fingitur, cadente; consequitur statim Nox et post eum præcipitat *Oceano*, id est, in *Oceanum*. Sicut 'It clamor cœlo,' id est, ad cœlum.

254 *Argiva phalanx*] *Phalanx* proprie, Macedonum est agmen pedestre, perpetuo umbonum textu consertum, atque ita juncto impetu in hostes incurrens; unde nomen habet juxta Suidam, a *πελάζειν ἀρχή* accedere prope. Ex Vegetio habebat hominum octo millia. *Argiva*] Græca ab *Argis* urbe Peloponnesi, de qua Æn. i. 289. De *Tenedo*, Hellesponti insula, supra, v. 21.

255 *Silentia Lunæ*] Ne explices de Luna cum Sole conjuncta, quæ tum dicitur *silens*, quia minime lucet; sed intellige de media et silente nocte, ut explicabimus, v. 340.

Filius Polynici *neōs* *neoptolemus*
 Thessandrus Sthenelusque duces, et dirus Ulixes,
 Demissum lapsi per funem, Acamāsque, Thoasque,
 Pelidesque Neoptolemus, primusque Machaon,
 Et Menelaus, et ipse doli fabricator Epeus.

Invadunt urbem somno vinoque sepultam;
 Cæduntur vigiles, portisque patentibus omnes
 Accipiunt socios, atque agmina conscia jungunt.

265

Tempus erat, quo prima quies mortalibus ægris
 Incipit, et dono Divum gratissima serpit.

In somnis, ecce, ante oculos mœstissimus Hector

270

Visus adesse mihi, largosque effundere fletus,
 Raptatus bigis ut quondam, aterque cruento
 Pulvere, perque pedes trajectus lora tumentes.
 Hei mihi, qualis erat! quantum mutatus ab illo
 Hectore, qui redit exuvias indutus Achilli,

275

261 *Thessandrus*] Servius ait eum fuisse filium Polynicis illius, qui de regno Thebano cum fratre Eteocle confligens occidit: sed hunc Polynicis filium vulgo *Thersandum*, non *Tissandrum* vocant. At Servius, *Tissandrus* hic legit; Pomponius, *Thessandrus*.

Sthenelus] Filius illius Capanei Argivi, qui eodem Thebano bello Polynicem secutus occiderat, vel Jovis fulmine, vel Thebanorum lapidatione obrutus.

Duces] Non ad Thessandrum, et Sthenelum duntaxat, vox illa pertinet; sed ad Ulyssem etiam, et Neoptolemmum, et alios quos hic appellat.

263 *Pelidesque Neoptolemus*] *Pyrrius*, Achillis et Deidamiæ filius: *Pyrrius* dictus a colore capillorum, nam *πυρρός* rufus est: *Neoptolemus*, a *νέος* novus, et *πόλεμος* bellum; quia admodum adolescens, ad belli Trojani reliquias perductus est: erat enim in fatis absque aliquo Æacidarum capi Trojam non posse. Troja capta Priamum interfecit, Polyxenam Priami filiam sub Achillis tunulo immolavit, Andromachen Hectoris uxorem ex præda captivam habuit, Molossum ex ea suscepit; et cum eam deinde matrimonio junxisset Heleno Priami filio, ducturus Hermionem Menelai et Helenæ filiam; ab Oreste Agamemnonis filio, cui Hermione desponsata fuerat, in Delphico Apollinis templo interfectus est. *Pelides* vocatur, quia *Pelei* nepos, qui Æaci fuit filius, regis in Ægina insula, et The-

tidis maritus.

Primusque Machaon] Æsculapii filius, Podalirii frater; uterque medicus insignis fuit, præcipue sanandis vulneribus. *Primus*: id est, primo loco delapsus per funem: nec obstat quod Thessandrus et reliqui supra vocati sint *duces*: erant enim *duces* dignitate ac munere, non descendendi ordine.

264 *Menelaus*] Atrei filius, Agamemnonis frater, Tyndarei Spartani regis gener, ac deinde successor; maritus Helenæ, quam cum raptam a Paride frustra legationibus a Priamo repetiisset, sociali totius Græciæ bello repetiit, recepitque tandem everso Trojano regno: et conscensa navi, post octavum erroris annum domum rediit.

Epeus] Ideo equi lignei fabricator dicitur, quia muralem reperit machinam quæ vocatur etiam *aries*, ex Plin. lib. VII. 56.

272 *Raptatus bigis*] De *Hectore* bigis raptato, Æn. I. 487. De *bigis* et quadrigis, duobus et quatuor equis, sub eodem jugo conjunctis, G. I. 512.

275 *Exuvias Achilli, &c.*] Cum nempe Achilles e Græcorum castris recessisset, offensus Agamemnoni ob ereptam sibi Briseida: territi navium incendio Græci, frustra precibus Achillem tentaverunt, Patroclus inprimis, ipsi carissimus; qui cum ad reditum impellere eum non posset, rogavit, sua sibi saltem arma militesque suos concederet, quibus, Trojanis metum incuteret. Concessit

Vel Danaum Phrygios jaculatus puppibus ignes!
 Squalem barbam, et concretos sanguine crines,
 Vulneraque illa gerens, quæ circum plurima muros
 Accepit patrios. Ultro flens ipse videbar
 Compellare virum, et moestas exprimere voces : 280
 O lux Dardaniæ, spes o fidissima Teucrum,
 Quæ tantæ tenuere moræ? quibus Hector ab oris
 Expectate venis? ut te post multa tuorum
 Funera, post varios hominumque urbisque labores
 Defessi aspiciamus! quæ causa indigna serenos 285
 Foedavi vultus? aut cur hæc vulnera cerno?
 Ille nihil nec me quæ mentem vana moratur:
 Sed graviter animus imo de pectore ducens,
 Heu fuge, nate Dea, teque his, ait, eripe flammis
 Hostis habet muros; tuit alto a culmine Troja. 290
 Sat patriæ Priamoque datum. Si Pergama dextra
 Defendi possent: etiam hac defensa fuissent.
 Sacra suosque tibi commendat Troja Penates:
 Hos cape fatorum comites: his moenia quære,
 Magna pererrato statues quæ denique ponto. 295
 Sic ait; et manibus vittas Vestamque potentem
 Æternumque adytis effert penetralibus ignem.

Diverso interea miscentur mœnia luctu;
 Et magis atque magis, quanquam secreta parentis
 Anchisæ domus arboribusque oblecta recessit, 300
 Claescent sonitus: armorumque ingruit horror.
 Excitior somno, et summi fastigia tecti
 Ascensu supero, atque arrectis auribus asto:

Achilles: at Patroclus, Achillis armis
 indutus, ab Hectore occisus est. Igi-
 tur per *Achilli exuvias*, Achillis arma
 intellige; non Achilli quidem, sed Pa-
 troclo direpta. Ita Homerus Iliad.
 xv. sub finem, et xvi.

291 *Pergama*] Arx Troja. Æn. i.
 470.

293 *Sacra suosque, &c.*] Per *sacra*,
 res eas intelligit, quæ ad ceremonias
 Deorum pertinebant; ut vittæ, in-
 fulæ, de quibus supra, v. 133. Pepla,
 de quibus Æn. i. 484. Per *Penates*,
 Deorum domesticorum simulacra, de
 quibus infra, v. 717. Per *Vestam*, vel
 unum ex illis Penatium simulacris,
 vel ignem ipsum æternum: ait enim
 Ovid. Fast. vi. 291. 'Nec tu aliud
 Vestam, quam vivam intellige flam-
 mam.' Per *ignem perpetuum*, ignem
 inextinctum: qui, si aliquando extin-

gueretur; non alio igne, sed admotis
 Soli fomitibus ipso Solis calore exci-
 tandus erat. De hoc, deque *Vesta*,
 Ge. i. 498.

297 *Adytis effert*] Vel reipsa effert;
 vel in somnis videtur efferre. Effert
 autem in Æneæ domum, e templo quod
 erat in arce; et cum iis imperium a
 Priamo in Æneam transfert. Cultum
 vero ignis acceperant Phryges et
 Græci ab orientalibus populis, præ-
 cipue Persis; quibus ob usus maxi-
 mos dignus divinitate visus est, et
 perpetua custodia. *Adyta*] Sunt in-
 timæ partes domorum templorumque,
 in quas intrare nefas est, ab a pri-
 vativo, et δῶν ingredior. De *penetrali-
 bus*, in voce *penus*, Æn. i. 708. De
Austris, ventis meridionalibus. Ecl.
 ii. 58.

In segetem veluti cum flamma furentibus Austris
Incident, aut rapidus montano flumine torrens 305

Sternit agros, sternit sata læta, boumque labores,
Præcipitesque trahit sylvas; stupet inscius alto
Accipiens sonitum saxi de vertice pastor.

Tum vero manifesta fides, Danaumque patescunt
Insidiæ. Jam[†] Deiphobi dedit ampla ruinam, *Son* 310
Vulcano superante, domus; jam proximus ardet
Ucalegon; Sigea igni freta lata relucent. *Priam*

Exoritur clamorque virum clangorque tubarum.

Arma amens capio; nec sat rationis in armis.

Sed glomerare manum bello, et concurrere in arcem. 315

Cum sociis ardent animi. Furor iraque mentem
Præcipitant, pulchrumque mori succurrit in armis.

Ecce autem telis Panthus elapsus Achivum,
Panthus Othryades, arcis Phœbique sacerdos,
Sacra manu, victosque Deos, parvumque nepotem 320
Ipse trahit, cursuque amens ad limina tendit.

Quo res summa loco, Panthū? quam prendimus arcem?

Vix ea fatus eram, gemitu cum talia reddit:

Venit summa dies et ineluctabile tempus

Dardaniæ. † Fuimus Troës; fuit Ilium? et ingens *+ Hector* 325

Gloria Teucrorum. † Ferus omnia Jupiter Argos † *ilus*
Transtulit. Incensa Danaï dominantur in urbe. † *Leucer*

310 *Deiphobi*] Priami filius fuit, qui postquam Paris a Pyrrho occisus est, Helenam duxit uxorem, cujus dolo inter primos interfectus est, ut fuse describitur *Æn.* vi. 490. De *Vulcano*, qui pro igne hic sumitur, *Ge.* i. 295.

312 *Ucalegon*; *Sigea igni freta*, &c.] *Ucalegon*, senex, unus e consiliariis Priami; *Ucalegon* ponitur pro domo *Ucalegontis*. *Sigea*] *Sigeum*, et *Rhæteum*: promontoria duo Troadis, non longe ab urbe Troja. *Freta* dixit, pro mari Hellespontico, quod regionem illam alluit, et proprie fretum est.

319 *Panthus Othryades*, &c.] Othrei filius, sacerdos Apollinis qui in arce colebatur: licet enim arx Trojana præcipue sacra esset Palladi, ut deinde Romanum Capitolium Jovi; utraque tamen sedes Diis aliis compluribus dicata erat. De *Phæbo*, *Ecl.* iii. 62. 104. De *Achivis*, Græcis, *Æn.* i. 492.

321 *Limina*] Legunt alii *littora*, nec male. Servius et Donatus retinent

limina: et hinc *Æneæ* virtutem exaggerant, cujus in domum, et Hector, et Panthus sacra deferebant.

322 *Quam prendimus arcem?*] Sensus est: *Quam occupabimus arcem? in quam arcem concurremus?* Maxime enim de arce videtur *Æneas* fuisse sollicitus, dixit enim v. 315. 'et concurrere in arcem Cum sociis ardent animi.' Sed arx illa primo a Græcis capta fuerat, et equus in eam inductus, v. 245. 'Et monstrum infelix sacrata sistimus arce.' Tamen aliæ fuere arces et munita loca, imprimis Priami regia, in quam ultimus Græcorum impetus fuit, infra, v. 437. Dubitat igitur *Æneas*, quænam arx adhuc propugnari possit.

325 *Dardaniæ. Ilium*] Trojæ nomina, *Æn.* i. 5. *Troës, Teucrorum*: Trojanorum nomina, *Æn.* i. 34, 239. *Argos. Mycenis*: urbes sunt Peloponnesi, regnum Agamemnonis, *Æn.* i. 288. *Danaï*: Græci, *Æn.* i. 34. *Sinon*, supra, 86.

Arduus armatos mediis in moenibus astans
 Fundit equus, victorque Sinon incendia miscet,
 Insultans. Portis alii bipatientibus adsunt, 330
 Millia quot magnis unquam venere Mycenis.
 Obsedere alii telis angusta viarum
 Oppositi; stat ferri acies mucrone corusco
 Stricta, parata neci; vix primi praelia tentant
 Portarum vigiles, et cæco Marte resistunt. 335
 Talibus Othryadæ dictis et numine Divum
 In flammæ et in arma feror, quo tristis Erinny,
 Quo fremitus vocat, et sublatus ad æthera clamor. *in the*
 Addunt se socios Rhipeus, et maximus armis
 Epytus; oblatis per Lunam Hypanisque Dymasque; 340
 Et lateri agglomerant nostro; juvenisque Coræbus
 + Mygdonides. Illis ad Trojam forte diebus
 Venerat, insano Cassandrae incensus amore;
 Et gener auxilium Priamo Phrygibusque ferebat. *+ a patr*
 Infelix, qui non sponsæ præcepta furentis
 Audierit. 345
 Quos ubi confertos audere in praelia vidi:
 Incipio super his: Juvenes, fortissima frustra
 Pectora, si vobis audentem extrema cupido

332 *Angusta viarum*] Angustas vias: familiaris poetis et historicis locutio: infra, v. 725. 'opaca locorum.' Æn. I. 426. 'strata viarum.'

335 *Cæco Marte*] Certamine vel obscuro, quia per noctem mittebatur; vel insano, quia a paucis et improvidis contra multos et paratos. De Marte, belli Deo, Ecl. ix. 12. *Othryadæ*] Panthei, qui filius Othrei. *Numine*] Æn. I. 137.

337 *Erinny*] Nomen commune tribus Furiis; quæ, ut *Eumenides*, sic *Erinnyes* vocantur. Propert. lib. II. 20. 29. 'Tunc me vel tragicæ vexetis Erinnyes.' Privata singularum nomina sunt, *Alecto*, *Tisiphone*, *Megara*: de quibus Ge. I. 278.

340 *Oblati per Lunam*] Probat enim Scaliger, de Emendatione Temp. lib. v. captam esse Trojam circa plenilunium et finem veris: idque etiam patet ex Petronii fragmento de expugnatione Trojæ: 'Jam plena Phœbe candidum extulerat jubar:' at tum Luna maxime lucida est. Igitur silentia Lunæ, ut antea dixit Virgilius, v. 255. de media nocte explicanda sunt, quod tempus vocatur *conticinium*, quia tunc

tacent omnia: Luna autem nocturni silentii præses dicitur: unde Horat. Epod. v. 51. 'Nox, et Diana, quæ silentium regis.'

342 *Mygdonides*] Nomen a *Mygdone* patre, fratre Hecubæ Priami uxoris: non a *Mygdonia* regione; monet enim Servius gentilia nomina non desinere in *des*, sed patronymica. De Cassandra supra, v. 246. De Phrygibus, Æn. I. 385.

348 *Fortissima frustra*] Hic agnoscunt vulgo interpretes plane prolixam et incommodam verborum trajectionem, et verba digerunt hoc modo: *Juvenes, fortissima pectora: videtis quæ sit fortuna rebus: omnes Dii, quibus hoc imperium steterat, abierunt adytis arisque relictis: frustra succurritis urbi incensæ. Si vobis cupido certa est sequi audentem extrema, ruamus in media arma, et moriamur. Ego rectum, absque traiectione, sensum verborum videre mihi videor, ut patet in interpretatione: ubi vocat Æneas juvenum pectora frustra fortissima, quia eorum fortitudo ad patriæ salutem deinceps inutilis erat.*

Certa sequi (quæ sit rebus fortuna videtis : 350

Excessere omnes adytis arisque relictis

Di, quibus imperium hoc steterat; succurritis urbi

Incensæ): moriamur, et in media arma ruamus.

Una salus victis, nullam sperare salutem.

Sic animis juvenum furor additus. Inde, lupi ceu 355

Raptores atra in nebula, quos improba ventris

Exegit cæcos rabies, catulique relictis

Faucibus expectant siccis; per tela, per hostes

Vadimus haud dubiam in mortem; mediæque tenemus

Urbis iter. Nox atra cava circumvolat umbra. 360

Quis cladem illius noctis, quis funera fando

Explicit, aut possit lacrymis æquare labores?

Urbs antiqua ruit, multos dominata per annos;

Plurima perque vias sternuntur inèrtia passim

Corpora, perque domos, et religiosa Deorum 365

Limina. Nec soli pœnas dant sanguine Teucris: x

Quondam etiam victis redit in præcordia virtus; *aliqua*

Victoresque cadunt Danaï. Crudelis ubique *non*

Luctus, ubique pavor, et plurima mortis imago.

Primus se, Danaum magna comitante caterva, 370

Androgeus offert nobis, socia agmina credens

Inscius; atque ultro verbis compellat amicis:

Festinate, viri, nam quæ tam sera moratur

Segnities? alii rapiunt incensa feruntque

Pergama: vos celsis nunc primum a navibus itis? 375

Dixit; et extemplo (neque enim responsa dabantur

Fida satis) sensit, medios delapsus in hostes.

Obstupuit, retroque pedem cum voce repressit.

Improvisum *aspris* veluti qui sentibus anguem *+ for*

Pressit humi nitens, trepidusque repente refugit, *aspris* 380

Attollentem iras, et cœrula colla tumentem:

Haud secus Androgeus visu tremefactus abibat.

Irruimus, densis et circumfundimur armis;

Ignarosque loci passim et formidine captos

Sternimus. Aspirat primo fortuna labori. 385

Atque hic successu exultans animisque Corœbus,

O socii, qua prima, inquit, fortuna salutis

Monstrat iter, quaque ostendit se dextra, sequamur.

367 Quondam] Aliquando. Sic Ge. iii. 99. 'Ut quondam in stipulis magnus sine viribus ignis Incassum furit.' De Teucris, Trojanis, Æn. i. 239. De Danaï, Græcis, Æn. i. 34.

377 Sensit, delapsus in hostes] Id est,

se delapsum esse: Græcismus, Latinis veteribus familiaris. Sic Catul. in Phaselo. v. 2. 'Ait fuisse navium celerissimus,' &c.

379 Aspris] Pro asperis: ut Æn. i. 205. Accestis, pro accessistis.

Mutemus clypeos, Danaumque insignia nobis
 Aptemus: dolus, an virtus, quis in hoste requirat? 390
 Arma dabunt ipsi. Sic fatus, deinde comantem[†]
 Androgei galeam clypeique insigne decorum *the crest of*
 Induitur, laterique Argivum accommodat ense.
 Hoc Rhipeus, hoc ipse Dymas, omnisque juvenus
 Læta facit; spoliis se quisque recentibus armat. 395
 Vadimus immixti Danaïs haud numine nostro,
 Multaque per cæcam congressi prælia noctem
 Conserimus; multos Danaum demittimus Orco.
 Diffugiunt alii ad naves, et littora cursu
 Fida petunt: pars ingentem formidine turpi 400
 Scandunt rursus equum, et nota conduntur in alvo.
 Heu nihil invitis fas quenquam fidere Divis!

Ecce trahebatur passis Priameia virgo
 Crinibus a templo Cassandra adytisque Minervæ,
 Ad coelum tendens ardentia lumina frustra: 405
 Lumina; nam teneras arcebant vincula palmas.
 Non tulit hanc speciem furiata mente Coræbus,
 Et sese medium iniecit periturus in agmen.
 Consequimur cuncti, et densis incurrimus armis.
 Hic primum ex alto delubri culmine telis
 Nostrorum obruimur, oriturque miserrima cædes,
 Armorum facie et Graiarum errore jubarum.
 Tum Danai, gemitu atque ereptæ virginis ira,
 Undique collecti invadunt; acerrimus Ajax,
 Et gemini Atridæ, Dolopumque exercitus omnis.
 Adversi rupto ceu quondam turbine venti
 Confligunt, Zephyrusque, Notusque, et lætus Eois
 Euris equis: stridunt sylvæ, sævitque tridenti
 Spumeus atque imo Nereus ciet æquora fundo. 415

391 *Comantem galeam*] Cristatam, candis animalium ornatam, Æn. III. 468. *Argivum*, Græcum, ab Argis urbe Peloponnesi, Æn. I. 288.

396 *Haud numine nostro*] Non propitiis Diis. Sic Æn. XII. v. 539. 'nec Di texere Cupentum, Ænea veniente, sui.' De *Orco*, qui pro inferis sumitur, Ge. I. 277.

404 *Cassandra, &c.*] Supra 246. In templo Minervæ vitata ab Ajace Oilei filio, Æn. I. 44. De *Ajace Oilei*, de quo hic mentio, Æn. I. 45. De *Atridis*, Atræi filiis, Agamemnone, Æn. III. 54. et Menelao, supra 264. De *Dolopibus*, supra 7.

Delph. Virg.

417 *Zephyrus, &c.*] Ventus occidentalis, Ecl. v. 5. *Notus*] Qui et *Auster*, meridionalis: a *vobros* humidus: Ecl. II. 58. *Eurus*] Orientalis, unde equis invectus dicitur *Eois*, ab *hōs* *Aurora*. Et vero Horatius equos etiam Euro tribuit, Od. IV. 4. 44. 'Per Siculas equitavit undas,' *Quondam*] Aliquando, supra 367.

419 *Nereus*] Juxta aliquos pro *Nep-tuno* sumitur, ob tridentem: juxta Orpheum, pro Deorum antiquissimo: juxta Hesiodum, pro Ponti filio: juxta omnes, pro Nereidum Nympharum patre, et uno e maris præsidi-bus.

Illi etiam, si quos obscura nocte per umbram 420
 Fudimus insidiis, totaque agitavimus urbe,
 Apparent; primi clypeos mentitaque tela
 Agnoscunt, atque ora sono discordia signant.
 Ilicet obruimur numero. Primusque Corcebus *one of the*
 Penelei dextra, Divæ armipotentis ad aram, 425
 Procumbit; cadit et Rhipeus, justissimus unus *actions*
 Qui fuit in Teucris et servantissimus æqui:
 Dis aliter visum: pereunt Hypanisque Dymasque
 Confixi a sociis; nec te tua plurima, Panthu,
 Labentem pietas nec Apollinis infula texit. 430
 Iliaci cineres, et flamma extrema meorum,
 Testor, in occasu vestro nec tela nec ullas
 Vitavisse vices Danaum; et, si fata fuissent,
 Ut caderem, meruisse manu. Divellimur inde:
 Iphitus et Pelias mecum: quorum Iphitus ævo 435
 Jam gravior, Pelias et vulnere tardus Ulixi:
 Protinus ad sedes Priami clamore vocati.

Hic vero ingentem pugnam, ceu cetera nusquam
 Bella forent, nulli tota morerentur in urbe,
 Sic Martem indomitum, Danaosque ad tecta ruentes 440
 Cernimus, obsessumque acta testudine limen.
 Hærent parietibus scalæ, postesque sub ipsos
 Nituntur gradibus, clypeosque ad tela sinistris
 Protecti objiciunt; prensant fastigia dextris.
 Dardanidæ contra turres ac tecta domorum 445
 Culmina convellunt: his se, quando ultima cernunt,
 Extrema jam in morte parant defendere telis;
 Auratasque trabes, veterum decora alta parentum,
 Devolvunt; alii strictis mucronibus imas

423 *Ora sono discordia*] Alii enim Phrygia, alii Græca lingua utebantur: quidam explicant de vario militum symbolo, *mot du guet*.

425 *Penelei*] Unius e quinque Bæotorum ducibus, qui ad expeditionem Trojanam venerant. *Iliad.* II. 494. *Armipotentis*] Palladis, quæ quassans arma e cerebro Jovis nata est, unde nomen a πάλλω *quasso*.

428 *Dis aliter visum*] Licet justissimus esset, visus est tamen Diis reus ac morte dignus esse. De *infula*, seu vittis Apollinis, 133. De *Apolline*, *Ecl.* III. 104.

434 *Meruisse manu*] Me dignum fuisse morte, propter ea quæ *manu* feceram: nempe ob cædes Græcorum

plurimas.

440 *Martem*] Pro bello, cujus Deus est, *Ecl.* IX. 12.

441 *Testudine*] Machina, quæ inventa dicitur bello Trojano. Sic describitur a Livio l. XLIV. 9. 'Scutis super capita densatis, stantibus primis, secundis submissioribus, tertiis magis et quartis, postremis etiam genu pixis; fastigiatam, sicut tecta ædificiorum sunt, testudinem faciebant.' Ait Xiphilinus in Augusto, tam firmam fuisse, ut homines supra illam ire possent; sed et equi agi et vehicula. Nomen a corio *testudinis*, *tortue*: Græcis συνασπισμός, a clypeis simul nexis. De *postibus*, *Æn.* I. 452.

Obsedere fores: has servant agmine denso. 450
 Instaurati animi, regis succurrere tectis,
 Auxilioque levare viros, vimque addere victis.

Limen erat, cæcæque fores, et pervius usus
 Tectorum inter se Priami, postesque relict
 A tergo: infelix qua se, dum regna manebant, 455
 Sæpius Andromache ferre incommitata solebat
 Ad soceros, et avo puerum Astyanacta trahebat.
 Evado ad summi fastigia culminis: unde
 Tela manu miseri jactabant irrita Teucri.

Turrim, in præcipiti stantem, summisque sub astra 460
 Eductam tectis, unde omnis Troja videri,
 Et Danaum solitæ naves, et Achaia castra, *Achaia a tri*
 Aggressi ferro circum, qua summa labantes *gdom of y*
 Juncturas tabulata dabant, convellimus altis *ecce*
 Sedibus, impulimusque; ea lapsa, repente ruinam 465

Cum sonitu trahit, et Danaum super agmina late
 Incidit. Ast alii subeunt: nec saxa, nec ullum
 Telorum interea cessat genus.

Vestibulum ante ipsum primoque in limine Pyrrhus
 Exultat, telis et luce coruscus aëna. 470

Qualis, ubi in lucem coluber mala gramina pastus,
 Frigida sub terra tumidum quem bruma tegebat;
 Nunc positis novus exuviis nitidusque juvena,
 Lubrica convolvit sublato pectore terga

Arduus ad Solem, et linguis micat ore trisulcis. 475
 Una ingens Periphas, et equorum agitator Achillis
 Armiger Automedon, una omnis Scyria pubes

454 *Tectorum inter se, &c.*] Videntur continua duo fuisse palatia Priami, et Hectoris, cujus Andromache uxor fuit. *Relicti*] Ab hostibus, qui posticam illam januam non animadvertenterant.

456 *Andromache*] Filia Eetionis regis Thebes, in Cilicia, minoris Asiae provincia. Occiso marito Hectore, Priami et Hecubæ filio, captaque Troja, Pyrrho cessit in prædam: a quo ducta in Epirum, ex eo Molossum suscepit; ac deinde Heleno, Priami item filio, cum regni Epirotici parte in uxorem concessa est. *Soceri* igitur Andromaches fuere Priamus et Hecuba.

457 *Astyanacta*] Filium unicum Andromaches ex Hectore: hic post Trojam captam cum quæreretur a Græ-

cis ad mortem, occultatus a matre in ipso Hectoris tumulo, indeque dolo Ulyssis erutus, e turri præceps actus est.

462 *Achaia castra*] De Achaia, Græciæ regione, Æn. i. 492. De *Danaïs*, ib. 34.

463 *Qua summa, &c.*] Qua trabium, quæ summum tabulatum sustinebant, capita, parieti immissa, infirmiores illum reddebant, et excindi facilem. De *Pyrrho*, supra 263.

471 *Qualis, ubi, &c.*] De illa serpentis renovatione, herbarum pastu, lingua tricuspide, jam diximus Ge. iii. 437.

477 *Scyria pubes*] E Scyro insula, una e Cycladibus, in qua regnavit Lycomedes: apud quem depositus a Thetide Achilles puellari habitu ne

Succedunt tecto, et flammās ad culmina jactant.

Ipse inter primos correpta dura bipenni

Limina perrumpit, postesque a cardine vellit

480

Æratos; jamque excisa trabe firma cavavit

Robora, et ingentem lato dedit ore fenestram.

Apparet domus intus, et atria longa patescunt:

Apparent Priami et veterum penetralia regum:

Armatosque vident stantes in limine primo.

485

At domus interior gemitu miseroque tumultu

Miscetur; penitusque cavæ plangoribus ædes

Fœmineis ululant; ferit aurea sidera clamor.

Tum pavidæ tectis matres ingentibus errant,

Amplexæque tenent postes, atque oscula figunt.

490

Instat vi patria Pyrrhus; nec claustra, neque ipsi

Custodes sufferre valent. Labat ariete crebro

Janua, et emoti procumbunt cardine postes.

Fit via vi: rumpunt aditus, primosque trucidant

Immissi Danai, et late loca milite complent.

495

f Non sic, aggeribus ruptis cum spumeus amnis

Exiit, oppositasque evicit gurgite moles,

Fertur in arva furens cumulo, camposque per omnes

Cum stabulis armenta trahit. Vidi ipse furem

Cæde Neoptolemum, geminosque in limine Atridas.

Vidi Hecubam, centumque nurus, Priamumque per aras

Sanguine fœdantem, quos ipse sacraverat, ignes.

Quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum,

ad bellum raperetur, interim ex Deidamia Lycomedis filia Pyrrhum suscepit. De *bipenni*, securi utrinque acuta, Ge. iv. 331. De *limine*, *postibus*, *cardine*, Æn. i. 452.

491 *Vi patria*] Hausta e patris Achillis exemplo, qui ex Horat. A. P. 121. *Iracundus*, *inexorabilis*, *acer*.

492 *Ariete*] Machina fuit longior, cujus caput in arietis caput ex ære conformatum, in urbium portas magna vi librabatur. De *Pyrrho* *Neoptolemo*: supra 263.

501 *Hecubam*] Uxorem Priami, filiam Cissei Thraciæ regis: quæ in servitutem a Græcis abducta, fingitur mutata in canem, quia Græcos inani- bus convitiis lacessebat. *Centumque nurus*] *Nurus*, proprie uxor filii est, *bru.* Cum tamen constet Priamum filios centum, atque adeo centum

nurus, non habuisse; constat hic juniores intelligi fœminas, quæ in comitatu Hecubæ erant, aut ad eam confugerant: ut apud Ovid. Met. ii. 364. de populis arboribus loquentem: 'Inde fluunt lacrymæ, stillataque Sole rigescunt De ramis electra novis, quæ lucidus amnis Excipit, et nuribus mittit gestanda Latinis.' De *aris* Priami, infra 513.

503 *Quinquaginta illi thalami*] Separata cubicula. Priamus enim ex Homero, Iliad. vi. 244. totidem habuit thalamos, ubi filii totidem apud uxores habitabant: et e regione thalamos præterea duodecim, ubi totidem habitabant filiæ apud generos: ergo liberos habuit ex utroque sexu duos ac sexaginta, e variis uxoribus, præsertimque ex Hecuba novemdecim, ut ait ipse Priamus, Iliad. ultimo, 496.

not. with less in the 500

Barbarico postes auro spoliisque superbi,
Procubuere. Tenent Danaï, qua deficit ignis. 505

Forsitan et, Priami fuerint quæ fata, requiras.
Urbis uti captæ casum, convulsaque vidit
Limina tectorum, et medium in penetralibus hostem :
Arma diu senior desueta trementibus ævo
Circumdat nequicquam humeris, et inutile ferrum 510
Cingitur, ac densos fertur moriturus in hostes.

Ædibus in mediis, nudoque sub ætheris axe,
Ingens ara fuit ; juxtaque veterrima laurus
Incumbens aræ, atque umbra complexa Penates.
Hic Hecuba et natæ nequicquam altaria circum, 515
Præcipites atra ceu tempestate columbæ,
Condensæ, et Divum amplexæ simulacra sedebant.

Ipsam autem sumtis Priamum juvenalibus armis
Ut vidit : Quæ mens tam dira, miserrime conjux,
Impulit his cingi telis ? aut quo ruis ? inquit. 520

Non tali auxilio, nec defensoribus istis
Tempus eget ; non, si ipse meus nunc afforet Hector.
Huc tandem concede ; hæc ara tuebitur omnes :
Aut moriere simul. Sic ore effata, recepit
Ad sese, et sacra longævum in sede locavit. 525

Ecce autem elapsus Pyrrhi de cæde Polites,
Unus natorum Priami, per tela, per hostes

504 *Barbarico*] Cerdannus probat exemplis compluribus, *Barbaricum* et *Phrygium* idem esse, et Phryges divitiis fuisse insignes : et certum quidem est barbaros a Græcis vocatos esse Asiaticos omnes, quales erant Trojani Phryges, et Persæ. Nec tamen puto patriam Æneæ barbaram ab Ænea ipso hic appellari : igitur melius explica de auro Asiaticis aliis gentibus per bellum direpto, præcipue quia cum *spoliis* hic jungitur.

512 *Sub ætheris axe*] *Sub Dio*, vel *sub Jove* ; id est, sub ipso aëre et aperto cælo, quem locum in mediis domibus *impluvium* vocant. *Axe*] Cælo. Vel quia pars cæli nobis imminens signum habet maxime conspicuum, *ursam*, sive *septentriones* ; quod et *plaustrum* dicitur, et *axis* ideo dici potest, juxta Servium. Vel quia, sicut *poli*, ita et *axis*, pro toto cælo sumitur : sunt enim *poli*, puncta duo axem terminantia ; *axis* autem, linea ipsa sive obelus, circa quem cælum volvi concipitur.

513 *Ingens ara fuit*] Ara illa, in loco subdiali et aperto, mediis in ædibus posita fuit, et *Jovi Herceo* dicata, ex Athenæo l. v. Ad hanc occisus fuit Priamus ; ex Euripide, Pausania, Ovidio, Seneca. Dicebatur Herceus *ἑρκείος*, ab *ἑρκος* septum, quia intra domorum septa statuebatur ejus ara. Præter oculos naturales duos, tertium habebat in fronte, ex Pausania in Corinth. Non assentior Turnebo l. xiv. 15. in hac ara sacratum fuisse ignem perpetuum ; sed ignem recens a Priamo excitatum ad placandos Deos, de quo 502.

Laurus] Hanc aliqui dicunt arte factam fuisse : cujus truncus cubitorum duodecim ex auro purissimo ; rami et folia ex auro et argento ; flores et fructus e gemmis. Sed sativam et naturalem puto.

514 *Penates*] Vel domum intelligit, vel statuas domesticorum Deorum cum Herceo Jove in eadem ara positas. De *Penatibus*, infra 717.

Porticibus longis fugit, et vacua atria lustrat
 Saucius. Illum ardens infesto vulnere Pyrrhus
 Insequitur, jam jamque manu tenet, et premit hasta. 530
 Ut tandem ante oculos evasit et ora parentum,
 Concidit, ac multo vitam cum sanguine fudit.
 Hic Priamus, quanquam in media jam morte tenetur,
 Non tamen abstinuit, nec voci iræque pepercit.
 At tibi pro scelere, exclamat, pro talibus ausis, 535
 Di, si qua est cœlo pietas, quæ talia curet,
 Persolvant grates dignas, et præmia reddant
 Debita: qui nati coram me cernere letum
 Fecisti, et patrios fœdasti funere vultus.
 At non ille, satum quo te mentiris, Achilles 540
 Talis in hoste fuit Priamo; sed jura fidemque
 Supplicis erubuit, corpusque exsanguie sepulcro
 Reddidit Hectoreum, meque in mea regna remisit.
 Sic fatus senior, telumque imbelle sine ictu
 Conjecit: rauco quod protinus ære repulsum, 545
 Et summo clypei nequicquam umbone pependit.
 Cui Pyrrhus: Referes ergo hæc, et nuntius ibis
 Pelidæ genitori. Illi mea tristia facta,
 Degeneremque Neoptoleum narrare memento.
 Nunc morere. Hoc dicens, altaria ad ipsa trementem 550
 Traxit et in multo lapsantem sanguine nati,
 Implicuitque comam læva; dextraque coruscum
 Extulit, ac lateri capulo tenus abdidit, ense.
 Hæc finis Priami fatorum: hic exitus illum
 Sorte tulit, Trojam incensam, et prolapsa videntem 555
 Pergama; tot quondam populis terrisque superbum
 Regnatorem Asiæ. Jacet ingens littore truncus,
 Avulsumque humeris caput, et sine nomine corpus.
 At me tum primum sævus circumstetit horror.
 Obstupui; subiit cari genitoris imago, 560
 Ut regem æquævum crudeli vulnere vidi

529 *Vulnere*] Ictu, vel telo, quo vulnus infligitur.

542 *Supplicis, &c.*] De hac Priami supplicatione apud Achillem, pro repetendo Hectoris cadavere, *Æn.* i. 103.

546 *Umbone*] *Umbo*, ὑμῶν est quicquid in plano eminet, rotunda figura: talis erat media pars clypei. *Pelides* Achilles, filius Pelei, de quo, *Æn.* i. 34.

554 *Hæc finis*] Vulgo masculini generis est: hic etiam fœminini, ut et *Æn.* v. 384. 'Quæ finis standi?'

557 *Regnatorem Asiæ*] Priamus enim imperasse dicitur Phrygiæ Minori ac Majori, quæ maximam Asiæ Minoris partem complectantur.

Littore truncus] Dicitur enim a quibusdam Priamus a Pyrrho tractus ab ara domestica ad Achillis tumulum, qui erat in littore Sigei promontorii; ibique occisus: Virgilius occisum quidem vult ad aram, sed cadaver deinde protractum fuisse ad littus innuit.

Vitam exhalantem; subiit deserta Creusa,
Et direpta domus, et parvi casus Iuli.
Respicio, et quæ sit me circum copia lustris.
Deseruere omnes defessi, et corpora saltu
Ad terram misere aut ignibus ægra dedere.

[Jamque adeo super unus eram: cum limina Vestæ
Servantem et tacitam secreta in sede latentem
Tyndarida aspicio; dant clara incendia lucem
Erranti, passimque oculos per cuncta ferenti.
Illa sibi infestos eversa ob Pergama Teucros,
Et pœnas Danaum, et deserti conjugis iras,
Præmetuens, Trojæ et patriæ communis Erinnyes,
Abdiderat sese, atque aris invisâ sedebat.

Exarsere ignes animo; subit ira cadentem
Ulcisci patriam, et sceleratas sumere pœnas.
Scilicet hæc Spartam incolumis patriasque Mycenæ
Aspiciet, partoque ibit regina triumpho?
Conjugiumque, domumque, patres, natosque videbit;
Iliadum turba et Phrygiis comitata ministris?
Occiderit ferro Priamus? Troja arserit igni?
Dardanium toties sudarit sanguine littus?

Non ita. Namque, etsi nullum memorabile nomen
Foeminea in pœna est, nec habet victoria laudem;
Extinxisse nefas tamen, et sumsisse merentes
Laudabor pœnas; animumque explesse juvabit
Ultricis flammæ, et cineres satiasse meorum.
Talia jactabam, et furiata mente ferebar;]

562 *Creusa*] De ea infra 772.

567 *Jamque adeo, &c.*] Versus duos et viginti sequentes sustulisse dicuntur Varinus et Tucca; eo quod ea, quam continent, Helenæ fuga, contraria videatur iis, quæ leguntur *Æn.* vi. 511. ubi dicitur Helena, non apud Priamum, sed apud filium Priami Deiphobum, suum post necem Paridis maritum, habitasse; et in ejus domum Græcos ad ipsum jugulandum induxisse: 'Intra tecta vocat Menelaum et mœnia pandit; scilicet id magnum sperans fore munus amanti, Et famam extinguere veterum sic posse malorum.' At respondeo cum Nascimbæno dici posse, spem Helenæ de placando Menelao vanam fuisse, quod innuit vox illa *scilicet*; proditoque Deiphobo, Helenam, cum se nihilominus velut hostem peti animadvertisset, evasisse fuga in Vestæ tem-

plum, sacrarium domus regiæ, per illud ipsum posticum ostium, quo Æneas eundem in locum penetraverat. Et vero Euripides in *Troad.* v. 35. 876. 1056. docet Helenam cum Trojanis mulieribus captivam a Menelao abductam esse, eo consilio, ut Græcis, quorum liberi Trojano bello perierant, occidenda traderetur. Tyndaris vocatur, ob Tyndareum patrem, Spartæ regem, *Æn.* i. 654. Erinnyes Furiis commune nomen, supra 337. De *Vesta* 296.

577 *Spartam* Sparta sive Lacedæmon patria Helenæ, urbs Peloponnesi, ut et Mycenæ; quare autem dicatur etiam ejus patria Mycenæ, diximus *Æn.* i. 654. De *Phrygia*, *Æn.* i. 385.

585 *Nefas*] Pro persona scelestâ et nefaria: sic frequenter apud Plautum usurpatur *scelus*.

565

570

575

580

585

up to this

*of the
Peloponnesus*

Cum mihi se, non ante oculis tam clara, videndam
 Obtulit, et pura per noctem in luce refulsit 590
 Alma parens, confessa Deam, qualisque videri
 Coëlicolis et quanta solet; dextraque prehensum
 Continuit, roseoque hæc insuper addidit ore:
 Nate, quis indomitas tantus dolor excitat iras?
 Quid furis? aut quonam nostri tibi cura recessit? 595
 Non prius aspicias, ubi fessum ætate parentem
 Liqueris Anchisen? superet conjuxne Creusa,
 Ascaniusque puer? quos omnes undique Graiæ
 Circum errant acies, et, ni mea cura resistat,
 Jam flammæ tulerint, inimicus et hauserit ensis. 600
 Non tibi Tyndaridis facies invisæ Lacænæ,
 Culpatusve Paris; Divum inclementia, Divum,
 Has evertit opes, sternitque a culmine Trojam.
 Aspice: namque omnem, quæ nunc obducta tuenti
 Mortales hebetat visus tibi, et humida circum
 Caligat, nubem eripiam. Tu ne qua parentis
 Jussa time, neu præceptis parere recusa.
 Hic, ubi disjectas moles avulsaque saxis
 Saxa vides, mixtoque undantem pulvere fumum,
 Neptunus muros magnoque emota tridenti 610
 Fundamenta quatit, totamque ab sedibus urbem
 Eruit. Hic Juno Scæas sævissîma portas
 Prima tenet, sociumque furens a navibus agmen
 Ferro accincta vocat.
 Jam summas arces Tritonia, respice, Pallas 615
 Insedit, nimbo effulgens et Gorgone sæva.

600 *Hauserit*] De hac voce, pro vulnerarit, occiderit, Æn. x. 314.

601 *Tyndaridis Lacænæ, &c.*] Helenæ, Tyndarei filiæ, Lacedæmonix, Æn. i. 654. *Lacæna*, fœmininum, non a masculino, *Lacænus*, sed a *Lacon*, incola Laconix; ut a λέων leo, λέαινα leæna. De *Paride*, Æn. i. 31.

610 *Neptunus muros, &c.*] Neptunum Virgilius Trojanæ urbi infestum facit, ob perjurium Laomedontis, qui Deum illum pacta mercede fraudavit, postquam is cum Apolline muros urbis condidisset: Ge. i. 502. Neptunus tamen apud Euripid. in prologo Troad. ait se Trojanis benevolum semper fuisse, ex quo muros eorum condiderat: sed in fabulis incerta omnia. Aitque Servius Laomedontem Apollini et Neptuno pecuniam ad sacra vovisse, ac deinde ad muro-

rum fabricam convertisse: unde fabula emanavit, Deos, et fecisse muros, et regi offensos fuisse. De Neptuno, Æn. i. 129.

612 *Scæas portas*] Trojæ portas sex fuisse ait Dares, *Antenorida*, *Dardanien*, *Iliam*, *Catumbriam*, *Trojanam*, et *Scæam*. Hæc nomen habuit: vel a σκαία sinistra, quod in sinistra urbis parte esset: vel a σκήνωμα tentorium, tabernaculum; quod hic sepulcrum esset Laomedontis: vel, juxta Strabonem l. xiii. vox est Thracica, cujus significatum non affert.

615 *Tritonia*] Supra 171. *Pallas*, Æn. i. 43.

616 *Nimbo*] Servius explicat, nube divina: et puto circulum esse lucidum, huic similem diademati, quo Divorum capita Christiani præcingunt. Aitque Isidorus l. xix. 31.

4
 lacon
 lacon
 ia

for 600
 vulne
 + ruit
 occid
 605
 rit

Ipse Pater Danaïs animos viresque secundas
Sufficit; ipse Deos in Dardana suscitât arma.
Eripe, nate, fugam, finemque impone labori.
Nusquam abero, et tutum patrio te limine sistam.
Dixerat; et spissis noctis se condidit umbris.
Apparent diræ facies, inimicaque Trojæ
Numina magna Deum.

Tum vero omne mihi visum considerare in ignes
Ilium, et ex imo verti Neptunia Troja;
Ac veluti, summis antiquam in montibus ornum
Cum ferro accisam crebrisque bipennibus instant
Eruere agricolæ certatim; illa usque minatur,
Et tremefacta comam concusso vertice nutat;
Vulneribus donec paulatim evicta supremum
Congemuit, traxitque jugis avulsa ruinam.
Descendo, ac ducente Deo flammam inter et hostes
Expedior; dant tela locum, flammæque recedunt.

Atque, ubi jam patriæ perventum ad limina sedis
Antiquasque domos, genitor, quem tollere in altos
Optabam primum montes, primumque petebam,
Abnegat excisa vitam producere Troja,
Exiliumque pati. Vos o, quibus integer ævi
Sanguis, ait, solidæque suo stant robore vires,
Vos agitate fugam.

Me si cœlicolæ voluissent ducere vitam:
Has mihi servassent sedes. Satis una superque
Vidimus excidia, et captæ superavimus urbi.

nimbus quoque dici 'fasciulam transversam ex auro, assutam in linteo, quod est in fronte foeminarum.' Qua voce usus est Arnobius l. ii. 'Laminas pertunderent aurium, imminuerent frontes nimbis.' Et Plautus in Pænulo Act. i. sc. ii. v. 135. meretricem vocat *nimbatam*.

616 *Gorgone*] *Medusa*, *Euryale*, *Stheno*, Phorci filiæ, apud insulas *Dorcadus* in *Æthiopico* oceano regnasse dicuntur; *Gorgones* dictæ a γοργόνες *ferocitas*. Ex his, cum *Medusa* vim a Neptano passa esset in Minervæ templo, Minerva capillos ejus mutavit in serpentes, quorum aspectu homines in saxa vertebantur. Hoc deinde caput *Perseus*, Jovis et Danaës filius, abscidit auxilio Minervæ; quæ suum ipsi clypeum eam in rem commodavit ex ære politissimo, *Delph. Virg.*

quo velut in speculo reflexam capitis speciem tuto aspiceret: abscissum caput Minerva deinceps eidem suo clypeo ad terrorem imposuit.

625 *Neptunia*] A Neptuno condita, supra 610.

626 *Ornum*] *Ornus*, fraxinus est sylvestris et montana, *frêne sauvage*.

632 *Deo*] *Dea Venere*. Nam *Deus* communi genere aliquando sumitur. Sic Lucanus, l. ii. 80. 'Terribilesque Deos scelerum,' *Furias* appellat. Sic Euripides in *Troad.* v. 948. τὴν θεὸν κόλαζε, *Deum objurga*, *Venerem* intelligit. Sic Demosthenes in exordio orationis de Corona: Θεοῖς εὐχομαι πᾶσι καὶ πάσαις, 'Deos precor cunctos et cunctas.'

642 *Una excidia*] Cum olim ab *Hercule* Troja expugnata est. *Æn.* iii. 476.

Perseus
Dorcadus
620
æthiopius

625
nilo bsh

630

to free

635

caiso
grec
640

Sic o, sic positum affati discedite corpus.
 Ipse manu mortem inveniam. Miserebitur hostis, 645
 Exuviasque petet. Facilis jactura sepulcri.
 Jam pridem invisus Divis, et inutilis, annos
 Demoror: ex quo me Divum pater atque hominum rex
 Fulminis afflavit ventis, et contigit igni. *conning*
 Talia perstabat memorans, fixusque manebat. 650
 Nos contra, effusi lacrymis, conjuxque Creusa,
 Ascaniusque, omnisque domus, ne vertere secum
 Cuncta pater, fatoque urgenti incumbere vellet.
 Abnegat, inceptoque et sedibus hæret in isdem.
 Rursus in arma feror, mortemque miserrimus opto. 655
 Nam quod consilium aut quæ jam fortuna dabatur?
 Mene efferre pedem, genitor, te posse relicto
 Sperasti? tantumque nefas patrio excidit ore?
 Si nihil ex tanta Superis placet urbe relinqui,
 Et sedet hoc animo, perituræque addere Trojæ, 660
 Teque tuosque juvat: patet isti janua leto;
 Jamque aderit multo Priami de sanguine Pyrrhus,
 Natum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras.
 Hoc erat, alma parens, quod me per tela, per ignes
 Eripis, ut rædiis hostem in penetralibus, utque 665
 Ascanium, patremque meum, juxtaque Creusam,
 Alterum in alterius mactatos sanguine, cernam?
 Arma, viri, ferte arma: vocat lux ultima victos,
 Reddite me Danais; sinite instaurata revisam
 Prælia. Nunquam omnes hodie moriemur inulti. 670
 Hinc ferro accingor rursus, clypeoque sinistram
 Insertabam aptans, meque extra tecta ferebam.
 Ecce autem complexa pedes in limine conjux
 Hærebat, parvumque patri tendebat Iulum:
 Si periturus abis, et nos rape in omnia tecum; 675
 Sin aliquam expertus sumtis spem ponis in armis,
 Hanc primum tutare domum. Cui parvus Iulus,
 Cui pater, et conjux quondam tua dicta relinquer?
 Talia vociferans gemitu tectum omne replebat:

644 *Positum affati*] Verba duo fune-
 bria. *Positum*, jacens, mortuum.
 Ovid. Heroid. x. 124. '*Nec positos
 artus unget amica manus.*' *Affari*: mo-
 rem notat Romanorum, qui statim
 atque cadaver combustum aut sepul-
 tum fuerat, antequam discederent,
 vale ter inclamabant.

649 *Fulminis afflavit, &c.*] Fulmen
 fere nunquam, nisi vento flante, im-

pellitur: unde pingitur cum alis, et
 Æn. viii. 430. Cyclopes admiscunt
 fulmini radios 'tres ignis et alitis
 Austri.' Anchises autem a quibusdam
 dicitur oculis privatus, hic a Virgilio
 tactus fulmine; eo quod suos cum
 Venere amores evulgavisset: nec pla-
 ne occisus; sed *afflatus tactusque*, ac
 proprie *attonitus*, unde stuporem et
 debilitatem membrorum contraxit.

Cum subitum dictuque oritur mirabile monstrum. 680

Namque manus inter, moestorumque ora parentum,
Ecce levis summo de vertice visus Iuli

Fundere lumen apex, tactuque innoxia molles

Lambere flamma comas, et circum tempora pasci.

Nos pavidi trepidare metu, crinemque flagrantem 685

Excutere, et sanctos restinguere fontibus ignes.

At pater Anchises oculos ad sidera lætus

Extulit, et coelo palmas cum voce tetendit:

Jupiter omnipotens, precibus si flecteris ullis,

Aspice nos; hoc tantum; et, si pietate meremur, 690

Da deinde auxilium, pater, atque hæc omina firma.

Vix ea fatus erat senior: subitoque fragore

Intonuit lævum, et de coelo lapsa per umbras

Stella facem ducens multa cum luce cucurrit.

Illam, summa super labentem culmina tecti, 695

Cernimus Idæa claram se condere sylva,

Signantemque vias; tum longo limite sulcus

Dat lucem, et late circum loca sulfure fumant.

Hic vero victus genitor se tollit ad auras,

Affaturque Deos, et sanctum sidus adorat. 700

Jam jam nulla mora est. Sequor, et, qua ducitis, adsum. *garrulus vel gestus*

Di patrii, servate domum, servate nepotem!

Vestrum hoc augurium, vestroque in numine Troja est. *avium*

Cedo equidem, nec, nate, tibi comes ire recuso.

Dixerat ille; et jam per moenia clarior ignis 705

Auditur, propiusque æstus incendia volvunt.

Ergo age, care pater, cervici imponere nostræ:

Ipse subibo humeris, nec me labor iste gravabit;

Quo res cumque cadent, unum et commune periculum,

Una salus ambobus erit. Mihi parvus Iulus 710

Sit comes, et longe servet vestigia conjux.

683 *Apex*] Summa pars pilei. Nam ex Servio Danielis, qui Suetonium citat, tria erant pileorum genera, quibus sacerdotes utebantur: *apex*, *tutulus*, *galerus*. *Galerus*, pileum erat ex pelle hostiæ cæsæ: *tutulus*, pileum lanatum, in metæ formam: *apex*, pileum sutile, circa medium virga eminente, cui lana circumligata erat; nomen ab antiqua voce *apio* vel *apo*, ab ἀπὼ ligo.

693 *Intonuit lævum*] De sinistro fulmine prospero, et hujus vocis, *lævum*, ambigua significatione, fuse Ecl. 1. 16. De stellis quæ cadere viden-

tur, et accensis in media aëris regione siccis exhalationibus, Ge. 1. 365.

696 *Idæa sylva*] Infra 801.

698 *Sulfure*] Fulmina enim sulfuris odorem habere dicuntur.

703 *Augurium*] Proprie est consultatio avium ad futura prænoscentia, tamen ad alia omnia futuri omina transfertur. Nomen ab *avium* vel *gestu*, vel *garritu*, vel *gustu*: quia hujus artis ministri spectabant, quomodo aves se gererent in volatu; quomodo garrirerent; quomodo offam oblatam gustarent. De Numine, Æn. 1. 137.

Vos famuli, quæ dicam, animis advertite vestris.
 Est urbe egressis tumulus templumque vetustum
 Desertæ Cereris, juxtaque antiqua cupressus,
 Religione patrum multos servata per annos:
 Hanc ex diverso sedem veniemus in unam.

715

Tu, genitor, cape sacra manu, patriosque Penates.
 Me, bello e tanto digressum et cæde recenti,
 Attrectare nefas; donec me flumine vivo
 Abluero.

720

Hæc fatus latos humeros subjectaque colla
 Veste super fulvique insternor pelle leonis;
 Succedoque oneri. Dextræ se parvus Iulus
 Implicuit, sequiturque patrem non passibus æquis.
 Pone subit conjux. Ferimur per opaca locorum.
 Et me, quem dudum non ulla injecta movebant
 Tela, neque adverso glomerati ex agmine Graii,

725

714 *Cereris*] *Ceres* fuit Saturni et Opis filia, frugum repertrix Ge. I. 39.

717 *Penates*] Deos domesticos: qui cum in interiore domo colerentur, ita dicti sunt a nomine *penus*; quæ sunt res necessariae, in intima domus parte servatae: ut ab *optimus, magnus; optimas, magnas; optimates, magnates*; ita a *penus, penas, penates*. Quinam illi essent, ambigitur. Alii, *Jovem, Junonem, ac Minervam*, fuisse aiunt: alii *Neptunum et Apollinem*; alii *Cælum ac Terram*: Arnobius Deos *consentes* seu *complices*, quorum numerum ac nomina ignota fuisse docet. Dionysius Halicarn. l. I. refert ex Timæo caducea fuisse ærea et ferrea, Trojanamque terram fictilem. Hos tamen ait se Romæ in templo vidisse, forma duorum juvenum hastatorum, habitu sedentium. Hi tamen *Castor et Polux* esse non possunt, cum fratres essent Helenæ; Penates vero multo antiquiores. Hos Dardanus e *Samothracia*, insula contra Thraciam, advexisse cum Palladio dicitur, et Trojæ collocasse; unde Æneas eos in Italiam detulerit. Porro unde Penates acceperit Æneas, dubium videri potest. An vere Hectoris umbra e locis, ubi servabantur, ipsi detulerit, ut dictum est, v. 297. An similes domi habuerit eorum statuas, quas Anchisæ patri commiserit. An cum Palladio a Diomedæ acceperit, ut vidimus v. 166. An Æneas, per incendii tumultum

ingressus arcem, eos inde extulerit: ut ait Halicarnasseus, negare tamen videtur Virgilius. *Lares* vero, Dii etiam fuerunt domestici; ut Ovidio placet, Mercurii et Laræ, sive *Larundæ*, filii; juxta Plautum, canina specie efformabantur; juxta Plutarchum, canina pelle tantum induebantur, propter fidam custodiam domus. Existimo cum Apuleio *Lares* esse ipsas animas parentum; qui, quod olim in ipsa domo sepulturæ mandarentur, curare semper familiam putabantur suam: unde erat *Lar familiaris*: et *Lars* vox est Etrusca, quæ *populi principem* significat. In eoque distinguo *Penates* a *Laribus*: quod *Penates* divina essent origine, *Lares* humana. De *Larium* cultu, Æn. III. 177.

719 *Flumine vivo*] Mos fuit veterum; ut nunquam aut attrectarent sacra, aut ad sacrificium offerendum accederent; nisi lotis manibus, aliquando capite, quandoque etiam toto corpore: præsertim si cæde aliqua, aut funere, aut impuro usu fædi essent. Lotio fiebat, non stagnanti, aut pluviali, torrentique aqua; sed viva ac perenni, qualis est fontium ac fluminum: sive in ipso flumine, per immersionem; sive aqua inde hausta, per solam effusionem.

725 *Opaca locorum*] *Opaca* loca: supra 332.

Nunc omnes terrent auræ ; sonus excitat omnis ;
Suspensum et pariter comitique onerique timentem.

Jamque propinquabam portis, omnemque videbar 730

Evasisse vicem : subito cum creber ad aures
Visus adesse pedum sonitus genitorque per umbram
Prospiciens, Nate, exclamat, fuge, nate ; propinquant.
Ardentes clypeos atque æra micantia cerno.

Hic mihi nescio quod trepido male numen amicum 735

Confusam eripuit mentem. Namque, avia cursu

Dum sequor, et nota excedo regione viarum,

Heu ! misero conjux, fatone erepta, Creusa

Substitit, erravitne via, seu lassa resedit,

Incertum ; nec post oculis est reddita nostris ; 740

Nec prius amissam respexi, animumve reflexi,

Quam tumulum antiquæ Cereris sedemque sacratam

Venimus : hic demum collectis omnibus una

Defuit ; et comites, natumque, virumque fefellit.

Quem non incusavi amens hominumque Deorumque ? 745

Aut quid in eversa vidi crudelius urbe ?

Ascanium, Anchisenque patrem, Teucrosque Penates

Commendo sociis, et curva valle recondo ;

Ipsæ urbem repeto, et cingor fulgentibus armis.

Stat casus renovare omnes, omnemque reverti 750

Per Trojam, et rursus caput objectare periclis.

Principio muros obscuraque limina portæ,

Qua gressum extuleram, repeto ; et vestigia retro

Observata sequor per noctem, et lumine lustrō.

Horror ubique animos, simul ipsa silentia terrent. 755

Inde domum, si forte pedem, si forte tulisset,

Me refero. Irruerant Danai, et tectum omne tenebant.

Ilicet ignis edax summa ad fastigia vento

Volvitur ; exsuperant flammæ ; furit æstus ad auras.

Procedo, et Priami sedes arcemque reviso. 760

Et jam porticibus vacuis Junonis asylo

Custodes lecti Phoenix et dirus Ulixes

*asylum
juno
zen*

754 *Lumine lustrō*] Vel luce ex flammis ardentis patriæ, ut vult Donatus : et vero dixerat v. 312. 'Sigea igni freta lata relucet.' Vel oculis : *lumen* enim hoc sensu, etiam singulari numero dicitur. *Æn.* XII. 220. 'Aram suppliciter venerans demisso lumine Turnus.'

760 *Priami sedes arcemque*] Duo sunt loca diversa, ut diximus 322.

761 *Vacuis*] Non a Græcis, qui

multi ibi erant ; sed a civibus ac defensoribus.

Junonis asylo] *Asylum*, ἄσυλον, ab α privativo et ἄσπειν trahere, σύλην *spolium* : quia, qui ad illud confugisset, inde trahi aut spoliari non poterat. Idque jus sylvis quibusdam, sed præcipue templis tributum est. De *Phænice*, Achillis rectore, supra 7. De *Ulysse*, Ibid. De *gaza*, *Æn.* I. 123. De crateribus, poculis, *Ecl.* v. 68.

Prædam asservabant. Huc undique Troia gaza
 Incensis erepta adytis, mensæque Deorum,
 Crateresque auro solidi, captivæque vestis 765
 Congeritur. Pueri et pavidæ longo ordine matres
 Stant circum.
 Ausus quinetiam voces jactare per umbram,
 Implevi clamore vias, moestusque Creusam
 Nequicquam ingeminans iterumque iterumque vocavi. 770
 Quærenti, et tectis urbis sine fine furenti,
 Infelix simulacrum atque ipsius umbra Creusæ
 Visa mihi ante oculos, et nota major imago.
 Obstupui, steteruntque comæ, et vox faucibus hæsit.
 Tum sic affari, et curas his demere dictis: 775
 Quid tantum insano juvat indulgere dolori,
 O dulcis conjux? non hæc sine numine Divum
 Eveniunt. Nec te hinc comitem asportare Creusam
 Fas; aut ille sinit superi regnator Olympi. *a mount*
 Longa tibi exilia, et vastum maris æquor arandum; *in* 780
 Et terram Hesperiam venies: ubi Lydius, arva
 Inter opima virum, leni fluit agmine Tybris. *Hesperia*
 Illic res lætæ, regnumque, et regia conjux
 Parta tibi; lacrymas dilectæ pelle Creusæ.
 Non ego Myrmidonum sedes Dolopumve superbas 785
 Aspiciam, aut Graiis servitum matribus ibo,
 Dardanis, et divæ Veneris nurus:

772 *Creusæ*] Æneæ uxor fuit, mater Ascanii, filia Priami et Hecubæ. Scriptores Æneæ infesti hanc ab Æneæ occisam volunt, ex pactione cum Græcis: ne quid ex Priami sanguine superesset. Virgilius fingit a Cybele fuisse retentam: ne quid esset impedi-
 menti, quominus Æneas, aut a Didone adoptaretur, aut a Lavinia assumeretur in virum.

777 *De numine*, voluntate Deorum, Æn. i. 137. *De Olympo*, Thessaliæ monte, qui pro cælo sumi solet, Ecl. v. 56.

780 *Maris æquor arandum*] Æquor, est quælibet æqua planities, sive terræ, sive maris, sive etiam speculi: unde Æn. vii. 781. 'æquore campi Exercebat equos.' Hic *maris æquor*. Lucretius l. iv. 105. 'reddunt speculorum ex æquore visum.' *Arandum*: ducta metaphora ab agris; sicut Æn. v. 158. 'sulcant vada salsa carinæ.' Est enim *sulcus*, longus ille tractus,

quem vomer inter arandum exca-
 vat.

781 *Hesperiam*] Duplex est, *Hispania*, et *Italia*: hic *Italia*: Æn. i. 534. *Tybris*, Italiæ fluvius, de quo Æn. viii. 330. *Lydius* dicitur; quia Tuscos, sive Etruscos, a Latio dividit. Tusci autem etiam *Tyrrheni* dicti sunt a Tyrrheno, filio Atyos: qui Atyos, Herculis et Omphales filius, Lydiæ rex, in Asia Minore, cum regio fame laboraret, sorte inter filios jacta, *Lydum* regni successorem habuit, *Tyrrhenum* e regno emisit ad condendam coloniam: quam post varios tandem errores, in Italia ad superiorem Tybris ripam collocavit: quare Etrusci et Tyrrheni e *Lydia* oriundi sunt. De *agmine*, pro impetu Ge. iii. 423. De *Myrmidonibus* ac *Dolopibus*, supra, 7.

787 *Dardanis, &c.*] Quia Priami filia, e Dardano oriunda. Vide stemma, Ge. iii. 35.

Sed me magna Deum Genetrix his detinet oris.
 Jamque vale, et nati serva communis amorem.
 Hæc ubi dicta dedit, lacrymantem, et multa volentem 790
 Dicere, deseruit, tenuesque recessit in auras.
 Ter conatus ibi collo dare brachia circum;
 Ter frustra compressa manus effugit imago,
 Par levibus ventis, volucrique simillima somno.
 Sic demum socios consumpta nocte reviso. 795

Atque hic ingentem comitum affluxisse novorum
 Invenio admirans numerum; matresque virosque,
 Collectam exilio pubem, miserabile vulgus.
 Undique convenere, animis opibusque parati;
 In quascumque velim pelago deducere terras. 800
 Jamque jugis summæ surgebat Lucifer Idæ,
 Ducebatque diem; Danaïque obsessa tenebant
 Limina portarum; nec spes opis ulla dabatur.
 Cessi, et sublato montem genitore petivi.

788 *Magna Deum Genetrix*] *Cybele*, de qua, ejusque sacris, *Æn.* III. 111. Quomodo autem *Creusam* detinet? Sensus est: *Creusam* in *Idæos* famularum ejus choros ascitam esse; et immortalitate donatam, quali *Nymphæ* fruebantur.

801 *Lucifer Idæ*] Significat *Idam* montem ad orientem fuisse *Trojæ*, unde *Lucifer*, stella *Veneris*, ante *Solis* ortum primo appareret. *Ida* quippe per *Troadem* universam sparsa est in varios montes: quorum pars sep-

tentrionalis ad *Propontidis* littus; pars occidentalis, ad *Hellespontum*; pars meridionalis, ad sinum *Adramyttenum* *Maris Ægæi*, pertinet. Imminebat *Trojæ* ad orientem, ibidemque *Paris* de tribus *Deabus* judicium tulit. Fœminini generis est *Ida* contra regulam communem. De *Lucifero*, *Ecl.* VI. 86. Ait *Varro* stellam illam *Veneris* ab *Ænea* semper visam esse, donec ad agrum *Laurentem* veniret: quo tempore videri tandem ab eo desiit.

---

†. VIRGILII MARONIS

Æ N E I D O S

LIBER III.

ARGUMENTUM.

PERGIT *Æneas* enarrare *Didoni* casus suos, quorum altera pars hoc libro continetur, nempe navigatio. *Æneas*,

incensa Troja, classe viginti navium ad urbem Antandrum clam fabricata, deferitur in Thraciam; ubi cum urbem conderet, territus prodigio cæsi a Polymnestore rege Polydori, navigat in insulam Delum, consulturus oraculum Apollinis: a quo monitus ut *antiquam matrem* exquireret, Anchisæ interpretatione Cretam esse insulam ratus, Trojanæ gentis originem, eo contendit, urbemque novam ædificat. At inde peste depulsus, monitus in somnis a Diis Penatibus, Italiam vera esse Trojanorum cunabula, Italiam petit. In itinere actus tempestate in insulas Strophades, infestas habet Harpyias: quarum ex una audit se non prius in Italia fixurum sedes, quam fame coactus fuerit mensas absumere. Hinc delatus ad Actium promontorium, ibi ludos celebrat. Tum in Epirum appulsus, Andromachen reperit, jam Heleni uxorem, et mortuo Pyrrho in Chaonia Epiri parte regnantem. Audit ab Heleno, rege eodem ac vate, sedem sibi a Diis in Italia paratam; eo loco, ubi suam albam inveniret triginta foetus enixam. Admonetur ab eodem, ne in proxima Italiæ parte considat, Græcorum metu, qui ventis eo disjecti fuerant: tum ne Siculum trajiciat fretum, metu Scyllæ et Charybdis: sed deflexo ad occasum cursu Siciliam circumeat. Igitur relictâ Epiro, Tarentum, quæ in vicina Italiæ ora est, et Siciliæ partem Ætnæ monti proximam prætervectus; hinc supplicem recipit Achæmenidem, socium Ulyssis, ab eoque de feritate Cycloperum edoctus, observatis omnibus Heleni præceptis, tandem Drepanum, occidentalem Siciliæ portum, obtinet; ubi moritur Anchises. Atque hinc media æstate solvens Æneas in Italiam, tempestate in Africam ejicitur. Et hic finis est narrationis.

POSTQUAM res Asiæ Priamique evertere gentem
Immeritam visum Superis, ceciditque superbum
Ilium, et omnis humo fumat Neptunia Troja:
Diversa exilia et desertas quærere terras

1 *Res Asiæ*] Minoris, cujus magna pars est utraque Phrygia, Major et Minor, Priamo subdita. Æn. I. 385.

2 *Immeritam*] Nam perfidia Laomedontis in Neptunum et Apollinem, et crimen Paridis in Junonem ac Minervam, non debuere tanto populo

creare perniciem. Æn. I. 31. Æn. II. 610.

3 *Ilium*....*Neptunia Troja*] Per *Ilium*, arx; per *Trojam*, urbs significatur. *Ilium* dicitur a Virgilio tantum neutro genere: ab Horatio, *Ilios* fœminino: ab Ovidio *Ilion* etiam fœminino, communi urbium genere.

Auguriis agimur Divum, classemque sub ipsa 5
 Antandro et Phrygiæ molimur montibus Idæ;
 Incerti quo fata ferant, ubi sistere detur;
 Contrahimusque viros. Vix prima inceperat æstas;
 Et pater Anchises dare fatis vela jubebat:
 Littora cum patriæ lacrymans portusque relinquo 10
 Et campos, ubi Troja fuit. Feror exul in altum
 Cum sociis, natoque, Penatibus et magnis Dis.
 Terra procul vastis colitur Mavortia campis,
 Thraces arant, acri quondam regnata Lycurgo;
 Hospitium antiquum Trojæ, sociique Penates, 15
 Dum fortuna fuit. Feror huc, et littore curvo
 Mœnia prima loco, fatis ingressus iniquis;
 Æneadasque meo nomen de nomine fingo.
 Sacra Dionææ matri Divisque ferebam
 Auspiciis coëptorum operum; superoque nitentem 20

5 *Auguriis*] Hectoris admonitu, Æn. II. 295. flamma, quæ verticem Ascanii lambebat, 681. cursu stellæ cadentis, et lævo fulmine, 694. sermone ultimo Creusæ, 781.

6 *Antandro*] *Antandros*, urbs est Phrygiæ Minoris, nunc *S. Dimitri*: ad sinum Adramittenum, et littus Ægæi Maris: sub radices Idæ, ubi copia erat arborum ad navalem structuram, et latebrosi sinus procul a conspectu Græcorum. De *Ida* monte, Æn. II. 801.

7 *Incerti quo fata ferant*] Tamen Creusa monuerat, Æn. II. 781. in Hesperia ad ripas Tybris sedes esse futuras. Ergo, vel non credidit inani Creusæ simulacro; vel illud Creusæ vaticinium ex iis est locis, quos Virgilius emendare debuisset.

8 *Æstas*] Nam Troja sub finem veris capta est, ut diximus Æn. II. 340. Et in ædificanda viginti navium classe aliquantum sane temporis abiit.

12 *Penatibus et magnis Dis*] Magni sunt, Jupiter, Juno, Mars, &c. communes Dii: *Penates*, domestici, nec nominati, Æn. II. 717.

13 *Procul*] Thracia tamen a Troade non distinguitur nisi angustissimis faucibus Hellesponti, *les Dardanelles*. Igitur *procul*, non est longe dissita; sed quæ longe lateque colitur, latissima enim est Thracia. *Mavortia* dicta, quia Mars in ea natus est. Ecl. VI. 30. et IX. 12.

Delph. Virg.

14 *Thraces arant*] Relativum *quam* suppressit more suo: sic Æn. I. 16. 'Urbs antiqua fuit, Tyrii tenuere coloni.' *Thracia*, ampla Europæ regio olim duas in partes divisa, in Thraciam cis Rhodopen, et trans Rhodopen montem. *Romania* dicta deinde est, cum in eam Constantinus Romanum imperium transtulit. Ejus caput *Constantinopolis*: termini, a septentrione et occidente Bulgaria; a meridie, mare Ægæum; ab oriente, Hellespontus, Propontis, et Pontus Euxinus.

Lycurgo] Thraciæ rex fuit, Dryantis filius, qui Baccho infestus ipsum fugere compulit in insulam Naxum, et vites Thracia tota succidi jussit: quas cum ipse succideret, dicitur Dei ultione in furorem actus sibi crura amputasse. *Regnata*] Passive dixit: ut Æn. VI. 770. 'regnandam acceperit Albam:' et Horat. Od. I. II. 6. 11. 'regnata Laconi Rura Phalanto.'

15 *Sociique Penates*] Nam Polymnestor, Thraciæ rex conjugem habuerat Ilionen, filiam Priami. De *Penatibus*, Æn. II. 717.

18 *Æneadas*] Urbem vocat Mela I. II. 2. *Ænos*: inter ostia Hebri et Chersonesum: confirmatque Plinius, cum ait ad eam urbem esse Polydori tumulum: I. IV. 11. Nunc etiam dicitur *Eno*. *Dionææ matri*, Veneri, filiæ Jovis et Diones. Æn. I. 260.

Coelicolum regi mactabam in littore taurum.
 Forte fuit juxta tumulus, quo cornea summo
 Virgulta, et densis hastilibus horrida myrtus.
 Accessi; viridemque ab humo convellere sylvam
 Conatus, ramis tegerem ut frondentibus aras: 25
 Horrendum et dictu video mirabile monstrum.
 Nam, quæ prima solo ruptis radicibus arbor
 Vellitur, huic atro liquuntur sanguine guttæ,
 Et terram tabo maculant. Mihi frigidus horror
 Membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis. 30
 Rursus et alterius lentum convellere vimen
 Insequor, et causas penitus tentare latentes:
 Ater et alterius sequitur de cortice sanguis.
 Multa movens animo, Nymphas venerabar agrestes,
 Gradivumque patrem, Geticis qui præsidet arvis: 35
 Rite secundarent visus, omenque levarent.
 Tertia sed postquam majore hastilia nisu
 Aggredior; genibusque adversæ obluctor arenæ:
 Eloquar, an sileam? gemitus lacrymabilis imo
 Auditur tumulo, et vox reddita fertur ad aures: 40
 Quid miserum, Ænea, laceras? jam parce sepulto;
 Parce pias scelerare manus. Non me tibi Troja
 Externum tulit; aut cruor hic de stipite manat.
 Heu! fuge crudeles terras, fuge littus avarum.
 Nam Polydorus ego. Hic confixum ferrea texit 45

21 *Taurum*] Dicunt interpretes, ex Atteio, non licuisse immolare Jovi *taurum*, *vervecem*, *arietem*: adduntque ideo non acceptum fuisse sacrificium Jovi, secutumque statim esse Polydori prodigium. Malim tamen dicere tunc temporis non ita distinctas fuisse religionum rationes: *taurumque* etiam Jovi placuisse, ut probat hic multis exemplis Cerdanus.

22 *Tumulus*] Et editiorem locum, et sepulcrum significat. *Cornea*, ex arbore *corno*, *cornouiller*: de qua Ge. II. 34. De *virgultis*, Ibid. 21. De *Myrto*, Ecl. II. 54. De *sylva*, pro qualibet multitudine, Ge. I. 152.

34 *Nymphas agrestes*] Hamadryadas. Ecl. II. 46. Cum enim hæc una cum arboribus vivant et occidant, dubitabat num esset earum sanguis.

35 *Gradivum... Geticis*] *Gradivus* Mars nominatur, a *κράδαλιν*, *vibro*. *Getæ*: populi Daciæ, Thraciæ tamen annumerati ob viciniam. Ge. II. 115. De *Marte*, Ecl. IX. 12.

36 *Secundarent visus*] *Visus*, pro *visa*. Notatque Cerdanus, *secundarent*, proprie dictum: nam post adversum omen, cum repeteretur novum: si hoc prosperum erat, primum destruebat, vocabaturque *secundum*; si rursus adversum erat, vocabatur *alterum*.

42 *Scelerare manus*] Violatione sepulcri: quæ religio sancta semper fuit.

45 *Hic confixum, &c.*] Euripides tamen in Hecuba 700. ait a Polymnestore cæsum, et in mare projectum, ad illud littus ejectum esse, quo Græci e Troja domum repetentes appulsi erant: ibique ab Hecuba matre fuisse agnitum: et in ultionem sceleris Polymnestora occæcatum a Trojanis mulieribus, eadem Hecuba duce, quæ remotum in locum eum adduxerat spe detegendi thesauri. Aliter etiam narrat Hyginus Nempe Polydorum admodum infantem in Thraciam missum: ab Ilione sorore, Polymnesto-

Telorum seges, et jaculis increvit acutis.

Tum vero ancipiti mentem formidine pressus

Obstupui, steteruntque comæ, et vox faucibus hæsit.

Hunc Polydorum auri quondam cum pondere magno

Infelix Priamus furtim mandarat alendum

50

Threicio regi; cum jam diffideret armis

Dardaniæ, cingique urbem obsidione videret.

Ille, ut opes fractæ Teucrum, et Fortuna recessit,

Res Agamemnonias victriciaque arma secutus,

Fas omne abrumpit; Polydorum obtruncat, et auro

55

Vi potitur. Quid non mortalia pectora cogis,

Auri sacra fames! Postquam pavor ossa reliquit,

Delectos populi ad proceres, primumque parentem,

Monstra Deum refero, et, quæ sit sententia, posco.

Omnibus idem animus scelerata excedere terra;

60

Linqui pollutum hospitium, et dare classibus Austros.

Ergo instauramus Polydoro funus, et ingens

ris uxore, suppositum esse pro Deiphilo, Polymnestoris filio, sed ex alia uxore; ut tutius Græcos lateret: atque ita Deiphilum ab inscio patre occisum deinde fuisse, non Polydorum.

54 *Agamemnonias*] Agamemnon, Atrei Mycenarum regis filius, Menelai Spartani regis frater, rex ipse Mycenarum, ad expeditionem Trojanam dux electus totius Græciæ, unde *rex regum* a poetis appellatur: capta Troja Cassandram filiam Priami captivam sibi habuit, amavitque; ac reversus in patriam, occisus est cum eadem Cassandra in convivio, insidiis Clytemnestræ uxoris, ab Ægystho adultero, Thyestis filio, qui Thyestes Atrei frater fuerat. At Orestes Agamemnonis filius, in ejus ultionem, et Ægysthum et matrem Clytemnestram interfecit.

57 *Sacra*] *Execranda*: vox frequens apud veteres: ab iis ducta qui *devovebantur*, *sacrabantur*, et *addicebantur* morti pro publicis delictis; ita ut impune occidi possent. Sic devovebatur apud Massilienses pauper aliquis, pestilentia sæviante: sic aliquando Codrus apud Athenienses, Curtius et Decius apud Romanos se devoverunt: sic etiam omnis victima immolatur quasi onusta populi totius delictis. Rhodiginus tamen ait *sacrum* dici quicquid *magnum* est, et sic Homero Il. xvi. 407. *ἱερὸν ἰχθῦν*, esse

piscem magnum. Addo sic etiam apud Hebræos magna omnia dici *Dei* esse: sic *montes Dei*, sunt *magni montes*, et *cedri Dei*, sunt *magnæ cedri*. Hic igitur fortasse *sacra fames*, est *magna fames*.

61 *Dare classibus Austros*] Commutatio: id est, *committere classem ventis*. Posuit *Austros*, ventum meridionalem, de quo Ecl. ii. 58. pro vento generatim. Euntibus enim e Thracia in insulam Delum, Auster contrarius, Boreas commodus est.

62 *Instauramus Polydoro funus, &c.*] Perstringit hic ceremonias funebres, quæ fusius, lib. vi. 215. describentur. I. Instaurat funus, quia male tumulatus primo fuerat, projectus nimirum ac telis obrutus: unde videri potuit inhumatus. II. *Funus* alii *sepulcrum* explicant, alii *pompam* funebrem. III. *Manes* sunt animæ mortuorum: hic anima Polydori, de iis Ge. iv. 469. IV. *Aræ*, numero plurali, quia heroum animis geminæ sacrabantur: infra 305. Hectori Andromache 'geminas causam lacrymis sacraverat aras.' Ecl. v. 66. pastores Daphnidi, 'en quatuor aras, Ecce duas tibi Daphni.' V. *Cæruleis vittis* et tæniis ornabantur aræ: et *cæruleus* color, tum in sacris usui fuit; unde Valer. Argon. i. 776. 'multa pallens ferrugine taurus, Stabat adhuc, cui cæruleæ per cornua vittæ:'

Aggeritur tumulo tellus; stant Manibus aræ,
 Cœruleis mœstæ vittis atraque cupresso;
 Et circum Iliades crinem de mœre solutæ. 65
 Inferimus tepido spumantia cymbia lacte,
 Sanguinis et sacri pateras: animamque sepulcro
 Condimus, et magna supremum voce ciemus.

Inde, ubi prima fides pelago, placataque venti
 Dant maria, et lenis crepitans vocat Auster in altum, 70
 Deducunt socii naves, et littora complent.
 Provehimur portu; terræque urbesque recedunt.
 Sacra mari colitur medio gratissima tellus
 Nereidum matri et Neptuno Ægæo:
 Quam pius Arcitenens, oras et littora circum 75
 Errantem, Gyaro celsa Myconoque revinxit,

tum in luctu assumi solebat a mulieribus, deposita veste purpurea, ut est apud Danielis Servium, qui citat Catonem; sed addit cœruleum a veteribus nigrum dici: unde fortasse hic cœruleæ vittæ, nigræ sunt. VI. Cupressus addebatur aris et bustis ad latera: vel quia gravis est odor, ad fœtorem cadaverum leniendum: vel quia semel excisa non renascitur, ad mortem exprimendam; vel quia cariem non sentit, ad gloriæ immortalitatem significandam. VII. *Iliacæ* mulieres crines solverunt: alluditque poëta ad morem Romanum, qui forte fuit etiam apud Phryges: nam Græci crines in luctu non solvebant, sed secabant; ut ait Plutarch. in Roman. Quæst. VIII. *Cymbia*: vasa oblonga et angusta, in modum cymbæ et naviculæ. IX. Sanguinem, et lac; etiam aliquando vinum, et mel, et aquam affundebant: quia his pasci et delectari animas credebant, præcipue sanguine: hinc etiam gladiatorum certamina circa bustum: hinc Odyss. XI. 36. Ulysses Tyresis Manibus sacra faciens, non eum educit, nisi effuso in scrobem multo victimarum sanguine. X. *Animam condebant sepulcro*; quia, qui fuerant inhumati, hos errare centum annos existimabant. XI. *Voce ciebant*, et appellabant ter proprio nomine, ut facilius errantem animam ad sepulcrum urnamque revocarent: tum ter *vale* dicto, discedebant.

74 *Nereidum, &c.*] *Delum* insulam

significat, in qua nati Apollo et Diana, Ecl. III. 67. Una est e Cycladibus insulis, in Mari Ægæo, quod hic dicitur *Neptunus Ægæus*: vel ab Ægis Eubææ oppido; vel ab Æga Æolidis promontorio, juxta Strabonem; vel a crebris insulis, quæ procul aspicientibus videntur habere speciem αἰγῶν caprarum, juxta Festum; vel ab Olenia capra, cœlesti sidere, quæ exoriens graves ibi tempestates excitat. Ibi magna insularum multitudo: quarum meridionales dicuntur *Sporades*, a σπείρω spargo, quia dispersæ sunt sine ordine; septentrionales vero *Cyclades*, a κύκλος circulus, quia quasi in circulum dispositæ sunt circa *Delum*: quam, antea vagam, post Latonæ vero partum uni affixam loco, circumcingunt, et quasi revinciunt. *Mycone* et *Gyaros*, duæ ex iis, pro ceteris hic appellantur, quamvis aliquæ sint Delo propiores. *Mycone* quidem ad ortum, una e Cycladibus, nunc *Mycolî*: celsa dicitur propter montem ejus *Dimastum*. *Gyaros*, ad occidentem inter *Sporades*, sterilissima, et a Romanis olim destinata facinorosorum exilio: nunc *Caloira* a quibusdam vocatur; quanquam incerti admodum est, et situs, et nominis. *Arcitenens*] Apollo, qui statim ut natus est, Pythona serpentem arcu et sagittis occidit; in Latonam matrem suam, tum gravidam, immisum a Junone: unde pius dicitur. De *Neptuno*, Æn. I. 129. De *Doride*, quæ *Nereides* ex Nereo fratre suscepit, Ecl. x. 5.

Immotamque coli dedit, et contemnere ventos.
 Huc feror; hæc fessos tuto placidissima portu
 Accipit. Egressi veneramur Apollinis urbem.
 Rex Anius, rex idem hominum Phœbique sacerdos, 80
 Vittis et sacra redimitus tempora lauro,
 Occurrit; veterem Anchisen agnoscit amicum.
 Jungimus hospitio dextras, et tecta subimus.
 Tempia Dei saxo venerabar structa vetusto.
 Da propriam, Thymbræe, domum! da mœnia fessis, 85
 Et genus, et mansuram urbem! Serva altera Trojæ
 Pergama, reliquias Danaum atque immitis Achilli!
 Quem sequimur? quove ire jubes? ubi ponere sedes?
 Da, pater, augurium; atque animis illabere nostris.
 Vix ea fatus eram: tremere omnia visa repente, 90
 Liminaque, laurusque Dei; totusque moveri
 Mons circum, et mugire adytis cortina reclusis.

77 *Immotamque, &c.*] Olim dicitur errasse mari, atque adeo aliquando ventorum agitato mari submersa esse. Deinceps vero *Δῆλος* manifesta vocata est: vel quia Latonæ locum ad pariendum quærenti, tutum a serpentis Pythonis insidiis; subito e mari emersit: vel quod diluvium Ogygium, quod Deucalionem longe præcessit, prima ex aquis apparuit: vel quod Phœbi oracula, alibi obscura, hic manifesta sunt. Fabulam aliqui referunt ad terræ motus, quibus agitabatur antea, et deinceps agitari desiit; alii ad securitatem portus. Urbs ejus primaria dicta est etiam *Delos*.

80 *Rex Anius, &c.*] Veterum more, rex idem et sacerdos: Apollinis filius ex Rhea, vel Rhæa. Filiæ ejus ex Dorippe fuere tres, *Cæno*, *Spermo*, et *Elais*, dictæ *Cænotropæ*, a *καὶνός* novus, et *τρέπω* verto: quod Bacchi beneficio, quicquid tangerent, novas in formas verterent: *Cæno* quidem in *οἶνον* vinum; *Spermo* in *σπέρμα* semen triticeum; *Elais* in *έλαιον* oleum. Fabula inde est, quod pater magnam eorum vim colligeret, ex donis Apollini Delio oblatis. Constat enim ex antiquis monumentis, quæ citat Cerdanus, aram Apollinis Delii nullo victimarum sanguine cultam fuisse, sed precibus, floribus, &c. unde ait solum *Æneas venerabar*; et preces suas, non etiam victimas commemorat.

85 *Thymbræe*] Strabo l. XIII. ait

campum esse Thymbram, in agro Trojano, quem Thymbrius fluvius interfluit, in Scamandrum influens, ubi templum est Apollinis Thymbræi: quibus locis ex Servio nomen est a copia thymbræ, herbæ condimentariæ, *sariette*. Hic *Æneas* Apollinem, non Delium vocat, sed Thymbræum: ut ostendat unum eundemque Deum esse, eumque sibi placabilem reddat, commemoratione Trojani cultus et patrii templi.

91 *Liminaque, laurusque, &c.*] Vel laurus, qua caput simulacri coronabatur. Vel potius laurea sylva, consita in templi limine seu vestibulo: more veterum, qui lucos templis addebant. Notetur hic syllaba *que*, contra naturam producta.

92 *Mons, &c.*] *Cynthus*, mons Delii insulæ: unde Apollo *Cynthius*, et Diana *Cynthia*.

Cortina] Proprie fuit vas tingendis lanis, dictum a *corte*, *basacour*; vel quia hujus vasis forma rotunda fuit, ut *cortis*, quam rotundam fuisse habemus ex Catone; vel quia vasis hujus magnus erat usus in *corte*. Hinc a formæ similitudine cortinæ appellatio translata est ab Ennio ad significandum *hemisphærium cæli*. 'Quæque freto cava cœruleo cortina receptat.' Hinc ad exprimendum tentorium circa tripoda Delphicum, ubi sedens Pythia puella vaticinabatur. Hinc ad vela illa quibus in theatro bistriones latent; et in sacris

Submissi petimus terram, et vox fertur ad aures:
 Dardanidæ duri, quæ vos a stirpe parentum
 Prima tulit tellus, eadem vos ubere læto 95
 Accipiet reduces. Antiquam exquirite matrem.
 Hic domus Æneæ cunctis dominabitur oris,
 Et nati natorum, et qui nascentur ab illis.
 Hæc Phœbus: mixtoque ingens exorta tumultu
 Lætitia; et cuncti, quæ sint ea mœnia, quærunt; 100
 Quo Phœbus vocet errantes, jubeatque reverti.
 Tum genitor, veterum volvens monumenta virorum,
 Audite, o procures, ait, et spes discite vestras.
 Creta Jovis magni medio jacet insula ponto;
 Mons Idæus ubi, et gentis cunabula nostræ. 105
 Centum urbes habitant magnas, uberrima regna:
 Maximus unde pater, si rite audita recordor,
 Teucus Rhœteas primum est advectus ad oras,

libris quælibet pellicea tentoria, *courtines*. Alii aliunde deducunt: vel a *corio* Pythonis serpentis, ex quo tentorium Delphici tripodis factum dicunt: vel a *corde* puellæ, quod illic a Phœbo tenebatur: sed primum probabilius Vossio videtur, Scaligero, &c. Hic autem ambiguum est, an *velum* simpliciter, an etiam *tripodis* tentorium significet: cum dubium sit an ex tripode, an per puellam, an per Anium regem, an sola Dei voce redditum sit ex adytis hoc Æneæ oraculum.

95 *Ubere*] De *ubere* terræ, pro ubertate, Æn. I. 535. et Ge. II. 185.

97 *Domus Æneæ, &c.*] Versus ii duo vaticinium continent, de magnitudine Romani imperii. Traducti sunt ex Homero Iliad. xx. 306. ubi Neptuneus Æneam ab Achille occidendum periculo eripit. Sed apud Homerum illic, et in hymno Veneris 197. omnia exemplaria habent, non πάντεσσιν *cunctis*, sed Τρώεσσιν *Trojanis*: unde plerique putant Æneam non venisse in Italiam, sed post Priamææ familiæ excidium Trojæ regnasse: cujus rei sane multa vestigia et argumenta profert Bochartus in dissertatione quam Segresius præfixit Gallico suo Virgilio: prævaluit tamen Italorum opinio, quam secutus est Virgilius.

102 *Volvens monumenta, &c.*] Erravit in ea explicatione oraculi et pater et filius: pater quidem, quod in re

dubia, qualis erat origo Trojanæ gentis, quæ per Dardanum ex Italia, per Teucrum e Creta oriebatur, minime dubitarit: filius autem, quod patrem non monuerit, se a Creusa abeunte audivisse, sibi sedes a Diis in Italia ad Tybrim fluvium esse paratas; quod in alteram interpretationis partem deflectere patris animum potuisset: vide Æn. II. 781.

104 *Creta, &c.*] *Candie*, ingens insula Mediterranei Maris: inter Ægeum et Libycum mare: olim urbibus clara centum, unde ab Homero in Iliade ἐκατόμπολις dicitur: in Odyss. habet tantum urbes ἐννεήκορτα *nonaginta*: præcipuæ fuerunt Gnosus, Gortyna, Cydon, Dictynna. De Jovis in ea insula cunabulis; deque *Cybele* et *Corybantibus*, Ge. IV. 151. et mox 111.

108 *Teucus Rhœteas*] Teucer, Scamandri Cretensis filius, cum insula frugum inopia laboraret, dicitur, ad sedes novas quærendas, cum tertia populi parte solvisse; acceptoque oraculo, ibi se positurum sedes, ubi esset a terrigenis noctu oppugnatus, in Phrygia circa Amaxitum et Rhæteum Troadis in Hellesponto promontorium maxima murium multitudine vexatus, ibi sedem fixit, templum constituit Apollini Smintheo, cujus simulacrum pede premebat murem, qui Phrygia aut Cretica lingua σμίνθος appellatur. Præterea veterum colorum more, patria nomina intulit in

Optavitque locum regno. Nondum Ilium, et arces
 Pergameæ steterant; habitabant vallibus imis. 110
 Hinc mater cultrix Cybelæ, Corybantiaque æra,
 Idæumque nemus; hinc fida silentia sacris,
 Et juncti currum dominæ subiere leones.
 Ergo agite, et, Divum ducunt qua jussa, sequamur:
 Placemus ventos, et Gnosia regna petamus. 115
 Nec longo distant cursu; modo Jupiter adsit,
 Tertia lux classem Cretæis sistet in oris.
 Sic fatus, meritos aris mactavit honores,
 Taurum Neptuno, taurum tibi, pulcher Apollo;
 Nigram Hyemi pecudem, Zephyris felicibus albam. 120

Troadem, et montem vocavit Idam ab Ida Cretensi monte. *Æn.* II. 801. a patre suo Scamandrum fluvium, qui antea Xanthus vocabatur; unde Homerus ait Xanthum a Diis vocari, Scamandrum ab hominibus; id est nomen hoc esse illo recentius. Denique cultum Cybeles matris Deorum in Phrygiam intulit e Creta, ubi illa Jovem pepererat et aluerat.

109 *Optavitque locum regno*] *Elegit*: sic *Æn.* I. 429. 'Pars optare locum tecto.' Et vero primus ibi regnavit: pauloque post venit ex Italia Dardanus, qui ab ipso in generum ac successorem ascitus est. *Æn.* I. 239.

111 *Mater, &c.*] Quæ et *Rhea*, et *Ops*, Saturni uxor, mater Deorum ac terra ipsa. Nomen, vel a *Cybele* monte Phrygiæ: vel a *κυβήβειν*, in caput saltare, caput rotare, quod in sacris ejus ministri crebro caput rotarent. Et vero Græcis ipsa dicitur et *Κυβέλη*, et *Κυβήβη*. Vocabantur ministri illi *Corybantes*, *Curetes*, et *Dactyli Idæi*, Jovis altores, qui frequenti cymbalorum æreorum pulsu in sacris utebantur. Vehebatur curru, quia ex *Lucret.* I. II. 600. terra est, terra autem in medio pendet. Trahebatur a leonibus, quia mater est omnium, et parentum officiis proles etiam ferocissima molliri debet. Cetera ejus mysteria ibi fuse ab eodem *Lucretio* explicantur. Premebantur autem ejus sacra gravi silentio, ut et *Ceræis* ceremoniæ: fortasse ut inscrutabilem terræ profunditatem exprimerent. Reliqua vide *G.* IV. 151. et *Æn.* VI. 784. *Cultrix Cybelæ*] In quo Phrygiæ monte culta esse dicitur: atque adeo hunc incoluisse dici

potest, et protexisse, quomodo *Juno Carthaginem*, I. I. 20. 'Quam *Juno* fertur terris magis omnibus unam Posthabita coluisse Samo.' Alii *cultrix Cybele*, pro cultrice montium, in quibus coli amavit, quo nomine eam appellat *Catul.* de nuptiis *Pelei*, 300. 'Unigenamque sinu cultricem montibus Idæ.'

115 *Gnosia regna*] Cretam, cujus urbs præcipua *Gnosus*, supra 104.

116 *Jupiter*] Sumitur hic, vel pro Deorum rege, qui natus in Creta eidem præfuerat; vel pro aëre ventis impulso, ut a *Catullo* sumitur in *Phaselo*: 'sive utrumque *Jupiter* Simul secundus incidisset in pedem.'

118 *Honores*] Pro sacrificiis sæpe sumuntur: infra, 547. 'Junoni *Argivæ* jussos adolemus honores.' De *Neptuno*, *Æn.* I. 129. De *Apolline*, *Ecl.* III. 104.

120 *Nigram Hyemi, &c.*] Per *Hyemem*, intelligit *Tempestates*, quæ ex *Cicer.* de *Nat. Deorum* III. 51. 'Populi Romani ritu consecratæ sunt . . . . nostri duces, mare ingredienti, immolare hostiam fluctibus consueverunt.' Ad hunc morem allusit *Virgilius*, hic, et v. 772. 'Tempestatibus agnam Cædere deinde jubet.' Et notat hic *Taubmannus* ex *Plauto*, *pecudem* maxime de ovino genere dici. *Venti* quoque Deorum loco habiti sunt, tam apud Græcos ex *Herodoto*, qui I. VII. Athenienses inducit *Borææ* sacrificantes; quam apud Romanos ex *Seneca Natur. Quæst.* I. v. 17. qui ait, *Augustum* in *Gallia* commorantem, *Circio*, *Galliæ Narbonensis* peculiari vento, templum vovisse ac fecisse. De *Zephyro*, *Ecl.* v. 5. At notat *Macro-*

Fama volat, pulsum regnis cessisse paternis
 Idomenea ducem, desertaque littora Cretæ;
 Hoste vacare domos, sedesque astare relictas.
 Linquimus Ortygiæ portus, pelagoque volamus,
 Bacchatamque jugis Naxon, viridemque Donusam, 125
 Olearon, niveamque Paron, sparsasque per æquor
 Cycladas, et crebris legimus freta concita terris.
 Nauticus exoritur vario certamine clamor;
 Hortantur socii, Cretam proavosque petamus.
 Prosequitur surgens a puppi ventus euntes, 130
 Et tandem antiquis Curetum allabimur oris.
 Ergo avidus muros optatæ molior urbis,
 Pergameamque voco, et lætam cognomine gentem
 Hortor amare focos, arcemque attollere tectis.
 Jamque fere sicco subductæ littore puppes; 135

bis hæc sacrificia, non in templo Deliacò facta esse, ubi sanguinem fundi nefas erat. Et vero non sacrificasset Hyemi et Ventis ad aram Apollinis. Ubi igitur? fortasse in littore.

122 *Idomenea*] Ionice, Ἰδομενῆα, ut longa sit penultima, ut *Æn.* i. 615. 'Ilionea petit dextra.' Idomeneus filius Deucalionis, nepos fuit Minois Certensis regis, duxitque Cretenses ad Trojanum bellum: unde rediens cum in tempestate vovisset se sacrificaturum Diis, quod sibi appulso primum occurreret, occurrissetque filius; eum pater immolavit; orta deinde peste pulsus est rex a civibus, quasi impius in prolem, atque ita Diis invisus. Inde abiisse dicitur in Calabriam Italiæ, et ad Salentinum promontorium urbem condidisse. Ait tamen interpres Lycophronis, eum a Nauplio pulsum, Eubœæ rege: qui ut necem Palamedis filii, Ulyssis dolo a Græcis ad Trojam occisi, vindicaret; Cretam occupaverat. Diodorus non pulsum Idomenea, sed in patria diem obiisse censet.

124 *Ortygiæ*] Antiquum nomen Deli insulæ: vel ab ὄρνις, *coturnix*, *caille*; quod genus illic, aut primum, aut magna multitudine visum volunt grammatici: vel juxta alios, ab Ortygia Ætolia; cujus et hanc, et alias complures Ortygias, colonias fuisse volunt.

125 *Bacchatamque jugis Naxon*] *Naxos*, una Cycladum, insula nobilissima, ad meridiem Deli, vino fertilis, unde

Baccho dicata: quia Ariadnen, a Theseo raptam ibique relictam, fertur excepisse. *Bacchata* dicitur, id est frequentata a Bacchis, furiosis Bacchi comitibus foeminis: *Ecl.* v. 29. 69. *Hodie Naxi.*

Viridemque Donusam] Jacet inter Icariam et Gyarum, marmore viridi celebris: hodie *Donussa*.

126 *Olearon, &c.*] *Oleiros* vel *Oliaros*; juxta Nigrum nunc dicta *Quinimino*. *Paron*.] *Paros*, hodie *Paro*, niveo marmore nobilis. De *Cycladibus*, supra, 74.

127 *Concita*] Propter angusta inter insulas spatia. Alii *consita*, i. e. ubi variae terræ, seu insulæ, quasi *satae* et *seminatae* sunt.

131 *Curetum oris*] Cretam significat: ubi *Curetes* populi, vel familia fuit ministrorum Cybeles: sic dicti juxta Strabonem, l. x. ἀκουρὰ τόνουρα, quia anteriorem capitis partem detonsam gestabant. Saltationis armatae inventionem iis Plinius tribuit. Ceteri etiam tympana, quorum strepitu Jovem recens natum Saturni patris voracitati subduxere. Iidem dicti *Corybantes* et *Idæi Dactyli*.

134 *Amare focos*] Servius ait commendari studium sacrificiorum, quæ semper igne perficiebantur: ego curam privatarum domorum et rei familiaris. Id enim focus sæpe significat: ut cum dicimus, *pugnare pro aris et focis*; id est, pro re sacra ac profana, publica ac domestica.

Connubiis arvisque novis operata juvenus;
 Jura domosque dabam: subito cum tabida membris,
 Corrupto cœli tractu, miserandaque venit
 Arboribusque satisque lues, et letifer annus.
 Linquebant dulces animas, aut ægra trahebant 140
 Corpora; tum steriles exurere Sirius agros;
 Arebant herbæ, et victum seges ægra negabat.
 Rursus ad oraculum Ortygiæ Phœbumque remenso
 Hortatur pater ire mari, veniamque precari:
 Quam fessis finem rebus ferat; unde laborum 145
 Tentare auxilium jubeat; quo vertere cursus.

Nox erat, et terris animalia somnus habebat.
 Effigies sacræ Divum Phrygiique Penates,
 Quos mecum a Troja mediisque ex ignibus urbis
 Extuleram, visi ante oculos astare jacentis 150
 Insomnis, multo manifesti lumine, qua se
 Plena per insertas fundebat Luna fenestras;
 Tum sic affari, et curas his demere dictis:
 Quod tibi delato Ortygiam dicturus Apollo est,
 Hic canit; et tua nos en ultro ad limina mittit. 155
 Nos te, Dardania incensa, tuaque arma secuti;
 Nos tumidum sub te permensi classibus æquor:
 Idem venturos tollemus in astra nepotes,
 Imperiumque urbi dabimus. Tu mœnia magnis
 Magna para, longumque fugæ ne linque laborem. 160
 Mutandæ sedes. Non hæc tibi littora suasit
 Delius, aut Cretæ jussit considerare, Apollo.
 Est locus, Hesperiam Graii cognomine dicunt:
 Terra antiqua, potens armis, atque ubere glebæ:
 Cœnotri coluere viri: nunc fama, minores 165
 Italiam dixisse, ducis de nomine, gentem;
 Hæ nobis propriæ sedes; hinc Dardanus ortus,

136 *Operata, &c.*] Vel *operam* dabat connubiis et agris colendis, ut explicat Donatus. Vel *sacrificabat* pro felici successu conjugiorum et agrorum: nam, et ante hæc omnia præibat apud veteres sacrificium, et *operari* simpliciter, *sacrificare* interdum significat, ut Ge. i. 339. 'lætis operatus in herbis.'

141 *Sirius*] Stella in ore majoris canis, quæ *canicula* dicitur: de ea Ge. ii. 353. De *Ortygia*, sive Delo insula, supra, 124. de *Phœbo*, Ecl. iii. 62. De *Phrygiis Penatibus*, Æn. ii. 717.

152 *Insertas*] Servius explicat, in Delph. Virg.

seratas, id est, non *seratas*, non *clausas* sera; per syncopen, ut Æn. ii. 379.

'Aspris sentibus,' pro *asperis*: paulo durius. Turnebus, *ædibus insertas et interpositas*, ad lucem admittendam. Germanus, *trajectas et penetratas lumine*. Alii, *hiantes*, quibus *lumen insertum erat*; quo fere modo dixit, Æn. ii. 135. 'per noctem obscurus in ulva Delitui;' id est, *per noctem obscuram*.

163 *Est locus, &c.*] Hi versus et sequentes omnino translati sunt ex Æn. i. 534. ubi fuse explicantur.

167 *Dardanus... Iasiusque pater, &c.*] Pater ad posteros refertur, non ad

Iasiusque pater, genus a quo principe nostrum.
 Surge age, et hæc lætus longævo dicta parenti
 Haud dubitanda refer: Corythum, terrasque requirat 170
 Ausonias. Dictæa negat tibi Jupiter arva.
 Talibus attonitus visis, ac voce Deorum,
 (Nec sopor illud erat; sed coram agnoscere vultus,
 Velatasque comas, præsentiaque ora videbar.
 Tum gelidus toto manabat corpore sudor.) 175
 Corripio e stratis corpus, tendoque supinas
 Ad coelum cum voce manus, et munera libo
 Intemerata focis. Perfecto lætus honore
 Anchisen facio certum, remque ordine pando.
 Agnovit prolem ambiguam, geminosque parentes; 180
 Seque novo veterum deceptum errore locorum.
 Tum memorat: Nate, Iliacis exercite fatis,

Dardanum, qui ejus frater fuit: ambo Electram habuere matrem, filiam Atlantis Mauritaniæ regis, uxorem Coryti Tusciæ regis in Italia; sed Iasius hunc Corytum habuit patrem; Dardanus Jovem. Mortuo Coryto, ortoque de succedendi jure dissidio, Iasium Dardanus occidit: ideoque pulsus a Tuscis, et a Siculo Hispaniæ rege, Electræ fratre, qui ad componenda dissidia venerat; primo in Samothraciam insulam fugit, ac deinde in Phrygiam, ubi Teuceri filiam accepit in conjugem, et cum eo gentis hujus parens fuit, quæ deinde Trojana dicta est. Igitur, a quo, non ad Iasium, sed ad Dardanum referri debet. *Æn.* i. 239.

170 *Corythum*] *Corythus*, mons et urbs Tusciæ, nunc *Cortona*: vel a Coryto, Dardani, ut putabatur, patre sic dicta; vel a *kópus* galea, quam Dardanus illic in pugna amisit. De *Tuscia* sive *Etruria*, Italiæ regione, *Æn.* viii. 479.

171 *Ausonias. Dictæa, &c.*] Italiam volunt dictam esse Ausoniam ab *Ausone*, Ulyssis et Calypsus filio: at male; nān enim hic Penates Æneæ nomen hoc Italiæ tribuerent, cum vix dum natus esset Auson, tantum abest ut illic regnaret. Nisi usurpatum id putemus per anticipationem temporis. Alii volunt *Ausones* dictos esse Græcis, veteres eos Latii populos, qui Latinis *Aurunci* dicebantur, commutatione vulgari literæ *r* in *s*.

Et bene: nam *Aurunci* antiquiores fuerunt Ulyssis et Æneæ temporibus, siquidem ait Latinus Latii rex. *Æn.* vii. 206. 'Atque equidem memini.... Auruncos ita ferre senes.' *Dictæa arva*, Cretensia sunt, a monte *Dictæ*, ubi educatus est Jupiter, nunc *Lasthi*, in parte orientali Cretæ: ab aliquibus *Idæ* pars esse dicitur, et distinguitur ab aliis.

174 *Velatasque comas*] Ornatas vitis, quæ etiam sacrarum statuarum capitibus alligabantur. *Æn.* ii. 133.

176 *Supinas*] Ita sublatas, ut palmæ cælo obvertantur.

177 *Munera libo, &c.*] Penatibus et Laribus sacra fiebant: alia quotidiana et privata; alia publica in compitis, unde apud Romanos dicebantur *Compitalia*. Privata vulgo *ad focum*, aliquando etiam ad aram, quæ in sacratio domus erecta erat: eaque fiebant, thure, vino, coronis, et laneis et floreis, cibo aliquo lautiore e mensa in ignem injecto. Patet id præsertim ex Plauto in *Aululariæ* prologo. Publica sacrificia fiebant porca cæsa. Igitur hic *munera intemerata* erunt, purum vinum, ac thus: *quare libari* dicuntur, id est *stillari* et *injici*, *Æn.* i. 740.

180 *Geminosque parentes, &c.*] *Teucrum*, qui ex Creta; *Dardanum*, qui ex Italia venerat. At vero errorem agnoscere ante debuerat, præsertim ex ultimis *Creusæ* verbis ad Æneam, *Æn.* ii. 731.

Sola mihi tales casus Cassandra canebat.
 Nunc repeto, hæc generi portendere debita nostro ;
 Et sæpe Hesperiam, sæpe Italia regna vocare. 185
 Sed quis ad Hesperiae venturos littora Teucros
 Crederet ? aut quem tum vates Cassandra moveret ?
 Cedamus Phœbo, et moniti meliora sequamur.
 Sic ait : et cuncti dicto paremus ovantes.
 Hanc quoque deserimus sedem, paucisque relictis 190
 Vela damus, vastumque cava trabe currimus æquor.
 Postquam altum tenuere rates, nec jam amplius ullæ
 Apparent terræ, cœlum undique et undique pontus :
 Tum mihi cœruleus supra caput astitit imber,
 Noctem hyememque ferens ; et inhorruit unda tenebris. 195
 Continuo venti volvunt mare, magnaue surgunt
 Æquora ; dispersi jactamur gurgite vasto.
 Involvere diem nimbi, et nox humida cœlum
 Abstulit ; ingeminant abruptis nubibus ignes.
 Excutimur cursu, et cæcis erramus in undis. 200
 Ipse diem noctemque negat discernere cœlo,
 Nec meminisse viæ media Palinurus in unda.
 Tres adeo incertos cæca caligine Soles
 Erramus pelago ; totidem sine sidere noctes.
 Quarto terra die primum se attollere tandem 205
 Visa, aperire procul montes, ac volvere fumum.
 Vela cadunt ; remis insurgimus ; haud mora, nautæ
 Annixi torquent spumas, et cœrula verrunt.
 Servatum ex undis Strophadum me littora primum
 Accipiunt, Strophades Graio stant nomine dictæ, 210

183 *Cassandra*] De illa Priami filia, et vate, cujus vaticiniis nulla fides a Trojanis habebatur, Æn. II. 246. De *Hesperia*, Italia, Æn. I. 534. De *Teucris*, Trojanis, Ibid. 239.

189 *Ovantes*] Proprie *ovatio* erat, minor triumphus, pedestris ; ad summum ex equo, non e curru. Nomen est : vel ab acclamatione militum, geminata sæpius litera O, juxta Festum : vel ab *ore*, quæ in minori triumpho immolabatur ; non taurus, juxta Plutarchum. Hinc ad lætitiâ omnem significandam vox illa traducta ; etiam ad corvos, qui dicuntur Ge. I. 428. 'Ovantes gutture corvi.'

202 *Palinurus*] Gubernator navis Æneæ, qui Morpheï dolis oppressus in mare decidet, Æn. V. 883. et in Italiam, ad littus Velinum enatans, ab

incolis occidetur, nomenque dabit promontorio Lucaniæ Palinuro, Æn. VI. 337.

210 *Strophades Graio, &c.*] Insulæ duæ parvæ, hodie *Strivali*, ad latus Peloponnesi, in Mari Ionio. *Ionium* vero mare dicitur : non quod Ioniam alluit, Asiæ Minoris regionem inter Æolidem et Cariam ; sed quicquid aquarum interjacet Siciliam inter et Græciam, ad usque promontorium Epiri Acroceraunium, ubi Mare Adriaticum incipit, quod vocatur a quibusdam *sinus Ionius*. Insulæ porro illæ prius dicebantur *Plotæ* : deinde *Strophades* a *στροφή* *conversio* : quia Calais et Zetes, alati Boreæ filii ex Orithyia, cum Harpyias e Phinci regno ad has usque insulas expulissent ; a Jove admoniti ne Harpyias

Insulae Ionio in magno: quas dira Celæno,
 Harpyiaeque colunt aliae, Phineia postquam
 Clausa domus, mensasque metu liquere priores.
 Tristius haud illis monstrum, nec saevior ulla
 Pestis et ira Deum Stygiis sese extulit undis. 215
 Virginei volucrum vultus, foedissima ventris
 Proluvies, uncæque manus, et pallida semper
 Ora fame.

Huc ubi delati portus intravimus: ecce
 Læta boum passim campis armenta videmus, 220
 Caprigenumque pecus, nullo custode, per herbas.
 Irruimus ferro, et Divos ipsumque vocamus
 In partem prædamque Jovem. Tum littore curvo
 Exstruimusque toros, dapibusque epulamur opimis.
 At subitæ horrifico lapsu de montibus adsunt 225
 Harpyiae, et magnis quatiunt clangoribus alas,
 Diripiuntque dapes, contactuque omnia foedant
 Immundo; tum vox tetrum dira inter odorem.
 Rursum in secessu longo sub rupe cavata,
 Arboribus clausi circum atque horrentibus umbris, 230
 Instruimus mensas, arisque reponimus ignem.

ultra persequerentur, inde represso cursu reversi sunt. Notetur longa diphthongus æ ante vocalem correpta, nec elisa, Græco more: *Insulae Ionio*.

211 *Celæno, Harpyiaeque, &c.*] Ponti et Terræ dicuntur filiae, unde in insulis habitant: nomen ab ἀπρω, ἀπράζω, rapio. Vulgo tres numerantur ab Hesiodo, *Iris, Aëlla, Ocypete*. Alii mutant nomina. Virgilius unam appellat *Celæno*, nec definit aliarum nomina aut numerum. Aliqui quartum addunt *Thyellam*. Vocavit eas Apollonius, *Διὸς κόβας Jovis canes*; Valerius Flaccus, *Jovis famulas*; Virgilius hic, *Furias*, v. 252. *diras*, v. 262. unde probat Servius, et post eum Cerdanus, easdem esse quæ apud inferos dicuntur *Furiæ*, apud superos *Diræ*, in medio *Harpyiæ*: quemadmodum eadem est Diana in terris, Luna in cælo, Proserpina in inferis.

212 *Phineia*] Phineus Arcadiæ, vel Thraciæ rex, cum filios ex prima conjugē susceptos, fraude novercæ excæcasset; ipse a Jove excæcatus, et immissis Harpyiis vexatus est. Argonautas deinde, in Colchidem ad ex-

peditionem velleris aurei profectos, cum iter docuisset, Calais et Zetes ut gratiam referrent, Harpyias ad Plotas usque insulas persecuti sunt, ut mox diximus.

215 *Stygiis*] *Styx*, inferorum fluvius, de quo *Æn.* vi. 323.

223 *In partem prædamque Jovem*] Id est, *in prædæ partem*. Et mos erat veterum ut partem spoliū in bello; aut prædæ in venatione Diis voverent: eamque vel addicerent sacrificiis, vel e tholo et fornice et arboribus ad memoriam suspenderent. Sic *Æn.* ix. 407. Nisus ad Dianam: 'si qua ipse meis venatibus auxili, Suspendive tholo, aut sacra ad fastigia fixi.'

224 *Toros*] *Lectos*: juxta grammaticos veteres, a *torta* herba, ex qua struebantur: juxta recentiores, a *τοῦδς funis*, quia extentis funibus fiebant.

231 *Arisque, &c.*] Vel quia nusquam epulabantur veteres absque aliqua specie sacrificii, et saltem libationis, de qua *Æn.* i. 740. Vel quia forte aras Jovi erexerant, ut prædæ partem ei sacrificarent.

Rursum ex diverso cœli cæcisque latebris
 Turba sonans prædam pedibus circumvolat uncis;
 Polluit ore dapes. Sociis tunc, arma capessant,
 Edico, et dira bellum cum gente gerendum. 235
 Haud secus ac jussi faciunt, tectosque per herbam
 Disponunt enses, et scuta latentia condunt.
 Ergo, ubi delapsæ sonitum per curva dedere
 Littora, dat signum specula Misenus ab alta
 Ære cavo. Invadunt socii, et nova prælia tentant, 240
 Obscenæ pelagi ferro fœdare volucres.
 Sed neque vim plumis ullam, nec vulnera tergo
 Accipiunt; celerique fuga sub sidera lapsæ
 Semesam prædam et vestigia fœda relinquunt.
 Una in præcelsa consedit rupe Celæno, 245
 Infelix vates, rumpitque hanc pectore vocem:
 Bellum etiam pro cæde boum stratisque juvencis,
 Laomedontiadæ, bellumne inferre paratis,
 Et patrio Harpyias insontes pellere regno?
 Accipite ergo, animis atque hæc mea figite dicta: 250
 Quæ Phœbo pater omnipotens, mihi Phœbus Apollo
 Prædixit, vobis Furiarum ego maxima pando.
 Italiam cursu petitis, ventisque vocatis
 Ibitis Italiam, portusque intrare licebit.
 Sed non ante datam cingetis moenibus urbem, 255
 Quam vos dira fames nostræque injuria cædis
 Ambesas subigat malis absumere mensas.
 Dixit; et in sylvam pennis ablata refugit.
 At sociis subita gelidus formidine sanguis
 Deriguit; cecidere animi; nec jam amplius armis, 260
 Sed votis precibusque jubent exposcere pacem,
 Sive Deæ, seu sint diræ obscenæque volucres.

239 *Specula Misenus, &c.*] *Specula*, locus editior, unde late prospectus patet: ab antiquo *specio*, id est *video*; hinc est *speculator*. *Misenus*, Æoli filius, Hectoris olim tubicen, nunc Æneæ: de quo multa Æn. VI. 164.

241 *Pelagi volucres*] Quia Harpyiæ Ponti aut Neptuni, et Terræ dicuntur filiæ, supra 212.

248 *Laomedontiadæ*] Trojani, a Laomedonte rege, Priami patre. Ge. III. 35.

249 *Patrio regno*] Neptuni patris, cui parent mare et insulæ. De *Phœbo* Ecl. III. 62. De *Apolline*, Ibid. 104. Nomen utrumque conjunxit, Home-

rico more. Innuit autem, factorum omnem cognitionem et oracula a solo Jove prodire, ut diximus Æn. I. 243.

257 *Ambesas subigat, &c.*] Horrendum vaticinium! quanta enim fames, quæ mensas ligneas absumere subi- gat? Tamen ludicrum esse probabit eventus Æn. VII. 116. Cum, non fames dira, sed edendi aviditas Tro- janis suadebit; ut panis frusta, quæ cibis aliis substraverint, etiam come- dant. *Ambesas*, id est, *circumesas*: *ambi* enim vel *ambe*, Latinis est *cir- cum*; a Græco ἀμφί.

262 *Deæ, diræ obscenæque, &c.*] Per *Deas*, intelligit *Furias*, quæ sic

Et pater Anchises passis de littore palmis
 Numina magna vocat, meritosque indicit honores:
 Di, prohibete minas! Di, talem avertite casum!
 Et placidi servate pios! Tum littore funem
 Deripere, excussosque jubet laxare rudentes.

265

Tendunt vela Noti: ferimur spumantibus undis,
 Qua cursum ventusque gubernatorque vocabant.
 Jam medio apparet fluctu nemorosa Zacynthos,

270

passim a Græcis Latinisque poëtis appellantur. Per *obscenas volucres*, non tantum *fædas*, sed potius *funestas* et mali ominis. *Obscenum* enim, vox est auguralis, cujus etyma septem affert Vossius. Tria hæc probatissima: alterum ab *ob* et *scævum*, quod est a *σκαδὸν* *sinistrum* et *bonum*; itaque *obscævum*, quod *obstat* *scævo* et bono omni: alterum ab *ob* et *cano*, id est, *contra cano*; quod quando pulli in auguriis captandis faciebant, funestissimum erat: tertium ab *ob* et *cænum*, *lutum*, quod *sordidum* notat. Ex prima origine scribi debet per *æ*, ex secunda per *e* simpliciter, ex tertia per *æ*.

264 *Numina magna*] Erant enim *maiores* et *minores* Dii. *Majores* duodecim; *mares* sex, Jupiter, Neptunus, Mars, Mercurius, Vulcanus, Apollo; *sex* *fœminæ*, Juno, Vesta, Ceres, Pallas, Diana, Venus. *Minores* erant, *heroës*, *semidei*, &c. inter quos *Furias* illas, quasi *famulares Deos*, reponebat *Æneas*. De *rudentibus*, funibus nauticis, *Æn.* I. 91.

268 *Noti*] *Austri*, venti *meridionales*: et proprie quidem, hoc enim vento opus est, a *Strophadibus* ad *Zacynthum* naviganti. De *Noto*, *Ecl.* II. 58.

270 *Zacynthos*] Persequitur iter, in eodem *Ionio Mari*, a meridie in septentrionem: quo ordine, post *Strophades* occurrit. I. *Zacynthos*, *Zante*, ad latus occidentale *Peloponnesi*, contra promontorium *Chelonaten*, hodie sub *Veneta* ditione. II. *Same*, *Dulichium*, et *Ithaca*. Hæ tres sub eadem fere linea occurrunt, ante fauces sinus *Corinthiaci*. *Dulichium* ab eo sinu minus distat, estque una ex *Echinadibus* insulis, quæ jam *communi nomine* vocantur *Cozzulari*, incerto numero, ut monet *Strabo* I. X. quia cum parvæ sint, et ad ostia

Acheloi fluvii Acarnaniæ, modo *arenarum* appulsu junguntur, modo *aquæ* impetu separantur. *Same*, vel *Samos*, quæ et *Cephalenia*, nunc *Cephalonic*, ex *Strabone* I. X. major, et a *Corinthiaco sinu* magis ad occidentem recedens: paret *reipublicæ Venetæ*. *Ithaca*, nunc *Val di Compare*, inter *Cephaleniam* et *Dulichium* media: *Ulyssis patria*: nunc paret *Turcis*. In *Ithaca* est *Neritos*, non insula, ut *lexica geographica* vulgo ferunt, ex *Strabone*. *Strabo* enim contra probat multis *Homeri versibus*, montem esse *Ithacæ Neritum*, *Νήριτον*. Quod autem hic legitur *fœminini generis*, *Neritos ardua saxi*, explicat *Suidas*; apud quem *Neritum* mons est, *Neritos* sylvæ ibidem densissima: quod confirmat *Hesychius*, cum ait; *Neritum*, *Ithacæ montem* esse semper virentem ac frondentem: et *Homerus*, qui vocat *Νήριτον εἰνοσίφυλλον*, *Neritum frondosum*. Et bene congruit, quod statim mentio sequitur *Ithacæ*: quasi dicat *Æneas*: *Apparet Ithacæ sylvæ Neritos, saxi altissimis imposita; sed statim illos Ithacæ scopulos effugimus*. III. Sequitur ad septentrionem trium illarum, insula *Leucas*, *Leucadis*, vel *Leucate, cates*; nunc *Sainte Maure*, sub ditione *Turcarum*, ad littus *Acarnaniæ*, quæ pars est *Epiri*: cui aliquando conjuncta fuit angusto isthmo; ac deinde ponte, postquam isthmum illum *Corinthii* perfodissent. In hac insula, *Cephaleniam* versus, mons est sive rupes, *Leucata, cata*. Hæc rupes, quia alba est, inde sibi et insulæ nomen fecit: *λευκός* enim, est, *albus*. Ex hac rupe qui amantes exiliissent in mare, sanari ab amore putabantur; quod fecisse perhibetur *Sappho* poëtria, *Phaonis* amore insaniens. Eidem rupi fanum *Apollinis* impositum fuisse testatur *Strabo*, cui quotannis in sacrificium solebat reus aliquis e rupe

Dulichiumque, Sameque, et Neritos ardua saxis.
Effugimus scopulos Ithacæ, Laërtia regna,
Et terram altricem sævi execramur Ulixi.

Mox et Leucataë nimbosa cacumina montis,
Et formidatus nautis aperitur Apollo.

275

Hunc petimus fessi, et parvæ succedimus urbi.
Anchora de prora jacitur; stant littore puppes.

Ergo insperata tandem tellure potiti,
Lustramurque Jovi, votisque incendimus aras;
Actiaque Iliacis celebramus littora ludis.

280

in mare dejici: quam ob rem, sive ob scopulorum asperitatem, dicitur hic, *formidatus nautis Apollo*. In ea insula urbs est eodem nomine *Leucas*, quam Plinius ait olim dictam fuisse *Neritum*: sed emendandus est ex Strabone, legendumque *Nericos*, non *Neritum*. De hac urbe Æneas loquitur, cum dicit: 'Parvæ succedimus urbi.' Tum deinde relictis illic navibus, ad Actiacum usque littus processit, a quo nondum *Leucas* divisa fuerat, ut colligi potest ex Homeri versibus apud Strabonem lib. x. iv. Igitur, sequitur ad septentrionem *Actium* promontorium, nunc *Capo Figalo*, in ipsis faucibus Ambracii sinus, ubi *Actium* erat oppidulum, et fanum alterum Apollinis: totus enim ille tractus Epiri sacer erat Apollini, dicebaturque *Actius*, id est, littoralis, ab ἀκτὴν littus.

272 *Laërtia regna*] Laërtes Acrisii filius, Jovis nepos, vulgo Ulyssis pater creditus est: quidam tamen dixere Ulyssem Anticlea quidem Laërtæ uxore progenitum esse, sed patre Sisypho vel Antolyco. Regni autem Laërtæ præcipua quidem sedes *Ithaca* fuit: paruit tamen ipsi etiam *Cephalenia*, et *Zacynthos*, et *Epiri* magna pars, præcipue ubi *Leucas*: ut ex Strabone colligitur, et Homero, *Iliad.* ii. 631. *Dulichium* vero et *Echinades*, etsi fortasse aliquando Laërtæ paruerant, siquidem Ulysses sæpe *Dulichius* appellatur; tamen earum incolae ad expeditionem Trojanam duxit Mege quadraginta navibus *Iliad.* ii. 625.

279 *Lustramurque Jovi, &c.*] Solvimus vota et sacrificia Jovi. *Lustro* enim, ut jam notavimus *Æn.* i. 287 et 612. dicitur a *luo*, id est, *solvo*: unde cum vota Deo fecimus, voti rei su-

mus, ut diximus *Ecl.* v. 80. Igitur *lustramur*, cum *solvimur* voto: et multo etiam magis, cum ad placandos Deos pro delicto aliquo sacra expiatoria facimus. Ita ceremoniæ omnes, quæ ad sacra pertinent, *lustrales* dicuntur. Sic l. vi. 231. in funere Miseni, sacerdos 'ter socios pura circumtulit unda . . . lustravitque viros.' Sic l. viii. 183. post oblatas Herculi victimas Trojana juvenus vescitur 'Perpetui tergo bovis et lustralibus extis.' Quare autem nunc *lustrantur Jovi*? Ut exsolvant vota, quæ nuncupaverat Anchises magnis numinibus, in *Strophadum* littore, supra 264. Quare Jovi præcipue sacrificia, Apollini ludos instituit.

280 *Actiaque Iliacis, &c.*] Alludit certe poëta ad ludos eos, quos Octavianus maxima celebritate instituit, post victoriam de M. Antonio et Cleopatra relatam, ad *Actium* Epiri promontorium, anno u. c. 723. iv. Nonas Septembris. Cujus ad memoriam, naves plurimas Apollini *Actia*co consecravit; *Actiacum* templum majus extruxit; urbem *Nicopolim* condidit in ipsis faucibus sinus Ambracii, contra *Actium*, in eo loco ubi castra posuerat; locum ubi tentorium ipse habuerat magnis lapidibus constravit, ibique trophæum e rostris captarum navium, et sacrarium Apollini sub dio excitavit; ludos imprimis instituit quinquennales, qui præcipue equestri decursu ac certamine nobilium puerorum patriciorumque virorum, tum gymnica pugna constabant. Sed ludos illos non exhibuit, nisi anno u. c. 726. quo anno ipse Octavianus vi. et M. Agrippa ii. consules fuerunt, perfeceruntque simul censum ac lustrum populi, anno proxime

Exercent patrias oleo labente palæstras
 Nudati socii. Juvat evasisse tot urbes
 Argolicas, mediosque fugam tenuisse per hostes.
 Interea magnum Sol circumvolvitur annum,
 Et glacialis hyems Aquilonibus asperat undas. 285
 Ære cavo clypeum; magni gestamen Abantis,
 Postibus adversis figo, et rem carmine signo:
 ÆNEAS HÆC DE DANAIS VICTORIBUS ARMA.
 Linquere tum portus jubeo, et considerare transtris.
 Certatim socii feriunt mare, et æquora verrunt. 290
 Protinus aërias Phæacum abscondimus arces,
 Littoraeque Epiri legimus; portuque subimus
 Chaonio, et celsam Buthroti accedimus urbem.
 Hic incredibilis rerum fama occupat aures,

præcedente inceptum: quæ omnia leguntur apud Dionem, l. 51. et 53. Atque hæc paulo fusius: quia ex his conjicio Virgilium ad hanc, quam explicamus, operis sui partem pervenisse hoc ipso anno 726. paulo post exhibitos ludos. Quia I. *Iliaci ludi*, est ipsa equestris puerorum decursio, quam vocatam esse *Trojam*, et a Trojanis ad Romanos transiisse testatur Æn. v. 602. Facile autem Æneæ suppetebant equi, in Epiro, feracissima equorum regione. Ge. i. 59. II. *Palæstræ* et *nudati socii*, sunt ludi gymnici, γυμνὸς enim nudus est: qui autem eo pugnae genere exercebantur, nudi erant: atque ut manus adversariorum in lubricam cutem impactæ, facilius ictum amitterent; ideo sibi cutem, oleo, luto, et cera ungebant: hinc aliqui nomen *palæstræ* deducunt a πηλὸς lutum; quanquam alii melius a πάλλω vibro, agito; ob variam agitationem et vibrationem corporis ad evitandos ictus. III. *Lustratur Jovi*: alludit ad solennem populi lustrationem, quæ singulis quinquenniis post conditum populi Romani censum fiebat *suovetaurilibus*, id est sacrificio suis, ovis, et tauri aliisque ceremoniis quæ censum terminabant et condebant. Quod hoc anno u. c. 726. ab Octaviano perfectum est.

283 *Argolicas*] Græcas: *Argi*, urbs Peloponnesi, Æn. i. 288.

286 *Abantis, Postibus*] Audax ac superbum Æneæ factum: qui in mediis Græcorum urbibus atque insulis, trophæa de Græcis ipsis victoribus

erigit. *Abas* quis fuerit ambigitur: unus fortasse ex iis quos nocte suprema e comitibus Androgei occiderat, Æn. ii. 371. *Postibus* autem figit Apollinei templi, vel Leucatae, vel Actii.

289 *Transtris*] Scamnis, in quibus remiges sedent, quæ dicuntur etiam *juga*.

291 *Phæacum abscondimus arces*] Ab Actio promontorio, sive Leucade, ad occidentem deflexo cursu, occurrit deinde insula *Phæacum*, sive *Corcyra*, hodie *Corfou*: ad latus Epiri, olim hortis Alcinoi regis nobilitata, nunc sub ditione Veneta. *Abscondimus arces*, id est *absconduntur nobis*, dum celeri navis decursu prætermittuntur: qua voce usus est deinde Seneca Ep. 70. 'In hoc cursu rapidissimi temporis primum pueritiam abscondimus.' Et bene dixit *abscondimus arces*, id est, urbes aliquas ad orientem insulae sitas; non vero *abscondimus insulam*: quia *Buthrotum*, quam petebat, est in ipso conspectu, et ex adverso insulae, qua ad occidentem vergit.

292 *Epiri*] Regni olim in Europa nobilis, cujus ad meridiem et occidentem est Mare Ionium, ad orientem Achaia et Thessalia, ad septentrionem Macedonia: nunc Albania inferior a quibusdam dicitur. Ejus olim præcipuæ partes fuerunt *Acarmania*, *Cassiopæa*, *Amphilochia*, *Thesprotia*; et *Chaonia*, quæ maxime occidentalis est, dicta etiam *Molossia*. Hanc tamen ab illa Strabo distinguit: Chao-

Priamiden Helenum Graias regnare per urbes, 295
 Conjugio Æacidæ Pyrrhi sceptrisque potitum:
 Et patrio Andromachen iterum cessisse marito.
 Obstupui: miroque incensum pectus amore,
 Compellare virum, et casus cognoscere tantos.
 Progredior portu, classes et littora linguens. 300
 Solennes tum forte dapes, et tristia dona,
 Ante urbem in luco, falsi Simoëntis ad undam,
 Libabat cineri Andromache, Manesque vocabat
 Hectoreum ad tumulum: viridi quem cespite inanem,
 Et geminas, causam lacrymis, sacraverat aras. 305
 Ut me conspexit venientem, et Troia circum
 Arma amens vidit: magnis exterrita monstris
 Deriguit visu in medio; calor ossa reliquit.
 Labitur, et longo vix tandem tempore fatur:
 Verane te facies, verus mihi nuntius affers, 310
 Nate Dea? vivisne? aut, si lux alma recessit;
 Hector ubi est? Dixit, lacrymasque effudit, et omnem
 Implevit clamore locum. Vix pauca furenti
 Subjicio, et raris turbatus vocibus hisco:
 Vivo equidem, vitamque extrema per omnia duco. 315
 Ne dubita: nam vera vides.
 Heu! quis te casus dejectam conjuge tanto
 Excipit? aut quæ digna satis Fortuna revisit?

nia quidem, a *Chaone* Trojano, Heleni fratre; *Molossia* deinde, a Molosso Andromaches et Pyrrhi filio, qui regnavit ibi post Helenum, quem veluti tutorem, occiso Pyrrho, habuerat. In Chaonia urbs est *Buthrotum*, vel *Buthrotus*, hodie *Butrinto*; in ingressu portus *Pelodis* hoc est *cænosi*, inquit Strabo l. VII. de quo portu hic est mentio. In eadem ratione est *Dodona* sylva, ubi Jovis oraculum: quam tamen ibidem Strabo; primo Thesprotiæ, deinde Molossiae, attributam fuisse testatur.

295 *Priamiden Helenum*] De eo Priami filio: deque *Pyrrho*, Achillis filio, Æaci pronepote, Æn. II. 263. De *Andromache*, antea Hectoris uxore, Æn. II. 456.

301 *Solennes dapes, &c.*] Annua sacrificia, quæ vulgo cum epulis conjuncta erant, ex ipsis victimarum extis. De *Simoënte*, Trojano fluvio, cujus nomen alicui rivulo Andromache in Epiro tribuerat, Æn. I. 104. De

Delph. Virg.

Hectore, ibid. 103.

303 *Libabat cineri*] Vel vero cineri, cujus partem aliquam in urna deferre secum Andromache potuerat, ex iis qui collecti sunt ex ejus funere, Iliad. ultimo, 790. vel ejus Manibus atque umbræ. *Tristia dona*] Lac, sanguinem, &c. ut supra 66. Unde proprie, *libabat*, erit *effundebat*: quam generatim etiam sumi potest pro *sacrificabat*. De hac voce, Æn. I. 740.

304 *Inanem*] Tumulum *honorarium* vocat Suetonius in Claudio c. I. Xenophon in Exped. Cyri l. VI. *κενοτάφιον*, id est *vacuum tumulum*.

305 *Geminas, causam lacrymis, &c.*] Alteram Hectori; alteram Astyanacti filio, quem Græci e Trojæ turribus præcipitem miserant. Vel potius utramque Hectori: quia geminas heroibus dicari mos erat, supra 62. *Causam lacrymis*] Id est, quæ viri memoriam, ac dolorem suum alerent.

Hectoris, Andromache, Pyrrhin' connubia servas?
 Dejecit vultum, et demissa voce locuta est : 320
 O felix una ante alias Priameia virgo,
 Hostilem ad tumulum Trojæ sub mœnibus altis
 Jussa mori, quæ sortitus non pertulit ullos,
 Nec victoris heri tetigit captiva cubile!
 Nos, patria incensa, diversa per æquora vectæ, 325
 Stirpis Achilleæ fastus, juvenemque superbum,
 Servitio enixæ, tulimus; qui deinde, secutus
 Ledæam Hermionen Lacedæmoniosque hymenæos,
 Me famulo famulamque Heleno transmisit habendam.
 Ast illum, ereptæ magno inflammatus amore 330
 Conjugis, et scelerum Furiis agitatus, Orestes
 Excipit incautum, patriasque obtruncat ad aras.

319 *Connubia servas?*] Manesne in viduitate, ac fide data Hectori: an vero transiisti ad Pyrrhi nuptias?

321 *Priameia virgo*] Polyxena, Priami et Hecubæ filia, amata ab Achille: qui cum ad ejus nuptias in templum Apollinis Thymbraei convenisset, a Paride, post Apollinis simulacrum latente, sagittæ ictu occisus est. Capto deinde Ilio, ejus umbra Polyxenam immolari sibi petiit. Illa ad Achillis tumulum ab ipso Pyrrho Achillis filio jugulata est.

327 *Servitio enixæ*] Andromache captiva a Pyrrho in uxorem admissa, suscepit ex eo Molossum: qui parti Epiri nomen fecit, 292.

328 *Ledæam Hermionen, &c.*] Menelai filiam, Spartani sen Lacedæmonii regis, ex Helena filia Jovis et Ledæ. Hermione, Menelao ad Trojanum bellum profecto, a Tyndareo Ledæ marito desponsata est Oresti cognato suo, Agamemnonis filio. Eadem interim a patre Menelao ad Trojam desponsata est Pyrrho, Achillis filio: eidemque post confectum bellum tradita. Quod cum ægre ferret Orestes, Delphos venit: et nactus ibi Pyrrhum de futura sibi ex eo conjugio prole oraculum consulentem, eum ad ipsas aras Apollinis interfecit.

331 *Scelerum Furiis agitatus Orestes*] Agamemnonis et Clytæmnestræ filius: patre ad Trojam profecto, et Ægystho Clytæmnestræ adultero Mycenæ tenente, subductus ejus insidiis a sorore Electra, et ad Strophium Phoci-

dis principem missus est: ubi singularem cum ejus filio Pylade amicitiam contraxit. Post Trojam expugnatam, et patrem Agamemnonem Ægisthi insidiis jugulatum, matrem cum adultero interfecit. Ideo Furiis agitatus, ac post labores plurimos expiatus ac solutus crimine ab Areopagitæ, aut, ut ait Cicero, ipsius Minervæ judicio, in regnum rediit. Hermionen uxorem accepit, occiso prius apud Delphos Pyrrho: cum ea regnum quoque Spartanum addidit suo. Corpus ejus, post mortem refossum, septem cubitorum fuisse refert Plinius lib. vii. 16.

332 *Patrias ad aras*] Certum est Pyrrhum ab Oreste occisum esse Delphis, in Phocide, apud ipsas Delphici Apollinis aras: Achillem vero Pyrrhi patrem interfectum a Paride, ad Trojam, in Apollinis Thymbraei templo; atque ita fatale fuisse patri et filio, ut apud Apollinem caderent. At varie se torquent interpretes, ut explicant, cur *patrias aras* poëta dixerit: multa comminiscuntur: hæc duo mihi videntur optima. I. Si ad sensum Nasimbæni per *patrias*, intelligamus easdem, ad quas *pater* Achilles occisus fuerat: nempe *Apollineas*, quanquam loco dissitas. II. Tamen tutius puto: *patrias* explicare ad sensum Turnebi, *Græcas*: ara enim Delphica, fere in medio totius Græciæ sita, publicum erat Græciæ totius oraculum. Addo, quod rem firmet: Epirum, ubi tum regnabat Pyrrhus, inter Græciæ provincias non esse habitam, ut patet ex

Morte Neoptolemi regnorum reddita cessit
 Pars Heleno; qui Chaonios cognomine campos,
 Chaontamque omnem Trojano a Chaone dixit, 335
 Pergamaque Iliacamque jugis hanc addidit arcem.
 Sed tibi qui cursum venti, quæ fata dedere?
 Aut quisnam ignarum nostris Deus appulit oris?
 Quid puer Ascanius; superatne, et vescitur aura?
 Quem tibi jam Troja..... 340
 Ecqua tamen puero est amissæ cura parentis?
 Ecquid in antiquam virtutem animosque viriles
 Et pater Æneas et avunculus excitat Hector?
 Talia fundebat lacrymans, longosque ciebat
 Incassum fletus: cum sese a moenibus heros 345
 Priamides multis Helenus comitantibus affert,
 Agnoscitque suos, lætusque ad limina ducit,
 Et multum lacrymas verba inter singula fundit.
 Procedo, et parvam Trojam, simulataque magnis
 Pergama, et arentem Xanthi cognomine rivum 350
 Agnosco, Scææque amplector limina portæ.
 Necnon et Teucri socia simul urbe fruuntur.
 Illos porticibus rex accipiebat in amplis.
 Aulai in medio libabant pocula Bacchi,

Strabone l. vii. Pyrrhum vero et Orestem patria Græcos fuisse: Orestem quidem Argivum e Peloponneso: Pyrrhum, patre natum Achille, Thesalo e Phthia; matre Deidamia, e Scyro Ægæi Maris insula.

335 *Trojano a Chaone*] *Chaon*, unus e Priami filiis: quem Helenus frater cum in venatu ignarus occidisset, ad solatium doloris, regnum ejus nomine appellavit; regnavitque quasi tutor Molossi, ut jam diximus, 292.

336 *Pergamaque, Iliacamque, &c.*] Divisio est unius rei in duas: *Pergamus* enim fuit arx *Iliaca*, sive *Trojana*.

340 *Quem tibi jam Troja....*] Versus, aut a Virgilio relictus imperfectus, aut a Tucca et Vario mutilatus. Suppleverunt sic aliqui: 'Quem tibi jam Troja peperit fumante Creusa.' Male. Troja enim fumante, et Ænea fugiente, patrem sequebatur jam tum pedes Ascanius, Æn. ii. 724. Alii sic: 'Quem tibi jam Troja obsessa est enixa Creusa.' Paulo verisimilius. Cum enim decem annos bellum Trojanum, annos septem Æneæ navigatio duraverit, annos sexdecim aut septemdecim numerare tum potuit Asca-

nus, cum Italicis pugnis deinde interfuit: sed omnino abhorret versus a nitore Virgiliano.

341 *Ecqua tamen puero est, &c.*] Putant aliqui oblitum hic sui esse Virgilium. Quomodo enim scire potuit Andromache, Creusam, Ascanii matrem, in fuga amissam fuisse; cum ea de re nihil dū Æneas ei dixisset? Quidni vero scire id potuit ante suum e Trojano littore discessum? præsertim cum Æneas in urbem redisset, quæsiisset eam omnibus viis, ab omnibus amicis: quorum aliquis ad captivas deferre casum potuit.

348 *Multum lacrymas*] Alii legunt: *Multum lacrymans*. Favet primæ lectioni: quod alioqui verbum *fundit* nullo casu fulciretur. Favet secundæ: quod durum sit; *multum lacrymas*, pro *multum lacrymarum*. Hæreo tamen primæ, quia communior est. De *Xantho*, seu *Scamandro* Troadis fluvio, Æn. i. 477. De *Scæa*, Trojæ porta, Æn. ii. 612.

354 *Aulai in medio, &c.*] *Aulai*, dissolutio, more veterum, diphthongi *æ*, quæ Græcis est *αι*, in vocales duas *a* et *i*. *Libabant*: vel gustabant, bibe-

Impositis auro dapibus, paterasque tenebant. 355
 Jamque dies, alterque dies processit: et auræ
 Vela vocant; tumidoque inflatur carbasus Austro.
 His vatem aggredior dictis, ac talia quæso:
 Trojugena, interpretes Divum, qui numina Phœbi,
 Qui tripodas, Clarii lauros, qui sidera sentis, 360
 Et volucrum linguas, et præpetis omina pennæ,
 Fare age (namque omnem cursum mihi prospera dixit
 Religio, et cuncti suaserunt numine Divi
 Italiam petere, et terras tentare repostas;
 Sola novum dictuque nefas Harpyia Celæno 365
 Prodigium canit, et tristes denuntiat iras,
 Obscenamque famem) quæ prima pericula vito?
 Quidve sequens tantos possim superare labores?
 Hic Helenus, cæsis primum de more juvencis,
 Exorat pacem Divum, vittasque resolvit 370
 Sacrati capitis, meque ad tua limina, Phœbe,
 Ipse manu multo suspensum numine ducit;
 Atque hæc deinde canit divino ex ore sacerdos:

bantque; vel offerebant Diis per libationem et effusionem: *Æn.* i. 740. De *Baccho*, *Ecl.* v. 29. 69. De *Austro*, vento meridionali, *Ecl.* ii. 58.

359 *Qui numina Phœbi, &c.*] Quinque divinationis species enumerat. Primam, quæ fit *afflatu Dei*: secundam, quæ *insessu in tripode*: tertiam, quæ *combustione lauri*: quartam, quæ *intuitu siderum*: quintam, quæ *observatione avium*. I. Significatur per *numina Phœbi*, qui aliquando in vates illapsus, os ipsis ad futura prædicenda aperiebat, ut mox continget Heleno. II. Per *tripodas*, in quibus sedentes puellæ vaticinabantur: præsertim Delphis, unde mos ille in pleraque alia Apollinis templa transierat. Erat autem *tripus*: vel puteus tres latus pedes, in quem demissa puella emergente halitu amens reddebatur: vel vas et crater, tribus nitens pedibus: vel mensa, tribus edita gradibus: vel probabilius, sella tribus fulcris imposita, in medio patens, ubi sedebat vates; eaque aliquando ærea, aliquando aurea, etiam Delphis corio Pythonis serpentis cooperta. III. Per *Clarii lauros*, vaticinium innuit, quod petebatur ex combustionem laurei rami: qui si in igne crepitaret, bono erat omini; si taceret, malo.

Tibul. l. ii. 5. 81. 'Et succensa sacris crepitet bene laurea flammis, Omine quo felix et sacer annus eat.' *Propert.* l. ii. 20. 36. 'Deficiunt magico torti sub carmine rhombi, Et jacet extincto laurus adusta foco.' *Clarii*] Epithetum Apollinis, cui *Claros*, urbs Ioniæ, prope Colophonem, in Asia Minore, celebri templo et oraculo dicata erat: et hoc epithetum pro quolibet alio hic additum est: quemadmodum Apollo *Delius*, appellatus est *Thymbræus*, 85. iv. Per ipsa *sidera* satis notatur *astromantia*. v. Per *volucrum linguas* notatur proprie ars *augurum*, qui *avium garritum* et cantum consulebant. Per 'præpetis omina pennæ,' proprie ars *auspicum*, qui *aves spectabant* volantes. Et aves quidem, quarum spectabatur cantus, dicebantur *oscines*, ab os, et cano; ut corvus, cornix, picus: quarum autem spectabatur volatus, dicebantur *præpetes*, a *προνέεσθαι*, *prævolare*; ut vultures, aquilæ. De *Celæno* et *Harpyiis*, supra 211.

370 *Vittasque resolvit*] Infulam, qua implicati erant capilli. Vittata enim infula, sacerdotis insigne est, *Æn.* ii. 133. Soluta autem, indicium est vaticinantis ac furentis, *Æn.* vi. 48. de Sibylla: 'Non comtæ mansere comæ.'

Nate Dea ; nam te majoribus ire per altum
 Auspiciis manifesta fides : sic fata Deum rex 375
 Sortitur, volvitque vices : is vertitur ordo ;
 Pauca tibi e multis, quo tutior hospita lustres
 Æquora, et Ausonio possis considerare portu,
 Expediam dictis ; prohibent nam cetera Parcae
 Scire, Helenum farique vetat Saturnia Juno. 380
 Principio Italiam, quam tu jam rere propinquam,
 Vicinosque, ignare, paras invadere portus,
 Longa procul longis via dividit invia terris.
 Ante et Trinacria lentandus remus in unda,
 Et salis Ausonii lustrandum navibus æquor, 385
 Infernique lacus, Æææque insula Circæ,
 Quam tuta possis urbem componere terra.
 Signa tibi dicam : tu condita mente teneto.
 Cum tibi sollicito secreti ad fluminis undam
 Littoreis ingens inventa sub ilicibus sus, 390
 Triginta capitem fœtus enixa, jacebit,
 Alba, solo recubans, albi circum ubera nati :
 Is locus urbis erit ; requies ea certa laborum.
 Nec tu mensarum morsus horresce futuros :
 Fata viam invenient, aderitque vocatus Apollo. 395
 Has autem terras, Italique hanc littoris oram,

374 *Majoribus Auspiciis*] Vel bonis ; vel ad majora spectantibus ; vel majorum Deorum, Jovis, Apollinis, &c. non avium aut siderum tantum.

379 *Parcae, &c.*] Tres, quæ fuis dispensabant fata hominum, Ecl. iv. 47. *Juno*] Saturni et Opis filia, inimica Trojanis : causam habes Æn. i. 29.

384 *Trinacria lentandus, &c.*] *Flectendus* et *curvandus*, ob vim adversam fluctuum inter se pignantium. Sic Catullus de Nupt. Pelei, 182. 'Quidne fugis lentos incurvans gurgite remos?' De *Trinacria*, Sicilia, fuse infra 687. De *Ausonia*, Italia, supra 171.

386] De descensu ad Inferos, Æn. vi. De appulsu ad insulam *Circes*, Æn. vii. 10. Erat autem Solis et Perses Nymphæ filia, soror Æetæ Colchici regis, qui pater fuit Medæ : aut juxta alios, Æetæ filia, Medæ soror. *Ææa* dicta, id est, *Colchica* : ab *Æa*, insula et urbe Colchici regni, circa ostia Phasis fluvii. Sarmatarum regi nupsit, quo venenis occiso, in Italiam fugit, ad promontorium et

montem, qui deinde *Circæus* dictus est, hodie *Circello*, in Latio : qui quidem mons continenti junctus est : sed quia Pomptinis paludibus cingitur ad septentrionem, ideo insulæ formam aliquando habuit. Eadem Circe, cum Glaucum, marinum Deum amaret, ex zelotypia Scyllam puellam in monstrum marinum commutavit : item et Picum Latinorum regem in avem, quod Canentem conjugem sibi præferret.

389 *Secreti ad fluminis, &c.*] De nomine suis, cum triginta porcellis repertæ, ad ripam Tybris : ubi *Alba* urbs, aut juxta alios *Lavinium*, condita deinde est, Æn. viii. 42.

394 *Mensarum morsus*] De his, 257.

396 *Italique hanc littoris oram, &c.*] Italiæ *frontem* intelligit, sive partem meridionalem : quæ confecto Trojano bello, Græcis plurimis illuc post varios errores appulsis, ab iis *Magna Græcia* vocata est : nunc Neapolitani regni maximam partem constituit : Italiamque dividit duo in cornua, quæ

Proxima quæ nostri perfunditur æquoris æstu,
Effuge: cuncta malis habitantur mœnia Graiis.

Hic et Narycii posuerunt mœnia Locri,

Et Sallentinos obsedit milite campos

400

Lyctius Idomeneus; hic illa ducis Melibœi

Parva Philoctetæ subnixa Petelia muro.

Quin, ubi transmissæ steterint trans æquora classes,

Et positis aris jam vota in littore solves:

Purpureo velare comas adopertus amictu;

405

Tarentino Sinu vasto et patenti separantur. Tota illa frons ad orientem penitus obversa est Epiro, marique Ionio. Atque in cornu quidem orientali, quod ab Epiro minus remotum est, promontorium est Iagygium, vel Salentinum, *Cap de Sainte Marie*: totumque cornu Salentini occupabant: quorum urbes præcipuæ, Tarentum *Taranto*, Brundisium *Brindes*, Hydrus *Otrante*. In altero cornu, quod ad meridiem pertinet, tria sunt præcipua promontoria: Lacinium, *Capo della Colonne*, Salentino respondens: Brutium, sive Leucopetra, *Capo dell' Armi*, Siciliæ proximum: et Zephyrium, *Capo de Stillo*, inter utrumque medium. Infra Lacinium, in ipso sinu Tarentino, est Petilia, *Strongoli*. Inter Lacinium et Zephyrium, est sinus Scylacius vel Scylleticus, *Golfo di Squillaci*, ubi urbs Scylacium. Inter Zephyrium et Brutium, ingens est ora, ubi non longe a Zephyrio occurrit Caulonia, vel Caulon, *Castel Vetere*: tum infra, meridiem versus, Narycia, vel Locri Epizephyrii, nunc *Gieraci*. Atque hæc fusior descriptio ad ea, quæ sequuntur hoc libro, plane necessaria visa est.

399 *Narycii Locri*] Constat eos a Græcis Locris oriundos esse: duce, vel Evanthe juxta Strabonem; vel Ajace juxta alios. Tres autem in Græcia fuerunt hujus nominis populi: *Epicnemidii* et *Opuntii*, contermini; ad septentrionem Phocidis, et meridiem Eubææ sinusque Maliaci: tum *Ozolæ*, ad occidentem Phocidis, et septentrionem faucesque ipsas sinus Corinthiaci sive Crissæi. Strabo vult Epizephyrios, ad Ozolis Crissæi sinus oriundos, negat ab Opuntiis. Tamen nomen ipsum *Naryciæ* urbis innuit, eos, si non ab Opuntiis, saltem ab Epicnemidiis esse profectos: siqui-

dem *Narycium* urbs a Plinio collocatur apud Locros Maliaci sinus, et Boagrium fluvium. At ibidem erant Epicnemidii: ibidem regnabat Ajax, Oilei filius, ex Homero, *Iliad.* II. 523. et *Naryx*, sive, *Naryce*, sive *Naricium*, urbs est, ex qua juxta Suidam fuit Ajax. Quæ ut conciliem: existimo Locris omnibus, Ozolis, Epicnemidiis, Opuntiis, Ajacem ad Trojam imperasse, cum omnes Parnasso monte conjungantur: in reditu deinde Ajace mortuo, ut diximus *Æn.* I. 44. aliis alio per tempestatem disjectis, aliquas e Locris omnibus reliquias Evanthe duce in Italiam pervenisse, et Naryciam condidisse: tumque dictos esse *Epizephyrios*: quod non procul a promontorio Italiæ *Zephyrio* sedem elegerint.

400 *Sallentinos, &c.*] De eorum situ, 396. De *Idomeneo* Cretæ rege, 122. *Lyctius* dicitur a *Lycto* oppido Cretæ, de qua insula, 104.

401 *Melibœi Parva, &c.*] Philoctetes, Pæantis filius, Melibææ rex, urbis in Thessalia, ad radices montis Ossæ: cum in Ceta, Thessalico monte Trachiniæ regionis, pyram, in qua se Hercules comburendum collocaverat, ejus jussu succendisset; ab eodem arcum et sagittas, Lernææ hydræ felle imbutas, accepit in munus. Trojam deinde profectus, et colubri morsu in crure sauciatus, a Græcis in insula Lemno fœtoris impatientia, relictus est. Postea tamen, monente oraculo Trojam non nisi sagittis Herculeis capi posse, ab Ulysse et Neoptolemo in castra accersitus, Paridem occidit: et urbe capta, auditaque Melibæorum defectione, ut narrat Strabo, venit in Italiam: ibique Petiliam, aut condidit, aut juxta alios mœnibus firmavit: situm ejus vide, 396.

405 *Purpureo, &c.*] Hunc morem

Ne qua inter sanctos ignes in honore Deorum
Hostilis facies occurrat, et omina turbet.

Hunc socii morem sacrorum, hunc ipse teneto;
Hac casti maneant in religione nepotes.

Ast, ubi digressum Siculæ te admoverit oræ

410

Ventus, et angusti rarescent claustra Pelori,

Læva tibi tellus, et longo læva petantur

Æquora circuitu; dextrum fuge littus et undas.

Hæc loca vi quondam, et vasta convulsa ruina,

Tantum ævi longinqua valet mutare vetustas!

415

Dissiluisse ferunt cum protinus utraque tellus

Una foret; venit medio vi pontus, et undis

Hesperium Siculo latus abscidit, arvaque et urbes

Littore diductas angusto interluit æstu.

Dextrum Scylla latus, lævum implacata Charybdis

420

Obsidet, atque imo barathri ter gurgite vastos

Sorbet in abruptum fluctus, rursusque sub auras

Erigit alternos, et sidera verberat unda.

At Scyllam cæcis cohibet spelunca latebris,

servavere Romani, ut in sacris caput obnubarent: ne turbatus alienarum rerum aspectu sacerdos, aut interrumperet sacra, aut ex iis aliquid omitteret: ntrumque enim fatale atque ominosum erat. Idque aiunt Romani scriptores Æneæ exemplo a posteris usurpatum: infra, 545. Saturno tamen, Honori, et Herculi, aperto capite facta sacra, non velato; probat multiplici auctoritate Cerdanus.

411 *Rarescent claustra Pelori*] *Pelorus*, seu *Pelorum*, *Capo di Faro*, promontorium Siciliae maxime orientale: sic Italiae vicinum est; ut eidem continuum aliquando fuerit, quemadmodum hic narrat poëta; et adhuc procul aspicientibus conjunctum appareat, nec ullo freto pervium: tamen propius accedentibus paulatim rarescunt et aperiuntur claustra illa, minuunturque visu angustiae, et laxior aditus apparet paulo. De *Sicilia*, infra 687.

416 *Protinus*] Sine interruptione atque intervallo, continua et perpetua serie. Sic Æn. ix. 337. 'felix si protinus illum, Æquasset nocti ludum, in lucemque tulisset:' id est, si continuo lusisset. Hinc Æn. x. 340. 'Protinus hasta fugit,' et alibi vulgo sumitur pro *statim*; quia quod statim fit,

sine intermissione fit. De *Hesperia*, Italia, Æn. i. 534.

420 *Dextrum Scylla, &c.*] *Scylla* ad latus Italiae, Cænym promontorium: scopulus est tumultuoso fluctuum alapsu semper fremens, nunc *Sciglio*: a *σκύλλω* *vexo*. *Charybdis*, ad latus Siciliae, prope Messanam urbem: mare est vorticosum, aquas sorbens, et cum impetu deinde eructans, nunc *Calofaro*: a *χάσσω* *hio*, et *βοιβδῶ* *sorbeo*. *Charybdim* aiunt meretricem fuisse voracissimam: quæ, cum Herculi boves eripuisset, a Jove fulmine icta, et in fretum præceps acta, in voraginem ibi conversa est. *Scyllam* Phorci filiam, a Circe commutatam dicunt in monstrum, cujus suprema pars fæmineam speciem retinuerit, infima in canes abierit: quorum latratu fluctuum strepitum exprimere voluerunt; ipsumque monstrum in scopulo latere, eoque naves attrahere ac lacerare fabulati sunt. Atque hæc, ex mente poëtarum dicta, emendabimus infra, 555. et 685.

421 *Barathri*] Græca vox *βάραθρον* *barathrum*: ex Suida et Diomede, locus erat apud Athenienses profundissimus, in quem noxii et morti destinati præcipitabantur, a *βαθὺς* *profundus*, juxta Festum.

Ora exertantem, et naves in saxa trahentem. 425
 Prima hominis facies, et pulchro pectore virgo
 Pube tenus; postrema immani corpore pistrix,
 Delphinum caudas utero commissa luporum.
 Præstat Trinacrii metas lustrare Pachyni
 Cessantem, longos et circum flectere cursus, 430
 Quam semel informem vasto vidisse sub antro
 Scyllam, et coeruleis canibus resonantia saxa.
 Præterea, si qua est Heleno prudentia, vati
 Si qua fides, animum si veris implet Apollo,
 Unum illud tibi, nate Dea, præque omnibus unum 435
 Prædicam, et repetens iterumque iterumque monebo:
 Junonis magnæ primum prece numen adora;
 Junoni cane vota libens, dominamque potentem
 Supplicibus supera donis: sic denique victor
 Trinacria fines Italos mittere relictæ. 440
 Huc ubi delatus Cumæam accesseris urbem,
 Divinosque lacus, et Averna sonantia sylvis:
 Insanam vatem aspicias; quæ rupe sub ima
 Fata canit, foliisque notas et nomina mandat.
 Quæcumque in foliis descripsit carmina, virgo 445
 Digerit in numerum, atque antro seclusa relinquit.
 Illa manent immota locis, neque ab ordine cedunt.
 Verum eadem, verso tenuis cum cardine ventus
 Impulit, et teneras turbavit janua frondes,
 Nunquam deinde cavo volitantia prendere saxo, 450
 Nec revocare situs, aut jungere carmina curat.
 Inconsulti abeunt, sedemque odere Sibyllæ.

427 *Pistrix*, &c.] Scylla tres habuit partes: superiorem virgineam, pube tenus; infimam, in modum pistriceis, sive ingentis piscis, desinentem in caudas bifidas, quales habent Delphini; mediam, scilicet commissuram pubis et caudæ, unde uteri et capita canum sive luporum erumpebant. Ex his patet sensus versuum. Notanda hic quatuor. I. Græco more dictum est: *commissa caudas*: supple *κατὰ, circa caudas, per caudas*. II. *Delphinus*, vel *Delphin*, juxta aliquos porcus est marinus, *marsovin*. III. *Pristis*; vel *pistrix*, *pistriceis*: sumitur vulgo pro *balæna*, quamvis a Plinio distinguatur: maximæ molis, et tamen velocissime fluctus secans, unde nomen habet: *πλοῖον* enim est *sector*. IV. Ceteri poëtæ *canes* tantum Scyllæ

attribuunt, Virgilius ad terrorem *lupos* dixit.

429 *Trinacrii Pachyni*] *Pachynum*, meridionale promontorium Siciliæ: unum e tribus, quæ ipsam Trinacriam efficiunt, *Capo Passaro*, 687.

437 *Junonis*, &c.] De ea, ejusque in Trojanos odio, *Æn.* I. 27. 28. 33.

441 *Cumæam*, &c.] *Cumæ*, urbs fuit Italiæ, in littore Campaniæ, nunc eversa. De hac *Æn.* VI. 2. *Divini lacus* sunt; *Avernus*, et *Lucrinus*, in Puteolano sinu, prope Baias et Cumas. *Divini* dicti: propter vicinum Sibyllæ antrum. De his fuse *Ge.* II. 161. Et *Æn.* VI. 237. *Avernus*, plur. *Averna*, montibus undequaque horrebat et sylvis, quas excidit Agrippa, locusque deinde multis ædificiis amœnus redditus est. De *Sibylla*, *Æn.* VI. 10.

Hic tibi ne qua moræ fuerint dispendia tanti;
 Quamvis increpitent socii, et vi cursus in altum
 Vela vocet, possisque sinus implere secundos; 455
 Quin adeas vatem, precibusque oracula poscas.
 Ipsa canat, vocemque volens atque ora resolvat.
 Illa tibi Italiæ populos; venturaque bella,
 Et, quo quemque modo fugiasque ferasque laborem,
 Expediet; cursusque dabit venerata secundos. 460
 Hæc sunt, quæ nostra liceat te voce moneri.
 Vade age, et ingentem factis fer ad æthera Trojam.

Quæ postquam vates sic ore effatus amico est:
 Dona dehinc auro gravia sectoque elephanto
 Imperat ad naves ferri, stipatque carinis 465
 Ingens argentum, Dodonæosque lebetas,
 Loricam consertam hamis auroque trilicem,
 Et conum insignis galeæ, cristasque comantes,
 Arma Neoptolemi. Sunt et sua dona parenti.

460 *Venerata*] Passive dictum: sic Horatius Sat. l. ii. 2. 124. 'Et venerata Ceres ut culmo suggeret alto.'

464 *Elephanto*] Ebore, quod ex dentibus elephanti secatur et perpolitur.

466 *Dodonæosque lebetas*] Pelves *Dodonæas*, id est *areas*: æs enim *Dodonæ*, ut Corinthi, celebre fuit. At duo fuere lebetum genera: alii qui admovebantur igni ad culinæ ministeria, ad abluendas manus: alii qui appendebantur ad ornatum, sive in domibus, sive in templis. Et vero aiunt, locum, ubi Dodonæi Jovis oracula reddebantur, cinctum fuisse lebetibus, ita sibi invicem conjunctis, ut commoto uno ceteri moverentur, sonitumque diu redderent: unde proverbium fuit *Dodonæum æs*, in loquaces. Fuit autem *Dodona* locus sylvaque, Jovis oraculo et quercu fatidica celebris, in Epiro. Ecl. ix. 13. et supra, 292.

467 *Loricam consertam hamis, &c.*] *Lorica* tunica quædam est, ac munimentum pectoris in bello: quæ quia primum e *loris* et coriis fiebat, *lorica* dicta est. Contexta deinceps ex laminis ferreis: tum annulis sibi invicem *hamorum* instar impactis et concatenatis: denique squamis etiam ferreis, aut laminæ aut corio confertim insertis. Hæc autem aliquando simplex, aliquando etiam duplex, *Delph. Virg.*

ac triplex erat. Unde Statius l. vii. 312. 'ter insuto servant ingentia ferro Pectora.' Et Virgil. l. ix. 707. 'Nec duplici squama lorica fidelis et auro.' Duplex vocabatur *bilix*; triplex, *trilix*: id est, *bino* et *trino* licio, sive textu: parte pro toto accepta. Atque ut multiplex textus, per multiplex *licium* hic exprimitur; sic a Silio l. iv. per *subtemen*, quæ pars in ipso textu alia est. 'Nexilis innumero chalybum subtemine thorax.' De *licio* et *subtemine*, infra 483. Quid vero si dicamus *auro trilicem lorica*, unico ac simplici ferreorum annulorum textu fuisse; sed cujus extrema ora triplici licio aureo sive triplici annulorum aureorum versu ornata et quasi fimbriata esset? Audi Valerium l. iii. 199. 'Per clypei cedentis opus, partemque trilicem, Qua stomachi secreta ferit.' Ergo in thorace, non contextus totus, sed pars tantum aliqua *trilix* fuit: eaque ima; quæ ad *secreta stomachi*, sive ad ventrem proxime accederet.

468 *Conum, &c.*] Proprie *conus*, est quicquid in pineæ nucis figuram assurgit, et ex rotundo in acutum desinit. Transfertur ad eam galeæ partem, quæ ex ejus convexo eminet; sustinetque *cristas*, sive e jubis equinis, sive e versicoloribus pennis: quæ in modum capillorum sive *comarum* diffundebantur.

Addit equos, additque duces; 470
 Remigium supplet; socios simul instruit armis.
 Interea classem velis aptare jubebat
 Anchises, fieret vento mora ne qua ferenti.
 Quem Phœbi interpretres multo compellat honore:
 Conjugio, Anchisa, Veneris dignate superbo, 475
 Cura Deum, bis Pergameis erepte ruinis,
 Ecce tibi Ausoniæ tellus: hanc arripe velis.
 Et tamen hanc pelago præterlabare necesse est;
 Ausoniæ pars illa procul, quam pandit Apollo.
 Vade, ait, o felix nati pietate! quid ultra 480
 Provehor, et fando surgentes demoror Austros?
 Nec minus Andromache, digressu moesta supremo,
 Fert picturatas auri subtemine vestes,
 Et Phrygiam Ascanio chlamydem; nec cedit honori;
 Textilibusque onerat donis, ac talia fatur: 485
 Accipe et hæc, manuum tibi quæ monumenta mearum
 Sint, puer, et longum Andromachæ testentur amorem,
 Conjugis Hectoreæ. Cape dona extrema tuorum,
 O mihi sola mei super Astyanactis imago.
 Sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat; 490

470 *Duces*] Nempe itineris, qui scopulos et syrtes ostenderent.

475 *Anchisa, &c.*] Vocativus Græcus, qui longam habet ultimam. Venus amavit Anchisen, ex quo Æneam peperit. *Æn.* ii. 649.

476 *Bis Pergameis, &c.*] Primo, cum Hercules Laomedonti offensus ob negatam sibi pro Hesione filia, e ceti faucibus liberata, pactam mercedem; expugnavit Trojam, Hesionen Telamoni Salaminio conjugem dedit, Podarcen Laomedontis filium captivum abduxit, qui deinde redemptus, dictus est Priamus, a *πρίαμαί εμο*. Secundo cum a Græcis Troja incensa est. De *Austris*, ventis meridionalibus, *Ecl.* ii. 58.

483 *Picturatas auri subtemine vestes*] Aliqui legunt *subtegmene*: male. Nam machina tota in qua tela textitur, et præsertim ea pars cui alligatur, dicitur *jugum*: prima fila, quæ jugo junguntur, telamque ordiuntur, ac definiunt, vocantur *licia*: fila quæ in longum ducta alligantur licio, et subinde attolluntur deprimunturque, sunt *stamina*: fila, quæ inter stamina transversim inseruntur, alterna staminum depressione et sublatione,

sunt *subtemina*, quasi *substamina*: instrumentum quo deprimitur attolliturque stamen, dicitur *arundo*; quo inseritur subtemen, dicitur *radius*; quo addensatur subtemen cum stamine, dicitur *pecten*. Patent ista ex his Ovidii versibus, *Metam.* vi. 53.

‘Haud mora consistunt diversis partibus ambæ,

Et gracili geminas intendunt stamine telas.

Tela *jugo* juncta est: *stamen* secernit *arundo*:

Inseritur medium *radiis subtemen* acutis;

Quod digiti expediunt, atque inter stamina ductum

Percusso feriunt inserti *pectine* dentes.’

484 *Phrygiam chlamydem*] Vestem breviorē, et vulgo militarem, quæ superponebatur thoraci, ad ornatum, *casaque*. *Phrygiam*] id est, acu pictam: nam *Plin.* l. viii. 48. ‘Pictæ vestes jam apud Homerum fuere, unde triumphales natæ: acu facere, id Phryges invenerunt, ideoque Phrygiones appellati sunt.’ De *Astyanacte*. *Æn.* ii. 457.

Et nunc æquali tecum pubesceret ævo.
 Hos ego digrediens lacrymis affabar obortis :
 Vivite felices, quibus est fortuna peracta
 Jam sua : nos alia ex aliis in fata vocamur.
 Vobis parta quies : nullum maris æquor arandum ; 495
 Arva neque Ausoniæ, semper cedentia retro,
 Quærenda. Effigiem Xanthi Trojamque videtis,
 Quam vestræ fecere manus ; melioribus, opto,
 Auspiciis, et quæ fuerit minus obvia Graiis.
 Si quando Tybrim, vicinaque Tybridis arva, 500
 Intraro, gentique meæ data mœnia cernam :
 Cognatas urbes olim, populosque propinquos,
 Epiro, Hesperia, (quibus idem Dardanus auctor,
 Atque idem casus) unam faciemus utramque
 Trojam animis. Maneat nostros ea cura nepotes. 505
 Provehimur pelago vicina Ceraunia juxta :
 Unde iter Italiam, cursusque brevissimus undis.
 Sol ruit interea, et montes umbrantur opaci.
 Sternimur optatæ gremio telluris ad undam,
 Sortiti remos, passimque in littore sicco 510
 Corpora curamus ; fessos sopor irrigat artus.
 Necdum orbem medium Nox horis acta subibat :
 Haud segnis strato surgit Palinurus, et omnes
 Explorat ventos, atque auribus aëra captat ;
 Sidera cuncta notat tacito labentia cœlo, 515
 Arcturum, pluviasque Hyadas, geminosque Triones,

497 *Xanthi, &c.*] De *Xantho*, Troadis fluvio, cujus nomen *Andromache* rivo alicui dederat, ut et *Trojæ* nomen alicui vico, *Æn.* i. 477. De *Epiro*, supra 292.

503 *Idem Dardanus auctor*] Non *Epiro* et *Hesperia* ; sed populis in utramque regionem appulsis : nempe *Trojanis* ; qui, cum *Heleno* in *Epiro* jam sederant, cum *Ænea* in *Hesperia* sive *Italia* sessuri erant. Utrique jactati *Trojæ* casibus, et a *Dardano* oriundi supra 167.

504 *Unam faciemus utramque Trojam, &c.*] Nempe hanc *Trojam* in *Epiro* factam ab *Heleno* ; et alteram *Trojam*, quam in agro *Laurente* *Italiæ* conditurus erat *Æneas*, *Æn.* vii. 158. Sive potius, utrosque *Trojanos* intelligit ; tam *Epiri*, quam *Italiæ*.

506 *Ceraunia*] Montes sunt altissimi, et ideo crebro fulmine percussi : unde etiam *Acroceraunia* nuncupan-

tur, ab *ἄκρον* summum, et *κεραυνὸς* fulmen. Termini sunt *Epiri* ad septentrionem ; ut et *Maris Ionii*, quod inde *Adriaticum* dici incipit. Hinc cursus in *Italiam* brevissimus : quare facile a media nocte ad *Auroram* transmisso mari *Æneas* potuit in conspectum *Italiæ* venire.

510 *Sortiti remos*] Remigandi officium apud veteres, non in reos, sed in ipsos milites sorte dividebatur ; ut et excubandi cura. De *Palinuro*, navis *Æneæ* gubernatore, *Æn.* v. 838. et vi. 337.

516 *Arcturum, &c.*] Stellam in signo *Bootæ*, quæ aliquando pro toto signo sumitur : *Ge.* i. 68. *Hyadas*, stellas septem in fronte tauri, *ibid.* 138. *Geminis Triones*, utramque ursam, majorem ac minorem : *Æn.* i. 748.

517 *Oriona*] *Orion* venator fuit, comes *Dianæ*, qui *scorpii* morsu in talo vulneratus occubuit : et *Deorum*

Armatumque auro circumspicit Oriona.

Postquam cuncta videt cœlo constare sereno :

Dat clarum e puppi signum ; nos castra movemus,

Tentamusque viam, et velorum pandimus alas. 520

Jamque rubescebat stellis Aurora fugatis :

Cum procul obscuros colles humilemque videmus

Italiam. Italiam primus conclamat Achates ;

Italiam læto socii clamore salutant.

Tum pater Anchises magnum cratera corona 525

Induit : implevitque mero ; Divosque vocavit

Stans celsa in puppi.

Di, maris et terræ tempestatumque potentes,

Ferte viam vento facilem, et spirate secundi.

Crebrescunt optatæ auræ, portusque patescit 530

Jam propior, templumque apparet in arce Minervæ.

Vela legunt socii, et proras ad littora torquent.

Portus ab Euroo fluctu curvatus in arcum ;

Objectæ salsa spumant aspergine cautes :

Ipsæ latet ; gemino demittunt brachia muro 535

Turriti scopuli, refugitque ab littore templum.

Quatuor hic, primum omen, equos in gramine vidi

Tondentes campum late, candore nivali.

miseratione in sidus mutatus est. Scorpius autem, vel a Terra in eum immissus est, quod Orion nullam sibi feram insuperabilem esse gloriaretur ; vel, juxta alios, a Diana, cui vim inferre in venatione voluerat. Orion in cœlo lucidissimum sidus stellis constat sex et quinquaginta, pingiturque accinctus gladio et clavam intendens : unde *armatus auro* dicitur, id est, *aurea luce conspicuus*. De ejus ortu, *Æn.* i. 539.

518 *Constare*] Omnia serenitatis signa sibi respondere, inter se congruere : eaque certa, et firma, et constantia ; non varia.

520 *Velorum alas*] Mutua translatio est, inter volandi et navigandi verba. *Æn.* i. 228.

522 *Humilem Italiam*] Tum quia in ea parte altis montibus caret : tum quia e longinquo spectantibus altissima quæque humilia videntur : tum quia universim mare terris altius apparet.

525 *Crætera corona Induit, &c.*] *Coronare* poculum, duo significat. Aliquando *implere vino*, ut diximus *Ge.* ii. 528. Aliquando cingere corona

florea, ut hic : si quidem hic utrumque distinguitur, 'corona Induit, implevitque mero.' Et *libationem* exprimit, facile ac quotidianum Diis fere omnibus sacrificium, vini effusionem in mare. De *libatione*, *Æn.* i. 740.

531 *Templum in arce Minervæ*] Templum in promontorio Iapygio, sive Sallentino : de quo Strabo l. vi. de Sallentinis loquens : 'Ενθαῦτα δ' ἐστὶ καὶ τὸ τῆς Ἀθηνᾶς ἱερὸν πλούσιόν ποτε, &c. 'Hic vero fuit et Minervæ templum dives olim, et scopulus quem vocant promontorium Iapygium, multum procurrens in mare contra ortum hybernium.'

533 *Portus*] *Arcem* accipio ; vel pro munitione aliqua, quæ locum defenderet ; vel pro ipso scopulo promontorii quod ἄκρον dicitur, ut explicuimus ad illud, *Ge.* iv. 461. 'flerunt Rhodopeiæ arces.'

535 *Brachia muro Turriti scopuli*] Nec turres erant, nec brachia : sed rupes porrectæ in modum brachiorum, et erectæ instar turrium. Propert. l. iii. 20. 24. 'Scandam ego Theseæ brachia longa viæ.'

Et pater Anchises: Bellum, o terra hospita, portas;
Bello armantur equi; bellum hæc armenta minantur. 540

Sed tamen idem olim curru succedere sueti
Quadrupedes, et fræna jugo concordia ferre:
Spes et pacis, ait. Tum numina sancta precamur
Palladis armisonæ, quæ prima accepit ovantes;
Et capita ante aras Phrygio velamur amictu; 545
Præceptisque Heleni, dederat quæ maxima, rite
Junoni Argivæ jussos adolemus honores.

Haud mora: continuo perfectis ordine votis,
Cornua velatarum obvertimus antennarum,
Grajugenumque domos suspectaque linquimus arva. 550
Hinc sinus Herculei, si vera est fama, Tarenti

541 *Curru, &c.*] Pro *curru*, dativo contracto, Ecl. v. 29. De *Pallade armisona*, Æn. i. 43. De *ovatione*, pro lætitia, supra 189.

545 *Phrygio velamur amictu*] Observat præceptum Heleni: de quo supra 405. *Amictum* illum volunt esse capitis integumentum, cui nomen erat *tutulus*, de quo Æn. ii. 683. *Phrygium* autem vocat, vel simpliciter quasi Trojanum, vel arte factum Phrygia, id est acu elaboratum, ut supra 484. Hic autem aliqui volunt accidisse Æneæ, quod attigimus Æn. ii. 166. ut Diomedes, qui cum Ulysse fatale Palladium ex arce Trojana eripuerat; pulsus deinde factis adversis in Italiam, et jussus a Diis illud Trojanis restituere, Æneam forte illuc appulsum, et operto capite sacrificantem nactus, hoc eidem reddere non ansus sit, ne turbaret sacra, sed cuidam ex Æneæ sociis tradiderit, cui nomen *Nautes*. Et vero regnasse dicitur Diomedes in Apulia, quæ Sallentinis et Calabris contermina est ad occidentem, quanquam satis longo intervallo dissita.

547 *Junoni Argivæ*] Quæ celebratur in *Argia* Peloponnesi regione: ita ut cum *Mycenæ* et *Argi*, vicinæ illic urbes, quæ Danao simul paruerant, in duo deinde regna divisæ sunt; templum celebre *Heræum* dictum, *Ἡραῖον*, id est Junonium, licet ad Mycenæ situm, utrique tamen regi commune esset: Strabo l. viii. Hinc profecti in Italiam Græci, sacra Junoni Argivæ ibidem instituerunt: Diomedes lucum apud Venetos; ex Strabone l. v. Jason fanum in Lu-

cania, ex eodem, l. vi.

548 *Continuo*] *Continuo ordine*, id est, non interrupto sacrificio: ideoque caput velare jussus fuerat, supra 405.

549 *Cornua velatarum, &c.*] *Antennæ* sunt ligna transversa in malo, quibus alligantur vela: antennarum extrema vocantur a Virgilio *cornua*: unde ipsas antennas appellat Lucanus l. viii. 177. *summos ceruchos*: id est, *habentes cornua*, ab *ἔχω* habeo, et *κέρας* cornu.

Obvertimus] Ab extremo illo Italiæ promontorio Iapygio, ad partem maxime meridionalem, cujus descriptionem habes, 396.

551 *Herculei Tarenti*] De Tarenti situ 396. urbs est cum portu celebri, in recessu maxime septentrionali sinus Tarentini; bella olim gessit maxima cum Romanis, advocato in auxilium Pyrrho Epiri rege, Romanis deinde subdita, tum in Annibalis potestatem redacta, iterum ad Romanos reversa est. Hujus conditor *Taras*; qui heros, juxta Strabonem; juxta Servium, Neptuni filius fuit: instaurator aut potius invasor, *Phalantus*; Lacedæmonius; qui cum Partheniis, notha Lacedæmoniorum prole, expulsus e patria, ibidem sedes statuit, et divinis honoribus post mortem affectus est: ut est apud Strabonem l. vi. et Justinum l. iii. 4. *Herculeum Tarentum* cur appelletur non liquet: videturque Virgilius de nominis veritate ipse dubitare, cum addit, 'si vera est fama.' Quadruplicem conjecturam afferro. i. est ex Servio, qui ait Phalantum ex Herculis fuisse posteris, ab eoque octavum: sed hoc

Cernitur. Attollit se Diva Lacinia contra,
Caulonisque arces, et navifragum Scylaceum.
Tum procul e fluctu Trinacria cernitur Ætna;
Et gemitum ingentem pelagi, pulsataque saxa

555

quasi commentum rejicitur. II. Est ex Erythræo, qui docet ex Aristotelis libro de Mirabilibus Auditis, locum quem Tarentini occupaverunt, vocatum esse postea *Heracleam*, cum prius dictus esset *Pleon*, et *Sigeum*. Addit vero quod plane incertum est, Tarentinos ab Hercule fuisse domitos. III. Est ex Pomponio Sabino, qui ait in Herculis tutela Tarentum fuisse. Et vero legimus in Strabone l. VI. fuisse in illa urbe colossum Herculis æreum, opus Lysippi; a Fabio Maximo, qui recepit urbem, inde sublatum, et in Capitolio dedicatum. IV. Addo: non urbem solum, sed totum tractum, Herculis itineribus et memoria fuisse insignem: quod colligo ex eodem Strabone: urbs enim ibidem fuit *Heraclea*, id est, *Herculea*; ubi communis agebatur conventus Græcorum omnium, qui has regiones tenebant: tum *Leuca* urbs, ubi fons fœtentis aquæ, excitatus e sanguine Gigantum Leuterniorum, quos ab usque Phlegræis Italicæ Campaniæ campis persecutus Hercules ibidem terra obruerat.

552 *Diva Lacinia contra*] Junonis Laciniae templum, prope Crotonem urbem, sanctum omnibus circa populis, ex Livio l. XXIV. cujus tegulas marmoreas Fulvius Flaccus in censura sua, transtulit in ædem Fortunæ equestris, quam Romæ faciebat; ex Valerio l. I. 2. ubi ara sub dio posita, in qua cinis, perflantibus procellis, semper immobilis, ex Plin. l. II. 107. *Contra*] Meridiem versus, in promontorio Lacinio, cum Tarentum sit ad septentrionem, 396.

553 *Caulonisque arces, et navifragum, &c.*] Prius tamen occurrit *Scylaceum*, quam *Caulon*. Est *Caulon*, vel *Caulonia*, urbs prius *Aulonia* dicta, a valle quam habebat in conspectu, erat enim in Apennini jugo sita: Græce autem *αὐλὼν*, *vallis*. Ab Achivis condita ex Strab. l. VI. nunc *Castel vetere*; mons adhuc *Cauro*.

Navifragum Scylaceum] *Scylaceus* sinus, in media sinus ora *Scylaceum* habet urbem, coloniam Atheni-

ensium, qui Mnestheum regem ad Trojam secuti ducem fuerant. Strabo l. VI. Sed hic varia est lectio. Dubitat Scaliger, Poët. l. II. 31. an sit, *Navifragum Scylaceum*, redundante syllaba, aut extremis duabus in unam coalescentibus; an vero, *Naufragum Scyllaceum*, ubi amphimacer in dactyli locum succederet. Turnebus censet l. XIX. 21. commodius legi posse *Scyllæum*; quod, vel est promontorium *Cænys*, *coda della volpe*, in angustiis freti Siculi; vel *Scylla* scopulus, etiam ultra Cænym leuca integra remotus. Sed sane cum Æneas ne ad Charybdim quidem nisi eminus accesserit; vix potuit Scyllæum videre. Igitur commodius est legere cum antiquis plerisque codicibus *Navifragum Scylaceum*, per unicum l: præsertim cum dicat Strabo *Scylletium* antiquis, recentioribus dictum esse *Σκυλάκιον*, *Scylacium*.

555 *Et gemitum ingentem pelagi, &c.*] Videtur hic Virgilius verius quam ceteri poëtæ naturam Charybdis expressisse. Quippe Cluverius, qui ad pernoscendam loci naturam se Messanam contulerat, ait, probatque in Sicilia Antiqua, l. I. c. 5. etsi vortex ille circa Messanam ostendatur, appelleturque *Calofaro* et *la rema*; tamen mare toto freto vorticosum esse, ac tumultuosum: laudatque Thucydidem, qui fretum totum Charybdim appellavit, l. IV. 'Est autem fretum, mare inter Rhegium et Messanam, qua minimum Sicilia distat a continente: et hoc illud est, quod Charybdis appellatum fuit, qua Ulysses fertur transnavigasse: καὶ ἔστιν ἡ χάρυβδιν κληθεῖσα τοῦτο,' &c. Hinc a quibusdam ad Pelorum promontorium, ab aliis ad Messanam, collocatur; ab Homero sub scopulo caprificis arboribus inumbrato; ab aliis ut hians absque scopulis vorago describitur. Re autem ipsa impetus est maris, a septentrione vehementius quam a meridie influentis: cujus fluctus, adversis ventis obluctantibus, Austro præsertim a meridie sæviante, repelluntur in freti angustias; ibique com-

Audimus longe, fractasque ad littora voces;
 Exultantque vada, atque æstu miscentur arenæ.
 Et pater Anchises: Nimirum hæc illa Charybdis;
 Hos Helenus scopulos, hæc saxa horrenda canebat.
 Eripite, o socii; pariterque insurgite remis. 560
 Haud minus ac jussi faciunt: primusque rudentem
 Contorsit lævas proram Palinurus ad undas;
 Lævam cuncta cohors remis ventisque petivit.
 Tollimur in coelum curvato gurgite, et idem
 Subducta ad Manes imos desidimus unda. 565
 Ter scopuli clamorem inter cava saxa dedere:
 Ter spumam elisam et rorantia vidimus astra.
 Interea fessos ventus cum Sole reliquit;
 Ignarique viæ Cyclopum allabimur oris.
 Portus ab accessu ventorum immotus, et ingens 570
 Ipse; sed horrificis juxta tonat Ætna ruinis,
 Interdumque atram prorumpit ad æthera nubem,
 Turbine fumantem piceo et candente favilla;
 Attollitque globos flammaram, et sidera lambit:
 Interdum scopulos avulsaque viscera montis 575

pressi, ingenti murmure et littorum scopulorumque mugitu in vortices contorquentur. Scite ergo Virgilius, nulla certi loci mentione facta, generatim gemitum, littora, saxa, vada, æstum commemorat: additque 'nimirum hæc illa Charybdis.' Male ergo plerique cum Cerdano saxa et scopulos, interpretantur de Scylla: quæ ut ostendemus 685. nimium distat a vulgari Charybdis loco, quam ut ejus latratus inde audiri possit. De fabula Charybdis et Scyllæ, supra 420.

565 *Ad Manes*] In profundum maris, et quasi ad Inferos, sedem umbrarum et animarum, quæ *Manes* dicuntur, de quibus, Ge. iv. 469.

567 *Rorantia astra*] Stillantem ærem, depluente aquâ, quæ maris impetu ejecta sursum fuerat.

569 *Cyclopum oris*] Ex Cluverio de Sicilia l. i. 2. *Cyclopes* primi Siciliæ, sive Trinacriæ habitatores fuerunt: præcipue circa montem Ætnam, et agrum Leontinum. Fatetur eos statura fuisse gigantæa, quod probat multis ibidem repertis cadaveribus insolitæ magnitudinis: eos item agrestes, et hospitibus infestos memorat. Hinc finxerunt poëtæ vesci

eos humanis carnibus; unicum habere media in fronte rotundum oculum, unde nomen ipsis, a κύκλος *circulus*, et ὤψ *oculus*. Tum, ob Ætnæ montis, et Liparearum in septentrionali Siciliæ littore septem insularum viciniam: addiderunt eosdem Vulcani ministros esse, suis illis in officinis, ad fabricanda Jovis fulmina; Neptuni autem filios, quia solent fabulæ sceleratos omnes ei pro filiis attribuere. Portus Cyclopum a Virgilio fingitur, circa littus ubi nunc est Catana urbs, ad radices Ætnæ: patet enim e subsequenti narratione, eum in Siciliæ continenti, loco sylviso describi: non in iis scopulis, qui circa idem littus a Cyclopi-bus vulgo nomen habent.

571 *Ætna*] *Mont Gibel*, non longe a littore Siciliæ orientali: miræ fertilitatis.

572 *Prorumpit nubem*] Activum hic est; unde passivum, apud Lucret. l. vi. 435. 'Prorumpitur in mare venti Vis:' neutrum vero Æn. x. 379. 'medius densos prorumpit in hostes.'

573 *Candente*] Non solum candida, sed fervente, quæ ex fervore candorem contraxerit. Sic Æn. xii. 90. 'Ensem quem.... Stygia candentem tinxerat unda.'

Erigit eructans, liquefactaque saxa sub auras
 Cum gemitu glomerat, fundoque exæstuat imo.
 Fama est, Enceladi semiustum fulmine corpus
 Urgeri mole hac, ingentemque insuper Ætnam
 Impositam ruptis flammam exspirare caminis; 580
 Et, fessum quoties mutet latus, intremere omnem
 Murmure Trinacriam, et cœlum subtexere fumo.
 Noctem illam tecti sylvis immania monstra
 Perferimus; nec, quæ sonitum det causa, videmus.
 Nam neque erant astrorum ignes, nec lucidus æthra 585
 Siderea polus; obscuro sed nubila cœlo;
 Et Lunam in nimbo nox intempesta tenebat.

Postera jamque dies primo surgebat Eoo,
 Humentemque Aurora polo dimoverat umbram:
 Cum subito e sylvis, macie confecta suprema, 590
 Ignoti nova forma viri, miserandaque cultu,
 Procedit, supplexque manus ad littora tendit.
 Respicimus. Dira illuvies, immissaque barba,
 Consertum tegumen spinis: at cetera Graius,
 Et quondam patriis ad Trojam missus in armis. 595
 Isque ubi Dardanios habitus et Troia vidit
 Arma procul: paulum aspectu conterritus hæsit,
 Continuitque gradum; mox sese ad littora præceps
 Cum fletu precibusque tulit. Per sidera testor,
 Per Superos, atque hoc cœli spirabile lumen: 600
 Tollite me, Teucri; quascumque abducite terras;

576 *Liquefactaque saxa*] Exesa in pumices, comminuta in cineres, qui torrentium instar inde erumpunt; et Catanensem agrum, vicinumque mare interdum operiunt. Vide Cluverium loco citato.

578 *Enceladi semiustum, &c.*] Causam affert hujus incendii fabulosam: nempe bello gigantæo, maximum gigantum Enceladum, Titanis ac Terræ filium, fulminatum a Jove fuisse, et Ætna monte obtectum. Pindarus, et Ovidius hoc supplicium Typhæo attribuant: eundemque volunt non hoc uno monte, sed Sicilia tota, oppressum esse: Ovid. Met. v. 346. Veram alii causam proferunt: quod totus ille tractus, ad usque Campaniam, sulfure abundet ac speluncis, in quas admissi venti incendia excitant. Unde existimo non aliam ob causam Lipareas insulas, et *Æolias*, et *Vulcanias* appellatas esse; earumque regnum et

Æolo et Vulcano ex æquo attributum; quam quod et igne et vento perinde agitentur.

585 *Æthra Siderea*] Cœlestis ignis sphaera, ut aiunt, quæ vocatur *æther*; et pro cœlo, et aëre, et astrorum splendore sumitur.

587 *Nox intempesta*] Ad agendum inepta, atque intempestiva.

588 *Eoo*] Lucifero, Veneris stella, qui pro *diluculo*, sumitur: nomen ab ἠὼς, *Aurora*. De eo, Ecl. vi. 86. De *Aurora*, Ge. i. 249.

594 *Consertum tegumen spinis*] Vestis e frondibus arborum, quæ spinis inter se assutæ et compositæ erant. *Cetera*] Quantum ad cetera, nempe statum, incessum, colorem, vocis sonum.

600 *Cœli spirabile lumen*] Vel aërem, quem respiramus, et qui luce penetratur; vel lucem ipsam Solis vitalem, qua cuncta fruuntur ac veluti spirant.

Hoc sat erit. Scio me Danais e classibus unum,
 Et bello Iliacos fateor petiisse Penates:
 Pro quo, si sceleris tanta est injuria nostri,
 Spargite me in fluctus, vastoque immergite ponto. 605
 Si pereo; hominum manibus periisse juvabit.
 Dixerat; et genua amplexus, genibusque volutans
 Hærebat. Qui sit, fari, quo sanguine cretus,
 Hortamur; quæ deinde agitet Fortuna, fateri.
 Ipse pater dextram Anchises, haud multa moratus, 610
 Dat juveni; atque animum præsentī pignore firmat.
 Ille hæc, deposita tandem formidine, fatur:
 Sum patria ex Ithaca, comes infelicis Ulixi,
 Nomen Achemenides, Trojam, genitore Adamasto
 Paupere, (mansissetque utinam Fortuna!) profectus. 615
 Hic me, dum trepidi crudelia limina linquunt,
 Immemores socii vasto Cyclopi in antro
 Deseruere. Domus sanie dapibusque cruentis,
 Intus opaca, ingens. Ipse arduus, altaque pulsat
 Sidera, (Di, talem terris avertite pestem!) 620
 Nec visu facilis, nec dictu affabilis ulli.
 Visceribus miserorum et sanguine vescitur atro.
 Vidi egomet, duo de numero cum corpora nostro
 Prensa manu magna medio resupinus in antro
 Frangeret ad saxum, sanieque exspersa natarent 625
 Limina; vidi atro cum membra fluentia tabo
 Manderet, et tepidi tremarent sub dentibus artus.
 Haud impune quidem. Nec talia passus Ulixes,

611 *Præsentī pignore*] Tradita manu: quod fidei signum fuit. Sic Curtius l. v. Darium morientem ita inducit cum Polystrato loquentem: 'Alexandro hoc fidei regiae unicum dextræ pignus pro me dabis. Hæc dicentem accepta Polystrati manu vita destituit.'

613 *Ex Ithaca, &c.*] Insula est ad sinum Corinthiacum, pars regni Ulyssis: supra, v. 270. 272. *Ulixi pro Ulixis.* Æn. i. 224.

614 *Achemenides*] Fictum nomen ab *ἄχος* mæror, et *μένω* maneo: quia relictus a sociis in mærore diu fuerat: unde miror Nannium hujus nominis nullum etymon reperisse; ideoque rescribendum duxisse *Agamenides*, quasi ab *ἄγαν* valde, et *μένω* maneo: eoque miror magis, quod Ovidius, qui *Metam.* libro xiv. totum hoc iter ex Virgilio quasi exscripsit, hunc *Delph. Virg.*

ipsum sæpius *Achemeniden* vocat.

615 *Paupere*] Ut se ad Trojam non voluntate profectum ostendat; habeatque necessitatis excusationem. Sic Sinon ad Priamum Æn. ii. 87. 'Pauper in arma pater primis huc misit ab annis.'

617 *Cyclopi in antro*] Polyphemi. Is Ulyssem, appulsum in Siciliam, et cum sociis duodecim ad se venientem, antro inclusum tennit: devoratisque sex ex illis, ab Ulysse vini potu sopitus, impacta in oculum clava excæcatus est. Ulysses deinde sub arietum villis socios seque ipsum implicuit, et cum grege ex antro emer- sit. Quæ fuse describit Homerus *Odyss.* ix. 105. Hoc imitatur Virgilius: fingitque casu relictum illic esse unum e sociis Ulyssis, qui ante tres menses ad idem littus appulsus fuerat.

Oblitusve sui est Ithacus discrimine tanto.

Nam simul, expletus dapibus, vinoque sepultus, 630

Cervicem inflexam posuit, jacuitque per antrum

Immensus, saniem eructans ac frusta cruento

Per somnum commixta mero : nos, magna precati

Numina, sortitique vices, una undique circum

Fundimur, et telo lumen terebramus acuto 635

Ingens, quod torva solum sub fronte latebat,

Argolici clypei aut Phœbeæ lampadis instar :

Et tandem læti sociorum ulciscimur umbras.

Sed fugite, o miseri, fugite, atque ab littore funem

Rumpite. 640

Nam, qualis quantusque cavo Polyphemus in antro

Lanigeras claudit pecudes, atque ubera pressat,

Centum alii curva hæc habitant ad littora vulgo

Infandi Cyclopes, et altis montibus errant.

Tertia jam Lunæ se cornua lumine complent, 645

Cum vitam in sylvis, inter deserta ferarum

Lustra domosque traho, vastosque ab rupe Cyclopas

Prospicio, sonitumque pedum vocemque tremisco.

Victum infelicem, baccas lapidosaque corna,

Dant rami, et vulsis pascunt radicibus herbæ. 650

Omnia collustrans, hanc primum ad littora classem

Conspexi venientem. Huic me, quæcumque fuisset,

Addixi : satis est gentem effugisse nefandam.

Vos animam hanc potius quocumque absumite leto.

Vix ea fatus erat : summo cum monte videmus 655

Ipsam inter pecudes vasta se mole moventem

Pastorem Polyphemum, et littora nota petentem :

Monstrum horrendum, informe, ingens, cui lumen ademtum.

Trunca manu pinus regit, et vestigia firmat.

Lanigeræ comitantur oves : ea sola voluptas, 660

Solamenque mali.

Postquam altos tetigit fluctus, et ad æquora venit,

Luminis effossi fluidum lavit inde cruorem,

Dentibus infrendens gemitu ; graditurque per æquor

636 *Latebat*] Clausus erat tunc oculus, nempe somno.

637 *Argolici clypei aut Phæbeæ lampadis*] Tria notat, figuram, magnitudinem, et splendorem oculi. Notat figuram quidem rotundam; quæ figura erat clypei, et Cyclopes vocabantur a rotundo oculo, 569. Notat magnitudinem ingentem; qualis erat clypei Argolici, qui totum tegebat mili-

tem, ita ut cæsorū corpora in clypeis exportarentur. Notat denique splendoris vim acerrimam, qualis est *Phæbeæ lampadis*, id est, Solis.

649 *Lapidosæ corna*] Fructus corni arboris, *cornouiller*: qui rubicundi sunt, intus ossiculo muniti durissimo. *Baccæ*, sunt exigui quilibet arborum foetus.

Jam medium ; necdum fluctus latera ardua tinxit. 665
 Nos procul inde fugam trepidi celerare ; recepto
 Supplice, sic merito ; tacitique incidere funem ;
 Verrimus et proni certantibus æquora remis.
 Sensit, et ad sonitum vocis vestigia torsit.
 Verum ubi nulla datur dextra affectare potestas, 670
 Nec potis Ionios fluctus æquare sequendo,
 Clamorem immensum tollit : quo pontus, et omnes
 Intremuere undæ, penitusque exterrita tellus
 Italiæ, curvisque immugiit Ætna cavernis.
 At genus e sylvis Cyclopum et montibus altis 675
 Excitum ruit ad portus, et littora complent.
 Cernimus astantes nequicquam lumine torvo
 Ætnæos fratres, coelo capita alta ferentes,
 Concilium horrendum : quales cum vertice celso
 Aëriæ quercus, aut coniferæ cyparissi 680
 Constiterunt, sylva alta Jovis, lucusve Dianæ.
 Præcipites metus acer agit quocumque rudentes
 Excutere, et ventis intendere vela secundis.
 * Contra jussa monent Heleni, Scyllam atque Charybdim
 * Inter utramque viam, leti discrimine parvo, 685
 * Ni teneant cursus : certum est dare lintea retro.
 Ecce autem Boreas angusta ab sede Pelori

670 *Dextra affectare*] Cum affectu et aviditate apprehendere.

671 *Nec potis Ionios, &c.*] Nec potis est, nec potest : antiquæ voces, *pos* et *potis* : unde *compos*, *impos* : et verbum *possum*, quasi *pos sum* : et *potire* a *potis* apud Plautum. *Ionios fluctus*] Quia mare *Ionium* a Sicilia ad usque Græciam appellatur, supra 210. De Ætna, 571. De Cyclopibus, 569.

680 *Coniferæ cyparissi*] Fructus pini et cupressi, quia rotundi in acumen abeunt, ideo dicuntur *coni* ; *conus* enim hæc ipsa figura est, 468. Quercus dicata Jovi erat : ideo, *sylva Jovis*. Cupressus, arbor luctuosa, Proserpinæ ; quæ Diana eadem erat : ideo, *lucusque Dianæ*. Æn. iv. 511.

685 *Inter utramque viam*] *Utraque* *via* hic, pro Scylla scopulo, et Charybdi voragine sumitur ; quam qui teneat, vitæ discrimen adeat : et *ni*, pro *ne* dictum esse, consentiunt omnes interpretes. Monuerat enim Helenus, supra 429. ne illac transirent, sed retro potius abirent, et, cursu ad sinistram reflexo, Siciliam

circumnavigarent.

Leti discrimine parvo] Non hoc dicit ; utrumque monstrum *Scyllam* et *Charybdim* parum inter se distare : sciebat enim, id quod jam scimus, distantiam ac discrimen inter utrumque esse, ut minimum, duodecies mille passuum. Sed hoc dicit : in his freti angustiis, totaque adeo via, quicumque cursum tenent *parum a morte distare*, propter frequentes vortices, supra 555.

687 *Boreas*] Ventus septentrionalis, de quo Ecl. vii. 51. Et hic quidem proprie, quia Siculum Fretum rectis faucibus a septentrione ad meridiem patet ; unde a *Peloro* promontorio ad *Pachynum* navigantibus omnino Boreæ opus est.

Angusta ab sede Pelori] Bene *angusta*, hic enim sunt maximæ Siculi Freti angustiae : passuum scilicet mille quingentorum, qui leucam circiter mediam efficiunt. Atque hic opus est brevem Siciliæ descriptionem attexere.

Sicilia, omnium Mediterranei Maris

Missus adest. Vivo prætervehor ostia saxo
Pantagiæ, Megarosque sinus, Thapsumque jacentem.

Talia monstrabat relegens errata retrorsum

690

Littora Achemenides; comes infelicis Ulixi.

Sicanio prætenta sinu jacet insula contra

insularum maxima, multis nominibus appellata fuit, multos habuit incolas. I. *Cyclopes*, ut diximus 569. II. *Sicanos*, Hispaniæ populos circa fluvium Sicanum; qui juxta alios est *Sicoris*, *Segre*; juxta alios *Cinga*, *Cinca*: ab his dicta est *Sicania*. III. *Italos*, qui Siculo duce, *Sicanos* in occidentalem insulæ partem ejecerunt: a quibus dicta est *Sicilia*: quanquam aliis aliter placet. IV. *Græcos* complures ac barbaros, qui colonias in eam deduxerunt. Denique *Carthaginiensibus* paruit, *Romanis*, &c.

Nomen antiquissimum est, *Trinacria* a triangulari figura, quam efficiunt *τρία ἄκρα*, tria extrema, seu promontoria. Primum est *Pelorus*, *Capo di Faro*, ad septentrionem, sic dictum a *Pharo*, sive specula et turri, quæ illic ad dirigendas naves extructa est. Secundum est *Pachynus*, *Capo di Passaro*, ad meridiem. Tertium *Lilybæum*, *Capo di Marsalla*, vel, *di Boeo*, ad occidentem.

In orientali latere occurrunt, *Pantagias* fluvius, *Megareus* sinus, *Thapsus* peninsula, *Ortygia* insula, *Plemmyrium* promontorium, *Helorus* fluvius, *Pachynus* promontorium.

In meridionali latere, a *Pachyno*: sunt, *Camarina* palus, *Geloi* campi: *Gela*, *Agragas*, *Selinus*, urbes: tum *Lilybæum* promontorium. In septentrionali latere, a *Lilybæo*, *Drepani* portus.

689 *Pantagiæ*] *Pantagias*, fluvius brevissimus, nunc *Porcari*: cujus ostia utrimque prærupto saxo etiam nunc includuntur, viginti ferme cubitos alto: hic tamen hybernis auctus torrentibus, e *Leontinis* collibus magnam secum saxorum copiam devehit ingenti murmure: unde *Claudianus* eum vocat l. II. De Raptu, 58. 'saxa rotantem *Pantagiam*:' nomenque deducit *Cluverius*, a *πάτα* omnia, et *ἄγω* traho: quamvis alii a *πάταγος* fragor.

Megarosque sinus] Apud *Ovid.* *Megareos*. Sinus est hic a *Tanro* pro-

montorio ad *Thapsum* peninsulam. In media sinus ora fuit urbs *Megare*, vel *Megaris*; a *Megarensibus* *Achaia* sic appellata; prius *Hybla* dicta, ab *Hyblæis* collibus vicinis, thymi et mellis feracibus: jamdiu penitus excisa.

Thapsumque jacentem] Peninsula est *Thapsus*, sinum *Megarensem* a meridie definiens, plana, æqua fluctibus, et iis quasi sepulta: unde forte nomen habet a *θάπρω* sepelio: præcipue isthmum habet humilem et angustum; quare insula dicitur a *Servio*, et adhuc vocatur, *Isola delli Manghisi*.

690 *Relegens errata retrorsum*] Nempe *Virgilius* eorum opinionem sequitur, qui putant *Ulyssem*, e *Lotophagorum* terra, quæ *Meninx* insula est, ad *Syrtim* *Africae* minorem, per meridionale ac deinde orientale *Siciliae* latus, ad montem *Ætnam* et ad *Cyclopes* venisse, *Odyss.* l. IX. Juxta quam opinionem, *Achemenides* visa jam a se littora retro legit; ab orientali quippe latere, ad meridionale navigans. At *Cluverius* ab illa opinione abhorret: probatque in *Sicilia*, l. II. 17. *Ulyssem* a *Lotophagis* ad *Lilybæum* promontorium *Drepanumque* navigasse: et, cum *Cyclopes* totam insulam occuparent, *Polyphemum* illic in *Eryce* monte, non in *Ætna*, latuisse.

692 *Sicanio, &c.*] De hoc *Siciliae* nomine, supra 687. Syllabas habet ad arbitrium longas aut breves: legitur enim *Ecl.* x. 4. 'fluctus subterlabere *Sicanos*.' Hoc autem *Sicanio sinu* significat sinum, consequentibus post *Æneam* temporibus, *Syracusanum* dictum: cujus fauces ad septentrionem insidebat urbs ipsa *Syracusæ*; ad meridiem, *Plemmyrium* castellum in promontorio cognomine. Inter urbem et promontorium, insula erat *Ortygia*, ponte quidem urbi juncta, urbis ipsa pars; magis autem a promontorio remota, et quasi sinui prætenta, ne laxius pateret. Urbs nunc *Saragusa* dicitur: cujus *Virgilius* quare hic non meminerit, dicemus, 707. *Plem-*

Plemmyrium undosum: nomen dixere priores
 Ortygiam. Alpheum fama est huc Elidis amnem
 Occultas egisse vias subter mare: qui nunc 695
 Ore, Arethusa, tuo Siculis confunditur undis.
 Jussi numina magna loci veneramur; et inde
 Exsupero præpingue solum stagnantis Helori.
 Hinc altas cautes projectaque saxa Pachyni
 Radimus; et fatis nunquam concessa moveri 700
 Apparet Camarina procul, campique Geloi,

myrium, quod *vadosum* significat, a *πλημμυρίς* maris inundatio, nomen promontorio conveniens; nunc dicitur, *Massa d'Olivero*. Denique *Ortygia* insula, juxta Diodorum l. v. nomen inde habuit, quod sit sacra Dianæ, quæ, cum nata sit in *Ortygia* Delo, de qua 124. soli natalis appellationem in illam transtulit.

694 *Alpheum fama est*] *Alpheus*, fluvius est Elidis, regionis in Peloponneso. *Arethusa*, fons in occidentali Ortygiæ insulæ latere, in sinum Syracusanum erumpens; munitione et mole lapidum a mari disjunctus, ne fluctu totus operiatur; tanta dulcissimarum aquarum copia, ut fluvium emittere statim in ortu dicatur. Hunc porro fluvium arbitrabantur veteres ipsum esse Elidis Alpheum: qui, vel per subterraneos meatus, vel inter maris fluctus incorruptus, eo penetraret: idque vel inde certum volebant, quod ludis Olympicis, qui in Elide quinta quaque æstate celebrabantur; victimarum sordes in Alpheum projectæ, per os Arethusæ Siculæ emergerent. Hoc figmentum explodit Strabo l. vi. Hinc fabulosos Alpei et Arethusæ Nymphæ amores, vide Ecl. x. l. Nunc fons Arethusa in ea insula, fere ignoratur: nempe multos in alveolos ad usus opificum divisus fuit; aut fluctibus ea littora, unde erumpebat, exedentibus, ex ipso mari nunc erumpit; ubi nunc multæ sunt ejusmodi dulcis aquæ non longe a littore scaturigines. Ita Fazellus Decad. i. lib. iv. l. quocum recentiores consentiunt.

697 *Jussi numina magna, &c.*] Admoniti, vel tum ab Achemenide, vel prins ab Heleno. *Numina*, fortasse Dianæ, cui dicatam hanc insulam fuisse ex Diodoro retulimus, 692.

698 *Stagnantis Helori*] *Helorus*, paulo supra Pachynum promontorium,

ad septentrionem: fluvius amœnissimus: in decursu nunc dictus *Atellari*, circa ostium, *Abyso*; qua parte stagni instar leniter fluens, hybernis præterea auctus imbribus, more Nili vicinos in agros sæpe restagnat: unde *stagnans* hic dicitur: tanta porro amœnitate atque ubertate, ut Ovidius Fast. iv. 475. locum illum 'Heloria Tempe' vocaverit. Fuit non procul urbs *Helorum*, et arx *Helorus*: utraque diruta.

699 *Saxa Pachyni*] *Pachynus*, vel *Pachynum*; prima syllaba vulgo brevi, longa tamen apud Ovid. Metam. xiii. 726. promontorium est meridionale Siciliæ, duorum fere milliarium spatium in mare projectum, in peninsulæ modum: quæ altis cautibus prærupta, sexcentorum est passuum ambitu; cujus isthmus, passuum admodum viginti, tumescente mari insulæ speciem præbet.

701 *Camarina*] *Palus*, verius *lacus*, cum e viginti fontibus erumpat: prope urbem cognominem, extractam a Syracusanis, nunc omnino dirutam. Lacum medium, nunc *Lago di Camarana*, fluvius *Hipparis* præterfluit, nunc *Fiume di Camarana*. Dicitur 'fatis nunquam concessa moveri:' quia ex Suida, et veteribus grammaticis, cum aliquando deficiente aqua pestilentiam ex putore creasset; petiissentque Camarinenses ab Apolline, num eam penitus exsiccarent: prohibuit Deus: quod tamen præter Dei jussum cum fecissent; morbus quidem extinctus est, at hostes per spatium paludis ingressi Camarinam urbem expugnarunt. Qua de re extat oraculum Apollinis hoc carmine conceptum in Anthol. l. iv. *Μὴ κίλει Καμαρίναν, ἀκίνητος γὰρ ἀμείνων*: 'Ne moveas Camarinam; immota enim melior.'

Geloi, Immanisque Gela] *Gela* urbs

Immanisque Gela fluvii cognomine dicta.
 Arduus inde Acragas ostentat maxima longe
 Mœnia, magnanimum quondam generator equorum.
 Teque datis linquo ventis, palmosa Selinus;
 Et vada dura lego saxis Lilybeia cæcis.
 Hinc Drepani me portus et illætabilis ora
 Accipit. Hic, pelagi tot tempestatibus actus,
 Heu genitorem, omnis curæ casusque levamen,

705

olim ingens, unde *immanis* dicitur; et propriis regibus insignis fuit, quibus frequens cum Syracusanis bellum: a Rhodiis et Cretensibus condita: ab Agrigentorum tyranno Phintia tandem diruta: urbs *Gela* dicebatur; fluvius, unde ipsi nomen, *Gelas*, nunc *Fiume di Terranova*; populi *Geloi*, et *Gelenses*. In voce *Gela* brevis ultima syllaba producit, obsequentem in *fluvio* geminam consonantem.

703 *Acragas*] Græcis, δ' Ἀκράγας, Latinis *Agrigentum*, nunc *Gergenti*: ad fluvium cognominem, nunc *Fiume di S. Biagio*; urbs olim in vertice rupis extructa a Gelensibus.

704 *Generator equorum*] Habemus ex Servio, qui Pindarum citat, Agrigentinos equos in Græciæ ludis nobiles fuisse: ex Diodoro l. XIII. Exænetum, Olympicis victorem, curru urbem ingressum esse, bigis Agrigentinis comitantibus trecentis, albi coloris; tum sepulcra victoribus equis magnifice interdum ibidem extructa.

705 *Palmosa Selinus*] Megarensibus Siculis condita, de quibus 689. Nunc plane diruta: diciturque locus, *Terra de li Pulci*: ad fluvium cognominem, hodie *Madiuni*. Nomen dedit *σέλινον*, *apium*, *persil*; cujus adhuc ibidem, ut et palmarum agrestium, ingens copia est.

706 *Saxis Lilybeia cæcis*] *Lilybæum*, tertium Siciliæ promontorium, ad occidentem: planum quidem, sed ad tria passuum millia excurrans in mare, aquis ad cubitorum trium altitudinem superfusus. Unde hic *saxis cæcis dura vada* dicuntur. Ibi olim urbs *Lilybæum*, cujus in ruinis urbs est hodie *Marsulla*: a qua promontorium appellatur *Capo di Marsalla*; vel a Latino nomine corrupto *Capo di Boeo*. Græca vox *Λιλυβαίων*, Ionice *Λιλυβήιον*, unde Virgilius deduxit *Lilybeia* pro *Lilybæa*.

707 *Drepani me portus, &c.*] A *Lilybæo* in *Boream* deflectendo, portus hic occurrit capacissimus, ad radices *Erycis* montis, qui nunc est mons *S. Juliani*, et *Erycis* ibidem urbis: unde diu dictus est *Portus Erycinorum*, sive *Drepanum*; a littoris curvatura in modum *falcis*, quæ Græcis est *δρέπανον*. Hic Hamilcar Carthaginiensis oppidum condidit, Eryce urbe destructa, anno primi belli Punici primo, u. c. circiter 480. quod oppidum nunc *Drepanum* est; sive neutro plurali *Drepana*, vulgo *Trapani*.

Atque hic non abs re erit observare prudentiam Virgilii: qui, cum sciret Punici belli et conditi Drepani recentem esse memoriam, quippe nondum annis ducentis et quinquaginta distantem ab ætate sua; cavet omnino, ne quam *Æneas* suus mentionem de urbe faceret, de portu tantum et ora locutus. Idem cavet in *Syraculis* omittendis: cujus urbis cum esset maximum Romæ nomen, et celebratissima per Marcellum expugnatio; multi ejus originem noverant; sciebantque ab Archia Corinthiisque conditam, annis ab excidio Trojæ plus quadringentis. In ceteris vero, quarum obscuriora initia, non veritus subtiliorum hominum supercilium, indulget aliquid rudiorum simplicitati, plebeiis usus et notis urbium nominibus. Sic *Megaridem* et *Thapsum* passus est ab *Ænea* commemorari: quamvis eadem prope, ac *Syracusæ*, ætate essent. Sic ad *Camarinæ* urbis casum alludi: quamvis annis centum ac triginta recentior *Syraculis*, et *Syracusanorum* colonia esset. Sic *Gelam* urbem laudari, annis post *Syracusas* quadraginta quinque conditam a Cretensibus et Rhodiis: *Agrigentum* quoque, *Gelensium* opus; et *Selinuntem*, *Megarensium* Siculorum. Quæ temporum ratio partim ex Strabone, partim ex Thucydide, certissima est.

Amitto Anchisen. Hic me, pater optime, fessum 710
 Deseris, heu, tantis nequicquam erepte periclis!
 Nec vates Helenus, cum multa horrenda moneret,
 Hos mihi prædixit luctus, non dira Celæno.
 Hic labor extremus, longarum hæc meta viarum.
 Hinc me digressum vestris Deus appulit oris. 715

Sic pater Æneas, intentis omnibus, unus
 Fata renarrabat Divum, cursusque docebat.
 Conticuit tandem, factoque hic fine quievit.

710 *Amitto Anchisen*] Verno tempore: ut patebit Æn. v. 46. cum anniversarios patri ludos celebrabit. De *Anchisa*, Æn. i. 621. De *Heleno*, Æn. ii. 263. De *Celæno* et *Harpyiis*, supra 211.

715 *Hinc me digressum, &c.*] E Drepani portu in vicinam Italiam solvens, tempestate ad littus Africæ reiectus est, ut vidimus Æn. i. Idque

contigit æstate post Trojæ excidium septima, ut est Æn. i. 759. Ita ut totos annos sex jam errando consumserit. Quanquam vix constat hæc tam longi temporis ratio: nisi dicatur per unum alterumve annum in Thracia, itemque in Creta perstisse ad condendas urbes: neque enim videtur aliis in locis moram fecisse nisi brevem.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER IV.

ARGUMENTUM.

DIDO amores in Æneam suos Annæ sorori aperit; ejusque consilio animum adjicit ad nuptias. Juno, ut Æneam ab Italia deducat, agit cum Venere de conciliandis inter utrumque nuptiis. Æneas ac Dido venatum abeunt, subortaque Junonis artibus tempestate, confugiunt in antrum: ibidemque falsum illud infaustumque conjugium perficitur. Iarbas, Getulorum rex, Jovis Ammonis filius, Didonis proculus, advenam sibi præferri indignans, apud Jovem graviter queritur. Jupiter, et ejus precibus, et fatiis urgentibus adductus, Mercurium ad Æneam mittit, qui eum abire in Italiam jubeat. Parat clam Æneas omnia ad navigationem

necessaria: quod suspicata Dido, precibus et lacrymis deterrere eum ab incepto, tum per se, tum per sororem conatur. Æneas iterum a Mercurio in somnis admonitus, nocte intempesta anchoras solvit. Dido, doloris impatiens, extructam simulatione sacri magici pyram conscendens, ipso Æneæ gladio sibi vitam adimit.

Unus hic e libris omnibus plurimum artis habet ac suavitatis, motusque animi tenerrimos quosque ac violentissimos: præsertim in octo Didonis orationibus, quibus I. Sorori amorem aperit, v. 9. II. Dissuadet Æneæ profectionem, v. 305. III. Eidem multa exprobrat, et multa comminatur v. 305. IV. Sororem adhibet apud Æneam conciliatricem, v. 416. V. Desperatis omnibus, specie sacri magici, moriendi consilium sorori dissimulat, v. 478. VI. Secum ipsa noctu varia consilia agitat, v. 534. VII. Fugientium Trojanorum aspectu extremum fuit, v. 590. VIII. Stricto ense sibi imminens in verba novissima erumpit, v. 651. Accusant Virgilium aliqui, quod ex Argon. Apollonii lib. iv. multa decerpserit: quos damnat Scaliger: neque convenit argumentum, nisi hoc uno, quod hospitem hic Dido, illic Medea, suum ament. At nihil admodum, præter comparationes pauculas, inde excerptum est: qualia etiam nonnulla ex Calypsus et Ulyssis amoribus Odyss. l. v. tum ex Euripidis Medea et Hippolyto, et Catulli carmine de Pelei nuptiis, excerpta sunt.

NOTA

DE *ætate, familia, moribus* Didonis, locus hic est disserendi: quæ tria constat esse a Virgilio parum expressa fideliter.

I. DE *ÆTATE*. Male Virgilius Æneam Didoni æqualem fecit, cum sit hæc illo tribus propemodum sæculis recentior: quam temporis anticipationem *anacronismum* appellant. At nuper Marollius hac Virgilium culpa liberare conatus est, ex fide fabulosæ historiæ: atque in ejus familiæ gradibus hunc ordinem statuit: ut caput sit generis, I. *Inachus*. II. *Io* ejus filia. III. Ex ea et Jove *Epaphus*. IV. Ex Epapho *Belus senior*. V. Ex Belo seniore *Agenor*. VI. Ex Agenore *Phœnix, Cadmus, Europa, &c.* Per quos familia multas in partes divisa est. Et ex Phœnice quidem ortus putatur, I. *Belus junior* sive *Methres*: et *Plisthenes*. II. Ex Belo, *Pygmalion, Elissa* sive *Dido*, et *Anna*. Ex

Plisthenes Acerbas; qui *Sycharbas*, et *Sycharus* dicitur, consobrinus et conjux Didonis: iique triplici tantum gradu ab Agenore dissiti. Cujus ex altero filio Cadmo prodiit, I. *Polydorus*. II. Ex Polydoro *Labdacus*. III. Ex Labdaco *Laius*. IV. Ex Laio *Ædipus*. V. Ex Ædipo *Polynices* et *Eteocles*. VI. Ex Polynice *Thessandrus*, qui in equo Trojano cum aliis Græcorum ducibus inclusus dicitur. Cetera familiæ membra gradusque non attingo. Ex iis autem ipsis, quæ profert Marollius in rem suam; manifestum est Didonem, si non prætergressa est, annis centum et pluribus Trojanum esse excidium antegressam. Qui enim fiat, ut Dido, quæ tribus tantum gradibus distat a capite generis Agenore; cadat in ætatem illius Thessandri, qui totis septem gradibus ab eodem capite distat? Quod vero addit Marollius, aliquot

esse omissos in serie Didonis gradus, injuria temporum aut scriptorum; inde fit id ipsum quod volumus; nempe et incertam esse temporum illorum scriptorumque fidem, et statui omnino non posse, quot omissi sint gradus: an quatuor, ut ad Trojana tempora Dido perducere possit; an plures, ut, si superis placet, etiam ad Romana.

Porro si a fabulis ad historiam appellamus: constat Didonem, Troja multo posteriorem, Roma paulo superiorem esse: etsi intervalla illa temporum alii aliis majora definiant. Quippe a Carthagine condita ad Romam conditam numerantur a Velleio anni 65. a Trogo et Justino, 72. Colliguntur ex Epitome quinquagesima prima T. Livii, 92. ex Solino, 129. ex aliis apud Eusebium, 140. Statuuntur autem ab exactissimis ætatis nostræ chronographis, imprimisque Labbeo, quem, quia rem adversus Marollium accurate defendit, secuti sumus, anni omnino 135. Cum autem, ex Porcii Catonis exactissimis calculis apud Dionysium Halicarnasensem, Roma distet ab excidio Trojano annis 432. quos reducit Labbeus ad 431. hinc facile patebit subductis numeris, quanta sit ab illo excidio distantia Didonis et Carthaginis: nempe juxta nos, annorum 296. juxta veteres, aut plurium, aut paulo pauciorum. Atque hæc omnia nituntur gravissimo Josephi testimonio, qui l. i. contra Appionem seriem describit Tyrionum regum, ex Menandro Ephesio et exactissimis Tyrionum annalibus. Ubi consignatus est excessus Didonis e Phœnicia ad condendam Carthaginem, anno Pygmalionis regis septimo, qui in annum ab excidio Trojano 276. plane cadit.

At cum doceat Appianus fama circumferri, fundatam fuisse a Xoro et Carchedone Phœnicibus Carthaginem, annis ante excidium Trojæ 50. et in Virgilio, Æn. i. 425. legamus de Carthagine: 'Miratur molem Æneas, magalia quondam;' tum 370. 'ingentia cernes Mœnia, surgentemque novæ Carthaginis arcem, Mercatique solum facti de nomine Byrsam,' &c.: ex iis colligi posse existimo: Carthaginis quidem *magalia*, casasque et initia quædam, annis ante excidium Trojæ 50. a Phœnicibus Xoro et Car-

chedone posita esse. Tum annis ab excidio Trojæ 276. fugisse Didonem e Phœnicia; eoque fugam intendisse, ubi multis ante annis aliquos e Phœnicibus sedem posuisse audierat: hanc sedem avectis e patria opibus munivisse; et ad magalia adjecisse arcem, quæ inde *Byrsa* dicta est, a *bosra*, voce Hebraica, quæ *munitum locum* significat: quam deinde vocem Græci, ob similitudinem, fabulis et corio suo bubulo deformarunt. Est enim apud Græcos *βύρσα corium*. Sic arce munita vetus Carthago, nova facta est; concurrente cum antiquo fundatoris nomine Phœnicia voce *Carthada*, quæ juxta Solinum c. xxx. *civitatem novam* significat. Atque ita Carthago perfecta est, anno post fugam Didonis 20. qui Pygmalionis 27. a Troja capta, 296. ante Romam, 135. ante Christum, 888. mundi 3166.

II. DE FAMILIA. A Josepho, ex certissimis monumentis Tyrionum, pater ponitur Didonis, Annæ, et Pygmalionis *Metginus*; qui vocatur a Theophilo Antiocheno *Metten*: avus *Badezorus*: proavus *Ithobalus*, sacris in literis *Ethbaal* nuncupatus; qui, occiso rege *Phele*, regnum in familiam transtulit suam, ex antiqua *Abibali*, *Hirami*, et *Baleasari* familia.

Ex his conjicio Virgilium historiæ Phœniciæ parum scientem, ut Didonem retro ad usque Trojæ tempora removeret, e Græcorum fabulis antiqua nomina petiisse: vel, si Phœnicum literas attigerat, nominum asperitate deterritum, ea mollioribus elementis lenuisse. Sic *Beli* nomen et patri Didonis, et uni ex ejus majoribus dedit: haud dubie detruncatum ex *Abibalo*, *Baleasaro*, *Ithobalo*. Tum *Acerbam* seu *Sycharbam*, in *Sycheum* molliuit. Servius *Methrem* suum, quem ipsum esse Belum putat Didonis patrem, ex *Metgino* seu *Metene*, vero Didonis patre, deformavit. Porro *Anna*, *Elissa*, et *Dido*, Phœnicum vocabula sunt. Anna enim est, *gratiosa*: Elissa, *fortitudo viri*, seu *virago*: Dido, *dilecta*. Dubium autem est, utrum huic reginæ nomen prius inditum fuerit. Si consuluntur interpretes, prius nomen Elissæ: si vocis significatio, Didonis prius fuit; et ex facti audacia, Elissæ posterius.

III. DE MORIBUS. Graviter quidem querentem de Virgilio Didonem

inducit Ausonius, Epig. iii. quod eam impudici amoris impatientia ac dolore mortem oppetiisse cecinerit, contra fidem historiæ: quæ rogum eam conscendisse testatur; ne datam Sychæo primo conjugii fidem, novis cum Iarba Getuliæ rege nuptiis, violaret. Atque ea quidem in re peccasse gravius Virgilium puto, si peccavit: quam in illa mutatione temporum.

Statuo itaque scientem ac volentem in hunc utrumque errorem lapsum esse Virgilium: eo consilio, ut Punicis bellis, quibus nihil erat in historia Romana illustrius, in poemate etiam suo locum daret; mutuique inter utramque gentem odii causam aliquam afferret. Qua tamen in re non eum puto a poeticæ

legibus recessisse. Quanquam enim per eas cautum est, ne poëta temporum ordinem temere intervertat, in re nota præsertim atque insigni; tum, ne quem nisi suis moribus coloribusque depingat: lex tamen est omnium prima, *placere*. Quod si assequi speravit posse Virgilius apud suos, illa deformatione temporum atque morum: et vero assecutus est: omnino poëtæ maximi partes implevit. Est autem certe assecutus, siquidem Ovidius paulo post, hos Didonis amores transferre non dubitavit in Met. l. xiv. 77. Idemque testatur, Trist. ii. l. 535.

*Nec legitur pars ulla magis de corpore
toto,
Quam non legitimo fœdere junctus
amor.*

AT regina gravi jamdudum saucia cura
Vulnus alit venis, et cæco carpitur igni.
Multa viri virtus animo, multusque recursat
Gentis honos; hærent infixi pectore vultus,
Verbaque; nec placidam membris dat cura quietem. 5
Postera Phœbea lustrabat lampade terras,
Humentemque Aurora polo dimoverat umbram;
Cum sic unanimam alloquitur male sana sororem:
Anna soror, quæ me suspensam insomnia terrent!

1 *At regina*] Pendet hoc initium ex ultimo libri tertii versu: Æneas 'Conticuit tandem, factoque hic fine quievit: At Regina,' ex quo ipsum audivit, amore saucia non quievit, &c.

2 *Vulnus alit, &c.*] Hic videtur Amor solito habitu depingi: cæcus, sagittis et face armatus: sagittis *vulnus* intulit, face *ignem* accendit, cæcus *cæco* igne carpsit.

3 *Multa viri virtus, &c.*] Quatuor amoris causæ. Virtus; *Multa viri virtus*. Nobilitas; *Gentis honos*. Pulchritudo; *Infixi pectore vultus*. Eloquentia; *Verbaque*. Quas easdem causas iterum enumerat, 10.

6 *Phœbea lampade*.] Tapinosis, sive rei magnæ expositio humilior, *Solis*, per *lampada*: similis huic, qua *mare* appellat *gurgitem*, Æn. i. 122. Imo ausus est dicere Lucret. l. vi. 1196.

'Aut etiam nona reddebant lampade vitam:' pro nona die.

9 *Anna soror, quæ me, &c.*] Oratio plane ad ejus ingenium conformata, quæ primum e severis moribus ad amorem deflectit. Quatuor habet partes. i. Admiratur Æneæ pulchritudinem, virtutem, nobilitatem, res præclare gestas. ii. Proponit sibi causas, quæ ab ejus amore animum avertant: nempe viduitatis propositum, primi conjugii calamitates, voluptatum fastidium. iii. Fatetur tamen sensus suos, non animum, aliquatenus inflexos. iv. Denique alienam ab amore voluntatem æternam fore pollicetur. Quod tamen propositum invito animo fieri testantur effusæ in sinum lacrymæ.

Insomnia] 'Ενύπνια, ea quæ in somnis apparent, somnia, simulacra.

Quis novus hic nostris successit sedibus hospes! 10
 Quem sese ore ferens! quam forti pectore, et armis!
 Credo equidem, nec vana fides, genus esse Deorum.
 Degeneres animos timor arguit. Heu, quibus ille
 Jactatus fatis! quæ bella exhausta canebat!
 Si mihi non animo fixum immotumque sederet, 15
 Ne cui me vinclo vellem sociare jugali,
 Postquam primus amor deceptam morte fefellit:
 Si non pertæsum thalami tædæque fuisset:
 Huic uni forsitan potui succumbere culpæ.
 Anna; fatebor enim; miseri post fata Sychæi 20
 Conjugis, et sparsos fraterna cæde Penates,
 Solus hic inflexit sensus, animumque labantem
 Impulit. Agnosco veteris vestigia flammæ.
 Sed mihi vel tellus optem prius ima dehiscat,
 Vel Pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras, 25
 Pallentes umbras Erebi, noctemque profundam,
 Ante, Pudor, quam te violo, aut tua jura resolvo.
 Ille meos, primus qui me sibi junxit, amores
 Abstulit; ille habeat secum servetque sepulcro.
 Sic effata sinum lacrymis implevit obortis. 30
 Anna refert, O luce magis dilecta, sorori,

17 *Deceptam morte*] Primo nupserat Sychæo, qui a Pygmalione Didonis fratre occisus fuerat. Æn. I. 347.

18 *Tædæque*] Facis e *tæda* arbore, e picearum genere: pro nuptiis sumitur; quia præferebatur novæ uxori, in mariti domum deducendæ. De illo more nuptiali, Æn. VIII. 29.

19 *Culpæ*] Quia secundæ nuptiæ adjunctam infamiæ notam habuerunt, propter suspicionem intemperantiæ: unde, juxta Servium, apud Romanos repellebantur a sacerdotio bis nuptæ: juxta Tacitum, apud Germanos secundæ nuptiæ legè prohibebantur.

21 *Penates*] Vel pro domo sumuntur; vel potius pro Diis ipsis domesticis, nam Æn. I. 352. occisus est Sychæus *ante aras*. De *Penatibus*, Æn. II. 717. *Fraterna cæde*] Non qua frater occisus est; sed qua vir Sychæus Didonis a Pygmalione, Tyri rege, occisus est.

23 *Veteris vestigia flammæ*] Sensus duplex esse potest. Primus obvius; *Agnosco vestigia veteris amoris in Sychæum, qui me ab Æneæ amore deterret*. Secundus abstrusior, at convenientior

est: *Agnosco vestigia conjugalis amoris, quo primum olim in Sychæum, nunc iterum in Æneam feror*. De Erebo, pro Inferis, Ge. IV. 471.

27 *Ante, Pudor, quam, &c.*] Redundat illud *ante*. Sic enim est, 'tellus prius ima dehiscat, Ante, Pudor, quam te violo.' Sic apud Sallustium in Catilina: 'Priusquam legiones scriberentur, multa ante capere.'

Violo.... resolvo] Hæc est antiqua lectio, quam Apronianus et Mss. plurimi confirmant; cum vulgo legatur *violen, resolvam*.

31 *O luce magis dilecta, &c.*] Annæ oratio, animum eo, quo propensum videt, scite impellentis. Duas habet partes. I. Persuadet nuptias. I. a delectabili, ut aiunt: cui addit posthabendam esse memoriam Sychæi, cum nullus insit sensus mortuis: posthabendum quoque propositum viduitatis, quæ ideo tantum cara fuit, quia nullus procorum carior. 2. Ab utili: ad defensionem et gloriam novæ urbis ac gentis, cui hanc a Diis opem præstitam putat. II. Modum assignat perficiendi consilii, sacrificia, moram hospitis, &c.

Solane perpetua mœrens carpere juventa?
 Nec dulces natos, Veneris nec præmia noris?
 Id cinerem aut Manes credis curare sepultos?
 Esto: ægram nulli quondam flexere mariti; 35
 Non Libyæ, non ante Tyro; despectus Iarbas,
 Ductoresque alii, quos Africa terra triumphis
 Dives alit: placitone etiam pugnabis amor?
 Nec venit in mentem, quorum consederis arvis?
 Hinc Gætulæ urbes, genus insuperabile bello, 40
 Et Numidæ infræni cingunt, et inhospita Syrtis;
 Hinc deserta siti regio, lateque furentes
 Barcæi. Quid bella Tyro surgentia dicam,
 Germanique minas?
 Dis equidem auspiciis reor et Junone secunda 45
 Hunc cursum Iliacas vento tenuisse carinas.

32 *Mœrens carpere juventa*] Translatio est a floribus, qui *carpuntur* manu, atque ita deflorescunt, quasi dicat: *Solane tota juventa tristis consumeris ac defloresces?*

36 *Libyæ*] Aliquando pro tota Africa sumitur; hic pro parte Africæ, quæ Ægyptum proxime attingit. Ge. I. 241. De Tyro, Æn. I. 16.

Non Libyæ, non ante Tyro] Aliqui nulla interpunctione, continuo ordine, sic legunt: 'Non Libyæ, non ante Tyro despectus Iarbas:' ut sensus sit, Iarbam et in Libya despectum fuisse a Didone, et prius Tyri. Sed cum nulla auctoritate constet Didonem, ante adventum in Libyam, ab Iarba petitam fuisse; utor interpunctione solertiorum interpretum, unde sensum istum elicio, Didonem, ut in Libya, sic Tyri multos despexisse procos. Nec vero mirum est *Libyæ* dictum esse pro *in Libya*; et *Tyro*, sive *in Tyro*, pro *Tyri*: siquidem dixit Cicero, 'Siciliæ cum essem; et in Alexandria:' pro, *in Sicilia*, et *Alexandriæ*.

Iarbas] Jovis et Garamantidis Nymphæ filius, aut Maurusiorum, aut Maxitanorum, aut Gætulorum; fortasse totius Africani littoris rex: cum dicatur deinde 198. filius Ammonis Jovis, qui est in extrema orientali parte, juxta Ægyptum. Is cum fraude bovini corii deceptus, Carthaginem a Didone structam videret, ejus nuptias sub belli denuntiatione petiit: ad quas cum cives repugnan-

tem adigerent, trium mensium petito spatio, pyra in ultima urbis parte exstructa, veluti placatura viri prioris Manes, multis hostiis cæsis pyram conscendit: atque ita ad populum respiciens; ituram se ad virum, sicut præceperant, dixit, vitamque gladio finivit. Quamdiu Carthago invicta fuit, pro Dea culta est. Ita fere Justinus lib. XVIII. 6. et alii.

37 *Africa terra, &c.*] Africana. Sic Tibullus I. 9. 33. 'Terra Campania:' Catullus XL. 21. 'Terra Celtiberia.' De Africa, Ecl. I. 65.

38 *Pugnabis amor*] Verba contentionis junguntur sæpe dativo casui, Ecl. v. 8. 'tibi certet Amyntas.' Ge. II. 99. 'cui non certaverit ulla,' &c.

40 *Gætulæ urbes, &c.*] Gætuli ad meridiem Carthaginis siti erant: Numidæ, ad occidentem, qui et Nomades, ob feram ac pastoralem vitam, est enim *νομήν pastus*. Syrtis utraque, major et minor, Libyci Maris sinus, arénarum aggestionibus infesti, ad orientem: de iis, Æn. I. 115. Barcæi, sive Barcitæ; ultra Syrtes, ad orientem majoris: nunc regnum Barca.

44 *Germanique minas*] Testatur Justinus, Pygmalionem Tyri regem, cognita sororis fuga, impio bello persequi fugientem paravisse; sed matris precibus et Deorum minis victum quievisse.

45 *Junone secunda*] Quæ et præses est nuptiarum, et Pœnorum custos, Æn. I. 19. et infra 59.

Quam tu urbem, soror, hanc cernes! quæ surgere regna
Conjugio tali! Teucrum comitantibus armis,
Punica se quantis attollet gloria rebus!

Tu modo posce Deos veniam, sacrisque litatis 50

Indulge hospitio, causasque innecte morandi:
Dum pelago desævit hyems, et aquosus Orion,
Quassatæque rates, dum non tractabile cœlum.
His dictis incensum animum inflammavit amore,
Spemque dedit dubiæ menti, solvitque pudorem. 55

Principio delubra adeunt, pacemque per aras
Exquirunt; mactant lectas de more bidentes
Legiferæ Cereri, Phœboque, patrique Lyæo;
Junoni ante omnes, cui vincla jugalia curæ.
Ipsa, tenens dextra pateram, pulcherrima Dido, 60

50 *Veniam*] Vel reipsa *veniam*, quia conjugii desiderium vocavit *culpam*, 19. Vel *favorem*, quem sæpe *venia* significat. Æn. I. 523.

Sacris litatis] Non factis tantum, sed feliciter factis: hoc enim est *litare*, ut diximus, Æn. II. 116. Et jam addo locum e Cicerone de *Divin.* II. 38. 'Quid? cum pluribus Diis immolatur: qui tandem evenit, ut litetur aliis, aliis non litetur?' Dictum est autem *litare sacra*, ut a Propert. I. IV. 1. 24. *Litare exta*; a Suetonio *litare victimas*.

52 *Desævit*] Duo significat: et valde *sævit*, et *sævire cessat*. Cerdanus affirmat semper cessationem significare; nullumque exemplum esse, quod non explicet hunc in modum. Hoc ergo explicet, ex Æn. X. 569. 'Sic toto Æneas desævit in æquore victor, Ut semel intepuit mucro:' ubi certe affirmat augetque, non minuit. At minuit et cessationem notat apud Lucanum v. 303. 'nec, dum desæviat ira, Expectat.' Hic affirmat, siquidem affirmant cetera: 'Quassatæque rates, et non tractabile cœlum.' Porro certissimum puto, tempus præsens hic positum esse pro futuro: *desævit*, pro *desæviet*: hoc sensu: 'detine hic Æneam quamdiu sæviet hyems.' Patet enim ex 6. hoc institutum inter Annam Didonemque colloquium, postridie quam Æneas advenerat: tunc autem æstas fuit, ut probavimus Æn. I. 539. de Orione. Firmabit interpretationem

meam geminus versus, alter ex hoc eodem libro 121. 'Dum trepidant alæ,' id est, *trepidabunt*: alter e Ge. IV. 84. 'dum gravis aut hos, Aut hos versa fuga victor dare terga cœgit,' id est, *dum cogat, donec cœgerit*. De Orione, Æn. III. 517. Æn. I. 539.

56 *Delubra*] Templâ; de iis, Æn. II. 225.

57 *Bidentes*] Oves Gellius disputat ita dici, quasi *biennes*, duorum annorum. Festus, quod inferiores ac superiores haberent dentes, unde et *ambidentes* etiam vocabantur, quasi utrimque dentatæ. Isidorus, quod inter dentes octo *binos* haberent ceteris eminentiores. Tales autem oves exigebantur ad sacrificia.

58 *Legiferæ Cereri*] Ceres Saturni et Opis filia, Proserpinæ mater ex Jove: quæ fruges et culturam agrorum invenit; ideoque jura et leges, quæ de agrorum divisione natæ sunt: unde sacra ejus apud Athenienses *θεσμοφóρια* appellabantur, a *θεσμός* *lex* et *φέρω* *fero*. De Phæbo, Ecl. III. 62. De Lyæo, Baccho, Ge. II. 229.

59 *Junoni, &c.*] Hæc Saturni et Opis filia, Jovis et soror et conjux: quia nuptiis præerat; ideo Græcis dicebatur *Ζῦγλα*, Romanis *Juga*, a *jugo*, sive a *jungendis* conjugibus: nam in nuptiis, si Servio et Isidoro fides est, in symbolum conjunctionis, jugum reipsa imponebatur contrahentibus; si aliis credimus, vitta tantum sive *tænia* simul ambo ligabantur.

Candentis vaccae media inter cornua fundit :
 Aut ante ora Deum pingues spatiatur ad aras,
 Instauratque diem donis, pecudumque reclusis
 Pectoribus inhians spirantia consulit exta.
 Heu vatum ignarae mentes ! quid vota furentem, 65
 Quid delubra juvant ? Est mollis flamma medullas
 Interea, et tacitum vivit sub pectore vulnus.
 Uritur infelix Dido, totaque vagatur
 Urbe furens : qualis conjecta cerva sagitta,
 Quam procul incautam nemora inter Cresia fixit 70
 Pastor agens telis, liquitque volatile ferrum
 Nescius ; illa fuga sylvas saltusque peragrat
 Dictæos ; hæret lateri letalis arundo.
 Nunc media Æneam secum per moenia ducit,
 Sidoniasque ostentat opes, urbemque paratam ; 75
 Incipit effari, mediaque in voce resistit.
 Nunc eadem, labente die, convivia quærit,
 Iliacosque iterum demens audire labores
 Exposcit, pendetque iterum narrantis ab ore.
 Post, ubi digressi, lumenque obscura vicissim 80
 Luna premit, suadentque cadentia sidera somnos :
 Sola domo moeret vacua, stratisque relictis
 Incubat. Illum absens absentem auditque videtque.

61 *Candentis vaccae*] Allusum putat Nascimbænus ad legem Numæ Romanorum regis, quam refert Plutarchus : ne mulieres ab obitu conjugis ad usque menses decem nuptias repeterent : quæ autem infra id tempus vellent repetere, vaccam prægnantem sacrificarent. Illa porro vini effusio, *libatio* est, Æn. i. 740.

62 *Spatiatur ad aras*] Etiam more Romano, matronæ ante aras, faculas tenentes, et gestu gravi, saltationemque severam imitantes, movebantur et ferebantur : quod Horatium intellexisse puto, cum in Arte scribit : ' Ut festis matrona moveri iussa diebus.' Hæc Turnebus, l. xxiii. 3.

63 *Instaurat*] Frequenter repetit ac renovat sacrificia. Verbum in ea re solenne.

64 *Spirantia consulit exta*] *Extispicium* est : quo *exta*, id est victimarum interiora quæ maxime *extant*, cor, pulmo, lien, jecur, celeriter extrahuntur ; et adhuc spirantia ac palpitantia inspiciuntur, antequam frigerent, habeturque inde futuri cognitio.

70 *Cresia*] Cretica, in Creta insula, *Candie*, de qua Æn. iii. 104. cujus in parte orientali mons est *Dictæ*.

81 *Suadentque cadentia sidera somnos*] Non initium noctis ut vulgo putatur, sed exitum intellige, ut et Æn. ii. 9. Duo enim hic distinguit tempora : unum, quo Dido repetit convivia, scilicet *labente die* ; et hoc est initium noctis : alterum, quo moeret domo vacua, nempe cum *vicissim Luna premit lumen* ; et hic exitus noctis. Nec te decipiat, quod dicantur tunc *suadere cadentia sidera somnos*, quod videtur in initia noctis aptius convenire : immo plane in exitum convenit, tunc enim proprie *cadunt sidera*, noctis initio *surgunt* : tunc etiam somnus mollior et facilius, et iis qui noctu vigilare, omnino necessarius est.

82 *Vacua*] Silente, ceteris ad somnum digressis.

83 *Stratis relictis*] Lectis, non *conjugalibus*, nondum enim conjugium coaluerat ; sed *epularibus*, qualis ille de quo Æn. ii. 2. ' Inde toro pater Æneas,' &c.

Aut gremio Ascanium, genitoris imagine capta,
Detinet, infandum si fallere possit amorem. 85

Non coeptæ assurgunt turre; non arma juvenus
Exercet; portusve aut propugnacula bello
Tuta parant: pendent opera interrupta, minæque
Murorum ingentes, æquataque machina coelo.

Quam simul ac tali persensit peste teneri 90
Cara Jovis conjux, nec famam obstare furori;
Talibus aggreditur Venerem Saturnia dictis:
Egregiam vero laudem et spolia ampla refertis
Tuque puerque tuus; magnum et memorabile numen,
Una dolo Divum si foemina victa duorum est. 95

Nec me adeo fallit, veritam te moenia nostra,
Suspectas habuisse domos Carthaginis altæ.
Sed quis erit modus? aut quo nunc certamina tanta?
Quin potius pacem æternam pactosque hymenæos
Exercemus? habes, tota quod mente petisti: 100

Ardet amans Dido, traxitque per ossa furorem.
Communem hunc ergo populum, paribusque regamus
Auspiciis; liceat Phrygio servire marito,
Dotalesque tuæ Tyrios permittere dextræ.

Olli (sensit enim simulata mente locutam, 105

85 *Si fallere possit amorem*] Eadem forma, Æn. vi. 78. 'magnum si pectore possit Excussisse Deam.'

88 *Minæ murorum*] Contendunt cum Turnebo plerique omnes *minas* esse partes altissimas murorum, pinas fenestratas; vel quia inde propugnatores hostibus *minantur*, juxta Turnebum; vel quia partes illæ maxime *eminent*, juxta Hortensium. Sed quia id auctoritatibus firmant sequioris sæculi scriptorum, Rufini, Ammiani: vix fidem habeo: suspicorque *minas* dici, non de muris tantum, sed etiam de celsis quibuslibet acervis ac molibus imperfectis, quæ ruinam videntur *minari*, aut certe ipso aspectu terrent. Juvant conjecturam hic, *opera imperfecta*.

89 *Machina*] Sunt qui pro ædificiis sumant: ego pro machinis illis, quæ ad subvehendos lapides, attollendamque molem ædificii eriguntur.

91 *Nec famam obstare furori*] Nec famæ curam ac studium obstare amori ardentissimo, qui sæpe in furorem accenditur. *Saturnia*, Juno, Saturni

et Opis filia. De *Venere*, Æn. i. 260. De ejus puero *Cupidine*, Æn. i. 661.

96 *Veritam te mœnia nostra*] Et vero Venus Æn. i. 675. ideo sub Ascanii habitu Cupidinem Didoni obtulit, qui eam in amorem Æneæ illiceret: ne Juno, Carthagini propitia, Trojanis infesta, hoc hospitio adversus eos abuteretur: 'vereor quo se Junonia vertant Hospitia.'

102 *Paribus auspiciis*] Translata dictio e comitiis, ubi creabantur consules captato pariter volatu avium, quod proprie *auspicium* est.

103 *Liceat Phrygio servire marito, &c.*] *Liceat*, me ac Didonem; Deam nempe, reginamque; servire *Phrygio*, id est exuli et servo: quod acerbè ac malignè dictum est: erant enim Phryges Trojani tum exules, et universim tota gens nota servitutis aliqua infamis: ex ea enim servi ac mancipia vulgo petebantur, ut notat Athenæus, et passim apud scriptores videre est. De *Phrygia*, Æn. i. 385.

104 *Dotalesque*] *Dos* est patrimonium uxoris, et quicquid viro cum uxore datur.

Quo regnum Italiae Libycas averteret oras)
 Sic contra est ingressa Venus: Quis talia demens
 Abnuat, aut tecum malit contendere bello?
 Si modo, quod memoras, factum fortuna sequatur.
 Sed fatis incerta feror, si Jupiter unam 110
 Esse velit Tyriis urbem Trojaque profectis,
 Miscerive probet populos, aut foedera jungi.
 Tu conjux; tibi fas animum tentare precando.
 Perge; sequar. Tum sic excepit regia Juno:
 Mecum erit iste labor. Nunc qua ratione, quod instat,
 Confieri possit, paucis, adverte, docebo. 116
 Venatum Aeneas unaque miserrima Dido
 In nemus ire parant, ubi primos crastinus ortus
 Extulerit Titan, radiisque retexerit orbem.
 His ego nigrantem commixta grandine nimbum, 120
 Dum trepidant alae, saltusque indagine cingunt,
 Desuper infundam, et tonitru coelum omne ciebo.
 Diffugient comites, et nocte tegentur opaca;
 Speluncam Dido dux et Trojanus eandem

106 Quo regnum Italiae, &c.] *Æn.* i. 23. 'Progeniem sed enim Trojano a sanguine duci Audierat, Tyrias olim quæ verteret arces: Hinc populum late regem....venturum:' nempe Romanum, Italum; cujus parentem Aeneam ideo mari Juno insequabatur, ejeceratque vi tempestatis ad litus Africae; ut eum a fundando in Italia regno averteret, ac debitum ejus fatis orbis imperium in Africa stabiliret.

110 Fatis incerta feror, si] Pro an: ita fere, 85. 'si fallere possit amantem;' id est, ut videat, an 'fallere possit amantem.'

116 Confieri] Baldus Ciceroni, in epist. ad Atticum, l. ix. 10. 'Ut per te res tota confieret.' Cæsar, de Bello Gall. l. vii. 'Posteaquam id difficilius confieri animadvertit.'

119 Titan] Solis nomen: Refert Gyraldus ex antiquis fabularum auctoribus, Titeam, quæ Terra dicta etiam est, e Cælo genuisse Titanas, quorum unus fuit Hyperion, qui ex sorore Basilea suscepit Solem et Lunam. Unde Sol Titan dictus est gentili nomine. Omnia quippe incerta in fabulis.

121 Trepidant alae] Trepidant: non semper est, *timent*, sed aliquando *festinant*, ut hic, et *Æn.* ix. 114. 'Ne tre-

pidate meas, Teneri, defendere naves, Neve armate manus:' id est, *ne festinate*, prohibet enim defendi. *Alae*] Idem sunt in equestri, quod in acie pedestri *cornua*: sic dictæ, quia equestres turmae pedestres copias quasi *alis* tegunt. Et venatorum species quatuor profert Joannes Scoppa e veteri fragmento, *investigatores*, *indicatores*, *insidiatores*, et *alatos*, qui equo feras in casses urgent.

Indagine cingunt] *Indago*, juxta Servium, est ipsa ferarum inquisitio. Juxta Hortensium, sunt canes ferarum indagatores atque inquisitores. Juxta Budæum, quem sequuntur plerique omnes, est retium ac plagarum series in perticas sublata captandis feris. Facit pro Budæo quod *indago* ut plurimum jungitur cum verbis *cingendi*, *includendi*. Facit pro Hortensio, nomen ipsum, *indaginis*, quod in canes melius cadit: tum illud Ge. i. 140. 'canibus circumdare saltus:' tum istud e Livio l. vii. 'Cum præmissus eques velut indagine dissipatos Samnites ageret,' quod canibus longe convenientius est. Hinc suspensus hæreo de utroque quid statuam.

Trepidant.....cingunt] Certe hic tempus præsens est pro futuro: quod jam notavimus, 52.

Devenient. Adero, et, tua si mihi certa voluntas,
Connubio jungam stabili, propriamque dicabo.
Hic Hymenæus erit. Non adversata petenti
Annuit, atque dolis risit Cytherea repertis.

Oceanum interea surgens Aurora relinquit.
It portis jubare exorto delecta juvenus.
Retia rara, plagæ, lato venabula ferro,
Massylique ruunt equites, et odora canum vis.
Reginam thalamo cunctantem ad limina primi
Pœnorum expectant; ostroque insignis et auro
Stat sonipes, ac fræna ferox spumantia mandit.
Tandem progreditur, magna stipante caterva,
Sidoniam picto chlamydem circumdata limbo.
Cui pharetra ex auro, crines nodantur in aurum,
Aurea purpuream subnectit fibula vestem.

Necnon et Phrygii comites, et lætus Iulus,
Incedunt. Ipse ante alios pulcherrimus omnes
Infert se socium Æneas, atque agmina jungit:
Qualis, ubi hybernæ Lyciam Xanthique fluenta

127 *Hymenæus*] Vel *Hymen*, Deus nuptiarum præses, *Ge. iii. 60.* *Cytherea*, Venus, *Æn. i. 261.* *Aurora*, *Ge. i. 249.*

130 *Jubare exorto*] Primum diluculum notat: nam *Jubar*, juxta Varro- nem, lib. vi. de L. L. 'dicitur stella Lucifer, quæ in summo habet diffu- sum lumen, ut leo in capite jubam:' a quibusdam etiam pro Sole sumitur: et generatim pro rerum quarumlibet splendore: *Stat. Theb. ix. 699.* 'Et pictum gemmis galeæ jubar.'

131 *Retia, plagæ, &c.*] Venatoria instrumenta. *Retia rara*, casses mi- nus denso filo contexti. *Plagæ*; vel majora retia, juxta Turnebum; vel, juxta Servium, funes quibus retia ten- duntur circa imam summamque par- tem. *Venabula*; tela, sive hastæ bre- viores, ferro latiore.

132 *Odora canum vis*] *Odoratrix*: nam *odora* proprie est, quæ odorem ex se emittit; *odoratrix* vero, quæ per- cipit.

Canum vis] Vel copia et multitudo: ut apud Cicer. de Harusp. Respon- sis. 22. 'Vis innumerabilis servorum.' Vel facultas odorandi; ut apud eun- dem, de Divin. ii. 35. 'vis cordis ad vivendum;' et 37. 'vis quædam sen- tiens.' Vel canes ipsi: Græco more, ut

Delph. Virg.

Homerus dixit *Iliad. iii. 105.* *Πριάμοιο βίην*, Priami vim, pro ipso Priamo.

Massyli] Gens Africana, admo- dum incerti situs; a Virgilio ponitur ad occidentem Carthaginis, nempe ad oceani fines, ut videbitur, 483.

Cunctantem] Scilicet placendi stu- dio ex iis fuit mulieribus, de quibus Terent. *Heaut. A. 2. S. 2. 11.* 'Dum comuntur annus est.' De ostro, purpura, *Ge. ii. 506.*

137 *Sidoniam picto chlamydem lim- bo*] *Sidoniam*, explico purpuream, a Sidone, urbe Phœniciæ, vicina Tyro, unde purpura celebris, *Ge. ii. 506.* *Picto*, interpretor, diversi a purpura coloris, fortasse aurei. *Limbo*, instita, in extrema ora chlamydis. *Chlamydem*, vestem militarem ac venatoriam, tho- raci superpositam, casaque.

138 *In aurum*] Vel in reticulum aurei contextus implexi crines: vel crines ipsi flavi coloris in aurei nodi formam ligati. De *Phrygia*, Asiæ re- gione, unde Trojani erant, *Æn. i. 385.* De *Iulo*, Ascanio, *ibid. 271.*

143 *Qualis, ubi, &c.*] Comparaverat Virgilius, *Æn. i. 502.* Didonem cum Diana: nunc Æneam cum fratre Dianæ Apolline. Et aliquantulum ex- pressa res est ex duobus Apollonii locis *Argon. i. i.* Sollemnis autem erat

Deserit, ac Delum maternam invisit Apollo,
 Instauratque choros, mixtique altaria circum 145
 Cretesque Dryopesque fremunt pictique Agathyrsi;
 Ipse jugis Cynthi graditur, mollique fluentem
 Fronde premit crinem fingens, atque implicat auro;
 Tela sonant humeris. Haud illo segnior ibat
 Aeneas; tantum egregio decus enitet ore. 150
 Postquam altos ventum in montes, atque invia lustra,
 Ecce feræ, saxi dejectæ vertice, capræ
 Decurrere jugis; alia de parte patent
 Transmittunt cursu campos atque agmina cervi
 Pulverulenta fuga glomerant, montesque relinquunt. 155
 At puer Ascanius mediis in vallibus acri
 Gaudet equo; jamque hos cursu, jam præterit illos,
 Spumantemque dari pecora inter inertia votis
 Optat aprum, aut fulvum descendere monte leonem.
 Interea magno misceri murmure cœlum 160
 Incipit. Insequitur commixta grandine nimbus.
 Et Tyrii comites passim, et Trojana juvenus,
 Dardaniusque nepos Veneris, diversa per agros
 Tecta metu petiere. Ruunt de montibus amnes.
 Speluncam Dido dux et Trojanus eandem 165
 Deveniunt. Prima et Tellus et pronuba Juno

opinio, Deos certis anni temporibus commutare sedes: aitque Servius constare, sex hybernis mensibus Apollinem apud Pataram Lyciæ urbem oracula reddere; sex æstivis apud Delum Ægæi Maris insulam. *Lycia*, regio est Asiæ Minoris; ad meridiem maritima urbs ibi *Patara* fuit, nunc *Patera*, Apollinis templo quondam insignis, et *Xanthus* fluvius et urbs, nunc *Santo*.

144 *Delum maternam*] Quia in ea Ægæi Maris insula Dianam et Apollinem Latona e Jove peperit, Æn. III. 74. et 77.

146 *Cretesque Dryopesque, &c.*] Confluentes ad oraculum Delium undecumque populi. *Cretes* ex insula *Creta*, *Candie*; Æn. III. 104. *Dryopes*, ex Strabone l. IX. fuerunt in Peloponneso; eo transvecti, vel a Dryope Arcade, cum antea circa Sperchium Thessaliæ fluvium habitarent; vel ab Hercule ejecti e Doride, quæ est juxta Parnassum montem. *Agathyrsi*, gens Scythica, qui ex Mela l. II. 1. 'Ora artusque pingebant, ut quisque

majoribus præstabat, ita magis vel minus.' Juxta alios, gens Sarmatica. *Cynthus*, mons in insula Delo. Æn. III. 92.

151 *Lustra*] Ferarum cubilia: quare, Ge. II. 471. De *Cervis*, quos esse in Africa multi negant, Æn. I. 188. Affirmant tamen Oppiani et Philostrati aliorumque testimonia apud Cerdanum.

163 *Dardanius nepos Veneris*] Ascanius, filius Æneæ, qui Anchisæ et Veneris filius: *Dardanius*, Trojanus, Æn. I. 239.

166 *Prima et Tellus, et pronuba Juno*] Constat ad singula gravioris momenti negotia solitos veteres captare auspicia atque omina; sed præsertim ad nuptias: ut diximus Æn. I. 350. Igitur omina quæ fuerint hic notandum est. I. Quidam aiunt *Tellurem* quoque e Diis fuisse nuptiarum præsidibus: *prima* autem dicitur ordine significandi, quia tunc prima omnium signa dedit: quæ autem? nisi terræ motum. II. *Juno*, ut constat, nuptiis præfuit, hinc dicta *Pronuba*, *Γαμηλία*

Dant signum : fulsere ignes, et conscius æther
 Connubiis; summoque ulularunt vertice Nymphæ.
 Ille dies primus leti primusque malorum
 Causa fuit. Neque enim specie famave movetur, 170
 Nec jam furtivum Dido meditatur amorem :
 Conjugium vocat; hoc prætexit nomine culpam.
 Extemplo Libyæ magnas it Fama per urbes :
 Fama malum, quo non aliud velocius ullum ;
 Mobilitate viget, viresque acquirit eundo ; 175
 Parva metu primo ; mox sese attollit in auras,
 Ingrediturque solo, et caput inter nubila condit.
 Illam Terra parens, ira irritata Deorum,
 Extremam, ut perhibent, Cæo Enceladoque sororem
 Progenuit, pedibus celerem et pernicipibus alis. 180

a γάμος nuptiæ. Hæc autem, cum pro
 aëre terræ proximo sæpe sumatur ;
 signum dedit, *nimbis et commixta gran-*
dine. III. *Æther superior*, et ignea
 mundi pars, quæ Jupiter aliquando
 dicitur, signa dedit fulguribus et ful-
 mine; juxta eorum opinionem, qui
 fulmina putabant, non in media aëris
 regione fabricari, sed a Jove mitti ex
 igneo æthere. *Conscius* dicitur: quia
 nuptiarum illarum conscii et auctores
 Superi ipsi fuerant, Juno, Venns, et
 ipse, quem suum in consilium adege-
 rant, Jupiter, 110. et sequentibus.

167 *Fulsere ignes, &c.*] Mos erat in
 nuptiis, ut sponsæ ad sponsum eunti
 præferrentur faces; ut puellæ ad
 mediam noctem ante conjugum fores
 lætis carminibus perstreperent, quo-
 rum exemplum insigne superest apud
 Theocritum Idyllio XVIII. Ideo Virgi-
 lius hic adhibet *fulgura* pro facibus;
 et *ululatum Nympharum*, pro carmini-
 bus.

168 *Nymphæ*] Vel fuere *Oreades*,
 Nymphæ montium, quia erant in spe-
 lunçæ summo vertice. De iis Ecl. II.
 46. Vel, ut censet Cerdanus, *Diræ et*
Furiæ, quæ pro Nymphis ab aman-
 tibus acceptæ fuerint. De quo er-
 rore sic Dido apud Ovid. Heroid. VII,
 73. 'Audieram voces: Nymphas
 ululasse putavi: Eumenides fatis sig-
 na dedere meis.'

170 *Neque enim specie famave mo-*
vetur] Non specie, ac præsentī defor-
 mitate sceleris sui; nec fama ac ser-
 mone absentium hominum.

174 *Fama malum, &c.*] Vapulat a

Macrobio aliisque Virgilius, ob eam
 famæ descriptionem; quam tamen
 subsequentes poëtæ imitari frustra
 conati sunt: et certe multum habet
 acuminis. *Mobilitate viget*, quia est
 incerta ac mutabilis. *Vires acquirit*
eundo, qua vel una re monstrum vi-
 deri potest, cum eundo cetera defi-
 ciant. *Parva metu primo, mox, &c.*
 quia non nisi timide primo, quæ sunt
 tacenda, divulgantur. *Caput inter*
nubila condit: quia licet sparsa sit
 ubique fama; sæpe tamen ejus caput,
 atque auctor, et veritas, ignorantur.
Terra parens extremam progenuit soro-
rem gigantibus: quia Fama turpia
 Deorum scelera evulgavit: qui vide-
 tur extremus Terræ conatus in Deos,
 post extincta Gigantum bella. Huic
plumæ multæ: quia unusquisque de
 suo aliquam quasi plumam famæ ad-
 dit. *Vigiles oculi subter plumas*: quia
 videt omnia, videtur a nemine. *Nocte*
volat: neque enim animadverti potest,
 qui fiat, ut tantillo tempore tam longe
 lateque pervagetur. *Luce sedet custos*:
 ut observet quæ tractantur inter ho-
 mines; præsertim in ædibus regum,
 magnisque urbibus. Ceterum tam
 est apta veris, quam falsis evulgandis.

179 *Cæo Enceladoque sororem*] Gigan-
 tum præcipuis, Terræ ac Titanis filiis:
 qui bellum Jovi intulerunt ad ulcis-
 cendam patris injuriam, cui cæli reg-
 num, ut fratri Saturni natu majori,
 debitum esse contendebant. Hi ag-
 gestis montibus, ut cælum ascende-
 rent, iisdem oppressi sunt. Ge. I.
 279.

Monstrum horrendum, ingens : cui, quot sunt corpore plumæ,
 Tot vigiles oculi subter, mirabile dictu,
 Tot linguæ, totidem ora sonant, tot subrigit aures.
 Nocte volat cœli medio terræque, per umbram
 Stridens, nec dulci declinat lumina somno. 185

Luce sedet custos aut summi culmine tecti,
 Turribus aut altis, et magnas territat urbes ;
 Tam ficti prævique tenax, quam nuntia veri.
 Hæc tum multiplici populos sermone replebat
 Gaudens, et pariter facta atque infecta canebat : 190

Venisse Æneam, Trojano a sanguine cretum,
 Cui se pulchra viro dignetur jungere Dido ;
 Nunc hyemem inter se luxu, quam longa, fovere
 Regnorum immemores, turpique cupidine captos.
 Hæc passim Dea foeda virum diffundit in ora. 195

Protinus ad regem cursus detorquet Iarbam,
 Incenditque animum dictis, atque aggerat iras.
 Hic Hammone satus, rapta Garamantide Nympha,
 Templâ Jovi centum latis immania regnis,
 Centum aras posuit ; vigilemque sacraverat ignem, 200

Excubias Divum æternas ; pecudumque cruore
 Pingue solum, et variis florentia limina sertis.
 Isque amens animi, et rumore accensus amaro,
 Dicitur ante aras, media inter numina Divum,
 Multa Jovem manibus supplex orasse supinis : 205

198 *Hic Ammone satus*] *Jupiter Ammon*, Ægyptiis et Afris celebre oraculum ac templum habuit in Libya, ad orientem Cyrenaicæ regionis, ad occidentem Ægypti, ad septentrionem Garamantum ac Nasamonum : in irriguo et palmifero loco, quamvis tota regio aridissima ac desertissima sit. Hujus origo varie refertur : tribuitur tamen maxime Libero, sive Baccho, cui per Libyæ deserta iter facienti, aries cornu fontem ibi monstravit ; quem ille Jovem esse patrem arbitratu, templum ibidem erexit Jovi, cornuto et arietino capite, vocavitque *Ammon*, ab *arena*, quæ Græcis est *ἄμμος* vel *ψάμμος*. Plutarchus tamen lib. de Iside, videtur negare nomen esse illud Græcæ originis, sed Ægyptiorum proprium. Unde aliqui putant *Ham*, sive *Cham*, Noë filium, primum Ægypti cultorem, sub eo coli nomine : alii *Solem*, qui, ut et calor, dicitur Hebræis *Hamma* ; eique volunt, ut et Mosi, appicta esse cornua

pro radiis. Et vero ex Curtio l. iv. juxta illum templum fons erat quoque, *Solis* dictus, qui rigescebat interdiu, noctu fervebat ; tepidus aut frigidus, pro vario *Solis* accessu aut recessu. Hoc adiit oraculum Alexander, cum esset in Ægypto : ab eoque se Jovis filium dici per sacerdotem curavit. Hujus hic Iarbas filius dicitur fuisse, et *Garamantidis* Nymphæ ; sive *Garamantis* proprium, sive gentile nomen sit : non enim longe aberant populi Garamantes. De *Iarba*, 36.

199 *Templa Jovi centum, &c.*] Aliqui inde colligunt Iarbam Ammonis templi conditorem dici : sed perperam : cum centum illa templa, *latis regnis*, id est, variis latissimi regni locis condita dicantur.

200 *Vigilem ignem*] Plutarchus, lib. de defectu oraculorum, testatur in Ammonis templo lucernam fuisse perpetuo ardentem, de quo more, *Æn.* ii. 297.

205 *Supinis*] Notetur mos orandi

Jupiter omnipotens, cui nunc Maurusia pictis
 Gens epulata toris Lenæum libat honorem,
 Aspicias hæc? An te, genitor, cum fulmina torques,
 Nequicquam horremus? cæcique in nubibus ignes
 Terrificant animos, et inania murmura miscent?
 210
 Fœmina, quæ nostris errans in finibus urbem
 Exiguam pretio posuit, cui littus arandum,
 Cuique loci leges dedimus, connubia nostra
 Repulit, ac dominum Ænean in regna recepit.
 215
 Et nunc ille Paris, cum semiviro comitatu,
 Mæonia mentum mitra crinemque madentem
 Subnixus, rapto potitur: nos munera templis
 Quippe tuis ferimus, famamque fovemus inanem.
 Talibus orantem dictis, arasque tenentem,
 220
 Audiit omnipotens, oculosque ad moenia torsit
 Regia, et oblitos famæ melioris amantes.
 Tum sic Mercurium alloquitur, ac talia mandat:
 Vade age, nate, voca Zephyros, et labere pennis;

veterum, non expassis, non porrectis; sed supinis manibus, ita ut palmæ cælo obversæ essent.

206 Cui gens Maurusia, &c.] Maurusii sive Mauri, partem Africæ occidentalem obtinebant, ab usque Carthagine aut Numidia, ad fretum Gaditanum: varias in gentes distributi.

207 Gens epulata toris, &c.] Post sacrificia solebant e victimarum extis epulari, inque epulis vina in honorem Deorum libare et effundere. De epulis illis, Æn. vii. 175. De libatione, Æn. i. 740. De toris, lectis vulgo gramineis, Æn. iii. 224. De Lenæo, sive Bacchico honore, pro vino, Ge. ii. 4.

215 Paris, &c.] Æneam vocat Paridem, id est, mollem: de eo Æn. i. 31. Proptereaque Athenæus l. i. notat Homerum nemini heroum usum unguentorum, præterquam Paridi, tribuisse: erat autem usus ille præcipue in capillis: unde mox addit, crinemque madentem. Semiviro comitatu.] Alludit ad morem Phrygum, apud quos insignis erat cultus Dææ Cybeles, cujus sacerdotes exsecabantur, unde molles et effœminati evadabant, vocabanturque Galli.

216 Mæonia mitra, &c.] Lydi ex Strabone, l. xiii. Priami tempore vocabantur Mhoves, Meones, vel Maloves Mæones: paulo post Lydi, a Lydo rege, Herculis nepote. Æn. ii. 781.

Lydia porro, Asiæ Minoris mediterranea regio est, quæ a poëtis solet Phrygiæ annumerari, ex eodem Strabone l. xiv. Ad orientem ac septentrionem habet Phrygiam Majorem; ab occidente Æolidem: flumina Pactolum et Hermum, aureis arenis insignia: montem Tmolus, vino et croco celebrem: unde regio tota divitiis deliciisque nobilis fuit. Illic in usu erat mitra, pileum muliebre, incurvum: baccis insigne, ac redimiculis vinculisque, quibus mento subligabatur.

217 Subnixus] Servius interpretatur, crinem unguentatum subnixum habens, vel, fiducia elatus. Turnebus explicat, sub mitra crinem ac mentum subjectum habens.

218 Famam inunem] Qua dicor filius tuus, rex Libyæ, conjux Didonis futurus.

219 Arasque tenentem] Mos supplicantium ac sacrificantium: unde Varro apud Macrobius l. iii. 2. ait aras dictas olim esse asas, quasi ansas, quibus vasa teneri solent; quemadmodum Valerii et Furii, prius dicebantur Valesii et Fusii.

222 Mercurium] De eo, infra 238, &c. Æn. i. 301. De Zephyris, ventis occidentalibus, Ecl. v. 4. De Dardaniis, Trojanis, Æn. i. 239. De Tyria Carthagine, supra in argumento.

Dardaniumque ducem, Tyria Carthagine qui nunc
 Expectat, fatisque datas non respicit urbes, 225
 Alloquere, et celeres defer mea dicta per auras.
 Non illum nobis genetrix pulcherrima talem
 Promisit, Graiumque ideo bis vindicat armis :
 Sed fore, qui gravidam imperiis belloque frementem
 Italiam regeret, genus alto a sanguine Teucris 230
 Proderet, ac totum sub leges mitteret orbem.
 Si nulla accendit tantarum gloria rerum,
 Nec super ipse sua molitur laude laborem :
 Ascanione pater Romanas invidet arces ?
 Quid struit ? aut qua spe inimica in gente moratur ? 235
 Nec prolem Ausoniam et Lavinia respicit arva ?
 Naviget. Hæc summa est ; hic nostri nuntius esto.
 Dixerat. Ille patris magni parere parabat
 Imperio : et primum pedibus talaria nectit
 Aurea : quæ sublimem alis, sive æquora supra, 240
 Seu terram, rapido pariter cum flamine portant.
 Tum virgam capit : hac animas ille evocat Orco
 Pallentes ; alias sub Tartara tristia mittit ;
 Dat somnos adimitque, et lumina morte resignat.

228 *Bis vindicat armis*] Æneam Venus bis e Græcorum armis eripuerat. *Primo* quando Diomedes, in Trojana obsidione, Æneam saxo ita percussit, ut is in genua prolapsus haud dubie occidendus fuisset, nisi Venus eum peplo circumfusus eripuisset morti, Iliad. v. 315. *Secundo* quando Æneas, matris consilio et auxilio, e Trojano incendio ereptus et ad fugam incitatus est, Æn. ii. 619. Neque enim iis assentior, qui explicant de ejus congressu cum Achille, ubi a Neptuno morti ereptus est, Iliad. xx. 290. Namque hanc ei opem non Venus, sed Neptunus contulit.

229 *Gravidam imperiis*] Variis regnis regibusque distinctam ac plenam : qua forma dixit, Ge. ii. 5. 'pampineo gravidus autumno Floret ager.' De sanguine Teucris, Trojanorum parentis, Æn. i. 239. De orbis imperio Trojanis Romanisque promisso, Æn. i. 282.

234 *Ascanione, &c.*] De eo, Æn. i. 271. Albam condidit, unde prodiit Roma per Romulum, Albanorum regum sobolem. Æn. i. 273. 278. De Ausonia, Italia, Æn. iii. 171. De La-

cinio, ab Ænea condita urbe, Æn. i. 6.

239 *Talaria*] Calceamenta alata Mercurii : quæ Valerius Flaccus vocat *plantaria* ; Statius *alas plantares*.

242 *Virgam*] Quam dono vicissim accepit ab Apolline Mercurius, cum ei lyram dedisset. Hac instructus cum abiret in Arcadiam, incidit in serpentes duos ad pugnam comparatos, projectaque virga statim compescuit. Unde pacis symbolum evasit virga illa duobus implexa serpentibus : quam Græci legatis suis dabant, ad pacem et securitatem ; vocabantque κηρύκειον, quia legati κήρυκες ; ex qua voce Latini virgam ipsam appellaverunt, cum aliqua literarum deformatione, *Caduceum*. De Orco, qui pro Inferis sumitur, Ge. i. 277. De Tartaro, profundissimo Inferorum loco, Ge. i. 36.

244 *Lumina morte resignat*] i. Explicat Servius, *claudit* : male : cum opponantur *resigno* et *signo*, id est, *sigillis manio*, *claudio*. ii. Explicat Turnebus, *aperit in busto* : idque haurit e Plinio l. xi. 37. 'Morientibus oculos operire, rursusque in rogo pa-

Illa fretus agit ventos, et turbida tranat
Nubila. Jamque volans apicem et latera ardua cernit
Atlantis duri, cœlum qui vertice fulcit;
Atlantis, cinctum assidue cui nubibus atris
Piniferum caput et vento pulsatur et imbri;
Nix humeros infusa tegit; tum flumina mento
Præcipitant senis, et glacie riget horrida barba.
Hic primum paribus nitens Cyllenius alis
Constitit: hinc toto præceps se corpore ad undas
Misit; avi similis, quæ circum littora, circum
Piscosos scopulos, humilis volat æquora juxta.
* Haud aliter terras inter cœlumque volabat;
* Littus arenosum Libyæ ventosque secabat
* Materno veniens ab avo Cyllenia proles.
Ut primum alatis tetigit magalia plantis:
Æneam fundantem arces ac tecta novantem
Conspicit; atque illi stellatus iaspide fulva
Esis erat, Tyrioque ardebat murice læna,

250

255

260

tefacere, Quiritum magno ritu sacrum est: ita more condito, ut neque ab homine supremum eos spectari fas sit; et cœlo non ostendi, nefas. Hoc igitur officium tribuit Mercurio: sed quia solebat id fieri a cognatis, antequam busto cadaver imponerent: ideo III. Explico, aperit oculos ex morte; id est, revocat e morte corpora: quod quintum officium a primo distinguitur: primum enim est, quod animas ex Orco evocet, sive ut Jovi sistat, sive ad alia ministeria: quintum est, quod corpora ipsa revocet a morte, oculosque corporis aperiat.

247 Atlantis] Atlas mons Africae maximus, nivoso semper cacumine, Mauritaniam a Libya interiore dividens; et ad oceanum occidentalem desinens: hujus longa series dicitur ab Hispanis Montes Claros. In hunc dicitur Atlas rex Mauritaniae commutatus a Perseo, aspectu Medusei capitis, quod is eum excipere hospitio nolisset: cum autem esset idem Atlas astrologiae peritissimus, cœlum dictus est humeris sustinere. Hic a Virgilio describitur, quasi hominis figuram adhuc retinens.

252 Cyllenius] Atlas hic septem Pleiadum pater fuit, Ge. I. 138. Harum una Maia Mercurium peperit ex Jove, in vertice Cyllenes, Arcadiæ montis. Unde Atlas dicitur Mercurii

avus maternus, id est, avus Mercurii ex parte matris.

254 Avi similis] Comparatio illa habitusque Mercurii est ex Homero, Odys. v. 43. Avem vocat Homerus Laron, quæ vel est fulica, foulque, vel ciconia, vel alia; de ea enim varie disputatur.

259 Magalia] Casas pastorum Libyæ, de quibus Ge. III. 340.

261 Stellatus iaspide fulva] Capulus gladii cum vagina, gemmis, quasi stellis interpunctus. De iaspidis pretiosi lapilli coloribus multa Plinius I. XXXVII. 9. Nulla tamen fulva tota agnoscitur: sed, aureo tantum distincta quasi pulvere. Fulvus autem color mixtus est ex rufo et viridi, qualis est in leonibus.

262 Tyrio murice læna] Læna: Nonio vestimentum est militare, quod supra omnia vestimenta assumitur; sed facile errare potuit, et lænam cum chlamyde confundere: si quidem Varroni, Festo, atque aliis læna, vestimentum est duplex, instar duarum togarum; atque adeo oblongum, et bello parum commodum. Sacerdotalis fuit vestis: unde Popilius Lænas appellatus est, quod ea indutus esset e sacrificio ad seditionem sedandam. Hyberna etiam videtur fuisse ob densitatem: quare tum conveniens erat Æneæ, qui in hyeme ver-

Demissa ex humeris : dives quæ munera Dido
 Fecerat, et tenui telas discreverat auro ;
 Continuo invadit : Tu nunc Carthaginiis altæ 265
 Fundamenta locas, pulchramque uxorius urbem
 Exstruis ? heu regni rerumque oblite tuarum !
 Ipse Deum tibi me claro demittit Olympo
 Regnator, cœlum et terras qui numine torquet ;
 Ipse hæc ferre jubet celeres mandata per auras : 270
 Quid struis ? aut qua spe Libycis teris otia terris ?
 Si te nulla movet tantarum gloria rerum,
 Nec super ipse tua moliris laude laborem ;
 Ascanium surgentem, et spes heredis Iuli
 Respice ; cui regnum Italiæ Romanæque tellus 275
 Debentur. Tali Cyllenius ore locutus
 Mortales visus medio sermone reliquit,
 Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.

At vero Æneas aspectu obmutuit amens,
 Arrectæque horrore comæ, et vox faucibus hæsit. 280
 Ardet abire fuga, dulcesque relinquere terras,
 Attonitus tanto monitu imperioque Deorum.
 Heu quid agat ? quo nunc reginam ambire furem
 Audeat affatu ? quæ prima exordia sumat ?

* Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc, 285

* In partesque rapit varias, perque omnia versat.

Hæc alternanti potior sententia visa est :

Mnesthea Sergestumque vocat, fortemque Cloanthum ;
 Classem aptent taciti, socios ad littora cogant ;
 Arma parent, et, quæ sit rebus causa novandis, 290
 Dissimulent ; sese interea, quando optima Dido
 Nesciat, et tantos rumpi non speret amores,
 Tentaturum aditus, et quæ mollissima fandi
 Tempora, quis rebus dexter modus. Ocyus omnes
 Imperio læti parent, ac jussa facessunt. 295

At regina dolos (quis fallere possit amantem !)
 Præsensit, motusque excepit prima futuros ;
 Omnia tuta timens. Eadem impia Fama furenti
 Detulit armari classem, cursumque parari.
 Sæviti inops animi, totamque incensa per urbem 300

sabatur, infra 309. 'hyberno moliris sidere classem : ' nomen vel a lana multa, juxta Varronem ; vel juxta Plutarchum, a Græca voce χλαῖνα, quæ vestis erat ejusdem usus, χλαῖνω enim est calefacio. De Tyrio murice, purpura, Ge. II. 506. De Olympo, Thessaliæ monte, qui pro cœlo sumi-

tur, Ecl. v. 56.

275 Regnum Italiæ Romanæque tellus] Tellus, Romana olim dicenda ; supra 234.

288 Mnesthea, &c.] Accusativus Græcus, pro Latino Mnestheum] De eo, deque Sergesto, et Cloantho, Æn. v. 116.

Bacchatur; qualis commotis excita sacris
Thyias, ubi audito stimulant trieterica Baccho
Orgia, nocturnusque vocat clamore Cithæron.
Tandem his Æneam compellat vocibus ultro:

305

Dissimulare etiam sperasti, perfide, tantum
Posse nefas? tacitusque mea decedere terra?
Nec te noster amor, nec te data dextera quondam,
Nec moritura tenet crudeli funere Dido?

310

Quin etiam hyberno moliris sidere classem,
Et mediis properas Aquilonibus ire per altum,
Crudelis? Quid? si non arva aliena domosque
Ignotas peteres? et Troja antiqua maneret?

Troja per undosum peteretur classibus æquor?
Mene fugis? Per ego has lacrymas, dextramque tuam te,
(Quando aliud mihi jam miseræ nihil ipsa reliqui)

315

Per connubia nostra, per inceptos hymenæos;
Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquam
Dulce meum: miserere domus labentis, et istam,
Oro, si quis adhuc precibus locus, exue mentem.

301 *Bacchatur, &c.*] Didonem comparat Bacchi comitibus fœminis: quæ ipsum ex India victorem temulentæ sequebantur, lynces ac tigres ejus curru subligatas commovebant, coronatæ pampino, thyrsis armatæ sive hastis pampino atque hedera implicatis. Hinc I. *Bacchæ* vocatæ sunt, et *Thyades*, a *θεῶ* curro, vel a *θύω* sacrifico, impetu feror. II. Harum exemplo, sacra sibi a mulieribus fieri deinceps voluit, quæ dicta sunt *ὄργια*, Orgia ab *ὄργη* ira, quia cum furore peragebantur. III. Cithæron sacris illis celebris, mons Bœotiæ, pars Parnassi, ut quibusdam videtur: et vero pars aliqua Parnassi dicata fuit Baccho, Ecl. VII. 25. IV. Sacra illa imprimis tertio quoque fiebant anno; et Athenienses ante institutas Olympiadas, per Dionysia sive Bacchica festa solebant tempora distinguere: vocabantque festa illa *τριετηρικὰ*, trieterica, id est triennalia, a *τρία*, et *ἔτος* annus. V. Noctu fiebant: unde dicebantur *νυκτήλια*, *nyctelia*, a *νύξ*, *nyctos* nox. VI. *Commotis sacris*: id est, vel quassatis thyrsis, sacris Baccho hastis, de quibus Ecl. V. 29. vel commoto, quod circumferebant, Bacchi simulacro: unde Horatius Od. I. I. 18. 11. 'non ego te, candide Bassareu, Invitum quatiam.'

305 *Dissimulare, &c.*] Tres habet partes hæc oratio. PROPOSITIONEM, qua constituit non esse Æneæ clam fugiendum, idque per interrogationem duobus primis versibus comprehendit. CONFIRMATIONEM per quinque rationes. 1. est *Amor*. 2. *data dextera* et *fides*. 3. *Pietas* in morituram *crudeli funere*. 4. *Incommoda itineris, hyberno sidere*. 5. Comparatio a majori ad minus: Non peteres Trojam hac tempestate, ergo multo minus *arva aliena* et *domos ignotas*. PERORATIONEM, sive affectuum commotionem, in qua maxima vis est. Nam, 1. Obsecrationes adhibet per sacratissima et carissima quæque. 2. Commemorat beneficia, odium exterorum et suorum, extinctum pudorem, famam amissam. 3. Exponit solitudinem suam et pericula, quibus ad mortem certissime adiget. 4. Videtur aliquid Æneæ concedere, ut vicissim aliquid obtineat; precaturque saltem ut expectet, dum aliqua sibi supersit ex eo soboles.

310 *Aquilonibus*] De iis septentrionalibus ventis, Ecl. VII. 51. De *Hymenæis*, Ge. III. 60. De *Nomadibus*, qui et *Numidæ* dicuntur, supra 40. De *Pygmalione*, 44. De *Iarba*, 36.

Te propter Libycæ gentes Nomadumque tyranni 320
 Odere; infensi Tyrii; te propter eundem
 Extinctus pudor, et, qua sola sidera adibam,
 Fama prior; cui me moribundam deseris, hospes?
 Hoc solum nomen quoniam de conjuge restat.
 Quid moror? an mea Pygmalion dum moenia frater 325
 Destruat, aut captam ducat Gætulus Iarbas?
 Saltem si qua mihi de te suscepta fuisset
 Ante fugam soboles; si quis mihi parvulus aula
 Luderet Æneas, qui te tamen ore referret;
 Non equidem omnino capta ac deserta viderer. 330
 Dixerat. Ille Jovis monitis immota tenebat
 Lumina, et obnixus curam sub corde premebat.
 Tandem pauca refert: Ego te, quæ plurima fando
 Enumerare vales, nunquam, regina, negabo
 Promeritam; nec me meminisse pigebit Elissæ; 335
 Dum memor ipse mei, dum spiritus hos regit artus.
 Pro re pauca loquar. Neque ego hanc abscondere furto
 Speravi, ne finge, fugam; nec conjugis unquam
 Prætendi tædas, aut hæc in fœdera veni.
 Me si fata meis paterentur ducere vitam 340
 Auspiciis, et sponte mea componere curas:
 Urbem Trojanam primum dulcesque meorum
 Reliquias colerem; Priami tecta alta manerent;
 Et recidiva manu posuissem Pergama victis.
 Sed nunc Italiam magnam Gryneus Apollo, 345

333 *Ego te, quæ, &c.*] Tres habet partes Æneæ responsio. CONFESSIO-
 NEM acceptorum beneficiorum, pro
 quibus gratum animum pollicetur: id-
 que locum habet exordii. NEGATIO-
 NEM furtivæ fugæ: immo et conjugii,
 quod legitimum non fuit, et sine so-
 lennibus ceremoniis, supra v. 166.
 EXCUSATIONEM. 1. Quia primum ip-
 sius consilium fuit Trojam instaurare
 in Phrygia: quo in flexu rerum, con-
 jux Didonis esse non poterat. 2. Quia
 Dii in Italiam ipsum etiam repugnan-
 tem miserunt; quod alterum fuit con-
 jugii obstaculum. 3. Comparatione a
 pari; quia si Diis ipsa paruit, et eo-
 rum jussu Carthagine detinetur, quid-
 ni ipse sequatur Deos in Italiam?
 4. Quia cogitur iis obsequi, et pater-
 næ umbræ et ipsius Mercurii admo-
 nitu. 5. Quia fati jubetur Ascanio
 regnum parare, quo careret in Libya,
 ubi regnum ad suam ex Didone sobo-

lem pertineret. Fatendum tamen ora-
 tionem illam, si Deorum jussa exci-
 pias, sane esse subfrigidam.

340 *Meis Auspiciis*] Mea voluntate
 atque sponte, meo arbitratu. Mos
 enim erat veterum, ut gravius nihil
 nisi prius captatis auspiciis suscipe-
 rent. Atque ita non suis auspiciis
 rem gerere, est non sua voluntate.

344 *Recidiva*] Alii explicant *resti-
 tuta*, et post excidium redeuntia: quo-
 modo *recidivæ febres* dicuntur. Sed
 puto *recidivas febres* ideo dici, quia in
 eas *recidimus*; atque ita semper *casum*
 significare. Igitur *recidiva* simplici-
 ter interpretor *caduca* sive *cadentia*.
 Quod si *recidiva* casum iteratum no-
 tant; puto allusum ad geminam Trojæ
 expugnationem, primam ab Hercule,
 alteram a Græcis. Æn. III. 476.

345 *Gryneus, &c.*] *Grynium*, in Æo-
 lide, Asiæ Minoris maritima regione,
 ad occidentem Lydiæ: ubi vetus ora-

Italiam Lyciæ jussere capessere sortes.
 Hic amor, hæc patria est. Si te Carthaginis arces
 Phœnissam, Libycæque aspectus detinet urbis:
 Quæ tandem, Ausonia Teucros considerare terra,
 Invidia est? Et nos fas extera quærere regna. 350
 Me patris Anchisæ, quoties humentibus umbris
 Nox operit terras, quoties astra ignea surgunt,
 Admonet in somnis et turbida terret imago.
 Me puer Ascanius, capitisque injuria cari,
 Quem regno Hesperiaæ fraudo et fatalibus arvis. 355
 Nunc etiam Interpres Divum, Jove missus ab ipso,
 (Testor utrumque caput) celeres mandata per auras
 Detulit. Ipse Deum manifesto in lumine vidi
 Intransum muros, vocemque his auribus hausi.
 Desine meque tuis incendere teque querelis; 360
 Italiam non sponte sequor.

Talia dicentem jamdudum aversa tuetur,
 Huc illuc volvens oculos, totumque pererrat
 Luminibus tacitis, et sic accensa profatur:
 Nec tibi Diva parens, generis nec Dardanus auctor, 365

culum, et templum Apollinis sum-
 tuosum. Sic Strabo, l. XIII. De eo, Ecl.
 VI. 72. *Lycia*, ejusdem Asiæ Minoris
 regio ad meridiem, urbem habuit *Pa-
 taram*, ubi celebre etiam oraculum
 Apollinis, de quo supra 143. Hinc
 Apollo *Gryneus* et *Patareus* dictus est;
 et quanquam Æneas Phœbi monita
 de quærenda Italia, neque Patarae
 accepisset; sed in insula Delo, apud
 Anium regem, Æn. III. 97. et in Epi-
 ro, apud Helenum regem, Æn. III.
 381. per hæc tamen communia nomina
Grynei et *Lycii*, unus idemque Apollo,
 ejusque oraculum, non locus significa-
 tur. Sic in ipso Delio templo, Apolli-
 nem nuncupat *Thymbræum*, cum Thym-
 bra sit in Troade, Æn. III. 85.

346 *Sortes*] *Oracula*, quæ consulen-
 tibus, modo prospera, modo adversa,
 prout *sors*, sive fatum ferebat.

348 *Phœnissam*] Cum e Phœnicia
 oriunda sis. Æn. I. 450. De *Libya*,
 supra 36. De *Ausonia*, Italia, Æn.
 III. 171. De *Hesperia*, Italia, Æn. I.
 534. De *Italia Ascanio* promissa, Æn.
 I. 270.

356 *Interpres Divum*] Mercurius,
 qui Græce *Ἑρμῆς* dicitur, quasi *ἑρμῆ-
 νος* *interpres*.

360 *Incendere querelis*] Sic Æn. x.

895. 'Clamore incendunt cœlum.' Et
 Æn. II. 147. 'mœstam incendunt cla-
 moribus urbem.'

362 *Aversa*] Vel *oculis aversa*, id est,
 torvis ac retortis oculis intuens: vel
aversa animo.

365 *Nec tibi Diva parens, &c.*] Erum-
 pit Didonis furor in hanc supremam
 orationem, qua I. Negat ea quæ jac-
 taverat, 12. de divino Æneæ gene-
 re. II. Æneam incusat; quod nec
 gemitu, nec aspectu, nec fletu digna-
 tus et flentem et amantem fuerit. III.
 Deos incusat ipsos, quod hæc impune
 sinant abire. IV. In Æneam iterum,
 ut in ingratum invehitur: comme-
 moratione beneficiorum quinque. V.
 Ut in mendacem; qui oracula, Deo-
 rumque jussa fugæ prætexat: quod
 refutat, negando curam rerum mor-
 talium Diis inesse. VI. Per correc-
 tionem, negat se velle mendacia illius
 refellere: tum addit concessionem
 delusoriam, et comminationem futuri
 naufragii, perpetuarumque post mor-
 tem inimicitiarum. Ubi notandum,
 eam ex animi perturbatione Deos
 modo iniquos dicere, modo rerum
 humanarum negligentes incusare,
 modo pios appellare, a quibus justam
 perfidiæ ultionem speret. VII. De-

Perfide ; sed duris genuit te cautibus horrens
 Caucasus, Hyrcanæque admorunt ubera tigres.
 Nam quid dissimulo ? aut quæ me ad majora reservo ?
 Num fletu ingemuit nostro ? num lumina flexit ?
 Num lacrymas victus dedit, aut miseratus amantem est ? 370
 Quæ quibus anteferam ? Jam, jam, nec maxima Juno,
 Nec Saturnius hæc oculis pater aspicit æquis.
 Nusquam tuta fides. Ejectum littore, egentem
 Excepi, et regni demens in parte locavi ;
 Amissam classem, socios, a morte reduxi. 375
 Heu Furiis incensa feror ! Nunc augur Apollo,
 Nunc Lyciæ sortes, nunc et Jove missus ab ipso
 Interpretes Divum fert horrida jussa per auras.
 Scilicet is Superis labor est : ea cura quietos
 Sollicitat. Neque te teneo, neque dicta refello. 380
 I, sequere Italiam ventis ; pete regna per undas.
 Spero equidem mediis, si quid pia numina possunt,
 Supplicia hausurum scopulis, et nomine Dido
 Sæpe vocaturum. Sequar atris ignibus absens ;
 Et, cum frigida mors anima seduxerit artus, 385
 Omnibus Umbra locis adero. Dabis, improbe, pœnas.
 Audiam ; et hæc Manes veniet mihi fama sub imos.

nique sequitur ex furore deliquium.

Dardanus] Auctor Trojanorum, *Æn.* I. 239.

367 *Caucasus, Hyrcanæque, &c.*] *Caucasus*, mons Asiæ, præ ceteris altus et scopulosus, inter mare Euxinum et Caspium : *Hyrcania*, olim Parthiæ pars ad meridiem Caspii Maris, nunc *Tabarestan*, sub ditione Persarum : regio pantheris ac tigribus infesta.

371 *Quæ quibus anteferam, &c.*] Inter quæ omnia immanitatis signa, quænam aliis majora dicam ?

Jam, jam, nec, &c.] Sed quid mirum si est in me iniquus *Æneas* : cum ne Juno quidem Carthaginis et conjugii perinde tutrix ; ne Jupiter quidem ipse Saturni filius et Junonis conjux, æquis oculis hæc in me ab illo commissæ scelera aspiciant.

373 *Nusquam tuta fides*] Nec apud homines, qui eam temere violant ; nec apud Deos, qui eam impune violari sinunt.

380 *Neque dicta refello, &c.*] Sensus est, Oracula quidem et jussa illa, a te ficta sunt : possem fraudem tuam

eaque refellere : sed nec refello, nec te hic ultra retineo : ' I, sequere Italiam,' &c.

383 *Supplicia hausurum*] Pro *hausurum* : id est, fluctibus submergendum, suffocandum aquis, quibuscum mortem hauriat. *Dido*] In accusativo Græco.

384 *Sequar atris ignibus absens*] Instar Furiæ tibi adhærebit absentis et derelictæ Didonis memoria.

385 *Anima, &c.*] Tribuuntur Ovidio quatuor hi versus :

' Bis duo sunt homini : manes, caro, spiritus, umbra :

Quatuor ista, loci bis duo suscipiunt.

Terra tegit carnem, tumultum circumvolat umbra,

Orcus habet manes, spiritus astra petit.'

Ex quibus erui potestis hujus loci sensus : Cum mihi mors carnem a spiritu, corpus ab anima separaverit : umbra mea te semper insequetur ; et fama supplicii tui sub terras perveniet ad manes meos. Hæc fusius, *Æn.* VI. 748.

His medium dictis sermonem abrumpit, et auras
 Ægra fugit, seque ex oculis avertit et aufert;
 Linquens multa metu cunctantem, et multa parantem 390
 Dicere. Suscipiunt famulæ, collapsaque membra
 Marmoreo referunt thalamo, stratisque reponunt.

At pius Æneas, quanquam lenire dolentem
 Solando cupit, et dictis avertere curas;
 Multa gemens, magnoque animum labefactus amore; 395
 Jussa tamen Divum exequitur, classemque revisit.
 Tum vero Teucri incumbunt, et littore celsas
 Deducunt toto naves. Nata uncta carina;
 Frondentesque ferunt remos et robora sylvis
 Infabricata, fugæ studio. 400

Migrantes cernas, totaque ex urbe ruentes,
 Ac, veluti ingentem formicæ farris acervum
 Cum populant, hyemis memores, tectoque reponunt:
 It nigrum campis agmen, prædamque per herbas
 Convectant calle angusto; pars grandia trudunt 405
 Obnixæ frumenta humeris: pars agmina cogunt,
 Castigantque moras; opere omnis semita fervet.

Quis tibi tunc, Dido, cernenti talia sensus!
 Quosve dabas gemitus, cum littora fervere late
 Prospiceres arce ex summa, totumque videres 410
 Misceri ante oculos tantis clamoribus æquor!
 Improbe amor, quid non mortalia pectora cogis!
 Ire iterum in lacrymas, iterum tentare precando
 Cogitur; et supplex animos submittere amanti:
 Ne quid inexpertum frustra moritura relinquat. 415

Anna, vides toto properari littore; circum

398 *Uncta carina*] Pice aliaque pingui materia perlitæ naves, quarum trabs infima *carina* est.

399 *Frondentes remos*] Non elaboratos aut siccos; sed adhuc recentes ex arbore, immo et frondibus vestitos: hyems enim tunc deflectebat in ver: quam tamen hyemem simpliciter vocat Dido, Æneæ deterrendi causa, 309. 'hyberno moliris sidere classem.' Ver autem optime congruit cum iis quæ dicuntur, Æn. v. 46. *Robora*] Duriora grandioraque ligna, ad malos conficiendos. De *robore*, quod aliquando pro specie glandiferæ arboris sumitur, sæpius pro duriori quovis ligno, Ge. i. 162.

402 *Ac, veluti*] Trojanorum laborem cum formicarum sedulitate comparat: 'Parvula nam exemplo est magni

formica laboris,' inquit Horat. Sat. l. i. 1. Expressa est ista comparatio ex parænesi Phocylidis, quæ legitur apud Hortensium. *Far*] plur. *farra*, frumenti species est purissimi. *Callis*] est semita quæ *callo* pedum induruit. *Semita*] Angusta via, quasi *semi iter*.

407 *Castigantque moras*] Accelerant, ac veluti increpant morantes.

409 *Littora fervere*] Æstuarè, nautis, Trojanis, aliis referta esse. Utraque translatio petitur ab æstu, et aquis ferventibus, quæ dum ebulliunt, confertim ac tumultuoso impetu miscentur inter se, multiplicantur, intumescunt.

416 *Anna, vides, &c.*] Dido jam Æneæ dirissima quæque conminata at-

Undique convenere; vocat jam carbasus auras;
 Puppibus et læti nautæ imposuere coronas.
 Hunc ego si potui tantum sperare dolorem,
 Et perferre, soror, potero. Miserae hoc tamen unum 420
 Exequere, Anna, mihi; solam nam perfidus ille
 Te colere, arcanos etiam tibi credere sensus;
 Sola viri molles aditus, et tempora noras.
 I, soror, atque hostem supplex affare superbum:
 Non ego cum Danaïs Trojanam exscindere gentem 425
 Aulide juravi, classemve ad Pergama misi;
 Nec patris Anchisæ cinerem Manesve revelli:
 Cur mea dicta negat duras demittere in aures?
 Quo ruit? extremum hoc miserae det munus amanti:
 Expectet facilemque fugam, ventosque ferentes. 430
 Non jam conjugium antiquum, quod prodidit, oro;
 Nec pulchro ut Latio careat, regnumque relinquat:
 Tempus inane peto, requiem spatiumque furori;
 Dum mea me victam doceat fortuna dolere.
 Extremam hanc oro veniam (miserere sororis): 435

que imprecata fuerat, 381. Nunc suadet Annæ ut eum supplex adeat pro se: more amantium, qui nunc minis, nunc precibus agunt; jam furiosi, mox dejecti, nusquam sibi similes. Oratio tres habet partes. I. Exponit præsens profectionis periculum. II. Rogat Annam ut Æneam adeat: tum quia colitur ab Ænea, tum quia novit ipsa pertentare ejus animum. III. Docet eam argumenta, quibus eum a profectione deterreat, eaque tria. 1. Quod nihil in eum hostile Dido commiserat. 2. Quod nondum commoda sit navigationi tempestas. 3. Quod non jam conjugium; sed breve tantum tempus petat, ut dolori assuescat suo, ejusque absentiae.

417 *Carbasus*] Plur. *Carbasa*. Lini genus: quo, et vela, et vestes etiam fiunt: in Hispania inventus est circa Tarraconem, ex Plin. l. XIX. 1.

418 *Coronas*] Mos nautarum cum solverent, et appellerent, in signum lætitiæ. Ge. I. 303. 'Ceu pressæ cum jam portum tetigere carinæ, Puppibus et læti nautæ imposuere coronas.' Imponebant autem præcipue puppibus, quia in ea navis parte sacrarium erat.

419 *Hunc ego si potui, &c.*] *Si potuissem*: mutatio temporis, ut supra 27.

'Ante pudor quam te violo;' id est *violem*. Et sensus est: Quamvis non possim perferre, *tamen* hoc mihi solatium qualecumque exhibe, 'I, soror, atque hostem affare,' &c.

426 *Aulide juravi*] *Aulis*, Tanagræorum pagus est, in ora Bœotiae, loco saxoso, ad Euripum Eubœæ appositus, non longe a Chalcide: portum habet duplicem; quo convenit Græcorum classis navium mille, ad Trojanam expeditionem proficiscens. Hic cum in illo Græcorum conventu Agamemnon rex Mycenarum cervam, Dianæ Aulidensi sacram, inter vendandum occidisset, ventis adversis detenta classis fuit, donec admonitus a Calchante Agamemnon Iphigeniam filiam suam Dianæ immolaret, Æn. II. 116. De *Danaïs*, Græcis, Æn. I. 34. De *Pergamis*, arce Trojæ, Æn. I. 470.

427 *Anchisæ cinerem Manesve*] Grave crimen apud veteres, violare mortuorum sepulcra. De *Manibus*, supra 385. De *Latio*, Italiæ parte, Æn. I. 10.

435 *Veniam*] Favorem ac beneficium. Æn. I. 523.

Miserere sororis] Extremum hoc ab illo beneficium peto: miserere igitur sororis, et fac ut illud obtineam.

Quam mihi cum dederis, cumulatam morte remittam.

Talibus orabat, talesque miserrima fletus
Fertque refertque soror. Sed nullis ille movetur
Fletibus, aut voces ullas tractabilis audit;
Fata obstant, placidasque viri Deus obstruit aures. 440

Ac velut, annoso validam cum robore quercum
Alpini Boreæ nunc hinc nunc flatibus illinc
Eruere inter se certant: it stridor; et alte
Consternunt terram concusso stipite frondes;
Ipsa hæret scopulis; et, quantum vertice ad auras 445

Ætherias, tantum radice in Tartara tendit:
Haud secus assiduis hinc atque hinc vocibus heros
Tunditur, et magno persentit pectore curas.
Mens immota manet; lacrymæ volvuntur inanes. 450

Tum vero infelix fatis exterrita Dido
Mortem orat; tædet cœli convexa tueri.
Quo magis inceptum peragat, lucemque relinquat,
Vidit, thuricremis cum dona imposeret aris,
(Horrendum dictu) latices nigrescere sacros, 455

Fusaque in obscenum se vertere vina cruorem.
Hoc visum nulli, non ipsi effata sorori.
Præterea fuit in tectis de marmore templum
Conjugis antiqui, miro quod honore colebat,
Velleribus niveis et festa fronde revinctum:
Hinc exaudiri voces et verba vocantis 460

Visa viri, nox cum terras obscura teneret;
Solaque culminibus ferali carmine bubo
Sæpe queri, et longas in fletum ducere voces.
Multaque præterea vatum prædicta piorum
Terribili monitu horrificant. Agit ipse furemtem 465

442 *Alpini Boreæ*] De Borea, vento septentrionali, Ecl. vii. 51. Hic numero plurali, ut passim *Aquilones* et *Austri*. Dicuntur *Alpini*, quia flant a septentrione: ager autem Mantuanus, unde Virgilius erat, et magna pars Italiæ, Alpibus a septentrione et occidente cingitur. De Alpibus, Æn. x. 47.

451 *Convexa, &c.*] *Tædet cælum videre*, id est, vivere. *Convexa* dixit, id est, *concava*: concavam enim cœli superficiem duntaxat videmus, non convexam. Æn. i. 314.

454 *Latices nigrescere, &c.*] Per *latices*, lac et aquam intelligit, quæ cum alba vulgo sint, novo prodigio nigrescebant: tum vina in cruorem

vertebantur. Hæc enim offerebantur in sacrificiis, vina præsertim, ad libationem, de qua Æn. i. 740.

457 *Templum*] *Sacrarium*, locus in privata domo, ubi statuam servabat Sychæi, primi conjugis: ornatam frondibus, et velleribus niveis, iisque laneis, quæ *vittæ* dicebantur; ornamenta non sacerdotum tantum, sed et statuarum et victimarum. Ecl. viii. 64. Æn. ii. 133.

462 *Sola bubo*] *Hibou*; vulgo masculini generis, hic fœminini: idque notat Nonnius Marcellus; idemque legit *sera*, non *sola*: utrumque apte, cum *sero* sub noctem canat, et loca *sola* plerumque incolat.

In somnis ferus Æneas; semperque relinqui
Sola sibi, semper longam incomitata videtur
Ire viam, et Tyrios deserta quærere terra.
Eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus,
Et Solem geminum, et duplices se ostendere Thebas; 470
Aut Agamemnonius scenis agitatus Orestes:
Armatam facibus matrem et serpentibus atris
Cum fugit, ultricesque sedent in limine Diræ.

Ergo, ubi concepit Furias evicta dolore,
Decrevitque mori, tempus secum ipsa modumque 475
Exigit, et, mœstam dictis aggressa sororem,
Consilium vultu tegit, ac spem fronte serenat:
Inveni, germana, viam (gratare sorori),
Quæ mihi reddat eum, vel eo me solvat amantem.
Oceani finem juxta, Solemque cadentem, 480

469 *Eumenidum veluti, &c.*] Furorem Didonis comparat cum furore Penthei et Orestis. *Pentheus*, Echionis filius, Cadmi nepos ex Agave filia, rex Thebarum in Bœotia: cum cives a Bacchi veneratione averteret, ipsumque Bacchum, ad se sub Acætæ forma adductum a famulis, carcere includi jussisset: tum in Cithæronem, Bœotiæ montem, ad orgia disturbanda cucurrisset, a matre et materteris orgia celebrantibus laceratus est. Ita Ovid. *Metam.* III. 700. Ita fere et Euripides in *Bacchicis*: ubi ait Pentheum, antequam in montem abiret, furore immisso vexatum a Baccho fuisse, v. 848. ipsumque inducit Pentheum ita loquentem, v. 915. *Καὶ μὴν ὄραν μοι δύο μὲν ἡλίους δοκῶ, δισσὰς δὲ Θήβας.* 'Et vero videre mihi duos quidem Soles videor, duplicesque Thebas.' Addit Virgilius etiam *agmina Eumenidum*, sive Furiarum, quæ tres tantummodo sunt. De quibus *Ge.* I. 278.

471 *Orestes*] Agamemnonis filius, propter occisam matrem Clytæmnestram agitatus ab ejus umbra et Furiis, quæ semper ei cum facibus imminere videbantur, Delphos adiit ad consulendum Apollinem: a quo cum audisset se Athenis in templo Minervæ expiandum, Furiis templi limen obsidentibus ne exiret, exiit tamen; et Athenas profectus, Minervæ judicio causam adversus Furias obtinuit. Hinc dixit Virgilius *in limine*. Ita fere Æschylus in *Eumenidum tra-*

gœdia: qua de re cum aliæ ab Euripide aliisque poëtis tragœdiæ scriptæ sint; ideo dicitur 'scenis agitatus Orestes.' Cetera de eo, *Æn.* III. 331. De *Scena*, parte theatri, *Ge.* II. 381. et III. 24. De *Diris*, Furiis, *Æn.* III. 211. *Ge.* I. 278. *Ge.* III. 552.

480 *Oceani finem juxta, &c.*] *Hesperides* tres, *Ægle*, *Arethusa*, *Hesperethusa*: patrem habuerunt, vel *Hesperum* Atlantis fratrem; vel *Atlantem* ipsum, ex *Hesperide*. Is hortos filibus attribuit, ubi mala fuere aurea: eosque custodiendos dedit pervigili draconi: inde Hercules, ab *Eurystheo* jussus, occiso dracone mala diripuit. Præter draconem addit Virgilius *sacerdotem et templum*, fortasse *Veneris*, cui mala dicata erant. Situs hortorum a Virgilio describitur juxta communioem opinionem, in Mauritania Tingitana, extrema Africæ parte ad occidentem: circa *Lixum* oppidum: vel in continenti, juxta aliquos; vel in insula, juxta alios. Hic locus, ad orientem habet *Massylos* sive *Masæsylos*; ad meridiem, *Æthiopus* occidentales, et *Atlantem* montem, de quo 247. qui mons cum variis nominibus ad Ægyptum usque pertineat, et Africam universam dividat in septentrionalem et meridionalem; ideo veteres poëtæ quicquid erat fere gentium ad meridiem Atlantis, *Æthiopum* nomine comprehendebant, dividebantque in orientales et occidentales. De *Æthiopia* proprie dicta diximus *Ecl.* x. 68. Alii *Hesperidum*

Ultimus Æthiopum locus est, ubi maximus Atlas
 Axem humero torquet stellis ardentibus aptum:
 Hinc mihi Massylæ gentis monstrata sacerdos,
 Hesperidum templi custos, epulasque draconi
 Quæ dabat, et sacros servabat in arbore ramos, 485
 Spargens humida mella soporiferumque papaver.
 Hæc se carminibus promittit solvere mentes,
 Quas velit; ast aliis duras immittere curas;
 Sistere aquam fluviis, et vertere sidera retro;
 Nocturnosque ciet Manes; mugire videbis 490
 Sub pedibus terram, et descendere montibus ornos.
 Testor, cara, Deos, et te, germana, tuumque
 Dulce caput, magicas invitam accingier artes.
 Tu secreta pyram tecto interiore sub auras

hortos collocant in parte Africæ plane opposita, nempe ad orientem, in orientali ora Syrtis Majoris: quorum errorem refellit Salmasius ad Solinum. *Mala* porro hortorum, alii *oves* pretiosissimi velleris aiunt fuisse, quæ, ut et *mala*, Græcis dicuntur *μήλα*: alii *mala* illa existimant, quæ vel *citrea* vel *aurantia* appellamus; inde ab Hercule exportata in Græciam. *Hortos* vero putant insulas esse *Fortunatas*, nunc *Canaries*, infra Lixum quidem, sed Atlanti proximas; et a littore non admodum dissitas. Alii volunt eas esse, quæ ab antiquis *Hesperides* et *Gorgades* appellatæ sunt, nunc *Isles du Cap Verd*: sed illæ multo ad meridiem accedunt magis, et ab Atlante recedunt, ad ostia Nigri fluvii, a quibus leucis totis centum et quinquaginta dissitæ sunt. *Draconem* denique existimant flexuosum maris fretum fuisse, quo horti a continente dividebantur.

482 *Stellis ardentibus aptum*] Hæc locutio ter reperitur in Ennii fragmentis, unde Virgilius eam hausit. *Aptum* autem hic, *fixum* et *connexum* est, a Græco ἀπὸ *ligo*: Ecl. vii. 13. Sic Lucret. l. v. 538. 'Ex ineunte ævo conjunctam atque uniter aptam.' Et 1205. 'stellisque micantibus æthera fixum:' id est, *in quo stellæ micantes fixæ sunt*. Ita: 'stellis ardentibus aptum,' id est; *in quo stellæ ardentes aptæ et junctæ sunt*.

486 *Soporiferumque papaver*] Si pervigil esse debuit draco, quomodo soporifero papavere sacerdos eum alendat? Hic multa interpretes. Ego hæc duo. i. Non significat poëta sopitum draconem a sacerdote, sed nutritum cibis delicatissimis. Erat autem in deliciis mensarum secundarum apud veteres massa quædam dulciaria, tosto semine papaveris et melle condita: ex Plin. l. xix. 8. nihilque apud eos fere mellitum erat, quod non esset sparsum etiam papavere. ii. Forte vult illius sagæ potentiam extollere, quæ artem etiam sciret sopiendi pervigilis draconis: ut Medea apud Ovid. Met. vii. 150. De *Manibus*, animis mortuorum, Ge. iv. 469. De *ornis*, fraxinis sylvestribus, Ecl. vi. 71.

493 *Accingier artes*] Pro *accingi ad artes*: suppressa præpositione, et voce trisyllaba in quadrisyllabam prolata, more Græcorum, qui infinitivis attexunt syllabas. *Accingi*, pro *parari*: morem eorum innuit, qui fluentem vestem colligunt et cingunt, ut sint ad opus expeditiores. Cur autem opus erat hoc apparatus? nonne sibi necem consciscere poterat Dido clam sorore? Poterat enimvero. Sed sperare etiam poterat, apparatus illius insolentia Æneam fore commovendum. Et pompam illam ex arte adhibuit Virgilius, ut historiæ aliquomodo serviret, quæ Didonem erecto rogo sibi vitam ademisse testatur, licet honestiorem ob causam, supra, 36.

494 *Pyram*] Struem lignorum ad comburenda cadavera. *Rogus* dicitur, antequam ardeat: vel a ῥογῆ

Erige, et arma viri, thalamo quæ fixa reliquit 495
 Impius, exuviasque omnes, lectumque jugalem,
 Quo perii, superimponas. Abolere nefandi
 Cuncta viri monumenta jubet monstratque sacerdos.
 Hæc effata silet; pallor simul occupat ora.
 Non tamen Anna novis prætexere funera sacris 500
 Germanam credit, nec tantos mente furores
 Concipit, aut graviora timet, quam morte Sychæi.
 Ergo jussa parat.

At regina, pyra penetrali in sede sub auras
 Erecta ingenti, tædis atque ilice secta, 505
 Intenditque locum sertis, et fronde coronat
 Funerea; super, exuvias, ensemque relictum,
 Effigiemque toro locat, haud ignara futuri.
 Stant aræ circum, et crines effusa sacerdos
 Ter centum tonat ore Deos, Erebumque, Chaosque, 510
 Tergeminamque Hecaten, tria virginis ora Dianæ.

fissura, ex Marsilio; vel potius, a *rogandis* Diis, qui cadavere imposito rogabantur, ex Perotto. *Pyra* dicitur, cum jam ardere cœpit, a *πῦρ* ignis. *Bustum*, cum ardere desiit, vel quasi bene ustum ex Festo; vel potius, ex Vossio, ab antiquo *buro*, unde *comburo*, quod est a Græco *πυρῶ*.

494 *Tecto interiore sub auras*] Non quidem sub *tecto*, quod inde arsisset: sed in intimo regiae recessu, aperto loco, *sub auras*. *Tectum* igitur hic pro domo sumitur, pars pro toto.

495 *Arma, thalamo, &c.*] Et infra 507. *ensem relictum*. Itaque immerito culpant nonnulli Virgilium, quod ensis ab Ænea Didoni, a viro mulieri, dono datus sit. At non ait *datum*, sed casu relictum in cubiculo. Nec obstat, quod eum *munus* appellet, 647. Sic enim ait: 'non hos quæsitum munus in usus,' id est, *non hos in usus quæsitum et comparatum ab Ænea; cui, muneris loco, datus ab aliquo alio fuerat*.

496 *Exuvias*] Spolia, vestes, ab *exuo*.

505 *Tædis atque ilice*] *Tæda*, arbor pinguis, e *picæarum* genere, ex qua faces fiebant, quæ ideo *tædæ* vocabantur. *Ilex*, arbor glandifera, e quercuum genere, de *l'yeuse*.

506 *Intenditque locum sertis, &c.*] Vel pyram, vel parietes loci ubi stabat pyra. *Funerea fronde*, verbena

ex funestis arboribus, cupresso, taxo, &c. De *verbenis*, Ecl. viii. 65.

508 *Effigiemque toro, &c.*] Ad amoris affectum, ut ne in morte quidem ab Ænea separetur: in speciem tamen, ad magica sacra; quibus adhibebantur effigies eorum, in quos illa parabantur, præsertim cereæ, Ecl. viii. 75. De *toro*, lecto, Æn. iii. 224.

509 *Sacerdos*] Massyla, de qua, 483. De *crinium in sacris effusione*, Æn. iii. 370.

510 *Ter centum tonat ore Deos*] Vel juxta Hortensium, sonat *tercentum Deos*; id est, *innumeros*: certo numero, pro incerto. Vel juxta Servium, *Ter tonat centum Deos*, id est, centum numina Hecates, quæ sic dicta ab *ἐκατόν* *centum*: quia centum varias habere dicebatur potestates, et centum victimis placabatur, et centenarius numerus ipsi sacer erat.

Erebum] Vel Deus est Inferorum, ex Chao et Caligine prognatus, paterque Noctis, juxta Hyginum: vel profundissima inferorum sedes, ab *ἐρέφω* *tego*.

Chaos] Vel antiquissimus Deorum est, unde ceteri propagati, juxta Hesiodum in Theog. v. 116. vel prima rerum omnium et confusa moles, unde orbis eductus est. Ge. iv. 347.

511 *Tergeminam Hecaten, &c.*] So-

Sparserat et latices simulatos fontis Averni;
 Falcibus et messæ ad Lunam quærentur aënis
 Pubentes herbæ, nigri cum lacte veneni;
 Quæritur et nascentis equi de fronte revulsus, 515
 Et matri præreptus, amor.
 Ipsa, mola manibusque piis, altaria juxta,
 Unum exuta pedem vinclis, in veste recincta,

rorem Apollinis, triplici nomine: quippe *Luna* in cælo, *Diana* in terris, *Proserpina* in Inferis appellabatur. At præterea *Hecate*. Ergo nomine quadruplici, non triplici? Immo *Hecate* nomen non fuit, sed cognomen, de quo proxime diximus. Eadem quoque tribus capitibus pingebatur, dextro equino, sinistro canino; medio, vel humano, vel suillo, variant enim auctores. Tum colebatur in triviis. *Virgo* dicitur, quia virginitatis amans, ideoque sylvestres mores et venatum coluit. Igitur poëta per *Hecaten* et *Dianam*, idem dixit, diverse tamen expressit.

512 *Simulatos fontis Averni.*] *Lacus* proprie, non *fons* est, in Campania Italiæ, per quem descensus esse dicitur ad Inferos, Ge. II. 161. Cujus aquæ ad magica sacra celebres dicuntur apud Latinos: an item apud Barbaros et Græcos, non perinde liquet. Fortasse *Averna* generatim dicuntur lacus omnes, quorum halitus putris et gravior avibus infestus est: inde enim *Avernus* nomen habuit, quasi *ἄορνος*, ab *a* privativo, et *ορνος* aris, Æn. VI. 237. Conjecturam firmat Lucret. I. VI. 738. 'Nunc age Averna tibi quæ sint loca cumque, lacusque.' Aquam autem ejusmodi a magis ubique expetitam, quippe fœdam et graveolentem, verisimile est. Addit *simulatos*: quia communem aquam hoc nomine Dido appellabat, ad fallendam sororem.

513 *Falcibus et, &c.*] *Ad Lunam*: quia putabatur in herbas despumare, et inservire rebus magicis; quippe eadem atque *Hecate*, Ecl. VIII. 69. 'Pubentes herbæ:' vel villosæ et lanuginosæ; vel grandiores et adultæ, quibus vis insit major; non teneræ. *Aënis falcibus*, id est æreis: quia id ea in arte solenne. Ovid. Met. VII. 228. de Medea: 'Partim succidit curvamine falcis aënae.'

514 *Nigri lacte veneni*] Vel *lac* dixit, pro quolibet succo: *nigrum venenum*, pro infausto, diro; ut Ge. II. 130. 'Membris agit atra venena.' Vel, *lac nigri veneni*, pro succo nigri coloris.

515 *Nascentis equi, &c.*] Plin. I. VIII. 42. 'Censent equis innasci amoris veneficium, hippomanes appellatum, in fronte, caricæ magnitudine, colore nigro: quod statim edito partu devorat fœta; aut partum ad ubera non admittit, si quis præreptum habeat.' Eadem fere Aristoteles et Ælianus. Ideo Hippomanes *matris amor* dicitur: quia primo expetitur ab equa, eique pullum cariorem reddit. Nomen ab *ἵππος* equus, et *μανία* furor. Hoc autem hippomanes quæri jubet Dido: ut sorori persuadeat, sacra illa, ad conciliandum Æneam, non ad mortem sibi quærendam institui.

517 *Ipsa, mola manibusque, &c.*] Ipsa Dido, non sacerdos, Deos attestatur: *spargens molam*, sive placentam salis super aras, easque *tenens manibus*. De *mola*, ejusque spargendæ consuetudine, Æn. VIII. 82. De *tenendis aris* inter supplicandum, supra 219.

518 *Unum exuta pedem vinclis, &c.*] Sagarum habitus. Talis Medea apud Ovid. Met. VII. 182. 'Egreditur tectis, vestes induta recinctas, Nuda pedem, nudis humeris infusa capillos.' Sinistrum *pedem* fuisse existimat Cerdanus. *Vincla* explicat Pontanus, *calceamenta*: ex Tibul. I. I. 6. 30. 'Vinclaque de niveo detrahit ipse pede.'

In veste recincta] Explicant omnes, *discinctam, solutam, ac fluentem vestem*: quia, inquit Nascimbænus, nihil in sacrificiis non solutum esse oportebat. Ego *succinctam*, et *collectam*; ut pes nudus appareret, et commodior esset ad circumeundas aras habitus. Et vero tres poëtarum

Testatur moritura Deos, et conscia fati
 Sidera; tum, si quod non æquo foedere amantes 520
 Curæ numen habet justumque memorque, precatur.
 Nox erat, et placidum carpebant fessa soporem
 Corpora per terras, sylvæque et sæva quierant
 Æquora: cum medio volvuntur sidera lapsu,
 Cum tacet omnis ager, pecudes, pictæque volucres, 525
 Quæque lacus late liquidos, quæque aspera dumis
 Rura tenent, somno positæ sub nocte silenti.
 Lenibant curas, et corda oblita laborum.
 At non infelix animi Phoenissa, neque unquam
 Solvitur in somnos, oculisve aut pectore noctem 530
 Accipit: ingeminant curæ; rursusque resurgens
 Sævit amor, magnoque irarum fluctuat æstu.
 Sic adeo insistit, secumque ita corde volutat:
 En, quid ago? rursusne procos irrisa priores
 Experiar? Nomadumque petam connubia supplex, 535
 Quos ego sim toties jam dedignata maritos?
 Iliacas igitur classes, atque ultima Teucrum
 Jussa, sequar? quiane auxilio juvat ante levatos,
 Aut bene apud memores veteris stat gratia facti?
 Quis me autem, fac velle, sinet? ratibusve superbis 540
 Invisam accipiet? nescis heu, perdita, necdum
 Laomedontææ sentis perjuria gentis?

principes reperio hæc tria in magico habitu descripsisse, nudos pedes, effusos capillos, et vestem recinctam. Virgilium quidem hoc loco de Dido. Ovidium Met. vii. 182. de Medea: 'Egreditur tectis, vestes induta recinctas, Nuda pedem, nudis humeris infusa capillos.' Horatium Sat. i. i. 8. 23. de Canidia: 'Vidi egomet nigra succinctam vadere palla Canidiam, pedibus nudis, passoque capillo.' Tutius igitur puto Virgilii et Ovidii interpretem adhibere Horatium: et *recinctam*, explicare *succinctam*, *accinctam*: præsertim cum antea, 493. Dido dixerit: 'Magicas invitam accingier artes:' et in plerisque aliis verbis, *re*, non neget, sed augeat; ut in *recido*, *recipio*: in plerisque utramque vim habeat: ut in *recanto*, et *recino*, quæ significant incantationem et dissolvere et iterare; sic erit in *recingo* utraque vis.

520 *Non æquo foedere amantes*] Amantes, non æquali affectu; non pari fide conjunctos: quales erant Dido et Æ-

neas; illa multum, hic leviter amans.

529 *Phœntissa*] Hic *Phœnix*, hæc *Phœnissa*: oriunda e Phœnicia, Æn. i. 450. *Infelix animi*] Græca locutio: ut Ge. iv. 491. 'Victusque animi.'

534 *En, quid ago? &c.*] Deliberat noctu Dido, quid factura sit. Quinque sibi proponit consilia. i. Procos priores adire precibus, ut per eos læsum amorem ulciscatur. ii. Trojanorum navibus, et fidei se committere. iii. Solam Trojanos fugientes sequi. iv. Eos totius regni sui viribus persequi. v. Rejectis his omnibus: mori. Denique miseriarum causam in sororem refert: cujus blanditiis impulsæ est, ut datam Sychæo falleret fidem. De *Nomadibus*, vel *Numidis*, supra, 41.

538 *Quiane*] An quia? Et ironia est, hoc sensu: *An quia jam nihil prodest mihi quod eos olim juverim; ideo eorum naves sequar, eorum imperio me subjiciam?* De gente *Laomedontea*, ejusque perjuriis, Ge. i. 502.

Quid tum? sola fuga nautas comitabor ovantes?
 An, Tyriis omnique manu stipata meorum,
 Inferar? et, quos Sidonia vix urbe revelli,
 Rursus agam pelago, et ventis dare vela jubebo?
 Quin morere, ut merita es; ferroque averte dolorem.
 Tu, lacrymis evicta meis, tu prima furentem
 His, germana, malis oneras, atque objicis hosti.
 Non licuit thalami expertem sine crimine vitam
 Degere, more feræ, tales nec tangere curas!
 Non servata fides, cineri promissa Sychæo!
 Tantos illa suo rumpebat pectore questus.

545

550

Æneas celsa in puppi, jam certus eundi,
 Carpebat somnos, rebus jam rite paratis.
 Huic se forma Dei vultu redeuntis eodem
 Obtulit in somnis, rursusque ita visa monere est;
 Omnia Mercurio similis, vocemque, coloremque,
 Et crines flavos, et membra decora juventæ:
 Nate Dea, potes hoc sub casu ducere somnos?
 Nec, quæ te circum stent deinde pericula, cernis?
 Demens! nec Zephyros audis spirare secundos?
 Illa dolos dirumque nefas in pectore versat,
 Certa mori, varioque irarum fluctuat æstu.
 Non fugis hinc præceps, dum præcipitare potestas?

555

560

Jam mare turbari trabibus, sævasque videbis
 Collucere faces, jam fervere littora flammis:
 Si te his attigerit terris Aurora morantem.
 Eia age, rumpe moras. Varium et mutabile semper
 Foemina. Sic fatus nocti se immiscuit atræ.

565

570

551 *More feræ, &c.*] Id est solitariam vitam degere, et minime sociabilem, et quasi feram. Frustra enim nonnulli ad lynces respexisse existimant, quas aiunt amisso conjugē nunquam deinceps alteri sociari. *Tangere curas*] Dictum, pro *tangi curis*: ut Æn. I. 13. *volvere casus*, pro *solvi casibus*.

552 *Cineri Sychæo*] Adjective pro *Sychæio*: nisi legatur, ut in antiquis plerisque cod. *Sychæi*.

560 *Nate Dea*] Secunda Mercurii ad Æneam legatio: qua suadet, ut etiam noctu fugiat. Duplici ratione utitur. I. Petitur ab imminentibus periculis. II. A commoda tempe-

tate. Pericula deinde exponit, in eo posita, quod nunc quidem Dido statuerit mori; sed cum sit *varium ac mutabile fœmina*, fieri possit, ut nolit inulta mori, et postera die fugientem armata classe persequatur.

562 *Zephyros*] Commodum quemlibet ventum: nam ex Africa in Italiam solventibus Austro meridionali, non Zephyro occidentali opus est, Ecl. v. 5.

566 *Jam mare turbari trabibus*] Carthaginensium navibus, a Didone immittendis. Sic Æn. III. 191. 'cava trabe currimus æquor.' De Aurora, Ge. I. 249.

Præcipites vigilate, viri, et considite transtris;
 Solvite vela citi. Deus, æthere missus ab alto,
 Festinare fugam, tortosque incidere funes, 575
 Ecce iterum stimulat. Sequimur te, sancte Deorum,
 Quisquis es, imperioque iterum paremus ovantes.
 Adsis o, placidusque juves, et sidera cœlo
 Dextra feras. Dixit; vaginaque eripit ensem
 Fulmineum, strictoque ferit retinacula ferro. 580
 Idem omnes simul ardor habet; rapiuntque, ruuntque;
 Littora deseruere; latet sub classibus æquor;
 Adnixa torquent spumas, et cœrula verrunt.
 Et jam prima novo spargebat lumine terras
 Tithoni croceum linquens Aurora cubile: 585
 Regina, e speculis ut primum albescere lucem
 Vidit, et æquatis classem procedere velis,
 Littoraque et vacuos sensit sine remige portus;
 Terque quaterque manu pectus percussa decorum,
 Flaventesque abscissa comas, Pro Jupiter! ibit 590
 Hic, ait, et nostris illuserit advena regnis!
 Non arma expedient, totaque ex urbe sequentur,
 Deripientque rates alii navalibus? Ite,

573 *Transtris*] Scammis nauticis, ubi remiges sedent.

576 *Sancte Deorum, Quisquis es*] Sumsit ex Ennio: 'Respondit Juno Saturnia, sancta Dearum:' qui forte ex Græcis, apud quos illa dicitur *δῖα θεάων*. Alii sic interpungunt: 'sequimur te sancte, Deorum Quisquis es.' *Quisquis es*] Non enim videtur iterum venisse Mercurius armatus caduceo et talaribus, ut 239. sed colore tantum et voce similis, 559.

577 *Ovantes*] Læti, *Æn.* III. 189.

578 *Sidera Dextra*] Propitia. De usu vocis hujus; et cur sæpe *lava* etiam prospera sint, *Ecl.* I. 16.

585 *Tithoni croceum, &c.*] Tithonus, Laomedontis Trojani regis filius, ex Strymone: ob formam raptus ab Aurora, ab eadem immortalitatem obtinuit: sed oblitus perpetuam juventam etiam petere, cum demum consenuisset, tædio affectus mortalitatem petiit; quæ restitui cum non posset, in cicadam ab Aurora mutatus est. De *Aurora*, *Ge.* I. 249. *Croceus* color, qui proprius est *croci* floris, *du safran*.

586 *E speculis*] Locis editioribus,

unde *speculari* procul poterat abeuntes: insomnis enim tota nocte, eo se Dido amoris impatientia contulerat.

590 *Pro Jupiter! &c.*] Erumpit in hanc orationem reginæ furor. *Imprecatoria* est: habetque partes septem. I. Exclamationem abruptam, qua Jovem appellat, quasi violati hospitii vindicem: quemadmodum eum in excipiendo primum hospite appellaverat, *Æn.* I. 735. II. Jussa aspera et concitata, quibus Carthaginienses in fugaces Trojanos commovet. III. Correctionem amentiae suæ, qua se absentibus stulta imperare cognoscit: tum enim sola loquebatur e speculis. IV. Exprobrationem fictæ *Æneæ* pietatis, in Deos, in patrem. V. Dolorem amissæ ultionis, quam in *Æneam*, ejusque filium et gentem, exercere potuisset. VI. Obtestationem Deorum, tam superiorum, quam inferiorum; ut sibi adesse ultores velint. VII. Diram imprecationem, tam in *Æneam*, quam in ejus posteros; quæ æterna Carthaginiensibus et Italis inter se odia portendit.

Ferte citi flammās, date vela, impellite remos.—

Quid loquor? aut ubi sum? Quæ mentem insania mutat?— 595

Infelix Dido! nunc te facta impia tangunt?

Tum decuit, cum sceptrā dabas:—en dextra fidesque!

Quem secum patrios aiunt portare Penates!

Quem subiisse humeris confectum ætate parentem!—

Non potui abreptum divellere corpus, et undis 600

Spargere? non socios, non ipsum absumere ferro

Ascanium, patriisque epulandum ponere mensis?—

Verum anceps pugnae fuerat fortuna.—Fuisset;

Quem metui moritura? Faces in castra tulissem,

Implessemque foros flammis, natumque patremque 605

Cum genere extinxem, memet super ipsa dedissem.—

Sol, qui terrarum flammis opera omnia lustras,

Tuque harum interpretēs curarum et conscia Juno,

Nocturnisque Hecate triviis ululata per urbes,

Et Diræ ultrices, et Di morientis Elissæ, 610

Accipite hæc, meritumque malis advertite numen,

Et nostras audite preces. Si tangere portus

Infandum caput, ac terris adnare necesse est;

Et sic fata Jovis poscunt; hic terminus hæret:

595 *Quæ mentem insania mutat*] Olim quippe servabas Æneam ejusque naves a Pœnorum furore, Æn. I. 566. nunc eos in illum immittis. Olim sceptrā dabas Æneæ, nunc ejus vitam petis.

597 *Tum decuit, cum, &c.*] Decuit hæc, quæ nunc jubes, tum jubere; et Trojanos habere hostiliter: cum eos hospitio, eorum ducem in regni partem accepisti, cum ei sceptrā tua, teque adeo tradidisti.

598 *Penates*] De Penatibus, quos Trojano incendio Æneas eripuerat, deque Anchise sublato in humeros, Æn. II. 717. et sequentibus.

600 *Abreptum divellere corpus*] Quemadmodum Bacchæ Orpheum, Pentheum, discerpserunt: Ge. IV. 520. et supra 469.

602 *Patriis epulandum, &c.*] Quemadmodum Atreus, Thyestæ fratris filios, ipsi ad epulas coctos apposuerat: Procne et Philomela Tereo Itym, Ecl. VI. 78.

605 *Foros*] Vel spatia in navibus aperta, ut tabulata in quibus inceditur: vel concava navium latera, quæ

onus ferunt. Ge. IV. 250.

606 *Extinxem*] Syncope, pro *extinxissem*: infra, 682.

607 *Sol, qui, &c.*] Solem obtestatur, vel quasi altorem vitæ, quam relictura est; vel ut, qui lustrat omnia, suæ mortis et alienæ perfidiæ testis esse velit. *Junonem*, ut pronubam et conciliatricem interpretemque nuptiarum, propter quas moritur, supra, 59. *Hecaten* ut præsidem sacrorum magicorum, quorum simulatione moritur, supra, 511. *Diras*, seu *Furias*, ut infestæ sint Æneæ, cujus scelere moritur, Æn. III. 212. Ge. III. 552. *Deos* denique: vel tutelares urbissuæ, ut inter illam atque Italos odia æterna suscitant; vel mortis præsides, ut facilem sibi mortem præbeant. De voce *lusto*, pro *circumleo*, Æn. I. 612.

611 *Meritum malis, &c.*] Advertite et applicate huc numen vestrum, id est, potestatem illam et vim ulciscendi ac puniendi, qua mali coerceri atque opprimi meruerunt. De *fatis*, eorumque dispensatore Jove, Æn. I. 243.

At bello audacis populi vexatus et armis, 615
 Finibus extorris, complexu avulsus Iuli,
 Auxilium imploret, videatque indigna suorum
 Funera; nec, cum se sub leges pacis iniquæ
 Tradiderit, regno aut optata luce fruatur:
 Sed cadat ante diem, mediaque inhumatus arena. 620
 Hæc precor; hanc vocem extremam cum sanguine fundo.
 Tum vos, o Tyrii, stirpem et genus omne futurum
 Exercete odiis; cinerique hæc mittite nostro
 Munera. Nullus amor populis, nec fœdera sunt. 625
 Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor,
 Qui face Dardanios ferroque sequare colonos,
 Nunc, olim, quocumque dabunt se tempore vires.
 Littora littoribus contraria, fluctibus undas
 Imprecor, arma armis; pugnent ipsique nepotesque.
 Hæc ait, et partes animum versabat in omnes; 630
 Invisam quærens quam primum abrumpere lucem.
 Tum breviter Barcen nutricem affata Sychæi:
 Namque suam patria antiqua cinis ater habebat:
 Annam, cara mihi nutrix, huc siste sororem;
 Dic, corpus properet fluviali spargere lympa, 635

615 *At bello, &c.*] Volunt interpretes hanc imprecationem aliquatenus exitum habuisse. Nam Æneas i. Appulsus in Italiam, vexatus est armis Turni regis. ii. Avulsus est ab Iuli complexu, cum ab eo discessit, ut apud Evandrum quæreret auxilium, Æn. viii. 80. iii. Vidit indigna suorum funera variis in præliis, Æn. x. xi. xii. Præsertim cædem Pallantis, Æn. x. 489. iv. Pacem, aiunt, iniquis conditionibus cum Latino rege sancivit; quia propriæ gentis amisit nomen, et commune Latinorum nomen accepit, Æn. i. 10. v. Cecidit ante diem, et inhumatus jacuit: quia dicitur, tertio imperii anno cum Mezentio pugnans, in Numici fluminis ripa, nusquam comparuisse: alii tamen aliter, Æn. i. 270. vi. Nullus amor populis, nec fœdera fuerunt: siquidem tria Romanos inter et Carthaginienses orta sunt Punica bella; ex Pœnorum perfidia, qui nulla fœderum religione coerceri poterant. vii. Exortus ex ipsius gente Hannibal, novem annos natus ab Hamilcare patre ad aras Deorum jurejurando adactus est, ut, quam primum posset, hostis Romanorum foret. Idem bellum Punicum secundum Ro-

manis intulit, in ipsum Italiæ sinum; illudque octodecim annis gessit. Victus demum a Scipione Africano majore, in Africa; apud Prusiam Bithyniæ regem veneno se ipse interemit, ne in manus Flaminii Romanorum legati traderetur.

620 *Cadat ante diem, &c.*] Cadere dicuntur ante diem, qui non præfixo juxta communem naturæ ordinem tempore; sed violenta, aut fortuita, aut immatura morte pereunt. De Tyriis, Carthaginiensibus Tyro oriundis, Æn. i. 16. De Dardaniis, Trojanis, Æn. i. 239.

623 *Cinerique hæc mittite, &c.*] Alludit ad munera, quæ sepulcris mortuorum imponebant, infundebantque; lac, vinum, sanguinem, Æn. iii. 62. Quorum loco petit, odia, et inimicitias cum Trojana stirpe.

628 *Littora littoribus, &c.*] Nam Carthaginis littus Italiæ littori situ oppositum est. Æn. i. 17. 'Carthago Italiam contra.' Sic odiis quoque.

635 *Fluviali spargere lympa*] De ablutione veterum, ante sacrificia, pura et fluviali in aqua, Æn. ii. 719. Notant autem interpretes; ad sacra superiorum Deorum ablutionem adhi-

Et pecudes secum et monstrata piacula ducat.
 Sic veniat; tuque ipsa pia tege tempora vitta.
 Sacra Jovi Stygio, quæ rite incepta paravi,
 Perficere est animus, finemque imponere curis;
 Dardaniique rogam capitis permittere flammæ. 640
 Sic ait. Illa gradum studio celerabat anili.
 At trepida et cœptis immanibus effera Dido,
 Sanguineam volvens aciem, maculisque trementes
 Interfusa genas, et pallida morte futura,
 Interiora domus irrumpit limina, et altos 645
 Conscendit furibunda rogos, ensemque recludit
 Dardanium, non hos quæsitum munus in usus.
 Hic, postquam Iliacas vestes notumque cubile
 Conspexit, paulum lacrymis et mente morata,
 Incubuitque toro, dixitque novissima verba: 650
 Dulces exuviæ, dum fata Deusque sinebant,
 Accipite hanc animam, meque his exsolve curis.
 Vixi, et, quem dederat cursum Fortuna, peregi;

bitam; ad sacra inferorum, solam aspersionem. Sic Æn. vi. 636, Æneas ramum Proserpinæ figens apud Inferos: 'corpusque recenti Spargit aqua.' At idem Æn. ii. 720. Penates attingere non audens ait: 'donec me flumine vivo Abluero.'

636 *Monstrata piacula*] Res ad expiandos Deos necessarias. Cur autem? quia fidem juratam Sychæo, novo et fatali conjugio violaverat. Quæ autem illa piacula? Nempe nigræ victimæ, quæ Diis inferis immolabantur. Æn. vi. 153. 'Duc nigras pecudes, ea prima piacula sunt.' Et multa mandat vetulæ nutrici; ut ea diutius absente, se ipsam facilius interimat: astantibus paucis duntaxat, iisque inferioris ordinis mulierculis, de quibus 664. 'Collapsam aspiciunt comites:' non ausæ nimirum ad eam propius accedere. De vittis et tæniis e capite pendentibus ad sacra mysteria, Æn. ii. 133.

638 *Jovi Stygio*] Plutoni, Saturni filio, Jovis fratri: cui, in divisione universi imperii, sorte Inferi obtigerunt. Dictus a *Styge*, Inferorum fluvio, Æn. vi. 323.

640 *Dardaniique rogam capitis*] Rogum exstructum ad abolenda monumenta omnia exuviasque Æneæ Trojanæ, ejusque amorem extinguendum: ut a saga sibi præscriptum esse finge-
Delph. Virg.

bat, 495. De rogo, busto, 494.

646 *Ensem... non hos, &c.*] De ense illo, supra 495. De toro, lecto, Æn. iii. 224.

651 *Dulces exuviæ, &c.*] In hac suprema Didonis oratione tres elucet præcipue sensus: *Amoris, gloriæ, ultionis*. I. AMORIS: cum Æneæ imagini, jugalique lecto vitam suam animamque committit: et in iis exuviis non tam præsentem intuetur acerbitatem, quam præteritæ dulcedinis recordatur; *dulces, dum fata, &c.* II. GLORIÆ: cum se sperat illustrem fore, tam apud Inferos, *magna mei sub terras, &c.* quam inter homines; apud quos, et præclaram urbem fundavit munivitque, et Sychæum ulta est, raptis Pygmalionis opibus, illustrior ac felicior futura, si nunquam Æneas Carthaginem appulsus esset. III. ULTIONIS: cum os lecto imprimens rabie quadam furoris, inultam se mori dolet: mox perpensis quasi rerum momentis, et secum existimans, duo esse quæ morte quærere possit, ultionem, et miseriarum finem; statuit sibi esse moriendum, saltem ut finem illum et quietem consequatur: *sic, sic juvat, &c.* maxime cum aspectus incensi rogi permovere Æneæ animum possit, et ultionem inchoare. De exuviis, spoliis, 495.

Et nunc magna mei sub terras ibit Imago.
 Urbem præclaram statui; mea moenia vidi; 655
 Ulta virum, poenas inimico a fratre recepi:
 Felix, heu nimium felix, si littora tantum
 Nunquam Dardaniæ tetigissent nostra carinae!
 Dixit; et, os impressa toro, Moriemur inultæ!
 Sed moriamur, ait. Sic, sic juvat ire sub umbras. 660
 Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
 Dardanus, et nostræ secum ferat omina mortis.
 Dixerat. Atque illam media inter talia ferro
 Collapsam aspiciunt comites, ensemque cruore
 Spumantem, sparsasque manus. It clamor ad alta 665
 Atria; concussam bacchatur Fama per urbem.
 Lamentis, gemituque, et scemineo ululatu
 Tecta fremunt; resonat magnis plangoribus æther:
 Non aliter, quam si immissis ruat hostibus omnis
 Carthago, aut antiqua Tyros; flammæque furentes 670
 Culmina perque hominum volvantur perque Deorum.
 Audiit exanimis, trepidoque exterrita cursu,
 Unguibus ora soror foedans, et pectora pugnis,
 Per medios ruit, ac morientem nomine clamat:
 Hoc illud, germana, fuit? me fraude petebas? 675
 Hoc rogos iste mihi, hoc ignes aræque parabant?
 Quid primum deserta querar? comitemne sororem
 Sprexisti moriens? Eadem me ad fata vocasses:
 Idem ambas ferro dolor, atque eadem hora, tulisset.
 His etiam struxi manibus, patriosque vocavi 680
 Voce Deos, sic te ut posita crudelis abessem?
 Extincti me teque, soror, populumque, patresque

654 *Imago*] Umbra, Manes, *Æn.* v. 81.

656 *Ulta virum*] Quia opes Pygmalioni, tum suas, tum eas propter quas Sychæum occiderat, fugiens eripuit. *Æn.* i. 368. 363. De *Dardano* et *Dardanis*, Trojanis, *Æn.* i. 239.

666 *Atria*] Proprie atrium est area subdialis ante aedes, quasi αὐπιδιον, unde etiam ad primam aedium ipsarum partem significandam traductum est. Ab eo non longe aberat culina: in eoque cœnabant veteres, et majorum imagines disponebant; quæ cum a fumo culinæ non longe abessent, ideo appellabantur *fumosæ*; ipsumque atrium, ut frigide argutatur Servius, dictum etiam inde volunt quasi *atrum*.

De voce *bacchatur*, pro furit a furiosis Bacchi comitibus sceminis deducta, supra 301. De Carthagine, in argumento. De *Tyro*, *Æn.* i. 16.

681 *Sic te ut posita*] Sic deposita, sic jacente: vox funebris, de qua *Æn.* ii. 644. Et sensus loci est: *Itane vero struxi hunc rogam meis manibus, et ad hæc sacra Deos vocavi: ut eorum particeps non essem; ut abessem, dum tu te occidisti?*

682 *Extincti, &c.*] Pro *extinxisti*, syncope; ut supra, 606. *Extinxem*, pro *extinxissem*: et *Æn.* i. 205. *Accessis*, pro *accessistis*. Ita legunt Valerius Probus, Carisius, &c. Veteres tamen plurimi codices habent *Extinxi*, prima persona: ita ut culpam omnem

Sidonios, urbemque tuam. Date vulnera lymphis,
 Abluam, et, extremus si quis super halitus errat,
 Ore legam. Sic fata gradus evaserat altos,
 Semianimemque sinu germanam amplexa fovebat
 Cum gemitu, atque atros siccabat veste cruores.
 Illa, graves oculos conata attollere, rursus
 Deficit. Infixum stridit sub pectore vulnus.
 Ter sese attollens cubitoque annixa levavit:
 Ter revoluta toro est, oculisque errantibus alto
 Quæsivit cœlo lucem, ingemuitque reperta.
 Tum Juno omnipotens, longum miserata dolorem
 Difficilesque obitus, Irim demisit Olympo,
 Quæ luctantem animam nexosque resolveret artus.
 Nam, quia nec fato, merita nec morte peribat,
 Sed misera ante diem, subitoque accensa furore,
 Nondum illi flavum Proserpina vertice crinem
 Abstulerat, Stygioque caput damnaverat Orco.
 Ergo Iris croceis per cœlum roscida pennis,
 Mille trahens varios adverso Sole colores,

685

690

695

700

damnumque commune Anna in se
 unam conferat. De *Sidonis*, unde
 oriundi Carthaginenses, Æn. i. 450.

685 *Ore legam*] Mos Romanorum
 veterum, ut amici et cognati, admoto
 ad os morientis ore, extremum ejus
 spiritum quasi excipere et haurire
 velle viderentur. Moris etiam illius
 apud Græcos aliqua reperit vestigia
 Cerdanus in hunc locum.

696 *Nec fato, merita, &c.*] Triplex
 distinguit genus mortis: quæ *fato*,
 quæ *merito*, quæ *casu* contingit. Con-
 tingit *fato*, quæ naturalis est; *merito*,
 quæ propter scelera, aut intemperan-
 tiam accidit; *casu*, quæ nec natura,
 nec merito. In primis duabus fata-
 lem crinem secari definit Virgilius, in
 tertia negat: quasi *fata* tantum, ho-
 minumque *merita*, sub Deorum pro-
 videntiam caderent; *casus* eam fal-
 leret. At Dido cadit ante diem, non
fato et naturâ, supra 620. Cadit
misera, non rea, nec merita. Igitur
casu. Quare crinis ipsi non amputa-
 tur.

698 *Flavum Proserpina crinem*] Cre-
 debant Græci Romanique, mori ne-
 minem posse, nisi Proserpina mori-
 entis crinem abstulisset, quasi sacras
 sibi Inferisque primitias. Hujus opi-
 nionis multa sunt in posterioribus

poëtis vestigia: nonnulla etiam in an-
 tiquioribus; in Euripidis Alcestide,
 v. 74, *Θάνατος*, sive *Mors*, crinem illum
 sacrum Alcestidi amputat, pro con-
 juge Admeto morituræ. Hic Iris
 officio illo fungitur. Mos forte repe-
 titus e sacrificiis: ubi setas aliquot e
 media victimarum fronte decerpere,
 et in ignem conjicere solebant. Æn.
 vi. 245. Ita et in hominibus putabant
 fieri, quos Orco quasi victimas mors
 demittebat. De *Junone*, custode Car-
 thaginis Dea, Æn. i. 19. De *Proser-*
pina, Inferorum Dea, Plutonis con-
 juge, Ge. i. 39. De *Styge*, Inferorum
 fluvio, Æn. vi. 323. De *Orco*, Deo
 Inferorum, Ge. i. 277.

700 *Iris croceis, &c.*] *Iris*, Deorum,
 et Junonis præcipue nuntia, Than-
 mantis et Electræ dicitur filia: quia
 arcus est cœlestis, qui maximam co-
 lorum varietate admirationem facit;
 et *admiror*, Græce dicitur *θαυμάζω*.
 Est autem cœlestis arcus, Solaris lucis
 pictura, in adversa nube, eaque ros-
 cida, id est, mox in pluviam solvenda.
 Colores refert varios, pro majori mi-
 norique nubis densitate: præcipue
 purpureum, cœruleum, viridem, cro-
 ceum, qui *crocum* florem refert, *le sa-*
fran. De *Dite*, Plutone, Inferorum
 Deo, Ge. iv. 467.

Devolat, et supra caput astitit: Hunc ego Diti
 Sacrum jussa fero, teque isto corpore solvo.
 Sic ait, et dextra crinem secat. Omnis et una
 Dilapsus calor, atque in ventos vita recessit.

705

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER V.

ARGUMENTUM.

ÆNEAS, e Libya in Italiam navigans, deflectere in Siciliam vi tempestatis cogitur: ubi ab Aceste Trojano benevole exceptus; patri, quem illic superiore anno mors abstulerat, anniversarium celebrat sacrum, ludosque quatuor, cursum navalem, ac pedestrem, cestuum pugnam, sagittarum ejaculationem, quibus addit Ascanius equestrem decursum. Interim Trojanæ mulieres, Junonis impulsu, hortatu Iridis, tædio navigationis, incendunt naves: quarum quatuor exuruntur, ceteræ immissa a Jove pluvia servantur. Quare suadet Æneæ Nautes, ut, avecto secum juvenum flore, senes ac mulieres in Sicilia relinquat. Firmat id consilium Anchises in somnis: idemque suadet Æneæ, ut appulsus in Italiam adeat Sibyllam; eaque duce descendat ad Inferos, ubi posteriorum seriem et eventus docebitur. Paret Æneas patris monitis, et condita in Sicilia urbe Acesta, Neptuno per Venerem conciliato, solvit in Italiam: quo in cursu Palinurus navis gubernator dormiens in mare excutitur. De-lineatus est hic liber ad exemplum libri Iliad. XXIII. ubi ludi ab Achille ad tumulum Patrocli celebrantur.

INTEREA medium Æneas jam classe tenebat

1 *Medium*] Non præcise *mediam* itineris partem, Africam inter et Siciliam; hinc enim rogi flammæ videre non potuisset: sed *medium*, id est,

plenum mare; quemadmodum Polyphemus Æn. III. 665. 'graditurque per æquor Jam medium; necdum fluctus latera ardua tinxit.'

Certus iter, fluctusque atros Aquilone secabat,
 Moenia respiciens, quæ jam infelicis Elissæ
 Collucent flammis. Quæ tantum accenderit ignem,
 Causa latet: duri magno sed amore dolores 5
 Polluto, notumque, furens quid foemina possit,
 Triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.
 Ut pelagus tenere rates, nec jam amplius ulla
 Occurrit tellus; maria undique, et undique coelum:
 Olli coeruleus supra caput astitit imber, 10
 Noctem hyememque ferens; et inhorruit unda tenebris.
 Ipse gubernator puppi Palinurus ab alta:
 Heu! quianam tanti cinxerunt æthera nimbi?
 Quidve, pater Neptune, paras? Sic deinde locutus
 Colligere arma jubet, validisque incumbere remis; 15
 Obliquatque sinus in ventum, ac talia fatur:
 Magnanime Ænea, non, si mihi Jupiter auctor
 Spondeat, hoc sperem Italiam contingere coelo.
 Mutati transversa fremunt, et vespere ab atro

2 *Certus*] Vel *certus eundi*, et ad petendam Italiam obstinatus; ut Æn. III. 554. 'celsa in puppi, jam certus eundi Carpebat somnos.' Vel *certus et gnarus itineris*, quod jam semel confecerat, Drepano in Italiam solvens, indeque tempestate retro actus in Africam, Æn. I.

Aquilone] Vento generatim: neque enim Aquilone septentrionali vento impelli ex Africa in Italiam potuit, sed Austro potius, Aquiloni opposito: Ecl. VII. 51. De *Elissa*, altero Didonis nomine, in argumento lib. IV. De *augurio*, quod hic pro præsagio universim sumitur, Æn. II. 703. De *Teucris*, Trojanis, Æn. I. 239.

11 *Noctem hyememque*] *Tempestatem cum nocte*. Nocte enim hanc tempestatem contigisse hinc patet, quod astra tum observari poterant; infra, 25. 'Si modo rite memor servata remetior astra.' Porro *hyemem* sumi pro tempestate diximus Æn. I. 126. Habentur hæc duo carmina, etiam Æn. III. 194, 195.

13 *Quianam*] Jovianus Pontanus rescribit: *quianam tanti*. Sed contra codices omnes, atque interpretes. Et vero vox Enniana est: 'Heu! quianam dictis nostris sententia flexa est?' quam antiquitatis causa affectatam a Virgilio ait Quintilianus. De *Neptuno*, Æn. I. 129. 134.

15 *Colligere arma, &c.*] *Arma*, cujuslibet artis instrumenta sunt, ut vidimus, Æn. I. 181. Atque ita supellex omnis nautica, *vela*, *rudentes*, *remi*. Obnixæ tamen contendit Cerdanus, *arma*, in re nautica, nihil ligneum significare; atque adeo non *remos*, sed *vela* tantum et his affinia. Quod quanquam curiosius notatum puto: tamen favet ipsi vox *colligere*, quæ proprie de velis dicitur. Erit igitur hic sensus, juxta ipsum: *Jubet colligi et contrahi vela*; ne transversæ venti e cursu dejiciant: *jubet incumbi remis*; ut, quantum eos e recto itinere ventorum vis amovebit, tantum labor atque industria provehat: *jubet vela, non omnino contrahi, sed obliquari*; ut aura venti saltem aliqua captetur, quæ remigantes adjuvet. De illa *obliquatione*, infra 830. De *Italia*, Æn. I. 534.

19 *Transversa*] Neutrum plurale, pro adverbio: Græco more. Sic Æn. IX. 125. *Amnis rauca sonans*.

Vespere] *Occidente*. Causam habes Æn. I. 534. Et miror dici ab accuratis interpretibus, Taubmanno, Cerdano, cursum Æneæ tum ad occidentem fuisse: manifestum enim est, Carthagine solventibus, Italiam, quo tunc Æneæ cursus erat, esse ad septentrionem. Itaque verba hæc, 'vespere ab atro Consurgunt venti;' saepe

Consurgunt venti, atque in nubem cogitur aër. 20
 Nec nos obniti contra, nec tendere tantum
 Sufficimus. Superat quoniam Fortuna, sequamur,
 Quoque vocat, vertamus iter. Nec littora longe
 Fida reor fraterna Erycis, portusque Sicanos :
 Si modo rite memor servata remetior astra. 25
 Tum pius Æneas : Equidem sic poscere ventos
 Jamdudum, et frustra cerno te tendere contra.
 Flecte viam velis. An sit mihi gratior ulla,
 Quove magis fessas optem demittere naves,
 Quam quæ Dardanium tellus mihi servat Acesten, 30
 Et patris Anchisæ gremio complectitur ossa ?
 Hæc ubi dicta, petunt portus, et vela secundi
 Intendunt Zephyri ; fertur cita gurgite classis ;
 Et tandem læti notæ advertuntur arenæ.
 At procul excelso miratus vertice montis 35
 Adventum sociasque rates, occurrit Acestes,

riora explicant, *mutati transversa fremunt*: erat enim tum transversus Æneæ ventus occidentalis, et plane in Siciliam propellebat ; unde concludit Palinurus, *quoque vocat, vertamus iter*, scilicet in Siciliam.

24 *Fraterna Erycis*] Eryx filius Butæ, communem creditus est cum Ænea matrem habere Venerem ; re ipsa Lycasten Siculam meretricem, quæ ob formæ elegantiam, usitato veteribus sermone, Venus appellata est. Avum habuit Amycum, regem Bebrycum circa Pontum, qui cestuum certamine occisus est a Polluce : quapropter fugiens Butes, regnum in Sicilia constituit : Eryx pariter ab Hercule cestibus occisus est, infra 411. Ex eo nomen datum Eryci, monti atque urbi, circa Lilybæum occidentale Siciliæ promontorium, de quo Æn. III. 707. quo nunc iter Trojani deflectunt. De Sicanis, antiquis Siciliæ populis, Æn. III. 687.

25 *Remetior*] Nota enim erant jam inde maria illa Palinuro, ut modo diximus.

36 *Acestes, &c.*] De hujus genere multa e Græcis afferunt admodum ambigua Hortensius et Cluverius. Ex iis ista colligo. Laomedon, rex Trojanus, offensus viro nobili, cujus fraude coactus erat Hesionen filiam suam marinæ belluæ exponere ; vicissim tres ejus filias Siculis nautis

tradidit, vel mari submergendas, vel quo luberet avehendas. His in Siciliam appulsis, una e Trojanis tribus puellis filium suscepit : vel ex adolescente Trojano, qui se illis præ amore comitem addixerat, juxta Dionysium Halicarnasæum ; vel ex Crimiso amne in canem converso, juxta Lycophronem. Hic hujus filius, reversus Trojam Priami temporibus, inde iterum post Trojæ excidium in Siciliam regressus est, et secum Elymum advexit. Ibi recepti a Sicanis, et agris donati, mox Æneam eodem appulsum exceperunt, et cum eo varias illic statuerunt urbes, ad occidentalem Siciliæ partem, de quibus infra 755. Porro pater puellarum trium, a Lycophrone Phœnodamas, a Servio et Pomponio Hippotes appellatur. Hujus filia Crimisi uxor, a Servio et Pomponio Egesta. Egestæ filius, de quo hic agitur, a Stephano Egestus, a Dionysio Ægestus, a Tzetze Ægestes, a Virgilio et Silio Acestes. Fluvius pater, ex Lycophrone Crimissus, ex Diodoro Cremissus, ex Plutarcho Crimesus, ex Cornelio Nepote Crinissus ; ex Virgilio variis exemplaribus, Crinissus, Crimnissus ; et omnino emendatissime, ut contendit Cluverius in Sicilia l. II. 2. Crimissus. Hic modo, ut idem luculenter probat, non est brevis ille fluvius, ad Segestam urbem in mare Tyrrhenum influens,

Horridus, in jaculis et pelle Libystidis ursæ :
 Troia Crimiso conceptum flumine mater
 Quem genuit. Veterum non immemor ille parentum
 Gratatur reduces, et gaza lætus agresti 40
 Excipit, ac fessos opibus solatur amicis.
 Postera cum primo stellas Oriente fugarat
 Clara dies ; socios in cœtum littore ab omni
 Advocat Æneas, tumulique ex aggere fatur :
 Dardanidæ magni, genus alto a sanguine Divum, 45
 Annuus exactis completur mensibus orbis,
 Ex quo reliquias divinique ossa parentis
 Condidimus terra, moestasque sacravimus aras.
 Jamque dies, ni fallor, adest, quem semper acerbum,

vulgo *Freddo*, ut multi putant; sed major alius, ex agro Panormitano et septentrionali Siciliae parte in meridionalem decurrens, qui cum *Hypsa* fluvio denique commixtus, cum eo in mare Libycum devolvitur, ad Selinuntem urbem, cum *Hypsa* communi dictus nomine *Belici*, aut *Belici destro*, quia in dextram *Hypsæ* ripam influit.

37 *Horridus, in, &c.*] In præpositio, adhibetur hoc modo ad significandum habitum: *Æn.* iv. 518. 'In veste recincta.' *Pellium* antiquissimus usus est ad vestes, tamen post arborum folia. *Ursos* Plinius negavit nasci in Africa, ob calidiorem cœli temperiem: Cerdanus tamen multis defendit Virgilium, inprimis auctoritate Solini, c. 29. 'Numidici ursi forma ceteris præstant, villis profundioribus.' Lipsius ursos Numidicos et Libyços a Romanis dictos putat non veros ursos, sed leones; quemadmodum elephantos, ab iisdem boves lucas: ob insolitam formam, cui nomen ex notiore animali imponebant. *Libystidis*, a *Libystis*, gentile nomen est, per pleonasmum formatum a proprio *Libys*. Legunt tamen aliqui *Libysidis*: ut sit a *Libys*, *Libyssa*; a *Libyssa*, *Libyssis*, *Libyssidis*. De gaza, opibus, *Æn.* i. 123.

44 *Tumuli aggere*] *Agger*, aggestio est, vel lapidum, vel terræ, unum in locum. *Tumulus*, est terræ tumor, ex illa aggestione: unde tam pro sepulcro, quam pro colle usurpatur: hic pro colle.

45 *Dardanidæ*] A Dardano Jovis filio orti; ideo a sanguine Divum.

46 *Annuus exactis, &c.*] Anniversarius recurrit dies, Anchisæ morte consignatus. Igitur Anchises vere in eunte, hyeme exeunte, obierat. Patet id quia i. Tempus hoc ipsum adhuc hybernum vocat Dido, *Æn.* iv. 309. 'hyberno moliris sidere classem.' ii. In ipsa profectione Trojani frondentes ferunt remos, *Æn.* iv. 399. Ex Africa autem in Siciliam cursus, vix duorum triumve dierum est. iii. Incerta tum erat cœli temperies, qualis primo vere: solvit Æneas ex Africa sudo cœlo, mox tempestas oritur, nunc dubitat utrum subsequens dies nona serena futura sit, 64. 'si nona diem,' &c. iv. Terra tum vestita erat gramine et floribus, 76. 'Purpureosque jacet flores:' 287. 'Tendit gramineum in campum.' Nec tamen inde sequitur Æneidos opus annum spatium prætergredi, ut notavimus in argumento Æneidos, pagina 188.

48 *Condidimus terra*] Non totum ipsum cadaver, qui sepulturæ nostræ mos est: sed combusti corporis reliquias, ossa, cineres, quæ e busto collecta, tumulo deinde ac terræ mandaverit. Etsi enim apud veteres in usu fuerit, cadavera unguentis condita terræ mandare; usitatus tamen, comburere, præsertim virorum illustrium apud Græcos: sic Patroclus ab Achille comburitur, ac deinde tumulatur, *Iliad.* xxiii. Sic Misenus ab Ænea, *Æn.* vi. De aris geminis ad sepulcra struendis, *Æn.* iii. 62. De *Gætulis* Africae populis, qui ad *Syrtes* usque pertinent, *Æn.* iii. 40. De *Syrtribus*, importuosis littoris Africani sinibus, *Æn.* i. 115.

Semper honoratum (sic Di voluistis), habebo. 50
 Hunc ego, Gætulis agerem si Syrtibus exul,
 Argolicove mari deprensus, et urbe Mycenæ;
 Annua vota tamen solennesque ordine pompas
 Exequerer, strueremque suis altaria donis.
 Nunc ultro ad cineres ipsius et ossa parentis, 55
 Haud equidem sine mente, reor, sine numine Divum,
 Adsumus, et portus delati intramus amicos.
 Ergo agite, et lætum cuncti celebremus honorem;
 Poscamus ventos; atque hæc me sacra quotannis
 Urbe velit posita templis sibi ferre dicatis. 60
 Bina boum vobis Troja generatus Acestes
 Dat numero capita in naves: adhibete Penates,
 Et patrios epulis, et quos colit hospes Acestes.
 Præterea, si nona diem mortalibus alnum
 Aurora extulerit, radiisque retexerit orbem, 65
 Prima citæ Teucris ponam certamina classis;
 Quique pedum cursu valet, et qui viribus audax
 Aut jaculo incedit melior levibusque sagittis,
 Seu crudo fudit pugnam committere cestu:
 Cuncti adsint, meritæque expectent præmia palmæ. 70

52 *Argolico mari]* *Argolico sinu*, qui pars est Ægæi Maris ad orientem Peloponnesi. *Urbe Mycenæ:* ut Æn. i. 251. *Urbem Patavi.* Habent aliqui codices *Mycene, Mycena, Mycenis.* *Argos et Mycenæ*, urbes Peloponnesi. Æn. i. 288.

54 *Strueremque suis altaria donis]* *Struerem*, explicat Taubmannus *cumulare*: unde *structor* dicebatur in re coquinaria, qui fercula struebat, scite componebat, cumulabat. *Suis donis*, congruis; congrua autem erant mortuis dona, *lac, vinum, mel, sanguis*: ut diximus Æn. iii. 62. et mox videbitur, 76.

56 *Sine mente, sine numine]* *Sine consilio*, et voluntate Deorum. *De numine*, hoc sensu, Æn. i. 137.

59 *Poscamus ventos]* Ab ipso Anchise, quem ut Deum colere instituit. 'Divinaque ossa parentis.' Hujus autem divini cultus notæ sunt *aræ, sacra, ludi, templa dicata, vota* pro ventis obtinendis. Quorum tamen aliqua in communibus mortuorum omnium funeribus usurpabantur.

62 *Adhibete Penates]* De Penatibus, Æn. ii. 717. Quomodo *adhiberentur epulis*, Æn. iii. 177.

64 *Si nona, &c.]* Si, aliis dubitantis esse videtur, qui ideo *alnum* interpretantur *serenum*: et sensus erit: *Ludi nona die celebrabuntur, si sudum erit*; sin minus, in aliam diem remittentur. Aliis videtur esse *affirmantis*: et absolute sensus est; *cum Aurora extulerit nonam diem*: sic explicuimus Æn. i. 607. 'Si qua pios respectant numina.' Per *nonam diem*, alludit ad novemdialia Romanorum sacra pro mortuis: servabantur enim domi cadavera septem dies, octavo cremabantur, nono reliquæ sepulcro mandabantur.

66 *Ponam certamina]* Vox in ea re solennis, *ponere*. Sic apud Græcos, ludorum ejusmodi designator dicebatur *ἀγωνοθέτης*, ab *ἀγών* certamen, et *τίθημι* pono.

68 *Incedit]* Sic Æn. i. 50. 'Divum incedo regina.' Quæ quanquam ad majestatem incessus pertinere videri possunt; occurrit tamen mihi, *incedo* a poëta dici pro *sum*. Sic usurpatur et *venio*, Ge. i. 29. 'An Deus immensi venias maris.' De *cestu*, chirotheca e corio bubulo *crudo*, infra 405.

Ore favete omnes, et tempora cingite ramis.

Sic fatus, velat materna tempora myrto.

Hoc Helymus facit, hoc ævi maturus Acestes,

Hoc puer Ascanius; sequitur quos cetera pubes.

Ille e concilio multis cum millibus ibat

75

Ad tumulum, magna medius comitante caterva.

Hic duo rite mero libans carchesia Baccho

Fundit humi, duo lacte novo, duo sanguine sacro;

Purpureosque jacet flores, ac talia fatur:

Salve, sancte parens, iterum; salvete recepti

80

71 *Ore favete omnes*] Passim apud alios auctores, *Favete linguis*. Quibus formulis dubium est, *silentium*, an *plausus* et acclamatio indicatur. Pro *silentio* facit locus Senecæ lib. de vita beata c. 27. 'Quoties mentio sacrarum literarum intervenerit favete linguis. Hoc verbum, non ut plerique existimant a favore trahitur; sed imperatur silentium, ut rite peragi possit sacrum, nulla voce mala obstrepente.' Pro *plausu* et acclamatione facit Ovid. Met. xv. 677. 'En Deus est, Deus est, animis linguisque favete. Quisquis adest visum veneratur numen, et omnes Verba sacerdotis referunt geminata, piamque Æneadæ præstant et mente et voce salutem.' Idem in Ibin, 96. 'Quisquis ades, sacris ore favete meis. Quisquis ades, sacris lugubria dicite verba.' Hæc ut conciliem, existimo; non perpetuum *silentium* indici, neque perpetuam *acclamationem*; sed omnino *attentionem* ad sacra: ut ea tantum dicant, quæ sacrorum ritu dicenda sunt; a ceteris omnibus verbis abstineant. Interpretationem adjuvat Ovidius loco citato, cum dicit, *animis linguisque favete*; quibus eundem *animis* ac *linguis* exhiberi favorem jubet. At non jubet, nihil omnino animis interim ac mente cogitari, sed ea duntaxat quæ ad Deos et sacra pertineant; ita nec omnino nihil dici, sed ea quæ eo etiam spectent. Et vero Seneca vocem tantum *malam* et *obstrepentem* arcet: Horatius Od. l. iii. l. tantum *profanum vulgus*, id est, profanis sermonibus indulgens: Ovidius loquentes inducit ea solum, quæ sacrificio convenient, ut patebit superiora exempla relegenti: Latini autem veteres, hujus auctores formulæ, cum eam vocibus ambiguis ex-

Delph. Virg.

presserunt; *favete ore, linguis*; non autem *favete verbis, sermone, silentio*: indicare videntur voluisse tempestivas illas loquendi ac tacendi vices.

72 *Materna myrto*] Veneri, Æneæ matri dicata arbore. Unde ad coronas assumi ab Ænea decuit, ut deinde a Romanis in ovatione, Ecl. ii. 52.

73 *Helymus*] Hic, ex Strabone, Dionysio, Lycophronis interprete Isacio Tzetze, fuit Trojanus. Post excidium Trojæ in Siciliam ab Aceste advectus fuit, ut diximus, 36. Addit Tzetzes, fuisse spurium Anchisæ filium. Testatur Dionysius, regio genere ortum esse: ideoque novos illos Siciliæ incolas Trojanos, universim suo nomine *Helymos* appellasse. Negare videtur Virgilius fuisse Trojanum, Anchisæ filium, et regio sanguine oriundum: siquidem eum conceptis verbis Siculum testatur, 300. 'Tum duo Trinacrii juvenes, Helymus Panopesque.' Deinde nullam ei laudem ab Æneæ consanguinitate et regia origine tribuit: quod certe non omisisset, qui eodem loco, 297. Diorem commendat a stirpe Priami; et, 24. Erycem fratrem Æneæ appellavit. Itaque hoc unum fatetur, 391. Helymum fuisse comitem senioris Acestæ: cui se comitem adjungere tam in ipsa Sicilia, quam in Troade potuit.

77 *Carchesia Baccho*] De *carchesiis* poculis, Ge. iv. 380. De *Baccho*, vino, Ecl. v. 69. De *sacris funebribus*, lacte, vino, sanguine, Æn. iii. 62.

79 *Purpureos flores*] Vel rosas intelligit, flores dicatos Veneri, Anchisæ amatrici; vel generatim flores quoscunque purpureos.

80 *Salve, sancte parens, iterum*] *Iterum*, inquit: quia jam anno superiore exequiis patrem honoraverat, salutaveratque funebri more.

Nequicquam cineres, animæque umbræque paternæ.
 Non licuit fines Italos, fataliaque arva,
 Nec tecum Ausonium, quicumque est, quærere Tybrim.
 Dixerat hæc : adytis cum lubricus anguis ab imis
 Septem ingens gyros, septena volumina, traxit, 85
 Amplexus placide tumulum, lapsusque per aras :
 Cœruleæ cui terga notæ maculosus et auro
 Squamam incendebat fulgor : ceu nubibus arcus
 Mille jacet varios adverso Sole colores.
 Obstupuit visu Æneas. Ille agmine longo 90
 Tandem inter pateras et levia pocula serpens
 Libavitque dapes, rursusque innoxius imo
 Successit tumulo, et depasta altaria liquit.
 Hoc magis inceptos genitori instaurat honores,
 Incertus, Geniumne loci, Famulumne parentis 95
 Esse putet; cædit binas de more bidentes,

80 *Recepti Nequicquam cineres*] Per cineres, ait Servius, patrem intelligit, quem e Trojano excidio frustra liberaverat. Immo, cineres ipsos intelligit; quos anno superiore reliquerat in Sicilia, nunc autem recipit reditu suo, ac revisit; *nequicquam tamen*; quia non conferet reditus, ut cum eo adire Italiam liceat.

81 *Animæque umbræque*] Vel plurali numero usus est, pro singulari; ut passim poëtæ: vel reipsa plures putavit esse animas: de quibus commodius disseremus, Æn. vi. 724. et sequentibus.

82 *Fines Italos*] De Italia, Æn. i. 534. De Ausonia, Italiæ nomine, Æn. iii. 171. De Tybri, Italiæ fluvio, Æn. i. 17. De adytis, locis intimis, Æn. ii. 297. De squamis, Ge. iv. 13. De arcu, seu Iride, Æn. iv. 700. De agmine, in serpentibus, Ge. iii. 423. De verbo libavit, degustavit, Æn. i. 740.

93 *Depasta altaria*] Non ab igne, victimas consumente, nondum enim cæsæ fuerant victimæ; sed ab ipso serpente, qui prima dona libaverat.

94 *Instaurat*] Renovat incepta sacrificia: jam enim fuderat vina, 78. moxque iterum fundit, 98. Quid ita? an quia sacrificia serpentis occursum turbata esse putabat? At bono erat omni serpentis occursum. An quia cum prævia sacrificia e floribus et liquoribus, quasi mortuo homini obtule-

rit; nunc viso serpente, majora offerenda existimat, quasi heroi, inter Deos admissio? Certe non admodum diversa ab his sacrificia Plutoni, Proserpinæ, Diisque Inferorum aliis offert, Æn. vi. 243.

95 *Geniumne loci, Famulumne, &c.*] Genii et custodes, locis, urbibus, domibus attribui solebant; ut et hominibus singulis attribui solitos diximus Ecl. iv. 63. Famulos item majoribus Diis suos assignabant: eosque e brutis animantibus plerumque assumptos. Sic Æn. vi. 190. columbæ ministræ sunt Veneris, ut Æneam ad auream arborem deducant. Sic ex Silio Italico, l. xiii. 124. apud Capuam: 'Numen erat jam cerva loci, famulamque Dianæ Credebant.' Sic aquila Jovi: sic ex Plutarcho in Cleomene, dracones heroibus sacri putabantur: unde hic anguis Anchisæ famulus.

96 *Cædit quas de more bidentes*] Vel cædit de more, id est, non per se ipse, sed per famulos, more pontificum Romanorum. Vel oves de more bidentes, id est, biennes, aut ambidentes, de quibus Æn. iv. 57. Vel quas, de more cœlestibus Diis adhibito; quibus numero impari victimæ cædebantur, quia 'numero Deus impare gaudet.' Inferis autem numero pari, Æn. vi. 243. Igitur offert Æneas patri quinque pecudes, ut jam cœlesti Divo; easque nigrantes, ut ex Inferis as-

Totque sues, totidem nigrantes terga juvencos :
 Vinaque fundebat pateris, animamque vocabat
 Anchisæ magni, Manesque Acheronte remissos.
 Necnon et socii, quæ cuique est copia, læti 100
 Dona ferunt ; onerant aras, mactantque juvencos.
 Ordine aëna locant alii, fusique per herbam
 Subjiciunt veribus prunas, et viscera torrent.
 Expectata dies aderat, nonamque serena
 Auroram Phaëtontis equi jam luce vehebant ; 105
 Famaque finitimos et clari nomen Acestæ
 Excierat : læto complerant littora cœtu
 Visuri Æneadas ; pars et certare parati.
 Munera principio ante oculos circoque locantur
 In medio : sacri tripodes, viridesque coronæ, 110
 Et palmæ, pretium victoribus, armaque, et ostro
 Perfusæ vestes, argenti aurique talenta ;

sumto. Notatque Turnebus ejusmodi sacrificia Romanis *suovetaurilia* dicta esse ; quæ *sue*, *ove*, et *tauro* fiebant.

98 *Animamque vocabat, &c.*] Non simpliciter inclamat, invitaturque ad sepulcrales aras, ut sacrificiorum sanguine pascatur : quemadmodum pascuntur animæ mortuorum, inprimisque Tiresiæ apud Homer. Odyss. II. 95. quemadmodum Achilles tota nocte circa Patrocli rogum vina fundit, animam ejus vocans, Iliad. XXIII. 221. non ita, inquam : sed *invocat*, ut sibi adsit propitius pater, cujus *Manes Acheronte remissos* putat, et inter Deos vitam degere. De *Acheronte*, Inferorum fluvio, Æn. VI. 242. De *Manibus*, Ge. IV. 469.

102 *Aëna*] Vasa ærea : vel ad lavanda corpora, vel ad elixandas carnes. Licet enim Homerus heroibus suis elixas carnes non paret, ut notat Plato de Republ. I. III. has tamen primis etiam illis temporibus in usu fuisse notavimus, Æn. I. 215. De *epulis* post sacrificia, plura vide, Æn. VIII. 180.

105 *Auroram Phaëtontis equi*] *Phaëton* hic : vel Solis est filius, qui cum a patre diurnum regimen currus extorsisset precibus, et equos inscite regeret, ex iis ab Jove in Eridanum Italiæ fluvium fulmine excussus est : Ovid. Met. II. Vel potius *Sol* ipse est, qui dicitur ab Homero Odyss. II.

320. Ἡέλιος φαέθων, *Sol Phaëthon*, id est *splendens*. Ejus equi quatuor, *Pyrois* a πῦρ ignis ; *Eous*, ab ἠώς, *Aurora* ; *Æthon*, ab αἶθω uro ; *Phlegon*, a φλέγω *inflammo*. De *Aurora*, Ge. I. 249.

110 *Tripodes, &c.*] *Tripus* proprie sellæ mensæque species, tribus nixæ pedibus ; cui quandoque insidebatur, sæpe imponebantur lebetes crateresque ad libamina, Æn. III. 359. *Sacer* dicitur, quia in templo Delphico, reque omni divina magni erat usus : tum viris fortibus donabatur in præmium, unde Horat. Od. I. IV. 8. 'Donarem tripodas præmia fortium Graiorum.'

111 *Et palmæ, pretium victoribus*] Id est, pretium solenne et vulgare victoribus omnibus. Quærit enim Plutarchus Sympos. I. VIII. quæst. 4. 'Cur sacrorum certaminum aliud aliam habeat coronam, palma sit communis omnibus.' Respondetque, hoc ideo usu venisse, quod viro forti palma persimilis, non deprimatur onere, sed contra magis obluctetur. De *ostro*, ostreo, sive conchylio, unde purpura exprimitur, Ge. II. 506.

112 *Talentæ*] Τάλαντον, a τάλαν *suffero* : quia primo libram significavit, qua pondera appenduntur : tum quodvis magnum auri argentique pondus : denique certum determinatumque pondus, varium tamen apud varias gentes : celebratissimum Atticæ ta-

Et tuba commissos medio canit aggere ludos.
 Prima pares ineunt gravibus certamina remis
 Quatuor, ex omni delectæ classe, carinæ. 115
 Velocem Mnestheus agit acri remige Pristin;
 Mox Italus Mnestheus, genus a quo nomine Memmi;
 Ingentemque Gyas ingenti mole Chimæram,
 Urbis opus, triplici pubes quam Dardana versu
 Impellunt, terno consurgunt ordine remi; 120
 Sergestusque, domus tenet a quo Sergia nomen,

lentum, quod sic describitur a Rhem-
 nio Fannio:

‘Cecropium superest posthæc docu-
 isse talentum,

Sexaginta minas, seu vis, sex millia
 drachmas,

Quod summum doctis perhibetur pon-
 dus Athenis.’

Porro *drachma* Attica, *denario* Roma-
 no, et *grosso* Francico æquiparatur.
Grossus pars est *marcæ* sexagesima
 quarta. *Marca* signati argenti hoc
 anno 1675. Ludoviceos argenteos
 capit novem; hoc est, libras nostras
 sive Francicos viginti septem. Gros-
 sus igitur valet octo solidos cum
 denariolis paulo minus sex: qui
 grossi sexies millies repetiti Fran-
 cicos conficiunt 2550. Et hic va-
 lor est *argentei talenti* Attici ad
 modum nostrum revocati. *Aurei* au-
 tem *talenti* valorem conjicies, habita
 auri cum argento comparatione: au-
 rum enim Græcum Romanumque duo-
 decies argenti valorem; Francicum
 sexies etiam ac decies et amplius
 nunc superat. *Cetera*, infra 248.

114 *Prima pares*, &c.] I. LUDUS, *na-
 vium decursus*. Cujus exemplum in
 Homero non habuit Virgilius: nec
 vero voluit cursum illius equestrem
 imitari, quia Homerus in eo plus
 operæ studiique posuerat; ludos alios
 imitatus est, quos ille minus diligen-
 ter scripserat, *Iliad.* xxiii.

116 *Pristin*, &c.] Naves quatuor,
 æquales magnitudine ac robore, suis
 insignit nominibus, quæ e pictis in
 puppi monstris repetit. Primæ *Pris-
 tis* appicta erat, marina bellua, e ba-
 lænarum genere, de qua *Æn.* iii. 427.
 Secundæ *Chimæra*, ignivomum ac tri-
 forme monstrum: quod, ex Ovid.
Metam. ix. 649. ‘mediis in partibus
 hircum, Pectus et ora leæ, caudam
 serpentis habebat.’ De ea, *Æn.* vi.

288. Tertiam ornabat *Centauri* pic-
 tura, ex equina et humana specie
 conflata, de quo genere *Ge.* ii. 456.
 Quartam *Scyllæ*, marini in freto Si-
 culo monstri, effigies, quam explicui-
 mus *Æn.* iii. 427.

117 *Mox Italus Mnestheus*, &c.] Ut
 nobilibus Romanorum familiis gratifi-
 cetur: eas a Trojanis deducit: a
 Mnestheo *Memmios*, a Sergesto *Ser-
 gios*, a Cloantho *Cluentios*. Addunt
 alii etiam a Gya, *Gegamios*: quod ta-
 men Virgilii testimonio caret.

119 *Urbis opus*] *Urbis instar*; in
 qua tantum operis fuerat, quantum
 in urbe positum. Sic apud Cicer. *Ac.*
in Verr. v. 88. ‘Erat illa navis con-
 strata; et ita magna, ut si in prædo-
 num pugna versaretur, urbis instar
 habere inter illos piraticos *myopa-
 rones* videretur.’

Triplici versu, &c.] *Triremem* sig-
 nificat navem: qualem tamen Tro-
 janis temporibus nondum fuisse pro-
 habile est; sed poëtæ ut multa alia,
 sic et illud per anticipationem dicere
 licuit. Quid sit autem in navibus
versus et *ordo* remorum duplex, tri-
 plex, quadruplex; unde *biremes*, *tri-
 remes*, *quadriremes*, &c. appellantur;
 valde ambiguum est. Quia tamen ex
 Virgilio, ‘triplici consurgunt ordine
 remi:’ constat, in utroque navis la-
 tere remigum ordines surrexisse alios
 aliis superpositos: non ita tamen, ut
 superiorum remigum pedes inferiorum
 capitibus impenderent, perpen-
 diculari, ut aiunt, rectaque linea; sic
 enim latera navium extruenda altius
 fuissent: sed ita, ut scamnis, quæ et
juga et *transtra* dicuntur, oblique a
 summo ad imum instar graduum dis-
 positis insisterent remiges; quorum
 superior ordo ibi figebat pedes, ubi
 ordo inferior insidebat. Porro series
 illæ remigum, a summo latere ad

Centauro invehitur magna; Scyllaque Cloanthus
Coerulea, genus unde tibi, Romane Cluenti.

Est procul in pelago saxum spumantia contra
Littora, quod tumidis submersum tunditur olim 125

Fluctibus, hyberni condunt ubi sidera Cori;

Tranquillo silet, immotaque attollitur unda

Campus, et apricis statio gratissima mergis.

Hic viridem Æneas frondenti ex ilice metam
Constituit signum nautis pater: unde reverti 130

Scirent, et longos ubi circumflectere cursus.

Tum loca sorte legunt, ipsique in puppibus auro

Ductores longe effulgent ostroque decori;

Cetera populea velatur fronde juvenus,

Nudatosque humeros oleo perfusa nitescit. 135

Considunt transtris; intentaque brachia remis;

Intenti expectant signum, exultantiaque haurit

Corda pavor pulsans, laudumque arrecta cupido.

Inde, ubi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes,
Haud mora, prosiluere suis: ferit æthera clamor 140

Nauticus; adductis spumant freta versa lacertis.

Infundunt pariter sulcos, totumque dehiscit

Convulsum remis rostrisque tridentibus æquor.

imam carinam oblique numeratæ, *ordines* dicebantur; et pro multiplici ordine, navis erat *biremis*, *triemis*, *quadriemis*, a Ptolemæo Philopatore exstructa etiam *quadraginta* ordinum: at eadem series, a prora ad puppim numeratæ, dicebantur *versus*; et sic in singulis lateribus, *versus* aliquando viginti quinque, aliquando plures; et in Ptolemæi navi, quæ *quadraginta* ordinum fuit, et quater mille remigum, *versus* quinquaginta fuere. Igitur Chimæra hæc Virgiliana, quæ *triplici versu*, *triplici ordine* instructa erat; remiges in singulis lateribus novem, tota nave octodecim capiebat.

125 *Olim*] *Aliquando*, indefinite. Sic Ge. 303. 'cum frigidus olim Jam cadit.'

126 *Hyberni Cori*, &c.] *Corus* ventus, flat ab occasu æstivo. *Hybernus* dicitur, seu frigidus, quia situ proxime ad septentrionales ventos accedit. *Condit sidera* nimbis inductis. Scribitur etiam *Caurus*.

128 *Apricis mergis*] Avibus aquaticis, *plongeurs*, quæ cum frequenter se aquis immergant, amant ad Solem

siccare se, in locis *apricis*, id est, Soli expositis. De voce *apricis*, Ecl. ix. 49.

129 *Metam*] *Meta*, est *extremitas*, *terminus*: sive in agris, sive in circo: vulgo e lapidibus oblongis, in acumen ac pyramidem erectis. Talis erat Romano in circo figura metarum, quas in extremo decursu septies *quadrigæ* circumflectebant: eo alludit Virgilius; et quanquam ilicis ramus hanc figuram non refert; refert tamen quomodocunque ipsa rupes, cui ramus infigitur. De *ostro*, purpura, Ge. ii. 506. De *populo*, *peuplier*, Ge. ii. 13. De *ilice*, *yeuse*, Ecl. i. 18.

135 *Oleo*] Ad membra roboranda: unde etiam eo luctaturi ungebantur, Æn. iii. 280. De *transtris*, scamnis remigum, supra 119.

137 *Haurit Corda pavor*, &c.] Versum jam explicuimus, Ge. iii. 105.

143 *Rostrisque tridentibus*] Passim legebatur olim *stridentibus*; sed obstat mensura primæ syllabæ, quæ ubique longa est. Sed a viris doctis academia Neapolitanæ profecta est superiore sæculo illa correctio, qua usi sumus; utpote cum antiqua navium

Non tam præcipites bijugo certamine campum
 Corripuere, ruuntque effusi carcere currus ; 145
 Nec sic immissis aurigæ undantia lora
 Concussere jugis, pronique in verbera pendent.
 Tum plausu fremituque virum studiisque faventum
 Consonat omne nemus, vocemque inclusa volutant
 Littora ; pulsati colles clamore resultant. 150
 Effugit ante alios, primisque elabitur undis
 Turbam inter fremitumque Gyas ; quem deinde Cloanthus
 Consequitur, melior remis : sed pondere pinus
 Tarda tenet. Post hos æquo discrimine Pristis
 Centaurusque locum tendunt superare priorem ; 155
 Et nunc Pristis habet, nunc victam præterit ingens
 Centaurus ; nunc una ambæ junctisque feruntur
 Frontibus, et longa sulcant vada salsa carina.
 Jamque propinquabant scopulo, metamque tenebant :
 Cum princeps medioque Gyas in gurgite victor 160
 Rectorem navis compellat voce Mencoeten :
 Quo tantum mihi dexter abis ? huc dirige gressum ;
 Littus ama, et lævas stringat, sine, palmula cautes ;
 Altum alii teneant. Dixit. Sed cæca Mencoetes
 Saxa timens, proram pelagi detorquet ad undas. 165
 Quo diversus abis ? iterum : pete saxa, Mencoete,
 Cum clamore Gyas revocabat ; et ecce Cloanthum
 Respicit instantem tergo, et propiora tenentem.
 Ille inter navemque Gyæ scopulosque sonantes
 Radit iter lævum interior, subitoque priorem 170

specie veteribusque numis ac picturis convenientissima, quarum in prora rostrum trifidum ex ære bifidumve addebatur, ad hostiles naves in incursum vulnerandas.

144 *Bijugo certamine, &c.*] *Cursu bigarum et quadrigarum*: de quibus *Ge. i. 512.* De *carceribus*, infra 288. *Juga*, ligna transversa quibus equi temoni currus alligabantur: hic vero, juxta aliquos, pro ipsis jugalibus equis usurpantur.

149 *Vocemque inclusa volutant Littora*] Commutatio est: pro, *vocemque inclusam volutant.*

162 *Mihi dexter abis*] *Mihi abis*: Abundat hic mihi; ut alibi sæpe, et *Ge. iii. 16.* 'In medio mihi Cæsar erit.'

163 *Littus ama*] *Accede propius ad littus.* Sic *Horat. Od. i. i. 25. 3.* 'amatque Janua limen.' Jubet igitur

ut navem admoveat propius littori; non Siciliæ quidem, sed rupis et metæ: ne latiore cursu eam circumeundo, ab aliis insequentibus superetur.

Palmula] Pars extrema remi planior, et in modum humanæ palmæ protensa, *Catull. in Phaselo. 4.* 'sive palmulis Opus foret volare, sive linteo.'

170 *Interior*] Quicquid sit de hujus vocis significatione in hominum consessu et incessu, *dextram* an *sinistram* partem notet: certum est in decursu circensi, interiorem partem *sinistram* esse: quia, cum in circo *meta* ad *sinistram* curruum esset; brevior circa eam flexus *sinister* erat, isque metæ propior atque *interior*; *dexter* autem, *exterior* atque a meta remotior. Igitur, cum navalis hic ludus circensem imitetur; hic *interior* est *sinister*. De circo et metis, infra 288.

Præterit, et metis tenet æquora tuta relictis.
 Tum vero exarsit juveni dolor ossibus ingens;
 Nec lacrymis caruere genæ; segnemque Meneæten,
 Oblitus decorisque sui sociumque salutis,
 In mare præcipitem puppi deturbat ab alta; 175
 Ipse gubernaculo rector subit, ipse magister,
 Hortaturque viros, clavumque ad littora torquet.
 At gravis, ut fundo vix tandem redditus imo est
 Jam senior, madidaque fluens in veste, Meneætes,
 Summa petit scopuli, siccaque in rupe resedit. 180
 Illum et labentem Teucris, et risere natantem,
 * Et salsos rident revomentem pectore fluctus.*
 Hic læta extremis spes est accensa duobus,
 Sergesto Mnestheique, Gyan superare morantem.
 Sergestus capit ante locum, scopuloque propinquat; 185
 Nec tota tamen ille prior præeunte carina;
 Parte prior; partim rostro premit æmula Pristis.
 At media socios incedens nave per ipsos
 Hortatur Mnestheus: nunc, nunc insurgite remis,
 Hectorei socii, Trojæ quos sorte suprema 190
 Delegi comites; nunc illas promite vires,
 Nunc animos, quibus in Gætulis Syrtibus usi,
 Ionioque mari, Maleæque sequacibus undis.
 Non jam prima peto Mnestheus, neque vincere certo;
 Quanquam o! sed superent, quibus hoc, Neptune, dedisti;
 Extremos pudeat rediisse: hoc vincite, cives, 196

171 *Tuta*] Nempe a periculo saxorum, quæ metam circumstabant: nondum tamen omnino tuta, quia nondum victoria parta erat: post metam quippe superatam, et aliqua ex parte circuitam, in portum sinistro cursu redeundum erat, ut dicemus infra 225.

174 *Decoris sui sociumque, &c.*] *Decoris sui*, quia indignum est principem virum ab alio pœnam suis manibus exigere. *Socium salutis*: id est salutis sociorum, quæ amisso gubernatore periclitabatur. Nec placet Cerdanus, qui socium agnoscit accusativo casu; tum quia mutatur verbi regimen, *oblitus decoris, sociumque*: tum quia non video qui dici possit Meneætes, socius salutis.

177 *Clavumque*] Pars in summo gubernaculo transversa, instar capuli, qua gubernaculum regitur. *Gubernaculum* vero, remus erat longior latiorque, ad puppim religatus, quo

cursum navis gubernator moderabatur. De *Teucris*, Trojanis, Æn. I. 239.

186 *Carina*] Ima trabs est, navis totius fabricam fulciens, et instar spinæ a prora ad puppim decurrens. De *rostro*, 143. De *Gætulis*, Æn. IV. 40. De *Syrtibus*, Æn. I. 115. De *Ionio Mari*, Æn. III. 210.

193 *Maleæque sequacibus undis*] *Malea* promontorium est Peloponnesi, sinum inter Argolicum et Laconicum, nunc *Capo Malio di S. Angelo*: procellis infestum; unde *sequaces* ejus dicuntur undæ; quasi nautas insequerentur. Superatum autem ab Ænea fuit, cum e Sporadibus et Cycladibus insulis ad Strophades iter fecit, Æn. III.

195 *Quanquam o! sed, &c.*] Duplex affectus. I. Victoriæ optatio: *Non vincere certo: quanquam o! velim, si liceat, vincere.* II. Correctio. *Sed tamen vincant illi, quibus hoc, Neptune, dedisti.* De *Neptuno*, Æn. I. 129.

Et prohibete nefas. Olli certamine summo
 Procumbunt: vastis tremit ictibus ærea puppis,
 Subtrahiturque solum; tum creber anhelitus artus
 Aridaque ora quatit; sudor fluit undique rivis. 200
 Attulit ipse viris optatum casus honorem.
 Namque, furens animi, dum proram ad saxa suburget
 Interior, spatioque subit Sergestus iniquo:
 Infelix saxis in procurrentibus hæsit.
 Concussæ cautes, et acuto in murice remi 205
 Obnixi crepuere, illisæque prora pependit.
 Consurgunt nautæ, et magno clamore morantur;
 Ferratasque trudes et acuta cuspidem contos
 Expediunt, fractosque legunt in gurgite remos.
 At lætus Mnestheus, successuque acrior ipso, 210
 Agmine remorum celeri, ventisque vocatis,
 Prona petit maria, et pelago decurrit aperto.
 Qualis spelunca subito commota columba,
 Cui domus et dulces latebroso in pumice nidi,
 Fertur in arva volans, plausumque exterrita pennis 215
 Dat tecto ingentem: mox aëre lapsa quieto
 Radit iter liquidum, celeres neque commovet alas:
 Sic Mnestheus, sic ipsa fuga secatur ultima Pristis
 Æquora, sic illam fert impetus ipse volantem.
 Et primum in scopulo luctantem deserit alto 220
 Sergestum brevibusque vadis, frustra que vocantem
 Auxilia, et fractis discentem currere remis.
 Inde Gyan ipsamque ingenti mole Chimæram

199 *Subtrahiturque solum*] Substrata maris aqua, non secari, sed quasi per vim subtrahi videtur retro, tanto impetu navis porro impellitur: *solum* enim est quicquid alteri substernitur, ut ostendimus Ecl. vi. 35.

203 *Interior*] *Inter* Mnestheum et metam, flexum brevioris et *sinistram* captans: supra 170.

205 *Murice*] Saxo acuto aspero ac prominente: sic dicto a *murice*, ostreo, unde purpureus liquor exprimitur, cujus conchylum fastigiatum et acutum est.

208 *Trudes . . . contos, &c.*] Perticas, quibus vado inhærens impellitur navis, aut iners alia moles promovetur. Monetque Isidorus *cuspidem conti*, ferro non armatam esse, sed tantum ex ipso ligno acuminatam.

211 *Agmine remorum*] Actu motuque remorum ordinato, et per quan-

dam successionem continuo. De illa voce, Ge. iii. 423.

212 *Prona maria*] Secunda, facilia, sine ullo jam obstaculo; cursu tam facili, ut non in plano æquore, sed in declivi loco pronus ac præceps currere videatur. Plinius l. ii. 70. 'In alia adverso, in alia prono mari.'

214 *Pumice*] *Pumex* lapis est levis, spongiosus, ad scabra leviganda aptissimus: hic pro cavernosa rupe sumitur, per tapinosim; ut 209. *gurgis*, pro mari, quemadmodum diximus, Æn. i. 122. Est autem hæc, navim inter et columbam, scite instituta comparatio; cum *navium* et *volatus* magna cognatio sit, ut diximus Æn. i. 228. et mox Mnesthei navem appellet *volantem*, 219.

218 *Ultima æquora*] Ultimam assignati maris partem, ultra metam. De *brevibus vadis*, Æn. i. 115.

Consequitur; cedit, quoniam spoliata magistro est.
 Solus jamque ipso superest in fine Cloanthus: 225
 Quem petit, et summis annixus viribus urget.
 Tum vero ingeminat clamor, cunctique sequentem
 Instigant studiis, resonatque fragoribus æther.
 Hi, proprium decus et partum, indignantur, honorem
 Ni teneant; vitamque volunt pro laude pacisci. 230
 Hos successus alit; possunt, quia posse videntur.
 Et fors æquatis cepissent præmia rostris:
 Ni, palmas ponto tendens utrasque, Cloanthus
 Fudissetque preces, Divosque in vota vocasset:
 Di, quibus imperium est pelagi, quorum æquora curro, 235
 Vobis lætus ego hoc candentem in littore taurum
 Constituam ante aras, voti reus, extaque salsos
 Porriciam in fluctus, et vina liquentia fundam.
 Dixit, eumque imis sub fluctibus audiit omnis
 Nereidum Phorcique chorus Panopeaque virgo: 240
 Et pater ipse manu magna Portunus euntem
 Impulit. Illa Noto citius volucrique sagitta
 Ad terram fugit, et portu se condidit alto.

225 *Superest in fine Cloanthus*] Mnestheus de victoria contendit cum Cloantho. At Cloanthus tamen jam a versu 171. *metis tenet æquora tuta relictis*. Hæc ut conciliem: existimo præmium ei propositum fuisse, non qui duntaxat metam attingeret primus; sed qui præterea circumita meta, primus sinistro cursu rediret in portum, unde dextro cursu naves exierant. Idque manifestum est. I. Quia hæc tria proponit Æneas certaturis, 130. 'Constituit signum nautis pater, unde reverti Scirent, et longos ubi circumflectere cursus.' II. Quia mox, 243. navis Cloanthi tum victoriam obtinet, cum 'Ad terram fugit, et portu se condidit alto.' At in rupe, quæ metæ loco fuit, *portus*, isque *altus* fuisse non potest; cum esset objecta portui, et tantum 'statio gratissima mergis.' Hic igitur jam et Mnestheus et Cloanthus metam prætergressi putandi sunt: *Cloanthus* quidem, quia *metis tenet æquora tuta relictis*; Mnestheus vero, quia *fuga secat ultima æquora*. Cloanthus autem *solus ipso superest in fine*: id est in extremo recurso, reditu a meta ad portum: quo in reditu enim superare, aut saltem æquare Mnestheus contendit.

Delph. Virg.

228 *Fragoribus*] Ita ex manuscriptis cum N. Heinsio emendamus. Olim *clamoribus*: sed parum exacte, cum superiore versu dixerit, *Ingeminat clamor*.

237 *Voti reus*] Voto obligatus: sic Ecl. v. 80. 'damnabis tu quoque votis:' ubi verba hæc explicuimus.

238. *Porriciam in fluctus, &c.*] Porro et *procul jaciam in fluctus*. Verbum est in sacrificiis solenne. Sic apud Livium l. xxix. 27. Scipio e Sicilia in Africam navigaturus, 'cruda exta, cæsa victima, uti mos est, in mare porricit: tubaque signum dedit proficiscendi.' *Libationis* vero par exemplum habemus apud Thucyd. lib. vi. ubi Nicias, Lamachus, et Alcibiades, e Piræeo Atheniensi portu solventes, aureis argenteisque pateris vinum in mare fudisse dicuntur.

240 *Nereidum Phorcique chorus, &c.*] *Phorcus* sive *Phorcys*, marinum numen, Ponti ac Terræ filius; filias habuit Gorgonas tres, Medusam, Euryalen, et Sthenyo. *Chorus* ejus, marina alia numina. *Nereides*, Nymphæ maris, Nerei et Doridis ejus sororis filiæ. *Panopea*, Nereidum una, de qua Ge. i. 437. ubi de *Portuno* quoque diximus, cui a *portu* vel *portandis* navibus nomen est. De *Noto*, vento meridionali, Ecl. ii. 58.

Tum satus Anchisa, cunctis ex more vocatis,
 Victorem magna præconis voce Cloanthum 245
 Declarat, viridique advelat tempora lauro;
 Muneraque in naves ternos optare juvencos
 Vinaque, et argenti magnum dat ferre talentum.
 Ipsis præcipuos ductoribus addit honores:
 Victori chlamydem auratam, quam plurima circum 250
 Purpura Meandro duplici Melibœa cucurrit;
 Intextusque puer frondosa regius Ida
 Veloces jaculo cervos cursuque fatigat
 Acer, anhelanti similis, quem præpes ab Ida
 Sublimem pedibus rapuit Jovis armiger uncis. 255
 Longævi palmas nequicquam ad sidera tendunt
 Custodes; sævitque canum latratus in auras.
 At qui deinde locum tenuit virtute secundum,
 Levibus huic hamis consertam auroque trilicem
 Loricam, quam Demoleo detraxerat ipse 260

245 *Præconis*] *Præco*, non *tubicen*, quia apud Livium l. XXXIII. 18. 'Romani ad spectaculum consederunt: et præco cum tubicine, ut mos est, in mediam arenam processit.' *Præco* igitur: qui voce, non cantu, populum, vel ad ludum, vel ad alia præciebat: ut enim inquit Vossius, *concio* est populus, qui per præconem *concietur* et convocatur; ita *præco*, qui *præciet* et ante conventum excitat populum ut veniat.

248 *Talentum*] Constat ex comparatione cum aliis præmiis instituta, *talentum*, neque hic, neque 112. sumi posse pro *talento Attico*. Constat idem ex Homero, qui Il. XXIII. præmium statuit equestris curriculi, primum quidem, fœminam cum lebetem; secundum, equam prægnantem; tertium, lebetem; quartum, duo auri talenta. Igitur vel *talentum*, pro quolibet auri argentique pondere hic sumendum est, ut diximus 112.; vel pro *talento Siculo* veteri, quod minimum quid valuisse ait Pollux l. IX. Et ex ipsius verbis colligit Budæus fuisse *sex drachmarum*, hoc est, solidorum nostrorum Francicorum vixdum unius et quinquaginta. Homerus autem, si non *Siculo talento*, simili saltem aliquo usus est.

251 *Purpura Meandro, &c.*] De *chlamyde*, *casaque*, Æn. IV. 137. Fuit hæc aureo textu, *aurata*: sed extrema in ora geminum habuit sinuosum flexuo-

sumque limbum, *plurima purpura*, id est, densiore, distinctum. *Meander*, fluvius minoris Asiæ maximus, e Phrygia Majore nascens, tum inter Cariam et Ioniam in mare Myrtoum, quæ pars est Ægæi, ad Heracleam urbem influens, nunc *Madre* appellatur: tot flexibus in se quasi recurrens, ut pro quibuscumque flexibus metaphorice sumatur. *Melibœa*, Thessaliæ nrbs ad radices montis Ossæ, purpurei ostrei piscatu ac tinctura celebris. De *purpura* densiore ac *dibapha*, Ge. II. 506.

252 *Puer regius Ida*] In *chlamyde*, textus acn *Ganymedes*, Trois regis filius, de quo Æn. I. 32. De *Ida* Troadis monte, Æn. II. 801. Et divisam quidem hanc picturam fuisse necesse est, duas velut in partes: quarum altera venantem Ganymedem exprimeret; altera raptum ejus et comitum stuporem.

255 *Jovis armiger*] Ex Plinio l. II. 55. Fulmen non percutit e volucribus aquilam, quæ ideo ministra fulminis Jovisque a poëtis fingitur. De *hamis et lorica auro trilice*, Æn. III. 467.

260 *Demoleo*] *Demoleus*, Græcorum dux aliquis ab Ænea occisus. *Simois*, fluvius Troadis, Æn. I. 104. *Ilio alto*, Græco more corripit vocalem longam ante aliam, absque vocalium elisione, ut Ge. I. 281. 'imponere Pelio Ossam.' De *Ilio*, Troja, Æn. I. 5. De *lebetibus* dono datis,

Victor apud rapidum Simoënta sub Ilio alto,
 Donat habere viro, decus et tutamen in armis.
 Vix illam famuli Phegeus Sagarisque ferebant
 Multiplicem, connixi humeris: indutus at olim
 Demoleos cursu palantes Troas agebat. 265

Tertia dona facit geminos ex ære lebetas;
 Cymbiaque argento perfecta atque aspera signis.
 Jamque adeo donati omnes, opibusque superbi,
 Puniceis ibant evincti tempora tænis:

Cum sævo e scopulo multa vix arte revulsus, 270
 Amissis remis, atque ordine debilis uno,
 Irrisam sine honore ratem Sergestus agebat.

Qualis sæpe viæ deprensus in aggere serpens,
 Ærea quem obliquum rota transiit; aut gravis ictu
 Seminecem liquit saxo lacerumque viator; 275

Nequicquam longos fugiens dat corpore tortus,
 Parte ferox, ardensque oculis, et sibila colla
 Arduus attollens; pars vulnere clauda retentat
 Nexantem nodis, seque in sua membra plicantem.

Tali remigio navis se tarda movebat; 280
 Vela facit tamen, et velis subit ostia plenis.

Sergestum Æneas promisso munere donat,
 Servatam ob navem lætus sociosque reductos.
 Olli serva datur, operum haud ignara Minervæ,
 Cressa genus Pholoë, geminique sub ubere nati. 285

Hoc pius Æneas misso certamine tendit
 Gramineum in campum, quem collibus undique curvis
 Cingebant sylvæ: mediaque in valle theatri
 Circus erat, quo se multis cum millibus heros

Æn. III. 466. De *Cymbiis*, vasculis,
 Æn. III. 66

269 *Puniceis tænis*] Vittis laneis, seu lemniscis e laurea corona pendentibus, quæ coronæ *lemniscatæ* dicebantur. *Tænis*, per contractionem, pro *tæniis*. De *puniceo* sive rubicundo et roseo colore, Ecl. v. 17.

273 *Viæ in aggere*] *Agger*, viæ publicæ pars media, eminentior et lapidibus strata atque exaggerata, ut pluviae defluant.

284 *Operum Minervæ*] Quæ cum artibus aliis, tum præcipue lanificio, ac texturæ præesse dicitur, Æn. II. 31. *Cressa*, Cres, Cressa, e Creta Candie, Æn. III. 104.

288 *Theatri Circus erat, &c.*] De *theatri* forma, Ge. II. 381. De *circo*, cujus aliquam similitudinem vallis

hæc Sicula referebat; hæc accipe.

I. *Circus* locus fuit a Tarquinio Prisco Romæ exstructus, montes inter Aventinum ac Palatinum, Indis celebrandis ad imitationem Olympicorum; sed præcipue decursionibus equestribus; quas jam Romulus in campo Martio ad Tybris ripam instituerat, et nuncupaverat *equiria*. Nomen inde habuit quod *circularis* seu orbicularis esset figuræ, longior tamen quam latior, quippe longitudine pedes circiter bis mille, latitudine mille tantum complexus. II. *Cavea*, fuit ambitus circi, ubi populi sedes, in *cuneos* distinctæ, ut de theatro diximus. III. *Arena*, spatium fuit circi medium, in quo aurigæ decurrebant: comminutis albis lapidibus, aliquando etiam minio et chrysocolla constratum. IV

Consessu medium tulit exstructoque resedit. 290
 Hic, qui forte velint rapido contendere cursu,
 Invitat pretiis animos, et præmia ponit.
 Undique conveniunt Teucris, mixtique Sicani;
 Nisus et Euryalus primi:
 Euryalus forma insignis viridique juvena, 295
 Nisus amore pio pueri; quos deinde secutus
 Regius egregia Priami de stirpe Diores;
 Hunc Salius, simul et Patron: quorum alter Acarnan,
 Alter ab Arcadio Tegeææ sanguine gentis;
 Tum duo Trinacrii juvenes, Helymus Panopesque, 300
 Assueti sylvis, comites senioris Acestæ;
 Multi præterea, quos fama obscura recondit.
 Æneas quibus in mediis sic deinde locutus:
 Accipite hæc animis, lætasque advertite mentes.
 Nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit. 305
 Gnosia bina dabo levato lucida ferro

Euripus, fuit lacuna, altitudine ac latitudine pedum decem, arenæ circumdata, eamque a cavea dividens: in eam derivabantur aquæ: unde ab Euripo nomen habuit, Euboici freti angustissimo loco, in quo septies aquæ singulis diebus reciprocant. v. *Carceres*, loca fuerunt fornicata, ubi currus ante pugnam coercerantur, et unde dato signo sublatisque repagulis erumpebant, ducto per sortem ordine. Dicebantur *ostia* etiam et *limina*: eorumque medium erat *ostium*, quo ascendebatur ad locum ubi erat ludorum editoris præsidiumque sessio. vi. *Metæ*, moles erant lapideæ, rotundæ, in acumen desinentes, tres simul junctæ, quarum acuminibus ova erant imposita: hæ in utraque arenæ parte fere extrema positæ erant, relicto tamen circumundique spatio, quo circa metas aurigæ currum facile flecterent. vii. *Spina*, fuit septum, secundum longitudinem circi, a meta ad metam, instar spinæ dorsi productum: circi arenam duas in partes, dextram sinistramque, disternans. In ea *columnæ*, *obelisci*, *delphini*, *Deorum statuæ*, *delubra* etiam et *sacraria* disposita ad ornatum. viii. *Cursus* a carceribus incipiebat, secundum latus dexterum circi; ita ut metæ ultimæ ad sinistram currum sitæ essent. Ad eas qui pervenerant, circuibant eas septies, in sinistram

interioremque partem deflectendo: inde per sinistram circi latus redibant ad metas *Murcias*, carceribus propiores, ubi e curru descendebant. De *factionibus* aurigarum, et *missibus*, Ge. iii. 18.

291 *Hic, qui forte velint, &c.*] ii. *Ludus. Pedestris cursus.* Imitatur Homerum Virgilius, qui *Iliad.* xxiii. 740. tres inducit cursores apud Patrocli tumulum, *Ajacem Oilei*, *Ulyssem*, et *Antilochum*: et Ajacem quidem Minervæ dolo fingit bovino in fimo lapsum esse: id unum ex eo mutuatus est Virgilius, reliqua longo intervallo superavit.

292 *Pretiis.... præmia*] Diversa sunt: *præmia*, munera ipsa; *pretia*, valor, dignitasque præmiorum. De *Teucris*, Æn. i. 239. De *Sicanis*, Æn. iii. 687. De *Niso et Euryalo*, Æn. ix. 176. De *Priamo*, Æn. iii. 476.

298 *Acarnan*] *Salius*, ex Acarnania, Epiri parte, de qua Æn. iii. 292.

299 *Arcadio Tegeææ, &c.*] *Patron*, *Tegeæus*, vel *Tegeates*, ex Tegea, urbe Arcadiæ, novem pagis constante juxta Strab. l. viii. De *Arcadia*, Ecl. iv. 58. De *Trinacria*, Sicilia, Æn. iii. 687. De *Helymo*, supra, 73. De *Acesta*, 36.

306 *Gnosia, &c.*] *Gnosus*, urbs Cretæ insulæ, sive *Candia*, Æn. iii. 104. unde *spicula* laudatissima: *spiculum*

Spicula cœlatamque argento ferre bipennem:
 Omnibus hic erit unus honos. Tres præmia primi
 Accipient, flavaque caput nectentur oliva:
 Primus equum phaleris insignem victor habeto; 310
 Alter Amazoniam pharetram plenamque sagittis
 Threiciis, lato quam circumplectitur auro
 Balteus, et tereti subnectit fibula gemma;
 Tertius Argolica hac galea contentus abito.
 Hæc ubi dicta, locum capiunt, signoque repente 315
 Corripiunt spatia audito, limenque relinquunt,
 Effusi nimbo similes; simul ultima signant.
 Primus abit, longeque ante omnia corpora Nisus
 Emicat, et ventis et fulminis ocyor alis.
 Proximus huic, longo sed proximus intervallo, 320
 Insequitur Salius: spatium post deinde relicto
 Tertius Euryalus.
 Euryalumque Helymus sequitur: quo deinde sub ipso
 Ecce volat, calcemque terit jam calce Diores,
 Incumbens humero: spatia et si plura supersint, 325
 Transeat elapsus prior, ambiguumve relinquat.
 Jamque fere spatium extremo, fessique, sub ipsam
 Finem adventabant: levi cum sanguine Nisus
 Labitur infelix; cæsis ut forte juvenicis

autem, non sagitta, sed missile telum fuit, pedum quinque, triangulo ferro: *pilum* aliter dictum. De *bipenni*, securi utrimque acuta, Ge. IV. 331.

309 *Flava oliva*] Arbore dicata Minervæ, Ge. I. 14. *Flava*; quia folii pars posterior subpallida, et coloris veluti porracei est: ea coronabantur victores Olympicis ludis, Ge. III. 20.

310 *Phaleris*] *Phaleræ*, equorum ornamenta, præsertim in capite, τὰ φάλαρα, quod est a φάω luceo: *harnachure*, *caparasson*. Æn. VII. 278.

311 *Amazoniam pharetram, &c.*] Qualem ferebant *Amazones*, quas in *Thracia* proprie dicta aliqui veterum collocabant. De vera earum sede dicemus Æn. XI. 659. De *Amazonum* nomine, Æn. I. 494. De *Thracia*, Æn. III. 14.

313 *Tereti*] Quæ rotunda, et in longum porrecta est.

314 *Argolica galea*] Vel quam Argivo alicui eripuerat; vel Argolica figura: ut enim vidimus Æn. III. 637. *elypeos* Argolicos singularis fuisse

formæ; ita et galeæ fuerunt: nam in Græcorum cæde Æn. II. 392. Trojani cum occisorum arma sibi aptassent, galeæ et 'Graiarum errore iubarum,' tantum non a suis occisi sunt. De *Argis*, urbe Peloponnesi Æn. I. 288.

316 *Limen*] Lineam aliquam descriptam in campo, quæ *carceres* et *ostia* circi suppleret: supra, 288. De *alis* fulmini appingi solitis, Æn. II. 649.

324 *Calcem terit jam calce*] Arguitur hic a quibusdam Virgilius: quod calcem præcurrentis, insequentis calce tritam dixerit; cum teri non possit ab insequente nisi summis pedum articulis. Temere: neque enim Diores Helymum æqua directaque linea insequabatur, alioqui nunquam ipsum anteire potuisset; at paulum ad latus: ita ut pene incumberet, non ejus *humeris*, sed alteri tantum *humero*; et pedes utriusque secundum latera se interdum stringerent, atque ita *calcem calce* tererent.

329 *Cæsis juvenicis*] Ad sacrificia Anchisæ persolvenda.

Fusus humum viridesque super madefecerat herbas. 330
 Hic juvenis jam victor ovans vestigia presso
 Haud tenuit titubata solo ; sed pronus in ipso
 Concidit immundoque fimo sacroque cruore.
 Non tamen Euryali, non ille oblitus amorum :
 Nam sese opposuit Salio per lubrica surgens ; 335
 Ille autem spissa jacuit revolutus arena.
 Emicat Euryalus, et munere victor amici
 Prima tenet, plausuque volat fremituque secundo.
 Post Helymus subit, et nunc tertia palma Diores.
 Hic totum caveæ consessum ingentis, et ora 340
 Prima patrum, magnis Salius clamoribus implet,
 Ereptumque dolo reddi sibi pōscit honorem.
 Tutatur favor Euryalum, lacrymæque decoræ,
 Grator et pulchro veniens in corpore virtus.
 Adjuvat, et magna proclamat voce Diores, 345
 Qui subiit palmæ, frustra ad præmia venit
 Ultima, si primi Salio redduntur honores.
 Tum pater Æneas, Vestra, inquit, munera vobis
 Certa manent, pueri ; et palmam movet ordine nemo :
 Me liceat casus miserari insontis amici. 350
 Sic fatus, tergum Gætuli immane leonis
 Dat Salio, villis onerosum atque unguibus aureis.
 Hic Nisus, Si tanta, inquit, sunt præmia victis,
 Et te lapsorum miseret ; quæ munera Niso
 Digna dabis ? primam merui qui laude coronam ; 355
 Ni me, quæ Salium, fortuna inimica tulisset.
 Et simul his dictis faciem ostentabat, et udo
 Turpia membra fimo. Risit pater optimus olli,
 Et clypeum efferri jussit, Didymaonis artes,

332 *Titubata*] Passive, cum *titubo* neutram vim vulgo habeat. Et hic Nisi casus est expressus ex Homero, *Iliad.* xxiii. 774. ut jam notavimus, 291.

339 *Nunc tertia palma Diores*] *Palmam* hic, non solum pro victoria, sed pro ipso victore usurpat : ut *Ge.* i. 59. *palmas equarum*, pro *victricibus inter equas*. Porro quia Diores quintum duntaxat ordinem obtinebat ; nec nisi casu Nisi, et fraude Salio facta, tertium in locum provectus est : ideo dixit, *nunc : nunc*, inquam, primis duobus casu ac fraude sublati. De *cavea*, parte *circi*, supra, 288.

340 *Ora Prima patrum*] Seniores ac iudices, quorum in conspectu atque ante ora vociferatur.

344 *Veniens in corpore virtus*] *Apparens, crescens ; melius, existens* : nam *venio* significat sæpe *sum, existo* : *Ge.* i. 29. ‘An Deus immensi venias maris.’

351 *Gætuli leonis, &c.*] Africa tota leonibus, ferisque aliis infesta : imprimis *Gætulia* ejus pars, de qua *Æn.* iv. 40. *Pellis autem hujus unguis ad splendorem deaurati fuerant : ‘ unguibus aureis.’*

353 *Si tanta, &c.*] Vis Nisi verborum hæc est : Ego et Salius ambo cecidimus : at ego primus, hic secundus ad metam subibat : si ergo hic donatus munere, cur ego indonatus ?

359 *Didymaonis*] Fictum est nomen, et insignem artificem hic notat.

Neptuni sacro Danaïs de postē refixum. 360

Hoc juvenem egregium præstanti munere donat.

Post, ubi confecti cursus, et dona peregit:

Nunc, si cui virtus, animusque in pectore præsens,
Adsit, et evinctis attollat brachia palmis.

Sic ait, et geminum pugnae proponit honorem: 365

Victori velatum auro vittisque juvenicum;

Ensem, atque insignem galeam, solatia victo.

Nec mora; continuo vastis cum viribus effert

Ora Dares, magnoque virum se murmure tollit:

Solus qui Paridem solitus contendere contra; 370

Idemque ad tumulum, quo maximus occubat Hector,

Victorem Buten immani corpore, qui se

Bebrycia veniens Amyci de gente ferebat,

Perculit, et fulva moribundum extendit arena.

Talis prima Dares caput altum in prælia tollit, 375

360 *Neptuni sacro, &c.*] Censet Donatus, hunc clypeum, ex aliquo in Græcia Neptuni templo erutum ab ipso Ænea, cum per Græcas insulas atque urbes navigaret: quemadmodum clypeum alium postibus Actiaci Apollinis fixerat, Æn. III. 288. atque ita ad contemptum Græcorum illic *fixum*, hic *refixum* clypeum fuisse. Sed non decuit *pium Æneam* in spoliandis Deorum templis sacrilegium admittere. Quare Servium libentius audio: qui putat cetera inter munera, quæ Helenus Æneæ ex Epiro solvendi dederat, Æn. III. 464. hunc fuisse clypeum, olim a Pyrrho refixum e Neptunii templi postibus, in excidio Trojæ. De *Neptuno*, Æn. I. 129. De *postibus*, parte januæ, Æn. II. 442. De *Danaïs*, Æn. I. 34.

362 *Post, ubi, &c.*] III. LUDUS. *Pugilatus, sive cestuum certamen.* Expressus ex Homero Iliad. XXIII. 653. ubi contendunt inter se *Epeus* et *Euryalus*: sed vix ullo eventu memorabili: unde Virgilius Homero plane hic superior est. *Epeum* sibi nimium confidentem imitatur Virgilii *Dares*, *Euryalum* *Entellus* senex. De *pugilatu*, infra 401.

366 *Velatum auro vittisque juvenicum*] Boves cornibus deauratis vittisque ac tæniis insignes erant, et cum statuebantur mactandi ad aras, et sæpe cum in præmium dabantur. De primo more, Æn. IX. 627. 'Et statuam ante aras aurata fronte juvenicum.'

De altero, Livius I. VII. 37. 'Consul advocata concione P. Decii cumulatæ nova virtute laudes peragit: et præter militaria alia dona, aurea corona eum et centum bobus, eximioque uno albo, opimo, auratis cornibus, donat.'

370 *Paridem*] Hunc enim Priami filium, etsi moribus mollem, viribus tamen robustum fuisse, et cestuum certamine victoriam ex ipso Hectore fratre retulisse diximus Ecl. II. 61. De eo multa, Æn. I. 31.

371 *Quo maximus occubat Hector*] Hector, Priami filius, de quo Æn. I. 103. occisus ab Achille, redemptus a Priamo in Sigeo promontorio tumulatus est: factis, ut habet Dares Phrygius, inter utrumque exercitum duorum mensium induciis: ludique ad tumulum singulari pompa celebrati sunt; in quibus Dares hic Virgilianus inter alios dicitur decertasse.

372 *Victorem Buten, &c.*] Hic *Butes*, non ille fuit Amyci filius, pater Erycis, de quo supra 24. quippe Eryx multo ante Trojanum bellum ab Hercule occisus fuit, ut mox videbimus, 411. Quomodo igitur Butes, Erycis pater, sub ultimum Trojanæ obsidionis tempus occisus fuisset a juvene Darete? Itaque hic *Butes*, de quo hic sermo, alter aliquis fuit, e primi Butæ posteris: quod innuunt Virgilii verba, 'se veniens Amyci de gente ferebat:' quæ sane remotiorem aliquem, quam filii, gradum notant. De *Bebrycibus*,

Ostenditque humeros latos, alternaque jactat
 Brachia protendens, et verberat ictibus auras.
 Quæritur huic alius: nec quisquam ex agmine tanto
 Audet adire virum, manibusque inducere cestus.
 Ergo alacris, cunctosque putans excedere palma, 380
 Æneæ stetit ante pedes; nec plura moratus,
 Tum læva taurum cornu tenet, atque ita fatur:
 Nate Dea, si nemo audet se credere pugnae,
 Quæ finis standi? quo me decet usque teneri?
 Ducere dona jube. Cuncti simul ore fremebant 385
 Dardanidæ, reddique viro promissa jubebant.
 Hic gravis Entellum dictis castigat Acestes,
 Proximus ut viridante toro consederat herbæ:
 Entelle, heroum quondam fortissime frustra,
 Tantane tam patiens nullo certamine tolli 390
 Dona sines? ubi nunc nobis Deus ille, magister
 Nequicquam memoratus, Eryx? ubi fama per omnem
 Trinacriam, et spolia illa tuis pendentia tectis?
 Ille sub hæc: Non laudis amor, nec gloria cessit
 Pulsa metu; sed enim gelidus tardante senecta 395
 Sanguis hebet, frigentque effætæ in corpore vires.
 Si mihi, quæ quondam fuerat, quaque improbus iste
 Exultat fidens, si nunc foret illa Juventas:
 Haud equidem pretio inductus pulchroque juvenco
 Venissem; nec dona moror. Sic deinde locutus, 400
 In medium geminos immani pondere cestus
 Projecit; quibus acer Eryx in prælia suetus

et Amyco eorum rege, occiso a Poluce, supra, 24.

384 *Quæ finis*] Amat Virgilius hoc nomen fœminino genere: Æn. II. 554. 'Hæc finis Priami fatorum.' De Dardanidis, Æn. I. 239. De toro, lecto, Æn. III. 224.

396 *Sanguis hebet, frigentque effætæ, &c.*] Sanguis in senibus minori copia, tardiores spiritus et crassiores emitit; unde frigus et stupor. *Effætæ* proprie dicuntur fœminæ, quæ multos fœtus pepererunt.

401 *Cestus*] *Cestus*, chirothecæ species quædam est e loris bubulis, plumbo etiam ac ferro interdum insuto: his pugiles muniebant manus; eosque cubito atque humero, ne excuterentur, alligabant. Nomen multi, inter quos Vossius, deducunt a *cædo*, ideoque scribunt *cæstus*: malim audire Festum et Scaligerum, Poët. I.

I. 22. qui deducunt a *κεστών* cingulum, lorum: et hoc a *κεντέω* pungo, quia acu punctum et consutum erat. Sic apud Homer. Iliad. XIV. 214. Venus deponit in sinum Junonis cestum suum, seu *κεστόν* *ἰμάττα*, punctum cingulum, cui amor, desiderium, blandiloquentia, omnesque ad captandas mentes inerant illecebræ. Et vero Virgilius iis cestum exprimit verbis quæ cingulo apprime congruunt: 364. 'evinctis attollat brachia palmis.' 408. 'vinculorum immensa volumina.' 425. 'paribus palmas innexuit armis.' Ludus autem ille inter antiquissimos fuit, vocabaturque *pugilatus*: in eo diversus a *lucta*; quod in *pugilatu*, manuum pugnis se invicem cæderent, ab adverbio *πύξ* *pugno*; in *lucta*, complexu insertisque brachiis ac pedibus luxarent se ac prosternerent.

Ferre manum, duroque intendere brachia tergo.
 Obstupuere animi: tantorum ingentia septem
 Terga bouum plumbo insuto ferroque rigeant. 405
 Ante omnes stupet ipse Dares, longeque recusat;
 Magnanimusque Anchisiades et pondus et ipsa
 Huc illuc vincolorum immensa volumina versat.
 Tum senior tales referebat pectore voces:
 Quid, si quis cestus ipsius et Herculis arma 410
 Vidisset, tristemque hoc ipso in littore pugnam?
 Hæc germanus Eryx quondam tuus arma gerebat.
 Sanguine cernis adhuc fractoque infecta cerebro.
 His magnum Alciden contra stetit; his ego suetus:
 Dum melior vires sanguis dabat, æmula necdum 415
 Temporibus geminis canebat sparsa senectus.
 Sed, si nostra Dares hæc Troius arma recusat,
 Idque pio sedet Æneæ, probat auctor Acestes:
 Æquemus pugnas. Erycis tibi terga remitto;
 Solve metus; et tu Trojanos exue cestus. 420
 Hæc fatus, duplicem ex humeris rejecit amictum,
 Et magnos membrorum artus, magna ossa lacertosque,
 Exuit, atque ingens media consistit arena.
 Tum satus Anchisa cestus pater extulit æquos,
 Et paribus palmas amborum innexuit armis. 425
 Constitit in digitos extemplo arrectus uterque,
 Brachiaque ad superas interritus extulit auras.
 Abduxere retro longe capita ardua ab ictu;
 Immiscentque manus manibus, pugnamque lacesunt,

411 *Tristemque, &c.*] De *Hercule* Jovis ac *Alcmenæ* filio, *Æn.* VIII. 288. De *Eryce* filio *Veneris*, atque ita *Æneæ* germano fratre, supra 24. Causam porro cur ab *Hercule* in *Sicilia* *Eryx* occisus sit, hanc afferunt. *Hercules*, occiso *Iberiæ* sive *Hispaniæ* rege *Geryone*, boves ejus cum in *Italiam* adduxisset; eorum unus forma præcipuus, transmisso freto in *Siciliam* enatans, ab *Eryce* raptus est, et ab *Hercule* frustra repetitus. Hinc gravis inter eos pugna ter cestibus commissa, quarum ultima *Eryx* interfectus est.

414 *Alciden*] *Herculem*: qui licet Jovis et *Alcmenæ* filius; tamen et *Amphitryoniades* et *Alcides* dictus est: ab *Amphitryone* *Thebano* *Alcmenæ* marito, et ab *Alcæo* *Amphitryonis* patre. Aliqui derivant ab ἀλκή *robur*.

415 *Æmula senectus*] Vulgo *invidiam* *Delph. Virg.*

explicant, quæ vigorem juvenibus invidere solet: vel quæ frustra vigorem illum imitatur, æmulaturque. Fortasse æmulam dixit, quia in utrisque temporibus canos spargentem: quasi utraque tempora cum festinatione quadam et æmulatione certatim canescerent.

418 *Sedet*] Fixum est, sedet in animo. *Auctor Acestes*] Non auctor quidem editorque ludorum, quos *Æneas* unus indixit; sed hortator *Entelli*, ut cum *Darete* pugnaret, atque ita auctor: supra, 387.

421 *Duplicem amictum*] Vel geminam vestem, interior-em et exterior-em: vel unicam, eamque suffultam et instar duplicis, qualis fuit *læna*, de qua *Æn.* IV. 262.

422 *Membrorum artus*] *Artus*, sunt compagines ac juncturae majorum corporis membrorum; ut *articuli* minorum, puta digitorum. *Lacertus*, os

Ille pedum melior motu, fretusque juventa ; 430
 Hic membris et mole valens ; sed tarda trementi
 Genua labant, vastos quatit æger anhelitus artus.
 Multa viri nequicquam inter se vulnera jactant,
 Multa cavo lateri ingeminant, et pectore vastos
 Dant sonitus ; erratque aures et tempora circum 435
 Crebra manus ; duro crepitant sub vulnere malæ.
 Stat gravis Entellus, nisuque immotus eodem
 Corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit.
 Ille, velut celsam oppugnat qui molibus urbem,
 Aut montana sedet circum castella sub armis, 440
 Nunc hos, nunc illos aditus, omnemque pererrat
 Arte locum ; et variis assultibus irritus urget.
 Ostendit dextram insurgens Entellus, et alte
 Extulit: ille ictum venientem a vertice velox
 Prævidit, celerique elapsus corpore cessit. 445
 Entellus vires in ventum effudit ; et ultro,
 Ipse gravis, graviterque, ad terram pondere vasto
 Concidit: ut quondam cava concidit aut Erymantho,
 Aut Ida in magna radicibus eruta pinus.
 Consurgunt studiis Teucris et Trinacria pubes ; 450
 It clamor coelo, primusque accurrit Acestes,
 Æquævumque ab humo miserans attollit amicum.
 At, non tardatus casu neque territus, heros
 Acrior ad pugnam redit, ac vim suscitât ira ;
 Tum pudor incendit vires, et conscia virtus ; 455
 Præcipitemque Daren ardens agit æquore toto ;
 Nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra.
 Nec mora, nec requies. Quam multa grandine nimbi

est inter manus vertebam et cubitum. *Brachium*, est os inter lacertum et humerum.

432 *Genua labant*] Proceleusmaticus est, quatuor breves pro dactylo: ut Ge. iv. 297. 'parietibusque premunt arctis.'

434 *Cavo lateri*] Vel *curvo*, quia infra latera corpus flectitur et curvatur: vel *reipsa cavo*, quia laterum costis cavus pectoris thorax circumcluditur.

438 *Tela...*] *Tela* vulgo a τῆλε *longe*: unde significant *missilia* quæcumque arma, quæ procul et eminus jaciuntur. Tamen aliquando usurpantur quoque pro armis quibus pugnatur cominus. Pro ense, Æn. ix. 747. 'At non hoc telum, mea quod vi dextera versat, effugies...' Sic ait,

et sublatum alte consurgit in ensem.' Hic pro cestibus. Unde firmatur conjectura Vossii: qui deducit a *têgo*, *tegulum*, *telum* priore producta ob contractionem, ut a *premo*, *premulum*, *prelum*: atque ita significabit id omne quo quis se tegit ac tuetur.

Exit] Active, pro *eludit*, *evitat*. Sic et Æn. xi. 750. 'vim viribus exit.' Vox Lucretiana l. v. 1329. 'Nam transversa feros exhibant dentis adactus Jumenta.'

446 *Ultro*] Per se ipse, nullo impellente.

448 *Erymantho*] *Erymanthus* mons, sylvæ, et fluvius Arcadiæ in Peloponneso: nunc *Dimizana*: locus sylvis asper, et apro quondam infestus. quem occidit Hercules. De *Ida*, Phrygiæ monte etiam sylvo, Æn.

Culminibus crepitant: sic densis ictibus heros
 Creber utraque manu pulsat versatque Dareta. 460
 Tum pater Æneas procedere longius iras,
 Et sævire animis Entellum haud passus acerbis,
 Sed finem imposuit pugnae, fessumque Dareta
 Eripuit, mulcens dictis; ac talia fatur:
 Infelix, quæ tanta animum dementia cepit? 465
 Non vires alias, conversaque numina sentis?
 Cede Deo. Dixitque, et praelia voce diremit.
 Ast illum fidi æquales, genua ægra trahentem,
 Jactantemque utroque caput, crassumque cruorem
 Ore ejectantem, mixtosque in sanguine dentes, 470
 Ducunt ad naves; galeamque ensemque vocati
 Accipiunt: palmam Entello taurumque relinquunt.
 Hic victor, superans animis, tauroque superbus:
 Nate Dea, vosque hæc, inquit, cognoscite, Teucris,
 Et mihi quæ fuerint juvenali in corpore vires, 475
 Et qua servetis revocatum a morte Dareta.
 Dixit, et adversi contra stetit ora juvenci,
 Qui donum astabat pugnae; durosque reducta
 Libravit dextra media inter cornua cestus
 Arduus, effractoque illisit in ossa cerebro. 480
 Sternitur, exanimisque tremens procumbit humi bos.
 Ille super tales effundit pectore voces:
 Hanc tibi, Eryx, meliorem animam pro morte Daretis
 Persolvo: hic victor cestus artemque repono.
 Protinus Æneas celeri certare sagitta 485

II. 801. De Teucris, Æn. I. 239. De Trinacria, Æn. III. 687. De æquore, pro campo, Æn. II. 780.

466 *Vires alias*] *Majores illi, minores tibi vires esse, quam putaveras.*

467 *Cede Deo*] Vel *Deo illi* cujus numina jam a te aversa sunt. Vel *Eryci heroi*, Deæ filio, Entelli magistro ac protectori, quem Acestes vocavit Deum, supra 291. cui mox deinde tanquam Deo taurum Entellus immolat. v. 483. vel *rationi*, juxta mentem Plutarchi: qui auctor est hoc proverbium apud septem Græciæ sapientes fuisse *ἔπον θεῶν*, *sequere Deum*: explicatque *obtempera rationi*, quæ quasi Deus oracula de rebus agendis semper dictat.

472 *Palmam*] Vel translatio est, pro *victoria*; vel proprie *palma*, de qua diximus, 111.

483 *Hanc tibi, Eryx, meliorem animam*] *Meliorem*: vel quia vilipendit a se victum Dareta: vel quia Diis gratiores sunt victimæ ex brutis animalibus, quam humanæ: vel alludit ad *succedaneas* victimas; quæ, cum primæ fugerant, aut infaustæ fuerant, earum in locum substituebantur, dicebanturque *meliores*, inclamantibus sacerdotibus, *δευτέρων ἀμεινόντων* *secundis melioribus*.

484 *Hic victor cestus, &c.*] Morem notat gladiatorum consequentis ætatis, qui cum per ætatem ab arte discedebant, virga donabantur, quam *rudem* appellabant; vocabanturque *rudarii*; et artis suæ arma suspendebant ad postes Herculis. Hic Entellus, non Herculi, a quo Eryx occisus; sed ipsi Eryci sua consecrat, quem Dei loco videtur habere, ut jam diximus, 467.

485 *Celeri certare sagitta*] IV. Lu.

Invitat, qui forte velint, et præmia ponit;
 Ingentique manu malum de nave Seresti
 Erigit; et volucrem trajecto in fune columbam,
 Quo tendant ferrum, malo suspendit ab alto.
 Convenere viri, dejectamque ærea sortem 490
 Accepit galea; et primus clamore secundo
 Hyrtacidæ ante omnes exit locus Hippocoontis;
 Quem modo navali Mnestheus certamine victor
 Consequitur, viridi Mnestheus evinctus oliva.
 Tertius Eurytion, tuus, o clarissime, frater, 495
 Pandare, qui quondam, jussus confundere foedus,
 In medios telum torsisti primus Achivos.
 Extremus galeaque ima subsidit Acestes;
 Ausus et ipse manu juvenum tentare laborem.
 Tum validis flexos incurvant viribus arcus 500
 Pro se quisque viri, et depromunt tela pharetris.
 Primaque per cœlum nervo stridente sagitta
 Hyrtacidæ juvenis volucris diverberat auras;
 Et venit, adversique infigitur arbore mali.
 Intremuit malus, timuitque exterrita pennis 505
 Ales, et ingenti sonuerunt omnia plausu.
 Post acer Mnestheus adducto constitit arcu,
 Alta petens, pariterque oculos telumque tetendit.
 Ast ipsam miserandus avem contingere ferro
 Non valuit; nodos et vincula linea rapit, 510
 Quis innexa pedem malo pendeat ab alto:

dus. *Sagittarum jactus*. Expressus est ex Homeri Iliad. xxiii. 850. ubi Teucer columbæ funem secatur; Meriones columbam ipsam evolantem ferit. Virgilius quatuor inducit certantes; Hippocoonta, Mnestheum, Eurytiona, Acesten. Et Hippocoon quidem malo sagittam infigit. Mnestheus funem secatur. Eurytion columbam inter nubilâ transfodit. Acestæ sagitta in auras coniecta ignem concipit.

487 *Seresti*] De hoc Trojano duce, Æn. i. 615.

491 *Galea*] In *galeam*, quia apud milites: apud ceteros vulgo in *urnam* aut *situlam*, sortes conjiciebantur.

492 *Hyrtacidæ Hippocoontis*] Hortensius eum appellat Hyrtaciden filium Hippocoontis. Donatus melius Hippocoonta filium Hyrtaci. Est quidem apud Homerum *Hyrtacides* *Asius* Il. xii. 96. sed *Asius* proprium est, *Hyrtacides* patronymicum,

ut patet Il. xiii. 384. ubi *Asius* idem ille ab Idomeneo occiditur. Est etiam apud eundem, Iliad. x. 518. *Hippocoon* Thrax, consobrinus Rhesi: qui ea ipse nocte qua Rhesus ad Trojam cæsus est, e somno excitatus est ab Apolline. Hic ex Æneæ sociis esse deinde potuit.

493 *Victor*] Non primo, sed secundo loco.

496 *Pandare, qui, &c.*] Convenerat Græcos inter ac Trojanos, ad dirimendum bellum; ut Paris Helenæ raptor, et Menelaus Helenæ maritus, singulari certamine de Helena contenderent. At Paris, cum prope victus esset, a Venere e pugna subductus est, inducta caligine, Iliad. iii. 380. Deinde Jupiter, adnitente Junone, Minervæ mandavit ut foedus turbaret: quod ut faceret, persuasit illa Pandaro, e Mysia, Lycaonis filio, ut sagittam in Menelaum obraret:

Illa Notos atque atra volans in nubila fugit.
 Tum rapidus jamdudum arcu contenta parato
 Tela tenens, fratrem Eurytion in vota vocavit,
 Jam vacuo lætam cœlo speculatus; et alis 515
 Plaudentem nigra figit sub nube columbam.
 Decidit exanimis, vitamque reliquit in astris
 Ætheriis, fixamque refert delapsa sagittam.
 Amissa solus palma superabat Acestes:
 Qui tamen aërias telum contendit in auras, 520
 Ostentans artemque pater arcumque sonantem.
 Hic oculis subitum objicitur magnoque futurum
 Augurio monstrum: docuit post exitus ingens;
 Seraque terrifici cecinerunt omina vates.
 Namque volans liquidis in nubibus arsit arundo, 525
 Signavitque viam flammis, tenuesque recessit
 Consumta in ventos: cœlo ceu sæpe refixa
 Transcurreunt crinemque volantia sidera ducunt.
 Attonitis hædere animis, Superosque precati
 Trinacrii Teucrique viri: nec maximus omen 530

atque ita vulnerato Menelao rursus in bella itum est: Iliad. iv. 89. De Achivis, Æn. i. 492.

512 *Notos*] Ventos quoslibet, proprie meridionales: Austri aliter dicuntur: Ecl. ii. 58.

514 *Fratrem in vota vocavit*] Pandarum, qui, inquit Servius, apud Lycios colitur quasi heros. At errat si eum ideo Lycium fuisse putat, inductus in errorem his Homeri versibus Iliad. iv. 119. Εὔχετο δ' Ἀπόλλωνι Λυκηγένει, &c. 'Supplicabat autem Apollini Lycio, inclyto jaculatori, agnorum primo genitorum sacrificaturum claram hecatomben, ubi domum reversus esset, claræ in urbem Zeliæ.' Est enim Zelia, urbs Mysiæ, ad radices montis Idæ, et fluvium Æsepum, cujus accolæ populos in auxilium Priami adduxerat Pandarus, ut legitur ibid. 91. Lycium igitur Apollinem ab eo invocatum puto, non quod patria esset Lycius, sed propter Lycii templi atque oraculi celebritatem: de quo Æn. iv. 345. Fratrem vero invocatur Eurytion, vel ut heroa; vel ut summe jaculandi peritum, quippe qui Menelaum vulneraverat Iliad. iv. 139. Sic Manlius apud Livium l. xxxviii. 48. 'Te, L. Scipio, appello: cujus ego mihi, succedens in vicem imperii tui, virtutem felicitatemque non frustra ab

Diis immortalibus precatus sum.'

523 *Augurio monstrum: docuit post, &c.*] *Augurium* proprie quid sit, diximus Æn. ii. 703. Hic pro quolibet signo ac præsagio futurorum eventuum sumitur. *Monstrum* est, quicquid contra rerum naturam, accidit et aliquid monstrat ac significat eventurum. *Exitus* qui hinc secutus est, incensio fuit navium Trojanarum, infra, 659.

524 *Seraque, &c.*] Explicat Servius *gravia*, Hortensius *futura*. Cerdanus *tarda*: hoc sensu: Ignorabant quid hoc monstro portenderetur: id mox docuit exitus: tumque vates intellexerunt aperueruntque omina, sed serius ac tardius; cum nullus ultra esset remedio locus.

525 *In nubibus arsit arundo*] Prodigium in eo fuit, quod id juxta rerum ordinem accidere non poterat: ut sagitta ex arundine, quamlibet sicca, ignem inter nubila conciperet: quod de terræ exhalationibus in altum aërem eductis Aristoteles ait. De stellis, ut vulgus putat, *cadentibus*, quales et unde sint, diximus Ge. i. 365.

530 *Nec omen Abnuitt Æneas*] Cum debuisset aversari, accipit, atque ut sibi prosperum agnoscit: vel dissimulans ob Acestæ reverentiam, et

Abnuît Æneas; sed lætum amplexus Acesten
 Muneribus cumulat magnis, ac talia fatur:
 Sume, pater: nam te voluit rex magnus Olympi
 Talibus auspiciis exsortem ducere honores.
 Ipsius Anchisæ longævi hoc munus habebis, 535
 Cratera impressum signis, quem Thracius olim
 Anchisæ genitori in magno munere Cisseus
 Ferre sui dederat monumentum et pignus amoris.
 Sic fatus cingit viridanti tempora lauro,
 Et primum ante omnes victorem appellat Acesten. 540
 Nec bonus Eurytion prælato invidit honori;
 Quamvis solus avem cœlo dejecit ab alto.
 Proximus ingreditur donis, qui vincula rupit;
 Extremus, volucris qui fixit arundine malum.
 At pater Æneas, nondum certamine misso, 545
 Custodem ad sese comitemque impubis Iuli
 Epytiden vocat, et fidam sic fatur ad aurem:
 Vade age, et, Ascanio, si jam puerile paratum
 Agmen habet secum, cursusque instruxit equorum,
 Ducat avo turmas, et sese ostendat in armis, 550
 Dic, ait. Ipse omnem longo decedere circo
 Infusum populum, et campos jubet esse patentes.
 Incedunt pueri, pariterque ante ora parentum

licet infaustum sciret: vel potius
 deceptus recordatione lætæ illius
 flammæ, quæ in Ascanii capite efful-
 serat, Æn. II. 680.

534 *Exsortem ducere honorem*] *Extra*
sortem ordinemque propositorum præ-
miorum. Et morem notat Græcorum:
 apud quos, antequam præda divide-
 retur inter milites, selectissima quæ-
 que, iis qui se fortiter in prælio ges-
 serant, non sorte, sed iudicio daban-
 tur. Sic Æn. IX. 271. Ascanius Niso:
 ‘clypeum cristasque rubentes Excipi-
 am sorti, jam nunc tua præmia,
 Nise.’

537 *Cisseus*] Rex alicujus Thraciæ
 partis, Hecubæ pater, quæ Priami
 conjux fuit, ab eoque dicta *Cisseis*.
 De *Thracia*, Æn. III. 14.

547 *Epytiden*] *Epytides*, patronymi-
 cum ejus fuit nomen; proprium, *Pe-*
riphantes: qui *Epyti* filius, Anchisæ
 præco, Iliad. XVII. 324.

548 *Ascanio, si jam, &c.*] Non enim
 interfuerat ludis Ascanius: turmas
 interea suas ad ludum instruens De
 eo, Æn. I. 271

553 *Incedunt pueri, &c.*] V. LUDUS.
Equestris decursio puerorum Trojano
more. Hunc omissis ceteris Homeri
 ludis Iliad. XXIII. addidit Virgilius in
 gratiam Augusti, qui his temporibus
 ludum illum in usum revocaverat, ut
 diximus Æn. III. 280. De Augusto sic
 Suetonius c. 43. ‘Trojæ ludum edi-
 dit frequentissime, majorum mino-
 rumve puerorum delectu: prisci de-
 corique moris existimans, claræ stir-
 pis indolem sic notescere. In hoc
 ludicro C. Nonium Asprenatem lapsu
 debilitatum aureo torque donavit:
 passusque est ipsum posterosque
 Torquati ferre cognomen. Mox finem
 fecit talia edendi, Asinio Pollione
 oratore graviter invidioseque in cu-
 ria questo Æsermini nepotis sui ca-
 sum, qui et ipse crux effregerat.’ In
 eoque Augustus ducem secutus erat
 Julium Cæsarem, de quo idem Sue-
 tonius c. 39. ‘Trojam lusit turma
 duplex, majorum minorumve puero-
 rum.’ Tres hic turmas statuit Vir-
 gilius, singulas puerorum duodecim:
 cum vulgo in exercitu *turmæ* terdenos

Frænatis lucent in equis: quos omnis euntes
 Trinacriæ mirata fremit Trojæque juvenus. 555
 Omnibus in morem tonsa coma pressa corona.
 Cornea bina ferunt præfixo hastilia ferro;
 Pars leves humero pharetras; it pectore summo
 Flexilis obtorti per collum circulus auri.
 Tres equitum numero turmæ, ternique vagantur 560
 Ductores; pueri bis seni quemque secuti
 Agmine partito fulgent, paribusque magistris.
 Una acies juvenum, ducit quam parvus ovantem
 Nomen avi referens Priamus, tua clara, Polite,
 Progenies, auctura Italos; quem Thracius albis 565
 Portat equus bicolor maculis, vestigia primi

haberent equites quibus præerant tres *decuriones*. Tres, inquam, statuit turmas, licet Julius duas tantum: quia fortasse turmarum numerus ad arbitrium editoris mutabatur, et ab Augusto auctus fuerat: est enim verisimile ita descriptos hic a poëta ludos fuisse, ut ab Augusto tunc edebantur. Porro hæc fuerunt ludentibus pueris arma atque ornamenta. i. Galea. ii. Corona supra ipsam galeam. iii. Torques aureus, catenæ instar circuito collo summum in pectus delabens. iv. Pharetra humero suspensa: non omnibus quidem: ait enim, *pars leves humero pharetras*; sed fortasse ducibus. v. Hastilia duo præfixa ferro; quibus sese videntur ex equis vicissim impulsisse: unde frequens casus sequebatur, ut ex Suetonio modo vidimus.

556 *Tonsa coma, &c.*] Nascimbænus *tonsam* de tonsura capillorum explicat. Servius *coronam*, de galea: et vero Homerus *Iliad.* vii. 12. de galea loquens ait: ὑπὸ στεφάνῃς εὐχάλκου, *sub corona ærea*. Tamen existimo pueros, et *galeatos*, et supra galeam *coronatos* fuisse: qualis est Marrubius sacerdos *Æn.* vii. 751. 'Fronde super galeam et felici comtus oliva.' *Galeatos* quidem, quia Ascanius deinde 673. 'galeam ante pedes projecit inanem.' *Coronatos* vero, non fluentibus ramis; sed pressis concisisque frondibus: talis ipse Virgilius *Ge.* iii. 21. 'Ipse caput tonsæ foliis ornatus olivæ.'

557 *Cornea bina, &c.*] *Hastile*, lignum ipsum hastæ, cui ferrum præfixum est: lignum, inquam, ex arbore *corno*, *cornouiller*: de qua *Ge.* ii. 34.

et hastas quidem illas necesse est breviores fuisse, ut binæ ferri possent, vel alterutra simul manu, vel singulæ singulis manibus.

562 *Partito*] Ab antiquo *partio*: nunc enim *partior*, active tantum, non etiam passive sumitur. *Magistris.*] Ducibus, quos mox enumeraturus est: et hæc appellatio propria est in eo genere: quippe cum eligebatur Romæ Dictator; qui sub eo præerat equitatu, vocabatur *magister equitum*. De voce, *ovans*, *Æn.* iii. 189.

564 *Polite, Progenies, &c.*] Ejus *Politæ* filius, qui in oculis Priami patris a Pyrrho interfectus est, *Æn.* ii. 526. *Polite*, vocativus est a nominativo *Polites*, non a *Politus*. Hic *Polites*, teste Servio, dicitur tamen a Catone in originibus venisse cum Ænea in Italiam, et urbem condidisse *Politorium* in Latium, ubi nunc *Polini*: quam deinde urbem Ancus Romanorum rex delevit, quod esset illa Latinorum adversus Romanos perfugium. Virgilius, qui *Politen* a Pyrrho cæsum induxit, hujus urbis structuram attribuere videtur ejus filio, cum ait: 'Progenies auctura Italos.' De *Italys*, *Æn.* i. 534.

566 *Portat equus bicolor, &c.*] Albus quidem fronte primisque duobus pedibus: hoc enim est *primi pedis*, id est, *primorum pedum*. At quis alter color? Fortasse rufus: talis enim equus ab Homero describitur, *Iliad.* xxiii. 455. totus rufus, et alba stella in fronte conspicuus: quod exprimere hic Virgilius voluisse Cerdano videtur. De *Thracia*, equorum ferace, *Æn.* iii. 14.

Primi Alba pedis, &c.] Servius

Alba pedis frontemque ostentans arduus albam.
 Alter Atys, genus unde Atii duxere Latini;
 Parvus Atys, pueroque puer dilectus Iulo.
 Extremus, formaque ante omnes pulcher, Iulus 570
 Sidonio est invectus equo, quem candida Dido
 Esse sui dederat monumentum et pignus amoris.
 Cetera Trinacriis pubes senioris Acestæ
 Fertur equis.
 Excipiunt plausu pavidos, gaudentque tuentes 575
 Dardanidæ; veterumque agnoscunt ora parentum.
 Postquam omnem læti consessum oculosque suorum
 Lustravere in equis: signum clamore paratis
 Epytides longe dedit, insonuitque flagello.
 Olli discurrere pares, atque agmina terni 580
 Diductis solvere choris, rursusque vocati
 Convertere vias, infestaque tela tulere.
 Inde alios ineunt cursus aliosque recursus
 Adversis spatiis, alternisque orbibus orbes
 Impediunt, pugnaeque cient simulacra sub armis; 585
 Et nunc terga fuga nudant; nunc spicula vertunt
 Infensi; facta pariter nunc pace feruntur.
 Ut quondam Creta fertur Labyrinthus in alta
 Parietibus textum cæcis iter, ancipitemque
 Mille viis habuisse dolum, qua signa sequendi 590
 Falleret indeprencus et irremeabilis error.

de duobus anterioribus pedibus explicat. Cerdanus de unico pede dextro. *Frontem albam* Scaliger interpretatur, *alba veluti stella* notatam: quia omnino alba deterioris equi indicium est.

569 *Puer dilectus Iulo*] Notat certe conjunctam affinitatem inter utramque gentem *Juliam*, quæ ab Iulo; et *Atiam*, quæ ab Aty: qua ex conjunctione prodiit Augustus. Quippe Julia, Julii Cæsaris soror, nupserat M. Atio Balbo: quo ex conjugio prodiit *Atia*; quæ collocata C. Octavio, Octavium peperit, Augustum deinde appellatum. Unde emendabis Plutarchum et alios, qui Augustum ex sorore Cæsaris natum ferunt; et Livianam periochen libri 116. ubi is dicitur Cæsaris hæres *et ex sorore nepos*: habet autem emendatissimus Livii codex, Pierio teste, *sororis nepos*; quod verum est: fuit enim Augustus nepos Juliae, sororis Cæsaris; non nepos Cæsaris, ex Julia sorore: qua

ex verborum confusione ortus error est. De *Sidonio*, *Æn.* i. 450. De *Didone*, in argumento lib. iv.

573 *Senioris Acestæ*] Ad equos *Acestæ* refero, quibus Acestes Trojanam juventutem ad hunc ludum instraxerat: non ad *pubem Acestæ*, sen juventutem Siculam; quam probabile est in Trojanis illis pueris locum non habuisse, siquidem e tribus ductoribus nullus Siculus fuit.

575 *Pavidos*] De laude et victoria sollicitos: eo pavore perculsos, de quo, 138. 'Exultantiaque haurit Corda pavor pulsans.'

576 *Ora parentum*] Parentum similitudinem in liberis. De verbo *lustrare*, pro *circumire*, *Æn.* i. 612.

588 *Creta fertur Labyrinthus*] De *Creta* insula, *Candie*, *Æn.* iii. 104. De *Labyrintho*, *Æn.* vi. 67. Et comparat varias cursus puerilis figuras cum *Labyrintho*; currentes deinde pueros, cum *delphinis*.

Haud alio Teucrum nati vestigia cursu
 Impediunt, texuntque fugas et prælia ludo,
 Delphinum similes : qui per maria humida nando
 Carpathium Libycumque secant, * luduntque per undas.*
 Hunc morem, hos cursus, atque hæc certamina primus 596
 Ascanius, Longam muris cum cingeret Albam,
 Retulit, et priscos docuit celebrare Latinos,
 Quo puer ipse modo, secum quo Troia pubes.
 Albani docuere suos ; hinc maxima porro 600
 Accepit Roma, et patrium servavit honorem ;
 Trojaque nunc, pueri Trojanum dicitur agmen.
 Hac celebrata tenus sancto certamina patri.
 Hic primum Fortuna fidem mutata novavit.
 Dum variis tumulo referunt solennia ludis : 605
 Irim de cælo misit Saturnia Juno
 Iliacam ad classem, ventosque aspirat eunti,
 Multa movens, necdum antiquum saturata dolorem.
 Illa, viam celerans per mille coloribus arcum,
 Nulli visa, cito decurrit tramite virgo. 610
 Conspicit ingentem concursum, et littora lustrat,
 Desertosque videt portus classemque relictam ;
 At procul in sola secretæ Troades acta
 Amissum Anchisen flebant, cunctæque profundum
 Pontum aspectabant flentes. Heu tot vada fessis, 615
 Et tantum superesse maris ! vox omnibus una.
 Urbem orant ; tædet pelagi perferre laborem.
 Ergo inter medias sese haud ignara nocendi
 Conjicit, et faciemque Deæ vestemque reponit :
 Fit Beroë, Tmarii conjux longæva Dorycli ; 620
 Cui genus, et quondam nomen, natique fuissent ;

594 *Delphinum, &c.*] *Delphin*, vel *delphinus*, communiter creditur esse *porcus marinus*, *marsoïin*, quem falso incurvo corpore pinxere veteres ; nisi forte sic apparet propter impetum ac velocitatem motus cum erumpit e mari : vere enim dicitur a Plinio l. ix. 8. 'velocissimum omnium animalium, non solum marinorum ; ocyor volucris, ocyor telo..... tanta vi exilit, ut plerumque vela navium transvolet.'

595 *Carpathium Libycumque*] *Carpathium* mare, ad orientem Cretæ insulæ, ubi est *Carpathus* insula, Cretam inter et Rhodum media, nunc *Scarpanto*. *Libycum* mare, circa Libyam, de qua Africæ parte, Æn. i. 162. et Ge. i. 241. De *Ascanio*, Æn. i. 271.

Delph. Virg.

De *Alba*, Æn. viii. 48. De *Latinis*, veteribus Latii incolis, Æn. i. 10.

606 *Irim de cælo, &c.*] De *Iride*, et arcu cœlesti, Æn. iv. 700. De *Junone*, *Saturni filia*, Æn. i. 27.

613 *Secretæ Troades acta*] Nam, ut ait Hortensius, indecorum est honestas matronas publicis in spectaculis esse cum viris. *Acta* littus est, ab ἀκτῇ, qua voce usus est Cicero, de Siculo littore loquens. Verrina v. 81. 'Uxorem tot in acta dies secum habere.'

620 *Beroë, Tmarii, &c.*] Ficta nomina *Beroës* et *Dorycli*. De *Dardaniis*, Æn. i. 239. De *Achaia*, Græcia proprie dicta, vel Peloponnesi parte, Æn. i. 492.

Ac sic Dardanidum mediam se matribus infert :
 O miseræ, quas non manus, inquit, Achaica bello
 Traxerit ad letum patriæ sub moenibus ! o gens
 Infelix ! cui te exitio Fortuna reservat ? 625
 Septima post Trojæ excidium jam vertitur æstas :
 Cum freta, cum terras omnes, tot inhospita saxa
 Sideraque emensæ ferimur ; dum per mare magnum
 Italiam sequimur fugientem, et volvitur undis.
 Hic Erycis fines fraterni, atque hospes Acestes : 630
 Quid prohibet muros jacere, et dare civibus urbem ?
 O patria, et rapti nequicquam ex hoste Penates,
 Nullane jam Trojæ dicentur moenia ? nusquam
 Hectoreos amnes, Xanthum et Simoënta, videbo ?
 Quin agite, et mecum infaustas exurite puppes. 635
 Nam mihi Cassandræ per somnum vatis imago
 Ardentes dare visa faces. Hic quærite Trojam ;
 Hic domus est, inquit, vobis. Jam tempus, agi res ;
 Nec tantis mora prodigiis. En quatuor aræ
 Neptuno. Deus ipse faces, animumque ministrat. 640
 Hæc memorans, prima infensum vi corripit ignem,
 Sublataque procul dextra connixa coruscat,
 Et jacit. Arrectæ mentes, stupefactaque corda
 Iliadum. Hic una e multis, quæ maxima nati,
 Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix : 645
 Non Beroë vobis, non hæc Rhoeteia, matres,

626 *Jam vertitur æstas*] Jam præterita est septima, et convertitur vergitque in octavam. Hunc enim esse sensum diximus *Æn.* i. 760. Et vero tunc ita loquebatur Beroë, non æstate, sed vere : ipso quippe ludorum die, ut statuimus supra, 46.

628 *Sidera emensæ*] Per navigationem, quæ astrorum aspectu regitur.

629 *Fugientem*] Quia, quo propius ad eam accedebant, eo videbantur ab ea longius vi tempestatum repelli. De *Eryce*, *Æneæ* fratre, 24. De *Acesta*, 36. De *Penatibus*, *Æn.* ii. 717. De *Hectore*, *Æn.* i. 103. De *Xantho*, *Troadis* fluvio, *Æn.* i. 477. De *Simoënte*, *Troadis* item fluvio, *Æn.* i. 104. De *Cassandra* vate, *Priami* filia, *Æn.* ii. 246.

638 *Agi res*] Id est, *tempus agendi rem*. *Agit res* Romanus, ac *Mediceus* codex, aliique vetusti, apud *Pierium* ; id est, *ipsum tempus, ipsa occasio, rem urget et porro impellit : nam ecce faces, &c.*

639 *Quatuor aræ Neptuno*] A quo

constitutæ ? Non ab *Ænea*, qui ad tumulum, et in patris honorem sacra fecerat : tumulus autem et sacrificii locus procul aberant ab ea littoris parte ; nec procul a circo ; ut patet ex boum sanguine, quo lapsus est *Nisus*, 333. Ergo, vel a *Cloantho* : qui, hoc ipso in littore *Siculo*, immolandum pro navali victoria taurum *Diis* pelagi voverat 235. vel ab ipsis *Trojanis* : qui, dum *Æneas* *Anchisæ* sacra faceret, mactabant ipsi juvencos, pro sua quisque copia ; sive ut *Anchisen*, sive ut alios etiam *Deos* colerent, neque enim id a poëta definitur, 100.

641 *Ignem....coruscat*] Neutrum id vulgo verbum est ; apud *Virgilium* sæpe activum. *Æn.* x. 651. 'strictumque coruscat *Mucronem*.' *Æn.* xii. 431. 'hastamque coruscat.'

645 *Pyrgo*] Fictum nomen a poëta. De *Priami* quinquaginta filiis, ac duodecim filiabus, *Æn.* ii. 503.

646 *Rhoeteia*] E *Rhoeteo*, *Troadis* promontorio, non procul ab urbe *Troja*.

Est Dorycli conjux. Divini signa decoris,
 Ardentesque notate oculos; qui spiritus illi,
 Qui vultus, vocisve sonus, vel gressus eunti.
 Ipsa egomet dudum Beroën digressa reliqui
 Ægram, indignantem, tali quod sola careret
 Munere, nec meritos Anchisæ inferret honores.
 Hæc effata.

650

At matres primo, ancipites, oculisque malignis
 Ambiguæ, spectare rates, miserum inter amorem
 Præsentis terræ, fatisque vocantia regna:

655

Cum Dea se paribus per coelum sustulit alis,
 Ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
 Tum vero attonitæ monstris, actæque furore,
 Conclamant, rapiuntque focis penetralibus ignem;
 Pars spoliant aras, frondem ac virgulta facesque
 Conjiciunt. Furit immissis Vulcanus habenis
 Transtra per et remos et pictas abiete puppes.
 Nuntius Anchisæ ad tumulum cuneosque theatri
 Incensas perfert naves Eumelus; et ipsi
 Respiciunt atram in nimbo volitare favillam.
 Primus et Ascanius, cursus ut lætus equestres

660

665

647 *Divini signa decoris*] Quatuor ea signa commemorat. I. *Fulgorem vultus et oculorum.* II. *Spiritum*, id est, halitum odoratum. III. *Incessum*, aut grandem, aut fluentem. IV. *Sonum vocis*, sane altiore firmioreque. De tribus primis diximus, Æn. I. 406. 407. 409. De quarto dixit Æneas ad Venerem ibidem, 332. ubi: 'nec vox hominem sonat.'

651 *Indignantem, quod, &c.*] Ægre ferentem, quod per valetudinem sibi non liceret interesse sacris.

660 *Rapiuntque focis penetralibus ignem, &c.*] Dionysius Halicarn. postquam de Ægesto sive Acesta, et Helymo, jam in Sicilia considentibus, locutus est: ita de hoc navium incendio disserit, l. I. 'Εντυχὼν δὲ εἰρημένους Αἰνείας ἀνδράσι, &c. 'In hos autem viros postquam incidit Æneas, complectitur eos comiter, et condit in eorum gratiam urbes Ægestam et Erycem, et exercitus sui partem in iis relinquit: quantum ego conjicio, sua sponte, ut labore et marinis jactationibus fessi loco tuto quiescerent; ut vero aliqui scribunt, detrimentum classis illic passus ab incendio, quod

aliquot fœminæ tædio navigationis excitaverant; et necessitate coactus turbam relinquere, quam post absumptas naves reliquæ capere non poterant.' Plutarchus in Romulo, refert ex aliquorum sententia incensas a mulieribus naves Trojanorum fuisse in ipsis Tybridis faucibus, *Romæ* cujusdam Trojanæ suasu, a qua deinde *Roma* nomen habuerit. Strabo l. VI. id Crotone accidisse narrat, et sic deinde rem definit: Καὶ τὸ τῶν Τρωάδων δὲ τόλμημα περιφέρεται πολλαχού, &c. 'Et Trojanarum quidem facinus multis ascribitur locis, videturque incredibile, cum tamen fieri potuerit.'

661 *Spoliant aras*] Frondibus, verbenis, tæniis, quibus ornatae erant et aræ et statuæ. Æn. IV. 457.

662 *Vulcanus habenis*] De *Vulcano*, pro igne, Ge. I. 295. *Habenis*] Translatio ab aurigis, qui habenas ad incitatissimum cursum laxiores equis permittunt. De *transtris*, supra, 119. De *abiete*, *sapin*, Ge. II. 68. De *cuneis theatri*, supra, 288.

665 *Eumelus*] Effæctus aliquis senex, qui apud naves cum mulieribus steterat.

Ducebat, sic acer equo turbata petivit
 Castra; nec exanimes possunt retinere magistri.
 Quis furor iste novus? quo nunc, quo tenditis, inquit, 670
 Heu miseræ cives? non hostem, inimicaque castra
 Argivum; vestras spes uritis. En, ego vester
 Ascanius: galeam ante pedes projecit inanem,
 Qua ludo indutus belli simulacra ciebat.
 Accelerat simul Æneas, simul agmina Teucrum. 675
 Ast illæ diversa metu per littora passim
 Diffugiunt; sylvasque, et sicubi concava furtim
 Saxa, petunt. Piget incepti, lucisque; suosque
 Mutatæ agnoscunt, excussa pectore Juno est.
 Sed non idcirco flammæ atque incendia vires 680
 Indomitas posuere: udo sub robore vivit
 Stuppa vomens tardum fumum, lentusque carinas
 Est vapor, et toto descendit corpore pestis;
 Nec vires heroum infusaque flumina prosunt.
 Tum pius Æneas humeris abscindere vestem, 685
 Auxilioque vocare Deos, et tendere palmas:
 Jupiter omnipotens, si nondum exosus ad unum
 Trojanos, si quid pietas antiqua labores
 Respicit humanos, da flammam evadere classi

669 *Magistri*] Vel alii duces duo, Priamus et Atys, qui sic appellantur, v. 562. Vel custos Ascanii Epytides, aliorumque juvenum custodes. De Argivis et Argis urbe Peloponnesi, Æn. i. 288.

673 *Galeam...inanem*] Jam vacuum quippe extractam e capite. Alii explicant *spoliatam coronam*, quæ prius superposita galeæ, jam impetu deciderat. De Teucris, Æn. i. 239.

681 *Udo sub robore*] Duro quovis ligno; aliquando certa specie arboris, e querceo genere. Ge. i. 162.

682 *Stuppa*] Linum vile, cortici proxime adhærens, obturandis ac stipandis rimis ac foraminibus comparatum. Græce στύπη, a στύφω astringo.

Tardum fumum, lentusque, &c.] Quia uda et vicina undis materia non facile in flammam emicabat.

683 *Vapor*] Proprie est, halitus ac flatus, qui fumi instar expiratur: hic pro igne sumitur, juxta Lucretium l. ii. 149. 'At vapor is quem Sol mittit, lumenque serenum.' Carinæ, trabes sunt imæ in navibus.

Corpore pestis] Corpus, hic pro

navium mole: *pestis*, pro igne usurpatur, et sæpe pro noxia quacumque re; ut apud Livium l. XLIV. pro cæde: 'in aliam fœdiorem pestem incidebant: elephantes enim ab rectoribus in littus acti exeuntes obterebant.' Plinius l. ii. 48. pro tempestate: 'Præcipua navigantium pestis,' &c.

685 *Abscindere vestem, &c.*] Maximum hoc signum doloris fuit: usitatissimum apud Hebræos, ut patet ex sacris literis. Sed et apud Ægyptios, ex Herodoto l. ii. quos mortuos prosecutæ mulieres vagæ per urbem percutiebant se nudatis mamillis. Apud Trojanos, ex Seneca in Troad. v. 101. ubi Hecuba: 'Cadat ex humeris vestis apertis; jam unda vocant pectora dextras.' Apud Græcos, ex Herodoto l. viii. re male gesta a Mardonio. Apud Romanos, ex Suetonio in Nerone. c. 42. qui 'postquam Galbam et Hispanias descivisse cognovit..... veste discissa, capite converberato, actum de se pronuntiavit.' Causa autem hujus moris hæc erat, ut pectus pateret ad planctum, cujus etiam frequens apud veteres usus.

Nunc, Pater, et tenues Teucrum res eripe leto. 690

Vel tu, quod superest, infesto fulmine morti,

Si mereor, demitte, tuaque hic obrue dextra.

Vix hæc ediderat, cum effusis imbribus atra

Tempestas sine more furit, tonitruque tremiscunt

Ardua terrarum et campi; ruit æthere toto 695

Turbidus imber aqua densisque nigerrimus Austris;

Implenturque super puppes; semiusta madescunt

Robora: restinctus donec vapor omnis, et omnes,

Quatuor amissis, servatæ a peste carinæ.

At pater Æneas, casu concussus acerbo, 700

Nunc huc ingentes, nunc illuc pectore curas

Mutabat versans: Siculisne resideret arvis,

Oblitus fatorum, Italasne capesseret oras.

Tum senior Nautes, unum Tritonia Pallas

Quem docuit, multaque insignem reddidit arte, 705

Hæc responsa dabat, vel quæ portenderet ira

Magna Deum, vel quæ fatorum posceret ordo.

Isque his Æneam solatus vocibus infit:

Nate Dea, quo fata trahunt retrahuntque, sequamur.

Quicquid erit; superanda omnis fortuna ferendo est. 710

Est tibi Dardanius divinæ stirpis Acestes:

Hunc cape consiliis socium, et conjunge volentem;

Huic trade, amissis superant qui navibus, et quos

Pertæsum magni incepti rerumque tuarum est;

Longævusque senes, ac fessas æquore matres, 715

Et quicquid tecum invalidum metuensque pericli est,

Delige; et his habeant terris, sine, mœnia fessi:

Urbem appellabunt permissio nomine Acestam.

Talibus incensus dictis senioris amici.

Tum vero in curas animum diducitur omnes: 720

Et Nox atra polum bigis subvecta tenebat.

695 *Ardua terrarum*] Montes, spatia terrarum altissima. Vulgaris est ea locutio atque elegans: ut Æn. II. 332. 'angusta viarum.' Ib. 725. 'opaca locorum.' De *Austris*, ventis meridionalibus, Ecl. II. 58. De *robribus*, supra 681.

704 *Nautes, unum Tritonia, &c.*] *Nau-tes*, caput *Nautiæ* familiæ Romanæ, cujus in custodia Palladium Romæ per successionem fuit: ut habet Dionysius Halicarn. l. VI. Et causam diximus, Æn. II. 166. De *Pallade*, Æn. I. 43. et II. 31. De *Tritonia*, ejus cognomine, Æn. II. 171. De *ordine fatorum*,

Æn. I. 243. De *Acesta rege, Dardaniæ stirpis*, supra, 36.

718 *Acestam*] De hac urbe, infra 755.

721 *Bigis*] Ut *Soli quadrigæ*, sic *Nocti et Lunæ bigæ* a poetis trahendo currui assignantur: et quidem ab Ovidio *equi*, ab Ausonio *juvençæ*, ab aliis *muli*; quia sicut muli non suo, sed equi genere procreantur; ita Luna, non suo, sed Solis lucet lumine. Tiballus tamen l. III. 4. 17. attribuit *Nocti quadrigas*. Color autem illis *niger* vulgo datur; a Claudiano *cæruleus*, qui sæpe sumitur pro nigro; ab

Visa dehinc cœlo facies delapsa parentis
 Anchisæ subito tales effundere voces :
 Nate, mihi vita quondam, dum vita manebat,
 Care magis ; nate, Iliacis exercite fatis ; 725
 Imperio Jovis huc venio : qui classibus ignem
 Depulit, et cœlo tandem miseratus ab alto est.
 Consiliis pare, quæ nunc pulcherrima Nautes
 Dat senior : lectos juvenes, fortissima corda,
 Defer in Italiam. Gens dura atque aspera cultu 730
 Debellanda tibi Latio est. Ditis tamen ante
 Infernas accede domos, et Averna per alta
 Congressus pete, nate, meos. Non me impia namque
 Tartara habent, tristes umbræ ; sed amœna piorum
 Concilia Elysiumque colo. Huc casta Sibylla 735
 Nigrarum multo pecudum te sanguine ducet.
 Tum genus omne tuum, et, quæ dentur mœnia, disces.
 Jamque vale. Torquet medios Nox humida cursus ;
 Et me sævus equis Oriens afflavit anhelis.

Ovidio *niveus*, quia illic de Luna agitur.

722 *Cœlo facies delapsa parentis, &c.*] E cœlo labitur, quo ejus *Manes Acheronte remissos*, et inter Divos admissos putari vidimus, 99. Tamen mox conveniri vult apud Inferos, 733. Scilicet putabant veteres quatuor inesse homini, de quibus *Æn.* iv. 385. præcipue *Animam*; et *Simulacrum*, sive *Idolum*, sive *Manes*: *Animam*, heroum præsertim in cælum abire; *Simulacrum* eorundem manere apud Inferos. Sic apud Homerum *Odyss.* xi. 600. Ulysses, in illa sua mortuorum ex Inferis evocatione, ait: *Τὸν δὲ μετ' εἰσενόησα βίην Ἑρακλεΐην, εἰδῶλον αὐτὸς δὲ, &c.* 'Post hunc vero vidi vim Herculeam, idolum: ipse vero apud immortales Deos oblectatur in conviviiis.' De *Ilio*, *Æn.* i. 5. De *fatis*, *Æn.* i. 243. De *Italia*, *Æn.* i. 534. De *Latio*, *Æn.* i. 10. De *Dite*, Plutone, *Ge.* iv. 467. De *Avernīs*, pro Inferis, *Æn.* vi. 237. De *Tartaro*, infimo Inferorum loco, *Ge.* i. 36. De *Elysio*, beatorum apud Inferos sede, *Æn.* vi. 638. De *Sibylla*, *Æn.* vi. 10. De *sacrificio Sibyllæ*, *Æn.* vi. 243. De *genere Æneæ*, seu posteris, *Æn.* vi. 756.

738 *Torquet medios, &c.*] Tria sunt hic notanda. i. *Æstas*, sive solstitium imminens, hic significatur: cum

scilicet nox est brevissima, primumque diluculum mediæ nocti fere conjunctum: ait enim *medios torquet nox cursus*; et *oriens me equis afflavit*, id est *Sol oriens*. Quæ ratio temporis cum iis quæ diximus 46. apprime convenit. Et vero confectis ludis, verisimile est *Æneam* consilii ambiguum dies non paucos in deliberando posuisse: cum hoc ipsi insomnium contigit. ii. *Umbræ noctu tantum solent apparere, diemque fugiunt.* Propert. l. iv. 7. 89.

'Nocte vagæ ferimur, nox clausas liberat umbras:

Errat et objecta Cerberus ipse sera.
Luce jubent leges Lethæa ad stagna reverti:

Nos vehimur, vectum nauta recenset onus.'

Alii hoc tribuunt *Umbris*, quæ circa tumulos manebant; cum *Manes* sive *Idola* apud Inferos clausa essent. Licet autem hæc Anchisæ species e cœlo, non ex Inferis, apparere hic dicatur: eandem tamen ipsi tribuit lucis ac diei formidinem. iii. Somnia tantum ea putantur vera, quæ ad extremam noctem obveniunt: falsa, quæ sub primam noctem. Causam affert Plinius l. x. 75. 'A vino et a cibis proxima, atque in redormitione, vana esse visa prope convenit.' Quare verum hoc insomnium *Æneas* existimavit.

Dixerat: et tenues fugit, ceu fumus, in auras.
 Æneas, Quo deinde ruis? quo proripis? inquit,
 Quem fugis? aut quis te nostris complexibus arcet?
 Hæc memorans cinerem et sopitos suscitât ignes;
 Pergameumque Larem, et canæ penetralia Vestæ,
 Farre pio et plena supplex veneratur acerra.

745

Extemplo socios primumque arcessit Acesten,
 Et Jovis imperium et cari præcepta parentis
 Edocet, et quæ nunc animo sententia constet.
 Haud mora consiliis, nec jussa recusât Acestes.

750

Transcribunt urbi matres, populumque volentem
 Deponunt, animos nil magnæ laudis egentes.
 Ipsi transtra novant, flammisque ambesa reponunt
 Robora navigiis; aptant remosque rudentesque;
 Exigui numero, sed bello vivida virtus.
 Interea Æneas urbem designat aratro,
 Sortitusque domos, hoc Ilium, et hæc loca Trojam

755

744 *Pergameumque Larem, &c.*] *Penates, Lares, Vestam*, id est inextinctum ignem, secum in Italiam advexisse Æneam diximus, Æn. II. 293. ubi de *Vesta*: et Æn. II. 717. De cultu *Larium* diximus Æn. III. 177. *Colebantur* autem injectis in ignem floribus, vino, thure, libis, sive placentis e purissimo frumento, quod *far* appellatur; mola item salsa, de qua Æn. II. 133. Unde hic ait *farre pio*, id est, placenta et libo; et *acerra*, arcula thuris sive thuribulo. *Super* sunt hic tria notanda. I. Per *sopitos ignes*, non intelligi ignes extinctos, hoc enim nefas erat; sed lentius emicantes. II. *Vestam* dici *canam*. Vel quasi antiquam, ut dicta est, Æn. I. 296. *cana Fides*. Vel quia Vestales deinde virgines albo amictu indutæ sunt. III. Æneam, post Anchisæ discessum, sacra fecisse *Laribus*: quia putabant veteres, nihil aliud *Lares* esse, quam animas parentum, ut ostendimus, Æn. II. 717. De *transtris*, supra 119. De *rudentibus*, infra 824. De voce *ambesa*, Æn. III. 257.

755 *Urbem, &c.*] De hac tria dicenda, *nomen, situs, conditor*. I. Vocatur a Stephano *Egesta*, a Dionysio Halicarnasseo *Ægesta*, a Cicerone et Romanis vulgo *Segesta*, a Plinio cives ejus *Acestæi*, quod convenit cum Virgilio, qui *Acestam* vocat: nunc teste

Fazello *Barbara*. Varietatem nominum induxit multiplex regis hujus appellatio, quem Virgilius *Acesten* vocat, supra 36. II. *Situs* ejus est in parte occidentali Siciliæ: sinum versus et emporium, cui nomen *Castel à mare*, et septentrionem respicit: urbs ipsa *Segesta*, non in littore, sed ab hoc emporio milliaria circiter quinque in terras recedit ad meridiem: ager calidis et sulfureis fontibus passim scatet. III. Hujus conditor dicitur a quibusdam apud Strab. I. VI. Philoctetes, qui ex agro Italiæ Crotoniensi Trojanum Ægestum eo consilio in Siciliam miserat. Apud Lycophronem et ejus interpretem Tzetzem, Ægestæ atque Helymo tribuitur, supra 73. Apud Virgilium, Pompeium Festum, Dionysium, Ciceronem, Æneæ assignatur. Ita Cicero Verrina IV. 72. 'Segesta est oppidum pervetus in Sicilia, quod ab Ænea, fugiente a Troja atque in hæc loca veniente, conditum esse demonstrant.' Dionysii Halicarn. verba jam retulimus, 660. De Romano more circumducendi aratri, ad circuitum urbis designandum, Æn. I. 452. in voce, *porta*.

756 *Hoc Ilium, et hæc loca Trojam*] *Ilii* mentionem in Sicilia nusquam reperi: quare hic, *Ilium* sumi puto pro *arce*, aut urbe ipsa Segestana, quæ ad similitudinem Ilii sive Trojæ con-

Esse jubet. Gaudet regno Trojanus Acestes,
 Indicitque forum, et patribus dat jura vocatis.
 Tum vicina astris Erycino in vertice sedes
 Fundatur Veneri Idaliae, tumultoque sacerdos
 Ac lucus late sacer additur Anchiseo.
 Jamque dies epulata novem gens omnis, et aris

760

data sit: quemadmodum ex arce Trojana Pergamo, edita loca omnia deinde Pergama vocata esse diximus *Æn.* I. 470. *Loca Trojam*] Scamandrum sive Xanthum, et Simoënta, Troadis fluvios, de quibus *Æn.* I. 104. 477. quorum nomina duobus circa Segestam in Sicilia fluviis ab Ænea fuisse imposita testantur quidam apud Strabonem, I. XIII. Et Scamandri quidem mentio est apud Diodorum I. XX. quem Cluverius ait nunc appellari nomine *S. Bartholomæi*, vel *Freddo*. Addit idem Simoënta ad orientem ipsius nasci, et cum eo post paulo misceri: nec ejus vulgare nomen assignat.

758 *Indicitque forum, &c.*] Forum, locus erat, ubi jus diceretur. *Incidit*, tempus proprie notat, quo jus in foro dicendum esset. *Dat jura*, jus illud legesque aperit, ex quibus urbem recturi essent patres, id est seniores: et sic Romæ senatores deinde vocati sunt. Notandum autem civitatem tribus præcipue contineri, muris, legibus, religione: quibus ex æquo ab Ænea provisum est.

759 *Erycino in vertice*] De situ Erycis, nunc *S. Juliani*, montis post Ætnam in Sicilia maximi, diximus *Æn.* III. 707. In hujus declivi, paulo infra verticem, urbs fuit ejusdem nominis. Hanc fundatam, et utrique nomen inditum volunt ab ipso Eryce, Diodorus I. IV. et Apollodorus I. II. A sepulcro Erycis ibidem constituto nomen petit Hyginus, c. 270. Ab Ænea cum Segesta urbe conditam esse censent Dionysius I. I. et Tzetzes in Lycophronem. De Eryce, supra 24.

Sedes Fundatur Veneri Idaliae] In summo montis Erycis vertice planities fuit, ubi templum Veneris Erycinæ diu celebratum; et juxta Tacitum a Tiberio, juxta Suetonium a Claudio, deinde instauratum. Primus ejus conditor Æneas dicitur a Pomponio Mela, ab Hygino, a Dionysio,

qui Venerem illam ipsam non Erycinam, sed Æneiam vocatam addit. Ab his ita dissentit Diodorus I. IV. ut non solum Erycem urbem, sed et Erycinæ Veneris ædem, ab Eryce fundatam putet; ab Ænea donis duntaxat ornatam. Æneæ tamen opus vulgo id habitum esse innuit Tacitus, *Annal.* I. IV. *Idaliæ* vocat Venerem Virgilius, non quod hoc ibi nomine insignita fuerit; sed quomodo Delium Apollinem appellat *Thymbræum*, ut notavimus, *Æn.* III. 85. et *Æn.* IV. 345. *Idaliæ*, sive *Idalia*, oppidum et nemus est insulæ Cypri, in Mediterranei Maris maxime orientali sinu, quæ tota Veneri dicata fuit.

760 *Sacerdos Ac lucus, &c.*] Quippe promiserat se, condita urbe, sacra in perpetuum Anchisæ patri fundaturum, 60. Itaque sacerdotem ei, et sacram sylvam dedicat. *Anchiseo*] Pro *Anchiseo*: ut *Æn.* IV. 552. *Cineri Sichæo*, pro *cineri Sichæio*. Testatur autem Hyginus c. 270. in Erycino monte sepultum Anchisen fuisse: quamvis in Italiam pervenisse Cato dicat; alii, antequam Æneas Siciliam attigisset, in itinere obiisse.

762 *Dies epulata novem, &c.*] Novemdialia sacrificia repetita, de quibus 64. sacrificiis autem fere semper adjunctæ epulæ e sacris carnibus. Cujus autem in honorem peracta hæc sacra? An iterum patris, ut illa superiora? an Deorum novæ urbis? An Veneris Erycinæ? Hoc sane ipsum puto: incidi enim in locum Athenæi I. IX. quem hic ascribere non pigebit. *Τῆς δὲ Σικελίας ἐν Ἐρυκί καιρὸς τίς ἐστίν, ὃν καλοῦσιν ἀναγωγὰς, &c.* 'In Eryce autem Siciliæ tempus quoddam est quod vocant ἀναγωγὰς, sive *profectionis dies*, quibus aiunt Venerem in Africam abire. Tum nullæ apparent circa locum columbæ, tanquam abeuntem Deam comitatæ. Nono post die, quod tempus *καταγώγια*, sive *reversionis dies* appellant, columba ex mari una prævolante, et in templum se recipiente,

Factus honos : placidi straverunt æquora venti,
 Creber et aspirans rursus vocat Auster in altum.
 Exoritur procurva ingens per littora fletus ; 765
 Complexi inter se noctemque diemque morantur.
 Ipsæ jam matres, ipsi, quibus aspera quondam
 Visa maris facies, et non tolerabile nomen,
 Ire volunt, omnemque fugæ perferre laborem.
 Quos bonus Æneas dictis solatur amicis, 770
 Et consanguineo lacrymans commendat Acestæ.
 Tres Eryci vitulos, et Tempestatibus agnam,
 Cædere deinde jubet, solvique ex ordine funem.
 Ipse, caput tonsæ foliis evinctus olivæ,
 Stans procul in prora pateram tenet, extaque salsos 775
 Porricit in fluctus, ac vina liquentia fundit.
 Prosequitur surgens a puppi ventus euntes :
 Certatim socii feriunt mare, et æquora verrunt.
 At Venus interea Neptunum exercita curis
 Alloquitur, talesque effundit pectore questus : 780
 Junonis gravis ira, nec exsaturabile pectus,
 Cogunt me, Neptune, preces descendere in omnes :
 Quam nec longa dies, pietas nec mitigat ulla ;
 Nec Jovis imperio fatisve infracta quiescit.
 Non media de gente Phrygum exedissee nefandis 785
 Urbem odiis satis est, nec pœnam traxe per omnem
 Reliquias : Trojæ cineres atque ossa peremtæ
 Insequitur. Causas tanti sciat illa furoris.
 Ipse mihi nuper Libycis tu testis in undis,

sequuntur mox aliæ. Tum quotquot circum habitant divites convivia agunt, ceteri læti plaudunt.' Eadem ferme habet Ælianus Hist. Anim. l. iv. 2. Quæ cum Æneæ profectione, ac epulis, dierumque numero, satis congruunt ; ut eo dicatur Virgilius respexisse : et Æneas matri suæ Veneri postrema hæc fecisse sacra, cui modo templum fundaverat.

764 *Auster*] Ventus meridionalis, navigantibus e Sicilia in Italiam commodus. Ecl. ii. 58.

771 *Consanguineo Acestæ*] *Consanguineus*, non cognatum et ex eadem familia hic significat ; nullum enim est vestigium hujus inter Æneam et Aces-ten cognationis ; sed ex eadem gente Trojana. Vide quæ de Acestæ origine dicta sunt, 36. De Eryce, 24. De Erycis divinitatē, 467. De divi-Delph. Virg.

nitate *Tempestatum*, et agna iisdem immolanda, Æn. iii. 120. De vino et extis porriciendis in mare ante profectionem, supra 238. De extis, Æn. iv. 64. *Patera*, poculum est patens.

779 *At Venus, &c.*] De Venere, Æn. i. 260. De Neptuno, Æn. i. 129. De æquore, pro maris planitie, Æn. ii. 780. De Junonis ira in Trojanos, Æn. i. 33. De ejusdem conatu adversus fata, Æn. i. 243. De Phrygibus, Æn. i. 385.

784 *Infracta*] *Fracta*. Affirmat enim fere semper augetque, non negat ; scilicet ab *infringo*, quod semper affirmat.

788 *Causas tanti sciat illa furoris*] Significat nullam esse furoris illius causam ; quasi dicat : *sciat illa causas, ego enim nescio*. De Libyco Mari, circa Africam, Æn. i. 162. De Æolo ventorum Deo, Æn. i. 56.

Quam molem subito excierit. Maria omnia coelo 790
 Miscuit, Æoliis nequicquam freta procellis,
 In regnis hoc ausa tuis.

Per scelus ecce etiam Trojanis matribus actis
 Exussit fœde puppes; et classe subegit
 Amissa socios ignotæ relinquere terræ. 795

Quod superest; oro, liceat dare tuta per undas
 Vela tibi! liceat Laurentem attingere Tybrim!
 Si concessa peto, si dant ea mœnia Parcæ.

Tum Saturnius hæc domitor maris edidit alti:
 Fas omne est, Cytherea, meis te fidere regnis, 800
 Unde genus ducis. Merui quoque; sæpe furores
 Compressi et rabiem tantam coelique marisque.

Nec minor in terris, Xanthum Simoëntaque testor,
 Æneæ mihi cura tui. Cum Troia Achilles
 Exanimata sequens impingeret agmina muris, 805

Millia multa daret leto, gemerentque repleti
 Amnes, nec reperire viam atque evolvere posset
 In mare se Xanthus: Pelidæ tunc ego forti
 Congressum Æneam, nec Dis nec viribus æquis,
 Nube cava rapui: cuperem cum vertere ab imo 810
 Structa meis manibus perjuræ mœnia Trojæ.

Nunc quoque mens eadem perstat mihi: pelle timorem.
 Tutus, quos optas, portus accedet Averni.

Unus erit tantum, amissum quem gurgite quæret;
 Unum pro multis dabitur caput. 815

His ubi læta Deæ permulsit pectora dictis:

Jungit equos auro genitor, spumantiaque addit
 Fræna feris, manibusque omnes effundit habenas.

Coeruleo per summa levis volat æquora curru.
 Subsident undæ, tumidumque sub axe tonanti 820

790 *Molem*] Cumulos fluctuum, tempestate suscitatos. Sic Æn. i. 138. Neptunus increpat ventos: *Tantas audetis tollere moles?* De *Parcis*, quæ pro fato sumuntur, Æn. i. 26. De *Neptuno*, Saturni filio, Æn. i. 129.

800 *Cytherea*, &c.] De hoc *Veneris* nomine, Æn. i. 261. De *eius genere et ortu* e spuma maris, Æn. i. 260.

801 *Merui quoque*] Merni beneficiis meis, ut mihi fideres.

803 *Xanthum*, &c.] Hos attestatur fluvios Neptunus: non quasi sacra sibi numina; sed quia reipsa testes fuerant exhibiti Æneæ auxilii, quorum in ripa Æneam periculo Neptu-

nus eripuerat. De *Xantho* et *Simoënte*, fluviiis Troadis, Æn. i. 104, 477. De *Ænea ex Achillis manibus erepto*, Æn. iv. 228. De *Pelida*, Achille, ejusque patre *Peleo*, Æn. ii. 263. De *Neptuni odio in Trojanos*, Æn. ii. 610.

813 *Portus accedet Averni*] Qui non longe abest ab urbe *Cumis*, et *antro Sibyllæ*: quo perveniet Æn. vi. De *Averno*, Ge. ii. 161. Æn. iv. 512. Æn. vi. 237.

815. *Unum pro multis*, &c.] *Palinurus*, qui *Morphei fraude* submergetur, 860. De *equis et curru Neptuni*, Æn. i. 160. De *feris*, pro equis, Æn. ii. 51.

820 *Sub axe tonanti*] Vel *axe Neptu-*

Sternitur æquor aquis: fugiunt vasto æthere nimbi.

Tum variæ comitum facies; immania cete,

Et senior Glauci chorus, Inousque Palæmon,

Tritonesque citi, Phorcique exercitus omnis.

Læva tenent Thetis, et Melite, Panopeaque virgo,

825

Nesæe, Spioque, Thaliaque, Cymodoceque.

Hic patris Æneæ suspensam blanda vicissim

Gaudia pertentant mentem: jubet ocyus omnes

Attolli malos, intendi brachia velis.

Una omnes fecere pedem; pariterque sinistros,

830

Nunc dextros solvere sinus; una ardua torquent

Cornua, detorquentque. Ferunt sua flamina classem.

nii currus, qui magno rotarum strepitu impelli et quasi *tonare* videbatur. Vel *axe cæli*, id est, cælo ipso, quod tempestatem minabatur, et jam *tonabat*, priusquam has Neptuno preces funderet Venus.

822 *Variæ comitum facies, &c.*] *Varia* maris numina, aut monstra. I. *Cete*, maximi sunt pisces, qui pro balænis vulgo sumuntur: neutrius generis, et pluralis numeri: quia Græca vox est, eaque neutra τὸ κῆτος, plurali numero τὰ κήτεια, et per contractionem κήτη, unde *cete*. II. *Glaucus*, *Panopea*, *Palæmon* filius *Inus*, Ge. I. 437. III. *Senior Glauci chorus*, *Nymphæ*, aut *Tritones*: et commutatio est, id est, *senioris Glauci chorus*. IV. *Tritones*, Æn. I. 148. V. *Phorci exercitus*, supra 240. VI. *Thetis*, *Nerei filia*, Æn. IV. 32. cum reliquis *Nymphis* sororibus, quarum nomina singulatim explicantur Ge. IV. 338. Præterquam *Melites*, quæ ab Hesiodo numeratur inter quinquaginta *Nerei filias*, Μελίτη, a μέλι *mel*.

829 *Attolli malos*] De re nautica hæc accipe. I. *Malus*, iugens arbor est, in medio navis erecta, e qua vela suspenduntur; cum in altum solvebant veteres, hunc erigebant; inserebantque foramini, qui Latinis *modius*, Græcis μεσόδμη dicebatur; tum funibus undique firmabant: appulsi autem ad littus, eruebant e *modio*, et inclinabant ad puppim, in ligno quod Plauto *casteria*, Homero ἰστροδόκη appellatur. De *erectione* hic loquitur Virgilius. De *inclinatione*, Lucanus I. III. 45. 'Et posito remis petierunt littora malo.' II. *Antennæ*, oblongæ

perticæ, e quibus expansa pendebant vela: hæ malo transversæ suspendebantur, vel in ipsa mali summitate, si major venti vis captanda erat; vel medio in malo, si moderatior sufficiebat. III. *Brachia* et *cornua*, partes erant antennæ; *brachia* quidem partes mediæ, quæ hinc inde ad mali latera prominebant: *cornua* vero partes extremæ, quæ brachia terminabant. Itaque hic per *brachia*, totas ipsas antennas Æneas intelligit: jubetque velis intendi antennas, per enallagen sive commutationem; id est, jubet vela intendi antennis. Nisi forte præstet ita simplicius explicare: jubet admo-
veri manus et brachia artemque omnem explicandis velis. IV. *Funes*, quibus antennæ velis instructæ demittebantur attollebanturque, vocabantur *rudentes*: qui vero ex utroque infimo veli angulo pendebant, dicebantur *pedes*. V. *Pedum* usus erat, in captando vento: cum enim vulgo antenna extra malum, proram versus, ex æquo penderet: pedesque hinc atque hinc e velo penduli ad latera navis item ex æquo alligarentur; prout magis minusve pedum alter aut laxabatur aut stringebatur, ita magis minusve in dextrum sinistrumve latus detorquebantur *cornua* antennarum, ipsaque obliquabatur antenna, et majori minorive sinu vela ventos excipiebant. Atque illud est, 'obliquare sinus in ventum,' supra 16. Itemque, *facere pedem*, id est *extendere pedem*; ut sæpe *facere vela*, id est, *extendere vela*.

832 *Sua flamina*] *Prospera*, *commoda*. Sic Ovid. Trist. I. 9. 49. 'Vos facite ut ventos, loca cum diversa peta-

Princeps ante omnes densum Palinurus agebat
 Agmen: ad hunc alii cursum contendere jussi.
 Jamque fere mediam cœli Nox humida metam 835
 Contigerat; placida laxarant membra quiete
 Sub remis fusi per dura sedilia nautæ:
 Cum levis ætheriis delapsus Somnus ab astris
 Aëra dimovit tenebrosum, et dispulit umbras,
 Te, Palinure, petens, tibi somnia tristia portans 840
 Insonti; puppique Deus consedit in alta,
 Phorbanti similis; funditque has ore loquelas:
 Iaside Palinure, ferunt ipsa æquora classem;
 Æquatæ spirant auræ; datur hora quieti:
 Pone caput, fessosque oculos furare labori. 845
 Ipse ego paulisper pro te tua munera inibo.
 Cui vix attollens Palinurus lumina fatur:
 Mene salis placidi vultum fluctusque quietos
 Ignorare jubes? mene huic confidere monstro?
 Æneam credam quid enim fallacibus Austris, 850
 Et cœli toties deceptus fraude sereni?
 Talia dicta dabat, clavumque affixus et hærens
 Nusquam amittebat, oculosque sub astra tenebat.
 Ecce Deus ramum Lethæo rore madentem,
 Vique soporatum Stygia, super utraque quassat 855
 Tempora; cunctantique natantia lumina solvit.
 Vix primos inopina quies laxaverat artus:
 Et super incumbens, cum puppis parte revulsa,
 Cumque gubernaclo, liquidas projecit in undas
 Præcipitem, ac socios nequicquam sæpe vocantem. 860
 Ipse volans tenues se sustulit ales ad auras.

mus, Illa suos habeat, nec minus illa suos.

835 *Metam*] Aërem *circo* comparat; in quo sidera, *noxque* ipsa, decurrunt: terram, exiguae rotundæque molis, positam in medio, comparat *metæ*; quam sidera circumeunt. De *circo* et *meta*, 288.

838 *Somnus*] De eo, ejusque insignibus, *Æn.* vi. 893. 'Delapsus ab astris:' id est *ex aëre*, per quem vagatur, ut varia hominibus somnia immittat: cum enim Noctis sit filius, et habitet apud Inferos; ex astris et cœlo descendere, quasi e propria sede, non potest.

839 *Dispulit umbras*] Vel simpliciter motum exprimit volantis Dei, qui tenebrosum aërem alis findit: vel signi-

ficat, aërem ab eo etiam clariorem redditum, ut ejus insueta serenitas Palinuro fraudem faceret.

842 *Phorbanti*] Multi fuerunt hujus nominis: interque alios unus e filiis Priami; de quo hic sermonem esse putat Hortensius. *Iasius*, Trojanus aliquis, pater aut avus Palinuri. De *sale*, pro mari, *Æn.* i. 541. De *Austris*, ventis meridionalibus, *E.* ii. 58. De *clavo*, manubrio gubernaculi, supra 177. De *Lethæo rore*, et fonte apud Inferos oblivionem inducente, *Ge.* i. 78. et *Æn.* vi. 705. De *Styge*, fluvio etiam inferno, *Æn.* vi. 323.

856 *Natantia lumina*] *Fluitantia*, quæ nunc aperiuntur, nunc clauduntur. De gubernaculo, supra 177.

Currit iter tutum non secius æquore classis,
 Promissisque patris Neptuni interrita fertur.
 Jamque adeo scopulos Sirenum advecta subibat;
 Difficiles quondam, multorumque ossibus albos; 865
 Tum rauca assiduo longe sale saxa sonabant:
 Cum pater amisso fluitantem errare magistro
 Sensit, et ipse ratem nocturnis rexit in undis,
 Multa gemens, casuque animum concussus amici.
 O nimium coelo et pelago confise sereno, 870
 Nudus in ignota, Palinure, jacebis arena!

864 *Scopulos Sirenum, &c.*] Duo quærenda: quæ *Sirenes*, qui earum *scopuli*.
 I. *Sirenes* monstra fuerunt; Acheloi fluvii et Calliopes aut Melpomenes Musæ, filiæ tres, *Parthenope*, *Leucosia*, *Ligea*. Varia specie pinguntur: superiore quidem corporis parte fœminæ; inferiore vero gallinæ, aut passeris, aut pisces. Harum una voce, altera tibiis, tertia lyra canebat. His deliciis nautas præternavigantes in naufragium pelliciebant ad scopulos. Harumque fatum fuit, tamdiu vivere, quamdiu cantantes eas audiens nemo impune prætervectus esset. At cum Ulysses, monitus a Circe, sociorum aures obturasset cera, seque navis malo alligari jussisset; eaque arte trajecisset incolumis: ideo *Sirenes* in mare se præcipites dederunt. Nomen: non a *σῦρω* traho, quia *Sirenes*, non *Syrenes* appellantur: sed, vel a *σειρὰ* catena, funis; vel a *σεῖω*,

quod interdum est *decipio*. II. Sedes earum collocatur ad Surrentinum Italiæ promontorium, in Mare Tyrrhenum prominens, inter agrum Campanum et Picentinum, sinumque Puteolanum et Pæstanum. Sed cum illic plures sint insulæ: inprimis *Capræ*, major insula, Tiberii secessu ac voluptatibus infamis, nunc *Capri*, ad Puteolanum sinum magis accedens: item *Sirenusæ*, scopuli, continenti propiores ac Pæstano sinui; hinc sedem Sirenum alii in *Capreis*, alii in *Sirenusis* locant; optime qui in *Sirenusis*, nunc absque nomine scopulis. Pæstanus vero sinus nunc est *Golfo di Silerno*; Puteolanus, *Golfo di Napoli*.

871 *Nudus in ignota, Palinure, &c.*] Cetera, quæ ad Palinurum pertinent, describentur *Æn. vi. 337*. Non enim fluctibus haustus est; sed enatans ab Italici littoris incolis occisus.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER VI.

ARGUMENTUM.

APPULSUS Æneas in Italiam ad Cumas, petit antrum Sibyllæ Deiphobes : dumque varia Phœbeo in templo descripta contemplatur, jubetur victimas cædere ; peractisque sacrificiis consulit Sibyllam de futuris eventibus, deque descensu ad Inferos. Sibylla tria respondet : bellum ab Italis instare gravissimum ; ramum aureum, inventu perdifficilem, adeunti Inferos parandum esse ; denique unum ex amicis in littore mortem interim obiisse. Redit Æneas ad suos, mortuum Misenum reperit : hujus extruendo rogo dum exciditur sylva, columbæ, aves Veneris, ad auream arborem Æneam deducunt. Hic igitur funere perfunctus, nocturnisque sacrificiis ad Avernum antrum Inferorum numina veneratus, ad Inferos Sibylla duce descendit. Videt illic : I. In vestibulo, monstra varia. II. In ripa fluviorum infernorum, umbras defunctorum aditum petentes ; inque iis, Orontem, Palinurum. III. In ipso flumine, Charonta portitorem, quem secum de aditu rixantem aurei rami conspectu demulcet. IV. In limine, Cerberum canem, quem sopit objecta ossa. V. Ultra limen, sedes varias, quas incolebant : 1. Infantes : 2. Injusta morte damnati : 3. Propria manu peremti : 4. Amantes ; in quibus Dido : 5. Bellatores : inter quos Deiphobus, aliique Trojani et Græci duces. VI. Ad sinistram, eminus carcerem videt impiorum pœnis destinatum : quem locum adire cum non possit ; a Sibylla varia variorum supplicia edocetur, Gigantum, Salmonei, Lapitharum, Ixionis, Thesei, &c. VII. Ad dexteram verso itinere, pervenit ad Elysios campos : ubi multos heroum nactus, a Musæo de loci incolarumque conditione, deque Anchisa, certior factus ; in ipsum Anchisen incidit. VIII. Anchises, multa de animarum

natura juxta Pythagoræ documenta præfatus, clarissimum quemque posterorum ad usque Augustum ei ostendit. IX. Denique perlustratis omnibus, per eburneam somni portam Æneas ad suos revertitur; et e Cumano littore, ad Caietanum navigat.

Sic fatur lacrymans, classique immittit habenas,
Et tandem Euboicis Cumarum allabitur oris.
Obvertunt pelago proras; tum dente tenaci
Anchora fundabat naves, et littora curvæ
Prætexunt puppes; juvenum manus emicat ardens 5
Littus in Hesperium; quærit pars semina flammæ
Abstrusa in venis silicis; pars densa ferarum
Tecta rapit, sylvas; inventaque flumina monstrat.
At pius Æneas arces, quibus altus Apollo

1 *Sic fatur, &c.*] Quid fatur? id nempe quod extremis duobus libri quinti versibus continetur: 'O nimium cælo,' &c.

Habenas] Metaphora ab equis petita: quæ liberum impetum cursumque navium significat. Hæc ad ignem translata est, Æn. v. 662. 'furit immissis Vulcanus habenis.' Et ad crescentes arborum ramos, Ge. II. 364. 'palmes laxis per purum immisus habenis.'

2 *Euboicis Cumarum, &c.*] *Eubœa*, maxima est Græciæ insula, hodie *Negrepont*: ad septentrionem et orientem, Locris, Bæotiæ, et Atticæ, in longitudinem obversa: ab iisque divisa freto angustissimo, quod Euripus dicitur. In angustissimo freti loco urbs est *Chalcis*, quæ continenti Græciæ ponte juncta est. *Æolia* vel *Æolis*, regio est Asiæ Minoris, ad *Ægæum* Mare, et Ioniam septentrionem: in ea urbs fuit *Cuma*, nunc *Foja Nova*. Hippocles Cumanus ex *Æolia*, et Megasthenes Chalcidensis ex *Eubœa*, coloniam utriusque gentis in Italiam deduxerunt; urbemque condiderunt in Campania, circa promontorium occidentale ejus sinus, qui inde *Cumanus* appellatus est, etiam *Puteolanus*, nunc *Golfo di Napoli*. Græcis urbs dicta *Κύμη*, Latinis *Cumæ*, quibusdam etiam *Cuma*: nunc eversa est. Hanc multo post Trojana tempora conditam esse testatur Vel-

leius l. I. 4. Unde hæc a Virgilio de ea dicta esse necesse est per anticipationem temporis.

4 *Anchora fundabat, &c.*] Qula navim, unde per funem demittitur, committit, alligatque maris fundo, atque ita stabilit. Antiquissimæ anchoræ lapideæ fuerunt, ut constat ex Arriano, in periplo ponti Euxini: deinde ligneæ, plumbo munitæ: postmodum ferreæ. De *Hesperio*, seu Italico littore, Æn. I. 534.

6 *Semina flammæ*] Scintillas. Sic Lucretius l. I. 900. 'Verum semina sunt ardoris multa.' Sic Homerus, Odyss. v. 490. *Σπέρμα πυρός*, semen ignis. Imo Lucretius, quasi esset aliquid plantis et igni commune, dixit l. I. 898. 'Donec flammai fulserunt flore coorto.'

9 *Arces, quibus altus Apollo, &c.*] Hic notanda sex. I. *Æneæ* prima cura est, adire Sibyllam: juxta monitum Heleni, Æn. III. 441. præceptumque patris, Æn. v. 731. II. Templum illud in latere orientali collis, urbis Cumanæ pars et veluti arx fuit. III. Extructum fuit ex uno eodemque rupis saxo, et velut in ipso rupis sinu excavatum. IV. Antrum Sibyllæ non extra templum, sed in intimo templi loco fuit, multos in recessus naturaliter defossum. Habentur ista ex oratione parænetica Justini martyris, qui annis post Virgilium centum circiter et septuaginta florebat sub An-

Præsidet, horrendæque procul secreta Sibyllæ, 10
Antrum immane, petit: magnum cui mentem animumque
Delius inspirat vates, aperitque futura.

Jam subeunt Triviæ lucos, atque aurea tecta.

Dædalus, ut fama est, fugiens Minoia regna, 15
Præpetibus pennis ausus se credere coelo,
Insuetum per iter gelidas enavit ad Arctos,

tonino Pio, templumque ipsum vidisse se perhibet: tum ex Agathia histor. l. i. cujus ætate templum videtur fuisse destructum, aut in arcem conversum, cui caverna Sibyllæ subiecta erat. v. Templum illud, juxta Virgilium, Apollini simul et Dianæ dicatum fuit: siquidem Sibylla vocatur 'Phæbi Triviæque sacerdos.' vi. Templo juncta de more sylva fuit, sive *lucus*; aut utrique numini, aut uni Dianæ sylvarum præsidii sacer. De Sibylla, infra 36. De Apolline et Phæbo, eodem numine, Ecl. iii. 62. 104. De Trivia, Diana, sic a triviis ubi colebatur dicta, Æn. iv. 511. De Delio vate, Apolline vatum Deo, Ecl. iii. 67. Æn. iii. 77.

11 *Mentem animumque*] Non est hæc synonyma, sed rerum diversarum expressio familiaris poëtis, Lucretio l. iv. 59. 'Mens animi vigilat.' Catullo, Epig. ad Ortalum v. 4. 'Mens animi tantis fluctuat ipsa malis.' Horatio item, &c. Ita distinguuntur a Lactantio l. vii. 'Non idem est Mens et Animus: aliud enim est quo vivimus, aliud quo cogitamus. Nam dormientium Mens, non Animus sopitur: et in furiosis Mens extinguatur, Animus manet.' Itaque Mens, ipsa est animi intelligentia et consilium: ex Lucretio l. iii. 616. 'animi nunquam mens consiliumque.'

14 *Dædalus, &c.*] Atheniensis, solerti admodum ac subtili ingenio faber ac sculptor, ascia, terebræ multorumque aliorum instrumentorum auctor: cum Perdicem, sororis suæ filium, ob inventum serræ usum ex invidia occidisset; judicii metu fugit in Cretam. Hic admissus in gratiam regis Minois labyrinthum fabricavit: sed mox, ob commodatam Pasiphaë reginæ operam ad promovendum ejus cum Tauro adulterium, turre inclusus cum Icaro filio; inde, sibi filioque e plumis et cera compactis alis, evolavit in Siciliam: ubi

multa reliquit artis suæ monimenta, juxta Pausaniam et Diodorum. Juxta Virgilium tamen, quem Silius, Juvenalis, et Statius ducem secuti sunt, in Italiam aufugit ad Cumas Campaniæ; ubi templum Phæbo condidit: opinor ideo, quod ejus alas ardore non dissolvisset, ut dissolverat alas Icarum ejus filii; qui imprudentius per aërem evagatus, alioque invito cursu, in eam Ægei Maris partem cecidit, quæ est ad septentrionem Cretæ, circa Samum insulam; nomenque, et insulæ Sami vicinæ, et huic maris plagæ, reliquit suum.

14 *Minoia regna*] Cretam, sive Candiam, de qua Æn. iii. 104. Ubi regnavit Minos, Jovis et Europæ filius, qui ex Pasiphaë Solis filia, genuit Ariadnen, Phædræ et Androgeum. Multis bellis adversus Athenienses Megarensesque victor: cum fugientem Dædalum insecutus, bello Cocalum Siciliæ regem appeteret, ab Cocali filiabus thermarum vapore suffocatus est: justitiæ nomine sic nobilitatus, ut apud Inferos iudex animarum a Græcarum fabularum auctoribus constitutus sit: qui tamen iidem, quod ab eo male mulctati sæpe Græci fuissent; ideo familiam ejus, uxorem, filiasque propudiosis figmentis infames fecere.

16 *Enavit ad Arctos*] In eas evolavit regiones, quæ ad septentrionem Cretæ insulæ sitæ sunt. Pace tamen dixerim Virgilii: Italia Siciliaque multo ad occidentem Cretæ magis vergunt quam ad septentrionem. *Enavit*] Evolavit: magna enim inter navigationem et volatum affinitas, unde mox alæ vocantur *remigium alarum*: ut enim multiplici remorum ac remigum ordine navis hinc inde provehitur, ita geminis hinc inde alis agitatur volucris: Æn. i. 228. De *Arcto gemina*, sive *ursa*, astris septentrionalibus, Ge. i. 138. De *Chalcidica*, sive Cumæa arce, supra 2.

Chalcidicaque levis tandem super astitit arce.
 Redditus his primum terris, tibi, Phoebe, sacravit
 Remigium alarum, posuitque immania templa.
 In foribus letum Androgei: tum pendere poenas
 Cecropidæ jussi (miserum!) septena quotannis
 Corpora natorum; stat ductis sortibus urna.
 Contra elata mari respondet Gnosia tellus:
 Hic crudelis amor tauri, suppostaque furto
 Pasiphaë, mixtumque genus, prolesque biformis
 Minotaurus inest, Veneris monumenta nefandæ;
 Hic labor ille domus, et inextricabilis error;
 Magnum reginæ sed enim miseratus amorem

20

25

20 *Letum Androgei, &c.*] *Androgeus*, Minois et Pasiphaës filius, in publicis Græciæ ludis sæpenumero victor, ab Atheniensibus et Megarensibus ex invidia occisus est. Ideo Megarenses a Minoë bello petiti et subacti sunt. Athenienses tributo mulctati septem puerorum, totidemque puellarum: quos in Cretam, vel quotannis, vel tertio aut nono quoque anno, sorte vel delectu, mittere jubebantur, includendos labyrintho, et Minotauro devorandos. Virgilius, pueros tantum numerat.

21 *Cecropidæ*] Antiquum Atheniensium nomen: quorum rex primus fuit *Cecrops* Ægyptius, qui populos hujus regionis vagos duodecim in oppida congregavit, primumque vocavit *Cecropiam*; quæ deinde fuit arx Atheniensis urbis, cum Theseus duodecim hæc oppida unam in urbem coëgit, murisque cinxit. De sortibus ex urna educendis, Æn. v. 491. De Gnosio, urbe Cretæ insulæ, Æn. iii. 104.

24 *Amor tauri, &c.*] *Pasiphaë*, Solis filia, de qua Ecl. vi. 46. turpi amore tauri correpta, dicitur arte Dædali inclusa vaccae ligneæ fuisse, qua arte clam furtimque suscepit e tauro monstrum *biforme*, semibovem ac semivirum, *Minotaurum* nomine: qui inclusus in labyrintho, puerorum Atheniensium sanguine pascebatur. *Taurus* hic, juxta aliquos, unus aliquis fuit ex aulicis principibus: qui stupri consuetudinem cum regina, Dædalo administro, habuerat. *Proles biformis*; ortus puer ex illa consuetudine; qui ad geminum referri poterat patrem, verum alterum, alterum falsum; unde et nomen ex utroque mixtum tulit.

Delph. Virg.

De Venere, amoris ac libidinis Dea Æn. i. 260.

27 *Labor ille domus, &c.*] *Labyrinthus* quadruplex fuit. Primus Ægyptiacus apud Heracleopolitas, opus multorum regum, cui manum ultimam Psammitichus imposuit. Secundus hic Cretensis, Dædali opus, ad Ægyptiaci exemplum extractus, sed vix centesimam ejus partem referens. Tertius in Lemno insula, centum et quinquaginta columnis insignis. Quartus in Italia juxta Clusium, opus et sepulcrum Porsenæ Etruscorum regis. Locus fuit multis tramitibus inter se implexis, crebrisque foribus ad fallendos occursus recursusque intercisus: tectus fornicibus undequaque, et multis pyramidibus fastigiatus. Vide Plinium l. xxxvi. 13.

28 *Reginæ sed enim, &c.*] *Theseus*, Ægei Atheniensium regis filius, firmatus oraculis, a patre veniam obtinuit, ad persolvendum Cretensibus tributum in Cretam cum reliquis pueris proficiscendi. Huc appulsus, pellecta in amorem sui *Ariadne*, Minois et Pasiphaës filia, ejus opera a Dædalo glomeratum filum accepit: quo ad labyrinthi januam alligato, et inter eundem evoluto, cum Minotaurum occidisset, inde remenso itinere egressus, captivos reliquos ipsamque Ariadnen navi secum advexit. Hanc tamen in itinere deseruisse dicitur in insula Naxo: ubi a Baccho suscepta est, et corona donata, quam deinde inter sidera Dii retulerunt. *Regina* vocatur, id est regis filia: ut *Polyxena* apud Euripidem *Ἀνασσα*. De morte *Icari*, supra 14.

Dædalus, ipse dolos tecti ambagesque resolvit,
 Cæca regens filo vestigia. Tu quoque magnam 30
 Partem opere in tanto, sineret dolor, Icare, haberes.
 Bis conatus erat casus effingere in auro:
 Bis patriæ cecidere manus. Quin protinus omnia
 Perlegerent oculis: ni jam præmissus Achates
 Afforet, atque una Phœbi Triviaeque sacerdos, 35
 Deiphobe Glauci; fatur quæ talia regi:

31 *Sineret dolor*] Supprimitur si particula; mutaturque tempus, pro, si sivilisset dolor.

33 *Protinus omnia*] *Omnia*, duas ultimas vocales in unam contrahit, ut spondaus fiat. Sic *Æn.* v. 352. 'unguibus aureis.' De *Achate*, fidissimo *Æneæ* comite, passim dictum. De *Phœbi Triviaeque sacerdote*, supra 9.

36 *Deiphobe Glauci, &c.*] De Sibyllis confusa obscuraque omnia: hæc mihi certiora occurrunt. I. *Sibyllæ* nomine nuncupatæ fuerunt fœminæ generatim omnes, quæ futura cum aliquo impetu furoris Deique afflatu prædicebant. II. *Nomen* est, a *σιὼς*, *Æolica* voce, pro *θεὸς Deus*; et *βουλή* *consilium*: ita ut *Sibylla* sit, *divini consilii particeps*. III. Vitæ diuturnitate et virginitatis laude vulgo commendantur. IV. Ambrosius, in epistolam I. ad Corinth. cap. 2. existimat eas malo spiritu afflatas, non veri Dei beneficio futura conjecisse. Hieronymus tamen adversus Jovinianum lib. I. videtur existimare divinationem iis a vero Deo in præmium virginitatis datam esse. V. Multa de Christo prædixerunt, *Cumana* inprimis et *Erythræa*: neque tamen inde, aut vero numine afflatas, aut fide omnino dignas, putat Augustinus. Sic enim ait contra Faustum l. XIII. c. 2. 'Sibylla porro, vel Sibyllæ, et si qui alii vates vel philosophi gentium de Filio Dei vera prædixisse perhibentur: valet quidem aliquid ad paganorum vanitatem revincendam; non tamen ad istorum auctoritatem amplectendam: cum illum Deum nos colere ostendimus, de quo nec illi tacere potuerunt, qui suos congenitales populos idola et dæmonia colentes partim docere ausi sunt, partim prohibere ausi non sunt.' VI. Ideo existimo, Sibyllas malo quidem spiritu afflatas fuisse: factum tamen, ut in

præmium virginitatis, aliqua etiam vera declarari per eas voluerit Deus, ad revincendam ethnicorum perviciam. VII. Plures paucioresve a diversis auctoribus numerantur; decem a Varrone, quem vulgo sequuntur omnes. *Delphica*, *Erythræa*, *Cumæa*, *Samia*, *Cumana*, *Hellespontica*, *Libyca*, *Persica*, *Phrygia*, *Tiburtina*. Harum una Tarquinio Superbo, Romanorum regi, tres vel novem obtulit libros, ex multarum Sibyllarum vaticiniis contextos: petiitque pretium trecentorum nummorum: despecta a rege, tertiam librorum partem abiecit in ignem; tum reversa, idem iterum pretium poposcit: iterumque repulsam passa, partem librorum alteram incendit, pro reliqua tantumdem petiit. Cujus pertinaciam rex admiratus, et persolvit pretium, et libros inter sacra Romani imperii haberi voluit, et in Capitolini Jovis sacrario sub terram in arca lapidea deposuit: constitutis viris, qui, quoties exigenter dubia reipublicæ tempora, libros eos consulerent. Hi primum viri duo, postea decem, denique quindecim fuere Syllæ dictatoris temporibus. Hæc Tarquinii Sibylla, aliis *Cumæa*, aliis *Erythræa* dicitur, vulgo tamen *Cumana*: nomine *Amalthea*, vel *Demophile*. VIII. Libri illi incendio Capitolii conflagrarunt, anno ante Syllæ dictaturam: quare legati ex senatusconsulto missi sunt in plerasque Græciæ et Italiæ civitates, qui carmina Sibyllarum undique conquisita Romam deportarent. Hi collegerunt ad mille versus: qui deinceps magna cura servati, tandem a Stilichone Honorii imperatoris socero cremati sunt. Libros autem Sibyllinorum oraculorum octo, qui Græcis versibus scripti circumferuntur, omnino suppositos puto. IX. Denique hæc Virgiliana Sibylla, Cu-

Non hoc ista sibi tempus spectacula poscit.
Nunc grege de intacto septem mactare juvencos
Præstiterit, totidem lectas de more bidentes.

Talibus affata Æneam (nec sacra morantur
Jussa viri) Teucros vocat alta in templa sacerdos.
Excisum Euboicæ latus ingens rupis in antrum:
Quo lati ducunt aditus centum, ostia centum;
Unde ruunt totidem voces, responsa Sibyllæ.
Ventum erat ad limen, cum virgo, Poscere fata
Tempus, ait: Deus, ecce, Deus. Cui talia fanti
Ante fores, subito non vultus, non color unus,
Non comtæ mansere comæ; sed pectus anhelum,
Et rabie fera corda tument; majorque videri,
Nec mortale sonans; afflata est numine quando
Jam propiore Dei. Cessas in vota precesque,
Tros, ait, Ænea? cessas? neque enim ante dehiscunt
Attonitæ magna ora domus. Et talia fata
Conticuit. Gelidus Teucris per dura cucurrit
Ossa tremor, funditque preces rex pectore ab imo:
Phœbe, graves Trojæ semper miserate labores,
Dardana qui Paridis direxti tela manusque

mæa esse putatur, sive *Cimmeria*, quæ in Italia paulo post excidium Trojæ vaticinata est. Hanc Justinus in parænetica orat. ait fuisse ortam Babylone, et Berosi Chaldaicarum rerum scriptoris filiam: Virgilius Deiphoben, et Glauci cujusdam filiam nuncupat; atque ita Græcæ putat esse originis.

38 *Grege de intacto, &c.*] *Juvencos* nondum jugum passos: hi enim uni sacrificiis apti erant, Ge. 551. 'Intacta totidem cervice juvencas.' Deinde numero *septem*: quia Apollini immolandi erant, uni e Diis superis, quibus impar numerus placet: Æn. v. 96. De *bidentibus ovibus*, Æn. iv. 57.

41 *Alta in templa, &c.*] De situ templi, et rupis, deque multis ejus ostiis et recessibus, supra 9. De *Euboica*, id est *Cumana* urbe, 2.

50 *Afflata est, &c.*] Non tantum tacta vicini numinis spiritu, sed plena et correpta: ut contra Servium contendunt interpretes. Sic Ovid. Fast. vi. 703. Tibiam dixit *afflatum*, quæ vento plena est, et quasi inflata: 'Inventam Satyrus primum miratur;

et usum Nescit, et afflatam sensit habere sonum.' Igitur *propiore numine*, non est *viciniore*; sed in intima pectoris parte jam *præsente*: maxime cum dicatur, 78. 'Magnum si pectore possit Excussisse Deum.'

53. *Attonitæ magna ora domus.*] Ostia illa *centum*, id est, plurima, de quibus, 44. Domus vocatur *attonita*: vel quia vocum erumpentium sono, quasi tonitru concutitur: vel quia attonitos ac trepidos facit, quemadmodum mors dicitur *pallida*, quia pallorem inducit. Et sensus est: Ego quæ nunc te alloquor *ante fores*; non intrabo in ipsa antri penetralia, unde oracula soleo emittere; nisi prius vota conceperis. De *Teucris*, Æn. i. 239.

56 *Phæbe, &c.*] Trojanis favit: unde Ovidius, Trist. l. i. 2. 5. 'Mulciber in Trojam, pro Troja stabat Apollo.' De *Phæbo*, Ecl. iii. 62. De *Paride*, Æn. i. 31. De *Achille*, a Paride in templo Apollinis occiso, Æn. iii. 321. De *Æaco*, Achillis avo, Æn. i. 103. *Direxti*, pro *direxisti*: ut Æn. i. 205. *Accestis scopulos*, pro *accessistis*.

Corpus in Æacidæ; magnas obeuntia terras
 Tot maria intravi, duce te, penitusque repostas
 Massylum gentes, prætentaque Syrtibus arva;
 Jam tandem Italiæ fugientis prendimus oras.
 Hac Trojana tenus fuerit Fortuna secuta.
 Vos quoque Pergameæ jam fas est parcere genti,
 Dique Deæque omnes, quibus obstitit Ilium et ingens
 Gloria Dardaniæ. Tuque, o sanctissima vates,
 Præscia venturi, da, non indebita posco
 Regna meis fati, Latio considerare Teucros,
 Errantesque Deos, agitataque numina Trojæ.
 Tum Phœbo et Triviæ solido de marmore templum,
 Institutam festosque dies de nomine Phœbi.
 Te quoque magna manent regnis penetralia nostris:
 Hic ego namque tuas sortes, arcanaque fata,
 Dicta meæ genti, ponam, lectosque sacrabo,
 Alma, viros. Foliis tantum ne carmina manda;
 Ne turbata volent rapidis ludibria ventis.
 Ipsa canas oro. Finem dedit ore loquendi.
 At, Phœbi nondum patiens, immanis in antro

59 *Duce te*] Ipsius enim oracula sæpius de rerum eventu consuluerat: maxime in insula Delo, *Æn.* III. 84. Et ad Leucadem atque Actium, *ibid.* 274. Tum in Epiro apud Helenum, *ibid.* 359. De *Massylis*, *Afris*, *Æn.* IV. 480. De *Syrtibus*, vadosis Africi maris plagis, *Æn.* I. 115.

63 *Parcere genti, Dique Deæque, &c.*] Numina Trojæ infesta: *Juno*, *Æn.* I. 33. *Neptunus*, *Æn.* II. 610. *Pallas*, *Æn.* II. 162. De *Dardania* gente et *Teucris*, *Æn.* I. 239. De *Pergamo*, *Æn.* I. 470. De *Ilio* et *Troja*, *Æn.* I. 5. De *Latio*, *Æn.* I. 10. De *numinibus Trojæ*, *Æn.* II. 717. De *Trivia*, *Diana*, *Æn.* IV. 511.

69 *De marmore templum, &c.*] Alludit ad pleraque, quæ a Romanis *Æneæ* posteris in Apollinis honorem instituta sunt. Ad ludos quidem Apollinæ, primo bello Punico institutos ex Sibyllino carmine, Cornelio Rufo decemviro: qui inde dictus est *Sibylla*, postmodum corrupto vocabulo *Sylla*. Deinde ad templum Apollinis, in Palatio post Actiacam victoriam ab Augusto magnificentissime extractum.

71 *Te quoque, &c.*] Non significat templa Sibyllæ esse extruenda; sed

locum duntaxat assignandum in ipsis Jovis Capitolini penetralibus et sacratio, ubi libri Sibyllini reponerentur; sub eorum virorum cura, de quibus diximus, 36. De sortibus pro oraculis, *Æn.* IV. 346.

74 *Foliis ne carmina manda*] Hoc Sibyllæ illi peculiare aiunt fuisse, ut palmarum foliis oracula sua describeret; citatque Varronem Hortensius. Cerdannus censet id ex usu fuisse illorum temporum: quibus nondum scribebatur in cortice, aut papyro, aut pergameno corio; sed in frondibus tantum arboreis.

76 *Finem dedit ore loquendi*] Consulto dictum id volunt interpretes: quia interim anime multaolvebat precabaturque, dum ore tacebat. Ego tamen hic poëtæ diligentiam desidero.

77 *Nondum patiens*] Vel *nondum*, hic significat *non*, ut censet Cujacius: hoc sensu: *Sibylla impatiens Phœbi conatur eum excutere*. Vel potius significat, Sibyllam nondum esse omnino docilem subditamque Phœbo, ut ex ipsius arbitrio oracula eloquatur; sed reluctari, donec fingatur, cogaturque.

Bacchatur vates, magnum si pectore possit
 Excussisse Deum: tanto magis ille fatigat
 Os rabidum, fera corda domans, fingitque premendo. 80
 Ostia jamque domus patuere ingentia centum
 Sponte sua, vatisque ferunt responsa per auras:
 O tandem magnis pelagi defuncte periclis!
 Sed terra graviora manent. In regna Lavini
 Dardanidæ venient; mitte hanc de pectore curam; 85
 Sed non et venisse volent. Bella, horrida bella,
 Et Tybrim multo spumantem sanguine cerno.
 Non Simois tibi, nec Xanthus, nec Dorica castra
 Defuerint. Alius Latio jam partus Achilles,
 Natus et ipse Dea. Nec Teucris addita Juno 90
 Usquam aberit. Cum tu supplex in rebus egenis
 Quas gentes Italum, aut quas non oraveris urbes!
 Causa mali tanti conjux iterum, hospita Teucris,
 Externique iterum thalami.
 Tu ne cede malis: sed contra audentior ito, 95
 Qua tua te Fortuna sinet. Via prima salutis,
 Quod minime reris, Graia pandetur ab urbe.
 Talibus ex adyto dictis Cumæa Sibylla
 Horrendas canit ambages, antroque remugit,
 Obscuris vera involvens: ea fræna furenti 100

78 *Bacchatur*] Furit more Baccharum, de quibus Æn. iv. 301. 'Si possit:' locutio sic explenda, *tentans an possit*. Ut Æn. ii. 756. 'pedem si forte tulisset:' id est, *explorans an pedem retulisset*.

84 *In regna Lavini*] Regna *Lavinia*: regionem Italiae, ubi urbs *Lavinium*: sic Æn. i. 251. 'urbem Patavi,' id est *urbem Patavium*. An vero jam ante Æneæ tempora *Lavinium* urbi nomen esset, disimus Æn. i. 6. Quidam legunt non male: *regna Latini*, regis ad quem Æneas perveniet Æn. vii. 45. De *Tybrī*, Æn. viii. 330.

88 *Non Simois, &c.*] Comparat vates bella Trojana cum futuris in Italia bellis, ex locorum, personarum, causarumque similitudine. Confert enim *Xanthum* et *Simoënta*, de quibus Æn. i. 104. 477. cum *Tybrī* et *Numico*, de quibus viii. 330. et Æn. vii. 150. *Achillem*, cum *Turno*, de quo Æn. vii. 56. *Helenam*, cum *Lavinia*, de qua Æn. vii. 72. De *Latio*, Æn. vii. 54. De *Doricis castris*, id est Græcis, Æn. ii. 27.

90 *Natus et ipse Dea*] Ut enim Achilles matrem habuit Thetida, Ecl.

iv. 32. sic Turnus Veniliam nympham, Æn. vii. 56.

Addita Juno Teucris] *Infesta*, et quasi lateri semper affixa. Nam addere, etsi aliquando bonam in partem sumitur, ut Æn. viii. 301. 'decus addite Divis:' sæpe tamen in malam: et proprie de inflictis verberibus dici probat Taubmannus in Plauti Aulul. Act. iii. sc. 6. v. 19. citatque Macrobius hoc e Lucilio: 'Si mihi non prætor siet additus, atque agitet me.'

93 *Conjux iterum, hospita*] Ut Helena, Menelai uxor, quæ Paridem hospitio Spartæ excepit, ab eodem rapta, Trojano bello causam dedit; sic Lavinia, filia Latini qui Æneam hospitio excipiet, Turno promissa, ab Ænea expetita, belli iterum auctor erit.

97 *Graia ab urbe*] *Pallanteo*, urbe Evandri Arcadis: de quo Æn. viii. 51.

98 *Adyto*] Loco antri intimo. Æn. ii. 297.

99 *Ambages*] Circuitus ambiguos: ab antiquo *ambi*, circum; et *ago*.

100 *Fræna*.... *stimulos, &c.*] Metaphoræ ductæ ab equis et bobus: quo-

Concutit, et stimulos sub pectore vertit Apollo.
 Ut primum cessit furor, et rabida ora quierunt;
 Incipit Æneas heros: Non ulla laborum,
 O virgo, nova mi facies inopinave surgit.
 Omnia præcepi, atque animo mecum ante peregi. 105
 Unum oro; quando hic inferni janua regis
 Dicitur, et tenebrosa palus Acheronte refuso:
 Ire ad conspectum cari genitoris et ora
 Contingat; doceas iter, et sacra ostia pandas.
 Illum ego per flammās, et mille sequentia tela, 110
 Eripui his humeris, medioque ex hoste recepi;
 Ille, meum comitatus iter, maria omnia mecum
 Atque omnes pelagique minas coelique ferebat
 Invalidus, vires ultra sortemque senectæ.
 Quin, ut te supplex peterem, et tua limina adirem, 115
 Idem orans mandata dabat. Natique patrisque,
 Alma, precor, miserere; potes namque omnia; nec te
 Nequicquam lucis Hecate præfecit Avernis;
 Si potuit Manes arcessere conjugis Orpheus, *Orpheus*
 Threicia fretus cithara fidibusque canoris: 120
 Si fratrem Pollux alterna morte redemit,

rum illi reguntur frænis, atque habenis, hinc inde tractis et concussis; hi fustibus impelluntur pungunturque præacutis. Fingitur autem Apollo quasi vatibus insidens, equitis aut agitatoris in morem.

105 *Omnia præcepi*] Monitis Heleni, Æn. III. 441. Monitis Anchisæ, Æn. v. 730.

106 *Hic inferni janua regis*] De hoc aditu Inferorum, in Campania Italiæ, ad Avernum lacum, dicemus, 237. De Acheronte, æstuante et stagnante, 323.

111 *Eripui his humeris*] E Trojano incendio, Græcorumque potestate. Æn. II. 721.

115 *Ut te supplex peterem, mandata dabat*] Cum Æneæ noctu apparuit. Æn. v. 731.

117 *Alma*] Ab alendo proprie dicitur: unde *alma Ceres*, et *alma parens*. Sæpe tamen apud Latinos, pro *pura* sumitur, ut *lux alma*: atque ita hic pro *Sibylla virgine*.

118 *Lucis Hecate præfecit Avernis*] *Lucis Avernis*: quia Avernus lacus, juxta quem aditus est ad Inferos, undique sylvis cinctus erat, 237. *Hecate*, Proserpina, Æn. IV. 510. 511.

119 *Si potuit, &c.*] Petitionis æquitatem firmat exemplis Æneas. *Orpheus* adire potuit Inferos, ut conjugem revocaret: quidni possim ut patrem duntaxat videam? *Pollux* et *Castor* toties eadem via eunt ac redeunt: quidni ego semel? *Theseus* ut Proserpinam raperet; *Hercules*, ut Cerberum: quidni ego ut pie agam?

Manes arcessere, &c.] *Arcessere*, est *advocare*: pro quo posterioribus temporibus dictum est *accersere*: neque enim fides iis habenda, qui dicunt, *arcessere*, esse *repellere*; *accersere* vero, *advocare*: sed unam idemque significant: et *arcessere* quidem magis ex usu probatissimorum scriptorum. De *Manibus*, infra 724. De *descensu Orphei ad Inferos*, ad liberandam conjugem Eurydicen, Ge. IV. 454.

120 *Threicia . . . fidibus*] *Thracia*, quia Orpheus Thrax fuit: de ea regione, Æn. III. 14. *Fides*, chordæ citharæ: non quod inter se quadam veluti fide concordent, ut vult Festus: sed omnino a *σφίδες*, quæ Hesychio *chordæ* sunt.

121 *Pollux, &c.*] De *Pollucis* et *Castoris* genere diximus, Æn. I. 654. Uterque Ledam habuit matrem, Tyn-

Itque reditque viam toties. Quid Thesea, magnum
Quid memorem Alciden? Et mi genus ab Jove summo.

Talibus orabat dictis, arasque tenebat;
Cum sic orsa loqui vates: Sate sanguine Divum, 125
Tros Anchisiada, facilis descensus Averno;
Noctes atque dies patet atri janua Ditis;
Sed revocare gradum, superasque evadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est. Pauci, quos æquus amavit
Jupiter, aut ardens evexit ad æthera virtus, 130
Dis geniti potuere. Tenent media omnia sylvæ,
Cocytusque sinu labens circumvenit atro.
Quod si tantus amor menti, si tanta cupido est,
Bis Stygios innare lacus, bis nigra videre
Tartara; et insano juvat indulgere labori: 135

darei Spartani regis uxorem: patrem Pollux quidem Jovem, unde immortalis fuit; Castor vero Tyndareum, unde mortalis fuit. Communi tamen ambo nomine dicti sunt, et *Castores*; et *Tyndaridæ*: et *Διόσκουροι* *Dioscouri*, id est *Jovis filii*. Castor equestri arte, Pollux pugilatu insignis memoratur: ambo inter se amicitia conjunctissimi: Helenam sororem a Theseo raptam receperunt: Colchos ad expugnationem velleris aurei cum Argonautis profecti sunt: qua in expeditione cum navis periclitaretur votaue Diis fierent; ignes ex utriusque fratris capitibus emicuere, quos tranquillitas maris statim consecuta est: mare piratis purgavere. Mortuo deinde Castore, Pollux a Jove obtinuit, ut suam cum ipso immortalitatem partiretur: atque ita factum est, ut alternis diebus, alter in cælo, alter apud Inferos degat. Fabulæ locum dedit siderum illorum natura, quos *geminos* appellamus, qui et ipsi dicuntur esse *Tyndaridæ*: aiunt enim interpretes, altero oriente alterum occidere; quod omnino falsum est: id quidem verum; ita stellas utriusque capitis esse dispositas inter se, ut in ipso, quod aiunt, sive ortus sive occasus puncto, cum altera primum oritur, altera infra horizontem adhuc lateat; cum altera primum occidit, altera supra horizontem adhuc appareat. Sunt et ignes eorum nomine dicti, circa navium vela malosque errare soliti: qui nihil ab ignibus fatuis differunt. Hi et olim et etiamnum,

si duo apparent, salutes nautis habentur; si unus tantum apparet, funestus existimatur: Hispani et Itali nautæ nunc vocant ignes *sancti Hermi*, aut *sancti Telmi*: Itali *sancti Petri*, et *sancti Nicolai*.

122 *Thesea*] Accusativus Græcus. De eo, infra 618. De *Alcide*, Herculis nomine, *Æn.* v. 414. De ejus factis et descensu ad Inferos, *Æn.* viii. 288.

123 *Et mi genus ab Jove*] Tam maternum genus, a Venere Jovis filia, *Æn.* i. 260. quam paternum, a Dardano, Jovis filio, *Æn.* iii. 167. Unde se majorem existimat Polluce, Hercule, et Theseo; qui materno genere mortales erant: Pollux *Ledæ*, Hercules *Alcmænæ*, Theseus *Æthræ* filius. De *tenendis aris* inter supplicandum, *Æn.* iv. 219. De *Averno*, infra 237. De *Dite*, Plutone, *Ge.* iv. 467.

131 *Tenent media omnia sylvæ*] Non media Inferorum loca, ubi carcer igneus impiorum, et Elysii piorum campi: sed intervalla et spatia, inter *Sibyllæ* cavernam et Inferorum fluvios media: *Avernus* enim lacus sylvis cinctus erat, 237. et aditus ipse Inferorum, 257. De *Cocyto* et *Styge*, 323.

134 *Bis nigra, &c.*] Et nunc, et cum aliquando morieris. *Tartarus*, plur. *Tartara*, profundissimus est Inferorum locus. Alii deducunt a verbo *ταρταρίζειν* tremere: nisi potius hoc verbum ab illo loco deductum est: alii a *ταράττειν* turbare.

Accipe, quæ peragenda prius. Latet arbore opaca
 Aureus et foliis et lento vimine ramus,
 Junoni infernæ dictus sacer: hunc tegit omnis
 Lucus, et obscuris claudunt convallibus umbræ.
 Sed non ante datur tellaris operta subire, 140
 Auricomos quam quis decerpserit arbore foetus.
 Hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus
 Instituit. Primo avulso non deficit alter
 Aureus; et simili frondescit virga metallo.
 Ergo alte vestiga oculis, et rite repertum 145
 Carpè manu. Namque ipse volens facilisque sequetur,
 Si te fata vocant: aliter, non viribus ullis
 Vincere, nec duro poteris convellere ferro.
 Præterea jacet exanimum tibi corpus amici,
 (Heu nescis) totamque incestat funere classem; 150
 Dum consulta petis, nostroque in limine pendes.
 Sedibus hunc refer ante suis, et conde sepulcro.
 Duc nigras pecudes: ea prima piacula sunt.
 Sic demum lucos Stygios, regna invia vivis,
 Aspicies. Dixit, pressoque obmutuit ore. 155
 Æneas moesto defixus lumina vultu
 Ingreditur, linquens antrum; cæcosque volutat
 Eventus animo secum. Cui fidus Achates
 It comes, et paribus curis vestigia figit.

137 *Aureus ramus*] Hoc fictam a Virgilio. Occasionem figmenti petitam putat Servius e sacra Dianæ sylva, apud urbem Latii Ariciam, cui sacerdos præerat dictus rex nemorensis, conditione fugitivus. Hanc in sylvam quisquis fugitivus venisset, si poterat inde ramum auferre, poterat et cum sacerdote decertare singulari certamine; ac si eum vicisset, ejus in locum succedere. Auctor hujus et sacri et moris ferebatur fuisse Orestes, qui ex Taurica Chersoneso cum Iphigenia sorore fuga elapsus, raptum inde Dianæ simulacrum Ariciæ collocaverat.

138 *Junoni infernæ*] Proserpinæ, Inferorum Deæ, de qua Ge. i. 39. *Juno inferna* vocatur; quemadmodum vir ejus Pluto, *Jupiter Stygius*, Æn. iv. 638. Et vero sylvam Averno circumjectam, de qua dicemus, 237. aiunt Proserpinæ dicatam fuisse Homerus, Lycophron, et Diodorus.

141 *Auricomos foetus*] Vel fructus etiam aureos, aureis comis, id est,

frondibus, ornatos: vel ramum ipsum aureum, qui, quia pullulat ex arbore, foetus illius dici potest.

150 *Incestat funere classem*] *Incestum*, opponitur *casto*; et *incestare* est *polluere*, *funestare*, *facere*. Censebatur vero polluta domus omnis, in qua quis mortuus fuerat; nisi certis piaculis expurgaretur.

152 *Sedibus suis*] Terræ, quæ proprius est locus mortuorum.

153 *Ea prima piacula sunt*] Censent aliqui præscribi sacrificia funebria ad expiandam labem ex morte Miseni contractam. Alii melius referunt ad sacrificia, Diis inferis offerenda, infra 243. Licet enim illa *impetratoria* videri possint, ad obtinendum aditum Inferorum; erant etiam *expiatoria*: expiandæ enim erant scelerum labes, ut quis hoc beneficio dignus haberetur: quare Æneas aqua recenti corpus lustrat, 635. De lucis Stygiis, 237. De Styge, 323.

Multa inter sese vario sermone serebant: 160
 Quem socium exanimem vates, quod corpus humandum
 Diceret. Atque illi Misenum in littore sicco,
 Ut venere, vident indigna morte peremtum;
 Misenum Æoliden: quo non præstantior alter
 Ære ciere viros, Martemque accendere cantu. 165
 Hectoris hic magni fuerat comes; Hectora circum
 Et lituo pugnæ insignis obibat et hasta:
 Postquam illum vita victor spoliavit Achilles,
 Dardanio Æneæ sese fortissimus heros
 Addiderat socium, non inferiora secutus. 170
 Sed tum, forte cava dum personat æquora concha,
 Demens, et cantu vocat in certamina Divos,
 Æmulus exceptum Triton (si credere dignum est)
 Inter saxa virum spumosa immerserat unda.
 Ergo omnes magno circum clamore fremebant; 175
 Præcipue pius Æneas. Tum jussa Sibyllæ,
 Haud mora, festinant flentes, aramque sepulcri
 Congerere arboribus, cœloque educere certant.
 Itur in antiquam sylvam, stabula alta ferarum:
 Procumbunt piceæ; sonat icta securibus ilex; 180
 Fraxineæque trabes cuneis et fissile robur
 Scinditur; advolvunt ingentes montibus ornos.
 Necnon Æneas opera inter talia primus
 Hortatur socios, paribusque accingitur armis;
 Atque hæc ipse suo tristi cum corde volutat, 185
 Aspectans sylvam immensam, et sic voce precatur:
 Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus
 Ostendat nemore in tanto! quando omnia vere
 Heu nimium de te vates, Misene, locuta est.
 Vix ea fatus erat, geminæ cum forte columbæ 190

164 *Misenum Æoliden*] Filium eum
 facit Æoli, ventorum Dei, de quo Æn.
 i. 56. quia ad inflandam tubam vento
 flatuque opus est. De *Marte*, qui hic
 pro pugna sumitur, Ecl. ix. 12. De
Hectore, Priami filio, ab Achille oc-
 ciso, Æn. i. 487.

167 *Lituo*] Tuba recta est: cornu
 plane incurvum: *lituus* inter utrum-
 que medius: ab ejus figura baculus au-
 guralis *lituus* quoque dictus est. Tu-
 bæ, antequam ex ære fierent, e con-
 chis intortis oblongisque in usu fue-
 rant. De *Dardanio*, Trojano, Æn. i.
 239. De *Tritone*, Neptuni tubicine,
 Æn. i. 148.

Delph. Virg.

177 *Aram sepulcri*] Rogum in mo-
 dum aræ conformari solitum, Æn. iv.
 494.

180 *Piceæ, &c.*] *Picea*, pini spe-
 cies, resinam ferens, arbor funesta,
 de qua, Ge. ii. 257. *Ilex* e quercu
 genere, *yeuse*. *Fraxinus*, arbor nota,
frêne. *Rubor*, species quercus, Ge.
 ii. 25. *Ornus*, fraxinus sylvestris,
 Ecl. vi. 71.

184 *Armis*] Securibus, instrumentis
 lignatorum. Sic instrumenta pisto-
 rum Æn. i. 181. dicuntur *Cerealia*
arma. Nec dedecebat pium principem
 hæc pietas in mortuos.

Ipsa sub ora viri coelo venere volantes,
 Et viridi sedere solo. Tum maximus heros
 Maternas agnoscit aves, lætusque precatur:
 Este duces, o, si qua via est, cursumque per auras
 Dirigite in lucos, ubi pinguem dives opacat 195
 Ramus humum. Tuque, o, dubiis ne defice rebus,
 Diva parens. Sic effatus vestigia pressit;
 Observans quæ signa ferant, quo tendere pergant.
 Pascentes illæ tantum prodire volando,
 Quantum acie possent oculi servare sequentum. + 200
 Inde, ubi venere ad fauces graveolentis Averni,
 Tollunt se celeres; liquidumque per aëra lapsæ
 Sedibus optatis geminæ super arbore sidunt:
 Discolor unde auri per ramos aura refulsit.
 Quale solet sylvis brumali frigore viscum 205
 Fronde virere nova, quod non sua seminat arbos,
 Et croceo foetu teretes circumdare truncos.
 Talis erat species auri frondentis opaca
 Ilice; sic leni crepitabat bractea vento.
 Corripit Æneas extemplo, avidusque refringit 210
 Cunctantem, et vatis portat sub tecta Sibyllæ.
 Nec minus interea Misenum in littore Teucrici
 Flebant, et cineri ingrato suprema ferebant.

193 *Maternas aves*] Columbas, ob fecunditatem Veneri sacras, Æneæ matri.

199 *Pascentes . . . . . volando*] Non, passis in aërem alis volando: tum quia sic pascere non potuissent; tum quia mox, 202. *Tollunt se celeres*. Ergo prius incedebant, et inter pascendum volitabant subsiliebantque. Alluditque poëta ad pullorum augurium, quod optimum habebatur, si pascerent pulli.

201 *Fauces Averni*] Ad os ipsum Averni lacus, qua parte cum *Lucrino* lacu committitur, ut diximus *Ge. II.* 161. Hic tollunt se columbæ in auras, non modo ut pestilentem lacus halitum evitent; sed ut in arborem vicinam evolent, in eaque latentem ramum ostendant Æneæ. De *Averno*, infra 237.

204 *Discolor*] Non enim tota arbor aurea; sed in ilice viridi, rarius unicus aureus, quo avulso subibat alter. *Aura auri*. Fulgor auri, unde *aurum*, et *Auroram*, et *thesaurum* dici putat Scaliger, *Poëtic. I. IV.* 16.

205 *Viscum*] Species est fruticis, politi et glutinosi, in ilice et larice et querni maxime generis arboribus, hyeme erumpens in ramuli modum, earumque arborum ramis adhærescens: extra fulvi, intus porracei coloris, *guy de chêne*. Non nascitur e semine proprio arboris; at neque ex insidentium volucrum fimo, ut putaverunt veteres; sed ex ipso arborum vitali excremento: unde ait, *quod non sua seminat arbos*. Nulla sine visco sacra Gallorum sacerdotes Druidæ faciebant, ex *Plinio I. XVI.* 44.

209 *Bractea*] Tenuior subtiliorque lamina: hanc enim speciem aureæ frondes habebant.

210 *Avidus . . . Cunctantem*] Quomodo *cunctantem*, siquidem dixerat Sibylla: 'facilisque sequetur Si te fata vocant?' Nodum solvit vox ista *avidus*: quippe avido citissima quæque tardiora videntur.

213 *Cineri ingrato*] Ad quem nullus funebrium officiorum sensus perveniebat. Vel, qui nullam erat gratiam relaturus. Vel potius qui mœst

Principio pinguem tædis et robore secto
 Ingentem struxere pyram: cui frondibus atris 215
 Intexunt latera, et ferales ante cupressos
 Constituunt, decorantque super fulgentibus armis.
 Pars calidos latices et aëna undantia flammis
 Expediunt, corpusque lavant frigentis et ungunt.
 Fit gemitus. Tum membra toro defleta reponunt, 220
 Purpureasque super vestes, velamina nota,
 Conjiciunt; pars ingenti subiere feretro,
 Triste ministerium; et subjectam more parentum
 Aversi tenuere facem. Congesta cremantur
 Thurea dona, dapes, fuso crateres olivo. 225
 Postquam collapsi cineres, et flamma quievit:
 Reliquias vino et bibulam lavere favillam;

omnibus creabat, minime *gratus* et *latus*. Habet porro funus illud præcipua veterum ceremoniarum vestigia.

215 *Pyram, &c.*] I. De *pyra*, rogo, busto, Æn. IV. 494. II. *Atræ frondes*, rami sunt funestarum arborum, quales *taxus*: *picea*, *cupressus* inprimis: quæ cum gravis esset odoris, ideo juxta Varronem addebatur *pyræ*, ne combusti cadaveris fœtor pares astantium læderet: vel quia, cum excisa nunquam renasci soleat; ideo mortis erat insigne. III. *Arma et vestes*, et quicquid vivo carissimum fuerat, etiam cum mortuo comburebantur. Atque hæc ad structuram rogi pertinent: cetera ad curam cadaveris.

218 *Calidos latices*] I. Lavabant cadavera calidis undis; ut si quid esset vitalis spiritus quod homines falleret, excitaretur calore. II. Ungabant, amomo, hyacinthino rosaceoque unguento: non tantum quæ diu servanda erant, ut apud nos in usu est; sed etiam ad honorem quæ proxime, comburenda: idque officium erat penes *pollinctores*. III. Fiebat gemitus et conclamatio: tum ad dolorem; tum ad vitam, si adhuc superesset, revocandam: et ad id muneris conducebantur mulieres *præficæ*, quæ ceteris plangendi modum statuebant. IV. Collocabatur cadaver in toro, lecto, e stragulis ac vestibibus congesto. De *toro*, Æn. III. 224. V. Lectus ipse imponebatur *feretro*: quod cratis instar fuit, e ligno et vimine; neque solum aptum funeribus, sed

aliis quibuscumque pompis, in quibus simulacra aut spolia ferebantur: a *ferendo* dictum; unde et *Jupiter Fere-trius*, cui Romulus spolia Cæninium regis prælio occisi in ejusmodi ferculo obtulerat, ut est apud Livium, l. I. 10. VI. Subibant humeris feretrum consanguinei, virique nobiles. Sic Augustus ab senatoribus elatus est, ex Suetonio c. 100. Germanicus a tribunis et centurionibus, ex Tacito l. III. 1. Severus ab equestris ordinis nobilissimis, ex Herodianus l. IV. VII. Propinqui facem *pyræ* subiciebant, sed averso vultu, ut se id invito facere ostenderent. VIII. Pingues etiam liquores, *thus*, *oleum*, *dapes*, id est carnes adipemque victimarum rogo adjiciebant ad excitandum ignem. Ita Achilles in funere Patrocli, Iliad. XXIII. 168.

227 *Reliquias vino, &c.*] Combusto cadavere, I. Vino prunas extinguiebant, ut cineres facilius colligi possent. Patet id ex Patrocli funere, Iliad. XXIII. 250. II. Secernebant defuncti cineres ab aliis cineribus; inprimis ossa, cognitu facillima: quod notat Homerus eodem libro, 240. Fuit etiam apud Indos lini genus, molli et lapideo filo; quod igne splenderet tantum, non absumeretur. Hinc regibus texebant tunicas, quæ corporum favillam a reliquo cinere separabant, ex Plinio l. XIX. 1. III. Cineres imponebant urnæ, cado, phialæ, ut sepulcro deinde mandarentur. Iliad. XXIII. 253. IV. Quia maculam aliquam contraxerant

Ossaue lecta cado textit Corynæus aëno.

Idem ter socios pura circumtulit unda,

Spargens rore levi et ramo felicis olivæ ;

230

Lustravitque viros, dixitque novissima verba.

At pius Æneas ingenti mole sepulcrum

Imponit, suaque arma viro, remumque, tubamque,

Monte sub aërio : qui nunc Misenus ab illo

Dicitur, æternumque tenet per sæcula nomen.

235

His actis propere exequitur præcepta Sibyllæ.

Spelunca alta fuit, vastoque immanis hiatu,

ex funere, unde funestati et incesti putabantur : ideo antequam abirent, purgabantur a sacerdote trina lustralis aquæ aspersione per circuitiōnem, 'pura circumtulit unda : ' unde verbum *lustrō*, quod propriè est *solvo*, *expio* ; ad significandam *circuitiōnem* traductum est, *Æn.* I. 612. *Æn.* IV. 279. Aqua autem lustralis erat juxta Athenæum I. IX. in qua titiōnem tingeabant, sumtum ex altari, ubi peregerant sacra. V. *Verba novissima*, alia erant quibus alloquebantur cadaveris reliquias, nempe ter repetitum *Vale* : alia quibus dimittebant populum, nempe *Ilicet*, id est *ire licet* ; idque ultimum usurpabant in omnium sacerorum exitu, non funebrium tantum.

230 *Rore levi et ramo felicis, &c.*] Sunt qui *espergillum* intelligant ; ex *oliva*, et *rore marino* frutice, *rosmarin*, de quo *Ecl.* II. 49. et *Ge.* II. 213. Tamen commodius de aqua instar roris aspersa. *Felicis olivæ*] Fertilis, sativæ ; non sylvestris, nec oleastri, qui dicitur *Ge.* II. 314. 'Infelix superat foliis oleaster amaris.'

232 *Sepulcrum, &c.*] Notat Æneæ pietatem in amicos : et morem illius etiam temporis, defunctorum insignia tumulis insculpendi. Igitur Miseno ponuntur *arma* ut bellatori, nam 167. 'pugnæ insignis obibat et hasta.' *Remas*, ut qui in cursu navigationis obierat ; ita ponitur et Elpenori ab Ulysse, *Odyss.* XII. 15. *Tuba* denique, ut tubicini.

234 *Qui nunc Misenus, &c.*] *Misenum* intelligit promontorium, monte assurgens ; et Puteolanum, nunc Neapolitanum, sinum ab occidente terminans, hodie *Capo Miseno*. Nomen huic inditum a sepulcro Miseni Æneæ tubicinis : consentiunt e poëtis, post

Virgilium, Propertius, Silius, Statius ; e geographis Solinus et Mela. Ulyssis tamen socium illum facit Strabo. Intra sinum, non longe a promontorio, erat *portus Misenus* : ubi Augustus ad tutelam Italiæ classem alteram semper habebat, alteram Ravennæ.

237 *Spelunca alta fuit, &c.*] I. *Avernus*, *ἄopρος*, ab *a* privativo et *ὄπρος* *avis*, lacus est non longe a Puteolano Campaniæ sinu, inter Baias et Puteolos : hujus situm et cum Lucrino lacu conjunctionem descripsimus *Ge.* II. 161. 164. Nomen adhuc hodie, *Lago d'Averno*. Hoc autem nomen olim, non peculiare huic loco, sed iis omnibus commune fuit, e quibus vapores halitusque erumpebant avibus pestiferi ; seu lacus, seu cavernæ campique essent : idque manifestum est ex Lucretio I. VI. 738. 'Nunc age Averno tibi quæ sint loca cumque lacusque : ' tum ex Plinio, qui in præmio I. IV. locum ejusmodi *Aornon* etiam in Epiro collocat. II. *Spelunca* circa hunc lacum adhuc apparet duplex : altera ad meridiem, quæ dicitur etiamnum, *Grotta di Sibylla* ; videturque esse ostium illius cuniculi, qui ab Averno Cumas usque deducebat, et jam subsidente terra oppletus est : altera, quæ a Puteolis hodieque deducit Neapolim : suffosso monte *Pausilypo*. Est tamen utraque Æneæ temporibus multo recentior : quippe paulo ante scriptum opus Æneidos, a Cocceio effossa ; sequente, ut ait Strabo, fabulosam famam de subterraneis hujus loci meatibus et Cimæriorum cavernis. III. *Vera* hujus loci natura talis fuit. Avernus ipse lacus limpidissimus, sed profundissimus : unde ex Diodoro I. IV. cæruleus, id est niger, apparet. Idem

Scrupea, tuta lacu nigro nemorumque tenebris :
 Quam super haud ullæ poterant impune volantes
 Tendere iter pennis : talis sese halitus atris
 Faucibus effundens supera ad convexa ferebat :
 Unde locum Graii dixerunt nomine Aornon.
 Quatuor hic primum nigrantes terga juvencos

240

præcisis rectissimisque collibus, et propter sylvas densissimas olim inaccessible, cingebatur, in orbem undique præterquam in aditu imminentibus, ex Strabone l. v. Totus ille tractus calidæ aquæ fontibus innumeris scatet, sulfure, alumine, sale, nitro, bitumine commixtis, ex Plin. l. xxxi. 2. Idem Campaniæ littus, ut et vicinæ Siciliæ, passim ubique cavum est; ut patet ex Charybdi, ex Vesuvio et Ætna montibus ignivomis: unde Horatius objectas huic mari rupes, *pumices* vocat, Od. l. i. 11. 5. iv. *Falsa* hinc multa poëtæ finxerunt, Homero duce: qui cum Ulyssem circa Siciliam et Italiam errantem induceret; ad concitandam admirationem nihil cavet diligentius, quam ne quid nomine suo appellaret. Itaque cum Ulysses, juxta Circes monita, e Circæo Latii monte sive insula ad Plutonis domum nave contendit, Odyss. x. 512. et Odyss. xi. 13. omnino significatur hic Campaniæ locus: siquidem huc, et Borea vento, et unius diei navigatione Ulysses pervenit. At vero cum sciret Homerus *Cimmerios* quosdam esse in Asia septentrionali populos, circa Sarmatas et Scythas, Mæotidemque paludem et mare Caspium, qui forte ob caliginosos regionis suæ halitus raro Solem videre et perpetuis in tenebris vivere dicerentur: cum item Græci quatuor præcipue agnoscerent apud Inferos flumina, *Acherontem*, *Pyriphlegethontem*, *Cocytum*, et *Stygem*: ideo *Cimmerios* populos in cavis Campaniæ locis incolas statuit; fluviorumque inferorum nomina calidis ac sulfureis circa Avernum fontibus attribuit; Tyrrhenumque ipsum sive Mediterraneum Mare, Oceanum appellavit. v. Manserunt apud posteros hæc eadem deinde nomina. Et *Acherusiam* quidem paludem agnoscit Strabo, cœnossam quandam Tyrrheni Maris effusionem, inter Cumas et Misenum promontorium, nunc *Lago di Collucia*.

Agnoscit et *Pyriphlegethontem* ex aquis calidis: et, ad ipsum mare, non procul ab Averno, fontem aquæ potabilis, a qua tamen omnes abstinent, *Stygis* esse aquam rati. Testatur Silius Italicus l. xii. 117. *Cocytus* vocabulum inditum fuisse Lucrino lacui, qui Averno junctus erat, jamque exsiccatus est. *Cimmeriorum* vero oppidum ibidem olim fuisse aiunt Plinius, Lycophron, Festus Pompeius, qui addit eo nomine dictos esse, quod convallem incolerent eminenti jugo circumdatam, Sole neque matutino neque vespertino illustratam: Ephorus autem apud Strabonem ait eos in cuniculis habitasse, et metallis efodiendis ibi quæsisse victum. Inde aiunt locum illum Plutoni dicatum esse; et nemus ibidem fuisse Proserpinæ sacrum, sylvam haud dubie Averno circumdatam; et sub terra oraculum, ubi vita functi responsa darent: et qui lacum navigabant, prius sacrificiis solitos placare genios subterraneos. Fœtorem vero Averni perniciosum avibus inter fabulas Strabo reponit, propter aquæ limpiditatem etiam Aristoteli memoratam. vi. Hinc demum factum est ut Latini poëtæ, cum suis de rebus agunt, ostium Inferorum in speluncis lacus *Averni* constituent: cum autem Græca describunt, in antris collocant *Tænari* montis, qui promontorium est Laconiae, in parte Peloponnesi maxime meridionali, inter Laconicum et Messeniacum sinum, nunc *Capo Maina*. Hac descendisse dicitur Hercules cum Theseo, apud Senecam in Hercule Furente: hac Orpheus, Ge. iv. 467.

241 *Convexa*] Concava spatia. Sic Æn. i. 314. 'Classen in convexo nemorum,' &c.

243 *Quatuor hic primum, &c.*] De hoc sacrificio, quod Sibylla Diis inferis fieri præceperat, 153. hæc accipe. i. *Sacerdos*, ipsa *Sibylla* est, quemadmodum saga illa, Æn. iv. 509.

Constituit, frontique invergit vina sacerdos ;
 Et, summas carpens media inter cornua setas, 245
 Ignibus imponit sacris, libamina prima,
 Voce vocans Hecaten, Coeloque Ereboque potentem.
 Supponunt alii cultros, tepidumque cruorem
 Suscipiunt pateris. Ipse atri velleris agnam
 Æneas matri Eumenidum magnæque sorori 250
 Ense ferit, sterilemque tibi, Proserpina, vaccam.
 Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras,
 Et solida imponit taurorum viscera flammis,
 Pingue super oleum infundens ardentibus extis.

‘orines effusa sacerdos Ter centum tonat ore Deos.’ II. *Locus sacrificii, spelunca* est, per quam aditus esse putabatur ad Inferos: diversa illa quidem ab antro Sibyllæ: Sibyllæ enim antrum in ipso erat Apollinis templo, Cumanaque urbe, ut diximus, 9. hæc vero spelunca, apud Avernum lacum. Mos autem fuit ejusmodi sacrorum; ut sub terra fierent: effossa etiam scrobe, in quam sanguis et libamina invergerentur. Ita Ulysses Odyss. XI. 25. III. *Tempus sacrificii, nox*: 252. *nocturnas inchoat aras*: et maxima noctis parte sacrificium duravit, ad usque ortum Solis, 255. IV. *Victimæ nigræ*; ob Inferorum tenebras: *pari numero*; quia Diis Inferorum hic placebat, ut *impar* Superis, Æn. v. 96. *Sterilis vacca* Proserpinæ: quia nullam ex Plutone marito prolem susceperat. V. *Sacerdos invergit vina*, in frontem ad probandas victimas: si enim subita illa vini aspersione non contremiscerent, sed stuperent immobiles, sacrificio aptæ non erant. *Invergit* porro; id est conversa plane manu sive patera deorsum effundit, quia Diis offert inferis: si autem superis; manu supina quasi in altum emittens, vinum cornibus affundebat: quare tunc ait Virgilius, Æn. IV. 61. ‘media inter cornua fundit:’ nunc vero, *invergit*. De voce *libo*, quæ *stillo, degusto*, et *sacrifico* etiam significat, Æn. I. 740. VI. *Setas et pilos* carpit, et in ignem jactat: ut sacrificium incipiat, ostendatque victimam Diis jam devotam esse. Agamemnon tamen Iliad. III. 274. pilos illos non in ignem jactat, sed astantibus distribuit: ut significet, omnes fœderis, quod sacrificio illo cum Trojanis san-

ciebatur, testes ac vindices futuros. VII. *Voce*, id est sono confuso ac tumultuoso, non distincta voce appellat *Hecaten*, quæ in cælo *Luna*, in Inferis *Proserpina* appellatur. De *Hecate* et *Erebo*, Æn. IV. 509. 510. 511. VIII. *Ministri victimas cædunt*: idque fiebat, primum *securi* in cervicem impacta, præsertim in majoribus victimis, ut ictu exanimatæ conciderent; tum deinde cultris jugulabant. De primo more dixit Æn. II. 224. ‘Taurus, et incertam excussit cervice securim.’ IX. *Sanguinem* suscipiunt *pateris*, planis patentibusque poculis: ut circa aras in terram effundant; quemadmodum Ulysses in scrobem, Odyss. XI. 35. X. Æneas ipse, non opera ministrorum, sed manu propria, victimas aliquot jugulat: heroum more, qui fere semper hoc officio apud Homerum defunguntur. XI. Denique *solida viscera* comburit flammis, quod vocant *holocaustum*: imponitque solida ipsa corpora, sola detracta pelle: *viscera* enim ait Servius esse, quicquid sub pelle est, etiam carnes quibus ossa vestiuntur: *exta* vero, sunt ea ipsa viscera quæ maxime *extant* aperto pectore; ut cor, pulmo, lien. Aliis autem in sacrificiis, carnum et extorum partes aliquæ distribuebantur ad epulas, ut Æn. VIII. 182. Tum victimas ipsas inspergit oleo, ut facile comburantur.

250 *Matri Eumenidum, &c.*] *Mater* Eumenidum, *Nox*; quæ ipsas ex Acheronte peperit. *Soror* Noctis, *Terra*; nox enim terræ umbra est. *Eumenides* Furiae tres, de quibus Æn. IV. 469. et Ge. III. 552. De *Proserpina*, Ge. I. 39. De *Stygio rege*, Plutone, Æn. IV. 638.

Ecce autem, primi sub lumina Solis et ortus, 255
 Sub pedibus mugire solum, et juga coepta moveri
 Sylvarum, visæque canes ululare per umbram,
 Adventante Dea. Procul o, procul este, profani,
 Conclamat vates, totoque absistite luco;
 Tuque invade viam, vaginaque eripe ferrum. 260
 Nunc animis opus, Ænea, nunc pectore firmo.
 Tantum effata, furens antro se immisit aperto:
 Ille ducem haud timidis vadentem passibus æquat.
 Di, quibus imperium est animarum, Umbraeque silentes,
 Et Chaos, et Phlegethon, loca nocte tacentia late, 265
 Sit mihi fas audita loqui; sit, numine vestro,
 Pandere res alta terra et caligine mersas.
 Ibant obscuri sola sub nocte per umbram,
 Perque domos Ditis vacuas, et inania regna.
 Quale per incertam Lunam sub luce maligna 270
 Est iter in sylvis: ubi cœlum condidit umbra
 Jupiter, et rebus nox abstulit atra colorem.
 Vestibulum ante ipsum primisque in faucibus Orci

257 *Canes ululare . . Adventante Dea*] Invocaverant *Hecaten*, magico more: ut iis numine suo adesset ad iter into peragendum. Adest illa: sed quia se manifesto videndam non exhibet, ejus præsentiam testantur *ululantes canes*. Per *canes*, intellige, vel canes quas Hecate comites attribuere veteres solebant: vel ipsam Hecaten quæ tribus e capitibus unum habebat caninum: vel canem Cerberum, exeunti reginæ allatrantem: vel Furias, dictas quoque infernas canes.

258 *Procul este, profani*] Qui sacris non initiati estis, seelesti, non expiati. Et hæc solennis fuit sacrorum, etiam magicorum, formula; ut profani inde arcerentur. Cerdanus, *profanos*, refert ad spectra alia quæ in Hecates comitatu præter Sibyllæ voluntatem aderant: idque firmat multis poëtarum similibus locis. Ego ad omnes Æneæ comites refero, quorum causa non celebrata fuerant sacra: unius enim Æneæ expiandi rationem habuerat, unus erat ad Inferos deducendus: quare ceteros arcet, non e spelunca solum, sed e tota etiam lacus Averni sylva.

260 *Vaginaque eripe ferrum*] Ad fuganda, quæ deinceps occurrent, spectra. Quamvis enim in dæmonas, ac

spiritus, et genios ejusmodi vim ferri nullam esse compertum sit: esse tamen aliquam existimavere Platonici, et poëtæ veteres. Ita Ulysses, Odyss. xi. 48. fugat ense umbras, in serobem sanguine plenam avidius incurrentes.

265 *Chaos, et, &c.*] Invocatio est poëtæ: qualem solet magnarum rerum descriptionibus præfigere. De *Chao*, rudi et confusa mole, ex qua res omnes eruperunt, et quæ pro Deo Deorumque parente habetur ab Hesiodo, diximus Ge. iv. 247. De *Phlegethonte*, inferno fluvio, infra 323.

268 *Ibant obscuri sola, &c.*] Commutatio, sive hypallage: pro, *soli sub obscura nocte*. Sic Æn. v. 149. 'vo- cemque inclusa volutant Littora,' pro *inclusam vocem*.

269 *Domos Ditis vacuas, &c.*] Quas habitant umbræ leves, et corporis expertes. De *Dite*, Plutone, Ge. iv. 467.

270 *Incertam Lunam*] Alii explicant, Lunam cum Sole conjunctam, tumque minime lucentem. Alii melius, Lunam nubibus et aëris caligine interclusam. De *Jove*, pro aëre, Ecl. iii. 60. Ecl. vii. 60.

273 *Vestibulum*] Spatium est, sive area, quæ viam a domo dividit, est-

Luctus et ultrices posuere cubilia Curæ ;
 Pallentesque habitant Morbi, tristisque Senectus, 275
 Et Metus, et malesuada Fames, ac turpis Egestas ;
 Terribiles visu formæ ; Letumque, Labosque ;
 Tum consanguineus Leti Sopor ; et mala mentis
 Gaudia ; mortiferumque adverso in limine Bellum,
 Ferreique Eumenidum thalami, et Discordia demens, 280
 Vipereum crinem vittis innexa cruentis.

In medio ramos annosaque brachia pandit
 Ulmus opaca, ingens : quam sedem Somnia vulgo
 Vana tenere ferunt, foliisque sub omnibus hærent.
 Multaque præterea variarum monstra ferarum, 285
 Centauri in foribus stabulant, Scyllæque bifformes,
 Et centumgeminus Briareus, ac bellua Lernæ
 Horrendum stridens, flammisque armata Chimæra,

que ante portam ædium. In hoc Inferorum vestibulo varias describit calamitates, quas horrendis formis et quasi corporibus vestit. Has fere omnes enumerat Cicero de Natura Deorum l. III. 44. aitque esse Noctis et Erebi filias. Locum etiam habent inter Noctis liberos, in Hesiodi Theogonia, 225. *Orcus*, hic pro Inferis, alibi pro Deo Inferorum sumitur, infra 323.

276 *Malesuada Fames*] Non tantum est inopia victus ; sed etiam avaritia, et auri sacra fames, quæ nullum non suadet scelus.

278 *Consanguineus Leti Sopor*] Somnus dicitur ab Homero, Iliad. XIV. 231. *κασιγνήτος θανάτου*, frater mortis : et Hesiodus in Theogon. 214. Mortem et Somnum ait Noctis esse liberos. Ut autem *consanguineus* apud Latinos fratrem germanum sæpe significat, sic enim usurpat Statius l. XI. 407. et alibi : ita quoque *κασιγνήτος* apud Græcos.

Mala mentis Gaudia] Voluptas ex perpetratis sceleribus percipi solita.

280 *Eumenidum thalami*] Non lecti conjugales, quia nunquam nupsere Furiae : sed sedes, cubicula, vel ubi natae sunt, vel ubi decumbunt : proprie tamen *thalamus* dicitur de cubiculo nuptiali, a *θάλλω* vireo. De *Eumenidibus*, Æn. IV. 469. Ge. III. 552.

283 *Quam sedem, &c.*] Somnia sub arbore patula et opaca collocat, qualis apta est somno conciliando : sub ul-

mo, quia ut ulmus sterilis arbor est, ita vana et cassa vulgo somnia : sub foliis, ob levitatem et mobilitatem ; et quia eo tempore quo cadunt arborum folia, præsertim vana esse somnia vulgo dicuntur.

286 *Centauri, &c.*] Monstra, superiori parte humana, inferiori equina : Ixione et nube geniti. Ge. III. 38. Thessaliæ populi fuere, ideo sic dicti, quia primi ex equis pugnare, et eos stimulis agitare docuerunt, a *κεντέω* stimulo : de iis Ge. III. 115. De *Scyllis* duabus, altera inferiori parte in canes, ac deinde in scopulum conversa ; altera in alaudam mutata, Ecl. VI. 74. Æn. III. 420.

287 *Briareus*] Gigas, Cœli et Terræ filius : *centumgeminus*, id est centum brachiis instructus ; non centum corporibus. *Ægæon* etiam appellatur, et Inferorum custos hic videtur esse, non ut ceteri gigantes pœnis damnatus. Causam habes Æn. X. 565. De bellua Lernæ, sive *hydra*, quam in Lernæa Argiæ regionis in Peloponneso palude Hercules occidit, Æn. VIII. 300.

288 *Chimæra*] Monstrum ignivomum, cui caput leonis, pectus hirci, cauda serpentis : hanc dicitur Bellephontes occidisse Pegaso equo invectus, quia montem Lyciæ habitabilem reddidit : cujus in ignivomo cacumine leones erant, in radice serpentes, in medio pascua capris alendis aptissima. De *Gorgonibus* sororibus, quarum natu maxima Medusa serpentinos crines habuit, Æn. II. 616.

Gorgones, Harpyiæque, et forma tricorporis umbræ.
 Corripit hic subita trepidus formidine ferrum 290
 Æneas, strictamque aciem venientibus offert,
 Et, ni docta comes tenues sine corpore vitas
 Admoneat volitare cava sub imagine formæ,
 Irruat, et frustra ferro diverberet umbras.
 Hinc via, Tartarei quæ fert Acherontis ad undas. 295
 Turbidus hic cœno vastaque voragine gurgēs
 Æstuat, atque omnem Cocyto eructat arenam.
 Portitor has horrendus aquas et flumina servat
 Terribili squalore Charon: cui plurima mento
 Canities inculta jacet; stant lumina flamma; 300
 Sordidus ex humeris nodo dependet amictus.
 Ipse ratem conto subigit, velisque ministrat,
 Et ferruginea subvectat corpora cymba,
 Jam senior; sed cruda Deo viridisque senectus.
 Huc omnis turba ad ripas effusa ruebat, 305
 Matres atque viri, defunctaque corpora vita
 Magnanimum heroum, pueri innuptæque puellæ,
 Impositique rogis juvenes ante ora parentum:
 Quam multa in sylvis autumnī frigore primo
 Lapsa cadunt folia; aut ad terram gurgite ab alto 310
 Quam multæ glomerantur aves, ubi frigidus annus
 Trans pontum fugat, et terris immittit apricis.
 Stabant orantes primi transmittere cursum,
 Tendebantque manus ripæ ulterioris amore:
 Navita sed tristis nunc hos, nunc accipit illos; 315
 Ast alios longe submotos arcet arena.
 Æneas, miratus enim, motusque tumultu,
 Dic, ait, o virgo, quid vult concursus ad amnem?

De Harpyiis, Æn. III. 211. De tri-
 corpore umbra Geryonis, Æn. VII.
 662.

292 *Tenues sine corpore vitas*] Vitas
 quidem, quia animæ sunt immortales;
tenues, quia separatæ a corpore, et sic
 a vulnerum et mortis periculo jam
 immunes. Cur ergo 260. jussus erat
 Æneas ferrum stringere? Non sane ut
 umbras vulneraret; sed, meo quidem
 judicio, ut terreret recordatione qua-
 dam ferri et præteritorum in vita pe-
 riculorum.

295 *Tartarei quæ fert, &c.*] De Tar-
 taro, infimo Inferorum loco, supra 134.
 De Acheronte, et Cocyto, infra 323.

299 *Charon*] Erebi et Noctis filius:
Delph. Virg.

per antiphrasin dictus, quod minime
 sit χαλπών, gaudens.

300 *Stant lumina flamma*] Ita pleni
 sunt flamma oculi, ut veluti ex ea
 toti constare videantur. Sic dicitur
 Æn. XII. 408. 'stare pulvere cœlum.'
 Horat. Od. I. I. 9. 'Vides ut alta stet
 nive candidum Soracte,' &c. De
 ferrugineo colore, proprie ferreo, hic
 nigro, Ecl. II. 18.

312 *Terris apricis*] Soli expositis:
 Ecl. IX. 49. Hi porro septem supe-
 riores versus fere expressi sunt ex
 Ge. IV. 473. Quod autem ait de tra-
 jectione avium in calidiores plagas;
 de hirundinibus, deque gruibus et ci-
 conis memoratur, Ge. II. 319.

Quidve petunt animæ? vel quo discrimine ripas
 Hæc linquunt, illæ remis vada livida verrunt? 320
 Olli sic breviter fata est longæva sacerdos:
 Anchisa generate, Deum certissima proles,
 Cocyti stagna alta vides, Stygiamque paludem,
 Dī cuius jurare timent et fallere numen.
 Hæc omnis, quam cernis, inops inhumataque turba est; 325
 Portitor ille, Charon; hi, quos vehit unda, sepulti.
 Nec ripas datur horrendas et rauca fluenta
 Transportare prius, quam sedibus ossa quierunt.
 Centum errant annos, volitantque hæc littora circum:
 Tum demum admissi stagna exoptata revisunt. 330
 Constitit Anchisa satus, et vestigia pressit;
 Multa putans, sortemque animo miseratus iniquam.
 Cernit ibi mœstos et mortis honore carentes,
 Leucaspim, et Lyciæ ductorem classis Orontem:
 Quos simul, a Troja ventosa per æquora vectos, 335
 Obruit Auster, aqua involvens navemque virosque.
 Ecce gubernator sese Palinurus agebat:

323 *Cocytī stagna, &c.*] Quinque vulgo a Græcis apud Inferos flumina statuuntur: *Acheron*, *Cocytus*, *Styx*, *Phlegethon* *Pyriphlegethon*, et *Lethe*. Nomina illa desumpta sunt e variis Græciæ fontibus ac fluviis, quos propter noxiam aliquam naturæ vim in Inferis quoque reperiri finxerunt. i. *Acheron* multiplex: unus in Elide, occidentali et maritima Peloponnesi regione, in Alpheum influens, juxta quem insignis est Plutonis et Proserpinæ cultus, ex Strabone l. viii. Alter in Thesprotia Epiri regione, ex Acherusia palude profluens, ad Cichyrum urbem, juxta Strabonem l. vii. et Pausaniam in Atticis. *Cocytus*, juxta eundem Pausaniam, non longe ab Acheronte ibidem fluit, aqua insuavissima. *Styx*, fons Arcadiæ est, ad urbem Nonacrin ex altissima rupe stillans, indeque penetrato saxo in Crathin fluvium delabens: tam præsentis veneni, ut vasa quælibet etiam aurea diffringat, nec possit nisi equi ungula contineri. Hæc Pausanias in Arcadicis. Cur autem Dii per eam jurare soliti sint, diximus Ge. iii. 551. *Lethe*; sive, ut mavult Casaubonus, fluvius *Lethes*, genitivo casu; aut fluvius *Lethæus*: unus fuit in Portugallia, vulgo *Lima*, juxta Strabonem et

Melam: alius in Africa, circa majorem Syrtim urbemque Berenycen, juxta Lucanum: alius in Bœotia, ad Lebadeam oppidum, juxta Pausaniam in Bœoticis. *Lethæi* amnes alibi complures a Strabone numerantur l. xiv. *Phlegethon*, aut *Pyriphlegethon*, nulli quod sciam loco assignatus est, præterquam calidis circa Avernum fontibus, ut refert Strabo ex Homero. ii. Nomina hæc omnia luctuosum aliquid significant. *Acheron*, ab ἄχος dolor, et ῥέω fluo. *Cocytus*, a κοκύω fleo. *Styx*, a στυγέω odio prosequor. *Phlegethon*, aut *Pyriphlegethon*, a πῦρ ignis, et φλέγω comburo. *Lethe* a λήθη oblivio, quod ejus epota aqua oblivionem induceret. iii. De eorum in Inferis situ pluribus disputat Cerdanus. Hoc certissimum: iis nominibus promiscue poëtas abuti, nullo admodum certo ordine: vulgo tamen dici, ex Acheronte profluere Stygem, e Styge Cocytum propagari. iv. Eridanus etiam in campis Elysiis a Virgilio constituitur. Causam vide, 659.

334 *Orontem*] Ejus mortem habes, *Æn.* i. 117. De *Austro*, vento meridionali, *Ecl.* ii. 58. De *Palinuri casu*, *Æn.* v. 835.

Qui Libyco nuper cursu, dum sidera servat,
 Exciderat puppi mediis effusus in undis.
 Hunc ubi vix multa moestum cognovit in umbra; 340
 Sic prior alloquitur: Quis te, Palinure, Deorum
 Eripuit nobis, medioque sub æquore mersit?
 Dic age. Namque mihi, fallax haud ante repertus,
 Hoc uno responso animum delusit Apollo:
 Qui fore te ponto incolumem, finesque canebat 345
 Venturum Ausonios. En hæc promissa fides est?
 Ille autem: Neque te Phœbi cortina fefellit,
 Dux Anchisiada, nec me Deus æquore mersit.
 Namque gubernaculum multa vi forte revulsum,
 Cui datus hærebam custos, cursusque regebam, 350
 Præcipitans traxi mecum. Maria aspera juro,
 Non ullum pro me tantum cepisse timorem,
 Quam tua ne, spoliata armis, excussa magistro,
 Deficeret tantis navis surgentibus undis.
 Tres Notus hybernas immensa per æquora noctes 355
 Vexit me violentus aqua: vix lumine quarto
 Prospexi Italiam, summa sublimis ab unda.
 Paulatim adnabam terræ; jam tuta tenebam:
 Ni gens crudelis madida cum veste gravatum,
 Prensantemque uncis manibus capita aspera montis, 360

338 *Libyco cursu*] Non tamen mari
Libyco, sed *Tyrrheno*: cum e Sicilia
 in Italiam solvisset. Ita tamen poëta
 locutus videtur, quia e Libya in Ita-
 liam Æneas navigans, in Siciliam de-
 flexerat. De *Libya*, Æn. i. 162. Ex-
 pressum est hoc Palinuri cum Ænea
 colloquium ex Homero, Odyss. xi. ubi
 simile quiddam est inter Ulyssem et
 Elpenora.

346 *Ausonios*] De iis Italiæ popu-
 lis, Æn. iii. 171. De *Cortina Phœbi*,
 loco unde oracula reddebantur, Æn.
 iii. 92.

348 *Nec me Deus æquore mersit*] Aliqui sic interpungunt: 'nec te
 Phœbi cortina fefellit, nec me: Deus
 æquore mersit:' nam a Somno reipsa
 fuerat submersus. Alii communem
 retinent continuamque verborum sen-
 tentiam: aiuntque, ex opinione Pa-
 linuri Phorbantem illum fuisse, non
 Deum, cujus suasu somno se dederit.
 De *Noto*, sive *Austro*, meridionali
 vento, Ecl. ii. 58.

353 *Excussa magistro*] Commuta-
 tio: id est, unde magister excussus erat.
 Sic infra 507. 'Nomen et arma locum

servant:' id est, locus servat arma.
 Et Æn. v. 149.

355 *Hybernas noctes*] Ver tamen
 erat æstati proximum, ut liquet ex
 Æn. v. 46. Igitur *hyems* hic pro tem-
 pestate et maris asperitate sumenda
 est, ut Æn. i. 120. *Notus*, sive *Auster*,
 flat a meridie, Ecl. ii. 58.

356 *Lumine quarto*] *Die quarto*.
 Ita Cicero, pro Rabirio Postumo, 29.
 vertit ex Euripidis Medea versum his
 verbis: 'Si te secundo lumine hic
 offendero, moriere.'

358 *Terræ; jam tuta tenebam*] Quod satis erat, ut impleta videretur
 fides oraculorum, quæ ambigua sole-
 bant esse. Non tamen legitur in
 Æneide, quonam oraculo promissus
 Æneæ fuerit Palinuri appulsus in
 Italiam.

359 *Gens crudelis*] *Lucania, Italiae*
 populi: ad meridiem vicini Brutiis,
 ad septentrionem Apulis et Picenti-
 nis; ad occidentem Tyrrheno Mari,
 ad orientem sinu Tarentino definiti:
 nunc *Basilicata*, et pars Principatus
 ulterioris, in regno Neapolitano.

Ferro invasisset, prædamque ignara putasset.
 Nunc me fluctus habet, versantque in littore venti.
 Quod te per cœli jucundum lumen, et auras,
 Per genitorem oro, per spes surgentis Iuli;
 Eripe me his, invicte, malis: aut tu mihi terram 365
 Injice, namque potes, portusque require Velinos;
 Aut tu, si qua via est, si quam tibi Diva creatrix
 Ostendit (neque enim, credo, sine numine Divum
 Flumina tanta paras Stygiamque innare paludem),
 Da dextram misero, et tecum me tolle per undas; 370
 Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.
 Talia fatus erat, cœpit cum talia vates:
 Unde hæc, o Palinure, tibi tam dira cupido?
 Tu Stygias inhumatus aquas, annemque severum
 Eumenidum aspicias, ripamve injussus adibis? 375
 Desine fata Deum flecti sperare precando.
 Sed cape dicta memor, duri solatia casus.
 Nam tua finitimi, longe lateque per urbes
 Prodigiiis acti cœlestibus, ossa piabunt;
 Et statuent tumulum, et tumulo solennia mittent; 380
 Æternumque locus Palinuri nomen habebit.
 His dictis curæ emotæ, pulsusque parumper
 Corde dolor tristi: gaudet cognomine terra.
 Ergo iter inceptum peragunt, fluvioque propinquant.

361 *Prædam*] Naufragum divitem, in quo spoliando multum lucri facere possent. De *Iulo*, Æn. i. 271.

365 *His malis*] Cum enim centum annos errarent inhumati: nec tam cito admittebantur in Elysium, nec nisi tardius in alia corpora revertentur, 720. 724.

Terram Injice] Genus erat sepulturæ, *injectio glebæ*, cum quis in cadaver incidisset: idque insepultum relinquere nefas habebatur, quod porcæ sacrificio erat expiandum. Idem injiciendi pulveris mos etiam Græcis fuit.

366 *Portus Velinos*] Non longe ab urbe *Velia*, in littore *Lucaniae*, inter promontoria *Posidium* ac *Palinurum*. Qui tamen *Palinurus* commemorare portum potuit *Velinum*? cum *Velia* non nisi anno post *Æneam* amplius sexcentesimo, regnante rege *Romanorum* *Servio Tullio*, condita sit. Reprehenditur eo nomine *Virgilius* ab *Hygino* apud *Gellium*. Sed præterquam quod poëtis omnibus familiaris

est et communi usu quasi licita temporis anticipatio, præsertim in re obscuriore, ut notavimus, Æn. iii. 707. non leviter eum defendit *Alciatus*, cum ait: non urbem hic appellari, sed littus ac fluvium, a quo nomen urbi inditum esse *Stephanus* testatur. Ea nunc excisa est; prope *Castellum a mar della brucca*.

374 *Annemque severum Eumenidum*] Severum quidem omnibus, sed præcipue tibi, si contra fas ante centum annos eum trajicere volueris: aderunt enim tibi tum ultrices *Furiæ*, *Eumenides*, de quibus Æn. iv. 469. Ge. iii. 552. De *Styge*, supra 223.

379 *Prodigiis acti, &c.*] Hoc *Servius* ait petatum ex historia: et *Lucanos*, ob inhumanam *Palinuri* cædem pestilentia vexatos, consulto oraculo accepisse placandos esse ejus *Manes*: quare et lucum ipsi dicaverunt, et tumulum ad meridiem *Veliae* erexerunt in promontorio, cui ab eo tempore *Palinuri* nomen fuit.

Navita quos jam inde ut Stygia prospexit ab unda 385
 Per tacitum nemus ire, pedemque advertere ripæ;
 Sic prior aggreditur dictis, atque increpat ultro:
 Quisquis es, armatus qui nostra ad flumina tendis,
 Fare age, quid venias; jam istinc et comprime gressum.
 Umbrarum hic locus est, Somni Noctisque soporæ; 390
 Corpora viva nefas Stygia vectare carina.
 Nec vero Alciden me sum lætatus euntem
 Accepisse lacu, nec Thesea Pirithoumque:
 Dis quanquam geniti, atque invicti viribus essent.
 Tartareum ille manu custodem in vincla petivit, 395
 Ipsius a solio regis traxitque trementem;
 Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.
 Quæ contra breviter fata est Amphrysia vates:
 Nullæ hic insidiæ tales; absiste moveri:
 Nec vim tela ferunt; licet ingens janitor antro 400
 Æternum latrans exsanguis terreat umbras:
 Casta licet patruui servet Proserpina limen.

392 *Alciden*] De eo Herculis nomine, Æn. v. 414. De *Theseo* et *Pirithoo*, infra 618. *Diis geniti*. Hercules Jove: Theseus, Ægeio quidem; sed juxta fabulas, Neptuno: Pirithous Ixione, ut vulgo putatur; sed ut est apud Homerum, Iliad. xiv. 318. Jove, et Dia ipsius Ixionis uxore; cui, ut addunt alii, Jupiter in equum transformatus circumcurrendo vim intulit, unde nomen inditum *Pirithoo*, a *περι* circum, et *θοδς* celer.

395 *Custodem, &c.*] *Cerberum* canem: qui quidem non ad *solium* Plutonis, sed in ipso aditu Inferorum est. Quare vel putandus est canis ad ipsum usque domini solium Herculis metu refugisse, indeque abstractus fuisse: vel solium, pro toto regno ac ditione Plutonis accipiendum est. De *Cerbero*, 417. De hoc *Herculis facto*, Æn. viii. 296.

397 *Dominam Ditis thalamo*] *Dominæ* vocantur ab amatoribus amicæ: Horat. Od. l. ii. 12. 13. 'Me dulcis dominæ Musa Licymniæ Cantus,' &c. Etiam a maritis uxores: Sueton. in Claudio 39. 'Occisa Messalina, paulo post quam in triclinium decubuit, cur domina non veniret, requisivit.' Et singulariter Proserpina *domina* dicitur, ut sæpe occurrit apud Pausaniam in Arcadicis: Καὶ τῇ θεῶ-

πολὴν θουῶσιν ἱερεῖα οἱ Ἀρκάδες: 'Et dominæ mactant victimas Arcades.' Cum autem *Dis* proprie dicatur de Plutone, ut diximus Ge. iv. 467. ideo melius hic legendum putem, *Ditis thalamo*, quam *Dominam Ditis*. De *thalamo*, supra 280. De hoc *Thesei et Pirithoi facto*, infra 618.

398 *Amphrysia vates*] *Apollinea*: quia Apollo ipse vocatur, *Pastor ab Amphryso*, fluvio Thessaliæ, ubi Apollo greges pavit, vide Ge. iii. 2.

402 *Servet Proserpina limen*] Non persuadet Cerdanus, honestas olim fœminas ad januas domorum more meretricio sedisse, licet multa in eam rem congerat. Imo mihi persuasissimum est, tam apud Græcos quam apud Romanos arctam fuisse mulierum custodiam; easque domum interiorem tenuisse, non januam. Igitur hic *servare limen*, explico *januam clausam tenere*: quod tuto facere Proserpina poterit; cum Æneas ea mente non venerit, ut aditum sibi ad eam perrumpat. Quanquam et hæc potest esse verborum sententia: *Adeo non irrumpet Æneas in Proserpinæ thalamum; ut etiam in ipso domus limine stare illa casta quidem et segura possit.* *Proserpina*] Cereris filia ex Jove: unde Pluto frater Jovis, ipsius et maritus et patruus est. *Erebus*: vel Deus, vel locus Inferorum profun-

Troius Æneas, pietate insignis et armis,
 Ad genitorem imas Erebi descendit ad umbras.
 Si te nulla movet tantæ pietatis imago, 405
 At ramum hunc (aperit ramum qui veste latebat)
 Agnoscas. Tumida ex ira tum corda residunt.
 Nec plura his. Ille admirans venerabile donum
 Fatalis virgæ, longo post tempore visum,
 Coeruleam advertit puppim, ripæque propinquat. 410
 Inde alias animas, quæ per juga longa sedebant,
 Deturbat, laxatque foros; simul accipit alveo
 Ingentem Æneam. Gemuit sub pondere cymba
 Sutilis, et multam accepit rimosa paludem.
 Tandem trans fluvium incolumis vatemque virumque 415
 Informi limo glaucaque exponit in ulva.
 Cerberus hæc ingens latratu regna trifauci
 Personat, adverso recubans immanis in antro.
 Cui vates, horrere videns jam colla colubris,
 Melle soporatam et medicatis frugibus offam 420
 Objicit. Ille fame rabida tria guttura pandens
 Corripit objectam, atque immania terga resolvit
 Fusus humi, totoque ingens extenditur antro.
 Occupat Æneas aditum custode sepulto,
 Evaditque celer ripam irremeabilis undæ. 425

dissimus, Æn. iv. 509. *Juga*, scamna nautica, Æn. v. 119. *Fori*, tabulata navis, Æn. iv. 605. Ge. iv. 250.

412 *Alveo*] Non fluvii, sed cymbæ. Ita Livius l. i. de Remo et Romulo cymbæ impositis: 'Cum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset.'

413 *Cymba Sutilis*] Constat cymbas apud plerasque nationes e corio pellibusque consutis fieri. Neque tamen inde existimo infernam illam ejus generis fuisse: sed tantum ex eo more verbum *suere* traductum esse ad fabricam compagemque lignearum etiam navium, qualis hæc fuit: sicut et verbum *texere*; quia e juncis passim aliquæ contextæ fuerunt.

416 *Ulva*] Herba palustri, absque certo nomine.

417 *Cerberus*] Canis infernæ januæ custos, dictus *Cerberus*, quasi *κρεαβόρος* *carnivorus*. Describitur ab Apollodoro cum tribus capitibus, draconis cauda, tergore variis serpentum capitibus sparso. Idcirco *latratu trifauci* ululat; et dicuntur ejus *colla*

horrere colubris. Hesiodus tamen in *Theogon.* quinquaginta ipsi capita tribuit.

420 *Melle soporatam, &c.*] *Offa*, placentæ species fuit, ex edulibus rebus diversis mistis subactisque confectæ: *μάζα* Græcis dicta est, unde Latinis *massa*: eratque primo ex farina, aqua, et oleo: mox majori luxu condita etiam fuit, papavere, lacte fici, melle, quod sacchari loco veteribus erat. *Fruges*, itaque erant farra sive farina, et papaveris semina, quorum usum in bellariis jam notavimus Æn. iv. 486. *Medicatæ* erant, id est temperatæ et simul maceratæ. *Soporatam* dixit, id est vi soporifera præditam: quæ quamvis non inerat melli, inerat tamen papaveri et aliis frugibus. Quare frustra legit Turnebus *soporatam*: quæ vox est sequioris ætatis scriptorum, Ammiani, Tertulliani; cum *soporatum* eo sensu jam dixerit Virgilius, Æn. v. 855. 'vique soporatum Stygia.' Mellita autem solita dari canibus et feris, notat Cerdanus ex Apollonio et Philostrato.

Continuo auditæ voces, vagitus et ingens,
 Infantumque animæ flentes, in limine primo:
 Quos dulcis vitæ exsortes, et ab ubere raptos,
 Abstulit atra dies, et funere mersit acerbo.
 Hos juxta falso damnati crimine mortis. 430
 Nec vero hæ sine sorte datæ, sine iudice, sedes.
 Quæsitur Minos urnam movet; ille silentum
 Conciliumque vocat, vitasque et crimina discit.
 Proxima deinde tenent moesti loca, qui sibi letum
 Insontes peperere manu, lucemque perosi 435
 Projecere animas. Quam vellent æthere in alto
 Nunc et pauperiem et duros perferre labores!
 Fas obstat, tristique palus inamabilis unda
 Alligat, et novies Styx interfusa coërcet.
 Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem 440
 Lugentes campi: sic illos nomine dicunt.
 Hic, quos durus amor crudeli tabe peredit,
 Secreti celant calles, et myrtea circum
 Sylva tegit; curæ non ipsa in morte relinquunt.

431 *Hæ sine sorte datæ*] De sorti-
 bus in judiciis diversus mos fuit Græ-
 corum ac Romanorum. Apud Roma-
 nos in urnam conjiciebantur, vel
 nomina judicum ut sorte eligerentur
 ad singulas causas: vel, juxta alios,
 ipsa causarum nomina, ut, quo quæ-
 que ordine disceptanda esset, sorte
 statueretur. Apud Græcos urnæ
 statuebantur duæ in quas singuli
 judices calculum sortemque, vel dam-
 nantem, vel absolventem conjicie-
 bant. Dubitatur quo more judicia
 peragi apud Inferos Virgilius velit.
 Enimvero unus videtur Minos hic
 esse iudex, ut mox dicemus; ergo
 minime opus erat iudices sorte du-
 cere. At neque varii erant calculi,
 cum unus esset iudex, ideoque du-
 plex omnino calculus; et *urna* hic
 notatur unica, eaque *moveri* dicitur,
 quod in colligendis calculis non usur-
 patur, sed in miscendis. Igitur om-
 nino urnam et sortes hic adhiberi
 puto ad causarum ordinem statuen-
 dum: quod Budæus in more Romano
 fuisse contendit, quicquid contra
 Nannius aliique afferant recentiores.

Sine iudice] Iudices Inferorum
 tres præcipui statuuntur, *Minos*, *Rha-*
damanthus, *Æacus*. De *Minoë* jam
 diximus, 14. *Rhadamanthus*, hujus
 frater fuit, ambo Jovis et Europæ

filii: et Minos quidem Cretensibus
 leges primus dedisse dicitur, Rhada-
 manthus earum observationem cu-
 rasse: ita enim Plutarchus in Theseo.
Æacus Jovis item filius fuit ex *Ægina*,
Pelei pater, et *Achillis* avus, de quo
Æn. i. 103. Hi tres ob justitiæ se-
 veritatem in Inferis judicandi mu-
 nere donati sunt a poëtis. At præci-
 pua dignitas penes *Minoa*, cui soli
 sceptrum aureum ab Homero datur
Odyss. xi. 567. Virgilius mentionem
 de *Æaco* nullam facit, *Rhadamanthi*
 sedem in impiorum carcere collocat,
 poenarum speciem ac modum unicui-
 que decernentis, 566. Hic solum
 statuit *Minoa*, has aliasve sedes pro
 merito singulis assignantem. Quod
 autem discutiant nonnulli, an quæs-
 toris, an prætoris Romani munus hic
 gerat; omnino arbitror inutile.

436 *Quam vellent, &c.*] Ex senten-
 tia Platonis: qui ait eos in Inferis
 graviter puniri, qui sibi mortem intu-
 lerunt; et vulgo animas mira teneri
 cupiditate corporis; ut infra videbi-
 tur, 721. 724. De *Styge*, supra
 323.

443 *Myrtea Sylva*] Quia myrtus
 sacra est Veneri. *Ecl.* ii. 54. *Ecl.* vii.
 62. *Novies* interfusa *Styx* dicitur, id
 est sæpius.

His Phædræ Procrinque locis, mœstamque Eriphylen, 445
 Crudelis nati monstrantem vulnera cernit,
 Evadnenque, et Pasiphaën; his Laodamia
 It comes, et juvenis quondam, nunc fœmina, Cænis,
 Rursus et in veterem fato revoluta figuram.

Inter quas Phœnissa recens a vulnere Dido 450
 Errabat sylva in magna: quam Troius heros,
 Ut primum juxta stetit, agnovitque per umbras
 Obscuram, qualem primo qui surgere mense
 Aut videt, aut vidisse putat per nubila Lunam,
 Demisit lacrymas, dulcique affatus amore est: 455
 Infelix Dido, verus mihi nuntius ergo
 Venerat extinctam, ferroque extrema secutam;
 Funeris heu tibi causa fui? Per sidera juro,
 Per Superos, et si qua fides tellure sub ima est:
 Invitus, regina, tuo de littore cessi. 460
 Sed me jussa Deum, quæ nunc has ire per umbras,

445 *Phædræ*] Minois filiam, The-
 sei uxorem, quæ privigni Hippolyti
 amore capta, et ab eo repulsa, cum
 eum apud maritum de oblato sibi
 stupro accusasset, eique mortem a
 patre ideo illatam audivisset, laqueo
 vitam finivit. Seneca in Hippolyto.

Procrin] Erechthei Atheniensium
 regis filiam, uxorem Cephali. Hic
 ad explorandam ejus fidem, cum
 dissimulato habitu pudicitiam ejus
 sollicitasset muneribus, ac prope ex-
 pugnasset: exprobrata ei perfidia, re-
 diit tamen cum ea in gratiam. Sed
 illa cum audisset Cephalum venatu
 fessum Auram in umbra interdum in-
 vocare; suspicata amicæ alicujus hoc
 esse nomen, ut eum deprehenderet,
 latuit inter frutices: quibus commo-
 tis, Cephalus feram ratus esse, ja-
 culo eam incautus occidit. Ovid. Me-
 tam. v.

Eriphylen] Amphiarai, vatis Ar-
 givi, uxorem. Is cum sciret se The-
 bano adversus Eteoclem bello peritu-
 rum, latere constituit. Sed ab Adrasto
 Argivorum rege, vel juxta alios a Po-
 lynice Adrasti genero, Eteoclis fra-
 tre, corrupta aurei monilis dono Eri-
 phyle, maritum prodidit: qui ad bel-
 lum coactus proficisci, dum fortiter
 pugnat, terræ hiatu cum curru haustus
 est. Eriphyle ex mariti mandato ab
 Alcmaëone filio est interfecta. Ita
 plerique narrant, alii aliter. Cum

autem inter amantes a Virgilio sta-
 tuatur, necesse est eam non solo mo-
 nilis dono, sed stupro fuisse corrup-
 tam.

447. *Evadnen*] Martis filiam, uxo-
 rem Capanei Argivi: quæ, cum eo-
 dem bello occisus fuisset maritus, et
 funus ejus celebraretur, in ejus ro-
 gum insiliit. De *Pasiphaës* amoribus,
 supra 24. Ecl. vi. 46.

Laodamia] Acasti filia, nxor Pro-
 tesilai unius e Græcis principibus,
 qui primus Græcorum omnium bello
 Trojano periit, occisus ab Hectore.
 Hujus mortem cum accepisset uxor,
 a Diis petiit, ut ejus umbram sibi
 liceret intueri: idque cum impetras-
 set, in amplexibus animam efflavit.

448 *Cænis*] Elati Lapithæ filia, a
 Neptuno in stupri mercedem obti-
 nuit, ut mutaretur in virum et ferro
 vulnerari non posset. Inde tan-
 tam in superbiam, ac Deorum con-
 temtum processit, ut hastam suam
 adorari a subditis vellet: ideo iratus
 Jupiter pugnantem eum adversus
 Centauros arborum stipitumque acer-
 vo opprimi voluit. Dicitur fato et
 voluntate Deorum ad pristinum sexum
 post mortem rediisse: ut sic in pœ-
 nam impietatis utroque Neptuni dono
 spoliaretur. De *Phœnissa*, Sidonia,
 Tyria, Æn. i. 450. De *Didonis* vul-
 nere, Æn. iv. 663.

Per loca senta situ cogunt noctemque profundam,
 Imperiis egere suis; nec credere quivi
 Hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem.
 Siste gradum, teque aspectu ne subtrahe nostro. 465
 Quem fugis? extremum fato, quod te alloquor, hoc est.
 Talibus Æneas ardentem et torva tuentem
 Lenibat dictis animum, lacrymasque ciebat.
 Illa solo fixos oculos avera tenebat;
 Nec magis incepto vultum sermone movetur, 470
 Quam si dura silex aut stet Marpesia cautes.
 Tandem corripuit sese, atque inimica refugit
 In nemus umbriferum; conjux ubi pristinus illi
 Respondet curis, æquatque Sychæus amorem.
 Nec minus Æneas, casu percussus iniquo, 475
 Prosequitur lacrymans longe, et miseratur euntem.
 Inde datum molitur iter. Jamque arva tenebant
 Ultima, quæ bello clari secreta frequentant.
 Hic illi occurrit Tydeus, hic inclytus armis
 Parthenopæus, et Adrasti pallentis imago. 480
 Hic multum fleti ad Superos, belloque caduci,
 Dardanidæ: quos ille omnes longo ordine cernens

462 *Loca senta situ*] *Sentis* est spina: sic dictus, quia quamprimum a tangentibus sentitur: hinc *senticosus*, et *sentus*, asper, horridus. Terentius in Eunuch. Act. II. sc. 2. v. 5. 'Video sentum, squalidum, ægrum, annis pannisque obsitum.' *Situs* est caries, mucor, squalor, ex humore parietibus adhærescens.

465 *Aspectu*] Pro aspectui, dativus contractus, Ecl. v. 29.

466 *Extremum fato, &c.*] Neque enim amplius me vivum mortuumve videre poteris: non vivum, quia paucis tantum horæ mihi ad hæc invisa loca Deorum voluntate ac fato concessæ sunt: non mortuum, quia sors mea fatumque bellatoris aliis Inferorum sedibus me addicet.

467 *Torva tuentem . . . sola fixos oculos . . . avera*] Distingue tempora: primo enim torve aspexit, mox solo fixit oculos, tum denique avertit. Vel *avera*, non ad oculos, sed ad animum infensum refertur, ut Æn. iv. 362.

471 *Marpesia cautes*] Mons marmoreus in insula Paro, una e Cycladibus, de qua Æn. III. 126. juxta Stephanum. Aut juxta Jornandem, Caucasi

Delph. Virg.

montis pars, ab Amazonum regina Marpesia, quæ illic aliquando habitavit. De *Sychæo*, Æn. I. 347.

479 *Tydeus, &c.*] Duces occurrunt belli Thebani, pro Polynice adversus Eteoclem fratrem. *Tydeus* Ænei Ætolorum regis filius, Adrasti Argivorum regis filiam uxorem duxit, alteram Polynices. Pro Polynice legatus de repetendo regno ad Eteoclem Thebas missus, ab eo insidiis appetitus, viros quinquaginta solus superavit. Hinc reversus, et ad obsidionem urbis cum Adrasto et Polynice regressus, a Menalippo Thebano vulneratus occubuit. Diomedis pater fuit, qui inde *Tydidēs* appellatur, Æn. I. 101.

480 *Parthenopæus, et Adrasti, &c.*] *Parthenopæus*, Atalantæ et Meleagri filius, Arcadibus imperavit: reversus ex Thebano bello incolumis, ad Trojam deinde occubuisse dicitur. *Adrastus* rex Argivorum, socer Tydei et Polynices: qui magno amisso exercitu obsidionem Thebarum omittere coactus est, et in patriam fugienti similis redire, unde *pallens* hic dicitur.

481 *Caduci Dardanidæ*] De *Dardanidis*, Trojanis, Æn. I. 239. *Caduci*,

Ingemuit, Glaucumque, Medontaque, Thersilochumque,
 Tres Antenoridas, Cererique sacrum Polyphoeten,
 Idæumque, etiam currus, etiam arma tenentem. 485
 Circumstant animæ dextra lævaque frequentes.
 Nec vidisse semel satis est: juvat usque morari,
 Et conferre gradum, et veniendi discere causas.
 At Danaum procures, Agamemnoniæque phalanges,
 Ut videre virum, fulgentiaque arma per umbras, 490
 Ingenti trepidare metu; pars vertere terga,
 Ceu quondam petiere rates; pars tollere vocem
 Exiguam: inceptus clamor frustratur hiantes.
 Atque hic Priamiden laniatum corpore toto
 Deiphobum vidit, lacerum crudeliter ora, 495
 Ora manusque ambas, populataque tempora raptis
 Auribus, et truncas inhonesto vulnere nares.
 Vix adeo agnovit pavitantem, et dira tegentem
 Supplicia; et notis compellat vocibus ultro:
 Deiphobe armipotens, genus alto a sanguine Teucris, 500
 Quis tam crudeles optavit sumere poenas?

mortui, cadentes: unde *cadavera*, et
caducum fulmen apud Horat. l. III. 4.
 44.

483 *Glaucumque, &c.*] Versus ex
 Homero expressus, qui tres illos du-
 ces enumerat inter Trojanorum auxi-
 liatores Iliad. XVII. 216. Γλαῦκόν τε,
 Μέδοντά τε, Θερσίλοχόν τε. Unde ar-
 guas Nascimbenum: qui suspicatur
Mydona legendum esse, quia Medon-
 tis nullam inter Trojanos fieri men-
 tionem meminit. *Glaucus*, Hippolo-
 chi filius, Bellerophontis nepos, Ly-
 ciorum dux cum Sarpedone. Is in
 auxilium Trojanis venit, et cum Dio-
 mede congressus, inita amicitia cum
 eo arma aurea æreis commutavit,
 Iliad. VI. 119. Hic quando obierit,
 non liquet. *Thersilochus*, inter duces
 Pæonum, ex Macedonia Thraciæ con-
 fini, occisus est ab Achille, Iliad. XXI.
 209. *Tres Antenoridas*, Antenoris filios,
 Iliad. XI. 59. Τρεῖς τ' Ἀντηνορίδας: ibi-
 demque appellantur, Polybus, Age-
 nor, Acamas, qui ad pugnam Hecto-
 ris et Æneæ socii descenderunt.
Polypætes, Pirithoi filius, inter Græcos
 principes fuit insignis. De *Cerere*
 Ecl. v. 79. *Idæus* auriga fuit et armi-
 ger Priami regis, de quo Iliad. XXIV.
 470.

489 *Agamemnoniæque phalanges*] Pha-

lanæ, agmen proprie Macedonum fuit,
 constans octo peditum millibus, qui
 consertis clypeis pressisque ordinibus
 pugnabant. Hic pro quolibet agmine
 ac multitudine sumitur. De *Danaïs*,
 Æn. I. 34. De *Agamemnone*, Græco-
 rum ad Trojam duce, Æn. III. 54.

492 *Ceu quondam petiere rates*] Achil-
 le, propter ereptam sibi ab Agamem-
 none Briseida, e Græcorum exercitu
 absente; Trojani Græcos immissis ig-
 nibus ad naves usque fugaverunt, Hec-
 tore duce, Iliad. XV. 326.

495 *Deiphobum*] Priami filium, post
 mortem Paridis Helenæ maritum,
 Æn. II. 310. De *Helena*, aliqua dixi-
 mus Æn. I. 654. cetera infra 511.
 De *prodito ab ea Deiphobo*, Æn. II. 567.
 Et sic eum a Menelao necatum esse
 testatur Dictys Cretensis.

500 *Teucris, &c.*] De eo, Æn. I. 239.
Pelasgi, Græci, Æn. I. 628. *Rhæteum*
 et *Sigeum*, Troadis promontoria fuere
 duo, in Hellespontum excurrentia:
 in Rhæteo sepulcrum Ajacis, in Sigeo
 sepulcrum Achillis fuit. At quia loca
 illa tum a Græcis tenebantur, cum
 inde fugit Æneas; existimo *Rhæteum*
 hic sumi pro toto Troadis littore, cu-
 jus in parte meridionali clam Æneas
 classem ædificavit, apud Antandrum,
 Æn. III. 6.

Cui tantum de te licuit? Mihi fama suprema
 Nocte tulit fessum vasta te cæde Pelasgum
 Procubuisse super confusæ stragis acervum.
 Tunc egomet tumulum Rhoeteo in littore inanem 505
 Constitui, et magna Manes ter voce vocavi.
 Nomen et arma locum servant; te, amice, nequivi
 Conspicere, et patria decedens ponere terra.
 Ad quæ Priamides: Nihil o tibi, amice, relictum;
 Omnia Deiphobo solvisti et funeris umbris. 510
 Sed me fata mea et scelus exitiale Lacænæ
 His mersere malis; illa hæc monumenta reliquit.
 Namque, ut supremam falsa inter gaudia noctem
 Egerimus, nosti; et nimium meminisse necesse est.
 Cum fatalis equus saltu super ardua venit 515
 Pergama, et armatum peditem gravis attulit alvo:
 Illa, chorum simulans, evantes orgia circum

505 *Tumulum inanem, &c.*] *Honori-*
um, qualis statuebatur iis, quorum
 corpora haberi non poterant: idque
 sufficebat, ut humati dicerentur, et
 essent a centum annorum errore
 liberi. De *inclamatione* ad sepulcrum
 diximus in funere Polydori, *Æn.* III.
 62.

507 *Nomen et arma, &c.*] *Commu-*
tatio: pro, *locus servat nomen et arma*.
 Porro *arma* vel *sculpta* intelligit in
 tumulo; vel *vera*, olim forte dono
 Æneæ data a Deiphobo servataque,
 ut *Æn.* I. 654. *pallam Helenæ, et*
sceptrum Iliones. *Nomen* autem Dei-
 phobi illi loco inditum fuisse non jam
 liquet ex ullis scriptoribus. *Te, amice*]
Te, omissa elisione, corripitur more
 Græcorum, sequente vocali.

510 *Funeris umbris*] *Funus*, non pro
 sacris ac ceremonia funebri, sed pro
 ipso cadavere, hic sumitur: ut *Æn.*
 IX. 491. 'quæ nunc artus, avulsaque
 membra, Et funus lacerum tellus
 habet.'

511 *Lacænæ*] *Helenæ Lacedæmo-*
niæ. De *Lacænæ* appellatione, *Æn.*
 II. 601. De *ejus ortu*, *Æn.* I. 654.
 Hæc, *Leda Spartani* regis *Tyndarei*
 uxore, et *Jove* genita: a *Theseo* pri-
 mum rapta est: per *Castorem* ac
Pollacem fratres suos ex *ejus* potes-
 tate liberata, *Menelao* deinde nupsit,
Mycenarum regis filio; qui mortuo
Tyndareo, *Castore*, ac *Polluce*, in reg-
 num *Spartanum* successit: inde rapta

a *Paride*, et *Trojam* deducta, decen-
 nii bello repetita est. Occiso sub
 obsidionis finem *Paride*, nupsit Dei-
 phobo, *Paridis* fratri. Quid deinde
 ipsi capta *Troja* contigerit, ambiguum
 est. Vulgo dicitur in gratiam cum
Menelao rediisse, et cum eo variis
 acta erroribus appulsa in *Ægyptum*;
 unde iterum navigans, incolumis cum
 marito *Spartam* rediit, ubi postea se-
 pulti sunt in *Menelai* delubro, *The-*
rapnis, quæ urbs est *Laconia*. Longe
 alia sors illius a *Pausania* in *Laconicis*
 refertur ex *Rhodiorum* monumentis.
 Ait enim *Helenam*, mortuo *Menelao*,
Sparta pulsam, ad *Polyxo* *Argivam*,
 necessariam suam, *Tlepolemi* *Rhodii*
 regis uxorem, *Rhodum* confugisse:
Polyxo memorem necis viri sui, qui
 ad *Trojam* occisus a *Sarpedone* fuerat,
 ancillas in eam *Furiarum* habitu immi-
 sisse, quæ illam dum lavaret compre-
 hensam laqueo suspenderint. Alii
 aliter.

515 *Salto*] *Æn.* II. 237. 'scandit
 fatalis machina muros.' Quia cum
 angustiores essent portæ, diruendi
 muri fuerant, ut equus in urbem indu-
 ceretur. Ibid. 234. *Dividimus muros*,
 &c. De *Pergamis*, *Æn.* I. 470.

517 *Evantes orgia, &c.*] *Menelaus*
Odyss. IV. 277. narrat *Helenam* ter
 equum circumlustrasse, Græcorum
 singulos duces nomine appellantem:
 unde *Virgilius* finxit illos *Baccharum*
 choros. *Evantes*, *Bacchæ* dictæ sunt,

Ducebat Phrygias; flammam media ipsa tenebat
Ingentem, et summa Danaos ex arce vocabat.

Tum me, confectum curis somnoque gravatum,
Infelix habuit thalamus, pressitque jacentem
Dulcis et alta quies, placidæque simillima morti.

520

Egregia interea conjux arma omnia tectis
Emovet, et fidum capiti subduxerat ensem;
Intra tecta vocat Menelaum, et limina pandit.

525

Scilicet id magnum sperans fore munus amanti,
Et famam extinguere veterum sic posse malorum.

Quid moror? irrumpunt thalamo; comes additus una
Hortator scelerum Æolides. Di, talia Graiis

Instaurate; pio si pœnas ore reposco.

530

Sed te qui vivum casus, age fare vicissim,
Attulerint. Pelagine venis erroribus actus,
An monitu Divum? an, quæ te Fortuna fatigat,
Ut tristis sine Sole domos, loca turbida, adires?

Hac vice sermonum roseis Aurora quadrigis

535

Jam medium ætherio cursu trajecerat axem:

Et fors omne datum traherent per talia tempus;

Sed comes admonuit, breviterque affata Sibylla est:

Bacchi comites fœminæ. *Evan*, εὐάν, aut *Evius*, εῖγιος, ipse Bacchus: ab *evœ*, vel *evœhe*, εὐοῖ, quæ Bacchantium in Bacchi honorem acclamatio est. Hujus vocis origo varia refertur. Hesychius ait *Evan*, Indis *hederam* esse, qua Bacchus de Indis triumphans hastam implicuit. Alii dictum putant quasi εὖ οἱ bene illi, aut εὖ οὖν bene fili: quod bello Giganteo primus Deorum Gigantem interfecerit in leonem versus, unde sic illi acclamarit Jupiter pater. De *Baccho*, Ecl. v. 29. De *Bacchis* fœminis, et *orgiis*, Bacchi sacris, Æn. iv. 301. De *Phrygia*, Æn. i. 385. De *Danaïs*, Æn. i. 34. De *thalamo*, supra 280.

529 *Æolides*] Nomen Ulyssi probrosum: quo, non legitimus Laërtæ filius dicitur; sed Anticleæ, Laërtæ uxoris, ex Sisypheo Æoli filio, Æn. iii. 272. De *Graiis*, Græcis, Ge. ii. 16. *Instaurate*, reponite, renovate, rursus facite, eorum in pœnam.

535 *Roseis Aurora quadrigis Jam, &c.*] De *Aurora*, ejusque *quadrigis* aut *bigis*, Ge. i. 249. Hic dissentire cogor a reliquis propemodum interpretibus, et cum Donato sentire, *medium diem* hic significari, non *mediam noctem*.

Quicquid enim dicant Gellius alique, de variis dierum initiis ac dimensionibus apud varias gentes, nullum dubium esse potest, ubi Virgilius dies suos ortu Solis occasuque definit. Tenendum autem id quod a Cerdano affertur, ex libro Plutarchi de genio Socratis: *tempus datum* et concessum ad ejusmodi Inferorum perlustrationem, fuisse *noctium duarum* et *unius diei*. At Æneas sacrificia perfecit superiore tota nocte, 252. 'Tum Stygio Jovi nocturnas inchoat aras.' Viam Inferorum ingressus est sub ipsum Solis et lucis ortum, 255. 'Ecce autem primi sub lumina Solis et ortus.' Nunc emensa media itineris parte, certo non potest esse nisi dies media, jam in noctem vergens: vespertinum illud tempus totum et noctis secundæ partem aliquam traducet perlustrando Elysio: atque ita redibit ad suos nocte altera quam ab iis discesserat. Igitur *Aurora* hic diem significat. Et vero Donatus ac Lætus notant, Auroram, cum quadrigis invehitur, pro Sole accipi. Deinde, *nox ruit*, Æn. viii. 369. significat, *nox accedit, venit*: ergo et hic eodem sensu accipi nihil vetat.

Nox ruit, Ænea; nos flendo ducimus horas.
 Hic locus est, partes ubi se via findit in ambas: 540
 Dexterâ, quæ Ditis magni sub mœnia tendit;
 Hac iter Elysium nobis; at læva malorum
 Exercet pœnas, et ad impia Tartara mittit.
 Deiphobus contra: Ne sævi, magna sacerdos;
 Discedam, explebo numerum, reddarque tenebris. 545
 I decus, i, nostrum; melioribus utere fatis.
 Tantum effatus, et in verbo vestigia torsit.
 Respicit Æneas subito, et sub rupe sinistra
 Mœnia lata videt, triplici circumdata muro:
 Quæ rapidus flammis ambit torrentibus amnis 550
 Tartareus Phlegethon, torquetque sonantia saxa.
 Porta adversa, ingens, solidoque adamante columnæ:
 Vis ut nulla virum, non ipsi excindere ferro
 Coelicolæ valeant. Stat ferrea turris ad auras;
 Tisiphoneque sedens, palla succincta cruenta, 555
 Vestibulum exsomnis servat noctesque diesque.
 Hinc exaudiri gemitus, et sæva sonare
 Verbera: tum stridor ferri, tractæque catenæ.
 Constitit Æneas, strepitumque exterritus hausit.
 Quæ scelerum facies? o virgo, effare; quibusve 560
 Urgentur pœnis? qui tantus plangor ad auras?
 Tum vates sic orsa loqui: Dux inclyte Teucrum,
 Nulli fas casto sceleratum insistere limen;
 Sed me cum lucis Hecate præfecit Avernis,
 Ipsa Deum pœnas docuit, perque omnia duxit. 565
 Gnosius hæc Rhadamanthus habet durissima regna,
 Castigatque auditque dolos; subigitque fateri,
 Quæ quis apud Superos, furto lætatus inani,

541 *Ditis, &c.*] De *Dite*, Plutone, *Ge.* iv. 467. De *Elysio*, infra 638.

545 *Explebo numerum, reddarque, &c.*] Multæ in hæc verba afferuntur parum sanæ interpretationes: hæ sanissimæ. i. Simplicior. *Discedam, et implebo numerum turbæ a qua discessi, ut te alloquerer*: erat nempe inter bellicosos viros Deiphobus. ii. Doctior, et juxta Platonis mentem: qui singulis animis, antequam alia in corpora remigrarent, sertos quosdam assignabat purgationis annos, ut dicitur infra 739. Quocirca census erit: *Discedam, impleturus numerum annorum purgationis, quæ fit his in tenebris.* iii. Verior, ut puto: *Discedam. Sine modo expleam orationis meæ, quam incæpi, nu-*

merum et periodum. Quam statim ita terminat: 'I decus, i, nostrum,' &c.

549 *Mœnia....muro, &c.*] Munimenta arcis videt, triplici muro constantia. De *Phlegethonte*, supra 323.

552 *Adamante columnæ*] Non ad ornatum, sed ad duritiem exprimendam; communi Græcis Latinisque proverbio, quo *dura omnia et firma, adamantina* dicuntur. De *Tisiphone*, una *Furiarum*, *Ge.* 552. De *palla*, pallio muliebri, *Æn.* i. 52.

564 *Hecate, &c.*] De *Hecate*, *Æn.* iv. 510, 511. De *lucis Avernis*, supra 237. De *Rhadamantho*, 431. De *Gnoso*, urbe *Cretæ insulæ*, *Æn.* iii. 104.

568 *Furto inani*] *Secretis delictis*:

Distulit in seram commissa piacula mortem.

Continuo sontes ultrix accincta flagello

570

Tisiphone quatit insultans, torvosque sinistra

Intentans angues, vocat agmina sæva sororum.

Tum demum horrissono stridentes cardine sacræ

Panduntur portæ. Cernis, custodia qualis

Vestibulo sedeat? facies quæ limina servet?

575

Quinquaginta atris immanis hiatibus Hydra

Sævior intus habet sedem. Tum Tartarus ipse

Bis patet in præceps tantum, tenditque sub umbras,

Quantus ad ætherium cœli suspectus Olympum.

Hic genus antiquum Terræ, Titania pubes,

580

Fulmine dejecti, fundo volvuntur in imo.

Hic et Aloidas geminos, immania, vidi,

Corpora: qui manibus magnum rescindere cœlum

Aggressi, superisque Jovem detrudere regnis.

Vidi et crudeles dantem Salmonæa pœnas,

585

ideo inanibus, quia Deo nota sunt, et post mortem punienda. *Furtum* autem dicitur quicquid clam et furtim committitur. Sic adulteria Martis vocantur, *dulcia furta*, Ge. iv. 346. Et Pasiphaë dicitur *supposita furto*, supra 24.

572 *Agmina sæva sororum*] Furia tantum tres numerantur, *Tisiphone*, *Alecto*, *Megæra*, de quibus Ge. iii. 552. Notat tamen Cerdanus vulgo apud poëtas *agmen* et *agmina* vocari, a Seneca *turbam*, a Statio *aciem*. Existimat id factum ad significandas earum multiplices iras. Addo ego fortasse tres tantum Furias principes privatis nominibus appellari, quibus aliæ complures quasi ministræ subserviant. De *cardine portarum*, Æn. i. 452. De *vestibulo*, supra 273.

576 *Immanis hiatibus Hydra*] Hæc, vel alia est ab hydra Lernæa, occisa ab Hercule, quam in Inferorum vestibulo jam Æneas vidit, 287. Vel, si eadem est, huc illuc vagatur per Inferos, et ad cruciandos impios varias in partes mittitur: quemadmodum Furia thalamos habent eodem in vestibulo, 280. cum tamen Tisiphone hic in Tartaro sontes cruciet. Dicitur hydra *sævior*, id est crudelior reliquis Tartari custodibus, qui limina servant. De *hydra*, Æn. viii. 300. De *Tartaro*, profundissimo Inferorum loco, supra 134.

579 *Quantus.... suspectus, &c.*] *Suspectus*, substantivum nomen hic apparet, non adjectivum, hoc sensu: tam profundus est Tartarus, quantus est conspectus spatii a terra ad cœlum, vel ab ipso Tartaro ad cœlum. Expressus est hic locus ex Homero, Iliad. viii. 16. et Hesiodo, in Theogon. 720. ubi Tartarus tantum sub terra est, ὅσον οὐρανός ἐστ' ἀπὸ γαίης, 'quantum cœlum est a terra.'

580 *Titania pubes*] Gigantes, Titanis ac Terræ filii, de quibus Æn. iv. 179.

582 *Aloidas*] Otum et Ephialtem Neptuni liberos ex Iphimedia, Aloëi Terræ ac Titanis filii uxore: hos nono ipso ætatis anno novem cubitis latos, novem ulnis altos Homerus facit. Odyss. xi. 304. itaque in pugna Gigantum ab Apolline sagittis fuisse confixos, antequam ad pubertatem pervenirent.

585 *Salmonæa, &c.*] *Salmonæus* Σαλμωνεύς, vel Deucalionis Elidensis, vel Æoli filius fuit: certe in Elide regnavit, Peloponnesi maritima et occidentali regione. Hic æreis in pontibus ac tabulatis quadrigas impellens, fauces jactabat in subditos: ut Jovem in Elide ludis maxime Olympicis honoratum simularet. Ideo a Jove fulmine ictus est. 'Mediæque per Elidis urbem:' pro *mediamque per Elidis urbem*. De *Olympo monte*, Ecl. v. 56. De *Elide*, Ge. i. 59.

Dum flammās Jovis et sonitus imitatur Olympi.
 Quatuor hic invectus equis, et lampada quassans,
 Per Graium populos mediæque per Elidis urbem
 Ibat ovans, Divumque sibi poscebat honorem,
 Demens! qui nimbos et non imitabile fulmen
 Ære et cornipedum pulsu simularat equorum.
 At pater omnipotens densa inter nubila telum
 Contorsit; non ille faces, nec fumea tædis
 Lumina; præcipitemque immani turbine adegit.
 Necnon et Tityon, Terræ omniparentis alumnum,
 Cernere erat: per tota novem cui jugera corpus
 Porrigitur; rostroque immanis vultur obunco
 Immortale jecur tondens, foecundaque pœnis
 Viscera, rimaturque epulis, habitatque sub alto
 Pectore; nec fibris requies datur ulla renatis.
 Quid memorem Lapithas, Ixiona, Pirithoumque?
 Quos super atra silex jam jam lapsura, cadentique
 Imminet assimilis: lucent genialibus altis
 Aurea fulcra toris, epulæque ante ora paratæ
 Regifico luxu; Furiarum maxima juxta
 Accubat, et manibus prohibet contingere mensas,
 Exsurgitque facem attollens, atque intonat ore.
 Hic, quibus invisi fratres, dum vita manebat,
 Pulsatusve parens, et fraus innexa clienti;
 Aut qui divitiis soli incubuere repertis,
 Nec partem posuere suis: quæ maxima turba est;
 Quique ob adulterium cæsi; quique arma secuti
 Impia, nec veriti dominorum fallere dextras,
 Inclusi pœnam expectant. Ne quære doceri,
 Quam pœnam; aut quæ forma viros fortunave mersit. 615
 Saxum ingens volvunt alii, radiisve rotarum

595 *Tityon, &c.*] *Tityus*, Jove natus, et Elara Orchomeni filia: quam cum Jupiter vitiasset, Junonis metu occultavit in terra, unde erumpens Tityus Gigantea specie, Terræ filius creditus est: ideo a Virgilio *alumnus* ejus, non filius dicitur. Hic ab Apolline sagittis interfectus est, quod Latonæ vim parasset. Hanc ejus mensuram et supplicium Virgilius accepit ab Homero, *Odyss.* xi. 576. Eadem etiam Prometheo pœna ab aliis tribuitur.

601 *Lapithas, &c.*] De *Lapithis*, immani Thessaliæ gente, quorum tamen scelus nullum singulare narratur, *Ge.* ii. 456. De *Ixione*, eorum rege, qui

ob tentatam Junonis pudicitiam, rotæ apud Inferos alligatus est, *Ge.* iii. 38. De Pirithoo, qui Ixionis filius fuit, aut Jovis ex Dia Ixionis uxore; quique Proserpinam rapere ex Inferis aggressus, a Cerbero devoratus est, supra 393. infra 617. His duplex supplicium assignatur, timor saxi imminentis, et mediis in epulis fames.

603 *Genialibus toris*] Quales lecti nuptiales; qui *geniales* a *generando* dicuntur vel a *Genio*, vitæ ac lætitiæ præside, de quo *Ecl.* iv. 63. unde *geniale* appellatur quicquid lætum est, ut *Ge.* i. 302. 'Invitat genialis hyems.'

616 *Saxum ingens, &c.*] Indicat Si-

Districti pendent; sedet, æternumque sedebit,
Infelix Theseus; Phlegyasque miserrimus omnes
Admonet, et magna testatur voce per umbras:

“Discite justitiam moniti, et non temnere Divos.” 620

Vendidit hic auro patriam, dominumque potentem
Imposuit, fixit leges pretio atque refixit.

Hic thalamum invasit natæ vetitosque hymenæos.
Ausi omnes immane nefas, ausoque potiti.

Non, mihi si linguæ centum sint, oraque centum, 625
Ferreæ vox, omnes scelerum comprehendere formas,
Omnia pœnarum percurrere nomina possim.

Hæc ubi dicta dedit Phœbi longæva sacerdos:
Sed jam age, carpe viam, et susceptum perfice munus,
Acceleremus, ait; Cyclopum educta caminis 630
Mœnia conspicio, atque adverso fornice portas,
Hæc ubi nos præcepta jubent deponere dona.

sypum, Æoli filium, latrocinii infamem: de quo, Ge. III. 39. *Radiisque rotarum, &c.*] Indicat Ixionem, de quo, Ge. III. 38. quem quia alteri supplicio jam addixit, 601. pluribus affectum supplicii probabile est.

617 *Æternumque sedebit, Infelix Theseus*] *Theseus*, de quo supra 28. Et *Pirithous*, de quo 392. amicitia conjunctissimi, dicuntur Inferos adisse, ut inde Proserpinam raperent: et Pirithous quidem a Plutone datus esse Cerbero devorandus: Theseus autem remansisse in vinculis; donec ab Hercule liberatus sit. At Theseus post mortem, cum redisset ad Inferos, lapidi affixus est ubi æternum sederet, in pœnam impii olim suscepti itineris. Ita fabulæ. Sed aiunt historiæ, et Theseum et Pirithoum conatos quidem rapere filiam Aidonei, qui Græcis Pluto est, Molossorum sive Thesprotorum in Epiro regis; eamque vocatam Proserpinam; matrem ejus Cererem; canem, cui objectus fuit Pirithous, Cerberum: postea Theseum in gratiam Herculis ab Aidoneo dimissum esse: idque contigisse ad Cichyrum amnem et Acherusiam paludem, de qua 323. testatur Pausanias in Atticis.

618 *Phlegyasque miserrimus, &c.*] Ambigua est hujus loci sententia: vel *Theseus miserrimus admonet omnes Phlegyas*: vel *Phlegyas miserrimus omnes admonet*. *Phlegyæ*, Bœotiæ juxta

Orchomenum populi fuerunt, rapinis insignes: qui aggressi templum Apollinis Delphicum diripere, fulminibus, terræ motibus, et pestilentia postmodum absumti sunt, ex Pausania in Bœoticis. Hos alii insulanos fuisse perhibent circa Thessaliam, a rege Phlegya sic dictos: qui ob frequentem contemptum Deorum, a Neptuno immisso diluvio deleti sunt. *Phlegyas*, Martis filius, rex fuit Lapitharum in Thessalia, Ixionis juxta aliquos pater, et Coronidis Nymphæ: hæc cum ex Apolline Æsculapium peperisset, dicitur pater templum Apollinis incendisse, ideoque sagittis ab Apolline detrusus fuisse ad Inferos. Atque hæc sententia mihi videtur potior: quid enim Theseo cum Phlegyis populis?

622 *Fixit leges, &c.*] Condidit, tulit. Metaphora ducta a consuetudine; qua leges in æs incisæ fixis tabellis in publico proponebantur; quæ cum avellerentur, dicebantur *refigi*. De *hymenæis*, Ge. III. 60.

630 *Cyclopum educta*] De *Cyclopi- bus*, Æn. III. 569. His cudendi ferri muniendarumque urbium inventio tribuitur. Quare hic ferrea et munita mœnia intellige. *Educta* dicuntur: non quasi *elata* in altum; sed quasi ferro *ducta*, et *ductilia*, quod fit in caminis et fornacibus.

631 *Mœnia*] Palatium Plutonis et Proserpinæ.

Dixerat, et pariter, gressi per opaca viarum,
Corripiunt spatium medium, foribusque propinquant.
Occupat Æneas aditum, corpusque recenti
Spargit aqua, ramumque adverso in limine figit.

635

His demum exactis, perfecto munere Divæ,
Devenere locos lætos, et amœna vireta
Fortunatorum nemorum, sedesque beatas.
Largior hic campos æther et lumine vestit
Purpureo; Solemque suum, sua sidera norunt.
Pars in gramineis exercent membra palæstris;
Contendunt ludo, et fulva luctantur arena;
Pars pedibus plaudunt choreas, et carmina dicunt.
Necnon Threicius longa cum veste sacerdos
Obloquitur numeris septem discrimina vocum;
Jamque eadem digitis, jam pectine pulsat eburno.
Hic genus antiquum Teucris, pulcherrima proles,
Magnanimi heroes, nati melioribus annis,
Ilusque, Assaracusque, et Trojæ Dardanus auctor.
Arma procul currusque virum miratur inanes.
Stant terra defixæ hastæ, passimque soluti
Per campos pascuntur equi. Quæ gratia currum
Armorumque fuit vivis, quæ cura nitentes

640

645

650

636 *Spargit aqua*] Vel quia pollutus aspectu Tartari: vel quia sacrum munus Proserpinæ offert; solennis autem in sacris omnibus ablutio. *Spargit* vero duntaxat, non omnino lavat: de quo more, Æn. iv. 635.

638 *Locos lætos, &c.*] *Elysium*, Locus erat piis apud Inferos destinatus, deliciis omnibus affluens. Alii collocant in insulis fortunatis, *Canaries*, ad latus occidentale Africæ, de quibus Æn. iv. 480. Alii in Hispania Bætica, *Andalousie*, *Grenade*. Alii apud *Indos*. Alii in pratis aëriis, cælum inter ac terram mediis. Nomen aliqui fingunt ab Elysio quodam Eleutheri filio: aliqui ab ἡλυσίς, *profectio*, quod illuc piorum animæ post obitum proficiscantur: aliqui quasi οὐ λύσιον *non solubile*, quia sedes est animarum immortalium, quæ dissolvi non possunt.

Vireta] Loca sunt herbarum arborumque viriditate amœna.

641 *Purpureo; Solemque, &c.*] *Lumine purpureo*, pulchro, Æn. i. 595. *Solem* in Elysio, alium statuit etiam Plato in Phædone.

642 *Gramineis palæstris*] *Palæstra*, *Delph. Virg.*

tam pro ludo sumitur, quam pro loco ludis addicto. Hic pro loco. De *Palæstra*, sive *lucta*, Æn. iii. 280. in quo differat a *pugilatu*, Æn. v. 401.

645 *Threicius sacerdos*] *Orpheus*, Ecl. iii. 46. Ge. iv. 454. Multi fuere huius nominis: sed omnia uni tribuuntur, fabularum more. Dicitur ex Ægypto arcanas ceremonias primus transtulisse; tum lyrae solertia, et carminis suavitate præcelluisse: quo utroque nomine 'longa cum veste' inducitur, quæ et sacerdotum fuit, et musicorum.

646 *Numeris septem, &c.*] Numerosis cantibus personat citharam: quæ primo septem chordis instructa memoratur, deinde novem, in honorem Musarum. Hæc autem pulsabatur *digitis*, *pectine*, *plectro*: nam *plectrum*, sive arcum illum, quo fila perstringuntur, a pectine diversum esse ostendit inventa Romæ Julii tertii temporibus marmorea Orphei statua, quæ sinistra manu citharam, dextra pectinem tenebat, teste Nascimbæno.

650 *Assaracusque, &c.*] De hac Trojanorum regum serie, Ge. iii. 35. De *Dardano*, Æn. iii. 167.

Pascere equos, eadem sequitur tellure repostos. 655
 Conspicit, ecce, alios dextra lævaque per herbam,
 Vescentes, lætumque choro Pæana canentes,
 Inter odoratum lauri nemus: unde superne
 Plurimus Eridani per sylvam volvitur amnis.
 Hic manus, ob patriam pugnando vulnera passi, 660
 Quique sacerdotes casti, dum vita manebat,
 Quique pii vates, et Phœbo digna locuti,
 Inventas aut qui vitam excoluere per artes,
 Quique sui memores alios fecere merendo:
 Omnibus his nivea cinguntur tempora vitta. 665
 Quos circumfusus sic est affata Sibylla;
 Musæum ante omnes; medium nam plurima turba
 Hunc habet, atque humeris extantem suscipit altis:
 Dicite, felices animæ, tuque, optime vates;
 Quæ regio Anchisen, quis habet locus? illius ergo 670
 Venimus, et magnos Erebi tranavimus amnes.
 Atque huic responsum paucis ita reddidit heros:
 Nulli certa domus. Lucis habitamus opacis,
 Riparumque toros et prata recentia rivis

657 *Pæana*] *Pæan*, hymnus fuit, is-
 que duplex: alter in honorem Martis,
 qui solebat ante pugnam cani; alter
 in honorem Apollinis, qui post victo-
 riam: inde læti quilibet quorumcum-
 que Deorum hymni, *pæanes* etiam
 dicti. Nomen, vel a *παῖς* *ferio*, quia
 ob confossum ab Apolline Pythona
 serpentem, hic hymnus primo cantat-
 us est: vel ab *ῥεῖ παῖ*, *jaculare fili*,
 quibus verbis eum Latona mater ea
 in pugna hortabatur: unde *Io pæan*,
 deinde triumphantium acclamatio
 fuit.

659 *Plurimus Eridani, &c.*] Duplex
 affertur ab interpretibus hujus loci
 sententia: I. *Unde magna pars Erida-
 ni e superis præcipitat in Inferos*: no-
 taturque ab iis vis adverbii *superne*,
 quo motus significatur e superiore
 loco in inferiorem; tum natura Eri-
 dani, qui Plinio teste l. III. 16. non
 longe ab ortu absorbetur in terras
 quasi cuniculo, et paulo post in Fo-
 rovibiensi agro, qui nunc est Pede-
 montii pars, exoritur. II. *Unde mag-
 nus Eridanus fluit ad superiores terræ
 incolus*, quæ sententia mihi probabi-
 lior videtur: tum quia *unde* indicat
 hic Elysium nemus, ubi versatur Æ-
 neas; ideoque, *superne*, non potest

significare superas terras ex quibus
 Padus descendat, sensus enim esset:
*Ex quo Elysio volvitur Eridanus ex ter-
 ris*; qui motus non sibi consentiant:
 tum quia *superne*, significat quicquid
 est *supra*, non tantum *desuper*: tum
 quia subterranea sunt omnium flui-
 vorum receptacula, unde erumpunt, Ge.
 IV. 364. Cum autem Eridanus agrum
 Mantuanum alluat, hunc habuit Vir-
 gilius honorem anni patrio; ut eum,
 non e communi fluviorum omnium
 receptaculo, sed ex Elysio ortum di-
 ceret. De *Eridano*, sive *Pado*, le Pb,
 Ge. I. 482.

667 *Musæum*] Dicitur hic a Suida,
 Eleusinius Atheniensis, Orphei disci-
 pulus, carminum heroicorum scriptor,
 quorum Eumolpo filio ad quatuor mil-
 lia scripsit: floruit sub Cecrope se-
 cundo Atheniensium rege. Hic, et
 Orphens, Homero antiquiores putan-
 tur: ideoque hic commemorantur a
 Virgilio. Superest adhuc carmen de
 amoribus Leandri et Herus, quod
 Musæo tribuit Scaliger in Poëtica, et
 longe versibus Homericis antepont.
 Negat tamen Vossius, et auctorem
 hujus operis vixisse sub Augustis af-
 firmat, etiam post quartum Christi
 sæculum.

Incolimus. Sed vos, si fert ita corde voluntas, 675
 Hoc superate jugum; et facili jam tramite sistam.
 Dixit, et ante tulit gressum, camposque nitentes
 Desuper ostentat; dehinc summa cacumina relinquunt.

At pater Anchises penitus convalle virenti
 Inclusas animas, superumque ad lumen ituras, 680
 Lustrabat studio recolens, omnemque suorum
 Forte recensebat numerum, carosque nepotes,
 Fataque, fortunasque virum, moresque, manusque.
 Isque ubi tendentem adversum per gramina vidit
 Ænean, alacres palmas utrasque tetendit; 685

Effusæque genis lacrymæ; et vox excidit ore:
 Venisti tandem, tuaque spectata parenti
 Vicit iter durum pietas? datur ora tueri,
 Nate, tua; et notas audire et reddere voces?
 Sic equidem ducebam animo, rebarque futurum, 690
 Tempora dinumerans; nec me mea cura fefellit.

Quas ego te terras, et quanta per æquora vectum
 Accipio! quantis jactatum, nate, periclis!
 Quam metui, ne quid Libyæ tibi regna nocerent!
 Ille autem: Tua me, genitor, tua tristis imago, 695
 Sæpius occurrens, hæc limina tendere adegit.

Stant sale Tyrrheno classes. Da jungere dextram,
 Da, genitor; teque amplexu ne subtrahe nostro.
 Sic memorans largo fletu simul ora rigabat.
 Ter conatus ibi collo dare brachia circum; 700
 Ter frustra compressa manus effugit imago,
 Par levibus ventis, volucrique simillima somno.

Interea videt Æneas in valle reducta
 Seclusum nemus, et virgulta sonantia sylvis,
 Lethæumque, domos placidas qui prænatat, amnem. 705

Hunc circum innumeræ gentes populi que volabant;
 Ac, veluti in pratis, ubi apes æstate serena
 Floribus insidunt variis, et candida circum
 Lilia funduntur, strepit omnis murmure campus.
 Horrescit visu subito, causasque requirit 710

Inscius Æneas, quæ sint ea flumina porro,
 Quive viri tanto complerint agmine ripas.

Tum pater Anchises: Animæ, quibus altera fato

687 *Spectata*] Alii *expectata*, sed doctissimi legunt *spectata*. Nec male: id est, cognita, perspecta, probata: quemadmodum Ovidius dixit, 'spectatur in ignibus aurum.'

694 *Ne quid Libyæ, &c.*] Cum Dido-

nis amore te implicuisti, Æn. iv. De *Libya*, Æn. i. 162. De *sale*, pro mari, Æn. i. 541. De *Tyrrheno* mari, Italianam ad meridiem alluente, Æn. i. 71. De *Lethæo* amne, supra 323.

713 *Quibus altera fato Corpora debent*

Corpora debentur, Lethæi ad fluminis undam
Securos latices et longa oblivia potant. 715

Has equidem memorare tibi atque ostendere coram,
Jampridem hanc prolem cupio enumerare meorum:

Quo magis Italia mecum lætere reperta.

O pater, anne aliquas ad cœlum hinc ire putandum est
Sublimes animas, iterumque in tarda reverti 720

Corpora? quæ lucis miseris tam dira cupido?

Dicam equidem; nec te suspensum, nate, tenebo;

Suscipit Anchises, atque ordine singula pandit.

Principio cœlum ac terras, camposque liquentes,
Lucentemque globum Lunæ, Titaniaque astra, 725

Spiritus intus alit, totamque infusa per artus

Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.

Inde hominum pecudumque genus, vitæque volantum,

tur] Non enim omnes animæ alia in corpora redibant, ut mox dicemus 748. Sed jam opus est, ut promissam sæpe de animarum natura dissertationem exequamur, et evolvamus mysteria famosæ illius translationis animarum diversa in corpora, quæ Græcis *μετεμψύχωσις* dicitur. Hanc primo invexit Pythagoras, tenueruntque deinceps Socrates et Plato. His adhæret hoc loco Virgilius, ut et Ge. iv. 220. qui prius Epicurum sequebatur, Ecl. vi. 31. Id omne undecim capitibus complectemur: quæ quantum a Christiana veritate absint, facile erit intelligere.

724 *Principio cœlum, &c.*] I. Caput. Deus rudem informemque materiam in quatuor elementa primum digessit, ignem, aërem, aquam, terram. Inde mundi corpus fabricavit, varias in partes ac sphæras, quasi membra distinctum: harum suprema, cœlum; infima terra, cui liquentes campi, sive aqua substernitur; mediæ partes, Sol, astra, globus Lunæ, quo inferiora elementa a cœlestibus quasi communi termino separantur. Ut enim sunt infra Lunæ globum naturæ quatuor elementorum per formas distinctæ suis in sphæris: ita supra globum eundem sunt eadem naturæ longe excellentiori modo per virtutes: habent quippe cœlestia corpora ab ignis natura lumen ac motum, a terræ natura solidam firmitatem, ab aëris natura perspicuitatem, ab aquæ natura æquabilem lenitatem: sed illæ omnes

naturæ illic in formam præstantissimam, nempe ignis, redactæ sunt; cujus tanta est excellentia, ut quintum elementum sive quinta *essentia* dici possit: quemadmodum hic apud nos in unam mixti formam quotidie coalescunt. Ita Plato in Timæo, et Marsilius ibid. cap. 24. De Titanis nomine, quod Soli præcipue tribuitur, Æn. iv. 119.

726 *Spiritus intus alit, &c.*] II. Caput. Huic mundi corpori Deus animam sive spiritum addidit, cui inest præcipue intellectus, intelligentia, et natura, id est vitalis ac seminaria virtus. Et hanc quidem animam Pythagoras Deum ipsum esse contendebat, ut liquet ex Minutio Felice: at Plato non Deum, sed opus putabat summi Dei.

728 *Inde hominum, &c.*] III. Caput. Inde, juxta Pythagoram significat: Ex hoc Deo, qui est mundi anima; quasi decerptæ particule sunt vitæ hominum et pecudum. Juxta Platonem vero significat: Ex reliquiis hujus temperationis, ex qua mundi animam formaverat Deus; formatæ sunt ab eodem singulares animæ viventium. Ita Plato loquitur in Timæo. Quænam autem illa fuerit temperatio, satis dilucide percipi non potest, neque ex Platoniorum, neque ex Platonis ipsius verbis. Virgilium autem Platoni potius quam Pythagoræ hic adhæsisse existimo: quia sic melius hæc omnis ejus doctrina constabit, ut ex sequenti capite manifestum fiet.

Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus.
 Igneus est ollis vigor et cœlestis origo 730
 Seminibus, quantum non noxia corpora tardant,
 Terrenique hebetant artus, moribundaque membra.
 Hinc metuunt, cupiuntque; dolent, gaudentque; neque auras
 Dispiciunt clausæ tenebris et carcere cæco.
 Quin et, supremo cum lumine vita reliquit, 735
 Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes
 Corporeæ excedunt pestes; penitusque necesse est
 Multa diu concreta modis inolescere miris.
 Ergo exercentur poenis, veterumque malorum

730 *Igneus est ollis vigor.... seminibus, &c.*] IV. *Caput.* Docet Plato diserte in Timæo, unicum illum ac supremum Deum, postquam ex animæ mundi reliquiis animas formasset, rationis et intelligentiæ participes; eas quasi sementem sparsisse in Solem, in Lunam, aliaque astra et instrumeta temporis: ita ut singulæ singulis astris quasi vehiculis invectæ, universum contemplari possent. Addit, eum post ejusmodi sementem, animarum cum corporibus conjunctionem inferioribus ac junioribus Diis permisisse. Appellat Plato juniores Deos, Cælum, Terram, Saturnum, Rheam, Jovem, &c. Tam ait, juniores Deos, viventia corpora ex elementis procreasse, quibus duplicem animam addiderint; alteram immortalem, ex divina illa semente, qua sidera consita fuerant, quasi quodam defluvio delapsam; quam in capite rotundo, quasi in mundi compendio locaverint: alteram mortalem a se conflata; cujus partem quæ irascitur, circa cor; quæ concupiscit, circa jecur posuerint. Ἔσπειρε τοὺς μὲν εἰς Ἥλιον, τοὺς δ' εἰς Σελήνην, τοὺς δ' εἰς τὰ ἄλλα ὅσα ὄργανα χρόνου τὸ δὲ μετὰ τὸν σπóρον, τοῖς νέοις παρέδωκε θεοῖς σώματα πλάττειν, &c. Hinc patet, cur Virgilius vitas illas sive animas vocaverit semina. Item cur igneus vigor et cœlestis origo iisdem sit; nempe, vel quia per multa sæcula astris invectæ aliquid ex ea contraxerunt natura, quam igneam esse diximus, 724. vel quia fortasse ex eodem cœli igne et quinta essentia conflatae sunt, ut Platoniceis quibusdam visum est.

731 *Quantum non, &c.*] V. *Caput.* Animæ ejusdem erant naturæ, in ho-

minibus, belluis, volucris, piscibus: siquidem, juxta Pythagoram et Platonem, mutua erat earum commutatio. Totum porro earum discrimen ex crassiori aut subtiliori corporum discrimine petebatur: ut inter infantem ac juvenem; virum ac senem, videmus contingere. Atque illud est quod vocat Plato sub finem Timæi, 'mentis jacturam et acquisitionem, qua invicem animalia commutantur,' πάντα τότε καὶ νῦν διαμείβεται τὰ ζῶα εἰς ἄλληλα, νοῦ καὶ ἀνοίας ἀποβολῇ καὶ κτήσει μεταβαλλόμενα. Quo autem ordine fieret illa transmutatio, mox dicemus. Hinc inter ipsos homines, indolis, ingenii, morumque diversitas, ex eademoriebatur varietate corporum: ideo ait poëta, cœlestem in eorum animis esse originem, et vero apparere; quatenus corporum et membrorum pondere non gravantur.

733 *Hinc metuunt, cupiuntque, &c.*] VI. *Caput.* Ex illo cum corporibus nexu oriuntur perturbationes omnes animorum. Prout quippe, aut sanguis, aut pituita, aut flava, atrave bilis in corporibus prævalet: ita motibus aliis, aliisve, facilius animi agitantur. His autem quatuor motibus ceteros omnes poëta complectitur: quippe metu ac desiderio sive spe in malum ac bonum futurum ferimur; dolore et gaudio, circa malum ac bonum præsens afficimur: et facile, inclusus quasi obscuro carcere animus, auras cœlestes, id est, divinam originem, obliviscitur.

738 *Inolescere*] Est simul crescere. Vel ab alo, quod simul alitur. Vel a soleo, quod simul esse solet.

739 *Ergo exercentur poenis, &c.*] VII. *Caput.* Animæ illæ, etsi diversæ a

Supplicia expendunt. Aliæ panduntur inanes 740
 Suspensæ ad ventos; aliis sub gurgite vasto
 Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni;
 Quisque suos, patimur, Manes; exinde per amplum
 Mittimur Elysium, et pauci læta arva tenemus:
 Donec longa dies, perfecto temporis orbe, 745

corporibus naturæ, ex diuturna tamen cum iis conjunctione multa inquinamenta contrahunt. Unde triplici purgatione expiantur: igne; ventis, id est aëre; et gurgite vasto, id est aquis. Hæc autem tria in sacris usurpabantur purgationum genera: aut enim res infectæ tæda vel sulfure purgabantur, aut aqua lustrabantur, aut aëre ventilabantur. Et quantum ad animas, hanc Platonice attribuit sententiam Augustinus de Civit. Dei, lib. XXI. 13. eamque affert hujus causam: quod, 'quoniam terris superiora sunt elementa, aqua, aër, ignis; ex aliquo istorum mundetur, quod terrena contagione contractum est.'

743 *Quisque suos, patimur, Manes*] Id est. *Omnes patimur nostros Manes, unusquisque suos.* Quinam autem illi sint *Manes*, ambigitur: idque videri potest e Platonis doctrina etiam repetitum. VIII. Igitur *caput.* Animis singulis, jam inde a prima generatione descensuque ex astris, Genium sive dæmonem attribui, custodem operum, qui animum in lucem extrahat ac deinde post mortem reducat ad Inferos, ait Plato de Repub. l. x. itemque in Phædone. Hos *Manes* dici nihil vetat, eosdemque purgationis ministros adhiberi. Quanquam alii per *Manes*, Furias, aliosque minores intelligunt Inferorum Deos, a quibus animæ torquentur: et vero ita sumuntur *Manes* Ge. iv. 489. 'scirent si ignoscere Manes:' ibi enim Deos Inferorum significari manifestum est. Utraque explicatio conciliabitur facile: si Platonici Genii dicantur, utriusque mundi habere commercium, qualiter Mercurius; et superi quidem terrestresve Dii esse, cum vivis adsunt; inferi autem, cum mortuis purgandis assistunt. Loca vero huic purgationi assignata existimo, esse varias sedes illas, jam ab Ænea peragratas; ubi infantes, amantes, bellicosi, propria manu occisi: qui inde post certos purgationis annos in Elysium admitte-

bantur. De *Manibus*, alia significatione, pro Umbris mortuorum, Ge. iv. 469.

744 *Pauci læta arva tenemus, &c.*] IX. *Caput.* Pauci fruebantur Elysii voluptatibus; multi quidem, si per se ipsi spectantur, nam evocabantur 'agmine magno,' infra 749. tamen pauci, si cum immenso animarum omnium numero conferuntur. 1. Quia multi detrudebantur in Tartarum, inde nunquam in lucem alia generatione emerguri, quod eorum scelera nulla purgatione elui possent: ita Plato in Phædone. 2. Quia pars animarum longe maxima distinctis illis in sedibus purgabatur: quibus in Elysium succedentibus, aliæ ex Elysio in vitam emigrabant. 3. Quia multi, aut omni, aut saltem aliqua purgatione perfuncti, scelerum in pœnam detrudebantur nova in corpora, belluarum aut volucrum; nec in Elysium transibant, ob vitam virtutum sterilem. Quare frustra se torquet Cerdanus, ut pugnales conciliet voces: *quisque patimur, et pauci tenemus.*

745 *Donec longa dies, &c.*] X. *Caput.* In hoc Elysio fruebantur animæ quiete perfectissima: vocat enim Virgilius 669. 'felices animas:' et 638. 'locos lætos, et amœna vireta Fortunatorum nemorum, sedesque beatas.' Ergo hinc procul aberant purgationis tormenta. Quid igitur ait Anchises: 'Pauci læta arva tenemus: donec longa dies...' Concretam exemit labem? Omnino aliud mihi sonare videtur *donec*, quam aliis vulgo interpretibus: neque hic interpretor, *quousque*, quasi futuram in Elysio purgationem notet; sed *quando*, ut præteritam seclis in locis purgationem indicet. Idque duo persuadent: 1. Quia non dixit Virgilius, *donec exemit*, aut *eximat*; sed *donec exemit*, quod expressius significat *quando exemit*, quam *quousque exemit*. 2. Quia pari sensu dixit Horatius Od. l. III. 9. 'Donec gratus eram tibi....Per-

Concretam exemit labem, purumque reliquit
 Ætherium sensum, atque aurai simplicis ignem.
 Has omnes, ubi mille rotam volvere per annos,
 Lethæum ad fluvium Deus evocat agmine magno :
 Scilicet immemores supera ut convexa revisant, 750
 Rursus et incipiant in corpora velle reverti.
 Dixerat Anchises ; natumque unaque Sibyllam
 Conventus trahit in medios, turbamque sonantem ;
 Et tumulum capit, unde omnes longo ordine possit
 Adversos legere, et venientum discere vultus. 755
 Nunc age, Dardaniam prolem quæ deinde sequatur

sarum vigui rege beatior : ' id est, quando gratus eram tibi, &c. Per aurai simplicis ignem, significat puram animæ naturam, quæ propter subtilitatem aëri et igni simillima est, ideo voeat eam Horatius Sat. l. ii. 2. 79. ' divinæ particulam auræ : ' cujus vocis ultima diphthongus duas in vocales prisco more dissolvitur, *auræ* in *aurai*.

748 *Has omnes, ubi, &c.*] *xi. Caput.* Postquam animæ hac sua beatitate per annos mille in Elysio potitæ sunt : evocantur ad generationem aliam, aliamque cum novo corpore unionem. At prius Lethæas aquas jubentur ebibere : ut præteritorum omnium, tam laborum quam voluptatum, obliti ; nec teneantur Elysii desiderio, nec superioris vitæ asperitate deterreantur ; nec supersit quicquam, nisi ingenuus quidam affectus animæ in corpore. Quod autem ait *omnes*, restringi debet ad eas omnes, ' Quibus altera fato Corpora debentur,' 714. Non enim omnes redibant in corpora ; nec vero tale quicquam de se Anchises commemorat, quod si erat futurum, certe non omisisset. Hos autem ab eo reditu fuisse immunes puto, qui ob exquisita merita admissi inter Deos fuerant, et ' Acheronte remissi,' ut loquitur Æneas de Anchise Æn. v. 99. et reversi ' sideris in numerum,' unde prima generatione defluxerant, ut ait Virgilius Ge. iv. 227. Horum quippe non animas apud Inferos, sed idola solum ac simulacra Elysiis in campis remansisse testatur Lucretius ex Ennio l. i. 120. Et Ulysses apud Homer. Odyss. xi. 600. ait se inter Inferorum umbras vidisse idolum Herculis, quocum sermonem habuerit ; ipsum vero,

id est, ipsius animam, apud Superos degere. Tamen Anchisen a Virgilio describi : cujus idolum hic Æneam alloquitur, dum anima fruitur cœlestium Deorum consortio. Itaque tria distingui possunt in nomine *Anima*, *Corpus*, *Idolum* : additur ab aliis etiam quarta pars, *umbra*, quæ sepulcrum incolebat, ut notavimus Æn. iv. 385. Quanquam hæc *umbra* ab anima, corpore, et idolo distinctio, non ita videtur certa. De *Lethæo*, oblivionis flumine, supra 323. *Rotam volvere*, metaphora est pro *tempus traducere* ; ex Ennio petita, ut testatur Servius. Et temporis *rotam* dixit ; ut paulo ante *orbem* ; et passim alibi *cursum*, *curriculum*. *Convexa supera* : vel significant convexam superficiem terræ, cujus in concavo Inferi latent : vel sublimem et concavam cœli conspici partem, ut diximus Æn. i. 314.

756 *Nunc age, &c.*] Ostendit Anchises Æneæ posterorum suorum clarissimos : ubi notanda quatuor. i. Posteriores illos partim ex Trojana, partim ex Itala gente oriundos fore : cum utraque gens Æneæ et Laviniae conjugio miscenda sit. ii. Non servari ab Anchise in illa enumeratione ordinem temporum : cum a Romulo statim ad Cæsarem transeat, tum regrediatur ad Numam. iii. Alios etiam commemorari, præter posteros Æneæ, utriusque gentis illustres viros. iv. Hoc totum Virgilii artificium, etsi perquam insigne est, errore non carere. Is autem error est ejusmodi. Animas inducit quæ jam insederant corpora, indeque egressæ, tum aut puræ erant, aut purgabantur, in Romanorum heroum corpora reversuræ. At si erant puræ, inerat iis duntaxat

Gloria, qui maneat Itala de gente nepotes,
 Illustres animas, nostrumque in nomen ituras,
 Expediam dictis, et te tua fata docebo.

Ille, vides, pura juvenis qui nititur hasta, 760

Proxima sorte tenet lucis loca; primus ad auras

Ætherias Italo commixtus sanguine surget

Sylvius, Albanum nomen, tua postuma proles:

Quem tibi longævo serum Lavinia conjux

Educet sylvis regem, regumque parentem: 765

Unde genus Longa nostrum dominabitur Alba.

Proximus ille Procas, Trojanæ gloria gentis,

Et Capys, et Numitor, et qui te nomine reddet

Sylvius Æneas, pariter pietate vel armis

Egregius, si unquam regnandam acceperit Albam. 770

Qui juvenes quantas ostentant, aspice, vires!

purus ætherius sensus atque aurai
 simplicis ignis; atque ita nullus in-
 erat sensus corporis præteriti, multo
 minus futuri: si purgabantur, nondum
 Lethæis aquis imbutæ, nondum præ-
 teriti corporis memoriam exuerant;
 atque adeo nondum potuerant conve-
 nientes futuræ olim sorti affectus as-
 sumere; igitur nec Sylvius niti hasta,
 nec Romulus geminas habere cristas,
 nec Numa mentum incanum gerere,
 nec circa Marcellum Romani strepere.

763 *Sylvius, Albanum nomen, &c.*] In
 his Romanæ historiæ initiis parum
 sibi scriptores consentiunt. Livius
 hunc Sylvium, Ascanii filium facit:
 Dionysius Halicarnassensis, Æneæ.
 Scribit enim Laviniam; tum cum ob-
 iit Æneas, prægnantem, Ascanii pri-
 vigni metu in sylvas fugisse ad regii
 pecoris magistrum Tyrrheum; ibique
 filium peperisse, cui inde Sylvio no-
 men fuit: Ascanium pietate motum
 in novercam, sibi hunc ipsum Sylvium
 successorem designasse; Iulo filio
 suo pontificatum maximum tribuisse,
 a quo gens Julia propagata est. *Al-
 banum nomen* dicitur Sylvius: quia ex
 eo reges Albani communi nomine
 Sylvi appellati sunt; ut postea im-
 peratores Romani, Cæsares. *Postuma
 proles*, duplici sensu explicabatur;
 vel quæ post *humationem* patris oritur;
 tumque scribitur *posthuma*, non *post-
 uma*: vel quæ *postrema* oritur, etiam
 vivo patre; tumque deducitur a *post*,
posterior, *postremus*, et *postumus*; ut ab

extra, *exterior*, *extremus*, *extimus*, et
extumus. In hac sententia sunt eru-
 ditorum diligentissimi quique: qui
 iidem aiunt usu quidem venisse, ut
 mortuo patre nati postumi appellen-
 tur; non quia post humationem nati,
 sed quia re vera postremi. Et vero
 Virgilius ait Sylvium natum patre
 longævo, non patre mortuo: in quo
 discedit quidem ab ea, quam ex Dio-
 nysio attulimus, historiæ fide; sed
 eum excusat, vel ejusdem historiæ
 varietas, vel poëtica licentia: nec
 desunt, qui, ut historiæ veritati con-
 sulant, *longærum* explicent, jam rela-
 tum in Deos et *immortalem*; nitun-
 turque hoc Ennii versu, 'Romulus in
 cælo cum Diis genitalibus ævum
 Ducit;' et Æschyli testimonio qui
 in Tragedia *Septem ad Thebas*, vocat
 Deos *δαρσβίους*, *longævos*. De *Lavinia*,
 Latini filia, Æn. vii. 52. De *Alba*,
 Æn. viii. 42.

767 *Proximus ille Procas, &c.*] Qui
 proximus tunc in Elysio apparebat;
 non qui proximus erat Sylvio suc-
 cessurus: fuit enim *Procas* inter Al-
 banos reges ordine tantum decimus
 tertius, *Capys* septimus, *Numitor* deci-
 mus quartus, *Æneas Sylvius* tertius,
 juxta Livium.

770 *Si unquam, &c.*] Æneas Sylvius
 fraude tutoris regno spoliatus, non
 nisi anno ætatis secundo et quinquage-
 simo regnum adeptus, illud tamen
 annis uno et triginta tenuit.

At, qui umbrata gerunt civili tempora quercu,
 Hi tibi Nomentum, et Gabios, urbemque Fidenam,
 Hi Collatinas imponent montibus arces,
 * Laude pudicitiae celebres, addentque superbos * 775
 Pometios, Castrumque Inui, Bolamque, Coramque.
 Hæc tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine terræ.
 Quin et avo comitem sese Mavortius addet
 Romulus; Assaraci quem sanguinis Ilia mater
 Educet. Viden' ut geminae stant vertice cristæ, 780
 Et pater ipse suo Superum jam signat honore?
 En, hujus, nate, auspiciis illa inclyta Roma
 Imperium terris, animos æquabit Olympo,
 Septemque una sibi muro circumdabit arces,
 Felix prole virum: qualis Berecynthia mater 785

772 *Civili*. . . . *quercu*] Corona civilis, e quercu vel ilice, quia alendæ hominum vitæ glandes olim in usu fuerant, ideo iis dabatur, qui in pugna civem servaverant, simulque occiderant hostem, nec e loco deturbati fuerant. Hic iis assignatur Albanis, qui ad civium tutelam varias urbes Italiae condiderant murisve cinxerant: quorum nomina non indicat, utpote obscura aut incerta. *Nomentum*, nunc *Lamentano*, milliariibus duodecim Roma dissitum, ad septentrionem. *Gabii*, urbs inter Romam ac Præneste media, decem circiter milliariibus utrimque distans, ad orientem: nunc omnino diruta, juxta diversorium publicum cui nomen est *l'Osteria*. *Fidena* vel *Fidenæ*, quinque milliariibus Roma dissita, ad septentrionem, nunc *Castel Giubileo*. *Collatia*, non multo remotior, ad orientem, nunc ne vestigiis quidem superstes. *Pometia Suessa*, cujus ager *Pometius*, *Pometinus*, et *Pomptinus* dictus est; vicinæque paludes *Pomptinæ*, nunc *l'Aufente palude*; urbs fuit Volscorum, nunc deleta. *Castrum Inui*, oppidulum Rutulorum in littore Tyrrheni Maris, nunc dirutum: ei dicatum Deo, qui Græcis Pan, Latinis Faunus, Fatuus, et *Inuus* sive *Incubus* dictus est, ab ineundo; quod animalia passim iniret. *Bola* vel *Bolæ*, oppidum Æquorum, circa Præneste, ad orientem Romæ, quod jam Plinii tempore sine vestigiis interierat. *Cora*, nunc castellum nomen antiquum retinens, urbs Volscorum, non longe a Pometia.

Delph. Virg.

Has autem urbes ut Latio ascribat Virgilius, Latium sumit non prout erat antiquis illis temporibus, sed prout deinceps fuit; cum huic etiam Æqui, Hernici, Volsci, et parte aliqua Sabini annumerati sunt.

778 *Avo comitem, &c.*] Numitori, Procae filio, per Amulium fratrem regnis pulso, addet se ultorem nepos Romulus; Martis filius, et Iliae, Numitoris filiae. Æn. i. 278. De Assaraco, avo Anchisæ, a quo per Albanos reges oriebatur Ilia, Æn. i. 288.

780 *Geminae stant vertice cristæ*] *Cristæ*, jubæ sunt equinae, plumæ versicolores, galearum cono impositæ, a gallorum cristis ita propter similitudinem dictæ. Æn. iii. 468. *Geminae*, ad majorem ornatum, non ut gemini fratres Remus Romulusque significentur, quod quidam volunt.

781 *Pater ipse, &c.*] Vel Mars pater Romuli, qui eum sui Superumque honoris participem facit. Vel potius Jupiter pater Superorum, qui eum suo honore insignit. Indicat Romuli mortem: qui, vel fulmine ictus, vel a suis discriptus, inter Deos postea relatus esse creditus est. De Roma ab eo condita, Æn. i. 278. 280. De septem Romæ montibus, Ge. ii. 535.

785 *Berecynthia mater*] Cybele, mater Jovis et complurium Deorum: quæ pro terra sumitur, unde turritam gerit coronam. *Berecynthia* dicta est a Berecyntho castello Phrygiæ ad Sagarim fluvium, vel monte ejusdem Phrygiæ ad amnem Marsyam, ubi insigniter colebatur. De ea, ejusque

Invehitur curru Phrygias turrita per urbes,
 Læta Deum partu, centum complexa nepotes,
 Omnes coelicolas, omnes supera alta tenentes.
 Huc geminas nunc flecte acies; hanc aspice gentem,
 Romanosque tuos. Hic Cæsar, et omnis Iuli 790
 Progenies, magnum coeli ventura sub axem.
 Hic vir, hic est, tibi quem promitti sæpius audis,
 Augustus Cæsar, Divi genus: aurea condet
 Sæcula qui rursus Latio, regnata per arva
 Saturno quondam; super et Garamantas et Indos 795
 Proferet imperium; jacet extra sidera tellus,
 Extra anni Solisque vias, ubi coelifer Atlas
 Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.
 Hujus in adventum jam nunc et Caspia regna

cultu in Phrygia, Æn. iii. 111.

790 *Cæsar, et omnis Iuli, &c.*] De Julio Cæsare, quem hic indicat, Ecl. v. De Iulo, gentis Juliæ capite, Æn. i. 271.

793 *Augustus Cæsar, &c.*] Octavianus Julii sororis nepos, ut diximus, Æn. v. 569. Augusti nomine donatus, anno u. c. 727. *Divum genus*, alia exemplaria habent; quia Anchisa, Ænea, et per hos Dardano et Jove genitus. *Divi genus*, appellatio ipsa Octaviani: qui in numis et marmoribus, ex quo tempore Julium Cæsarem, suum ex adoptione patrem, in Deos retulerat, se Divi filium nuncupabat, quod contigit anno u. c. 712. ut notavimus Ecl. v. 64. De *aureo sæculo*, Saturno, et *Latio*, Ecl. iv. 6. Notatque pacem ubique constitutam, anno u. c. 725. de qua Æn. i. 295.

795 *Garamantas et Indos*] Vel intellige veros Indos, Asiæ populos, de quibus Ge. i. 57. et *Garamantas*, interioris Africæ populos, de quibus Æn. iv. 198. Testatur enim Suetonius c. 21. Indorum reges, Augusti fama permotos, ejus amicitiam quæsisse. Quod ex Eusebii chronico accidisse colligitur anno u. c. 728. At vero, cum eos ipse bello adeo non domuerit, ut ne laccessiverit quidem; malim *Indos* de Æthiopibus intimæ Africæ populis intelligere, de quibus Ecl. x. 68. Hos enim appellatos fuisse Indos a veteribus ostendimus, Ge. i. 171. et Ge. iv. 287. Africæ vero partes fere omnes tum cognitæ, ab Augusto domitæ sunt; sive per se,

cum Ægyptum devicta Cleopatra in provinciam redegit, anno u. c. 724. sive per Autronium, qui ejus auspiciis de Africa triumphavit, anno u. c. 725. et alios deinceps.

796 *Jacet extra sidera tellus, &c.*] Describit eandem Africam: quæ ita zonæ torridæ subjecta est; ut ultra tropicum Cancræ ad septentrionem, extra tropicum Capricorni ad meridiem excurrat: quæ ultima pars, etsi non circumlustrata fuerat a veteribus, tamen conjecturis nota esse poterat. Hoc zonæ torridæ spatium vocat poëta *Solis et anni vias*: quia Solis annuus in cælo cursus iisdem tropicis definitur: neque Solis duntaxat; sed et reliquorum sex planetarum, qui vocantur hic *sidera*, nec multum ex iisdem spatiis excurrunt. De *zona, tropicis, &c.* Ge. i. 233. 238. 240. De *Africa*, Ecl. i. 65.

797 *Cœlifer Atlas, &c.*] *Atlas*, mons quidem est Africæ septentrionalis, de quo, Æn. iv. 247. Sed cum veteres interiorum ac meridionalem Africam parum cognoscerent, isque mons Africæ sit maximus et longa serie productus; montes harum regionum omnes Atlantis propaginem putabant; ut omnes earundem populos Æthiopum nomine complectebantur, Æn. iv. 480. *Axem aptum stellis*, explicamus ibidem, 482.

799 *Caspia regna*] Asiam intelligit, ubi *Caspium* est mare, nunc *Mer de Bacu, de Sala*: et circa illud ad septentrionem Sarmathæ et Scythæ, ad meridiem Parthorum imperium,

Responsis horrent Divum, et Mæotia tellus, 800
 Et septemgemi turbant trepida ostia Nili.
 Nec vero Alcides tantum telluris obivit;
 Fixerit æripedem cervam licet, aut Erymanthi
 Pacarit nemora, et Lernam tremefecerit arcu.
 Nec, qui pampineis victor juga flectit habenis, 805
 Liber, agens celso Nysæ de vertice tigres.
 Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis?
 Aut metus Ausonia prohibet consistere terra?
 Quis procul ille autem ramis insignis olivæ
 Sacra ferens? nosco crines incanaque menta 810

ad occidentem Armeni. Cum Parthis quid egerit, vidimus Ge. iv. 561.

800 *Mæotia tellus*] Septentrionales significat Europæ populos, ubi *Mæotis palus*, nunc *Mar Bianco*, circa quam minores Tartari: quæ tamen loca ab Augusto tentata non liquet; sed fœdere tantum adjuncta.

801 *Septemgemi turbant, &c.*] Id est, *turbantur*. Sic etiam in prosa oratione Tacitus: 'Si una alterave civitas turbat.' De *Nilo*, Ægypti fluvio, ejusque septem ostiis, Ge. iv. 287.

802 *Alcides tantum, &c.*] *Hercules*, cur *Alcides* dictus, Æn. v. 414. suis in varias orbis partes expeditionibus famosus. Aduit enim Jasoni in Colchica velleris anrei direptione, Busirin occidit in Egypto, Geryonem in Hispania, Erycem in Sicilia, Diomedem in Thracia: Hesperidum hortos in extrema Africa diripuit: tum itinerum suorum terminum fixit, columnas, montesve duos, Abylen in Africa, et Calpen in Hispania: qui montes cum antea continui essent, ab eo dicuntur separati: unde immisso mari fretum Gaditanum apertum est, *le Détroit de Gibraltar*. Quibus omissis illius factis, miror cur Virgilius tria elegerit in una eademque Peloponneso edita: nempe cervam æreis pedibus et aureis cornibus, Dianæ sacram, habitantem in *Mænalo* Arcadiæ monte, cursu comprehensam; aprum, in *Erymantho* Arcadiæ item monte vivum captum; hydram in *Lerna* palude, Mycenæ inter et Argos, interfectam: neque enim inde multa terrarum spatia peragrasse Herculem colligi potest. De *Herculis laboribus*, Æn. viii. 288.

806 *Liber, agens, &c.*] De *Libero*,

sive *Baccho*, ejusque in India victoriis, Ecl. v. 69. Ecl. vii. 58. Æn. iv. 301. Dicitur idem Hispaniam, deinde Ægyptum, et Libyam peragrasse. Et *Nysa* quidem triplex numeratur. 1. Urbs in Ægypto Arabiæ vicina, ubi Diodorus incunabula Bacchi constituit. 2. Urbs ad montem Merum, in India, non longe a Cophene fluvio, qui in occidentalem Indi partem influit; quam a Baccho Indiam peragrante conditam, deditio cepit et liberam reliquit Alexander. 3. Alterum e Parnassi culminibus, juxta aliquos: qui ipsum Baccho sacrum dicunt; eique oppositum cacumen, *Cirrham* nomine, Apollini dicatum. Vicus quidem *Nysa* statuitur a Stephano in Helicone, qui Bæotiæ mons est Parnasso æmulus. Bacchi autem tres ab aliquibus distinguuntur; ut Hercules quadraginta: quorum omnium facta tribuuntur Baccho filio Jovis ex Semele; ut Herculi Jovis ex Alcmena. De *Augusti victoriis* in utroque littore, Asiatico et Africano, Ge. iii. 33. De *Ausonia*, Italia, Æn. vii. 54.

810 *Incanaque menta Regis, &c.*] *Numæ Pompilii*, secundi Romanorum regis: qui deficiente Romuli stirpe propter prudentiam ascitus est e *Curibus*, urbe Sabinorum primaria, ubi nunc Monasterium *Vescovio di Sabina*. Is legibus et religionum sanctitate feroces Romanos temperavit; *Ægeriæ*, ut fingebat, Nymphæ usus consilio: in pace perpetua urbem continuit; unde coronatur *oliva*, quæ pacis insigne est: annos vixit octoginta, quorum tres et quadraginta regnavit, quare hic describitur mento *incano*, id est *valde cano*, Æn. v. 784.

Regis Romani; primus qui legibus urbem
 Fundabit, Curibus parvis et paupere terra
 Missus in imperium magnum. Cui deinde subibit,
 Otia qui rumpet patriæ, residesque movebit
 Tullus in arma viros, et jam desueta triumphis 815
 Agmina. Quem juxta sequitur jactantior Ancus,
 Nunc quoque jam nimium gaudens popularibus auris.
 Vis et Tarquinius reges, animamque superbam
 Ultoris Bruti, fascesque videre receptos?
 Consulis imperium hic primus sævasque secures 820
 Accipiet; natosque pater, nova bella moventes,
 Ad pœnam pulchra pro libertate vocabit,
 Infelix! Utcumque ferent ea facta minores;
 Vincet amor patriæ, laudumque immensa cupido.
 Quin Decios, Drusosque procul, sævumque securi 825
 Aspice Torquatum, et referentem signa Camillum.
 Illæ autem, paribus quas fulgere cernis in armis,
 Concordes animæ nunc, et dum nocte prementur,
 Heu quantum inter se bellum, si lumina vitæ
 Attigerint, quantas acies stragemque ciebunt! 830

815 *Tullus, &c.*] *Tullus Hostilius*, rex Romanorum tertius, neque e Romuli, neque e Numæ genere. Albano bello pacem abruptit, quod excepit gravis pestilentia: ob quam avertendam sacra dum Jovi faceret, ictus fulmine cum tota domo conflagravit.

816 *Jactantior Ancus, &c.*] *Ancus Martius*, rex quartus, Numæ nepos ex filia: multa fecit in populi comoda, 'cuilibet superiorum regum belli pacisque et artibus et gloria par,' inquit Livius. *Aura popularis*, est populi favor; et sic describitur a Cicerone Quintius, pro Cluentio, 77. 'homo popularis, qui omnes rumorum et concionum ventos colligere consuesset.'

818 *Tarquinius*] Corintho oriundos. Duo hujus nominis Romæ regnaverunt: *Priscus*, et *Superbus* Prisci nepos. Horum medius Servius Tullus omititur a Virgilio propter obscuritatem stirpis. *Priscus*, Anci filiorum opera occisus est: *Superbus*, ob violatam a Sexto filio suo Lucretiæ pudicitiam, cum tota familia regno pulsus est: auctoribus conspirationis Bruto et Collatino, qui perpetuum regum imperium in annum consulare permutarunt; et *fasces*, ac purpuram et alia summæ potestatis insignia sibi

ceterisque deinde consulibus attribuerunt. De *fascibus* virgarum, quarum in medio securis eminebat, Ge. II. 495.

821 *Natosque pater, &c.*] *Titus* et *Tiberius*, Bruti filii, cum de revocandis in urbem Tarquiniis clam egissent, palam virgis cæsi, ac deinde securi percussi sunt; patre jubente ac spectante. Quo facto utrum laudem Brutus meruerit a posteris, varie disceptatum est: unde addit, *utcumque ferent, &c.*

825 *Decios, Drusos, &c.*] Familias Romæ nobiles commemorat. *Decios*, quorum tres pro republica vitam devovere, variis temporibus, ut diximus, Ge. II. 169. *Drusos*: cognomen fuit illatum in familiam *Liviam*, ob *Drusum*, Gallorum ducem, ab uno aliquo ejus familiæ trucidatum. In hac multi consules ac tribuni plebis: ex ea orta Livia Drusilla, tum Augusti conjux. *Torquatum*. T. Manlium inteligit: qui anno 393. ob detractum Gallorum duci a se occiso *torquem*, inde *Torquati* cognomen in familiam intulit: ter consul fuit, ter dictator: tertio consulatu triumphavit de Latinis, anno 414. quo bello filium securi cædi jussit, quod contra edictum ducem Tusculanorum pugna interfecis-

Aggeribus socer Alpinis atque arce Monæci
 Descendens; gener adversis instructus Eois.
 Ne, pueri, ne tanta animis assuescite bella;
 Neu patriæ validas in viscera vertite vires.
 Tuque prior, tu parce, genus qui ducis Olympo;
 Projice tela manu, sanguis meus.
 Ille triumphata Capitolia ad alta Corinθο
 Victor aget currum, cæsis insignis Achivis.
 Eruet ille Argos, Agamemnoniasque Mycenæ,

835

set. *Camillum*. M. Furium Camillum: qui quinquies dictator fuit; quater triumphavit, de Veientibus, de Volscis, de Gallis Roma liberata, iterum de Gallis octogenarius, anno u. c. 387.

831 *Aggeribus socer Alpinis, &c.*] Cæsar, cujus filiam Juliam Pompeius in matrimonio habuerat. In auxiliis Cæsaris erant Galli et Germani ab occidente: in Pompeii auxiliis, Asiatici ab oriente. Unde Cæsarem ait venturum ex Alpibus, qui montes Italianam a Gallia dividunt, Ecl. x. 47. Pompeium ex orientalibus Auroræ partibus: ἡὸς enim est *Aurora*. *Arx Monæci*, *Monaco*, sen *Mourgues*: principatus, arx, et portus, in ora maritima Liguriæ de la côte ou rivière de Gênes, et ipso Alpium maritimarum initio: dictus *Herculis Monæci* portus; quod Hercules, pulsus hostibus, illic aut solus regnaverit, aut solus privato in templo cultus fuerit, a μόνος solus, et οἰκῶν habitans.

833 *Animis assuescite bella*] Duplex commutatio. I. *Assuescite bella animis*; pro *assuescite animos bellis*. II. Neutrum activo: *assuescite* pro *assuefacite*. Et sic fere Velleius Paterculus l. II. 79. 'Militi ac remigi navalibus assuescendo certaminibus præfectus est Marcus Agrippa.'

836 *Sanguis meus*] Julius Cæsar, qui ab Iulo Ascanio et Venere ducebat originem, supra 763. Idque per appositionem dictum est, pro, *qui es sanguis meus*: alioqui dicendum erat, *nū sanguis*.

837 *Capitolia ad alta Corinθο, &c.*] *Corinthus* urbs Græciæ nobilis; in Isthmo, dicto inde Corinthiaco, quo Peloponnesus a reliqua Græcia dividitur: inter duo maria, Ægæum ab oriente, et Ionium ab occidente. *Achivi*, populi sunt septentrionales

Peloponnesi, ad occidentem Corinθi: quorum nomine, Hellas, sive maxima pars Græciæ ultra Isthmum, etiam Achaia dicta est. Hi cum sibi conciliassent plurimas, tam Peloponnesi, quam reliquæ extra Peloponnesum Græciæ civitates; diuque fuissent in societate Romanorum: tandem Romanorum legatis ad illud, quod vocabant, Achæorum concilium dissolvendum missis Corinθum, ibique violatis; bello a Romanis appetiti sunt: quo ipsi victi, Corinθus capta et incensa, eorumque socii, Arcades, Thebani, Megarenses, totaque adeo Peloponnesus et Græcia Romano imperio subdita: eique præpositus magistratus, Achaia præfectus deinde appellatus est; quia Romani in Achæis, tum Græciæ principibus, Græciam universam subegerant, inquit Pausanias in Atticis. Hæc gesta sunt primum a Q. Cæcilio Metello prætore; perfecta a L. Mummiō consule, qui de iis triumphavit anno u. c. 609. *Capitolium*, templum Jovis fait Romæ, strui cœptum a Tarquinio Prisco, in colle qui prius Tarpeius dictus fuit, deinde Capitolinus: nomen inditum ab invento ibidem humano capite, dum fundamenta ponerentur. Huc solebant currum deduci triumphantes, ut lauream suam in Jovis gremio deponerent.

839 *Eruet ille Argos, &c.*] *Eruet*, hic non significat *evertet*, sed simpliciter *vincet*. Tum *Argos* et *Mycenæ*, pro regno ipso Argolico totaque illa regione usurpantur, ut sæpe fit a Virgilio. Constat enim ex Strabone lib. VIII. *Mycenæ* ab ipsis Argivis invidia imperii excisas fuisse et omnino deletas; non ergo a Romanis. Vide Æn. VII. 372. Dubitatur autem, cui Romanorum ducum tribuenda sit hæc victoria. I. Tribuitur T. Quintio

Ipsūque Æaciden, genus armipotentis Achilli; 840
 Ultus avos Trojæ, templa et temerata Minervæ.
 Quis te, magne Cato, tacitum, aut te, Cosse, relinquat?
 Quis Gracchi genus, aut geminos, duo fulmina belli,
 Scipiadas, cladem Libyæ, parvoque potentem

Flaminino, quem aliqui Flaminium nuncupant: qui Philippum Macedoniæ regem, cui parebat Thessalia Græciæque ac Peloponnesi pars maxima, debellavit; Argos recepit; Græcos omnes libertate donavit; ideoque tribus continuis diebus triumphavit anno 560. II. Tribuitur L. Emilio Paulo: qui Perseum vel Persen, Philippi filium, iisdem fere auxiliis confidentem, vicit et in triumpho duxit, an. 587. III. Tribuitur Q. Cæcilio Metellō, qui Andris cum sive Pseudophilippum, patre Perseo falso gloriantem, iisdem opibus fretum, ultimumque Macedoniæ regem, vicit: et bellum Achaicum inchoavit, de quo mox dicebamus, triumphavitque, anno u. c. 608. *Philippus* autem, ejusque filius *Perseus*, et *Andriscus*, ex Æacidarum et Achillis familia genus ducere se gloriabantur, ut testatur Silius Italicus de Philippo: 'Hic gente egregius, veterisque ab origine regni, Æacidum sceptris proavoque tumebat Achille.' Idem ait Propertius l. iv. 12. 39. De genitivo *Achilli*, pro *Achillis*, Æn. I. 224.

841 *Ultus avos Trojæ, &c.*] Quæ a Græcis, Achæis præsertim et Peloponnesiis, excisa fuerat. *Templa temerata Minervæ* fuerant; tum a Diomede et Ulysse, cum e Trojano ejus templo Palladium surripuerant, Æn. II. 166. tum ab Ajace Oilei filio, qui Cassandram eodem in templo violaverat, Æn. I. 44. Æn. II. 404.

842 *Magne Cato*] Duo præcipui fuerunt hujus nominis: *major* alter et *censorius*, qui ad summam senectutem pervenit: *minor* alter, et *prætorius*, e majoris posteris; qui bello Cæsariano sibi mortem Uticæ conscivit, ne in Cæsaris potestatem veniret: ambo sic insignes gravitate, ut quisquis gravitatem affectat, tertius dicatur Cato. Juvenal. Sat. II. 40. 'Tertius e cælo cecidit Cato.' *Major*, de quo hic agitur, Tusculo oriundus, e Portia gente obscura, ob prudentiam dictus est *Cato*, Latinis enim,

catus, est prudens. Prætor Sardiniam subegit. Consul anno u. c. 559. anno insequente de Hispania proconsul triumphavit. Censor anno u. c. 579. L. Quintium Flaminium consularem e senatu ejecit. Tertio bello Punico Carthaginem esse delendam censuit: septuagenarius literas Græcas didicit: octogenarius Galbam accusavit: ipse quater et quadragies accusatus, semper absolutus.

[*Cosse*] A. Cornelius Cossus, occiso Larte Volumnio Veientium rege, opima ejus spolia Jovi Feretrio secunda consecravit, cum Romulus prima dedicasset: id referunt multi in annum u. c. 325. Dubitatur vero, an consul, an magister equitum, an militum tribunus, id Cossus fecerit. Dictator deinde factus anno u. c. 369. triumphavit de Volscis: et M. Manlium Capitolinum, regni affectati suspectum, in carcerem conjecit.

843 *Gracchi genus*] Hujus familiæ clarissimus fuit *Tiberius Sempronius Gracchus*: qui prætor de Hispania citeriore, seu Celtiberis, triumphavit, destructis oppidis eorum trecentis, anno u. c. 576. Consul anno insequente, sortitus Sardiniam, iterum de ea proconsul triumphavit, anno 579. Censor anno 585. Consul iterum anno 591. graves gessit cum Scipione Africano majore inimicitias: quibus tamen depositis, filiam ejus Corneliā accepit conjugem. Ex ea duodecim liberos sustulit: e quibus filii duo superstites, Tiberius et Caius Gracchus: qui ambo tribuni plebis diversis temporibus facti, cum per leges agrarias affectare regnum viderentur, concitato optimatum tumultu, similiter perierunt: Tiberius quidem, anno 621. Caius, anno 633.

Duo fulmina belli, Scipiadas, &c.] P. Cornelius Scipio Africanus major et P. Cornelius Scipio Æmilianus Africanus minor, majoris nepos, ex familia Pauli Æmilii Macedonici per adoptionem assumptus. *Major*, anno u. c. 543. ætatis suæ 24. extra ordinem missus in Hispaniam, inde Pœnos

Fabricium, vel te sulco, Serrane, serentem ? 845
 Quo fessum rapitis, Fabii ? tu Maximus ille es,
 Unus qui nobis cunctando restituis rem.
 Excudent alii spirantia mollius æra,
 Credo equidem, vivos ducent de marmore vultus ;
 Orabunt causas melius, coelique meatus 850
 Describent radio, et surgentia sidera dicent :

expulit. Consul factus anno 549. in Africam anno sequente proconsul trajecit: ibique cæsis Pœnis, coëgit Annibalem ad patriæ tutelam ex Italia regredi: subactæ Carthagini tributum et obsides imperavit, ideoque nomen Africani et triumphum tulit, bello Punico secundo confecto, anno 553. Censor deinde fuit anno 555. Iterum consul anno 560. Ter electus princeps senatus: adversus Antiochum Syriæ regem profectus est, legatus Lucii fratris, qui ex ea victoria dictus est Asiaticus. Inde reversus, et accusatus a Petilliis tribunis plebis, recepta ab Antiocho ob dandam pacem pecunia, indignum ratus adesse se ad causam dicendam, abiit Liternum in Campaniam, ibidemque mortuus est, anno circiter 567. *Minor*, consul renunciatus ante ætatem favore populi, anno u. c. 607. bellum Punicum tertium confecit deleta Carthagine, indeque triumphavit anno 608. Censor anno 612. Iterum consul, anno 620. Numantia citerioris Hispaniæ urbe deleta triumphavit, anno 622. Mortuus in lecto repertus est, anno 625. ita ut quædam elisarum faucium in capite notæ apparerent: suspecta fuit dati veneni uxor ejus Sempronia, soror Gracchorum, cum quibus fuerant Africano simultates. De ejus morte nulla est habita quæstio. *Belli fulmina* vocantur duce Lucretio, qui de eorum altero ait l. III. 1048. 'Sci piades belli fulmen, Carthaginis horror:' et Cicerone, qui de aliis ejusdem gentis, in orat. pro Cornelio Balbo. 34. 'Cum duo fulmina nostri imperii subito in Hispania Cn. et P. Scipiones extincti occidissent.' De *Libya*, Africa, Æn. I. 162.

845 *Fabricium*] C. Fabricius bis consul fuit, bis triumphavit: et primo quidem consulatu de Etruscis, anno 472. secundo de Samnitibus et Lucanis, anno 476. *Parvo potens*,

quia paupertatis studio nobilis, auro neque a Samnitibus neque a Pyrrho rege corrumpi potuit: responditque, Romam aurum non habere, sed habentibus aurum imperare.

Serrane, &c.] L. Quintius Cincinnatus bis dictator: prima dictatura de Æquis triumphavit, anno 296. secunda Sp. Mælium affectati regni suspitione laborantem per Servilium Ahalam obtruncavit, anno 315. tum octogenarius ex agro quatuor jugerum, quem arabat ipse et serebat, ad magistratum eductus, unde *Serrani* cognomen habuit a *serendo*.

846 *Fabii? tu Maximus, &c.*] *Fabiorum* nobilissima gens, et patricia, et ab Hercule deducens genus, una bellum adversus Veientes in se suscepit: quo bello sex et trecenti a Veientibus ad fluvium Cremeram per insidias oppressi sunt: uno ex universa familia superstite, qui propter teneriorem ætatem domi relictus fuerat: per hunc propagatum est genus; et ex ejus posteris fuit Q. Fabius Maximus, qui quinquies consul, semel censor, bis dictator, bis princeps senatus; bis triumphavit: primo quidem consulatu, de Liguribus, anno 521. quinto autem de Pœnis, Tarento recepta, anno 545. Annibalis ferociam et fortunam constantia sua contudit; remque Romanam, acceptis ad Trebiam et Thrasimenum cladibus fractam, cunctatione restituit: unde *cunctator* est appellatus. Hunc versus Virgilius ex annalibus Ennii totum transtulit: *Unus qui nobis, &c.*

848 *Excudent alii, &c.*] Artem regnandi propriam Romanorum comparat cum gentium aliarum artibus: cum statuaria Corinthiorum, oratoria Atheniensium, astrologica Chaldæorum et Ægyptiorum. De *radio* seu virga mathematica, ad varias cœli terrarumque partes assignandas, diximus Ecl. III. 41.

Tu regere imperio populos, Romane, memento;
Hæ tibi erunt artes; pacisque imponere morem,
Parcere subjectis, et debellare superbos.

Sic pater Anchises, atque hæc mirantibus addit: 855

Aspice, ut insignis spoliis Marcellus opimis
Ingreditur, victorque viros supereminet omnes!
Hic rem Romanam, magno turbante tumultu,
Sistet, eques sternet Pœnos, Gallumque rebellem,
Tertiaque arma patri suspendet capta Quirino. 860

Atque hic Æneas; una namque ire videbat
Egregium forma juvenem et fulgentibus armis,
Sed frons læta parum, et dejecto lumina vultu:
Quis, pater, ille, virum qui sic comitatur euntem?
Filius, ane aliquis magna de stirpe nepotum? 865
Qui strepitus circa comitum! quantum instar in ipso est!

856 *Spoliis Marcellus opimis*] *M. Claudius Marcellus*, plebeia, sed insignis, familia, quinquies consul, semel triumphavit: primo nempe consulatu: de Gallis Insubribus Germanisque eorum sociis, occiso Germanorum rege Virдумaro, captaque Gallorum urbe primaria Mediolano, anno u. c. 532. Tertio consulatu missus in Siciliam, Syracusas, Annibali Pœnisque faventes, et Archimedis industria defensas, triennii obsidione cepit: ideoque ovans urbem ingressus est, anno 543. Primus Annibalem in fugam vertit, commisso ad Nolum certamine: inde sæpius cum eo prospere congressus, tandem quinto consulatu circumventus ejus insidiis, interfectus est, anno 546. *Opima spolia* dicebantur, quæ dux duci a se in pugna occiso detraxerat: qualia Marcellus Virдумaro.

858 *Tumultu*] Proprie bellum Gallicum ita nuncupat. Sic enim Cicero Philippica VIII. 3. 'Majores nostri tumultum Italicum, quod erat domesticus; tumultum Gallicum, quod erat Italiæ finitimus: præterea nulum tumultum nominabant.' Proprie etiam legi posset *sistet eques*, quia Marcellus peditatu relicto, equitatu ad majorem celeritatem oppressit Gallos et Virдумarum. De Pœnis, Carthaginiensibus, Æn. I. 342.

860 *Tertiaque arma, &c.*] Prima enim opima spolia retulit Jovi Feretrio Romulus, de Acrone Ceninensium rege, supra 218. Secunda Cossus,

de Larte Tolumnio Veientium rege, supra 841. Tertia hic Marcellus de Virдумaro: post quem nemo alius, ut perhibet Plutarchus in ejus vita. At quæritur, cur Virgilius dixerit, 'patri suspendet capta Quirino.' I. Sic Nascimbennus explicat: *Suspendet patri Jovi, spolia capta Quirino*, id est, capta Marte, sive bello. II. Sic Cerdanus: *Appendet addetque spolia tertia, spoliis olim a patre Quirino, sive Romulo, suspensis*. III. Sic Servius: *Suspendet patri Romulo*: affertque legem Numæ; qua jubebantur prima opima spolia Jovi offerri, secunda Marti, tertia Romulo. Sed patet hoc edictum fuisse de spoliis tribus ab eodem duce referendis: et constat ex omnibus scriptoribus, Jovi Marcellum sua sacravisse. IV. Sic ego: *Suspendet Jovi Quirino*: id est *Jovi Feretrio*. Quemadmodum enim dicitur *Janus Quirinus*, apud Suet. in Augusto. 22. et Horat. Od. I. IV. 15. 9. quod belli præses esset, et ejus templum fuisset a Romulo Quirino conditum, ut innuit Macrob. Saturn. I. 9. sic Jupiter Feretrius hoc utroque modo dici *Quirinus* potuit: *Quirini* porro nomen ab *hasta*, quæ Sabinis *curis* aut *quiris* dicitur, inditum primo est et Marti et Romulo, ob belli curam et studium.

866 *Quantum instar in ipso est*] Quæ similitudo! quæ æquiparatio virtutis ejus, cum prisci illius Marcelli virtute! *Instar*, nomen est, ut aiunt, indeclinabile. Cicero in Pison. 52.

Sed Nox atra caput tristi circumvolat umbra.
 Tum pater Anchises, lacrymis ingressus obortis :
 O nate, ingentem luctum ne quære tuorum ;
 Ostendent terris hunc tantum fata, neque ultra 870
 Esse sinent. Nimium vobis Romana propago
 Visa potens, Superi, propria hæc si dona fuissent.
 Quantos ille virum magnam Mavortis ad urbem
 Campus aget gemitus! vel quæ, Tiberine, videbis
 Funera, cum tumulum præterlabere recentem ! 875
 Nec puer Iliaca quisquam de gente Latinos
 In tantum spe tollet avos ; nec Romula quondam
 Ullo se tantum tellus jactabit alumno.
 Heu pietas, heu prisca fides, invictaque bello
 Dexterâ! non illi se quisquam impune tulisset 880
 Obvius armato, seu cum pedes iret in hostem,
 Seu spumantis equi foderet calcaribus armos.
 Heu, miserande puer! si qua fata aspera rumpas,
 Tu Marcellus eris. Manibus date lilia plenis :

‘ Unus ille dies mihi quidem immortalitatis instar fuit.’ Suetonius in Cæsare 61. ‘ Cujus equi instar pro æde Veneris dedicavit.’ Columella l. III. ‘ Pampinius instar quatuor digitorum erit.’ Solinus, Gellius, inferiorumque temporum scriptores adjecta præpositione dixerunt, *ad instar*.

868 *Ingressus*] Incepit loqui, ut Ge. II. 175. ‘ Tibi res antiquæ laudis et artis Ingredior.’

870 *Ostendent terris hunc, &c.*] Indicat M. Marcellum, Octaviæ sororis Augusti filium ex C. Marcello : quem Augustus etiam puerum destinaverat maritum Juliæ filiæ suæ, sibique filium et imperii successorem adoptaverat. Is factus ædilis et pontifex ante tempus : paulo post, anno u. c. 731. ætatis circiter 20. apud Baias obiit : aquarum frigidarum balneis, specie reficiendæ valetudinis, enectus ab Antonio Musa medico ; vel per imprudentiam, vel forte Liviæ suasu. Corpus ejus Romam delatum, in Campo Martio, juxta urbem, secundum Tybrim, crematum ac tumulatum est : maximo populi Romani dolore, magnificentissimo funere, quod lecti sexcenti comitati sunt.

872 *Propria dona*] *Perpetua*, ut diximus Ecl. VII. 31. De *Mavortis* sive *Martis urbe*, Roma, Æn. I. 280. De *Tiberino fluvio*, Æn. VIII. 330.

Delph. Virg.

875. *Funera*] Interpretare, vel funus ipsum, plurale pro singulari : vel lectos illos sexcentos : ceteraque funeris ornamenta : vel cædes gladiatorum in funeribus usurpatas. De *Ilio*, Æn. I. 5. De *Latinis*, Æn. I. 10. Æn. VII. 54.

879 *Heu pietas, heu, &c.*] Deplorat spem tot insignium virtutum cum eo juvene sepultam. Sic autem eum describit Seneca ad Marciam c. 2. ‘ Adolescentem animo alacrem, ingenio potentem, sed et frugalitatis continentiaque in illis aut annis aut opibus non mediocriter admirandum, patientem laboris, voluptatibus alienum,’ &c.

882 *Armos*] Proprie *humeri* sunt : quæ pars quia calcaribus non foditur, sed ilia ; ideo hic, *armos*, pro equo generatim sume.

884 *Tu Marcellus, &c.*] Hic ille versus est, quem audiens Octavia, cum librum hunc sextum Virgilius Augusto recitaret, animo defecta est : jussitque pro singulis hujus argumenti versibus auctori dena sestertia numerari. Inde constat, recente adhuc mortis illius luctu perfectum a poëta librum nunc fuisse, scilicet anno u. c. 731. Nec plures quam quatuor annos, in sex posterioribus libris collocasse, cum in sex prioribus circiter septem posuisset. De *asper-*

Purpureos spargam flores, animamque nepotis 885
 His saltem accumulem donis, et fungar inani
 Munere. Sic tota passim regione vagantur
 Aëris in campis latis, atque omnia lustrant.
 Quæ postquam Anchises natum per singula duxit,
 Incenditque animum famæ venientis amore: 890
 Exin bella viro memorat quæ deinde gerenda,
 Laurentesque docet populos, urbemque Latini;
 Et quo quemque modo fugiatque feratque laborem.
 Sunt geminæ Somni portæ: quarum altera fertur
 Cornea; qua veris facilis datur exitus umbris: 895
 Altera candenti perfecta nitens elephanto;
 Sed falsa ad coelum mittunt insomnia Manes.
 His ubi tum natum Anchises unaque Sibyllam
 Prosequitur dictis, portaque emittit eburna:
 Ille viam secat ad naves, sociosque revisit; 900
 Tum se ad Caietæ recto fert limite portum.
 Anchora de prora jacitur; stant littore puppes.

sione florum circa sepulcra, Æn. v. 79.

888 *Aëris in campis, &c.*] In Elysio; quod *aëreum* dicitur, vel quia vacuum et inanibus umbris habitatum: vel quia situm in aëreis pratis, ut diximus 638. De verbo *lustro*, circumspicio Æn. i. 612.

892 *Laurentesque, &c.*] De iis, Æn. vii. 63. De *Latino* rege, ibid. 47.

894 *Sunt geminæ, &c.*] Somnum apud Cimmericos, ad fluvium Lethes, collocat Ovid. Metam. ii. 594. id est, in Inferorum aditu. Circa eum seges magna papaverum, infinita somniorum gens, ministri tres præcipui; *Morpheus*, qui figuras hominum imitatur; *Icelus* vel *Phobetor*, qui reliquorum animantium; *Phantasus*, qui rerum inanimatarum species. *Somniis* Virgilius jam antea sedem assignavit ulmum ingentem in vestibulo Inferorum, 283. Sed illic aliqua tantum hæere somniorum examina arbitror: hic

vero propriam esse domum: cui portas geminas attribuit, Homero duce, Odyss. xix. 562. *eburneam* alteram, qua falsa, *corneam*, qua vera somnia emittuntur. Cujus discriminis rationem afferunt aliqui: quod cornea, sint pervia visui; eburnea vero, impervia: alii, quod cornu naturam oculorum referat, ebur naturam dentium; quæ autem videntur oculis multo sunt certiora, quam quæ alieno tantum ore fama percipiuntur. Cum igitur Virgilius *Æneam* eburnea porta emittit; indicat profecto, quicquid a se de illo Inferorum aditu dictum est, in fabulis esse numerandum. De *elephanto*, pro ebore, quod elephanti dens est, Ge. i. 57. De *Manibus*, pro Diis Inferorum, supra 743. De *Caieta*, Æn. vii. 1. De *anchoris*, supra 4. De *hoc situ navium in littore*, Æn. iii. 277. unde versus iste decerptus est.

P. VIRGILII MARONIS
ÆNEIDOS
 LIBER VII.

ARGUMENTUM.

ÆNEAS e Cumano littore ad occidentem proventus, tumulata in Auruncorum littore Caieta nutrice sua, prætergressus montem Circaëum, Circes habitatione et veneficiis infamem, ad ostia Tybris appellitur. Tunc Latinus illic Aboriginibus imperabat. Huic unica erat filia Lavinia, Fauni oraculis destinata externo marito, Amatae tamen matris voluntate promissa Turno Rutulorum regi. Mittit Æneas oratores Laurentum, in urbem Latini regiam. Latinus Æneam, non modo in socium, sed, oraculi memor, etiam in generum admittit. Interim Juno, prosperis Trojanorum rebus offensa, evocat Aleto ex Inferis. Aleto primum Amatam Latini uxorem ita concitat, ut illa Bacchi sacra simulans filiam abscondat in montibus. Turnum deinde furiis iisdem agit in bellum: et Trojanos Latinosque invicem committit; occiso per Ascanium cervo, qui Tyrrhei pastoris regii filio erat in deliciis. Omnibus bellum frementibus, Latinus unus obstitit: tamen, Junone ipsa belli portas aperiente, rem fati permittere cogitur. Confluunt ad Turnum ex omnibus Italiae partibus auxilia: Mezentius, ejusque filius Lausus, cum Agyllinis; Catillus et Coras, cum Tyburtinis; Cæculus cum Prænestinis, &c.

TU quoque littoribus nostris, Æneia nutrix,
 Æternam moriens famam, Caieta, dedisti;

1 *Tu quoque*] In littore maris Tyrreni, et finibus novi Latii; nunc ea parte regni Neapolitani, quæ dicitur *Terra di lavoro*, est hodieque *Caieta*, *Gaëta*, urbs cum sinu et promontorio cognomine. Nomen alii cum Virgi-

lio ab Æneæ nutrice repetunt: Aurelius Victor a *καλέω incendere*, quod illic Æneæ naves a Trojanis mulieribus incensas quidam dicant: Strabo a Laconum lingua, qui *καύειν* omnia *καύειν* vocant.

Et nunc servat honos sedem tuus, ossaque nomen
 Hesperia in magna, si qua est ea gloria, signat.
 At pius exequiis Æneas rite solutis, 5
 Aggere composito tumuli, postquam alta quierunt
 Æquora, tendit iter velis, portumque relinquit.
 Aspirant auræ in noctem, nec candida cursus
 Luna negat; splendet tremulo sub lumine pontus.
 Proxima Circaeæ raduntur littora terræ: 10
 Dives inaccessos ubi Solis filia lucos
 Assiduo resonat cantu, tectisque superbis
 Urit odoratam nocturna in lumina cedrum,
 Arguto tenues percurrens pectine telas.
 Hinc exaudiri gemitus iræque leonum, 15
 Vincla recusantum, et sera sub nocte rudentum;
 Setigerique sues, atque in præsepibus ursi
 Sævire, ac formæ magnorum ululare luporum;
 Quos hominum ex facie Dea sæva potentibus herbis
 Induerat Circe in vultus ac terga ferarum. 20
 Quæ ne monstra pii paterentur talia Troës
 Delati in portus, neu littora dira subirent;
 Neptunus ventis implevit vela secundis,
 Atque fugam dedit, et præter vada fervida vexit.
 Jamque rubescebat radiis mare, et æthere ab alto 25
 Aurora in roseis fulgebat lutea bigis:

3 *Servat honos sedem tuus*] Vel sensum habet, quem in interpretatione suggerimus. Vel est hypallage sive commutatio, pro: *sedes servat honorem et memoriam tuam*, Æn. vi. 268. De *Hesperia magna*, Italia, Æn. i. 534.

10 *Proxima Circaeæ, &c.*] Solvit sub noctem Caieta, et ad occidentem navigat: Circaeumque montem, *Circello*, in eodem Latii littore prætergressus, ad ostia Tybris prima luce pervenit. De *Circae* monte et *Circe* venefica, Solis filia, Æn. iii. 368.

11 *Inaccessos lucos*] Accessit eo tamen Ulysses cum sociis. Igitur *inaccessos* dicit, quorum difficilis accessus, quo nemo debeat accedere propter illecebrarum pericula. Sic Ge. iii. 5. dixit: *Illaudati Busiridis aras*, id est, quem nemo debet laudare, quamvis eum Isocrates laudaverit.

12 *Lucos resonat cantu*] *Personat*, *resonare docet*. Neutrum, pro activo: ut fere Æn. vi. 832. *Assuescite bello*. Porro *Circe urit cedrum*, sive tædam

e cedro, pretiosa arbore, quæ cariem non sentit, et unde oleum exprimitur. *Percurrit telas*: telam texit, opus muliebri, de quo Æn. iii. 483. *Pectine arguto*, id est, vel stridulo, vel acuto.

16 *Rudentum*] Proprium est asinorum *rudere*, Ge. iii. 374. Leo dicitur *rugire*, sed vox ista recentiorum scriptorum est.

19 *Quos hominum ex facie, &c.*] Dicitur Circe potu medicati liquoris et virgæ tactu mutasse homines in feras. Et sic in sues mutavit Ulyssis socios, præter Eurylochum, qui domum ejus ingredi noluerat; et Ulyssem, qui esu cujusdam herbæ, *moly* nomine, præservatus a Mercurio fuerat. Hos tamen postea Circe, Ulyssis rogatu, pristinae restituit formæ. Ita Hom. Odyss. x. 135. *Sæva Dea* appellatur ab Homero ibid. *δεινὴ θεὸς*; quia divini generis, Solis filia. De Neptuno, Æn. i. 129.

25 *Jamque, &c.*] De *Aurora*, ejusque *bigis*, Ge. i. 249. De *luteo colore*, Ecl. iv. 44.

Cum venti posuere, omnisque repente resedit
 Flatus, et in lento luctantur marmore tonsæ.
 Atque hic Æneas ingentem ex æquore lucum
 Prospicit. Hunc inter fluvio Tiberinus amœno, 30
 Vorticibus rapidis, et multa flavus arena,
 In mare prorumpit. Variæ circumque supraque
 Assuetæ ripis volucres et fluminis alveo
 Æthera mulcebant cantu, lucoque volabant.
 Flectere iter sociis terræque advertere proras 35
 Imperat, et lætus fluvio succedit opaco.
 Nunc age, qui reges, Erato, quæ tempora rerum,
 Quis Latio antiquo fuerit status, advena classem
 Cum primum Ausoniis exercitus appulit oris,
 Expediam, et primæ revocabo exordia pugnae; 40
 Tu vatem, tu, Diva, mone. Dicam horrida bella;
 Dicam acies, actosque animis in funera reges,
 Tyrrhenamque manum, totamque sub arma coactam
 Hesperiam. Major rerum mihi nascitur ordo;
 Majus opus moveo. Rex arva Latinus et urbes 45
 Jam senior longa placidas in pace regebat.
 Hunc Fauno et nympha genitum Laurente Marica
 Accipimus; Fauno Picus pater; isque parentem
 Te, Saturne, refert; tu sanguinis ultimus auctor.
 Filius huic, fato Divum, prolesque virilis 50
 Nulla fuit, primaque oriens erepta juvena est.

28 *Tonsæ*] Remi: sic dicti, vel quia fiunt e ligno *attonso* et dolato; vel quia aquas *tondent*, vel *tundunt* et verberant: Enniana et Lucretiana vox. Lucr. l. II. 554. 'Antennas, pro-ram, malos, tonsasque natantes.'

30 *Tiberinus*] Fluvius, vel potius fluvii Deus. De eo, Æn. VIII. 330.

36 *Fluvio succedit opaco*] Umbroso, propter arbores ripam hinc inde in-umbrantes.

37 *Erato*] Musa, quæ versibus præest amatoriiis, ab *ἐρᾶω* amo. Hanc invocat, quia bellorum sequentium origo ex amore Turni et Æneæ in Laviniam. De Musis, Ecl. III. 69. De Latio antiquo et Ausoniis, infra 54.

43 *Tyrrhenam*] Tuscam, Etruscam, Æn. II. 781. De Hesperia, Italia, Æn. I. 534.

47 *Hunc Fauno, &c.*] Obscura est admodum hujus familiæ series, et fabulis confusa. Multi discedunt a Virgilio, qui tres a Saturno gradus

tantum numerat: Saturnum, Picum, Faunum seu Fatuelum, et Latinum. Alii novem distinguunt gradus; in iisque geminum Saturnum, geminum item et Picum et Faunum: aiuntque ea junioribus Pico et Fauno tribui a Virgilio, quæ priscis tribui debuissent. Addunt hos Aboriginum reges fuisse, qui Latini deinde a Latino dicti sint: quanquam Latinorum nomen multo fuisse Latino rege antiquius quidam volunt, inter quos ipse Virgilius, ut diximus Æn. I. 10. De Saturno ejusque fuga in Italiam, Æn. VIII. 319.

Laurente Marica] Uxor Fauni, seu Fatueli, dicta est Fauna, aut Fatua. Nomen habuere a *fando*, vel *fatu*: quia furore correpti futura *fari* ac dicere solebant. Marica autem nympha, ex qua Faunus suscepit Latinum, juxta Arnobium fuit Circe: juxta alios ipsa Fauna; quæ a Minturnensibus, ad ostia Liris fluvii, sa-

Sola domum et tantas servabat filia sedes,
 Jam matura viro, jam plenis nubilis annis.
 Multi illam magno e Latio totaque petebant
 Ausonia; petit ante alios pulcherrimus omnes 55
 Turnus, avis atavisque potens: quem regia conjux
 Adjungi generum miro properabat amore;
 Sed variis portenta Deum terroribus obstant.
 Laurus erat tecti medio, in penetralibus altis,
 Sacra comam, multosque metu servata per annos: 60
 Quam pater inventam, primas cum conderet arces,
 Ipse ferebatur Phœbo sacrasse Latinus,
 Laurentesque ab ea nomen posuisse colonis.
 Hujus apes summum densæ (mirabile dictu),
 Stridore ingenti, liquidum trans æthera vectæ, 65
 Obsedere apicem; et, pedibus per mutua nexis,

cro in luco colebatur. *Laurens* vocatur ex regionis nomine: de quo, infra 63.

52 *Filia*] Lavinia, quæ demum Æneæ nupsit, occiso Turno, Æn. XII.

54 *Magno e Latio, totaque . . . Ausonia*] Duplex *Latium* fuit: antiquum, a Tybri fluvio ad Circæum montem, *Circello*. Novum, seu magnum, a Tybri ad Lirim amnem, qui nunc est *Garigliano*, complectens Volscos, Auruncos, Æquos, &c. Hæc tamen Latii extensio a Romanis regibus est, multo Æneæ temporibus recentior: unde suspicantur multi, Latium hic pro tota Italia sumi, quemadmodum et Ausoniam. *Ausones*, Trojanis temporibus multo antiquiores, Italiæ partem incoluerunt inferiorem, quæ ad Siciliam accedit. Mox, quia notissimi rebus gestis evaserant, factum est, ut eorum nomine a Græcis vocaretur tota Italia, a Sicilia usque ad Alpes. Pulsi deinde ab aliis, ultimo consederunt inter Volscos et Campanos, circa Lirim, Caietam, et Minturnas; et *Aurunci* tunc appellati sunt. Vide Cluver. Italiæ l. III. 9.

56 *Turnus, avis, &c.*] *Dauni* et *Venilia* filius: Rutulorum rex. *Venilia* soror erat Amatæ Latini uxoris, divinis honoribus affecta, Æn. x. 76. *Daunus* maternum genus ducebat a Jove per Danaën, infra 372. paternum a Pilumno, Deo etiam habito, Æn. x. 76. De situ Rutulorum, infra 794.

Regia conjux] *Amata*, *Veniliæ* soror.

62 *Phœbo sacrasse*] Quia laurus Phœbo dilecta. De *Phœbo*, Ecl. III. 62.

63 *Laurentes colonis*] *Laurens*, nomen constat fuisse primo inditum sylvæ laureæ, quæ circa littus Tyrrheni Maris fuit, a Tybri orientem versus porrecta. Inde vicina regio *Laurens* etiam dicta est. Inde *Laurens* dicitur Marica nympa, Fauni uxor, 47. Inde Picus, Latini avus, dicitur etiam *Laurens*, 171. Inde Turnus ipse eodem appellatur nomine, 650. quia Rutulorum regionem sylva illa attingebat. Porro cum arces primas ibidem condidisse Latinus dicatur; et *Laurens* Picus, ejus avus, eodem loco regiam habuisse, 171. aut sibi male consentit Virgilius, aut dicendum, *regiam* quidem a Pico esse conditam; a Latino *arces*, sive munitiones, additas; et urbem, a lauro præcipuæ magnitudinis, appellatam esse *Laurentum*, quod nomen sylvæ tantum et regioni commune prius fuerat. Urbs posterioribus dicta est *Lauro-lavinium*; non quod eadem fuerit cum *Lavinio*; sed quod exhausta bellis utraque, et Laurente et Lavinio, utriusque incolæ *Laurentum* confluxerint, et urbem communi nomine dixerint, ut suspicatur Cluverius in Antiqua Italia, l. III. 3. atque ut ei videtur, ea nunc dicitur *Paterno*.

66 *Pedibus per mutua nexis, &c.*] De hac apum glomeratione, quæ *uva* dicitur, Ge. IV. 257. et 558. De apum examine, Ecl. VII. 13.

Examen subitum ramo frondente pependit.
 Continuo vates, Externum cernimus, inquit,
 Adventare virum, et partes petere agmen easdem
 Partibus ex isdem, et summa dominarier arce. 70
 Præterea, castis adolet dum altaria tædis,
 Ut juxta genitorem astat Lavinia virgo,
 Visa (nefas) longis comprehendere crinibus ignem,
 Atque omnem ornatum flamma crepitante cremari,
 Regalesque accensa comas, accensa coronam, 75
 Insignem gemmis; tum fumida lumine fulvo
 Involvi, ac totis Vulcanum spargere tectis.
 Id vero horrendum ac visu mirabile ferri:
 Namque fore illustrem fama fatisque canebant
 Ipsam; sed populo magnum portendere bellum. 80
 At rex sollicitus monstris, oracula Fauni,
 Fatidici genitoris, adit, lucosque sub alta
 Consulit Albunea: nemorum quæ maxima sacro
 Fonte sonat, sævamque exhalat opaca mephitim.
 Hinc Italæ gentes, omnisque Cœnotria tellus, 85
 In dubiis responsa petunt. Huc dona sacerdos
 Cum tulit, et cæsarum ovium sub nocte silenti
 Pellibus incubuit stratis, somnosque petivit:

70 *Partibus ex isdem*] Apes e Tyr-
 rheni Maris partibus venerant Lau-
 rentum, insederant lauri apicem:
 quo significabatur, exteros Tyrrheno
 Mari venturos, victores futuros, sum-
 mum imperium adepturos. *Dominarier*.
 Extensio syllabæ, pro, *dominari*.

71 *Adolet altaria tædis*] Adolet thus
 ad altaria domesticorum Deorum,
 Æn. i. 708. 'flammis adolere Pe-
 nates.'

77 *Vulcanum*] Deum ignis, pro igne,
 ut Ge. i. 295.

82 *Lucosque sub alta Albunea*] *Albu-
 nea* fons est profundissimæ altitudinis:
 unde erumpit fluvius *Albula*, nunc *la
 Solfiorata*, sulfureis aquis memorabilis,
 quæ primo frigida sunt, mox indu-
 cunt calorem. *Albula*, paulo infra
 Tybur, influit in *Anienem* fluvium,
 nunc *Teverone*. Odor ejus et sapor
 corruptus est: unde ait Virgilius ex-
 halare *mephitim*. Est autem *Mephi-
 tis*, Juno aëri corrupto præsidens;
 cui ædes apud Hirpinos fuit ad la-
 cum Amsancti, ex Plinio l. ii. 93. et
 apud Cremonam, ex Tacito, Hist. l.
 iii. Hic *Mephitis* pro ipso putore

sumitur, ut Vulcanus pro igne, Ju-
 piter pro aëre. Juxta Scaligerum
 vox Etrusca est, a Syris deducta,
 apud quos gravitatem odoris signifi-
 cat. Apud Albuneam *sylva* fuit sacra
 Musis, ex Martiali: ibidem culti sunt
 Fauni, ex Virgilio et Statio: ibidem,
 ex Lactantio, nympha *Albunea*, quæ
 Sibylla fuit Tiburtina. De *Italīs* et
Cœnotriis, Æn. i. 534.

87 *Cæsarum ovium sub nocte, &c.*] *Plinius* l. xvi. 44. 'Apud Tiburtes'
 (unde non longe abest Albunea) 'ex-
 tant ilices tres, etiam Tiburte condi-
 tore eorum vetustiores. Fuisse au-
 tem eum tradunt filium Amphiarai,
 qui apud Thebas obierit una ætate
 ante Iliacum bellum.' Pausanias au-
 tem in Atticis loquens de Amphiarao,
 insigni somniorum interprete, qui a
 Græcis ideo inter Deos relatus est;
 ait, apud Oropum, Atticæ maritimam
 urbem, Amphiarai fontem esse ac
 templum: ubi arietem immolant, cu-
 jus substrata in pelle dormientes
 nocturna visa expectant. Ex iis col-
 ligit Cerdanus, ejusmodi sacra a Ti-
 burte Amphiarai filio translata esse

Multa modis simulacra videt volitantia miris,
 Et varias audit voces, fruiturque Deorum 90
 Colloquio, atque imis Acheronta affatur Avernis.
 Hic et tum pater ipse petens responsa Latinus
 Centum lanigeras mactabat rite bidentes,
 Atque harum effultus tergo stratisque jacebat
 Velleribus. Subita ex alto vox reddita luco est : 95
 Ne pete connubiis natam sociare Latinis,
 O mea progenies, thalamis neu crede paratis ;
 Externi veniunt generi, qui sanguine nostrum
 Nomen in astra ferant, quorumque ab stirpe nepotes
 Omnia sub pedibus, qua Sol utrumque recurrens 100
 Aspicit Oceanum, vertique regique videbunt.
 Hæc responsa patris Fauni, monitusque silenti
 Nocte datos, non ipse suo premit ore Latinus :
 Sed circum late volitans jam Fama per urbes
 Ausonias tulerat ; cum Laomedontia pubes 105
 Gramineo ripæ religavit ab aggere classem.
 Æneas, primique duces, et pulcher Iulus,
 Corpora sub ramis deponunt arboris altæ ;
 Instituuntque dapes, et adorea liba per herbam
 Subjiciunt epulis (sic Jupiter ille monebat) 110
 Et Cereale solum pomis agrestibus augment.
 Consumtis hic forte aliis, ut vertere morsus
 Exiguam in Cererem penuria adegit edendi,
 Et violare manu malisque audacibus orbem

in Italiam ; eaque a Virgilio esse Fauno attributa, quæ Amphiarao Græci tribuerant.

91 *Acheronta affatur Avernis*] Per *Acheronta*, fluvium infernum, de quo *Æn.* vi. 323. umbras Deosque Inferorum intelligit. Per *Averna*, Inferorum ostia, de quibus *Æn.* vi. 237. ipsos indicat Inferos.

96 *Latinis*] E Latio, quod complectitur Aborigines, Rutulos, Laurentes, Volscos, &c. supra 54.

100 *Utrumque recurrens, &c.*] Magnitudinem notat futuri imperii Romani ; vel ab oceano orientali ad occidentalem, qua Sol diurno motu recurrit ; vel ab oceano septentrionali ad meridionalem, qua Sol annuo motu discurrit. De vario Solis motu, *Ge.* i. 238.

105 *Ausonias, &c.*] Supra 54. *Laomedontia pubes*, a Laomedonte Trojano rege, *Ge.* i. 502. *Aggere*, *Æn.* v. 44.

Adorea liba, placentas ex frumento purissimo, quod *ador* sive *far* appellatur : *Æn.* vii. 33. Et forte, quia appellat *liba*, innuit Virgilius sacrificia Diis tum primum ab Ænea facta esse : et e placentis *libatis* oblatisque socios pavisse famem, ut e victimarum extis fieri solitum videbimus *Æn.* viii. 183.

111 *Cereale solum*] *Solum* est, quod cuique rei sustentandæ supponitur, *Ecl.* vi. 35. *Ceres*, Dea frumenti, panis, *Æn.* v. 79. *Cereale solum*, quadra e pane.

114 *Orbem Fatalis crusti*] Mox vocabit *quadram*, tum *mensam* ; et *placentas* intelligit, quæ pro patinis tum fuerunt, et vero sæpe esse solebant apud veteres. Hæc vocum diversitas e placentæ figura repetenda est. Erat enim rotunda quidem, sed lineis duabus decussatim in medio signata : itaque quatuor veluti quadris distinc-

Fatalis crusti, patulis nec parcere quadris : 115
 Heus ! etiam mensas consumimus ? inquit Iulus.
 Nec plura alludens. Ea vox audita laborum
 Prima tulit finem, primamque loquentis ab ore
 Eripuit pater, ac stupefactus numine pressit.
 Continuo, Salve fati mihi debita Tellus, 120
 Vosque, ait, o fidi Trojæ salvete Penates.
 Hic domus, hæc patria est. Genitor mihi talia, namque
 Nunc repeto, Anchises fatorum arcana reliquit :
 Cum te, nate, fames ignota ad littora vectum
 Accisis coget dapibus consumere mensas ; 125
 Tum sperare domos defessus, ibique memento
 Prima locare manu molirique aggere tecta.
 Hæc erat illa fames ; hæc nos suprema manebat,
 Exitiiis positura modum.
 Quare agite, et primo læti cum lumine Solis, 130
 Quæ loca, quive habeant homines, ubi moenia gentis,
 Vestigemus, et a portu diversa petamus.
 Nunc pateras libate Jovi, precibusque vocate
 Anchisen genitorem, et vina reponite mensis.
 Sic deinde effatus frondenti tempora ramo 135
 Implicat, et Geniumque loci, primamque Deorum
 Tellurem, Nymphasque, et adhuc ignota precatur
 Flumina ; tum Noctem, Noctisque orientia Signa,
 Idæumque Jovem, Phrygiamque ex ordine Matrem,

ta. Ita Cerdanus e veteribus poëtis.

119 *Stupefactus numine*] Oraculo divino, quod ex Ascanii ore erumpebat ; aut potius oraculi divina quadam solutione. *Pressit.* Vel, *continuit silentio* : vel potius, *secum tacite expendit.*

121 *Trojæ Penates*] Dii regionis illius patrii ac domestici ; qui, cum iis Penatibus conjuncti, quos Troja advehimus, jam communi nomine Penates tutelaresque Trojæ ac Trojanorum dicendi estis.

128 *Illa fames*] Prædicta, non tantum ab Harpyia Celæno Æn. III. 257. sed etiam ab Anchise : forte Æn. VI. 890. ubi filio memorat futura bella in Italia ; ' Et quocumque modo fugiatve feratve laborem.'

130 *Primo cum lumine Solis*] Posteræ lucis initio. Hunc enim diem in excensu, et libationibus, et Deorum veneratione posuerunt. De libatione in mensa, Æn. I. 740. De

Delph. Virg.

divinitate Anchisæ, Æn. v. 59. 96. 98. De Geniis locorum, Æn. v. 59.

136 *Primamque Deorum Tellurem, &c.*] Juxta Hesiodum, qui in Theogon. 117. post Chaos primam Deorum ponit *Terram*, quæ primo genuit Cælum : ex Cælo Oceanum, Saturnum, Gigantes, &c. Æneas deinde *Nymphas* precatur, de quibus Ecl. II. 46. Et *Flumina*, quæ suos quoque Deos habere putabantur. Et hos adjungit *Telluri*, quia eam ornant atque incolunt.

138 *Noctem, &c.*] Deam item, apud Hesiodum 123. prognatam e Chao, et parentem Diei atque Ætheris : unde cum ea conjungit *Signa* sive *astra*, quæ noctu oriuntur et apparere incipiunt. Noctem invocat, ut imminentem ; quia timebat sibi tum ab incolarum insidiis.

139 *Idæumque Jovem*] Natum in Ida Cretæ monte, et educatum in Dictæo ejusdem antro, Ge. IV. 151.

Invocat, et duplices Cœloque Ereboque parentes. 140
 Hic Pater omnipotens ter cœlo clarus ab alto
 Intonuit; radiisque ardentem lucis et auro
 Ipse manu quatiens ostendit ab æthere nubem.
 Diditur hic subito Trojana per agmina rumor,
 Advenisse diem, quo debita mœnia condant. 145
 Certatim instaurant epulas, atque omine magno
 Crateras læti statuunt, et vina coronant.

Postera cum prima lustrabat lampade terras
 Orta dies: urbem, et fines, et littora gentis
 Diversi explorant; hæc fontis stagna Numici, 150
 Hunc Tybrim fluvium, hic fortes habitare Latinos.
 Tum satus Anchisa delectos ordine ab omni
 Centum oratores augusta ad mœnia regis
 Ire jubet, ramis velatos Palladis omnes,
 Donaque ferre viro, pacemque exposcere Teucris. 155
 Haud mora; festinant jussi, rapidisque feruntur
 Passibus. Ipse humili designat mœnia fossa,
 Moliturque locum; primasque in littore sedes,
 Castrorum in morem, pinnis atque aggere cingit.
 Jamque iter emensi, turres ac tecta Latinorum 160
 Ardua cernebant juvenes, muroque subibant:
 Ante urbem pueri, et primævo flore juventus,
 Exercentur equis, domitantque in pulvere currus;
 Aut acres tendunt arcus, aut lenta lacertis
 Spicula contorquent, cursuque ictuque laccessunt: 165

De matre Phrygia, Cybele, in Phrygia præcipue culta, *Æn.* III. 111.

140 *Duplices Cæloque Ereboque parentes*] Venerem matrem, quæ in cœlo; et Anchisen patrem, cujus idolum quidem apud Inferos erat, anima tamen in cœlo apud Superos. *Æn.* VI. 748. De *Erebo*, profundo Inferorum loco, *Æn.* IV. 510.

141 *Clarus ab alto Intonuit*] Fulmen sereno cœlo cadens, modo fausti, modo infausti ominis, *Ge.* I. 487.

142 *Radiis lucis et auro*] *Lucis aureæ.* Sic *Ge.* II. 192. 'pateris libamus et auro.'

144 *Diditur*] Non *deditur*: hoc enim a *dedo*, *trado*; illud, a *dido*, *distribuo*. Horat. Sat. I. II. 2. 66. *servis . . . munia didit*. Lucretius frequentissime. De *coronatione vini*; cum, vel implentur vino pocula, vel reipsa cinguntur floribus, *Æn.* III. 525. et *Ge.* II. 528. De *lampade*, pro *Sole*, *Æn.* IV. 6.

150 *Stagna Numici*] Fontem Numicii fluvii, cujus brevissimus cursus est prope Lavinium, inter Laurentum et Ardeam. Hunc fontem aiunt sacrum fuisse Annæ Perennæ, quam Ovidius Fast. III. 551. putat Annam esse Didonis sororem, eo profugam, post necem sororis direptamque ab Iarba Carthaginem: nunc est *Rivo di Nemi*. De *Tybrī*, *Æn.* I. 17. De *Latinis*, supra 54.

154 *Ramis Palladis*] Olivæ, Palladi sacræ, *Ge.* I. 14. De *Pallade*, *Æn.* I. 43.

157 *Designat mœnia fossa*] Locum ad orientalem Tybris ripam, paulo supra maris littus, cui nomen Trojæ dedit, ex Livio et Dionysio Halicarn. ubi deinde *Ostia* urbs ab Anco Marcio Romanorum rege condita est.

160 *Tecta Latinorum*] Redundat syllaba in versu, ut in isto, *Ge.* I. 295. 'Vulcano decoquit humorem.' Notat *Laurentum*, urbem Latini regiam.

Cum prævectus equo longævi regis ad aures
 Nuntius ingentes ignota in veste reportat
 Advenisse viros. Ille intra tecta vocari
 Imperat, et solio medius consedit avito.
 Tectum augustum, ingens, centum sublime columnis, 170
 Urbe fuit summa, Laurentis regia Pici,
 Horrendum sylvis et religione parentum.
 Hic sceptrum accipere, et primos attollere fasces
 Regibus omen erat; hoc illis curia templum,
 Hæ sacris sedes epulis; hic ariete cæso 175
 Perpetuis soliti patres considerare mensis.
 Quinetiam veterum effigies ex ordine avorum
 Antiqua e cedro, Italusque, paterque Sabinus
 Vitisator, curvam servans sub imagine falcem,
 Saturnusque senex, Janique bifrontis imago, 180
 Vestibulo astabant; aliique ab origine reges,

171 *Laurentis regia Pici*] De illa regia, et Laurente agro, supra 63. De Pico, 47. et infra 189.

173 *Attollere fasces omen erat*] *Fasces* posuit, pro quibuslibet imperii insignibus: nondum enim fascium hic usus erat. *Omen* posuit pro initio: quia veteres, gravissimarum rerum initio, captare omina et auspicia et auguria solebant: unde *auspicium* etiam, et *auspicari*, dicimus, pro, *initium* capere et *incipere*: et *inaugurari*, pro, in dignitatem aliquam assumi.

174 *Curia templum*] *Curia*, locus est ubi res publicæ curantur: sive divinæ, ut sacrificia; sive humanæ, ut judicia, consilia: unde aliquando cum templo fere convenit; aliquando ab eo diversa est, ut hic. Qui curiæ præerat, dicebatur inde apud Romanos *curio*: et postquam populus Romanus a Romulo tres in tribus distinctus est, singulæ tribus divisæ sunt in decem *curias*, sic dictas a locis, quo sacrorum negotiorumque causa separatim cives conveniebant.

175 *Ariete cæso Perpetuis, &c.*] *Arietis* sacrificium illis in partibus tum in usu fuisse jam diximus, 87. *Perpetuis mensis*: in longum porrectis, ubi continua serie sederent convivæ; non vero distinctis in sedilibus. Sic *Æn.* viii. 183. *Perpetui tergo bovis*. Porro considerare, non in lecto recumbere ad mensas, heroicis temporibus moris fuisse diximus, *Æn.* i. 702.

178 *Italus*] Hunc aiunt quidam

fuisse Sicularum regem: Dionysius potentem virum, *Ænotrum* genere, et ex eorum *Arcadum* prosapia, qui duce *Ænotro* *Lycaonis* filio illuc ex *Peloponneso* venerant: eumque propagato imperio, regionem *Ænotriam* ante dictam, nomine suo *Italiam* nuncupasse.

Sabinus Vitisator, &c.] *Sabinus* nomen dedit *Sabinis*, genti ex *Lacedæmoniis* quidem, ut vulgo existimatur; sed, ut *Cluverius* probat, ex *Oscis Ausonibus* oriundæ. Filius fuit *Sanci*, hujus regionis *Genii*, qui alio nomine *Dius Fidius*, alio item *Semo* dicebatur: ut patet ex *Ovid. Fast.* vi. 213. Hunc *vitem* et *segetes* coluisse non liquet: quare multi versum hunc totum '*Vitisator, curvam servans*,' &c. referunt ad *Saturnum*. At certe structura versus omnino ad *Sabinum* esse referendum ostendit. Et si conjicere fas est: puto hunc *Sabinum*, ejusque patrem *Sancum*, artem serendæ terræ in eo tractu reperisse; unde *Sancus* dictus sit *Semo*; non quasi *semihomo*, id est inter homines Deosque medius, ut interpretatur *Vossius*; sed a *seminando*: atque ita *vitisator* et *falce armatus* pingitur ejus filius *Sabinus*; quod fortasse artem illam a patre inventam perfecit, et vitium culturam eidem addiderit. De *Saturno*, *Æn.* viii. 319. De *Jano* bifronte, infra 610. De vestibulo, seu atrio, in quo disponebantur imagines, *Æn.* iv. 666.

181 *Ab origine reges*] Allusum ali-

Martiaque ob patriam pugnando vulnera passi.
 Multaque præterea sacris in postibus arma,
 Captivi pendent currus, curvæque secures,
 Et cristæ capitum, et portarum ingentia claustra, 185
 Spiculaque, clypeique, ereptaque rostra carinis.
 Ipse Quirinali lituo, parvaque sedebat
 Succinctus trabea, lævaque ancile gerebat
 Picus, equum domitor: quem capta cupidine conjux
 Aurea percussum virga, versumque venenis, 190
 Fecit avem Circe, sparsitque coloribus alas.

qui putant ad populos Aborigines, quibus tunc Latinus imperabat. Hos quidam volunt primos fuisse Italiæ incolas, ibidem natos, non aliunde advectos, ideoque dictos *Aborigines*, cujusmodi homines Græci vocant *αὐτόχθονας*. Alii ex variis nationibus vagis collectos, unde *Aberrigenes* dicti sint, ab *aberrando*. Alii vero plures, Dionysio Halicarnasseo duce, eosdem putant fuisse cum *Ænotris*: qui ex Arcadia profecti, annis ante bellum Trojanum plusquam quadringentis, in Italiam appulsi, montes patrio more incoluerint; indeque quasi cognomine quodam appellati sint *Aborigines*, ab *ὄρος mons*. Videtur Virgilius primam opinionem tenere, *Æn.* viii. 314. De *postibus*, *Æn.* ii. 442. De *cristis galearum*, *Æn.* vi. 780. De *rostris*, in prora navium prominentibus, *Æn.* v. 143.

187 *Quirinali lituo*, &c.] *Lituus*, hic baculus est augurum, in summa parte incurvus, quo cæli regiones ad consulendos avium volatus distinguebant; alibi tuba est, ejusdem formæ, *Æn.* vi. 167. Igitur *succinctus* ad *trabeam* duntaxat pertinet, non ad *lituum*: nemo enim *cinctus* baculo dici potest. *Quirinalis* dicitur: quia, ex Plutarcho, Romulus augurandi mire peritus fuit, ob eamque rem *lituum* solebat gestare: qui deinde studiose servatus in curia Saliorum, quæ est in Palatio, cum ea deflagrasset, inventus est integer, ut est apud Cicer. de *Divin.* l. i. 30. Cum ergo Romulus appellatus sit *Quirinus*; ideo *lituus* hic, *Quirinalis*, per anticipationem vocatur.

Parva Succinctus trabea] *Trabea*, toga fuit, communis sive albi coloris: in eo dissimilis *prætextæ*: quod *prætextæ* purpureo limbo tantum in ima

ora prætexeretur; *trabea* multis fasciis virgisque purpureis, instar *trabium* transversis ac discurrentibus, ornaretur: iisque, vel intextis, vel assutis. Ornamentum fuit equitum in decursione publica, quæ *Idibus Julii* fiebat: item et consulum in aperiendo *Jani templo*: aliquando etiam augurum, qualis hic ornatus *Pici* describitur. A Romulo *trabeam* usurpatam, *prætextam* a Tullo *Hostilio* primum inventam habemus ex *Plinio* l. ix. 39. Quare Virgilius, qui eam attribuit *Pico*, prolepsi sive anticipatione usus est. Dicitur hæc *Pici trabea*, *parva*: id est stricta, brevis, atque angusta, quales initio *togæ* fuerunt; non laxior et fusior, quales deinde *luxus* induxit. De *ancilibus*, scutis minoribus ac rotundis, *Æn.* viii. 664.

189 *Picus, equum domitor*, &c.] *Studiosus equorum* dicitur ab *Ovid.* *Metam.* xiv. 322. mutatusque in avem *picum*, *pivert*, a *Circe*; quod, ob fidem uxori suæ *Canenti* servandam, ejus amorem sprevisset. Fingitur mutatus in *picum*: quia avis illa maximi usus fuit in captandis auguriis, qua in arte idem rex excelluit, unde et augurali habitu hic describitur. *Aurea virga*] Aliqui legunt *aurea*, in primo casu, ut ad *Circen* referatur, quemadmodum *Venus aurea* appellatur *Æn.* x. 16. Alii, *aurea*, in sexto casu, ut ad *virgam* referatur; quemadmodum diximus *Æn.* i. 702. *Aurea composuit sponda*. Vocatur *Circe conjux*, id est *amatrix*, quæ conjugis loco optabat esse: ut *Ecl.* viii. 18. 'Conjugis indigno *Nisæ* deceptus amore.'

191 *Sparsitque coloribus alas*] *Purpureo* et *fulvo*, quibus *pici pennæ* distinctæ sunt. De *Teucris* et *Dardanidis*, *Trojanis*, *Æn.* i. 239.

Tali intus templo Divum patriaue Latinus
Sede sedens Teucros ad sese in tecta vocavit;
Atque hæc ingressis placido prior edidit ore:

Dicite, Dardanidæ, neque enim nescimus et urbem, 195

Et genus, auditique advertitis æquore cursum,
Quid petitis? quæ causa rates, aut cujus egentes
Littus ad Ausonium tot per vada cœrula vexit?

Sive errore viæ, seu tempestatibus acti,
(Qualia multa mari nautæ patiuntur in alto) 200

Fluminis intrastis ripas, portuque sedetis;
Ne fugite hospitium, neve ignorete Latinos
Saturni gentem, haud vinclo nec legibus æquam,
Sponte sua veterisque Dei se more tenentem.

Atque equidem memini (fama est obscurior annis) 205

Auruncos ita ferre senes, his ortus ut agris
Dardanus Idæas Phrygiæ penetrarit ad urbes,
Threiciamque Samum, quæ nunc Samothracia fertur.

Hinc illum Corythi Tyrrhena ab sede profectum
Aurea nunc solio stellantis regia cœli 210

Accipit, et numerum Divorum altaribus addit.

Dixerat. Et dicta Ilioneus sic voce secutus:

Rex, genus egregium Fauni, nec fluctibus actos
Atra subegit hyems vestris succedere terris,

Nec sidus regione viæ littusve fefellit: 215

Consilio hanc omnes animisque volentibus urbem

Afferimur, pulsus regnis, quæ maxima quondam

Extremo veniens Sol aspiciebat Olympo.

Ab Jove principium generis; Jove Dardana pubes

Gaudet avo; rex ipse Jovis de gente suprema 220

Troius Æneas tua nos ad limina misit.

202 *Latinos Saturni gentem, &c.*] Indicat ætatem auream. De qua, Ecl. iv. 6. Ge. i. 125. De *Saturni* in Italia regno, Æn. viii. 319. De *Auruncis* et *Ausonibus*, supra 55.

207 *Dardanus Idæas, &c.*] Hoc nar-
ravimus Æn. iii. 167. Æn. i. 239. De
Ida, monte Troadis in Phrygia, Æn.
i. 385. De *Tyrrhena* regione, Æn. ii.
781.

208 *Threiciamque Samum*] *Samos*
triplex. i. Maxima, ad occidentem
sinus Corinthiaci, in Mari Ionio, nunc
Cephalonie, de qua, Æn. iii. 271. ii.
Minor, ad occidentem Ioniam, in Mari
Icario, nunc adhuc *Samo*, de qua
Æn. i. 20. iii. Minima, ad meridiem
Thraciam, contra ostia Hebri fluvii, in

Mari Ægæo, communis *Samothracia*
dicta, nunc *Samandrachi*: de qua hic
sermo est. De *Corito* oppido Tusciæ,
nunc *Cortona*, Æn. iii. 170.

217 *Regnis, quæ maxima, &c.*] *Pria-*
mus enim maximæ parti minoris Asiæ
imperabat, Æn. iii. 1. De ortu *Dar-*
dani a Jove, Æn. iii. 167.

220 *Jovis de gente . . . Æneas*] Et
paterno genere, per Dardanum; et
materno, per Venerem. *Idæi campi*,
Trojani, ubi mons *Ida*, Æn. ii. 801.
Mycenis, urbe Peloponnesi, *Agamem-*
nonis regia, Æn. i. 288. *Europæ at-*
que Asiæ orbis: Græci, qui ex Eu-
ropa; Trojani, qui ex Asia. *Orbis*:
pro mundi parte hic sumitur.

Quanta per Idæos sævis effusa Mycenis
 Tempestas ierit campos; quibus actus uterque
 Europæ atque Asiæ fatis concurrerit orbis:
 Audiit, et si quem tellus extrema refuso 225
 Submovet Oceano, et si quem extenta plagarum
 Quatuor in medio dirimit plaga Solis iniqui.
 Diluvio ex illo tot vasta per æquora vecti
 Dis sedem exiguum patriis littusque rogamus
 Innocuum, et cunctis undamque auramque patentem. 230
 Non erimus regno indecores; nec vestra feretur
 Fama levis, tantive abolescet gratia facti;
 Nec Trojam Ausonios gremio excepisse pigebit.
 Fata per Æneæ juro, dextramque potentem,
 Sive fide, seu quis bello est expertus et armis; 235
 Multi nos populi, multæ (ne temne, quod ultro
 Præferimus manibus vittas ac verba precantia)
 Et petiere sibi et voluere adjungere gentes.
 Sed nos fata Deum vestras exquirere terras
 Imperiis egere suis. Hinc Dardanus ortus 240
 Huc repetit, jussisque ingentibus urget Apollo
 Tyrrhenum ad Tybrim, et fontis vada sacra Numici.
 Dat tibi præterea Fortunæ parva prioris
 Munera, reliquias Troja ex ardente receptas.
 Hoc pater Anchises auro libabat ad aras; 245
 Hoc Priami gestamen erat, cum jura vocatis
 More daret populis; sceptrumque, sacerque tiaras,
 Iliadumque labor vestes.
 Talibus Ilionei dictis defixa Latinus
 Obtutu tenet ora, soloque immobilis hæret, 250
 Intentos volvens oculos. Nec purpura regem

225 *Audiit, et si quem, &c.*] Intelligit incolas, si qui sunt, zonæ frigidæ; quæ ultra oceanum, ad meridianum et septentrionalem polum hinc inde recedit: et incolas zonæ torridæ, quæ in medio orbis itineri Solis subjacet. De his tribus zonis et aliis duabus temperatis, Ge. 1. 233.

237 *Præferimus manibus vittas*] Supplices, tam apud Latinos quam apud Græcos, solebant olivæ ramum præferre, revinctum laneis vittis; quæ in manus supplicum dependebant: unde dicuntur passim etiam *velamina*, et *infulæ*; quod velarent manus et quasi vincirent: capitum vero infulæ vulgè etiam essent e tæniis vittisque laneis, Æn. 11. 133.

242 *Tyrrhenum ad Tybrim, &c.*] De eo, Æn. 11. 781. De Numicio, supra 150. De libatione ad aras, Æn. 1. 740.

247 *Sacerque tiaras*] Pilens fuit omnium fere orientalium principum, igitur et Phrygum: oblongus, rotundus, in acumen desinens, pendulis ad aures vittis insignitus: cujus acumen erectum quidem reges ferebant; ceteri ab rege illustres viri, paulum inflexum.

248 *Iliadumque labor vestes*] Vestes acu pictæ, quod *Phrygum* inventum fuit: unde et *Phrygiones* dicuntur ejusmodi artifices. *Iliades*, Trojanæ mulieres, Phrygiæ.

Picta movet, nec sceptrā movent Priameia tantum,
 Quantum in connubio natæ thalamoque moratur;
 Et veteris Fauni volvit sub pectore sortem.
 Hunc illum fatis externa ab sede profectum 255
 Portendi generum, paribusque in regna vocari
 Auspiciis; huic progeniem virtute futuram
 Egregiam, et totum quæ viribus occupet orbem.
 Tandem lætus ait: Di nostra incepta secudent,
 Auguriumque suum! Dabitur, Trojane, quod optas. 260
 Munera nec sperno. Non vobis, rege Latino,
 Divitis uber agri Trojæve opulentia deerit.
 Ipse modo Æneas, nostri si tanta cupido est,
 Si jungi hospitio properat, sociusque vocari,
 Adveniat; vultus neve exhorrescat amicos. 265
 Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.
 Vos contra regi mea nunc mandata referte.
 Est mihi nata, viro gentis quam jungere nostræ,
 Non patrio ex adyto sortes, non plurima cœlo
 Monstra sinunt: generos externis affore ab oris, 270
 Hoc Latio restare canunt, qui sanguine nostrum
 Nomen in astra ferant. Hunc illum poscere fata
 Et reor, et, si quid veri mens augurat, opto.
 Hæc effatus, equos numero pater eligit omni.
 Stabant ter centum nitidi in præsepibus altis: 275
 Omnibus extemplo Teucris jubet ordine duci
 Instratos ostro alipedes pictisque tapetis.
 Aurea pectoribus demissa monilia pendent.
 Tecti auro, fulvum mandunt sub dentibus aurum.
 Absenti Æneæ currum geminosque jugales, 280
 Semine ab ætherio, spirantes naribus ignem,
 Illorum de gente, patri quos dædala Circe

254 *Sortem*] Oraculum, Æn. iv. 346.
 De *paribus auspiciis*, pro, pari potestate, Æn. iv. 102.

262 *Uber agri*] Substantive pro *ubertate terræ*, Ge. ii. 185.

266 *Tyranni*] *Regis*. Sic enim Plato, et Isocrates, et Græci poëtæ Tragici, bonum etiam principem appellant. De *adyto*, Æn. ii. 297.

277 *Instratos ostro alipedes*] *Alipedes*, equi veloces et quasi alatis pedibus: desumpta vox e Lucretio, qui cervos ita nuncupat, l. vi. 765. *Ostro*, purpurea e sanguine ostrei expressa, Ge. ii. 506. *Pictis tapetis*, stragulis purpureis, sed acu pictis et variatis: pic-

tura enim de acu sæpe dicitur: reperitur *tapes*, *tapete*, *tapetum*.

278 *Monilia*] *Phaleras* quidam interpretantur. Et vero phalerae sunt Plinio, pensilia ornamenta: quamquam Suidæ sunt scutula in fronte; Herodoto tegumenta circa maxillas.

282 *Patri quos dædala Circe*, &c.] Fingitur hic a Virgilio Circe, Solis filia, paternis equis equam clam supposuisse, quæ hos Latini equos ex eorum semine pepererit: unde *nothi* dicuntur, id est non legitimi, quorum tamen notus est pater: quorum enim ignotus est, ii dicuntur *spurii*: a Græ-

Supposita de matre nothos furata creavit.

Talibus Æneadæ donis dictisque Latini

Sublimes in equis redeunt, pacemque reportant.

285

Ecce autem Inachiis sese referebat ab Argis

Sæva Jovis conjux, aurasque invecta tenebat :

Et lætum Æneam classemque ex æthere longo

Dardanium Siculo prospexit ab usque Pachyno.

Moliri jam tecta videt, jam fidere terræ ;

290

Deseruisse rates. Stetit acri fixa dolore.

Tum quassans caput, hæc effundit pectore dicta :

Heu stirpem invisam, et fatis contraria nostris

Fata Phrygum ! num Sigeis occumbere campis,

Num capti potuere capi ? num incensa cremavit

295

Troja viros ? medias acies, mediosque per ignes

Invenere viam. At, credo, mea numina tandem

Fessa jacent, odiis aut exsaturata quievi—

Quinetiam patria excussos infesta per undas

Ausa sequi, et profugis toto me opponere ponto.

300

Absumtæ in Teucros vires cœlique marisque.

Quid Syrtes, aut Scylla mihi, quid vasta Charybdis

Profuit ? optato conduntur Tybridis alveo,

Securi pelagi atque mei. Mars perdere gentem

Immanem Lapithum valuit ; concessit in iras

305

Ipsæ Deum antiquam genitor Calydonæ Dianæ ;

Quod scelus aut Lapithas tantum, aut Calydonæ merentem ?

Ast ego magna Jovis conjux nil linquere inausum

ca voce νόθος, quæ idem significat. *Circe* dicitur *dædala*, id est, ingeniosa: vel a Dædalo ingenioso artifice, Æn. vi. 14. vel a δαιδάλλω *artificiosa facio*. Sic Lucretius, Minervam, Terram, linguam, *dædalam* passim appellat. Dicitur autem *Circe* a quibusdam fuisse Marica illa nymphea, mater Latini, de qua 47.

286 *Inachiis Argis*] De *Argis*, urbe Peloponnesi, Junoni cara, Æn. i. 19. 288. *Inachii* dicuntur, vel ab Inacho Argivorum rege ; vel ab Inacho fluvio, qui prope urbem fluit, ex Strabone l. viii. De *Pachyno*, promontorio Siciliæ meridionali, *Capo Passaro*, Æn. iii. 699.

294 *Fata Phrygum*] De *fatis*, Æn. i. 243. De *Phrygia*, ibid. 385. De *Sigeo*, Troadis promontorio, Æn. vi. 500. De *numine*, Æn. i. 137. De *Teucris*, ibid. 239.

302 *Quid Syrtes, &c.*] In Libyco

Mari vadosi sinus, Æn. i. 115. De *Scylla* scopulo, et *Charybdi* voragine in freto Siculo, Æn. iii. 420.

304 *Mars perdere gentem Lapithum, &c.*] Pirithous Lapitharum rex, de quo Æn. vi. 601. 617. ad suas cum Hippodame nuptias cum Centauros Deosque omnes, uno excepto Marte, invitasset: Mars utramque gentem Lapithas et Centauros, clade utrimque maxima inter pocula commisit. Ita Servius, quem sequuntur ceteri interpretes. De *Lapithis*, et *Centaurois*, Thessaliæ gentibus, Ge. ii. 456. Ge. iii. 38.

306 *Calydonæ Dianæ, &c.*] Ceneus Calydonis rex, in Ætolia, circa ostia Eveni fluvii: cum Diis omnibus, excepta Diana, primitias frugum obtulisset: irata Dea aprum immisit, a quo vastatus est late ager Calydonius, donec a Meleagro Cenei filio fera occideretur. Ovid. Met. viii. 273.

Quæ potui infelix, quæ memet in omnia verti,
Vincor ab Ænea. Quod si mea numina non sunt 310
Magna satis: dubitem haud equidem implorare quod us-
quam est.

Flectere si nequeo Superos, Acheronta movebo.
Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis,
Atque immota manet fatis Lavinia conjux:
At trahere, atque moras tantis licet addere rebus; 315
At licet amborum populos excindere regum.
Hac gener atque socer coëant mercede suorum.
Sanguine Trojano et Rutulo dotabere, virgo;
Et Bellona manet te pronuba. Nec face tantum
Cisseis prægnans ignes enixa jugales; 320
Quin idem Veneri partus suus, et Paris alter,
Funestæque iterum recidiva in Pergama tædæ.

Hæc ubi dicta dedit, terras horrenda petivit.
Luctificam Allecto dirarum ab sede sororum
Infernisque ciet tenebris: cui tristia bella, 325
Iræque, insidiæque, et crimina noxia cordi.
Odit et ipse pater Pluton, odere sorores
Tartareæ monstrum: tot sese vertit in ora,
Tam sævæ facies, tot pullulat atra colubris.
Quam Juno his acuit verbis, ac talia fatur: 330
Hunc mihi da proprium, virgo sata Nocte, laborem,

312 *Acheronta*] Numina Inferorum, ubi *Acheron* fluvius, Æn. vi. 323.

315 *At trahere, &c.*] Quomodo Dii fati obstare possent, diximus Æn. i. 243.

317 *Mercede suorum*] Damno populorum; quæ *merces* ironice dicitur. Ita Cicero Tuscul. iii. 12. 'Nam istuc, nihil dolere, non sine magna mercede contingit, immanitatis in anima, stuporis in corpore.'

319 *Bellona....pronuba*] *Bellona*, Dea bellorum præses, Martis soror, quæ eidem ad bellum eunti currum et equos parat: Græcis dicta *Enyo*. *Pronubæ*, mulieres dicebantur, quæ nuptias conciliabant, eaque administrabant quæ pertinebant ad nuptias, et nuptam in lecto collocabant: eas oportebat uni viro nuptas fuisse, ad bonum omen.

320 *Cisseis prægnans ignes, &c.*] *Hecuba* Priami uxor, *Cisei* Thraciæ regis filia, antequam pareret Parin, visa est sibi facem utero gestare, Æn. i. 31. *Ignes enixa jugales*, intellige Parin ipsum, vel incendium Trojæ, quod *Delph. Virg.*

illius partus et conjugii fructus fuit: dicitur enim *jugale* quicquid ad conjugium pertinet; et conjugium ipsum, *jugum*, Æn. iv. 59.

321 *Idem Veneri partus, &c.*] Æneas, Veneris filius, erit alter Paris, altera ruina Trojæ, quam a se excitatam in Italia iterum perdet.

322 *Recidiva Pergama*] Explicant plerique *repullulantia*, *reparata*: ego simpliciter, *iterum cadentia*, ut Æn. iv. 344. Qui enim deducunt a *cædo* et arboribus, quæ cæsæ et recisæ repullulant; non advertunt obstare mensuram syllabæ secundæ brevem; unde melius a *cædo*, quam a *cædo* derivatur. *Pergama*, arces Trojanæ urbis, Æn. i. 470.

324 *Allecto, &c.*] De hac Furia, aliisque duabus, Ge. iii. 552. Æn. vi. 572. De *Plutone*, Ge. iv. 467.

331. *Virgo sata Nocte*] Virginem vocat Furiam. Vel simpliciter, pro pnella: quomodo *Pasiphaë* dicitur *virgo*, Ecl. vi. 52. Vel peculiari *Furiarum* nomine: quæ sic dicuntur, quia

Hanc operam, ne noster honos infractave cedat
Fama loco: neu connubiis ambire Latinum
Æneadæ possint, Italosve obsidere fines.

Tu potes unanimos armare in prælia fratres, 335
Atque odiis versare domos; tu verbera tectis
Funereasque inferre faces; tibi nomina mille,
Mille nocendi artes. Fœcundum concute pectus,
Disjice compositam pacem, sere crimina belli;
Arma velit, poscatque simul, rapiatque juvenus. 340

Exin Gorgoneis Allecto infecta venenis
Principio Latium et Laurentis tecta tyranni
Celsa petit, tacitumque obsedit limen Amatæ:
Quam super adventu Teucrum Turnique hymenæis
Fœmineæ ardentem curæque iræque coquebant. 345

Huic Dea cœruleis unum de crinibus anguem
Conjicit, inque sinum præcordia ad intima subdit:
Quo furibunda domum monstro permisceat omnem.
Ille, inter vestes et levia pectora lapsus,
Volvitur attactu nullo, fallitque furem, 350

Vipeream inspirans animam; fit tortile collo
Aurum ingens coluber, fit longæ tænia vittæ,
Innectitque comas, et membris lubricus errat.
Ac dum prima lues udo sublapsa veneno
Pertentat sensus, atque ossibus implicat ignem; 355
Necdum animus toto percepit pectore flammam:
Mollius, et solito matrum de more, locuta est;
Multa super nata lacrymans Phrygiisque hymenæis:

Exulibusne datur ducenda Lavinia Teucris,
O genitor? nec te miseret natæque, tuique? 360
Nec matris miseret, quam primo Aquilone relinquet

severæ et in puniendo incorruptæ:
undæ Ajax flagellifer apud Sopho-
clem v. 847. vocat eas *αἱ παρθένους*,
semper virgines. Noctis et Acheron-
tis erant filiae.

337 *Tibi nomina mille*] Vel intelligit
mille pestes, Furiarum quasi famulas,
quæ passim in earum comitatu ponun-
tur a poëtis, distinctæ variis nomini-
bus: ut sunt Luctus, Pavor, Fames,
Discordia, &c. Vel intelligit *causas*
nocendi: frequenter enim *nomen* pro
causa sumitur: unde passim *quo no-*
mine, pro *qua de causa*.

341 *Gorgoneis venenis*] Quia Me-
dusa una e Gorgonibus, Æn. ii. 616.
caput habuit serpentibus horridum:
quod a se abscissum Perseus cum per

Africam circumferret, stillantes inde
in terram sanguinis guttæ totidem
in angues venenatos mutatæ sunt,
unde multitudo tanta venenorum et
serpentum in Africa. Ovid. Metam.
iv. 620. et Apollonius l. iv. 1514.
De *Latio*, supra 54. De *Laurente*
regione, 63. De *tyranni* nomine,
266. De *Teucris*, Æn. i. 239. De
hymenæis, Ge. iii. 60.

350 *Attactu nullo*] Sensibili, quem
Amata perciperet.

352 *Tænia vittæ*] *Tænia*, extrema
pars *vittæ*: promiscue vulgo sumun-
tur. De sacro *vittarum* usu, Æn. ii.
133.

361 *Aquilone*] Vento septentrionali,
Ecl. vii. 51. Hic pro quolibet vento.

Perfidus, alta petens abducta virgine, prædo?
 At non sic Phrygius penetrat Lacedæmona pastor,
 Ledæamque Helenam Trojanas vexit ad urbes.
 Quid tua sancta fides? quid cura antiqua tuorum, 365
 Et consanguineo toties data dextera Turno?
 Si gener externa petitur de gente Latinis,
 Idque sedet, Faunique premunt te jussa parentis:
 Omnem equidem sceptris terram quæ libera nostris
 Dissidet, externam reor, et sic dicere Divos. 370
 Et Turno, si prima domus repetatur origo,
 Inachus Acrisiusque patres, mediæque Mycenæ.
 His ubi nequicquam dictis experta, Latinum
 Contra stare videt, penitusque in viscera lapsum
 Serpentis furiale malum, totamque pererrat: 375
 Tum vero infelix, ingentibus excita monstribus,

363 *At non sic Phrygius, &c.*] Legitur *An non?* per simplicem interrogationem: et *at non?* per interrogationem ironiæ conjunctam. *Pastor*, Paris qui primo pastor fuit, Æn. i. 31. *Phrygius*, Trojanus e Phrygia, Æn. i. 385. *Lacedæmona*, Spartam in Peloponneso, Æn. ii. 577. De *Helenæ ortu* ex Leda, et raptu, Æn. i. 654. Æn. vi. 511.

366 *Consanguineo Turno*] Matrem habebat Veniliam, sororem Amatæ.

367 *Si gener, &c.*] Eludit oraculum Fauni, de quo supra 81. probatque illud in Turnum cadere: tum quia Rutuli non parebant Latinis, et sic externi poterant dici, quamvis vicini: tum quia e Græcis Argivis ortus erat Turnus; Æneas contra e Dardano Italo.

372 *Inachus Acrisiusque, &c.*] *Inachus* Argivorum rex fuit, qui nomen fluvio ibidem dedit. *Acrisius* ex ejus fuit posteris: pater *Danaës*, quam cum audisset parituram esse filium, a quo ipse foret occidendus, turre virginem inclusit. Hæc illic vitiata a Jove, sub aurei imbris specie per tegulas delapso, peperit Perseum. Ideo inclusa cum puero in arca ab Acrisio, et in mare projecta, allapsa est, secundum Græcos scriptores, ad insulam Seriphum, unam e Cycladibus in Ægæo Mari; ibique a Polydece suscepta est: secundum Latinos, ad littus Apuliæ, ubi Pilumno regi, Turni avo, nupsit; et *Ardeam* con-

didit in Rutulorum finibus: Pilumnus Daunum, Daunus Turnum ex Venilia Amatæ sorore genuit.

Mediæque Mycenæ] *Argos* et *Mycenæ*, vicinæ Peloponnesi urbes, ita ut commune Junonis templum haberent, inter utramque positum, ex Strab. lib. viii. uni eidemque principi parebat tota illa ditio, Acrisii tempore; nec distinctum Mycenis regnum constitutum est, nisi sub Pelopis posteris, ut notat ibidem Strabo. Quare ob viciniam et indistinctum diu imperium, *Argos* et *Mycenæ* promiscue pro uno eodemque regno, ac fere loco, habentur a poëtis, inprimisque a Virgilio. Hæc sufficiant testimonia, pauca e multis: Æn. ii. 178. Sinon a Calchante admonitos ait fuisse Græcos, excindi Trojam non posse: 'omina ni repetant Argis:' id est, nisi Argos redeant: statimque refert eos, Calchantis admonitu: 'patrias vento petiisse Mycenæ.' Ergo Mycenæ et Argos pro eadem urbe usurpatæ. Item Æn. vi. 838. sic ait de duce Romano: 'Eruet ille Argos Agamemnoniasque Mycenæ:' id est, Argivorum regnum eruet. Constat enim ex Strabone loco citato, *Mycenæ* non a Romanis, sed ab ipsis Argivis esse erutas, ita ut suo tempore ne vestigium quidem earum reperiretur. Itaque hic: *mediæque Mycenæ*, significant *mediam Græciam*, *mediam Peloponnesum*: partem pro toto, locum certum pro incerto.

Immensam sine more furit lymphata per urbem.
 Ceu quondam torto volitans sub verbere turbo,
 Quem pueri magno in gyro vacua atria circum
 Intenti ludo exercent; ille actus habena 380
 Curvatis fertur spatiis; stupet inscia supra
 Impubesque manus, mirata volubile buxum;
 Dant animos plagæ: non cursu segnior illo
 Per medias urbes agitur populosque feroces.
 Quinetiam in sylvas, simulato numine Bacchi, 385
 Majus adorta nefas, majoremque orsa furorem,
 Evolat, et natam frondosis montibus abdit;
 Quo thalamum eripiat Teucris, tædasque moretur:
 Eucæ Bacche, fremens, solum te virgine dignum,
 Vociferans; etenim molles tibi sumere thyrsos, 390
 Te lustrare choro, sacrum tibi pascere crinem.
 Fama volat; Furiisque accensas pectore matres
 Idem omnes simul ardor agit, nova quærere tecta.
 Deseruere domos: ventis dant colla comasque.
 Ast aliæ tremulis ululatibus æthera complent, 395
 Pampineasque gerunt incinctæ pellibus hastas.
 Ipsa inter medias flagrantem fervida pinum
 Sustinet, ac natæ Turnique canit hymenæos,
 Sanguineam torquens aciem; torvumque repente
 Clamat: Io matres, audite, ubi quæque, Latinæ; 400
 Si qua piis animis manet infelicis Amatæ
 Gratia, si juris materni cura remordet:
 Solvite crinales vittas, capite orgia mecum.

377 *Lymphata*] Furiosa. Vel a *Nymphis*, *lympnarum* præsidibus, quæ eos, a quibus erant conspectæ, in furorem agebant: ita fere Festus. Vel quod in rabiem acti, *lympham*, id est, *aquam* timeant: ita Isidorus.

382 *Buxum*] *Buxus* arbor est: *buxum*, lignum arboris, *buis*, ex quo fit *turbo*, lusorium instrumentum versatile, Gall. *sabot*.

385 *Bacchi, &c.*] De eo, deque *thyrsis*, hastis pampino vestitis, Ecl. v. 29. De *Bacchis*, mulieribus eidem sacris, quarum furorem simulabat Amata, Æn. iv. 301. De vociferatione *Bacchica eucæ*, vel *eroë*, Æn. vi. 517. De *choro* seu saltatione mulierum circa Deorum simulacra, Æn. iv. 62. De verbo *lustrare*, pro *circumire*, Æn. i. 612.

391 *Tibi pascere crinem*] Mos apud Græcos, Romanos, Barbaros, capillos

Diis sacrare: idque fiebat duobus modis, vel eos fluentes et incæduos alendo; vel detondendo, et templis appendendo, aut mortuorum tumulis injiciendo. Contendit tamen Cerdanus semper sacratos fuisse per tonsuram; nec solitos ali, nisi ut postea secarentur.

397 *Pinum Sustinet*] Facem nuptialem, quæ frequenter e pinu, Ecl. viii. 29. Faces eas non tantum a pueris, sed a matre etiam latas, præcipue apud Græcos, probat Cerdanus ex Euripide et Apollonio.

400 *Io*] Vox est omnes prope affectus exprimens, dolorem, gaudium, &c. *ιώ*. De *orgiis*, Bacchi sacris, Æn. iv. 301.

403 *Solvite crinales vittas*] Quæ virginum et matronarum capillos coercabant, non meretricum. Unde Ovid. de Arte l. i. 30. 'Este procul vittæ

Talem inter sylvas, inter deserta ferarum,
 Reginam Allecto stimulis agit undique Bacchi. 405
 Postquam visa satis primos acuisse furores,
 Consiliumque omnemque domum vertisse Latini:
 Protinus hinc fuscis tristis Dea tollitur alis
 Audacis Rutuli ad muros: quam dicitur urbem
 Acrisioneis Danaë fundasse colonis, 410
 Præcipiti delata Noto. Locus Ardeæ quondam
 Dictus avis: et nunc magnum manet Ardea nomen;
 Sed fortuna fuit. Tectis hic Turnus in altis
 Jam mediam nigra carpebat nocte quietem.
 Allecto torvam faciem et furialia membra 415
 Exuit: in vultus sese transformat aniles,
 Et frontem obscenam rugis arat; induit albos
 Cum vitta crines; tum ramum innectit olivæ;
 Fit Calybe Junonis anus templique sacerdos;
 Et juveni ante oculos his secum vocibus offert: 420
 Turne, tot incassum fusos patiere labores,
 Et tua Dardaniis transcribi sceptrâ colonis?
 Rex tibi conjugium et quæsitâ sanguine dotes
 Abnegat, externusque in regnum quæritur heres.
 I nunc, ingratis offer te, irrise, periclis; 425
 Tyrrhenas, i, sterne acies; tege pace Latinos.
 Hæc adeo tibi me, placida cum nocte jaceres,
 Ipsa palam fari omnipotens Saturnia jussit.

tennes, insigne pudoris.' Eas resolvere, furoris et inverecundiæ nota fuit, Baccharumque mos.

410 *Acrisioneis colonis, &c.*] Quod fabulæ de *arca* Danaës effutiunt, ut supra narravimus, 372. hoc videtur hic Virgilius de *navi* interpretari, qua, cum Argivis aliquot, fugam Danaë in Italiam ceperit: quo allapsa, favente vento meridionali, *Noto*, condidit ibidem Ardeam, in gratiam *colonorum* Argivorum, quos advexerat secum e regno *Acrisii* patris sui. *Ardea*, urbs fuit regia Rutulorum, in finibus Latii, mare Tyrrhenum versus, ad orientem Laurenti; nunc vicus nomen retinens. Nomen, vel ab *Ardea* ave, cujus ex augurio condita est, teste Hygino apud Senecam, quem qui sequuntur explicant hic vocem *avis*, de *volucris*; videturque Ovidius Met. XIV. 574. alluisse ad illam urbis originem, cum eandem ab *Ænea* excisam et in *Ardeam* avem

mutatam fingit: vel dicta est ab *ardu* situ: unde Servius, et Mss. apud Pierium complures: 'locus *Ardua* quondam Dictus avis,' id est, *majoribus*.

413 *Fortuna fuit, &c.*] Vel ad superiora refertur: 'Fortuna casusque fuit, ut nomen urbi tamdiu remaneret, tot aliis urbium nominibus aut mutatis aut sepultis.' Vel ad subsequencia: 'Fortuna casusque fuit, quod Turnus tum dormiebat,' &c.

418 *Cum vitta crines, &c.*] *Calyben*, poëta sacerdotem fingit templi Junonii, quod Ardeæ fuisse indicat: unde favor Junonis in Turnum. *Vittas* illa sive *infulam* sacerdotalem gerebat, Æn. II. 133. 'Innectit ramum olivæ,' in coronam, *infulæ* superpositam.

426 *Tyrrhenas, i, sterne acies*] Adversus quos Latinis bellum gerentibus opem Turnus sæpe tulerat. De iis, Æn. II. 781. De *Junone*, Saturni filia, Æn. I. 27. De *Phrygiis*, Trojanis, Æn. I. 385.

Quare age, et armari pubem portisque moveri
Lætus in arma para, et Phrygios, qui flumine pulchro 430
Consedere, duces pictasque exure carinas.

Cœlestum vis magna jubet. Rex ipse Latinus,
Ni dare conjugium et dicto parere fatetur,
Sentiat, et tandem Turnum experiatur in armis.

Hic juvenis, vatem irridens, sic orsa vicissim 435
Ore refert: Classes invectas Tybridis alveo
Non, ut rere, meas effugit nuntius aures.
Ne tantos mihi finge metus: nec regia Juno
Immemor est nostri.

Sed te victa situ verique effœta senectus, 440
O mater, curis nequicquam exercet, et arma
Regum inter falsa vatem formidine ludit.

Cura tibi, Divum effigies et templa tueri:
*Bella viri pacemque gerent, *quis bella gerenda.*

Talibus Allecto dictis exarsit in iras. 445

At juveni oranti subitus tremor occupat artus;
Deriguere oculi; tot Erinnyes sibilat hydris,
Tantaque se facies aperit. Tum flammea torquens
Lumina cunctantem et quærentem dicere plura

Repulit, et geminos erexit crinibus angues, 450
Verberaque insonuit, rabidoque hæc addidit ore:

En, ego victa situ, quam veri effœta senectus
Arma inter regum falsa formidine ludit;
Respice ad hæc: adsum dirarum ab sede sororum;
Bella manu letumque gero. 455

Sic effata facem juveni coniecit, et atro
Lumine fumantes fixit sub pectore tædas.
Olli somnum ingens rumpit pavor, ossaque et artus
Perfundit toto proruptus corpore sudor.

Arma amens fremit; arma toro tectisque requirit. 460
Sævit amor ferri, et scelerata insania belli;

Ira super; magno veluti cum flamma sonore
Virgea suggeritur costis undantis aëni,
Exultantque æstu latices; furit intus aquai
Fumidus atque alte spumis exuberat amnis; 465

Nec jam se capit unda; volat vapor ater ad auras.
Ergo iter ad regem polluta pace Latinum

440 *Victa situ verique effœta*] *Situs*, squalor est ex vetustate contractus, *Æn.* vi. 462. *Effœta*, dicitur mulier quæ cessavit fœtus emittere et parere: unde *veri effœta*, erit, quæ cessavit vera dicere et cognoscere; quales vetulæ,

quæ falsa sæpe pro veris accipiunt.
447 *Erinnys sibilat hydris*] *Erinnys*, commune Furiarum nomen, *Æn.* ii. 337. *Hydrus*, vel *hydra*: proprie serpentis genus in aquis degens, ab *ὕδωρ* aqua.

Indicit primis juvenum, et jubet arma parari,
 Tutari Italiam, detrudere finibus hostem:
 Se satis ambobus Teucrisque venire Latinisque. 470
 Hæc ubi dicta dedit, Divosque in vota vocavit:
 Certatim sese Rutuli exhortantur in arma.
 Hunc decus egregium formæ movet atque juventæ;
 Hunc atavi reges; hunc claris dextera factis.

Dum Turnus Rutulos animis audacibus implet, 475
 Allecto in Teucros Stygiis se concitat alis;
 Arte nova; speculata locum, quo littore pulcher
 Insidiis cursuque feras agitabat Iulus;
 Hic subitam canibus rabiem Cocytia virgo
 Objicit, et noto naris contingit odore, 480

Ut cervum ardentes agerent: quæ prima laborum
 Causa fuit, belloque animos accendit agrestes.
 Cervus erat forma præstanti et cornibus ingens,
 Tyrrhidæ pueri quem matris ab ubere raptum
 Nutribant, Tyrrheusque pater, cui regia parent 485
 Armenta, et late custodia credita campi.

Assuetum imperiis soror omni Sylvia cura
 Mollibus intexens ornabat cornua sertis,
 Pectebatque ferum, puroque in fonte lavabat.
 Ille, manum patiens, mensæque assuetus herili, 490
 Errabat sylvis; rursusque ad limina nota
 Ipse domum sera quamvis se nocte ferebat.

Hunc procul errantem rabidæ venantis Iuli
 Commovere canes: fluvio cum forte secundo
 Deflueret, ripaque æstus viridante levaret. 495

Ipse etiam, eximiae laudis succensus amore,
 Ascanius curvo direxit spicula cornu:
 Nec dextræ erranti Deus afuit; actaque multo
 Perque uterum sonitu perque ilia venit arundo.
 Saucius at quadrupes nota intra tecta refugit, 500
 Successitque gemens stabulis, questuque cruentus
 Atque imploranti similis tectum omne replebat.
 Sylvia prima soror, palmis percussa lacertos,
 Auxilium vocat, et duros conclamat agrestes.

470 *Venire*] Esse. Sic Ge. i. 29. An Deus immensi venias maris.' De *Teucris*, Æn. i. 239. De *Styge*, et *Cocyto*, Æn. vi. 323.

485 *Tyrrheusque pater*] Hunc fuisse Latino pecoris custodem ait Dionys. Halic. et ad eum deinde, mortuo Ænea, fugisse Laviniam, ut diximus Æn. vi. 763.

489 *Ferum*] Natura ferum animal, cultu mansuetum. Sic equum appellavit Æn. ii. 51. 'inque feri curvam compagibus alvum.'

498 *Deus*] *Alecto*: nam *Deus* etiam genere communi, de foemina dicitur: Æn. ii. 632.

499 *Ilia*] Partes imi ventris, circa summas coxas.

Olli, pestis enim tacitis latet aspera sylvis, 505
 Improvisi adsunt: hic torre armatus obusto,
 Stipitis hic gravidis nodis; quod cuique repertum
 Rimanti, telum ira facit. Vocat agmina Tyrheus,
 Quadrifidam quercum cuneis ut forte coactis
 Scindebat, rapta spirans immane securi. 510
 At sæva e speculis tempus Dea nacta nocendi
 Ardua tecta petit stabuli; et de culmine summo
 Pastorale canit signum, cornuque recurvo
 Tartaream intendit vocem: qua protinus omne
 Contremuit nemus, et sylvæ intonuere profundæ; 515
 Audiit et Triviæ longe lacus; audiit amnis
 Sulfurea Nar albus aqua fontesque Velini;
 Et trepidæ matres pressere ad pectora natos.
 Tum vero ad vocem celeres, qua buccina signum
 Dira dedit, raptis concurrunt undique telis 520
 Indomiti agricolæ; necnon et Troia pubes
 Ascanio auxilium castris effundit apertis.
 Direxere acies. Non jam certamine agresti,
 Stipitibus duris agitur sudibusve præustis;
 Sed ferro ancipiti decernunt, atraque late 525
 Horrescit strictis seges ensibus, æraque fulgent
 Sole lacessita, et lucem sub nubila jactant:
 Fluctus uti primo coepit cum albescere vento,
 Paulatim sese tollit mare, et altius undas
 Erigit, inde imo consurgit ad æthera fundo. 530
 Hic juvenis primam ante aciem stridente sagitta,
 Natorum Tyrrii fuerat qui maximus, Almo
 Sternitur; hæsit enim sub gutture vulnus, et udæ
 Vocis iter tenuemque inclusit sanguine vitam.
 Corpora multa virum circa, seniorque Galæsus, 535
 Dum paci medium se offert; justissimus unus
 Qui fuit, Ausoniisque olim ditissimus arvis:
 Quinque greges illi balantum, quina redibant

509 *Quadrifidam quercum*] Fissilem in quatuor partes, id est, in multas partes: numerus certus pro incerto.

514 *Tartaream vocem*] Tartarus, profundus Inferorum locus, *Æn.* vi. 134.

516 *Triviæ lacus, &c.*] Lacus Dianæ Aricinæ, juxta Ariciam urbem, tribus circiter leucis Laurento dissitus, ad septentrionem, nunc *Lago di Nemo*. *Trivia*, Dianæ nomen, a triviis ubi colebatur, *Æn.* iv. 511.

517 *Sulfurea Nar albus aqua*] *Nar*, nunc *Nera*, fluvius Umbriam Sabi-

numque agrum determinans, et influens in Tybrim. Nomen a Sabina voce *Nar*, quæ sulfur significat, ob vim odoremque aquarum.

Fontesque Velini] Lacus *Velinus*, ab ἑλος palus: nunc *Lago di Pie di Luco*, ab oppido vicino: in Sabinorum finibus exonerans se in Narem fluvium.

537 *Ausoniis arvis*] *Italicis*, 54.

538 *Quina redibant*] E pastu in stabula.

Armenta, et terram centum vertebat aratris.

Atque ea per campos æquo dum Marte geruntur, 540

Promissi Dea facta potens, ubi sanguine bellum

Imbuit, et primæ commisit funera pugnae,

Deserit Hesperiam, et, cœli convexa, per auras

Junonem victrix affatur voce superba:

En, perfecta tibi bello discordia tristi; 545

Dic, in amicitiam coëant, et fœdera jungant.

Quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros:

Hoc etiam his addam, tua si mihi certa voluntas,

Finitimas in bella feram rumoribus urbes,

Accendamque animos insani Martis amore, 550

Undique ut auxilio veniant; spargam arma per agros.

Tum contra Juno: Terrorum et fraudis abunde est.

Stant belli causæ: pugnatur cominus armis;

Quæ fors prima dedit, sanguis novus imbuit arma.

Talia connubia, et tales celebrent hymenæos 555

Egregium Veneris genus et rex ipse Latinus.

Te super ætherias errare licentius auras

Haud Pater ille velit, summi regnator Olympi.

Cede locis. Ego, si qua super fortuna laborum est,

Ipsa regam, Tales dederat Saturnia voces. 560

Illa autem attollit stridentes anguibus alas,

Cocytique petit sedem, supera ardua linquens.

Est locus Italiæ medio sub montibus altis

Nobilis, et fama multis memoratus in oris,

540 *Æquo Marte*] Antequam Latinorum præcipui occisi essent, dum adhuc æqua utrimque esset fortuna prælii. Sic Donatus: quem malo sequi, quam Servium, qui explicat *aperto Marte*: aut *Ascensium*, qui interpretatur *æquo et plano campo*. De *Marte*, Ecl. ix. 12.

541 *Promissi Dea facta potens*] Compos facta rei, quam Junoni effecturam se promiserat.

542 *Imbuit*] *Tinxit*, perfudit: metaphorice: *incepit*, *instituit*: per translationem a *lanis*, *vasculis*, quæ primum liquore aliquo perfunduntur; vel a primis infantum potionibus, quas puerilis vocis imitatione *buas* ab antiquis dictas esse, Nonius ex Catone et Varrone testatur. Si igitur hic sumatur propria significatione, sensus erit: *Tinxit sanguine bellum*, id est *bellica arma*; ut mox 554. 'sanguis novus imbuit arma.' Si sumatur *Delph. Virg.*

metaphorice, sensus erit: *Incepit bellum sanguine*; quo more dixit Propertius l. iv. 10. 5. 'Imbuis exemplum primæ tu, Romule, palmæ:' id est, *incipis, instituis, das exemplum*. De *Hesperia*, Italia, Æn. i. 534.

546 *Dic, in amicitiam, &c.*] Fac, si potes, ut in amicitiam redeant. Et est ironica Furiae jactatio, quasi dicat: Eas ego turbas excitavi, quas nec tu ipsa Juno componere possis. *Ausonio sanguine*, v. ad 54.

547 *Quandoquidem, &c.*] Ceteri conjungunt cum superioribus: ego subsequenter adjicio, hoc sensu: Quandoquidem tam feliciter Trojanos Rutulis commisi; permitte mihi, ut alias etiam gentes huic bello admisciam. De *Marte*, Ecl. ix. 12. De *hymenæis*, Ge. iii. 60. De *Venere*, Æn. i. 260. De *Olympo*, Ecl. v. 56. De *Cocyto*, Æn. vi. 323.

Amsancti valles: densis hunc frondibus atrum 565
 Urget utrimque latus nemoris, medioque fragosus
 Dat sonitum saxis et torto vertice torrens:
 Hic specus horrendum, sævi spiracula Ditis,
 Monstratur, ruptoque ingens Acheronte vorago
 Pestiferas aperit fauces; quis condita Erinnyes, 570
 Invisum numen, terras cœlumque levabat.
 Nec minus interea extremam Saturnia bello
 Imponit regina manum. Ruit omnis in urbem
 Pastorum ex acie numerus, cæsosque reportant
 Almonem puerum fœdatique ora Galæsi; 575
 Implorantque Deos, obtestanturque Latinum.
 Turnus adest, medioque in crimine cædis et ignis
 Terrorem ingeminat: Teucros in regna vocari;
 Stirpem admisceri Phrygiam; se limine pelli.
 Tum, quorum attonitæ Baccho nemora avia matres 580
 Insultant thiasis, neque enim leve nomen Amatæ,
 Undique collecti cœunt, Martemque fatigant.
 Ilicet infandum cuncti contra omina bellum,
 Contra fata Deum, perverso numine poscunt;
 Certatim regis circumstant tecta Latini. 585
 Ille, velut pelagi rupes immota, resistit:
 * Ut pelagi rupes, magno veniente fragore,*
 Quæ sese, multis circum latrantibus undis,
 Mole tenet; scopuli nequicquam et spumea circum
 Saxa fremunt, laterique illisa refunditur alga. 590
 Verum, ubi nulla datur cæcum exsuperare potestas
 Consilium, et sævæ nutu Junonis eunt res:
 Multa Deos aurasque pater testatus inanes,
 Frangimur heu fatis, inquit, ferimurque procella!
 Ipsi has sacrilego pendetis sanguine pœnas, 595
 O miseri. Te, Turne, nefas, te triste manebit
 Supplicium; votisque Deos venerabere seris.

565 *Amsancti valles*, &c.] In Hirpinis, qui Apuliam ab oriente, Campaniam ab occidente habent: medio fere spatio, inter mare superum sive Adriaticum, et inferum sive Tyrrhenum: est vallis, in qua lacus *Amsanctus*, nunc *Mufiti*, a Mephitis templo quod ibi olim fuit, ut diximus supra 83. aquis nigris, et odore terribilissimis, in medio lacus ad viri proceritatem ingenti fragore ebullientibus. Unum ex ostiis Inferorum Itali credidere, et inde *Amsanctus* dictus

est, id est *circum sacer*: *ambi* enim, vel *ambe*, veteribus fuit *circum*, ab ἀμφί. *Ditis*, Plutonis, *Ge.* iv. 467. *Acheronte*, *Æn.* vi. 323. *Erinnyes*, Furia, *Æn.* ii. 337.

575 *Fœdati*] Vulnerati, cæsi. Vide *Æn.* ii. 55. 'ferro Argolicas fœdare latebras.'

577 *Crimine*] Cæsis cadaveribus, quorum cædem Turnus crimini vertebat Trojanis. De *Teucris*, *Æn.* i. 239. De *Phrygia*, ibid. 385. De *Baccho*, ejusque *thiasis*, seu choreis, *Ecl.* v. 29.

Nam mihi parta quies ; omnisque in limine portus ;
Funere felici spoliior. Nec plura locutus
Sepsit se tectis ; rerumque reliquit habenas. 600

Mos erat Hesperio in Latio, quem protinus urbes
Albanæ coluere sacrum, nunc maxima rerum
Roma colit, cum prima movent in prælia Martem,
Sive Getis inferre manu lacrymabile bellum,
Hyrcanisve Arabisve parant, seu tendere ad Indos, 605
Auroramque sequi, Parthosque reposcere signa :
Sunt geminæ Belli portæ (sic nomine dicunt)
Religione sacræ et sævi formidine Martis :
Centum ærei claudunt vectes, æternaque ferri
Robora ; nec custos absistit limine Janus. 610

598 *Nam mihi, &c.*] Nam mihi nihil timeo, cum sit in propinquo portus mortis ; cuius non amittam quietem, sed tantum honores fortasse, et pompam funebrem : capta et vastata a Trojanis urbe mea.

601 *Hesperio in Latio, &c.*] De Hesperia, Italia, Æn. i. 534. De Latio supra 54. De Alba, Ascanii regia urbe, Æn. i. 275. Æn. viii. 48.

604 *Sive Getis, &c.*] Populis Daciæ, Thracum vicinis : circa ostia Danubii. Ge. ii. 115. De his triumphaverat paulo ante hæc Virgilii tempora M. Licinius Crassus proconsul, Augusti auspiciis, anno u. c. 726.

605 *Hyrcanisve Arabisve, &c.*] Hyrcania : olim Parthiæ pars. Æn. iv. 367. Huic nullum privatim bellum a Romanis illatum est ; sed Parthis, quorum imperio continebatur Arabia : cujus populi Arabes, vel Arabi : ingens Asiæ quasi peninsula : Syriæ, Mesopotamiæ, et Parthorum imperio contermina : Ge. ii. 115. Hanc penetrare et subigere tentavit Augustus anno 730. duce expeditionis Ælio Gallo, juxta Strabonem ; non Ælio Largo, ut mendose legitur apud Dionem ; neque Cornelio Gallo, de quo Ecl. x. ut male Casaubonum in Strabonis l. xvii. commentari ostendit Valesius in Ammianum.

Tendere ad Indos, Auroramque, &c.] Constat ex Dione, Indos pacem sanxisse cum Augusto, et ad eum dona advexisse, cum Sami hyemaret, sub finem anni 734. aut initium sequentis : cum Augustus in urbem rediret ex Asia et Syria, ubi multa composuerat. Constat, Phraatem regem

Parthorum, veritum ne bello ab Augusto peteretur, eidem in Syria versanti signa captivosque remisisse, quotquot Crassi Antonique cladibus Parthi ceperant : idque accidisse circa æstatem anni 734. At cum hæc propius accedant ad mortem Virgilii, quæ anno 735. contigit : non dubito quin Virgilius, non quidem de hac ipsa signorum receptione, et itinere Augusti ; sed de ejus apparatu explicandus sit : quæ omnia contigere circa annum 732. Nam, ut habet Dio, Augustus itineri se dedit antequam inirent magistratum consules anni 733. Idem signa et captivos a Parthis repetiit sub finem anni 731. Quo forte tempore etiam legatos ab Indis de pace accepit : siquidem ait Dio, eos pacem per legatos prius petiisse quam eam Sami conficerent. Atque hinc Virgilius, qui hæc Romæ tum videbat, ad bellum tendere existimavit, cum tamen deinde pace perfecta sint. De Indis, Ge. i. 57. De Aurora, Ge. i. 144. De Parthis, Ecl. i. 63.

607 *Sunt geminæ, &c.*] Virgilius utitur anticipatione. Templum enim Jani ad bellum aperiri, non nisi a Numa, secundo Romanorum rege, institutum est. Cetera pete ex Æn. i. 298.

609 *Vectes*] Vectis, instrumentum in modum trabis aut pali crassioris, quo vel januæ adversus vim mununtur, vel promoventur impellunturque moles onerum, vel diruantur muri : a *vehendo* dictum : idque ex ære, ferro, ligno.

610 *Custos limine Janus*] Vel quia

Has, ubi certa sedet patribus sententia pugnae,
 Ipse, Quirinali trabea cinctuque Gabino
 Insignis, reserat stridentia limina Consul;
 Ipse vocat pugnas, sequitur tum cetera pubes,
 Æreaque assensu conspirant cornua rauco. 615
 Hoc et tum Æneadis indicere bella Latinus
 More jubebatur, tristesque recludere portas.
 Abstinuit tactu pater, aversusque refugit
 Foeda ministeria, et cæcis se condidit umbris.
 Tum regina Deum coelo delapsa morantes 620
 Impulit ipsa manu portas, et cardine verso
 Belli ferratos rupit Saturnia postes.
 Ardet inexcita Ausonia atque immobilis ante;
 Pars pedes ire parat campis; pars arduus altis
 Pulverulentus equis furit; omnes arma requirunt. 625
 Pars leves clypeos et spicula lucida tergunt
 Arvina pingui, subiguntque in cote secures:
 Signaque ferre juvat, sonitusque audire tubarum.
 Quinque adeo magnæ positis incudibus urbes
 Tela novant, Atina potens, Tiburque superbum, 630

statua ejus erat in limine bifrons: vel quia præerat omnibus januis, quæ ab ipso sic dictæ sunt. Præerat enim omnibus initiis domorum, quæ *januæ* sunt; anni, qui mensis *Januarius*, &c. Primus rex fuit et antiquissimus Italiae, qui Saturnum hospitio excepit. Hunc aliqui Noë, aliqui Japhet Noë filium putant. Vini usum in Italiam invexit, arasque, et templa, et portarum ac clavium usum. Ab aliis primus dicitur Deorum. *Bifrons* pingitur, vel quia cum Saturno regnum partitus est, et maxima conjunctione cum eodem vixit: vel quod ob summam prudentiam, præterita sciret, futura provideret: vel quod Italiae gentes a feris moribus ad mansuetiores traduxerit, quæ duplex vita duplici vultu notatur: vel quod Græcus origine, ut quidam volunt, lingua duplici loqueretur.

612 *Quirinali trabea cinctuque Gabino, &c.*] De *trabea*, quæ *Quirinalis* ab inventore *Romulo* dicta est, supra 188. *Cinctus Gabinus* fuit: cum togæ lacinia, quæ sinistro brachio vulgo imponebatur, inde subducta, in tergum ita rejiciebatur, ut contracta retraheretur ad pectus, atque ita in nodum necteretur: qui nodus sive

cinctus, togam contrahebat, breviorremque et strictiorem reddebat. Ita *Ferrarins*, qui de re vestiaria quam accuratissime scripsit. Nomen et originem derivat *Servius* a *Gabiis*, Latii urbe: ubi cum cives sacris operarentur togati, subito ingruentibus hostibus, cum non esset spatium arma sumendi, sic succinctis contractisque togis ad pugnam exierunt. Hoc ritu consul bella indicebat, duces et imperatores spolia hostium cremabant, sacra sæpe bello faciebant, devovebant se, &c.

621 *Cardine verso, &c.*] De *cardine* portarum, *Æn.* i. 452. De *postibus*, *Æn.* ii. 442. De *Ausonia*, Italia, supra 54.

627 *Arvina pingui, &c.*] Est *sebum*, sive pinguedo illa, quæ inter carnem et cutem animalium est. *Cos*, foeminini generis, lapis est quo cultri acuuntur.

630 *Atina, &c.*] Urbs in septentrionali regione *Volscorum*, in *Apeninini* jugo, nunc adhuc nomen retinens. *Tibur*, nunc *Tivoli*, in septentrionali parte veteris Latii, prope cataractam *Anienis* fluvii e rupibus præcipitantis: *superbum* dicitur: vel ob illas rupes, propter quas *supinum* dicitur ab *Horatio*, *Od.* l. iii. 4. 23.

Ardea, Crustumerique, et turrigeræ Antemnæ.
Tegmina tuta cavant caput, flectuntque salignas
Umbonum crates; alii thoracas aënos,
Aut leves ocreas lento ducunt argento;
Vomeris huc, et falcis honos, huc omnis aratri
Cessit amor; recoquunt patrios fornacibus enses.
Classica jamque sonant; it bello tessera signum.
Hic galeam tectis trepidus rapit; ille frementes
Ad juga cogit equos; clypeumque auroque trilicem
Loricam induitur, fidoque accingitur ense.

635

to pour
the tally

640

Pandite nunc Helicon, Deæ, cantusque movete,
Qui bello exciti reges, quæ quemque secutæ
Complerint campos acies; quibus Itala jam tum
Floruerit terra alma viris, quibus arserit armis.
Et meministis enim, Divæ, et memorare potestis:
Ad nos vix tenuis famæ perlabitur aura.

645

Primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris
Contemptor Divum Mezentius, agminaque armat.
Filius huic juxta Lausus, quo pulchrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.
Lausus, equum domitor, debellatorque ferarum,

650

et *altum* a Martiali, Epig. lib. vii. 12. vel ob superbiam, qua cum Romanis jam potentissimis ausi sunt bellum gerere, anno n. c. circiter 400.

631 *Ardea, &c.*] *Ardea*, Rutulorum caput, supra 410. *Crustumerium*, vel *Crustumeria*, non longe ab urbe Roma: in illo Sabinæ regionis angulo, quem Anio in Tybrim procurrens efficit: nunc forte *Marcigliano Vecchio*. *Antemnæ*, vel *Antemna*, nunc dirutum oppidum, ad confluentem Anienis in Tybrim; sed in Latio, non in Sabinis: ideo sic dictum, quod ante amnes positum sit.

633 *Umbonum crates*] Scutorum fulcra e salice, quæ deinde corio vestiebant. *Umbo*, media pars est scuti eminentior, Æn. ii. 546.

637 *Classica, &c.*] *Tubæ*: sic dictæ, quod iis multitudo *calaretur*, id est vocaretur, sive ad bellum, sive ad concionem: unde et *classes* dictæ sunt, tum exercitus, non tantum navales, sed etiam terrestres; tum civium partes ad census distributæ. *Tuba* autem proprie recta fuit, a *tubo* sive canali dicta. *Cornu*, omnino flexum, a *boum* cornibus: ex quibus factum est, priusquam ære conflaretur, unde dicta

est *buccina*. *Lituus*, paulum incurvus, figuræ inter tubam et cornu mediæ.

Tessera] Proprie figura est, sex constans æquis lateribus, omni ex parte quadrata; lusoriis talis, quales hodie habemus, non absimilis: nomen a *τέσσαρα* quatuor. Varios habuit usus, præcipue in bello: ubi significabat signum illud, quod ab imperatoribus ad tribunos, a tribunis ad centuriones, et per eos ad alios deinde milites pertinebat: vel ut milites invicem se cognoscerent, vel ut iis imperatorum mandata innotescerent. Aliquando inscripta fuit, aliquando vocalis: ut frequenter sub Cæsare *Venus genitrix*, sub Mario *Lar Deus*, sub Sylla *Apollo Delphicus*.

639 *Ad juga cogit equos*] Tunc enim viri principes e curru pugnabant. De *lorica auro trilice*, Æn. iii. 467.

641 *Helicon, Deæ, &c.*] *Deæ*, Musæ, Ecl. iii. 60. *Helicon*, mons Bœotiae, Musis sacer, Parnasso vicinus.

647 *Tyrrhenis ab oris, &c.*] De *Tyrrhena* regione, sive *Tuscia* et *Etruria*, Æn. ii. 781. De *Mezentio*, Æn. viii. 481. De *Laurente Turno*, supra 63.

Ducit Agyllina nequicquam ex urbe secutos
Mille viros; dignus, patriis qui lætior esset
Imperiis, et cui pater haud Mezentius esset.

Post hos insignem palma per gramina currum, 655

Victoresque ostentat equos, satus Hercule pulchro
Pulcher Aventinus; clypeoque insigne paternum
Centum angues cinctamque gerit serpentibus Hydram;

Collis Aventini sylva quem Rhea sacerdos
Furtivum partu sub luminis edidit oras, 660

Mixta Deo mulier, postquam Laurentia victor,

Geryone extincto, Tirynthius attigit arva,

Tyrrenoque boves in flumine lavit Iberas.

Pila manu sævosque gerunt in bella dolones;

Et tereti pugnant mucrone veruque Sabello. 665

652 *Agyllina nequicquam ex urbe, &c.*] *Agylla*, urbs Etruriæ, fere in confinio Latii, leuca paulo plus una distans a littore, a Pelasgis e Thessalia profectis condita et appellata; a Tyrrhenis vero e Lydia oriundis capta, et *Care* dicta: nunc *Cerveteri*: regia Mezentii: unde expulsus a suis, cum reliquiis fidelium sibi subditorum Turno se conjunxerat. *Nequicquam*: cum et Mezentius et Lausus et Turnus hoc bello morituri essent.

657 *Insigne paternum Centum angues, &c.*] Insigne ad memoriam paternæ victoriæ compositum: scilicet de bellatæ hydræ, in angues innumeros pullulantis: *Æn.* viii. 300.

659 *Collis Aventini, &c.*] Unius e collibus, quibus insidet Roma, nunc *Monte di S. Sabina*. Ambiguum relinquit Virgilius, an colli nomen ab illo Herculis filio, an illi potius a colle nomen fuerit. Cum autem *Rheam sacerdotem* appellat, Herculi in sylvis furtivo amore conjunctam; præludit ad *Rheam Sylviam* Vestalem, quæ deinde circa hunc eundem locum, ex Marte Romulum concepit, *Æn.* i. 278.

662 *Geryone extincto, Tirynthius, &c.*] *Geryon*, *Geryonis*: vel *Geryones*, *Geryonæ*, vel *Geryoneus*, *Geryonei*: quia Græce dicitur, Γερών, Γερώνης, Γερωνεύς. Rex fuit Hispaniæ: qui tria dicitur habuisse corpora, quod tribus etiam insulis Hispaniæ adjacentibus imperaret, Balearicæ majori, minori, et Ebusæ: vel quod tres essent fratres amore conjunctissimi, quibus

devictis, Hercules eorum armenta diripuerit, et secum in Italiam advexerit. *Tirynthius*, nomen Herculis: *Tiryns*, urbs fuit Argis vicina, ubi nutritus est Hercules. De *Laurentibus arvis*, supra 63.

663 *Tyrreno in flumine, &c.*] *Tybrī*, qui Tyrrhenos seu Etruriam a Latio dividit: unde dicitur quoque *Æn.* ii. 781. *Lydius*, a Tyrreno Lydo, qui regnum ibi constituit. *Iberia*, nomen Hispaniæ, ab Ibero fluvio, qui nunc est *Ebre*.

664 *Pila . . . dolones, &c.*] Milites Aventinæ regionis armat poëta. i. *Pilis*: quæ propria deinde fuerunt tela Romanorum, hastilia manum implentia, septem circiter pedes longa, quorum tertia pars in ferreum mucronem hamatum abibat. ii. *Dolonibus*: contis ingentibus ligneis; quibus vel præfixum erat ferrum ita breve, ut vix appareret; vel ferrum ipsum latebat intra lignum, indeque cum erat opus evibrabatur: ideo nomen habent a *dolo*. iii. *Verutis*, quæ vocat *veru Sabellum* et *teretem mucronem*: quæ in eo tantum videntur a pilis diversa fuisse, quod ferrum tenuius haberent, pila latius. Porro *veru Sabellum* et *teres mucro*, non sunt diversa; sed res eadem per disjunctionem expressa, ut *Ge.* ii. 192. 'pateris libamus et auro.'

665 *Sabello*] Vel *Sabino*, vel *Samnitico*. Hoc enim nomen utrique genti commune fuisse ostendit Cluverius passim in antiqua Italia: quod utrique communis origo esset; nempe

Ipse pedes, tegumen torquens immane leonis,
Terribili impexum seta, cum dentibus albis
Indutus capiti, sic regia tecta subibat
Horridus, Herculeoque humeros innexus amictu.

Tum gemini fratres Tiburtia mœnia linquunt, 670
Fratris Tiburti dictam cognomine gentem,
Catillusque acerque Coras, Argiva Juventus;
Et primam ante aciem densa inter tela feruntur:
Ceu, duo nubigenæ cum vertice montis ab alto
Descendunt Centauri, Homolen Othrymque nivalem 675
Linquentes cursu rapido; dat euntibus ingens
Sylva locum, et magno cedunt virgulta fragore.

Nec Prænestinæ fundator defuit urbis,
Vulcano genitum pecora inter agrestia regem
Inventumque focis omnis quem credidit ætas, 680
Cæculus. Hunc legio late comitatur agrestis:
Quique altum Præneste viri, quique arva Gabinæ

ab *Ausonibus*, qui deinde *Opici* sive *Osci*, tum *Sabelli*; deinde in plures divisi partes, *Samnites* ad ortum, *Sabini* ad occasum dicti sunt. Et situs quidem Sabinorum, qui Romæ et Aventino colli propiores fuerunt, probat hic *Sabellum* de *Sabinis* debere intelligi. Intelligit tamen Lipsius de *Samnitibus*: quia *Samnitum* nomen a telo deducit Festus, quod *σάβλιν* Græci dicunt, qua voce vertit semper Dionysius *verutum* Livii. Hæreo tamen in prima sententia.

669 *Herculeo amictu*] Hercules enim indutus vulgo fuit pelle Nemeæi leonis, a se occisi.

670 *Tiburtia, &c.*] De *Tibure* urbe, 630.

672 *Argiva Juventus*] *Coras*; *Tiburs*, *Tiburtus* vel *Tiburnus*; et *Catillus*, prima brevi apud Statium, longa apud Virgilium, seu *Catilus*, quo dactylo usus est Horatius: filii fuere *Amphiarai* Argivi juxta multos; conditores *Tiburis* et aliarum in Italia urbium, quo venerunt post prodigialem ad Thebas necem patris, de qua *Æn.* vi. 445. Sextius apud Solinum hos tres *Amphiarai* nepotes facit, et *Catilli* filios. Cato ibidem, *Catillum* *Tiburis* conditorem, non *Argivum*, sed *Arcadem* censet, classis *Evandri* præfectum.

674 *Nubigenæ . . . Centauri*] Superiore parte humana, inferiore equina:

Ixione et nube geniti, *Thessaliæ* populi, *Ge.* iii. 38. *Æn.* vi. 286.

675 *Homolen Othrymque*] Montes *Thessaliæ*. De *virgultis*, *Ge.* ii. 21.

678 *Prænestinæ, &c.*] *Præneste*, antiqui Latii urbs ad orientem Romæ, nunc *Palestrina*. Hanc a *Præneste* *Ulyssis* nepote conditam aliqui aiunt: *Virgilius* et alii quidam a *Cæculo*, quem e *Digitiorum* fratrum sorore conceptum narrant, cum eam *Vulcanus* sub scintillæ specie vitiasset; et a matre abjectum juxta templum *Jovis*, ad ignem repertum esse, cum ei fumus oculos aliquantulum læsisset, unde *Cæculus* appellatus est. Hæc e *Solino* et *Servio* fabula concinnata. Suspicio tamen hunc *Cæculum* non fundatorem proprie urbis *Prænestinæ* dici, sed tantum instauratorem. Causam suspicandi videbimus *Æn.* viii. 561. Hujus amplissima ditio hic describitur, ab urbe *Prænestina* ad *Circæum* fere montem, longo circuitu *Laurentes* ac *Rutulos* amplexa. De *Vulcano*, ignis præside, *Ge.* i. 295. De *legione*, quæ hic improprie sumitur pro quovis agmine, *Ge.* ii. 280.

682 *Gabinæ Junonis, &c.*] Enumerat populos sub *Cæculi* signis militantes. I. Igitur *Prænestinos*. II. *Gabios*, urbem ubi religiose *Juno* colebatur: de qua *Æn.* vi. 773. III. *Anienem*. *Anio*, *Anien*, vel *Anienus*, fluvius est deter-

Junonis, gelidumque Anienem, et roscida rivis
 Hernica saxa colunt; quos, dives Anagnia, pascis,
 Quos, Amasene pater. Non illis omnibus arma, 685
 Nec clypei currusve sonant: pars maxima glandes
 Liventis plumbi spargit; pars spicula gestat
 Bina manu; fulvosque lupi de pelle galeros
 Tegmen habent capiti; vestigia nuda sinistri
 Instituire pedis; crudus tegit altera pero. 690

At Messapus, equum domitor, Neptunia proles,
 Quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro,
 Jam pridem resides populos, desuetaque bello
 Agmina, in arma vocat subito, ferrumque retractat.
 Hi Fescenninas acies Æquosque Faliscos, 695
 Hi Soractis habent arces Flaviniæque arva,
 Et Cimini cum monte lacum lucosque Capenos.

minans vetus Latium a Sabinis, deinde in Tybrim influens: hodie dicitur *Teverone*: habebatque fontes in finibus septentrionalibus *Hernicorum*. iv. *Hernica saxa*, &c. *Hernici*, populi fuerunt novi Latii ad orientem, inter Æquos, Marsos, et Volscos: Sabini fuisse generis vulgo putantur, siquidem ait Servius *herna* Sabinis dici *saxa*, unde genti nomen. Horum caput *Anagnia*. Horum fines ad meridiem fere attingit fons *Amaseni* fluvii, nunc *Toppia*: qui inde per *Promptinas* paludes, circa *Circæum* promontorium, in mare *Tyrrhenum* evolvitur.

686 *Glandes Liventis plumbi*, &c.] Armatur poëta milites *Cæculi*, i. *Funda* et *glandibus plumbeis*. ii. *Spiculis* duobus, id est, meo iudicio, hastilibus minoribus ac tenuioribus, quorum crassities unius digiti, ferrum pedale, lignum tripedale: quæ inter arma velitum describit Lipsius. iii. *Galeris* e lupina pelle, id est, pileis turbinatis et in acumen desinentibus. iv. *Perone*, hoc est, calceamento rustico e crudo corio, ad tutelam dextri pedis, cum sinister nudus esset: qui mos Ætolorum fuit: unde Macrobius *Hernicos* non e Sabinis, sed e Pelasgis oriundos putat, per quos hunc morem Ætolicum acceperint.

691 *Messapus*, &c.] Græcus ex *Anthedonia*, *Bœotiae* regione, ubi *Messapio* monti nomen dedit: postmodum profectus in *Italiam*, occupavit extremam ejus peninsulam ad orientem,

quæ *Messapia* ab eo, deinde *Calabria* vocata est. Dicitur *Neptunia proles*, ob navigandi peritiam; *equum domitor*, quia equus Neptuno sacer est, *Ge. l. 14*. Huic tamen regnum Virgilius a *Calabria* longe diversum attribuit, nempe in orientali *Etruriæ* parte, ad septentrionem *Romæ*.

695 *Fescenninas acies*, &c.] Sub *Messapo* erant. i. *Fescennia* sive *Fescennium*, oppidum *Etruriæ*, aulo infra confluentem *Naris* in *Tybrim*: unde orta est licentia nuptialium carminum, quæ *Fescennina* dicta sunt: nunc quibusdam dicitur *Galese*. ii. *Falisci*: populi paulo infra *Fescennium*; quorum urbs *Falerii*, quæ *Faliscum* aliquando appellatur. *Æquos* dixit, quia legum duodecim tabularum aliqua supplementa *Romani* ab iis acceperant. Ita Servius. iii. *Soracte*: mons in agro *Falisco*: nunc *Monte di S. Silvestro*. Dixit *arces* pro rupibus illius montis: ut *Ge. iv. 461*. *Flerunt Rhodopeiæ arces*. iv. *Flaviniæ arva*: vel urbs, vel ager, præterquam Virgilii et Silii versibus ignotus. v. *Cimini*: mons et lacus cum *Ciminia* sylva, ad occidentem in *Etruriam* interior subit. Suspiciatur Cluverius montem eum esse, qui modo nuncupatur *di Viterbo*; lacum, *di Ronciglione*. vi. *Capena*: urbs cum luco et templo *Feroniæ*, ad ripam *Tybris*, inter agrum *Faliscum* et *Veientem* fuit: nunc *Canepina*. De *cycnorum* cantu, *Ecl. viii. 55*. De *Asia* palude in *Lydia*, *Ge. l. 383*.

Ibant æquati numero, regemque canebant :
 Ceu quondam nivei liquida inter nubila cynci,
 Cum sese e pastu referunt, et longa canoros
 Dant per colla modos ; sonat amnis, et Asia longe
 Pulsa palus.

700

Nec quisquam æratas acies ex agmine tanto
 Misceri putet : aëriam sed gurgite ab alto
 Urgeri volucrum raucarum ad littora nubem.

705

Ecce, Sabinorum prisco de sanguine, magnum
 Agmen agens Clausus, magnique ipse agminis instar,
 Claudia nunc a quo diffunditur et tribus et gens
 Per Latium, postquam in partem data Roma Sabinis.
 Una ingens Amiterna cohors, priscique Quirites,

710

706 *Sabinorum, &c.*] *Sabini*, orti juxta aliquos ex Lacedæmoniis ; juxta diligentissimum scriptorem Cluverium, ex Opicis et Ausonibus indigenis Campaniæ habitatoribus : eam habuerunt Italiæ partem, quæ est ad septentrionem Latii : inter fluvios Narem, Tybrim, Anienem ; et montem Apenninum : nunc regio retinet fere nomen, estque sub ditione Pontificia.

707 *Clausus*] *Atta Clausus*, post exactos reges, cum tota familia et quinque millibus clientum et amicorum, e Sabinorum urbe Regillo, Romam transmigravit : utque ad formam Romanam nomen aptaret suum, Appius Claudius dici voluit. Ideo in patriciorum numerum admissus est : ager ei trans Anienem fluvium attributus : et cum Romulus populum Romanum in tres partes distribuisset, quas ideo dixerat *tribus* ; nimirum *Tatiensem*, *Rhamnensem*, et *Lucerensem* ; fuerunt a posteris aliæ complures additæ, inter quas *Claudia* tribus. At hic Clausus, de quo Virgilius, e majoribus illius Claudii fuisse fingitur. De voce *instar*, Æn. vi. 865. De *Latium*, supra 54.

709 *In partem data Roma Sabinis*] Bis id contigit. Primo post prælia pro raptis Sabinis Romanos inter ac Sabinos diu commissa : quæ sic composita sunt, ut Romulus et Tatius communiter regnum administrarent, Sabini Romam commigrarent e Curibus suis ; et Roma quidem Romuli servaret nomen, Romani vero Quirites a Curibus, Sabinorum urbe, dicerentur. Secundo id contigit in *Delph. Virg.*

Clauso, qui, ut diximus, post expulsos reges admissus est : et de hac secunda admissione poetam puto explicandum.

710 *Amiterna cohors, &c.*] Loca enumerantur varia Sabinorum. i. *Amiternum*, urbs in latere orientali regionis illius et Apennini jugis, nunc excisa, prope oppidulum *S. Vittorino*. ii. *Prisci Quirites*. Non Romani, sed Curenses, ex urbe Curibus, unde Romani Quirites dicti sunt : in parte regionis plane opposita et occidentali : nunc *Vescovio di Sabina*. iii. *Eretum*, vicus in angulo meridionali, fere ad confluentem Alliæ et Tybris, nunc *Monte Ritundo*. iv. *Nomentum*, Ereto vicinum ad orientem, nunc *Lamentano*. v. *Mutuscæ*, aliter *Trebula*, vicus in septentrionali parte, ultra paludem Reatinam, nunc *Monte Leone*. vi. *Rosea rura Velini*, pars agri Reatini, sic a Plinio, Varrone, Festo appellata, a *rore*, qui fertilissimum tractum illum efficit : circa *Velinum* fluvium, nunc *Velino* ; et *Velinum* lacum, nunc *Lago di Pie di Luco*. vii. *Tetrica* et *Severus*, montes incerti situs : a *Blondo* circa fontem Fabaris fluvii collocantur, in parte occidentali ; hic *Monte Negro*, ille *Monte di S. Giovanni* : a Cluverio, in angulo septentrionali circa Nursiam urbem, ubi *la Grotta di Sibylla*. viii. *Casperia*, paulo supra Cures, oppidum, nunc *Aspra*. ix. *Foruli*, vicus in rupe circa Amiternum, excisus. x. *Himella* fluvius, prope Casperiam nascens, in Tybrim infra Cures delabitur : nunc *Aia*. xi. De *Tybrim*, Æn. viii. 330.

3 N

Ereti manus omnis, oliviferæque Mutuscae;
 Qui Nomentum urbem, qui Rosea rura Velini,
 Qui Tetricæ horrentis rupes, montemque Severum,
 Casperiamque colunt, Forulosque, et flumen Himellæ;
 Qui Tybrim Fabarimque bibunt, quos frigida misit 715
 Nursia, et Hortinæ classes, populique Latini;
 Quosque secans infaustum interluit Allia nomen:
 Quam multi Libyco volvuntur marmore fluctus,
 Sævus ubi Orion hybernis conditur undis,
 Vel cum Sole novo densæ torrentur aristæ, 720
 Aut Hermi campo, aut Lyciæ flaventibus arvis.
 Scuta sonant, pulsuque pedum conterrita tellus.
 Hinc Agamemnonius, Trojani nominis hostis,
 Curru jungit Halesus equos, Turnoque feroces
 Mille rapit populos: vertunt felicia Baccho 725
 Massica qui rastris; et quos de collibus altis

xii. *Fabaris*, vel *Farfarus*, in orientalem Tybris ripam influens, nunc *Farfa*. xiii. *Nursia*, ultima Sabinarum urbium ad septentrionem, inter Apennini pruinæ, quare *frigida* appellatur; nunc *Norcia*. xiv. *Hortanum*, vel *Horta*, urbs apud confluentes Naris ac Tybris; in Etruria quidem, sed Sabinis contermina: nunc *Orta*. *Classes*, exercitum terrestrem interpretor, non navalem, ut diximus supra 637. xv. *Latini*, qui Sabinis contermini sunt ad meridiem, supra 54. xvi. *Allia*, fluvius in orientalem Tybris ripam irrumpens, paulo infra Eretum: ubi Romani a Gallis Senonensibus graviter deinde cæsi sunt, nunc *Rio di Mosso*.

718 *Libyco*... *marmore*, &c.] *Æn.* i. 162. *Orion*, astrum formidabile, non tantum ortu, ut diximus *Æn.* i. 539. sed etiam occasu hyberno. De *Orione*, *Æn.* iii. 517.

720 *Cum Sole novo*, &c.] Multi codices scribunt *quum*: legendum tamen suspicor *quam*, *quam densæ*: ut sit sanior sensus hujus secundæ comparationis. Per *Solem novum*, non *ver*; sed æstatem primam intelligit, qua maturescunt aristæ. *Hermus*, Lydiæ fluvius, regionis feracissimæ, *Ge.* ii. 137. *Lycia*, ferax item frumenti, meridionalis Asiæ Minoris regio, *Æn.* iv. 143.

723 *Agamemnonius*, &c.] *Agamemnonis* filius aliquis nothus: qui hor-

rore paternæ cædis, de qua *Æn.* iii. 54. in Italiam fugiens, dicitur ab Ovidio et Solino Faliscorum urbem condidisse. Quibus tamen non assentitur Virgilius, qui longe alia in parte regnum ejus constituit, nempe circa Campaniam, quæ est ad orientem Latii, habetque ad orientem Picentinos et Hirpinos, ad septentrionem Samnium, ad meridiem mare.

726 *Massica qui*, &c.] Campaniæ gentes et loca præcipua. i. *Massicus mons*, ad mare, in confinio novi Latii, ad occidentem agri Falerni, tractus totus vino percelebris: nunc *Monte di Dragone*. De *Baccho*, *Ecl.* v. 69. De *rastris*, *Ge.* i. 160. ii. *Aurunci*, reliquiæ Opicorum sive Ausonum in Italia, qui inter Campaniam et Volscos consederunt, supra 54. iii. *Sidicini*, pars eorundem Opicorum alia, quæ in mediterraneis Auruncorum finibus consedit, circa Teanum urbem, et juxta Virgilium etiam ad littus aliquantum pertinuit. iv. *Cales*, plurali numero, oppidum supra Massicum montem Campaniæ: nunc *Calvi*. v. *Vulturnus*, etiamnum retinens nomen, fluvius Campaniæ ipsam a Samnio magna parte disterrinans, et ad meridiem agri Falerni in mare influens. vi. *Saticula*, vel *Satricula*, urbs ad orientem Vulturni et Capuæ, nunc *Caserta*. vii. *Osci*: nomen diminutum ab *Opicis*, gente Ausonia,

Aurunci misere patres, Sidicinaque juxta
 Æquora; quique Cales linquunt; amnisque vadosi
 Accola Vulturni, pariterque Saticulus asper,
 Oscorumque manus. Teretes sunt aclydes illis 730
 Tela: sed hæc lento mos est aptare flagello.
 Lævas cætra tegit; falcati cominus enses.

Nec tu carminibus nostris indictus abibis,
 Œbale, quem generasse Telon Sebethide nymphea
 Fertur, Teleboum Capreas cum regna teneret 735
 Jam senior; patriis sed non et filius arvis
 Contentus, late jam tum ditioe premebat
 Sarrastes populos, et quæ rigat æquora Sarnus,
 Quique Rufras Batulumque tenent atque arva Celennæ,
 Et quos maliferæ despectant moenia Abellæ: 740
 Teutonico ritu soliti torquere cateias;
 Tegmina quis capitum raptus de subere cortex;
 Ærataque micant peltæ, micat æreus ensis.

Et te montosæ misere in prælia Nersæ,

et hujus regionis indigena.

730 *Teretes aclydes, &c.*] Arma Campanorum. I. *Aclydes teretes*: id est, vel exigua missilia, quod censent aliqui, quia plures ab eodem gestantur apud Valerium: vel clavæ breves, eminentibus hinc inde acuminibus asperæ, loro sive flagello alligatæ, ut post impactum vulnus revocari possent. Nomen: vel quasi *ἀκλῆδες* ab *ἀκλῆς acumen*; vel quasi *ἀγκυλῆδες*, ab *ἀγκύλη*, quæ jaculi species fuit ejusmodi loro alligati. II. *Cætra*, scutum loreum, Afris Hispanisque familiare: vocem putat Maurorum Vossius. III. *Ensis*, in falcis modum curvatus: *harpen* appellat Ovidius, tribuitque Perseo, ab *ἄρπη falx*.

734 *Sebethide Nympha*] Filia *Sebethi*, ad Neapolim fluvii, *Fiume della Maddalena*.

735 *Teleboum Capreas, &c.*] *Capreæ*, plurali numero, insula est contra Surrentinum promontorium, deliciæ olim Tiberii Cæsaris, nunc *Capri*: quam tenuerunt Teleboæ, ex Acarnania, Epiri regione, profecti.

738 *Sarrastes, &c.*] Parebant Œbalo populi circa Surrentinum promontorium: nempe Campani orientales, Hirpini, et Picentini. I. *Sarnus* fluvius loca tractus illius alluit, nunc *Sarno*: fluens per Campaniam, ex Hirpinorum finibus, in illud sinus

Neapolitani latus, quod Surrentino promontorio terminatur. Hujus accolæ vocat *Sarrastes*. II. *Rufæ*, vel *Rufæ*, vel *Rufrium*, nunc *Ruvo*: urbs ad orientem remotior, in extremis Hirpinis Lucaniam versus. III. *Batulum* et *Celenna*: urbes ignoti situs. IV. *Abella*, non *Bella*, ut male habent quidam codices: nunc *Avella*: urbs ad septentrionem Sarni: in angulo Campaniæ Samnitibus et Hirpinis confini: excelso situ, quare *despectare* subjectos populos videtur: ferax nunc, quæ inde *avellana* dictæ sunt, quas non *mala* quidem, sed *poma* appellat Plinius l. xv. 22.

741 *Teutonico, &c.*] Arma populorum illorum. I. *Cateia*, quæ ab Aventino tormenti genus fuisse dicitur, unde torquebantur saxa: melius ab Isidoro, telum, quod propter gravitatem non longe evolabat, sed vi maxima perfringebat. Hæc Gallorum erat propria, *Teutonumque*: qui Germaniæ erant populi, circa Cimbricam Chersonesum, ubi nunc *Dania*. II. *Galea* e cortice suberis, qui levissimus et spississimus est, *liège*. III. *Pelta ærata*, quæ breve scutum fuit, in modum Lunæ mediæ, vel hederacei folii: eaque, vel tota ærea; vel ærea lamina protecta. IV. *Ensis æreus*.

744 *Et te montosæ, &c.*] *Æqui*, vel *Æquicoli*, seu *Æquiculi*, quam hic Æ-

Ufens, insignem fama et felicibus armis : 745
 Horrida præcipue cui gens, assuetaque multo
 Venatu nemorum, duris Æquicula glebis.
 Armati terram exercent, semperque recentes
 Convectare juvat prædas, et vivere rapto.

Quin et Marrubia venit de gente sacerdos, 750
 Fronde super galeam et felici comtus oliva,
 Archippi regis missu, fortissimus Umbro :
 Vipereo generi et graviter spirantibus hydris
 Spargere qui somnos cantuque manuque solebat,
 Mulcebatque iras, et morsus arte levabat. 755

Sed non Dardaniæ medicari cuspidis ictum
 Evaluit ; neque eum juvere in vulnera cantus
 Somniferi, et Marsis quæsitæ montibus herbæ.
 Te nemus Anguitiæ, vitrea te Fucinus unda,
 Te liquidi flevere lacus. 760

Ibat et Hippolyti proles pulcherrima bello
 Virbius : insignem quem mater Aricia misit,

quiculam gentem appellat Virgilius : fuere ad orientem superioris partis antiqui Latii : a fontibus Anienis, fere ad usque Tibur : nunc pars est Campaniæ Romanæ : ibi urbs olim fuit *Nursæ*, jam ignoti situs. De *venatu*, pro *venatui*, Ecl. v. 29.

750 *Marrubia*, &c.] *Marsi* : ad orientem ac septentrionem Æquorum, inter continua Apennini juga : gens orta, vel, juxta Plinium, Gellium, Solinum, e Circes filio ; a quo vim adversus venena et serpentes dicitur accepisse : vel e Sabinis, quod propter linguæ communionem Cluverio magis placet : vel, juxta alios, a Marsia rege Lydorum. Loca Marsorum præcipua fuerunt, I. *Archippe*, urbs olim, quæ hiatu terræ hausta et in Fucinum lacum dissoluta est : quo ex nomine Virgilius Archippi regis nomen finxit. II. *Marrubium* vel *Marruvium*, regionis caput, in ejus meridianis finibus, infra lacum Fucinum, juxta fontes Liris fluvii : ea nunc *Morrea* dicitur. III. *Lucus* sive *nemus Anguitiæ* : quæ fuit juxta Solinum soror Circes, venitque cum ea in Italiam, et vicina Fucino lacui occupavit. *Lucus* hic ad occidentem lacus situs fuit : hodie oppidum *Luco*. IV. *Fucinus* lacus, fere in media regione, propius tamen ad meridiem descen-

dens : nunc *Lago Fucino* ; vel a vicino oppido, *Lago di Celano*. De *hydris*, supra 447. De *Dardania*, Trojana, Æn. I. 239.

761 *Hippolyti proles*, &c.] *Hippolytus*, Thesei Athenarum regis filius, a noverca Phædra frustra interpellatus de stupro, ideoque ab eadem de vi in se parata falso delatus ad patrem : cum ad littus maris currum ageret, devotus a patre, equis subito marini monstri incursu efferatis raptatus ac discerptus est. Diana ejus cultu et castitate commota, per Æsculapium, Phœbi et Coronidis filium, revocavit eum in vitam, commendavitque ipsum Egeriæ Nymphæ Aricini nemoris : ubi inter minores Divos cultus fuit, appellatusque Virbius, quod inter viros bis fuerat. Fingitur a Virgilio filium habuisse sibi cognominem, qui Turni auxilio venerit.

762 *Mater Aricia*] Vel est *Aricia*, urbs antiqua Latii, tribus circiter leucis Laurento dissita ad septentrionem, nunc *la Riccia* : quæ mater dicitur, quomodo Italia, Ge. II. 173. 'magna parens frugum,...Magna virum.' Vel *Aricia* quædam Nympha, quam videtur fingere Virgilius amatam ab Hippolyto Virbio, matremque secundi hujus Virbii : quæ Ariciæ urbi nomen dederit ; ut Virbius vici-

Eductum Egeriæ lucis, humentia circum
 Littora, pinguis ubi et placabilis ara Dianæ. 764
 Namque ferunt fama Hippolytum, postquam arte novercæ
 Occiderit, patriasque explerit sanguine poenas
 Turbatis distractus equis, ad sidera rursus
 Ætheria et superas cœli venisse sub auras,
 Pæonis revocatum herbis et amore Dianæ.
 Tum Pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris 770
 Mortalem infernis ad lumina surgere vitæ,
 Ipse repertorem medicinæ talis et artis
 Fulmine Phœbigenam Stygias detrusit in undas.

no Aricie colli, cujus Persius et Cornutus meminerunt.

763 *Egeriæ lucis, &c.*] Circa Ariciam nemus ingens fuit, dictum Dianæ, vel Egeriæ; ubi nunc oppidum *Nemo*: item templum Dianæ Scythicæ vel Tauricæ; et lacus Dianæ Aricinæ, nunc *Lago di Nemo*. Lacus multis impletur fontibus, quorum præcipuus fons *Egeriæ* dictus est. Hanc nympham Numa Pompilius, Romanorum rex secundus, sibi esse conjugem fingebat; ab eaque legum instituta se accipere. Eandem fingit Ovidius, ex morte Numæ nimium dolentem, Dianæ miseratione in fontem illum conversam fuisse.

Humentia circum Littora] Ita e Romano codice, apud Pierium, emendandum duximus: cum vulgata lectio, *Hymettia*, careat sensu. Nam *Hymettus*, mons apibus et melle celebris, in Attica est, et primam habet syllabam brevem: neque ullum in eo Italiæ tractu nominis hujus vestigium esse, Gifanius, Pimpontius, Nascimbænus sentiunt.

764 *Placabilis ara Dianæ*] In Taurica Chersoneso colebatur Diana sanguine exterorum hominum, quotquot illuc appellebant. Diana Iphigeniam Agamemnonis filiam, e sacrificio subductam, et illuc ex Aulide translata, sibi in sacerdotem consecraverat, *Æn.* II. 116. Orestes Agamemnonis filius, ad ulciscendam necem patris, matrem Clytæmnestram interfecerat, *Æn.* III. 331. Ideo Furiis agitated, inter cetera piacula, jussus dicitur in Tauricam abire Chersonesum, indeque Dianæ simulacrum eripere. Eo igitur cum amico Pylade profectus, jussu regis Thoantis tan-

tum non immolatus est: sed agnitus a sorore clam cum ea Dianæ simulacrum abduxit: et, ut est magna fabularum varietas, Mycenæ illud transtulit, juxta Hyginum; Athenas, juxta Euripidem; juxta Latinos plerosque Græcorum æmulos, Ariciam. Suspicatur Cluverius hanc religionem ab Italis per Pelasgos et Arcadas esse acceptam. Constat vero victimas humanas his omnibus locis esse macatas ad memoriam Taurici sacrificii, non tanta tamen apud Aricinos immanitate. Neque enim illic omnes exteri immolabantur: sed servus aliquis fugitivus, in illo nemore tamdiu sacerdotio fungebatur sub *regis nemorensis* nomine; donec ab alio fugitivo provocatus ad certamen, ab eo occideretur. Unde *placabilis* ara illa dicitur a Virgilio; et a Valerio Argonaut. II. 304. 'soli non mitis Aricia regi.' Perstabat adhuc illa religio Caligulae tempore: cujus in vita, Suetonius c. 35. 'Nemorensi regi, quod multos jam annos potiretur sacerdotio, validiorem adversarium subornavit.'

769 *Pæonis herbis, &c.*] Herbis medicis: *Pæon* enim, etsi certum medici nomen inducitur ab Homero, *Iliad.* v. 899. et alibi: videtur tamen commune medicorum rerumque medicarum fuisse nomen, ab Apolline medicorum Deo deductum, qui *Pæan* ipse dictus est; qua de causa, diximus *Æn.* VI. 657. *Pæonis* pro *Pæoniis*.

773 *Phœbigenam, &c.*] *Æsculapium*, Phæbo et Coronide genitum, Phlegiæ Lapitharum regis filia, *Æn.* VI. 618. Hic *Æsculapius*, cum arte medendi insignis, non unum Hippolytum, sed alios complures ad vitam revocasset; fulmine adactus est ad Inferos a Jove:

At Trivia Hippolytum secretis alma recondit
 Sedibus, et nymphæ Egeriæ nemorique relegat: 775
 Solus ubi in sylvis Italis ignobilis ævum
 Exigeret, versoque ubi nomine Virbius esset.
 Unde etiam templo Triviæ lucisque sacratis
 Cornipedes arcentur equi; quod littore currum
 Et juvenem monstris pavidum effudere marinis. 780
 Filius arduos haud secius æquore campi
 Exercebat equos, curruque in bella ruebat.

Ipse inter primos præstanti corpore Turnus
 Vertitur arma tenens, et toto vertice supra est:
 Cui triplici crinita juba galea alta Chimæram 785
 Sustinet, Ætnæos efflantem faucibus ignes:
 Tam magis illa fremens, et tristibus effera flammis,
 Quam magis effuso crudescunt sanguine pugnae.
 At levem clypeum sublatis cornibus Io
 Auro insignibat, jam setis obsita, jam bos, 790
 Argumentum ingens, et custos virginis Argus,
 Coelataque amnem fundens pater Inachus urna.
 Insequitur nimbus peditum, clypeataque totis
 Agmina densentur campis, Argivaque pubes,

Apollo Cyclopes, fabricatores fulminis, sagittis confixit: Jupiter Apollinem ob eam cædem cælo expulit, coëgitque mortali regi servire, *Ge. III. 2. De Styge, Æn. VI. 323. De Trivia, Diana, quæ colebatur in triuiis, Æn. IV. 511.*

781 *Haud secius, &c.*] Nihilominus, non segnius: etsi pater Hippolytus ab equis laceratus fuisset, supra 761. De voce *secius*, *Ge. II. 277. De Chimæra, Æn. VI. 288. De Ætnæis ignibus*, qui pro quibuslibet hic sumuntur, *Æn. III. 578. De júbis equinis in apice galeæ, Æn. III. 468.*

789 *Io, &c.*] Inachus Argivorum rex, fluvio ibidem nomen dedit: unde pro fluvio ipse sumitur a poëtis. Hujus fluvii filia *Io* cum amaretur a Jove: ab eodem, ne a Junone agnosceretur, in juvencam est conversa. Juno juvencam a Jove petiit, acceptamque dedit custodiendam pastori: cui centum erant oculi, nomen Argus. Is a Mercurio sopitus fistulæ cantu, et obtruncatus est. Juno pastoris oculos pavoni imposuit suo, juvencam furore perculit: quæ in Ægyptum usque fugiens, ibi tandem a Jove

pristinæ reddita est formæ: nupsitque Osiridi regi, et ab Egyptiis sub Isidis nomine culta est. Hanc fabulam imposuit Turnus clypeo, quia originem ab Inacho ducere gloriabatur, supra 372.

794 *Argivaque pubes, &c.*] Populos enumerat, qui ducem Turnum sequebantur, non quod omnes ei subditi, sed quod ei milites mitterent suos. I. *Argivi*: haud dubie ipsi *Ardeæ* incolæ, ex Danaë Argiva orti, 372. unde *Acrisione* vocati sunt, 410. II. *Aurun-ci*: reliquiæ Ansonum, inter Volscos et Campanos considentes, 54. Hos tamen aliis etiam locis sparsos fuisse videbitur *Æn. II. 316. III. Rutuli*: populi Latinis consanguinitate quidem et connubiis ac vicinitate conjuncti; sed Turno tamen, non Latino subditi: quorum præcipua sedes; ab oriente, Antio Volscorum oppido maritimo; ab occidente, Numicio amne; a meridie, Lanuvio Latinorum urbe, continebatur. IV. *Sicani*: vel fuerunt certæ cujusdam urbis in Latio populi, siquidem eos Plinius l. III. 5. numerat inter quinquaginta tres Latii populos qui suo tempore sine vestigiis inte-

Auruncaeque manus, Rutuli, veteresque Sicani,
Et Sacrae acies, et picti scuta Labici:

795

rierant. Vel reliquiae Siculorum, quos omnino primos Italiae incolae contendit fuisse Cluverius ex Dionysio: qui deinde ab Aboriginibus et Pelasgis e Graecia profectis pulsus, in *Sicaniam* insulam fugerunt, eamque suo ducisque sui nomine *Siciliam* appellaverunt: unde Siculi, quotquot erant in Italia superstites, ex sociorum suorum victoria, Sicani etiam sunt dicti. v. *Sacrae*: quorum originem Cluverius, ex Festo, Servio, ac Dionysio ita concinnat; ut velit partem fuisse Pelasgorum et Aboriginum, qui post pulsos a se Siculos vicissim a Sabinis ex meridie ingruentibus pulsus sint Reate oppido, ultra Anienem fluvium, et sedes circa locum, ubi nunc est Roma, quaesiverint: unde, quia Reate *sacra* Cybeles magno erant in honore, *Sacrae* appellati sint. vi. *Labici*, *Labicani* vel *Lavicani*: quorum urbs *Labicum*, nunc *Zagaruolo*, in septentrionali veteris Latii parte supra Tusculum. vii. *Accolae Tybris*, de quo Æn. viii. 330. De saltibus, pro sylvis, Ecl. vi. 55. viii. *Accolae Numicii*, fluvii, de quo supra, 150. ix. *Circae*, incolae Circae montis et promontorii, quo Latium vetus ad orientem terminatur; mons hodie *Circello*, Æn. iii. 386. x. *Anxur*, neutro masculinoque genere: ubi Jupiter ab urbe dictus *Anxur* aut *Anxurus*, singulari cultu colebatur: non puer et imberbis, ut somniant post Servium grammatici; sed promissa barba, ut constat ex numo apud Constant. Landum cum inscript. JOVIS AXUR. Nugantur iidem Grammatici, cum nomen illud Graecum volunt, quasi ἀνευ ξυποῦ *sine novacula*: ait enim Plinius l. iii. 5. nomen esse a Volscis lingua repetitum. Urbs postea a Graecis, propter situs asperitatem, dicta est *Τραχίνη* *Trachine*, a *τραχὺς* *asper*: indeque *Tarracina*, vel *Terracina*, nunc *Terracine*, ad orientem Circae montis, apud Volscos. xi. *Feroniae* lucus, cum fonte ac templo, fuit inter Circaeos et Terracinam. Quenam autem haec fuerit Dea, ambigitur. Aiunt plerique Junonem esse: aliter tamen videtur, cum *Feroniam* Virgilius, Herili Prænes-

tini regis matrem faciat Æn. viii. 564. quod in Junonem cadere non potest, quæ nullos nisi ex Jove liberos suscepit. Narrat Dionysius, Lacedaemoniorum numen fuisse: qui illuc appulsi Lycurgi temporibus, *Feroniae* Deæ locum dicaverint, quod eos feliciter mari *ferri* contigerat. Innit tamen idem l. iii. Latinorum et Sabinorum numen esse, quod Graeci sua lingua vertunt, Ἀνθιφόρον, *Floriferam*; alii Φιλοστέφανον, *amantem coronarum*; alii aliter: quæ omnia Deam florum aut hortorum fuisse significant. xii. *Saturæ palus*: quæ et *Pometina*, inde et *Pomptina* et *Pontina* dicta est, maritimam fere omnem Volscorum regionem prætexens, longitudine leucarum circiter duodecim: a loco quem vocabant olim *Tres Tabernas*; nunc *Cisterna*, ad usque *Terracinam*: quæ pars ejus extrema ad orientem, eadem latissima erat: duobus fluviis ibi restagnantibus, *Amaseno* nunc *Toppia*, et *Ufente* nunc *Aufente*, a quo palus ipsa etiamnum appellatur *l'Aufente palude*. Unde porro *Pomptina* dicta sit, patet: nempe ab urbe Volscorum *Suessa Pometia*, mediterranea illa quidem, sed cujus ager ad mare pertinet abibat in has paludes. Unde autem *Saturæ* nomen acceperit, non ita liquet. Ego sic statuo: Virgilium voluisse utrumque *Pomptinae* paludis terminum hic significare: ab oriente quidem *Ufentem* fluvium; ab occidente vero fluvium *Asturam*, ejusdem nunc nominis. Quippe huc *Asturam*, Strabo Στόραν, Festus *Sturam*, vetus codex apud Sigonium in librum octavum Livii, *Saturam* vocat. Hoc autem fluvio definitam ab occidente fuisse paludem, nec ipse negabit Cluverius: siquidem initium paludis petit a *Tribus Tabernis*, et agro *Suessæ Pometiae*; quæ urbs utraque ad *Asturam* fluvium sita erat. Hujus paludis spatio tres et viginti urbes olim fuisse tradit Plinius: per mediam Appius aggere viam stravit, suo appellatam nomine: siccare conati sunt variis temporibus Cornelius Cethegus, Augustus, et Theodoricus.

Qui saltus, Tiberine, tuos, sacrumque Numici
Littus arant, Rutulosque exercent vomere colles,
Circaëumque jugum; quis Jupiter Anxurus arvis
Præsidet, et viridi gaudens Feronia luco; 800
Qua Saturæ jacet atra palus, gelidusque per imas
Quærit iter valles atque in mare conditur Ufens.

Hos super advenit Volsca de gente Camilla,
Agmen agens equitum, et florentes ære catervas,
Bellatrix: non illa colo calathisve Minervæ 805
Fœmineas assueta manus; sed prælia virgo
Dura pati, cursuque pedum prævertere ventos.
Illa vel intactæ segetis per summa volaret
Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas;
Vel mare per medium, fluctu suspensa tument, 810
Ferret iter, celeres nec tingeret æquore plantas.
Illam omnis tectis agrisque effusa Juventus
Turbaque miratur matrum, et prospectat euntem,
Attonitis inhians animis: ut regius ostro
Velet honos leves humeros; ut fibula crinem 815
Auro internectat; Lyciam ut gerat ipsa pharetram,
Et pastorem præfixa cuspide myrtum.

803 *Volsca de gente Camilla*] *Volsci*, gens bellicosa, Rutulos et Latinos, ab occidente; Auruncos, et Campanos ab oriente; Hernicos et Æquos a septentrione attingens: incerti generis, sed linguae a Latina diversae ac sibi propriae. E mediterraneis hujus regionis urbibus milites advexisse puto Camillam, cum maritimae fere Turnum sequerentur. Hujus Camillae casus et origo narrantur *Æn.* xi. 535.

804 *Florentes ære catervas*] *Ornatas, fulgentes*: metaphora, de qua *Ge.* ii. 6. De *calathis*, canistris, ubi fila et lanæ et alia reponuntur, *Ecl.* ii. 46. *Minervæ* tribuuntur, quia lanificii tex-

tiliumque operum habetur praeses, *Æn.* v. 284.

814 *Ostro Velet honos, &c.*] *Purpura* ex ostrei sive muricis sanguine expressa, *Ge.* ii. 506. *Lyciam pharetram* tribuit, pro qualibet insigni pharetra: quia sagittandi arte Lycii nobiles. De illa Asiae Minoris meridiana regione, *Æn.* iv. 143. *Myrtum*, hastilibus ob ligni firmitatem aptam arborem fuisse, jam notavit Virgilius, *Ge.* ii. 447. *Pastoralem* appellat, quia vita sylvestri ac pastorali instituta a Metabo fuerat Camilla, ut videbitur *Æn.* xi. 569.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER VIII.

ARGUMENTUM.

TURNUS Venulum ad Diomedem mittit, ut eum ad belli societatem alliciat. Æneas, Tyberini fluvii monitu, iter eodem consilio suscipit ad Evandrum: qui ex Arcadia profugus in Palatino monte consederat. Evander, sacris Herculis tum intentus, Æneam iisdem adhibet: eorum originem edocet, victoriam scilicet Herculis de Caco, regionis illius insigni olim prædone. Tum Æneam quadringentorum equitum subsidio juvat: iisdem Pallantem filium præficit: Æneam ad Tyrrhenos, expulso Mezentio regem poscentes, cum certa regni auxiliique spe dimittit. Æneas postridie, parte altera copiarum secundo flumine ad suos remissa, cum altera Tyrrhenos adit. Interim Venus arma Æneæ suo defert, a Vulcano fabricata: clypeum imprimis, in quo Æneas res præclare olim gerendas a Romanis posteris mira arte coelatas admiratur. Præcipuus eo in opere locus est Augusto; cujus egregiam de Antonio et Cleopatra Ægypti regina victoriam, triplicemque triumphum, diligentius poëta describit.

UT belli signum Laurenti Turnus ab arce
Extulit, et rauco strepuerunt cornua cantu;

1 *Belli signum*] Virgilius loquitur hic ex more Romanorum, apud quos triplex erat militiæ genus. *Sacramentum*, cum milites jurabant, se non nisi confectis militiæ temporibus, sive stipendiis, ex reipublicæ exercitu discessuros. *Conjuratio*, cum in subito tumultu dux, cui singulos sacramento adigere non vacabat, e Capitolio duplex attollebat vexillum; roseum unum quo pedites; cœruleum, quo

Delph. Virg.

equites conveniebant; simulque jurabant omnes. *Evocatio*, cum diversi diversas in partes ad cogendos exercitus mittebantur. Ita fere Servius. *Vexillum* autem Romanis fuit *velum* minus, quadratum, ex hasta suspensum. De *Laurento urbe*; quam Turnus, adnitente Amata, habenis rerum a Latino relictis, belli sedem fecerat, Æn. vii. 63. De *cornibus, tubis*, Æn. vii. 637.

Utque acres concussit equos, utque impulit arma :
 Extemplo turbati animi ; simul omne tumultu
 Conjurat trepido Latium, sævitque juvenus 5
 Effera. Ductores primi Messapus et Ufens,
 Contemtorque Deum Mezentius, undique cogunt
 Auxilia, et latos vastant cultoribus agros.
 Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem,
 Qui petat auxilium, et, Latio consistere Teucros, 10
 Advectum Æneam classi, victosque Penates
 Inferre, et fatis regem se dicere posci,
 Edoceat, multasque viro se adjungere gentes
 Dardanio, et late Latio increbrescere nomen.
 Quid struat his cœptis, quem, si Fortuna sequatur, 15
 Eventum pugnae cupiat, manifestius ipsi,
 Quam Turno regi, aut regi apparere Latino.
 Talia per Latium : quæ Laomedontius heros
 Cuncta videns, magno curarum fluctuat æstu ;
 Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc, 20
 In partesque rapit varias, perque omnia versat.
 Sicut aquæ tremulum labris ubi lumen aënis
 Sole percussus, aut radiantis imagine Lunæ,
 Omnia pervolitat late loca, jamque sub auras
 Erigitur, summique ferit laquearia tecti. 25
 Nox erat : et terras animalia fessa per omnes
 Alituum pecudumque genus sopor altus habebat :
 Cum pater in ripa gelidique sub ætheris axe
 Æneas, tristi turbatus pectora bello,
 Procubuit, seramque dedit per membra quietem. 30
 Huic Deus ipse loci fluvio Tiberinus amoeno
 Populeas inter senior se attollere frondes
 Visus ; eum tenuis glauco velabat amictu
 Carbasus, et crines umbrosa tegebat arundo ;
 Tum sic affari, et curas his demere dictis : 35
 O sate gente Deum, Trojanam ex hostibus urbem

3 *Concussit equos, &c.*] Excitavit equos sonitu cornuum : milites impulsu armorum, id est, allisis ad clypeos hastis ; cujus moris innumera sunt apud auctores vestigia. De *Latio*, Æn. vii. 54. De *Messapo*, ibid. 691. De *Ufente*, ibid. 744. De *Mezentio*, ibid. 647.

9 *Diomedis ad urbem, &c.*] *Arpos*, vel *Argyrippam*, urbem in Apulia Daunia, conditam a Diomede. De ea, deque *Diomede*, Æn. xi. 243. De *Teu-*

cris, Æn. i. 239. De *Penatibus Æneæ*, Troja advectis, Æn. ii. 717.

18 *Laomedontius heros*] Æneas, ex eadem, qua Laomedon, rex Trojanus, familia, Ge. iii. 35. De *laquearibus*, interstitiis trabium, Æn. i. 730.

28 *Ætheris axe*] Sub aperto aëre. Æn. ii. 512. De *Tiberino*, infra 330. De *carbasso*, lini specie, Æn. iv. 417. De *Pergamis*, arce Trojæ, Æn. i. 470. De *Laurente* agro, Æn. vii. 63. De *Penatibus*, Æn. ii. 717.

Qui revehis nobis, æternaque Pergama servas,
 Expectate solo Laurenti arvisque Latinis,
 Hic tibi certa domus; certi, ne absiste, Penates;
 Neu belli terrere minis. Tumor omnis et iræ 40
 Concessere Deum.
 Jamque tibi, ne vana putes hæc fingere somnum,
 Littoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
 Triginta capitem foetus enixa, jacebit;
 Alba, solo recubans, albi circum ubera nati. 45
 Hic locus urbis erit, requies ea certa laborum:
 Ex quo ter denis urbem redeuntibus annis
 Ascanius clari condet cognominis Albam.
 Haud incerta cano. Nunc qua ratione, quod instat,
 Expédias victor, paucis, adverte, docebo. 50
 Arcades his oris, genus a Pallante profectum,
 Qui regem Evandrum comites, qui signa secuti,
 Delegere locum, et posuere in montibus urbem,
 Pallantis proavi de nomine Pallanteum:
 Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina; 55
 Hos castris adhibe socios, et foedera junge.
 Ipse ego te ripis et recto flumine ducam,
 Adversum remis superes subvectus ut amnem.
 Surge age, nate Dea; primisque cadentibus astris
 Junoni fer rite preces, iramque minasque 60
 Supplicibus supera votis. Mihi victor honorem
 Persolves. Ego sum, pleno quem flumine cernis
 Stringentem ripas, et pingua culta secantem,

37 *Revehis nobis*] Gens enim Trojana per Dardanum ex Italia olim profecta erat, *Æn.* III. 167.

48 *Albam, &c.*] Cognomento *Longam*, ob situm, inter lacum et montem inde Albanum appellatum: Roma dissitam quindecim circiter millibus ad orientem. Hæc ab Ascanio condita: postquam annos triginta Lavinii regnatum esset: ex augurio repertæ albæ suis, cum triginta porcellis, ut habent Romani scriptores. At anni illi triginta, de quibus Tiberinus loquitur, non ab hoc ipso Æneæ adventu numerandi sunt: sed ab urbe Lavinio condita; aut potius ab ipsa Æneæ morte, qui tres annos regnavit, ut dictum est *Æn.* I. 270.

51 *Arcades, &c.*] *Arcadia*, regio est Peloponnesi media: *Ecl.* IV. 58. Hinc profectus est Evander: vel ob occisum ex errore patrem, ut narrat

Servius; vel ad educendam coloniam, ut vult Pausanias in *Arcadicis*: conseditque juxta Tybrim in monte et oppidulo quod vocavit *Pallantium*, *Pallanteum*, *Palatium*; vel ab urbe *Arcadiæ* *Pallantio*, unde profecti fuerant, juxta Pausaniam, Dionysium, et Livium; vel a Pallante *Arcadiæ* rege, proavo suo, juxta Virgilium. Matrem habuit, juxta Solinum, *Nicostratam*, quæ ob fatidica carmina *Carmentis* a Latinis dicta est; patrem, juxta plerosque, Mercurium. Condita deinde Roma est in eo monte, qui *Palatinus* dictus est, nunc *Palazzo Maggiore*, seu *Palatino*.

57 *Recto flumine*] Absque errore, expedito itinere.

59 *Cadentibus astris*] Decedentibus, sub primam diei lucem. *Æn.* IV. 81.

63 *Pingua culta*] Loca culta et pingua, *Ge.* I. 153.

Coeruleus Tybris, cœlo gratissimus amnis.

Hic mihi magna domus, celsis caput urbibus, exit. 65

Dixit, deinde lacu Fluvius se condidit alto,
Ima petens. Nox Æneam somnusque reliquit.

Surgit, et, ætherii spectans orientia Solis

Lumina, rite cavis undam de flumine palmis

Sustulit, ac tales effundit ad æthera voces: 70

Nymphæ, Laurentes Nymphæ, genus amnibus unde est,

Tuque, o Tybri tuo genitor cum flumine sancto,

Accipite Ænean, et tandem arcete periclis.

Quo te cumque lacus, miserantem incommoda nostra,

Fonte tenet, quocumque solo pulcherrimus exis; 75

Semper honore meo, semper celebrabere donis,

Corniger Hesperidum fluvius regnator aquarum.

Adsis o tantum, et propius tua numina firmes.

Sic memorat, geminasque legit de classe biremes,

Remigioque aptat; socios simul instruit armis. 80

Ecce autem, subitum atque oculis mirabile monstrum,

Candida per sylvam cum foetu concolor albo

Procubuit, viridique in littore conspicitur sus:

Quam pius Æneas tibi enim, tibi, maxima Juno,

Mactat, sacra ferens, et cum grege sistit ad aram. 85

Tybris ea fluvium, quam longa est, nocte tumentem

Leniit, et tacita refluens ita substitit unda,

Mitis ut in morem stagni placidæque paludis

Sterneret æquor aquis, remo ut luctamen abesset.

Ergo iter inceptum celerant; rumore secundo 90

Labitur uncta vadis abies: mirantur et undæ;

Miratur nemus insuetum fulgentia longe

Scuta virum, fluvio pictasque innare carinas.

65 *Magna domus, &c.*] Sensus est: 'Hic mihi magna domus exit:' assurgit paulatim, lapsu temporis: id est, fundabitur, erigetur. Et Romanam innuit, quæ his in regionibus ædificanda erat, caput reliquarum urbium futura. De fonte Tybris, infra 330.

69 *Undam de flumine*] Ad lavandas purgandasque manus ante preces: qui mos multis exemplis ab interpretibus firmatur. Æn. II. 719.

71 *Genus amnibus, &c.*] Nymphæ, aquarum et fontium quorumlibet præsides: quorum ex colluvie fiunt augenturque fluvii. De Laurente regione, Æn. VII. 63.

77 *Corniger Hesperidum, &c.*] Rex Italicarum aquarum; non magnitudine sua, qui honos Eridano tribui debet, et vero tribuitur Ge. I. 482. sed ob futuram magnitudinem reginæ urbis Romæ, quam præterfluet. Deinde potest Æneas hunc ei honorem habere: cum nondum Eridanum, aut majorem ullum in Italia fluvium viderit. De cornibus fluviorum, Ge. IV. 371. De Hesperia, Italia, Æn. I. 534. De biremibus, Æn. V. 119.

90 *Rumore secundo*] Sparso inter milites, de successu itineris bene ominantes. De Abiete, sapin, arbore quæ hic pro nave sumitur, Ge. II. 68.

Olli remigio noctemque diemque fatigant,
Et longos superant flexus, variisque teguntur 95
Arboribus, viridesque secant placido æquore sylvas.

Sol medium cœli conscenderat igneus orbem :
Cum muros arcemque procul ac rara domorum
Tecta vident ; quæ nunc Romana potentia cœlo
Æquavit : tum res inopes Evandrus habebat. 100
Ocyus advertunt proras, urbiue propinquant.

Forte die solemnem illo rex Arcas honorem
Amphitryoniadæ magno Divisque ferebat
Ante urbem in luco. Pallas huic filius una,
Una omnes juvenum primi, pauperque senatus, 105
Thura dabant ; tepidusque cruor fumabat ad aras.

Ut celsas videre rates, atque inter opacum
Allabi nemus, et tacitis incumbere remis :
Terrentur visu subito, cunctique relictis
Consurgunt mensis. Audax quos rumpere Pallas 110
Sacra vetat, raptoque volat telo obvius ipse ;

Et procul e tumultu : Juvenes, quæ causa subegit
Ignotas tentare vias ? quo tenditis ? inquit.
Qui genus ? unde domo ? pacemne huc fertis, an arma ?
Tum pater Æneas puppi sic fatur ab alta, 115
Paciferæque manu ramum prætendit olivæ :

Trojugenas ac tela vides inimica Latinis ;
Quos illi bello profugos egere superbo.
Evandrum petimus. Ferte hæc, et dicite lectos
Dardaniæ venisse duces, socia arma rogantes. 120

Obstupuit tanto percussus nomine Pallas :
Egredere o, quicumque es, ait, coramque parentem
Alloquere, ac nostris succede penatibus hospes.
Excepitque manu, dextramque amplexus inhæsit.
Progressi subeunt luco, fluviumque relinquunt. 125

Tum regem Æneas dictis affatur amicis :
Optime Grajugenum, cui me Fortuna precari,
Et vitta comtos voluit prætendere ramos ;
Non equidem extimui, Danaum quod ductor, et Arcas,

103 *Amphitryoniadæ*] Herculi, infra 288.

105 *Senatus*] Concilium senum : quod deinde a Romulo et Romanis vocatum est *senatus*.

110 *Mensis*] Ubi vescebantur sacris carnibus : et pars hæc erat sacrificii. De sacrificiis non interrumpendis, Æn. III. 405. De olivæ ramo tæniis ornato, ad pacem petendam, Æn. VII. 237. De

Dardaniis ducibus, Æn. I. 239. De *Penatibus*, pro domo, Æn. II. 717.

129 *Danaum quod, &c.*] De *Danais*, Græcis, Æn. I. 34. De *Arcadia*, Ecl. IV. 58. De *Atridis*, Atrei filiis, Agamemnone, Æn. III. 54. et Menelao, Æn. II. 264. His quomodo conjunctus esset Evander, varie exponit Servius : multi repetunt ex Atlante, cujus septem filiaë fuerunt : quarum ex

Quodque ab stirpe fores geminis conjunctus Atridis ; 130
 Sed mea me virtus, et sancta oracula Divum,
 Cognatique patres, tua terris didita fama,
 Conjunxere tibi, et fatis egere volentem.
 Dardanus, Iliacæ primus pater urbis et auctor,
 Electra, ut Graii perhibent, Atlantide cretus, 135
 Advehitur Teucros ; Electram maximus Atlas
 Edidit, ætherios humero qui sustinet orbes.
 Vobis Mercurius pater est, quem candida Maia
 Cyllenæ gelido conceptum vertice fudit ;
 At Maiam, auditis si quicquam credimus, Atlas, 140
 Idem Atlas generat, cœli qui sidera tollit.
 Sic genus amborum scindit se sanguine ab uno.
 His fretus, non legatos, neque prima per artem
 Tentamenta tui pepigi : me, me ipse, meumque
 Objecit caput, et supplex ad limina veni. 145
 Gens eadem, quæ te, crudeli Daunia bello
 Insequitur ; nos si pellant, nihil afore credunt,
 Quin omnem Hesperiam penitus sua sub juga mittant,
 Et mare, quod supra, teneant, quodque alluit infra.
 Accipe, daque fidem. Sunt nobis fortia bello 150
 Pectora, sunt animi, et rebus spectata Juventus.
 Dixerat Æneas. Ille os, oculosque loquentis
 Jamdudum, et totum lustrabat lumine corpus.
 Tum sic pauca refert : Ut te, fortissime Teucrum,
 Accipio agnoscoque libens ! ut verba parentis, 155
 Et vocem Anchisæ magni vultumque recordor !
 Nam memini Hesionæ visentem regna sororis
 Laomedontiaden Priamum, Salamina petentem,

una et Jove Tantalus Atrei avus pro-
gnatus est ; ex alia, nempe Maia,
Mercurius pater Evandri.

131 *Mea me virtus, &c.*] Conscientia
virtutis meæ, qua nihil mihi videbar
commisisse, quod odio tuo dignum
esset.

134 *Dardanus, &c.*] De Dardani ori-
gine, Æn. III. 167. De Atlante, Æn.
IV. 247. De Electra, et Maia, et Plei-
adibus sororibus, Ge. I. 138. De Mer-
curio, et Cyllene monte Arcadiæ, Æn.
I. 301.

138 *Vobis Mercurius pater est*] Vel
vobis Arcadibus : quia natus ille in Ar-
cadia. Vel vobis Evandro et Pallanti :
diximus enim 51. Mercurium habi-
tum esse patrem Evandri.

146 *Daunia*] Rutula, a Danno rege,
patre Turni, Æn. VII. 794. De Hes-
peria, Æn. I. 534.

149 *Et mare, quod, &c.*] Superum,
sive Adriaticum : ad septentrionem
Italiæ : inferum, sive Tyrrhenum, ad
meridiem.

157 *Hesionæ, &c.*] Hesione, Laome-
dontis filia, uxor Telamonis Salaminis
insulæ regis, inter Peloponnesum et
Atticam. Æn. III. 476. De Arcadia,
Ecl. IV. 58.

Visentem regna sororis Priamum]
Alii non visentem animi causa ; sed
captivum illuc abductum a Telamone
sororis marito aiunt : ut jam dictum
Æn. III. 476. De Laomedonte Priami
patre, Ge. I. 502.

Protenus Arcadiæ gelidos invisere fines.
 Tum mihi prima genas vestibat flore juvena; 160
 Mirabarque duces Teucros, mirabar et ipsum
 Laomedontiaden: sed cunctis altior ibat
 Anchises. Mihi mens juvenali ardebat amore
 Compellare virum, et dextræ conjungere dextram.
 Accessi, et cupidus Phenei sub mœnia duxi. 165
 Ille mihi insignem pharetram Lyciasque sagittas
 Discedens chlamydemque auro dedit intertextam,
 Frænaque bina, meus quæ nunc habet, aurea, Pallas.
 Ergo et, quam petitis, juncta est mihi fœdere dextra:
 Et, lux cum primum terris se crastina reddet, 170
 Auxilio lætos dimittam, opibusque juvabo.
 Interea sacra hæc, quando huc venistis amici,
 Annua, quæ differre nefas, celebrate faventes
 Nobiscum, et jam nunc sociorum assuescite mensis.
 Hæc ubi dicta, dapes jubet et sublata reponi 175
 Pocula, gramineoque viros locat ipse sedili
 Præcipuumque toro et villosi pelle leonis
 Accipit Æneam, solioque invitat acerno.
 Tum lecti juvenes certatim aræque sacerdos
 Viscera tosta ferunt taurorum, onerantque canistris 180
 Dona laboratæ Cereris, Bacchumque ministrant.
 Vescitur Æneas, simul et Trojana juvenus,
 Perpetui tergo bovis et lustralibus extis.
 Postquam exemta fames, et amor compressus edendi,
 Rex Evandrus ait: Non hæc solennia nobis, 185
 Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
 Vana superstitio veterumque ignara Deorum
 Imposuit: sævis, hospes Trojane, periclis
 Servati facimus, meritosque novamus honores.

165 *Phenei*] *Pheneum* vel *Pheneus*, Arcadiæ urbs et lacus, apud Cyllenen montem. De *Lycia* regione, cujus commendabantur sagittæ et pharetræ, Æn. iv. 143. De *chlamyde*, casaque, Æn. iii. 484.

175 *Sublata....Pocula*] Metu navium adventantium. De *toris*, herbeis sedilibus, Æn. iii. 224. *Acerno*, ex acere arbore, *erale*. De more *sedendi* ad mensas, Æn. i. 702. De *assis* et *elixis* carnibus, Æn. i. 215. De *Cerere*, pro pane, Æn. i. 181. De *Baccho*, pro vino, Ecl. v. 69.

183 *Perpetui tergo bovis, &c.*] Boves constat integros ad ignem et epulas

apponi solitos apud veteres: et apud Homerum aliosque apponi præcipue viris principibus *dorsum*, illudque *διη-νέκès*, longum, continuum, porrectum: quod hic perpetuum dicitur. *Extalustralia*: quæ religiose comesa, *lustrare*, id est, purgare putabantur, Æn. iii. 279. De *extis*, Æn. iv. 64.

185 *Evandrus*] Græca forma, *Εβανδρος*; Latina, *Evander*.

187 *Veterum ignara Deorum*] Non colimus Herculem, recentiorum Deum, contemptu antiquiorum et majorum Deorum, quales Jupiter, Apollo, &c.

Courteous

disperse the gifts of labor

This sacrifice

Jam primum saxis suspensam hanc aspice rupem : 190
 Disjectæ procul ut moles, desertaque montis
 Stat domus, et scopuli ingentem traxere ruinam.
 Hic spelunca fuit, vasto submota recessu ;
 Semihominis Caci facies quam dira tenebat,
 Solis inaccessam radiis ; semperque recenti 195
 Cæde tepebat humus ; foribusque affixa superbis
 Ora virum tristi pendebant pallida tabo.
 Huic monstro Vulcanus erat pater ; illius atros
 Ore vomens ignes, magna se mole ferebat.
 Attulit et nobis aliquando optantibus ætas 200
 Auxilium adventumque Dei. Nam maximus ultor,
 Tergemini nece Geryonæ spoliisque superbus,
 Alcides aderat, taurosque hac victor agebat
 Ingentes ; vallemque boves amnemque tenebant.
 At furiis Caci mens effera, ne quid inausum 205
 Aut intractatum scelerisve dolive fuisset,
 Quatuor a stabulis præstanti corpore tauros
 Avertit, totidem forma superante juvencas.
 Atque hos, ne qua forent pedibus vestigia rectis,
 Cauda in speluncam tractos, versisque viarum 210
 Indiciis raptos, saxo occultabat opaco.
 Quærenti nulla ad speluncam signa ferebant.
 Interea, cum jam stabulis saturata moveret
 Amphitryoniades armenta, abitumque pararet,
 Discessu mugire boves, atque omne querelis 215
 Impleri nemus, et colles clamore relinqui.
 Reddidit una boum vocem, vastoque sub antro
 Mugit, et Caci spem custodita fefellit.
 Hic vero Alcidae furiis exarserat atro
 Felle dolor : rapit arma manu nodisque gravatum 220
 Robur ; et ætherii cursu petit ardua montis.
 Tum primum nostri Cacum videre timentem

194 *Semihominis Caci, &c.*] Media parte fera, media homo fuisse dicitur : nihil tamen ei affingit Virgilius ex fera, præter villosum pectus, infra 266. Huic Propertius tribuit tria capita, l. iv. 9. Livius pastorem ait fuisse, ferocem viribus. Nomen a *κακός* *malus*. De *Geryone tergemino*, ejusque bobus ab Hercule direptis, *Æn.* vii. 662. De *Alcide*, nomine Herculis, infra 288.

Semihominis, &c.] Sic restituit N. Heinsius ex MSS. *Facies Caci tenebat* : id est, *Cacus tenebat*. Sic *Æn.*

iii. 591. ' Ignoti nova forma viri... manus ad littora tendit.' Id est, *vir ignotus manus tendit*.

219 *Atro Felle dolor*] *Felle*, pro *bila* : in qua videtur poëta iracundiam ponere.

220 *Arma...nodisque gravatum Robur*] Vel eandem rem dixit, *clavam*, quæ ipsius erant arma : vel alia arma præter *clavam*, nempe sagittas ; quia 249. *desuper Alcides telis premit*. De robore gravi ligno, *Ge.* i. 162. De Euro vento orientali, *Ge.* i. 371.

Turbatumque oculis. Fugit ilicet ocyor Euro,
 Speluncamque petit; pedibus timor addidit alas.
 Ut sese inclusit, ruptisque immane catenis 225
 Dejecit saxum, ferro quod et arte paterna
 Pendebat, fultosque emuniit objice postes: *Carviced*
 Ecce furens animis aderat Tirynthius; omnemque
 Accessum lustrans huc ora ferebat et illuc,
 Dentibus infrendens. Ter totum fervidus ira 230
 Lustrat Aventini montem; ter saxeâ tentat
 Limina nequicquam; ter fessus valle resedit.
 Stabat acuta silex, præcisis undique saxis,
 Speluncæ dorso insurgens, altissima visu;
 Dirarum nidis domus opportuna volucrum. 235
 Hanc, ut prona jugo lævum incumbibat ad amnem,
 Dexter in adversum nitens concussit, et imis
 Avulsam solvit radicibus; inde repente
 Impulit: impulsu quo maximus insonat æther;
 Dissultant ripæ, refluitque exterritus amnis. 240
 At specus et Caci detecta apparuit ingens
 Regia, et umbrosæ penitus patuere cavernæ:
 Non secus, ac si qua penitus vi terra dehiscens
 Infernas reseret sedes, et regna recludat
 Pallida, Dis invisâ; superque immane barathrum 245
 Cernatur, trepidentque immisso lumine Manes.
 Ergo insperata deprensum in luce repente,
 Inclusumque cavo saxo, atque insueta rudentem,
 Desuper Alcides telis premit, omniaque arma
 Advocat, et ramis vastisque molaribus instat. 250
 Ille autem, neque enim fuga jam super ulla pericli,
 Faucibus ingentem fumum, mirabile dictu,
 Evomit, involvitque domum caligine cæca,
 Prospectum eripiens oculis; glomeratque sub antro
 Fumiferam noctem commixtis igne tenebris. 255
 Non tulit Alcides animis, seque ipse per ignem
 Præcipiti injecit saltu, qua plurimus undam

226 *Arte paterna*] Cyclopes enim, ministri Vulcani, artem reperisse dicuntur muniendarum urbium, Æn. vi. 630. *Tirynthius*, nomen Herculis, Æn. vii. 662. *Aventinus* mons, Æn. vii. 657. *Dixitque montem Aventini*, qua forma urbem *Patavi*, Æn. i. 251.

235 *Dirarum volucrum*] Bubonum, corvorum, &c.

236 *Lævum*] *Aventinus*, nunc *Monte di S. Sabina*, Tybrim habet ad occidentem. *Virg.*

dentem, quam Virgilius sinistram montis partem appellat. Hercules igitur stabat ad orientem illius rupis, quæ erat in monte: si quidem *dexter in adversum*. De *sinistra et dextra*, Ecl. ix. 15. De *Barathro*, Æn. iii. 421. De *Manibus*, Ge. iv. 469. Æn. vi. 743. De verbo *rudere*, Ge. iii. 374.

250 *Molaribus*] Saxis grandibus, quæ molarum instar essent.

257 *Undam Fumus agit*] Vaporem, 3 P

Fumus agit, nebulaque ingens specus aestuat atra.
 Hic Cacum in tenebris incendia vana vomentem
 Corripit in nodum complexus, et angit inhærens 260
 Elisos oculos, et siccum sanguine guttur.
 Panditur extemplo foribus domus atra revulsis;
 Abstractæque boves abjuratæque rapinæ
 Cœlo ostenduntur, pedibusque informe cadaver
 Protrahitur. Nequeunt expleri corda tuendo 265
 Terribiles oculos, vultum, villosaque setis
 Pectora semiferi, atque extinctos faucibus ignes.
 Ex illo celebratus honos, lætique minores
 Servavere diem, primusque Potitius auctor,
 Et domus Herculei custos Pinaria sacri 270
 *Hanc aram luco statuit, quæ Maxima semper
 *Dicetur nobis, et erit quæ maxima semper.
 Quare agite, o juvenes, tantarum in munere laudum
 Cingite fronde comas, et pocula porgite dextris,
 Communemque vocate Deum, et date vina volentes. 275
 Dixerat: Herculea bicolor cum populus umbra
 Velavitque comas, foliisque innexa pependit;

in modum undæ erumpentem. Ge. II. 462.

263 *Abjuratæque rapinæ*] Juxta Servium, *per vim retentæ*: juxta Gentilem, *emptæ absque persoluto pretio*: juxta Germanum et alios, quibus assentior, *quas quis habere se negat cum juramento et perjurio*.

269 *Potitius, &c.*] Livius l. I. ait post cædem Caci, tum primum bove eximia de grege capta sacrum Herculi factum: 'adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maxime inclytæ ea loca incolebant. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præsto essent, iisque exta apponerentur: Pinarii extis adesis ad ceteram venirent dapem. Inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis solennibus vescerentur. Potitii, ab Evandro edocti, antistites sacri ejus per multas ætates fuerunt: donec tradito servis publicis solenni familiæ ministerio genus omne Potitiorum in pœnam interiit.' Quod excidium Potitiæ familiæ contigit sub Appio Claudio Censore anno u. c. 442. Pinariam durasse ad usque Maximini tempora censet Cerdanus; sed fallitur, siquidem ex hoc loco patet jam

Livii ætate excisam fuisse. *Potitios* inde dictos quidam putant, quod extis *potirentur*: *Pinarios*, a *πείνα* *fames*. Sed nugari mihi videntur.

271 *Aram....quæ Maxima, &c.*] Apud Livium l. I. sic Evander Herculem alloquitur: 'Jove nate Hercules, salve: te mihi mater, veridica interpretes Deum, aucturum cœlestium numerum cecinit; tibi que aram hic dicatam iri, quam opulentissima olim in terris gens maximam vocet, tuoque ritu colat. Dextra Hercules data: accipere se omen, impleturumque fata, ara condita, atque dicata, ait.' Aram illam in foro boario Romæ perstitisse memorat Ovid. *Fast.* l. 585. Erat autem forum boarium inter montes Aventinum, Palatinum, et Capitolinum.

275 *Communem Deum*] Dii *communes* vocantur: qui coluntur ab omnibus populis propter communem utilitatem: sic Mars propter bellum, Mercurius propter artes, Hercules propter debellata ubique monstra. Et singulariter Hercules; qui Arcadibus, Italis, ac Trojanis perinde venerandus erat. De *populo*, arbore viridi et pallida, Herculi sacra, *peuplier*, *Ecl.* VII. 61.

Et sacer implevit dextram scyphus. Ocyus omnes
In mensam læti libant, Divosque precantur.

Devexo interea propior fit Vesper Olympo: 280

Jamquæ sacerdotes primusque Potitius ibant,
Pellibus in morem cincti, flammisque ferebant.

*Instaurant epulas, et mensæ grata secundæ

*Dona ferunt, cumulantque oneratis lancibus aras.

Tum Salii ad cantus, incensa altaria circum, 285

Populeis adsunt evincti tempora ramis;

Hic juvenum chorus, ille senum; qui carmine laudes

Herculeas et facta ferunt: ut prima novercæ

278 *Scyphus, &c.*] Græca vox, σκύφος, vas amplum, Herculi præcipue addictum; ut *cantharus* Baccho, ex Macrobo. De *libatione in mensam*, Æn. I. 740.

282 *Pellibus in morem cincti*] Vel in morem pastoritiæ vitæ, et Panos Arcadum Dei: vel potius in morem Herculis, qui leonis pelle indutus erat. De *instauratione* et renovatione epularum per *secundas mensas*, ubi poma, bellaria, melleæ placentæ, Æn. I. 727.

284 *Lancibus*] *Lanx*, patina est, a latitudine dicta.

285 *Salii*] Primo instituti a Numa, duodecim numero, e patricio genere: duplicati deinde a Tullo Hostilio: armati saltabant ad tibiæ modulos; concussis hasta brevibus scutis, quæ ancilia vocabant. Nomen a *saliendo*: unde licet a Numa instituti sint, et in honorem Martis; tamen apud Evandrum in honorem Herculis inducuntur a Virgilio, qui vim nominis, non rationem temporis spectavit.

288 *Ut prima novercæ, &c.*] *Hercules*, Jovis filius et Alcmenæ, quæ Amphitryonis Thebani uxor erat, Junonis novercæ odio multis laboribus expositus est: unde cum *Alcides* vocaretur, ab *Alceo* Amphitryonis patre; vocatus est Ἡρακλῆς, *Hercules*, ab Ἥρα *Juno*, et κλέος *gloria*. Præcipui ejus labores hic recensentur. I. Cum esset in cunis, immissos a Junone angues duos elisit. II. Trojam cepit sub Laomedonte, ob negatam sibi mercedem liberatæ a ceto He-siones, Ge. I. 502. Æn. III. 476. III. Cum Eurytus Æchaliæ rex, in Thes-salia, Iolen filiam ipsi promississet uxorem, et postea denegasset; ur-

bem diruit. IV. Antequam nati essent Hercules, et Eurystheus Mycenarum rex; cum esset in fatiis, hunc alteri servitutum, qui posterior natus esset; effecit Juno, ut Hercules posterior nasceretur: quare subditus Eurystheo, ab eodem ad laboriosissimas expeditiones missus est. Juno hic *iniqua* dicitur, non quidem *injusta*, quod in hymno impium fuisset; sed *infesta*, *infensa*. *Fata* sumuntur hic pro *auctoritate* et *voluntate* Junonis: sic ait ipsa Juno, Æn. VII. 293. 'fatis contraria nostris Fata Phrygum.' V. Cum hospitio benigne exceptus esset a Pholo Centauro; et Centauri alii ad vini Herculi apposti odorem hostiliter incurrissent; dicitur eos sagittis confixisse. Virgilius tamen Pholum, non ut hospitem, sed ut hostem ejus memorat. *Bimembres* finge-bantur Centauri, superiore parte humana, inferiore equina, Æn. VI. 286. *Nubigenæ*, quia nube et Ixione geniti, Ge. III. 38. VI. Taurum agros Cre-tensium populantem non occidit quidem, sed ad Eurysthenem adduxit. Hunc aiunt quidam immissum a Neptuno, quem Minos Cretæ rex offenderat: alii taurum fuisse, qui Europam Minois matrem in Cretam trans-tulerat: alii taurum, cujus amore insanierat Pasiphaë Minois uxor, Æn. VI. 24. VII. Leonem, in sylva Nemea, prope Cleonas Argiæ urbem in Peloponneso, cum neque sagittis neque impacta clava occidere posset, unguibus apprehensum dissecuit; ejusque pellem, quod non esset ferro penetrabilis, in vestem sibi assumsit. VIII. Per Tænari promontorii antram ingressus ad Inferos, Cerberum canem, ad solium Plutonis metu fugien-

Monstra manu geminosque premens eliserit angues;
 Ut bello egregias idem disjecerit urbes, 290
 Trojamque Œchaliāque; ut duros mille labores
 Rege sub Eurystheo, fatis Junonis iniquæ,
 Pertulerit. Tu nubigenas, invicte, bimembres
 Hylæumque Pholumque manu, tu Cresia mactas
 Prodigia, et vastum Nemea sub rupe leonem. 295
 Te Stygii tremuere lacus, te janitor Orci
 Ossa super recubans antro semesa cruento;
 Nec te ullæ facies, non terruit ipse Typhoeus,
 Arduus, arma tenens; non te rationis egentem
 Lernæus turba caputum circumstetit anguis. 300
 Salve, vera Jovis proles, decus addite Divis,
 Et nos et tua dexter adi pede sacra secundo.
 Talia carminibus celebrant; super omnia Caci
 Speluncam adjiciunt, spirantemque ignibus ipsum.
 Consonat omne nemus strepitu, collesque resultant. 305
 Exin se cuncti divinis rebus ad urbem
 Perfectis referunt. Ibat rex obsitus ævo,
 Et comitem Æneam juxta natumque tenebat
 Ingrediens, varioque viam sermone levabat.
 Miratur, facilesque oculos fert omnia circum, 310
 Æneas, capiturque locis; et singula lætus
 Exquiratque auditque virum monumenta priorum.
 Tum rex Evandrus, Romanæ conditor arcis:

tem, inde pertraxit ad Eurystheum,
 et reducere jussus est, *Æn.* vi. 395.
 De *Stygiis aquis*, et *Orco*, *Æn.* vi. 323.
 ix. Diis magno præsidio fuit contra
 Gigantes cælum aggressos: quorum
 inter præcipuos fuit Typhoeus, de
 quo *Ge.* i. 279. *Æn.* ix. 716. Ita
 Apollodorus. Unde patet vanitas fa-
 bularum: quæ eundem Herculem,
 circa Eurysthei Theseique tempora
 florentem, jam inde a Gigantei belli
 ætate fuisse inter Deos docent. x.
 Hydram, serpentem in aquis et terra
 vivacem, cui nomen ab ὕδωρ aqua, in
 Lerna palude degentem, Mycenæ
 inter et Argos; capitibus septem,
 aut juxta alios, quinquaginta terri-
 bilem; quorum quoties unum abscis-
 sum erat, toties alia duplicato numero
 pullulabant, admoto ad singula vul-
 nera igni tandem interfecit. xi.
 Cum Dejanira ejus uxor suspectos
 haberet ejus in Iolen amores, misit
 ad eum vestem Nessi Centauri infec-
 tam sanguine, cui vim inesse audive-

rat ad amorem excitandum: quam
 ille cum induisset, indeque sparso per
 membra incendio, vim doloris pati
 non posset, excitata et succensa pyra
 in Œta monte Thessaliæ, in eam im-
 misit sese; et sic expurgatus omni
 contagio mortali transiisse ad Deos
 creditus est.

302 *Dexter]* *Propitius*: de hac
 voce in bonam partem, *Ecl.* i. 16.

307 *Obsitus ævo]* Plautus in *Me-
 næchmis* Act. v. 2. 4. 'Consitus sum
 senectute:' id est *plenus annis*: quia
 agri *consiti* sive *obsiti* frugibus, *pleni*
 sunt frugibus. Ita plerique omnes.
 Ego explico *sparsus senectute*, sive
canis: quia, quæ *seruntur*, *sparguntur*:
 et jam dixit Virgilius *Æn.* v. 416.
 'Temporibus geminis canebat sparsa
 senectus:' et sane sic explicandus est
 Lucretius l. ii. 210. 'Sol etiam sum-
 mo de vertice dissipat omnes Ardorem
 in partes, et lumine conserit arva:' id
 est, *lumine spargit arva*.

313 *Romanæ conditor arcis]* Con-

Hæc nemora indigenæ Fauni Nymphæque tenebant,
 Gensque virum truncis et duro robore nata: 315
 Quis neque mos neque cultus erat; nec jungere tauros,
 Aut componere opes norant, aut parcere parto:
 Sed rami atque asper victu venatus alebat.
 Primus ab ætherio venit Saturnus Olympo,
 Arma Jovis fugiens, et regnis exul ademtis. 320
 Is genus indocile ac dispersum montibus altis
 Composuit, legesque dedit, Latiumque vocari
 Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.
 Aurea quæ perhibent, illo sub rege fuerunt
 Sæcula: sic placida populos in pace regebat. 325
 Deterior donèc paulatim ac decolor ætas
 Et belli rabies et amor successit habendi.
 Tum manus Ausonia et gentes venerè Sicanae;
 Sæpius et nomen posuit Saturnia tellus.

ditor oppiduli in Palatino monte, ut diximus 51. cujus in ruinis Romulus deinde prima Romanæ urbis initia constituit, loco quadratam in formam munito. Livius, Plutarchus, Festus, &c.

314 *Indigenæ Fauni, &c.*] Videtur hic per *Indigenas* intelligere *Aborigines populos*, eosque primos statuere Italiæ incolas, ut diximus *Æn.* vii. 181. et ita censet Justinus. Quamquam probabilius putat Cluverius primos fuisse Siculos; Aborigines vero Siculis posteriores, et aliunde advectos, nempe ex Arcadia; unde sacra eo intulerint Panos et Fauni, qui ab Arcadibus pastoritiæ vitæ deditis colebantur. De *Faunis*, *Ecl.* vi. 27. De *Nymphis*, *Ecl.* ii. 46.

315 *Robore nata*] Cum enim in cavis arborum truncis primo habitarent, inde nati putabantur. De *robore*, ligno, *Ge.* i. 161.

319 *Primus ab, &c.*] *Saturnus* Cretenensis rex, a Jove filio primum liberatus e manibus Titanum, qui eum, orta de regnandi jure controversia, carcere incluserant: monente oraculo, ut a filio sibi caveret; cum eidem strueret insidias, occupatus a filio et e regno ejectus, navi in Italiam venit: ibique exceptus a Jano antiquissimo rege, populos cum eo composuit legibus: unde propter morum castitatem e cælo venisse credi-

tus est, et aureum nomen suo sæculo fecit. *Latium* Italiam appellavit, quod in ea contra filii insidias latuisset. *Primus* venisse in Italiam ex aliis regionibus dicitur a Virgilio, qui putat Janum et Aborigines fuisse primos loci indigenas, a quibus Saturnus exceptus est. De *Latio*, *Æn.* vii. 54. De *Olympo* monte, pro cælo, *Ecl.* v. 56.

326 *Decolor ætas*] *Argentea*, ab aureo colore deficiens: tum *ærea* et *ferrea*, *Ge.* i. 125.

328 *Ausonia, &c.*] Et hinc patet, inter Italiæ populos non eum a Virgilio temporis ordinem statui, qui a scriptoribus reliquis statuitur: quamquam fateor confusa admodum hic esse omnia, nec sibi constare scriptores. Diximus enim *Siculos*, qui et *Sicani* deinde dicti sunt, primos fuisse Latii et Sabinæ regionis incolas, eosque indigenas, *Æn.* vii. 794. *Ausones* vero, primos item et indigenas habitatores Italiæ, fretum versus Siculum, *Æn.* vii. 54. Virgilius vero censet utrosque esse advenas, Saturno posteriores. Tum hic alter etiam notatur Virgilii error: quod Saturni ætatem ab Evandri Latinique temporibus hic longe removet; cum effluxisse ab eo videatur ætatum quadruplex mutatio, aureæ, argenteæ, æreæ, ferreæ: tamen *Æn.* vii. 47. Saturnum Latini proavum facit.

Tum reges, asperque immani corpore Tybris: 330
 A quo post Itali fluvium cognomine Tybrim
 Diximus; amisit verum vetus Albula nomen.
 Me pulsum patria, pelagique extrema sequentem,
 Fortuna omnipotens et ineluctabile fatum *unconformable*
 His posuere locis, matrisque egere tremenda 335
 Carmentis Nymphæ monita, et Deus auctor Apollo.
 Vix ea dicta; dehinc progressus, monstrat et aram,
 Et Carmentalem Romano nomine portam
 Quam memorant, Nymphæ priscum Carmentis honorem,
 Vatis fatidicæ: cecinit quæ prima futuros 340
 Æneadas magnos et nobile Pallanteum.
 Hinc lucum ingentem, quem Romulus acer Asylum
 Retulit, et gelida monstrat sub rupe Lupercal,
 Parrhasio dictum Panos de more Lycaei.
 Necnon et sacri monstrat nemus Argileti, 345

330 *Asperque immani corpore Tybris, &c.*] Rex Tuscorum, qui occisus juxta fluvium Albulam, huic nomen reliquit suum. Ita Festus et alii. Livius tamen et Ovidius hoc nomen repetunt a Tiberino Albanorum rege, qui eo demersus est. Oritur in Apenini jugis, in septentrionali Etruriæ parte, juxta Umbros: dividitque totam Etruriam, seu Tusciam, ad orientem ab Umbris, Sabinis, et Latio: unde quia Tuscis maxime objicitur, dicitur a poetis *Tuscus amnis*, potius quam *Sabinus* aut *Latinus*. Evolvitur in mare Tuscum sive Tyrrhenum duobus ostiis: ad orientale ostium urbs est *Ostia*; prope occidentale urbs *Portus*.

336 *Carmentis, &c.*] Seu *Carmentæ*, matris Evandri; quæ Græcis dicta *Themis* juxta Dionys. aut *Nicostrata*, juxta Solinum: Latinis dicta est *Carmenta*, quia futura *carmine* evulgabat. De *Apolline* vaticiniorum præside, Ecl. III. 104.

337 *Progressus*] Ex ripa orientali Tybris et radicibus Aventini, progressus ad septentrionem, quo loco spectabat Aventinum ad meridiem, Capitolinum ad septentrionem, Palatinum ad orientem: ibidemque forum fuit deinde boarium, ubi ara Herculis maxima.

Aram] Vel *Maximam* Herculis, supra 271. vel *aram* ipsius *Carmentæ*, juxta Carmentalem portam,

sub Capitolino monte; de qua Dionysius l. 1. *Romano nomine* dictam ait Carmentalem: Carmenta enim nomen Latinum est. Cecinit Æneadas magnos: quia inter alia, Romanos cecinit gentem fore opulentissimam, supra 271. De *Pallanteo*, seu Palatino monte, 51.

342 *Asylum*] Locum a Romulo constitutum inter querceta duo, Capitolinumque et Palatinum: quo quicumque confugerent e vicinis urbibus, salvi ac securi essent: qua arte novam urbem suam frequentem effecit. De *asylo*, Æn. II. 761.

343 *Lupercal*] Locum in Palatino monte, ubi Arcades Evandro auctore templum extruxerant Pani Arcadiæ Deo. Illic quotannis ludicrum celebrabatur, juvenibus passim discurrentibus nudis, cum scuticis e caprina pelle, quibus obvios quosque cædebant; mulieres præcipue, quæ se his verberibus ad partum juvari existimabant: *Luperci* ipsi dicebantur. *Lupercal*, nomen deductum a *lupa*, seu *Lycæo* monte Arcadiæ, ubi Pan colebatur: est enim *λύκος* *lupus*. Unde quidam Romulum putant hujus ludi auctorem esse, quod eo in loco a *lupa* nutritus fuisset. *Parrhasia* dicta est Arcadia, ab Arcadiæ regione et oppido ejus nominis: cujus conditor fuit Parrhasus Lycaonis filius juxta Steph. De *Pane* Deo, Ecl. II. 31.

345 *Nemus Argileti*] Locum pari-

Testaturque locum, et letum docet hospitis Argi.
 Hinc ad Tarpeiam sedem et Capitolia ducit,
 Aurea nunc, olim sylvestribus horrida dumis.
 Jam tum religio pavidos terrebat agrestes
 Dira loci; jam tum sylvam saxumque tremebant. 350
 Hoc nemus, hunc, inquit, frondoso vertice collem,
 Quis Deus, incertum est, habitat Deus; Arcades ipsum
 Credunt se vidisse Jovem, cum sæpe nigrantem
 Ægida concuteret, dextra nimbosque cieret.
 Hæc duo præterea disjectis oppida muris, 355
 Reliquias veterumque vides monumenta virorum.
 Hanc Janus pater, hanc Saturnus condidit arcem:
 Janiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.
 Talibus inter se dictis ad tecta subibant
 Pauperis Evandri, passimque armenta videbant 360
 Romanoque Foro et lautis mugire Carinis.
 Ut ventum ad sedes: Hæc, inquit, limina victor
 Alcides subiit; hæc illum regia cepit.
 Aude, hospes, contemnere opes, et te quoque dignum
 Finge Deo; rebusque veni non asper egenis. 365

ter inter Aventinum et Capitolinum, circa forum boarium: quæ pars erat Argei campi. Nomen, juxta Varro-
 nem, vel ab argillosa hujus loci terra;
 vel ab *Argo*, quem ait Fabius Pictor
 fuisse hospitem Evandri: aiuntque
 passim interpretes hunc, ob affectati
 regni suspicionem, ab Arcadibus oc-
 cisum fuisse, inscio Evandro, qui eum
 hoc loco sepultum præcipuis honori-
 bus affecerit: quare *testatur locum*
Evander; id est, locum attestatur, et
 quasi adjurat, se violati hospitii reum
 non esse. Alii nomen deducunt ab
 Argivis Herculis comitibus.

347 *Tarpeiam sedem, &c.*] Montem
 dictum primo *Saturnium*, ob Satur-
 niam urbem in eo conditam a Jano,
 ad memoriam suæ cum Saturno socie-
 tatis: deinde appellatum *Tarpeium*:
 denique *Capitolinum*, ab humano ca-
 pite ibidem invento, cum templi fun-
 damenta Tarquinius Priscus jaceret.
 Ibi magnus honos habitus deinceps Ca-
 pitolino Jovi, cujus futuri cultus quæ-
 dam quasi semina spargit hic Virgilius.

354 *Ægida*] Clypeum Jupiter sibi
 finxisse dicitur ex pelle Amaltheæ
 capræ, nutricis suæ, Ge. iv. 151. est
 autem alæ capra. Sic vocat Homerus,

non Jovis tantum, sed Minervæ etiam
 et Apollinis clypeum: Virgilius item
 tribuit Minervæ, infra 435.

358 *Janiculum, &c.*] Montes Tybri
 interfluente discreti: *Janiculum* qui-
 dem ad occidentalem ripam; *Satur-
 nius*, sive Capitolinus, ad orientalem:
 non tamen omnino adversi, nam
 Capitolinus ad septentrionem magis
 recedit. In utroque gemina olim urbs
 fuerat. De *Jano*, Æn. vii. 610. De
Saturno, supra 319.

361 *Romanoque Foro, &c.*] Deflexo
 ad orientem itinere, inter Capitoli-
 num et Aventinum, spatium invisunt
 illud, ubi deinceps fuit *Forum maxi-
 mum Romanum*, civilibus negotiis trac-
 tandis constitutum. Incipiebat au-
 tem a radicibus orientalibus Capito-
 lini; ac deinde ad latus item orien-
 tale Aventini excurrerebat: qua in ul-
 tima parte propius attingebat locum,
 qui *Carinæ* dictæ deinde sunt *lautæ*,
 ob magnificentiam et lautitiam ædifi-
 ciorum, in quibus domus fuit Pom-
 peii. Nominis ratio non affertur alia
 tolerabilis; nisi quod, locus in mo-
 dum carinæ curvus, ac longus esset.
 De *Alcide*, supra 288. De *ursa Liby-
 stide* seu *Libyca*, Æn. v. 37.

Dixit, et angusti subter fastigia tecti
 Ingentem Æneam duxit, stratisque locavit
 Effultum foliis et pelle Libystidis ursæ.
 Nox ruit, et fuscis tellurem amplexitur alis.
 At Venus haud animo nequicquam exterrita mater, 370
 Laurentumque minis et duro mota tumultu,
 Vulcanum alloquitur, thalamoque hæc conjugis aureo
 Incipit, et dictis divinum aspirat amorem:
 Dum bello Argolici vastabant Pergama reges
 Debita, casurasque inimicis ignibus arces; 375
 Non ullum auxilium miseris, non arma rogavi
 Artis opisque tuæ; nec te, carissime conjux,
 Incassumve tuos volui exercere labores;
 Quamvis et Priami deberem plurima natis,
 Et durum Æneæ flevissem sæpe laborem. 380
 Nunc Jovis imperiis Rutulorum constitit oris:
 Ergo eadem supplex venio, et sanctum mihi numen
 Arma rogo, genetrix nato. Te filia Nerei,
 Te potuit lacrymis Tithonia flectere conjux.
 Aspice, qui coëant populi, quæ moenia clausis 385
 Ferrum acuant portis in me excidiumque meorum.
 Dixerat; et niveis hinc atque hinc Diva lacertis
 Cunctantem amplexu molli fovet. Ille repente
 Accepit solitam flammam; notusque medullas
 Intravit calor, et labefacta per ossa cucurrit; 390
 Non secus atque olim, tonitru cum rupta corusco
 Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.

370 *At Venus, &c.*] Expressus est hic locus ad imitationem Homeri: apud quem Thetis a Vulcano petit arma pro Achille filio, *Iliad.* xviii. 369. Virgilius quidem hic Homero superior est dignitate sententiarum: videtur tamen parum prudenter ab eo factum, ut legitimum virum deprecetur Venus pro Ænea, quem adulterio ex Anchisa susceperat; seque adeo genitricem ejus esse gloriatur, 'Arma rogo genetrix nato.' Excusat eum tamen, tum meretricia impudentia, cujus exemplum in Venere exhibet; tum vis muliebrium blanditiarum apud senes, qualis Vulcanus. De *Venere*, Æn. i. 260. De *Vulcano*, Ge. i. 295. De *Laurentibus*, Æn. vii. 63. Porro *thalamus* ille et aula Vulcani, ubi hoc habetur colloquium; in cœlo esse fingitur: siquidem 423. Vulca-

nus e cœlo descendit in officinam suam, ad arma fabricanda, circa Liparen insulam. In quo peccavit Homerus, qui aulam et officinam Vulcani simul in cœlo constituit.

374 *Argolici, &c.*] De *Argis*, urbe regia Agamemnonis, Æn. i. 288. De *Pergamis*, arce Trojæ, Æn. i. 470.

379 *Priami . . . natis*] Paridi, a quo pulchritudinis præmium tulerat, pommum aureum, Æn. i. 31. De *situ Rutulorum*, Æn. vii. 795.

383 *Filia Nerei, &c.*] *Thetis*, de qua, Ecl. iv. 32. pro filio Achille arma a Vulcano impetravit. *Aurora*, Tithoni uxor, pro Memnone filio, ad Trojanum bellum proficiscente. De *Aurora*, Ge. i. 249. De *Tithono*, Æn. iv. 585. De *Memnone*, Æn. i. 493.

Sensit læta dolis et formæ conscia conjux.
 Tum pater æterno fatur devinctus amore:
 Quid causas petis ex alto? fiducia cessit 395
 Quo tibi, Diva, mei? Similis si cura fuisset:
 Tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset;
 Nec Pater omnipotens Trojam, nec fata vetabant
 Stare, decemque alios Priamum superesse per annos.
 Et nunc, si bellare paras, atque hæc tibi mens est, 400
 Quicquid in arte mea possum promittere curæ,
 Quod fieri ferro liquidove potest electro,
 Quantum ignes animæque valent: absiste precando
 Viribus indubitare tuis. Ea verba locutus
 Optatos dedit amplexus, placidumque petivit 405
 Conjugis infusus gremio per membra soporem.

Inde, ubi prima quies medio jam noctis abactæ
 Curriculo expulerat somnum; cum foemina primum,
 Cui tolerare colo vitam tenuique Minerva
 Impositum, cinerem et sopitos suscitât ignes, 410
 Noctem addens operi; famulasque ad lumina longo
 Exercet penso; castum ut servare cubile
 Conjugis, et possit parvos educere natos:
 Haud secus ignipotens nec tempore segnior illo
 Mollibus e stratis opera ad fabrilia surgit. 415
 Insula Sicanium juxta latus Æoliamque

398 *Nec fata vetabant Stare, &c.*] Fata a Diis non immutari, sed differri censebantur posse, Æn. i. 243. De Teucris, Æn. i. 239.

402 *Potest electro*] Quidam antiqui codices habent: *potestur electro*. Et est quidem *potestur* Lucretiana et Pacuviana vox: sed prima syllaba in *electro* longa est, tam natura sua, ἤλεκτρον; tam usu Virgilii, 'sudent electra myricæ,' Ecl. viii. 54. Nec obstat versus e Ceiri repetitus, qui a Jos. Scaligero non legitimus putatur. *Electrum*, hic non *succinum* est, ut illud alterum Eclogæ viii. sed aurum, quinta argenti portione mixtum; sive ex natura, sive ex arte temperies illa fit. De eo Plinius l. xxxiii. 4. Nomen ob fulgorem, a Sole, qui Græcis poëtis vocatur ἡλέκτωρ.

404 *Indubitare*] *Dubitare*. Et hic auget particula *in*: ut in voce *infractus*, *incanus*; pro *fractus*, *canus*.

409 *Tenuique Minerva*] *Tenui arte*, ut enim Minerva texturæ, lanificio, et ejusmodi artibus præest, ita pro iis
Delph. Virg.

ipsis sumitur: quemadmodum Vulcanus pro igne, Bacchus pro vino. De Minerva, Æn. ii. 31.

412 *Castum ut servare cubile, &c.*] Ut otia vitet, infesta pudicitiae.

416 *Insula Sicanium, &c.*] Ad latus septentrionale Siciliae, non longe a promontorio Peloro et Italia, sunt insulae septem, *Æoliae* seu *Vulcaniae* dictae: maxima earum *Lipara*, hodie *Lipari*: inter quam et Siciliam est *Hiera*, id est *sacra*, quia Vulcano dicata; unde hodieque dicitur *Bolcano*: quam hic describit Virgilius. Ex hac præcipue ignes erumpunt: quod inde fit, ut ait Solinus c. 12. 'quia ipsæ insulae, natura soli ignea, per occulta commercia, aut mutuuntur Ætnæ incendia, aut subministrant.' Totum enim illud Italiae Inferioris et Siciliae solum, ut alibi monuimus, subterraneis montibus cavum et sulfure succensum est. De iis insulis, Æn. i. 56. De Sicania, Sicilia, Æn. iii. 687. De Ætna, monte ignivomo Siciliae, ibid. 571. De Cyclopibus, ibid. 569.

Erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis:
 Quam subter specus et Cyclopum exesa caminis
 Antra Ætnæa tonant, validique incudibus ictus
 Auditi referunt gemitum, striduntque cavernis 420
 Stricturæ Chalybum, et fornacibus ignis anhelat;
 Vulcani domus, et Vulcania nomine tellus.
 Hoc tunc ignipotens cœlo descendit ab alto.
 Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro,
 Brontesque, Steropesque, et nudus membra Pyracmon. 425
 His informatum manibus jam parte polita
 Fulmen erat; toto genitor quæ plurima cœlo
 Dejicit in terras; pars imperfecta manebat.
 Tres imbris torti radios, tres nubis aquosæ
 Addiderant, rutili tres ignis, et alitis Austri. 430
 Fulgores nunc horridos, sonitumque, metumque
 Miscebant operi, flammisque sequacibus iras.
 Parte alia Marti currumque rotasque volucres
 Instabant; quibus ille viros, quibus excitat urbes;
 Ægidaque horrifera, turbatæ Palladis arma, 435
 Certatim squamis serpentum auroque polibant,
 Connexosque angues, ipsamque in pectore Divæ
 Gorgona, desecto vertentem lumina collo.
 Tollite cuncta, inquit, cœptosque auferte labores,
 Ætnæi Cyclopes, et huc advertite mentem: 440
 Arma acri facienda viro. Nunc viribus usus,
 Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra.
 Præcipitate moras. Nec plura effatus: et illi

421 *Stricturæ Chalybum*] *Stricturæ*: ferrum, ut e fodinis extrahitur: in massas quasi terreas constrictum ac stipatum. *Chalybes*, populi vel Ponti, vel Hispaniæ, ferrariis fodinis et operibus insignes, Ge. I. 58.

425 *Brontesque, &c.*] Nomina Cyclopum e Græcis poëtis repetita. *Brontes*, a βροντή tonitru: *Steropes*, a στεροπή fulgur: *Pyracmon*, a πῦρ ignis, et ἄκμων incus.

429 *Tres imbris torti radios, &c.*] Fulmina in antiquis marmoribus duodecim radiis effinguntur, in circulum dispositis: non rectis illis quidem, sed varios in angulos inflexis, qui trifidam in cuspidem singuli desinunt. Talis est forma Virgiliani hujus fulminis, de qua sic fere Cerdanus: Solent torqueri fulmina, vel grandinante cœlo, vel ruentibus magnis pluviis, vel aëre

fulguribus æstuante, vel ventis flantibus. Grandinem intelligo, per imbrem tortum: pluviam immensam, per aquosam nubem: æstuantem aërem, per ignem: flatus ventorum per Austrum: hic enim ventus præ ceteris frequens tempestatibus est, ut diximus Ecl. II. 58. De Marte, Ecl. IX. 12. De ægide, clypeo Palladis, supra 354. De Pallade, Æn. I. 43.

436 *Squamis, auroque, &c.*] Disjunctio pro squamis aureis, Ge. II. 192. 'Pateris libamus et auro,' pro pateris aureis. Significat clypeum Palladis squamoso corio serpentis ex auro tectum fuisse: ipsum vero Gorgonis, id est Medusæ, caput anguiferum; non in clypeo, ut alias, sed in anteriore loriciæ parte ad pectus affixum. De Gorgone et Palladis clypeo, Æn. II. 616.

Ocyus incubuere omnes, pariterque laborem
 Sortiti: fluit æs rivis, aurique metallum; 445
 Vulnificusque chalybs vasta fornace liquescit.
 Ingentem clypeum informant, unum omnia contra:
 Tela Latinorum; septenosque orbibus orbes
 Impediunt. Alii ventosis follibus auras
 Accipiunt redduntque: alii stridentia tingunt 450
 Æra lacu. Gemit impositis incudibus antrum.
 Illi inter sese multa vi brachia tollunt
 In numerum, versantque tenaci forcipe massam.
 Hæc pater Æoliis properat dum Lemnius oris:
 Evandrum ex humili tecto lux suscitatur alma, 455
 Et matutini volucrum sub culmine cantus.
 Consurgit senior, tunicaque inducitur artus,
 Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis;
 Tum lateri atque humeris Tegeæum subligat ensem,
 Demissa ab læva pantheræ terga retorquens. 460
 Necnon et gemini custodes limine ab alto
 Præcedunt gressumque canes comitantur herilem.
 Hospitis Æneæ sedem et secreta petebat,
 Sermonum memor et promissi muneris, heros.
 Nec minus Æneas se matutinus agebat. 465
 Filius huic Pallas, illi comes ibat Achates.
 Congressi jungunt dextras, mediisque residunt
 Ædibus, et licito tandem sermone fruuntur.
 Rex prior hæc:
 Maxime Teucrorum ductor, quo sospite nunquam 470
 Res equidem Trojæ victas aut regna fatebor;
 Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto

446 *Chalybs*] Genus ferri densissimi ac durissimi, *acier*: a populis hujus nominis, de quibus supra 421.

453 *In numerum*] Eo ordine, qui numerosum quendam ictuum concentum referat.

454 *Pater Lemnius*] *Vulcanus*: qui a Junone matre, propter deformitatem, e cælo dejectus est in insulam Lemnum, nunc *Stalimene*, in Ægei Mari: ubi a Græcis dictus est officinam suam exercere, ob frequentia ibidem fulmina, Ge. i. 295. De insulis Æoliis, supra 416.

458 *Tyrrhena pedum vincula*] *Calceamenta* Tyrrheno more: quorum solea lignea erat, quatuor digitorum latitudine, lora autem inaurata: ex Polluce, l. vii. 22. Et notandum cal-

ceamenta veterum, ut ex antiquis statuis constat, fere soleas fuisse: non latis integumentis desuper, sed vinculis tantum lorisque aptas pedibus. De *Tyrrhenis*, vicinis tunc Evandro populis, mox 479.

459 *Tegeæum ensem*] *Arcadicum*; a *Tegea* urbe Arcadiæ, ubi Pan colebatur.

460 *Pantheræ*] Fera est, maculosa pelle, cujus mas est *pardus*: a πᾶν omne, et θῆρ fera.

472 *Pro nomine tanto, &c.*] Pro dignitate Trojani nominis: pro tanta causa, id est, tanto bello: *nomen* enim sæpe pro *causa* sumitur. De Tusco amne, *Tybri*, supra 330. De *Rutulis*, Æn. vii. 795.

Exiguæ vires. Hinc Tusco claudimur amni,
 Hinc Rutulus premit, et murum circumsonat armis.
 Sed tibi ego ingentes populos opulentaque regnis 475
 Jungere castra paro: quam fors inopina salutem
 Ostentat. Fatis huc te poscentibus affers.
 Haud procul hinc saxo incolitur fundata vetusto
 Urbis Agyllinæ sedes: ubi Lydia quondam
 Gens, bello præclara, jugis insedit Etruscis. 480
 Hanc multos florentem annos rex deinde superbo
 Imperio et sævis tenuit Mezentius armis.
 Quid memorem infandas cædes! quid facta tyranni
 Effera! Di capiti ipsius generique reservent!
 Mortua quin etiam jungebat corpora vivis, 485
 Componens manibusque manus, atque oribus ora,
 (Tormenti genus) et sanie taboque fluentes
 Complexu in misero longa sic morte necabat.
 At fessi tandem cives infanda furentem
 Armati circumstant ipsumque domumque; 490
 Obtruncant socios, ignem ad fastigia jactant.
 Ille inter cædes Rutulorum elapsus in agros
 Confugere, et Turni defendier hospitis armis.
 Ergo omnis furiis surrexit Etruria justis;
 Regem ad supplicium præsentī Marte reposcunt. 495
 His ego te, Ænea, ductorem millibus addam.
 Toto namque fremunt condensæ littore puppes;
 Signaque ferre jubent; retinet longævus haruspex
 Fata canens: O Mæoniæ delecta juvenus,
 Flos veterum virtusque virum, quos justus in hostem 500
 Fert dolor, et merita accendit Mezentius ira;
 Nulli fas Italo tantam subjungere gentem;
 Externos optate duces. Tum Etrusca resedit
 Hoc acies campo, monitis exterrita Divum.

479 *Urbis Agyllinæ sedes, &c.*] Urbs erat Etruriæ, a Lydis dicta deinde *Cære*, hodie *Cerveteri*, Æn. vii. 652. Aiunt Etruscos, sive indigenas, sive aliunde advectos, eam Italiæ regionem, quæ est ad occidentem Tybris, incoluisse: hinc a Pelasgis ex Æmonia, quæ deinde Thessalia dicta est, profectis, bello petitos: qui post Agyllinam ibi conditam, a Tyrrhenis e Lydia profectis expulsi sunt. Hi sive Etrusci, sive Tyrrheni: etiam *Tusci* vocati sunt; a *θύω* *sacrifico*: ob religionis ceremonias, quæ apud eos vigeabant imprimis in urbe *Cære*, quam

vocat Livius l. vii. 'sacrarium populi Romani, diversorium sacerdotum, ac receptaculum sacrorum:' ab hac, ut aliqui censent, religiones Deorum dictæ sunt *cæremonia*. Hinc multi scribunt *Thusci*; multi tamen *Tusci*, Græcis auctoribus, a quibus vocantur *Τούσχοι*. *Etruscorum* nomen unde ortum sit, ignoratur.

498 *Haruspex*] Qui exta *conspicit arvigæ*, vel *arugæ*: est autem *arviga*, hostia: ab *ἀρίξα* *aries*. Ita Vossius. Qua in arte singularis fuit Etruscorum vatum peritia. De *Mæonia*, Lydia, Æn. iv. 216.

Ipse oratores ad me regnique coronam 505
 Cum sceptro misit, mandatque insignia Tarcho,
 Succedam castris, Tyrrhenaque regna capessam.
 Sed mihi tarda gelu sæclisque effoeta senectus
 Invidet imperium, seræque ad fortia vires.
 Natum exhortarer, ni mixtus matre Sabella 510
 Hinc partem patriæ traheret. Tu, cujus et annis
 Et generi fata indulgent, quem numina poscunt,
 Ingredere, o Teucrum atque Italum fortissime ductor.
 Hunc tibi præterea, spes et solatia nostri,
 Pallanta adjungam: sub te tolerare magistro 515
 Militiam et grave Martis opus, tua cernere facta
 Assuescat, primis et te miretur ab annis.
 Arcadas huic equites bis centum, robora pubis
 Lecta, dabo; totidemque suo tibi nomine Pallas.
 Vix ea fatus erat; defixique ora tenebant 520
 Æneas Anchisiades et fidus Achates,
 Multaque dura suo tristi cum corde putabant;
 Ni signum cœlo Cytherea dedisset aperto.
 Namque improvise vibratus ab æthere fulgor
 Cum sonitu venit, et ruere omnia visa repente, 525
 Tyrrhenusque tubæ mugire per æthera clangor.
 Suspiciunt; iterum atque iterum fragor increpat ingens.
 Arma inter nubem, cœli in regione serena,
 Per sudum rutilare vident, et pulsa tonare.
 Obstupuere animis alii; sed Troius heros 530
 Agnovit sonitum et Divæ promissa parentis.
 Tum memorat: Ne vero, hospes, ne quære profecto,
 Quem casum portenta ferant; ego poscor Olympo.
 Hoc signum cecinit missuram Diva creatrix,
 Si bellum ingrueret; Vulcaniaque arma per auras 535
 Laturam auxilio.
 Heu quantæ miseris cædes Laurentibus instant!
 Quas pœnas mihi, Turne, dabis! quam multa sub undas
 Scuta virum galeasque et fortia corpora volves,

506 *Tarcho*] Nomen apud Tyrrhenos insigne. Fuerat enim alter ejus nominis præfectus *Tyrrheni* regis, qui eo usus est ad condendas in ea regione urbes duodecim, ex Strabone.

510 *Matre Sabella*] Vel *Sabino*, vel *Samnitico* genere: hoc enim nomen inter utramque gentem ambiguum est: et Sabellam gentem Italiæ indigenam fuisse, non exteram, probat hic locus. Vide *Æn. vii. 666*. De

Cytherea, Venere, *Æn. i. 261*.

526 *Tyrrhenusque tubæ mugire, &c.*] *Tyrrhenus clangor* tubæ dicitur, quia *Tyrrheni* cornua et tubas dicuntur invenisse, ab Athenæo l. iv. Indicaturque sonus ille *Tyrrhenus*, *Æneam* a *Tyrrhenis* ad regnum vocari.

537 *Laurentibus, &c.*] Latini regis populis, *Æn. vii. 63*. De *Turno*, *ibid. 56*. De *Tybrī*, supra 330.

Tybri pater! Poscant acies, et fœdera rumpant. 540

Hæc ubi dicta dedit, solio se tollit ab alto;
Et primum Herculeis sopitas ignibus aras
Excitat, hesternumque Larem, parvosque Penates
Lætus adit; mactant lectas de more bidentes
Evandrus pariter, pariter Trojana juvenus. 545

Post hinc ad naves graditur, sociosque revisit:
Quorum de numero, qui sese in bella sequantur,
Præstantes virtute legit; pars cetera prona
Fertur aqua, segnisque secundo defluit amni,
Nuntia ventura Ascanio rerumque patrisque. 550

Dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arva;
Ducunt exsortem Æneæ; quem fulva leonis
Pellis obit totum, præfulgens unguibus aureis.

Fama volat parvam subito vulgata per urbem,
Ocyus ire equites Tyrrheni ad limina regis. 555

Vota metu duplicant matres, propiusque periculo
It timor, et major Martis jam apparet imago.

Tum pater Evandrus, dextram complexus euntis,
Hæret, inexpletum lacrymans, ac talia fatur:
O mihi præteritos referat si Jupiter annos! 560

Qualis eram, cum primam aciem Præneste sub ipsa
Stravi, scutorumque incendi victor acervos;

Et regem hac Herilum dextra sub Tartara misi;
Nascenti cui tres animas Feronia mater
(Horrendum dictu) dederat, terna arma movenda; 565

Ter leto sternendus erat: cui tunc tamen omnes
Abstulit hæc animas dextra, et totidem exuit armis.
Non ego nunc dulci amplexu divellerer usquam,

540 *Fœdera rumpant*] Nam Latinus Æneam in socium et generum admitterat, Æn. vii. 260.

542 *Herculeis, &c.*] Non mihi videntur in lucum rediisse, ubi hesterna die sacra Herculi fecerant: sed aras domesticas, in quibus ignis sopitus erat, excitasse prunis ex hesterno sacrificio asservatis: non enim ignem sacrum nisi ex sacro licebat accendere, ex Phædro, l. iv. f. 10. Vel novos ignes domi accenderunt in honorem Herculis. *Hesternum Larem* interpretor: vel qui pridie cultus ab iis fuerat, antequam decumberent: vel potius, quem Æneas, novus hospes, ab hesterna duntaxat die novebat et colendum susceperat. De *Laribus* et *Penatibus*, Æn. ii. 717. De

eorum cultu, Æn. iii. 177. De *ovibus bidentibus*, Æn. iv. 57.

561 *Præneste, &c.*] Æn. vii. 678. fundatorem Prænestinæ urbis appellavit Cæculum, qui erat hoc ipso bello in auxiliis Turni, proindeque firmæ adhuc ætatis. Quomodo igitur ab Evandro, nunc sene, tunc juvene, occidi potuit Herilus sub ipsa Præneste; nisi dicatur Præneste jam urbis formam habuisse tempore Herili, qui regnasse ibidem videtur, munitiones vero a Cæculo accepisse? *Præneste* modo neutrius, modo fœminini est generis. *Herilus* hic tricorpor, ad similitudinem Geryonis, fingitur, Æn. vii. 662. *Feronia*, Dea Herili mater, Æn. vii. 800. *Aradius rex*, Evander, supra 51.

Nate, tuo ; neque finitimus Mezentius usquam,
 Huic capiti insultans, tot ferro sæva dedisset 570
 Funera, tam multis viduasset civibus urbem.
 At vos, o Superi, et Divum tu maxime rector
 Jupiter, Arcadii, quæso, miserescite regis,
 Et patrias audite preces : Si numina vestra
 Incolumem Pallanta mihi, si fata reservant, 575
 Si visurus eum vivo, et venturus in unum :
 Vitam oro ; patiar quemvis durare laborem.
 Sin aliquem infandum casum, Fortuna, minaris :
 Nunc, o nunc liceat crudelem abrumpere vitam,
 Dum curæ ambiguæ, dum spes incerta futuri, 580
 Dum te, care puer, mea sera et sola voluptas,
 Complexu teneo ; gravior ne nuntius aures
 Vulneret. Hæc genitor digressa dicta supremo
 Fundebat : famuli collapsum in tecta ferebant.

Jamque adeo exierat portis equitatus apertis : 585
 Æneas inter primos et fidus Achates ;
 Inde alii Trojæ proceres ; ipse agmine Pallas
 In medio, chlamyde et pictis conspectus in armis :
 Qualis, ubi Oceani perfusus Lucifer unda,
 Quem Venus ante alios astrorum diligit ignes, 590
 Extulit os sacrum cœlo, tenebrasque resolvit.
 Stant pavidæ in muris matres, oculisque sequuntur
 Pulveream nubem, et fulgentes ære catervas.
 Olli per dumos, qua proxima meta viarum,
 Armati tendunt. It clamor, et agmine facto 595
 Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.
 Est ingens gelidum lucus prope Cæritis amnem,
 Religione patrum late sacer ; undique colles
 Inclusere cavi et nigra nemus abiete cingunt.
 Sylvano fama est veteres sacrasse Pelasgos, 600
 Arvorum pecorisque Deo, lucumque diemque,
 Qui primi fines aliquando habuere Latinos.

588 *Chlamyde*] De ea militari veste, casaque, Æn. III. 484. De *Lucifero*, stella Veneris, quæ mane ante Solis ortum ultima videtur in cœlo, unde præire Solem dicitur, Ecl. VI. 86.

596 *Quadrupedante putrem, &c.*] *Putrem*, in pulverem facile solubilem. *Quadrupedante sonitu* : quasi numeroso quadrupedum equorum incessu.

597 *Cæritis amnem, &c.*] *Sylva*, in littore maris, prope amnem exiguum, *Cæretanum* olim, nunc *Vacina* dictum :

ad orientem urbis *Cæritis*, quæ est *Cære*, de qua supra 479. Hujus incolæ *Cærites*, media syllaba brevi ; vel *Cæretes*, media longa, dicuntur, Æn. X. 183. De *abiete* arbore, *sapin*, passim in Ge. De *Sylvano*, Ecl. X. 24. De *Pelasgis*, supra 479.

602 *Qui primi, &c.*] Tamen post *Siculos* indigenas, et advenas *Ænotros* seu *Aborigines*, venerunt *Pelasgi* : deinde *Tyrrheni*, postea *Arcades*, tum *Trojani*. Hic ordo e Dionysio Halicarn. repe-

Haud procul hinc Tarcho et Tyrrheni tuta tenebant
 Castra locis, celsoque omnis de colle videri
 Jam poterat legio, et latis tendebat in arvis. 605
 Huc pater Æneas et bello lecta Juventus
 Succedunt, fessique et equos et corpora curant.
 At Venus ætherios inter Dea candida nimbos
 Dona ferens aderat; natumque in valle reducta
 Ut procul egelido secretum flumine vidit; 610
 Talibus affata est dictis, seque obtulit ultro:
 En, perfecta mei promissa conjugis arte
 Munera; ne mox aut Laurentes, nate, superbos,
 Aut acrem dubites in prælia poscere Turnum.
 Dixit, et amplexus nati Cytherea petivit; 615
 Arma sub adversa posuit radiantia quercu.
 Ille, Deæ donis et tanto lætus honore,
 Expleri nequit, atque oculos per singula volvit,
 Miraturque, interque manus et brachia versat
 Terribilem cristis galeam flammisque vomentem, 620
 Fatiferumque ensem, loricam ex ære rigentem,
 Sanguineam, ingentem, qualis, cum coerulea nubes *watery*
 Solis inardescit radiis, longeque refulget;
 Tum leves ocreas electro auroque recocto,
 Hastamque, et clypei non enarrabile textum. 625
 Illic res Italas Romanorumque triumphos,
 Haud vatum ignarus venturique inscius ævi,
 Fecerat ignipotens; illic genus omne futuræ
 Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella.
 Fecerat et viridi foetam Mavortis in antro *Porting* 630
 Procubuisse lupam: geminos huic ubera circum
 Ludere pendentes pueros, et lambere matrem
 Impavidos; illam tereti cervice reflexam

titur. *Tendebat in arvis.* Castra me-
 tabatur, figebat tentoria: ut Æn. II.
 29. 'Hic sævus tendebat Achilles.'

610 *Egelido*] Ambiguam hujus vocis
 esse potestatem existimat Scaliger,
 Poët. l. VI. 7. et modo negare, ut in
enodis, Ge. II. 78. modo augere, ut in
edurus, Ge. IV. 145. Igitur *egelidus*
 modo est *tepidus*, modo *frigidus*. Cer-
 danus contendit semper esse *tepidum*:
 affertque e Catullo *egelidos tepores*, e
 Columella *egelidum ver*, &c. sed afferi-
 mus etiam e Virgilio *egelidum flumen*,
 ex Ausonio *egelidum Istrum*, *egelidam*
Mosellam, id est, *frigidam*: quis enim
 unquam fluvios vocavit *tepidos*? De

Laurentibus, Æn. VII. 63. De *Cythe-
 rea*, Æn. I. 261.

620. *Cristis galeam*, &c.] *Cristis*, id
 est, pennis avium, aut jubis equinis,
 igneo colore tinctis, e cono seu apice
 galeæ, in modum flammarum erum-
 pentibus, Æn. III. 468. De *electro*,
 supra 402.

625 *Clypei textum*] Quia e multis
 coriis, aut laminis compacti erant
 clypei.

629 *Stirpis ab Ascanio*, &c.] De
Ascanii stirpe, Æn. VI. 763, et sequent.
 De *lupa*, Romuli et Remi, Martis fili-
 orum, altrice, Æn. I. 278.

Mulcere alternos, et corpora fingere lingua.
 Nec procul hinc Romam, et raptas sine more Sabinas 635
 Consessu caveæ, magnis Circensibus actis,
 Addiderat, subitoque novum consurgere bellum
 Romulidis, Tatïoque seni, Curibusque severis.
 Post idem, inter se posito certamine, reges
 Armati Jovis ante aram, paterasque tenentes, 640
 Stabant, et cæsa jungebant fœdera porca.
 Haud procul inde, citæ Metum in diversa quadrigæ
 Distulerant (at tu dictis, Albane, maneres!),
 Raptabatque viri mendacis viscera Tullus
 Per sylvam, et sparsi rorabant sanguine vepres. 645
 Necnon Tarquinius ejectum Porsena jubebat
 Accipere, ingentique urbem obsidione premebat;
 Æneadæ in ferrum pro libertate ruebant.
 Illum indignanti similem, similemque minanti
 Aspiceres; pontem auderet quod vellere Cocles, 650
 Et fluvium vinclis innaret Clœlia ruptis.

635 *Raptas sine more Sabinas, &c.*] Romulus, cum, urbe condita, deesse suis civibus fœminas videret; ludos indixit, qui *Consuales* tum, deinde *Circenses* dicti sunt. De iis et *cavea*, Æn. v. 388. Ad eos cum convenissent vicini, præcipue ex urbe Sabinorum *Curibus*; eorum fœminæ raptæ sunt a Romanis. Hinc bellum grave inter utramque gentem: quod inter Tatium Sabinorum regem, et Romulum denique compositum est; ea lege, ut pars Sabinorum Romanam in urbem Curibus commigrarent, in ea Tatius ac Romulus regnarent, urbs quidem a Romulo *Roma*, populus a Curibus *Curites* seu *Quirites* dicerentur. De *Curibus*, Æn. vi. 809.

641 *Casa porca*] Hanc formulam jungendi fœderis affert Livius l. i. quam tamen Hostilio Tullo tertio Romanorum rege antiquiorem fuisse innuit. Fœcialis, minister sancienti fœderis, sic aiebat: 'Si prior defecerit publico consilio, dolo malo; tu illo die, Jupiter, populum Romanum sic ferito; ut ego hunc porcum hodie feriam. Id ubi dixit, porcum silice percussit.' Inde fœdus *ictum* dici solet.

642 *Metum in diversa, &c.*] Cum Tullus Hostilius, tertius Romanorum rex, Albanos imperio suo subdidisset; susceptoque adversus Fidenates bello, Metius Suffetius Albanorum dictator

Romanos in pugna deseruisset: Tullus victor eum duobus curribus per quadrigas in diversa raptis illigari ac discerpi jussit; Albanam urbem dirui, cives Romam traduci.

646 *Tarquinius, &c.*] Tarquinius Superbus, rex septimus, ob sua filii-que scelera pulsus est, Bruto et Collatino ducibus: Porsenna rex Etruscorum eos reducere aggressus, Janiculum, partem urbis ad occidentalem Tybris ripam, eidem ponte junctam Sublicio, occupavit.

650 *Cocles*] Etruscis in orientalem urbis partem irrumpere parantibus, Horatius Cocles, qui forte positus in statione Sublicii pontis fuerat, solus iis obstitit in ipso pontis aditu, dum Romani a tergo pontem interromperent. Quo diruto, armatus in Tybrim desiluit, et multis super incidentibus telis tranavit salvus ad suos.

651 *Clœlia*] Cum de pacis conditionibus ageretur, datæque essent Porsennæ regi puellæ obsides, ut exercitum e Janiculo deduceret, Clœlia virgo, una ex obsidibus, frustrata lavandi prætextu custodes suos, eorum equis consensis, cum ceteris virginibus tranavit Tybrim: et repetita a rege, eidemque reddita, iterum ab eo propter virtutis miraculum libera dimissa est cum iis obsidibus quas voluit ipsa eligere. Hanc equestri

In summo custos Tarpeiae Manlius arcis
Stabat pro templo, et Capitolia celsa tenebat,
Romuleoque recens horrebat regia culmo.

Atque hic auratis volitans argenteus anser
Porticibus, Gallos in limine adesse canebat;
Galli per dumos aderant, arcemque tenebant,
Defensi tenebris et dono noctis opacæ;

655

Aurea cæsaries ollis, atque aurea vestis;
Virgatis lucent sagulis; tum lactea colla
Auro innectuntur; duo quisque Alpina coruscant
Gæsa manu, scutis protecti corpora longis.
Hic exultantes Salios, nudosque Lupercos,
Lanigerosque apices, et lapsa ancilia coelo

660

statua Romani donaverunt.

652 *Tarpeiae Manlius, &c.*] Anno u. c. 364. Galli Senones, Brenno duce, cum, fuis ad Alliam fluvium Romanis captaque urbe Roma, Capitolium obsiderent, et noctu in muros per præcipitia adreperent; anseres, Junoni sacri, quibus in summa fame obsessi pepercerant, clangore suo milites excitavere: hi Gallos repulerunt Marco Manlio duce, qui triennio ante consulatum gesserat. Galli deinde, post septem mensium obsidionem, pacem ingenti auri pondere cum pacti essent, a M. Camillo Dictatore superveniente cæsi sunt et urbe pulsi. De *Tarpeio* seu *Capitolino* monte, ubi arx et templum Jovis, supra 347.

654 *Romuleoque recens, &c.*] Casa Romuli multiplex fuit, in Palatino monte una, ut monet Dionys. l. ii. altera in Capitolino: eaque, ut ferebant mores temporis, stramento et paleis tecta: quæ Ovidii, Senecæ, ac Vitruvii tempore adhuc supererat, et ad monumentum priscae frugalitatis colebatur. Ovid. Fast. iii. 183. Senec. contr. 9. Vitruv. l. ii. c. 1. *Recens* dicitur, ratione sculpturæ; quia cum recens a Vulcano sculpta esset et ex auro efficta, videbatur fulgore suo referre rutilum quendam horrorem recentium pælearum, quibus tegebatur.

659 *Aurea cæsaries, &c.*] Habitus et arma Gallorum. i. *Aurea coma*: describuntur enim a Livio et aliis comæ Gallorum promissæ et rutilatæ, seu flavæ. ii. *Lactea colla*: candido etiam colore insignes fuisse prædicantur, unde et nomen habuisse a γάλα lac.

iii. *Aurea vestis*, quam hic multi sumunt pro barba, quia Lucretius l. v. 672. dixit 'impubem molli pubescere veste.' Potest tamen intelligi de veste interiore, cui sagula superinducta essent. iv. *Sagula*. Fuerunt *chlamys*, *sagum*, *paludamentum*, ejusdem prope formæ vestes exteriores, breviores, apertæ, fibula circa dextrum humerum annexæ: sed *paludamentum*, proprium imperatorum et longius; *sagum* et *chlamys*, militum et brevius. Quidam volunt *saga*, vel *sagula* Gallorum, habuisse manicas, et fibulatas fuisse vestes; sed instar tunicæ inductas, apertas tamen ante pectus. *Virgata sagula* dicuntur: id est, virgis sive segmentis distincta, versicoloribus, et in longum varia serie porrectis. v. *Torques aurei*, e collo penduli: quos apud Gallos in usu etiam militari fuisse, patet ex Manlio Torquato, qui nomen hoc obtinuit ob detractum in pugna Gallorum duci torquem, Æn. vi. 825. vi. *Gæsa*: hastæ longiores, sed leves et exiles, quæ binæ una manu ferri poterant. *Alpina* dicuntur: vel quia e ligno Alpinarum arborum: vel quia Gallorum propria, qui circa Alpinos montes habitabant. vii. *Scuta longa*, non clypei: *clypeus* enim rotundus est; *scutum* longius multo, quam latius.

664 *Lanigerosque, &c.*] De *Salis*, supra 285. De *Lupercis*, 343. Sacerdotes porro, præcipue flamines, pileos gestabant oblongos, quorum ex fastigio virga eminebat, cui lana erat filo circumligata: quod si per æstatem gestare pileum molestius ducerent, filo illo caput circuibant, quod nefas

Extuderat: castæ ducebant sacra per urbem 665
 Pilentis matres in mollibus. Hinc procul addit
 Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis;
 Et scelerum pœnas, et te, Catilina, minaci
 Pendentem scopulo, Furiarumque ora trementem;
 Secretosque pios: his dantem jura Catonem. 670
 Hæc inter tumidi late maris ibat imago
 Aurea; sed fluctu spumabant cœrula cano;
 Et circum argento clari delphines in orbem
 Æquora verrebant caudis, æstumque secabant.
 In medio classes æratas, Actia bella, 675
 Cernere erat; totumque instructo Marte videres
 Fervere Leucaten, auroque effulgere fluctus.
 Hinc Augustus agens Italos in prælia Cæsar
 Cum Patribus, Populoque, Penatibus et magnis Dis,
 Stans celsa in puppi: geminas cui tempora flammæ 680

esset eos nudo esse capite: hinc *Flamines* dicti, quasi *Filamines*: et lana illa, *apex*, ab *apo*, quod est ab ἀπὸ λῖγο.

664 *Lapsa ancilia*, &c.] Senta brevia, quasi *amcisa*, id est *circumcisa*, quod ovali figura essent absque angulis. Ovid. Fast. III. 377. 'Atque ancile vocat, quod ab omni parte recisum est: Quemque notes oculis, angulas omnis abest.' Horum unum, regnante Numa, decidisse dicitur e cœlo: et edita vox: omnium potentissimam fore civitatem, quamdiu id in ea mansisset. Ideo Mamurins Veturius auctor fuit, ut ejusdem modi fierent plura, quibus id misceretur, ne inter nosci cœleste posset. Quod factum est, omniaque in sacrario Martis reposita, sub custodia Saliorum: qui certis diebus efferebant ea pulsabantque per urbem, ac deinde recondebant. Ovid. loco citato, &c.

666 *Pilentis matres*, &c.] Cum Camillus aurum Apollini Delphico vovisset, bello Veienti, nec auri satis reperiretur; matronæ nobiles aurum illud ex muliebri mundo contulerunt: ob eamque munificentiam, is honor iis est habitus, ut *pilento* ad sacra ludosque veherentur. Ita Livius, ann. circiter u. c. 362. De *pilenti* vehiculi forma nihil reperio.

667 *Tartareas sedes*, &c.] De *Tartaro*, Æn. VI. 134. De *Dite*, Plutone, Ge. IV. 467. De *ostiis Inferorum*, Æn. VI. 237.

668 *Catilina*] *L. Sergius Catilina*, patricia familia vir, cum bis in petitione consulatus repulsam tulisset: de cæde consulum et senatus, de incendienda urbe, opprimendaque republica conjuravit cum nobilissimis aliis compluribus viris: deprehensus a M. Tullio Cicerone tum consule, urbe excedere coactus est: ejus socii P. Lentulus et C. Cethegus prætores in carcere præfocati sunt: ipse commissa in agro Pistoriensi pugna victus et interfectus est, duce C. Antonio, Ciceronis collega, anno u. c. 691. De *Furiis*, Ge. III. 552.

670 *Catonem*, &c.] Non majorem, sed minorem: siquidem Catilinæ et eorum temporum hic mentionem facit, quæ propius attigit minor Cato. De utroque Æn. VI. 841. Hunc præficit juri dicendo apud pios homines in Elysiis campis, ob severam virtutem; non ut eum irrideat, quasi hostem Julii Cæsaris, ut argutatur Cerdanus, alique.

673 *Delphines*, &c.] De *delphinibus*, Æn. III. 427. De *Actio* promontorio Epiri, et *victoria* ibidem ab Augusto relata, ibid. 270. 280. De *Leucate*, ibidem monte et insula, 274. De *Augusto*, Octaviani cognomine, Æn. VI. 792. De *Penatibus*, Æn. II. 717. De *magnis Dis*, Æn. III. 12.

680 *Tempora flammæ vomunt*] Aliqui referunt ad galeam, cujus conus cristas habebat flammivomas, ut 620. Alii ad diadema rutilis gemmis

Læta vomunt, patriumque aperitur vertice sidus.
 Parte alia ventis et Dis Agrippa secundis
 Arduus agmen agens: cui, belli insigne superbum,
 Tempora navali fulgent rostrata corona.
 Hinc ope barbarica, variisque Antonius armis, 685
 Victor ab Auroræ populis et littore rubro,
 Ægyptum viresque Orientis et ultima secum
 Bactra vehit; sequiturque (nefas) Ægyptia conjux.
 Una omnes ruere, ac totum spumare, reductis
 Convulsum remis rostrisque tridentibus, æquor. 690
 Alta petunt: pelago credas innare revulsas
 Cycladas, aut montes concurrere montibus altos:
 Tanta mole viri turritis puppibus instant.
 Stuppea flamma manu telisque volatile ferrum
 Spargitur; arva nova Neptunia cæde rubescunt. 695

hinc inde distinctum. Alii ad Augusti oculos, quos acres imprimis et igneos fuisse testatur Suetonius.

681 *Patrium vertice sidus*] Stella Julii Cæsaris: quæ, quia ejus in morte effulserat, pro eo habita est; ideo ejus simulacris in capite imposita, Ecl. ix. 46.

682 *Agrippa*] M. Agrippa, omnium Augusti operum ac victoriarum administer, præcipue Actiaco bello. Ter consul fuit, consors tribunitiæ potestatis cum Augusto, gener ejusdem, et adoptione filius. Obiit anno u. c. 742.

684 *Rostrata corona, &c.*] Corona navalis aurea, in speciem rostrorum navalium conformata, data raro: primum a Pompeio Magno M. Varroni, bellis piraticis: secundo ab Augusto M. Agrippæ, bellis Siculis adversus Sextum Pompeium, quæ ille confecit extrema ad fretum Siculum pugna, anno u. c. 718. Plin. l. xvi. 4.

686 *Victor ab Auroræ, &c.*] M. Antonius, omnium Julii Cæsaris expeditionum socius, ejusdem in dictatura magister equitum, consul anno u. c. 710. quo Cæsar occisus est: ac deinceps triumvir cum Octaviano ac Lepido: multa eo in magistratu crudeliter egit; Brutum et Cassium conjunctis cum Octaviano copiis vicit: mox ad bellum Parthicum et administrandum orientem profectus, Parthos quidem vicit per Ventidium, qui anno 716. de illis triumphavit: sed ipse ab iisdem affectus variis cladibus, in

Ægyptum secessit, amore Cleopatæ, Ægypti reginæ: quam cum orbis terrarum reginam constituere meditaretur, hostis a senatu judicatus, victus est ab Octaviano apud Actium Epiri promontorium, anno u. c. 723. sequente anno capta ab eodem Octaviano Alexandria, sibi ipse mortem intulit: Cleopatra cum Octavianum irretire amore suo non potuisset, verita ne in triumphum duceretur, aspidis inter ficus delitescens punctu sibi mortem accersivit. *Auroræ populos* vocat orientales. *Littus rubrum*, accolas Maris Rubri; quod Arabiam ad occidentem et meridiem alluit; et in sinum influens, Asiam ab Africa separat, Ægyptumque prætexit ab oriente. *Bactra, orum*, urbs est præcipua Bactrianæ regionis, inter Parthiam ab occidente, Indiam ab oriente, Sogdianam a septentrione, Asiam a meridie. Ex iis omnibus regionibus auxilia secum habuit Antonius.

690 *Rostrisque tridentibus*] Ita legendum esse diximus, et explicuimus Æn. v. 143.

692 *Cycladas*] Naves Antonii, magnitudine conspicuas, comparat cum insulis Maris Ægæi *Cycladibus*, de quibus Æn. iii. 74. Cum autem dicat, 'montes concurrere montibus altos:' innuit utriusque exercitus naves mole ac turribus fuisse insignes: at præcipuam fuisse Antonianarum molem consentiunt historici De Neptuno, Æn. i. 129.

Regina in mediis patrio vocat agmina sistro;
 Necdum etiam geminos a tergo respicit angues.
 Omnigenumque Deum monstra, et latrator Anubis,
 Contra Neptunum et Venerem contraque Minervam
 Tela tenent. Sævitur medio in certamine Mavors 700
 Coelatus ferro, tristesque ex æthere Diræ;
 Et scissa gaudens vadit Discordia palla:
 Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
 Actius hæc cernens arcum intendebat Apollo
 Desuper: omnis eo terrore Ægyptus, et Iadi, 705
 Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabæi.
 Ipsa videbatur ventis regina vocatis
 Vela dare, et laxos jam jamque immittere funes.
 Illam inter cædes pallentem morte futura
 Fecerat ignipotens undis et Iapyge ferri; 710

696 *Patrio sistro*] *Sistrum*, æreum crepitaculum, Ægyptiorum proprium, instar reticuli quo pilæ per ludum impelluntur, hoc fere modo compactum erat. Ærea lamina in ovalem figuram inflexa desinebat in manubrium: hanc laminam tres quatuorve fidiculæ, item æreæ, hinc inde trajiciebant, laxis foraminibus insertæ: ita ut, quoties sistrum manubrio commovebatur, fidicularum capita crebro affricu ad laminam allisa tinnitum ederent. Sistri usus præcipuus erat in sacris Isidis, Ægyptiæ Deæ, cujus simulacra sistrum aliquando manu præferebant. Nomen a *σῆλω*, *quatio*. Atque ejus quidem crepitaculi sonum levem fuisse necesse est; neque satis canorum aut gravem, ut naves a prælio revocare posset: quare hoc a Virgilio dictum puto per ironiam, ut est a Propertio quoque de Cleopatra dictum l. iii. 9. 41. 'Ansa Jovi nostro latrantem opponere Anubim, Et Tyberim Nili cogere ferre minas, Romanamque tubam crepitanti pelere sistro.'

698 *Omnigenumque Deum, &c.*] Cicero de Nat. l. iii. 39. 'Omne fere genus bestiarum Ægyptii consecraverunt.' Plutarchus numerat *felem*, *gryphem*: Plinius, *scarabæos*: Prudentius, *simiam*: alii alias. Præcipua tamen eorum numina Osiris rex, ejusque uxor Isis: et Anubis, eorum vel filius, vel miles, vel satellites: ideo canino capite depictus; quia vel re-

gem fide custodiebat; vel venator erat; vel ejus, quasi canis indagantis, opera Isis usa est, in investigandis mariti membris, a Typhone fratre discerptis. Vide Vossium de Idol. l. i. 27. De Neptuno, Æn. i. 129. De Venere, ibid. 260. De Minerva, Æn. ii. 31. De Mavorte, Marte, Ecl. ix. 12.

701 *Ex æthere Diræ*] *Furiæ*, de quibus Æn. vi. 572. *Ex æthere*: tum quia volantes illic exsculptæ erant: cum quia apud Superos præsertim distantur *Diræ*, Æn. iii. 211.

702 *Scissa Discordia palla*] Ut ipso habitu vim exprimat suam, quæ dividit animos, fœdera dirumpit, &c. De Bellona, Martis sorore, Æn. vii. 319. De Apolline, cui sacrum erat Actium promontorium, Æn. iii. 275. De palla, pallio muliebri, Æn. i. 652.

705 *Indi, &c.*] Vel veri Indi Asiæ: siquidem posuit Bactrianos in auxiliis Antonii. Vel Æthiopes, Ægyptiis vicini, quos ab veteribus Indos etiam dictos esse ostendimus Ge. ii. 171. Arabes, ad orientem Ægypti. Sabæi, Arabes ad meridiem Arabiæ Felicis, Ge. i. 57.

710 *Iapyge*] Vento, qui ab Apulia, Italiæ maxime orientali parte, flat recta in orientem, ideoque in Ægyptum. Dicitur *Iapyx* ab ipsa Apulia, quæ sic prius dicta fuit ab Iapyge, filio, juxta Plinium, Dædali; juxta Liberalem, Lycaonis. De Nilo, Ægypti fluvio, Ge. iv. 287.

Contra autem magno moerentem corpore Nilum,
 Pandentemque sinus, et tota veste vocantem
 Coeruleum in gremium, latebrosaue flumina, victos.
 At Cæsar, triplici invectus Romana triumpho
 Mœnia, Dis Italis votum immortale sacrabat, 715
 Maxima tercentum totam delubra per Urbem.
 Lætitia ludisque viæ plausuque fremebant:
 Omnibus in templis matrum chorus, omnibus aræ;
 Ante aras terram cæsi stravere juvenci.
 Ipse, sedens niveo candentis limine Phoebi, 720
 Dona recognoscit populorum, aptatque superbis

714 *Triplici . . . triumpho*] Cæsar Octavianus, devictis imperii sui æmulis, tribus continuis diebus Romæ triumphavit, anno u. c. 725. Primo quidem die, de Salassis Alpinis populis, Dalmatis, Illyriis, Pannoniis: quos statim post oppressum Sext. Pompeium vicerat annis 719. et 720. partim per legatos; partim per se ipse: præcipue Dalmatas, quo bello vulneratus fuerat. Altero die, de Cleopatra, apud Actium in Epiri littore superata, deque Macedonia, anno u. c. 723. mense Septembri. Tertio de Ægypto, post necem Antonii et Cleopatæ captamque Alexandriam subacta, anno u. c. 724. mense Sextili: unde Octavianus postea, idemque mensis, Augusti nomine insigniti sunt, an. 727. Januar. mense.

715 *Dis Italis votum immortale, &c.*] *Trecenta*, id est, multa templa, quæ belli tempore voverat, variis Diis deinde consecravit: immortalia pietatis suæ monumenta. Ita enim Dio l. LI. de iis quæ ab eo statim post triumphos edita sunt. Ἐπεὶ δὲ ταῦτα διέτελεσε, τό, τε Ἀθήναιον καὶ, &c. 'Deinde vero perfecit Minervæ templum . . . et curiam Juliam in honorem patris sui factam dedicavit: in eaque collocavit simulacrum Victoriæ . . . Tarento advectum, et spoliis Ægyptiis decoratum. Julii quoque herois sacrarium multis in eo suspensis donariis ex præda Ægyptiaca exornavit. Multa etiam Jovi Capitolino, Junonique et Minervæ consecravit: cum ex Senatusconsulto omnia prius eorum in templis suspensa ornamenta, tanquam contaminata, essent detracta.' De ludis et sacrificiis publicis, ejus in honorem, et

Romæ, et alibi institutis, multa addit. De delubris, Æn. II. 225.

720 *Candentis limine Phoebi*] Templo Apollinis, quod jamdiu inchoatum in Palatio, tandem cum bibliotheca dedicavit, anno u. c. 726. Nondum igitur perfectum erat triumpho tempore: sed poëta ob vicinitatem temporum utrumque conjungit. *Candentis Phoebi*: e candido marmore Pari insulæ: nam Plinius l. XXXVI. 5. ait Augustum in Palatina æde Apollinis posuisse signa, Bupalii et Anthemi, Chiorum fratrum, opere perfecta: qui candido tantum ac Pario marmore utebantur.

721 *Dona recognoscit populorum, &c.*] *Coronas aureas*, quas victoribus Romanis imperatoribus et sociæ et vectigales provinciæ gratulationis ergo mittebant; non vero victæ gentes ad redimendam vitam, ut fabulatur Servius. Tales juxta Livium Quintus Flamininus prætulit in triumpho centum quatuordecim: Scipio Asiaticus ducentas triginta quatuor: Julius Cæsar juxta Appianum bis mille octingentas viginti duas. Coronarum loco pecunia deinceps ab imperatoribus exacta est, quod *aurum coronarium* dicebatur. Talem exegit Cæsar ab ipsa urbe Roma, cum ex Asia victo Pharnace rediisset: ex Dione l. XLII. Plerumque offerebantur deinde coronæ illæ Diis, præcipue Jovi Capitolino: Cæsar suas post triumphum vendidit, confectamque inde pecuniam militibus distribuit. Octavianus, juxta Dionem, ex Italiæ civitatibus noluit accipere: alias, quas a sociis accepit, postibus templorum videtur appendisse, juxta Virgilium.

Postibus; incedunt victæ longo ordine gentes,
 Quam variæ linguis, habitu tam vestis et armis.
 Hic Nomadum genus et discinctos Mulciber Afros,
 Hic Lelegas Carasque sagittiferosque Gelonos 725
 Finxerat. Euphrates ibat jam mollior undis,
 Extremique hominum Morini, Rhenusque bicornis;
 Indomitique Dahæ, et pontem indignatus Araxes.
 Talia, per clypeum Vulcani, dona parentis,
 Miratur, rerumque ignarus imagine gaudet; 730
 Attollens humero famamque et fata nepotum.

724 *Hic Nomadum genus*] Triumphos Octaviani describit, qua in pompa subactarum gentium captivi duces currum subsequebantur. I. *Nomadæ*, vel *Numidæ*: Africana gens, ad occidentem Carthaginis, quorum caput *Cirta*, nunc *Constantine*: ob pastorem vitam ita dicti a *νομή* pastus. II. *Afri discincti*: id est, vel *ignari*, et labori minime assueti; quia qui se ad opus parant, accingunt vestem altius: vel revera *fluentibus vestibus induti*: hunc enim fuisse habitum Afro- rum innuit Milphio Plauti, sic Pœnum alloquens in Pœnulo Act. v. sc. 2. v. 48. 'Tu qui zonam non habes, Quid in hanc venistis urbem, aut quid quæritis?' III. *Geloni*: populi, vel Scythiæ, vel Thraciæ. Ge. I. 115. IV. *Leleges*: vagi Asiæ Minoris populi, qui ab Homero ad meridiem Æolidis circa sinum Adramyttenum collocantur: ab aliis cum Caribus confunduntur, aut eis ut socii permiscuntur. V. *Cares*, regionem occupant Asiæ, ad meridiem Ioniæ, ad occidentem Lyciæ, ad septentrionem Doridis, nunc *Aidinelli*. VI. *Morini*, populi in ea parte Belgicæ Galliæ, quæ proxime ad Britanniam Magnam accedit, et ad fretum quo Britannicus oceanus cum Germanico committitur: unde *extremi dicuntur* in ea parte: horum caput fuit Tarvanna, *Terouanne*, nunc diruta, in Picardiæ et Artesiæ confinio. De Morinis triumphavit Caius

Carinas, eodem anno ac die quo primum triumphum duxit Octavianus. VII. *Dæ*, vel *Dahæ*: Scythicum genus dicuntur a Stephano: et a Pomponio Mela collocantur in Asia; non longe a Scythis, circa Oxum fluvium: inter Bactrianos et Sogdianos: quod si ita est, fuerunt illi inter Augusti captivos cum Bactrianis Antonii sociis. VIII. *Euphrates*, fluvius Armeniam et Mesopotamiam alluens: de eo Ge. I. 509. Quid apud illum gesserit Octavianus, Ge. IV. 561. IX. *Rhenus bicornis*, de eo Ecl. x. 47. Hunc belli causâ trajecisse secundus Romanorum Agrippa dicitur a Dione, et triumphum tamen neglexisse, anno u. c. 717. X. *Araxes*, ex Armeniæ montibus per Mediam in mare Caspium influens, placido primum fluxu; sed ubi in asperiora devenit, ingenti impetu ac fragore: ut habet Pomponius Mela l. III. 5. De ejus pontibus ita Servius: 'Quem pontibus nixus est Xerxes conscendere: vel cui Alexander magnus pontem fecit, quem fluminis incrementa ruperunt: quem postea Augustus firmiore ponte ligavit.' At de ponte quidem Alexandri loquitur Isidorus l. XIII. 21.

724 *Mulciber*] Vulcanus, ita dictus a *mulcendo* ac temperando ferro.

730 *Ignarus*] Quamvis enim his imaginibus delectabatur, tamen quid illæ repræsentarent cognoscere non poterat.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER IX.

ARGUMENTUM.

ÆNEA conquiendis auxiliis apud Arcadas ac Tuscos occupato, Turnus admonetur a Junone per Iridem, ut in castrensia novæ Trojæ munimenta impetum faciat. Trojanis, ex Æneæ præscripto, non egredientibus ad pugnam; Turnus eorum naves, oppidi lateri admotas, parat incendere: sed illæ, cum ex Idææ sylvæ materia fabricatæ olim fuissent, Idææ matris beneficio mutantur marinas in Nymphas: tum, nocte imminente, circa oppidum excubiæ disponuntur. Interim Trojani, de revocando per nuntios Ænea solliciti, dum inter se consultant; Nisus et Euryalus, par nobile amicorum, ultro suscipiunt hanc provinciam. Laudati ab Ascanio, dimissique, cædem Rutulorum noctu magnam faciunt; eorumque spoliis induti dum pergunt porro, a Latinis equitibus obviis occiduntur. Capita hastis affixa, et in castris erecta, agnoscuntur procul a Trojanis, et ingentem in oppido luctum excitant, præsertim matris Euryali. Turnus oppugnationem mane instaurat. Ascanius Numanum insolentius illudentem, emissa e muris sagitta, configit. Quo successu elati Pandarus et Bitias portas recludunt, et Rutulos subeuntes magnâ strage propellunt. Turnus facto impetu tandem irrumpit; sed, clausis portis, hostium multitudine circumventus, paulatim recedit in eam oppidi partem quam Tybris alluebat, et ut erat armatus in flumen desiliens ad suos natatu revertitur.

ATQUE ea diversa penitus dum parte geruntur;
 Irim de coelo misit Saturnia Juno
 Audacem ad Turnum. Luco tum forte parentis
 Pilumni Turnus sacrata valle sedebat.
 Ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est: 5
 Turne, quod optanti Divum promittere nemo
 Auderet, volvenda dies, en, attulit ultro.
 Æneas, urbe, et sociis, et classe relictâ,
 Sceptra Palatini sedemque petit Evandri.
 Nec satis: extremas Corythi penetravit ad urbes; 10
 Lydorumque manum, collectos armat agrestes.
 Quid dubitas? nunc tempus equos, nunc poscere currus.
 Rumpe moras omnes, et turbata arripe castra.
 Dixit, et in cœlum paribus se sustulit alis;
 Ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum. 15
 Agnovit juvenis, duplicesque ad sidera palmas
 Sustulit, et tali fugientem est voce secutus:
 Iri, decus cœli, quis te mihi nubibus actam
 Detulit in terras? unde hæc tam clara repente
 Tempestas? medium video discedere cœlum, 20
 Palantesque polo stellas. Sequor omina tanta,
 Quisquis in arma vocas. Et sic effatus ad undam
 Processit, summoque hausit de gurgite lymphas,
 Multa Deos orans; oneravitque æthera votis.
 Jamque omnis campis exercitus ibat apertis, 25
 Dives equum, dives pictai vestis et auri.

1 *Diversa parte*] In Etruria, apud urbem Cære, Æn. VIII. 479. De *Iride*, *Thaumantis filia*, Æn. IV. 700.

3 *Parentis Pilumni*] At Pilumnus dicitur Æn. X. 76. Turni *avus*: ibid. 619. Turni *quartus pater*, id est *abavus*. Igitur, vel *parens* sumitur hic generatim, quomodo dicimus *parentes majoresque*, quocumque gradu distent a nobis: vel, ut ait Servius, *Pilumnus* commune fuit familiæ cognomen, a primo Pilumno derivatum in posteror, ut Cæsarum a primo Cæsare. Sto in prima sententia: quia solus Pilumnus, caput gentis, Deus habitus est, ut locis illis videbimus; ideoque luco seu sylva sacra donatus.

4 *Sedebat*] Vel *feriabatur* ad ejus tumulum: scripsit enim Cicero, De Leg. I. II. 55. 'denicalibus feriis resideri mortuos.' Ita Turnebus. Vel simpliciter *otiabatur*. Ita Donatus. Vel *deliberabat* secum de rerum

Delph. Virg.

suarum statu.

9 *Palatini, &c.*] De *Evandro*, *Palatini* montis incolâ, Æn. VIII. 51. In eo monte deinde structa est Roma, in eo Romulus unam e pluribus suis habuit domum, Cæsar quoque Octavianus habuit suam: unde imperatorum ædes, ubicumque essent, *palatia* vocata sunt. *Petit* contr. pro *petiit*.

10 *Corythi, &c.*] Urbs est Tusciæ, nunc Cortona. Æn. III. 170. De *Lydis*, Tusciæ colonis de Lydia, Æn. II. 781. Æn. VIII. 479.

13 *Castra*] Novam Trojam, tumultuario opere munitam ab Ænea, ad ostium orientale Tybris, Æn. VII. 157.

23 *Hausit de gurgite lymphas*] Ut lotis manibus purius precaretur. Sic Æneas Æn. VIII. 69. De genitivo *pictai*, Æn. III. 354. De *Messapo*, Æn. VII. 691. De *Tyrrheo*, et ejus filiis, ibid. 483.

Messapus primas acies, postrema coërcent
 Tyrrhidæ juvenes: medio dux agmine Turnus
 Vertitur arma tenens, et toto vertice supra est.
 Ceu septem surgens sedatis amnibus altus 30
 Per tacitum Ganges, aut pingui flumine Nilus,
 Cum refluit campis, et jam se condidit alveo.
 Hic subitam nigro glomerari pulvere nubem
 Prospiciunt Teucri, ac tenebras insurgere campis.
 Primus ab adversa conclamat mole Caicus: 35
 Quis globus, o cives, caligine volvitur atra!
 Ferte citi ferrum, date tela, scandite muros,
 Hostis adest, eia. Ingenti clamore per omnes
 Condunt se Teucri portas, et mœnia complent.
 Namque ita discedens præceperat optimus armis 40
 Æneas: si qua interea Fortuna fuisset,
 Neu struere auderent aciem, neu credere campo;
 Castra modo et tutos servarent aggere muros.
 Ergo, etsi conferre manum pudor iraque monstrat,
 Objiciunt portas tamen, et præcepta facessunt, 45
 Armatique cavis expectant turribus hostem.
 Turnus, ut ante volans tardum præcesserat agmen,
 Viginti lectis equitum comitatus et urbi
 Improvisus adest: maculis quem Thracius albis
 Portat equus, cristaque tegit galea aurea rubra. 50
 Ecquis erit mecum, juvenes? qui primus in hostem?
 En, ait. Et jaculum attorquens emittit in auras,
 Principium pugnae, et campo sese arduus infert.
 Clamore excipiunt socii, fremituque sequuntur
 Horrisono; Teucrum mirantur inertia corda; 55
 Non æquo dare se campo, non obvia ferre

30 *Ceu septem surgens, &c.*] Ganges, fluvius mediam Indiam intersecans, ac duas in partes dividens: influens in Oceanum meridionalem uno quidem ostio; sed cui tam multæ obiacent insulae, ut ostium illud, insulis intercisum, multiplex dici possit. Nili modo exundare certis temporibus dicitur apud Solinum c. 55. De Nilo, ejusque septem ostiis et benefica exundatione, Ge. iv. 287. Comparat igitur Virgilius Turni exercitum e multis Italiae populis, qui prius dispersi per agros vagabantur, nunc in unum collecti instructa acie incedunt non sine majestate et silentio; cum his duobus fluviis, non exundantibus quidem, sed post exundationem e campis in alveum refluentibus. Qui-

dam voces illas, 'septem surgens sedatis amnibus:' non de septem ostiis, quibus Ganges descendit potius in mare, quam *surgit*; sed melius explicant de fluviis compluribus, qui in eum influunt, et quorum societate intumescit ac vere *surgit*: quo sensu, *septem*, erit pro incerto quolibet numero qui sæpe a poetis per *septenum* aut *centenum* exprimitur.

49 *Thracius*] De equo ejusdemmodi, Æn. v. 566. De Thracia equorum ferace, Æn. iii. 14. De cristis galearum, Æn. iii. 468.

56 *Æquo campo*] Vel plano: vel potius, ubi pari periculo, pari pugnae modo, decertare possent. De verbo *lustrum*, pro *circum*, Æn. i. 612.

Arma viros, sed castra fovere. Huc turbidus atque huc
 Lustrat equo muros, aditumque per avia quærit.
 Ac veluti pleno lupo insidiatus ovili,
 Cum fremit ad caulas, ventos perpessus et imbres, 60
 Nocte super media; tuti sub matribus agni
 Balatum exercent: ille asper et improbus ira
 Sævit in absentes; collecta fatigat edendi
 Ex longo rabies, et siccae sanguine fauces:
 Haud aliter Rutulo, muros et castra tuenti, 65
 Ignescunt iræ; duris dolor ossibus ardet;
 Qua tentet ratione aditus, et quæ via clausos
 Excutiat Teucros vallo, atque effundat in æquor.
 Classem, quæ lateri castrorum adjuncta latebat,
 Aggeribus septam circum et fluvialibus undis, 70
 Invadit; sociosque incendia poscit ovantes;
 Atque manum pinu flagranti fervidus implet.
 Tum vero incumbunt; urget præsentia Turni;
 Atque omnis facibus pubes accingitur atris.
 Diripuerunt focos; piceum fert fumida lumen 75
 Tæda, et commixtam Vulcanus ad astra favillam.
 Quis Deus, o Musæ, tam sæva incendia Teucris
 Avertit? tantos ratibus quis depulit ignes?
 Dicite. Prisca fides facto, sed fama perennis.
 Tempore quo primum Phrygia formabat in Ida 80
 Æneas classem, et pelagi petere alta parabat,
 Ipsa Deum fertur genetrix Berecynthia magnum
 Vocibus his affata Jovem: Da, nate, petenti,
 Quod tua cara parens domito te poscit Olympo.
 Pineæ sylva mihi, multos dilecta per annos, 85
 *Lucus in arce fuit summa, quo sacra ferebant,
 *Nigranti picea trabibusque obscurus acernis:
 Has ego Dardanio juveni, cum classis egeret,
 Læta dedi: nunc sollicitam timor anxius urget.
 Solve metus, atque hoc precibus sine posse parentem, 90

60 *Caulas*] *Caula*, stabulum ovium, e Græco αὐλή.

63 *In absentes*] In agnos a seipso per septa disjunctos.

68 *In æquor*] In campum. Æn. II. 780.

70 *Aggeribus, &c.*] Situm describit novæ Trojæ, Æn. VII. 157. De *aggere*, infra 142.

75 *Focos*] Quos excitaverant, ad accendendas arbores pinguis naturæ; quales sunt pinus, tæda, Ecl. VII. 49. Tamen tæda pro qualibet face

sumi potest. De *Vulcano*, pro igne, Ge. I. 295.

79 *Prisca fides, sed, &c.*] Etsi factum ob vetustatem multis subobscurum sit; fama tamen ejus non periit, sed vigeat semper. De *Ida*, Troadis monte, Æn. II. 801. De *navibus Æneæ*, ibidem structis ad fugam, Æn. III. 6. De *Berecynthia*, Cybele, Æn. VI. 784. De *arce*, pro montis cacumine, Ge. IV. 461. *Picea*, arbor resinam ferens, Ge. II. 257. *Trabes acernæ*, ex acere arbore, érable.

Ne cursu quassatæ ullo, neu turbine venti
 Vincantur; prosit nostris in montibus ortas.
 Filius huic contra, torquet qui sidera mundi:
 O genetrix, quo fata vocas? aut quid petis istis?
 Mortaline manu factæ immortale carinæ 95
 Fas habeant? certusque incerta pericula lustret
 Æneas? cui tanta Deo permissa potestas?
 Immo, ubi defunctæ finem portusque tenebunt
 Ausonios, olim quæcumque evaserit undis,
 Dardaniumque ducem Laurentia vexerit arva, 100
 Mortalem eripiam formam, magnique jubebo
 Æquoris esse Deas: qualis Nereia Doto
 Et Galatea secant spumantem pectore pontum.
 Dixerat: idque ratum Stygii per flumina fratris,
 Per pice torrentes atraque voragine ripas 105
 Annuit, et totum nutu tremefecit Olympum.

Ergo aderat promissa dies, et tempora Parcæ
 Debita complerant; cum Turni injuria Matrem
 Admonuit, ratibus sacris depellere tædas.
 Hic primum nova lux oculis offulsit, et ingens 110
 Visus ab Aurora cœlum transcurrere nimbus,
 Idæique chori: tum vox horrenda per auras
 Excidit, et Troum Rutulorumque agmina complet:
 Ne trepidate meas, Teucrici, defendere naves,
 Neve armate manus; maria ante exurere Turno, 115
 Quam sacras dabitur pinus. Vos ite solutæ,
 Ite, Deæ pelagi; Genetrix jubet. Et, sua quæque,
 Continuo puppes abrumpunt vincula ripis,
 Delphinumque modo demersis æquora rostris
 Ima petunt. Hinc virgineæ, mirabile monstrum, 120
 Quot prius æratæ steterant ad littora proræ
 Reddunt se totidem facies, pontoque feruntur.

Obstupuere animis Rutuli; conterritus ipse
 Turbatus Messapus equis; cunctatur et amnis
 Rauca sonans, revocatque pedem Tiberinus ab alto. 125
 At non audaci cessit fiducia Turno;

99 *Ausonios, &c.*] Æn. vii. 54. *Dardanium ducem*, Æn. i. 239. *Laurentia arva*, Æn. vii. 63. *Doto, Galatea*: Nymphæ marinæ, Nerei filiæ: Ecl. vii. 37. De *Styge* fluvio, et cur Dii per *Styga* jurare soleant, Ge. iii. 551. De *Olympo*, Ecl. v. 56. De *Parcis*, Æn. i. 26.

112 *Idæique chori*] *Corybantes, Curetes, Dactyli*, Cybeles ministri: qui

cymbalis æreis ea in nube circa Cybelen perstrepebant, Æn. iii. 111.

114 *Ne trepidate*] Vox illa non semper metum solum significat; sed festinationem ac tumultuationem: ut patet ex Ge. iv. 69. De *Delphinibus*, Æn. v. 594. De *proris navium æratis*, Æn. iii. 143. De *Tiberino*, Deo fluvii, Æn. viii. 31.

Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro:
 Trojanos hæc monstra petunt; his Jupiter ipse
 Auxilium solitum eripuit; non tela, nec ignes
 Expectant Rutulos. Ergo maria invia Teucris, 130
 Nec spes ulla fugæ; rerum pars altera ademta est.
 Terra autem in nostris manibus; tot millia, gentes
 Arma ferunt Italæ. Nil me fatalia terrent,
 Si qua Phryges præ se jactant, responsa Deorum.
 Sat fatis Venerique datum, tetigere quod arva 135
 Fertilis Ausoniæ Troës. Sunt et mea contra
 Fata mihi, ferro sceleratam exscindere gentem,
 Conjuge prærepta; nec solos tangit Atridas
 Iste dolor, solisque licet capere arma Mycenis.
 Sed periisse semel satis est. Peccare fuisset 140
 Ante satis, penitus modo non genus omne perosos
 Fœmineum. Quibus hæc medii fiducia valli,
 Fossarumque moræ, leti discrimina parva,
 Dant animos. At non viderunt moenia Trojæ
 Neptuni fabricata manu considerare in ignes? 145
 Sed vos, o lecti, ferro qui scindere vallum
 Apparat, et mecum invadit trepidantia castra?
 Non armis mihi Vulcani, non mille carinis
 Est opus in Teucros. Addant se protinus omnes
 Etrusci socios. Tenebras et inertia furta 150

130 *Rutulos*] Æn. vii. 794. De *Teucris*, Æn. i. 239.

131 *Rerum pars altera*] Inferioris orbis, qui ex aqua et terra conglobatur.

134 *Phryges*] Trojani, qui per contemptum sic appellabantur, ob Phrygum mollitiem. Æn. i. 385.

138 *Atridas*] Atrei, Mycenarum regis, filios: *Agamemnona*, Æn. iii. 54. et *Menelaum*, Æn. ii. 264. Qui ob raptam a Paride Trojano Helenam, Menelai conjugem, Græciam universam in Trojanos concitarunt. De *Mycenis*, Peloponnesi urbe, Æn. i. 288.

140 *Sed periisse semel, &c.*] Concisa admodum sententia, ideoque subobscura. Explicari potest: Satis est Trojanos semel ultimam calamitatem esse expertos. Ita vero, si nondum odissent penitus omne genus fœmineum, iis satis fuisset peccare prius: id est, *satis esset peccasse prius*: sive, satis esset memoria prioris peccati et pœnæ, ut ab amore fœminarum

avertenterentur: non iterum idem peccarent, et novam sibi perniciem accerserent.

142 *Valli*] Dicitur *vallum* et *vallus*. *Vallum*, munimentum est; ex aggesta terra, quæ proprie *agger* dicitur; et sudibus sive palis, qui proprie dicuntur *valli*, quibus terra aggesta cohibetur. De *Trojæ muris a Neptuno fabricatis*, Æn. ii. 619.

148 *Armis Vulcani*] Duo videtur dicere: et se non egere armis a Vulcano fabricatis, qualia Achilles habuit, Æn. viii. 383. nec se usum proprio ense, quem habuit ipse Turnus, a Vulcano item conflatum, Æn. xii. 90. De *mille carinis* Græcorum, ad Trojam, Æn. ii. 198. De *Etruscis*, Æn. viii. 479. De *nocturno furto Palladii* Trojani, facto ab Ulysse et Diomede, Æn. ii. 166. De *equo Trojano*, et Græcis eo inclusis, Æn. ii. 260. De *Danaïs*, Æn. i. 34. De *Pelasgis*, Thessalis, ibid. 628. De *Hectore*, Priami filio, ibid. 103.

Palladii, cæsis summæ custodibus arcis,
 Ne timeant; nec equi cæca condemur in alvo:
 Luce, palam, certum est igni circumdare muros.
 Haud sibi cum Danaïs rem faxo et pube Pelasga
 Esse putent, decimum quos distulit Hector in annum. 155
 Nunc adeo, melior quoniam pars acta diei,
 Quod superest, læti bene gestis corpora rebus
 Procurate, viri; et pugnam sperate parati.
 Interea vigilum excubiis obsidere portas
 Cura datur Messapo, et mœnia cingere flammis. 160
 Bis septem, Rutulo muros qui milite servant,
 Delecti: ast illos centeni quemque sequuntur
 Purpurei cristis juvenes auroque corusci.
 Discurrent, variantque vices, fusique per herbam
 Indulgent vino, et vertunt crateras aënos. 165
 Collucent ignes: noctem custodia ducit
 Insomnem ludo.

Hæc super e vallo prospectant Troës, et armis
 Alta tenent; necnon trepidi formidine portas
 Explorant, pontesque et propugnacula jungunt; 170
 Tela gerunt. Instant Mnestheus acerque Serestus:
 Quos pater Æneas, si quando adversa vocarent,
 Rectores juvenum et rerum dedit esse magistros.
 Omnis per muros legio, sortita periculum,
 Excubat, exercetque vices, quod cuique tuendum est. 175

Nisus erat portæ custos, acerrimus armis,
 Hyrtacides; comitem Æneæ quem miserat Ida
 Venatrix, jaculo celerem levibusque sagittis;
 Et juxta comes Euryalus, quo pulchrior alter
 Non fuit Æneadum, Trojana neque induit arma; 180
 Ora puer prima signans intonsa juventa.
 His amor unus erat, pariterque in bella ruebant;
 Tum quoque communi portam statione tenebant.
 Nisus ait, Dine hunc ardorem mentibus addunt,
 Euryale? an sua cuique Deus fit dira cupido? 185
 Aut pugnam, aut aliquid jamdudum invadere magnum
 Mens agitat mihi; nec placida contenta quiete est.

165 *Crateras*] De iis poculis, Ecl. v. 68.

170 *Pontes et propugnacula*] Pontes, et scalas, quibus turres et munimenta inter se committebantur, ut possent obsessi discurrere. De *legione*, Ge. II. 279.

177 *Ida Venatrix*] Vel mater Nisi nomine *Ida*: vel mons *Ida*, Æn. II.

801. quæ dicitur *venatrix*, quia venatoribus frequens: ut Ge. III. 44. 'Domitrix Epidaurus eqnorum.'

181 *Prima juventa*] *Lanugine*, quæ primæ juventutis indicium est.

185 *An sua cuique, &c.*] An vero unusquisque, id quod valde vult, divino impulsu se sibi fingit velle?

Cernis, quæ Rutulos habeat fiducia rerum.
 Lumina rara micant; somno vinoque sepulti
 Procubuere; silent late loca. Percipe porro, 190
 Quid dubitem, et quæ nunc animo sententia surgat.
 Ænean acciri omnes, populusque patresque,
 Exposcunt; mittique viros, qui certa reportent.
 Si tibi, quæ posco, promittunt: nam mihi facti
 Fama sat est: tumulo videor reperire sub illo 195
 Posse viam ad muros et mœnia Pallantea.
 Obstupuit magno laudum percussus amore
 Euryalus; simul his ardentem affatur amicum:
 Mene igitur socium summis adjungere rebus,
 Nise, fugis? solum te in tanta pericula mittam? 200
 Non ita me genitor, bellis assuetus, Opheltes
 Argolicum terrorem inter Trojæque labores
 Sublatum erudiit; nec tecum talia gessi,
 Magnanimum Ænean et fata extrema secutus.
 Est hic, est animus lucis contemtor, et istum 205
 Qui vita bene credat emi, quo tendis, honorem.
 Nisus ad hæc: Equidem de te nil tale verebar;
 Nec fas; non. Ita me referat tibi magnus ovantem
 Jupiter, aut quicumque oculis hæc aspicit æquis.
 Sed, si quis (quæ multa vides discrimine tali), 210
 Si quis in adversum rapiat, casusve, Deusve,
 Te superesse velim; tua vita dignior ætas.
 Sit, qui me raptum pugna, pretiove redemptum
 Mandet humo solita; aut, si qua id Fortuna vetabit,
 Absenti ferat inferias, decoretque sepulcro. 215
 Neu matri miseræ tanti sim causa doloris:
 Quæ te sola, puer, multis e matribus ausa,

191 *Quid dubitem*] *Quid mediter, quid deliberem facere*: omnis enim deliberatio cum dubitatione conjuncta est.

194 *Si tibi, quæ posco, promittunt*] Hic torquent se interpretes levi de causa. Sensus est: *si tibi tribuunt mercedem, quam sum petiturus*: idque ait ex amicorum ingenio, qui sibi unis periculosa, amicis commoda quærunt. Hoc manifestum est ex iis quæ sequuntur: 'nam mihi facti Fama sat est.' Opponit enim famam commodis. De *Pallantea urbe*, Evandri regia, Æn. VIII. 51.

202 *Argolicum*] Græcum, ab urbe Argis, Æn. I. 288.

207 *De te nil tale verebar*] Nil tale

de te timebam, quale suspicaris: nempe ne timidus esses, cum inter bella natus et educatus sis, &c.

213 *Raptum pugna, &c.*] Sic Antigone cadaver Polynicis fratris e pugnae campo clam eripuit. Et Priamus cadaver Hectoris filii magnis muneribus ab Achille redemit ad sepulturam.

215 *Absenti ferat, &c.*] Si cadaver meum haberi non possit, saltem honorarium mihi sepulcrum struat, Æn. III. 304. *inferatque sepulcro dona*, quæ ideo *inferiæ* dicuntur; aquam, lac, mel, vinum, sanguinem, et aliquando etiam exsectos capillos, Æn. III. 62.

Persequitur, magni nec mœnia curat Acestæ.
 Ille autem : Causas nequicquam nectis inanes,
 Nec mea jam mutata loco sententia cedit. 220
 Acceleremus, ait. Vigiles simul excitat. Illi
 Succedunt, servantque vices : statione relicta
 Ipse comes Niso graditur, regemque requirunt.
 Cetera per terras omnes animalia somno
 Laxabant curas et corda oblita laborum : 225
 Ductores Teucrum primi, delecta juvenus,
 Consilium summis regni de rebus habebant,
 Quid facerent, quisve Æneæ jam nuntius esset ;
 Stant longis annixi hastis, et scuta tenentes,
 Castrorum et campi medio. Tum Nisus et una 230
 Euryalus confestim alacres admittier orant :
 Rem magnam, pretiumque moræ fore. Primus Iulus
 Accepit trepidos, ac Nisum dicere jussit.
 Tum sic Hyrtacides : Audite o mentibus æquis,
 Æneadæ ; neve hæc nostris spectentur ab annis, 235
 Quæ ferimus. Rutuli somno vinoque soluti
 Conticuere ; locum insidiis conspeximus ipsi,
 Qui patet in bivio portæ, quæ proxima ponto ;
 Interrupti ignes, aterque ad sidera fumus
 Erigitur : si Fortuna permittitis uti ; 240
 Quæsitum Ænean ad mœnia Pallantea
 Mox hic cum spoliis, ingenti cæde peracta,
 Affore cernetis. Nec nos via fallit euntes :
 Vidimus obscuris primam sub vallibus urbem,
 Venatu assiduo et totum cognovimus amnem. 245
 Hic annis gravis atque animi maturus Aletes :
 Di patrii, quorum semper sub numine Troja est,
 Non tamen omnino Teucros delere paratis,
 Cum tales animos juvenum, et tam certa tulistis
 Pectora. Sic memorans, humeros dextrasque tenebat 250
 Amborum, et vultum lacrymis atque ora rigabat :
 Quæ vobis, quæ digna, viri, pro laudibus istis,
 Præmia posse rear solvi ? pulcherrima primum
 Di moresque dabunt vestri ; tum cetera reddet

218 *Mœnia Acestæ*] Urbem apud Siculos conditam Trojanis mulieribus, et regi Siciliae Acestæ commendatam, Æn. v. 755.

232 *Pretiumque moræ fore*] Se quidem interrumpere consilia, quæ tum habebantur, iisque moram afferre ; sed utilitatem aliquam in hac mora esse futuram.

233 *Trepidos*] Festinantes, supra 114. De *Rutulis*, Æn. vii. 794. De *Pallantea urbe*, Æn. viii. 51.

244 *Primam sub vallibus urbem*] Vicinas urbis Pallanteæ valles, qui primi sunt urbis veluti aditus : urbs enim ipsa erat in monte. De *Teucris*, Æn. i. 239.

254 *Di moresque, &c.*] Nam virtus

Actutum pius Æneas, atque integer ævi 255
 Ascanius, meriti tanti non immemor unquam.
 Immo ego vos, cui sola salus genitore reducto,
 Excipit Ascanius, per magnos, Nise, Penates,
 Assaracique Larem, et canæ penetralia Vestæ,
 Obtestor (quæcumque mihi fortuna fidesque est, 260
 In vestris pono gremiis): revocate parentem;
 Reddite conspectum; nihil illo triste recepto.
 Bina dabo argento perfecta atque aspera signis
 Pocula, devicta genitor quæ cepit Arisba;
 Et tripodas geminos; auri duo magna talenta; 265
 Cratera antiquum, quem dat Sidonia Dido.
 Si vero capere Italiam, sceptrisque potiri
 Contigerit victori, et prædæ ducere sortem:
 Vidisti, quo Turnus equo, quibus ibat in armis
 Aureus: ipsum illum, clypeum cristasque rubentes, 270
 Excipiam sorti, jam nunc tua præmia, Nise.
 Præterea bis sex genitor lectissima matrum
 Corpora, captivosque dabit, suaque omnibus arma;
 Insuper his, campi quod rex habet ipse Latinus.
 Te vero, mea quem spatiis propioribus ætas 275
 Insequitur, venerande puer, jam pectore toto
 Accipio, et comitem casus complector in omnes.
 Nulla meis sine te quæretur gloria rebus;
 Seu pacem seu bella geram: tibi maxima rerum
 Verborumque fides. Contra quem talia fatur 280
 Euryalus: Me nulla dies tam fortibus ausis
 Dissimilem arguerit; tantum: Fortuna, secunda
 Aut adversa, cadat. Sed te super omnia dona
 Unum oro: genetrix Priami de gente vetusta
 Est mihi, quam miseram tenuit non Ilia tellus 285
 Mecum excedentem, non mœnia regis Acestæ.
 Hanc ego nunc ignaram hujus quodcumque pericli est

et recte factorum conscientia, sibi ipsa præmium est, Æn. i. 607.

258 *Penates, Assaracique, &c.*] *Penates* et *Lar*, Dii domestici. *Vesta*, Dea igni inextincto præsidens. *Assaracus* familiæ caput, *Trois* filius, Æneæ proavus, Æn. i. 288. Hunc versum jam explanavimus Æn. v. 744.

264 *Arisba*] Urbe Troadis, a Trojanis expugnata paulo ante bellum Græcum, circa Abydum et Lampsacum, Propontidem versus, ex Strabone l. XIII.

265 *Tripodas, &c.*] De iis et eorum *Delph. Virg.*

usu apud antiquos, Æn. v. 110. De *talentis aureis*, ibid. 112. De *cratere*, Ecl. v. 68. De *Sidonia Didone*, Æn. i. 450.

274 *Campi quod, &c.*] Non totum quidem Latini regnum; sed agros qui erant in privatis Latini bonis: quales, honoris causa, respublica regibus dabat. Sic agrum deinde habuit *Tarquinius Superbus* Romæ in Campo Martio.

286 *Mœnia Acestæ*] De hac in Sicilia urbe, Æn. v. 755.

Inque salutatam linquo; Nox, et tua testis
 Dextera, quod nequeam lacrymas perferre parentis.
 At tu, oro, solare inopem, et succurre relictæ. 290
 Hanc sine me spem ferre tui: audentior ibo
 In casus omnes. Percussa mente dederunt
 Dardanidæ lacrymas; ante omnes pulcher Iulus;
 Atque animum patriæ strinxit pietatis imago.
 Tum sic effatur: 295
 Spondeo digna tuis ingentibus omnia cœptis.
 Namque erit ista mihi genetrix, nomenque Creusæ
 Solum defuerit, nec partum gratia talem
 Parva manet. Casus factum quicumque sequuntur:
 Per caput hoc juro, per quod pater ante solebat: 300
 Quæ tibi polliceor reduci, rebusque secundis,
 Hæc eadem matrique tuæ generique manebunt.
 Sic ait illacrymans; humero simul exuit ensem
 Auratum, mira quem fecerat arte Lycaon
 Gnosius atque habilem vagina aptarat eburna; 305
 Dat Niso Mnestheus pellem horrentisque leonis
 Exuvias; galeam fidus permutat Aletes.
 Protinus armati incedunt: quos omnis euntes
 Primorum manus ad portas juvenumque senumque
 Prosequitur votis. Necnon et pulcher Iulus, 310
 Ante annos animumque gerens curamque virilem,
 Multa patri portanda dabat mandata. Sed auræ
 Omnia discerpunt, et nubibus irrita donant.
 Egressi superant fossas, noctisque per umbram
 Castra inimica petunt, multis tamen ante futuri 315
 Exitio. Passim somno vinoque per herbam
 Corpora fusa vident, arrectos littore currus,
 Inter lora rotasque viros, simul arma, jacere,
 Vina simul. Prior Hyrtacides sic ore locutus:
 Euryale, audendum dextra. Nunc ipsa vocat res. 320

297 *Creusæ*] Matris Ascanii, de qua, *Æn.* II. 772.

300 *Per quod pater, &c.*] Caput intelligit suum, quod ut sibi carissimum attestari solebat *Æneas ante*, id est, vel *olim*, Trojæ, cum Ascanius puer esset: vel *priusquam* abiret ad Evandrum. Caput enim quasi sacrum revereabantur veteres; unde per illud jurabant.

304 *Lycaon Gnosius*] Artifex nobilis ex urbe *Gnoso* in Creta insula, ubi arma singulari arte fabricabantur:

Æn. III. 104.

313 *Nubibus irrita*] Innuit ipsos esse morituros, antequam ad *Æneam* perveniant.

315 *Ante*] Vel *antequam ipsi moriantur*, quod subobscore tantum significat. Vel *antequam ad castra hostium perveniant*: et sic dicendum, inter urbem et castra spatium fuisse, ubi discurrebant illi, qui propius admoti muris a Turno fuerant, et jam vino sepulti in gramine decubuerant.

Hac iter est. Tu, ne qua manus se attollere nobis
 A tergo possit, custodi, et consule longe.
 Hæc ego vasta dabo, et lato te limite ducam.
 Sic memorat, vocemque premit; simul ense superbum
 Rhamnetem aggreditur, qui forte tapetibus altis 325
 Exstructus toto proflabat pectore somnum;
 Rex idem, et regi Turno gratissimus augur:
 Sed non augurio potuit depellere pestem.
 Tres juxta famulos temere inter tela jacentes,
 Armigerumque Remi premit, aurigamque sub ipsis 330
 Nactus equis; ferroque secatur pendentia colla;
 Tum caput ipsi aufert domino, truncumque relinquit
 Sanguine singultantem; atro tepefacta cruore
 Terra torique madent. Necnon Lamyrumque Lamumque,
 Et juvenem Sarranum, illa qui plurima nocte 335
 Luserat, insignis facie, multoque jacebat
 Membra Deo victus: felix, si protenus illum
 Æquasset nocti ludum, in lucemque tulisset.
 Impastus ceu plena leo per ovilia turbans;
 Suadet enim vesana fames; manditque trahitque 340
 Molle pecus mutumque metu; fremit ore cruento.
 Nec minor Euryali cædes: incensus et ipse
 Perfurit; ac multam in medio sine nomine plebem,
 Fadumque, Herbesumque subit, Rhoetumque, Abarimque,
 Ignaros; Rhoetum vigilantem, et cuncta videntem; 345
 Sed magnum metuens se post cratera tegebat:
 Pectore in adverso totum cui cominus ensem
 Condidit assurgenti, et multa morte recepit.
 Purpuream vomit ille animam; et cum sanguine mixta
 Vina refert moriens. Hic furto fervidus instat. 350

327 *Rex idem*] Præludit ad morem Romanum, qui post exactos reges inductus est; ut e Patriciis eligeretur *sacrorum rex*, vel *rex sacrificulus*: subditus tamen is erat pontifici summo, et ab auguribus et pontificibus eligebatur. Talis Rhamnes augur mihi videtur fuisse.

328 *Augurio*] De hac arte divinandi, Æn. II. 703. *Pestem*, rem quamcumque exitialem: hic *mortem*, alibi *incendium*, Æn. V. 683.

335 *Plurima . . . Luserat*] *Plurimum*: neutrum plurale, pro adverbio. Sic Ge. IV. 122. 'Sera comantem Narcissum'; id est, *sero*.

337 *Membra Deo victus*] *Somno*, ut vult Cerdanus: ut ego arbitror, *Bac-*

cho. *Protenus*, continuo lapsu, atque ordine, Æn. III. 416.

339 *Turbans*] *Tumultuans*: sic Æn. VI. 800. 'turbant trepida ostia Nili.'

348 *Multa morte recepit*] Vel eduxit *multo cruore* stillantem: vel non eduxit nisi post *certam mortem*.

349 *Purpuream animam*] Homerus Iliad. V. 83. πορφύρεος θάνατος, *purpurea mors*. Locutio repetita ex veterum quorundam opinione: qui præcipuam animæ sedem statuebant in sanguine, animamque esse ipsum sanguinem etiam nonnulli putabant.

350 *Furto fervidus instat*] *Furtum* vocat, vel spoliationem cadaverum, et armorum direptionem: vel cædem ipsam furtim et tacite editam: *fur-*

Jamque ad Messapi socios tendebat; ubi ignem
 Deficere extremum, et religatos rite videbat
 Carpere gramen equos: breviter cum talia Nisus
 (Sensit enim nimia cæde atque cupidine ferri),
 Absistamus, ait: nam lux inimica propinquat. 355
 Poenarum exhaustum satis est; via facta per hostes.
 Multa virum solido argento perfecta relinquunt
 Armaque, craterasque simul, pulchrosque tapetas.
 Euryalus phaleras Rhamnetis, et aurea bullis
 Cingula, Tiburti Remulo ditissimus olim 360
 Quæ mittit dona, hospitio cum jungeret absens,
 Cædicus; ille suo moriens dat habere nepoti;
 Post mortem bello Rutuli pugnaque potiti;
 Hæc rapit, atque humeris nequicquam fortibus aptat.
 Tum galeam Messapi habilem cristisque decoram 365
 Induit. Excedunt castris, et tuta capessunt.

Interea præmissi equites ex urbe Latina,
 Cetera dum legio campis instructa moratur,
 Ibant, et Turno regis responsa ferebant,
 Tercentum, scutati omnes, Volscente magistro. 370
 Jamque propinquabant castris, murosque subibant,
 Cum procul hos lævo flectentes limite cernunt;
 Et galea Euryalum sublustri noctis in umbra
 Prodidit immemorem, radiisque adversa refulsit.
 Haud temere est visum. Conclamat ab agmine Volscens; 375
 State, viri; quæ causa viæ? quive estis in armis?
 Quove tenetis iter? Nihil illi tendere contra;

tum quippe est quicquid occulte pat-
 tratur, *Æn.* vi. 568.

359 *Phaleras . . . et aurea bullis Cingula*] *Phalerae*, ornamenta equorum, *Æn.* v. 310. *Æn.* vii. 278. *Cingula*, balteus quem vocat Varro 'cingulum e corio bullatum:' et Virgilius *Æn.* xii. 942. de balteo Pallantis ait: 'notis fulserunt cingula bullis.' *Bullæ* vero erant clavorum aureorum quædam capita, cingulis affixa: ob similitudinem ita dicta, a *bullis* quæ in aquis *ebullientibus* excitantur. Non absimile fuit ornamentum aureum, pueris nobilibus appendi solitum e collo, *bullæ* item nuncupatum.

361 *Hospitio cum jungeret absens*] Veteres hospitii jura mutuis muneribus colebant, absentes præsentibus. De *cristis galearum*, *Æn.* iii. 468.

364 *Nequicquam*] Quia mox occidendus erat, et hæc ipsa spolia amis-

surus.

367 *Ex urbe Latina*] *Laurento*, *Æn.* vii. 63.

368 *Cetera legio*] *Pedites*. Nam in legione Romana communius trecenti fuere equites, pedites vulgo quater mille: licet auctior aliquando fuerit numerus. Igitur mittebatur ab Amata Laurenti regina, legio ad Turnum, duce Volscente: sed equitatus, utpote expeditior, præmissus fuerat; peditatus adhuc in campis circa Laurentum, utpote tardior, morabatur.

370 *Scutati omnes*] *Scutum* enim oblongum, non rotundus *clypeus*, in usu fuit Romanorum equitum. Vide Lipsium. De *forma scuti*, *Æn.* viii. 659.

372 *Lævo flectentes limite*] Ad septentrionem: quem juvenes habebant ad lævam, Volscens cum equitibus ad dextram.

Sed celerare fugam in sylvas, et fidere nocti.
 Objiciunt equites sese ad divortia nota
 Hinc atque hinc, omnemque abitum custode coronant. 380
 Sylva fuit, late dumis atque ilice nigra
 Horrida, quam densi complerant undique sentes;
 Rara per occultos lucebat semita calles.
 Euryalum tenebræ ramorum onerosaque præda
 Impediunt, fallitque timor regione viarum. 385
 Nisus abit: jamque imprudens evaserat hostes,
 Atque lacus; qui post Albæ de nomine dicti
 Albani; tum rex stabula alta Latinus habebat.
 Ut stetit, et frustra absentem respexit amicum:
 Euryale, infelix qua te regione reliqui? 390
 Quave sequar? Rursus perplexum iter omne revolvens
 Fallacis sylvæ, simul et vestigia retro
 Observata legit, dumisque silentibus errat.
 Audit equos, audit strepitus et signa sequentum.
 Nec longum in medio tempus; cum clamor ad aures 395
 Pervenit, ac videt Euryalum: quem jam manus omnis
 Fraude loci et noctis, subito turbante tumultu,
 Oppressum rapit et conantem plurima frustra.
 Quid faciat? qua vi juvenem, quibus audeat armis
 Eripere? an sese medios moriturus in enses 400
 Inferat, et pulchram properet per vulnera mortem?
 Ocyus adducto torquens hastile lacerto,
 Suspiciens altam Lunam, sic voce precatur:
 Tu, Dea, tu præsens nostro succurre labori,
 Astrorum decus, et nemorum Latonia custos; 405
 Si qua tuis unquam pro me pater Hyrtacus aris

381 *Illice nigra*] *Ilex*, arbor glandifera, *yeuse*.

387 *Lacus*] Rescribitur ex fide aliquot codicum, *lacus*. Magna tamen in hac lectione difficultas est, si ad locum et tempus attendas. Nam *Pallanteum*, ubi nunc *Roma*, quinque admodum leucis nostris Gallicis ab urbe *Ostia* dissitum erat, ubi tum *Troja nova*. *Lacus* autem *Albanus*, de quo *Æn.* VIII. 48. ad orientem utriusque urbis longe recedebat, hinc a *Pallanteo* quatuor leucis, inde item quatuor a *Troja nova* disjunctus: atque hæc de loco. Jam quantum ad tempus: Nisus et Euryalus circa mediam noctem, eamque æstivam, urbe exierant; ut patet ex militum ludo, somno, ignibus extinctis: noctis par-

tem aliquam in procerum consilio ac deliberatione traduxerant; aliquam item in cæde peragenda. Qui fieri igitur potest, ut Nisus fuga elapsus sit a *Troja nova* ad *Albanum lacum*, quæ quatuor leucæ sunt; item ab *Albano lacu* ad ultima castrorum loca, amici quærendi causa, redierit, quæ quatuor aliæ sunt leucæ; easque leucas octo intra brevissimum æstivæ noctis mediæ spatium perfecit? Quo fit ut legant alii *locos*, non *lacus*: eosque explicent de parte aliqua agri *Albani*, qui tum forte eo usque pertinebat, quam partem fuga jam prætergressus fuerat Nisus.

405 *Latonia*] *Luna*, *Diana*, a *Latona* matre, *Ge.* III. 6.

Dona tulit, si qua ipse meis venatibus auxi,
 Suspendive tholo, aut sacra ad fastigia fixi;
 Hunc sine me turbare globum, et rege tela per auras.
 Dixerat: et toto connixus corpore ferrum 410
 Conjicit. Hasta volans noctis diverberat umbras,
 Et venit aversi in tergum Sulmonis, ibique
 Frangitur, ac fisso transit præcordia ligno.
 Volvitur ille vomens calidum de pectore flumen
 Frigidus, et longis singultibus ilia pulsat. 415
 Diversi circumspiciunt. Hoc acrior idem
 Ecce aliud summa telum librabat ab aure;
 Dum trepidant, iit hasta Tago per tempus utrumque
 Stridens, trajectoque hæsit tepefacta cerebro.
 Sævit atrox Volscens, nec teli conspicit usquam 420
 Auctorem, nec quo se ardens immittere possit.
 Tu tamen interea calido mihi sanguine pœnas
 Persolves amborum, inquit; simul ense recluso
 Ibat in Euryalum. Tum vero exterritus, amens
 Conclamat Nisus; nec se celare tenebris 425
 Amplius, aut tantum potuit perferre dolorem:
 Me, me (adsum, qui feci), in me convertite ferrum,
 O Rutuli! mea fraus omnis; nihil iste nec ausus,
 Nec potuit: cœlum hoc et conscia sidera testor.
 Tantum infelicem nimium dilexit amicum. 430
 Talia dicta dabat; sed viribus ensis adactus
 Transabiit costas, et candida pectora rumpit.
 Volvitur Euryalus leto, pulchrosque per artus
 It cruor, inque humeros cervix collapsa recumbit:
 Purpureus veluti cum flos, succisus aratro, 435
 Languescit moriens; lassove papavera collo
 Demisere caput, pluvia cum forte gravantur.
 At Nisus ruit in medios, solumque per omnes
 Volscentem petit; in solo Volscente moratur.
 Quem circum glomerati hostes, hinc cominus atque hinc 440
 Proturbant. Instat non secius, ac rotat ensem
 Fulmineum; donec Rutuli clamantis in ore
 Condidit adverso, et moriens animam abstulit hosti.

408 *Tholo*] Media ac suprema pars est tecti, in formam scuti brevis, in qua trabes coeunt: unde est quasi fornicis, ut aiunt, clavis.

413 *Præcordia*] Græcis *διάφραγμα*, membranae sunt *prætensæ cordi*: supra sunt, cor et pulmones; infra jecur

et lien. *Ilia*, partes sunt imi ventris, circa summas coxas.

427 *Me, me (adsum, &c.)*] Abrupta ex animi perturbatione sententia. *Me me occidite, &c.* Rutulos, promiscue pro hostibus appellat, quanquam hi erant Latini, *De Rutulis*, *Æn.* vii. 794.

Tum super exanimem sese projecit amicum
Confossus, placidaque ibi demum morte quievit. 445

Fortunati ambo! si quid mea carmina possunt,
Nulla dies unquam memori vos eximet ævo:
Dum domus Æneæ Capitoli immobile saxum
Accolet, imperiunque pater Romanus habebit.

Victores præda Rutuli spoliisque potiti, 450
Volscentem exanimum flentes in castra ferebant.
Nec minor in castris luctus, Rhamnete reperto
Exsanguis, et primis una tot cæde peremtis,
Sarranoque Numaque. Ingens concursus ad ipsa
Corpora, seminecesque viros, tepidaque recentem 455
Cæde locum, et plenos spumanti sanguine rivos.

Agnoscent spolia inter se, galeamque nitentem
Messapi, et multo phaleras sudore receptas.

Et jam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile: 460

Jam Sole infuso, jam rebus luce relectis,
Turnus in arma viros, armis circumdatus ipse,
Suscitat; æratasque acies in prælia cogit,
Quisque suos, variisque acuunt rumoribus iras
Quin ipsa arrectis (visu miserabile) in hastis 465
Præfigunt capita, et multo clamore sequuntur,
Euryali et Nisi.

Æneadæ duri murorum in parte sinistra
Opposuerunt aciem (nam dextera cingitur amni),
Ingentesque tenent fossas, et turribus altis 470
Stant moesti: simul ora virum præfixa movebant,

448 *Domus Æneæ Capitoli, &c.*] *Roma*, urbs ab Æneæ posteris fundata, in Palatino monte primum: deinceps ad alios producta montes sex, præcipue Capitolinum, Palatino vicinum a septentrione: ubi arx et templum Jovis. Aliqui domum Æneæ explicant de ipsa domo Augusti, qui cum tota gente Julia ex Ænea oriebatur: at illa non in Capitolio; sed in Palatino monte sita erat, ut et Julii Cæsaris domus. Adde quod domus Æneæ, jam pro Romana gente accepta est, Æn. III. 97. *Immobile saxum* vocat, alluditque ad æternitatem Romani imperii: quam a Tarquinii Prisci temporibus certam Romani existimabant: cum enim is ad extruendum Jovis Capitolini tem-

plum, Deos omnes alia in urbis loca transferri juberet: *Juventus et Terminus* ex omnibus Diis cedere loco noluerunt: unde ductum est omen, fore ut urbis termini nunquam loco moverentur, nec unquam juvenilis vigor illi deesset.

449 *Pater Romanus*] Vel *Augustus*. Vel *senatus Romanus*. Vel potius *Romulus*, gentis Romanæ conditor et pater.

457 *Agnoscent spolia, &c.*] Quæ Rutulis eripuerant Nisus et Euryalus; et quæ iterum ex iis Volscentis equites receperant. De iis, 359. et sequentibus. De *Tithono Auroræ* conjuge, Æn. IV. 585.

468 *Sinistra*] *Orientali*, quæ Laurentum spectabat.

Nota nimis miseris, atroque fluentia tabo.
 Interea pavidam volitans pennata per urbem
 Nuntia Fama ruit, matrisque allabitur aures
 Euryali. At subitus miseræ calor ossa reliquit. 475
 Excussi manibus radii, revolutaque pensa.
 Evolat infelix, et, fœmineo ululatu,
 Scissa comam, muros amens atque agmina cursu
 Prima petit: non illa virum, non illa pericli,
 Telorumque memor; cœlum dehinc questibus implet: 480
 Hunc ego te, Euryale, aspicio? tune, illa senectæ
 Sera meæ requies, potuisti linquere solam,
 Crudelis? nec te, sub tanta pericula missum,
 Affari extremum miseræ data copia matri?
 Heu, terra ignota canibus date præda Latinis 485
 Alitibusque jaces! nec te tua funera mater
 Produxi, pressive oculos, aut vulnera lavi,
 Veste tegens; tibi quam noctes festina diesque
 Urgebam, et tela curas solabar aniles.
 Quo sequar? aut quæ nunc artus, avulsaque membra, 490
 Et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te,

472 *Tabo*] Putri sanguine, Ge. III.
 481. De *Fama*, Æn. IV. 174.

476 *Radii, &c.*] *Instrumenta textoria*, Æn. III. 483. *Pensa*, telæ: quæ prius involutæ, jam ea surgente revolvuntur. De *penso*, Ge. I. 390.

478 *Muros amens, &c.*] Non tamen excedit urbe: sed e muris, ad conspectum suffixi capitis, has in querelas erumpit.

484 *Affari extremum*] Romani mortuos statim post obitum inclamabant: tum post funus, ter dicto *vale* relinquebant. Æn. II. 644. Æn. VI. 218.

486 *Tua funera mater Produxi, &c.*] I. Jul. Scaliger, Pomponium secutus, mutilam vult esse orationem, ob vim doloris: explicatque: *nec te mater peperit ad hæc tua funera*. II. Jos. Scaliger, non multum dissentiens a Servio, vult, *funeras* esse mulieres, quæ curam suscipiebant funeris, ut sunt mater, soror: easque distinguere a *præficis*, quæ conductæ pretio præficiabantur ancillis ad lamentandum: quod *præficarum* fictus, *funerarum* verus esset ac sincerus dolor. Eoque derivat illud Ennii epitaphium apud Cicer. 'Nemo me lacrumis decoret, neque funera fletum Faxit: cur? vo-

lito vivu' per ora virum.' Sed admodum dubia hæc lectio est, cum vulgo legatur, *funera fletu, funere fletum, &c.* III. Suspiciatur Merula legendum: *tua funera mater Produxi*, quæ vox apud Festum reperitur: ex quo tertia concinnari potest opinio: *nec te tua funera mater produxi*, id est: *nec te et tuam mortem produxi*. Et vero tales erant funebres ceremoniæ: lugebatur et conclamabatur mortuus, claudebantur ipsi oculi, lavabatur, vestibis pretiosissimis tegebatur, efferebatur in feretro ad januam domus; ibique cum prostitisset aliquandiu, facie et pedibus in publicum versis, ad rogam deducebatur: quæ maxima ex parte explicuimus Æn. VI. 215. et sequentibus.

487 *Produxi*] Juxta primam explicationem superiorum vocum, significat *peperi*. Juxta secundam, *proposui ad januam domus*: quod Dio et Græci alii vocant *πρὸς ἰσοῦθαι*. Juxta tertiam, *proluxi* legendum est.

491 *Funus lacerum*] Hand dubie *cadaver*. Sic Propert. I. I. 17. 8. 'Hæcine parva meum funus arena teget.' De *Tartaro*, imis Inferis, Æn. VI. 134.

Nate, refers? hoc sum terraque marique secuta?
 Figite me, si qua est pietas; in me omnia tela
 Conjicite, o Rutuli; me primam absumite ferro:
 Aut tu, magne pater Divum, miserere, tuoque 495
 Invisum hoc detrude caput sub Tartara telo:
 Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam.
 Hoc fletu concussi animi, mœstusque per omnes
 It gemitus; torpent infractæ ad prælia vires.
 Illam incendente luctus Idæus et Actor, 500
 Ilionei monitu et multum lacrymantis Iuli,
 Corripiunt, interque manus sub tecta reponunt.
 At tuba terribilem sonitum procul ære canoro
 Increpuit. Sequitur clamor, cœlumque remugit.
 Accelerant acta pariter testudine Volsci; 505
 Et fossas implere parant, ac vellere vallum.
 Quærunt pars aditum, et scalis ascendere muros;
 Qua rara est acies, interlucetque corona
 Non tam spissa viris. Telorum effundere contra
 Omne genus Teucris, ac duris detrudere contis, 510
 Assueti longo muros defendere bello.
 Saxa quoque infesto volvebant pondere, si qua
 Possent tectam aciem perrumpere: cum tamen omnes
 Ferre juvat subter densa testudine casus.
 Nec jam sufficiunt. Nam, qua globus imminet ingens, 515
 Immanem Teucris molem volvuntque ruuntque;
 Quæ stravit Rutulos late, armorumque resolvit
 Tegmina. Nec curant cæco contendere Marte
 Amplius audaces Rutuli, sed pellere vallo
 Missilibus certant. 520
 Parte alia horrendus visu quassabat Etruscum
 Pinum, et fumiferos infert Mezentius ignes;
 At Messapus equum domitor, Neptunia proles,
 Rescindit vallum, et scalas in mœnia poscit.
 Vos, o Calliope, precor, aspirate canenti; 525

505 *Testudine, &c.*] Milites erant
 densati in globum, consertis supra
 capita clypeis, ut sic ad muros tutius
 accederent: De *ea testudine*, Æn. II.
 441. De *Volscis*, Æn. VII. 803. De
vallo, supra 142. De *contis*, Æn. V.
 208.

516 *Ruuntque*] Impellunt, proji-
 ciunt: Æn. I. 39. 'spumas salis ære
 ruebant.'

518 *Cæco Marte*] Quia latebant sub
 testudine, tecti et inumbrati clypeis.

521 *Etruscum Pinum, et . . . ignes*
Delph. Virg.

Vel ignitam facem e pinu, pingui ar-
 bore: vel manu altera facem, altera
 hastam pineam. De *Mezentio* Etrus-
 corum rege, fuse Evander, Æn. VIII.
 481. De *Etrusca* gente, ibidem in
 Notis. De *Messapo*, Æn. VII. 691. De
vallo, munimento ex palis et aggesta
 terra, supra 142.

525 *Vos, o Calliope*] Musas omnes
 invocat, sed præcipue *Calliopem*, he-
 roici carminis præsidem, de qua, Ecl.
 IV. 57. Numerum singularem cum
 plurali sic conjunxit Tibul. I. III. 6.

Quas ibi tunc ferro strages, quæ funera Turnus
Ediderit: quem quisque virum demiserit Orco:
Et mecum ingentes oras evolvite belli.

Et meministis enim, Divæ, et memorare potestis.

Turris erat vasto suspectu, et pontibus altis, 530

Opportuna loco: summis quam viribus omnes
Expugnare Itali, summaque evertere opum vi
Certabant; Troës contra defendere saxis,
Perque cavas densi tela intorquere fenestras.

Princeps ardentem conjecit lampada Turnus, 535

Et flammam affixit lateri; quæ plurima vento
Corripuit tabulas, et postibus hæsit adesis.

Turbati trepidare intus, frustra que malorum
Velle fugam. Dum se glomerant, retroque residunt

In partem, quæ peste caret: tum pondere turris 40

Procubuit subito, et cœlum tonat omne fragore.

Semineces ad terram, immani mole secuta,

Confixique suis telis, et pectora duro

Transfossi ligno, veniunt. Vix unus Helenor,

Et Lycus elapsi: quorum primævus Helenor, 545

Mæonio regi quem serva Licymnia furtim

Sustulerat, vetitisque ad Trojam miserat armis,

Ense levis nudo, parmaque inglorius alba.

55. 'nobis inimica merenti.' Et Catul. Epig. cviii. 5. 'Insperanti ipsa refert te nobis.' De Orco, Plutone, Ge. i. 277.

528 Oras belli] Enniana vox. Oræ sunt extremæ partes vestium: quæ quia in ambitum excurrunt; hic sumuntur pro toto circuitu, ambitu, ac serie belli.

530 Pontibus] Turres multis contabulationibus erigebantur, e quarum infimis ascensus erat ad summas: hæc ipsa tabulata, vel eorum scalæ, pontes hic dicuntur: ut forte etiam supra 170.

532 Opum vi] Enniana locutio, pro, omni industria, virtute, instrumentis.

535 Lampada] Lampades hic appellantur, ignita quæcumque missilia, ex stupa, pice, et resina: quæ compacta simul, et mucronibus uncisque et hamis ferreis armata, ut ligneis præsertim munimentis adhærerent, vel manu, vel aliquando etiam machinis intorquebantur. Varia eorum erat ad libitum figura. De postibus, proprie fulcris arrectariisque portarum,

Æn. ii. 442. De peste, pro igne, supra 328.

546 Mæonio regi] Regi Mæonum, qui deinde Lydi dicti sunt, et ab Homero numerantur inter Trojanorum auxilia, utpote Phrygiæ contermini, Æn. iv. 216.

547 Vetitis armis] Vel contra jussa Deorum et fati Trojanis contrarii; vel contra morem Romanorum: ad quem alludit hic poëta, quasi Trojanorum etiam fuisset. Nefas enim fuit Romæ servos militiæ nomen dare, nisi servitute solutos: quod non nisi periculosis reipublicæ temporibus permittebatur.

548 Ense levis nudo, parmaque, &c.] Omnino eum depingit, quales Romanorum deinde fuerunt velites, sic a velocitate dicti. Horum arma: parma, brevis rotundusque clypeus et undique par: gladius; et leves aliquot hastulæ. Eligebantur e junioribus et pauperibus juxta Polybium. Porro cum vulgo viri principes, aut familiæ suæ, aut factorum suorum insignia præferrent descripta in clypeis; ut

Isque ubi se Turni media inter millia vidit,
 Hinc acies, atque hinc acies astare Latinas : 550
 Ut fera, quæ, densa venantum septa corona,
 Contra tela furit, seseque haud nescia morti
 Injicit, et saltu supra venabula fertur :
 Haud aliter juvenis medios moriturus in hostes
 Irruit ; et, qua tela videt densissima, tendit. 555
 At pedibus longe melior Lycus inter et hostes,
 Inter et arma, fuga muros tenet, altaque certat
 Prendere tecta manu, sociumque attingere dextras.
 Quem Turnus, pariter cursu teloque secutus,
 Increpat his victor : Nostrasne evadere, demens, 560
 Sperasti te posse manus ? simul arripit ipsum
 Pendentem, et magna muri cum parte revellit :
 Qualis, ubi aut leporem, aut candenti corpore cycnum,
 Sustulit alta petens pedibus Jovis armiger uncis :
 Quæsitum aut matri multis balatibus agnum 565
 Martius a stabulis rapuit lupo. Undique clamor
 Tollitur. Invadunt, et fossas aggere complent ;
 Ardentes tædas alii ad fastigia jactant.
 Ilioneus saxo atque ingenti fragmine montis
 Lucetium, portæ subeuntem, ignesque ferentem ; 570
 Emathiona Liger, Corynæum sternit Asylas :
 Hic jaculo bonus, hic longe fallente sagitta ;
 Ortygium Cæneus, victorem Cænea Turnus ;
 Turnus Itym, Cloniumque, Dioxippum, Promolumque,
 Et Sagarim, et summis stantem pro turribus Idan ; 575
 Privernum Capys. Hunc primo levis hasta Temillæ
 Strinxerat : ille manum projecto tegmine demens
 Ad vulnus tulit : ergo alis allapsa sagitta ;
 Et lævo affixa est lateri manus, abditaque intus
 Spiramenta animæ letali vulnere rumpit. 580
 Stabat in egregiis Arcentis filius armis ;
 Pictus acu chlamydem, et ferrugine clarus Hibera,

Turnus *Inachum*, Æn. vii. 790. *Aventinus, hydram Herculis*, ibid. 657. Helenor iste nudum clypeum gestat ; tum quia juvenis nihildum patrare laude dignum potuit ; tum quia furtivo concubitu ex serva editus, paternam originem jactare prohibetur, habeturque ideo quasi servilis generis.

553 *Venabula*] Hastæ sunt venatoriæ, breves, lato ferro : Æn. iv. 131.

564 *Jovis armiger*] Aquila, fulminis

ministra : Æn. v. 255. De *tædis*, arbore et face, Ecl. vii. 49.

582 *Pictus acu chlamydem, &c.*] *Chlamys*, militaris vestis, *casaque* ; Æn. iv. 137. *Ferrugo*, color est politi ferri, in nigrum tendens, *brunissure* : Ecl. ii. 18. Talis memoratur fuisse color purpuræ Ibericæ nigricantis. *Iberia* vero hic sumitur a quibusdam pro regione Asiatica, inter Pontum Euxinum et Mare Caspium, quæ nunc Georgiæ pars est, dicta *Gurgistan* :

Insignis facie, genitor quem miserat Arcens,
 Eductum Matris luco, Symæthia circum
 Flumina : pinguis ubi et placabilis ara Palici : 585
 Stridentem fundam, positis Mezentius hastis,
 Ipse ter adducta circum caput egit habena ;
 Et media adversi liquefacto tempora plumbo
 Diffidit, ac multa porrectum extendit arena.
 Tum primum bello celerem intendisse sagittam 590
 Dicitur, ante feras solitus terrere fugaces,
 Ascanius, fortemque manu fudisse Numanum ;
 Cui Remulo cognomen erat ; Turnique minorem
 Germanam nuper thalamo sociatus habebat.
 Is primam ante aciem digna atque indigna relatu 595
 Vociferans, tumidusque novo præcordia regno
 Ibat, et ingentem sese clamore ferebat :
 Non pudet obsidione iterum valloque teneri,
 Bis capti Phryges, et Marti prætendere muros ?
 En, qui nostra sibi bello connubia poscunt ! 600

cujus coloni in Europam profecti nomen dederint Ibero Hispaniæ flumini, et Hispaniam ipsam tenuerint. Ab aliis sumitur probabilius pro ipsa Hispania, cum idem color a quibusdam dicatur Bæticus ; a Bæti fluvio Hispaniæ, *Guadalquivir* ; et minium, apud Hispanos præcipuæ laudis olim ex Plinio fuerit ; ut nunc quoque rubens ille color nigro suffultus, quem vocant *morado*.

584 *Symæthia circum, &c.*] *Symæthus*, Siciliæ fluvius : in orientale ejusdem latus infra Catanam defluens ; nunc juxta Cluverium, *la Jaretta*. Tamen, juxta Virgilium, videtur is esse qui nunc nomen habet *a sancto Paulo*, paulo inferius fluens : nam non longe ab ejus fontibus visuntur adhuc ruinæ templi Palicorum, et eorundem lacus, qui lacus Fazelli tempore *Napthia* vocabatur, in multas scaturigines erumpens aquæ sulfureæ, quæ falso jurantes enecabat, ut fuse narrat ex auctoribus Græcis Macrobius Saturn. v. 19.

585 *Pinguis ubi et placabilis, &c.*] *Palici* fratres fuerunt, Jovis filii, et *Thaliæ* Nymphæ, Vulcani filiæ ; quæ gravida cum Junonem timeret, dicitur a Jove terræ hiatu occultata : ubi nati infantes, indeque egressi, *Palici* dicti sunt, a *πάλιν* *ικέσθαι*, *iterum venire*. Horum oraculo Siculi in steri-

litate admoniti dicuntur, ut cuidam heroi sacra facerent : quæ res cum prospere successisset, ad eorum aram dona multa congesserunt, ut refert ex Xenagora Macrobius. Hinc ara illa dicitur a Virgilio *pinguis*. Addit Diodorus l. xi. asylum illic esse fugitivorum servorum, cum a dominis inclementius habentur : indeque nefas esse eos abduci, nisi securitatis data fide, quam violare nemo audeat. Hinc, ut mihi videtur, ara eadem dicitur *placabilis*. De *Martis luco*, nullam alibi reperi mentionem.

588 *Liquefacto plumbo*] Lucret. vi. 177. 'plumbea vero Glans etiam longo cursu volvenda liquescit : id est, calefit et mollescit.

596 *Novo regno*] Affinitate regia. Græci enim, quorum imitatores Latini, regum filios, fratresque et affines appellabant reges : ut observat Germanus, probatque multis.

599 *Bis capti Phryges*] *Phryges*, molles : ad contemptum sic vocat Trojanos. *Bis capti* : ab Hercule et a Græcis, Æn. iii. 476. Vel potius a Græcis, cum Troja incensa est ; et jam a Latinis, in hac nova Troja. De *Phrygia*, Æn. i. 385. De *Phrygum mollitie*, Æn. iv. 216. De *Atrei filiis* Agamemnone et Menelao, Æn. ii. 264. Æn. iii. 54. De *Ulysse versuto*, Æn. ii. 7.

Quis Deus Italiam, quæ vos dementia adegit?
 Non hic Atridæ, nec fandi fictor Ulixes.
 Durum ab stirpe genus, natos ad flumina primum
 Deferimus, sævoque gelu duramus et undis;
 Venatu invigilant pueri, sylvasque fatigant;
 Flectere ludus equos, et spicula tendere cornu.
 At patiens operum parvoque assueta Juventus
 Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello.
 Omne ævum ferro teritur, versaque juvencum
 Terga fatigamus hasta; nec tarda senectus
 Debilitat vires animi, mutatque vigorem.
 Canitiem galea premimus; semperque recentes
 Comportare juvat prædas, et vivere rapto.
 Vobis picta croco, et fulgenti murice, vestis;
 Desidiæ cordi; juvat indulgere choreis;
 Et tunicæ manicas, et habent redimicula mitræ.
 O vere Phrygiæ, neque enim Phryges, ite per alta
 Dindyma; ubi assuetis biforem dat tibia cantum.

605

610

615

605 *Venatu*] Dativo contracto, pro *venatui*, Ecl. v. 29.

609 *Versaque juvencum, &c.*] *Ara-*mus armati: nec stimulis aut flagris, sed extrema hastæ parte boves arantes incessimus.

614 *Croco*] *Crocus* flos, *saffran*: cuius colore infecta vestis, *crocota* et *crocotula* dicebatur; infectores, *crocotarii*: muliebris et mollis ornatus. De *murice*, ostreo, unde purpura exprimitur, Ge. II. 506.

616 *Tunicæ manicas, et, &c.*] *Tunica* vestis virorum interior, *χιτών* Græcis: cui respondet mulierum *stola*: utraque cincta. Huic viri Græci *pallium* apertum ac fluens; Romani *togam* clausam superinjiciebant: mulieres *pallam*, pallio Græco aperto non ab similem. *Tunica* a superiore parte omnino absque manicis olim fuit, ita ut humeros hinc inde nudaret; ab inferiore, ad genua defluebat, dicebaturque *exomis*: mox ad usque cubitum, et paulo infra genua pertinuit, dicebaturque *colobium*; et hic mos diu duravit Romæ, exomide servis solis relictæ: deinde crescente luxu ad primores usque manus digitosque provecta est, et ad talos promissa; quod mollitiei fuit, et a Cicerone vitio vertitur Catilinæ sociis, quia muliebris stolæ species hæc erat. *Tunicæ* illæ *manicatæ* a Cicerone vocantur;

a Seneca et Plauto *manuleatæ*; a Scipione apud Gellium *chiridotæ*. Tales Trojanis hic Numanus exprobrat. Mediis etiam temporibus tunica duplex ferebatur: altera communis, altera intima, quæ et *interula* sive *subucula*. De *mitris*, pileis, earumque *redimiculis*, Æn. IV. 216.

618 *Dindyma, &c.*] Phrygia universa sacra fuit Cybele, matri Deorum. In ea montes *Dindymus*, *Berecynthus*, et *Ida*. *Dindymus* sic dictus, quod sit *δίδυμος* geminus, sive gemello *vertice*: plur. *Dindyma*. Hinc Cybele dicta *Dindymene*, et *Berecynthia*, et *Idæa* mater. De ea, Æn. III. 111. De *Ida*, Æn. II. 801.

Biforem dat tibia, &c.] *Tibia* musicum instrumentum, flatu personum: sic dicta; quia e gruum, hinnulorum, aliorumque animalium cavis tibiis primo formata est: inde e buxo atque ebore. Olim pauca habuit foramina: unde duæ simul inflabantur, mutabanturque pro modorum varietate. Quæ dextera oris parte inflabatur, unicum habebat foramen, ac proinde graviolem sonum; quæ sinistra oris parte, duo habebat foramina, sonumque acutiolem: et hic erat modus *Phrygius*, cum tibiæ sic adhibebantur *impures*, quia modus ille ex gravi et acuto temperatus erat. Cum autem *Dorius* modus multo esset

Tympana vos buxusque vocant Berecynthia matris
Idææ. Sinite arma viris, et cedite ferro.

620

Talia jactantem dictis, ac dira canentem,
Non tulit Ascanius; nervoque obversus equino
Intendit telum, diversaque brachia ducens
Constitit, ante Jovem supplex per vota precatus:
Jupiter omnipotens, audacibus annue cœptis.

625

Ipse tibi ad tua templa feram solennia dona,
Et statuam ante aras aurata fronte juvencum
Candentem, pariterque caput cum matre ferentem,
Jam cornu petat et pedibus qui spargat arenam.

Audiit et cœli Genitor de parte serena

630

Intonuit lævum: sonat una fatifer arcus.

Effugit horrendum stridens adducta sagitta:

Perque caput Remuli venit, et cava tempora ferro
Trajicit. I, verbis virtutem illude superbis.

Bis capti Phryges hæc Rutulis responsa remittunt.

635

Hoc tantum Ascanius. Teucri clamore sequuntur,
Lætitiæque fremunt, animosque ad sidera tollunt.

Ætheria tum forte plaga crinitus Apollo

Desuper Ausonias acies urbemque videbat,

Nube sedens, atque his victorem affatur Iulum:

640

Macte nova virtute, puer; sic itur ad astra,

gravior, duabus dextris canebatur, id est, duabus tibiis *paribus*, unico foramine. Cum *Lydius* esset acutior, duabus sinistris fiebat, id est duabus tibiis *paribus*, duplici foramine. Hi enim erant præcipui tres modi; quibus affines alii: *Serranus*, id est *Tyrius*; ab urbe *Tyro*, quæ *Sar* dicta est, Ge. II. 506. affinis *Lydio*. Fuit et *Æolius*, &c. Hinc patet tibia *pares*, esse vel *Lydias*, vel *Dorias*: *impares*, semper *Phrygias*. Quare Servius bene explicuit hic *biforem*, *imparem*, dissimilem. Hæc e Salmasio in *Solinum*.

619 *Tympana*] Ex Isidoro, 'Tympanum est pellis, vel corium, ligno extensum: pulsat apud veteres manibus ac digitis: a *τύπτεω* verberare. Hæc, ut et *cymbala*, ærea et cava, a *κύμβος* *cavitas*, adhibebantur ad sacra Cybeles, de quibus Lucret. I. II. 618. 'Tympana tensa tonant palmis, et cymbala circum Concava, raucisonoque minantur cornua cantu, Et Phrygio stimulat numero cava tibia mentes.'

622 *Nervo equino*] Nervos arcuum ex equorum setis fieri solitos, testatur Hesychius.

624 *Ante Jovem*] Versis oculis in aërem superiorem, sive ætherem, qui *Jupiter* est: Ge. II. 325.

631 *Intonuit lævum*] Bonum omen, Ecl. I. 16.

639 *Ausonias acies*] *Italas*, Æn. VII. 54. *Urbem*: novam Trojam, Æn. VII. 157.

641 *Macte*] *Mactus*, quasi *mauctus*, id est, *magis auctus*. Sic herba adulta dicta est a Catone *macta*, quia *aucta*: hostiæ quoque *mactæ*, quia mola, vino, thure, spargebantur, et quasi cumlabantur *augebanturque* ante sacrificium; unde *mactare* pro *cædere*, dictum fuit. Diis ipsis in sacrificiis acclamabant: *macte hocce vino inferio esto*, *macte hacce dape esto*, quia sacrificiis augeri eorum felicitatem putabant. Cicero dixit Nonio teste, *mactare aliquem honoribus*: Plautus, *mactare infortunio*. Hæc fere ex Vossio: qui addit, hæc formula vocativum *macte* adhiberi pro nominativo *mactus*,

Dis genite, et geniture Deos. Jure omnia bella
 Gente sub Assaraci fato ventura resident.
 Nec te Troja capit. Simul, hæc effatus, ab alto
 Æthere se mittit, spirantes dimovet auras, 645
 Ascaniumque petit. Formam tum vertitur oris
 Antiquum in Buten. Hic Dardanio Anchisæ
 Armiger ante fuit, fidusque ad limina custos;
 Tum comitem Ascanio pater addidit. Ibat Apollo
 Omnia longævo similis, vocemque, coloremque, 650
 Et crines albos et sæva sonoribus arma;
 Atque his ardentem dictis affatur Iulum:
 Sit satis, Æneada, telis impune Numanum
 Oppetiisse tuis; primam hanc tibi magnus Apollo
 Concedit laudem, et paribus non invidet armis; 655
 Cetera parce, puer, bello. Sic orsus Apollo
 Mortales medio aspectus sermone reliquit,
 Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
 Agnovere Deum proceres divinaque tela
 Dardanidæ, pharetramque fuga sensere sonantem. 660
 Ergo avidum pugnae, dictis ac numine Phœbi,
 Ascanium prohibent; ipsi in certamina rursus
 Succedunt, animasque in aperta pericula mittunt.
 It clamor totis per propugnacula muris;
 Intendunt acres arcus, amentaque torquent. 665
 Sternitur omne solum telis; tum scuta cavæque
 Dant sonitum flictu galeæ; pugna aspera surgit:

more Attico: quemadmodum apud
 Tibullum l. i. 7. 53. 'Sic venias
 hodiernæ:' apud Persium, Sat. III. 28.
 'Stemmata quod Tusco ramum mille-
 sime ducis.' Est et apud Plin. l. II.
 12. plurali numero: 'macti ingenio
 este, cœli interpretes.'

642 *Dis genite, &c.*] Genitus Venere
 per Æneam, Jove per Dardanum:
 geniturus Julium et Octavianum Cæ-
 sares; qui divinis honoribus afficiendi
 erant. De Assaraco, a quo ortus
 Æneas, Æn. I. 288.

644 *Nec te Troja capit*] Sic Philip-
 pus Macedoniae rex ad Alexandrum,
 apud Plutarchum: 'Quære tibi reg-
 num par, non enim te capit Mace-
 donia.' De nova Troja intellige, Æn.
 VII. 157.

647 *Dardanio Anchisæ*] Versus spon-
 daicus, cum hiato diphthongi longæ,
 more Græcorum.

653 *Æneada*] Vocativus patrony-

micus, ab Æneades.

655 *Paribus armis*] Nam Apollo
 puer sagittis serpentem Pythona con-
 fixit, ut matrem defenderet: quemad-
 modum Ascanius hic Numanum, ut
 patriam ulciscatur, Æn. III. 75.

660 *Pharetramque fuga sensere, &c.*] Præter signa divinæ præsentiae quæ
 diximus Æn. I. 406. hoc addit aliud:
 nempe, sonitum quendam pharetræ
 et sagittarum auditum in aëre, post-
 quam ex oculis Apollo jam evanisset.
 Talis est Apollinis sonus Iliad. I. 46.
 De nomine Apollinis, Ecl. III. 104.
 De nomine Phæbi, ibid. 62.

665 *Amenta*] Hastas, quæ circa
 medium amento, id est, loro alligatæ
 erant: quo implicata manus, æqua-
 bili quasi impetu certius hastam libra-
 bat. *Amentum*, ab ἄπρω, ligo: unde
 etiam *apes* et *examen apum*: ut dixi-
 mus Ecl. VII. 13.

Quantus ab occasu veniens, pluvialibus Hædis,
 Verberat imber humum; quam multa grandine nimbi
 In vada præcipitant, cum Jupiter horridus Austris 670
 Torquet aquosam hyemem, et cœlo cava nubila rumpit.

Pandarus et Bitias, Idæo Alcanore creti,
 Quos Jovis eduxit luco sylvestres Iæra,
 Abietibus juvenes patriis et montibus æquos,
 Portam, quæ ducis imperio commissa, recludunt 675
 Freti armis, ultroque invitant mœnibus hostem.

Ipsi intus dextra ac læva pro turribus astant
 Armati ferro, et cristis capita alta corusci:
 Quales aëriæ liquentia flumina circum,
 Sive Padi ripis, Athesim seu propter amœnum, 680
 Consurgunt geminæ quercus, intonsaque cœlo
 Attollunt capita, et sublimi vertice nutant.

Irrumpunt, aditus Rutuli ut videre patentes.
 Continuo Quercens, et pulcher Aquicolus armis,
 Et præceps animi Tmarus et Mavortius Hæmon, 685
 Agminibus totis aut versi terga dedere,
 Aut ipso portæ posuere in limine vitam.

Tum magis increscunt animis discordibus iræ;
 Et jam collecti Troës glomerantur eodem,
 Et conferre manum et procurrere longius audent. 690

Ductori Turno, diversa in parte furenti,
 Turbantique viros, perfertur nuntius, hostem
 Fervere cæde nova, et portas præbere patentes.

668 *Hædis*] Stellis duabus astri, cui nomen *Erichthonius* vel *Auriga*, infra ejus humerum: quarum ortus et occasus procellosus habetur. De *Austro*, pluvio item vento meridionali, Ecl. II. 58.

672 *Idæo, &c.*] In Ida monte Troadis: ubi Cybele colebatur; ac ipse etiam Jupiter: qui ideo passim dicitur ab Homero Ἰδηθεὺς μεδέων, ab *Ida* imperans. Iliad. III. 276. &c. *Hiera*, Ἱερά: nomen matris: quia tamen secundam natura brevem habet, suspicatur Turnebus *hyæna* legendum esse: quæ fera est, a qua Pandarum et Bitianeducatos putat, ut Romulum a lupa.

674 *Abietibus*] *Abies*, arbor, *sapin*. Quatuor syllabæ breves in dactylum compressæ.

679 *Liquentia, &c.*] Ita passim optimi quique codices: aliqui tamen *Liquetia*; quod quidam avide arripiunt post Servium. Et est *Liquetia*,

vel potius, ut apud Plinium legitur, *Liquentia*, fluvius Venetorum, in superiorem sinus Adriatici partem influens, nunc *Livenza*. At præter rationes ab Erythræo contra Servii curiosiorem interpretationem allatas; contra facit, quod dicitur *Liquentia*, *Liquentiæ*. Unde puto Virgilium simplicius de *liquentibus*, id est *liquidis* fluviis, explicandum esse: ait enim Ge. IV. 442. *fluviumque liquentem*. Et *liquens*, primam habet, modo brevem, modo longam.

680 *Padi, &c.*] *Padus*, sive *Eridanus*, le *Pô*, fluvius Italiæ maximus, Ge. I. 482. *Athesis*, post Padum maximus, l'*Adige*, ex Tridentinis Alpibus, per Venetos in Mare Adriaticum influit; proprio quidem ostio: sed fossis quibusdam transversis et paludibus cum regio tota scateat, ideo dictus est a Servio et Vibio in Padum, qui paulo inferius fluit, decurrere.

Deserit inceptum, atque immani concitus ira
Dardaniam ruit ad portam fratresque superbos; 695
Et primum Antiphaten, is enim se primus agebat,
Thebana de matre nothum Sarpedonis alti,
Conjecto sternit jaculo: volat Ætala cornus
Aëra per tenerum, stomachoque infixæ sub altum
Pectus abit; reddit specus atri vulneris undam 700
Spumantem, et fixo ferrum in pulmone tepescit.
Tum Meropem atque Erymanta manu, tum sternit Aphid-
num;
Tum Bitian ardentem oculis, animisque frementem,
Non jaculo: neque enim jaculo vitam ille dedisset:
Sed magnum stridens contorta phalarica venit, 705
Fulminis acta modo: quam nec duo taurea terga,
Nec duplici squama lorica fidelis et auro
Sustinuit; collapsa ruunt immania membra.
Dat tellus gemitum, et clypeum super intonat ingens:
Qualis in Euboico Baiarum littore quondam 710

695 *Dardaniam portam*] Novæ Trojæ: Æn. vii. 157. *Dardani*, Trojani, Æn. i. 239.

697 *Thebana, &c.*] *Thebæ* multæ fuerunt, aliæ in Ægypto, aliæ in Bæotia, aliæ in Thessalia Phthiotide: illæ nihil hic ad rem faciunt; sed *Thebe*, *Thebes*, Asiæ Minoris urbs apud Adramyctenos, de qua Lydis et Mysis diu certamen fuit, teste Strabone lib. xiii. Regia fuit Eetionis, Andromachæ patris. Didymus tamen, vetus Homeri interpres, hanc Eetionis regiam *Thebas* etiam vocat plurali numero, ad versum 397. Iliad. vi. et adhuc expressius ad versum 366. Iliad. i. *Sarpedon* Lyciæ rex, Jovis filius, Æn. i. 104. *Nothus*, non legitimo conjugio susceptus filius, Æn. vii. 283. *Cornus*, arbor durissimo ligno, ideo telorum materia, *cornouiller*: Æn. iii. 649.

700 *Undam Spumantem*] Sanguinem undatim, id est, magna copia in rivos erumpentem. *Undam* dixit de multitudine populi, Ge. ii. 462.

705 *Phalarica*] Oblonga hasta, teres, præterquam ad extremum, ubi ferrum extabat quadratum, tres longum pedes, ut cum armis transfigere corpus posset. Huic ferro picem in stupa circumligabant: adjectoque igni immittebant in ligneas præsertim turres, quæ *phalæ* dicebantur Etrusca voce. Hoc tamen inventum videtur

Delph. Virg.

Saguntinis Hispaniæ tribuere Livius l. xxi. 8. unde hæc descriptio concinnata est.

707 *Duplici squama, &c.*] De tergis sive coriis; et squamis loricarum, Æn. iii. 467. *Squama et auro*: id est, squamis aureis: ut Ge. ii. 192. *Pateris et auro*, pateris aureis.

709 *Clypeum super, &c.*] Servius agnoscit *clypeum* neutro etiam genere, juxta Caprum: atque sic exprimi a Virgilio Homericum illud Iliad. v. 42. Δούπησεν δὲ πρῶτον, ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ: sonuit autem cadens, sonueruntque arma super ipso. Quod etsi non abs re est, tamen interpretationem puto tutiorem: *cadens super clypeum*.

710 *Euboico Baiarum, &c.*] *Baiæ*, locus in Campania tepidis aquarum fontibus nobilis, in latere superiore Campani sive Neapolitani sinus; non longe a Miseno promontorio: etiamnum retinet nomen. De hujus loci natura fuse, Æn. vi. 237. *Chalcidenses*, ex *Eubæa* Græciæ insula, hodie *Negrepont*, non longe hinc urbem *Cumas* condiderunt: Æn. vi. 2. Nec longe fuit *Lucrinus*, *Avernusque* lacus: qui molibus ab Hercule clausi primum; deinde ab Agrippa in portum *Julium* Octaviani auspiciis conversi sunt, anno n. c. 717. ut ostendimus Ge. ii. 161. Ideo Virgilinus hic *pilas*,

Saxeæ pila cadit; magnis quam molibus ante
Constructam ponto jaciunt; sic illa ruinam
Prona trahit, penitusque vadis illisa recumbit;
Miscent se maria, et nigræ attolluntur arenæ;
Tum sonitu Prochyta alta tremit, durumque cubile 715
Inarime Jovis imperiis imposta Typhoëo.

Hic Mars armipotens animum viresque Latinis
Addidit, et stimulos acres sub pectore vertit;
Immisitque Fugam Teucris atrumque Timorem.
Undique conveniunt; quoniam data copia pugnae; 720
Bellatorque animos Deus incidit.

Pandarus, ut fuso germanum corpore cernit,
Et quo sit fortuna loco, qui casus agat res:
Portam vi multa converso cardine torquet,
Obnixus latis humeris, multosque suorum 725
Moenibus exclusos duro in certamine linquit;
Ast alios secum includit recipitque ruentes,
Demens! qui Rutulum in medio non agmine regem

sive moles lapideas, in mare impactas commemorat.

715 *Prochyta*, &c.] Vel *Prochyte*, hodie *Procita*, parva et aspera insula Tyrreni Maris, proxime admota Miseno promontorio. Hoc inter et Inarimen insulam, aqua per terræ motum avulsa, Plinio, Straboni aliisque censetur.

716 *Inarime*] Ad meridiem Prochytae, multo amplior insula, fertilitate nobilis: olim *Pithecusa*, et *Ænaria* etiam dicta, nunc *Ischia*: solo concavo et sulfureo, qualis est totus ille tractus; ignis eruptionibus olim sæpe infesta; unde Homerus Jovem commentus est hanc impacto fulmine injecisse giganti *Typhoëo*, qui ab Hesiodo describitur anguineis capitibus centum instructus, iisque flammæ eructantibus, Terræ et Tartari filius, in *Theogon.* 821. De *Typhoëi* nomine, *Ge.* I. 279. Porro Homeri versus illi sunt *Iliad.* II. 781. Γαῖα δ' ὑπεστενάχιζε, Διὶ ὡς περικεράυνῳ Χωομένῳ, δτε τ' ἀμφὶ Τυφωέϊ γαῖαν ἱμάσση Εἰν Ἀρίμοις, ὅθι φασὶ Τυφωέος ἔμμεναι εὐνὰς. 'Terra vero resonabat, sicut Jove fulminatore irato, quando circa Typhoëum terram verberat in Arimis, ubi aiunt Typhoëi esse cubilia.' Quibuscum si Virgiliani versus isti comparantur, certe videbuntur ex iis exscripti. Ubi duo videntur a Vir-

gilio sane facta audacter: I. Quod *Arimos* illos *Pithecusæ* insulæ addixerit: cum alii *Ciliciæ* montem, alii *Lydiæ* esse affirmant apud *Didymum* in *Homer.* alii etiam *Syriæ* apud *Strabonem*: qui tamen ait, quibusdam videri esse *Pithecusæ* incolas; eo quod *πίθηκος*, *simia*, Etrusca lingua *arimus* dicatur: sed hæc quasi admodum incerta videtur proponere. II. Quod voces illas Εἰν Ἀρίμοις in *Arimis*, apud *Arimos*: quæ voces et *Homeri* sunt et *Hesiodi*; in unum insulæ substantivum vocabulum composuerit, *Inarime*, *Inarimes*. Nec eum excusat *Erythræus* cum dicit, eodem exemplo esse, *Inalpinus*: hæc enim vox adjectiva est, quo in genere multo facilius est composita. Nec item excusant alii, cum ex *Plinii* auctoritate affirmant, ab *Homero* scriptum *Inarimen*, non in *Arimis*: *Plinium* enimvero erroris revincunt codices et interpretes *Homeri* omnes. Quod autem *Virgilius* hujus compositionis primus auctor sit, hinc jure conjici posse existimo: quod ante ipsum nemo; post ipsum statim *Ovidius*, *Statius*, *Lucanus*, *Silius*, *Plinius*, *Claudianus*, alique promiscue omnes eadem usi sunt voce; sibi gloriosum rati, cum eo aliquid, aut audere, aut errare. De *Marte*, *Ecl.* IX. 12. De *Latinis*, *Æn.* VII. 54.

Viderit irrumpentem, ultroque incluserit urbi:
 Immanem veluti pecora inter inertia tigrim. 730
 Continuo nova lux oculis offulsit, et arma
 Horrendum sonuere: tremunt in vertice cristæ
 Sanguineæ, clypeoque micantia fulmina mittunt.
 Agnoscunt faciem invisam atque immania membra
 Turbati subito Æneadæ. Tum Pandarus ingens 735
 Emicat, et mortis fraternæ fervidus ira
 Effatur: Non hæc dotalis regia Amatæ;
 Nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum.
 Castra inimica vides; nulla hinc exire potestas.
 Olli subridens sedato pectore Turnus: 740
 Incipe, si qua animo virtus, et consere dextram;
 Hic etiam inventum Priamo narrabis Achillem.
 Dixerat. Ille rudem nodis et cortice crudo
 Intorquet summis adnexus viribus hastam.
 Excepere auræ vulnus; Saturnia Juno 745
 Detorsit veniens; portæque infigitur hasta.
 At non hoc telum, mea quod vi dextera versat,
 Effugies: neque enim is teli nec vulneris auctor.
 Sic ait, et sublatum alte consurgit in ensem,
 Et mediam ferro gemina inter tempora frontem 750
 Dividit, impubesque immani vulnere malas.
 Fit sonus: ingenti concussa est pondere tellus.
 Collapsos artus atque arma cruenta cerebro
 Sternit humi moriens; atque illi partibus æquis
 Huc caput atque illuc humero ex utroque pependit. 755
 Diffugiunt versi trepida formidine Troës.
 Et, si continuo victorem ea cura subisset,
 Rumpere claustra manu sociosque immittere portis;
 Ultimus ille dies bello gentique fuisset.
 Sed furor ardentem cædisque insana cupido 760
 Egit in adversos.
 Principio Phalerim et, succiso poplite, Gygen
 Excipit; hinc raptas fugientibus ingerit hastas
 In tergus: Juno vires animumque ministrat.
 Addit Halym comitem, et confixa Phegea parma; 765
 Ignaros deinde in muris Martemque cientes

737 *Dotalis regia Amatæ*] Laurentum, urbs regia Latini: cujus uxor Amata, Turno favens, Laviniam ipsi regnumque in dotem tradere conabatur, Æn. vii. 56. De Ardea, Rutulorum et Turni urbe regia, Æn. vii. 372. 410.

742 *Priamo narrabis Achillem*] Tur-

num; qui tam sit infestus Trojanis, quam olim Achilles fuit. De Achille, Æn. i. 103. Æn. iii. 321. De Priamo, Æn. ii. 506. De Junone Saturni filia, Æn. i. 27.

747 *Telum*] Pro ense, ut jam alibi notavimus, Æn. v. 438.

Alcandrumque Haliumque Noëmonaque Prytanimque;
 Lyncea tendentem contra, sociosque vocantem,
 Vibranti gladio connixus ab aggere dexter
 Occupat: huic uno dejectum cominus ictu 770
 Cum galea longe jacuit caput. Inde ferarum
 Vastatorem Amycum, quo non felicior alter
 Ungere tela manu, ferrumque armare veneno;
 Et Clytium Æoliden, et amicum Crethea Musis;
 Crethea Musarum comitem, cui carmina semper 775
 Et citharæ cordi, numerosque intendere nervis;
 Semper equos, atque arma virum, pugnasque canebat.

Tandem ductores, audita cæde suorum,
 Conveniunt Teucri, Mnestheus acerque Serestus;
 Palantesque vident socios, hostemque receptum. 780
 Et Mnestheus: Quo deinde fugam, quo tenditis? inquit.
 Quos alios muros, quæ jam ultra moenia habetis?
 Unus homo, et vestris, o cives, undique septus
 Aggeribus, tantas strages impune per urbem
 Ediderit? juvenum primos tot miserit Orco? 785
 Non infelicis patriæ, veterumque Deorum,
 Et magni Æneæ segnes miseretque pudetque?
 Talibus accensi firmanantur, et agmine denso
 Consistunt. Turnus paulatim excedere pugna,
 Et fluvium petere, ac partem, quæ cingitur amni, 790
 Acrius hoc Teucri clamore incumbere magno,
 Et glomerare manum: ceu sævum turba leonem
 Cum telis premit infensis; at territus ille,
 Asper, acerba tuens, retro redit; et neque terga
 Ira dare aut virtus patitur, nec tendere contra, 795
 Ille quidem hoc cupiens, potis est per tela virosque.
 Haud aliter retro dubius vestigia Turnus
 Improperata refert, et mens exæstuat ira.
 Quinetiam bis tum medios invaserat hostes;
 Bis confusa fuga per muros agmina vertit. 800
 Sed manus e castris propere coit omnis in unum.
 Nec contra vires audet Saturnia Juno
 Sufficere; aëriam coelo nam Jupiter Irim
 Demisit, germanæ haud mollia jussa ferentem:
 Ni Turnus cedat Teucrorum moenibus altis. 805

769 *Connixus ab aggere dexter*] Cum contra tenderet Lynceus, Turnus sinistro latere innixus aggeri, dextra manu in dextrum quoque Lyncei latus incurrit. De *aggere*, supra 142.

773 *Ungere tela, &c.*] Medicatis et

venenatis herbis, barbarico more.

785 *Orco*] Inferorum Deo, Ge. i. 277.

796 *Potis est*] De hac voce, Æn. iii. 671. De *Iride*, Æn. iv. 700.

Ergo nec clypeo juvenis subsistere tantum,
 Nec dextra valet: injectis sic undique telis
 Obruitur. Strepit assiduo cava tempora circum
 Tinnitu galea, et saxis solida æra fatiscunt;
 Discussæque jubæ capiti; nec sufficit umbo 810
 Ictibus; ingeminant hastis et Troës et ipse
 Fulmineus Mnestheus. Tum toto corpore sudor
 Liquitur, et piceum (nec respirare potestas)
 Flumen agit; fessos quatit acer anhelitus artus.
 Tum demum præceps saltu sese omnibus armis 815
 In fluvium dedit. Ille suo cum gurgite flavo
 Accepit venientem, ac mollibus extulit undis;
 Et lætum sociis abluta cæde remisit.

810 *Jubæ, &c.*] *Equinæ jubæ*, unde
 cristæ galearum, *Æn.* III. 468. *Umbo*,
 pars media eminens in clypeo, *Æn.*
 II. 546.

813 *Piceum Flumen*] Sudor est pul-
 veri commistus, picis instar nigræ,
 cens et adhærens cuti.

P. VIRGILII MARONIS

Æ N E I D O S

LIBER X.

ARGUMENTUM.

JUPITER, advocato Deorum concilio, frustra conatus Junonem ac Venerem in concordiam adducere, de Trojanorum Rutulorumque rebus inter se dissidentes; pronuntiat se neutrarum partium fore, sed fati omnia permissurum. Rutuli ad oppugnandam, Trojani ad defendendam urbem redeunt. Æneas, dies aliquot in Etruria commoratus, collectis inde auxiliis ad suos redit, triginta navium classe auctus. Nymphas, e suis navibus eam in speciem paulo ante transformatas, in itinere obvias habet. Ab iis de suorum periculo certior factus; sub primam lucem provectus in conspectum hostium, exercitum in littus exponit. Occurrunt Rutuli; commissoque gravi certamine, Pallas a

Turno occiditur: cujus necem cum ulcisceretur Æneas magna strage, et Ascanius eruptione facta copias suas paternis adjunxisset; Juno Turnum præsentī periculo eripit, objecta illi falsa Æneæ imagine; quam ille fugientem ad usque navem dum sequitur, retinaculis à Junone ruptis, ad littora Ardeæ proxima vi tempestatis abripitur. Mezentius pugnae pro Turno succedens, et filius Mezentii Lausus, ab Ænea occiduntur.

PANDITUR interea domus omnipotentis Olympi,
Conciliumque vocat Divum pater atque hominum rex
Sideream in sedem: terras unde arduus omnes,
Castraque Dardanidum aspectat, populosque Latinos.
Considunt tectis bipatentibus. Incipit ipse:

5

Coelicolæ magni, quianam sententia vobis
Versa retro, tantumque animis certatis iniquis?
Abnueram bello Italiam concurrere Teucris.

Quæ contra vetitum discordia? quis metus aut hos
Aut hos arma sequi, ferrumque lacescere suasit?

10

Adveniet justum pugnae, ne arcessite, tempus,
Cum fera Carthago Romanis arcibus olim

1 *Omnipotentis Olympi*] Aliqui per *Olympum*, Jovem intelligunt, quem eo etiam nomine esse appellatum probat in indice Erythræus, ex Cæcilio Minutiano Apuleio, ex Cleanthe, et Diodoro Siculo. Alii melius *cælum* accipiunt: quod *omnipotens* dicitur, vel quia Jupiter omnipotens in eo habitat; vel quia ad omnium rerum productionem per siderum influxus conducit, ut terra per vim suam, quæ ideo dicitur *omnipotens*. Sic *Olympum omnipotentem* distinguit a Jove, Æn. XII. 791. *Rex omnipotentis Olympi*. De *Dardanidis*, Æn. I. 239. De *Latinis*, Æn. VII. 54.

5 *Tectis bipatentibus*] Ubi janua est *biforis*, quæ in dextram lævamque aperitur. Sic Auson. Epig. CXXXVII. 3. vocat *pugillar bipatens*, quod apertum duas paginas explicat.

6 *Quianam sententia vobis Versa, &c.*] Id est: Cur immemores estis meæ sententiæ, qua prohibueram, ne Itali Trojanis obstarent? Vel: Cur mutastis ipsi sententiam vestram, qua statueratis neutris partibus favere? *Quianam*, Æn. V. 13. De *Teucris*, Æn.

I. 239.

11 *Adveniet .... tempus, &c.*] Quasi dicat Jupiter: 'Nemo mihi objiciat, quod faveam Trojanis, eosque illæsos esse perpetuo velim. Adveniet tempus præscriptum fati, quo eorum posteri gravibus et ipsi cladibus afficientur, ab Annibale et Carthaginensibus.'

12 *Carthago, &c.*] Significat bella Punica, a Carthaginensibus ter gesta cum Romanis: quorum secundo Annibal per Hispanias Galliasque in Italiam exercitum traduxit, superatis Pyrenæis et Alpibus, Italiam fere totam in suam potestatem redegit, in ea per annos circiter sexdecim inedit: sed, Scipione interim in Africam immisso, revocatus in patriam, a Scipione victus est; Carthago vectigalis facta: atque ita bellum Punicum secundum confectum est, anno u. c. 553. Bello deinde Punico tertio deleta est urbs eadem, a Scipione juniore sive Æmiliano, anno u. c. 608. De *Carthagine*, in argumento l. IV. De *Alpibus*, Italiam a Gallia et Germania determinantibus, Ecl. X. 47.

Exitium magnum atque Alpes immittet apertas :
Tum certare odiis, tum res rapuisse licebit.

Nunc sinite ; et placitum læti componite fœdus.

15

Jupiter hæc paucis : at non Venus aurea contra
Pauca refert.

O Pater, o hominum Divumque æterna potestas!

(Namque aliud quid sit, quod jam implorare queamus?)

Cernis ut insultent Rutuli; Turnusque feratur

20

Per medios insignis equis, tumidusque secundo

Marte ruat? Non clausa tegunt jam moenia Teucros.

Quin intra portas atque ipsis prælia miscent

Aggeribus mœrorum; et inundant sanguine fossæ.

Æneas ignarus abest. Nunquamne levare

25

Obsidione sines? Muris iterum imminet hostis

Nascentis Trojæ; necnon exercitus alter,

Atque iterum in Teucros Ætolis surgit ab Arpis

Tydides. Equidem, credo, mea vulnera restant;

Et tua progenies mortalia demoror arma!

30

Si sine pace tua, atque invito numine, Troës

Italiam petiere; luant peccata; neque illos

Juveris auxilio. Sin tot responsa secuti,

Quæ Superi Manesque dabant: cur nunc tua quisquam

Vertere jussa potest? aut cur nova condere fata?

35

Quid repetam exustas Erycino in littore classes?

Quid tempestatum regem, ventosque furentes

13 *Exitium . . . . atque Alpes apertas*] Nova et figurata locutio, pro, *immit-tet exitium per Alpes apertas*: ut notat Scaliger. Vel potius, *immittet Alpes*, id est, *Alpinos populos*: locum dixit, pro incolis: quemadmodum Ge. iii. 31. 'Addam urbes Asiæ domitas, pul-sumque Niphatem:' per *Niphatem* montem Armeniæ, Armenos ipsos intellexit, pulsos a Romanis. Aperuit autem sibi Alpes Annibal maximo labore, adesis aceto atque igne rupibus. Lege Livium l. xxi. 36.

14 *Tum certare, &c.*] Tum licebit, ut Trojani, seu Romani eorum posterî, pareant odiis atque deprædationi hostium: vel, odiis vestris, deprædationi hostium.

15 *Componite fœdus*] Vel inter vos; vel inter Latinos ac Trojanos. De *Venere aurea*, id est, *pulchra*, Æn. i. 595. De *Rutulis*, Æn. vii. 795. De *aggeribus*, Æn. ix. 142.

27 *Nascentis Trojæ, &c.*] Æn. vii. 157.

28 *Ætolis ab Arpis Tydides*] *Arpi*, Apuliæ Dauniæ urbs, cujus ruinæ adhuc dicuntur *Arpe*. Condita a Diomede Tydei filio, de quo Æn. xi. 243. Ab eo petierat auxilium Turnus Æn. viii. 9. nullo tamen successu, ut patebit, Æn. xi. 243. Quare Venus hic fingit exercitum ab Arpis imminere, ut causam suam exaggeret.

29 *Mea vulnera restant*] Iliad. v. 335. Cum Æneam, a Diomede lapidis ictu vulneratum, Venus opposito peplo e pugnæ periculo subduceret, a Diomede in vola manus vulnerata est. Mars deinde ad anum ventrem ab eo sauciatus quoque est, 857.

36 *Erycino in littore*] Æn. v. 660. Mulieres Trojanæ, Junonis et Iridis suasu, tædio navigationis, naves Æneæ exasserunt, dum is ludos celebrat ad patris Anchisæ tumulum, prope Erycem, Siciliæ urbem et montem, qui nunc est mons *sancti Juliani*, Æn. iii. 707. Æn. v. 24.

Æolia excitos? aut actam nubibus Irim?
 Nunc etiam Manes (hæc intentata manebat
 Sors rerum) movet, et superis immissa repente 40
 Allecto, medias Italum bacchata per urbes.
 Nil super imperio moveor: speravimus ista,
 Dum fortuna fuit: vincant, quos vincere mavis.
 Si nulla est regio, Teucris quam det tua conjux
 Dura; per eversæ, genitor, fumantia Trojæ 45
 Excidia obtestor; liceat dimittere ab armis
 Incolumem Ascanium, liceat superesse nepotem.
 Æneas sane ignotis jactetur in undis;
 Et, quamcumque viam dederit Fortuna, sequatur:
 Hunc tegere, et diræ valeam subducere pugnae. 50
 Est Amathus, est celsa mihi Paphus, atque Cythera,
 Idaliæque domus: positis inglorius armis
 Exigat hic ævum. Magna ditione jubeto
 Carthago premat Ausoniam; nihil urbibus inde
 Obstabit Tyriis. Quid pestem evadere belli 55
 Juvit, et Argolicos medium fugisse per ignes,
 Totque maris vastæque exhausta pericula terræ:
 Dum Latium Teucris recidivaque Pergama quærunt?
 Non satius, cineres patriæ insedissem supremos,
 Atque solum, quo Troja fuit? Xanthum et Simoënta 60
 Redde, oro, miseris: iterumque revolvere casus
 Da, pater, Iliacos Teucris. Tum regia Juno
 Acta furore gravi: Quid me alta silentia cogis
 Rumpere, et obductum verbis vulgare dolorem?
 Ænean hominum quisquam Divumque subegit 65
 Bella sequi, aut hostem regi se inferre Latino?
 Italiam fati petiit auctoribus; esto:

38 *Æolia excitos*] Juno Æolum et ventos in Æneæ classem concitavit, Æn. i. 56. ubi de insulis Æoliis, ad latus septentrionale Siciliae.

Irim] Missa est a Junone, ad Trojanas mulieres, ut eas ad incendium navium concitaret, Æn. v. 606. Ad Turnum, ut eum ad bellum hortaretur, Æn. ix. 2. &c. De *Iride*, Æn. iv. 700.

39 *Manes*] Deos Inferorum, Æn. vi. 743. Hos commovit Juno cum in Trojanos Furiam Alecto concitavit, Æn. vii. 324. Alecto deinde Amatam in furorem egit, ibid. 346. postea Turnum, ib. 409. De voce *bacchata*, quæ a furiosis Bacchi comitibus petitur, Æn. iv. 301.

51 *Amathus*] Genit. *Amathuntis*, nunc *Limisso*: et *Idalium*, aut *Idalia*, *bourg Dalim*: et *Paphus*, sive *Paphos*, *Baffo*: urbes in Cypro insula, quæ tota Veneri sacra fuit, Æn. i. 629. *Cythera*, *orum*, insula inter Peloponnesum et Cretam, nunc *Cerigo*, Æn. i. 261.

54 *Ausoniam*] Italiam, Æn. vii. 55.

56 *Argolicos*] Græcos, ab urbe *Argis*, Æn. i. 289.

58 *Latium*, &c.] Æn. vii. 54. *Teucris*, Æn. i. 239. *Pergama*, arx Trojæ, Æn. i. 470. *Recidiva*, aliqui explicant *restituta*; ego, *caduca*, rursus *cadentia*, Æn. vii. 322. *Xanthus*, et *Simois*, Treadis fluvii, Æn. i. 104. 477.

Cassandræ impulsus furiis. Num linquere castra
 Hortati sumus, aut vitam committere ventis?
 Num puero summam belli, num credere muros? 70
 Tyrrhenamve fidem aut gentes agitare quietas?
 Quis Deus in fraudem, quæ dura potentia nostri,
 Egit? Ubi hic Juno, demissave nubibus Iris?
 Indignum est, Italos Trojam circumdare flammis
 Nascentem, et patria Turnum consistere terra, 75
 Cui Pilumnus avus, cui Diva Venilia mater:
 Quid, face Trojanos atra vim ferre Latinis?
 Arva aliena jugo premere, atque avertere prædas?
 Quid, soceros legere, et gremiis abducere pactas?
 Pacem orare manu, præfigere puppibus arma? 80
 Tu potes Æneam manibus subducere Graium,
 Proque viro nebulam et ventos obtendere inanes;
 Et potes in totidem classem convertere Nymphas:
 Nos aliquid Rutulos contra juvisse, nefandum est?
 Æneas ignarus abest: ignarus et absit. 85

68 *Cassandræ ..... furiis*] Amarum Junonis dictum: quo significat Æneam furiosa quædam Cassandræ vaticinia pro Deorum et fati monitis accepisse. *Cassandra*, Priami filia fuit et vates, Æn. II. 246. Prædixerat Anchisæ Trojanos venturos in Italiam, Æn. III. 183.

70 *Puero*] Ascanio, cui curam novæ Trojæ crediderat, sub tutela tamen Mnesthei et Seresti, Æn. IX. 171.

71 *Tyrrhenamve fidem, &c.*] Æneas, Evandri consilio, Tarchontem et Tyrrhenos, a Mezentio rege dissidentes, adierat, opem ab iis petiturus: Æn. VIII. 597. De *Tyrrhena gente*, ibid. 479.

76 *Pilumnus avus, &c.*] *Pilumnus* et *Picumnus* fratres, antiqui Rutulorum reges, Jovem, juxta aliquos, patrem habuerunt. *Pilumnus*, ob inventum *pili* usum in comminuendo frumento, totamque pinsendi artem, inde nomen habuit. *Picumnus*, ob inductum morem stercorendæ terræ, *Stercutius* etiam est appellatus. Iidem dicti sunt Dii conjugales: iisdemque, statim ut natus erat infans, lectus in atrio domus honoris causa sternebatur, teste Varrone apud Nonium: quare ipsos etiam necesse est aliquid eorum reperisse, quæ ad conjugia puerorumque institutionem pertinent. Ab hoc primo *Pilumno*, aut multi, aut *Delph. Virg.*

omnes deinde Rutulorum reges, *Pilumni* dicti sunt: siquidem *Pilumnus* dicitur Turni parens, Æn. IX. 4. Turni avus, hic; Turni quartus pater, id est, abavus, infra 619. De *Veniliæ* genere nihil reperitur, nisi quod erat soror Amatæ, Latini uxoris: de ejusdem divinitate nihil, nisi quod a Servio Nympha dicitur.

77 *Face, &c.*] Significat primos belli motus ob occisum a Trojanis Sylviae cervum excitatos: ubi rusticis armis, fustibus obustis, et stipitibus primores acta est, Æn. VII. 506.

79 *Soceros legere, &c.*] *Decipere, furtim accipere*, et quasi *suffurari*: unde dicitur *sacrilegus*, qui sacra furatur: quo sensu compositum verbum magis est in usu *sublegere*: unde Ecl. IX. 21. 'sublegi tacitus tibi carmina nuper.'

80 *Pacem orare manu, &c.*] Id est: aliud verbis præ se ferre, aliud re præstare. 'Pacem orare manu,' est supplicum ritu ramos olivæ, tæniis laneis implicatos, manu prætere, Æn. VII. 237.

81 *Tu potes Æneam, &c.*] Æneam Venus e Diomedis manibus eripuit, peplo, vel nebula pepli instar obducta, supra 29.

83 *Nymphas*] Id a Cybele factum Æn. IX. 117. sed quasi in gratiam Veneris factum esset, Veneri exprobrat Juno.

85 *Ignarus et absit*] Rationem pe-

Est Paphus, Idaliumque tibi, sunt alta Cythera.
 Quid gravidam bellis urbem et corda aspera tentas?
 Nosne tibi fluxas Phrygiæ res vertere fundo
 Conamur? nos? an miseros qui Troas Achivis
 Objecit? quæ causa fuit, consurgere in arma 90
 Europamque Asiamque, et foedera solvere furto?
 Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter?
 Aut ego tela dedi, fovive Cupidine bella?
 Tum decuit metuisse tuis: nunc sera querelis
 Haud justis assurgis, et irrita jurgia jactas. 95
 Talibus orabat Juno: cunctique fremebant
 Coelicolæ assensu vario. Ceu flamina prima,
 Cum deprensa fremunt sylvis, et cæca volutant
 Murmura, venturos nautis prodentia ventos.
 Tum Pater omnipotens, rerum cui summa potestas, 100
 Infit. Eo dicente Deum domus alta silescit;
 Et tremefacta solo tellus; silet arduus æther;
 Tum Zephyri posuere; premit placida æquora pontus.
 Accipite ergo, animis atque hæc mea figite dicta.
 Quandoquidem Ausonios conjungi foedere Teucris 105
 Haud licitum; nec vestra capit discordia finem;
 Quæ cuique est fortuna hodie, quam quisque secat spem,
 Tros Rutulusve fuat, nullo discrimine habebo:
 Seu fatis Italum castra obsidione tenentur,
 Sive errore malo Trojæ monitisque sinistris. 110

titam ex Æneæ absentia, cum refutare non possit, ironica concessione eludit. De Papho, Idalio, &c. 51.

87 Urbem, &c.] Laurentum, cujus imperium affectare Æneas videbatur, per Laviniaæ conjugium.

88 Nosne tibi fluxas, &c.] Dixerat Venus: Xanthum et Simoënta Redde oro miseris: permittite ut in ipsis Trojæ reliquiis maneamus. Reponit Juno, An ego id impedio, an Trojæ reliquias tibi invideo? Vel præsens posuit pro præterito: An ego everti olim res Trojæ per se labentes et fluxas?

89 Qui Troas Achivis Objecit] Parin significat; qui societatem et jura hospitiorum violavit: Helenam Menelai regis Spartani conjugem, apud quem hospitio exceptus erat, rapuit, marito absente: imo, si fides hic est Junoni et Virgilio, per vim expugnata Sparta id commisit. Æn. I. 31. De Achivis, Æn. I. 492.

91 Europam, &c.] Ubi Græcia. Asiam, ubi Troas. Spartam, urbem Peloponnesi, Æn. II. 577. Dardanius,

Paris, e regia Dardani familia, Æn. I. 31. 239.

93 Cupidine] Amore mutuo Helenæ et Paridis: Cupido, Veneris filius, Æn. I. 662.

102 Solo tellus] Solo, profunditate, qua solida terra est, Ecl. VI. 35. De Zephyris, Ecl. V. 5. De Ausoniis, Æn. VII. 54. De Teucris, Æn. I. 239.

107 Secat spem] Servius, Erythræus, et alii explicant, sequitur spem: sic enim secundus et secta derivantur a sequendo. Turnebus interpretatur dissecat, et sibi quasi separat et sumit. Idem innuit adhuc tertiam interpretationem, transigit, absolvit, exequitur, ex illo Horatii Sat. I. I. 10. 15. 'ridiculum acri Fortius et melius magnas plerumque secat res.'

108 Rutulusve fuat] Fuerit: defectivum futuri temporis. De Rutulis, Æn. VII. 795.

110 Errore malo.....monitis sinistris] Quibus impulsus sunt, ut urbe se clauderent.

Nec Rutulos solvo. Sua cuique exorsa laborem
 Fortunamque ferent. Rex Jupiter omnibus idem.
 Fata viam invenient. Stygii per flumina fratris,
 Per pice torrentes atraque voragine ripas
 Annuit, et totum nutu tremefecit Olympum. 115

Hic finis fandi. Solio tum Jupiter aureo
 Surgit, coelicolæ medium quem ad limina ducunt.

Interea Rutuli portis circum omnibus instant
 Sternere cæde viros, et moenia cingere flammis.
 At legio Æneadum vallis obsessa tenetur; 120

Nec spes ulla fugæ. Miseri stant turribus altis
 Nequicquam, et rara muros cinxere corona:

Asius Imbrasides, Hicetaoniusque Thymoetes,
 Assaracique duo, et senior cum Castore Thymbris,
 Prima acies. Hos germani Sarpedonis ambo, 125

Et Clarus et Themon, Lycia comitantur ab alta.
 Fert ingens toto connixus corpore saxum,
 Haud partem exiguum montis, Lyrnessius Acmon,
 Nec Clytio genitore minor, nec fratre Menestheo.

Hi jaculis, illi certant defendere saxis, 130
 Molirique ignem, nervoque aptare sagittas.

Ipsæ inter medios, Veneris justissima cura,
 Dardanius caput, ecce, puer detectus honestum,
 Qualis gemma, micat, fulvum quæ dividit aurum,
 Aut collo decus, aut capiti; vel quale per artem 135

Inclusum buxo, aut Oricia terebintho,

113 *Stygii per flumina fratris, &c.*] Per *Styga*, Plutonis Inferorumque flumen: per quod Dii jurabant, Ge. III. 551. Æn. VI. 323. De *Olympo*, Ecl. V. 56.

117 *Ad limina*] Ex patenti aula, ubi habitum concilium fuerat, ad ipsius interioris domus januam.

125 *Germani Sarpedonis ambo, &c.*] Fratres Sarpedonis, qui Lyciæ rex, Jovis ex Laodamia filius, occisus est a Patroclo in obsidione Trojæ, Æn. I. 104. Germani autem dicuntur a Varrone, qui ex eadem genitrice manant: aut melius a Festo, qui ex eodem germine, et stirpe, sive paterna sive materna, sunt.

128 *Lyrnessius*] Ex urbe Phrygiæ *Lyrnesso*, non longe a Thebe, circa sinum Adramyttenum; ubi suos *Cilices* ponit Homerus: qui ab Achille pulsi, et in meridionalem Asiæ Minoris partem profugi, ad orientem

Pamphylia consederunt; ibique condiderunt urbes cognomines *Lyrnessum* et *Theben*, et *Ciliciæ* novæ nomen dederunt. Ita Strabo l. XIV. ex Callisthene. Quare cum diximus Æn. II. 456. Andromachen filiam fuisse Eetionis, Thebani regis in Cilicia; Ciliciam veterem et Homericam, non novam accepimus.

133 *Dardanius puer*] Non tantum Trojanus, sed ex regia *Dardani* familia etiam oriundus, Æn. I. 239. 288.

136 *Oricia terebintho*] *Terebinthus*, arbor est resinæ speciem fundens, ligno ebeni instar eximii ac nigri splendoris: magna nascitur in Syria, brevis ac fruticosa in Macedonia. Plin. l. XIII. 6. *Oricum*, oppidum est Macedoniae Plinio, in Epiri confinio, ad Mare Ionium, nunc *Orco*: ab aliis Chaoniae regioni Epiri annumeratur.

Lucet ebur; fusos cervix cui lactea crines
 Accipit et molli subnectens circulus auro.
 Te quoque magnanimæ viderunt, Ismare, gentes
 Vulnera dirigere, et calamos armare veneno, 140
 Mæonia generose domo: ubi pingua culta
 Exercentque viri, Pactolusque irrigat auro.
 Adfuit et Mnestheus, quem pulsi pristina Turni
 Aggere mœrorum sublimem gloria tollit;
 Et Capys: hinc nomen Campanæ ducitur urbi. 145
 Illi inter sese duri certamina belli
 Contulerant: media Æneas freta nocte secabat.
 Namque, ut ab Evandro castris ingressus Etruscis,
 Regem adit, et regi memorat nomenque genusque;
 Quidve petat, quidve ipse ferat; Mezentius arma 150
 Quæ sibi conciliet, violentaque pectora Turni,
 Edocet; humanis quæ sit fiducia rebus
 Admonet, immiscetque preces. Haud fit mora; Tarcho
 Jungit opes, foedusque ferit; tum libera fati
 Classem conscendit jussis gens Lydia Divum, 155
 Externo commissa duci. Æneia puppis
 Prima tenet, rostro Phrygios subjuncta leones:
 Imminet Ida super, profugis gratissima Teucris.
 Hic magnus sedet Æneas, secumque volutat
 Eventus belli varios; Pallasque sinistro 160
 Affixus lateri jam quærit sidera, opacæ
 Noctis iter, jam quæ passus terraque marique.
 Pandite, nunc Helicon, Deæ, cantusque movete;

141 *Mæonia, &c.*] Quæ deinde *Lydia* dicta est, Asiæ Minoris mediterranea regio. De ea, ejusque fluvio Pactolo, aureis arenis nobili, Æn. iv. 216.

145 *Campanæ urbi, &c.*] *Capuæ*, quæ Campaniæ caput fuit: nunc quæ extat hujus nominis, ab antiqua fere leucæ spatio diversa est.

148 *Ut ab Evandro*] Quomodo Æneas ab Evandro ad Tarchontem, Etruscorum ducem, Evandri suasu abierit, vidimus Æn. viii. 478. 597.

154 *Libera fati*] Quia fati prohibebatur, ne, post expulsum Mezentium, alium sibi regem, nisi externæ stirpis, assumeret, Æn. viii. 498.

155 *Gens Lydia*] *Etrusci* sive *Tyrheni*, e *Lydia* oriundi. Æn. viii. 479. Æn. ii. 781.

156 *Æneia puppis*] Probabile est Etruscos tum classem paratam habu-

isse, cui sola Æneæ insignia ad ornatum imponenda fuerint. Neque enim tantulo tempore potuit ædificari, quantulo Æneas apud eos moram fecit.

157 *Rostro Phrygios, &c.*] *Idam* habuit in insignibus, quia in illo Phrygiæ monte classem olim ad fugam ædificaverat, Æn. iii. 6. auspiciis *Cybeles*, quæ pinus, in eo monte sibi sacras, Æneæ in id opus concesserat, Æn. ix. 88. Ideo *leones* appositi, quia sacri sunt *Cybele*. *Phrygii* dicti, quia *Cybeles* cultus in Phrygia præcipue vigeat, Æn. iii. 111. De *rostri* navium, Æn. v. 143. De *Teucris*, Æn. i. 139.

160 *Pallas*] Evandri filius, Æn. viii. passim.

163 *Pandite nunc, &c.*] Eundem hunc versum adhibuit in enumeratione auxiliorum Turni, Æn. vii. 641. *Deæ*,

Quæ manus interea Tuscis comitetur ab oris
Ænean, armetque rates, pelagoque vehatur. 165

Massicus ærata princeps secatur æquora Tigri:
Sub quo mille manus juvenum, qui moenia Clusi,
Quique urbem liquere Cosas: quis tela, sagittæ
Corytique leves humeris et letifer arcus.
Una torvus Abas: huic totum insignibus armis 170
Agmen, et aurato fulgebat Apolline puppis.
Sexcentos illi dederat Populonia mater
Expertos belli juvenes: ast Ilva trecentos
Insula, inexhaustis Chalybum generosa metallis.

Musæ, Ecl. III. 60. *Helicon*, mons
Bæotiæ, Parnasso vicinus, Musis sacer.

164 *Tuscis*] De iis jam sæpe diximus, *Æn.* VIII. 479. &c. Pro variis temporibus et colonis varia mutarunt nomina: modo *Etrusci*, modo *Tyrrheni*, modo *Tusci*. Primo Apenninis montibus a septentrione et occidente, mari infero a meridie, Tybri ab oriente, terminati sunt, Ligurum etiam partem aliquam complexi: tumque duodecim in populos urbesque distincti: quibus totidem præerant principes, *Lucumones* patrio nomine communiter dicti; quorum unus aliis per vices præerat. Talis fuit *Mezentius*, rex sive *Lucumo* Cæritis urbis: talis *Porsena* rex Clusii, &c. Postea, ut testatur Livius l. v. transgressi Apenninum, circa Padum ad usque Alpes tenuere: ibique totidem statuere colonias, quot erant gentis capita, nimirum duodecim: hinc a Gallis deinde pulsi sunt, et intra fines antiquos repressi. Atque hujus Etruriæ Circumpadanæ caput fuisse Mantuam ait Virgilius infra 201. Ubi eandem ipsi divisionem populorum tribuit: ut primo totum *genus* tres in tribus sive *gentes*; mox singulæ tribus in quatuor *populos*, sive urbes, aut curias, distinguerentur.

166 *Massicus*] Rex, sive *Lucumo* Clusii urbis et *Cosæ*. Tamen infra 655. Clusii rex vocatur *Osinius*. Igitur vel idem duplici nomine dictus est *Osinius* et *Massicus*: vel *Massicus* rex fuit *Cosæ*, *Osinius* Clusii; ita tamen ut *Osinius* subesset *Massico*, unde urbs utraque *Massicum* ducem sequi dicitur. Et vero reges illos inter se non fuisse æqualis dignitatis, ex eo patet; quod primo tres, deinde duodecim in par-

tes populi illi dividerentur, ut modo diximus. *Tigri*. Nomina navium, petita e figuris in puppi vel prora pictis aut sculptis.

167 *Clusi*, &c.] *Clusium*, urbs Etruriæ mediterranea, hodie *Chiusi*: ad paludem longissimam, quam *Clanis* fluvius trajicit, hodie *la Chiana*.

168 *Cosas*] *Cosæ*, vel *Cossæ*, vel singulari numero *Cosa*, Etruriæ maritima urbs, ad promontorium *Argentarium*, quod hodie est *monte Argentaro*: urbs ipsa putatur quibusdam eadem esse, quæ nunc dicitur *Orbitello*; sed aliis melius oppidum vicinum, *l'Ansedonia*.

169 *Coryti*] Græca vox, γαρύτρες *pharetra*, theca sagittarum. Qua voce, post Virgilium, usi Ovidius et Statius.

172 *Populonia mater*] *Populonium*, vel *Populonia*, in promontorio cognomine: cujus ex ruinis non procul condita est urbs hodie dicta, *Piombino*. Dicitur urbs, *mater*: quemadmodum Italia, *parens*, Ge. II. 173.

173 *Ilva*] Græcis dicta *Æthalia*, nunc *Elba*: in conspectu *Populoniæ*, ad meridiem: ferri fodinis olim ferax, quæ duo hæc habebant præcipua, teste Strabone l. v. Unum, quod in ipsa insula fornacibus liquari ferrum non posset, sed ideo in continentem transferretur: alterum, quod fossæ, unde ferrum esset erutum, rursus tractu temporis implerentur: quare merito dicuntur a Virgilio, *inexhaustæ*.

174 *Chalybum metallis*] Ferro, cujus cudendi ars præcipua fuit apud *Chalybes*, populos, vel *Ponti*, vel *Hispaniæ*, Ge. I. 58. a quibus ferrum optime temperatum dicitur *chalybs*, *acier*.

Tertius, ille hominum Divumque interpres Asylas, 175
 Cui pecudum fibræ, cœli cui sidera parent,
 Et linguæ volucrum, et præsagi fulminis ignes,
 Mille rapit densos acie atque horrentibus hastis.
 Hos parere jubent Alpheæ ab origine Pisæ:
 Urbs Etrusca solo. Sequitur pulcherrimus Astur, 180
 Astur equo fidens et versicoloribus armis.
 Tercentum adjiciunt, mens omnibus una sequendi,
 Qui Cærete domo, qui sunt Minionis in arvis,
 Et Pyrgi veteres, intempestæque Graviscaæ.
 Non ego te, Ligurum ductor fortissime bello, 185
 Transierim, Cinyra, et paucis comitate Cupavo,

175 *Pecudum fibræ, &c.*] Significantur hic I. Per fibras pecudum, *aruspices*, qui futura prædicebant ex inspectis extis et visceribus hostiarum, *Æn.* VIII. 498. II. Per sidera, *astro-mantia*. III. Per volucrum linguas, *ars augurum*, *Æn.* III. 361. IV. Per fulmina præsaga, *ars ominatoria*, quæ ex dextro aut sinistro casu aliisque fulminum circumstantiis præsagia ducebat: *Ecl.* I. 16.

179 *Alpheæ Pisæ, &c.*] *Pisa*, vel *Pisæ*: urbs in confinio Etruriæ, prope *Ligures*, adhuc retinens nomen, ad fluvium Arnun, *Arno*. Condita putatur a Peloponnesiis, vel post bellum Trojanum eo per errorem pulsas; vel, ut Virgilius censet, ante ipsa Trojana tempora. Est autem in Peloponneso urbs cognominis, ad *Alpheum* fluvium, *Ge.* III. 19. *Æn.* III. 694.

183 *Cærete domo, &c.*] Ex urbe *Cæretana*, hodie *Cerveteri*, cui prius *Mezentius* imperabat, *Æn.* VIII. 479. 597. *Minio*, hodie *Mugnone*: fluvio-lus, non qui *Cære* alluit, ut aliqui perperam notarunt; sed qui ab ea urbe distat lencis aliquot ad occidentem.

184 *Pyrgi*] Oppidum maritimum, nunc dirutum, *Cæretanæ* urbi vicinum, ad occidentem: *Martiall* vocat *littoreos Pyrgos*, a *πύργοι* turres.

Intempestæ Graviscaæ] *Gravisca*, vel *Graviscaæ*: maritima item urbs fuit, jam plane excisa. Nomen habet a *gravitate* aëris, vicinarum paludum odore corrupti; ut ex *Catone* apud *Servium*, et *Rutilio* constat. Ideo *intempestæ* a Virgilio vocantur, quia carentes aëris salubri temperie.

185 *Ligurum*] *Liguria* duplex, alia littorea, Alpibus ab occidente; *Macra*

fluvio, *la Magra*, ab oriente; *Apenninis* jugis, a septentrione; mari *Ligustico*, a meridie definita. Alia mediterranea, ultra *Apenninum* ad septentrionem excurrans, usque ad *Padum*, *le Pô*. *Littorea* nunc fere est, *la rivière de Gênes*; ubi *Genua*, urbs et respublica: mediterranea nunc capit ductum *Montis-ferrati*, partemque *Mediolanensis* et *Pedemontii* principatus.

186 *Cinyra*] Sic reposuimus e *Mss.* *Nicolai Heinsii*: cum antea legeretur *Cycne*, nullo sensu. Neque enim ea quæ de *Cycno* mox dicuntur, ad hunc pertinent; sed ad *Cupavonem*.

Cupavo] *Phaëton*, *Clymenes* et *Solis* filius, *Epaphi* regis *Ægypti* convitiis adactus ut se filium *Solis* probaret: cum a patre petiisset currus regimen in unum diem, et ægre obtinisset, deflecteretque a consueta diurni currus orbita, atque ita mundus ardere cœpisset; *Jovis* fulmine percussus in *Eridanum* cecidit. *Ovid.* *Metam.* II. *Phaëton* sorores, *Phæ-tusa*, *Lampetie*, et *Lampetusa*, cum eum toto orbe quærerent, tandem ejus tumultum in *Eridani* ripis nactæ, ibidem fletu contabuerunt; et in arbores mutatæ sunt, vel alnos, vel populos; unde *succinum* sive *electrum*, quasi lacrymas, manare poëtæ finxerunt. *Cycnus*, *Ligurum* rex, materno sanguine et amicitia conjunctissimus *Phaëtoni*, apud eundem fluvium ex dolore in *cycnum* conversus est, *Ovid.* *Metam.* II. 367. *Cupavo*, *Cupavonis*, hujus *Cycni* filius a Virgilio dicitur, id est, unus e posteris. Quis autem fuerit fluvius ille *Eridanus*, electri ferax, ambigitur. Vulgo poëtis *Padus* putatur, superi-

Cujus olorinæ surgunt de vertice pennæ :
 (Crimen amor vestrum, formæque insigne paternæ.)
 Namque ferunt, luctu Cycnum Phaëtontis amati,
 Populeas inter frondes umbramque sororum 190
 Dum canit, et moestum Musa solatur amorem,
 Canentem molli pluma duxisse senectam;
 Linqwentem terras, et sidera voce sequentem.
 Filius, æquales comitatus classe catervas,
 Ingentem remis Centaurum promovet: ille 195
 Instat aquæ, saxumque undis immane minatur
 Arduus, et longa sulcat maria alta carina.
 Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris,
 Fatidicæ Mantus et Tusci filius amnis,
 Qui muros matrisque dedit tibi, Mantua, nomen; 200
 Mantua, dives avis: sed non genus omnibus unum;
 Gens illi triplex, populi sub gente quaterni:
 Ipsa caput populis: Tusco de sanguine vires;
 Hinc quoque quingentos in se Mezentius armat,
 Quos patre Benaco velatus arundine glauca 205

oris illius Italiæ, sive Galliæ Cisalpinæ fluvius, Ge. I. 482. Joannes Goropius *Vistulam* esse existimat, Poloniæ et Prussiæ fluvium; quia electrum e Prussiæ littoribus mitti certum est. Cluverius arbitratur esse fluvium *Radanum*, *Radaunne*: qui Dantiscum urbem interfluens, non procul inde se *Vistulæ* immiscet.

188 *Crimen amor vestrum*] *Vestrum crimen*: id est, familiæ illius vestræ, (nam *Cycnus*, Phaëtonti ejusque sororibus per Clymenen sanguine junctus erat,) fuit amor in Phaëtonta, dolorque nimius de ejus interitu: quo offensi Dii tam multos ex eadem familia in alienas formas immutarunt. *Formæque insigne paternæ*. Plumæ olorinæ, sive cycneæ, e galea subrectæ.

195 *Centaurum*] Navim, cui insculptus Centaurus saxum intentans. De *Centauris*, monstris, superiore parte humana, inferiore equina, Æn. VI. 286.

198 *Ocnus*] Non conditor, sed instaurator, sive munitor urbis Mantuæ: cui muros et nomen matris suæ dedisse fingitur. Quo nomine antea dicta fuerit *Mantua*, ignoratur. *Ocnus*, idem, qui *Bianor* appellatur, Ecl. IX. 60.

199 *Fatidicæ Mantus*] *Manto*, genitivo Græco *Mantus*: Tiresiæ vatis filia.

Fatidica dicitur, ex ipsa vi nominis: est enim *μᾶντις*, vates.

Tusci amnis] *Tybris*, qui Tusciam a vicinis regionibus disternat, Æn. VIII. 330.

201 *Mantua, dives avis*] Urbs Galliæ Cisalpinæ, nunc ducatus caput: sita in medio stagno, quod *Mincius* amnis efficit. Primi ejus conditores fuere *Tusci*: qui ex Etruria, sive Tuscia antiqua, in eam regionem effusi, eandem illic, quam apud se, regiminis formam constituerant, duodenas in urbes ac populos administrationem partiti: ut jam diximus 164. Duodecim urbium illarum novæ Tusciæ, *Mantuam* caput Virgilius facit, ut faveat aduleturque patriæ: cum tamen caput esset *Felsina*, quæ deinde *Bononia* appellata est, juxta Cluverium Ital. I. 1. 26.

205 *Benaco, &c.*] *Benacus*, lacus est ejusdem Galliæ Cisalpinæ, in agro Veronensi, nunc *Lago di Garda*, Ge. II. 160. *Mincium* fluvium emittit, *Menzo*: qui postquam urbem *Mantuam* in modum lacus circumalluit, exonerat sese in Padum. *Mincium* hunc ne ducem esse putes, sed ipsum fluvium, cujus e ripis collecta classis hæc fuerat quingentorum hominum, quorum dux *Auletes*.

Mincius infesta ducebat in æquora pinu.

It gravis Aulestes, centenaeque arbore fluctus
Verberat assurgens: spumant vada marmore verso.

Hunc vehit immanis Triton et cœrula concha

Exterrens freta: cui laterum tenuis hispida nanti 210

Frons hominem præfert, in pristin desinit alvus;

Spumea semifero sub pectore murmurat unda.

Tot lecti procures ter denis navibus ibant

Subsidio Trojæ, et campos salis ære secabant.

Jamque dies cœlo concesserat; almaque curru 215

Noctivago Phœbe medium pulsabat Olympum:

Æneas (neque enim membris dat cura quietem)

Ipsa sedens clavumque regit velisque ministrat.

Atque illi medio in spatio chorus, ecce, suarum

Occurrit comitum: Nymphæ, quas alma Cybebe 220

Numen habere maris, Nymphasque e navibus esse,

Jusserat, innabant pariter, fluctusque secabant,

Quot prius æratae steterant ad littora proræ.

Agnoscent longe regem, lustrantque choreis.

Quarum, quæ fandi doctissima, Cymodocea 225

Pone sequens dextra puppim tenet, ipsaque dorso

Eminet, ac læva tacitis subremigat undis.

Tum sic ignarum alloquitur: Vigilasne, Deum gens,

Ænea? vigila, et velis immitte rudentes.

Nos sumus Idææ sacro de vertice pinus, 230

Nunc pelagi Nymphæ, classis tua. Perfidus ut nos

Præcipites ferro Rutulus flammaque premebat:

209 *Triton*] Neptuni tubicen, concha utens pro tuba, superiore parte vir, inferiore piscis, *Æn.* i. 148.

211 *Pristin*] Piscem immanem, e balænarum genere, *Æn.* iii. 427.

214 *Salis, &c.*] *Sal*, pro mari, *Æn.* i. 541. De *ærat*is rostris, *Æn.* v. 143.

216 *Phœbe*] Luna, Phœbi soror, *Ecl.* iii. 67. De *Olympo*, monte Thesaliæ, qui pro cœlo sumitur, *Ecl.* v. 56. De *Cybele*, *Æn.* iii. 111. De *navibus Æneæ*, in Nymphas transformatis, *Æn.* ix. 120.

218 *Velisque ministrat*] Proprium est, *ministrare* alicui homini: translatum, *ministrare velis*: ministrabat autem Æneas, non colligendo aut explicando vela; quod inferiorum erat operarum: sed *pedes*, id est, funes qui extremis angulis majoris veli alligati erant, aut contrahendo, aut remitten-

do; quod gubernatoris erat munus, *Æn.* v. 830.

224 *Lustrant*] Circumeunt, *Æn.* i. 612.

228 *Vigilasne, &c.*] Ratione quippe temporis dormire debuerat; nisi gubernatoris partes in se suscepisset. Sunt, qui allusum putent ad morem Romanum; quo, postquam indictum erat bellum, imperator Martis sacrum ingressus, hastam simulacri commovebat dicens: *Mars vigila*. Sunt, qui ad verba Vestalium: quæ, teste Servio, certis diebus adibant regem sacrorum, dicebantque: *vigilasne rex? vigila*.

230 *Idææ pinus*] Materia navium, *pinus* arbor. Locus natalis, *Ida* Phrygiæ mons, *Æn.* ii. 801. De *Rutulis*, *Æn.* vii. 795.

Rupimus invitæ tua vincula, teque per æquor
 Quærimus. Hanc Genetrix faciem miserata refecit,
 Et dedit esse Deas, ævumque agitare sub undis. 235
 At puer Ascanius muro fossisque tenetur
 Tela inter media atque horrentes Marte Latinos.
 Jam loca jussa tenent forti permixtus Etrusco
 Arcas eques. Medias illis opponere turmas,
 Ne castris jungant, certa est sententia Turno. 240
 Surge age, et Aurora socios veniente vocari
 Primus in arma jube, et clypeum cape : quem dedit ipse
 Invictum Ignipotens, atque oras ambiit auro.
 Crastina lux, mea si non irrita dicta putaris,
 Ingentes Rutulæ spectabit cædis acervos. 245
 Dixerat : et dextra discedens impulit altam,
 Haud ignara modi, puppim. Fugit illa per undas
 Ocyor et jaculo et ventos æquante sagitta.
 Inde aliæ celerant cursus. Stupet inscius ipse
 Tros Anchisiades ; animos tamen omine tollit. 250
 Tum breviter supera aspectans convexa precatur :
 Alma parens Idæa Deum, cui Dindyma cordi,
 Turrigeræque urbes, bijugique ad fræna leones ;
 Tu mihi nunc pugnae princeps, tu rite propinques
 Augurium, Phrygibusque adsis pede, Diva, secundo. 255
 Tantum effatus ; et interea revoluta ruebat
 Matura jam luce dies, noctemque fugarat.
 Principio sociis edicit, signa sequantur,
 Atque animos aptent armis, pugnaeque parent se.
 Jamque in conspectu Teucros habet et sua castra, 260
 Stans celsa in puppi : clypeum cum deinde sinistra
 Extulit ardentem. Clamorem ad sidera tollunt

238 *Jam loca jussa, &c.*] Non descripsit poëta, quo Æneas jusserit equites abire. Sed cum Evander Arcadas equites quadringentos Æneæ adjunxerit, Æn. viii. 518. cum Æneas eos Etrusco exercitui sociarit, ibid. 606. verisimile est eum, antequam naves conscenderet, equitatum et suum et Etruscum terra præmisisse : eo consilio, ut certum in locum pro-
 vecti, impressionem in castra Rutulorum facerent ; eodem tempore, quo naves exscensionem tentarent. De *Aurora*, Ge. i. 249.

243 *Ignipotens*] *Vulcanus*, Veneris suasu, clypeum Æneæ fabricaverat, Æn. viii. 439.

Delph. Virg.

251 *Supera convexa*] Id est, *rotunda*, aut *concava*, Æn. i. 314.

252 *Idæa*] *Cybele* mater Deorum : quæ quia pro terra sumebatur, quæ sustentat urbes ; ideo turrita cum corona pingebatur. Cur ejus currum leones traherent, vidimus Æn. iii. 111. Huic sacri fuerunt montes plerique Phrygiæ : *Ida*, Æn. ii. 801. *Dindymus*, Æn. ix. 618.

254 *Propinques Augurium*] Id est, *præsens sis hoc augurio* : seu, *faveas hoc augurio*. Vide Æn. i. 530. 'propius res aspice nostras.' Vocat Trojanos, *Phrygas* ; quia Troas in Phrygia Minore fuit, Æn. i. 385.

Dardanidæ e muris. Spes addita suscitât iras.
 Tela manu jaciunt. Quales sub nubibus atris
 Strymoniaë dant signa grues, atque æthera tranant 265
 Cum sonitu, fugiuntque Notos clamore secundo.
 At Rutulo regi ducibusque ea mira videri
 Ausoniis; donec versas ad littora puppes
 Respiciunt, totumque allabi classibus æquor.
 Ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma 270
 Funditur, et vastos umbo vomit aureus ignes:
 Non secus, ac liquida si quando nocte cometæ
 Sanguinei lugubre rubent, aut Sirius ardor:
 Ille sitim morbosque ferens mortalibus ægris
 Nascitur, et lævo contristat lumine cœlum. 275
 Haud tamen audaci Turno fiducia cessit
 Littora præcipere, et venientes pellere terra.
 Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro.
 Quod votis optastis, adest, perfringere dextra.
 In manibus Mars ipse, viri. Nunc conjugis esto 280
 Quisque suæ tectique memor; nunc magna referto
 Facta patrum, laudes. Ultro occurramus ad undam,
 Dum trepidi egressique labant vestigia prima.
 Audentes Fortuna juvat:
 Hæc ait, et secum versat, quos ducere contra, 285
 Vel quibus obsessos possit concedere muros.
 Interea Æneas socios de puppibus altis
 Pontibus exponit. Multi servare recursus

265 *Strymoniaë, &c.*] Comparatio illa, bellici Trojanorum clamoris cum gruum clamore, repetita est ex Homero Iliad. III. 2. Grues, aves oblongo collo ac rostro, frequentes circa *Strymonem*, Macedoniæ fluvium, in confinio Thraciæ. Imbrem fugiunt, magno numero collectæ; ideoque *Notos*, id est, *Austos*, ventos pluvios a meridie, Ecl. II. 58. Hinc Ge. I. 374. inter signa imbris: 'aut illum vallibus imis Aëriæ fugere grues.' De *Rutulis*, Æn. VII. 795. De *Ausoniis*, Latinis, ibid. 54.

269 *Totumque allabi classibus æquor*] Commutatio, pro *classes allabi toto æquore*. Sic Æn. VI. 268. 'Ibant obscuro sola sub nocte.'

270 *Ardet apex capiti, &c.*] Æneæ habitum describit, cædem Rutulo comminantis: et cum cometa comparat. Mutuatus est hanc descriptionem ex Homero, de clypeo et ga-

lea Achillis, Il. XIX. 379. Comparationem vero cum *Sirio*, sive *canicula*, ex eodem, Il. XXII. 26. De *apice*, sive *cono* galeæ, ejusdemque *cristis*, Æn. III. 468. De *umbone*, parte media et maxime eminente clypei, Æn. II. 546.

273 *Sirius ardor*] *Sirius* vel *Canicula*: stella in ore majoris canis, maximos æstus creans, Ge. II. 353. Hic adjective sumitur, alibi substantive, Æn. III. 141.

280 *In manibus Mars*] In potestate. Sic Æn. IX. 132. 'Terra autem in manibus.'

288 *Servare recursus, &c.*] Mirum, quam multa hic absurde interpretes commenti sint, inprimis Donatus. Sensus hic est. Tres ineunt exsensionis vias. I. Æneas applicat naves summæ crepidini littoris, et jactis pontibus milites exponit. II. Aliqui quærent vadosa quædam loca; quæ

Languentis pelagi, et brevibus se credere saltu;
 Per remos alii. Speculatus littora Tarcho, 290
 Qua vada non spirant, nec fracta remurmurat unda,
 Sed mare inoffensum crescenti allabitur æstu;
 Advertit subito proras, sociosque precatur:
 Nunc, o lecta manus, validis incumbite remis;
 Tollite, ferte rates; inimicam findite rostris 295
 Hanc terram, sulcumque sibi premat ipsa carina.
 Frangere nec tali puppim statione recuso;
 Arrepta tellure semel. Quæ talia postquam
 Effatus Tarcho: socii consurgere tonsis,
 Spumantesque rates arvis inferre Latinis; 300
 Donec rostra tenent siccum, et sedere carinæ
 Omnes innocuæ. Sed non puppis tua, Tarcho.
 Namque, inflicta vadis, dorso dum pendet iniquo,
 Anceps sustentata diu, fluctusque fatigat:
 Solvitur, atque viros mediis exponit in undis; 305
 Fragmina remorum quos et fluitantia transtra
 Impediunt, retrahitque pedem simul unda relabens.
 Nec Turnum segnis retinet mora: sed rapit acer
 Totam aciem in Teucros, et contra in littore sistit.
 Signa canunt. Primus turmas invasit agrestes 310
 Æneas, omen pugnæ, stravitque, Latinos,
 Occiso Therone, virum qui maximus ultro
 Æneam petit: huic gladio perque ærea suta,

æstu quidem affluente fluctibus oper-
 ta sunt; refluyente sicca sunt, aut
 saxis et arenis et stagnantibus aquis
 infesta: hæc autem in loca exiliunt,
 aut saltum remis adjuvant ac susten-
 tant. III. Tarchon, omissis vadosis
 illis et inæqualibus locis, eligit pla-
 num et humile littus; quo fluctus abs-
 que offensione ac strepitu, sed leni
 et æquabili impetu evolvuntur. Cum
 autem ibi aqua deficiat; hortatur
 Tarchon, ut valido impetu naves im-
 pulsæ ac velut sublatae, sulcum in
 terra sibi aperiant. Eo tamen in
 loco repertis præter spem vadis et
 inæqualibus arenarum cumulis, navis
 Tarchontis alliditur.

299 *Tonsis*] *Tonsa*, remus. Æn.
 VII. 28.

302 *Innoeue*] Activa vox: sed
 passive sumitur, pro *illæsa*. Sic Lu-
 canus usurpat *innocia* l. IX. 895. de
 Psyllis loquens: 'gens unica terris
 Incolit, a sævo serpentum innocia

morsu; id est, *illæsa* morsu.

303 *Vadis*] Locis ubi aqua parum
 alta est, Æn. I. 115. in Notis.

304 *Fluctusque fatigat*] Servius ex-
 plicat: *fluctus fatigat navim*. Ego:
navis fatigat fluctus: scilicet crebro
 remorum et contorum impulsu, suc-
 cussuque, ut ex arenis extraheretur.
 De *transtris*, scammis navium, Æn. V.
 119.

310 *Signa*] Tubæ, cornua, buc-
 cinæ, Æn. VII. 637.

311 *Omen pugnæ*] Vel *initium*: quia
 in rerum initiis, omina sive auspicia
 captabantur, Æn. VII. 173. Vel *fau-
 stum auspiciu*: ex hoc enim primo
 successu, de victoria bene æstimare
 cæpit.

313 *Suta*] Alii legunt, *scuta*: sed
 durior hæc consonantium collisio mul-
 tis videtur, *ærea scuta*. Quare, juxta
 probatissimos codices, malo *suta*:
 sive, clypeum ex multis æreis laminis
consutum et contextum. Qua forma

Per tunicam squalentem auro, latus haurit apertum.
 Inde Lichan ferit, exsectum jam matre peremta, 315
 Et tibi, Phœbe, sacrum, casus evadere ferri
 Quod licuit parvo. Nec longe, Cissea durum,
 Immanemque Gyan, sternentes agmina clava,
 Dejecit leto : nihil illos Herculis arma,
 Nec validæ juvere manus, genitorque Melampus, 320
 Alcidaë comes, usque graves cum terra labores
 Præbuit. Ecce Pharo, voces dum jactat inertes,
 Intorquens jaculum clamanti sistit in ore.
 Tu quoque, flaventem prima lanugine malas
 Dum sequeris Clytium infelix, nova gaudia, Cydon ; 325
 Dardania stratus dextra, securus amorum,
 Qui juvenum tibi semper erant, miserande, jaceres :
 Ni fratrum stipata cohors foret obvia, Phorci
 Progenies ; septem numero, septenaeque tela
 Conjiciunt : partim galea clypeoque resultant 330
 Irrita ; deflexit partim stringentia corpus
 Alma Venus. Fidum Æneas affatur Achaten :
 Suggere tela mihi, non ullum dextera frustra
 Torserit in Rutulos, steterunt quæ in corpore Graium
 Iliacis campis. Tum magnam corripit hastam, 335
 Et jacet. Illa volans clypei transverberat æra
 Mæonis, et thoraca simul cum pectore rumpit.
 Huic frater subit Alcanor, fratremque ruentem
 Sustentat dextra : trajecto missa lacerto
 Protinus hasta fugit, servatque cruenta tenorem ; 340

Virgilius Ge. iv. 33. vocavit alvearia,
corticibus suta cavatis. Nec obstat
 duo hic jungi adjectiva absque sub-
 stantivo nomine : siquidem idipsum
 sæpe usuvenit. Ge. i. 153. *Nitentia*
culta. Ibid. 393. *Aperta serena*, &c.

314 *Tunicam*] Vestem interiorem,
 de qua, Æn. ix. 616.

Latus haurit] *Exhaurit*, educto per
 vulnus sanguine. Metaphora ducta
 ab utribus, et doliis : quæ dicuntur
exhauriri, cum facto foramine liquor
 ex iis educitur. Sic Homerus usur-
 pat ἀφύω. Il. xiii. 508. διὰ δ' ἐντερα
 χαλκὸς ἤφυσ', 'intestina autem æs ex-
 hausit.'

316 *Tibi, Phæbe, sacrum*] Quia
 Apollo medicorum est Deus, quorum
 ope exsecta matre Lycas ortus fuerat :
 atque ita ferri vi natus, eademque
 mortuus. De *Phæbo*, Ecl. iii. 62.

319 *Herculis arma*] Clava, e duræ

arboris trunco. De *Hercule*, seu *Al-*
cida, ejusque laboribus, Æn. viii. 288.
 De *Melampo*, forte medico illo cele-
 bri, de quo Ge. iii. 550.

326 *Securus amorum*] Nihil tum
 sollicitus de rebus amatoriis, quippe
 mortuus. Pari fere, non eadem tamen
 forma, dixit Æn. i. 354. 'Securus
 amorum Germanæ.' *Dardania*, Tro-
 jana Æneæ manu, Æn. i. 239. *Ru-*
tulos, Æn. vii. 794. *Graïis*, Græcis,
 Ge. ii. 16.

339 *Trajecto missa lacerto*, &c.] Ali-
 qui de altera hasta intelligunt, quæ
 post trajectum Mæonem ab Ænea
 missa fuerit. Ego de eadem, quæ
 primo Mæonis pectus, deinde eodem
 impetu subeuntis Alcanoris pervase-
 rit lacertum, unde dextra ejus manus
 languida pependerit. *Lacertus*, pars
 est brachii a cubito ad manum.

Dexteræque ex humero nervis moribunda pependit.
 Tum Numitor, jaculo fratris de corpore raptò,
 Æneam petiit; sed non et figere contra
 Est licitum, magnique femur perstrinxit Achatae.
 Hic Curibus, fidens primævo corpore, Clausus 345
 Advenit, et rigida Dryopem ferit eminus hasta
 Sub mentum, graviter pressa, pariterque loquentis
 Vocem animamque rapit, trajecto gutture; at ille
 Fronte ferit terram, et crassum vomit ore cruorem.
 Tres quoque Threicios Boreæ de gente suprema, 350
 Et tres, quos Idas pater et patria Ismara mittit,
 Per varios sternit casus. Accurrit Halesus,
 Auruncæque manus; subit et Neptunia proles,
 Insignis Messapus equis. Expellere tendunt
 Nunc hi, nunc illi; certatur limine in ipso 355
 Ausoniæ. Magno discordes æthere venti
 Prælia ceu tollunt, animis et viribus æquis:
 Non ipsi inter se, non nubila, non mare cedunt;
 Anceps pugna diu; stant obnixi; omnia contra.
 Haud aliter Trojanæ acies aciesque Latinæ 360
 Concurrunt: hæret pede pes, densusque viro vir.
 At parte ex alia, qua saxa rotantia late
 Impulerat torrens arbustaque diruta ripis,
 Arcadas, insuetos acies inferre pedestres,
 Ut vidit Pallas Latio dare terga sequaci; 365
 Aspera quis natura loci dimittere quando
 Suasit equos; unum quod rebus restat egenis,
 Nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris:
 Quo fugitis, socii? per vos et fortia facta,
 Per ducis Evandri nomen, devictaque bella, 370

345 *Curibus*] Ex urbe Sabinorum, Æn. vii. 710. Postquam descripsit Virgilius cædem factam ab Ænea, mox narrat cædem Trojanorum, a Clauso Sabino patratam. Male legunt aliqui *Lausus*: est enim *Lausus* Mezentii filius; *Clausus* vero Sabinorum dux, Æn. vii. 707.

350 *Threicios, Boreæ, &c.*] *Thraces* Æn. iii. 14. *Boreas* septentrionalis ventus, fingitur Strymonis fuisse filius, fluvii Macedoniae, qui Thraciæ etiam tribuitur, Ecl. vii. 51.

351 *Ismara*] Singularis numeri, ut videtur: Thraciæ urbs est Servio ad Ismarum montem, qui non longe est ab ostiis Hebri: *Ismarus* tamen urbs

illa vulgo dicitur, non *Ismara*. Ptolemæo in Armenia Minore statuitur, ad Euphratem.

352 *Halesus, Auruncæque, &c.*] Auruncorum Italicorum dux, mox a Pallante occidendus, 425. Æn. vii. 723. 726. &c. De *Messapo*, equis nobili, ob Neptunum equi auctorem, ibid. 691. De *Ausonia*, ibid. 54.

361 *Pede pes*] Pro *pedi*, inquit Servius.

362 *Saxa rotantia*] Passive, pro *rotata*: ut Ge. i. 163. *Volventia plaustra*: pro, *voluta*.

363 *Arbusta*] Non arbusculæ sunt, sed loca ipsa arboribus consita, Ecl. i. 40.

Spemque meam, patriæ quæ nunc subit æmula laudi,
 Fidite ne pedibus. Ferro rumpenda per hostes
 Est via. Qua globus ille virum densissimus urget:
 Hac vos et Pallanta ducem patria alta reposcit.
 Numina nulla premunt: mortali urgemur ab hoste 375
 Mortales; totidem nobis animæque manusque.
 Ecce, maris magna claudit nos objice pontus;
 Deest jam terra fugæ: pelagus Trojamne petemus?
 Hæc ait, et medius densos prorumpit in hostes.
 Obvius huic primum, fatis adductus iniquis, 380
 Fit Lagos: hunc, magno vellit dum pondere saxum,
 Intorto figit telo, discrimina costis
 Per medium qua spina dabat: hastamque receptat
 Ossibus hærentem. Quem non super occupat Hisbo,
 Ille quidem hoc sperans; nam Pallas ante ruentem, 385
 Dum furit, incautum crudeli morte sodalis,
 Excipit, atque ensem tumido in pulmone recondit.
 Hinc Sthenelum petit, et Rhoeti de gente vetusta
 Anchemolum, thalamos ausum incestare novercæ.
 Vos etiam gemini, Rutulis cecidistis in arvis, 390
 Daucia, Laride Thymberque, simillima proles,
 Indiscreta suis gratusque parentibus error;
 At nunc dura dedit vobis discrimina Pallas:
 Nam tibi, Thymbre, caput Evandrius abstulit ensis;
 Te decisa suum, Laride, dextera quærit; 395
 Semanimesque micant digiti, ferrumque retractant.
 Arcadas accensos monitu, et præclara tuentes
 Facta viri, mixtus dolor et pudor armat in hostes.
 Tum Pallas bijugis fugientem Rhoetea præter
 Trajicit. Hoc spatium tantumque moræ fuit Ilo; 400
 Ilo namque procul validam direxerat hastam:
 Quam medius Rhoeteus intercipit, optime Teuthra,

371 *Spemque meam, quæ, &c.*] Cum pater meus victor ex omnibus bellis domum remearit: ego, ejus laudis æmulus, sperabam me quoque victorem rediturum.

378 *Trojam*] Novam, seu castra Trojanorum, *Æn.* VII. 157.

387 *Tumido in pulmone*] Et ex natura sua, et ob iram ex morte socii conceptam.

389 *Anchemolum, thalamos, &c.*] Narrat Servius ex Abieno, Rhoetum fuisse Marrubiorum in Italia regem, qui cum Anchemolo filio novercam superinduxisset Casperiam, stuprata illa

fuit ab ipso Anchemolo, qui patris metu ad Turnum fugit.

392 *Indiscreta suis, &c.*] Ita similes inter se fratres, ut a parentibus discerni non possent.

394 *Thymbre*] Dicitur *Thymber* et *Thymbrus*; ut *Evander* et *Evandrus*, *Æn.* VIII. 313.

396 *Ferrumque retractant*] Convulsis nempe nervis, et aliquo motu subsultuque gladium adhuc attrectantibus.

402 *Teuthra*] *Teuthras*, *Teuthræ*: ut *Æneas*, *Æneæ*: vocat. in *a.* *Tyren*] *Tyres*, *Tyræ*: ut *Anchises*, *Anchisæ*: aecus. in *en.*

Te fugiens, fratremque Tyren: curruque volutus
 Cædit semanimis Rutulorum calcibus arva.
 Ac velut, optato ventis æstate coortis, 405
 Dispersa immittit sylvis incendia pastor;
 Correptis subito mediis, extenditur una
 Horrida per latos acies Vulcania campos;
 Ille sedens victor flammæ despectat ovantes:
 Non aliter socium virtus coit omnis in unum, 410
 Teque juvat, Palla. Sed bellis acer Halesus
 Tendit in adversos, seque in sua colligit arma.
 Hic mactat Ladona, Pheretaque Demodocumque;
 Strymonio dextram fulgenti deripit ense
 Elatam in jugulum; saxo ferit ora Thoantis, 415
 Ossaque dispersit cerebro permixta cruento.
 Fata canens sylvis genitor celarat Halesum;
 Ut senior leto canentia lumina solvit:
 Injecere manum Parcæ, telisque sacrarunt
 Evandri. Quem sic Pallas petit ante precatus: 420
 Da nunc, Tybri pater, ferro, quod missile libro,
 Fortunam atque viam duri per pectus Halesi.
 Hæc arma exuviasque viri tua quercus habebit.
 Audiit illa Deus: dum textit Imaona Halesus,
 Arcadio infelix telo dat pectus inermum. 425
 At non cæde viri tanta perterrita Lausus,
 Pars ingens belli, sinit agmina: primus Abantem
 Oppositum interimit, pugnae nodumque moramque.

404. *Calcibus*] *Calx*, extrema pars et posterior pedis, talus: unde *calcar*, et *calcare*. De *Rutulis*, Æn. vii. 794.

408 *Acies Vulcania*] Exercitus et vis Vulcani, id est incendium, ex multis flammis, aciei instar, collectum. De *Vulcano*, Ge. i. 295.

409 *Flammæ ovantes*] Quasi triumphantes. De illa voce, Æn. iii. 189.

413 *Phereta*] *Pheres*, *Pheretis*: ut *Dares Daretis*: accus. in a.

417 *Genitor celarat Halesum*] Halesus hic diversus est ab eo qui Æn. vii. 723. dicitur 'Agamemnonius Trojani nominis hostis.' Hujus enim pater, 'senior leto canentia lumina solvit:' et filium Italicis 'sylvis celavit.' At pater alterius Agamemnon, robusta ætate occisus est in Græcia, Clytæmnestræ uxoris insidiis.

418 *Canentia lumina*] *Senilia*: dura

translatio, a *canitie*, quæ propria est capillorum. De *Parcis*, fata hominum fuso volventibus, Æn. i. 26. De *Tybri*, fluvio regionis illius, Æn. viii. 330.

423 *Tua quercus*] Aliqua ex iis, quæ tuis in ripis nascuntur.

424 *Textit*] Donatus videtur explicuisse *protexit*, *defendit*; a *togo*. Servius, *detexit*, *spoliavit*, a *texo*: et Plautina quidem locutio est, in *Amphitr.* Act. i. sc. i. v. 138. 'Illic hoc homo denuo volt pallium detexere,' id est *spoliare*, ut explicant Turnebus ac Taubmannus. At cum Plautus usus sit verbo composito *detexere*; vereor ut simplex *texere* significare idem possit: quare Donato assentior, etsi tempus præteritum hic duriuscule adhibetur pro præsentis.

426 *Lausus*] Mezentii filius, Æn. vii. 649. De *Arcadibus*, Æn. viii.

Sternitur Arcadiæ proles; sternuntur Etrusci;
 Et vos, o Graiis imperdita corpora, Teuceri. 430
 Agmina concurrunt ducibusque et viribus æquis.
 Extremi addensent acies: nec turba moveri
 Tela manusque sinit. Hinc Pallas instat et urget,
 Hinc contra Lausus, nec multum discrepat ætas,
 Egregii formæ; sed quis fortuna negarat 435
 In patriam reditus. Ipsos concurrere passus
 Haud tamen inter se magni regnator Olympi;
 Mox illos sua fata manent majore sub hoste.

Interea soror alma monet succurrere Lauso
 Turnum; qui volucris curru medium secatur agmen. 440
 Ut vidit socios: Tempus desistere pugnae;
 Solus ego in Pallanta feror; soli mihi Pallas
 Debetur; cuperem ipse parens spectator adesset.
 Hæc ait; et socii cesserunt æquore jusso.
 At, Rutulum abscessu, juvenis tum, jussa superba 445
 Miratus, stupet in Turno, corpusque per ingens
 Lumina volvit, obitque truci procul omnia visu.
 Talibus et dictis it contra dicta tyranni:
 Aut spoliis ego jam raptis laudabor opimis,
 Aut leto insigni. Sorti pater æquus utrique est. 450
 Tolle minas. Fatus medium procedit in æquor.
 Frigidus Arcadibus coit in præcordia sanguis.
 Desiluit Turnus bijugis; pedes apparat ire
 Cominus. Utque leo, specula cum vidit ab alta
 Stare procul campis meditantem in prælia taurum, 455
 Advolat: haud alia est Turni venientis imago.
 Hunc ubi contiguum missæ fore credidit hastæ,
 Ire prior Pallas, si qua fors adjuvet ausum
 Viribus imparibus; magnumque ita ad æthera fatur:
 Per patris hospitium, et mensas, quas advena adisti, 460

51. De Etruscis, ibid. 479. De Teu-
 cris, Æn. 239.

432 *Addensent*] Vulgo *addensant*.
 Sed doctissimi quique grammatici
 verbum illud etiam in secunda con-
 jugat. agnoscunt. Ita frequenter
 Lucretius. *Addensent* autem extremi
 acies, dum urgent ipsi, instantque,
 ut in primos pignantur ordines per-
 veniant.

438 *Majore sub hoste*] Quippe Pal-
 las mox occidendus erat a Turno,
 487. *Lausus*, ab Ænea, 815.

439 *Soror alma*] Turni soror, Ju-
 turnæ Nympha, de qua Æn. XII. 138.

448 *Tyranni*] Regis, Æn. VII.
 266.

449 *Spoliis opimis*] Quæ dux duci
 detrahit.

451 *Æquor*] Est æqua planities,
 Æn. II. 780.

454 *Specula*] Loco editiore, unde
 subjecta loca despicere et *speculari*
 possumus.

460 *Hospitium*] Hercules ex His-
 pania redux, ab Evandro exceptus
 hospitio fuerat, auctusque sacrificiis
 et ara maxima, post occisum Cacus,
 Æn. VIII. 269. 271. &c. De Alcide,
 Hercule, ibid. 288.

Tē precor, Alcide, cœptis ingentibus adsis;
 Cernat semineci sibi me rapere arma cruenta,
 Victoremque ferant morientia lumina Turni.
 Audiit Alcides juvenem, magnumque sub imo
 Corde premit gemitum, lacrymasque effudit inanes. 465
 Tum Genitor natum dictis affatur amicis:
 Stat sua cuique dies; breve et irreparabile tempus
 Omnibus est vitæ: sed famam extendere factis,
 Hoc virtutis opus. Trojæ sub moenibus altis
 Tot nati cecidere Deum; quin occidit una 470
 Sarpedon, mea progenies. Etiam sua Turnum
 Fata vocant, metasque dati pervenit ad ævi.
 Sic ait, atque oculos Rutulorum rejicit arvis.
 At Pallas magnis emittit viribus hastam,
 Vaginaque cava fulgentem deripit ensem. 475
 Illa volans, humeris surgunt qua tegmina summa,
 Incidit, atque, viam clypei molita per oras,
 Tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.
 Hic Turnus ferro præfixum robur acuto
 In Pallanta diu librans jacet, atque ita fatur: 480
 Aspice, num mage sit nostrum penetrabile telum.
 Dixerat; at clypeum, tot ferri terga, tot æris,
 Cum pellis totiens obeat circumdata tauri,
 Vibranti medium cuspis transverberat ictu,
 Loricæque moras et pectus perforat ingens. 485
 Ille rapit calidum frustra de vulnere telum;
 Una eademque via sanguis animusque sequuntur.
 Corruit in vulnus; sonitum super arma dedere;
 Et terram hostilem moriens petit ore cruento.
 Quem Turnus super assistens: 490
 Arcades, hæc, inquit, memores mea dicta referte

466 *Tum Genitor, &c.*] Jupiter, Herculem filium, pro Pallante morituro deprecantem, cum fata mutare non possit, exemplis consolatur.

471 *Sarpedon, &c.*] Jovis filius ex Laodamia, Lyciæ rex, ad Trojam occisus a Patroclo. Æn. i. 104.

472 *Metas*] *Finem*. Translatio a *metis* in circo positis, Æn. v. 288.

473 *Oculos Rutulorum rejicit arvis*] *Ad arva*. Sic Æn. v. 451. 'It clamor cœlo.' Hoc autem aspectu favorem suum ad Rutulos transtulisse Jupiter significatur, Æn. i. 530. 'propius res aspice nostras.'

476 *Humeris tegmina summa*] Summa pars loriciæ, quæ humeros tegit: ubi *Delph. Virg.*

levi vulnere perstrictus est Turnus.

479 *Robur*] Validum quodcumque lignum, Ge. i. 162.

481 *Penetrabile*] Passive vulgo significat: hic active, pro eo quod vim habet penetrandi. Sic Ge. i. 93. 'penetrabile frigus adurat.'

482 *Ferri terga*] Proprie de pellis dicuntur: hic per translationem, de metallorum laminis.

489 *Petit ore cruento*] Concidit igitur in faciem. *Petit ore*, id est, mordet terram: vel ex vindictæ rabie, vel ex lucta animæ difficile e juvenili corpore erumpentis. *Ore cruento*, quia accepto letali quocumque vulnere, sanguis vulgo per os effluit.

Evandro : Qualem meruit, Pallanta remitto.
 Quisquis honos tumuli, quicquid solamen humandi est,
 Largior. Haud illi stabunt Æneia parvo
 Hospitia. Et lævo pressit pede, talia fatus, 495
 Exanimem, rapiens immania pondera baltei,
 Impressumque nefas : una sub nocte jugali
 Cæsa manus juvenum foede, thalamique cruenti ;
 Quæ Clonus Eurytides multo cœlaverat auro :
 Quo nunc Turnus ovat spolio gaudetque potitus. 500
 Nescia mens hominum fati sortisque futuræ,
 Et servare modum, rebus sublata secundis.
 Turno tempus erit, magno cum optaverit emtum
 Intactum Pallanta, et cum spolia ista diemque
 Oderit. At socii multo gemitu lacrymisque 505
 Impositum scuto referunt Pallanta frequentes.
 O dolor atque decus magnum rediture parenti !
 Hæc te prima dies bello dedit, hæc eadem aufert :
 Cum tamen ingentes Rutulorum linqvis acervos !
 Nec jam fama mali tanti, sed certior auctor 510
 Advolat Æneæ, tenui discrimine leti
 Esse suos : tempus, versis succurrere Teucris.
 Proxima quæque metit gladio, latumque per agmen
 Ardens limitem agit ferro ; te, Turne, superbum
 Cæde nova quærens. Pallas, Evander, in ipsis 515
 Omnia sunt oculis ; mensæ, quas advena primas
 Tunc adiit, dextræque datæ. Sulmone creatos
 Quatuor hic juvenes ; totidem, quos educat Ufens,
 Viventes rapit, inferias quos immolet umbris,

[494 *Æneia Hospitia*] Quomodo Æneam hospitio exceperit, legitur Æn. VIII. 154, &c.

497 *Una sub nocte jugali, &c.*] Danaus et Ægyptus, Beli regis filii, cum inter se dissiderent, Danaus in Græciam abiit, ibique occupavit regnum Argivum : ut fratris sui genus deleret, quinquaginta filias suas, fratris sui filiis item quinquaginta uxores dedit. Illæ patris sui jussu maritos prima nocte occiderunt, excepta una Hypermnestra, quæ Lynceo pepercit suo. Hinc sorores illæ apud Inferos addictæ sunt aquis in pertusum dolium perpetuo infundendis. *Danaides* dictæ a patre, *Belides* ab avo.

499 *Eurytides, &c.*] Peritus aliquis artifex. *Cœlaverat*, non acu pinxerat : ergo balteus aureis argenteisque la-

minis opertus fuit, in quibus hæc cœlata fuerant. De verbo *ovat*, Æn. III. 189.

503 *Turno tempus erit, cum, &c.*] Cum scilicet ab Ænea victus, et vita tantum non donatus, ad aspectum baltei recrudescente victoris ira, occidetur, Æn. XII. 940.

516 *Mensæ, quas advena, &c.*] Cum ab Evandro exceptus hospitio est, Æn. VIII. 154. et junctis dexteris fœdus initum, ib. 467.

519 *Inferias quos immolet umbris, &c.*] *Inferiæ*, sunt munera quæ tumulis mortuorum *inferuntur* : lac, mel, vinum, aqua, flores, exsectæ comæ ; sanguis victimarum, etiam quandoque humanarum, quæ ex captivis assumebantur. Sic Achilles in funere Patrocli mactat duodecim Trojanos juvenes,

Captivoque rogi perfundat sanguine flammæ. 520
 Inde Mago procul infensam contenderat hastam :
 Ille astu subit; at tremebunda supervolat hasta;
 Et genua amplexens effatur talia supplex :
 Per patrios Manes, per spes surgentis Iuli,
 Te precor, hanc animam serves natoque patrique. 525
 Est domus alta; jacent penitus defossa talenta
 Cœlati argenti; sunt auri pondera facti
 Infectique mihi. Non hic victoria Teucrum
 Vertitur; aut anima una dabit discrimina tanta.
 Dixerat. Æneas contra cui talia reddit: 530
 Argenti atque auri memoras quæ multa talenta,
 Natis parce tuis. Belli commercia Turnus
 Sustulit ista prior jam tum Pallante peremto.
 Hoc patris Anchisæ Manes, hoc sentit Iulus.
 Sic fatus galeam læva tenet, atque reflexa 535
 Cervice orantis capulo tenuis applicat ensem.
 Nec procul Hæmonides, Phœbi Triviæque sacerdos,
 Infula cui sacra redimibat tempora vitta,
 Totus collucens veste atque insignibus armis :
 Quem congressus agit campo, lapsumque superstans 540
 Immolat, ingentique umbra tegit; arma Serestus
 Lecta refert humeris, tibi, rex Gradive, tropæum.
 Instaurant acies Vulcani stirpe creatus
 Cæculus et veniens Marsorum montibus Umbro.

eorumque corpora in Patrocli pyram
 injicit, Iliad. xxiii. 175. Romani de-
 inde, pro humanis illis victimis, gla-
 diatorum certamina circa pyram in-
 duxerunt. *Umbras* dixit, plurali nu-
 mero, pro *umbra*, Pallantis: ut Æn.
 v. 81. 'animæque umbræque pa-
 ternæ.'

524 *Manes*] Aliquando pro Diis
 ipsis Inferorum sumuntur, Æn. vi.
 743. Hic et alibi, pro umbris ipsis,
 sive animis mortuorum, Ge. iv. 469.

526 *Talenta, &c.*] De talenti valore,
 Æn. v. 112. 248.

527 *Facti Infectique*] *Factum aurum*
 quod in opus conflatum est: *infectum*,
 quod adhuc in massam compactum.

532 *Parce, &c.*] Serva natis tuis, et
 tuam in rem abstine: unde *parcus* di-
 citur abstinens.

534 *Hoc sentit*] Hæc est eorum sen-
 tentia, ut omissis muneribus tuis Pal-
 lanta ulciscar.

537 *Phœbi Triviæque sacerdos, &c.*]

Dianæ et Apollinis templa et sacra
 sæpe conjunguntur, ut Æn. vi. 35.
 De *Phæbo* seu *Apolline*, Ecl. iii. 62.
 104. De *Trivia*, Diana, sic a triviis,
 ubi colebatur, dicta, Æn. iv. 511.

538 *Infula, &c.*] Fascia latior, ex
 qua minores vittæ dependebant, in-
 star diadematis caput sacerdotum am-
 biens, Æn. ii. 133.

541 *Umbra tegit*] Vel super incum-
 bente corpore suo morientem inum-
 brat, quod inane admodum mihi vide-
 tur. Vel potius, mortis tenebris
 operit, quod congruit cum illo 746.
 'in æternam clauduntur lumina noc-
 tem.'

542 *Rex Gradive, tropæum*] *Gra-
 divus*, Martis nomen, Æn. iii. 35. *Tro-
 pæum*, strues armorum ad monimen-
 tum victoriæ, Æn. xi. 7.

544 *Cæculus, &c.*] Prænestinorum
 dux, Æn. vii. 678. *Umbro*, Marsorum,
 ibid. 750.

Dardanides contra furit. Anxuris ense sinistram 545
 Et totum clypei ferro dejecerat orbem;
 Dixerat ille aliquid magnum, vimque affore verbo
 Crediderat, coeloque animum fortasse ferebat,
 Canitiemque sibi et longos promiserat annos.
 Tarquitus exultans contra fulgentibus armis, 550
 Sylvicolæ Fauno Dryope quem nymphea crearat,
 Obvius ardenti sese obtulit. Ille reducta
 Loricam clypeique ingens onus impedit hasta.
 Tum caput orantis nequicquam, et multa parantis
 Dicere, deturbat terræ; truncumque tepentem 555
 Provolvens, super hæc inimico pectore fatur:
 Istic nunc, metuende, jace. Non te optima mater
 Condēt humi, patriove onerabit membra sepulcro:
 Alitibus linquere feris; aut gurgite mersum
 Unda feret, piscesque impasti vulnera lambent. 560
 Protinus Antæum et Lucam, primâ agmina Turni,
 Persequitur, fortemque Numam, fulvumque Camertem,
 Magnanimo Volscente satum, ditissimus agri
 Qui fuit Ausonidum, et tacitis regnavit Amyclis.
 Ægæon qualis, centum cui brachia dicunt, 565

547 *Dixerat ille aliquid magnum*] Id est, magicis quibusdam consecrationibus et carminibus adversus vulnera se munierat. Unde Germanus alii-que suspicantur legendum esse, *magicum*, non *magnum*.

551 *Sylvicolæ Fauno Dryope, &c.*] *Fauni*, rustica numina, multi fuere, Ecl. vi. 27. Horum aliquo, et Dryope Nymphea, natus Tarquitus.

552 *Reducta Loricam, &c.*] Tarquitus longam hastam in Æneam dextra intendebat: Æneas hanc detorsit: quam cum Tarquitus non amitteret manu, inde clypeus ejus hasta transversa impeditus, patentem vulnere locum reliquit.

558 *Patrio*] Non *paterno*, cum mater Nymphea, paterque Faunus immortales essent: sed *patrio*, seu natali in loco: erat enim Italus, at non ex ea Italiæ parte. *Onerabit membra sepulcro*: commutatio est, pro *onerabit sepulcrum membris*. Sic Æn. i. 119. 'vina cadis onerarat Acestes.'

562 *Numam*] Jam Numam occiderunt Nisus et Euryalus, Æn. ix. 454. ideo vellicatur Virgilius apud Macro- bium, quasi parum memor. Quasi

vero in tanto exercitu duo ejusdem nominis esse non potuerint!

563 *Volscente*] Qui a Niso occisus fuerat, Æn. ix. 438.

564 *Tacitis Amyclis*] *Amyclæ*, urbs fuit Peloponnesi, Lacedæmoni sic vicina, ut pars ejus a quibusdam habitaret. Hinc profecti coloni urbem in Italia cognominem condiderunt, in Auruncis, inter Tarracinam et Caietam: ad lacum, qui deinde *Amyclanus*, postea *Fundanus* dictus est, nunc *Lago di Fondi*. Urbs illa jamdiu deleta erat tempore Virgilii: vel a serpentibus, juxta Plinium et Solinum; vel a finitimis, juxta Ciceronem. *Tacitæ* autem dicuntur *Amyclæ*, ex eodem Cicerone, vel quod propter nimiam modestiam injurias a finitimis acceptas cum tacerent ac dissimularent, ab iisdem oppressæ sunt: vel ex Servio, quia cum Pythagoricam sectam sequerentur, quæ quinquennale silentium servari, et ab animalium cæde abstinere jubebat; a serpentibus e vicina palude erumpentibus, quos occidere nefas putabant, deletæ sunt.

565 *Ægæon*] Gigas, Cæli et Telluris filius, ex Hesiodo in Theog. v. 147.

Centenasque manus, quinquaginta oribus ignem
 Pectoribusque arsisse, Jovis cum fulmina contra
 Tot paribus streperet clypeis, tot stringeret enses :
 Sic toto Æneas desævire in æquore victor,
 Ut semel intepuit mucro. Quin ecce Niphæi 570
 Quadrijuges in equos adversaque pectora tendit;
 Atque illi, longe gradientem et dira frementem
 Ut videre, metu versi retroque ruentes
 Effunduntque ducem, rapiuntque ad littora currus.
 Interea bijugis infert se Lucagus albis 575
 In medios, fraterque Liger; sed frater habenis
 Flectit equos: strictum rotat acer Lucagus ensem.
 Haud tulit Æneas tanto fervore furentes :
 Irruit, adversaque ingens apparuit hasta.
 Cui Liger: 580
 Non Diomedis equos, nec currus cernis Achilli,
 Aut Phrygiæ campos : nunc belli finis et ævi
 His dabitur terris. Vesano talia late
 Dicta volant Ligeri; sed non et Troius heros
 Dicta parat contra; jaculum nam torquet in hostem. 585
 Lucagus ut pronus pendens in verbera telo
 Admonuit bijugos; projecto dum pede lævo
 Aptat se pugnae; subit oras hasta per imas
 Fulgentis clypei, tum lævum perforat inguen;
 Excussus curru moribundus volvitur arvis. 590
 Quem pius Æneas dictis affatur amaris:
 Lucage, nulla tuos currus fuga segnis equorum
 Prodidit, aut vanæ vertere ex hostibus umbræ;

Ægeon apud homines dictus, *Briareus* apud Deos, ex Homero *Iliad.* i. 403. manibus centum, capitibus quinquaginta instructus. Jovis hostis hic dicitur, quales gigantes ceteri. Tamen Homerus loco citato ait eum *Thetidis* impulsu opem *Jovi* tulisse, adversus *Neptunum*, *Junonem*, et *Palladem*, cum *Dii* alii adversus *Jovem*, propter ejus jactantiam, rebellassent. Ideo apud *Inferos* non torquetur, sed sedet quasi satellites in vestibulo, *Æn.* vi. 287.

575 *Bijugis*] A nominativo *bijugus*: dicitur enim *bijugis* tertiæ declinationis, et *bijugus* secundæ, unde infra 587. *Admonuit bijugos*.

581 *Non Diomedis equos, &c.*] Non ii sumus hostes, quorum e manibus

elabi possis: ut elapsus es e *Diomedis* manibus, *Venere* peplum suum obtendente, ut diximus supra 81. ex Homero, *Iliad.* v. 311. aut e manibus *Achillis*, *Neptuno* te pugnae subducente, ut diximus *Æn.* iv. 228. ex Homero, *Iliad.* xx. 321. Sed jam vitæ terminum attigisti. Porro equi *Diomedis* non illi sunt, quos *Rheso* abstulit, de quibus *Æn.* i. 756. sed equi quicumque *Diomedis*. Quippe *Rhesi* equos rapit *Diomedes* *Iliad.* x. 498. cum *Ænea* autem e curru pugnaverit jam *Iliad.* v. 311. De *Diomede* *Æn.* xi. 101. De *Achille*, *Æn.* x. 103. De *Phrygia*, ubi *Troas*, ibid. 385.

589 *Inguen*] Pars est illa corporis, qua femur, imo ventri vicinum, complicatur.

Ipse rotis saliens juga deseris. Hæc ita fatus
 Arripuit bijugos. Frater tendebat inermes 595
 Infelix palmas, curru delapsus eodem:
 Per te, per qui te talem genuere parentes,
 Vir Trojane, sine hanc animam, et miserere precantis.
 Pluribus oranti Æneas: Haud talia dudum
 Dicta dabas. Morere, et fratrem ne desere frater. 600
 Tum latebras animæ, pectus, mucrone recludit.
 Talia per campos edebat funera ductor
 Dardanius, torrentis aquæ vel turbinis atri
 More furens. Tandem erumpunt, et castra relinquunt
 Ascanius puer et nequicquam obsessa Juventus. 605
 Junonem interea compellat Jupiter ultro:
 O germana mihi atque eadem gratissima conjux,
 Ut rebare, Venus (nec te sententia fallit)
 Trojanas sustentat opes; non vivida bello
 Dextra viris, animusque ferox, patiensque pericli. 610
 Cui Juno submissa: Quid, o pulcherrime conjux,
 Sollicitas ægram, et tua tristia dicta timentem?
 Si mihi, quæ quondam fuerat, quamque esse decebat,
 Vis in amore foret: non hoc mihi namque negares,
 Omnipotens, quin et pugnae subducere Turnum, 615
 Et Dauno possem incolumem servare parenti.
 Nunc pereat, Teucrisque pio det sanguine pœnas.
 Ille tamen nostra deducit origine nomen,
 Pilumnusque illi quartus pater; et tua larga
 Sæpe manu multisque oneravit limina donis. 620
 Cui rex ætherii breviter sic fatur Olympi:
 Si mora præsentis leti tempusque caduco
 Oratur juveni, meque hoc ita ponere sentis:

603 *Turbinis*] Turbo, ventus est repentino impetu universa *perturbans*, ex Apuleio: Græcis *τυφών*.

604 *Castra*] Urbem obsessam, Æn. VII. 157.

607 *Germana, &c.*] Cur Juno dicatur Jovis et soror et conjux, Æn. I. 51.

609 *Non vivida bello, &c.*] Existimant aliqui dictum id a Jove simpliciter: nullam inesse virtutem Trojanis, nisi quæ in uno Veneris auxilio posita sit. Sed hoc durius. Quare Servius putat ironiam esse, cujus vera sententia sit: non Venerem Trojanis, sed vividam bello dexteram virtutemque suceurrere. Etsi enim Venus ab Ænea vulnera depulerit, 331. hæc

tamen ipsius cura ad unum Æneam pertinebat; non ad ceteros item duces, qui propria vi multa fortiter patrabant. *Opes*: vires, potentiam, Æn. IX. 532. 'summa nituntur opum vi.'

612 *Sollicitas ægram*] Lacessis, objurgas, ludis. Et hinc firmatur Servii sententia de ironia Jovis.

614 *Vis in amore, &c.*] Si tantum apud te possem amore meo, quantum olim poteram, non hoc mihi negares; ut Latini quoque virtute atque animo superiores essent.

618 *Nostra origine*] *Divina*. Et vero Pilumnus a quibusdam dicitur Jovis fuisse filius: quod tamen parum

Tolle fuga Turnum, atque instantibus eripe fati.
 Hactenus indulsisse vacat. Sin altior istis 625
 Sub precibus venia ulla latet, totumque moveri
 Mutarive putas bellum; spes pascis inanes.
 Et Juno allacrymans: Quid si, quod voce gravaris,
 Mente dares; atque hæc Turno rata vita maneret!
 Nunc manet insontem gravis exitus: aut ego veri 630
 Vana feror. Quod ut o potius formidine falsa
 Ludar, et in melius tua, qui potes, orsa reflectas!
 Hæc ubi dicta dedit, cælo se protinus alto
 Misit, agens hyemem nimbo succincta per auras;
 Iliacamque aciem et Laurentia castra petivit. 635
 Tum Dea nube cava tenuem sine viribus umbram
 In faciem Æneæ (visu mirabile monstrum)
 Dardaniis ornat telis; clypeumque jubasque
 Divini assimulat capitis; dat inania verba;
 Dat sine mente sonum, gressusque effingit euntis: 640
 Morte obita quales fama est volitare figuras,
 Aut quæ sopitos deludunt somnia sensus.
 At primas læta ante acies exultat imago,
 Irritatque virum telis, et voce lacessit.
 Instat cui Turnus, stridentemque eminus hastam 645
 Conjicit; illa dato vertit vestigia tergo.
 Tum vero Ænean aversum ut cedere Turnus
 Credidit, atque animo spem turbidus hausit inanem:
 Quo fugis, Ænea? thalamos ne desere pactos:
 Hac dabitur dextra tellus quæsitæ per undas. 650

huic Junonis orationi convenit. Neque enim cara esse potuit Junoni stirps Piliæ, si Jovis ex pellice filius fuit. Igitur ad ignotam aliam, sed divinam tamen, originem referendus est. De Piliæ, quarto patre Turni, supra 76.

625 *Hactenus indulsisse vacat*] Fuit opinio veterum, fata omnino impediri ne a Jove quidem posse; posse tamen aliquantum differri: ut diximus Æn. I. 243.

628 *Quid si, quod voce gravaris, &c.*] Timet Juno ne parum sincere et ex animo permiserit Jupiter, vitam Turni, dilata morte, servari.

630 *Veri Vana*] Ignara, inscia, Æn. VII. 440. 'veri effæta senectus.'

632 *Potes*] Potest Jupiter fata reflectere: vel differendo; vel conditionem aliquam, unde illa pendent,

impediendo, Æn. I. 243.

634 *Hyemem*] Tempestatem, Æn. I. 126. De *Laurento*, urbe Latina, Æn. VII. 63.

636 *Tum Dea nube cava, &c.*] Ex Homero, Iliad. v. 449. Cum Venus, Diomedem in Æneam irruenti frustra peplum obtendens, ab ipso Diomede vulnerata fuisset, currumque Æneæ commisisset Apollini; Apollo, Ænea subducto, simulacrum eidem persimile hostibus opposuit. Idem hic præstat Juno; non quidem ut Æneam, sed ut Turnum Æneæ subducatur: urgentibus e littore, erumpentibus ex urbe Trojanis.

638 *Jubas*] Galeæ cristas, e jubis equinis, Æn. III. 468.

650 *Hac dabitur, &c.*] Amarus jocus: significat enim, se humi dejecturum Æneam, et morti datum

Talia vociferans sequitur, strictumque coruscat
 Mucronem; nec ferre videt sua gaudia ventos.
 Forte ratis celsi conjuncta crepidine saxi
 Expositis stabat scalis, et ponte parato;
 Qua rex Clusinis advectus Osinius oris. 655
 Huc sese trepida Æneæ fugientis imago
 Conjicit in latebras: nec Turnus segnior instat;
 Exsuperatque moras, et pontes transilit altos.
 Vix proram attigerat: rumpit Saturnia funem,
 Avulsamque rapit revoluta per æquora navem. 660
 Illum autem Æneas absentem in prælia poscit;
 Obvia multa virum demittit corpora morti.
 Tum levis haud ultra latebras jam quærit imago,
 Sed sublime volans nubi se immiscuit atræ:
 Cum Turnum medio interea fert æquore turbo. 665
 Respicit ignarus rerum, ingratusque salutis,
 Et duplices cum voce manus ad sidera tendit:
 Omnipotens genitor, tanton' me crimine dignum
 Duxisti, et tales voluisti expendere pœnas?
 Quo feror? unde abii? quæ me fuga, quemve reducet? 670
 Laurentesne iterum muros aut castra videbo?
 Quid manus illa virum, qui me meaue arma secuti?
 Quosne (nefas) omnes infanda in morte reliqui?
 Et nunc palantes video, gemitumque cadentum
 Accipio. Quid ago? aut quæ jam satis ima debiscat 675
 Terra mihi? vos o potius miserescite, venti,
 In rupes, in saxa (volens vos Turnus adoro)
 Ferte ratem, sævisque vadis immittite syrtis,

651 *Coruscat Mucronem*] Neutrum verbum, Virgilio sæpe activum. *Æn.* v. 642.

652 *Nec ferre videt, &c.*] Nec videt hostem, cujus ob fugam exultat; umbram inanem esse, quæ vento rapitur.

653 *Crepidine*] *Crepido*, est summitas ripæ, vel abrupti saxi. *Crepidine*, pro *crepidini*: ut supra, 361. 'hæret pede pes,' pro *pedi*.

655 *Clusinis advectus Osinius oris, &c.*] De illo *Clusii* regis, et urbe *Clusio*, supra 166.

664 *Sublime volans*] In sublime: adverbii more. Sic *Ge.* i. 320. 'segetem ab radicibus imis Sublime expulsam eruerent.'

666 *Ingratusque salutis*] Incusat

enim Jovem, cujus permissu, Junonisque opera, servatus fuerat.

668 *Crimine dignum*] *Dignum*, qui admitterem tantum scelus; quale est, meos in pugna deserere.

670 *Quemve reducet*] Qualem me reducet? quanta ignaviæ labe maculatum?

671 *Laurentes muros*] Urbem *Latini* regis, *Æn.* vii. 63. *Castra*: vel mea, vel Trojanorum.

674 *Palantes video*] *Palantes*, vagos: quasi planantes: a *πλανῶμαι*, erro, tægor: unde et *planetæ*, vaga astra.

677 *Adoro*] Ventos scilicet. De quorum divininate, *Æn.* iii. 120.

678 *Syrtis*] Ita lego cum *Servio*, non *syrtis*: ne sit obscurior structura. *Syrtis*, locus quilibet arenosus in mari, *Æn.* i. 115.

Quo neque me Rutuli, nec conscia fama sequatur.
 Hæc memorans, animo nunc huc, nunc fluctuat illuc; 680
 An sese mucrone ob tantum dedecus amens
 Induat, et crudum per costas exigit ensem:
 Fluctibus an jaciat mediis, et littora nando
 Curva petat, Teucrumque iterum se reddat in arma.
 Ter conatus utramque viam: ter maxima Juno 685
 Continuit; juvenemque animi miserata repressit.
 Labitur alta secans fluctuque æstuque secundo:
 Et patris antiquam Dauni defertur ad urbem.
 At Jovis interea monitis Mezentius ardens
 Succedit pugnae, Teucrosque invadit ovantes. 690
 Concurrunt Tyrrhenæ acies, atque omnibus uni,
 Uni odiisque viro telisque frequentibus instant.
 Ille; velut rupes, vastum quæ prædit in æquor,
 Obvia ventorum furiis, expostaque ponto,
 Vim cunctam atque minas perfert cœlique marisque, 695
 Ipsa immota manens; prolem Dolichaonis Hebrum
 Sternit humi, cum quo Latagum, Palmumque fugacem:
 Sed Latagum saxo atque ingenti fragmine montis
 Occupat os faciemque adversam: poplite Palmum
 Succiso volvi segnem sinit; armaque Lauso 700
 Donat habere humeris, et vertice figere cristas.
 Necnon Euanthen Phrygium, Paridisque Mimanta
 Æqualem comitemque: una quem nocte Theano
 In lucem genitori Amyco dedit, et face prægnans
 Cisseis regina Parin: Paris urbe paterna 705

681 *Sese mucrone...Induat*] Commutatio, pro, *mucronem induat, vestiatur, abdatque corpore.* Sic Cæsar, de bello Gall. l. vii. 'Se ipsi acutissimis vallibus induebant.'

682 *Crudum ensem*] *Cruentum.* Nam *cruor* est sanguis effusus venis et jam frigescent, a *κρύος* *frigidus*: a *cruore* *cruentus*, et *crudus*, qui adhuc est in *cruore*: a *crudo*, *crudelis*; ut a *fido*, *fidelis*.

685 *Viam*] Modum utrumque consulendi decori suo.

688 *Urbem*] *Ardeam*, Dauni et Turni regiam, Rutulorum caput, Æn. vii. 410.

690 *Ovantes*] Successu exultantes, et quasi jam triumphantes, Æn. iii. 189.

691 *Tyrrhenæ acies*] Pars ea Etruscarum gentium, quæ Mezentium re-
Delph. Virg.

gem ob immanitatem ejecerant, et Æneæ in auxilium venerant: supra 163. Æn. viii. 478.

703 *Theano*] In secundo casu, *Theanus*: Amyci Trojani uxor: a Taubmanno Hecubæ soror dicitur, ideo, quia Cissei Thraciæ regis filia vocatur ab Homero, Iliad. vi. 299. et xi. 224. Hecuba autem Cisseis a Virgilio et a quibusdam aliis appellatur. At Homerus Hecubam, non Cissei Thracis, sed Dymantis Phrygis filiam fuisse ait, Iliad. xvi. 718. et Theano, uxorem Antenoris et Minervæ sacerdotem, Iliad. vi. 299. Igitur, neque Theano soror Hecubæ fuit; neque Theano Virgiliana, eadem est atque Homerica; sed nomen a Virgilio fictum. Quomodo Hecuba, cum Parin utero ferret, facem gestare se somniaverit, Æn. i. 31.

Occubat; ignarum Laurens habet ora Mimanta.
 Ac velut ille canum morsu de montibus altis
 Actus aper, multos Vesulus quem pinifer annos
 Defendit, multosve palus Laurentia, sylva
 Pastus arundinea, postquam inter retia ventum est, 710
 Substitit, infremuitque ferox, et inhorruit armos;
 Nec cuiquam irasci propiusve accedere virtus;
 Sed jaculis tutisque procul clamoribus instant:
 Ille autem impavidus partes cunctatur in omnes,
 Dentibus infrendens, et tergo decutit hastas. 715
 Haud aliter, justae quibus est Mezentius irae,
 Non ulli est animus stricto concurrere ferro;
 Missilibus longe et vasto clamore lacesunt.
 Venerat antiquis Corythi de finibus Acron,
 Graius homo; infectos linquens profugus hymenaeos: 720
 Hunc ubi miscentem longe media agmina vidit,
 Purpureum pennis et pactae conjugis ostro:

706 *Occubat; ignarum, &c.*] Prima pars ad Parin pertinet, qui ad Trojam a Philoctete occisus est: secunda ad Mimanta, qui in campis Laurentibus occiditur. Quare Pierius alique sic locum hunc restituunt: *urbe paterna occubat hic Carum Laurens habet ora Mimanta*. Sed contra est, quod antiqui interpretes omnino *ignarum* legerint: Gellius in primis, qui *ignarum* passive interpretatur, pro *ignotum*: ut apud Ovid. *Metam.* l. vii. 403. 'Jamque aderat Theseus, proles ignara parenti.' Sed hic nihil opus est ad passivam illam vim confugere: cum active significare possit, *ignarum casus sui*; id est, *ignorantem se tali casu et loco moriturum*. De *Laurente littore*, *Aen.* vii. 63.

707 *Ac velut ille, &c.*] Ille frequenter abundat in Virgilianis comparationibus, et magnum aliquid ac singulare significat: *ille aper*, id est, *magnus aliquis aper*. Sic *Aen.* xii. 5. 'Pænorum qualis in arvis, Saucius ille gravi venantum vulnere pectus, Jamdudum movet arma leo.'

708 *Vesulus*] Mons altissimus Alpium maritimarum, ad occidentem Liguriæ, nunc *Monte Viso*: in eo sunt Padi fontes, *du Pô*.

709 *Palus Laurentia*] Inter Tybris ostia urbemque Laurentum, secundum littus Tyrrheni Maris: qui tractus sylvis et paludibus arundinetisque asper

olim fuit, ubi frequentes apri memorantur a poetis: hinc *sylva hæc arundinea*, id est palustris, a Virgilio appellatur: testaturque Cluverius, loci speciem nunc ab antiqua non admodum differre, immo et apris infestam esse.

714 *Partes cunctatur in omnes*] Moram facit ac subsistit, ut opponat se in omnes partes.

716 *Quibus Mezentius iræ*] Quomodo dicimus: *esse odio*. *Iusta* dicitur illa Etruscorum ira, ob immanem Mezentii crudelitatem: *Aen.* viii. 478.

719 *Antiquis Corythi de finibus*] *Corythus* nunc *Cortona*; urbs in orientali parte Tusciæ, circa *Thrasimenum* lacum, *antiquis finibus*: quia a *Coryto* Dardani patre fundata, a quo Trojani originem duxerunt. *Aen.* iii. 170. *Graius homo*] Græca origine: qui *Corythi*, seu *Cortonæ*, consederat. *Profugus* ad Tarchontem et *Aeneam*: causam non affert poeta. De *hymenæis*, *Ge.* iii. 60.

722 *Pennis et ostro*] *Pennis purpureis*: ut *Ge.* ii. 192. 'pateris libamus et auro.' Sunt *pennæ*, cristæ cassidis, e plumis avium purpureo colore tinctis, *Aen.* iii. 468. Munus autem erat a sponsa datum abeunti, in pignus amoris. *Ostrum*, purpura ex ostreo expressa, *Ge.* ii. 506.

Impastus stabula alta leo ceu sæpe peragrans;
 Suadet enim vesana fames; si forte fugacem
 Conspexit capream, aut surgentem in cornua cervum; 725
 Gaudet, hians immane, comasque arrexit, et hæret
 Visceribus super incumbens; lavit improba teter
 Ora cruor:
 Sic ruit in densos alacer Mezentius hostes.
 Sternitur infelix Acron, et calcibus atram 730
 Tundit humum expirans, infractaque tela cruentat.
 Atque idem fugientem haud est dignatus Orodem
 Sternere, nec jacta cæcum dare cuspidē vulnus:
 Obvius adversoque occurrit, seque viro vir
 Contulit, haud furto melior, sed fortibus armis. 735
 Tum super abjectum posito pede nixus et hasta:
 Pars belli haud temnenda, viri, jacet altus Orodes.
 Conclamant socii lætum pæana secuti.
 Ille autem expirans: Non me, quicumque es, inulto,
 Victor, nec longum lætabere; te quoque fata 740
 Prospectant paria, atque eadem mox arva tenebis.
 Ad quem subridens mixta Mezentius ira:
 Nunc morere. Ast de me Divum pater atque hominum rex
 Viderit. Hoc dicens eduxit corpore telum.
 Olli dura quies oculos et ferreus urget 745
 Somnus; in æternam clauduntur lumina noctem.
 Cædicus Alcathoum obtruncat, Sacrator Hydaspem;
 Partheniumque Rapo et prædorum viribus Orsen;
 Messapus Cloniumque Lycaoniumque Ericeten;
 Illum infrænis equi lapsu tellure jacentem, 750
 Hunc peditem pedes. Et Lycius processerat Agis:

727 *Lavit*] Prima brevi, præsentis est temporis, a *lavere*: prima longa, præteriti est temporis, a *lavare*.

733 *Cæcum vulnus*] Ab Orode non prævisum: quia a tergo, quasi clam, et ex insidiis; seu, ut mox ait, *furto*.

738 *Pæana secuti*] *Pæan*, carmen triumphale: quod inceptum a Mezentio, socii persequuntur. De ea voce Æn. vi. 657.

741 *Eadem mox arva tenebis*] Pro-sternendus et occidendus ab Ænea, infra 894.

743 *Divum pater atque hominum rex*] Quem vos talem esse creditis: ut notat Servius. Jocatur enim impius Mezentius in Deos, qui infra 773. nullum invocatur ad pugnam Deum, præter dextram suam et arma: 'Dex-

tra, mihi Deus, et telum quod missile libro, Nunc adsint.'

747 *Cædicus, &c.*] Reprehendunt poëtam critici, quod nomina permiscuerit. Produnt se tamen ipsa per se, quorum, et qualia sint: Latina quippe, *Cædicus, Sacrator, Rapo, Messapus, Salius, &c.* Græca, seu Phrygia et Trojana, *Alcathous, Hydaspes, Parthenius, Orses, &c.*

749 *Lycaonium Ericeten*] Vel *Lycaonis* filium: vel e *Lycaonia*, minoris Asiæ regione mediterranea: inter Cappadociam, Pisidiam, et Ciliciam.

751 *Lycius Agis*] E *Lycia*: minoris Asiæ regione, meridionali et maritima: inter Cariam ab occidente, et Ciliciam ab oriente.

Quem tamen haud expers Valerus virtutis avitæ
Dejicit; at Thronium Salius, Saliumque Nealces,
Insignis jaculo et longe fallente sagitta.

Jam gravis æquabat luctus et mutua Mavors 755

Funera; cædebant pariter pariterque ruebant

Victores victique; neque his fuga nota, neque illis.

Di Jovis in tectis iram miserantur inanem

Amborum, et tantos mortalibus esse labores;

Hinc Venus, hinc contra spectat Saturnia Juno; 760

Pallida Tisiphone media inter millia sævit.

At vero ingentem quatiens Mezentius hastam

Turbidus ingreditur campo. Quam magnus Orion,

Cum pedes incedit medii per maxima Nerei

Stagna viam scindens, humero supereminet undas; 765

Aut, summis referens annosam montibus ornum,

Ingrediturque solo et caput inter nubila condit:

Talis se vastis infert Mezentius armis.

Huic contra Æneas, speculatus in agmine longo,

Obvius ire parat. Manet imperterritus ille, 770

Hostem magnanimum opperiens, et mole sua stat;

Atque oculis spatium emensus, quantum satis hastæ:

Dextra, mihi Deus, et telum, quod missile libro,

Nunc adsint; voveo prædonis corpore raptis

Indutum spoliis ipsum te, Lause, tropæum 775

Æneæ. Dixit; stridentemque eminus hastam

Injicit; illa volans clypeo est excussa, proculque

Egregium Antoren latus inter et ilia figit:

754 *Longe fallente sagitta*] Eminus incautos feriente. *Mavors*, Martis nomen, quia magna vertit: Ecl. ix. 12. *Venus*, Æn. i. 260. *Juno*, Saturni filia, Æn. i. 27. 50.

761 *Tisiphone*] Una e tribus Furiis, Æn. vi. 572. Ge. iii. 552. Nomen a τῖς *ulciscor*, et φόβος *cædes*.

763 *Orion*] De eo multa fabulosa congerit hic Servius: sed omnino arbitror, poëtam explicandum de ejus specie cœlesti: maximum enim sidus est, stellis constans sex et quinquaginta lucidissimis: pingitur accinctus gladio, et clavam intendens. Unde cum mari navigantibus oritur, videtur mare medium secare: mox humeris, deinde toto corpore, e fluctibus emergens. Sic quoque in terra degentibus videtur ex horizonte ad summum usque cœlum pertingere. *Ornus annosa*, clava est, qua instruc-

tus pingitur. *Ornus arbor*, fraxinus sylvestris. *Nereus*, marinum numen, Ecl. vi. 35. *Nerei stagna*: humilior expressio maris, quam auget addendo, *maxima*: ut Æn. i. 122. 'nantes in gurgite vasto.'

773 *Dextra, mihi Deus*] Nam ubique Contemptor Divum Mezentius: Æn. vii. 648.

775 *Ipsam te, Lause, tropæum, &c.*] Solent victores truncum arboris eligere, quem spoliis onerent; idque *tropæum* appellant. Mezentius vovet, non truncum arboris, sed Lausum ipsum filium suum tropæi loco sibi futurum: id est, se daturum, et quasi consecraturum filio spolia Æneæ.

778 *Antoren*] Non ab *Antor*, *Antoris*: brevis enim esset media syllaba: ut in *Hector*, *Hectoris*; *Nestor*, *Nestoris*. Igitur ab *Antores*, ut

Herculis Antoren comitem, qui missus ab Argis
 Hæserat Evandro, atque Itala consederat urbe. 780
 Sternitur infelix alieno vulnere, cœlumque
 Aspicit, et dulces moriens reminiscitur Argos.
 Tum pius Æneas hastam jacet: illa per orbem
 Ære cavum triplici, per linea terga, tribusque
 Transiit intextum tauris opus, imaque sedit 785
 Inguine; sed vires haud pertulit. Ocyus ensem
 Æneas, viso Tyrrheni sanguine lætus,
 Eripit a femine, et trepidanti fervidus instat.
 Ingemuit cari graviter genitoris amore,
 Ut vidit, Lausus; lacrymæque per ora volutæ. 790
 Hic mortis duræ casum, tuaque optima facta,
 Si qua fidem tanto est operi latura vetustas,
 Non equidem, nec te, juvenis memorande, silebo.
 Ille pedem referens, et inutilis, inque ligatus
 Cedebat, clypeoque inimicum hastile trahebat. 795
 Prorupit juvenis, seseque immiscuit armis;
 Jamque assurgentis dextra plagamque ferentis
 Æneæ subiit mucronem, ipsumque morando
 Sustinuit; socii magno clamore sequuntur:
 Dum genitor nati parma protectus abiret; 800
 Telaque conjiciunt, proturbantque eminus hostem
 Missilibus. Furit Æneas, tectusque tenet se.
 Ac velut, effusa si quando grandine nimbi
 Præcipitant, omnis campis diffugit arator,
 Omnis et agricola; et tuta latet arce viator, 805
 Aut amnis ripis, aut alti fornice saxi,
 Dum pluit in terris; ut possint, Sole reducto,
 Exercere diem: sic obrutus undique telis
 Æneas nubem belli, dum detonet, omnem

Diore: unde *Antoren*, sicut *Dioren*,
Æn. XII. 509. Ita Servius. De
Argis, urbe Peloponnesi, *Æn.* I. 288.
 De *Hercule*, apud Evandrum excep-
 to, *Æn.* VIII. 200.

780 *Itala urbe*] *Pallanteo*, Evandri
 regia, *Æn.* VIII. 51.

784 *Linea terga*] Supra 482. *Ferri*
terga: id est, plexus varios. *Lino*
autem, sive *linleo*, tegebantur ærea
 etiam scuta, ut iis inhærere pictura
 posset: ex Servio. De *inguine*, supra
 589.

788 *Femine*] *Femen* et *femur*, pro-
 miscue sumuntur: tamen proprie *fe-*
men, pars est interior; *femur*, exte-
 rior. Aiunt aliqui solum dici *femur*,

in nominativo: cujus genitivus sit
femoris vel *feminis*.

794 *Inque ligatus*, &c.] Æneæ has-
 tili, per clypeum in inguen impacto,
 cum ipso clypeo quasi illigatus.

796 *Prorupit juvenis*] Sic restituimus
 ex Romano apud Pierium codice: alias
proripuit.

800 *Parma*] Brevis clypeus, rotun-
 dus, et undique *par*: *velitum* apud
 Romanos ob levitatem proprius, *Æn.*
 IX. 548. unde infra 817. *Parmam levia*
arma.

809 *Nubem belli, dum detonet, omnem*
Sustinet] Ita Pierius legit, ex vetustis-
 simo Romano codice: cum vulgo cor-
 rupte legatur: *nubem belli dum deti-*

Sustinet, et Lausum increpitat, Lausoque minatur : 810
 Quo moriture ruis, majoraque viribus audes ?
 Fallit te incautum pietas tua. Nec minus ille
 Exultat demens ; sævæ jamquæ altius iræ
 Dardanio surgunt ductori, extremaque Lauso
 Parcæ fila legunt : validum namque exigit ensem 815
 Per medium Æneas juvenem, totumque recondit ;
 Transiit et parmam mucro, leviam arma minacis,
 Et tunicam, molli mater quam neverat auro ;
 Implevitque sinum sanguis : tum vita per auras
 Concessit mœsta ad Manes, corpusque reliquit. 820
 At vero ut vultum vidit morientis et ora,
 Ora modis Anchisiades pallentia miris ;
 Ingemuit miserans graviter, dextramque tetendit ;
 Et mentem patriæ strinxit pietatis imago.
 Quid tibi nunc, miserande puer, pro laudibus istis, 825
 Quid pius Æneas tanta dabit indole dignum ?
 Arma, quibus lætatus, habe tua : teque parentum
 Manibus et cineri, si qua est ea cura, remitto.
 Hoc tamen infelix miseram solabere mortem ;
 Æneæ magni dextra cadis. Increpat ultro 830
 Cunctantes socios, et terra sublevat ipsum,
 Sanguine turpantem comtos de more capillos.
 Interea genitor Tiberini ad fluminis undam
 Vulnera siccabat lymphis, corpusque levabat
 Arboris acclinis trunco. Procul ærea ramis 835
 Dependet galea, et prato gravia arma quiescunt.
 Stant lecti circum juvenes ; ipse æger, anhelans,
 Colla fovet, fusus propexam in pectore barbam ;

net, omnes Sustinet. Firmat Romanam
 lectionem Servius cum sic interpre-
 tatur : *Bellantum impetum sustinet,*
dum deferreat.

815 *Parcæ*] Tres, quæ fuis homi-
 num sortes evolvunt, Æn. i. 26.

818 *Tunicam*] De ea veste interiore,
 Æn. ix. 616.

820 *Manes*] Inferorum Dii sunt,
 vel animæ mortuorum, Æn. vi. 743.

832 *De more*] Juvenum : qui, ut et
 mulieres, capillos certa lege compo-
 nebant, ut videre est in antiquis sta-
 tuis. De Tiberino fluvio, Æn. viii.
 330.

835 *Acclinis*] Vulgo *acclivis* : sed
 emendant Turnebus, Lambinus, Ca-
 saubonus, &c. ut et *reclinis* pro *recli-*
vis : a voce antiqua et Lucretiana,

clino. Cæsar de bello Gal. l. vi.
 'His sunt arbores pro cubilibus : ad
 eas se applicant : atque ita paulum-
 modo acclinatæ quietem capiunt.'
 Dicitur tamen *proclivis*, non *proclinis* :
 a *clivo*, quæ inclinatio est et devex-
 itas montis. Ego existimo : sicut
clivus a *clino* dictus est, quod apud
 omnes constat ; ita potuisse dici *ac-*
clivis et *reclivis*, etiamsi a *clino* deri-
 ventur.

Procul] Servius alique hinc pro-
 bant, *procul*, significare *juxta* : item-
 que ex illo, Ecl. vi. 16. 'Serta pro-
 cul tantum capiti delapsa jacebant.'
 Ego in eam opinionem adduci non
 possum : et puto, *procul*, non quidem
 longam semper distantiam ; sed ali-
 quam saltem significare.

Multa super Lauso rogitat, multumque remittit,
 Qui revocent, mœstique ferant mandata parentis. 840
 At Lausum socii exanimem super arma ferebant
 Flentes, ingentem, atque ingenti vulnere victum.
 Agnovit longe gemitum præsaga mali mens.
 Canitiem multo deformat pulvere, et ambas
 Ad coelum tendit palmas, et corpore inhæret. 845
 Tantane me tenuit vivendi, nate, voluptas,
 Ut pro me hostili paterer succedere dextræ,
 Quem genui? Tuane hæc genitor per vulnera servor,
 Morte tua vivens? Heu, nunc misero mihi demum
 Exilium infelix! nunc alte vulnus adactum! 850
 Idem ego, nate, tuum maculavi crimine nomen,
 Pulsus ob invidiam solio sceptrisque paternis.
 Debueram patriæ pœnas odiisque meorum:
 Omnes per mortes animam sontem ipse dedissem!
 Nunc vivo! neque adhuc homines lucemque relinquo! 855
 Sed linquam. Simul hoc dicens attollit in ægrum
 Se femur; et, quanquam vis alto vulnere tardat,
 Haud dejectus, equum duci jubet. Hoc decus illi,
 Hoc solamen erat; bellis hoc victor abibat
 Omnibus. Alloquitur mœrentem, et talibus infit: 860
 Rhœbe, diu (res si qua diu mortalibus ulla est)
 Viximus. Aut hodie victor spolia illa cruenta
 Et caput Æneæ referes, Lausique dolorum
 Ultor eris mecum; aut, aperit si nulla viam vis,
 Occumbes pariter. Neque enim, fortissime, credo 865
 Jussa aliena pati et dominos dignabere Teucros.
 Dixit, et exceptus tergo consueta locavit
 Membra, manusque ambas jaculis oneravit acutis;
 Ære caput fulgens, cristaque hirsutus equina.
 Sic cursum in medios rapidus dedit. Æstuat ingens 870
 Uno in corde pudor mixtoque insania luctu,
 * Et Furiis agitated amor, et conscia virtus: *
 Atque hic Æneam magna ter voce vocavit.
 Æneas agnovit enim, lætusque precatur:

849 *Heu, nunc misero mihi, &c.*] Non me movit huc usque, aut ignominia exilii, aut dolor inflictus ab Ænea vulnere; quamdiu te ultorem superesse putavi: nunc, &c.

852 *Ob invidiam*] Non, *ob odia*: ne merito expulsus esse videatur: inquit Servius. Male: cum profiteatur se criminis reum debere pœnas patriæ. Fortasse *ob invidiam* dicit, non *subdi-*

torum in se, sed suam in subditos: id est, cupiditatem, avaritiam, immanitatem.

861 *Rhœbe, diu, &c.*] Carpitur hic a quibusdam Virgilius, quod Mezentium inducat se cum equo componentem. Ducem tamen habet Homerum II. VIII. 185. ubi Hector equos item suos, Xanthum, Podargum, Æthona, et Lampum adhortatur.

Sic pater ille Deum faciat, sic altus Apollo, 875
 Incipias conferre manum.
 Tantum effatus, et infesta subit obvius hasta.
 Ille autem : Quid me, erepto, sævissime, nato,
 Terres ? hæc via sola fuit, qua perdere posses.
 Nec mortem horremus, nec Divum parcimus ulli. 880
 Desine. Jam venio moriturus, et hæc tibi porto
 Dona prius. Dixit, telumque intorsit in hostem ;
 Inde aliud super atque aliud figitque, volatque
 Ingenti gyro : sed sustinet aureus umbo.
 Ter circum astantem lævos equitavit in orbes, 885
 Tela manu jaciens ; ter secum Troius heros
 Immanem ærato circumfert tegmine sylvam.
 Inde ubi tot traxisse moras, tot spicula tædet
 Vellere, et urgetur pugna congressus iniqua ;
 Multa movens animo, jam tandem erumpit, et inter 890
 Bellatoris equi cava tempora conjicit hastam.
 Tollit se arrectum quadrupes, et calcibus auras
 Verberat, effusumque equitem super ipse secutus
 Implicat, ejectoque incumbit cernuus armo.
 Clamore incendunt coelum Troësque Latinique. 895

875 *Sic pater ille, &c.*] *Æneæ pietas* in invocandis Diis, quos contra Mezentius negligit: *dextra mihi Deus, &c.* 773. *Sic, &c.* id est: *sic faciat pater Deum, ut incipias, &c.* Est enim in pugna, quæ missilibus peragitur, deterior ejus conditio qui incipit. Vel: *faciat pater Deum, ut sic incipias:* id est, *eques contra peditem.* Nam etsi habitus equestris videtur ad impetum pedestri superior: in pedestri tamen magna et multiplex utilitas. Et vero *Æneas* pedes, confosso equo, equitem deturbavit.

878 *Quid me, erepto, &c.*] Orbatum filio patrem frustra territas: magis enim post illius excessum cupio mori, quam me ipse cupis occidere. Sic Donatus.

879 *Hæc via sola fuit, &c.*] Alia enim via superare non posses: tunc vita mea consumpta est, tunc me cepit odium vitæ; cum cecidit Lausus, cum ejus funus his oculis vidi. Sic Donatus.

880 *Nec mortem, &c.*] Frustra minaris mortem, quam quæro: frustra Deos invocas, quos contemno, quos probris lacezzo; quibus, si adessent, minime parcerem.

881 *Hæc tibi porto Dona prius*] Ut, quasi mutuo munere, me occidas. *Umbo, Æn. II. 546.*

887 *Sylvam*] Magnam telorum multitudinem, infixam clypeo, *Ge. I. 152.*

889 *Pugna congressus iniqua*] Pedes *Æneas*, contra equitem Mezentium.

892 *Tollit se arrectum, &c.*] Videtur primum sublato capite ex dolore vulneris, in posteriores pedes surrexisse: mox contrario motu recidens in anteriores, posterioribus aërem verberasse: quo succussu dejectus est Mezentius: equus in caput cernuus procubuit.

894 *Ejectoque incumbit cernuus armo*] *Cernuus* is dicitur, qui procumbit in faciem; eam scilicet partem, qua *cernimus*, seu videmus: hinc *cernuare*. Ita vulgo grammatici omnes. *Armus* est humerus, ut quibusdam videtur, brutorum animantium. Tamen hic explicatur de humero Mezentii, quemadmodum de humero Herminii, *Æn. XI. 644.*

895 *Clamore incendunt coelum*] Commovent, concitant. Sic *Æn. IV. 360.* 'Desine meque tuis incendere teque querelis.'

Advolat Æneas, vaginaque eripit ensem,
 Et super hæc : Ubi nunc Mezentius acer, et illa
 Effera vis animi ? Contra Tyrrhenus, ut auras
 Suspiciens hausit coelum, mentemque recepit :
 Hostis amare, quid increpitas, mortemque minaris ? 900
 Nullum in cæde nefas ; nec sic ad prælia veni ;
 Nec tecum meus hæc pepigit mihi foedera Lausus.
 Unum hoc, per, si qua est victis venia hostibus, oro ;
 Corpus humo patiare tegi. Scio acerba meorum
 Circumstare odia : hunc, oro, defende furorem ; 905
 Et me consortem nati concede sepulcro.
 Hæc loquitur, juguloque haud inscius accipit ensem,
 Undantique animam diffundit in arma cruore.

900 *Mortemque minaris? Nullum, &c.]*
 Quid suspendis ictum, quasi me ad
 mortem deprecandam invitares ? Po-
 tes me occidere : nullum crimen est,
 si quod hostis tibi parabat, id ipsum
 huic inferas. Non ad pugnam ea
 mente redii, ut vincerem ; sed ut mo-
 rerer. Nec Lausus morte sua foedus

hoc tecum mihi pepigit, ut vitam de-
 inde mihi condonares ; donum quippe
 respuerem tuum, qui filio superesse
 nolo.

905 *Circumstare odia]* De odiis
 Etruscorum in Mezentium regem
 suum, Æn. viii. 478.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER XI.

ARGUMENTUM.

POSTERA die victor Æneas de spoliis Mezentii tropæum
 Marti erigit ; Pallantis mortui corpus magno apparatu ad
 Evandri urbem remittit, ubi summo patris luctu excipitur.
 Latini oratores duodecim dierum inducias ab Ænea obti-
 nent, et interim uterque exercitus cadavera suorum supremis
 honoribus prosequitur. Venulus, e Diomedis urbe redux,

Delph. Virg.

4 C

nullam inde spem esse auxilii, Latinis refert. Latinus rex, ea spe destitutus, convocato concilio, legatos ad Æneam de pacis conditionibus mittendos censet. Addit Drances huic regis sententiæ multa in Turnum belli auctorem convitia: quæ Turnus amare, sed animose, refellit: paratum se professus singulari cum Ænea certamine commune periculum redimere. Iis ita rixantibus nuntiatur, Trojani exercitus expeditos equites planis itineribus Laurento imminere, Æneam cum reliquis copiis per loca montibus impedita eodem contendere. Turnus cognito Æneæ consilio suas etiam copias bifariam dividit: equites sub Camilla et Messapo Trojanis equitibus opponit; ipse cum ceteris montium angustias occupat, ut Æneam opprimat insidiis. Diana mortem Camillæ prævidens, cum eam impedire non possit, saltem ultioni providet; dimissa e coelo Nympha Opi, quæ percussorem illius interimat. Commisso equestri prælio Camilla ab Arunte occiditur, Aruns ab Opi. Camillæ nece consternati Rutuli fugam arripiunt. Cujus calamitatis nuntio ad Turnum perlato, is relictis, quas insederat, angustiis, auxilio suorum accurrit. Eodem subsequitur Æneas: imminente jam nocte, castra utrique ante urbem collocant.

OCEANUM interea surgens Aurora reliquit.

Æneas, quanquam et sociis dare tempus humandis

Præcipitant curæ, turbataque funere mens est,

Vota Deum primo victor solvebat Eoo.

Ingentem quercum decisis undique ramis

5

Constituit tumulo, fulgentiaque induit arma,

Mezenti ducis exuvias; tibi, magne, tropæum,

Bellipotens; aptat rorantes sanguine cristas,

1 *Oceanum*, &c.] Noctem, quæ prælium secuta est, non describit: quo nomine perperam carpitur a Donato, in Eunuchum Terentii: nam, ut ait Servius, 'quæ naturalia sunt, omnibus per se patent.' De *Aurora*, pro die, Æn. vi. 535. Ge. i. 249.

4 *Primo Eoo*] *Lucifero*, stella Veneris; quæ mane ante ortum Solis apparet, diciturque tum *Eous*, ab ἠὼς *Aurora*; sero Solem cadentem subsequitur, tumque vocatur *Vesper*, Ecl. vi. 86. Porro Æneas vota exequitur antequam funus enret: quia polluti credebantur, et Deorum sacris

inepti, qui funera attigerant: Æn. vi. 227. in Notis.

7 *Tropæum*] Græcis τροπαῖον, a τροπή, fuga: hoc autem a τρέπω, *verto*; vertuntur quippe qui fugiunt. Unde doctissimi Grammatici *tropæum* Latine scribendum existimant, non *trophæum*. Tropæa vero editissimis in locis constitui usuvenit: sic Pompeius devictis Hispanis posuit in Pyrenæis jugis. Fiebant vel ex immani trunco arboris, quem armis circumvestiebant, ut corporis loco esset; vel ex acervo et cumulo spoliolum, &c. De *Marte*, bellorum Deo, Ecl. ix. 12.

Telaque trunca viri, et bis sex thoraca petitem
 Perfossumque locis: clypeumque ex ære sinistrae 10
 Subligat atque ensem collo suspendit eburnum.
 Tum socios, namque omnis eum stipata tegebat
 Turba ducum, sic incipiens hortatur ovantes:
 Maxima res effecta, viri; timor omnis abesto,
 Quod superest; hæc sunt spolia, et de rege superbo 15
 Primitiæ; manibusque meis Mezentius hic est.
 Nunc iter ad regem nobis murosque Latinos.
 Arma parate, animis et spe præsumite bellum;
 Ne qua mora ignaros, ubi primum vellere signa
 Annuerint Superi, pubemque educere castris, 20
 Impediat, segnisve metu sententia tardet.
 Interea socios inhumataque corpora terræ
 Mandemus: qui solus honos Acheronte sub imo est.
 Ite, ait; egregias animas, quæ sanguine nobis
 Hanc patriam peperere suo, decorate supremis 25
 Muneribus; mœstamque Evandri primus ad urbem
 Mittatur Pallas, quem non virtutis egentem
 Abstulit atra dies, et funere mersit acerbo.
 Sic ait illacrymans, recipitque ad limina gressum:

9 *Tela trunca*] Quæ in Æneam a Mezentio projecta, et clypeo recepta atque infixæ magno numero fuerant, Æn. x. 887.

10 *Perfossumque*] Duo tantum vulnera Mezentius ab Ænea acceperat: alterum in inguine, Æn. x. 785. alterum in jugulo, ibid. 907. Unde igitur duodecim illa thoracis foramina? Suspiciatur Servius eum ab Etruscis infensis post mortem fuisse multis ictibus appetitum: ut fuit Hector, ut Tydeus. Oraverat tamen moriens Mezentius Æneam, ne suorum odiis eum objiceret. Numerum autem *duodenum*, pro quolibet incerto numero; a poëta positum puto.

11 *Eburnum*] Quia vel vagina, vel manubrium, erat ex ebore.

13 *Ovantes*] Exultantes ob victoriam. Æn. iii. 189.

16 *Primitiæ*] Primi fructus belli in Turnum suscepti, quos pius Æneas Marti dedicat: ut solebant primitiæ frugum, aut primi gregum fœtus Diis sacrari. *De rege superbo*] Turnum explico, non Mezentium: non enim hæc erant Mezentii primitiæ, sed spolia omnia. *Hic est*] Servius hic pronomem putat, et explicat talis:

quasi diceret: Hic tantus tamque formidandus hostis, nunc talis ac tantillus est, umbra tantum et inane simulacrum. Ego hic adverbium malo.

19 *Vellere signa*] More Romanorum, qui in castris humi defigebant signa: quæ si deinde ad pugnam ituri facile evellerent, bono ducebant omni; si difficile, malo.

23 *Honos Acheronte sub imo*] Qui enim carebant honore sepulcri, despecti apud Inferos, et vagi centum annos errabant. Æn. vi. 325. *Acheron*, Inferorum fluvius, hic pro Inferis acceptus, ibid.

26 *Evandri ad urbem*] Pallanteum, Æn. viii. 51.

29 *Ad limina*] Ad januam quippe domus producebantur defunctorum cadavera. Æn. ix. 486. Ceteras vero funerum ceremonias descripsimus Æn. vi. 215. et sequentibus. Videtur Æneas, confecto prælio fugatisque hostibus, in urbem ingressus suam, in ea noctem duxisse. Ea etiam illata ante noctem fuerant principum virorum cadavera, præcipue Pallantis: quod insigni aliqua in domo depositum invenit summo mane Æneas:

Corpus ubi exanimi positum Pallantis Accetes 30
 Servabat senior, qui Parrhasio Evandro
 Armiger ante fuit; sed non felicibus æque
 Tum comes auspiciis caro datus ibat alumno.
 Circum omnis famulumque manus Trojanaque turba
 Et moestum Iliades crinem de more solutæ. 35
 Ut vero Æneas foribus sese intulit altis;
 Ingentem gemitum tunsis ad sidera tollunt
 Pectoribus, moestoque immugit regia luctu.
 Ipse, caput nivei fultum Pallantis et ora
 Ut vidit, lævique patens in pectore vulnus 40
 Cuspидis Ausoniæ, lacrymis ita fatur obortis:
 Tene, inquit, miserande puer, cum læta veniret,
 Invidit Fortuna mihi, ne regna videres
 Nostra, neque ad sedes victor veherere paternas?
 Non hæc Evandro de te promissa parenti 45
 Discedens dederam: cum me complexus euntem
 Mitteret in magnum imperium, metuensque moneret
 Acres esse viros, cum dura prælia gente.
 Et nunc ille quidem spe multum captus inani
 Fors et vota facit, cumulatque altaria donis. 50
 Nos juvenem exanimum, et nil jam coelestibus ullis
 Debentem, vano moesti comitamur honore.
 Infelix, nati funus crudele videbis!
 Hi nostri reditus, expectatique triumphi?
 Hæc mea magna fides? At non, Evandre, pudendis 55
 Vulneribus pulsum aspicias: nec sospite dirum
 Optabis nato funus pater. Hei mihi, quantum
 Præsidium Ausonia, et quantum tu perdis, Iule!
 Hæc ubi deflevit, tolli miserabile corpus
 Imperat, et toto lectos ex agmine mittit 60
 Mille viros, qui supremum comitentur honorem,
 Intersintque patris lacrymis; solatia luctus
 Exigua ingentis, misero sed debita patri.
 Haud segnes alii crates et molle feretrum

indeque deductam funeris pompam
 extra urbem prosequitur.

31 *Parrhasio Evandro*] Arcadi. Æn. viii. 344.

35 *Iliades, &c.*] De more solvendæ comæ in luctu, Æn. i. 484.

39 *Fultum*] Sustentatum suppositis vestibus, tapetibus, &c. De *Ausoniis*, Italibus, Æn. vii. 54.

47 *Mitteret in imperium*] Ad Tuscos, quibus regem petentibus Evander Æneam miserat, Æn. viii. 475. 551.

51 *Nil jam coelestibus, &c.*] Vivi subditi sunt superis Diis, mortui inferis.

55 *Fides*] Qua confidebam victorem Pallanta rediturnum.

Pudendis Vulneribus] A tergo illatis; quæ fugacem notent, tibi que mortem optabilem reddant, ne dedecus nati aspicias. *Ausonia*, Italia, Æn. vii. 54.

64 *Crates et molle feretrum, &c.*] De illo feretro, in modum cratis, Æn. vi. 218. in Notis.

Arbuteis texunt virgis et vimine querno, 65
 Exstructosque toros obtentu frondis inumbrant.
 Hic juvenem agresti sublimem stramine ponunt:
 Qualem virgineo demessum pollice florem,
 Seu mollis violæ, seu languentis hyacinthi;
 Cui neque fulgor adhuc, nec dum sua forma recessit; 70
 Non jam mater alit tellus, viresque ministrat.
 Tunc geminas vestes, auroque ostroque rigentes,
 Extulit Æneas: quas illi læta laborum
 Ipsa suis quondam manibus Sidonia Dido
 Fecerat, et tenui telas discreverat auro: 75
 Harum unam juveni supremum mœstus honorem
 Induit, arsurasque comas obnubit amictu:
 Multaque præterea Laurentis præmia pugnae
 Aggerat, et longo prædam jubet ordine duci.
 Addit equos, et tela, quibus spoliaverat hostem. 80
 Vinxerat et post terga manus, quos mitteret umbris
 Inferias, cæso sparsuros sanguine flammam;
 Indutosque jubet truncos hostilibus armis
 Ipsos ferre duces, inimicaque nomina figi.
 Ducitur infelix ævo confectus Acoetes, 85
 Pectora nunc foedans pugnis, nunc unguibus ora;
 Sternitur et toto projectus corpore terræ.
 Ducunt et Rutulo perfusos sanguine currus.
 Post bellator equus, positus insignibus, Æthon
 It lacrymans, guttisque humectat grandibus ora. 90

65 *Arbuteis, &c.*] *Arbutus*, arbor in deliciis veterum, *arboisier*, Ecl. III. 82. apta fuit cratibus, quare Ge. I. 166. 'Arbuteæ crates.' *Quernum vimen*: virgultum, sive ramusculus, e quercu.

67 *Stramine*] Vulgo, *stramen* accipitur pro culmis et paleis et frondibus, quæ pecori substernuntur. De *viola*, Ecl. II. 47. De *hyacintho*, *glai-eul*, Ecl. III. 63.

69 *Languentis hyacinthi*] Sæpe Virgilius finalem syllabam natura sua brevem producit, sequente litera H. ut hic. Ut Æn. x. 126. 'Et Clarus et Hæmon.' Ibid. 720. 'linquens profugus hymenæos.' Ut Æn. VII. 398. 'Turnique canit hymenæos.' Ut Æn. IX. 418. 'dum trepidant, it hasta Tago.'

72 *Ostro*] Purpura, ex ostreo expressa, Ge. II. 506.

74 *Sidonia Dido*] Ex Phœnicia, Æn. I. 450.

78 *Laurentis pugnae*] Laurentino in littore commissæ. Æn. VII. 63.

81 *Umbris Inferias*] Octo juvenes, in pugna captos; ut ad rogam immolarentur, *inferrenturque* quasi dona tumulo, Æn. x. 519.

83 *Truncos*] Minora tropæa, quæ manibus præferrentur: supra 7.

88 *Currus*] Pugnabant enim sæpe viri principes in curribus: ut *Nipheus*, Æn. x. 570. et paulo post, *Lucagus*.

89 *Positis insignibus, Æthon*] Equi *Pallantis* nomen, quod uni ex Solis equis ab Ovidio tribuitur, ab *αἴθω*, *uro* vel *ardeo*. *Insignia* equi, sunt *phaleræ*, Æn. v. 310. *monilia*, et *stragula picta*, Æn. VII. 277. 278. *Lacrymans*, more equis satis vulgari: ut in humanum doloris affectum transire sæpe videantur.

Hastam alii galeamque ferunt; nam cetera Turnus Victor habet. Tum moesta phalanx, Teucrique sequuntur, Tyrrhenique duces, et versis Arcades armis.

Postquam omnis longe comitum processerat ordo, Substitit Æneas, gemituque hæc addidit alto: 95

Nos alias hinc ad lacrymas eadem horrida belli Fata vocant. Salve æternum mihi, maxime Palla, Æternumque vale. Nec plura effatus, ad altos Tendebat muros, gressumque in castra ferebat.

Jamque oratores aderant ex urbe Latina, 100 Velati ramis oleæ, veniamque rogantes:

Corpora, per campos ferro quæ fusa jacebant, Redderet, ac tumulo sineret succedere terræ;

Nullum cum victis certamen et æthere cassis; Parceret hospitibus quondam socerisque vocatis. 105

Quos bonus Æneas, haud aspernanda precantes, Prosequitur venia, et verbis hæc insuper addit:

Quænam vos tanto Fortuna indigna, Latini, Implicuit bello, qui nos fugiatis amicos? 110

Pacem me exanimis et Martis sorte peremtis Oratis? equidem et vivis concedere vellem.

Nec veni, nisi fata locum sedemque dedissent; Nec bellum cum gente gero; rex nostra reliquit

Hospitia, et Turni potius se credidit armis. 115 Æquius huic Turnum fuerat se opponere morti.

Si bellum finire manu, si pellere Teucros Apparat: his mecum decuit concurrere telis;

Vixet, cui vitam Deus aut sua dextra dedisset. Nunc ite, et miseris supponite civibus ignem.

91 *Cetera*] Ergo clypeum, ensem, sed præcipue balteum, abstulit Turnus, Æn. x. 496.

92 *Phalanx*] Proprie agmen pedestre Macedonum, Æn. ii. 254. Hic pro quolibet agmine. *Teucri*, Æn. i. 239. *Tyrrheni*, Æn. viii. 479. *Arcades*, Æn. viii. 51.

96 *Alias ad lacrymas*] Ad peragenda ceterorum sociorum funera.

97 *Salve. Vale*] *Novissima verba*: quibus a funere discedebant, Æn. vi. 227. in Notis.

99 *Gressumque in castra ferebat*] Ad urbem suam, opere subitario castrorum in morem extructam, Æn. vii. 157. Igitur funus extra urbem committatus, nunc dimisso funere ad urbem redit.

100 *Urbe Latina*] Laurento, Latini regia, Æn. vii. 63.

101 *Velati ramis oleæ*] *Velati*, non capite, sed manibus; quibus ramos pacificæ arboris oleæ, tæniis laneis implicatos, supplices præferebant, Æn. vii. 237.

104 *Æthere cassis*] *Cassus*, privatus: non a *quassus*, ut nugatur Servius; sed omnino a verbo *careo*.

105 *Socerisque vocatis*] Cum Latinus Æneam in socium, hospitem, et generum accepit, Æn. vii. 263.

114 *Turni se credidit armis*] Non sponte tamen: sed cogente Amata uxore, Æn. vii. 616.

118 *Vixet*] Syncope, pro *vixisset*. Sic Æn. iv. 682. *Extincti*, pro *extinxisi*, &c.

Dixerat Æneas. Olli obstupuere silentes; 120
 Conversique oculos inter se atque ora tenebant.
 Tum senior semperque odiis et crimine Drances
 Infensus juveni Turno sic ore vicissim
 Orsa refert: O fama ingens, ingentior armis,
 Vir Trojane, quibus cœlo te laudibus æquem? 125
 Justitiæne prius mirer, belline laborum?
 Nos vero hæc patriam grati referemus ad urbem:
 Et te, si qua viam dederit fortuna, Latino
 Jungemus regi. Quærat sibi fœdera Turnus.
 Quin et fatales murorum attollere moles, 130
 Saxaque subvectare humeris Trojana juvabit.
 Dixerat hæc, unoque omnes eadem ore fremebant.
 Bis senos pepigere dies, et, pace sequestra,
 Per sylvas Teucrici, mixtique impune Latini,
 Erravere jugis. Ferro sonat icta bipenni 135
 Fraxinus; evertunt actas ad sidera pinus;
 Robora nec cuneis et olentem scindere cedrum,
 Nec plaustis cessant vectare gementibus ornos.
 Et jam Fama volans, tanti prænuntia luctus,
 Evandrum Evandrique domos et mœnia complet, 140
 Quæ modo victorem Latio Pallanta ferebat.
 Arcades ad portas ruere, et de more vetusto
 Funereas rapuere faces. Lucet via longo
 Ordine flammaram, et late discriminat agros.
 Contra turba Phrygum veniens plangentia jungunt 145
 Agmina. Quæ postquam matres succedere tectis
 Viderunt, mœstam incendunt clamoribus urbem.
 At non Evandrum potis est vis ulla tenere:
 Sed venit in medios. Feretro Pallanta reposto

122 *Crimine*] Criminationibus, quibus Turnum semper onerabat, ex odio. Sic Æn. ii. 98. 'hinc semper Ulysses Criminibus terrere novis.'

126 *Justitiæne prius mirer*] More Græcorum: apud quos verba *admirandi* et similia nonnulla genitivo junguntur. Sic infra 280. 'memini lætorve malorum.' Apud Horat. Od. l. ii. 9. 17. 'Desine mollium Tandem querelarum.'

133 *Pace sequestra*] *Conciliatrice*. Nam *sequester*, est arbiter inter utramque partem medius, cujus judicium utraque pars sequitur. Vel juxta Servium et Donatum, *pax sequestra*, sunt *induciæ*: quæ *sequestræ* sunt, id

est mediæ, inter bellum præteritum et bellum futurum.

135 *Ferro bipenni*] *Bipennis*, vel *ferrum bipenne*, securis est, utrimque acuta: a *bina pinna*: est autem *pinna* fastigium quoddam; unde summitas templorum vocatur *pinnaculum*.

137 *Robora*] *Robur*, vel species est durissimæ quercus, vel durum quodlibet lignum, Ge. i. 162. *Olen*s, Ecl. ii. 11.

138 *Ornos*] *Fraxinos* sylvestres.

147 *Incendunt*] Metaphora, pro *concitant*, Æn. iv. 360.

148 *Potis est*] Æn. iii. 671. *Feretrum*, Æn. vi. 218.

Procubuit super, atque hæret lacrymansque gemensque, 150
 Et via vix tandem voci laxata dolore est:
 Non hæc, o Palla, dederas promissa parenti.
 Cautius ut sævo velles te credere Marti!
 Haud ignarus eram, quantum nova gloria in armis,
 Et prædulce decus primo certamine posset. 155
 Primitiæ juvenis miseræ! bellique propinqui
 Dura rudimenta! et nulli exaudita Deorum
 Vota precesque meæ! tuque, o sanctissima conjux,
 Felix morte tua, neque in hunc servata dolorem!
 Contra ego vivendo vici mea fata, superstes 160
 Restarem ut genitor. Troum socia arma secutum
 Obruerent Rutuli telis! animam ipse dedissem,
 Atque hæc pompa domum me, non Pallanta, referret!
 Nec vos arguerim, Teucris, nec fœdera, nec, quas
 Junximus hospitio, dextras: sors ista senectæ 165
 Debita erat nostræ. Quod si immatura manebat
 Mors natum: cæsis Volscorum millibus ante,
 Ducentem in Latium Teucros cecidisse juvabit.
 Quin ego non alio digner te funere, Palla,
 Quam pius Æneas, et quam magni Phryges, et quam 170
 Tyrrhenique duces, Tyrrhenum exercitus omnis.
 Magna tropæa ferunt, quos dat tua dextera leto.
 Tu quoque nunc stares immanis truncus in armis:
 Esset par ætas, et idem si robur ab annis,
 Turne. Sed infelix Teucros quid demoror armis? 175
 Vadite, et hæc memores regi mandata referte:
 Quod vitam moror invisam, Pallante peremto,
 Dextera causa tua est; Turnum natoque patrique
 Quam debere vides. Meritis vacat hic tibi solus
 Fortunæque locus. Non vitæ gaudia quæro; 180
 Nec fas; sed nato Manes perferre sub imos.
 Aurora interea miseris mortalibus almam

156 *Primitiæ*] Supra 16. *Belli propinqui*: vel inter finitimos et propinquos populos, ita ut ab eo abstinere non potuerim: vel imminentis, cujus mors Pallantis præludium est.

160 *Vici mea fata*] Superavi naturalem ordinem, longiore vita. Fatum enim esse videtur, ut pater ante filium moriatur.

161 *Troum socia, &c.*] Si peccavi inita cum Trojanis armorum societate; solus plecti a Rutulis debui, solus animam effundere. *Obruerent*] Supple *utinam*, aut *si*: ut Æn. vi. 31. 'Par-

tem opere in tanto, sineret dolor, Icare, haberes.' *Volscorum*] Gens fuit Latinis et Rutulis contermina ab oriente, Æn. vii. 803. *Latium*, Æn. vii. 54. *Phryges*, Trojanis, Æn. i. 385. *Tyrrheni duces*, Æn. x. 164. *Tropæa*, supra 7.

174 *Esset par ætas*] Aut mihi, aut nato: sed ego senior sum, natus junior fuit, quam ut te vinceret.

182 *Aurora*] Dies altera post pugnam. De *Aurora*, Ge. i. 249. Æn. vi. 535.

Extulerat lucem, referens opera atque labores.
 Jam pater Æneas, jam curvo in littore Tarcho
 Constituere pyras, Huc corpora quisque suorum 185
 More tulere patrum; subjectisque ignibus atris
 Conditur in tenebras altum caligine cœlum.
 Ter circum accensos, cincti fulgentibus armis,
 Decurrere rogos; ter mœstum funeris ignem
 Lustravere in equis; ululatusque ore dedere. 190
 Spargitur et tellus lacrymis, sparguntur et arma.
 It cœlo clamorque virum clangorque tubarum.
 Hinc alii spolia occisis derepta Latinis
 Conjiciunt igni; galeas, ensesque decoros,
 Frœnaque, ferventesque rotas; pars munera nota, 195
 Ipsorum clypeos, et non felicia tela.
 Multa boum circa mactantur corpora Morti;
 Setigerosque sues raptasque ex omnibus agris
 In flammam jugulant pecudes. Tum littore toto
 Ardentes spectant socios, semiustaque servant 200
 Busta; neque avelli possunt; nox humida donec
 Invertit cœlum stellis fulgentibus aptum.
 Nec minus et miseri diversa in parte Latini
 Innumeras struxere pyras, et corpora partim
 Multa virum terræ infodiunt, avectaque partim 205
 Finitimos tollunt in agros, ubique remittunt;
 Cetera, confusæque ingentem cædis acervum
 Nec numero nec honore, cremant; tunc undique vasti
 Certatim crebris collucent ignibus agri.
 Tertia lux gelidam cœlo dimoverat umbram: 210
 Mœrentes altum cinerem et confusa ruebant
 Ossa focis, tepidoque onerabant aggere terræ.
 Jam vero in tectis, prædivitis urbe Latini,
 Præcipuus fragor, et longi pars maxima luctus.

185 *Pyra*] Rogos, busta, ligneas strues comburendis cadaveribus, Æn. iv. 494. De ritibus pompæ funebris, Æn. vi. 215. et sequentibus.

189 *Decurrere... lustravere in equis*] Primum refero ad pedites: secundum ad equites: ut sic totus exercitus officio funebri erga socios fungeretur. De *lustratione*, pro *circuitione*, Æn. i. 612.

195 *Ferventesque rotas*] *Rotas* curuum hostilium, unde solebant principes viri pugnare. *Ferventes*: quæ solebant cursu incalescere: Horat. Delph. Virg.

Od. l. i. l. 4. 'metaque fervidis Evitata rotis.'

202 *Cœlum stellis aptum*] Commutatio, pro, cui aptæ et connexæ sunt stellæ. Æn. iv. 482.

206 *Urbique remittunt*] Non uni omnia corpora; sed unumquodque suæ. De vario more sepeliendi et comburendi cadaveris, Æn. v. 48.

211 *Ruebant Ossa focis*] Quomodo ossa hominum, a busti reliquiis secernerentur, Æn. vi. 227. Quomodo post cremationem tumularentur, Æn. v. 48. *Ruo*, active, Æn. i. 90.

Hic matres, miseræque nurus, hic cara sororum 215
 Pectora moerentum, puerique parentibus orbi,
 Dirum execrantur bellum Turnique hymenæos:
 Ipsum armis, ipsumque jubent decernere ferro;
 Qui regnum Italiæ et primos sibi poscat honores.
 Ingravat hæc sævus Drances, solumque vocari 220
 Testatur, solum posci in certamina Turnum.
 Multa simul contra variis sententia dictis
 Pro Turno; et magnum reginæ nomen obumbrat;
 Multa virum meritis sustentat fama tropæis.
 Hos inter motus, medio in flagrante tumultu, 225
 Ecce, super mœsti magna Diomedis ab urbe
 Legati responsa ferunt; nihil omnibus actum
 Tantorum impensis operum; nil dona, neque aurum,
 Nec magnas valuisse preces; alia arma Latinis
 Quærenda, aut pacem Trojano ab rege petendam. 230
 Deficit ingenti luctu rex ipse Latinus.
 Fatalem Æneam manifesto numine ferri,
 Admonet ira Deum, tumulique ante ora recentes.
 Ergo concilium magnum, primosque suorum
 Imperio accitos, alta intra limina cogit. 235
 Olli convenere, fluuntque ad regia plenis
 Tecta vlis. Sedet in mediis et maximus ævo,
 Et primus sceptris, haud læta fronte, Latinus.
 Atque hic legatos Ætola ex urbe remissos,
 Quæ referant, fari jubet, et responsa reposcit 240
 Ordine cuncta suo. Tum facta silentia linguis,
 Et Venulus dicto parens ita farier infit:
 Vidimus, o cives, Diomedæ Argivæque castra;

215 *Nurus*] *Nurus*, proprie uxor filii, *bru*: sumitur vulgo pro juniore qualibet fœmina, conjugio copulata, Æn. II. 501. De *hymenæis*, G. III. 60.

223 *Reginæ nomen*] *Amatæ*, quæ favebat Turno, sororis filio, Æn. VII. 357. De *tropæis*, supra 7.

226 *Diomedis ab urbe*] *Arpis*, infra 243.

238 *Primus sceptris*] Reges enim erant plerique ex iis qui Turni auxilio venerant, Æn. VII. 647.

239 *Ætola ex urbe*] *Arpis*, ab Ætolo Diomedæ conditis: mox 243.

242 *Venulus*] Qui ad Diomedem legatus fuerat, Æn. VIII. 9.

243 *Diomedæ*] Filius fuit Tydei, nepos Cenei: paterno quidem et avito

jure, Ætolia rex: sed cum pater Tydeus Agrii patruus invidia regno pulsus esset, et Argos Peloponnesi urbem ad regem Adrastum confugisset; ibi Diomedes ex Deiphyle, Adrasti filia, natus est. Is Adrasto mortuo maximam et quasi regiam auctoritatem Argis obtinuit: avum suum, item ab Agrii filiis pulsum, in Ætoliam restituit: Argivorum et vicinarum urbium dux ad Trojam profectus est, ex Homero, Il. II. 563. Ibi maxima quæque post Achillem ac difficillima perfecit: Palladium ex arce Trojana rapuit, Rhesum Thraciæ regem occidit; unde laudat Virgilius ejus manum, 'qua concidit Ilia tellus.' Venerem et Martem vulneravit. Quare Venus ejus domum evertit, adulterio

Atque iter emensi casus superavimus omnes;
 Contigimusque manum, qua concidit Iliæ tellus. 245
 Ille urbem Argyripam, patriæ cognomine gentis,
 Victor Gargani condebat Iapygis arvis.
 Postquam introgressi, et coram data copia fandi;
 Munera præferimus, nomen patriamque docemus;
 Qui bellum intulerint, quæ causa attraxerit Arpos. 250
 Auditis ille hæc placido sic reddidit ore:
 O fortunatæ gentes, Saturnia regna,
 Antiqui Ausonii, quæ vos fortuna quietos
 Sollicitat, suadetque ignota lacescere bella?
 Quicumque Iliacos ferro violavimus agros 255
 (Mitto ea, quæ muris bellando exhausta sub altis,
 Quos Simois premat ille viros), infanda per orbem
 Supplicia et scelerum poenas expendimus omnes,
 Vel Priamo miseranda manus: scit triste Minervæ
 Sidus, et Euboicæ cautes, ultorque Caphereus. 260
 Militia ex illa diversum ad littus adacti,
 Atrides Protei Menelaus adusque columnas

Ægialeæ uxoris ejus cum Cylabaro apud Argos: quorum ex insidiis cum ægre elapsus esset, neque vero posset in Ætoliā reverti, ut notat Cedrenus; in Apuliam, maxime orientalem Italiæ partem, mari fugit: ibique exceptus a Dauno rege, et parte agri donatus, urbes multas condidit: præcipue *Argos Hippium*, id est *equestre*: ex nomine natalis urbis, cujus ager *aptus equis* dicitur ab Homero: quæ vox deinde corrupta est primo in *Argyrippam*, vel *Argyripam*; deinde in *Arpos*. Ejus ruinæ nunc adhuc dicuntur *Arpe*, non longe a *Siponto* urbe, et radicibus promontorii *Gargani*, *Monte di S. Angelo*, quod in mare Adriaticum procurrit. De ejus morte multiplex opinio refertur a Strabone l. vi. Prima est, eum in Diomedæis insulis, huic littori vicinis, subito evanuisse: ejusque socios, dolore mortis illius esse mutatos in aves, infra 272. Secunda est, ipsum in patriam revocatum, in ea diem obiisse. Tertia est, subacta illa Maris Adriatici ora adusque Venetos, apud illos mortuum et divinis honoribus affectum esse. De *Iapyge*, qui nomen dedit *Iapygiæ*, sive *Apuliæ*, Æn. viii. 710.

252 *Saturnia regna, &c.*] De *Saturni fuga in Italiam*, Æn. viii. 319. De

Ausonibus, antiquis Italiæ incolis, ibid. 328. Æn. vii. 54.

257 *Simois*] Fluvius Troadis, Æn. i. 104.

259 *Triste Minervæ Sidus, &c.*] *Sidus Arcturi*, quod cum per se procellosum sit, vim adhuc perniciosiorem ex ira Minervæ dici potest accepisse ad vexandas Ajacis Oilei naves. Sic enim Solinus c. 20. de Caphareo: 'Ubi post Ilii excidium Argivam classem, vel Minervæ ira, vel, quod certior prodit memoria, sidus Arcturi, gravibus affecit cladibus.' De *Arcturo*, Æn. i. 748. Ge. i. 68. Explicari tamen potest *sidus* de ipsa tempestate, quam excitavit Minerva: nam sic videtur vocem illam accepisse Virgilius, Ge. i. 311. 'Quid tempestates autumnæ et sidera dicam?' et Æn. xii. 451. 'ad terras abrupto sidere nimbus It mare per medium.' De *Minerva*, Æn. ii. 31. De *Ajace ab ea interfecto* ad Caphareum, Eubææ insulæ scopulum, Æn. i. 44. 49. De *Eubæa* Græciæ insula, *Negrepont*, Æn. vi. 2.

262 *Atrides Protei, &c.*] *Menelaus*, Spartæ rex, de quo Æn. ii. 264. *Atrei* filius, confecto Trojano bello, octo annis tempestate jactatus est circa Ægypti littora, antequam in patriam rediret; et divertit apud *Proteum* re-

Exulat; Ætnæos vidit Cyclopas Ulixes.
 Regna Neoptolemi referam, versosque Penates
 Idomenei? Libycone habitantes littore Locros? 265
 Ipse Mycenæus magnorum ductor Achivum
 Conjugis infandæ prima intra limina dextra
 Oppetiit; devictam Asiam subsedit adulter.
 Invidisse Deos, patriis ut redditus aris
 Conjugium optatum et pulchram Calydona viderem! 270
 Nunc etiam horribili visu portenta sequuntur,
 Et socii amissi petierunt æthera pennis,

gem Ægypti, de quo Ge. iv. 388. Ita fere Homerus Odys. iv. 82. 385. &c.

262 *Columnas*] *Limites, terminos* Ægypti. Quippe Strabo l. iii. de columnis Herculis apud fretum Gaditanum disserens, ait id nomen inde ortum esse, quod viri illustres, ut finem imperii aut expeditionis suæ nota aliqua consignarent; aras, aut columnas, aut in modum columnarum turriculas, fretis, aut promontoriis, aut montibus imposuerint: quæ nomina, destructis per temporum injuriam monumentis illis, loco ipsi remanserunt. Tales columnæ Herculis in freto Gaditano, aræ Philænorum ad Syrtes Africæ, columna Ionica in isthmo Corinthiaco, turris Pelori et turris Rhegina in freto Siculo, aræ Bacchi et Alexandri in India. Igitur *columna Protei*, pars erit illa littoris Ægyptii, ubi deinde magnus portus Alexandriæ fuit, qui sic describitur a Strabone l. xvii. 'Εν δεξιᾷ ἡ νῆσος καὶ ὁ πύργος ὁ Φάρος, &c. 'Ad dextram est Pharos insula et turris: ad sinistram vero cautes et promontorium Lochias.' Et vero testatur Homerus, Menelaum ad Pharum insulam primæ exscensionem fecisse, Odys. iv. 355.

263 *Ætnæos*] Ulysses in Siciliam apud Cyclopas appulsus est, ubi mons Ætna, ut fuse narrat Achæmenides Æn. iii. 613.

264 *Regna Neoptolemi*] Pyrrhi, Epiri regis, Achillis filii: qui ab Oreste Agamemnonis filio occisus est, ob amorem Hermiones, Æn. iii. 328, &c. De *Pyrrho Neoptolemo*, Æn. ii. 263.

Penates Idomenei] Cretensis regis, qui a suis pulsus est ob occisum filium, Æn. iii. 122. *Penates*, Dii sunt domestici, Æn. ii. 717.

265 *Libyco littore Locros*] De Lo-

cris, Græciæ populis circa Parnassum montem, Æn. iii. 399. Horum aliqui, post bellum Trojanum consederunt in meridionali cornu Italiæ, circa Zephyrium promontorium, ut ibidem explicuimus: alii in Africa, circa Pentapolim, quæ Cyrenaica regio est, ad Mare Mediterraneum, et orientem Syrtis majoris, ut ait Servius; ut vero testatur Domitius Afer, in regione Africæ plane opposita, nempe ad Oceanum Atlanticum.

266 *Mycenæus, &c.*] Agamemnon, Mycenarum rex, Clytæmnestræ uxoris et Ægisthi adulteri insidiis occisus, Æn. iii. 54. De *Mycenis*, urbe Peloponnesi, Æn. i. 288. De *Achivis*, Græcis, Æn. i. 492.

268 *Devictam Asiam subsedit adulter.*] *Subsido*, est *clam sedeo in insidiis*. Unde Valerius Max. l. vii. c. 2. vocat 'subsessorem alieni matrimonii,' adulterum, qui alienæ conjugis pudicitie insidiatur. Itaque sensus est, Agamemnoni adulteriorum vindici, qui ob Paridis adulterium Trojam everterat; insidiatorem adulterum non defuisse, qui eum sub prima domus limina primumque reditum opprimeret.

270 *Conjugium, &c.*] *Conjugem* Ægialem, supra 243. *Calydona*, urbem Ætolie, quam Diomedes et avito jure possidebat, et armis domuerat, Æn. vii. 306.

272 *Socii amissi, &c.*] Circa promontorium Apuliæ Garganum, insulæ sunt, non duæ, ut ait Strabo, sed quinque: *Diomedæ* ab antiquis dictæ: harum maxima nunc *Tremiti*. Illic Diomedis socii in aves finguntur commutati: vel ob iram Veneris, vivo adhuc Diomedæ, ut aiunt Virgilius et Ovidius *Metam.* l. xiv. 494. vel ob dolorem amissi morte Diomedis, ut innuere

Fluminibusque vagantur aves (heu dira meorum
Supplicia!) et scopulos lacrymosis vocibus implent.
Hæc adeo ex illo mihi jam speranda fuerunt 275

Tempore, cum ferro cœlestia corpora demens
Appetii, et Veneris violavi vulnere dextram.

Ne vero, ne me ad tales impellite pugnas.

Nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum
Pergama; nec veterum memini lætorve malorum. 280

Munera, quæ patriis ad me portatis ab oris,

Vertite ad Æneam. Stetimus tela aspera contra,

Contulimusque manus: experto credite, quantus

In clypeum assurgat, quo turbine torqueat hastam.

Si duo præterea tales Idæa tulisset 285

Terra viros, ultro Inachias venisset ad urbes

Dardanus, et versis lugeret Græcia fatis.

Quicquid apud duræ cessatum est mœnia Trojæ,

Hectoris Æneæque manu victoria Graium

Hæsit, et in decimum vestigia retulit annum. 290

Ambo animis, ambo insignes præstantibus armis:

Hic pietate prior. Coëant in fœdera dextræ,

Qua datur; ast, armis concurrant arma, cavete.

Et responsa simul quæ sint, rex optime, regis

Audisti, et quæ sit magno sententia bello. 295

Vix ea legati; variusque per ora cucurrit

Ausonidum turbata fremor: ceu, saxa morantur

Cum rapidos amnes, fit clauso gurgite murmur,

Vicinæque fremunt ripæ crepitantibus undis.

Ut primum placati animi, et trepida ora quierunt, 300

Præfatus Divos solio rex infit ab alto:

videtur Strabo aliique. Has aves in his tantum insulis reperiri ait Plinius l. x. 44. easque dentes habere, colore esse candidas, infestas advenis præterquam Græcis. Joannes Meursius ait easdem esse quæ Græcis dicuntur *ἐρωδιολ*, Latinis *ardeæ*, Gallis *hérons*. Plinius facit *fulicarum* similes. Ovidius non *cycnos* quidem, sed *cycnis* proximas.

276 *Cœlestia corpora*] Venerem in vola manus Diomedes vulneraverat, Iliad. v. 336. Martem in imo ventre, 857.

280 *Lætorve malorum*] Græca forma, supra 126.

283 *Contulimusque manus, &c.*] Adulatur hic heroi suo Virgilius: quam enim adversus Diomedem stetit,

Iliad. v. 225. tamen huic minime fuisse parem constat ex eo, quod ab eodem in coxa vulneratus ictu lapidis fuit, fuissetque adeo interfectus, nisi Venus auxilio filii adfuisset, 311.

284 *In clypeum assurgat*] Ipse attollat clypeum suum. Sic Æn. xii. 729. 'Alte sublatum consurgit Turnus in ensem, Et ferit.'

285 *Idæa Terra*] Troas, ubi mons *Ida*, Æn. ii. 801. *Inachias*, Argivas, Æn. vii. 286. *Dardanus*, Trojanus, Æn. i. 239.

301 *Præfatus Divos*] Notat Turnebus veteres, præcipue Romanos, id solenne habuisse; ut antequam verba publice facerent, Deos precarentur, et frequenter orationum exordia ab

Ante equidem summa de re statuisset, Latini,
 Et vellem, et fuerat melius; non tempore tali
 Cogere concilium, cum muros assidet hostis.
 Bellum importunum, cives, cum gente Deorum 305
 Invictisque viris gerimus, quos nulla fatigant
 Prælia, nec victi possunt absistere ferro.
 Spem, si quam ascitis Ætolum habuistis in armis,
 Ponite; spes sibi quisque. Sed hæc, quam angusta, videtis.
 Cetera quæ rerum jaceant perculsa ruina, 310
 Ante oculos interque manus sunt omnia vestras.
 Nec quenquam incuso. Potuit quæ plurima virtus
 Esse, fuit. Toto certatum est corpore regni.
 Nunc adeo, quæ sit dubiæ sententia menti,
 Expediam, et paucis (animos adhibete) docebo. 315
 Est antiquus ager Tusco mihi proximus amni,

invocatione Deorum sumerent. Talia
 fuere exordia omnia Catonis; talia
 Ciceronis ac Demosthenis nonnulla.

302 *Ante equidem*] ORATIO Latini
 duas habet partes. I. Exponit hostili-
 um virium magnitudinem, cui suarum
 tenuitatem opponit. II. Proponit con-
 ditiones pacis tres: aut terras Æneæ
 assignandas, si sedere hic velit; aut
 naves ædificandas, si malit alio abire;
 denique oratores ad eum mittendos
 cum regiis muneribus.

305 *Cum gente Deorum*] Æneas a
 Jove per Venerem ortus, Trojana
 gens a Jove per Dardanum, Æn. I.
 239.

308 *Ætolum*] Diomedis sociorum,
 in Apulia sedentium, supra 243.

316 *Est antiquus ager, &c.*] Duplex
 est de hujus agri situ opinio. I.
 Donatus, quem sequitur Cluverius,
 agrum illum metitur ad littus maris:
 a Circæo monte, qui terminus fuit
 Latii, tempore Tarquinii Superbi,
 orientem versus, adusque Tybrim,
 qui terminus Latii fuit ad occiden-
 tem. Firmat inde hanc opinionem
 Donatus, quod Tuscos dicat aliquan-
 do sedisse circa Ufentem fluvium,
 huic monti Circæo vicinum; hunc
 itaque *Tuscum* fluvium hic a Virgilio
 appellari: deinde quod constet apud
 omnes; *Rutulos*, Turno subditos, spa-
 tio illo contentos fuisse; et *Aurunco*s
 montem Circæum proxime attingere;
 et *pinetum*, seu locum pinu consitum,
 circa Circæum esse. At tribus ex
 capitibus minime probabilis hæc sen-

tentia videtur mihi. Primo, quod
 per *Tuscum amnem* a Virgilio semper
 intelligatur Tybris, Ge. I. 499. Æn.
 VIII. 473. Æn. X. 199. Secundo, quod
 ager ille sic extensus complecteretur
 regnum universum Turni, cujus an-
 gustias descripsimus Æn. VII. 795.
 immo et multo latiora spatia: at
 quantumvis dicantur Rutuli fuisse
 Latinis conjuncti, aut etiam subditi;
 certe verosimile non est, Latinum
 regem homini extero regnum obtu-
 lisse, quod consanguinei Turni ditio-
 nem totam absorberet. Tertio, cum
 urbs Laurentum, caput Latinæ ditio-
 nis, in qua tum concilium habebat
 Latinus, a Tybri vix distaret leucis
 tribus, sive millibus paulo plus sep-
 tem; et reliqua agri illius pars ad
 usque Circæum millia plusquam qua-
 draginta haberet ad orientem: sane
 ager ille dici non potuit a Latino *lon-
 gus in occasum*; sed omnino *longus in
 ortum*. II. Servius, quem sequor,
 agrum metitur ab urbe Laurento Ty-
 brim versus, quo fere loco Trojam
 suam novam Trojani jam condide-
 rant. Atque ita erit *Tusco proximus
 amni*, nempe Tybri: erit *longus in
 occasum*, sive ad occasum Laurenti
 urbis: immo, ne angustiae agri obji-
 ciantur, ultra Tybrim in occasum
 porrigetur; siquidem *Siculi* primi
 omnium Italiae incolæ, qui deinde
Sicani dicti sunt, ultra Tybrim multas
 antiquitus tenuerunt urbes, in quibus
 numerat Dionysius, *Alsium*, et *Cære*,
 in eodem tractu maritimo ultra Ty-

Longus, in occasum, fines super usque Sicanos;
 Aurunci Rutulique serunt, et vomere duros
 Exercent colles, atque horum asperrima pascunt.

Hæc omnis regio, et celsi plaga pinea montis, 320

Cedat amicitiae Teucrorum; et foederis æquas
 Dicamus leges, sociosque in regna vocemus;
 Considant, si tantus amor, et moenia condant.

Sin alios fines aliamque capessere gentem
 Est animus, poscuntque solo decedere nostro; 325

Bis denas Italo texamus robore naves,
 Seu plures complere valent: jacet omnis ad undam
 Materies: ipsi numerumque modumque carinis
 Præcipiant; nos æra, manus, navalia demus.

Præterea, qui dicta ferant, et foedera firment, 330

Centum oratores prima de gente Latinos
 Ire placet, pacisque manu prætendere ramos;
 Munera portantes aurique eborisque talenta
 Et sellam regni trabeamque insignia nostri.

Consulite in medium, et rebus succurrite fessis. 335

Tum Drances idem infensus, quem gloria Turni
 Obliqua invidia stimulisque agitabat amaris,

brim. Igitur erit ager ille, *longus fines super usque Sicanos*, id est usque ad fines illos, quos veteres Siculi tenebant, priusquam a Pelasgis et Aboriginibus inde pulsi, *Sicaniam* insulam occuparent, unde *Sicani* dicti sunt, *Æn.* vii. 795. Quin etiam *Aurunci Rutulique* serere potuerunt: non veri quidem *Rutuli*, qui fixerant sedem ad orientem Laurentinae ditionis, *Æn.* vii. 795. nec veri *Aurunci*, qui suam fixerant ultra *Circæum*, *Æn.* vii. 54. sed quædam eorum reliquiae, quæ circa Tybrim remanserant: hunc enim tractum a Tybri ad *Circæum* variis temporibus varios habuisse colonos, qui sese invicem alias in regiones expulerint, testatur *Plinius* l. iii. 5. 'Latium antiquum, a Tyberi *Circeios* usque, observatum est millium passuum quinquaginta longitudine. Colonis sæpe mutatis, tenuere alii aliis temporibus: Aborigines, Pelasgi, Arcades, Siculi, Aurunci, Rutuli.'

326 *Italo robore*] *Robur*, pro quocumque durior ligno sumitur, *Ge.* i. 162.

329 *Navalia*] Vulgo *navale* locus est ubi stant naves. Hic, vel locus

est ubi ædificantur; vel potius instrumenta omnia, quæ ad navium fabricam pertinent. De *talentis*, *Æn.* v. 112.

334 *Sellam, &c.*] *Sellam curulem*: ita dictam deinde a Romanis, non quod a *Curibus* Sabinis inventa esset, nam *Florus* testatur *Tarquinius Priscum* ab Etruscis eam accepisse; sed omnino a *curru*: nam vetus auctor apud *Gellium* l. iii. 18. testatur, 'Senatores, qui *curulem* magistratum gessissent, *curru* solitos honoris gratia in *curiam* vehi: in quo *curru* sella esset supra quam considerent, quæ ob eam causam *curulis* appellaretur.' Utebantur autem ea reges primo, tum consules, censores, prætores, et ædiles *curules*: hanc etiam Romani regibus amicis muneris loco mittebant, ut *Porsenæ* apud *Dionysium*, *Masinissæ* apud *Appianum* et *Livium*. Erat illa *eburnea*, seu potius cœlato ebore contexta: tum incurvis pedibus, unde a *Plutarcho* in *Mario* dicitur ἀγκυλόπους, *incurvipes*. De *trabea*, toga regia et consulari, *Æn.* vii. 188.

335 *Consulite in medium*] Id quod est in communem utilitatem. *Ge.* i. 127. 'In medium quærebant.'

Largus opum, et lingua melior, sed frigida bello
 Dexterâ, consiliis habitus non futilis auctor,
 Seditio potens; genus huic materna superbum 340
 Nobilitas dabat, incertum de patre ferebat;
 Surgit, et his onerat dictis atque aggerat iras:
 Rem nulli obscuram, nostræ nec vocis egentem,
 Consulis, o bone rex. Cuncti se scire fatentur,
 Quid fortuna ferat populi; sed dicere mussant. 345
 Det libertatem fandi, flatusque remittat,
 Cujus ob auspiciû infaustum moresque sinistros
 (Dicam equidem, licet arma mihi mortemque minetur)
 Lumina tot cecidisse ducum, totamque videmus
 Consedis urbem luctu: dum Troia tentat 350
 Castra, fugæ fidens, et cœlum territat armis.
 Unum etiam donis istis, quæ plurima mitti
 Dardanidis dicique jubes, unum, optime regum,
 Adjicias; nec te ullius violentia vincat,
 Quin natam egregio genero dignisque hymenæis 355
 Des, pater, et pacem hanc æterno fœdere jungas.
 Quod si tantus habet mentes et pectora terror:
 Ipsum obtestemur, veniamque oremus ab ipso;
 Cedat, jus proprium regi patriæque remittat.
 Quid miseros toties in aperta pericula cives 360

339 *Futilis*] Vanus, loquax, inutilis, nihil continens, qui sibi credita statim effundit. Translatio est, juxta Servium, Donatum, Lactantium, a vase *futili* dicto: cujus os latum et patulum, fundus angustus et acutus erat: ita ut in terra depositum stare non posset, sed statim in latus effunderetur. Hoc utebantur in sacris Vestæ, quia iis sacris aquam in terra deponi nefas erat.

340 *Seditio*] Factionibus, captandis vulgi animis.

343 *Rem nulli obscuram, &c.*] ORATIO Drancis quinque habet partes. I. Dicit, omnes ideo tacere, quia Turnum timent. II. Unum se profitetur ex omnibus audacter in Turnum dicere pro re publica, quam ille temeritate ac fuga sua pene evertit. III. Censet pacis conditionibus ceteris hanc etiam adjiciendam, ut Lavinia conjux Æneæ detur. IV. Orat Turnum, ne patiatur privati commodi rationes publicis rationibus obstare. V. Denique orat, ut si bello abstinere nolit, privatam contentionem, non

publico periculo, sed privato certamine dirimat: quod ab Ænea proponitur.

345 *Dicere mussant*] *Mussare*, est *muto* proximum esse; submissa et parum distincta voce, quasi timide ac dubitanter loqui; *obmurmurare*. Hic *timere, vereri*.

347 *Cujus ob auspiciû*] Quia bellum administratur nutu et auspiciis Turni; non Latini, qui rerum habenas eam in rem deposuerat Æn. VII. 600. et forte felicioribus auspiciis bellum suscepisset, si suscipiendum duxisset.

351 *Fugæ fidens*] Carpit fugam Turni: cum a Junone, non tamen sponte, subductus est e pugna, Æn. X. 659. De *hymenæis*, nuptiis, Ge. III. 60.

359 *Cedat, &c.*] Si adeo Turnum timemus, ut nullus ausit de eo conqueri: ne queramur, ne vi agamus; sed precemur ipsum, saltem sinat ut rex et patria rei communi libere consulant pro suo jure.

Projicis, o Latio caput horum et causa malorum?
 Nulla salus bello: pacem te poscimus omnes,
 Turne; simul pacis solum inviolabile pignus.
 Primus ego, invisum quem tu tibi fingis, et esse
 Nil moror, en, supplex venio. Miserere tuorum, 365
 Pone animos, et pulsus abi. Sat funera fusi
 Vidimus, ingentes et desolavimus agros.
 Aut, si fama movet, si tantum pectore robur
 Concipis, et si adeo dotalis regia cordi est:
 Aude, atque adversum fidens fer pectus in hostem. 370
 Scilicet, ut Turno contingat regia conjux,
 Nos, animæ viles, inhumata infletaque turba,
 Sternamur campis. Et jam tu, si qua tibi vis,
 Si patrii quid Martis habes, illum aspice contra,
 Qui vocat. 375

Talibus exarsit dictis violentia Turni;
 Dat gemitum, rumpitque has imo pectore voces:
 Larga quidem, Drance, semper tibi copia fandi
 Tum, cum bella manus poscunt; patribusque vocatis
 Primus ades. Sed non replenda est curia verbis, 380
 Quæ tuto tibi magna volant, dum distinet hostem
 Agger mœrorum, nec inundant sanguine fossæ.
 Proinde tona eloquio, solitum tibi; meque timoris
 Argue tu, Drance; quando tot stragis acervos
 Teucrorum tua dextra dedit, passimque tropæis 385
 Insignes agros. Possit quid vivida virtus,
 Experiare licet; nec longe scilicet hostes
 Quærendi nobis: circumstant undique muros.
 Imus in adversos? quid cessas? an tibi Mavors

372 *Inhumata infletaque turba*] Privata funebri honore: quod apud veteres miserrimum fuit, *Æn. vi. 325.*

375 *Qui vocat*] *Supra, 115.*

378 *Larga quidem, &c.*] ORATIO Turni duas habet partes præcipuas, quarum prima refellit Drancem; secunda caput, de quo deliberatur, attingit. I. Refellit criminationem temeritatis et fugæ, primo vanam Drancis eloquentiam per ironiam illudendo; secundo commemorando facta sua, cædem Pallantis, Bitiæ, &c. II. Timorem Drancis de Trojanorum virtute conceptum elevat, ironice exaggerando: aitque, nunc Græcos ipsos, Achillem, Diomedem, coram Trojanis trepidare; flumina ipsa retro ab iis fugere, &c. III. Simulatum de *Delph. Virg.*

se timorem Dranci adimit, profitendo se tam ignavo sanguine maculari nolle. Atque hæc prima pars orationis est. IV. Concedit ad eas pacis condiciones abeundum, si res desperata sit: quanquam forte mori tum gloriosius foret. V. Ostendit rem adeo non esse desperatam, ut potius integra sit; cum auxilia sibi multa supersint; cum victoria Trojanis admodum cruenta fuerit, damnumque par; cum adhuc bellum in ortu ipso sit atque initio, ideoque facile mutari possit fortunæ vicissitudine. VI. Auxiliis Diomedis, quæ desunt, opponit auxilia quæ adsunt quamplurima, Messapi, Tolumnii, Camillæ. VII. Denique offert se pugnae singulari.

385 *Tropæis*] *Supra, 7.*

Ventosa in lingua pedibusque fugacibus istis 390
 Semper erit?
 Pulsus ego? aut quisquam merito, foedissime, pulsum
 Arguet, Iliaco tumidum qui crescere Tybrim
 Sanguine, et Evandri totam cum stirpe videbit
 Procubuisse domum, atque exutos Arcadas armis? 395
 Haud ita me experti Bitias et Pandarus ingens,
 Et quos mille die victor sub Tartara misi,
 Inclusus muris, hostilique aggere septus.
 Nulla salus bello. Capiti cane talia demens
 Dardanio, rebusque tuis. Proinde omnia magno 400
 Ne cessa turbare metu, atque extollere vires
 Gentis bis victæ; contra premere arma Latini.
 Nunc et Myrmidonum proceres Phrygia arma tremiscunt,
 Nunc et Tydides, et Larissæus Achilles:
 Amnis et Hadriacas retro fugit Aufidus undas. 405
 Vel cum se pavidum contra mea jurgia fingit
 Artificis scelus, et formidine crimen acerbatur.
 Nunquam animam talem dextra hac (absiste moveri)
 Amittes; habitet tecum, et sit pectore in isto.

394 *Evandri Procubuisse domum*] Occiso Pallante ab ipso Turno, *Æn.* x. 442.

396 *Bitias et Pandarus*] Portæ Trojanæ custodes, quos interfecit Turnus cum in eam urbem insiluit, *Æn.* ix. 708. et sequentibus.

399 *Capiti cane, &c.*] *Canere*, vatum proprium est, et futura prædicentium; et sensus est: Jacta infaustum illud omen in Trojanos, in te ipsum; quod nempe nulla, neque his, neque tibi per bellum salus sit.

402 *Bis victæ*] Primum ab Hercule, deinde a Græcis, *Æn.* iii. 476.

403 *Nunc et Myrmidonum, &c.*] Ironice metus inanitatem exaggerat. Dic, ut nobis timorem incutias, Myrmidonas, Diomedem, Achillem timuisse arma Trojana: qui nunquam illa timuerunt. *Myrmidones*, Thessali vel *Æginetæ*, Achillis milites, *Æn.* ii. 7. *Phrygia*, ubi Troas, *Æn.* i. 385. *Tydides*, Tydei filius Diomedes, supra 243. *Larissæus Achilles*, Thessalus, *Æn.* ii. 197.

405 *Amnis et Hadriacas, &c.*] Dic ipsos etiam fluvios, Trojanorum metu, retro aquas egisse. *Aufidus*, nunc *Lofanto*, fluvius Italiæ, in Hirpinis nascens, inter Apuliam, Dauniam, et

Peucetiam, in mare Hadriaticum fluens, celebris Cannensi prælio, quo circa ejus ostia Romani ab Annibale victi sunt. *Hadriacum*, vel *Hadriaticum*, vel *Hadrianum* Mare, vel *Hadria*, pars est Mediterranei Maris: a promontorio Salentino, quod superius est Italiæ cornu, in sinum influens, Italiamque ad septentrionem alluens, unde *mare superum* vocatur. Huic nomen ab *Hadria* urbe et fluvio in tractu Veneto, supra Padi ostia, sub extremum sinum, ad latus occidentale: nunc dicitur sinus ipse *Golfe de Venise*, ab urbe Venetiis. Scribitur, vel sine aspiratione *Adria*; vel, ut in plerisque omnibus antiquitatis monumentis, cum aspiratione *Hadria*.

407 *Artificis scelus*] Pro *scelesto* artifice. Sic apud Comicos frequenter. Terent. Andr. iii. 5. i. *Ubi illic scelus est, qui me perdidit? crimen* item, pro criminatione seu accusatione, supra, 122.

408 *Dextra hac*] Quæ consuevit fortes occidere, non ignavos. Sic Cæsar ad Metellum, apud Lucanum l. iii. 135. 'haud unquam jugulo se polluet isto Nostra, Metelle, manus; dignum te Cæsaris ira Nullus honos faciet.'

Nunc ad te, et tua magna, pater, consulta revertor. 410
 Si nullam nostris ultra spem ponis in armis;
 Si tam deserti sumus, et semel agmine verso
 Funditus occidimus, neque habet Fortuna regressum:
 Oremus pacem, et dextras tendamus inertes.
 Quanquam, o, si solitæ quicquam virtutis adesset, 415
 Ille mihi ante alios fortunatusque laborum,
 Egregiusque animi, qui, ne quid tale videret,
 Procubuit moriens, et humum semel ore momordit.
 Sin et opes nobis, et adhuc intacta juvenus,
 Auxilioque urbes Italæ populique supersunt; 420
 Sin et Trojanis cum multo gloria venit
 Sanguine; sunt illis sua funera, parque per omnes
 Tempestas: cur indecores in limine primo
 Deficimus? cur ante tubam tremor occupat artus?
 Multa dies variique labor mutabilis ævi 425
 Retulit in melius; multos alterna revisens
 Lusit et in solido rursus Fortuna locavit.
 Non erit auxilio nobis Ætolus et Arpi:
 At Messapus erit, felixque Tolumnius, et quos
 Tot populi misere duces; nec tarda sequetur 430
 Gloria delectos Latio et Laurentibus agris.
 Est et Volscorum egregia de gente Camilla,
 Agmen agens equitum, et florentes ære catervas.
 Quod si me solum Teucri in certamina poscunt,
 Idque placet, tantumque bonis communibus obsto; 435
 Non adeo has exosa manus Victoria fugit,
 Ut tanta quicquam pro spe tentare recusem.
 Ibo animis contra; vel magnum præstet Achillem,
 Factaque Vulcani manibus paria induat arma

415 *Quanquam, o, si, &c.*] Si funditus occidimus, petamus pacem: tamen, vel ita quoque, si quicquam haberemus virtutis, deberemus mortem majori felicitati ducere, quam pacem: ut ille Mezentius, qui ab Ænea occisus est, Æn. x. sub finem.

416 *Fortunatus laborum, Egregius animi*] Græca locutio, supra 73. *Læta laborum.*

423 *In limine primo*] Vix dum inito bello.

424 *Ante tubam*] Antequam decretoria pugna tubarum sonitu indicta sit.

428 *Ætolus et Arpi*] Diomedes Argypæ conditor, supra 243.

429 *Messapus, &c.*] Dux aliquot Etruscorum, invulnerabilis, Æn. vii

691. *Tolumnius*, augur, qui fœdus disturbabit, Æn. xii. 258. et in eo tumultu occidetur. *Felix* dicitur ob peritiam et felicitatem auguriorum. De *Latio*, et *Laurentibus agris*, Æn. vii. 54. 63. De *Camilla*, duce Volscorum, Æn. vii. 803. et infra 535.

433 *Florentes ære catervas*] *Fulgentes*: metaphora, de qua Ge. ii. 6.

437 *Tanta pro spe*] Vel victoriæ; vel Laviniae; vel laudis inde colligendæ, quod solus privato periculo communem salutem pepererim.

439 *Vulcani manibus*] Et habebat quidem Æneas, quod ignorabat Turnus, arma Veneris rogatu a Vulcano fabricata, Æn. viii. 370. Quemadmodum Achilles arma item rogatu The-

Ille licet. Vobis animam hanc soceroque Latino 440
 Turnus ego, haud ulli veterum virtute secundus,
 Devovi. Solum Æneas vocat. Et, vocet, oro.
 Nec Drances potius, sive est hæc ira Deorum,
 Morte luat; sive est virtus et gloria, tollat.
 Illi hæc inter se dubiis de rebus agebant 445
 Certantes; castra Æneas aciemque movebat.
 Nuntius ingenti per regia tecta tumultu
 Ecce ruit, magnisque urbem terroribus implet:
 Instructos acie Tiberino a flumine Teucros
 Tyrrhenamque manum totis descendere campis. 450
 Extemplo turbati animi, concussaue vulgi
 Pectora, et arrectæ stimulis haud mollibus iræ.
 Arma manu trepidi poscunt; fremit arma juvenus;
 Flent mcesti mussantque patres. Hic undique clamor
 Dissensu vario magnus se tollit in auras: 455
 Haud secus, atque alto in luco cum forte catervæ
 Consedere avium, piscosove amne Padusæ
 Dant sonitum rauci per stagna loquacia cycni.
 Immo, ait, o cives, arrepto tempore, Turnus,
 Cogite concilium, et pacem laudate sedentes: 460
 Illi armis in regna ruant. Nec plura locutus
 Corripuit sese et tectis citus extulit altis.
 Tu, Voluse, armari Volscorum edice manipulis;
 Duc, ait, et Rutulos. Equitem, Messapus, in armis,

tidis ab eodem obtinuerat, apud Homerum, Iliad. xviii. 369.

443 *Nec Drances potius, &c.*] Invitavit Drancem ut secum in hostes irrueret, socius laudis et periculi, 389. Nunc orationem quasi retractans ait: Æneas me solum vocat: et vero id opto, potius quam ut Drances aut laudis aut periculi mei particeps sit.

449 *Tiberino, &c.*] Æn. viii. 330. *Teucros*, Æn. i. 239. *Tyrrhenam*, Æn. viii. 479. *Mussant*, obmurmurant, supra 345.

457 *Amne Padusæ*] *Padus*, maximum Italiæ flumen, de quo Ge. i. 482. ostiis quidem septem in Mare Adriaticum defertur, sed duobus antiquissimis: quorum septentrionale dicitur *Volana*, hodie *il Po di Volana*; meridionale, *Paduse*, hodie *il Po d'Argenta*. Vocat *stagna*, propter diffusas paludis in morem circa ostia Padi, et variis fossis confluentes aquas. *Amne Padusæ*; ut urbem *Patavi*, Æn. i. 251.

463 *Manipulis*] *Manipulus* erat cer-

tus militum numerus, qui sub eodem signo pugnabat. Erat Romuli tempore militum centuria; postea duas centurias cepit. Sic dicitur, ex Varro, quia *minima manus* sive turba militum erat: ex Vegetio, quia *junctis manibus*, id est, simul pugnabant: melius ex Ovidio, Aurelio Victore, Donato, &c. quia pro signis et aquilis, Romuli tempore, habuerunt fasciculos fœni, pertica suspensos: fasciculi autem illi dicuntur *manipuli* quod manum impleant.

464 *Equitem, Messapus*] Sic interpungimus et legimos, post Servium et Donatum: ut Volusus ducat Rutulos, et simul moneat Volscos ut sub ducibus suis pugnae se parent; Messapus vero, Coras, et ejus frater Catillus, de quibus Æn. vii. 672. ducant equites. *Messapus*, nominativus est pro vocativo; ut Æn. viii. 77. 'Hesperidum fluvius regnator aquarum Adsis,' &c. Æn. xii. 192. 'Socer arma Latinus habeto.'

Et cum fratre Coras, latis diffundite campis. 465
 Pars aditus urbis firment, turresque capessant:
 Cetera, qua jusso, mecum manus inferat arma.
 Ilicet in muros tota discurritur urbe.
 Concilium ipse pater et magna incepta Latinus
 Deserit, ac tristi turbatus tempore differt; 470
 Multaque se incusat, qui non acceperit ultro
 Dardanium Æneam, generumque asciverit urbi.
 Præfodiunt alii portas, aut saxa sudesque
 Subvectant. Bello dat signum rauca cruentum
 Buccina. Tum muros varia cinxere corona 475
 Matronæ puerique; vocat labor ultimus omnes.
 Necnon ad templum summasque ad Palladis arces
 Subvehitur magna matrum regina caterva,
 Dona ferens: juxtaque comes Lavinia virgo,
 Causa mali tanti, oculos dejecta decoros. 480
 Succedunt matres, et templum thure vaporant;
 Et moestas alto fundunt de limine voces:
 Armipotens, præses belli, Tritonia virgo,
 Frange manu telum Phrygii prædonis, et ipsum
 Pronum sterne solo, portisque effunde sub altis. 485
 Cingitur ipse furens certatim in prælia Turnus.
 Jamque adeo Rutulum thoraca indutus aënis
 Horrebat squamis, surasque incluserat auro;
 Tempora nudus adhuc; laterique accinxerat ensem;
 Fulgebatque alta decurrens aureus arce; 490
 Exultatque animis, et spe jam præcipit hostem.
 Qualis, ubi abruptis fugit præsepia vinclis,
 Tandem liber, equus, campoque potitus aperto,
 Aut ille in pastus armentaque tendit equarum,
 Aut, assuetus aquæ perfundi flumine noto, 495
 Emicat, arrectisque fremit cervicibus alte
 Luxurians; luduntque jubæ per colla, per armos.
 Obvia cui, Volscorum acie comitante, Camilla

467 *Jusso*] *Jusserò*. Sic frequenter in duodecim tabulis, apud Cicer. de legibus, &c. *præceptis*, pro *præceperis*: *rupsis*, pro *ruperis*: *rapsis*, pro *rapueris*. Sic *faxo*, pro *fecero*; *faxim*, pro *fecerim*. Turnebus l. xv. c. 16.

477 *Palladis arces*] Templâ Palladis vulgo in arcibus, quia Pallas inventrix dicitur arcium: Ecl. ii. 61. 'Pallas quas condidit arces Ipsa colat.' Dona ferunt ipsi, *peplum*, Æn. i. 484. Cultum vero Palladis reliquorumque Deorum Laurentes a Græcis

acceperant, qui frequentes consederant in meridionali Italiæ parte, quæ inde diu magna Græcia dicta est.

483 *Armipotens Tritonia*] Palladis nomen, Æn. ii. 171. Præses autem fuit urbium, artium, belli, &c. De *Phrygia*, ubi Troas, Æn. i. 385.

488 *Squamis, suras*] De *squamis* loricae corio superadditis, Æn. iii. 467. *Sura*, pars est tibiæ carnosa, quæ cum toto crure ocreis vestitur.

498 *Volscorum acie*] Qui jam vocati a Turno per Volusum fuerant, 463.

Occurrit, portisque ab equo regina sub ipsis
 Desiluit; quam tota cohors imitata relictis 500
 Ad terram defluxit equis; tum talia fatur:
 Turne, sui merito si qua est fiducia forti,
 Audeo, et Æneadum promitto occurrere turmæ,
 Solaque Tyrrenos equites ire obvia contra.
 Me sine prima manu tentare pericula belli: 505
 Tu pedes ad muros subsiste, et mœnia serva.
 Turnus ad hæc, oculos horrenda in virgine fixus:
 O decus Italiæ, virgo, quas dicere grates,
 Quasve referre parem? sed nunc, est omnia quando
 Iste animus supra, mecum partire laborem. 510
 Æneas, ut fama fidem missique reportant
 Exploratores, equitum levia improbus arma
 Præmisit, quaterent campos: ipse ardua montis
 Per deserta jugo superans adventat ad urbem.
 Furta paro belli convexo in tramite sylvæ, 515
 Ut bivias armato obsidam milite fauces.
 Tu Tyrrenum equitem collatis excipe signis;
 Tecum acer Messapus erit, turmæque Latinæ,
 Tiburnique manus: ducis et tu concipe curam.
 Sic ait, et paribus Messapum in prælia dictis 520
 Hortatur, sociosque duces; et pergit in hostem.
 Est curvo anfractu valles, accommoda fraudi
 Armorumque dolis; quam densis frondibus atrum
 Urget utrimque latus; tenuis quo semita ducit,
 Angustæque ferunt fauces aditusque maligni. 525
 Hanc super in speculis summoque in vertice montis
 Planities ignota jacet, tutique receptus:
 Seu dextra lævaque velis occurrere pugnæ;
 Sive instare jugis, et grandia volvere saxa.
 Huc juvenis nota fertur regione viarum; 530
 Arripuitque locum, et sylvis insedit iniquis.
 Velocem interea superis in sedibus Opim,
 Unam ex virginibus sociis sacraque caterva,

De *Camilla*, eorum duce, infra 535.
 De *Volscis*, Æn. vii. 803. De *Tyr-*
rhenis, Æneæ sociis, Æn. viii. 479.

515 *Furta belli, &c.*] *Insidias*: dici-
 tur quippe *furtum*, quicquid clam fit,
 Æn. v. 588.

Convexo] *Concavo*, aut saltem *curvo*,
 Æn. i. 314.

517 *Tyrrenum equitem*] Qui præ-
 missus erat ab Ænea, per planos
 campos.

518 *Messapus erit, &c.*] Cum equi-
 tibus aliquot *Etruscis*, quorum dux
 erat, Æn. vii. 691. *Turmæ Latinæ*,
 sive *Rutulæ*, sub Voluso, supra 464.
Tiburni manus, copię Tiburtinæ, a Ti-
 burno heroë ac conditore designatæ,
 fratribus ejus Catillo et Cora duci-
 bus.

522 *Valles, accommoda*] Servius ait
 antiquum nominativum sing. esse
valles.

Compellabat, et has tristis Latonia voces
 Ore dabat: Graditur bellum ad crudele Camilla, 535
 O virgo, et nostris nequicquam cingitur armis,
 Cara mihi ante alias. Neque enim novus iste Dianæ
 Venit amor, subitaque animum dulcedine movit.
 Pulsus ob invidiam regno viresque superbas
 Priverno antiqua Metabus cum excederet urbe, 540
 Infantem, fugiens media inter prælia belli,
 Sustulit exilio comitem, matrisque vocavit
 Nomine Casmillæ, mutata parte, Camillam.
 Ipse, sinu præ se portans, juga longa petebat
 Solorum nemorum; tela undique sæva premebant, 545
 Et circumfuso volitabant milite Volsci.
 Ecce, fugæ medio, summis Amasenus abundans
 Spumabat ripis; tantus se nubibus imber
 Ruperat. Ille, innare parans, infantis amore
 Tardatur, caroque oneri timet. Omnia secum 550
 Versanti subito vix hæc sententia sedit:
 Telum immane, manu valida quod forte gerebat
 Bellator, solidum nodis et robore cocto;
 Huic natam, libro et sylvestri subere clausam,
 Implicat, atque habilem mediæ circumligat hastæ; 555
 Quam dextra ingenti librans ita ad æthera fatur:
 Alma, tibi hanc, nemorum cultrix, Latonia virgo,
 Ipse pater famulam voveo; tua prima per auras
 Tela tenens supplex hostem fugit. Accipe, testor,
 Diva, tuam, quæ nunc dubiis committitur auris. 560
 Dixit, et adducto contortum hastile lacerto
 Immittit: sonuere undæ; rapidum super amnem
 Infelix fugit in jaculo stridente Camilla.
 At Metabus, magna propius jam urgente caterva,
 Dat sese fluvio, atque hastam cum virgine victor 565
 Gramineo donum Triviæ de cespite vellit.
 Non illum tectis ullæ, non mœnibus urbes

534 *Latonia*] Diana, Latonæ filia, Ecl. iii. 67.

539 *Ob invidiam*] Vel subditorum in se; vel suam, ut explicuimus de Mezentio, Æn. x. 852.

540 *Priverno, &c.*] *Privernum*, urbs Volscorum, circa Pomptinas paludes et Amasenum fluvium, paucis aliquot leucis a mari distans: ejus ruinæ hodie visuntur juxta oppidum *Piperno*. *Amasenus*, hodie est *Toppia*, Æn. vii. 794. in extrema Nota. De *Volscis*, ibidem, et 803.

553 *Robore cocto*] Ligno duriore, ad fumum exsiccato. Ge. i. 175. 'Et suspensa focus exploret rohora fumus.' De *robore*, ibid. 162.

554 *Libro et subere*] *Liber*, cortex interior et tenuis. Hoc *suber*, arbor crassissimi ac levissimi corticis, *liège*.

566 *Donum Triviæ*] *Camillam*: vel, quam Triviæ quasi dono salvam recipiebat; vel, quam ipsi Triviæ quasi donum voverat. *Trivia*, Dianæ nomen, quia colebatur in triviis, Æn. iv. 511.

Accepere, neque ipse manus feritate dedisset:
 Pastorum et solis exegit montibus ævum.
 Hic natam, in dumis interque horrentia lustra, 570
 Armentalis equæ mammis et lacte ferino
 Nutribat, teneris immulgens ubera labris.
 Utque pedum primis infans vestigia plantis
 Institerat, jaculo palmas oneravit acuto;
 Spiculaque ex humero parvæ suspendit et arcum. 575
 Pro crinali auro, pro longæ tegmine pallæ,
 Tigridis exuviæ per dorsum a vertice pendent.
 Tela manu jam tum tenera puerilia torsit,
 Et fundam tereti circum caput egit habena;
 Strymoniamque gruem, aut album dejecit olorem. 580
 Multæ illam frustra Tyrrhena per oppida matres
 Optavere nurum. Sola contenta Diana,
 Æternum telorum et virginitatis amorem
 Intemerata colit. Vellem haud correpta fuisset
 Militia tali, conata lacescere Teucros: 585
 Cara mihi comitumque foret nunc una mearum.
 Verum age, quandoquidem fatis urgetur acerbis,
 Labere, Nympha, polo, finesque invise Latinos,
 Tristis ubi infausto committitur omine pugna.
 Hæc cape et ultricem pharetra deprome sagittam: 590
 Hac, quicumque sacrum violarit vulnere corpus,
 Tros Italusve, mihi pariter det sanguine pœnas.
 Post ego nube cava miserandæ corpus et arma
 Inspoliata feram tumulo, patriæque reponam.
 Dixit: at illa leves cœli delapsa per auras 595
 Insonuit, nigro circumdata turbine corpus.
 At manus interea muris Trojana propinquat,
 Etruscique duces, equitumque exercitus omnis;
 Compositi numero in turmas. Fremit æquore toto
 Insultans sonipes, et pressis pugnat habenis 600
 Huc obversus et huc; tum late ferreus hastis

568 *Manus dedisset*] *Consensisset, cessisset.* Adagium est, ex iis desumptum, qui pugna victi, aut manus ligandas præbent, aut iisdem protensis mortem deprecantur.

570 *Lustra*] Cubilia ferarum in sylvis, Ge. II. 471.

571 *Armentalis equæ*] Quæ gregatim inter armenta versabatur. *Lacte ferino*, equino: nam equum vocavit *ferum*, Æn. II. 51.

576 *Crinali auro, &c.*] Vel reticulo aureo, quo virgines complecti capil-

los solebant: vel acu crinali, qua capilli discernuntur: vel alio quolibet aureo capitis ornatu. *Palla*, pallium muliebre, apertum ac talare, Æn. IX. 166.

580 *Strymoniam gruem*] Quia frequens est id genus circa Strymonem, Macedoniæ fluvium. Æn. x. 265.

582 *Nurum*] Uxorem filii, *bru.*

599 *Numero in turmas*] *Turma*, proprie erant equitum, et capiebant equites vulgo triginta, Æn. v. 553. in Notis.

Horret ager, campique armis sublimibus ardent.
 Necnon Messapus contra, celeresque Latini,
 Et cum fratre Coras, et virginis ala Camillæ,
 Adversi campo apparent, hastasque reductis 605
 Protendunt longe dextris, et spicula vibrant;
 Adventusque virum fremitusque ardescit equorum.
 Jamque intra jactum teli progressus uterque
 Substiterat: subito erumpunt clamore, frementesque
 Exhortantur equos; fundunt simul undique tela 610
 Crebra nivis ritu; cœlumque obtexitur umbra.
 Continuo adversis Tyrrhenus et acer Aconteus
 Connixi incurrunt hastis, primique ruinam
 Dant sonitu ingenti, perfractaque quadrupedantum
 Pectora pectoribus rumpunt. Excussus Aconteus, 615
 Fulminis in morem, aut tormento ponderis acti,
 Præcipitat longe, et vitam dispergit in auras.
 Extemplo turbatæ acies, versique Latini
 Rejiciunt parmas, et equos ad moenia vertunt.
 Troës agunt: princeps turmas inducit Asylas. 620
 Jamque propinquabant portis, rursusque Latini
 Clamorem tollunt, et mollia colla reflectunt:
 Hi fugiunt, penitusque datis referuntur habenis.
 Qualis ubi alterno procurrens gurgite pontus
 Nunc ruit ad terras, scopulosque superjacet undam 625
 Spumeus, extremamque sinu perfundit arenam:
 Nunc rapidus retro, atque æstu revoluta resorbens
 Saxa, fugit, littusque vado labente relinquit.
 Bis Tusci Rutulos egere ad moenia versos;
 Bis rejecti armis respectant terga tegentes. 630
 Tertia sed postquam congressi in prælia, totas
 Implicuere inter se acies, legitque virum vir;
 Tum vero et gemitus morientum, et sanguine in alto
 Armaque, corporaque, et permixti cæde virorum
 Semanimes volvuntur equi; pugna aspera surgit. 635
 Orsilochus Remuli, quando ipsum horrebat adire,

604 *Ala Camillæ*] Vegetius: *Alæ dicuntur equitum*, quod ad similitudinem alarum ab utraque parte protegent acies. Atque ita sumitur *ala* apud Virgilium. Ostendit tamen Lipsius de militia Rom. l. II. 7. *alas* etiam quandoque de peditibus dici: et vulgo de copiis, sive equestribus, sive pedestribus sociorum, quæ ad latera aciei collocabantur.

612 *Tyrrhenus*] Hic non gentile nomen Delphi. Virg.

men, sed proprium est principis alicujus viri, ex Æneæ aut Tarchontis exercitu.

617 *Præcipitat*] Pro *præcipitatur*. Ut Æn. I. 108. 'Tum prora avertit,' pro *avertitur*.

619 *Rejiciunt parmas*] In tergum, ut sese a persequentium jaculis in fuga defendant. *Parmas*, scuta breviora, rotunda, et undique *paria*.

636 *Orsilochus, &c.*] Trojanus. Remus. 4 F

Hastam intorsit equo, ferrumque sub aure reliquit.
 Quo sonipes ictu furit arduus, altaque jactat
 Vulneris impatiens arrecto pectore crura.
 Volvitur ille excussus humi. Catillus Iolan, 640
 Ingentemque animis, ingentem corpore et armis
 Dejicit Herminium: nudo cui vertice fulva
 Cæsaries, nudique humeri; nec vulnera terrent;
 Tantus in arma patet. Latos huic hasta per armos
 Acta tremit, duplicatque virum transfixa dolore. 645
 Funditur ater ubique cruor: dant funera ferro
 Certantes, pulchramque petunt per vulnera mortem.
 At medias inter cædes exultat Amazon,
 Unum exerta latus pugnæ, pharetrata Camilla;
 Et nunc lenta manu spargens hastilia denset; 650
 Nunc validam dextra rapit indefessa bipennem.
 Aureus ex humero sonat arcus, et arma Dianæ.
 Illa etiam, si quando in tergum pulsa recessit,
 Spicula converso fugientia dirigit arcu.
 At circum lectæ comites, Larinaque virgo, 655
 Tullaque, et æratam quatiens Tarpeia securem,
 Italides; quas ipsa decus sibi dia Camilla
 Delegit, pacisque bonas bellicque ministras.
 Quales Threiciæ cum flumina Thermodontis

ius, Latinus: alius ab illo Tiburtino Remulo, qui moriens phaleras nepoti dederat, Æn. ix. 360. item ab illo Numano Remulo, quem Ascanius occiderat, ibid. 592.

640 *Catillus*, &c.] Tiburtinus, de quo Æn. vii. 672.

645 *Duplicatque virum*] Videtur a tergo inter utrasque scapulas percussus, ita ut in anteriorem partem corpus curvatum et quasi plicatum ex ictu fuerit. Alii legunt: 'duplicatque viri, transfixa dolorem.' Alii 'duplicatque, virum transfixa, dolorem.' Prima lectio sanissima, juxta Turnebum. Cujus firmat opinionem illud Ovidii, 'duplicataque vulnere cæco est:' item illud Homeri de Thersite, Iliad. ii. 266. Πλῆξεν δ' ὁ ἰδνῶθι: 'percussit: ille autem incurvabat se.'

648 *Amazon*] Volsca, Amazonum tamen more armata: id est, exusta mamma dextra, sinistroque latere nudato; ut diximus, Æn. i. 494.

650 *Denset*] Secundæ conjugationis: vel *densat*, primæ: Æn. x. 432. *Bi-*

pennis, securis utrimque acuta, supra 135.

652 *Arma Dianæ*] Venatoria: sagittæ in pharetra, bipennis, hastilia.

654 *Spicula converso*, &c.] More Parthorum, quos ea arte celebres diximus, Ecl. i. 62.

657 *Dia Camilla*] Græca vox δία, generosa, præstantissima, divina: quia Dianæ Deæ consecrata, supra 557. Sic apud Homerum Helena vocatur δία γυναικῶν, 'præstantissima mulierum.'

658 *Pacisque bonas*, &c.] Multi codices habent: 'pacisque bonæ bellicque ministras.'

659 *Quales Threiciæ*] De Amazonum gente ac nomine, Æn. i. 321. 494. Nunc de patria et sede. 1. Constat Amazonum sedem non fuisse in Thracia propria et Europæa, quæ Macedoniæ confinis est; sed in septentrionali minoris Asiæ littore, quod Ponto Euxino alluitur: urbemque regiam ab ipsis illic conditam fuisse Themiscyram, non longe a Thermodonte fluvio: eisdemque paruisse totum il-

Pulsant et pictis bellantur Amazones armis : 660
 Seu circum Hippolyten, seu cum se Martia curru
 Penthesilea refert, magnoque ululante tumultu
 Foeminea exultant lunatis agmina peltis.
 Quem telo primum, quem postremum, aspera virgo,
 Dejicis ? aut quot humi morientia corpora fundis ? 665
 Eunæum Clytio primum patre : cujus apertum
 Adversi longa transverberat abiete pectus.
 Sanguinis ille vomens rivos cadit, atque cruentam
 Mandit humum, moriensque suo se in vulnere versat.
 Tum Lirim, Pegasusque super : quorum alter habenas 670
 Suffosso revolutus equo dum colligit, alter
 Dum subit, ac dextram labenti tendit inermem,
 Præcipites pariterque ruunt. His addit Amastrum
 Hippotaden ; sequiturque incumbens eminus hasta
 Tereaque, Harpalycumque, et Demophoonta, Chromimque ;
 Quotque emissa manu contorsit spicula virgo, 676
 Tot Phrygii cecidere viri. Procul Ornytus armis

lum tractum, qui deinceps Bithyniam, Paphlagoniam, Cappadociamque complexus est. Ita Herodotus, Pausanias, Diodorus Siculus, &c. II. Constat e Xenophonte, Exped. l. VI. tractum illum ipsum tulisse quoque *Thraciæ* nomen, nempe *Asiaticæ*. III. Habemus ex iisdem auctoribus, præcipue Diodoro, Amazonas, circumflexo Euxini littore tum orientali tum etiam septentrionali, trajectoque Tanai fluvio, maximam Sarmatiæ Asiaticæ et Europææ subegisse partem : deinde, cum ab Hercule ac Theseo nativis in sedibus bello appetitæ et victæ essent ; occupato in Libya Hercule, bellum eas Græcis intulisse, transmisso scilicet Bosphoro Cimmerio : indeque per Thraciam Europæam, Macedoniam, ac Thessaliam, aperuisse sibi aditum ad ipsam Atheniensium arcem, quam aliquandiu tenuerunt. Tamen hinc pulsæ sunt a Theseo, ut probant iis in locis multa, tum Thesei victoriæ, tum Amazonum cladis monumenta : earumque reliquæ intra pristinos Pontici littoris fines servavere : deinceps formam aliquam imperii, usque ad Trojani belli tempora ; cum Penthesilea, nativo odio Græcis infesta, Trojanis auxilium tulit, et ab Achille aut Pyrrho sub belli finem occisa est. Tum etiam adusque Alexandrum

magnum perstitere, ad quem Thalestris Amazonas trecentas adduxit, ex Diodoro et Q. Curtio.

659 *Thermodontis*] Legunt quidam *Thermodoontis*, ut *Hippocoontis* : ita ut priores syllabæ tres dactylum efficiant. At omnino quadrisyllabum est, *Thermodontis* : ubi priores syllabæ tres longæ, cum ω in secunda syllaba, quæ ideo breviari non potest : scribitur enim $\Thetaερμῶδων$, non $\Thetaερμόδων$: et Cappadociæ fluvius est, in oram Euxini meridionalem influens ; nunc *Pormon*.

661 *Hippolyten*] Thesei uxor fuit, dicta ab aliis *Antiope* : ex qua Hippolytum filium suscepit, insidiis Phædræ novercæ deinde sublatum. Hanc bello Herculis Amazonico Theseus, vel dono Herculis acceperat, vel dolo ipse rapuerat : bello deinde Attico adversus Amazonas, ab illis pro viro pugnans occisa est. Plutarchus in Theseo, Diodorus, &c. De *Penthesilea*, quæ ob virtutem filia Martis credita est, Æn. I. 494.

663 *Lunatis peltis*] Scutis brevissimis, in formam Lunæ mediæ præcisis.

667 *Abiete*] Hasta ex abiete arbore, *sapin*.

677 *Phrygii*] Trojani, e Phrygia, Æn. I. 385.

Ignotis et equo venator Iapyge fertur :
 Cui pellis latos humeros erepta juvenco
 Pugnatori operit ; caput ingens oris hiatus 680
 Et malæ texere lupi cum dentibus albis,
 Agrestesque manus armat sparus. Ipse catervis
 Vertitur in mediis, et toto vertice supra est.
 Hunc illa exceptum, neque enim labor agmine verso,
 Trajicit, et super hæc inimico pectore fatur : 685
 Sylvis te, Tyrrhene, feras agitare putasti ?
 Advenit qui vestra dies muliebribus armis
 Verba redarguerit. Nomen tamen haud leve patrum
 Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillæ.
 Protinus Orsilochum et Buten, duo maxima Teucrum 690
 Corpora : sed Buten aversum cuspide fixit
 Loricam galeamque inter, qua colla sedentis
 Lucent, et lævo dependet parma lacerto ;
 Orsilochum, fugiens magnumque agitata per orbem,
 Eludit gyro interior, sequiturque sequentem ; 695
 Tum validam perque arma viro perque ossa securim,
 Altior exsurgens, oranti et multa precanti
 Congeminat : vulnus calido rigat ora cerebro.
 Incidit huic, subitoque aspectu territus hæsit
 Appenninicolæ bellator filius Auni, 700
 Haud Ligurum extremus, dum fallere fata sinebant.
 Isque, ubi se nullo jam cursu evadere pugnae
 Posse, neque instantem reginam avertere, cernit ;
 Consilio versare dolos ingressus et astu,
 Incipit hæc : Quid tam egregium, si foemina forti 705
 Fidis equo ? dimitte fugam, et te cominus æquo
 Mecum crede solo, pugnaeque accinge pedestri :
 Jam nosces, ventosa ferat cui gloria laudem.

678 *Equo Iapyge*] Ex Apulia, quæ *Iapygia* dicta est : *Æn.* viii. 710. et supra 247.

682 *Sparus*] Telum est rusticanum, a *spargendo* dictum : hoc fere constat. Cujus porro formæ, dubitatur : Festus vult parvissimi generis esse jaculum, quod facile spargatur : Servius recurvum, in modum pedi pastoralis.

686 *Tyrrhene*] Orte e Tyrrhena gente.

687 *Vestra Verba*] Quibus fortitudinem vestram intemperanter jaetatis. De *Manibus* parentum, *Ge.* iv. 469. *Æn.* vi. 743.

693 *Parma*] Supra 619. *Lacerto*,

Æn. v. 422.

695 *Gyro interior*] Breviori spatio atque ambitu reflectens sese. *Æn.* v. 170.

700 *Appenninicolæ*] De *Appennino*, monte Italiae, Liguriam a septentrione ambiente, *Æn.* xii. 703. De *Liguria*, *Æn.* x. 185. Monet autem Cato Ligures esse fallaces.

706 *Fugam*] Cursum celerem. Sic *Æn.* i. 321. de Harpalyce Amazone, 'volucrumque fuga prævertitur Eurum.'

708 *Laudem*] Fraudem veram et antiquam lectionem esse contendit Servius ; et sensum esse : Cognosces cui jactantia damnum afferat.

Dixit. At illa furens, acrique accensa dolore,
 Tradit equum comiti, paribusque resistit in armis, 710
 Ense pedes nudo, puraque interrita parma.
 At juvenis, vicisse dolo ratus, avolat ipse,
 Haud mora, conversisque fugax aufertur habenis,
 Quadrupedemque citum ferrata calce fatigat.
 Vane Ligus, frustra que animis elate superbis, 715
 Nequicquam patrias tentasti lubricus artes;
 Nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno.
 Hæc fatur virgo, et pernicibus ignea plantis
 Transit equum cursu, frænisque adversa prehensis
 Congreditur, pœnasque inimico ex sanguine sumit. 720
 Quam facile accipiter saxo sacer ales ab alto
 Consequitur pennis sublimem in nube columbam,
 Comprensamque tenet, pedibusque eviscerat uncis:
 Tum cruor et vulsæ labuntur ab æthere plumæ.
 At non hæc nullis hominum sator atque Deorum 725
 Observans oculis summo sedet altus Olympo.
 Tyrrhenum genitor Tarchonem in prælia sæva
 Suscitât, et stimulis haud mollibus injicit iras.
 Ergo inter cædes cedentiaque agmina Tarcho
 Fertur equo, variisque instigat vocibus alas, 730
 Nomine quemque vocans; reficitque in prælia pulsos.
 Quis metus, o nunquam dolituri, o semper inertes
 Tyrrheni, quæ tanta animis ignavia venit?
 Fœmina palantes agit, atque hæc agmina vertit?
 Quo ferrum, quidve hæc gerimus tela irrita dextris? 735
 At non in Venerem segnes, nocturna que bella,
 Aut, ubi curva choros indixit tibia Bacchi,
 Expectare dapes, et plenæ pocula mensæ;
 Hic amor, hoc studium; dum sacra secundus haruspex

711 *Pura parma*] Juxta Servium, *nuda* et absque rerum gestarum figuris: quia, inquit, tunc primum in bella descenderat. Juxta Donatum, *expedita* et absque pondere. Juxta interpretationem nostram, *nitida*, *lucida*, *tersa*.

715 *Ligus*] Sic habent pleraque vetera exemplaria; et sic olim in usu fuisse, probat adjectivum *Ligusticus*, inde derivatum. Nec magis absolum est *Ligus*, *Liguris*; quam *lepus*, *leporis*; *vetus*, *veteris*.

721 *Accipiter....sacer*] *Epervier*, avis rapax; ideo Marti sacra. Latinum nomen e Græco deductum, ἀετράεος, *celeriter volans*: Gallicum nomen e

Germano, ut placet Scaligero et Vossio.

730 *Alas*] Equitatum, 604.

732 *O nunquam dolituri*] O qui nunquam acceptis injuriis movemini, ut fortes decet, ad justam ac dignam ultionem. *Palantes*, vagos, Æn. x. 674.

737 *Tibia Bacchi*] Bacchanalia intelligit et epulas Baccho sacras ad sonitum tibię, ut cetera Deorum sacra. De *Baccho*, Ecl. v. 29. De *tibiis*, Æn. ix. 618.

739 *Haruspex*] Qui ex inspectis hostiarum visceribus futura prædicit: quæ ars propria Tyrrhenorum, Æn. viii. 498.

Nuntiet, ac lucos vocet hostia pinguis in altos. 740
 Hæc effatus, equum in medios, moriturus et ipse,
 Concitat, et Venulo adversum se turbidus infert,
 Dereptumque ab equo dextra complectitur hostem,
 Et gremium ante suum multa vi concitus aufert.
 Tollitur in coelum clamor: cunctique Latini 745
 Convertere oculos. Volat igneus æquore Tarcho,
 Arma virumque ferens; tum summa ipsius ab hasta
 Defringit ferrum, et partes rimatur apertas,
 Qua vulnus letale ferat: contra ille repugnans
 Sustinet a jugulo dextram, et vim viribus exit. 750
 Utque volans alte raptum cum fulva draconem
 Fert aquila, implicuitque pedes, atque unguibus hæsit:
 Saucius at serpens sinuosa volumina versat,
 Arrectisque horret squamis, et sibilat ore,
 Arduus insurgens: illa haud minus urget obunco 755
 Luctantem rostro; simul æthera verberat alis:
 Haud aliter prædam Tiburtum ex agmine Tarcho
 Portat ovans. Ducis exemplum eventumque secuti
 Mæonidæ incurrunt. Tum fatis debitus Arruns
 Velocem jaculo et multa prior arte Camillam 760
 Circuit, et, quæ sit fortuna facillima, tentat.
 Qua se cumque furens medio tulit agmine virgo;
 Hac Arruns subit, et tacitus vestigia lustrat:
 Qua victrix redit illa, pedemque ex hoste reportat;
 Hac juvenis furtim celeres detorquet habenas. 765
 Hos aditus, jamque hos aditus, omnemque pererrat
 Undique circuitum; et certam quatit improbus hastam.
 Forte sacer Cybelæ Chloreus, olimque sacerdos,
 Insignis longe Phrygiis fulgebat in armis,
 Spumantemque agitabat equum: quem pellis, aënis 770

746 *Æquore*] Planitie campi, *Æn.* II. 780.

750 *Vim viribus exit*] Active, ut *Æn.* v. 438.

757 *Tiburtum*] Quorum inter principes erat Venulus. De *Tibure*, urbe Latii, *Æn.* VII. 630.

759 *Mæonidæ*] Tyrreni, e Mæonia sive Lydia orti. *Æn.* II. 781. *Æn.* IV. 216.

768 *Sacer Cybelæ*] Alii legunt, *Sacer Cybelo*: alii, *Satus Cybelo*; ne idem sit *sacer et sacerdos*. *Nugæ*: potest enim quis *sacer* esse dicatusque per votum numini, non per sacerdotium: ut *Camilla*, quæ tamen *Dianæ sacerdos* non erat. De *Cybelo* monte *Phry-*

giæ et Cybele Dea Deorum matre, *Æn.* III. 111.

770 *Aënis In plumam, &c.*] Non militibus tantum, sed et equis etiam loricae quandoque fuerunt: et ii proprie dicebantur *cataphracti*. De iis ita *Sallustius* apud *Servium*: 'Equis paria operimenta erant, quæ linteo ferreis laminis in modum plumæ annexuerant.' Igitur lorica equi erat ex pelle sive corio, cui insertæ erant aëneae laminæ, in modum squamarum incisæ; erant autem squamæ illæ, non rotundæ quidem ac vulgares; sed oblongæ, ita ut ad plumarum formam potius accederent: neque ex ære simplici, sed aurato. *Æn.* III. 467.

In plumam squamis, auro conserta tegebat.
 Ipse, peregrina ferrugine clarus et ostro,
 Spicula torquebat Lycio Gortynia cornu;
 Aureus ex humeris sonat arcus, et aurea vati
 Cassida; tum croceam chlamydemque sinusque crepantes
 Carbaseos fulvo in nodum collegerat auro, 776
 Pictus acu tunicas, et barbarica tegmina crurum.
 Hunc virgo, sive ut templis præfigeret arma
 Troia, captivo sive ut se ferret in auro,
 Venatrix, unum ex omni certamine pugnae 780
 Cæca sequebatur; totumque incauta per agmen
 Foemineo prædæ et spoliolum ardebat amore:
 Telum ex insidiis cum tandem tempore capto
 Concitat, et Superos Arruns sic voce precatur:
 Summe Deum, sancti custos Soractis Apollo, 785
 Quem primi colimus, cui pineus ardor acervo
 Pascitur; et medium freti pietate per ignem
 Cultores multa premimus vestigia pruna;
 Da, Pater, hoc nostris aboleri dedecus armis,
 Omnipotens. Non exuvias, pulsæve tropæum 790
 Virginis, aut spolia ulla peto. Mihi cetera laudem
 Facta ferent. Hæc dira meo dum vulnere pestis
 Pulsa cadat, patrias remeabo inglorius urbes.

772 *Peregrina ferrugine et ostro*] Ostro, sive purpura Iberica, ferruginea et subnigricante: de qua Æn. ix. 582. De ostro, Ge. ii. 506.

773 *Lycio Gortynia, &c.*] Species pro genere. Arcus enim insignes e cornea materia, e Lycia Asiæ regione, de qua Æn. iv. 143. Sagittæ item ex urbe Cretæ insulæ *Cortyna*, vel *Gortyna*, Ecl. vi. 60.

775 *Cassida*] Nomen primæ declinationis, deductum ex accusativo nominis tertiæ: *cassida*, *cassidæ*; a *cassis*, *cassidis*, *cassidi*, *cassida*: quod et apud Propertium reperitur l. iii. 11. 15. Sic apud Varronem, teste Nonio, *compeda*, a *compes*; *chlamyda*, a *chlamys*: apud sacros scriptores nostros, *lampada*, a *lampas*. *Croceam*: tinctam croco flore, *safran*.

777 *Tunicas, et barbarica, &c.*] De tunicis, Æn. ix. 616. *Tegmina crurum*: sunt ocreæ non vulgari quidem Græcorum aut Italorum, sed Barbarorum more: hoc est; ut videtur plerisque, Phrygum, qui primi acu pingere repperunt. Paulo tamen aliter visum explicandum illud Æn. ii. 504.

‘Barbarico postes auro.’

780 *Certamine pugnae*] Sic Lucret. l. iv. 841. Sic et Æn. ii. 780. *Maris æquor*.

785 *Soractis*] *Soracte* vel *Soractes*, mons in Etruria in agro Falisco, ad occidentalem ripam Tybris, ad septentrionem Romæ, nunc *Monte di S. Sylvestro*. Ibi lucus et templum Apollinis fuit. Plinius l. vii. 2. ‘Haud procul urbe Roma, in Faliscorum agro, familiæ sunt paucæ, quæ vocantur Hirpiæ, quæ sacrificio annuo, quod fit ad montem Soractem Apollini, super ambustam ligni struem ambulantes non aduruntur, et ob id perpetuo Senatusconsulto militiæ aliorumque munerum vacationem habent.’ Addit Servius ex Varrone, sacrificulos illos, per prunas ambulaturos, medicamento aliquo solitos sibi plantas tingere. *Aruns* igitur ex illis Hirpis Etruscis fuit, et equitibus Tarchontis. *Pineus ardor*, sunt prunæ, e pinu succensa excitatæ.

793 *Inglorius*] Nulla cæde nobilis: hanc enim cædem esse ignotam volo.

Audiit, et voti Phœbus succedere partem
 Mente dedit; partem volucres dispersit in auras. 795
 Sterneret ut subita turbatam morte Camillam,
 Annuit oranti: reducem ut patria alta videret,
 Non dedit; inque Notos vocem vertere procellæ.
 Ergo, ut missa manu sonitum dedit hasta per auras,
 Convertere animos acres oculosque tulere 800
 Cuncti ad reginam Volsci. Nihil ipsa neque auræ
 Nec sonitus memor, aut venientis ab æthere teli:
 Hasta sub exertam donec perlata papillam
 Hæsit, virgineumque alte bibit acta cruorem.
 Concurrunt trepidæ comites, dominamque ruentem 805
 Suscipiunt. Fugit ante omnes exterritus Arruns,
 Lætitia mixtoque metu; nec jam amplius hastæ
 Credere, nec telis occurrere virginis audet.
 Ac velut ille, prius quam tela inimica sequantur,
 Continuo in montes sese avius abdidit altos, 810
 Occiso pastore, lupo, magnove juvenco,
 Conscius audacis facti, caudamque remulcens
 Subjecit pavitantem utero, sylvasque petivit:
 Haud secus ex oculis se turbidus abstulit Arruns,
 Contentusque fuga mediis se immiscuit armis. 815
 Illa manu moriens telum trahit: ossa sed inter
 Ferreus ad costas alto stat vulnere mucro.
 Labitur exsanguis; labuntur frigida leto
 Lumina; purpureus quondam color ora reliquit.
 Tum sic expirans Accam, ex æqualibus unam, 820
 Alloquitur; fida ante alias quæ sola Camillæ;
 Quicum partiri curas; atque hæc ita fatur:
 Hactenus, Acca soror, potui: nunc vulnus acerbum
 Conficit, et tenebris nigrescunt omnia circum.
 Effuge, et hæc Turno mandata novissima perfer: 825
 Succedat pugnae Trojanosque arceat urbe.
 Jamque vale. Simul his dictis linquebat habenas,
 Ad terram non sponte fluens. Tum frigida toto
 Paulatim exsolvit se corpore, lentaque colla
 Et captum leto posuit caput, arma relinquens; 830
 Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.
 Tum vero immensus surgens ferit aurea clamor
 Sidera; dejecta crudescit pugna Camilla;

798 *Notos*] Speciem pro genere: ventos meridionales pro quibuslibet ventis. Ecl. ii. 58.

809 *Ille lupo*] Ille frequenter abundat in comparationibus. Æn. x.

707.

815 *Contentus fuga*] Præter interpretationem, gaudens ob fugam; potest hæc etiam afferri: Concitatus fuga, contendens fugam; a contendo.

Incurrunt densi simul omnis copia Teucrum,
Tyrrhenique duces, Evandrique Arcades alæ. 835

At Triviæ custos jamdudum in montibus Opis
Alta sedet summis, spectatque interrita pugnas.
Utque procul medio juvenum in clamore furentum
Prospexit tristi multatam morte Camillam;
Ingemuitque, deditque has imo pectore voces: 840

Heu nimium, virgo, nimium crudele luisti
Supplicium, Teucros conata læcessere bello!
Nec tibi desertæ in dumis coluisse Dianam
Profuit, aut nostras humero gessisse pharetras.
Non tamen indecorem tua te regina reliquit 845

Extrema jam in morte; neque hoc sine nomine letum
Per gentes erit; aut famam patieris inultæ.
Nam quicumque tuum violavit vulnere corpus,
Morte luet merita. Fuit ingens monte sub alto
Regis Dercenni terreno ex aggere bustum 850

Antiqui Laurentis, opacaque ilice tectum;
Hic Dea se primum rapido pulcherrima nisu
Sistit, et Arruntem tumulo speculatur ab alto.
Ut vidit fulgentem armis, ac vana tumentem:
Cur, inquit, diversus abis? huc dirige gressum, 855

Huc periture veni: capias ut digna Camillæ
Præmia. Tune etiam telis moriere Dianæ?
Dixit, et aurata volucrem Threissa sagittam
Depromsit pharetra, cornuque infensa tetendit,

835 *Alæ*] Equites, supra 604.

836 *Triviæ*] Dianæ, quæ colebatur in triviis. *Æn.* iv. 511.

839 *Multatam*] Aliqui legunt *multatam*. Differunt vero *multare*, et *mulcare*: quod *multare* est a voce *Osca* vel *Sabina*, *multa*, quæ pœnam pecuniariam a iudice irrogatam significat, ut notant Festus et Varro; et per translationem, quamlibet aliam pœnam: *mulcare* autem Latina vox est, quæ significat *verberare*, a *mulceo*, quod est *mollio*: quia quod verberatur, mollitur: hinc Vulcanus dictus est *Mulciber*, a verberando ferro. Vide Germanum Valentem, et Vossium.

843 *Desertæ in dumis*] De vita Camillæ in sylvis, supra 539. et sequentibus.

850 *Dercenni, &c.*] De hoc vetere Laurentum rege, Latino multo antiquiore, nihil apud auctores. *Bustum*

Delph. Virg.

ait, pro loco ubi cineres post combustionem depositi fuerant. *Ilex*, arbor glandifera, *yeuse*. De *Laurente* regione, *Æn.* vii. 63.

854 *Vana*] More adverbii, pro *vane*: ut *Ge.* iii. 500. 'Terram crebra ferit.'

856 *Digna Camillæ præmia, &c.*] Mors divina manu illata, præmium, non pœna est. Si mori debuerat Camilla, mori divina manu debuerat, non imbelli timidi mortalis telo. Tune dignum Camilla munus auferes? et ignavus cum sis, non cuiuslibet numinis, sed ipsius etiam Dianæ telis moriere?

858 *Threissa, &c.*] Ut *Threissa*, id est, ut *Amazon*. Sic Camilla 648. *exultat Amazon*, id est, ut *Amazon*. Neque enim Opis aut Camilla tales erant re ipsa; sed cultu tantum atque habitu. De *Amazonibus Thraciis*, supra 659.

Et duxit longe, donec curvata coirent 860
 Inter se capita, et manibus jam tangeret æquis,
 Læva aciem ferri, dextra nervoque papillam.
 Extemplo teli stridorem aurasque sonantes
 Audiit una Arruns, hæsitque in corpore ferrum.
 Illum expirantem socii atque extrema gementem 865
 Obliti ignoto camporum in pulvere relinquunt;
 Opis ad ætherium pennis aufertur Olympum.
 Prima fugit, domina amissa, levis ala Camillæ:
 Turbati fugiunt Rutuli; fugit acer Atinas;
 Disjectique duces desolatique manipuli 870
 Tuta petunt, et equis aversi ad mœnia tendunt.
 Nec quisquam instantes Teucros letumque ferentes
 Sustentare valet telis, aut sistere contra:
 Sed laxos referunt humeris languentibus arcus;
 Quadrupedumque putrem cursu quatit ungula campum. 875
 Volvitur ad muros caligine turbidus atra
 Pulvis, et e speculis percussæ pectora matres
 Fœmineum clamorem ad cœli sidera tollunt.
 Qui cursu portas primi irrupere patentes,
 Hos inimica super mixto premit agmine turba; 880
 Nec miseram effugiunt mortem, sed limine in ipso,
 Mœnibus in patriis, atque inter tuta domorum,
 Confixi expirant animas. Pars claudere portas;
 Nec sociis aperire viam, nec mœnibus audent
 Accipere orantes; oriturque miserrima cædes 885
 Defendentum armis aditus, inque arma ruentum.
 Exclusi, ante oculos lacrymantumque ora parentum,
 Pars in præcipites fossas, urgente ruina,
 Volvitur; immissis pars cæca et concita frænis
 Arietat in portas et duros objice postes. 890
 Ipsæ de muris summo certamine matres
 (Monstrat amor verus patriæ), ut videre Camillam,
 Tela manu trepidæ jaciunt; ac robore duro
 Stipitibus ferrum sudibusque imitantur obustis
 Præcipites, primæque mori pro mœnibus ardent. 895

867 *Olympum*] Montem Thessaliæ, pro cœlo, Ecl. v. 56. *Ala*, equitatus supra 604. *Rutuli*, milites Turni, Æn. vii. 794.

890 *Arietat in portas*] Non quidem equorum in portas impulsu, quod visum est *Donato*; sed obviis quibusdam aut trabibus aut molaribus impactis, instar arietum: de qua machina, Æn. ii. 492.

892 *Ut videre Camillam*] Vel, cum viderunt Camillæ corpus inter sociarum manus relatum: vel potius, quia 594. dixit Diana se nube cava corpus illud tumulo illaturam, ex quo viderunt Camillam, pro aliena salute ad arma concurrentem, amor patriæ suasit ipsis idem pro salute propria faciendum. De *robore*, pro quovis duriore ligno, Ge. i. 102.

Interea Turnum in sylvis sævissimus implet
 Nuntius, et juveni ingentem fert Acca tumultum:
 Deletas Volscorum acies, cecidisse Camillam,
 Ingruere infensos hostes, et Marte secundo
 Omnia corripuisse; metum jam ad moenia ferri. 900
 Ille furens (et sæva Jovis sic numina poscunt)
 Deserit obsessos colles, nemora aspera linquit.
 Vix e conspectu exierat, campumque tenebat:
 Cum pater Æneas, saltus ingressus apertos,
 Exsuperatque jugum, sylvaque evadit opaca. 905
 Sic ambo ad muros rapidi totoque feruntur
 Agmine, nec longis inter se passibus absunt;
 Ac simul Æneas fumantes pulvere campos
 Prospexit longe, Laurentiaque agmina vidit;
 Et sævum Ænean agnovit Turnus in armis, 910
 Adventumque pedum flatusque audivit equorum.
 Continuoque ineant pugnas et prælia tentent;
 Ni roseus fessos jam gurgite Phœbus Hiberno
 Tingat equos, noctemque die labente reducat.
 Considunt castris ante urbem, et moenia vallant. 915

901 *Furens*, (et *sæva*, &c.) Duplici de causa reliquit insidias, quibus Æneam deprehendere et bellum conficere mox potuisset: nempe ob præcipitem furorem, qui ei mentem abstulit: et ob numina Jovis, et vim factorum Æneæ faventium.

913 *Gurgite Hiberno*] Occiduo Ocea-

no: nam Iberia sive Hispania ad occidentem Italiæ objacet. De *Iberia*, Æn. ix. 582. De *gurgite*, pro mari, Æn. i. 122.

915 *Mœnia vallant*] Circumambiunt: Trojani ut oppugnent; Rutuli ut defendant.

P. VIRGILII MARONIS

Æ N E I D O S

LIBER XII.

ARGUMENTUM.

FRACTIS gemina pugna Latinis, Turnus cum Ænea singulari certamine dimicare statuit. Solemni sacramento

conditiones certaminis foedusque a Latino, Ænea, Turnoque sancitur. Foedus a Juturna, Turni sorore, Junonis impulsu disturbatur: primusque Tolumnius, falso augurio victoriam suis pollicitus, Trojanos invadit. Æneas sagitta vulneratus excedere cogitur e prælio: quo absente maximam stragem Turnus edit. Venus dictamno herba vulnus Æneæ sanat. Is, reffectis viribus, reversus ad pugnam Turnum nominatim vocat. Sed cum Juturna, excusso Turni auriga Metisco, currum ejus moderaretur, et ab Æneæ occursu detorqueret, ne congredi simul possent; Æneas admoto ad urbis mœnia exercitu, in propugnacula ignem conjicit. Hinc Amata, Turnum occisum rata, laqueo vitam sibi adimit. Turnus, ne urbs in hostium potestatem veniret, ad singulare certamen redit. Pugnant Æneas et Turnus: Æneas victor, cum Turni jugulo immineret, jamque ipsius precibus motus ad misericordiam deflecteret; viso in ejus humeris Pallantis balteo, repente exardescit, hostemque interficit.

TURNUS ut infractos adverso Marte Latinos
Defecisse videt, sua nunc promissa reposci,
Se signari oculis: ultro implacabilis ardet,
Attollitque animos. Pœnorum qualis in arvis,
Saucius ille gravi venantum vulnere pectus, 5
Tum demum movet arma leo, gaudetque comantes
Excutiens cervice toros, fixumque latronis
Impavidus frangit telum, et fremit ore cruento:
Haud secus accenso gliscit violentia Turno.
Tum sic affatur regem, atque ita turbidus infit: 10
Nulla mora in Turno; nihil est quod dicta retractent
Ignavi Æneadæ; nec, quæ pepigere, recusent.

1 *Infractos*] Vox raro negans, sæpius affirmans, ut jam monuimus *Æn.* v. 784. et probat multis Erythræus in Indice. Hic affirmat.

2 *Promissa*] Quibus ad singulare cum Ænea prælium se obstrinxerat, *Æn.* x. 434.

4 *Pœnorum*] Afrorum circa Carthaginem; qui sic dicti sunt, quasi Phœni, quia e Phœnicia cum Didone profecti. *Æn.* iv. in argumento.

5 *Ille, &c.*] Magnus aliquis leo: et sic, *ille*, sæpe abundat in comparationibus, *Æn.* x. 707.

6 *Movet arma leo*] *Arma*, sunt uni-

uscujusque vires, et ad agendum instrumenta. Sic *Æn.* ii. 99. De Ulysse: 'et quærere conscius arma,' id est, *dolos*. Apud Statium l. ix. 589. 'Armaque curva suum,' sunt *dentes*. Hic leonis *arma* sunt ungues, dentes: unde dicuntur *leones exarmati*, quibus ungues et dentes evulsi sunt.

7 *Toros*] Sunt eminentiæ musculorum nodosæ ac tumentes, circa cervicem aliasque corporis partes.

11 *Retractent*] Fidem datam revocent per aliud pactum et quasi contractum.

Congredior. Fer sacra, pater, et concipe foedus.
 Aut hac Dardanium dextra sub Tartara mittam,
 Desertorem Asiae (sedeant spectentque Latini), 15
 Et solus ferro crimen commune refellam :
 Aut habeat victos ; cedat Lavinia conjux.
 Olli sedato respondit corde Latinus :
 O præstans animi juvenis, quantum ipse feroci
 Virtute exsuperas, tanto me impensius æquum est 20
 Consulere, atque omnes metuentem expendere casus.
 Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta
 Multa manu ; necnon aurumque animusque Latino est ;
 Sunt aliae innuptæ Latio et Laurentibus agris,
 Nec genus indecores. Sine me hæc haud mollia fatu 25
 Sublatis aperire dolis ; simul hoc animo hauri.
 Me natam nulli veterum sociare procorum
 Fas erat, idque omnes Divique hominesque canebant.
 Victus amore tui, cognato sanguine victus,
 Conjugis et moestæ lacrymis, vincla omnia rupi : 30
 Promissam eripui genero ; arma impia sumsi.
 Ex illo qui me casus, quæ, Turne, sequantur
 Bella, vides ; quantos primus patiare labores.
 Bis magna victi pugna vix urbe tuemur
 Spes Italas ; recalent nostro Tiberina fluenta 35
 Sanguine adhuc, campique ingentes ossibus albet.
 Quo referor toties ? quæ mentem insania mutat ?
 Si Turno extincto socios sum ascire paratus :
 Cur non incolumi potius certamina tollo ?
 Quid consanguinei Rutuli, quid cetera dicet 40
 Italia, ad mortem si te (Fors dicta refutet)
 Prodiderim, natam et connubia nostra petentem ?

13 *Fer sacra...concipe foedus*] Ad ejusmodi fœdera, adhibebantur sacrificia et verba *concepta*, id est, certa solenniaque : infra 169.

14 *Tartara*] Inferorum pars est infima, Æn. vi. 134.

15 *Asia*] Phrygiæ, sive Troadis, quæ est in minore Asia, Æn. i. 385.

19 *O præstans, &c.*] ORATIO Latini, qua conatur Turnum a spe conjugii et singulari certamine ad pacem revocare : ostenditque i. Affinitatem illam Turni cum Latino esse inutilem, cum regnum utriusque satis absque illa virium conjunctione potens sit ; cum sint urbes multæ Turno, divitiæ pariter atque animus et fortitudo Latini populis, virgines in Latio plurimæ

quas Turnus uxores optare possit. ii. Esse illicitam, quippe a Diis prohibitam. Æn. vii. 95. iii. Esse perniciosam, siquidem ex quo, Turni causa, Deorum voluntati obstitit, calamitatibus innumeris utraque gens oppressa est. iv. Si, inquit, te occiso socium Æneam excepturus sum : quidni potius te salvo ? v. Objicit sibi odia Rutulorum ob periculum Turni : Turno ipsi solitudinem doloremque Dauni patris, belli varios eventus, &c. De Latio et Laurento, Æn. vii. 54. 63.

34 *Bis magna victi pugna*] Prima in exscensu navium, ubi occisus ab Ænea Mezentius, fugatus Turnus, Æn. x. 310. Secunda equestri, ubi cecidit

Nuntius hæc Idmon Phrygio mea dicta tyranno 75
Haud placitura refer: Cum primum crastina cœlo
Puniceis invecta rotis Aurora rubescit:

Non Teucros agat in Rutulos. Teucrum arma quiescant,
Et Rutulum. Nostro dirimamus sanguine bellum.

Illo quærat conjux Lavinia campo. 80

Hæc ubi dicta dedit, rapidusque in tecta recessit;
Poscit equos, gaudetque tuens ante ora frementes,
Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia;

Qui candore nives anteirent, cursibus auras.

Circumstant properi aurigæ, manibusque lacesunt 85

Pectora plausa cavis, et colla comantia pectunt.

Ipse dehinc auro squalentem alboque orichalco

Circumdat lorica humeris; simul aptat habendo

Ensemque clypeumque et rubræ cornua cristæ;

Ensem, quem Dauno ignipotens Deus ipse parenti 90

est. Ne putes me cessurum lacrymis, et posse revocari funesto illo doloris vestri omine. Si enim sum moriturus; ne sic quidem pugnam subterfugio: non enim mortalium ulli liberum est mortem retardare, cum dies fatalis imminet. Hunc locum Servius recenset in duodecim Virgilii insolubilibus. De *tyranno*, pro rege, bonam in partem, *Æn.* vii. 266. De *Phrygia*, ubi Troas, *Æn.* i. 385.

77 *Puniceis*, &c.] Vellicatur hic versus a criticis, ob frequentem collisionem literæ *r*, et syllabarum affinium. De colore *puniceo*, rubro, *Ecl.* v. 17. De *Aurora ejusque curru*, *Ge.* i. 249. *Æn.* vi. 535.

83 *Pilumno* . . . *Orithyia*] *Pilumnus*, abavus Turni, *Æn.* x. 76. *Orithyia*, Erechthei Athenarum regis filia, rapta in Thraciam a Borea, *Ge.* iv. 463. Quæritur quomodo *Pilumno* Italo nota esse potuerit *Orithyia*, puella Attica in Thraciam translata. Respondet Turnebus, *Pilumnus* et *Orithyiam* hominum opinione Deos esse habitos, atque ita alterum alteri notum esse potuisse: poëtam vero *Orithyiam* adhibuisse potius, quam aliud quodvis numen, quia *Thracia* semper equis nobilis fuit. Sic Turni equus *Thracius* est, *Æn.* ix. 49. *Rhesi* equi, *Thracii*, *Æn.* i. 473. *Diomedis* equi, *Thracii*, *Æn.* i. 756. Porro versus hic spondaicus est: nam *Orithyia*, Ὀρείθυια, vox est quatuor syllabarum, quarum mediæ duæ diphthong-

gi sunt, *ei* et *ui*.

87 *Alboque orichalco*] Græce ὀρείχαλκος, ab ὄρος mons, et χαλκός æs: estque æs montanum: non fulvum, ut æs vulgare; sed in album deflectens: Gallice dicimus *léton*. Ita Scaliger ad Festum, Vossius in Etym. Latini syllabam secundam, quæ longa est, et natura sua, et apud Callimachum in lavacro Palladis 19. brevem fecerunt: ut Virgilius hic, et Horatius A. P. 202. 'Tibia non, ut nunc, orichalco vineta, tubæque Æmula.' Cum autem aliquando commutabiles apud Latinos fuerint literæ *o* et *au*: quemadmodum *explodo* est a *plaudo*; quemadmodum scripsere veteres *olla* et *aula*, *caudex* et *codex*, &c. sic reperi-mus apud Plautum *aurichalcum* pro *orichalco*. Unde grammatici aliquot imperite metallum esse putaverunt ex *auro* et *ære* mixtum: cujusmodi nulum esse constat. Id vero, quale nunc habemus, non e terra natum, sed arte factum est: testaturque Plinius l. xxxiv. 2. suo tempore jamdudum desiisse, effœta tellure.

88 *Habendo*] Gerundium passivæ facultatis, supra 46.

89 *Cornua cristæ*] Non vera *cornua*, qualia Pyrrhus galeæ ad terrorem hircina addebat, ex Plutarcho; sed cristam geminam e júbis equinis, aut plumis, e galeæ vertice hinc inde eminentem instar cornuum, *Æn.* vi. 779. 'geminæ stant vertice cristæ.'

90 *Ignipotens Deus*, &c.] *Vulcanus*

Fecerat, et Stygia candentem tinxerat unda.
 Exin, quæ mediis ingenti adnixa columnæ
 Ædibus astabat, validam vi corripit hastam,
 Actoris Aurunci spoliū; quassatque trementem,
 Vociferans: Nunc, o nunquam frustrata vocatus 95
 Hasta meos, nunc tempus adest; te maximus Actor,
 Te Turni nunc dextra gerit. Da sternere corpus,
 Loricamque manu valida lacerare revulsam
 Semiviri Phrygis, et foedare in pulvere crines
 Vibratos calido ferro myrrhaque madentes. 100
 His agitur furiis. Totoque ardentis ab ore
 Scintillæ absistunt; oculis micat acribus ignis.
 Mugitus veluti cum prima in prælia taurus
 Terrificos ciet, atque irasci in cornua tentat,
 Arboris obnixus trunco; ventosque lacessit 105
 Ictibus, et sparsa ad pugnam proludit arena.
 Nec minus interea maternis sævus in armis
 Æneas acuit Martem, et se suscitāt ira,
 Oblato gaudens componi foedere bellum.
 Tum socios mœstique metum solatur Iuli, 110
 Fata docens; regique jubet responsa Latino
 Certa referre viros, et pacis dicere leges.

arma Æneæ fabricavit, Æn. VIII. 370.
 nec Turno quoque deesse ejus artem
 voluit poëta, ad augendam heroum
 suorum dignitatem. De Vulcano,
 ibid. et Ge. I. 295. De Dauno, Æn.
 VII. 56.

91 *Stygia candentem, &c.*] *Candens*,
 ex Gellio est aliquando *albicans*, ali-
 quando *fervens*: quæ enim incales-
 cunt, ex nimio fervore quandoque
 albicant. *Aqua tinxerat* ensē Vul-
 canus: sic enim chalybs immersione
 temperatur. *Aqua Stygia*, ad quan-
 dam veluti magicam consecrationem,
 quemadmodum innuit Donatus. A-
 quæ enim infernæ in magicis sacris
 expetebantur, Æn. IV. 512. Ego vero
 suspicor id factum a Vulcano, ut en-
 sem illum frangi non posse probaret.
Stygis enim Arcadiæ fontis, qui inde
 a poëtis ad Inferos traductus est, ea
 vis erat, ut vasa cujuslibet metalli dif-
 fringeret, nec possent ejus aquæ, nisi
 equi ungula, contineri. Æn. VI. 623.

94 *Actoris Aurunci spoliū*] Ducis
 alicujus Auruncorum, cui Turnus eam
 bello detraxerat. De *Auruncis* Ita-
 liæ populis, inter Volscos et Campa-
 nos, Æn. VII. 54.

99 *Semiviri Phrygis, &c.*] Cur id
 nominis Phrygibus, et Æneæ tribua-
 tur, jam dictum Æn. IV. 215. ubi de
 capillis unguento delibutis. De *Phry-*
gia, in qua Troas, Æn. I. 385.

100 *Vibratos, &c.*] *Calamistro cris-*
pato. Fuit autem *calamistrum*, acus
 ferrea, longior, aliquando fistulæ in-
 star cava: quæ calefacta sub cinere,
 et capillis adhibita, eos intorquebat:
 a similitudine cum *calamo* seu arun-
 dine, nomen habuit. Hujus artis
 ministri, *ciniflones* et *cinerarii* voca-
 bantur, quod ad calefaciendum cala-
 mistrum flarent in cineres.

Myrrhaque madentes] *Myrrha*,
 arbuscula est, in Arabia præsertim
 nascens: altitudo ejus ad quinque cu-
 bita, nec sine spina, caudice duro et
 intorto, cortice levi, folio olivæ fere
 simili. Succus inde sponte exsudat
 certis temporibus, tum incisione ex-
 primitur, diciturque *stacte* vel *myrrha*.
 Plin. I. 12. 15. Condiendis cadave-
 ribus, et imbuendis capillis, aliisque
 ejusmodi deliciis adhibebatur.

101 *Furiis*] Furiosis motibus, quasi
 quibusdam Furiis. Æn. VI. 572.

Postera vix summos spargebat lumine montes
 Orta dies; cum primum alto se gurgite tollunt
 Solis equi, lucemque elatis naribus efflant: 115
 Campum ad certamen magnæ sub moenibus urbis
 Dimensi Rutulique viri Teucrique parabant;
 In medioque focos et Dis communibus aras
 Gramineas. Alii fontemque ignemque ferebant,
 Velati limo, et verbena tempora vincti. 120
 Procedit legio Ausonidum, pilataque plenis
 Agmina se fundunt portis. Hinc Troius omnis,
 Tyrrhenusque ruit variis exercitus armis;
 Haud secus instructi ferro, quam si aspera Martis
 Pugna vocet. Necnon mediis in millibus ipsi 125
 Ductores auro volitant ostroque decori,
 Et genus Assaraci Mnestheus, et fortis Asylas,
 Et Messapus equum domitor, Neptunia proles.
 Utque dato signo spatia in sua quisque recessit:
 Defigunt tellure hastas, et scuta reclinant. 130

115 *Solis equi*] Quatuor, de quibus Æn. v. 105. *Gurgite*, pro mari, Æn. i. 122.

118 *Focos . . . aras Gramineas*] Aras e cespite, seu terra cum herbis evulsa, in quibus ignis imponderetur *fovere-turque*: atque ita *aræ* sunt ipsi *foci*.

Dis communibus] *Communes Dii* multis modis sumuntur. i. Qui certam cœli zonam regionemque non habent; qualis Cybele mater Deorum; cum certam habeant Jupiter, Juno, Mercurius, Venus, &c. ii. Qui apud omnes homines coluntur, ut Sol, Luna, Mars, &c. iii. Huic ad rem melius, qui ab Rutulis ac Trojanis ad pacem communiter et pariter invocandi erant. Ita fere Servius.

119 *Fontemque ignemque*] Servius: 'ad facienda fœdera, aqua et ignis adhibentur: unde contra, quos arcere volumus a nostro consortio, eis aqua et igne interdicimus, id est, rebus quibus consortia copulantur.' Erat autem necessaria sacrificiis aqua, vel ad lustrandos astantes, vel ad purgandum corpus ante sacrificium, vel ad alios victimarum usus. *Fontem* posuit pro aqua.

120 *Velati limo, &c.*] Alii *lino*; sed id quasi certum statuitur a Servio: *feciales*, qui sanciendo fœderibus ministri adhibebantur, nunquam lineam tulisse vestem. Unde triplex opinio de hac Virgilii voce. i. Servius ait, fœdus il-

lud irritum fore: Virgilium vero, quoties rebus exitum daturus non est, toties iis infirma et inauspicata dare principia. Sic Æneas in Thracia condens urbem, taurum Jovi contra ritum sacrificat, Æn. iii. 21. ii. Paseratius et Scaliger explicant *linum*, non de veste, sed de filo sive licio, quo flamines et alii caput per æstatem cingebant, et ut Varronis ac Livii verbis utar, *velabant*: unde *flamines*, quasi *filamines* vocabantur, Æn. viii. 664. iii. Niger et Hyginus apud Servium legunt: *velati limo*: et explicant *linum*, vestem ab umbilico ad pedes, cujus in extrema ora erat purpura *lima*, id est flexuosa.

Verbena] Proprie certa est herbæ species, *de la verveine*: communiter tamen sumebatur, pro qualibet herba vel fronde, laurea, myrtea, &c. e sacro loco evulsa. Ecl. viii. 65.

121 *Legio Ausonidum, pilata, &c.*] *Legio*, pars exercitus certo numero definita: hic pro toto exercitu, Ge. ii. 279. *Pilata*, armata pilis, hastilibus, Æn. vii. 664.

123 *Tyrrhenus*] Sub Tarchonte, socio Æneæ, Æn. viii. 479. Æn. ii. 781.

127 *Genus Assaraci Mnestheus, &c.*] Igitur sanguine junctus Æneæ, qui ab Assaraco genus ducebat, Æn. i. 288. De *Asyla*, Æn. ii. 620. De *Messapo*, Æn. vii. 691.

Tum studio effusæ matres, et vulgus inermum,
Invalidique senes, turres et tecta domorum
Obsedere; alii portis sublimibus astant.

At Juno e summo, qui nunc Albanus habetur,
Tum neque nomen erat, nec honos, aut gloria monti, 135

Prospiciens tumulo campum aspectabat, et ambas,
Laurentum Troumque, acies urbemque Latini.

Extemplo Turni sic est affata sororem,
Diva Deam, stagnis quæ fluminibusque sonoris
Præsidet; hunc illi rex ætheris altus honorem 140

Jupiter erepta pro virginitate sacravit:

Nympha, decus fluviorum, animo gratissima nostro,

Scis, ut te cunctis unam, quæcumque Latinæ
Magnanimi Jovis ingratum ascendere cubile,
Prætulerim, coelique lubens in parte locarim: 145

Disce tuum, ne me incuses, Juturna, dolorem.

Qua visa est fortuna pati, Parcæque sinebant

Cedere res Latio, Turnum et tua moenia texi:

Nunc juvenem imparibus video concurrere fatis,

Parcarumque dies et vis inimica propinquat. 150

Non pugnam aspicere hanc oculis, non foedera possum.

Tu, pro germano si quid præsentius audes,

Perge; decet. Forsan miseros meliora sequentur.

Vix ea: cum lacrymas oculis Juturna profudit;

Terque quaterque manu pectus percussit honestum. 155

Non lacrymis hoc tempus, ait Saturnia Juno:

Accelera, et fratrem, si quis modus, eripe morti:

Aut tu bella cie, conceptumque excute foedus.

Auctor ego audendi. Sic exhortata reliquit

Incertam, et tristi turbatam vulnere mentis. 160

Interea reges, ingenti mole Latinus

134 *Albanus, &c.*] De hoc monte, *Æn.* VIII. 48. *Æn.* IX. 387.

139 *Diva Deam*] Dicunt grammatici, *Deos* fuisse æternos; *Divos*, ex hominibus assumptos. Tamen Virgilius nomen utrumque confundit: *Æn.* I. 486. *Pallas* vocatur *Diva*.

Stagnis quæ, &c.] *Juturna*, soror Turni, *Nais* ab Ovidio vocatur *Fast.* II. 585. id est *Nympha* aquatilis. Hunc ei honorem a Jove in præmium ereptæ pudicitiae concessum ait Virgilius; Ovidius etiam ante amores Jovis ei attribuit. Fons ejus et lacus ex Albani montis radicibus in Tybrim influit, celebri apud veteres aquarum salubritate: vocant hodie non-

nulli *Lago di Turno*; alii, *di Volturno*: cum esset prius *Lago di Juturna*, inquit Cluverius.

144 *Jovis ingratum cubile*] Commutatio pro, *Cubile Jovis ingrati*, et in servando conjugio parum fidi. *Locarim*: locari a Jove passa sim.

147 *Parcæ*] Tres, quæ pro fatis hic usurpantur. *Ecl.* IV. 47.

152 *Si quid præsentius audes, &c.*] Non quod *Nympham* se *Deum* regina potentior putet; sed quod faciliorem fore apud Jovem putet sororis excusationem, si soror pro fratre moram injicere fatis audeat.

161 *Interea reges, &c.*] Adumbrata hæc pompa foederis ad Homeri exem-

Quadrijugo vehitur curru, cui tempora circum
 Aurati bis sex radii fulgentia cingunt,
 Solis avi specimen : bigis it Turnus in albis,
 Bina manu lato crispans hastilia ferro. 165
 Hinc pater Æneas, Romanæ stirpis origo,
 Sidereo flagrans clypeo et cœlestibus armis,
 Et juxta Ascanius, magnæ spes altera Romæ,
 Procedunt castris, puraque in veste sacerdos
 Setigeri foetum suis, intonsamque bidentem, 170
 Attulit, admovitque pecus flagrantibus aris.
 Illi ad surgentem conversi lumina Solem
 Dant fruges manibus salsas, et tempora ferro
 Summa notant pecudum, paterisque altaria libant.
 Tum pius Æneas stricto sic ense precatur : 175

plum Il. III. ubi Agamemnon et Priamus, de pugna singulari Paridis in Menelaum facto fœdere conveniunt. Hic sententia longiori parenthesi suspensa est, per novem nempe versus : ' Interea reges .... Procedunt castris.' Potest tamen et absque parenthesi intelligi, si dicatur poëta a plurali numero ad singularem statim deflexisse, pro : *interea reges vehuntur* : *Latinus quidem curru quadrijugo, &c.*

164 *Solis avi, &c.*] Dixit Virgilius Æn. VII. 47. Latini patrem fuisse *Faunum*; matrem, *Maricam* Nympham; avum, *Picum*. Quomodo ergo *Sol* esse potuit *avus* Latini? I. Hesiodus Latinum facit filium *Circes* et *Ulyssis*, in *Theogon.* 1013. *Circe* autem filia fuit *Solis*, Æn. III. 386. Æn. VII. 10. At huic aperte adversatur Virgilius in Latini stemmate, Æn. VII. 47. II. Arnobius ait *Maricam* illam Nympham Latini matrem, ipsam esse Italo nomine *Circen*. At eo ipso libri septimi initio Virgilius aperte *Circen* a *Marica* distinguit; cum vocat *Maricam*, *Laurentem* nympham; *Circen* autem *Æneam*, id est *Colchicam*. III. Ego existimo *Circen*, conjugis loco habitam a *Pico*; eamque ex eo *Faunum* suscepisse: ipsumque deinde *Picum* in avem mutasse, quod ad amorem legitimæ conjugis *Canentis* se referret. Et vero *Circe* vocatur *Pici conjux*, Æn. VII. 189. quod tamen videtur ab Ovidii narratione paulum discedere, quam ibidem attulimus.

165 *Bina hastilia*] *Pila*, qualia duo

simul ferre deinde soliti sunt milites Romani, Æn. VII. 664. *Crispans*: quatiendo quasi sinuans et flectens.

167 *Sidereo clypeo*] Vel instar siderum fulgente: vel quem in cœlo *Venus* a *Vulcano* petierat: vel quem *Deus* ipse *Vulcanus* in *Hiera* insula fabricaverat, Æn. VIII. 370.

168 *Spes altera Romæ*] Æneas enim prima, *Ascanius* secunda. Quod aiunt, *Ciceronem* quoddam e *Virgilii* carminibus audientem, has in voces erupisse, falsum ostendimus in argumento *Ecl.* VI.

169 *Pura in veste*] *Donatus*: ' colore alba, nec purpuræ variata picturis.' *Festus*: ' non fulgurita; non funesta,' id est, quæ funeri adhibita non fuisset. Alii communiter; *carente maculis*.

170 *Setigeri suis, &c.*] *Ovis* pro Ænea adhibetur, Græco fere more. Nam Græci apud *Homerum* *Iliad.* III. 103. agnos ad fœdus statuunt. *Porcus*, pro Latino, more Romano aut Italo, de quo more Æn. VIII. 641. De *ovibus bidentibus*, Æn. IV. 57. De *conversione ad orientem* in auspiciis et sacris rebus, *Ecl.* IX. 15.

173 *Fruges salsas, &c.*] I. *Molam*, ex purissimo frumento, *salso*, tosto, ac molito, victimarum capiti imponunt, quæ proprie est *immolatio*, Æn. II. 133. II. *Pilos* e capite victimarum secant, Æn. VI. 243. in *Notis*. III. *Vina* invergunt in frontem victimarum, et in ipsa altaria: quæ *libatio* erat, *ibid.* et Æn. I. 740. Atque illi primi erant sacrificii apparatus.

Esto nunc Sol testis et hæc mihi Terra vocanti,
 Quam propter tantos potui perferre labores,
 Et pater omnipotens, et tu Saturnia Juno,
 Jam melior, jam, Diva, precor, tuque inclyte Mavors,
 Cuncta tuo qui bella, pater, sub numine torques; 180
 Fontesque, Fluviosque voco, quæque Ætheris alti
 Religio, et quæ cœruleo sunt numina ponto.
 Cesserit Ausonio si fors victoria Turno:
 Convenit, Evandri victos discedere ad urbem;
 Cedet Iulus agris; nec post arma ulla rebelles 185
 Æneadæ referent, ferrove hæc regna lacescent.
 Sin nostrum annuerit nobis Victoria Martem;
 (Ut potius reor, et potius Di numine firment),
 Non ego nec Teucris Italos parere jubebo,
 Nec mihi regna peto; paribus se legibus ambæ 190
 Invictæ gentes æterna in fœdera mittant.
 Sacra Deosque dabo: socer arma Latinus habeto;
 Imperium solenne socer: mihi mœnia Teucri
 Constituent, urbique dabit Lavinia nomen.
 Sic prior Æneas; sequitur sic deinde Latinus, 195
 Suspiciens cœlum, tenditque ad sidera dextram:
 Hæc eadem, Ænea, Terram, Mare, Sidera, juro,
 Latonæque genus duplex, Janumque bifrontem,
 Vimque Deum infernam et duri sacraria Ditis;
 Audiat hæc Genitor, qui fœdera fulmine sancit; 200

176 *Esto nunc Sol testis, &c.*] Sol, Terra, Jupiter, Juno, Mars, &c. Communes illi sunt utriusque gentis Dii, de quibus, 118.

183 *Ausonio Turno*] Italo, Æn. VII. 54.

184 *Evandri ad urbem*] Pallantium, Æn. VIII. 51.

185 *Cedet Iulus*] Ut ostendat, se non tam sibi, quam posteris suis et genti, sedem quærere.

187 *Nostrum Martem*] Faventem. Infra 539. 'nec Dii texere Cupentum, Ænea veniente, sui.'

198 *Latonæque genus duplex*] Apollinem, Solem; et Dianam, Lunam: Latona ex Jove edita, in insula Delo, Ecl. III. 67. Æn. III. 74. 77.

Janumque bifrontem] Italorum regem ac numen, fœderibus adhiberi solitum, Æn. VI. 607. 610.

199 *Vim Deum infernam*] Pro Diis ipsis infernis: ut Iliad. III. 105. Πριάμοιο βίην, Priami vim, pro ipso Priamo.

Et Æn. IV. 132. *odora canum vis*, pro ipsis canibus.

Sacraria Ditis] Dis, Pluto est, Ge. IV. 467. *Sacrarium*, sanctuarium, locus templi intimus, ubi præcipua numinis religio: hic regia est Plutonis, de qua, Æn. VI. 630. Quidam hanc infernam regiam, *sacram* dici putant quasi *execrabilem*: ut Æn. III. 57. 'Auri sacra fames.'

200 *Fœdera fulmine sancit*] Quia per coruscationes fulminum fœdera confirmantur: ita Servius. Vel quia Jupiter ultor est violati fœderis, percussis fulmine fœdifragis: ita Turnebus. Unde fecialis porcæ feriens in solenni fœderum formula sic precabatur Jovem: 'illis legibus populus non deficiet. Si prior defecerit, publico consilio, dolo malo; tu illo die Jupiter populum sic ferito, ut ego hunc porcæ hodie feriam: tantoque magis ferito; quanto magis potes pollesque.' Ita Livius I. II.

Tango aras; medios ignes et numina testor:
 Nulla dies pacem hanc Italiam, nec foedera rumpet,
 Quo res cumque cadent; nec me vis ulla volentem
 Avertet; non, si tellurem effundat in undas,
 Diluvio miscens, coelumque in Tartara solvat: 205
 Ut sceptrum hoc, dextra sceptrum nam forte gerebat,
 Nunquam fronde levi fundet virgulta, neque umbras,
 Cum semel in sylvis, imo de stirpe recisum,
 Matre caret, posuitque comas et brachia ferro;
 Olim arbor; nunc artificis manus ære decoro 210
 Inclusit, patribusque dedit gestare Latinis.
 Talibus inter se firmabant foedera dictis,
 Conspectu in medio procerum. Tum rite sacratas
 In flammam jugulant pecudes, et viscera vivis
 Eripiunt, cumulantque oneratis lancibus aras. 215
 At vero Rutulis impar ea pugna videri
 Jamdudum, et vario misceri pectora motu;
 Tum magis, ut propius cernunt, non viribus æquis.
 Adjuvat, incessu tacito progressus, et aram
 Suppliciter venerans demisso lumine, Turnus, 220
 Tabentesque genæ, et juvenali in corpore pallor.
 Quem simul ac Juturna soror crebrescere vidit
 Sermonem, et vulgi variare labantia corda:
 In medias acies, formam assimulata Camerti;
 Cui genus a proavis ingens, clarumque paternæ 225
 Nomen erat virtutis, et ipse acerrimus armis;
 In medias dat sese acies, haud nescia rerum,

201 *Tango aras*] Mos jurantium, supplicantium, sacrificantium, ut aras et simulacra et res sacras manu contingant: qui mos ad nos etiam transiit, ut jurantes sacris libris manum imponamus, Æn. iv. 219.

204 *Tellurem effundat in undas*] Servius hypallagen sive commutationem hic agnoscit: pro, *undas effundat in tellurem*. Ego minime, sed cum fere undecumque mare terram ambiat, interpretor de terræ compage in undas dissolvenda. De Tartaro, profundissimo Inferorum loco, Æn. vi. 134.

206 *Ut sceptrum hoc, &c.*] Apta est e superioribus sententia: 'nec me vis ulla volentem Avertet.... Ut sceptrum hoc nunquam fundet virgulta,' &c. Petita est illa comparatio ex Homero totidem fere verbis, Iliad. i. 234. Et quanquam solenne fuit regum jusjurandum sceptri sublatio,

ut monet Aristoteles Polit. iii. ab illa tamen nimis curiosa sceptri descriptione abstinere potuit debuitque Virgilius.

209 *Matre caret*] Vel terra: nam, 'Non jam mater alit tellus,' Æn. xi. 71. vel arbore: nam, 'Parva sub ingenti matris se subjicit umbra,' Ge. ii. 19.

213 *Rite sacratas*] Immolatione, sectione pilorum, libatione: supra 178.

215 *Oneratis lancibus, &c.*] Vasis escariis, in quibus structa et cumulata victimarum exta. *Lanc* nomen habet a *latitudine*: sicut *patina*, a *patio*. Vossius tamen inter lancem et patinam id fere discriminis statuit: quod in *lance* carnes assæ, fructus, cibi simplices apponerentur; in *patina* cibi conditi, ut pisces, haberetque vulgo operculum.

Rumoresque serit varios, ac talia fatur :
 Non pudet, o Rutuli, pro cunctis talibus unam
 Objectare animam ? numerone, an viribus æqui 230
 Non sumus ? En, omnes et Troës, et Arcades, hi sunt,
 Fatalisque manus, infensa Etruria Turno.
 Vix hostem, alterni si congrediamur, habemus.
 Ille quidem ad Superos, quorum se devovet aris,
 Succedet fama, vivusque per ora feretur : 235
 Nos, patria amissa, dominis parere superbis
 Cogemur, qui nunc lenti consedimus arvis.
 Talibus incensa est juvenum sententia dictis,
 Jam magis atque magis ; serpitque per agmina murmur.
 Ipsi Laurentes mutati, ipsique Latini. 240
 Qui sibi jam requiem pugnae rebusque salutem
 Sperabant : nunc arma volunt, foedusque precantur
 Infectum, et Turni sortem miserantur iniquam.
 His aliud majus Juturna adjungit, et alto
 Dat signum coelo ; quo non præsentius ullum 245
 Turbavit mentes Italas, monstroque fefellit.
 Namque volans rubra fulvus Jovis ales in æthra
 Littoreas agitabat aves, turbamque sonantem
 Agminis aligeri ; subito cum lapsus ad undas
 Cycnum excellentem pedibus rapit improbus uncis. 250
 Arrexere animos Itali, cunctæque volucres
 Convertunt clamore fugam ; mirabile visu ;
 Ætheraque obscurant pennis, hostemque per auras
 Facta nube premunt : donec vi victus, et ipso
 Pondere defecit, prædamque ex unguibus ales 255
 Projecit fluvio, penitusque in nubila fugit.
 Tum vero augurium Rutuli clamore salutant,

231 *Troës, et Arcades, &c.*] Gentes in Turnum foederatae. Trojani Æneae : Arcades Evandri : Etrusci Tar-chontis, Æn. VIII. 518. 479.

232 *Fatalisque manus, &c.*] Vel quia Latinorum agros petebant quasi fatis sibi debitos : vel potius, cum Virgilius id solis Etruscis attribuat, quia fato paratum sibi regem Æneam expectaverant, Æn. VIII. 494. Bene ait *infesta* Etruria Turno : erat enim aliqua pars Etruriæ Turno addicta, duce Messapo, Æn. VII. 691. 695.

233 *Vix hostem, alterni*] Si secundus quisque nostrum, si media pars nostrum congrediatur ; vix singuli hostem habebimus : id est, duo et amplius unicuique obijcitur.

246 *Monstro*] Ostento : quod monstratur et ostenditur signa futurorum petentibus.

247 *Rubra Jovis ales in æthra*] *Æthra, æthræ* : nomen primæ declinationis, *αἰθήρα* : idem est atque æther. *Æther* autem, juxta Anaxagoram et Ciceronem, est illa veterum sphaera ignis aërem ambiens, ab *αἰεῖν* ardere : ideo *rubra* a Virgilio dicta : juxta alios, est cæli totius et siderum compago, ab *αἰεῖν* semper currere. Hic pro aëre universim sumitur. De *Jovis alite*, aquila, Æn. v. 255.

257 *Augurium, &c.*] Proprie, erat enim signum petatum ex avibus, Æn. II. 703. Et scite quidem Rutuli Æneam in aquila, Turnum in cycno,

Expediuntque manus; primusque Tolumnius augur,
 Hoc erat, hoc votis, inquit, quod sæpe petivi;
 Accipio, agnoscoque Deos; me, me duce ferrum 260
 Corripite, o miseri, quos improbus advena bello
 Territat, invalidas ut aves, et littora vestra
 Vi populat. Petet ille fugam, penitusque profundo
 Vela dabit. Vos unanimi densate catervas,
 Et regem vobis pugna defendite raptum. 265
 Dixit, et adversos telum contorsit in hostes
 Procurrens; sonitum dat stridula cornus, et auras
 Certa secat. Simul hoc, simul ingens clamor, et omnes
 Turbati cunei, calefactaque corda tumultu.
 Hasta volans, ut forte novem pulcherrima fratrum 270
 Corpora constiterant contra, quos fida crearat
 Una tot Arcadio conjux Tyrrhena Gylippo;
 Horum unum, ad medium, teritur qua subtilis alvo
 Balteus, et laterum juncturas fibula mordet,
 Egregium forma juvenem, et fulgentibus armis, 275
 Transadigit costas, fulvaque effundit arena.
 At fratres, animosa phalanx, accensaque luctu,
 Pars gladios stringunt manibus, pars missile ferrum
 Corripiunt, cæcique ruunt. Quos agmina contra
 Procurrunt Laurentum; hinc densi rursus inundant 280
 Troës Agyllinique et pictis Arcades armis.
 Sic omnes amor unus habet decernere ferro.
 Diripuere aras; it toto turbida cœlo
 Tempestas telorum, ac ferreus ingruit imber;
 Craterasque focosque ferunt. Fugit ipse Latinus 285
 Pulsatos referens infecto fœdere Divos.
 Infrænant alii currus, aut corpora saltu
 Subjiciunt in equos, et strictis ensibus adsunt.
 Messapus regem, regisque insigne gerentem,

seipsos in avibus agnoscebant: sed falsum erat augurium, non a Deo factorum administro, sed a Juturna immisum, ad disturbandum fœdus et mortem Turni retardandam.

267 *Cornus*] Hasta ex arbore corno, *cornouiller*. Ge. II. 34.

269 *Cunei*] Ordines peditum, sic dicti ab agminum figura: infra 575.

274 *Balteus, et laterum juncturas, &c.*] *Fibula*, claviculus, extrema baltei connectens. *Latera* baltei intelligit, non corporis.

277 *Phalanx*] Vox Macedonica, peditum agmen, Æn. VI. 489.

281 *Agyllini*] Etrusci, Æneæ socii, ex urbe *Agyllina* sive *Cærîte*, nunc *Cerveteri*, Æn. VII. 652. Æn. VIII. 479.

285 *Crateras, &c.*] Pocula, quibus vina fundebant, cruoremque victimarum, Græca vox *κρατήρ*, Ecl. V. 68. *Focos*, partes ararum graminearum, ubi accensus ignis fuerat, supra 118.

287 *Infrænant currus*] Equos frænatos currui alligant.

288 *Subjiciunt in equos*] Superjiciunt: de vi præpositionis illius, Ecl. I. 46. Ecl. X. 74.

289 *Regem....Tyrrhenum Aulesten*] Unum e regibus Tyrrhenis, sive Lu-

Tyrrhenum Aulesten, avidus confundere foedus, 290
 Adverso proterret equo: ruit ille recedens,
 Et miser oppositis a tergo involvitur aris
 In caput inque humeros. At fervidus advolat hasta
 Messapus, teloque orantem multa trabali
 Desuper altus equo graviter ferit, atque ita fatur: 295
 Hoc habet; hæc melior magnis data victima Divis.
 Concurrunt Itali, spoliantque calentia membra.
 Obvius ambustum torrem Corynæus ab ara
 Corripit, et venienti Ebuso plagamque ferenti
 Occupat os flammis. Olli ingens barba reluxit, 300
 Nidoremque ambusta dedit. Super ipse secutus
 Cæsariem læva turbati corripit hostis,
 Impressoque genu nitens terræ applicat ipsum;
 Sic rigido latus ense ferit. Podalirius Alsum
 Pastorem, primaque acie per tela ruentem, 305
 Ense sequens nudo superimminet: ille securi
 Adversi frontem mediam mentumque reducta
 Disjicit, et sparso late rigat arma cruore.
 Olli dura quies oculos et ferreus urget
 Somnus; in æternam clauduntur lumina noctem. 310
 At pius Æneas dextram tendebat inermem
 Nudato capite, atque suos clamore vocabat:
 Quo ruitis? quæve ista repens discordia surgit?
 O cohibete iras! ictum jam foedus, et omnes
 Compositæ leges; mihi jus concurrere soli; 315
 Me sinite, atque auferte metus. Ego foedera faxo
 Firma manu; Turnum jam debent hæc mihi sacra.

cumonibus: de quibus Æn. x. 164.
 166. Tales fuere *Mezentius*, *Messapus*,
 ex Turni partibus, *Massicus*, *Osinius*,
 ex partibus Æneæ: ibid.

294 *Telo trabali*] Magno instar tra-
bis. Unde apud Statium, *hasta trabalis*;
 apud Claudianum, *trabale sceptrum*:
 apud Horatium, *clavi trabales*.

296 *Hoc habet*] Vel habet, simpli-
 citer: explicatur a Servio, 'percussus
 est letali vulnere, habet vulnus letale:'
 a Donato, 'bene se res habet:'. a Scali-
 gero, 'sic sic agendum est.' Servio as-
 sentior: quia vox est e gladiatoris
 ludis repetita, ubi victor vulnerato a
 se adversario sic insultabat. Teren-
 tius in Andr. 'Certe captus est, habet.'
 Seneca in Agamemn. et Hercule Œ-
 teo. 'Habet, peractum est.'

Hæc melior victima] Quam ovis

et porcellus, qui foederum Diis oblatis
 sunt, 170.

298 *Corynæus*] Sacerdos Trojanus,
 qui ex officio propius aræ astabat,
 Æn. vi. 228. *Ambustum*, circumustum,
 Æn. iii. 257.

312 *Nudato capite, &c.*] Tam, ut hæc
 pia confidentia ferociam Latinorum
 emolliret; quam ut agnosceretur a
 suis, eisque voluntatem suam apertius
 significaret. Sic Julius Cæsar in acie
 Pharsalica nuda manu et capite suis
 inclamabat: *Parcite civibus*: apud
 Plutarchum et Appianum.

314 *Ictum jam foedus*] Cæsis jam
 victimis, 214. sacerdotum ferro; non
 ictu lapidis, qui deinde mos Roma-
 norum fuit, Æn. viii. 641.

316 *Faxo*] *Fecero*, Æn. ii. 467.

317 *Turnum debent hæc mihi sacra*]

Has inter voces, media inter talia verba,
 Ecce, viro stridens alis allapsa sagitta est,
 Incertum, qua pulsa manu, quo turbine adacta; 320
 Quis tantam Rutulis laudem, casusne, Deusne,
 Attulerit. Pressa est insignis gloria facti;
 Nec sese Æneæ jactavit vulnere quisquam.

Turnus, ut Æneam cedentem ex agmine vidit,
 Turbatosque duces, subita spe fervidus ardet: 325
 Poscit equos, atque arma simul, saltuque superbus
 Emicat in currum, et manibus molitur habenas.
 Multa virum volitans dat fortia corpora leto:
 Semineces volvit multos, aut agmina curru
 Proterit, aut raptas fugientibus ingerit hastas. 330
 Qualis apud gelidi cum flumina concitus Hebri
 Sanguineus Mavors clypeo increpat, atque furentes
 Bella movens immittit equos: illi æquore aperto
 Ante Notos Zephyrumque volant. Gemit ultima pulsu
 Thraca pedum, circumque atræ Formidinis ora, 335
 Iræque, Insidiæque, Dei comitatus, aguntur.
 Talis equos alacer media inter prælia Turnus
 Fumantes sudore quatit, miserabile cæsis
 Hostibus insultans; spargit rapida ungula rores
 Sanguineos, mixtaque cruor calcatur arena. 340
 Jamque neci Sthenelumque dedit, Thamyrinque, Pholumque,
 Hunc, congressus, et hunc; illum eminus: eminus ambo
 Imbrasidas, Glaucum atque Laden, quos Imbrasus ipse
 Nutrierat Lycia, paribusque ornaverat armis;
 Vel conferre manum, vel equo prævertere ventos. 345
 Parte alia media Eumedes in prælia fertur,
 Antiqui proles bello præclara Dolonis;

Ex quo verba fœderis concepimus
 ego et Latinus: ex eo Turnus mihi
 uni addictus est; unus ego cum eo
 congredi possum: abstinete ab eo, et
 nihi permittite.

331 *Hebri, &c.*] Fluvii Thraciæ,
 hodie *Marisa*, Ecl. x. 65. *Mavors*,
 Mars in Thracia natus, Ecl. ix. 12.
Equi Martis duo juxta aliquos, sed
 male, Pavor et Timor, Ge. iii. 91.
Notus, Auster, ventus meridionalis,
 Ecl. ii. 58. *Zephyrus*, ventus occi-
 dentalis, Ecl. v. 5. *Thraca*, pro *Thra-*
cia, quæ Græce est *Θράκη* et *Θήκη*, Æn.
 ii. 14. *Increpat equos clypeo*: id est,
 collisis hasta et clypeo. Vel *increpat*,
 verborum neutrorum more, absque
 casu, id est *sonat*.

Delph. Virg.

344 *Lycia*] Asiæ Minoris regio me-
 ridionalis est, de qua Æn. iv. 143.

347 *Proles bello præclara Dolonis*]
 Ironice: fuit enim Dolon bello igna-
 vus, et hic Eumedes, ejus filius, satis
 ignominiose occiditur. Ita Cerda-
 nus: cujus opinionem firmant se-
 quentia verba, quæ omnino ironiam
 sapiunt: 'Illum Tydides alio pro ta-
 libus ausis Affecit pretio:' id est,
 morte. Iliad. x. 299. Hector mer-
 cedem proponit ei, qui speculator ire
 voluerit ad Græcorum naves. Dolon
 Eumedis filius, vir dives, petit sibi
 promitti mercedis loco currum et
 equos Achillis: promisso confirma-
 tus, ad Græcos abit. Incidit in Ulys-
 sem ac Diomedem: quibus metu mor-

Nomine avum referens, animo manibusque parentem :
 Qui quondam, castra ut Danaum speculator adiret,
 Ausus Pelidæ pretium sibi poscere currus ; 350
 Illum Tydides alio pro talibus ausis
 Affecit pretio ; nec equis aspirat Achillis.
 Hunc procul ut campo Turnus prospexit aperto :
 Ante levi jaculo longum per inane secutus ;
 Sistit equos bijuges, et curru desilit, atque 355
 Semianimi lapsoque supervenit, et, pede collo
 Impresso, dextræ mucronem extorquet, et alto
 Fulgentem tingit jugulo ; atque hæc insuper addit :
 En, agros, et, quam bello, Trojane, petisti,
 Hesperiam metire jacens : hæc præmia, qui me 360
 Ferro ausi tentare, ferunt ; sic mœnia condunt.
 Huic comitem Asbuten conjecta cuspide mittit ;
 Chloreaque, Sybarimque, Daretaque, Thersilochumque ;
 Et sternacis equi lapsum cervice Thymoeten.
 Ac velut Edoni Boreæ cum spiritus alto 365
 Insonat Ægæo, sequiturque ad littora fluctus,
 Qua venti incubuere ; fugam dant nubila cœlo :
 Sic Turno, quacumque viam secat, agmina cedunt,
 Conversæque ruunt acies ; fert impetus ipsum,
 Et cristam adverso curru quatit aura volantem. 370
 Non tulit instantem Phegeus animisque frementem :
 Objecit sese ad currum, et spumantia frænis
 Ora citatorum dextra detorsit equorum.
 Dum trahitur, pendetque jugis, hunc lata resectum
 Lancea consequitur, rumpitque infixâ bilicem 375

tis fatetur se speculatorem esse, Rhæsum Thraciæ regem venisse Trojanorum auxilio, ejus copias incustoditas et somno sepultas jacere in littore, sibi currum et equos Achillis ab Hectore promissos, se præmii magnitudine adductum hoc munus suscepisse. Occiditur a Diomede ; qui cum Ulysse clam ad Thracum castra subrepens, Rhesum interficit, et ejus equos Trojæ fatales abripit. De *Rheso* et *ejus equis*, Æn. i. 473. De *Peleo*, Achillis patre, Æn. ii. 263. De *Tydeo*, Diomedis patre, Æn. xi. 243.

352 *Nec equis aspirat Achillis*] Pergit poëta illudere Doloni : qui captus a Diomede, non amplius ad equos Achillis, sed ad vitam servandam aspirabat.

360 *Hesperiam, &c.*] Italiani, Æn.

i. 534.

364 *Sternacis equi cervice*] Equo in anteriora genua prolapso, Thymoetes per ejus collum devolutus est. Ita Servius.

365 *Edoni Boreæ*] Thracii : e Thracia septentrionali, in Græciam et mare Ægæum flantis. *Edoni*, Ἰδωνοί, Stephano et Straboni l. x. gens est Thracia incerti situs : unde ibidem apud Strabonem, *Lycargus* Thraciæ rex, *Edonus*, appellatur. Hinc dixit Statius *Edonas hyemes*. De *Boreâ*, Ecl. vii. 51. De *Ægæo* Mari, Græciam a minore Asia separante, Æn. iii. 74.

367 *Fugam dant nubila*] Ventus enim septentrionalis fugat nubes ; meridionalis colligit.

375 *Lancea*] Hasta : vox non La-

Loricam, et summum degustat vulnere corpus.
 Ille tamen clypeo objecto conversus in hostem
 Ibat, et auxilium ducto mucrone petebat :
 Cum rota præcipitem et procursu concitus axis
 Impulit, effunditque solo ; Turnusque secutus,
 Imam inter galeam, summi thoracis et oras,
 Abstulit ense caput, truncumque reliquit arenæ.

380

Atque ea dum campis victor dat funera Turnus :
 Interea Æneam Mnestheus et fidus Achates
 Ascaniusque comes castris statuere cruentum,
 Alternos longa nitentem cuspide gressus.
 Sævit, et infracta luctatur arundine telum
 Eripere, auxilioque viam, quæ proxima, poscit :
 Ense secent lato vulnus, telique latebram
 Rescindant penitus, seseque in bella remittant.
 Jamque aderat Phœbo ante alios dilectus Iapis
 Iasides : acri quondam cui captus amore
 Ipse suas artes, sua munera, lætus Apollo
 Augurium citharamque dabat celeresque sagittas.
 Ille, ut depositi proferret fata parentis,
 Scire potestates herbarum usumque medendi
 Maluit, et mutas agitare inglorius artes.

385

390

395

tina, sed Hispanica est, ex Varrone apud Gellium : Gallica, ex Diodoro Siculo.

375 *Bilicem*] Bino textu; vel licio, sive filo, Æn. III. 467.

391 *Iapis*] Legunt aliqui *Iapyx*, sed hic ventus est, de quo Æn. VIII. 710. Quæ duo ut distinguantur, tum diversa habent recti casus elementa, tum diversam obliquorum flexionem : flectit enim venti nomen Virgilius *Iapyx*, *Iapygis* : medici nomen Donatus apud Pierium, *Iapis*, *Iapicis* ; Turnebus tamen, *Iapis*, *Iapidis* ; ex Ansonio, Epigr. XIX. 7. 'Idmona quod vatem, medicum quod Iapida dicunt.'

393 *Suas artes*] Apollinis artes fuerunt I. *Vaticinia*, quorum variæ species habentur, Æn. III. 359. Æn. X. 176. II. *Musica*, unde cum lyra pingitur, et poëtarum Deus est, Ecl. IV. 55. III. *Peritia jaculandi*, unde ipsi tribuitur pharetra, et ab Homero sæpe dicitur ἐκατηβόλος, *longe jaculans*, Æn. VI. 657. IV. *Medicina*, quam artem Æsculapio filio tradidisse dicitur, Æn. VII. 773.

395 *Depositi*] *Desperati*. Deducta

locutio e duplici more. Alterius meminit Servius, Isidorus, &c. ex Plutarcho, qui ait veteres solitos in publicum ægrotos proponere, quod *deponere* est : ut si quis prætereuntium, aut simili morbo fuisset ipse agitat, aut quicquam remedii nosset, id ægro significaret. Alterius jam mentionem fecimus Æn. IX. 486. ubi diximus, solitos veteres ad januam domus cadavera deponere, ut etiam nunc apud nos in usu est. Et generatim *positus*, est *jacens*, *mortuus* : ut diximus Æn. II. 644. ait enim Ovid. Heroid. X. 124. 'Nec positos artus unget amica manus :' id est, *jacentes* : neque enim ad januam domus, sed in ipsa domo ungebantur. Eodem quo nunc utitur verbo Virgilius, usus est et Ovidius de Ponto l. II. 2. 45. 'Jam prope depositus, certe jam frigidus æger,' &c. Cic. III. Verr. 5. 'Ægram et prope depositam reipublicæ partem suscepisse.'

397 *Mutas artes*] *Medicinam*, quam sic vocat : vel comparatione musicæ et vaticinii, quæ voce maxime constant : vel quia parum famosa tum

Stabat acerba fremens, ingentem nixus in hastam,
 Aeneas, magno juvenum et moerentis Iuli
 Concursu, lacrymis immobilis. Ille retorto 400
 Pæonium in morem senior succinctus amictu,
 Multa manu medica Phœbique potentibus herbis
 Nequicquam trepidat, nequicquam spicula dextra
 Sollicitat, prensatque tenaci forcipe ferrum.
 Nulla viam Fortuna regit; nihil auctor Apollo 405
 Subvenit; et sævus campis magis ac magis horror
 Crebrescit, propiusque malum est. Jam pulvere coelum
 Stare vident; subeuntque equites, et spicula castris
 Densa cadunt mediis. It tristis ad æthera clamor
 Bellantum juvenum, et duro sub Marte cadentum. 410
 Hic Venus, indigno nati concussa dolore,
 Dictamnnum genetrix Cretæa carpit ab Ida,
 Puberibus caulem foliis et flore comantem
 Purpureo: non illa feris incognita capris
 Gramina, cum tergo volucres hæserè sagittæ. 415
 Hoc Venus, obscuro faciem circumdata nimbo,
 Detulit; hoc fusum labris splendentibus amnem
 Inficit, occulte medicans; spargitque salubres
 Ambrosiæ succos, et odoriferam panaceam.

erat, et a servis fere exercebatur. Vel quia tunc, non voce et disceptatione ac præceptione tractabatur, sed manu atque opere: unde *chirurgiam* nostram referebat: ut patet ex hoc Iapide qui chirurgum hic præstat potius, quam medicum: et ex ipsis poëtæ verbis, qui ipsi tribuit, non tantum *scire potestates herbarum*, sed ipsum etiam *usum medendi*.

401 *Pæonium*] In morem Pæonis Deorum medici, Æn. vii. 769.

403 *Trepidat*] Festinat, Æn. ix. 114. Ge. iv. 69. De *Phæbo*, et *Apol-line*, Ecl. iii. 62. 104.

407 *Pulvere cælum Stare*] Plenum esse. Æn. vi. 300. De *Marte*, Ecl. ix. 12.

412 *Dictamnnum, &c.*] *Dictamnus*, vel *dictamnnum*, herba in sola Creta insula proveniens: *pulegio* forma affinis, *au pouliot*: frondibus tamen latioribus, et lanuginosis: quare *puberes* hic dicuntur. Valet ad expellenda e vulneribus tela; cujus rei capræ et cervi Cretenses indicium dicuntur fecisse. Nomen habet a *Dictæo* monte Cretensis insulæ, in quo, ut et in *Ida*

eiusdem insulæ monte, reperitur. Damnant aliqui Virgilium, quod caulem et flores dictamno tribuerit: quos ei Plinius et Dioscorides auferunt. At vero Matthiolus ostendit Plinium errasse, erroremque suum ex corrupta Dioscoridis lectione hausisse: cum ex Theophrasto antiquiore rerum illarum scriptore, et Galeno, et experientia constet; flores, et caulem, et semen in dictamno reperiri. Flores autem non singulares; sed singulis fere foliis adnascentes: unde *flore comans* dicitur.

417 *Labris*] Vasis, in quibus lavabant: quasi *lavabris*. Vocat *fuscum amnem*, aquam variis infectam succis herbarum, quas Iapis prius miscuerat, 402.

419 *Ambrosiæ, &c. panaceam*] *Ambrosia*, herba est quidem rutæ affinis: sed hic haud dubie cibus ille potusve Deorum, de quo Ecl. v. 71. *Panacea*, quæ Columellæ *panax*, Plinio *panaces*, herba est fœniculo, anetho, et ferulæ aliquatenus affinis: admodum salutaris, et morborum omnium remedia nomine ipso promittens, ut ait Pli-

Fovit ea vulnus lymphæ longævus Iapis 420
 Ignorans; subitoque omnis de corpore fugit
 Quippe dolor; omnis stetit imo vulnere sanguis.
 Jamque secuta manum, nullo cogente, sagitta
 Excidit, atque novæ rediere in pristina vires.
 Arma citi properate viro! quid statis? Iapis 425
 Conclamat, primusque animos accendit in hostem.
 Non hæc humanis opibus, non arte magistra,
 Proveniunt. Neque te, Ænea, mea dextera servat;
 Major agit Deus, atque opera ad majora remittit.
 Ille avidus pugnae suras incluserat auro 430
 Hinc atque hinc, oditque moras, hastamque coruscat.
 Postquam habilis lateri clypeus loricaque tergo est;
 Ascanium fuis circum complectitur armis,
 Summaque per galeam delibans oscula fatur:
 Disce, puer, virtutem ex me, verumque laborem; 435
 Fortunam ex aliis. Nunc te mea dextera bello
 Defensum dabit, et magna inter præmia ducet.
 Tu facito, mox cum matura adoleverit ætas,
 Sis memor, et te, animo repetentem exempla tuorum,
 Et pater Æneas, et avunculus excitet Hector. 440
 Hæc ubi dicta dedit, portis sese extulit ingens,
 Telum immane manu quatiens: simul agmine denso
 Antheusque Mnestheusque ruunt; omnisque relictis
 Turba fluit castris. Tum cæco pulvere campus
 Miscetur, pulsuque pedum tremit excita tellus. 445
 Vidit ab adverso venientes aggere Turnus,
 Videre Ausonii, gelidusque per ima cucurrit
 Ossa tremor. Prima ante omnes Juturna Latinos
 Audiit agnovitque sonum, et tremefacta refugit.
 Ille volat, campoque atrum rapit agmen aperto. 450
 Qualis, ubi ad terras abrupto sidere nimbus

nus l. xxv. 4. a πᾶν omne, et ἄκος remedium: Gallico nomine caret.

422 *Stetit*] Fluere desiit.

430 *Suras*] Pars tibiæ posterior, carnosæ et ventricosæ: pro tota tibia sumitur, quam vestiit Æneas aureis ocreis.

431 *Hastamque coruscat*] Active, Æn. v. 642.

434 *Delibans oscula*] Ore contingens ora: hunc enim esse locutionis hujus sensus ostendimus, Æn. i. 260. 'Oscula libavit natæ.' *Delibans*, leviter tangens, Æn. i. 740.

436 *Fortunam ex aliis*] Licet enim

hoc Latino bello felix Æneas fuisset: tamen adversa fortuna jactatus eatenus fuerat.

437 *Magna inter præmia ducet*] Vel ducet te ad magna præmia, laudis, regni, &c. ut vult Servius: vel forte, ducet ac reputabit magni præmii loco, si post tot labores te defensum dare possit: videtur enim Æneas Ascanii unius causa tot labores suscipere, supra 185.

440 *Avunculus Hector*] Creusa enim, Ascanii mater, soror erat Hectoris, Priami filia, Æn. ii. 772.

451 *Sidere*] Tempestate, procella, quæ siderum ortu et occasu concita-

It mare per medium: miseris, heu, præscia longe
 Horrescunt corda agricolis; dabit ille ruinas
 Arboribus, stragemque satis; ruet omnia late;
 Ante volant, sonitumque ferunt ad littora venti. 455
 Talis in adversos ductor Rhœteius hostes
 Agmen agit; densi cuneis se quisque coactis
 Agglomerant. Ferit ense gravem Thymbræus Osirim,
 Archetium Mnestheus, Epulonem obtruncat Achates,
 Ufentemque Gyas; cadit ipse Tolamnius augur, 460
 Primus in adversos telum qui torserat hostes.
 Tollitur in cœlum clamor, versique vicissim
 Pulverulenta fuga Rutuli dant terga per agros.
 Ipse neque aversos dignatur sternere morti;
 Nec pede congressos æquo, nec tela ferentes 465
 Insequitur; solum densa in caligine Turnum
 Vestigat lustrans, solum in certamina poscit.
 Hoc concussa metu mentem Juturna virago
 Aurigam Turni media inter lora Metiscum
 Excutit, et longe lapsum temone relinquit; 470
 Ipsa subit, manibusque undantes flectit habenas,
 Cuncta gerens, vocemque et corpus et arma Metisci.
 Nigra velut magnas domini cum divitis ædes
 Pervolat, et pennis alta atria lustrat hirundo,
 Pabula parva legens, nidisque loquacibus escas; 475
 Et nunc porticibus vacuis, nunc humida circum
 Stagna sonat: similis medios Juturna per hostes
 Fertur equis, rapidoque volans obit omnia curru;
 Jamque hic germanum, jamque hic ostentat ovanter;
 Nec conferre manum patitur; volat avia longe. 480
 Haud minus Æneas tortos legit obvius orbes,

tur, Æn. xi. 260.

454 *Ruet omnia*] Active. Æn. i. 39.
 'spumas salis ære ruebant.'

456 *Ductor Rhœteius*] Trojanus, Æneas: a Rhæteo Troadis promontorio, Æn. vi. 500. in Notis.

457 *Cuneis*] *Ordinibus*, in figuram cunei, infra 575.

460 *Tolamnius augur*, &c.] Supra, 257. *Augur*, quia ex avium consideratione futura prædicebat, Æn. ii. 703.

464 *Neque aversos*, &c.] Ita restitimus cum Pierio: ut tria pugnantium genera significantur; *aversorum* et *jam terga dantium*; *conredientium* cominus et æquo pede; *eminus* tela *inferentium*. Alii sic legunt, sed minus

sane: 'Ipse neque adversos dignatur sternere morti: Nec pede congressos, nec equo, nec tela ferentes.'

467 *Lustrans*] Circumiens, Æn. i. 612.

468 *Virago*] A vir, dixerunt veteres, Festo teste, *viram* pro *fœmina*: hinc *virago*, quæ viro esset similis: unde contracta est *virgo*. Tamen *virago* generosæ fœminæ singulariter tribuitur: *virgo* cuilibet integræ.

474 *Atria*] Aream ante ædes, Æn. iv. 666.

479 *Ovanter*] Exultantem, Æn. iii. 189.

481 *Legit obvius orbes*] Legere orbes, nihil aliud videtur esse quam, *iisdem* orbibus per eundem circuitum insistere.

Vestigatque virum, et disjecta per agmina magna
 Voce vocat. Quoties oculos coniecit in hostem,
 Alipedumque fugam cursu tentavit equorum;
 Aversos toties currus Juturna retorsit. 485
 Heu, quid agat, vario nequicquam fluctuat æstu;
 Diversæque vocant animum in contraria curæ.
 Huic Messapus, uti læva duo forte gerebat
 Lenta, levis cursu, præfixa hastilia ferro,
 Horum unum certo contorquens dirigit ictu. 490
 Substitit Æneas, et se collegit in arma,
 Poplite subsidens: apicem tamen incita summum
 Hasta tulit, summasque excussit vertice cristas.
 Tum vero assurgunt iræ; insidiisque subactus,
 Diversos ubi sensit equos currumque referri, 495
 Multa Jovem et læsi testatur foederis aras;
 Jam tandem invadit medios, et Marte secundo
 Terribilis, sævam nullo discrimine cædem
 Suscitât; irarumque omnes effundit habenas.

Quis mihi nunc tot acerba Deus, quis carmine cædes 500
 Diversas, obitumque ducum, quos æquore toto
 Inque vicem nunc Turnus agit, nunc Troius heros,
 Expediat? Tanton' placuit concurrere motu,
 Jupiter, æterna gentes in pace futuras!
 Æneas Rutulum Sucronem (ea prima ruentes 505
 Pugna loco statuit Teucros), haud multa moratus,
 Excipit in latus, et, qua fata celerrima, crudum
 Transadigit costas et crates pectoris ense.
 Turnus equo dejectum Amycum, fratremque Diorem,
 Congressus pedes: hunc venientem cuspidem longa, 510
 Hunc mucrone ferit; curruque abscisa duorum

Sed quia additur *obvius*, omnino est, *corripere orbes illos, et breviori circuitu sese hosti adversum offerre.*

484 *Alipedumque fugam, &c.*] Æmulatus est cursu celeritatem equorum Turni: quæ tanta erat, ut alatos pedes habere viderentur. *Fugam* dicit, pro *celeritate*, Æn. i. 321.

491 *In arma*] Arma hic pro clypeo, ut egregie probat Cerdanus.

492 *Apicem tamen incita, &c.*] Apex, summa pars in cono galeæ: Æn. ii. 683. Æn. iii. 468. De *cristis*, ibid.

501 *Æquore*] Plano campo, Æn. ii. 780.

504 *Gentes in pace futuras*] Ex illo enim foedere Romana gens orta, quæ totam Italiam sub uno deinceps im-

perio conjunxit.

505 *Ea prima ruentes, &c.*] Duplex interpretatio. I. Communis: 'Pugna illa Æneæ cum Sucrone effecit, ut Trojani antea fugientes tunc primo subsisterent.' II. Cerdani: 'Pugna illa, sive occursus Sucronis, fortissimi militis, fecit, ut Trojani in hostem ante irruentes, tum primo impetum cohibuerint ac steterint.'

506 *Moratus*] Alii legunt *morantem*.

508 *Costas et crates pectoris*] Costas, quæ pectori veluti crates obtenduntur.

510 *Cuspidem longa... mucrone*] Per longam *cuspidem*, intelligit acumen hastæ: per *mucronem*, acumen gladii. Alii aliter.

511 *Curru*] Pro curru, Ecl. v. 29.

Suspendit capita, et rorantia sanguine portat.
 Ille Talon Tanaimque neci fortemque Cethegum,
 Tres uno congressu, et moestum mittit Onyten,
 Nomen Echionium, matrisque genus Peridiæ ; 515
 Hic fratres Lycia missos et Apollinis agris,
 Et juvenem exosum nequicquam bella Meneeten
 Arcada : piscosæ cui circum flumina Lernæ
 Ars fuerat, pauperque domus ; nec nota potentum
 Limina ; conductaque pater tellure serebat. 520
 Ac velut immissi diversis partibus ignes
 Arentem in sylvam et virgulta sonantia lauro ;
 Aut ubi decursu rapido de montibus altis
 Dant sonitum spumosi amnes, et in æquora currunt,
 Quisque suum populatus iter : non segnius ambo 525
 Æneas Turnusque ruunt per prælia ; nunc, nunc
 Fluctuat ira intus ; rumpuntur nescia vinci
 Pectora ; nunc totis in vulnera viribus itur.
 Murranum hic, atavos et avorum antiqua sonantem
 Nomina, per regesque actum genus omne Latinos, 530
 Præcipitem scopulo atque ingentis turbine saxi
 Excutit, effunditque solo ; hunc lora et juga subter
 Provolvere rotæ : crebro super ungula pulsu
 Incita, nec domini memorum, proculcat equorum ;
 Ille ruenti Hyllo, animisque immane frementi, 535
 Occurrit, telumque aurata ad tempora torquet :
 Olli per galeam fixo stetit hasta cerebro.
 Dexterâ nec tua te, Graium fortissime, Creteu,
 Eripuit Turno ; nec Di texere Cupencum,
 Ænea veniente, sui ; dedit obvia ferro 540
 Pectora ; nec misero clypei mora profuit ærei.
 Te quoque Laurentes viderunt, Æole, campi

515 *Nomen Echionium*] Thebanum, ab Echione, qui in condendis Thebis Bæotiis Cadmo adfuerat. De Thebis, Æn. ix. 697.

516 *Fratres Lycia, &c.*] Hos non nominat. *Lycia*, Asiæ Minoris regio ad meridiem, oraculis Apollinis nobilitata. Æn. iv. 143. 345.

518 *Arcada : piscosæ, &c.*] Qui oriundus quidem ex Arcadia, Ecl. iv. 58. deinde in Argia regione piscatum exercuerat circa Lernam paludem ; Æn. vi. 287. denique cum Evandro Arcade venerat in Italiam, tumque erat inter Æneæ auxilia.

520 *Limina*] Quidam legunt *munera*, id est, *munia, dignitates*.

522 *Sonantia lauro*] Ob crepitum ardentis lauri.

531 *Turbine saxi*] Saxi, in modum ventosi turbinis rotati.

540 *Sui*] *Faventes* : supra 187.

542 *Laurentes campi, &c.*] Æn. vii. 63. *Argivæ*, Græcæ, Peloponnesiacæ, Æn. i. 288. *Meta*, terminus, a circi metis, Æn. v. 288. *Ida*, mons Troadis et Phrygiæ, Æn. ii. 801. *Lyrnessus*, urbs Phrygiæ, circa sinum Adramittenum, quo usque Idæ juga extendantur, Æn. x. 128.

Oppetere, et late terram consternere tergo;
 Occidis, Argivæ quem non potuere phalanges
 Sternere, nec Priami regnorum eversor Achilles; 545
 Hic tibi mortis erant metæ; domus alta sub Ida;
 Lyrnessi domus alta, solo Laurente sepulcrum.
 Totæ adeo conversæ acies, omnesque Latini,
 Omnes Dardanidæ: Mnestheus, acerque Serestus,
 Et Messapus equum domitor, et fortis Asylas, 550
 Tuscorumque phalanx, Evandrique Arcades alæ.
 Pro se quisque, viri summa nituntur opum vi.
 Nec mora, nec requies; vasto certamine tendunt.
 Hic mentem Æneæ genetrix pulcherrima misit,
 Iret ut ad muros, ubique adverteret agmen 555
 Ocyus, et subita turbaret clade Latinos.
 Ille, ut vestigans diversa per agmina Turnum,
 Huc atque huc acies circumtulit; aspicit urbem
 Immunem tanti belli, atque impune quietam.
 Continuo pugnæ accendit majoris imago; 560
 Mnesthea Sergestumque vocat fortemque Serestum,
 Ductores, tumulumque capit; quo cetera Teucrum
 Concurrit legio; nec scuta aut spicula densi
 Deponunt. Celso medius stans aggere fatur:
 Ne qua meis esto dictis mora. Jupiter hac stat. 565
 Neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito.
 Urbem hodie, causam belli, regna ipsa Latini,
 Ni frænum accipere et victi parere fatentur,
 Eruam, et æqua solo fumantia culmina ponam.
 Scilicet expectem, libeat dum prælia Turno 570
 Nostra pati; rursusque velit concurrere victus?
 Hoc caput, o cives, hæc belli summa nefandi.
 Ferte faces propere, foedusque reposcite flammis.
 Dixerat, atque animis pariter certantibus omnes
 Dant cuneum; densaque ad muros mole feruntur. 575

551 *Tuscorum, &c.*] Etruscorum,
 Æn. viii. 479. *Phalanx*, peditum
 agmen, Æn. vi. 489. *Alæ*, equitum
 Æn. xi. 604. Hi omnes aut Trojani
 aut Trojanorum socii, præter unum
 Messapum, Turni socium, Æn. vii.
 691.

552 *Opum vi*] Omni industria, vir-
 tute, armis, Æn. ix. 532.

558 *Acies*] Oculorum acies intel-
 ligit Servius, alii varias exercitus
 partes. *Urbem*, Laurentum, Æn. vii. 63.

563 *Nec scuta....Deponunt*] Mos
 notatur militum Romanorum, qui
 Delph. Virg.

armati concionantem imperatorem
 audiebant: a quo more sæpe Græcos
 discedere solitos ostendit Cerdanus.

565 *Jupiter hac stat*] Jupiter, vin-
 dex violatæ fœderum religionis, hac
 parte stat a nobis: siquidem nu-
 dam et indefensam urbem nobis ob-
 jicit.

575 *Dant cuneum*] Sese in cunei
 figuram componunt: quæ, prima
 fronte acuta, tum magis ac magis
 in latitudinem secundum latera ex-
 plicatur. Lipsius, de militia, l.
 iv. 7.

Scalæ improviso, subitusque apparuit ignis.
 Discurrunt alii ad portas, primosque trucidant;
 Ferrum alii torquent, et obumbrant æthera telis.
 Ipse inter primos dextram sub mœnia tendit
 Æneas, magnaue incusat voce Latinum; 580
 Testaturque Deos, iterum se ad prœlia cogi;
 Bis jam Italos hostes; hæc altera fœdera rumpi.
 Exoritur trepidos inter discordia cives:
 Urbem alii reserare jubent, et pandere portas
 Dardanidis, ipsumque trahunt in mœnia regem; 585
 Arma ferunt alii, et pergunt defendere muros:
 Inclusas ut cum latebroso in pumice pastor
 Vestigavit apes, fumoque implevit amaro;
 Illæ intus trepidæ rerum per cerea castra
 Discurrunt, magnisque acuunt stridoribus iras; 590
 Volvitur ater odor tectis; tum murmure cæco
 Intus saxa sonant; vacuas it fumus ad auras.

Accidit hæc fessis etiam fortuna Latinis,
 Quæ totam luctu concussit funditus urbem.
 Regina ut tectis venientem prospicit hostem, 595
 Incessi muros, ignes ad tecta volare;
 Nusquam acies contra Rutulas, nulla agmina Turni;
 Infelix pugnae juvenem in certamine credit
 Extinctum; et, subito mentem turbata dolore,
 Se causam clamat, crimenque, caputque malorum; 600
 Multaque per mœstum demens effata furorem,
 Purpureos moritura manu discindit amictus,
 Et nodum informis leti trabe nectit ab alta.
 Quam cladem miseræ postquam accepere Latinæ;

582 *Hæc altera fœdera rumpi*] Pri-
 mo enim Latinus ultro Æneam soci-
 um et generum asciverat, Æn. vii.
 259. Secundo, singulare certamen
 Turni cum Ænea facto fœdere con-
 stituerat, supra 195.

585 *Ipsamque trahunt, &c.*] Tra-
 hunt ad muros Latinum regem suum;
 vel ut summi discriminis spectator
 urbem ipse Trojanis aperiendam esse
 intelligat; vel ut violator fœderis
 ipse Trojanis dedatur.

587 *Pumice*] Cavo lapide, Æn. v.
 214.

589 *Trepidæ rerum*] Æn. i. 182.
Fessi rerum.

596 *Incessi muros*] Infestari ab hos-
 tibus imminentibus. Ita lego cum

Pierio, ex veteribus codicibus. Vulgo
 legitur, *incendi*, quod pleonasmum
 efficeret; sequitur enim, *ignes ad tecta
 volare*. Canterus legit, *inscendi*, legi-
 timo sensu, nullo tamen auctore.

602 *Purpureos amictus*] Qui color
 regius est. De purpura, Ge. ii. 506.

603 *Informis leti*] Suspendium in-
 forme et ignominiosum fuit: quia ex
 libris Pontificalibus apud Servium,
 suspensi abiciebantur insepulti: quia,
 ex Varrone apud Servium Danielis,
 iis non parentabatur, nisi suspensis
 oscillis, quasi ad ludibrium mortis:
 quia, ex Artemidoro, hos unos in
 mortuorum cœnis cognati non nomi-
 nabant.

Filia prima manu flavos Lavinia crines 605
 Et roseas laniata genas, tum cetera circum
 Turba, furit: resonant late plangoribus ædes.
 Hinc totam infelix vulgatur fama per urbem.
 Demittunt mentes; it scissa veste Latinus,
 Conjugis attonitus fatis, urbisque ruina, 610
 Canitiem immundo perfusam pulvere turpans:
 Multaque se incusat, qui non acceperit ante
 Dardanium Æneam, generumque asciverit ultro.
 Interea extremo bellator in æquore Turnus
 Palantes sequitur paucos, jam segnior, atque 615
 Jam minus atque minus successu lætus equorum.
 Attulit hunc illi cæcis terroribus aura
 Commixtum clamorem, arrectasque impulit aures
 Confusæ sonus urbis et illætabile murmur.
 Hei mihi! quid tanto turbantur moenia luctu? 620
 Quisve ruit tantus diversa clamor ab urbe?
 Sic ait, adductisque amens subsistit habenis.
 Atque huic, in faciem soror ut conversa Metisci
 Aurigæ, currumque et equos et lora regebat,
 Talibus occurrit dictis: Hac, Turne, sequamur 625
 Trojugenas, qua prima viam victoria pandit;
 Sunt alii, qui tecta manu defendere possint.
 Ingruit Æneas Italis, et prælia miscet;
 Et nos sæva manu mittamus funera Teucris.
 Nec numero inferior, pugnae nec honore recedes. 630
 Turnus ad hæc:
 O soror, et dudum, agnovi, cum prima per artem
 Foedera turbasti, teque hæc in bella dedisti;
 Et nunc nequicquam fallis Dea; sed quis Olympo
 Demissam tantos voluit te ferre labores? 635
 An fratris miseri letum ut crudele videres?
 Nam quid ago? aut quæ jam spondet Fortuna salutem?
 Vidi oculos ante ipse meos, me voce vocantem,
 Murranum, quo non superat mihi carior alter,
 Oppetere, ingentem, atque ingenti vulnere victum. 640

612 *Multa*] Multum: neutrum pro adverbio. Ge. III. 500. *Dardanium*, Trojanum, Æn. I. 239.

614 *Æquore*] Plano campo. Æn. II. 780.

616 *Minus successu lætus equorum*] Vel quia minus jam celeriter currebant: vel quia minus jam gaudebat, quod eum a pugna tam longe abstulissent.

633 *Fœdera turbasti*] Supra 224.

639 *Murranum*] Regii sanguinis virum, occisum ab Ænea, supra 529. *Ufens*, dux Æquicolarum, Æn. VII. 745. occisus a Gya Trojano, supra 460. *Teucris*, Trojani, Æn. I. 239. *Drancis*, Latini principis, Turno infesti, qui ipsi fugam publica oratione objecerat, Æn. II. 336.

Occidit infelix, ne nostrum dedecus Ufens
 Aspiceret; Teucris potiuntur corpore et armis.
 Exscindine domos, id rebus defuit unum,
 Perpetiar? dextra nec Drancis dicta refellam?
 Terga dabo? et Turnum fugientem hæc terra videbit? 645
 Usque adeone mori miserum est? vos o mihi Manes
 Este boni: quoniam Superis aversa voluntas.
 Sancta ad vos anima, atque istius inscia culpæ
 Descendam, magnorum haud unquam indignus avorum.
 Vix ea fatus erat; medios volat, ecce, per hostes 650
 Vectus equo spumante Saces, adversa sagitta
 Saucius ora, ruitque implorans nomine Turnum:
 Turne, in te suprema salus; miserere tuorum.
 Fulminat Æneas armis, summasque minatur
 Dejecturum arces Italum, excidioque daturum; 655
 Jamque faces ad tecta volant. In te ora Latini,
 In te oculos referunt; mussat rex ipse Latinus,
 Quos generos vocet, aut quæ sese ad foedera flectat.
 Præterea regina, tui fidissima, dextra
 Occidit ipsa sua, lucemque exterrita fugit. 660
 Soli pro portis Messapus et acer Atinas
 Sustenant aciem. Circum hos utrimque phalanges
 Stant densæ, strictisque seges mucronibus horret
 Ferrea: tu currum deserto in gramine versas.
 Obstupuit varia confusus imagine rerum 665
 Turnus, et obtutu tacito stetit. Æstuat ingens
 Uno in corde pudor, mixtoque insania luctu,
 Et Furiis agitated amor, et conscia virtus.
 Ut primum discussæ umbræ, et lux reddita menti;
 Ardentes oculorum orbes ad mœnia torsit 670
 Turbidus, eque rotis magnam respexit ad urbem.
 Ecce autem, flammis inter tabulata volutus
 Ad cœlum undabat vortex, turrinque tenebat:
 Turrim, compactis trabibus quam eduxerat ipse,
 Subdideratque rotas, pontesque instraverat altos. 675

646 *Usque adeone mori, &c.*] Moriar
 quidem; sed mori malo quam ea me
 viventem culpa maculare, quod fuge-
 rim, quod urbem deseruerim: neque
 enim adeo misera res est mori. Ergo
 Manes, Dii inferi, excipite me propi-
 tii, siquidem Superi mea non amplius
 curant. Quibus verbis devovet se
 pro patria. De *Manibus*, Æn. vi.
 743.

657 *Mussat, &c.*] Vix audet loqui,

dubitat. Æn. xi. 345.

662 *Phalanges*] Pedestres copiae,
 Æn. vi. 489.

666 *Æstuat ingens, &c.*] Hos animi
 motus totidem verbis ac versibus jam
 tribuit poëta Mezentio, Æn. x. 870.

672 *Tabulata*] Turres erant lig-
 neæ, variis contabulationibus eductæ,
 pontibus inter se conjunctæ, rotis
 impositæ, ut pro rerum necessitate
 alio atque alio advolverentur.

Jam jam fata, soror, superant; absiste morari;
Quo Deus, et quo dura vocat Fortuna, sequamur.
Stat conferre manum Æneæ, stat, quicquid acerbi est,
Morte pati: nec me indecorem, germana, videbis
Amplius. Hunc, oro, sine me furere ante furorem. 680

Dixit, et e curru saltum dedit ocyus arvis;
Perque hostes, per tela ruit; moestamque sororem
Deserit, ac rapido cursu media agmina rumpit.
Ac veluti, montis saxum de vertice præceps
Cum ruit, avulsum vento, seu turbidus imber 685

Proluit, aut annis solvit sublapsa vetustas,
Fertur in abruptum magno mons improbus actu,
Exultatque solo; sylvas, armenta, virosque
Involvans secum: disjecta per agmina Turnus
Sic urbis ruit ad muros, ubi plurima fuso 690

Sanguine terra madet, striduntque hastilibus auræ;
Significatque manu, et magno simul incipit ore:
Parcite jam, Rutuli; et vos tela inhibete, Latini;
Quæcumque est Fortuna, mea est; me verius unum
Pro vobis foedus luere, et decernere ferro. 695
Discessere omnes medii, spatiumque dedere.

At pater Æneas, audito nomine Turni,
Deserit et muros, et summas deserit arces;
Præcipitatque moras omnes; opera omnia rumpit;
Lætitia exultans, horrendumque intonat armis: 700

Quantus Athos, aut quantus Eryx, aut ipse, coruscis
Cum fremit ilicibus, quantus, gaudetque nivali
Vertice se attollens pater Apenninus ad auras.
Jam vero et Rutuli certatim, et Troës, et omnes
Convertere oculos Itali, quique alta tenebant 705

Moenia, quique imos pulsabant ariete muros;
Armaque deposuere humeris. Stupet ipse Latinus,
Ingentes, genitos diversis partibus orbis,

680 *Furere furorem*] Græca locutio, ejus multa exempla suppeditat Cerdanus.

687 *Improbis*] Magnus, &c. Ge. I. 146. 'Labor omnia vincit Improbus.'

694 *Verius*] *Æquius*. Livius I. XXXII. 33. Sociorum 'audiri postulata veram esse.'

701 *Athos*] Mons Macedoniae, imminens mari Ægæo, Ἀθῶς, ultima longa, nunc *Monte Sancto*. Ge. I. 332. *Eryx*, mons in Sicilia post Ætnam maximus, nunc *S. Juliani*: Æn. III. 707. Æn. V. 759.

703 *Apenninus*] Montium perpetua series, ex Alpibus propagata, in Liguribus circa Genuam incipiens: tum continuo dorso mediam Italiam secundum longitudinem intersecans: et ad fretum Siculum desinens. *Pater* dicitur, tot sylvarum, tot fluminum, quæ in utrumque latus Italiæ ex eo erumpunt. Vel ob dignitatem, quia montium omnium Italiæ maximus est. *Ilex, yeuse*, arbor e querno genere. *Coruscis ilicibus*, foliorum motu coruscantibus. Æn. I. 168.

706 *Ariete*] Machina, quassandis

Inter se coiisse viros, et cernere ferro.
 Atque illi, ut vacuo patuerunt æquore campi, 710
 Procursu rapido, conjectis eminus hastis,
 Invadunt Martem clypeis atque ære sonoro.
 Dat gemitum tellus : tum crebros ensibus ictus
 Congeminant. Fors et virtus miscentur in unum.
 Ac velut, ingenti Sila, summove Taburno, 715
 Cum duo conversis inimica in prælia tauri
 Frontibus incurrunt, pavidì cessere magistri;
 Stat pecus omne metu mutum, mussantque juvencæ,
 Quis nemori imperitet, quem tota armenta sequantur;
 Illi inter sese multa vi vulnera miscent, 720
 Cornuaque obnixi infigunt, et sanguine largo
 Colla armosque lavant; gemitu nemus omne remugit :
 Haud aliter Tros Æneas et Daunius heros
 Concurrunt clypeis. Ingens fragor æthera complet.
 Jupiter ipse duas æquato examine lances 725
 Sustinet, et fata imponit diversa duorum;
 Quem damnet labor, et quo vergat pondere letum,
 Emicat hic, impune putans, et corpore toto
 Alte sublatum consurgit Turnus in ensem,
 Et ferit. Exclamant Troës trepidique Latini, 730
 Arrectæque amborum acies. At perfidus ensis
 Frangitur, in medioque ardentem deserit ictu :

muris comparata, Æn. II. 492.

709 *Cernere ferro*] Testatur Pierius codices antiquos fere omnes habere, et *decernere ferro*, ita ut in versu syllaba redundet. Tamen Seneca legit *cernere*: sic enim Ep. LVIII. 'Quædam simplicia in usu erant, sicut cernere ferro inter se dicebant: Virgilius hoc probabit tibi,' &c. Muretus hujus item locutionis exempla affert, ex Ennio et Actio.

712 *Clypeis atque ære sonoro*] Clypeis æreis, ictuum inflictu sonantibus. Sic Ge. II. 192. 'Pateris libamus et auro.'

715 *Sila .... Taburno*] *Sila*, sylva ingens Apennini montis, adhuc nomen antiquum retinens, in Brutiis nunc *Calabre citerieure*; circa Consentiam urbem, quæ hodie *Consenza*. *Taburnus*, mons olivifer, in Samnio Campaniæ confini; furcas, sive angustias Caudinas, a septentrione obvallans, nunc *Tabor*, vel *Taburo*. Ita Cluverius.

718 *Mussantque juvencæ*] Timide et

quasi tacite mugiant; videturque ipso vocabulo vox juvenicarum expressa.

722 *Armos*] Humeros, Æn. X. 894.

723 *Daunius*] Turnus, Dauni filius, Æn. VII. 56.

725 *Æquato examine lances, &c.*] Locus imitatus ex Homero Iliad. XXII. 209. ubi Jupiter Hectoris et Achillis fata lancibus imponit. Is autem morti destinatus putatur, cujus fatum præponderat, et magis ad terram accedit. *Examen*, filum est, sive lingula in medio bilancis pendula; cujus momentis judicatur, quo pondus vergat.

727 *Quem damnet labor*] Juxta Scaligerum: 'a quo labor frustra suscipiatur.' Juxta alios, 'quem labor infelix addicat morti.' Juxta alios, 'quem felix labor damnet votis, obnoxium reddat votis exsolvendis.' quomodo Ecl. V. 80. 'damnabis tu quoque votis.' Ceteri nugantur.

Ni fuga subsidio subeat. Fugit ocyor Euro,
 Ut capulum ignotum dextramque aspexit inermem.
 Fama est, præcipitem, cum prima in prælia junctos 735
 Conscendebat equos, patrio mucrone relicto,
 Dum trepidat, ferrum aurigæ rapuisse Metisci;
 Idque diu, dum terga dabant palantia Teucri,
 Suffecit; postquam arma Dei ad Vulcania ventum,
 Mortalis mucro, glacies ceu futilis, ictu 740
 Dissiluit; fulva resplendent fragmina arena.
 Ergo amens diversa fuga petit æquora Turnus;
 Et nunc huc, inde huc incertos implicat orbes.
 Undique enim densa Teucri includere corona;
 Atque hinc vasta palus, hinc ardua moenia cingunt. 745
 Nec minus Æneas, quanquam tardata sagitta
 Interdum genua impediunt, cursumque recusant,
 Insequitur, trepidique pedem pede fervidus urget:
 Inclusum veluti si quando flumine nactus
 Cervum, aut puniceæ septum formidine pennæ, 750
 Venator cursu, canis et latratibus, instat;
 Ille autem, insidiis et ripa territus alta,
 Mille fugit refugitque vias: at vividus Umber
 Hæret hians, jam jamque tenet, similisque tenenti
 Increpuit malis, morsuque elusus inani est. 755
 Tum vero exoritur clamor: ripæque lacusque
 Responsant circa, et coelum tonat omne tumultu.
 Ille simul fugiens, Rutulos simul increpat omnes,
 Nomine quemque vocans, notumque efflagitat ensem.
 Æneas mortem contra, præsensque minatur 760
 Exitium, si quisquam adeat; terretque tremantes,
 Excisurum urbem minitans, et saucius instat.
 Quinque orbes explent cursu, totidemque retexunt
 Huc illuc. Neque enim levia aut ludicra petuntur

733 Euro] Vento orientali, Ge. i. 371.

736 Patrio mucrone] Quem Dauno, Turni patri, Vulcanus fecerat, supra 90.

737 Trepidat] Properat, Æn. ix. 114.

738 Palantia] Vaga, Æn. x. 674.

739 Dei ad Vulcania] Vulcani Dei, qui Veneris rogatu ensem, clypeum, galeam, Æneæ fecerat, Æn. viii. 370. 620.

740 Futilis] Fragilis, inutilis, Æn. xi. 339.

746 Sagitta] Qua vulneratus fuerat, 319. Sanatus ab Lapide et Venere,

411.

750 Puniceæ formidine pennæ] Fune, rubris et versicoloribus plumis distincto, ad terrendas feras. Linea vocatur a Seneca Philosopho et Tragico, formido, a Virgilio et Lucano: pennæ formidatae ab Ovidio. De puniceo colore, rubro, Ecl. v. 17.

753 Umber] Canis ex Umbria, Italiae septentrionali regione: a septentrione Mari Adriatico definita; a meridie fere Tybri et Nare amnibus: Apennini jugis aspera, nunc fere capit ducatum Urbinatem, Spoletanum, et Anconitanam Marchiam.

Præmia : sed Turni de vita et sanguine certant. 765
 Forte sacer Fauno foliis oleaster amaris
 Hic steterat, nautis olim venerabile lignum :
 Servati ex undis ubi figere dona solebant
 Laurenti Divo, et votas suspendere vestes.
 Sed stirpem Teucris nullo discrimine sacrum 770
 Sustulerant, puro ut possent concurrere campo.
 Hic hasta Æneæ stabat : huc impetus illam
 Detulerat, fixam et lenta in radice tenebat.
 Incubuit, voluitque manu convellere ferrum
 Dardanides, teloque sequi, quem prendere cursu 775
 Non poterat. Tum vero amens formidine Turnus,
 Faune, precor, miserere, inquit ; tuque optima ferrum
 Terra tene ; colui vestros si semper honores,
 Quos contra Æneadæ bello fecere profanos.
 Dixit, opemque Dei non cassa in vota vocavit. 780
 Namque diu luctans, lentoque in stirpe moratus,
 Viribus haud ullis valuit discludere morsus
 Roboris Æneas. Dum nititur acer, et instat :
 Rursus in aurigæ faciem mutata Metisci
 Procurrit, fratrique ensem Dea Daunianæ reddit. 785
 Quod Venus audaci Nymphæ indignata licere,
 Accessit, telumque alta ab radice revellit.
 Olli sublimes, armis animisque relecti,
 Hic gladio fidens, hic acer et arduus hasta,
 Assistunt contra certamine Martis anhelant. 790
 Junonem interea Rex omnipotentis Olympi
 Alloquitur, fulva pugnans de nube tuentem :
 Quæ jam finis erit, conjux ? quid denique restat ?
 Indigetem Æneam scis ipsa, et scire fateris,

766 *Fauno oleaster*] De Fauno, Deo Laurentinorum, Latini patre aut avo, Æn. vii. 47, &c. *Oleaster*, olea sylvestris, sæpe pro templis constituta, suspendendis donariis : quia vivacitas hujus arboris tanta est, ut multis confixa clavis, nihil tamen lædatur.

768 *Dona*] Tabulas naufragii testes, et vestimenta. Sic enim Horat. Od. l. i. 5. 13. 'me tabula sacer Votiva paries indicat uvida Suspendisse potenti Vestimenta maris Deo.'

771 *Puro campo*] Vacuo, absque impedimentis. Horat. Epist. l. ii. 2. 71. 'Puræ sunt plateæ, nihil ut meditantibus obstet.' Æn. xi. 711.

773 *Lenta*] Tenaci. Sic dicitur *Len-*

ta pix, Ge. iv. 41. *lentum gluten*, ibid. 161.

782 *Morsus Roboris*] Tenacitatem oleaginæ radicis, quasi mordicus hastam tenentis. *Robur* itaque, durum quodvis lignum est, ut jam notavimus, Ge. i. 162.

785 *Dea Daunianæ*] Juturna, Turni soror, Dauni filia, supra 139.

791 *Omnipotentis Olympi*] Æn. x. 1.

793 *Quæ finis*] Nomen interdum Virgilio etiam fœmininum. Æn. v. 384.

794 *Indigetem Æneam*] Indigetes Dii, qui primo in terra degentes, inde in cælum traducti fuerant. Talis præcipue Æneas ; quem Livius tes-

Deberi coelo, fatisque ad sidera tolli. 795
 Quid struis? aut qua spe gelidis in nubibus hæres?
 Mortalin' decuit violari vulnere Divum?
 Aut ensem (quid enim sine te Juturna valeret?)
 Ereptum reddi Turno, et vim crescere victis?
 Desine jam tandem, precibusque inflectere nostris; 800
 Nec te tantus edat tacitam dolor; et mihi curæ
 Sæpe tuo dulci tristes ex ore recurrant.
 Ventum ad supremum est. Terris agitare, vel undis,
 Trojanos potuisti; infandum accendere bellum,
 Deformare domum, et luctu miscere hymenæos; 805
 Ulterius tentare veto. Sic Jupiter orsus;
 Sic Dea submisso contra Saturnia vultu:
 Ista quidem quia nota mihi tua, magne, voluntas,
 Jupiter; et Turnum et terras invita reliqui.
 Nec tu me aëria solam nunc sede videres 810
 Digna indigna pati; sed flammis cincta sub ipsam
 Starem aciem, traheremque inimica in prælia Teucros.
 Juturnam misero, fateor, succurrere fratri
 Suasi, et pro vita majora audere probavi;
 Non ut tela tamen, non ut contenderet arcum; 815
 Adjuro Stygii caput implacabile fontis:
 Una superstitio superis quæ reddita Divis.
 Et nunc cedo equidem, pugnasque exosa relinquo.
 Illud te, nulla fati quod lege tenetur,
 Pro Latio obtestor, pro majestate tuorum: 820
 Cum jam connubis pacem felicibus, esto,
 Component, cum jam leges et foedera jungent:

tatur, non tantum *indigetem* dictum fuisse, sed etiam *Jovem indigetem*. Ge. I. 498.

798 *Aut ensem, &c.*] Merito sane accusatur Virgilius indiligentiæ, in hoc Turni cum Ænea certamine. I. Quod eos armis ita imparibus inter se commiserit. Hinc enim Æneas galea, clypeo, ense cœlesti armatus: inde Turnus gladio mortali ac futile. II. Quod ubi suus Turno gladius, item cœlestis, redditus est; Jovem inducat ea de re, quasi contra jus facta sit, conquerentem. III. Quod Turnum ita bonæ rectæque mentis expertem describat, ut recuperato ense suo uti non meminerit, sed eo omisso se saxi impulsu defendat, 896.

804 *Accendere bellum, &c.*] Excitata ex Inferis Furia, quæ fœdus Latini Delph. Virg.

cum Ænea disturbaret, Æn. VII. 323. *Hymenæos*] Nuptias, Ge. III. 60.

810 *Nec tu me aëria, &c.*] Supple, nisi tua voluntas mihi nota esset, nisi prohibuisses.

814 *Suasi*] Supra 157.

816 *Stygii, &c.*] Fontis inferni, Æn. VI. 323. Per hunc Dii jurare solent: causam habes Ge. III. 551.

817 *Superstitio superis reddita*] *Superstitio*, gravis et formidolosa religio, metus religiosus. *Reddita*: explicat Servius, *data et imposita*: compositum pro simplici. Explicant Passeratius, Germanus, Cerdanus, *vicissim reposita superis Diis ab inferis*: cum enim inferi superis subjecti sint multis in rebus; hac una re superi vicissim inferis subditi sunt, ut per Styga jurare cogantur.

Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos,
 Neu Troas fieri jubeas, Teucrosque vocari;
 Aut vocem mutare viros, aut vertere vestes. 825
 Sit Latium; sint Albani per sæcula reges;
 Sit Romana potens Italia virtute propago;
 Occidit, occideritque, sinas, cum nomine Troja.

Olli subridens hominum rerumque repertor:
 Et germana Jovis, Saturnique altera proles, 830
 Irarum tantos volvis sub pectore fluctus?
 Verum age, et inceptum frustra submitte furorem.
 Do, quod vis; et me victusque volensque remitto.
 Sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt;
 Utque est, nomen erit; commixti corpore tantum 835
 Subsident Teucri. Morem ritusque sacrorum
 Adjiciam, faciamque omnes uno ore Latinos.
 Hinc genus, Ausonio mixtum quod sanguine surget,
 Supra homines, supra ire Deos pietate videbis;
 Nec gens ulla tuos æque celebrabit honores. 840
 Annuit his Juno, et mentem lætata retorsit.
 Interea excedit coelo, nubemque reliquit.

His actis, aliud Genitor secum ipse volutat:
 Juturnamque parat fratris dimittere ab armis.
 Dicuntur geminæ pestes cognomine Diræ, 845
 Quas et Tartaream Nox intempesta Megæram
 Uno eodemque tulit partu, paribusque revinxit
 Serpentum spiris, ventosasque addidit alas.
 Hæ Jovis ad solium, sævique in limine regis,
 Apparent, acuuntque metum mortalibus ægris, 850

823 *Indigenas Latinos*] Itaque Virgilinus Latinorum nomen, non a Latino rege profectum, sed multo antiquius censet: ut diximus *Æn. i. 10.* Quamquam aliter censet Dionysius: aitque vocatos eos ante Latinum regem, *Aborigines, Æn. vii. 181. Æn. viii. 314.* ubi quærimus, an reipsa *Aborigines indigenæ*, id est in ipsa Italia nati; an vero aliunde advecti sint. *Teucros, Æn. i. 239. Latium, Æn. vii. 54. Albani reges*, ab Ascanio instituti, *Æn. vi. 763. Æn. viii. 48.*

830 *Et germana Jovis, &c.*] Sensus est, juxta Servium: 'Tu quidem mea es soror, et filia Saturni: unde non mirum est tantam te iracundiam animo concepisse. Potentissimi enim quique, iræ retinentissimi sunt.' Juxta me secundus versus cum interrogatione legendus est, ut sensus sit: 'Tu

quidem mea soror es, et Saturni filia: quid ergo irarum tantos volvis sub pectore fluctus?' quod affine est iis quæ dicta sunt *Æn. i. 15.* 'tantæne animis cœlestibus iræ?'

834 *Ausonii*] Itali, quos prius Latinos vocavit, *Æn. vii. 54.*

835 *Commixti corpore*] Initis conjugiiis.

845 *Cognomine Diræ*] Apud Inferos *Furiæ*, in medio *Harpyiæ*: in cœlo *Diræ* et *Jovis canes* dictæ, *Æn. iii. 211.* Et vero cum Virgilius ait eas esse duas numero, eodemque cum Megæra Furia partu editas, innuit Diras ipsas, esse Furias alias duas, *Tisiphonen*, et *Alecto*, *Æn. vi. 572.* Noctis et Acherontis dicuntur filiæ.

846 *Nox intempesta*] Obscura, media, ad agendum intempesta, *Æn. iii. 587.*

Si quando letum horrificum morbosque Deum rex
 Molitur, meritas aut bello territat urbes.
 Harum unam celerem demisit ab æthere summo
 Jupiter, inque omen Juturnæ occurrere jussit.
 Illa volat, celerique ad terram turbine fertur : 855
 Non secus, ac nervo per nubem impulsa sagitta ;
 Armata sævi Parthus quam felle veneni,
 Parthus, sive Cydon, telum immedicabile, torsit ;
 Stridens et celeres incognita transilit umbras.
 Talis se sata Nocte tulit, terrasque petivit. 860
 Postquam acies videt Iliacas atque agmina Turni :
 Alitis in parvæ subitam collecta figuram,
 Quæ quondam in bustis, aut culminibus desertis
 Nocte sedens, serum canit importuna per umbras ;
 Hanc versa in faciem, Turni se pestis ob ora 865
 Fertque refertque sonans, clypeumque everberat alis.
 Illi membra novus solvit formidine torpor ;
 Arrectæque horrore comæ, et vox faucibus hæsit.
 At, procul ut Diræ stridorem agnovit et alas,
 Infelix crines scindit Juturnâ solutos, 870
 Unguibus ora soror foedans, et pectora pugnis ;
 Quid nunc te tua, Turne, potest germana juvare ?
 Aut quid jam duræ superat mihi ? qua tibi lucem
 Arte morer ? talin' possum me opponere monstro ?
 Jam jam linquo acies. Ne me terrete timentem, 875
 Obscenæ volucres ; alarum verbera nosco,
 Letalemque sonum ; nec fallunt jussa superba
 Magnanimi Jovis. Hæc pro virginitate reponit !
 Quo vitam dedit æternam ? cur mortis ademta est
 Conditio ? possem tantos finire dolores 880
 Nunc certe, et misero fratri comes ire per umbras.
 Immortalis ego ? aut quicquam mihi dulce meorum
 Te sine, frater, erit ? O quæ satis alta dehiscat
 Terra mihi, Manesque Deam demittat ad imos ?

857 *Felle veneni*] Veneno amaro : aut felle venenato.

858 *Parthus, &c.*] Parthi sagittandi arte nobiles, Ecl. i. 62. *Cydon*] Incola urbis, quæ *Cydon* ipsa quoque dicta est, in Creta sive Candia insula, Ecl. x. 59.

862 *Alitis in parvæ, &c.*] Noctua ab interpretibus intelligitur : quia 864. dicitur *nocte sedens* : tum quia minor est quam *bubo*, unde *parva* : tum quia deserta loca incolit, bubo frequen-

ter urbana ædificia. Et licet *noctua* Atheniensibus boni ominis haberetur ; omen erat in volatu faustum, non in cantu : at hic, 'canit importuna . . . . Fertque refertque sonans.' De *bustis*, Æn. iv. 494.

876 *Obscenæ volucres*] Funestæ et mali ominis, Æn. iii. 262.

878 *Pro virginitate*] Quam Juturnæ rapuerat Jupiter, 140.

884 *Manes*] Inferos, Æn. vi. 743.

Tantum effata, caput glauco contextit amictu 885
 Multa gemens, et se fluvio Dea condidit alto.
 Æneas instat contra, telumque coruscat
 Ingens arboreum, et sævo sic pectore fatur:
 Quæ nunc deinde mora est? aut quid jam, Turne, retractas?
 Non cursu, sævis certandum est cominus armis. 890
 Verte omnes tete in facies; et contrahe, quicquid
 Sive animis, sive arte vales; opta ardua pennis
 Astra sequi, clausumve cava te condere terra.
 Ille caput quassans: Non me tua fervida terrent
 Dicta, ferox; Di me terrent, et Jupiter hostis. 895
 Nec plura effatus; saxum circumspicit ingens,
 Saxum antiquum, ingens, campo quod forte jacebat,
 Limes agro positus, litem ut discerneret arvis;
 Vix illud lecti bis sex cervice subirent,
 Qualia nunc hominum producit corpora tellus; 900
 Ille manu raptum trepida torquebat in hostem,
 Altior insurgens, et cursu concitus, heros.
 Sed neque currentem se, nec cognoscit euntem,
 Tollentemve manu saxumque immane moventem;
 Genua labant, gelidus concrevit frigore sanguis. 905
 Tum lapis ipse viri, vacuum per inane volutus,
 Nec spatium evasit totum, nec pertulit ictum.
 Ac velut in somnis, oculos ubi languida pressit
 Nocte quies, nequicquam avidos extendere cursus
 Velle videmur, et in mediis conatibus ægri 910
 Succidimus; non lingua valet, non corpore notæ
 Sufficiunt vires, nec vox aut verba sequuntur:
 Sic Turno, quacumque viam virtute petivit,
 Successum Dea dira negat. Tum pectore sensus
 Vertuntur varii. Rutulos aspectat, et urbem, 915
 Cunctaturque metu, telumque instare tremiscit;
 Nec, quo se eripiat, nec, qua vi tendat in hostem,
 Nec currus usquam videt, aurigamve sororem.

885 *Glauco amictu*] Ex colore aquarum, quibus præerat Nais Juturna, 139.

886 *Fluvio*] Tybri: unde in lacum suum, qui influit in Tybrim, facilis fuit via, 139.

887 *Coruscat*] Active. Æn. v. 642.

898 *Limes...litem ut, &c.*] *Limes* dictus est, saxum vel via *lima*, hoc est *obliqua*, *transversa*, discernendis agris constituta. Hinc *lis* dicta creditur a

limite, quod primæ lites et contentiones de limitibus fuerint. Alia tamen *litis* etyma affert Vossius.

899 *Bis sex, &c.*] Locus ex duobus Homericis expressus: Iliad. v. 302. ubi Diomedes saxum in Æneam immitit, quale vix duo temporis Homericæ homines efferrent. Iliad. xxi. 405. ubi Minerva saxo Martem percutit, qui agris limes erat positus. Quam indiligenter Virgilius id Turno tribuerit, diximus supra 798.

Cunctanti telum Æneas fatale coruscat,
 Sortitus fortunam oculis; et corpore toto 920
 Eminus intorquet. Murali concita nunquam
 Tormento sic saxa fremunt, nec fulmine tanti
 Dissultant crepitus. Volat atri turbinis instar
 Exitium dirum hasta ferens, orasque recludit
 Loricæ, et clypei extremos septemplicis orbes; 925
 Per medium stridens transit femur. Incidit ictus
 Ingens ad terram duplicato poplite Turnus.
 Consurgunt gemitu Rutuli, totusque remugit
 Mons circum, et vocem late nemora alta remittunt.
 Ille humilis supplexque oculos dextramque precantem 930
 Protendens, Equidem merui, nec deprecor, inquit;
 Utere sorte tua. Miseri te si qua parentis
 Tangere cura potest; oro (fuit et tibi talis
 Anchises genitor), Dauni miserere senectæ;
 Et me, seu corpus spoliatum lumine mavis, 935
 Redde meis. Vicisti; et victum tendere palmas
 Ansonii videre; tua est Lavinia conjux:
 Ulterius ne tende odiis. Stetit acër in armis
 Æneas, volvens oculos, dextramque repressit;
 Et jam jamque magis cunctantem flectere sermo 940
 Coeperat; infelix humero cum apparuit alto
 Balteus, et notis fulserunt cingula bullis
 Pallantis pueri; victum quem vulnere Turnus
 Straverat, atque humeris inimicum insigne gerebat.
 Ille, oculis postquam sævi monumenta doloris 945
 Exuviasque hausit, furiis accensus, et ira
 Terribilis: Tune hinc spoliis indute meorum
 Eripiare mihi? Pallas te hoc vulnere, Pallas
 Immolat, et poenam scelerato ex sanguine sumit.
 Hoc dicens, ferrum adverso sub pectore condit 950
 Fervidus. Ast illi solvuntur frigore membra,
 Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.

924 *Oras Loricæ, &c.*] Extremitates loricæ, quæ femur attingunt; et extremitates imi clypei, quem tegendo capiti altius sustulerat.

925 *Septemplicis*] Septem coriis, aut laminis ferreis æreisve contexti.

934 *Dauni*] De illo, Turni patre, 44.

942 *Balteus, et notis, &c.*] *Balteus*, cingulum humero laterique circumdatum: ornatum *bullis*, id est, clavis aureis. *Æn.* ix. 359. Balteum hunc Pallanti a se occiso Turnus eripuerat,

Æn. x. 496. Agnoscit eum Æneas ex pictura Danaïdum, quarum facinus in eo expressum erat, *ibid.* Tumque accidit, quod a poëta prædictum est, *ibid.* 503. 'Turno tēpus erit, magno cum optaverit emtum Intactum Pallanta, et cum spolia ista diemque Oderit.'

952 *Indignata*] Quod juvenis morte immatura moreretur, quod victus ab extero, quod regno et sponsa privatus, quod post spem veniæ conceptam.

LATELY PUBLISHED.

Those marked with S. are for Schools also.

* * Schoolmasters wishing to procure a copy of any of the following books for inspection, may have them of the Printer by inclosing the amount, or giving an order on any London House.—Any notice of Errata in Mr. V.'s School Books will be gratefully acknowledged.

S. A Neat Edition of the GREEK SEPTUAGINT, with the APOCRYPHA ; from the Oxford edition of Holmes and Bos. Pr. 1*l.* 8*s.*

This Edition is hot-pressed, and handsomely printed in one volume 8vo. for use in Churches and Chapels, as well as the Library. The size is uniform with the Greek Testament.

S. A New Edition of the GREEK TESTAMENT, Containing copious Notes from HARDY, Raphel, Kypke, Schleusner, Rosenmuller, &c. in familiar Latin : together with parallel passages from the Classics, and with references to Vigerus for Idioms, and Bos for Ellipses. GRIESEBACH'S Various Readings are generally recorded in the Notes. Octavo Edition, being the only one edited by the Rev. E. VALPY, B. D. Chaplain to the Bishop of Norwich. 3 Vols. Oct. Pr. 2*l.* 12*s.* 6*d.* 1. p. Pr. 4*l.*

This is intended for the use of Students in Divinity, as well as the Library.

It is no mean commendation of this commodious and valuable edition, that an eminent prelate of the Anglican Church, who has examined it, has signified his approbation of every passage on which any controversy was likely to be occasioned; and has stated that, had he edited it, it would have been similarly edited.—*Horne's Introduction to the Scriptures.*

S. ELEGANTIÆ LATINÆ ; Or Rules and Exercises, illustrative of Elegant Latin Style. Intended for the use of the middle and higher Classes of Grammar Schools. By the Same. *Fifth Edition.* Improved and made easier. Pr. 4*s.* 6*d.* bound. A general List of Phrases, and an Index are also added. A Key to the Latin may be had by a private written application to the Author through the Printer. Pr. 2*s.*

S. A NEAT EDITION of VIRGIL, collated from the best Edition. By A. J. VALPY, M. A. Pr. 4*s.* bound. 18mo. *Third Ed.*

S. VIRGIL, with ENGLISH NOTES at the end, Original, and selected from the Delphin and other editions. No Interpretatio. Pr. 7*s.* 6*d.* bound.

"The body of Notes forming the Appendix constitutes an excellent commentary upon Virgil; and must prove of peculiar benefit to the pupil in clearing up difficulties of the sense or the metre. But these explanatory notes are of still farther utility, as tending to lead juvenile minds into a train of enquiry that will expand their ideas and facilitate their progress in classical literature.—The notes of Voss in particular contribute highly to enrich the present impression, because they have been little known in this country, and were till now confined to the original German of that learned and acute critic."—*New Monthly Mag. April, 1817.*

S. A NEAT EDITION of HORACE, which has been collated from the Best Edition. The objectionable Odes and Passages have been expunged. 3*s.* 6*d.* bound. Printed uniformly with the Virgil. *Second Edition.* By the Same.

S. HORACE ; with ENGLISH NOTES to the ODES, Critical and Explanatory. Pr. 5*s.* 6*d.* bound.

S. A NEW EDITION of HOMER'S ILIAD, from the Text of Heyne. One Volume Octavo, 7*s.* bound. By the Same.

Wm. H. Reed

7/6

~~Just as there are 80 Ambury
Stony bridge the road~~

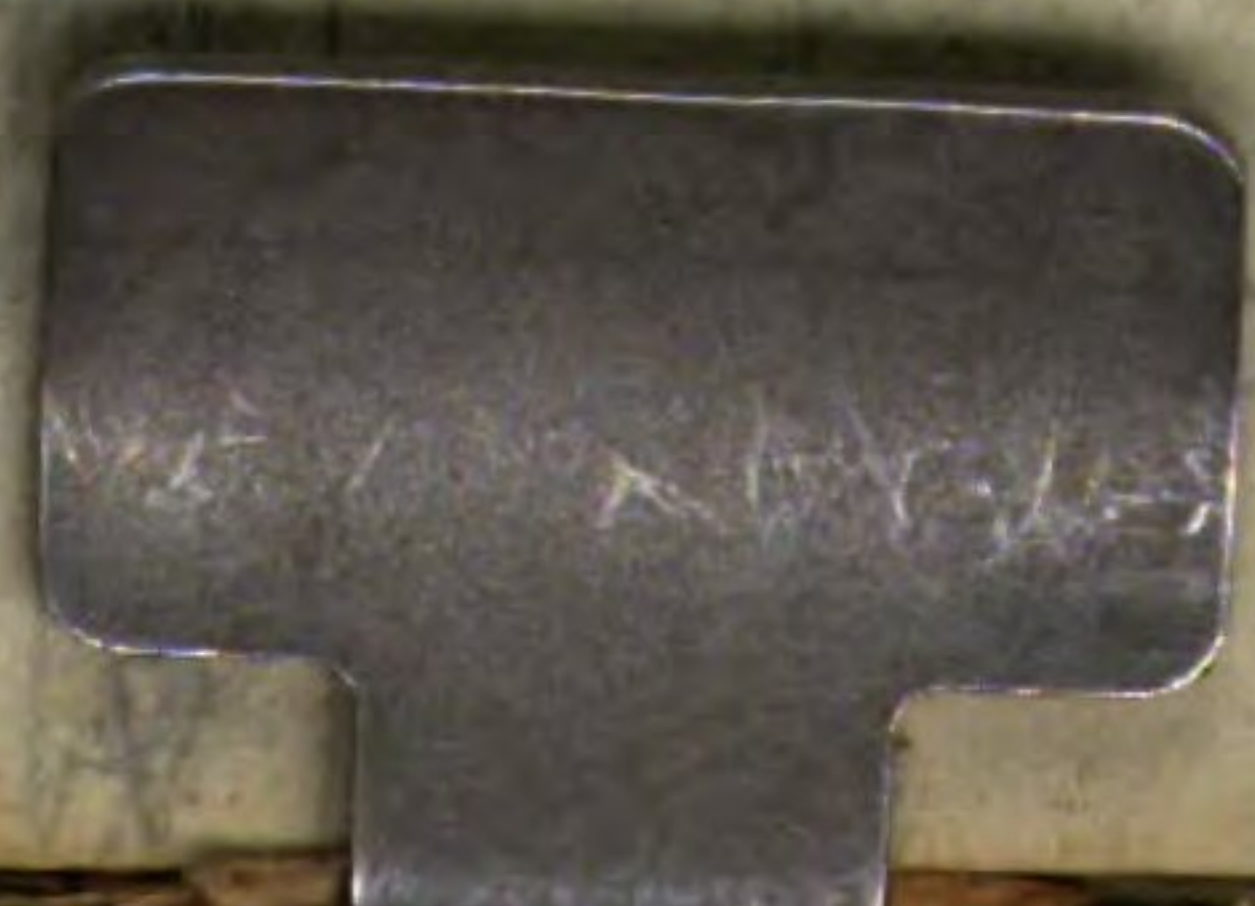

[Faint, illegible handwriting]

[Faint, illegible handwriting]

[Faint, illegible handwriting]

[Large, dense, illegible handwriting covering the central portion of the page]

[Faint, illegible handwriting at the bottom right corner]

Vergilius Maro, Publius,

P. Virgilii Maronis opera In usum scholarum

Londinium 1819

A.lat.a. 2226

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10243175-2